

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XLIV. ÉVFOLYAM

DR. ZOLNAI GYULA
egyetemi tanár

BUDAPEST, 1915.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára

Leltári szám: F 2442/73

Hungaria könyvnyomda Budapest.

Lelt.
1980.

A Magyar Nyelvőr 1915. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ádám Imre	Jáki Gyula	Rákosi Jenő
Ady Lajos	40 Juhász László	Réthei Prikkel Márián
Alföldy Mihály	Kalmár Elek	Romanista
Antibarbarus	Katona Lajos	Rubinyi Mózes
5 Bálint Károly	Kelemen Béla	80 Saguly József
Beke Ödön	Kemenes Péter	Simai Ödön
Benczik Béla	45 Kemény Lajos	Simonyi Zsigmond
Benkő István	Kertész József	Somogyi Géza
Benkő József	Kertész Manó	Spitzer Leó
10 Bodor Dénes	Ketskés Győző	85 Stoll Ernő
Borsodi László	Zsigmond	Szabó István
Böngérffi János	Kispál Mihály	Szabó József
Budapesti Hírlap	50 Klemm Antal	Szabó Sándor
Buzás Dezső	Komoróczy Miklós	Ifj. Székely Károly
15 Dékány Kálmán	Koritsánszky Ottó	90 Szendrey Zsigmond
Dénes Szilárd	Kovács Márton	Szerető Géza
Domonkos István	Lakatos Jusztin	Szigma
Erdélyi József	55 Lakatos Károly	Szilágyi Ádám
Erdélyi Lajos	Losonczy Zoltán	Szini Péter
20 Farkas Pál	Lóte József	95 Szinkovics Jenő
Fehér Jenő	Mágocsy-Dietz Sándor	Szlávik Ferenc
Filológus	Mariánovics Milán	Trencsény Károly
Fleischer Ferenc	60 Marót Károly	Tóth István
Flóris Benő	Matusik István	Turi Mészáros István
25 Fokos Dávid	Násza Erzsébet	100 Ugron Zoltán
Fürst Aladár	Nyeviczkey Antal	Ujlaki Antal
Fürst Miksa	Oltyán Sándor	Vámbery Rusztem
Galambos Dezső	65 Öreg tanító	Varga Zsigmond
Gesztesi Gyula	Paksy Győző	Váró Gedeon
30 Guelmino József	Paal György	105 Versényi György
Gulyás József	Pannonhalmiak	Viski Károly
Gyórfy István	Parászka Gábor	Volák Lajos
Haller Jenő	70 Parászka Gáborné	Id. R. Vozáry Gyula
Hamvai Erzsébet	Philofennus	Wallentinyi Dezső
35 Hamvai Lenke	Prohászka János	110 Wertner Mór
Holló Alajos	Pröhle Vilmos	Zilahy József
Horger Antal	Quintus	Zolnai Gyula
Hruska Nándor	75 Radó Antal	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

TÖRTÉNETI VAGY ELEMI ROKONSÁG ?

Irta és a M. T. Akadémiában előadta

Simonyi Zsigmond.

I.

Történeti vagy elemi rokonság? Ilyen cím alatt közölte érdekesítő fejtegetéseit nyelvünk és tudományunk kiváló barátja Schuchardt Hugó a Nyelvőr ünnepi számában.

„Mindig és mindenütt látjuk a nyelvekben a... történeti rokonsággal szemben a nem-történeti, az elemi rokonságot. Itt... az egység nem a kész nyelvben van, hanem mögötte, az általános lelki tulajdonságokban. Ezt az elemi rokonságot legvilágosabban olyan nyelvekben ismerhetjük föl, amelyekre nézve sem közös származást, sem pedig érintkezést nem lehet kimutatni, mert hisz az előbbi esetben az ősrokonságtól, az utóbbiban az átvételtől sokszor igen nehezen lehet megkülönböztetni. Néha nem mibennünk, a mi látóképességünkben van a hiba, hanem valóban elmosódnak e tényezők határai“ (Nyr. 41:212).

Schuchardt azt mondja, hogy pl. a magyar *tántorog* ige, az óföltnemet *tantarôn* 'geistig verwirrt sein' s a török *tantra* 'tántorogni', vagy pl. a m. *bibelődik*, a román és szláv *bibiar*, *bibati*-féle igék — noha nincsen köztük történeti kapcsolat — nem véletlenségből hasonlítanak egymáshoz, hanem elemi, lélektani rokonság köti őket össze. Szerinte a véletlennek tulajdonított egyezések rendszeren lelki tényezőkben gyökerező egyező észjáráson alapszanak. Ilyenek különösen gyakran a hangutánzó szók és rokonaik s a gyermeknyelv szavai. Ilyen aztán sok mondatbeli viszonynak egyenlő kifejezése, pl. a középfoknak ablativussal (*nagyobb tőlem*) vagy tagadó mellékmondatval való kapcsolata (*hogynem, mintsem*), a *lát*ni *láttam*-féle infinitivusi szerkezet stb. stb.

Mindazáltal meg kell engedni, hogy akadhatnak néha olyan egyezések, melyek teljesen a véletlen játéka. A beszédhangok-

nak korlátolt számánál fogva a hangoknak kombinációja sem olyan végtelen, hogy elő ne fordulhatna egy és ugyanaz a hangcsoport egy és ugyanazon fogalommal társulva. A toszkánai olasz a ház nevét (*casa*) bizonyos esetekben így ejti: *hāza*, tehát véletlenül egészen magyarosan. Az is pusztán véletlen, hogy ezek a német és magyar igék annyira egyeznek: *fangen* = *fogni*, *warten* = *várni*, *tun* = *tenni*, *tat* = *tett*, hogy a tenger szamójédu is, hébertül is *jam*, vagy hogy a jó votjáku is *bur* s az isztriai rumunban is *bur* (itt eh. *bun*), hogy *taszít* szanszkritul *taszati*, némely ember szanszkritul *nēma* ('mancher'), *banya* a boiotiai görögben βανα (= γυνή), zürj. *zon* 'Knabe' ~ ném. *Sohn* (amaz < litv. *žėmu* 'Sprössling, Pflanze?'), latin *pono* ~ finn *panen* (a jelentésük azonos), lat. *natat* ~ vog. *nāti* 'úszik', lat. *sanguis* ~ mandzsu *sāngi*, lat. *amare* ~ mongol *amarak* 'szerető, barát' stb. (több effélét összeállítottam a Nyr.-ben 28:568). Különös véletlen, hogy a *bimbó* olaszul is néha *bimbo*, de az olaszban eredetileg gyermeket s fejletlent jelent. De már az nem tiszta véletlen, hogy a *bamba* olaszul és spanyolul is *bamba*: ez nyilván elemi rokonság s a szó eredetileg dadogót vagy gügyögőt jelenthetett, mint a görög *bambalos*.

Egy maláj nyelv a tagadást evvel a két szócskával fejezi ki: *ne...poen*, tehát egészen úgy mint a francia: *ne...point*, pl. aru *ne* ani kan *poen* = ils *ne* mangent *point* de cuit, sie essen nichts gekochtes (l. Brandstetter: Monographien zur indonesischen Sprachforschung 11:49). Itt a *ne* egyezése elemi rokonságból magyarázódik, mert az *n*, *m* hang sok nyelvben egészen természetesen társul a tagadás képzetével, de a *poen* egyezése csakis véletlen lehet: hisz tudjuk, hogy a fr. *point* tulajdonképp pontot jelent s a latin *pungit* 'szúr' szó származéka. Nemrég egy egészen egyformán hangzó mondatot tudtak alkotni a japán s a vaszk nyelvben, hogy pedig ez csakis a véletlen játéka, azt már csak a két nyelvnek egymástól teljesen elütő szerkezete is kétségtelenné teszi.

Ellenben aligha lesz véletlen a következő egyezés, melyet egy vogul és egy szanszkrit kifejezés közt találtam. Az egyezés egy egész kis mondatra terjed és olyan föltűnő, hogy a véletlen játékát kizártnak tarthatjuk. A vogulban *vōt vōti* = a szél fúj (Vog. Népk. 3:119), a szanszkritban *vātō vāti* = a szél fúj. (Az egyezés innen is, túlra is több nyelvre kiterjed: a szél legalább osztjáku is *wōt* és *nāt*, az egész kifejezés az

Aveszta nyelvében *vāto vāiti* (=ném. der *Wind wehet*), az oszétban a szél *vād* s így tovább.) Persze lehetne itt elemi rokonságra gondolni, t. i. hangutánzásra, a szél fúvásának utánzására, csak hogy ezt legfőlebb az első két hangban láthatnánk. Tudjuk azonban, hogy (ha mellőzzük is itt a finnugor-indogermán nyelvrokonság föltevését) a finnugor és az árja nyelvek között volt egy ősrégi érintkezés, hisz vannak ennek olyan kétségtelen bizonyítékai, minő pl. a *száz* vagy az *árva* szó. Miért ne lehetne az az egész vogul mondat is annak a történeti kapcsolatnak fennmaradt tanújele?¹

Ha tehát két nyelvnek etimológiájában vagy mondattanában valamely egyezést találunk, a magyarázatnak négyféle lehetősége van. Származhat ugyanis az egyezés a közös alapnyelvből vagy későbbi történeti hatásból vagy elemi lélektani okokból, vagy végre — de a legkritikább esetben — merő véletlenségből. Hogy ezek közül az egyes adott esetben melyiket válasszuk, annak az eldöntése sokszor nagyon nehéz, néha lehetetlen is. A legkülönbébb történeti, művelődéstörténeti és nyelvtörténeti tények latba eshetnek a valószínűség mérlegelésében, s néha a leggondosabb mérlegelésben is tévedhetünk. Ezúttal egy pár ilyen kétséggel akarok foglalkozni, mely csak az utóbbi évek nyelvészkedésében merült föl és tisztázásuk nemcsak magyar nyelvi, hanem általános nyelvtudományi szempontból is kívánatos.

1. Az urálaltaji nyelvcsaládok összetartozását némelyek kétségbe vonják, azért kívánatos, hogy a számbavehető körülményeket, akárhol találkozunk velük, szorgosan számon tartsuk. Egy ilyen egyezést említettem Magyar Nyelvemben (1. kiad. 1: 94, 2. kiad. 63), hogy t. i. a török és a finnugor nyelvekben egyaránt előfordulnak olyan *ikerszók*, melyekben az első tag *p*-féle képzővel van továbbképezve, vö. török (oszm.) *up-uzun*, nagyon hosszú, *jap-jalınız*, egyes-egyedül, (oszm. és burjet) *kap-kara*, *ħab-ħara*, egészen fekete, (burj.) *sap-sayan*, nagyon fehér, (kaz. és oszm.) *tup-tuli*, *dop-dolu*, telides-teli ~ finn *täpö-täysi*, telides-teli, *työpö-tyhjä*, egészen üres, *ypö-yksin*, egyes-egyedül, *sepposen-selällään*, tárva-nyitva stb. — Szinnyei J. ezt véletlenségnak tartja s így cáfolja véleményemet (NyK. 35: 435):

¹ Igaz, hogy az ige a szanszkritban így elemződik: *vā-ti*, a vogulban pedig *völ-ti*, de ez nem lehet akadály a egyeztetésnek, mert az átvétel nem részenként történt.

Éz nem
tervező

a
két
szó
között
van
valami

írták, nem
kell...

„Az én nézetem szerint ez a találkozás mégis csak véletlenség, s az ilyen játszi szavakat nem lehet egyeztetni. Számba kell venni, hogy a finnben jó csomó olyan is van, amelynek előtagjában a második szótag nem *p-n*, hanem más mássalhangzón kezdődik, pl. *paki-parastaan*, *siki-sokea*, *pako-paljas*, *nelko-nelisin*, *selko-selällään*, *pilkko-pimeä*, *puti-puhdas*, *viho-viimeinen* stb. (l. Genetz Suomen partikkelimuodot 87—89). A törökségben is előfordulnak szép számmal olyanok, amelyekben nem *p*, hanem *m*, *r* vagy *s* van, pl. oszm. *bem bejaz* 'hófehér', *ter-temiz* 'egészen tiszta', *kas-kati* 'nagyon erős' (l. Kúnos, Oszmán-török nyelvkönyv 235, 236).“

Én fönn tartom nézetemet, mert lehetetlen, hogy itt történeti kapcsolatot ne lássak. Már maga az a körülmény, hogy az ilyen szóképzéskor az első tagnak olyan gyakran bővül a vége (mint a magyarban is: *telides-teli*, *újdón-új*, *torzon-bor-z*, *gézzen-gúz*), jellemző az uráaltaji nyelvekre. Hát még ha azt látjuk, hogy a finnben s a törökségben egyformán a *p*-féle képző szerepel leggyakrabban? Ebben nézetem szerint se merő véletlent, se csupán elemi rokonságot nem láthatunk.

2. Mint érdekes egyezést említettem német könyvemben (Die Ung. Sprache 36), hogy a kisujj melletti ujj nemcsak a magyarban *nevetlen ujj*, hanem így nevezi valamennyi uráaltaji nyelvcsalád, a finnugor, a szamojéd, a török, a mongol, a mandzsu. De megemlítettem azt a különös körülményt, hogy így nevezik a kínaiak, a tibetiek s a keletibb indogermán nyelvek is. „Úgy látszik tehát“ (mint már rég gondoltam, Nyr. 26:35) „valami ősrégi babonán alapszik ez az elnevezés és elterjedt az összes ázsiai népek közt.“ — Ezt az egyezést már nálamnál jelesebb nyelvtudósok is nagy érdeklődéssel emlegették: Pott, Böhtlingk, Castrén, Hunfalvy. De Asbóth igen felsőbb-ségesen és nagy kedvetelve kifiguráz mindnyájunkat (Nyelvtudomány 2:37—40, négy lapon át):

„Csak egy kérdést elfelejtettek nagy buzgalmukban a nyelvészek fölvetni, hogy hát ennek az ujjnak, amelynek állítólag [!] annyi szerte-széjjel szórt nyelvben egy és ugyanaz a neve, van-e egyáltalában neve?! ... Hát természetesen, hogy nincs és egy cseppet sem csodálatos, hogy nincs. Alakjánál fogva nem tűnik ki, mint a hüvelykujj és a kisujj, helyzeténél fogva sem, mint a középső ujj, tisztjénél fogva sem, mint a mutató ujj, hát nem kapott nevet, senki nem is törődött vele, még megtiszteltetésnek vehette, ha a szemfüles nép meg a minden porcikát számontartó orvosi tudomány konstataulta, hogy — nincs neve: *nevetlen ujj*, *digitus innominatus*.“

Igazán jó tréfa: azok a népek nemcsak hogy nem adtak nevet annak az egy árva ujjnak, hanem még konstatálták is, hogy nem adtak. S ha valaki kérdezte, mi a neve, nem azt felelték, hogy „nem tudom“, hanem azt mondták egyetértőleg, hogy névtelen ujj a neve. Nem akarok vitatkozni, ha valószínűségről van szó, mindenki a saját pápaszemén át nézi a dolgot. Csak ide teszek két idézetet annak a föltüntetésére, hogy mások nem jutottak olyan furcsa föltevésre, minő az Asbóthé.

„... Die Sonderbarkeit, dass eine ziemliche Anzahl von Sprachen, vielleicht zum teil aus mystischen Gründen, zum teil wohl, weil man kein schlagendes Charakteristikum dafür aufzubringen wusste, mit geradem Widerspruche im Zusatze einem bestimmten Finger (so dem Goldfinger) den Namen des namenlosen anheftete“ (Pott, Zeitschr. für Völkerpsych. 12: 179—180).

„Még egy nagy ténnyt akarok fölhozni, mely talán abból a korból maradt meg az egyes altaji nyelvekben, s az a kéz negyedik ujjának neve, a *nevetlen* vagy névtelen ujj... Föl kell tennünk, hogy a *nevetlen* név már akkor megvolt az altaji népeknél, mikor még együtt valának. Mert ha az elszéledés után támadt volna valamelyik ágban, tessen a finn ágban, nem kerülhetett volna a mandzsukhoz, s megfordítva... Eljutott az oroszokhoz a *bezjímjannoj palec*, alkalmasint a mongolok hódításainak útján, amelyen a finnekhez nem juthatott el“ (Hunfalvy: A vogul föld és nép 321).

Hunfalvy ezt az egyezést mindig a finnugor-török nyelv-rokonságnak egyik föltűnő bizonyítékául említi (pl. NyK. 2: 86 és 459). Hogy pedig az elnevezésnek a néphitben van alapja, emellett szól az a körülmény is, hogy a nyugati népek orvosi ujjnak is nevezték (pl. a régi németben *arztfinger*: der vierte finger, „denn man traute ihm besondere heilkräfte zu“; a Comenius-féle Orbis pictusban magyarul is *orvosujj*), továbbá hogy a gyűrűt leginkább ezen az ujjon viselték s azért a nyugati nyelvek gyűrűsujjnak nevezik (*digitus annularis*, *annulaire*, *Ringfinger* v. *Goldfinger*, s innen magyarul is már a kódexek kora óta *gyűrűs ujj*).

(Vége következik.)

SZALONTAI RAGADVÁNYNEVEK.

Irta Szendrey Zsigmond.

Itt, ahol annyi Arany, Balog, Jámor, Kenéz stb. van, hogy a használatos keresztnévek mindenikéből öt is jut egyre-egyre, csak úgy tudunk eligazodni a sok egyforma keresztnévű

Arany stb. között, ha még egy harmadik névvel is említjük őket. Nyilván erre a szalontai szokásra céloznak Arany János Bajuszának első sorai: „Se' bajusza, se' szakála, egy szőr szála sem volt néki; annálfogva helységében nem is hitták egyéb néven: Kopaszszáju Szűcs György bátya; ez volt az ő titulája. No (mert közbe legyen mondva) azt az egyet meg kell adni, hogy a Szűcs György falujában könnyű volt eligazodni: mivel ottan minden ember névhez jutott olcsó szerrel azon felül, mit az apja adott neki, meg a papja.“ E melléknevet ma is titulának hívják nálunk s még akkor is kijut az embernek, ha hozzá hasonló keresztnévű ember nincs is a községben; tehát nálunk nem szolgál éppen megkülönböztető névül a keresztnév, s e titulák használata sokkal gyakoribb és divatosabb, mint a környékbeli falvakban.

Nem gúnyolni akarunk hát e nevekkal, hanem megkülönböztetni; éppen ezért nincs két ugyanazon megkülönböztető és keresztnévvel bíró Arany, stb., — s épen ezért minden megkülönböztető név olyan, hogy bárki azonnal megérti, hogy mit jelent és kire vonatkozik, mert csak akkor válik általánosan használttá, ú. n. ragadványnévvé az az először bárkitől említett név, ha vonatkozása nem hagy kétséget a jelzett személy kiléte iránt. Minden megkülönböztető név értelmes, jelentéssel bíró szó tehát eredetileg, s ha nekünk nem az, vagy már általánosan nem az, annak csak az az oka, hogy nem ismerjük, vagy már általában nem ismerik eredetét s esetleg éppen emiatt meg is koptak, megcsonkultak; pl. ez a nálunk használt megkülönböztető név: *Pühü* magában véve értelmetlen szó, de érthető szóvá teszi a magyarázat: nagyon kövér ember, s mikor jár, erősen liheg: pü-hü, pü-hü.

Ezen megkülönböztető nevek összegyűjtésének tehát csak úgy van értelme és haszna, ha az eredetükre vonatkozó magyarázatokat sem mellőzzük, mert csak ezek alapján következtethetünk arra, hogy mi az, ami leginkább hat a nép megfigyelő tehetségére, hogyan nyilvánul humora, — ezek ismerete alapján használhatjuk fel e ragadványneveket a népies hang-, alak- és jelentéstan szempontjából is. Vegyük pl. ezeket a szalontai megkülönböztető neveket:

Ánygyi Gyulaji, Baloksó Balog, Bërda Lukács, Bódi Boros, Böllő Megyeri, Bugyi Boros, Bura Olá, Cirkő Kertmégi, Condi Araⁿ, Csanigó Kis, Csékókó Szabó, Cser Szakmári, Cséri Kenéz,

Csibi Körösi, Csiha Szakmári, Csinyipakullár Varga, Csút Szëmés, Dërázs Kënyerës, Dudi Bagosi, Fëcske Araⁿ, Fija Domján, Fityfërfërätër Megyeri, Géci Balog, Gira Bagosi, Gira Bakos, Gömör Szabó, Görgö Szúcs, Gyözö Kovács, Gyulkos Bajó, Habarcsos Araⁿ, Hënák Balog, Hudász Szalontaji, Huli Szabó, Jugége Darvasi, Kásás Szëmés, Kiskókó Szabó, Kisó Balog, Kilisza Bordás, Kokó Szabó, Kukhándi Szabó, Kolompár Bódi, Kopincsó Fónagy, Kórándivilla Csete, Kölödör Fazëkas, Kunó Csete, Kurdi v. Gurdi Nagy, Kusuj Kovács, Kutyó Kajtor, Lenye Mogyorósi, Libalackó Nagy, Mocó Balog, Nádi Balog, Pacalos Pap, Pakullár Varga, Pévás Bordás, Pihu Fazëkas, Piké Balog, Pillangó Balog, Pinkó Mónár, Pisu Karancsi, Poszdor Olá, Pumuc Araⁿ, Punyi Balog, Rédaji Kovács, Redrëncs Kádár, Ricu Dëme, Rozsdás Balog, Sarogjás Balog, Sujtó Bíró, Szabados Ladányi, Szíki Szölösi, Taksa Bondár, Terëmi Balog, Tudora Araⁿ, Veló Mados.

Ezekkel, mert magyarázatukat ma már adni nem tudják, semmire sem mehetni, — sem a népi hangtanra, szóképzésre és szóhasználatra nem adnak adatokat, sem a népi humor s megfigyelés példáiul nem lehet idézni őket, sem történeti szempontból nem értékesek, mint egyéb ragadványneveink. Emezek az apa, anya vagy feleség keresztnévvel, az anya vagy feleség családnevvel, vagy ritkábban a nagyapa vagy após vezetéknévvel rokonsági viszonyokra, — városunk mai és régi iparára, régen gazdag, ma már elszegényedett családjainkra, birtokviszonyaikra, városunk régibb építkezésmódjára, házaira, utcáira, más városokkal való érintkezésére stb. mutatnak. Pedig mi egyébert gyűjtjük őket? értékük csak ezen szempontokból van. Tudom, hogy a gyűjtés e módja nehéz, sőt sokszor már kivihetetlen is, de még mindig több a kikutatható eredetű ragadványnevek száma, mint a ki nem kutathatóké, s amazok esetleg világot vethetnek emezek eredetére is (pl. dërázs, vö. dongó: magába vonúlt, mord).

Ily gondolatok hatása alatt fogtam hozzá a szalontai ragadványnevek összegyűjtéséhez (volt e téren két elődöm: Nyr. 20. k., MNy. 5:382., de gyűjtésük, kivált az utóbbié, épen az elëbb kifejtettem okokból semmit sem ér), s úgyszólván házról-házra kutatva a következö csoportokat állíthattam össze aszerint, hogy mily jelentésű szók szolgálhatnak ragadványnevekül.

1. az anyai nagyapa teljes (vezeték- és kereszti) neve: Kis-lukács Kenéz.

2. az apa keresztnéve: Balázs Bëreçki, Gedö Kovács, György Balog, Gyurka Balog, Janó Kovács, Lukács Kenéz, Máté Bëreçki, Pál Balog, Péter Balog, Péter Jámbor, Samú Bondár.

intend

3. *az apa mestersége, foglalkozása, állása*: Bírös Kádár, Fűsüs Lakatos, Hadnagy Bagosi, Huszár Kenéz, Perzékútor Bagosi, Pěrzékútor Běrěcki, Pósta Jám bor (az apja a rigi időbe póstát hordott), Sěrės Szőlősi (az apja rigēⁿ sěrt főzött), Varjú Ignát (az apja varjúcsósz vót).

4. *az apa keresztnéve és foglalkozása együtt*: Pétėrgazda Lukács (az apját Pětėrnek hitták, osz' juhászszámadó vót).

5. *az apa valami szokása*: Fűtykös Dēme (apja híres vererekdő vót mēk fįjatal házás korába is, osz mindig naty fűtykőssē jált).

6. *az anya családneve*: Boncos Balog, Bórica Lakatos, Bugyi Boros, Cser Kis, Cser Nagy, Cser Szakmári, Dėkáⁿ Lukács, Dėkáⁿ Szabó, Gēmő Szabó, Gyártó Nagy, Ignát Nagy, Kirishti Szakmári, Kósa Kis, Marázi Szabó, Maróci Szabó, Musztányi Balog, Nagy Szabó, Palkó Kis, Szēmės Kenéz, Zsigó Pataki.

7. *az anya keresztnéve*: Zsófi Araⁿ.

8. *az anya családi és keresztnéve együtt*: Kiskata Jám bor.

9. *a feleség családneve*: Ábėl Ijjės, Bėlės Varga, Boros Boncos, Cégė Szēmės, Condi Kenéz, Condi Araⁿ, Condi Varga, Császár Gyulaji, Csiha Lakatos, Csiha Szakmári, Csikos Szakmári, Csikos Tót, Csókis Balog, Csókis Szabó, Dóci Balog, Dózsa Darvasi, Gyártó Bagosi, Hadi Küllüs, Hajdú Běrěcki, Ignát Szabó, Kis Kenéz, Kőrősi Megyeri, Musztányi Jám bor, Nagy Kenéz, Pataki Szēmės, Ruszuj Lukács, Sajti Kis, Szakács Jám bor, Szēmės Jám bor, Szilágyi Kenéz, Titi Kovács, Tóna (Tolna) Balog, Zú Balog, Zsigó Jám bor.

10. *a feleség keresztnéve*: Julis Jám bor, Julis Kenéz, Marcsa Bagosi, Őrzi Olá, Rákhėl Bagosi, Zsófi Balog, Zsófi Szakmári.

11. *a feleség foglalkozása*: Sűtő Kenéz, Vajas v. Bába Cégė.

12. *a feleség származása helye*: Csabaji Balog, Dėbrece nyi Csete, Dėzsi Olá, Geszti Balog, Szalacsi Borbí, Tenkeji Balog, Vári Szabó, Vári Ijjės (Gyulavári)

13. *apósa vezetéke és keresztnéve együtt*: Kirájpál Kenéz.

14. *apósa ragadvány- és vezetéke neve együtt*: Paszujosszél Balog.

15. *az illető születése hónapja*: Áprilisi Megyeri, Május Tēmő.

16. *keresztnéve*: Laci Araⁿ, Lackó Araⁿ, Lacika tėsúr Balog (mē kīsőbb igēn natyfēⁿ horta az órát).

17. *gyerekkori állapota*: Árva Araⁿ, Árva Szakmári, Lėlēnc Fazėkas.

18. *foglalkozása*: Ács Bagosi, Baktėr Ijjės, Báldogos Balog, Bíró Szél, Buzakupec Běrěcki, Bűr Balog (tımármestėr), Csaplár Jám bor, Csaplár Kenéz, Csősz Balog, Csupros Tót (edincsináló, csuprot árú), Csűrhės Bagi, Dohán Nagy (doháncsempíz), Fėdő Araⁿ, Harangos Fazėkas (gujás), Hentės Kenéz, Juhász Fazėkas, Kalapos Balog, Kalácsos Bondár, Kalácsos Borbí, Kanász Kis,

Kanász Nagy, Katona Kenéz, Káplár Bagosi, Káposztás Balog (káposztával keréskedett), Kompir Balog (kompirral keréskedett), Kompiros Balog, Lovász Jám bor, Lovász Kenéz, Lúherilő Tót, Meszës Araⁿ (mësszel keréskedett), Meszës Balog, Meszës Bagosi, Meszës Jám bor, Meszës Kenéz, Mihisz Balog, Mihisz Kőteles, Muzsikás Balog (brúgós vót), Olajos Boncos (olajütője vót), Paszujos Szél (paszujjal keréskedett), Percëktor Bërécki, Rész-fëdő Araⁿ, Sonkojos Tömő (sonkojt szëdett, míg a tótok nëm jöttek), Só v. Sós Balog (sót hordott Váradrúl), Sós Kënyerës, Suba Szabó, Szabó Bence, Szappanos Balog, Szijártó Fazëkas, Színás Dëme (színával keréskedett), Szóga Sándor, Szóga Kenéz, Szűcs Boncos, Takács Balog, Takács Bagosi, Tapasztós Araⁿ (fődesszobát, pallást tapasztani játt), Timár Balog, Timár Jám bor, Topánka Balog (susztër), Tűzótó Bagosi (fijatal korába tűzótó vót), Varga Kenéz, Varjú Szabó (varjúcsósz), Villás Kenéz (favillával keréskedett), Vótbíró Bërécki.

19. *külső, testi tulajdonsága*: Bacsza Kenéz (bacsza = senye, suta), Bajisz v. Bajisszas Kenéz (nagy bajca vaⁿ), Barna Szëmës, Bibaja Bene (mindíg oaⁿ taknyossoⁿ beszíl), Borzos Jám bor, Borzos Kenéz, Borzos Kőrösi, Borzos Szűcs, Cigáⁿ Balog (nagyoⁿ barna embër), Cigáⁿ Szabó, Csereskörmű Megyeri (varga, oszt mindíg oaⁿ sárga a körmeji), Csimbók Varga (a fehebubb-jáⁿ csomóba ál a haj), Csokány Olá (kicsi zömök embër), Csorba Bagosi, Csóré Kenéz (igeⁿ barna ember), Dana Bagosi (jó erős hangja vaⁿ), Dër Balog (igeⁿ korán megőszült), Dorótos Balog (nagy, sováⁿ, tótfarmájú embër), Duci Bagosi (oaⁿ kis kövirkípú gyerek vót), Egrës Balog (oaⁿ savanyú pofája vaⁿ), Egrës Fekete, Fitus Balog (fitus óra vaⁿ), Fogass Araⁿ (naty kapafoga van), Fogas Jám bor, Göndör Balog, Görbe Bálint (görbe a lába), Görbe Bene, Görösös Balog (ragyás a kipe), Hévar Csete (naty kövér ember vót, oszt ëccër csak mëksován yodott), Hörgös Kovács (oan a beszíggye), Ikëssënjáró Balog (a feit oan natyfëⁿ horgya), Ikëssënjáró szagos Balog (em mëk ki is párfü mérozza magát), Jukassóru Bërécki (ëccër betëg vót, ótán az órát mëk këllött operáni, hát ëgy juk maratt a hejjiⁿ), Kancsi Varga, Kesej Kenéz (oaⁿ tarka vót a szëme pillája), Kis Nagy, Kis Jám bor, Kondor Nagy, Konytyos Jám bor (oaⁿ bubbos vót a feje, mintha konytya lëtt vóna), Kopac Kënyerës, Kusza Varga (oaⁿ görbe, mint ëty kusza tyuk), Lapos Bene (pise), Lapostalpu Boros (oaⁿ tëtty-totty, nattalpu embër), Morzsa Araⁿ (igeⁿ kicsi embër), Naty Császár, Nagy Balog, Nagy Bagosi, Natyfejú Balog, Nagy bajcú Kertmëgi, Nyakó Erdős (féreál a nyaka), Nyakó Torma, Nyárfa Kovács (oan ëgyenës, vikom, magoss). Pëckës Balog (oaⁿ hëgyëssën jár, mintha pëckët nyëlt vóna), Pisla Kál-mándi (mindik pislog), Pisla Debrecenyi, Pise Bencik, Pise Kovács, Pise Szél, Poc Fekete (oaⁿ kis fekete embër, mint a poc), Pohos Nagy, Pókos Dëme (natyhasú), Pöske Szabó (oan a haja, mint a szalma), Ragyás Mados, Ragyás Balog, Ragyás

Darvasi, Rétkés Bagosi (mindig koszos), Rücskös Balog (bibircsókós kípű), Salak Araⁿ (igén kicsi fíjű vót, testvirjei között ű vót a lekkissebb; az annya mikò szeretgette, mindig aszondogatta: ha színaraⁿ vónál, is kicsi vónál, há mék hogy salak vagy!), Sánta Bagosi, Sánta Csete, Sárgakörmű Megyeri (a Csereskörműnek testvirje, ű is tímár vót), Seggös Balog, Senye Jámbor, Senye Kenéz, Senye Mogyorós, Siket Balog, Sipogós Jámbor (oaⁿ a hangja), Szagos Balog (oaⁿ bűdöss a szája, mint a budi), Szakál Patócs, Szörös Balog, Szúró Kenéz (hëgyës vikoⁿ bajicca vaⁿ), Talpas Boros (oaⁿ tëtty-totty, nat talpú embër), Töki Balog (oaⁿ kicsi, gömböjüformájú embër), Tücskös Borbi (kicsi barna ember), Vathús Bordás (vathús nött a kípín), Vak Balog, Vak Hunyadi, Vak Ijjés, Vak Kenéz, Vërës Bondár, Vërës Császár, Vërës Varga, Vikoⁿ Varga, Zsombok Szöllösi (oaⁿ termetës, zsombok embër).

20. *belső tulajdonsága, jellemvonása*: Bikis Kenéz (oaⁿ fél-eszű, kótya embër), Bódor Sárközi (sosë tudott othun ülni, mindig szomszídolni játt), Bunyik Szabó (naty paraszt), Butykos Araⁿ (nagyoⁿ ríszeges), Csendes Balog, Dongó Bódi (oam morc, vad embër), Gombóta Megyeri (féleszű, kótya embër), Hëgyës Hajdú (igëⁿ kinyës embër), Hëgyës Kenéz, Jegës Balog (oam mint a jég, së nem sír, së nem nevet), Jámbor Kenéz, Kokas Jámbor (mindig az asszonyok körű settënkedik), Kacagós Bërëcki (nevetös embër), Kaⁿ Balog (më naty kani a), Kampëtër Jámbor (legiⁿ korába nagyoⁿ szerette a jányokat), Kampëtër Kenéz, Kisúr Kenéz (oan natyfën horgya az órát, mintha űr vóna, peig ű is oam, mint a többi Kenéz), Komëndir Kenéz (fíjatal korába nagyoⁿ játikos embër vót, mindig ű komendíroszta a játikokat), Kurázsi Bërëcki (nagyoⁿ bátor embër), Kuruc Ijjés (naty száj-hös), Kutyalígy Szabó (kötekedő, verekedő), Lágymosó Gyulaji (alamuszi embër), Mizës Domjáⁿ (oan idëskës embër), Muszáj Mogyorós (igën erőszakos természetü), Muszka Bondár (nagyom morc embër), Nagyítú Boros, Nyúl Varga (igëny gyáva frätër), Pokróc Varga (oaⁿ goromba, mint a pokróc), Potya Csete (peig vaⁿ píze, de ahuⁿ lehet, mindík potyázik), Ríszëgës Boros, Rossz Csete (gyerekkorába oaⁿ vót, miⁿ Rontó Pál), Sima Kenéz (sima a, sosë lehet néki hinni), Sutyi Balog (igëⁿ csintalan embër még most is), Tësúr Balog, Űri Balog, Űr Csete (asz hiszik, hogy űk sz.rták a spanyolvijackot).

21. *tudománya*: Bëtü Balog (et tudott lektöbbet Szalontán a maga idejibe), Dëszkakár Darvasi (rossz mestërembër, kár a kezibe a dëszka), Furujás Balog, Furujás Lakatos, Fütüöri Balog, Inekës Borbí, Jëgeső Kajtor (nëm ír sëmmit az egisz tudománya, akámihë nyúl, mindent épúsztít, mint a jëgeső), Kátë Cëgé (betíve tuggya a kiskátét, osz mindig abbú moⁿ kädënciját), Miniszter Kis (szörnyű okos, oaⁿ bölcseⁿ tud a valamit előanni, mint egy miniszter), Muzsikás Balog, Tátos Szöllösi (mindënhë írt).

22. *szokása*: Bagjos Kádár (naty pipás még bagós), Bakó Balog (bakóval szokott vót járni), Csattantó Bërëcki (kis korába, mikó mënt, mindig csattogott az újával), Csërtetó Szűcs (nagy bottal jár, osz mindig az aszfaltho veri). Dëráló Boncos (hadarva beszél), Francija Kenéz (katona vót, osz mikó hazajött, sëhossë akàtt magyarul tunni), Futó Kenéz (úty szalad am mindig, mintha kergetnék), Futó Szabó, Gubás Tömő (mindig gubába jár, ha süt, ha esik), Hebri Bordás (hadarva beszél), Istensegics Balog (oaⁿ fohászkodós embër), Jajgatós Kenéz (mindik sápitózik, peig sosë sëmmi baja), Kereggatyás Szabó (mindig ijjembe jár), Körülgatyás Szabó, Mohóndöfi Olá (mindënhe oan nagy szusszal kezd hozzá), Palacsinta Szőlösi, Pityeri Balog (úgy sopánkodik mindig, mint egy vínasszoⁿ), Pühü Balog (igeⁿ hájas embër, osz mindig úcs csinál, mikor mën: pü, hü, pü, hü), Panda Kenéz (a gatyáját oaⁿ pandáⁿ = tágoⁿ horgya), Pintëkës Kajtor (felesíggivel mindëⁿ pintëkéⁿ kimén a pijacra, aká vësz valamit, aká nëm; ëccër körüjjár, osz hazamëⁿ), Rëpiti Jámbor (mindig oaⁿ sallangos ruhába jár), Recsëgi Kenéz (katona vót, osz mindig oaⁿ recsëgös hangoⁿ beszél), Ronygyos Kis (mindig ronygyos, peig vóna néki mihë nyúlni), Sejëmnyakú Kajtor (mindik sejëmkendő van a nyakába tekerve), Táncos Kenéz (még most is ú a fótáncos, peig havas mán a feje), Tolvaj Szëmës (oaⁿ fene szokása vaⁿ, hogy mindent zsebre rak, ami a kezibe kerül), Toppantós Balog (mindig natysarkú szëgës-patkós csizsmába jár), Tótos Szőlösi (mikor tréfáz, tótossoⁿ beszél).

23. *szavajárása*: Ebanyájú Jámbor, Galambom Sárközi, Guta Jámbor, Istennekhaló Balog, Jupitër Darvasi, Kompilleves Lukács (mikó valamivel mëkkinájják, asz szokja mondani: bioⁿ szeretëm én a más kompilleveessit), Kuka Szabó, Kutyamunka Bondár (sosincs mëgëlgëdve së a cselëggyejivel, së a napszámossajival, osz mindig aszonta nékijek: héj, héj, de kutyamunkát vëgësztëk!), Mondok Mikló, Mostislátom Jámbor (gyerëkkorába ev vót a szavajárása: most is látom, mëksë mondom), Muszka Bordás (mindig asz hazutta, mënnyi dóga vót néki negyvennyócba a muszkákkal), Nëmacsza Dobó (kisgyerëkkorába sejpített, osz nëm aggya hejjett mindig aszonta: nëm acsa), Nëzsnyám Balog (katonakorába ennyit mëktanúlt, osz mindig esz mondokálta), Páppá Ijjës (kicsi korába páppának hitta az apját, oszt úgy mëkszokta, hogy natykorába is mindig így monta), Pipi Araⁿ (mindig így híja a csirkéjejit), Técsi Balog (nagy lútolvaj vót, ú szokta vót mondani: „ëⁿ vagyok az a técsi Balog, akitü rëszket Máramaros“, më hogy ott is játt).

24. *egyszeri mondása*: Cufli Fazëkas (frufut akàtt mondan; mások szerint: Görbedre játt ki az erdőre fahordani, oszt ëccë tanálkozott ëgy bürdudás olával; adott néki pëszt, hogy fújja néki; fútt is az olá a kocsiⁿ; osz mikor a legjobbaⁿ futta, Fazëkas belësztúrta a bicskáját a dudába — më nagy huncut vót ü, mindig boloncságoⁿ törte a fejit —; az olá nëm vëtte

észre, csak mikó hërgëtt a dudája, akkor nízëgette, oszt úgy tanálta még a repëdist; oszt asz kérdészte Fazëkastúl: aj, aj, vajjom mi baj írhetta a dudát? akkor a huncut Fazëkas aszonta: máre szufli, müt terheli: nagyⁿ fúttad, osz mëkszakatt), Dettó Balog (mikó mirtík a szalontaji határt, mék fíjatal legiⁿ vót; há hajja, hogy a mírnök nagyⁿ sokszor mongya, hogy detto, máⁿ hogy ez is azé a gazdájé, akinek mán az elébb is monta a nevit; Balog csak hallgatta egy darabig, de eccër csak odaszóllott nagy mírëssëⁿ, hogy: hajják az urak, éⁿ csak hallgattam máⁿ tennap is, hogy az éⁿ jó felebarátajim főggyit annak a Dettó zsidónak írják; de én esz nëm hagyom, inkább mënygyék a kirájig; — ezír lëtt Dettó), Razarínus Kenéz (më mikor a nazarínus templomot ípitëttik, asz kérdészte a munkásoktól, hogy miféle ípület lëssz-e? autáⁿ kísöbbit, mikó máⁿ fëlipült, így kérdészte az ajtóba egy jántúl: há te razarínus vagy? attútúl fogva hijják így), Sás Ijjés (ëccër amint a sást vákták, évákta a sás a lábát; ettúl kezve mindig hajtogatta a sást, osz mindig asz mondokálta: af fëne egye mëg eszt a sást, de évákta al lábom).

25. *egyszeri tette*: Harangos Fazëkas (mer a lova nyakába nëm csëngöt, hanëm tehënnék való kolompot tëtt), Jupoklos Kálmándi (fogadásbúl mëgëtte a jupoklát), Körmösi Kőrösi (a nagybáttya lakodalmán igëm mëktetszëtt néki annak a subája, oszt elkörmölte), Rípás Béni (mëg mikor ëskolába játt, ëccër rípát vitt fël ënni, azúta mindik kacagják), Rocskás Balog (kúrátor korába, mikol legelöször adott ki, rocskábúl mírte a meszet, mer hát új sëprü jó sëpër).

26. *valami vele történt esemény*: Jójárt Bëreëcki (nagy vagyom maratt rá), Jójárt Csete, Jójárt Kőrösi (a felesëgivel sok piszt kapott), Karankota Jámbor (születisekor ety K. nevü katona vót nálluk szállásoⁿ, de másnap minygyán áikötöszködött) Karankota Kenéz-íkhë), Muszájszíp Szëmmiklósi (kicsi korába igëⁿ szeplös vót, oszt az annya aszonta, hogy addik keni, amik csak szíp nëm lëssz, më muszáj néki szípnék lënni), Uhuuhu Kenéz (bojtárgyerék vót ëty tanyáⁿ; ëccër télën a birkatartócsúr tetejire szálott egy bagoj, osz Kenéz nagyⁿ szerette vóna mekfogni; a számadója nagyⁿ tréfás embër vót, oszt aszonta néki, hogy mëgfokhattya, ha asz csinájja, amit ú mond; bëkötötte a szëmit, oszt ëvitte jó mësszire, oszt ott hatyta; a gyërék, mer há igëⁿ fázott, nagyon ordított, oszt attútú fogvást hijják úgy).

27. *tulajdona*: Arankomlósi Borbí (A.-on vót a főggye), Bakator Szücs (szölőtermelö vót, osz mindik csak bakatort termelt), Bivajos Bajó (a mi riszünköⁿ csak néki vót bivajja), Bivajos Szabó, Burkus Mados (al lovát hította így), Cserepes Balog (néki vót az első cserepes háza a Balogok közzül), Cserepes Mogyorós, Cserepes Szabó, Csikós Bordás (szíp csikaji vótak mindig), Csillagos Balog (a háza fëlëtt az ormóⁿ csillag vaⁿ), Csödörös Szabó (csödöröket tartott hágatni), Dúsku Bondár (igëⁿ gazdag, csak úgy dúskál mindëmbë), Galambos Kenéz (sog

galambja vaⁿ), Irha Araⁿ (irhás bundája vót), Irtási Balog (előszőr vót irtásfőggye Szalontáⁿ), Kétökrös Bérécki (a többinek mⁱⁿ több vót), Kilencablakos Balog (9 ablak van a házán), Kűházi Balog (néki vót elősször kűháza a Balogok között), Marhás Szél (sok szíp marhája vót), Mihési Bérécki (Mihés nevű kocsmája van a tenkeji utoⁿ), Natykapus Balog (nagyobb a kapuja, mint a háza), Pízés Jámbor (a mostani Jamborok nagyapja; oaⁿ gazdag ember vót, hogy mikor a fijaji között a piszt megosztotta, víkával mirte szít, azír Vikás-nak is hitták), Puskás Bondár (néki vót elősször fegyverengedélye a Bondárok között), Rigó Balog (mindig vót egy Rigó nevű ökre), Rocskás Jámbor (l. Pízés), Sinór Jámbor (mindig vót eggy ien nevű ökre), Sinór Kenéz, Szegelet Kenéz (sarkoⁿ vót a háza), Vaskapús Balog (vaskapus háza vót), Vikás Jámbor (l. Pízés), Zsélukátér Balog (néki vót az első zsélukátérés háza a Balogok között).

28. *lakása*: Bikakoli Balog (a községi bikakólba lakott), Cindri Balog (ott lakott a Cindri-sikátorba, ahun ma a Sállink-kocsmá vaⁿ), Cindri Kenéz, Csereji Varga (kiⁿ lakik a Cserén), Cserejibáró v. Báró Lajos (igēⁿ gazdag vót, osz kiⁿ lakott a Cserén), Dándé Gyulaji (a Dándé-zúgba lakott), Dándé Nagy, Dobozi Mónár (Dobozaⁿ lakik), Hidvígi Torkos (a kéréséri híd vígⁱⁿ vót a háza), Sër Balog (a házukba sèrkifőzís vót), Szlóri Balog (a Szlóri-palló mellett lakott).

29. *érdekes ellentétek, kapcsolatok s rontott alakok*: Józaⁿ Boros (mē mindig riszég vót), Széginyembër Kenéz (mē igēⁿ gazdag vót, de mindig sipánkodott, hogy nehíz az illet), Szíp Kenéz (oaⁿ csunya, mint az ördög), Dufla Szēmēs (mē nagyon utánna níz mindēnek), Dufla Araⁿ (igēⁿ gazdag), Kéccër Kovács (am mestérsige is a), Bèrzák Bérécki (mē nagy^oⁿ riszégēs vót, borzsáknak hitták, oszt inneⁿ lètt a Bèrzák), Vaszil Kenéz (szilvával keréskédett, osz mindig ucs csufolták: szil-vaszil-vaszil).

Végére értem összegyűjtött anyagomnak; befejezésül legyen szabad csak utalnom arra, hogy sok oly szó van e ragadványnevek közt, mely a hangváltozások tekintetében pótlásul szolgálhat nyelvjárásunk Viski-féle ismertetéséhez (Nyelv. Füzet. 69.), — sok érdekes képzésmódra van köztük példa s a külső és belső tulajdonságjelzők közt sok új és érdekes alakú s jelentésű tájszó is akad.

(Nagyszalonta.)

A MOLDAI CSÁNGÓK EREDETÉRŐL.

Irta Losonczy Zoltán.

I.

A nyelvjárások történeti kutatása a nyelvtudománynak egyik legnehezebb feladata. Bár a talaj itt már biztosabbnak látszik, mint a történetelőtti ősidők homályában, de azért könnyen el

lehet tévedni s a kutatónak gyakran igen nagy nehézségekkel kell megküzdnie. Gondoljunk csak azokra az óriási változásokra, melyek egy évezred folyamán a magyar földet s ezzel együtt a magyar népet érték. A sok háborúban egész országrészek elpusztultak; a népesség más területeken keresett menedéket; majd a veszély elmúlása után ismét új jövevények népesítették be a pusztán hagyott vidékeket. Jöttek idegenek is; ezek részben beolvadtak a magyarságba és saját nyelvük elemeit is áthozták a magyar nyelvbe. A nyelvtudomány itt nem állhat meg magában, más tudományok adataira is kell támaszkodnia. Ilyenek elsősorban a történelem, azután a földrajz, néprajz s az összehasonlító irodalomtörténet.

A történelem világát vet a települési viszonyokra is. Így pl. régi kútfők bizonyítják, hogy Szlavóniában, ahol ma oly ritka a magyarság, már a honfoglalás után is virágzó magyar telepek voltak és számos előkelő főuri család is ott székelt.

Hogy a földrajznak is minő fontos szerepe van a nyelvjárások történeti kutatásában, arról is könnyen meggyőződhetünk, ha végig tekintünk a magyar nyelvjárások térképén. Más a nyelv a Dunán innen, más a Dunán túl; vagy pl. a Tisza Sáros-pataktól egész Szolnokig választóvonal a palóc és az északkeleti nyelvjárások között. Sok adattal szolgálhatnak az egyező helynevek is. Kimutatták, hogy föltűnő egyezések vannak székely és nyugati helységneveink közt.

A néprajz fontosságát szintén erősen hangsúlyoznunk kell. A különböző vidékeken különbözők a népszokások s ha a nép vándorol, vele együtt a szokások is vándorolnak. A regölés pl., mely a Dunántúlon kívül csupán Udvarhely megyében otthonos, a két magyar népfaj között bizonyos kapcsolatra enged következtetni. Az összehasonlító irodalomtörténet is igen becses adalékokat szolgáltat. Kimutatja a közös elemet a népfajok költészetében s néha ezek is fölvilágosítással szolgálnak az illető nyelvjárások keletkezésére. Hogy a regölésnél maradjunk, a közös elemek, melyek a legtöbb regölő vidék idetartozó verseiben megvannak: a rétt v. rótt ökör szereplése, az idegen havas ország említése, ahonnan jöttek, a csodafiú szarvas szereplése s más effélék.

Egy igen fontos történettudományi értekezés jelent meg Karácsonyi Jánostól a Századok 1914-i évfolyamának szept.—okt.-i számában. A szerző egyik legérdekesebb nyelvjárásunk, a moldvai csángóság eredetével foglalkozik.

Eddig e téren két nézet uralkodott. Az egyik nézet szerint, melyet már Szarvas Gábor is vallott (A moldvai csángó nyelvről c. értekezésében Nyr. 3. k.) s azután majdnem valamennyi nyelvészünk elfogadott, a moldvai csángók székely, közelebbről keleti székely eredetűek s nyelvjárásuk a keleti székely nyelvjárásból fejlődött.

A másik nézet szerint, melynek fő képviselője Munkácsi

Bernát (A moldvai csángók eredete, Ethnogr. 13 : 433) és Weigand Gusztáv román nyelvész (Der Ursprung der s-Gemeinden, Neunter Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache, Leipzig, 1902), a csángók elszékelyesedett kúnok. E következtetésük a magyar susogó hangoknak itt észlelhető sajátságos kiejtésén alapul, melynek nyomai Munkácsi szerint a Codex Cumanicus-ban is föllelhetők.¹

E nézetekkel szemben Karácsonyi János egy új elméletet állít fel. Történeti adatok alapján kimutatja, hogy a csángók bevándorlása csak 1412 után történhetett, mivel Moldva az ott dúló folytonos harcok és viszályok miatt nem volt alkalmas terület a békés letelepülésre. 1412 körül történt azonban a szerémi huszitaüldözés. Márkai Jakab pápai követ ugyanis elfogatta és tömlöcbe vettette a belcsényi (beocsini) papot, Ujlaki Bálintot. Hívei azonban ezt nem tűrték el s kiszabadították fogságából. E vakmerő tettet kétségkívül kemény megtorlás követte volna. A husziták tehát ott hagyták helységeiket s hihetőleg az Al-Dunán és a Szeret folyón Moldvába hajóztak. Ezt bizonyítja legrégebb bibliafordításunkon kívül az a körülmény, hogy az akkori moldvai fejedelem, Sándor, szövetségben állott Szvidrigál litván fejedelemmel, ez pedig a cseh husziták segítségével akarta elnyerni a cseh királyságot. S bizonyítékul szolgál az is, hogy a ferencrendiek már 1440-től kezdve kísérleteket tettek visszatérítésükre, ez azonban csak 1475 után sikerülhetett, amikor a moldvai belviszályok véget értek. Karácsonyi szerint a legrégibb csángók ezek a szerémi husziták; ezekhez azután igen sok székely csatlakozott, erősen hatottak a csángók nyelvére, s — mint tudjuk — a székely bevándorlás napjainkban is folyik.

Sajátságos susogó hangjaik magyarázatát abban véli Karácsonyi feltalálni, hogy a szerémi magyarok ősei a kabarok voltak, kik előőrskül déli vidéken telepedtek le, mert ott kellett az országot a legtöbb támadás ellen megvédeni.

Karácsonyi értekezésének első s legnagyobb része, melyben a szerémi magyarok meneküléséről szól, igen meggyőző s valószínűvé teszi, hogy a csángó magyarok egy része ezekről a huszitáktól származik.

De vajjon megőriztek-e valamit régi nyelvjárásukból? Sikert-e némely hangtani, alaktani vagy egyéb sajátságuknak megmaradnia azzal az erős áramlattal szemben, mely őket a székelyektől érte? Azoktól a székelyektől, akik 1600 óta majd önként, majd üldözés vagy katonafogdosás miatt ott hagyták hazájukat s Moldvában kerestek menedéket? Erre a nyelvészetnek kell feleletet adnia. S ha tud feleletet adni, ez szintén megerősítheti a történelem vizsgálatait.

Karácsonyi a csángók őseit Szlavóniában keresi. Ott, mint már említettük, régebben elég sűrűn lakott a magyarság s csu-

¹ Vö. ezzel szemben : Melich J. Ethn. 14 : 52.

pán a sors csapásai okozták, hogy ma már oly kevés a magyar Szlavóniában (l. Balassa, Bp. Szemle 79. k.). Mindössze négy oly helység van, melynek lakosságát a régi magyar lakosság maradványának tekinthetjük. Ezek: Rétfalu, Szent-László és Haraszti Verőce megyében és Kórógy Szerém megyében. Mindnyájan a református vallás hívei, ezt — sok szenvedés és üldözés mellett is — egész a mai napig megtartották, s vallásuk megőrtalmazta nyelvüket.

Ezen a területen lakhatott tehát az a nép, melynek egyes részei Karácsonyi szerint a csángók őseinek tekinthetők; ezt a szlavóniai nyelvjárást kell majd a moldvai csángóval óvatosan összehasonlítani s a hasonlóságból vagy különbségből bizonyos következtetéseket vonnunk.

Legelőbb is foglalkoznunk kell a *csángó* név jelentésével, majd ki kell mutatnunk, mennyiben egyezik nyelvük a keleti székelyek nyelvével, mennyiben különbözik a székely nyelvtől s miben találjuk e különbségek magyarázatát.

1.) A *csángó* szó Munkácsi Bernát szerint egy föltett **csángani* igéből származik, melynek jelentése annyi lehetett, mint „elkorcsosul” s bizonyítékul fölhozza a Csík megyében ma is élő *csángódik* igét, mely a. m. „eloláhosodik” (vö. Nyr. 9:445).

2.) A másik vélemény Horger Antalé. (A csángó nép és név eredete. Erd. Muz. 22:133 skk.) Mint kimutatja, a *csángó* szót régebben *csangó* nak írták. Ezt szerinte összefüggésbe lehet hozni a *cammog* igével, melynek a népnyelvben *csammog* alakja is él. Az *m* hang azután a *g* miatt lett *n*-né, éppen úgy, mint *senki* < *semki*, *ing* < *imég*, székely *káronkodik* < *káromkodik*. A *csangó*-ból pedig úgy lett *csángó*, hogy a székelyekben a *csángó* nyelv különossége a *csángál*, *csángálás* benyomását tette. A *csáng* igét maga Horger figyelte meg Csíkszentimrén s jelentése „marhakolomppal, lármásan, kellemetlenül harangoz”; *csángatás* = rossz harangozás; „*csángál*” = 1. vmely tárgyat verve fülsértő hangot idéz elő, 2. rosszúl harangoz, 3. csacsog, fecseg, 4. kellemetlen hangon énekel.

Ez az éleselméjű fejtegetés azonban, mint már Zolnai kimutatta (A csángók eredete, MNy. 1905:400), ingatag alapon áll; a *csangó* alak sem régibb a *csángónál*, mert hisz már Baróti Szabó Dávid szótárában á val van írva: „Tsángóknak hívják a Moldvában született magyarokat is”. De — úgy gondolom — nem szükséges más szóhoz folyamodnunk.

3.) A Magyar Nyelv 1906-i évf.-ában (144) a következő népnyelvi adatokat közölték Tolna megyéből: „Ne csángáld azt a kötelet. Mit csángálsz ide-oda? Mit csángálsz már annyit? t. i. a labdát. Ne csángáld már! Becsángálni a labdát a gödörbe, elcsángálni a gödörből; ugyanazt a játékot csángázásnak is hívják. Tehát — mint már a közlő megjegyzi — a *csángál*, *csángáz* vminek ide-oda való ingatását, egyszersmind vminek ide-oda hajtását, terelését fejezi ki.

E két igealak a *csáng -áz* és *-ál* képzős gyakorító alakjai lehetnek s egyszersmind — úgy hiszem — megőrizték a székely *csángat*, *csángál* igének régebbi jelentését. Az „ide-oda ingatni, hajtani” jelentésből fejlődött a „harangot ide-oda lóbálni”, tehát „rosszúl harangozni” jelentés, mely ma a székelyeknél ott-honos. De a tonamegyei jelentés egyszersmind sokkal közelebb áll a *csángó* név föltehető eredetibb fogalmához. Az „ide-oda hajtás, terelés” jelentést a gyakorító képző okozhatta s megmarad akkor az eredetibb jelentés „hajtani, eltávolítani”. S ha Karácsonyi fejtegetésére gondolunk, nincs is egészen kizárva, hogy *csángó* eredetileg az volt, aki távozni, menekülni volt kénytelen, akit mintegy eltávolítottak, *elcsángattak*. A csíkmegyei *csángódik* újabb képzés lehet a mai *csángó* szóból, mely most idegenek közt élő székelyt vagy más magyart jelent. A székelyeknél azután *csáng*, *csángat* szintén *csángál* jelentését vették fel, miután eredeti jelentésük feledésbe ment.

Eredetileg tehát lehetett egy eltávolítást jelölő ige, mely **csángat*-nak hangozhatott, ebből való a tonamegyei *csángál*, *csángáz* és a székely *csángál*, s lehetett egy eltávolodást, kénytelenségből való távozást jelölő ige, **csáng*; ebből való a *csángó* szó.

E két eredetibb igealak, azaz inkább e két eredetibb jelentés feltevésére jogosítanak azonban azok a becses adatok is, melyeket a Nyr. szerkesztőjének kérdezősködésére Bernáth Lajos, a halasi ref. gimn. tanára és Spánier Árpád, Révfülke tanítója vele levélben közöltek.

Spánier Halason hallotta ezt a kifejezést: *merre csángáltak?* s ez szerinte a csavargás szelidebb neve volt. Ugyanitt hallotta ezt a *csángál* szót Bernáth Lajos egyik tanítványa is, és szerinte ennek jelentése „elkószál, csavarog”. Ugyanezt a szót ugyanezzel a jelentéssel hallották tanítványai Kiskőrösön és Kalocsán is. Ezeken kívül közli Bernáth még a következő adatokat: *csángál* = „aggat, akadékoskodik” (Jánoshalma, Pest-megye); *ne csángálj* = ne ugrálj előttem (vármegye-határ Pest és Bács m. közt); *ne csángálj folyton* = ne jöjj, mozogj folyton.

Itt is *-ál* gyakorító képzővel van dolgunk, csak hogy az az ige, amelyből e szavak keletkeztek, nem a *csángat*-féle ige lehetett, mely annyit jelentett: eltávolít, elterel, hanem a **csáng* ige, melynek eredeti jelentése ez lehetett: eltávozik, távozni kénytelen; *-ál* gyakorító képzővel jelentése: ide-oda távozik, ide-oda megy, ugrál (s ebből „akadékoskodik”, mert aki ide-oda megy, aki ugrál, az másokat akadályoz pl. a járásban).

A **csángat* — **csáng* — *csángó* szavaknak jelentése fejlődését tehát a következőképen állíthatjuk össze:

**csángat* „eltávolít, elterel” ~ *-ál* gyakorító képzővel *csángál* „ide-oda terel, ide-oda ingat” —> „a harangot ide-oda ingatja, lóbálja” = „rosszúl harangoz” —> „kellemetlen hangon énekel”, fecseg’.

**csáng* 'távozni kénytelen, távozik' → -*ál* gyakorító képzővel *csángál* 'ide-oda megy' → „vándorol, kóborol, csavarog”, — „ugrál” → akadékoskodik.

csángó **csáng* melléknévi igeneve; eredetileg: aki távozni kénytelen, távozó, vándorló, (> móc *čiangǎn* 'vándorlegény' Nyr. 34:149), kiköltözött magyar → elkorcsosult, eloláhosodó magyar (> *csángódik* 'eloláhosodik').

E szerint *csángó* eredetileg az volt, akit eltávolítottak, **elcsángattak*, aki kénytelen volt távozni.

A szavak jelentései folyton változnak, jegyeik közül majd ez, majd az elmarad; majd újj egy járul hozzájuk s elnyomja a régieket. Jelentésük tartalma, terjedelme majd bővül, majd szűkül. Ha most mindezt meggondoljuk, akkor a *csángó* szó jelentésének fejlődése nem fog egészen lehetetlennek feltűnni.

Vizsgáljuk most meg, kiket értünk tulajdonképen ezen a néven: *csángó*. Munkácsi Bernát (Nyr. 9:444) a következőképen felelt e kérdésre: „Csángóknak nevezi a székely mindama elszakadt testvéreit, kik tőle régibb idők óta elszigeteltségben élvén, nagyobb mértékben voltak alávetve a körülzáró idegen népek hatásának s egyes feltűnőbb sajátságait, viseletüket, szokásaikat elfogadták”. Ilyenformán Munkácsi hétfalusi, gyimesi és szeretvölgyi csángókat különböztet meg. A többi csángó telepet Munkácsi figyelmen kívül hagyja.

Erdélyi Lajos (Nyr. 37:1 s. kk.) azonban kimutatja, hogy pl. már a hétfalusi csángók se mind székely eredetűek. Történeti források, személynevek és egyes nyelvi sajátságok már magyar nyelvjárásra is engednek következtetni. Szerinte: „Csángók általában mindazok a főként székely eredetű lakók a székelyek közelében, akik oláhok vagy szászok s általában idegenek közt élve magyarságukat többé-kevésbé elveszítették”.

Ha tehát ilyen értelemben vesszük a csángó fogalmat, akkor a csángóságot a következőképen osztályozhatjuk:

I. Erdélyi csángók: 1. Brassó megyei csángók (Hétfalu, Apáca, Krizba, Barcaufalu). 2. Háromszék megyei csángók (Keresztvár, Bodola, Hídvég, Árapatak, Előpatak, Erősd). 3. Csíkmegyei csángók (Gyimes-Felsőlok, Gyimes-Közélok, Gyimesbükk). 4. Nagyküküllő megyei csángók (Halmágy). 5. Udvarhely megyei csángók (Zsombor). 6. Székely megyei csángók (Szakadát). 7. Hunyad megyei csángók (Déva, Lozsád). 8. Torda-Aranyos megyei csángók (Marosludas).¹

II. Magyarországi csángók¹: 1. Torontál megyei csángók (Pancsova vidékén). 2. Arad megyei csángó falvak.

III. Moldvai csángók: 1. Észak-moldvai csángók (Roman várostól északra; ilyenek Kalocest, Domacest, Miklósfalva, Szabófalva). 2. Dél-moldvai csángók (Kalugyerfalva, Forrófalva, Klézse s Tatrost, Ploskucén és Foksán magyar lakói).

IV. Bukovinai csángók (Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva).

Vö. Nyr. 3:1, 37:1 s. kk., Erdélyi Múzeum 22:128, MNy. 3:257

E fölsorolás után, mely tisztán földrajzi alapon áll, fogalmazzuk meg lehetőleg pontosan a csángó szónak mai tudomá-

¹ Ezeket Bukovinából telepítették vissza, 1. Erdélyi L. Nyr. 37:4 és Révai-Lexikon.

nyos jelentését: Csángók azok a székelyek vagy székelyekkel vegyült magyarok, kik Erdélyben s az Erdéllyel határos magyarországi, bukovinai s moldvai területen idegenek közt laknak s nyelvben és szokásban idegen elemeket vesznek fel.

A következőkben csak a moldvai csángó nyelvjárásról lesz szó.

A moldvai csángó nyelvjárást először Szarvas Gábor vizsgálta meg pontosabban. (A moldvai csángó nyelvről Nyr. 3. k.) Utána Munkácsi Bernát (A moldvai csángók nyelvjárása Nyr. 9—10. k.), majd Rubinyi Mózes (Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához Nyr. 30, Ujabb adalékok... Nyr. 31., Csángó nyelvmélekek Nyr. 34). Pontos fonétikai vizsgálatokat folytatott a csángóság körében Wichmann György (A tš, s, z, š, ž hangok története a moldvai csángó nyelvben, NyK. 37. L. ehhez Rubinyi: A moldvai csángók nyelvjárásához NyK. 1908. Ugyancsak Wichmanntól: A moldvai csángó magánhangzók történetéből Nyr. 37. A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. MNy. 4. k.).¹

Nyelvszeink általában székely eredetűeknek tartják a moldvai csángókat. S az tény, hogy nyelvükben igen sok a székely, elsősorban keleti székely elem. Vannak azonban olyan sajátosságok is, melyek a székely nyelvből nem magyarázhatók meg. E sajátosságokat majd később vizsgáljuk meg. Most előbb állapítsuk meg azokat az elemeket, melyek a székely nyelvjárással közösek. Igen sok van s ez nem is csodálható. Hiszen 1600 óta szakadatlanul vándorolnak a székelyek Moldvába s így lassanként nyelvük is uralkodóvá válik.

A főbb hangtani egyezések:

1. A labiális rövid *a* alkalmazkodik rendszeren a következő szótag hosszú illabiális *á*-jához, pl. Nem *ákárcsál* dolgozni. *Sányarán* élünk. Az *á*-ból gyakran *ē* is lesz: *készál*, *képál* (vö. Nyr. 3:50).

2. A *hēzzám*, *hēzzá* féle alakok (vö. Nyr. 3:49).

3. *ára*, *bára* féle nyújtás (vö. Nyr. 9:447).

4. A kétféle hosszú *é* megkülönböztetése. A régi nyílt hosszú *ê*-t a csángóság megtartotta: *ész*t, *kétszer*. Az *é* vagy

¹ Vö. még: Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Buda 1838. Veszeley, Imets és Kovács utazása Moldva Oláhban 1868. Marosvásárhely 1870. Barabás: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Közgazdasági Szemle 25:424. A romániai székelyek. Nemzeti iskola 1901:6. sz. Munkácsi: A m. csángók eredete. Ethnogr. 13:433. Rubinyi: Csángó ország. Erdély népei 1902:1. sz. U. a. Die Csángo Magyaren in der Moldau. Ethnol. Mitteilungen 6:39. Melich: A moldvai csángók eredetéhez. Ethnogr. 14:52. Munkácsi válasza. U. o. 54. Zolnai: A csángók eredete. MNy. 1:400. Rubinyi: Tanulmányok a romániai csángókról. Bp. 1906. Wichmann Györgyné: Moldvai csángók babonás hitéből. Ethnogr. 3:213. Horger Antal: A csángó nép és csángó név eredete. Erdélyi Múzeum 22:133, Brassói áll. főreálisk. Ért. 1906/7. ism. Száz. 1907:274. Simonyi: A moldvai csángó c-ről. Nyr. 38:26. Alföldi: A csángó legrégibb említése. Nyr. 41:245.

megmaradt, vagy *iê, iê* van helyette: pl. iénekeljen. Csíkban eredeti *ê* helyén rendszeren *ê-t* ejtenek, *é* helyén *ê* diftongust (vö. Balassa: Magyar nyelvjárások 106).

5. A *szeke, fedel, level, tehen, nehez* megvannak mind a csángó, mind a székely nyelvjárásokban (vö. Nyr. 3:53).

6. A csíki nyelvjárással egyezik az *ê-zés* is (Nyr. 22:217).

7. Mindkét nyelvjárásban gyakori az *ü ~ i* és *i ~ ü* hangcsere: *mü, tü, rivid, fisztél* (vö. Balassa: M. Nyelvjárások 106).

8. A *-val -vel* rag mássalhangzó után is megtartja *v-jét*: pl. *szekervel, pénzvel, botval* stb. (vö. Nyr. 3:52).

Alaktani egyezések:

1. Az összetett igealakok gyakori előfordulása. A csángók-nál: *mondok vala, mondottam vala, mondottam volt, elment lesz* (vö. Nyr. 30:113). A háromszéki nyelvjárás hasonló gazdagságot tüntet fel ilyen alakokban (vö. NyK. 35:333 s kk.).

2. A fölszólító mód mind a székelyeknél, mind a csángók-nál gyakran jelentő mód helyett áll: pl. *lássá e* helyett: *látja* (vö. Nyr. 3:53).

3. A többesszám 3. sz.-ű *-ok -ék -ök* birtokos személyrag helyett *-ik-et* találunk: *udvarik, apjik* (Nyr. 3:53).

4. A *kezd* igét a jövő cselekvés kifejezésére használják, pl. „Addig horgya a vizet, amíg kisarjazzik; akkor almát *kezd terönni*” (Krizánál); „Készőszkékben hord bé, mikor még *kezd* (=fog) *száradni* (Nyr. 3:52).

Mondattani sajátosságok:

1. A tárgyas alakokat gyakran alkalmazzák a tárgyatlanok helyett, pl. „Én nem *szerelém* a házba dolgozni.”

2. Az igekötőket gyakran az ige után helyezik, ott ahol a köznyelvben az ige előtt vannak, pl. a székelyeknél: *Sietett el* a királyfiú; a csángók-nál: *Immá romlik el* a biéle a magyarónak.

3. A *kell* igének infinitívus helyett a *hogy* kötőszóval való szerkesztése, pl. *Nem kell hogy* megbigyészeggyék (vö. ezekről Nyr. 3:50).

Mindezek tanuskodnak arról a szoros kapcsolatról, mely a székely és csángó nyelvjárásokat egymással összefűzte.

Megjegyzem, hogy az itt említett sajátosságok közül több megvan a szlavóniai nyelvjárásban is. Pl. az *ára* féle nyújtás; az *ü : i* hangcsere, a *tehen, keves*-féle rövid alakok, a felszólító módnak jelentő mód helyett való használata. Ezek azonban bizonyítékul nem szolgálhatnak, mivel igen közönségesek a székely nyelvjárásokban is s onnan eredhettek. Olyan sajátosságokat kell keresnünk, melyek a székelységben hiányzanak.

(Vége következik.)

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

I.

A Magyar Etymologiai Szótár latin-román szófejtéseihez.¹

Irta Spitzer Leó.

Adia magyarázatára vulg. latin **adia* alakot nem lehet fölvenni, legföllebb **ēdia*-t.

Alaputréta. Irodalmi olasz *oglia potrita* tudomra éppoly kevésbé létezik, mint „lat. *olla putrita*.”

Ángolna. A m. *ingol(n)a* alakot a latin *anguilla*-nak **ing*-kezdetű oláh fejleményére visszavinni nagyon bajos, mert a latin *gu* az oláhban már igen régi korban *b* lett, a magánhangzók közti *ll* pedig elveszett, tehát **imbea* alakból kellene kiindulni.

Angostár. *Angustarium* kétségkívül *angustus*-ra támaszkodó népetimológia útján keletkezett, valamint a német *angster*, *engster* szó jelentése is (Flasche mit engem Hals) az *eng* melléknév szerint igazodott. Ámde a szerb-horvátban van *gostara* is (Bartoli, Jagić-Festschrift 39). Ez és az olasz *gnastada*, prov. *engrestara* (ennek 'szűknyakú üveg' jelentése valószínűleg csak Levy föltevése, Petit dictionnaire prov.-français) Meyer-Lübke román et. szótára 3700. sz. szerint a görög *gastra* 'öblös fazék' származéka (a gör. *gastēr*-ből). Egyébiránt Diefenbachnál és Ducange-nál csak *angustum* van Schröpfkopf jelentéssel.

Az *árboc* szót véleményem szerint nem lehet az ólatin *arbos*-ra visszavinni, mert ezt igen korán kiszorította az *arbor* alak. Talán inkább egy efféle visszakövetkeztetett latin szóalak szolgált alapul: **arbus*, *arboris* ~ *tempus*, *temporis*. Z

Árenda. A Rom. Et. szótár szerint (7141. sz.) nem vulg. lat. *arrendare* a kiindulópont, hanem a *renda* (= lat. *rendita*) szóból képezett katalán *arendar* ige; ez ment át a szlávságba s onnan a magyarba.

Ármáda alkalmasint a spanyolból került, hisz a „nagy *armada*” igen híres volt.

Arté: egyenesen, nyíltan, a szemébe (megmondani). Hogy ez a latin *ars* ablativusa volna, az alig lehetséges: 'művésziileg, mesterségesen' a szóban forgó fogalomnak éppen az ellentétéhez vezetne. Az alapul szolgáló *arte* inkább a 'szűk, szoros' jelentésű *artus* melléknévből való; vö. *artius appellare aliquem* 'vkinek a nevét rövidebben kimondani' Ovid.

Ártifiola s az osztrák-n. *artivivi* Scorzonera hispanica a köv. szókhoz tartozik: fr. *salsifis*, olasz *sassefrica*; eredetük a Dict. gén. szerint ismeretlen (= lat. *herba salsifica* a 14. században, Rolland, Flore populaire: 7:206?). Az Atlas linguistique de la France a *salsifis*-t tartalmazó lapnak északi részén a többi közt *sartifi*-, *sertif*-kezdetű alakokat mutat.

Avanzsíroz: az osztrák *avangieren* és *avanschieren* ž ~ š

¹ Spitzer Leó dr. bécsi egyetemi magántanár úr megjegyzéseit Schuchardt Hugó úr szívesége juttatta hozzánk. — A szerk.

ejtése valószínűleg a köv. szópár hatása alatt keletkezett: *revanche* > *revanš* (s ebből *revanšieren*) és *revenger* > *revangieren*.

Ázsió; olv. ol. *agio*, nem pedig *aggio*.

Bábikó. Mivel *bába* a. m. 'Puppe, Docke' s mivel a lósóska nemcsak magyarul *bábikó* és *bábafű*, hanem németül is a többi közt *Dockenkraut*: a magyar kifejezésekben jelentésátvételt láthatunk.

Badar; *hadari-badari* 'hadarva beszélő' erre az osztrák kifejezésre emlékeztet: *hudri-wudri* 'überstürzt'.¹

Bakator. *Bacca d'oro* nincs az olaszban, de legalább így kellett volna írni: *baca d'oro*.

Bástol: púpozva fölhalmaz, föltölt; *fölbástol*: 1. ua., 2. megerősít. Valószínűleg a román *bast*-igetőhöz tartozik, 'építeni, ellátni' stb. (Schuchardt, Zeitschr. f. rom. Phil. 33:344 és Meyer-Lübke, Wörter und Sachen 1:29).

Bástya. Vulg. lat. *bāstīa* nincsen, legföllebb a fr. *bastie*-nak alapul szolgáló *bastita*, *bastida*, *bastia*.

Basztikuli második tagjában aligha lappang *tuo culo*, mert ilyenforma káromkodás nincs az olaszban. Ha már olasz forrásra akarunk gondolni, legföllebb az olasz *diascolo* v. *diaschignu* (*diavolo* 'ördög' elferdítése) vagy pedig *testicolo* 'here' lehetne.

Bázsalamán. Franciában nincsen „*baise-à-la-main*,” legföllebb *baise-main*. A forrás alkalmasint ol. *bacio la mano* csókolom a kezét. Igaz, hogy Weise O. (Unsere Mundart 142) a pfalzi nyelvjárásból is ilyen alakot idéz: *Baselmanes austellen* 'kézcsók' értelmében, s ez szerinte = fr. *baiser les mains* (de nem *baise à la main*!).

Batiz. A legrégibb adat *toile batisse* (1503. Dict. gén.); az ófranciában nincs *toile baptiste*. Hogy ez a föltehető alak keresztelő vásznat jelentene, nem valószínű: akkor *toile de baptême*-t mondtak volna. Az EtSz-ban adott magyarázatok közül az első mellett (hogy t. i. ez a vászonfajta a föltalálójától, *Baptiste Chambray* flandriai takácstól vette nevét) szólnak a köv. körülmények: Schulz (Deutsches Fremdwörterbuch) említi, hogy ez a régiebb német elnevezés: *Kammertuch*—*Cambray*-ból lett; Littré pedig arról értesít, hogy Baptiste-nak, a batiszt-vászon föltalálójának emléket állítottak Cambrayban.

II.

A b-kezdetű szavakról.

Irta Simonyi Zsigmond.

Ezúttal a B-kezdetű szavak magyarázatához kívánok megjegyzéseket s újabb adalékokat szolgáltatni, egyelőre csak az EtSzótárnak második füzetéhez.

¹ Hudri-wudri was tun, etw. schnell, unbesonnen, holter-polter tun, daher ein Hudri-wudri, ein unbesonnener Mensch (Castelli: Wb. d. Mundart in Österreich...).

Bábos 'mézeskalácsos' értelmében az irodalomban is előfordul dunántúli írónál, pl. (a gyermek) „azt hinné, hogy egy krajcáron az egész bábosátort megveszi“ (VasG. Nagy idők 501, Méhner kiad.). — A *bábu*-ra „első adat a 18. század végéről.“ Száz évvel régebbi adat a következő: *Bábu*, pupa (Otrokocsi: OrigH. 1: XVI). — Uo.: *Baba* est vox hodie tantum pro infantibus.

Babaján-tyúk, Beregben kis termetű nő gúnyneve. „Eredete ismeretlen“, mondja az EtSz. Eredetileg alkalmasint *baba*-lyány.

Bábán, Körmend vidékén borsajtó alsó sarka. Az EtSz. azt mondja: „Eredete ismeretlen. Vö. szlov. *bábica* der deckel bei der Weinpresse...“ Inkább a *bálvány* változata lehetne; ez egy székely adatban is így hangzik: *kapubábány*.

Babér: az EtSz. szerint „eredete ismeretlen“ és valószínűtlen az én föltevéssem, hogy t. i. a német *Lorbeer* elváltozása volna. Pedig ha valami valószínű, hát ez az. *Lorbeer*-ből **labér* teljesen érthető, ebből pedig *babér* csak olyan változás, mint *uborka*: *buborka*, *pavillon*: *babilon*, *guba*: oláh *băbău* (Tiktin), *bobon* stb. (A Mátyusföldén babérlevél helyett használt *babkalevél* népetimológia útján — *bab-ér*, vö. *babinlevél* MNy. 10: 458 — keletkezett.¹ Ugyanennek a szónak más változata a székelység-ből között *lülbör*, l. Nyr. 7: 106.

Babó, tetű, egy adat Szilágy m. „Eredete ismeretlen.“ Vö. „*bebelka*: tetű (póriasan)“ Jancsovics tót szótára. Változata *mamó* (Bereg m. MNy. 10: 430).

Babog, fecseg, haszontalanságokat beszél, egy adat Maros-Tordából. Vö. „Dadogva babogtam értelmetlenül a nyájas szavakra“ (Petelei: Esős alkony, Athenaeum Olvasótára). Vö. még *babutizál* EtSz.

Babók és *babós* 'mumus': vö. olasz *baban* és *bau* ua., s ezek nyilván az ugatás (*bau*!), ijesztés hangjából; vö. ném. *Wauwau*. Külömben hozzá tartozik a Valló A. szerint kísértetet jelentő palóc *bobo* és tót *bobo* (NyF. 19: 5). Jancs. is: *bobo*: *bobo*, ijesztő.

Babóztat, *babozgat* 'ápolgat' nem „hangfestő szó“, hanem a vele egyjelentésű *babósgat*, *babusgat* mellékalakja (l. a *baba* cikket). Ugyanezek a szók a babrálás jelentését utólag vették föl a *babrál* és *bab* szókhoz való hasonlhangúság következtében. A palóc azt is mondja ilyen értelemben: *baboz*, továbbá: „*Elbabozgattuk* az időt krajcáros kártyával.“ Az osztrák-németben is van ilyen babrálást jelentő kifejezés a *Bohne* szóból: *bohneln*, ill. „*bonln*, kleine Verrichtungen langsam abtun, z. B. er bonlt im Haus uma“ (Castelli: Wb. d. Mundart in Österreich). Ezek az adatok talán inkább amellettszólnak, hogy *babozgat* tkp. a *bab* származéka s a másik jelentése és alakja a *babósgat* igével való keveredés eredménye.

¹ Előfordul a N. Muzeumban őrzött 17. századbeli Orvosságos Könyvecske 44. lapján: „Vég a kalmártul két pinz ára *bobkát* [így, tótosan], azt főzd meg vízben, és áztasd meg abban.“

jancs. bebelka

alaktól.

A hangrendi átmenet nemesen
jelentésmegváltással

Babuka: a *badák* alak nemcsak Kassainál van meg, hanem Tudománytár 9:15 is. A *babuta*, *budoga*-féle mellékalakokhoz tartozik még: *huputa*, *hupota* MTsz. Az idegen nyelvek megfelelő szavai mellett lehetett volna ezeket is idézni: finn *puputtaja* és *hyppä*, észt *läne-kukuttaja*.

Bacag 'baktat'. „Hangfestő szó.“ — Vö. *bicég*.

Bacon, ill. „*batzon*“ Heltai Háló c. munkája 180. lapján. Hiányzik a NySz-ban s az EtSz-ban is. Kétségtől a német *Batzen*. (A *Bacon* helynév természetesen más eredetű, l. OrbánB. A Székelyföld leir. I.) Vö. 2. bécs EtSz.

Bacskó, csak Szolnok-Doboka megyéből < *batyú* × *zacskó*; az EtSz. nem említi, a MTsz. *zacskó* alatt, de nem lehet ennek pusztá hangváltozata.

Bacskó, maskara, álarcos (egy adat); az EtSz. szerint eredete ismeretlen; de vö. 2. *batykó*, ugyanaz; továbbá *batyóka*, simplex, einfältig, és *batyuka*, goromba. Mindenikre csak egy-egy adat, még pedig a székelységből, s mindezeknek ismeretlen az eredete. Azt tartom, valami olyan oláh szóból lettek, mely azonos az ostobát, hülyét, együgyűt jelentő olasz *baciocco* szóval.

A 3. *badár*, mely a gyermeknyelvben virágot jelent, kétségtől azonos a 'szép' jelentésű 2. *badár*-ral, ettől tehát nem kell elválasztani.

A tetűt jelentő *badari*, *baduska* és *badircs* „gyermeknyelvi szók?“ melyeknek „eredete ismeretlen“, összefügghetnek az ugyanezt jelentő 3. *babó* szóval.

Bagazin és *bagon* mint a *magazin* és *vagon* mellékalakjai minnek szerepelnek külön cikkekül, holott pl. a *mumus* a *babós* cikkbe s a *baka* a *bokába* van bekebelezve?

Bagatell: az EtSz. első adata 1796-ból; az itt köv. 1749-ből való: Valami itt vagyon a mind bakatella (kardé dolog, alávalóság): lauter geringe Sachen (KirBesz. 58).

Bagázsia: Gvadányinál *bagádsia* (A mostan folyó háborúra célozó Gondolatok 1790. 229).

Bágër a fehérmegyei Dunaparton *págërozó masina*.

Baggad, akadozva beszél, és *bakog*, stottern, stammeln: vö. még *bakadoz* 'akadozva beszél' (Kisújszállás).

Bagó alatt meg van említve, hogy átment az oláhba, erdélyi szászba és tótba, de nincs, hogy a szlovénba is (*bága* Plet. és vend *bágá*; különös, hogy Plet. azt mondja: „vö. horv. *baga*, vmi lóbetegség, valószínűleg a törökből“). — Csak mint „feltűnően egyező szóalak“ van említve a szlov.-horv. *baguš*, der in der Pfeife zurückbleibende feuchte tabak; de ez nyilván a szintén dohányzsirt jelentő dunántúli magyar *bagóhus* átvétele s ennek régivoltát bizonyítja.¹

¹ *Bagó* az EtSz. szerint csak a *bagoly*-nak valami tréfás átvitele (alk. a *bagolyhus*-ból rövidült, mint *gulyás* a *gulyáshus*-ból). Emellett szólna Szendrey Zs. száloniai közlése, mely szerint egy Kádárnak azért *Bagjos* a ragadványneve, mert „naty pipás még *bagós*.“

Bagoly alatt a debreceni diáknyelvből: „*bagó*, I. éves ref. teológus;“ Mikszáth: Bagó-diákoknak a kicsinyeket hívták (Munkái 26: 84). Ugyanígy Jokai. — A *bagvak* többes nem hiteles.

A *bágyad* cikkben említett *bágyik* ige alkalmasint félreértés szüleménye. Kresznerics így említi: „*bádgvik*, *languet*; *el bádgvik*; *bádgvyott*, *languidus*, *bádgvyottan*, *languide*.“ Ámde Kreszn. szülőföldjén a *bággyadt* igenevet ejtik így: *bággyott* (mint *fáradt*: *fárott*, *támadt*: *támott* stb.), ez tehát a *bággyod*, *bággyad* igéből való igenév és nem bizonyít még *bágyg*-igét. — Az EtSz. szerint „nyilván ide tartozik még“ *bágyvika*, de ez nem valószínű: az egyik jelentése, 'bágyadozó', alk. csak a közlő okoskodása volt.

Báj (*bájol*): ezt a szót a déli-szláv nyelvek is mind átvették az oszmánból s ott keveredtek egy hasonló hangzású, beszélést jelentő igével; a szlávisták ezt úgy látszik még nem vették észre, l. Bern. 1: 39.

A *bajol* és *bajlódik* igéknek egy-egy forrásban előforduló *vajol* és *vajlódik* alakjai nem rendes hangtani úton keletkezett „alakváltozatok“, tehát magyarázatra szorulnak. Alig lehet kétség, hogy ezek a föltűnő alakok a *vajudik* igével való keveredés eredményei. Ezt semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy Szarvas ugyanezt a *vajlódik* igét a *vajudik* szó családjába sorozta a NySz-ban. Az ott olvasható idézetek jelentés dolgában is sokkal inkább a *vajudik* társai. — *Bajzik* valószínűleg a *bagzik* analógiájára; s bizonyos, hogy hozzá tartozik az a *bajzom*(*ra*), melynek külön cikket adott az EtSz. („eredete ismeretlen“).

Bajfű és *bájfű* a. m. babér s Kassai szerint a második alak hibás, mert szerinte „a bajnokok nyernek baj-koszorút.“ Ámde bizonyos, hogy a rövidhangú alakban láthatunk hibás olvasatot, mert *á* helyett *a*-val csak a legrégebb forrásokban van írva, azok t. i. nem jelölik a hosszúságot. Így tehát arra gondolhatunk, hogy az első tagban a bájolást jelentő báj lappang vagyis hogy ez a szó tkp. bájolófüvet jelent.

Bajka az EtSz. szerint „tréfás elvonás a *kacabajka* szóból.“ Mért volna tréfás? A *kajált-bajált*, *tarka-barka*, *csiga-biga* szókból is elvontak *bajált*, *barka*, *biga* szókat, s a *kaca-bajka* a *b* miatt szintén ikerszónak látszott, s ez adott alkalmat az elvonásra (vö. NyF. 11: 5, jegyzet). — *Bajkó* előkerül az irodalmi nyelvben is, pl. Baksay Jáhelyében.

A *bajonét* mellékalakjaihoz hadd járuljon még: *mangalét* (1804. Irod. Közl. 15: 119). Maga a *bajonét* a népies beszédben nem igen járatos; ilyen alakban Gvad. id. m. 1790. 102, de uo. 103 megjegyzi, hogy „a magyarok Péterkésnek mondják.“

Bajzát: egy adat Baranyából, a. m. szilaj (pl. ló), „eredete ismeretlen.“ Nem lehet más, mint a török *Bajazid* szultánnév. Két híres Bajaziddal is dolga akadt a magyarnak s bizonyára soká emlegették őket. Hogy pedig ezt a nevet nálunk *Bajzát*-nak ejtették, Fejér Codex Diplomaticus-a három helyen is bizonyítja (l. Czinár: Bayzath).

Bak alatt az *azonbakság* szót, mely szószaporítást jelent, Kresznericsből is idézi az EtSz., de ott nem az van, hanem „*azon bak-nyúzás*, tautologia MA.“, de ez már Calepinusban is megvan, s ott megtaláljuk azt a szólást is, mely ezeket a kifejezéseket megmagyarázza: „*azon bakot nyúzom*, minduntalan azont beszéllem: oggannio.“ — Egy pár más érdekes vagy magyarázatra szoruló összetételt inkább keresnénk, pl. *bakló*, *fa-paripa* (NySz) v. *bakszekér* (kétkerekű sz. CzF.; „fűzfagalyból csinált bakszekér“ Lisznyai: Palóc dalok 49). — *Bak-ik* „egy adat MTsz“. De Kreszn. is: *bakik*: subat.

Baka. Az EtSz. három különféle jelentésű *baka* szót tárgyal, csak azt nem, amelyet leginkább keresnénk: a vitéz magyar bakát, kinek nevét mostanában világszerte emlegetik. A szerzők t. i. a *boka* és *bakancs* szók családjába sorozzák (l. Gombocz, MNy. 8: 403). Ámde a bakancsnak rövid baka neve csakis CzF. szótárában van említve, és jogos a gyanu, hogy talán csak a katonanév magyarázatára való. Egy hevesmegyei adat szerint *baka* „a marha lábszárbőre, amelyből bocskort készítenek,“ s arra lehetne gondolni, hogy ez szolgált alapul az eleinte tréfás elnevezésnek, főleg azért, mert Kassai a bakancsoknak *baka* nevét szintén hevesi, nevezetesen egri (és dunamelléki) kifejezésnek mondja. Arra is lehetne gondolni, hogy *baka* a *bakancsos*-nak tréfás rövidítése. A „gyalog bakancsos“ a NySz. szerint Thaly gyűjteményében fordul elő először, aztán SI.-nál. A *baka* nevére a legrégebbi adat, melyről tudok, 1804-ből való: „őket. . a bécsi bolondok házába fogja *baka* mangalétek között kísértetni“ (Irod. Közl. 15: 119). Azután Dugonics Példabeszédeiben találjuk: „kurta, mint a *baka* köpönyeg“ (1: 226). S még 1833-ban és 1838-ban csak tájászó gyanánt emlegetik: Kassai egri és dunamelléki, a régi Tsz. pedig somogyi szónak mondja. — Mind az említetteknel valószínűbbnek tarthatjuk a *Wache*-ből való eredetét (vö. Munkácsi: NyK. 17: 117), ha t. i. meggondoljuk, hogy a 19. században föltűnő népies katonai szók jobbára német eredetűek. A hangalak olyan, mint a *silbak* és *bakter* szóké: *Schildwache*, *Wachter*. És *Wache* értelmében *bak* is előfordulegy Balázs-járó versben: Én kapitány lévén . . őket komandér[o]zom, hol *bakokra* állok, nékik kiáltozom. . . (Figyelő 1877. 3: 369) A *baka* elterjedését természetesen előmozdította a *bakancsos*-hoz való hasonlósága.

A *bakacsin* szónál érdemes megemlíteni, hogy a 18., 19. századi irodalomban is előfordul, így Barcafalvi Szigvártjában, Arany Toldijában és Jókai Fráter Györgyében („bakacsin selyem szemfedő“; különben mindig fekete vászon).

Bakafántos az EtSz.-ban csak újabb szótárakból van idézve; előkerül Kassainál is s ő körmönfont magyarázatát adja.

A *bakló* szó eddig ismert jelentéseitől egészen eltérő, homályos jelentéssel fordul most elő egy 18. századi versben: „Egy fucifer lurkóért, paniperda baklóért, elhagynál-e?“ (RMK-tár 35: 43.) Vö. itt fönt *bak* alatt: *bak-ló*?

A tiloló szerszámot jelentő *bakó* az EtSz. szerint „nyilván a *bak* szó származéka..., vö. még a *bakol* cikket.“ Alkalmasint elvonás a *bakol* igéből, melyet így is ejtenek: *bakól* (a MTsz. szerint, de a NySz-ból tévesen van idézve ez az alak), még pedig a *tilol*, *tilól* ~ *tiló* analógiájára.

Baktat hiányzik az EtSz-ból. Vö. *bakik* 'bukik'?

A francia eredetű *balidó* tájszó (paletot) Jókai Leventéjében is szerepel, ott persze mint ősmagyar szó.

Ballag. „2. latitare, versteckt sein (egy adat a JordK-ben, innen MFJ.)“ De Mátyás Fl. erre a jelentésre még egy adatot idéz, az ÉrdyK-ből, de noha az első adat a *latitare* igét fordítja, a jelentés nem ez, ez nem is illik az igének rendes jelentéséhez, hanem a. m. 'bujdosik'. S ugyanezt jelenti egy harmadik idézetben — az ÉrsK-ből — amelyet MFJ. és a NySz. az 1. pont alatt idéz.

Balogács az EtSz. szerint *balog*-ból kicsinyítő képzővel, de ilyen képző nincs, a vele összevetett *korács* képzése is homályos. *Balogács*-nak utótagja lehetne az *ács* főnév, tréfásan.

Bálvány alatt *bolwal* h. olv. *balwal* JordK.

A *balzsamom* cikkben két héber szó van s a hat betűjükben négy hiba! Jobb volna nemcsak a héber, hanem az arab, görög és orosz szókat is átírni. — *Balzami* (németesen *z*-vel) Kaz. Munk. 2:204.

Balyiga „nyilván a *balita* szó alakváltozata.“ De miért? Mert *balyita* szókatlan hangzású volt a palóc fülnek (*paszita* csak Dunántúl s a Székelyföldön járatos?) s azért alkalmazkodott vmi szokottabb szó hangzásához, pl. a *talyigáéhoz*.

A *bamba* cikkben azt mondja az EtSz. „Valószínű, hogy a *bamba* ~ *báva* a *bámul* ~ *bámul* igék származéka, bár képzésmódjuk nem világos.“ A *báva* melléknévet mindenestre meg kellett volna említeni a *bámul*, *bámul* ige cikkében, mert hisz ennek a családjához tartozik. Azonkívül erről a ritka *báva* szóról több mondanivaló is lett volna. Mahovszky József is említi a Tudománytárban 9:14 ilyen című közleményében: „Mutatványok... magyar nyelv elemeit fejtő s egyéb nyelvekkel összehasonlító nagy szótárból“ (az egész szótár kézírata megvan az Akadémia könyvtárában). Azonban csak a 19. század vége felé kerül irodalmi használatba Szabó Endre által, még pedig a naiv fogalmára, az erőtetett *gyermeteg* helyett (l. erről BéltekyK. Nyr. 42:231). A képzésmódja pedig elég világos: maga Szabó Endre igen helyesen a *báváskodik* igéből magyarázta Nyr. 34:37; ez pedig a *báváskodik*, *bávész.*, *bámész.* ige változata (s-sel a *vakoskodik*, *kíváncsiskodik*-félék analógiájára). — A *bávad* alakra (melyhez a *báváskodik* változat tartozik), mint az EtSz. mondja, eddig csak egy adat ismeretes: „*bauadua*, attonitus, stupefactus“ KolGl. Ime még egy adat a 16. század végéről: El hala az aszszony mint egy agyon átöt, csak el bauadot vala (Illyefalvi: Jephtha 27).

A *bámul* igét az EtSz. szerzői igen helyesen „a régiebb *bávu*l és a rokonjelentésű *ám*ul keveredéséből” magyarázzák, valamint abban is igazuk van, hogy „kétségtől keveredett alakok *bámolyog* és *bámolyodik* az *ámolyog*, *ámolyodik* hat. a.”

Az 'ellep' jelentésű *bámol* igéről azt mondja az EtSz.: „Eredete ismeretlen (talán a *bán* 'betakar' igével függ össze).” Amde ilyen jelentésű *bán* igét nem ismerünk, és nem értem, mit jelent a 2. *bán* cikkben ez az utalás: „Vö. a *bámol* c.”

Báncai-ról l. még Nyr. 43:328.

Banderium „első adatok a 14. sz. végéről v. a 15. elejéről, Bartal MLSz.” De a história szerint már Róbert Károly alatt meghonosult: „Károly azoknak (a főuraknak), kik nagyobb számú hadacsát állítottak, engedelmet ada azt az olaszból kölcsönzött *banderium* név és saját zászlóik és vezérletük alatt vinni az ellenségre.” (HorváthM. Kisebb Tört. Munkái 2:370.) A zászlót jelentő hazai latin *banerium* és Czeglédinél a csapatot jelentő *bandér* a fr. *bannière* és ném. *Banner* alakokkal függ össze.

Bankett-nek meg lehetett volna említeni régi latinos *pán-kétom* alakját; vö. *pánkétomos* NySz.

A *bánya* „különféle jelentései nehezen egyeztethetők össze.” Legújabban Brückner foglalkozik a szláv *banja* szóval s megállapítja, hogy eredeti jelentése gödör (Z. f. vergl. Spf. 45:26). — *Bányik* a tót nyelvben meglevő szó, a. m. bányász.

Barangol, *borongol*. Ebből a nyelvújítás nemcsak 'nomád' értelmében vont el *barang* főnevet, hanem vmi állat neve gyanánt is (Nyr. 7:120). De fontosabb, hogy *barang* mint ige is előfordul Vörösmartyánál és *borong* Keménynél (*barangol* h., mint megemlítettem NyK. 16:240); az utóbbi Kazinczynál is többször ilyen továbbképzéssel: *borongás*, pl. Pályám eml. 26, 248.

A *barát* cikkben a régi, ellenséget jelentő *nem-barát*-ról azt mondja az EtSz., hogy „kielégítő magyarázata nincs”, holott ez a kifejezés maga megmagyarázza magát s azonfölül az EtSz. a Nyr.-ból idézi Kertész magyarázatát, mely szerint „a szláv *ne-prijatel* mása volna, s így szláv hatás alatt keletkezett volna.” Hát még ez sem kielégítő magyarázat? — Magáról a *barát* szóról kétszer is mondja az EtSz., hogy „monachus értelemben egyházi műszóként jött át a szláváságból” s ezt a jelentést csakis a horvátból s a hazai szlovénból idézi. De a cikk végén meg azt mondja: „Nem lehetetlen, hogy a monachus jelentésű horvát és hazai szlov. *brat* jelentésátvétel a magyarból.” Ez ellenmondás, s így nem tudjuk, mi a szerzők véleménye. — A szónak hangalakjára nézve azt is mondja az EtSz., hogy „a helynévi származékok azt bizonyítják, hogy volt a szónak *borád*, *barád* alakváltozata is.” T. i. egy Baráti helység neve egyetlen oklevélben kétszer így van írva: *Barad*, *Borad*. Ez csak nem bizonyíték!

Baratina: barátné (Békés m.) nem = cseh-től *bratina*, *bratrina*, melynek 'Bruderschaft, társaság' a jelentése, hanem a *barát* szóból latinos képzés a *domina*, *regina*-félék mintájára.

Előfordul már Csokonainál is a Dorottyában: „*hű barátinám.*“ Hasonló a 17. századi *safarina* s a Petőfinél előkerülő „*vén Matuzsálemína*“ (l. Nyr. 8:297).

A *Bárca* helynevet s a *Bárcaságot* is érdemes lett volna fölvenni.

A bőgést jelentő *barcog* igéhez hasonló a votják *burs-* (ökörbőgés) és *bers-* (medvebőgés, morgás).

A bogáncs-félét jelentő *barcs* szóra csak két irodalmi adat van, azért azt tartja az EtSz., hogy tudatosan foglalták le a magyar forrásban szintén előkerülő lengyel *bars*, ill. *baršč* szót. Ámde megvan a szó *barcsi* alakban a kisujszállási népnyelvben, ott maiglan így hívják a bogáncsot, mint két értesítésből tudom (Dénes Szilárdtól és Gajda Bélától).¹ — Igen pontatlanul mondja az EtSz.: „Kazinczy Munkái VII. Gloss. barcsa alakot közöl; nyilván K. tudatos változtatása Barcsay neve után.“ Először is: K. abban a Glosszáriumban nem közöl szokat, hanem csak magyarázza azokat, amiket Ossziánjában használ. A *barcsa* szót többször használja s mindig a *Distel* szót fordítja vele (Munk. 6:39, 133, 201). Hogy pedig K. miért változtatta a *barcs*-ot, azt nem következtetés útján tudjuk, mint a „nyilván“ szó mondja, hanem K. maga megvallja: „Mi a nevet egy vokállal toldánk meg, mert a hang így kedvesebb, s általa Barcsaynkat azon szerént tisztelheténk, mint a Botanicusok a magok Nagy-jaikat szokták.“ Ez igen jellemző K. önkényes nyelvújítására.

Bárd: „első adat 1272-ből.“ 1229-i adatot idéz Réső EnselS. Helynevek magyarázója 2:182.

Barilla: Szarvas Gábort a NySz-beli hibás értelmezésre (ferculum, bahre) az ilyen jelentésű olasz *barella* vezette.

Baris 'barna disznó' magyarázata már TMNy. 552.

Barka „talán a *bari* bárányhivogató szóból.“ Miért talán? Ha valami bizonyos, hát ez az, hogy *barka* = *barika*. A barkát nemcsak az orosz nevezi báránykának, hanem a cseh is (*jehněd* mellett *berušky*) és valószínűleg hazai szláv nyelvjárások is. *Berke* csak a *barka* változata, *birke* pedig további hangváltozat. [A *berke* cikkben mondtak ezt nem cáfolják meg.]

A fűrtöt jelentő 2. *barka* is azonos lehetne az 1. barkával, de valószínűleg a *barkó*-val azonos, hisz ehelyett különben is előfordul a *barka* alak. A *barkó*-val eddig egybevetett szláv alakokon kívül még figyelmet érdemelne ez az olasz kifejezés: *barocchio* 'treccie ravvolte dietro al capo' (Caix: Studi di Etimologia 52).

Bárka haltartó jelentéssel Réső Ensel szerint már 1198-ban előfordul (id. m. 2:183).

Barkó régi személynév, „alkalmasint a Bartholomaeus

¹ Vö. most Herman O. Pászt. nyk.: „*barcsik* Karcagon a muszkatövös (Xanthium spinosum) magja“. Szláv kicsinyítő alakra mutat. — Kazinczynál *borics* nevű virág is előfordul Munk. 3:36; máshonnan nem ismerjük.

edingsitels

kicsinyítése.“ Ezt bizonyítja a köv. adat is Czinárnál: *Barthko*, mercator Polonus 1430.

A *barkóca* alakváltozatának mondja az EtSz. az ÉrdyK-ben egyszer előforduló *bacolcza*-t, de ez alig lehet más, mint íráshiba, mert *r* hang egyszerű mássalhangzó előtt nemvész el.

Barkóca, ill. *barkócás bot* 'fűtykös'. Az EtSz. csak ennyit mond róla: Eredete ismeretlen. De könnyen lehet valami köze a *botot barkál* kifejezéshez, mely a 3. *barka* cikkben van tárgyalva. — *B.* Kazinczynál tiszafát jelent (= Eibe, Munk. 6: 16).

Barlang helyett két régi forrásnak egy-egy helyén *porlog* és *parrag* van, de ez nem valósággal megvolt alakváltozat, hanem nyilván a hasonló hangz. *parlag*-gal való alkalmi összetévesztés. — Hogy az eredeti **barlagból barlang* lett (mellesleg: a BesztSz. *bariag*-ja nem „íráshiba *barlag* h.“, hanem *barlang* h.), ebben az EtSz. ugyanúgy keletkezett járulékhangot lát, mint az „ördög > ördög, *tátog* > *tátong*, *melegget* > *melenget*“ félékben. Pedig ez mind megannyi különböző eset s külön-külön történeti viszony van a két-két alak közt, csak látszólag egyenműek. Igen érdekes volna összegyűjteni a járulék *n* eseteit.

A barna szónál Melich a latin *brunus*, *a, um*-ra gondol s azt mondja: „az *a* szóvégre vö. *dupla*, *kurta*, *szimpla*.“ Ez az *a* szóvég nézetem szerint mindezeknél olasz eredetre utal, vö. még *torva*: ol. *torvo*, l. Nyr. 27: 126. Az olasz *bruno* is barnát és feketét jelent, mint a magyar *barna* is sötét barnát jelent („barna éjféli“ Arany stb.).

A *bársony* megfelelőihez tartozik még a mordE. *paršin*, mordM. *parhci* stb.

Basa már egy kódexünkben is előfordul, a GyöngyK-ben a Mátyás királyról szóló énekben: „ne kerengethned bassayokath, ne fenegedned w chazarokath.“

Bást névvel helységek is vannak Gömörben (Csánki 1: 131).

Hogy *bástya* az olasz *bastia* mássa, azt nem akadályozza az eltérő hangsúly, ez természetesen megváltozott az átvételkor, vö. *galéa*: *gályá* stb. „Igy lett a *tragedából magyarosan hangsúlyozva... trágya*“ (Szarvas Nyr. 12: 157).

Baszagurdé. Utótagja *gurdé*, *gurda*: mindenféle burján MTsz.

Baszuta 'buta, élehetlen, hallgató ember': vö. olasz *bazzotto* (ejtsd *baddzotto*) 1. se kemény, se lágy, félig főtt stb. 2. ügyetlen, tapasztalatlan stb. (Kőrösi: Olasz-m. szótár.) Az EtSz. (306—7) nem említi a *maszuta* alakot, a MTsz. viszont ezt teszi meg főalaknak.

Basztikuli, tréfás káromkodás; Tóth Béla azt állította, hogy ugyanilyen értelemben mondják Velencében: *basti culi*! De mi az a *basti*? (a *basta* 'elég' igéből vagy a *basto* 'teherhordó zsák' főnévből?)

Bató: bot, az EtSz. szerint „valószínűleg a *bot* deminutívuma.“ Melich is egész fejtegetést pazarolt rá (NyK. 26: 240), pedig ez a szó éppenséggel nem hiteles. Egyetlen adat van rá Meliusból:

„Isten *batoy*, *palczay*.” Semmi se könnyebb, mint hogy sajtóhíba eh. *botay* vagyis botjai.

Batona, *batonya*: gödény; „eredete ismeretlen, vö. *balla*?” Vö. még szláv *botjan*, golya Bern. 78, továbbá *Bathona* személy-név Czin.

Batykó-hoz vö.: Kukoricasavó a *baty*kis oroszoknak (Ráday G., id. Nyr. 17:472).

Bazsál, *bazsal*, *bazar* (olv. *bazsar*) a. m. bazsarózsa. „A m. *bazsál* stb. ~ szláv *božur* alak megfelelése nem világos”, mondja az EtSz. *Bazsál* alkalmasint csak hibás olvasatból keletkezett, a többi alakot pedig könnyű összeegyeztetni; *bazsarrózsa* > *bazsalrózsa* a *barra* ~ *balra*, *férre* ~ *félre* analógiájára.

„*Bázsalamán*... 17. száz. ... handkuss, küsse die hand < fr. *baise à la main*.” De ilyen szerkezet nincsen a franciában. Ellenben tudjuk, hogy a kézcsók mint udvari szokás a Habsburgoknak spanyol udvarából származott át Bécsbe, s így az a kifejezés alig lesz más, mint a spanyol *baso la mano* (*baso Usted la mano*).

Bebég „hangutánzó szó.” Vö. *ebég*, *hebég*, *rebég*, *sebég* — mind rokonjelentésűek.

Bebzonár. „Jelentése kétes, talán pecsétnyomó gyűrű. Eredete ismeretlen.” A NySz-ban van még egy ilyenforma szó: „Bezdvár? (bodza?). Nyncs ott sémmi emlékezet a törlekről [terjékről], *bezdvárról*, orvosságokról.” Szinte bizonyos, hogy mind a két kifejezés ennek a kiejtésbeli vagy írásbeli elferdítése: *bezoár*. A *bezoár*kő méreg ellen való szer volt: *lapis bezoardius* stb. (perzsa eredetű szó); vö. CzF, Bartal LMSz, Révai-lexikon.

(1914. dec. 15.)

IDEGEN KÖNTÖSBEN.¹

Irta Somogyi Géza.

A nyelv alkotó ereje néha játszi módon idegen alakba öltözteti az eredeti szavakat, idegen képzőket vagy ragokat ragaszt hozzájuk. S valamint az az ember, aki nem neki való köntösben jelenik meg előttünk, mosolyra indít, azonképen az ilyen sajátságos alakú (u. n. makaróni) szavak is derűtséget

¹ V. ö. Simonyi Zsigmond: *Idegen képzők átvétele*. Nyr. 8:296—301. Idegen hatások. Nyr. 17:481—489. Hevess Kornél: *Makaróni szók*. Nyr. 26:293—295. Laczkó Géza: *Játszi szóképzés*. NyF. 49:42—51. [röv. L] Adatok: Nyr. 20:405, 472, 25:321—22, 463, 556, 26:38, 177, 464, 37:282, 43:328. Magy. Ny. 6:192, 8:374. Tóth Béla: *Szájrul-szájra*. 1901² 58—59 l. — Rövidítés: *Szirmay* = *Hvngaria in Parabolis*, Sive *Commentarii In Adagia, Et Dicteria Hvngarorum*, Per *Antonium Szirmay*... *Conscripti*. Editio Altera... Bvdæ, Typis Regiæ Vniuersitatis Hungaricæ. 1807.

keltenek bennünk, s rendesen ennek elérése végett születnek.¹ Ime néhány példa ez érdekes jelenségre.

A reformátorok, prédikátorok mellett ujabban a *magyarizátorok* (megmagyarosítók) is fellépnek (vö. *magyarizál* Nyr. 20: 405, 472): „Egy embert piszkoltak, a szász faj legnagyobb ellenségét, a rettenetes magyarizátort.” Mikszáth K.: Klub és folyosó. 38. Révai kiad.

Betöriensis (betörő mesterség). Dr. utriusque betöriensis. Tolnai Világl. T4:35, 30. 1.

Potrohozis (potrohosság). Most a budapesti paloták szenvednek a potrohozis undok betegségében. Az Ujság. 12:138, 11. 1. 3. has.

A *-logia* végű görög-latin tudományos műszavak (*geologia*, *biologia* stb.) mintájára képződött a *rokonologia* (rokonságtan) szó. „Fili járatos a *rokonológiában*. Rögtön megérti a dörgést.” Mikszáth: Fili. 30 k-es jub. kiad. 2:136. Mivel a mintául szolgáló szavakban a *-logia* előtt rendesen *o* van, azért szerepel itt a szónak magánhangzós végű tőalakja (*rokono-*).

Az *ethnographia*, *paleographia* stb. mintájára szabta Jókai e szót: *csizmographiai* (csizmatani): E *csizmographiai* értekezés nagyon felemelte Cseresnyés uram kedélyét. Jókai Mór: És mégis mozog a föld. 2:280 (100 köt-es. jub. kiad.)

Ugyanolyan analógia folytán, mint az előbbi szónál, lett a *csizmographiai* helyett *csizmographiai*. (Itt az idegen képzős szó ismét magyar képzővel [-i] van ellátva.)

Epígy keletkezett a *moratorium*, *purgatorium*, stb. analógiájára a *dorgatorium* mellett *dorgatorium* (dorgálás) is.² Az öreg megkapja a *dorgatoriumot*. Mikszáth K.: Szelistei asszonyok. 281. Rév. kiad.

Kétféle alakban, képző előtt hosszú és rövid hanggal fordul elő ez a makaróni szó: *kutyáliter*, *kutyaliter* (kutyául, vesszettül, nagyon), latin *criminaliter*-féle határozók analógiájára: Ámde a hadihajó drága, *kutyaliter* drága. Az Ujság 12:47 sz. 8. 1. 3. has.

Latin-görög melléknévképzőkkel is találkozunk magyar szavak végén. A klasszikus *-icus* szóvég van meg ebben: *parazticus* (tanulatlan, laikus), előfordul már Melotai Nyilas István Ágendájában (1621, Nyr. 6:406). Mai irodalmi nyelvünkben is előkerül *parasztikus* parasztos, paraszt jelentéssel: ...ha beteg a méltó-

¹ Ugyanígy magyarázza keletkezésüket Hevess K.: „Gyakran tréfás pajzán-ságból vagy furcsaság kedvéért biggyesztenek a magyar szó testéhez hozzá nem illő idegen farkincákat. *Nem csupán az idegen szóban, hanem a szóvégi idegen képzőben is bizonyos kómikum lappang.*” (Nyr. 26:294. Kiemelés tőlem.)

Másképp Simonyi: E téren különösen a *konyhai latinság* volt termékeny, „mely egyes fogalmak jelölésére nem találván meg hamarjában a latin szót, a magyar szót használta... latin képzővel, s az ilyen korcs szó aztán könnyen átment a magyarba, sőt itt hasonlóak alkotására adott alkalmat.” (Nyr. 8:297.) Az előbbi vélemény inkább e szavaknak újabb, az utóbbi pedig régieké áll.

² Simonyi csak *dorgatorium* alakban idézi (Nyr. 8:298 v. ö. *dorgál*); a rövidhangzós alak az általános.

ságos asszony, csak a tápai tsordást tessön elhivatni... mer az, ha parasztikus embör is, de tudös embör. Gárdonyi Géza: Göre Marcsa lakod. 2-ik ereszt. 13. — Magyar raggal ellátva: ...ne busujjon, ha *parasztikusan* ejtyük is a szot, parasztok hallgatják... U. o. 68. 1.

A latin felsőfok után alakult ez: *stréberissimus* (a legnagyobb „akarnok”): A *stréberissimus* az én unokaöcsém, az a nyurga fiu. Mikszáth: Prakovszky, a sik. kov. 156. Rév. kiad.

A makaróni szavak alakulására a görög s latin nyelv hatásánál sokkal kisebb volt a francia nyelv. „A francia *-esque* végzet (arabesque, romanesque) ragasztódott” néhány újabb szóhoz (NyF. 49:51): *humoreszk* (humoros elbeszélés, tárca): Rákosi Viktor munkáiban (Révai testvérek kiad.) a 3-ik kötet címe: Sipulusz humoros elbeszélései. A 4. 8. 12.-é már: Sipulusz humoreszkjei. Hasonló hozzá: *gunyoreszk*. Humoros karcolat arról a nevetető gunyoreszkről. Magyarország 21:66, 14. 1.

Idegen képzők alkalmazásához hasonló eljárást követünk akkor, midőn magyar szavak végzetét latin esetek mintájára alakítjuk. Ez régi latin szövegeinkben egészen közönséges: *jobagio* (jobbágy), *jobagiones* stb. (Bartal: A magyarorsz. lat. szót. 352—353); teste Istvánffio (Szirmay 170. 1.) stb.¹ De magyar írásokban is bukkanunk ilyenekre. A *silvarum*, *poetarum* mellett lett: *csizmadiárum*; Ego nobilis B. A. csizmadiárum céhmester. Jókai: És mégis m. a föld. 2:30. (100 köt.-es jub. kiad.)

A 3. decl. többes hím- v. nőnemű nom. után: *kommondo-rones* v. *komondores*; a gerund. egyes acc. után *ugatandum* (ugatni, v. i. ugass,-atok) keletkezik; ugyanez az alak *ad* praepositíóval célt s a magyarban így közvetve felszólítást fejez ki: *ad ugitandum* (ugatáshoz, v. i. ugass,-atok); épígy: *ad ugrandum*. (Nyr. 25:556). Példájuk együtt: Baranyai János generális előtt 1741-ben francia földön megjelent egy komédiás, ki „szittyá farkasokkal” mindeféle mutatványokat végeztetett. „Ha azt mondta nekik: *Ad ugrandum*, a farkasok táncoltak;... ha azt mondta: *Ugatandum*, a farkasok üvöltöttek...” Baranyai megintí a komédiást, hogy ne folytassa tovább e csalást, mert a magyar-nak nem mestersége az alakosság. Így végzi szavait: „secus et milites mei te prodent, ... tuos *Kommondorones* bene noscentes.” (Szirmay: Hung. 18. 1., ford. Tóth B.: Szájru szájra². 64.) Szirmaytól átvette az anekdotát, a színhelyet Bécsbe helyezve, Jókai (Nyr. 26:38): „Nagy scythiai farkasokat mutogatott..., melyeknek a neve hungáriai nyelven: *komondores*... Egyszer azt mondá...: *ad ugrandum*! erre a scythiai farkasok elkezdtek ugrádozni...; azután azt mondá... *ad ugitandum*! erre elkezdének ugatni.” Jókai: Rákóczi fia. Olcsó Jók. 145—146.

¹ Latin képzések, különösen magyar tulajdonnevekből szintén gyakoriak: *Vinum Tokainum*, *Patakinum* oppidum *Hegyallense* (Szirmay 214. 1.) stb. Nem volna haszontalan fáradság, ha valaki ezt külön tanulmányozás alá venné.

sz. 1:11. „No hát öreg! *Ad ugrandum!*“ Jókai: És mégis mozog a föld. 1:56 (100 k. kiad.)

Mulatságosak az ilyen alakok is: *ökröm* (ad analogiam: dentem stb.), *számárum* (ad an. *virum*, *asinum*): „Az ökrör, tsak ökrör, ha Bétsbe hajtyák-is, vel vt alii dicunt: *Ökröm* dederunt, *számárum* tulerunt.“ Szirmay 170 (Nyr. 43:443).

Ez a török eredetű szó: *šundan-bundan* (innen-onnan, Nyr. 25:321.) szintén latin viszonzyszavas eset mintájára alakult át ezzé: *per sundam bundam* v. *per sundám-bundám* (suttyomban, titokban). Maga meg sem merte volna vallani ezt az édes mamának, ha a becsületes... András *per sundám bundám* elő nem hozta volna. Jókai: És mégis m. a föld. 2:290 (100 k. kiad.).

Az idéztem szavak közül az újabb keletkezésűeknek némely közös tulajdonsága: 1. Előfordulásuk helye többnyire vagy hirlapirodalmunk, melynek nyelve közel áll a szabadabb formákat is megengedő társalgás nyelvéhez, vagy azon újabb elbeszélőink (Jókai, Mikszáth stb.) művei, kik nyelvünket legmerészebben kezelik. 2. Ritkán fordulnak elő, inkább alkalmi szóképzések, s ezért nagyon kevés lesz közülök általánossá (pld. humoreszk; dorgatorium; magyarizátor?) 3. Ez a szokatlanságuk idézi elő, furcsa alakjuk mellett, a komikus hatást, amelynek létrejöttüket is köszönhetik.

ISMERTETÉSEK.

Herman Ottó.

A magyar pásztorok nyelvkincese. A kir. m. Természettudományi Társulat megbízásából szerzette H. O. (A magyarok nagy ősfoglalkozása — második része). Hornyánszky ny. 1914.

A magyarság lánglelkű kutatója elköltözött, de mielőtt elhagyott bennünket, gazdag hagyatékát megszerezte még egy kötettel. Folytatása ez az 1909-ben „A magyarok nagy ősfoglalkozása“ címmel kiadott „előtanulmánynak“, és még két kötet következett volna, ha a toll ki nem hull szerzője kezéből. A hátralevő részek a néprajzi és néptani (etnográfiai és etnológiai) tanulságokat fejtegették volna, bennük a szerző előadta volna a magyarságnak őskorára és eredetére vonatkozó nézeteit. Egy hirlapi közlés szerint még egy kész munkája maradt: „az őskutya faunájáról“, s ez „véleg minden kétséget eloszlat a magyarok származására vonatkozólag“. Mert a népeletet, népünknek eredeti, jellemző sajátosságait kutatva mindig azt a célt tartotta szem előtt, hogy földerítse a magyarságnak őstörténetét és eredetét, s ezzel Kőrösi Csoma Sándor, Reguly Antal, Hunfalvy Pál és Vámbéry Ármin nyomdokaiba lépett. És bizonyos, hogy az ő módszere kiegészítette és tökéletesítette elődei munkáját: az őstörténet földerítésére egyik leghasznosabb eszköz az ősi foglal-

kozások föl kutatása. Ezek közül kettőt tüzetesen földolgozott Herman Ottó, a halászatot s a pásztoréletet. A harmadiknak, a vadászatnak anyagát és történetét az ő példájára, az ő módszerével fogja valamelyik lelkes követője összegyűjteni és földolgozni.

Az új kötet — körülbelül 800 lapon — a pásztoréletnek szókincsét adja, még pedig mint az „előljáró szóban“ mondja: „nem szótári rendben, hanem fogalomkörök szerint való csoportosításban s a betürendnek csak a fogalomkörben, azon belül való alkalmazásával“. Az egész anyag a következő fogalomkörökre és szócsoporthokra oszlik: I. A ház és tája. Járóművek és részeik. Lófogat és szerszám stb. II. A ház és szerűje. Eke. Ökörfogát és hajtás. Rovás stb. III. Pásztorszervezet. Pásztor-tanya. Eszköz és ruha. Pásztor-konyha stb. IV. A jószág. Szín, szőr. Hangok stb. V. A föld és a nyíl. Kút és a kopolya. VI. A ló szótára. A ló szőre. Bélyege. Lónevek. VII. A szarvas-marha szótára. VIII. A juh és kecske szótára. IX. A disznó szótára. X. Szamár és öszvér. XI. Elősdiek. XII. A kutya szótára. XIII. A macska. XIV. Ismeret. Pásztor-csillagászat. Időjárás. Pásztorállattan stb.

Már ebből a felsorolásból látni, hogy nem nyelvészeti, hanem néprajzi munkával van dolgunk, de egyúttal képzelhetni, minő rengeteg szókincs van itt fölhalmozva. Herman Ottó megvallja, hogy ennek „kisebb része eredeti gyűjtés, nagyobb része irodalmi forrásaink kiírása“. „A szószeret derekát megalkották azok a kiírások, amelyeket hatalmas és virágzó nyelvészeti folyóirataink nyújtottak“ s ezek közt első helyen természetesen „a Magyar Nyelvőr maig 40 kiaknázott évfolyama“. (Az egész anyagnak legalább fele a Nyr.-ból való, néhol lap számra, pl. az 599—624., tehát huszonnégy lapon végig alig van más, mint Nyr.-beli adat.) A kiírást „szerény díj ellenében“ (mondjuk inkább: fejében) szorgalmas dolgozótársak végezték. Ezekkel persze itt is az a baj volt, ami más szótári munkáknál: nem mindig egyforma figyelemmel s nem mindig elegendő szakértelemmel végezték a gyűjtést s azonfölül hogy számos fontos részletet mellőztek s így érezhető hiányokat okoztak, nem ritkán hibás közlésekre adtak okot.¹

Az egyes fogalomkörökön belül a kifejezések betürendben

¹ Csak példának okáért álljon itt egy-kettő. 299. l. „Bágtatni: kancát földözteni a ménnel. Nyr. 17:575.“ A szerző hozzászerzi ezt a megjegyzést: „Tulajdonképpen *hágatni*“. Ámde ha megnézzük a Nyr. idézett helyét, ott nem is *bágtatni*, hanem csakis *hágatni* van. — A „kutya szótára“ című csoportban azt olvassuk: „*Benga* Kiskunhalas Nyr. 23:47, szőlás: benne van a benga = a kutya.“ H. O. dolgozótársa ugyanis hiányosan írta ki az adatot, a Nyr. id. helyén még ez a folytatás van: „*Benga* (ördög) van benne, azér ijjen huncut: csalással, hazugsággal van tele.“ — Hasonló hiba a 390. lapon: „*binda* Nyr. 2:426, ökör.“ A Nyr.-ben ez van: „*binda*: buta, paraszt ember, ökör“ A MTsz. pedig (egy más adattal is megerősítve) csak így értelmezi: buta, bamba. Világos, hogy itt csak kétlábú ökörről van szó (vö. *bandó*, *bangó*, *bamba* stb.).

vannak felsorolva. A ház és tája c. csoportban pl. így követik egymást: *ablak, ablak-homlok, ablak-szem, ablak-tányér, ablak-tölgy, abora, ágas, aggaték, ágos, agyfa, ajtó, ajtófejfa, ajtó-félfa* stb., továbbá: *banya-kemence, boglya, boldog-anya* stb. Noha így egy-egy egész tárgykör együtt van, a szók betűje szerinti elrendezés egyes összetartozó dolgokat szétválaszt. Így pl. a *kemence, banyakemence, tűzhely, tűzelő, szenelő, kályha, pest, csempe, cserepes, kémény, cseresznek* stb. tárgyaknál fogva szorosan összetartoznak, de a hangzásuk elválasztja őket egymástól. Ha a betűrendet egészen mellőzte volna a szerző, könnyebben észrevehette volna, mi hiányzik egy-egy csoportban: hogy pl. az eresz csurgója nemcsak *csepegő, csorgató, csurgaté*, hanem Dunán túl *hullató* is; hogy a szemöldökfa *süvegfa* is meg *felső küszöb* meg *homlokkő*; a szarufa *rag* is; a házfödő zsupp nemcsak *gica*, hanem *docska* is stb. (vö. Nyr. 35:434 és NySz). A hiányokat természetesen a gyűjtők mulasztása okozta s ilyen hiányok az egyes cikkeken belül is mutatkoznak. Így pl. a műveltségtörténeti szempontból annyira érdekes kocsirol ennyit közöl a könyv:

„*Kocsi* — István ifjabb király, 1267. „ad nos properare debeas apparatus bellicis super totidem *cochy* iugalibus vehendis et bene vasatis“, jól vasalt kocsi Nyr. 8:551.“ (108.) Más helyen (94—5) idézi Riedl Frigyes Nyr-beli értekezését, mely szerint *kocsi* magyar szó s a 15. században „valószínűleg“ a komáromi Kocs helységtől vette nevét. HO. erre helyreigazítólag megjegyzi, hogy „már 1267-ben!“ — Tehát a *kocsi* szónak most már igen sokszor tárgyalt gazdag történetéből a gyűjtők azt az egyetlen adatot jegyezték ki, amely — nem hiteles! Régóta tudjuk már, hogy ez az elnevezés a 15. század vége felé keletkezett, s azt is tudjuk, hogy 1494—5-ben még a kocsi is így nevezték: „*kocsi*“ és „*curifer de Koch*“ vagyis Kocsból való szekeres (vö. Nyr. 27:387). Tehát nem „valószínűleg“, hanem bizonyosan attól a helységtől vette nevét a kocsi szekér.

De a hiányokért kárpótlást nyújt a szerző a sok maga gyűjtötte anyaggal, de különösen avval a számos felvilágosítással, amely nélkül sok népies kifejezést meg sem értenénk, s amely csak olyan széleskörű ismerettől, olyan lelkes ügyszere-tettől s olyan éles elmétől telik, amilyen a Herman Ottóé volt. Ezekre a fölvilágosításokra nagyon rászorultunk, ez az új szó-könyv — minden hibája mellett — a magyar nyelv bűváranak egyik értékes forrása lesz s mindenkor hálával fog a nagynevű szerzőre gondolni, s mink annyival inkább, mert Herman Ottó mint nyelvész s nyelvművelő s különösen mint a természet-tudományi művelőknek egyik nemzeti irányú megújítója olyan közel állott Szarvas Gábor s a Magyar Nyelvőr törekvéseihez.¹

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Vö. Freckay J. Egy tudós, aki szépíró, Nyr. 16. k. Herman Ottónak a természettud. nyelv terén való érdemeiről I. Csapodi I. Nyr. 6:209, Szarvas G. uo. 453, Volf Gy. 8:446. — Herman O. maga számos fejtegetést közölt a Nyr-ben egyes kifejezések használatáról és eredetéről.

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

1. Hol használják a *boza* szót szőke értelmében? („Boza gyermek a. m. szőke, szösze gyermek.” Fábíán I. Szóelemzés és szóértelmezés alapelvei 1853. 22.)

2. Hol használják ezeket: *ballat*, *báltat*, *börtet*? („Baltat: botot mesterségesen hajt, forgat” CzF, MTsz. „Báltatni, mi helyett Dunán túl börtetni van szokásban: ugráltatni, különösen a botot úgy hajítani, hogy az egyik végéről a másikra fordulván ugráljon.” Fábíán id. h. 32.)

3. Hol és milyen jelentéssel használja a nép a következő szókat: *baboz*, *babozgat*, *burbolya*, *babota* (Ballagi szerint víz-esés), *batla*, *batona*, *batony*, *bazdogos*, *bazsagol*?

4. Az írástudatlan nép használja-e ezeket a névmásokat: *mindenhol*, *mindenhonnan*, *mindenhová*, *mindenha*, *mindenki*? vagy pedig csak így mondják: *mindenütt*, *mindeninnen*, *mindenüvé* v. *mindenfelé*, *mindig* v. *mindenkor*, *minden ember*?

5. Használja-e a nép ezeket a névmásokat: *bárhól*, *bárhová*, *bármikor*, *bármikép*, *bárki*, *bármi*, *bármint*? vagy csak így mondják: *akárhól*, *akárhová*, *akárhogy*, *akárki*, *akármi*, *akármilyen*?

6. „Fonatséd: kút környéke” (a palócoknál, Findura Imre közlése). Hol használják?

7. Hol nevezik a tavaszt *kikeletnek* s az őszt *bekéletnek*?

8. „Szilaj zsömlye” (Jókai, nemz. kiad. 11:119). Mi ez?

9. Móra István írja egy költeményében:

„Bölcsőtök nem volt más: a két karunk csak,...

Ringóra nem telt: *négyejünknek* akkor

Háromszáz pengő volt a fizetésünk.”

(Nemzeti Iskola 1901. IV. 6.) Mondják-e valahol: *kettejük*, *hármajunk*? Hol mondják: *hármónk*, *négyötök*, *mindnyájónk* v. *mindönk*, *bennönket*, *bennötöket*?

10. Hol élnek még népünknel az évszakoknak és hónapoknak természeti jelenségek szerint való elnevezései: *fűhegy*, *kis íél* stb.?

11. A napszakoknak micsoda népies elnevezései divatoznak egyes vidékeken? Pl. *pitymallat*, *juhászdél*, *szántóébed tájban*, *ághegyen* v. *faághegyen a nap* stb.

12. Ha az ajtón kopogtatnak és azt gondoljuk, hogy valaki bizalmas vendégünk jön, tréfásan azt szokás mondani: Ott kinn téresebb, — itt benn tágosabb (Veszprém m.); ottkünn téresebb, itt benn helyesebb (Vas m.). — Hogyan mondják máshol? mondják-e: ottkinn télesebb, itt benn nyárosabb? vagy ottkinn tágosabb, itt benn nyájosabb? (Ez a kérdés bold. Turcsányi Andor körmendi lelkésztől, a Nyr.-nek régi dolgozótársától származik, de közlése annak idején valahogy elmaradt.)

NYELVMŰVELÉS.

Bűnöz és uzsoráz. A Jogtudományi Közlöny most megjelent 48. számában egy jőnevű jogász cikkében ezt olvasom: „Nem szeretnék bűnözni a nagy kulturtörökvések ellen”. Ez a *bűnöz* szó legfeljebb ha tíz-tizenkét éves lehet és különféle jogi munkákban egyre sűrűbben olvassuk, de nem lehet annyiszor olvasni, hogy kellemetlen érzés ne fogja el az embert. Azt hiszem, származását úgy találjuk meg, ha egy kicsikét megkaparjuk; nyomban kilátszik a német észjárás. *Sünde* = *bűn*, *sündigen* = *bűnözni*. Ez eddig rendben volna, azonban előszedi az ember a jobbik esztét, kezdi kritizálni a kritikát és a következő kérdésre nem találja meg a feleletet: A *bűn* rokon értelmű szava a *vétek*. Már most, ha a *vétek* főnévből kifogástalan a *vélkezik* ige, mi kivetni valót találhatunk abban, ha a *bűn*-ből *bűnöz* igét alkotunk? Nagyon kérem igen tisztelt Szerkesztő urat, sziveskedjék erre a kérdésre felvilágosítást adni. — Hamarjában még valami jut eszembe s ha már kérdéssel terhelem igen tisztelt Szerkesztő urat, talán nem bűnözök, ha eggyel többet kérdezek. Itt az *uzsoráz* és *kiuzsoráz* szavak. Ezeket is egyre gyakrabban lehet olvasni s különösen az utóbbinál lehetetlen nem gondolni az *auswuchern* szóra. Csakhogy ha *uzsoráz* helyett mondhatjuk is, hogy *uzsoráskodik*, meg kell vallanunk, hogy a *kiuzsoráz* szónak megfelelő más magyar szavunk nincsen. A *kizsákmányol*, *kiszípoloz* s más efféle kifejezések nagyjában ezt a fogalmat fejezik ugyan ki, de az *uzsora* által való *kizsákmányolást* nem, éppen ezért nem elég pregnáns szavak. Azt hiszem tehát, akármilyen szokatlanul és idegenszerűen hangzik is még ez a szó, mivel szükséges, megtűrhetjük.

(Tapolca.)

BUZÁS DEZSŐ.

Tulajdonképp fölösleges válaszolnunk, mert a kérdező maga igen meggyőzően eloszlatta a maga kétségeit. De megjegyezzük, hogy a *kiuzsoráz* szót mint igen tartalmas kifejezést, nemcsak megtűrhetőnek, hanem valóságos nyereségnek tartjuk. A *bűnözés*-t *vélkezés* helyett csak szokatlansága teszi még idegenszerűvé, a képzése egészen természetes. A szónak keletkezése úgyszólván elkerülhetetlen volt, mert a büntető törvénykönyv megkülönbözteti egymástól a büntetett, vétséget és kihágást. A *vélkezés* tehát szorosan véve a vétség elkövetését jelenti, s ennek természetes következménye volt, hogy a *bűn* vagy büntett elkövetését *bűnözésnek* kezdték mondani. Érdekes, hogy a régi nyelv ugyanezt a fogalmat *bűnhődésnek* nevezte, míg ma a *bűnhődés* = lakolás.

A szerkesztőség.

Olvasás közben s különösen a napilapok és folyóiratok olvasása közben sok érdekes kifejezéssel találkozunk, mely részint új szóalkotást, részint az irodalomban szokatlan tájszót vagy népies szólást foglal magában s így irodalmi nyelvünket gazdagítja. A magyar nyelv művelés barátai jól tennék, ha ezeket nagyobb figyelemmel kísérnék, mert értékesek lehetnek jövődombeli irodalmi szókincsünk történetére, de mint tisztán történeti adatok is érdekesek, mert semmit se kell kicsinyíteni, ami nemzeti nyelvünknek pontosabb ismeretére vezethet. Ezúttal ismét egy csomó ilyen szokatlanabb kifejezést közlök olvasmányaimból: „Egy nagy tanulsággal szolgál ez a gyalázatos kölcsönös *hentelés*, ami most odalenn folyik” (BHirlap 1913. VII. 15, 2; *hentelés*: *hentes* = mé-

szárlás: mézsáros; 1. Simonyi: Elvonás 64). — A közgyűlés vizsgálatot rendelt annak kiderítésére, ki *szélhámolta* össze L. Lajosnak a 200 vokst (Az Est és Szegedi Napló 1910. XI. 23, eh. ki svindlizte össze). — Ugy megkedvelték az iskolát, hogy ...a tanítás után is ott *settengetek* (Népt. Lapja 1913. 27. sz. 3, eh. settenkedtek). — Egy könyvbírálatban azt olvasom: „A kígyó c. olvasmányban azt mondja a viperáról a szerző, hogy az orra hegyén felálló puha *varancs* van. Hogy mi az a varancs, én nem tudom; bizonyára a legtöbb tanító sem.” Hát sohasem hallott a bíráló a varancsos békáról? Igaz, hogy az irodalom inkább *varangyos* békának mondja, de a két alak csak úgy viszonylik egymáshoz, mint a göröncs a göröngyhöz vagy az acsarkodás és vicsorgás az agyarkodáshoz és vigyorgáshoz. — „Május 2-án látni fogjuk a *levégő-bukfencet*. Mert talán így lehetne legjobban elkeresztelni a *looping the loop*-ot, azt az ördögös produkciót, amit Pégoud mutatott be elsőnek” (Világ 1914. V. 1). — Föl a szívvel... ha *orkánzik* a mindenség is! (Ady E., uo. VII. 14). — A második Balkán-szövetség, nagy reménysegeit elásva, *le fog vitézteni* (uo. VII. 26; többször olvashatni az igenevet: *levitézlett*, a német *abgewirtschaftet* értelmében, a régi *vitézlő* analógiájára; Kalocsán a tönkrement v. végzett földesurat, a „volt földesurat” mondják levitézlett földesúrnak, németesen: *legazdálkodott*, mint Pasteiner Gy. írta egykor a boldogult Magyar Államban 23: 258. vc. a francia köztársaságról: „a *legazdálkodott* köztársaság”). — „A mi katonáink *foszlatak* szerte a berlini orosz bevonulás gögös álmát” (foszlak: foszlik = oszlat: oszlik). — Jókainál olvasom: „A palota udvarát kettős oszlopsor futja körül, melyeknek közeiben hirhedett [híres] városatyák márványszobrai láthatók; egy *közlét* nagy márványlap takar el” (Uti rajzok 16, Mktár). Különös képzésű szó, a. m. köz, átjáró. Jókai kétséggkívül a komáromi népnyelvből vette; Esztergomban is használják. — „Valami *balkedvű* (*unheimlich*) érzés borzongatja végig az embert” (uo. 20). Jókai maga magyarázza így; Tolnai Magyarító Szótára az *unheimlich* fordításai közt nem említi ezt a kifejezést. — Ezrével *cséveleg* a maskaranép... (uo. 39). Szintén szokatlan az irodalomban; a MTsz. Csallóközből is idézi, tehát szintén Komárom közeléből. — „A *deda*” (Nemzeti Iskola 1912. 15. sz. tárca címe) = nagyapa, vö. *dédapa*. — „Néha még öreg ember ajkáról hallatszik a Bogár Imre nótája: Megáradt a Maros, nem akar *mögsszállni*... *Fogyogat* már a legelő, ...a juhgyapju ára is *megszállott*... Így apránként *megszáll* hát a *juhászat*” (Tömörkény). Tavasszal a sudár nyárfa *bimbósodik* és *barkásodik* (ua.).

ÖREG TANÍTÓ.

Buvárhajó és főzőkocsi. Okolicsányi László dr. országos képviselő írja a B. H.-ban a következő sorokat:

A Budapesti Hirlap mindenkor nagy gondot fordított a nyelvtisztaságra s törekedett kiküszöbölni olyan szavakat, amelyek nem magyarosak és a magyar ember szájaizének nem tetszők. Tudvalévő, hogy ilyen szavak többnyire úgy keletkeznek, hogy idegen nemzeteknek az ő nyelvükön elkeresztelt új találmányaikra mi nem keresünk a magyar nyelv szellemének megfelelő jó magyar szót, hanem hűségese lefordítjuk az idegen nevet. Erre az eljárásra pedig a magyar nyelv nagy gazdagsága és hajlékonysága mellett valóban nem vagyunk rászorulva. Két ilyen idegenből átültetett új — és szerintem rossz — szóra bátorodom felhívni a figyelmet. Mindkettő a mostani háborus állapottal összefüggésben igen gyakran előfordul s az egész magyar sajtóban annyira kezd meg-

honosodni, hogy attól félek, hogy még meg találjuk szokni, pedig mind a kettőre van jó magyar szavunk. Az egyik a *tengeralattjáró* vagy *vízalattjáró* hajó, amely ezt a hosszú és nehézkes nevét az *Unterseeboot* szolgai fordításából kapta. Ez a hosszú és nehézkes név nem fejezi ki a valóságot sem, mert az a hajó nem a tenger alatt és nem a víz színe alatt uszik. Az *Unterseeboot* magyar megjelölésére sokkal helyesebbnek tartom a *buvárhajó* kifejezést és ezt vagyok bátor ajánlani.¹ A másik, a *Feldküche* fordítása által keletkezett *tábori konyha* szerintem azért nem helyes, mert a konyha a háznak egyik helyiségét jelenti, amelyben főzni szoktak, de a kocsit, amelyen főzni lehet, még nem nevezhetjük konyhának, mert akkor is kocsi marad, ha főznek rajta. Ha pedig azt az asztalt, amelyen irunk, íróasztalnak nevezzük, akkor azt a kocsit, amelyen főzünk, *főzőkocsi*-nak kell hívunk. Talán csekély jelentőségűnek, talán kicsinyesnek tarthatja valaki ezt a felszólalásomat s én sem akarok ennek nagyobb fontosságot tulajdonítani, mint hogy a napi sajtó a nyelv tisztaságának és a helyes magyarság művelésének azáltal tesz szolgálatot, ha a helyes és jó magyaros szavak következetes használata által ezeket a közönség használatába ülteti át, az olvasó közönséget ezekhez hozzászoktatja.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tomvad. Lehr Albert erről a tájszóról igazi délibábos szófejtést produkált a Magyar Nyelv c. folyóiratban (10:424): *Tomvad* szerintem — így szól a cifra tanítás — „nem egyéb mint *semvad* (senyved) azaz *somvad*, mely szó [= quod verbum, i. Sájó Sándor értekezését a vonatkozó névmásról] megvan a MTsz.-ban, bár kissé más jelentésben.“ Kissé más jelentésben! T. i. *tomvad* = „a melegtől emésztődik, *senyved*, láng nélkül szenesedik,“ ellenben *somvad* = „zöld héjából kiválik (a dió)“ (MTsz.). Ha ez csak „kissé más,“ akkor *kiduzzad* is csak kissé más, mint *megfullad*: mert amazok közt is ilyen csekély különbség van. T. i. *somvad* körülbelül a. m. *kiduzzad*, kibujik, kiugrik, ellenben *tomvad* = *megfullad* a tűz, fojtva ég a szén! Mind a két szónak külön-külön egész családja van. *Somvad*, *somvaszt* nem azonos a *suvad*, *suvaszt* igével (mellyel a MTsz. összeveti), ez talán csak a hasonló hangzásnál fogva vette át a többi közt amannak a jelentését is. De a *somvad* igével egyeredetű és egyjelentésű ez a két tájszó: *somlik* és *somzik*, s az utóbbihoz tartozik „kissé más“ jelentéssel: *somoz*, *lesomoz*: száráról leszded (szőlőt, cseresnyét MTsz.). Az egész szócsalád úgy l. vmi **som* főnévből származik. — Ezzel szemben a *tomvad* ige eredete egészen világos. Kétségtől függetlenül összefügg a *tom* igével. Ezt Pannonhalmáról és Szegedről ismerjük s egyik származékát, a tolakodást jelentő *tomakodik* igét Csallóközből, egy másikat pedig, a hirtelen tolást, taszítást jelentő *tomént* igét Beregből. *Tom*-mal rokonítja Budenz a *nyom*, *töm* és *tol* igéket, és bizonyos, hogy valami kapcsolat van közöttük, akár eredeti, akár utólag keletkezett. Nevezetesen: *tom* és *nyom* egymással rokonértelműek, *tomakodik* a. m. *nyomakodik*, *tomént* a. m. *nyomént*, *nyomint*, s végre *tomvad* a. m. *nyomvad* vagyis nyomódik. *Tomvad* a tűz, a

¹ Néha már használják is ezt a jó kifejezést. Egyébiránt németül is mondják: *Taucherboot*. — A szerk.

szén = elnyomódik, el van nyomva, el van fojtva. *Szétnyomvad* a Székelyföldön = szétnyomódik; nyelvméleinkben *elnyomvad*, *megnyomvad* = elnyomatik, *nyomvaszt* v. *nyommaszt* = elnyom, és MA. azt írja egyik munkájában: Az hitnek szikrácskáját el ne nyommasszuk! Valamint tehát *nyom* származéka *nyomvad*, nyilván éppúgy származik *tomvad* a *tom* igéből, nem pedig délibábos $t < s$ hang változással *somvad*-ból. — *Tomvad*, *nyomvad*, *somvad*, *hervad*, *torvad*, *sorvad*, *resved*, *pesved*, *posvad*, *senyved*, *szenved* egynemű képzések, s finnugor visszaható *v*-képző lappanghat bennük (vö. TMNy. 440). De a *tom* s egész családja a régi nyelvből nem ismeretes, s így lehet, hogy újabb korban keletkezett a rokonjelentésű *töm* \times *nyom* kereszteződéséből.

KOVÁCS MÁRTON.

Ámën. Ennek a héber eredetű egyházi szónak az EtSzót. csak *ámën* alakváltoztatát ismeri. El kell hinnem, hogy szótárainkban nincs is más ejtésformája följegyezve, mint a címbeli *ámën*, illetőleg pontatlan írással és ezö nyelvjárási alakjában: *ámen*. Ámde mondhatom, hogy én soha egyik formában sem ejtettem ezt a szót az említett három közül, hanem, amióta tudom magamat, mindig így mondtam: *ámmen*. Így is hallottam mindig környezetemben is, katolikus papok és hívek ajkáról, csak protestáns halotti búcsuztatók végén ütötte meg olykor fülemet az EtSzótárban címszólú írt *ámën*, illetőleg *ámen* ejtismód és nekem ez mindig szokatlanul hangzott.

Hogy mi a szónak az általánosabb ejtése, hol ejtenek valóban *ámën*-t vagy *ámen*-t, nem tudom, a MTsz. sem mondja meg; nyilván csak akkor mondaná meg, ha célja az lett volna, hogy nem csupán a tájszókat, hanem a népnyelv egész szókincsét felölelje. Így a népnyelvi gyűjtöket kell kérnünk, hogy a szó ejtismódjára pontos adatokat szolgáltatssanak. Az *ámmen*, illetőleg *ammën* ejtés mindenestre megvan a népnyelvben. Az előbbinek tanuja lehetek magam a szatmármegyei, Nagybánya-vidéki nyelvjárásból; az utóbbi, az *ammën* alak általános egy hallgatóm értesítése szerint Szabadkán és Bácsalmáson a katolikusok közt. Így, *ammën*-nek mondják a szentesi katolikusok is, amint az Angyali Üdvözetnek Négyesy László közölte népi szövege bizonyítja (Nyr. 9:554). Nem lehetetlen, hogy az *ámën* ~ *ámen* ejtés a protestánsok, az *ámmën* ~ *ámmen* ~ *ammën* pedig a katolikusok körében dívik, olyanforma felekezeti különbséget idézván elő a nyelvben, aminő tudvalevőleg a *keresztény* és *keresztlyén* szóalakok között fönnáll. Az *m* megkettőzése nyilván a nyomatékos ejtés következménye; olyan jelenség tehát, mint a műveltek beszédében nem egyszer hallható *hattáirozottan!* *lehheletlen!* stb.-féle hangoztatásmód.

ZOLNAI GYULA.

Forgolány. Ez a hangzatos nevű ugocsamegyei helység régibb okiratainkban a következő alakokban szerepel (Csánknál csak egy adat 1:438): 1320: possessio *Folgram* (Tört. Tár 1903:122). 1396: *Jacobus de Forgolanfalwa* (Fejér X. 2:355. 8:412). 1414. *Emericus de Forgolanfalwa* (Károlyi-oklir. 2:15). 1433: *Michael Johannis de Forgolanfalwa* (Turul 1903:5.). 1451: *Thomas de Forgolanfalwa* (Kár. 2:289). 1500: *Forgolányi* család (T. T. 1903:126). 1516: *Andreas de Forgolan* (uo. 1897:494). 1586: *Forgholányi* Jánosné (Kár. 3:438). 1670: *Forgolán* (T. T. 1903:438. 439). 1717: *Forgolány* (uo. 443). — Látjuk tehát, hogy a helység egy birtokos családnak is nevét adta.

A név eredetére vonatkozólag csak azt az egyet tudjuk határozottan, hogy első felmerülésétől kezdve mint keresztnév szerepel. — 1300 máj. 14-én olvassuk, hogy *Fulguran* fia Domonkos és Lőrinc bizonyos peres ügyben nem jelentek meg (Zichy-oklir. 1 : 201); ugyanazon évi jun. 17-én pedig azt találjuk, hogy *Fargalan* fia Domonkos az ugocsamegyei Sásvár ügyében pereskedik. (T. T. 1903 : 119). Az illető okirat hátán a név tévesen „Farlan”. 1301 Ugocsamegyében : comes *Fulgiarius* (Fejér VIII. 5 : 22); ez pedig nem más mint a Forgolán névnek latinra fordítása. Miután csak ezt az egyetlen személyt ismerjük, kinek ez volt a keresztnéve, nincs módunkban, hogy e név jelentését megállapítsuk.

WERTNER MÓR.

Sarkantyú (Nyr. 43 : 390). Az kétségtelen, hogy a *sarkantyú* éppen olyan eszköznév, mint a *fogantyú*, *kopollyú*, *csöngetyű*, *pörgettyű*, s tulajdonképp egy műveltető -t képzős ige -ó -ő végű igeneve. Az OklSz. idéz is 1599-ből egy ilyenforma alakot : *sarkantyó*. Ezek az eszköznevek a régi és a népnyelvben -té, (-ti) képzővel is előfordulnak, s csakugyan a sarkantyúnak is van ily mellékalakja : *sorkanti* (JordK. 675. id. NySz.), *sarkantis* (1475 : sarkanthys OklSz.); *sorkanté* SchlSz., Murm. az alapszava ennek az igenévnek. Sem a népnyelvben, sem a régiségben semmi nyoma egy **sarkant*, **sorkant* igének. A TMNy. I. 88. szerint a *sarkantyni* a *sark* 'calx, ferse' szó származéka, s ezt látszólag megerősíti az a körülmény, hogy a szintén a JordK.-ban előforduló *sorkolás* első tagjában is *o* hang van. Már Geleji Katona is így etimologozta szavunkat : „sarkantyú, hogy már sarkán lévő tyú” (id. NySz.). Nyelvünkben nem ritka jelenség ugyan, hogy deverbális igeképző járul névszóhoz (főleg műveltető és visszaható), de arra még sincs egyetlen példa sem, hogy a mozzanatos -an, -en, illetve az ebből műveltetővé lett -ant, -ent kerülne névszó végére. S bár a nyelvérvék is összefüggést érez a *sark* és a *sarkantyú* szók között, mivel a lovas a sarkára köti a sarkantyút és sarkalja vele paripáját, eredetileg, nézetem szerint, a két szónak semmi köze sem volt egymáshoz.

! | Én azt hiszem, hogy a **sarkant*, **sorkant* nem más mint a *sérkent* ige mélyhangú alakja, s úgy viszonylanak egymáshoz, mint a *gyűr* és *gyűr*, *kavar* és *kever*, *gombolyag* és *gömbölyeg*. *Sarkantyú* tehát voltaképpen azt jelenti : *serkentő*. A *sérkent*, *sérken*, (továbbá *sérked*, *sérkög*, *sérkügel*) igékkel tudvalevőleg egy családba tartozik a *serény* melléknév (l. Budenz : Ugor Alaktan 69), ez pedig nagyon gyakori jelzője a lónak a régi nyelvben : *Nem kell serény lovat sarkantyúval érni* (Kisviczay : Adag. 142. NySz.). *Kár viléz férfinak, serény paripának megvénhedni időtül* (uo. 545. NySz.) S a Pápai-Páriz—Bod-féle szótárban ez a kifejezés : *sarkantyúval serényített ló* : 'concitatus calcaribus equus' mintegy azt jelenti : sarkantyúval (azaz serkentővel) serkentett ló.

BEKE ÖDÜN.

Az l hang eltűnése. Ha az *l* mássalhangzó a megelőző magánhangzóval egy szótagba tartozik, nyelvjárásainkban igen sok esetben eltűnik (*gondolsz* : *gondósz*, *elvisz* : *evisz* stb.) s némely szóban a köznyelv, sőt az irodalmi nyelv is elhagyta (*olta* : *óla*, *álgýú* : *ágyu*, *holdul* : *hódoi* stb.) A nyelvjárásoknak ide tartozó jelenségeit rendszeresen tárgyalta Balassa József alapvető munkája, de ennek a hangváltozásnak a története eddigelé alig részesül figyelemben. Általában azt hiszik, hogy csak az újabb népnyelvi kiejtés hagyja el ilyen esetekben az *l*-et, mert hisz a hagyományos irodalmi alakok rend-

szerint megőrzik. Csak az új helyesírási szabályzatokban (mind az akadémiai, mind az iskolai szabályokban) mutattam rá arra az érdekes tényre, hogy országszerte, tehát nyilván igen régóta, hiányzik az *l* bizonyos szavakban, minők pl. *bót, hód, nyóc, vól, vóna, zód, föld, vögy*,¹ hogy tehát itt az irodalmi *l*-es alak olyan történeti írásmódot őrizett meg, mint pl. a francia *fls* vagy az angol *folk*, csakhogy minálunk az iskola s a műveltek kiejtése ezekben a szókban újra fölélesztette az *l*-et, noha kétségkívül igen régen elveszett a beszédből, csak írásban és nyomtatásban maradt föl. Igen érdekes kérdés azonban, hogy mikor veszett el az *l*. Erre nézve alkalmi megfigyeléseim alapján a következő adatokat állíthatom össze.

1211-ben előfordul *Monos* név, s ezt az OklSz. szerkesztője *Mónos*-nak olvassa < *molnos* vagyis malmos, de ez bizonytalan. — 1229-ben *Seud*-nek van írva egy somogyi helység neve, holott más oklevelek szerint, pl. 1536-ban *Sewld* a neve (Csánki), tehát abban az egy adatban nem bízhatunk. — 1269 és 1350 *weg*, 1335 *wegh*: az OklSz. szerint a. m. völgy, de minthogy *ö*-hangú alak vagyis *vögy* ebben a korban nem fordul elő, ez is bizonytalan. — 1353 *gyumuch* gyümölcs h. magában áll s így alig bízhatunk benne. — 1376: in loco *Chakodalya* denominato, OklSz. — De már 1400-on túl mind sűrűbben jelentkeznek *l*-hangú helységnevek *l* nélkül, tehát valószínűleg ebben a korban terjedt el ez a kiejtés egyes vidékeken (először, mint jövőre ki fogom fejteni, nyugaton és délen): 1403 Thapocha eh. Tapolca, Bács vm. Csánki 2:165; 1404 fewdwar kétszer, OklSz.; 1435 és 1447 Hernad vagyis Hernád ~ 1473 és 1479 Hernalth, Csánki 2:755; 1437 Gyimot ~ 1348 Gyimolt, 1358 stb. Gyimolth; 1444 Zenthgyroth, 1474 Zent Groot ~ Girolt, Gerolt Csánki 2:750; 1456 Ipothfalwa (ma Lipótfá) ~ 1457 stb. Ipolthfalua (vagyis Hippolit-, Ipolyfalva) Csánki 2:614; 1460 Kysbewch és -bewich ~ 1352 Bulch, 1440 Kisbelch (ma Külső-Bőcs Zemplén m.) Csánki 1:344; 1479 Aboganfalwa ~ 1466 stb. Abolganfalwa (ma Gógánfa, MNY. 9:178); 1479 Hahowth, 1508 Hahoth ~ 1234—1513 Haholth Zala m. Csánki 2:606; 1489 Zona ~ 1452 Zolna, Somosfalva m. Csánki 2. k.; 1520 Monosfalwa vagyis Mónosfalva, Bács m. uo. 2:157.

Kódexünk közül mingyárt a legrégibb mutat néhány hasonló *l* nélküli alakot: bewfz- EhrK. 115, 122, gylewseg- 66 (ez a régi nyelvben közönséges alak, talán *gyüölöség-ből összevonva?) Aztán a legrégibb bibliában: *hold* helyett *hod* vagyis *hód* van rendszeren a BécsiK-ben (l. Dingfelder: Legrégibb bibliánk nyelve 33), de azonfölül pl. az Apor- s a FestK-ben. Az utóbbiban még *nekwl*, *waathwaan* (353) stb. A BécsiK-ben s a NémGl-ban álltal mellett állal. A GuaryK-ben: meg hoth 92, vot- 20, föld- 120, továbbá ködönseg, *nekwldn*, tanalé és tanalé, kuč- stb. A WinkK-ben: nekyvi 83, 91 stb., böchd 344, földön 350, othary zentseg stb. Ráskai Lea kódexeiben: nekevl (l. MHat.), hood és hod, kevtseg, kuch- stb. (vö. Horger, Nyr. 26:248). A VitkK-ben: zamlat 30, beső 88, „födeyekert“ (földiekért). DöbrK.: polkaz- 242, de pokaz- 61, azaz pólkáz, pólyáz. Így az ErsK-ben: pokal- (NySz), továbbá wot- és wolth uo. 65, woncek és wona, azaz vónék, vóna uo. 296 b. A JordK-ben s a

¹ Tudtomra alig ejti a nép az *l*-et máshol, mint a szakadati nyelvjárás-szígeten, de ott hosszú magánhangzóval: *bólt, vólt, föld*, de így is: *bói, vói, föld*, stb. (MNY. 6:208). — A *vólt, bólt*-féle alakok gyakoriak 16—17. századi iróinknál (vö. Nyr. 41:361, Melich), pl. még Haller Jánosnál és PP-nál.

KesztK-ben már által h. által van. Ugyancsak a JordK-ben föld és fed, azaz föld és főd? eh. föld és föld (NySz), földzet, ywöt, e'sew (l. Nyr. 23:461), fott, vagyis fót = folt 339. A LobkK-ben gyakran van *vót* és *vóna*, kivált a második kéz írásában (az 56. lapon „vot vona“), továbbá: hood 329, fotočhka 138, othatatlan 78, 154, otaromon 154, bvchesegők 72 (olv. búcs-?), bwcz 35, 36, 66 stb., földzet 50, 56, 71 stb., föld 91, 97 stb., vög 80, 132; kudus 224, atal 38, 57 stb. WeszpK. votomert, wegnyekre (azaz völgyekre). DebrK.: odal 305, vot 306 stb. VirgK. fwd (NySz). — Legtöbb ilyen alak van a drávavidéki KazK-ben és TihK-ben, továbbá az ÉrdyK-ben. A KazK-ben: woth, hod, ot-, n'oc, kodul, hottak stb., továbbá otary 16; föld, zöd, vög-, ködt- és kött, töt stb. (de néha ilyenek is: őni 102, ődűzőlhetünk 113, olv. üdvözőlhetünk), erköc- 35, 43, böc sokszor (de néhányszor böch), g'ömdö- 14, 41 stb. (de gömdöl- 14, 42, 48). A TihK-ben is gömdöch, köti, thöty, böc, földzet, uot, uona, fot, n'oc, otar stb. (l. Nyr. 30:158, Halász Ignác). Az ÉrdyK-ből: fot 220 b, 569 b, nyochwan 223 b, hónap 418, vona 340 b, 414 b stb., -vota 252, 419 stb. (-volta 342 b), oth- 203, földz- 18 b, 33 b, 414 b stb., böch 65 b, 419 b, 421 b stb. (böch- 66 b stb., de legtöbbször belch!), kwch- 394 stb. De vegyest l-es alakok, mint pl. gylch- 414, meg holt 340 b, wtolso 415, alch 289 b, és mindig: lelky, 415 b, 417 b stb. Az *old* ige még eredeti *ód* alakjában is előkerül (ood- 265 b, odoz- 30b), de többnyire az analógiás l-es formában: old- 103 b, 270, 275 b, 421 b stb. (Vö. különben mindezeket a szót a NySz-ban.)

Az irodalmi nyelv az országszerte használt alakokkal szemben megőrizte ugyan a *volt*, *volna*, *föld* stb. szóalakokat, de más esetekben nem tudta magát kivonni az általános nyelvfejlődés alól. Ezek az esetek a következők (csak a régiebb, l-es alakokat sorolom föl): *olcsáról*, *olla* (*miolla*, *azolta*), *holna* (*hóna*), *holdol* és *holdul*, *holdit*, *boldul*, *boldit*, *toldul*, *toldit*, *Folt* (Főt helység, 1406-ban Folth), *Lipolt*, *Arnolt*, *Rátolt* s több ilyen személy- és helynév; *tölgy* (a tehén tögye); *álcs*, *Gács* (a nógrádi helység 1451-ben *Galch*-, l. Csánki 1:90, Gácsország is eredetileg *Gácsország), *áll(al)*, *megállalkodik*, *álgyú*, *álmúl*, *tálmúr*, *tanács*, *Bernáld*, *Oszváld* (s több ilyen név), végre *szélt* és *bulsú*. Ezek nyelvemlékeinkben mind előfordulnak még az eredeti l-el, némelyik csak régiebb korban, de egyik-másik még a múlt század elején is.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fölsült jóvendőmondás. Néhai jó Volf György barátomnak hogy meggyült a baja, pedig csak éppen hogy említette a prófétaepret (l. Nyr. 5:370)! Hogy ne gyült volna meg nekem, mikor valósággal jóvendőmondó szerepben léptem föl s nem követtem Kisfaludy Károly Tollagi Jónásának bölcs tanácsát: „Ki mihez nem ért, abban ne produkálja magát!” Herman Ottó kereste az ispilángi rózsának ilyen német eredetijét: *Ich spiel' ein', ich spiel' ein', ich spiel' eine Rose*. S én erre azt találtam mondani: „Már többen is keresték, de aligha fogják megtalálni, mert a megfelelő német vers mindenütt ilyenformán indul: *Ringa ringa, reia...* Ellenben az ispilángi, mint két fönmaradt romlatlan változat mutatja, eredetileg így hangzik: *Kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózs*; és: *Kis pillancs, kis pillancs, kis pillancsi rózs*. Egyes nyelvjárásainkban *pillang* és *pillancs* a pillangónak maiglan élő neve.” Ennek az igazságáról annyira meg vagyok győződve, hogy az *ich spiel ein-ből*

való eredetet kizártnak tartottam, sőt még azt se hittem, hogy ilyen német változatot egyáltalán lehetne találni. Evvel a meggondolatlan jövőendőmondással — töredezten megvallom — fölsültem. Két-három hazai német vagy vegyes magyar-német helységből csakugyan előkerült az a német változat (MNy. 10. dec.). Meggondolatlan volt a jövőendőmondásom, mert így kellett volna gondolkoznom: Tegyük föl, hogy valaki ezeket a magyar szókat *zseb*, *másik*, *részeg*, *rendelni* valami okból német eredetűeknek gondolná és a német nyelvben keresné. Nem tehetném azt az ellenvetést, hogy nem találhatja őket meg a németben, mert íme: a gölcnicvölgyi németek „a *Tasche* szót csak az irodalomból ismerik, ahelyett a *zseb* az elfogadott” kifejezés, ugyanott a disznóölésnél „a disznót *auf die másik Seite* fordítják”, s ha vki leissza magát, azt mondják, „hogy *da es részeg*, hogy dolgait nem tudja *rendeln* (= rendezni)”. (L. Nyr. 25: 299—300.) Megvannak tehát ezek a kifejezések két-három hazai német helységben, ámde nem ez a dolog véleje, nem ez dönti el a kérdést. A kérdés az, hogy magyar eredetű-e a kifejezés vagy pedig német. Azt az általános szokástól elütő német formát a német gyerekek tanulták el a magyar gyerekektől (ezek sokkal régebben tudták), s ők — meg kell adni — igen szépen átalakították.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Szövegjavítás. A Mátyás királyról szóló régi szép énekben (Nyelvémléktár 2: 242, RMK. 1: 29 és 304) a 3. sort Volf és Szilády így olvassa: *Nagy dicsérettel akkoron vállal*. A kéziratban Volf szerint ez van: Nagy *diche-rehtle* Akoron walaly, Szilády szerint pedig csak: Nagy *dicherethl*... („A lap levágott szélén megmaradt betűt én is *t*-nek olvasom s *el*-lel pótolva *dicsérettel*-nek gondolom.”) — Nézetem szerint, ha úgy olvassuk, ez volna a szép költeménynek leglaposabb sora. Sokkal valószínűbb, szebb, magyarosabb s a régi nyelvszokásnak megfelelőbb a következő olvasás: *Nagy dicséretet* (vagy: nagy dicséretet te) *akkoron vállal*. (Vö. becsületet vall, tisztességet vall stb. NySz. a *vall* ige szólásai közt.)

FILOLÓGUS.

A gyermeknyelv tanulmányozása nemcsak lélektani, hanem nyelvi szempontból is érdemes. Nem a felnőttek gyártotta gyermeknyelvet értem, noha tanulmányozásra ez sem érdemetlen. Hisz a felnőtteket is a tapasztalat vezette rá, hogy némely hangokat a gyermek későbbben tud kiejteni, s azért olyan szavakról gondoskodtak, melyekben hiányzanak a gyermekre nézve nehezen kiejthető hangok. A gyermek azonban nem esik kétségbe, hanem úgy segít magán, hogy más nyelvhangot, tehát könnyebben kiejthető rokon hangot használ helyébe. Ezt a jelenséget a nép nyelvében is tapasztalhatjuk. Tudjuk, hogy a magyar nép nem veszi szívesen a mássalhangzók torlódását s rendszeren egy-egy magánhangzó betoldásával kerüli el a kellemetlenséget s inkább mond *goróf*-ot, mint *gróf*-ot, *karajcár*-t, mint *krajcár*-t stb. A beszélni kezdő magyar gyermeknél is megfigyelhetjük ezt a jelenséget. De nem is hinné az ember, hogy mennyi és milyen talpraesett nyelvújító él kisdedeink között! Csak meg kell figyelni őket! Az én kis unokám pl. labda helyett mindig, következe-

tesen *labó*-t mond. A mássalhangzók torlódása kiejtési nehézséget okoz neki, s hogy ezt elkerülje, szófaragónak csapott fel. Azt hiszem, a labdát *labó*-val felcserélni nem is volna rossz szócsere s nem ártana általános használatba venni. Ajánlom a gyermekszavak gyűjtését. A nyelvészek dolga a szókat gondosan megvizsgálni, s ha találunk köztük alkalmasakat a közhasználatra, akkor általánosítsák őket. Én csak felvetem a gondolatot. Vagy lehet, hogy csak felújítom.¹

BÖNGÉRFI JÁNOS.

Népetimológia. A nép szeret idegen szavakból saját nyelvü szókat alkotni. Az úrnő kérde a cselédtől, mikor lesz javítva a vállfüző? A leány feleli: Szombaton készen lesz a *mü-derék* (*Mieder*). — Hová tetszik menni? A *Thalia*-színházba (a Löwölde-téren volt). Igen? Ugye ott *italiánok* játszanak? — Nem fűtök többet; tessék, hiszen 22 fok *Réuma*! — Megvizsgálták a kis fiut a klinikán a *Rögtön*-sugarakkal! — *Cotelette* — *koty lett*.

SZABÓ JÓZSEF.

„*Éljen!*” Az *éljen* és az *éljen* között nincs egyéb, csak némi írásbeli eltérés, mégis egy világháborúnak kellett jönnie a pusztulás minden borzalmával, hogy a nagynémetországi lapokban detronizálja a — már az unalomig bosszantó *eljen*-t és helyére tegye a helyes, a szép, a lelkes *éljen*-t. És el kellett következnie, hogy vérünk egy folyóba folyjék a németekével, hogy az *eljen* alól a megszokott rossz, többnyire ötlethíjas és nem egyszer bántó szöveg is eltűnjék, helyet adva olyan szövegnek, melynek ritmusában a hűségés német szív minden melege, szeretete, barátsága, sőt csodálata lüktet felénk. Hetek óta figyeljük ezt a kedves változást a német ujságokban és folyóiratokban. Ma az is a magyar huszár bravurját írja, amelyik korábban elveszettnek hitte a napot, ha valami kicsinyes ostobaságot nem foghatott ránk, és amelyiknél szívrepesztő humor számba ment, ha *Matyar Mischká*-val azt mondatta: *Féne kutyá teremdéle*. — A *Berliner Tageblatt* tegnapielőtti számában a legtökéletesebb magyarossággal írta egyik cikke címének: *Vilmos császár*, a gyönyörű német élclopok pedig a leghiánytalanabb ékezzettel írják hétről-hétre az: *Éljen*-t! És még amit alája írnak! Németországban ma — mint látjuk — a leghálásabb témája a csataleirásnak a magyar *honvéd* hőstette, a csataképnek a vágató huszár, sőt nem egyszer szívreható, szép költemény ünnepli *Katicát* is (így!) az alföldi magyar leányt, akinek hő imája védi meg a huszárt száz csatában. — Nagyobb dolog mindennél, hogy az egyik igen előkelő német folyóirat a magyarokat magasztaló egyik ódájában valósággal oly kedves, megható hangon reméli, hogy a magyar mindenkor testvére marad a németnek, mintha egy megcsodált, ragyogó nő barátságát esdené. — Az *Eljen* és az *éljen* közt megtörtént tehát az áthidalás. Kár, hogy ezt a hidat a vér megáradt folyamára kellett verni, holott egy kis jóindulattal enélkül is már rég egymásra találhattak volna.

(B. H. 1914. X. 10.)

Csodabogarak. Egyik legolvasottabb napilapunk 1914. VI. 17-én a szerkesztői üzenetek közt hosszú lére eresztve azt a mesét találta föl olvasóinak, hogy az *úr* szót a honfoglaló magyarok nem hozták magukkal, hanem itt

¹ A gyermeki nyelvújításról I. Két gyermek nyelvérről, Nyr. 35:319. A gyermeknyelvből került m.-n. szótárunkba a *cipőlúsz*. — A szerk.

rövidítették a latin *urbanus* szóból, s azért maiglan főleg városi ruhába öltözött embert jelent! (Pl. *Úr-isten?*) — Egy pár nappal előbb valamelyik napilap a kutya-kiállításról írva azt fejtette, hogy a *komondor* neve = fr. *commandeur*, olasz *commendatore*! — Egy pár évvel ezelőtt szintén egy tekintélyes napilapunk szerkesztői üzenetei közt jelent meg a következő csodabogár (eltettem s mai napig megőriztem):

„Sziámban a paprika vadon tenyészik, tehát ősnövény. Kertileg nem is művelik, hanem az asszonyok úgy szedik össze a mezőn, mint pl. nálunk a szamócat szokás. A neve ott *prik*, ami a *paprika* szó közepe. Ez az elnevezés Keletázsiban általános és így kizártnak kell tekinteni azt a verziót, hogy mi a szláv *papr*, *peperke* vagy a latin *piper* (bors) szóból csináltuk volna. Ez a szó valószínűleg az ősi beköltözéssel együtt jött Ázsiából.

Hogy Sziámban ez az elnevezés is régi, arról egyes helyek népies elnevezése is tanuskodik. Például egy helyen: *Ban-prik* = paprika-falu. Másutt: *Kan-prik* = paprika-hegy, és így tovább.“

Tudnivaló, hogy a *paprika* mai neve csak a 18. század közepe táján jelenik meg hazánkban, tehát délvidéki szerbjeink bevándorlása után, továbbá hogy a Sziám és Szerbia között élő nyelvek tengerében se *paprika*, se *prik*, se *Kan-prik* nincsen kimutatva. Kérdés: hogyan repült ide a 18. században Sziámból a *prik*? és miért lett a *prik*-ből *pa-prik-a*?

ÖREG TANÍTÓ.

IZENETEK.

G. R.-né. A *charpie* magyarul most *tépis*, de ez az elnevezés alig fordul elő szótárainkban 1835 előtt (ekkor Kassainál; de ugyanekkor s még 1838-ban a Tud. Társ. Zsebszótárában *tépet*, SI-nál *tépemény*). Azelőtt egy különös, homályos eredetű neve volt: *kérő*, *seb-kérő*, *pih-kérő*. Régi íróinknál ilyeneket olvasunk: „A seb, melyben kérő tétetik...” „Ki ellenségtől lövetik avagy nagy pallossal erősen megsértetik, flastromozás és kérőbocsátás ezekhez kívántatik.” Baróti SzD. így magyarázza: „Kérő a sebben: nyíredék, tölteni való lágy pelyh, tépett ruha.” S a nép néhol még most is így nevezi, pl. a Székelyföldön: „Tégy a kelésre kérőt, akkor meggyógyul.”

Z. A. Az *etimológia* mint tudományos foglalkozás magyarul *szófejtés* vagy *szónyomozás*; mind a két szó Márton József alkotása 1823-i szótárában. Néha így is mondják: *szószármaztatás*. Érdekes, hogyan kísértette meg Apácai Cs. J. ennek a fogalomnak a kifejezését: „A *névokadásban* oka adattatik, miért jegyeztessék ilyen névvel az ilyen dolog” (Enc. 14, NySz. név 2). Vmely „szónak etimológiája” = 1. a szónak eredete; 2. eredetének kimutatása, a szónak megfejtése. — A nyelvtani műszók történetéről, reméljük, nemsokára nagyobb tanulmányt közölhetünk.

B. A. „Kit *szemre vesz* ölyvként a sanda gyanú” (Tetemrehívás). Nem Arany rövidítette a *szemügyre vesz* kifejezésből (nem is egészen egyértékű evvel), hanem kétségkívül régi kifejezés. Előfordul pl. Édes Gergelynél (idézve Nyr. 11:578), Faludinál pedig ilyen változatban: *szemre kap* (két idézet a NySz-ban a *szem* szólásai közt).

Gy. E. „Nem is legény, aki mostan

Odahaza kuksol

S hírétől az ellenségnek

Hegyen völgyön *iszkol*.“ (Világ 1914. XI. 29.)

Ennek az új nótának az utolsó szava nem ismeretlen a nyelvészek előtt. Békés, Hajdu, Szatmár, Heves, Borsod megyéből közölték a Nyr. gyűjtői (I. MTsz.). Jelentése: kotródik, takarodik. Dunántúl így mondják: *iszkódik*, s ide tartozik ez a tréfás alföldi indulatszó: *iszkirí, iszkri, iszkiric, uszkrü* = uccu, lódulj!

J. Bl. „Herman Ottó szerint: (a szarka)... szedi... a sok bogárságot;... (a mátyásnak)... mindennemű bogárság vándorol a begyébe;... (a nyaktekeres)... szedegeti a kéreg repedéseiből is a bogárságot: petét, álcát, bábót és mindent ami ott bujkál, nyugszik, nyüzsög, vagy leskelődik. Kétséges, hogy nyelvtanilag helyes-e a *bogárság* szó. (*Tanárság, tanulótság, katonaság, papság, hegység* stb.)“ — *Bogárság* csak szokatlan kifejezés, de a képzése egészen szokott és nyelvtanilag szabályos. Ugyanolyan alkotásu gyűjtőnév, mint amelyeket a kérdező maga említ. Ilyenek még: *társaság, lótság, népség, parasztság, polgárság, szerkesztőség, rendezőség, igazgatóság, ifjuság, legénység, leányág* (Arany: Rege), *erdőség, földség, Nyírség, Szilágyság, Bácsaság*, a régi nyelvben *Rómaság* stb. (I. TMNy. 585).

V. B. Igaz, hogy a Kárpátok neve ókori íróknál is előfordul, pl. már a II. században Pausanias útleírásában, holott a mai nézet szerint nem laktak akkor szlávok a Kárpátokban. De ezek a körülmények talán még nem döntenek meg a föltűnő egyezésen alapuló szófejtést.

P. G. A Kis-Küküllő megyei magyar népnyelvből nem sokat közöltek eddig, inkább csak a Nyr.-nek régiebb köteteiben vannak egyes közlések Csapó, Gógán-Váralja és Szőkefalva községéből (legtöbb ez utóbbiból a 12., 14. s 15. kötetben). Dicsőszentmártonból csak az utolsó évfolyamokban közölt egyetnást Molnár J. — A Salernói Iskola szókincse eléggé ismeretes.

L. I. figyelmeztetése szerint a *borsufa* (Nyr. 43:430) tkp. *borcs*-zsufa, a lengyel cibere, másképp *keszőce*. Uo. egértsets a. sedium h. olv. sedum.

Beérkezett kéziratok. Parászkza Gáborné: Tájszók. — Parászkza Gábor: Nyelvtörténeti és népnyelvi adatok. — Mariánovics M. Lukna. — Alföldi M. Nyelvi furcsaságok. — Váró G. Sámha. — Somogyi G. Nyelvművelés, válaszok stb. — Szilágyi Á. Megannyi. — Romanista. Egy hangviszonyról. — Szerető G. Megkülömböztető családnevek.

Új könyvek és füzetek. Gombocz Z. és Melich J. Magyar Etymologiai Szótár. III. füzet. Bécs—Bori.

Nyelvészeti Füzetek 70. sz. Molecz B. Szórendi tanulmányok. — 72. sz. Hatvani J. A Kazinczy-kódex nyelvjárása a Tihanyi-kódexszel való egyezései alapján.

Nyelvtudományi Közlemények 43. k. 2.—3. füzet.

N. Bartha Károly: Udvarhely vármegye nyelvjárásának alaktana (Székelyudvarhely, Becsek D. ny.).

Trostler J. Magyar elemek a 17. század német irodalmában. — A Fülemlé tárgytörténetéhez. — Faludi és a német gáláns költészet. (Különnyomatok.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

TÖRTÉNETI VAGY ELEMI ROKONSÁG?

Irta és a M. T. Akadémiában előadta

Simonyi Zsigmond.

II.

(Vége.)

3. A *vót*, *vóna*, *föd*-féle *l*-nélküli hangalakokról német könyvben (Die ungarische Sprache 225) azt írtam, hogy ezt a hangváltozást, mely nyelvemlékeink tanúsága szerint úgy látszik délnyugaton indult meg, egészen jól kapcsolatba lehetne hozni a szomszéd horvát nyelvnek hasonló hangváltozásával. Gombocz Zoltán erre bírálataiban a köv. megjegyzést teszi (MNy. 5:29): „Hogy S. hogyan gondolja azt, hogy a magy. *föld* > *föd*-féle hangváltozás kapcsolatban van a szomszédos horvát *volk* > *vuk*-féle változással, nem tudom megérteni.” — Igaz, nem elég világosan fejeztem ki gondolatomat, sem a német könyvben, sem a Nyr-ben (36:190). Én úgy gondoltam, hogy a magyar s a szláv hangváltozás valamely dunántúli két-nyelvű területen történt, horvát-magyar vagy szlovén-magyar lakosság körében.

Abban semmi lehetetlenség nincs, sőt mindennapi dolog, hogy a két nyelven beszélő ember bizonyos kiejtésbeli szokásokat átvissz egyik nyelvből (anyanyelvéből) a másikba. Ismeretes, hogy több vidéken a megmagyarosodott szerb és román nép azt mondja: *tëtem*, *vëtem*, *bene*, *elenség* stb., s ezt a kiejtést előbbi anyanyelvének hangjellege okozta, amely nem ismer kettőztetett mássalhangzókat. Ha a moldvai csángó *falu* helyett azt mondja *felu*, *galuska* h. *geluska* stb.: ebben Wichmann oláh hatást állapít meg, valamint valószínűnek tartja ugyanezt a csángó osztovátje-féle hangalakokban (Nyr. 37:200, 201). Alkalmasint *tót* hatás okozta a nyitrai magyarság kiejtésében az iméntihez hasonló hangrendi szabálytalanságokat, minők: *Jóskë*, *kalëp*, *malëc*, *olën*, *arëtó*, s az igeragozásban is: *osztjë* (osztja),

Itten a jang és a
népi változtatás is

agyē, fogtē (l. NyF. 20:5 és 13).¹ Minden esetre tót hatás, ha némely mátyusföldi helységben sok szó nyílt *e* helyett zárt *ē*-vel hangzik: *kērt, fēkūt, mēsszi, nyērit, iltibē, iletbē, időbē* stb., mert a tót nyelv nem ismer nyílt *e* hangot. (Varsányi L. A vágai nyelvjárás 1904. 16, 17, 28.) Hát azt megérthetjük-e idegen hatás nélkül, hogy a sivityű vagyis vörösbegy Tatán két 1841-i adat szerint *svityű, svétyű* volt (MTsz), vagy hogy a Berettyóból néhol *Brettyó* lesz?

Sok jel mutatja, hogy különösen erősen befolyásolta a dunántúli szlovén és horvát kiejtés a dunántúli magyar kiejtést, s ennek legrégebbi eredménye nézetem szerint épen az *l* elvesszése s a vele járó magánhangzóváltozás. Igaz, hogy az *l*-nek vokalizálását sok más nyelv egymástól függetlenül hajtotta végre, még pedig mindig olyan helyzetben, hogy az *l* a megelőző szótaghoz tartozott („autosyllabikus“ *l*). Így lett a franciában *al*-ból *au*, *ol*-ból *ou* stb., pl. *caldus* > *chaud*, *altus* > *haut*, **almaire* > *aumaire* almárium, *solidus* > *sou* stb.² A hollandi nyelvben is *ol* > *ou*: *oud* = ang. *old*, *goud* = ang. s ném. *gold*. (Vö. Storm: Engl. Phil.¹ 40, 429.) Így lett egyik ógörög nyelvjárásban *al*-ból *au* stb., pl. *alkē* h. *aukē*; ugyanez történt egyes finn és votják nyelvjárásokban.

Mármost hasonló hangváltozásokat találunk a szerb, horvát és szlovén nyelvben. A szerbben, mint Miklosich előadja (l. Vergl. Gramm.¹ 1:250, 323, 324) szóvégi *l*-ből *o* lesz, ill. *al*-ból *ao*: *pisao* 'irt' stb., szótagvégi *ol*-ból hosszú *ō*: *dōhi, stōhi, mōba*, továbbá pl. *sultan* > *suian* stb. A horvát nyelvjárásokban a szóvégi *l* rendszeren megmarad: *prišal, dobil*, de néhol, pl. Isztriában elvész: *priša, dobi*. A szlovénban a szótagvégi *l*-ből *u* lesz: *jouša, dau, peu*, s a magyarországi szlovénban az *l*' is vokalizálódik, pl. *kral'*, *roditel'* helyett *krao, roditeo* (Pávelnél is *ao* 82, *äo* 83—84). Pável pontos közlései szerint³ a szóvégi *al*-ból a hazai szlovénban részint *ao* diftongus, részint *o* lesz, pl. *spal, gnal* h. *spao, gnao*, de *naspal, pognal* h. *naspo*,

¹ Melich J. csak az utóbbi helyet vette tekintetbe s az első helyen említett *Jóské-félékről* nem tudva az *osztē, agyē* alakokat ősrégieknek tartja és rájuk építi a tárgyaz igeragozás új elméletét! (MNy. 9:58.)

² A vallon és lotringiai nyelvjárásokban: **chevals* > *chevās* lovak, **bels* > *bēs* szépek (Nyrop: Gramm. hist. 1:329). — Már a vulg. latinban is volt *calculus* h. *cauculus* stb.

³ Pável Ágost: A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana, 1909.

pogno (82), *čakal* h. *čako* stb. (18), és hasonló alakokat találni horvát népdalokban is (uo. 19). Az *ol*-ből a hazai szlovénban rendszeren *ou* lesz (20): *dol* > *dou* stb., de előfordul *u* is: *dolgo* > *dúgo*, *polno* > *pùno* stb. (20–21). A szlovén irodalmi nyelvben még az *ol*-lal való írásmód dívik ugyan, de ezt általában *ou*-nak (nyelvjárásokban *u*-nak) ejtik,¹ Murko kitűnő régi szlovén-német szótárában pl. ilyen utasításokat találunk: „*dolg*, Schuld; lies *doug*, *dùg*.” Megjegyzendő, hogy az *l* mindezekben hátsó, gutturális ejtésű volt (mint a szerbben ma is ejtik, l. Vondrák: Vergl. Gramm. 1:293, s mint a lengyelben: ott a mai kiejtés ezt a hangot — ha nem csalódom — rendszeren szintén *u* alakjában egyesíti a megelőző magánhangzóval).

Ezek mellett a szláv hangváltozások mellett föltűnő, hogy az *l* hangnak beolvadása a magyarban is 1. Dunán túl indult meg, vagyis azokon a vidékeken, melyeken — történeti tudomásunk s a magyar és szláv jövevényszavak tanúsága szerint — a mi nyelvünk évszázadokon át legerősebben érintkezett szlovén s horvát nyelvjárásokkal; 2. a magyarban ez a hangváltozás ezeknek a szláv nyelveknek a hangváltozásaihoz hasonló eredményekhez vezetett.

1) Első állításomat, hogy t. i. a mi hangváltozásunk a Dunán túl indult meg, már csak az a körülmény is eléggé bizonyítja, hogy ez a hangfejlődés a Dunán túl terjedt ki a legtöbb *l*-es szótagra. A Dunán túl nem csak *nyolc*, *föld* helyett mondják *nyóc*, *föd* stb., hanem *gondolsz*, *füstölt* h. is *gondósz*, *füstöt* v. *gondúsz*, *füstút* és *alma*, *szalma* h. *óma*, *szóma*, sőt a nyugati nyelvjárásterületen *ókonyodik*, *bóta* stb. Ellenben a Dunától keletre az imént felsorolt hangalakok ismeretlenek, sőt mennél inkább követjük kelet felé, annál kisebb körre szorítkozik ez a hangváltozás, és leginkább csak a szótő belsejében lévő *ol*, *öl* hangcsoportra érvényes valamennyi magyar nyelvjárásban: *vót*, *vóna*, *bót*, *zöd*, *vögy* stb.² Ebből bizvást azt következtethetjük, hogy a) evvel a szótőbeli *ol*, *öl* csoport változásával kezdődött ez az egész hangtörténeti folyamat, mert ez a változás terjedt el az egész országban s régi nyelvm emlékeinkben is ez fordul elő leg-
többször; és b) hogy ez a Dunántúlról indult ki, mert ott

¹ Vö. a karintiai szlovénységben „nicht palatales *l* ... ausser vor *i*, *e* zu *y* geworden“ Archiv für slav. Phil. 32: 185.

² Csak részben mennek tovább e tekintetben egyes nyelvjárások, l. Balassa J. táblázatát MNyelvj. 130—1.

terjedt ki a szótőnek a végére (*gondó-tam*) és egyéb magánhangzós csoportokra (*al, el, ál* stb.). Nyugatról vándoroltak aztán a *hód, föld*-féle alakok kelet felé, mint egyes más hangalakok is, pl. a *király* eh. **kárály, gyere* és *gyün* eh. *jere, jön*.

2) A hangváltozás a két nyelvterületen hasonló eredményekhez vezetett, s ez különösen áll az egymással legszorosabban érintkező hazai szlovén (*vend*) és dunántúli magyar nyelvjárásokra. A szlovén s a magyar *ol*-ból egyaránt *ou* lett, pl. *hold* > **houd, folt* > **fout*, s ezekből utóbb *hód, fót* stb., de *u* is mind a két nyelvnek egyes vidékein: szlov. *dugo* stb. ~ magyar *gondúta, vándúnyi* stb. — A szlovén s a magyar *al*-ból egyformán *au, ao* és *ō* lesz: szlov. *dan, spao, ōmar* v. *ōmara* (< olasz *almer* < lat. *armarium*) ~ palóc *auma* v. *aoma*, Dtúl *ōma, ómáriom* stb.¹ — Végre hasonló módon bánik a hazai szlovén s a dunántúli magyar nyelv a palatális *l'* hanggal is: szlov. *rogel'* 'szarv' > vend *rogöv; vrabel'* veréb > *vrabão* (Pável 84–85) ~ *tengely* > *tengő, pendély* > *pöndő, péntő*.²

Az itt előadottakból ezt a következtetést merem levonni: **!** a *nyolc* > *nyóc*-féle hangváltozás dunántúli kétnyelvű, magyar-szlovén lakosságú vidéken indult meg, még pedig a magyarban szlovén hatás alatt.

Az illető szlovén területen valószínűleg többféle nyelvjárás dívott s ezek közül némelyik még megőrizte az *ol* hangzást,³ némelyik ellenben már *ou*-val helyettesítette. A vend beszédben pl. *čolnek* és *čounek, bolha* és *bouha* élt egymás mellett, a magyarul beszélő vendek tehát s hovatovább a velük érintkező magyarok részint azt mondták: *csolnak, bolha*, részint pedig: **csounak, *bouha* > *csónak, bóha*. Hogy a szlovénban (s a horvátban) még a 14. s 15. században is egymás mellett dívott ez a kétféle ejtés, azt a következő érdekes tényből következtetem: abban a korban, mint a Csánki Történeti földrajzában előforduló sok adat bizonyítja, dunántúli és délvidéki szláv eredetű helynevekben s egyéb szókban *ol*-lal helyettesítettek olyan *ou*-t is,

¹ A megfelelő magas hangok: szlov. *öo, äo* (l. Pável 83–85) — palóc *föüd, feöd* > köznyelvi *föd*.

² A Dunántúli *tengő* : *tengőle, pöndő* : *pöndölös*-féle nyelvtani váltakozáshoz is egészen hasonló a vend *rogöo* : *roglá, vrabão* : *vrábla* stb. (Pável 107).

³ Vondrák szerint a gutt. l a 16. századig megvolt a szlovénban (Vergl. Gramm. 1 : 293).

amely egészen más eredetű volt, pl. *-ouc*-végű nevekben, hol az *-ouc* *-ovec*-ből lett (horv. *-ovac*).¹ Ime néhány példa:

A *barkóca* növénynév (szl. **brekovica*) alakjai az OklSz-ban: burkolcha 1257, borkolchafa 1330, borcolcha 1372 stb. ~ borchowcha 1343, barcochafa 1407. — Miskolch 1320: Myskouch 1281 (Csánki 1:166). Dobolch 1322 Dobouch mellett (Pozsega vm. Csánki 2:395). Bereztolch 1327, ma Bresztovác (uo. 402). Vrbolcz 1337, Orbolch 1386: Orbowcz 1343, Orboch 1347 stb. (uo. 633, ered. Vrbovec, vö. a mai Vrbovec, Vrbovac helységneveket Horvátországban; más magyar változata: Verbóc). Dormyolch 1346: Dormayouch 1370 (uo. 244). Dymytrolch 1361, mellette Dimitrouch (Pozsega vm. uo. 394). Malhanolch 1381, Mehanolch 1411: Malhanovcz 1481, Malhenocz 1524 (Zala vm. uo. 3:80). Lygamolch 1381: Leganoch 1389, Liganouch 1408, ma Riganóc (Zala vm. uo. 3:78). Gradusolch 1413 (és *-ouc*z, Pozsega, uo. 2:410). Brakolcz 1428 (uo. 402). Bankolch 1422: Bankouch 1366 (ma Bankovci, uo. 241). Renkolch 1430: Renkouch 1389 (ma Renkóc, Zala m. 3:97). Falkholch 1431: Fakouch 1366 (ma Falkóc, Vas vm.). Barkolcz 1453, Barkowicz 1500: Barkoch és Barkocz 1436 (ma Barkóc, Vas vm.) Más ilyen példák Nyr. 36:189. — Hasonlókat találunk ugyanabban a korban északi szláv területen is: Bukolch, Bwkoeh és Bwkovch 1414, Bokoch, Bokouch 1379 (Sáros vm. uo. 1:292). Chaholcz 1446: Chahowcz 1418, Chachoch 1462 (Szatmár vm. uo. 1:472). Rakolcz és Rakowch 1447, Rakoch 1390 stb. (Zemplén, 1:360). — Vö. még: Libolcha és Libocha 1321, Lybolcha 1493 (Zala m. 3:78). Pasaolcza (Thököly Lev. 146, 157, Passarovic, Požarevac). Mykolcza és Mykocha (Csánki 2:507). — Másfélék: Pethowalcz 1483 (Csánki 2:421). Bokowalcz eh. Bukovac 1440—1493 (uo. 401). Továbbá: Bobolcha 1313, Babolcha 1369, 1474, 1536, 1486: Babocha 1286, 1348 stb., Baboucha 1333, 1434 (egy-egy helység Somogyban és Baranyában, ma Babócsa, l. Csánki). — Továbbá: Dobolnuk 1321: Dobónak (ered. **dubovnik* 'tölgyes'); Bokolnuk 1341: Bakónok (**bokovnik* 'dombos, hasas?'); Dobrolnuk 1405 (Csánki 3:46, 32, 19): Dobronak (**dubrovnik*).

Nem tudom, a szlovén és horvát nyelvemlékek igazolják-e nézetemet, mely szerint ezek az *l*-es változatok szláv ajakon keletkeztek (ugyanolyan analógia útján, mint később, a 16. század elején, magyar ajakon keletkeztek a *boldog*, *oldani*-félék eh. *bódog*, *ó다니*²), de mellettem szól talán a magyar *szabó* szónak

¹ Helynévképző; vö. Gánóc helyett Gántalva 1470, Ladimirevci h. Ladmérfalva, Csánki 2:501.

² Ilyenek még: *zanoll* (egy adat BesztSzójj.) eh. *zanót* < szlov. *zanovet*; *apálca* (RMK. 2:204, más példák NySz); *kiált* és *Nyáráld?* (vö. EtSz. 67);

úgy látszik igen régi horvát és szlovén *l*-es hangalakja: horv. *sabov* és *sabol*, szlov. *sabou* és *sambol* (vö. NyK. 17:84). A szlovén *sabou* \times **sabol* alakokból egy keverék hangalak is keletkezett a vendben: *saboul* (Pável 98, 109), valamint még **präkol* \times *präkou* \rightarrow *präkoul* (Pável 80, vö. még *na stouli* uo. és *poulä, na pouli* 107). Ugyanilyen alak az említett vasmegyei *Barkouc* \times *Barkolc* helységnévből: *Barkowlcz* vagyis *Barkoulc* (1500). — Ilyen keverék alakok nézetem szerint a magyar *bólt*, *vólt*, *föld*-félék, melyek leginkább 17. századi íróinknál fordulnak elő, tehát nem (mint Mészöly G. gondolja NyK. 40:325) *föld* \rightarrow *föld* \rightarrow *föd*, hanem *föld* \rightarrow **föüd* \rightarrow *föd* \rightarrow *föld* volt a fejlődés.

A hazai szlovénban leggyakoribb diftongusok: *-ot* \rightarrow *ou*, *at* \rightarrow *ao*, *et* (és *ät*) \rightarrow *öo* és *äo*. A magyarban ezzel eléggé egyezőleg úgy látszik először az *-ol*, *-öl* hangsoportokból lett *ou*, *öü* (és ezekből *ó*, *ő*), később pedig ezeknek az analógiájára részben *al*-ból is *au* v. *ou* \rightarrow *ó* lett s a hosszú magánhangzók mellett is elveszett az *l*: *álgýú* \rightarrow *ágyu*, *ált* \rightarrow *át*, *fělsz* \rightarrow *fész* stb. — A magyar *ol* \rightarrow *ou*-féle változásoknak legkésőbb a 13. században kellett történni: **bout*, **vouna*, mert már a 14. század óta ezeket a kettős hangokat mindinkább kiszorítják az egyszerű hosszú hangok: *bót*, *vóna*, mint *jon* \rightarrow *jó* stb. (A *bout*, *vouna*-féle ejtés azonban maiglan fennmaradt a palócoknál és Debrecenben, azonfölül Arad megye egy részében).

4. Az *l*-változások szlovén eredetéről való nézetemnek önkénytelen segítségére jött Asbóth Oszkár a *j* \rightarrow *gy* változásról szóló akadémiai értekezésében. Megállapította ugyanis, hogy ez a változás föltűnő a mi dunántúli nyelvjárásainkban épúgy, mint a hazai szlovének kiejtésében; mint Pável mondja (121), „ez a vend nyelvnek egyik legjellemzőbb hangtani sajátága.” Az egyezés főleg arra terjed ki, hogy mind a két nyelv *j* helyett rendszeren *gy*-t (v. *ty*-t) ejt a szó belsejében mássalhangzó után s azonfölül a szó elején. Ez a kiejtésbeli szokás, amennyire megfigyelhettem, a nyugati határtól (Somogy, Zala, Vas, Sopron vm.)

Keszö \rightarrow *Keszöl* (Csánki 2:497). *Old*, *bódog* még a kódexekben ritka (*olda* DöbrK. 186, *olg'a* 521) s még Székely István Krónikájában is mindig *ód* és *bódog* van. — A franciában: „Le *l* amui fut réintroduit dans l'orthographe... *aullre*... Cette lettre... est même arrivée à se prononcer dans *soulle*” (Nyrop: Gramm. hist. 1:329).

elterjedt kelet felé egészen Fehér vármegyéig.¹ Ami kivételt találunk, az mind könnyen megmagyarázódik a magyar hangtörténetből. Nincsen *zgy*, *szgy*, *sgy*, mert a magyar *zj*, *szj*, *sj*-ből már a 16. század elején jobbra *zz*, *ssz*, *ss* vált (*hozza* stb.). Ritka az *lgy*, *ngy*,² mert az *lj*, *nj* régi nyelvszokás szerint *lly*, *nnny* lett minálunk. Nincs továbbá *vgy*, mert a dunántúli kiejtés régóta nem ismert *hijon*, *szívja* (hanem csak *hijon*, *szija*) féle alakokat. (Viszont a vendben nincsen *g-gy*, holott a dunántúli magyar nyelvjárásokban közönséges a *fog-gyon*, *virág-gya* stb. a *dobgyon*, *ráktya* stb. analógiájára.)

Magánhangzók közt nem ejt a szlovén *gy*-t a *j* helyett, ha a megelőző szótagon van a hangsúly (l. Pável 117—120), és ehhez képest a magyarban is változatlanul maradnak az *ajándék*, *hajam*, *vajas*, *rója*-féle szók, s ha egy régi dunántúli levélíró ilyeneket ír: *agyanl*-, *thystartogya* (LevT. 1:35, 54), ez alkalmasint csak ügyetlen írásmód eh. *ayanl*-, *tystartoya*.

És mindezekén kívül még egy érdekes egyezést találunk. A vend beszédben ugyanis „néha-néha, különösen affektált, finomabbnak képzelt beszédben, hallható egy-egy *j*-vel való alak is” (Pável 120). Ezt szórul szóra alkalmazhatjuk a dunántúli magyar kiejtésre is. Így támadnak aztán olyan hibás hangalakok, minők pl. *jász*, *jönge* (MTsz.) eh. *gyász*, *gyönge*.³

Nem tudom, milyen régi a szlovén hangváltozás, de a

¹ Vö. TMNy. 711, jegyz., Nyr. 5:15, NyF. 33:9, 34:15. — Néhány példa: gyámgyik (gyámjok, Somogy 8:179); uórgya, sebgye, aptyik, még-szoktyok, iftyu (Zala m. Kiskanisza, Szomolányi József értesítése); szomgyus Somogy, Vas, Sopron, szongyus Zala, szomgyas Veszpr. m. (MTsz.); akargya, kapargyák (Sopron); tiktya, tiktyok Zala, tiktyuk Vas és Sopron. (Népk. 8:155—160); mag-gya, fog-gya Fehér m. (Nyr.). — Szó elején leginkább nyug. nyj.: gyó, gyószág (Hetés Nyr. 1:380, 423); gyég, be-gyáros (Nyr. 2:518, 472); vö. még gyere, gyün (ezek Dunántúlról messzebb elterjedtek), továbbá Gyegerszeg göcseji dülönév Nyr. 39:188, ~ jégerfa eh. égerfa (MTsz.). — [A magyar szókezdő adatokat most összeállította Trócsányi Z. MNy. 10:347.]

² Vö. mégis pl. halgya (Örség, TMNy. 711). hivatalgya (Zala m. Kiskanisza, Szomolányi J.). Vö. még *Ángyán* < **Ánján*, továbbá dinnye h. gyingye (Nyr. 1:278), tányér h. tányér (5:473 stb.), gyöngyöri (vö. Nyr. 43:220 és EtSz. bannyas).

³ Föltűnőbbek: *hajma* eh. *hagyma*, és *husajuó* eh. *húshagyó* (Nyr. 4:181). — A *gyanta* szóban, mely mellett szintén előkerül *jánto*, pl. Nyr. 4:181, eredetileg is *j* volt, vö. *jánta* Com. Orb., továbbá vö. *gyantár* és orosz *jantari*.

dunántúli *j > gy* változásnak a korát is nagy valószínűséggel megállapíthatjuk.¹ Ha a 16. századnál régibb volna, akkor volna *zgy*, *szty*-féle hangcsoportjaink ilyen nyelvtani alakokban: *hozgyon* < *hozjon*, *vadásztya* < *vadászja* (vö. Asbóth id. h. 37). Ezeknek a hiánya bizonyítja, hogy csak a 16. században terjedhetett el a *j > gy* hangcsere, s a 16. sz. óta nyelvemlékeink is föltüntetnek egyes idevágó adatokat: *napgián* (azaz *napgyán*, *naptyán*) dunántúli levélben LevT. 1:276; *irgh*, azaz *irgy*, *irj* uo. 14, *yrgyon*, *yrgya meg* 35, *byrgion*, *kergh* 244; *fog-gyunk*, *kaptya* Pázmánynál (idézve NyK. 15:184); *megtérgyetők* Phil. Közl. 9:176; *irgy* Csúzi: Síp. 511; *irgyak*, *irgyál* KisfK. levele 1812 (Bánóczi: KisfK. 1:82, 83); — *gyózan*, Zrinyi kézirati javítása Szig. Vesz. 2:26, Széchy kiad. (Heltainál *gyég*, *gyászol* fn., *gyelen*- és példájára Dávid Ferencnél *gyég*, *gyózan* — Rövid Magy. R 4 — stb., valamint Heltainál és Verancsicsnál *yamol*, *iakorta* stb. alkalmasint csak hibás írásmód.) — A felsőőri nyelvjárásban a *j* helyett *gy*-ből a többi *gy*-vel együtt *dzs*, *cs* fejlődött: *dobdzsa*, *rakcsa* (l. NyF. 9. sz.). —

Asbóthnak föltűnt a magyar s a szlovén hangjelenségnek párhuzamossága, tüzetesen össze is hasonlította őket, de nem mondott határozott véleményt az egyezésnek okáról. Nézetem szerint minden jel arra mutat, hogy itt a két nyelv eljárása összefügg egymással, s hogy a magyar hangcsere — s valószínűleg a szlovén is — nyugati vidékeink kétnyelvű területén kezdődött. Még pedig lehetséges, hogy mind a két nyelv területén egyszerre indult meg. Ezt azonban csak úgy lehetne eldönteni, ha a vend nyelvből is volnának 15.—16. századbeli emlékeink, — nem tudom, vannak-e. (Egy vend vidéken maiglan megmaradt a *j*, vö. erre nézve Asbóth id. h. 47.)

5. S hogy a két nyelv nemcsak a szókinszben, hanem éppen hangtani tekintetben is hatott egymásra, arra az eddigiek

¹ Vannak sokkal régiebb *j > gy* változásaink is, mint egyfelől a finn-ugor *négy*, *légy*-féle szók, másfelől a török eredetű *gyárt*, *gyarat*, *gyarló*-félék bizonyítják (*járt* és *jarló* is fönnmaradt, l. NySz), de ezektől független és sokkal későbbi a szóban forgó dunántúli hangcsere. Ismét más eset a **jógít > jógvít* (iogyétás Komj., jógyil Alsó-Dráva) *> gyógyít*. — [A Székelyföldön és Moldvában is akad *j > gy* változás, de ott sokkal kisebb szerepe van, úgyszólván csak a *javít*, *javul* szókban fordul elő (ott a m. *gyógyít*, *gyógyul*, és *gy*-jüket emezeknek a hatásából magyarázta már Asbóth id. h. 9), így hát nagyon kétes, vajjon ezeknek a nyelvjárásoknak a szava latba eshet-e a kor meghatározásában, mint Trócsányi Z. gondolja MNy. 10:351. — Utólagos jegyzet. 1914. dec. 1.]

mellett több más bizonyítékunk is van. Pável is megjegyzi (6), hogy „a magyar nyelvi befolyás legélesebben ugyan a szókincsben jelentkezik, de a hangtanban is vannak egyes jelenségek, melyeket legalkalmasabban a magyar nyelv hatásából magyarázhatni.” Pável nem mondja meg, mely jelenségekre gondol, én ezúttal még csak néhány föltűnő egyezést akarok említeni.¹

A nyugati és dunántúli nyelvjárásoknak egyik jól ismert jellemző sajátása az *ly* hangnak *l*-lél való fölcserélése: *selēm*, *ollan* és nyugaton *üllön lē* stb. És ugyanez jellemzi a vendet más szlovén nyelvjárásokkal szemben,² pl. *grablje* helyett *grable* ~ dtúli *gereblye* h. *gereble*, *nevolja* h. *nävola* ~ *nyavalya* h. *nyavala*, *kraljá* h. *kralá* (alanyesete *kralj* h. *krao*) ~ *király* h. *királ* stb. Ez a hangcsere is valaha a kétnyelvű magyar-szlovén területen indulhatott meg. Hogy mikor, azt egyelőre bajos volna megmondani. Talán a 15. században már megvolt a kétféle kiejtés egymás mellett. Néhány kódexünkben ugyanis elég gyakran találunk *l* helyett *l* betűt, pl. a BécsiK-ben (*mēll-*, *kizlellēd*, *ne altalla* 26. l. stb.) és a TihK-ben, de kérdés, nem a másoló figyelmetlensége vagy a kis ékezet elhomályosodása okozta-e ezt. Már többet bizonyít talán az, hogy a JordK. és ÉrdK. írói néha összetévesztik a két hangot és *l* helyett hibásan *ly*-t írnak: *tōrlyōm* JordK. 889, *twlykok* és *twlkok* 814, *elyw* eh. élű 922, *homlyok* ÉrdK. 537, néhány sorral előbb *homlok*.³

6. A dunántúli kiejtésben *á-u*, *ó-á*, *ü-e*-féle magánhangzó-csoportok közé gyakran *v* hang járul: *csunyávū*’, *franciávū*’, *csóvány* (csalán), *jóüüüven* stb. Hasonló hangalakok jellemzik a vend kiejtést: *nauk* h. *návuk*, **lago(d)än* h. *lagovän* stb., l. Pável 97. Ez valószínűleg a magyarból terjedt át oda, mert nálunk több más vidéken is előfordul.⁴

¹ Mellőzöm azokat, melyekben kétesebb a magyar-vend kapcsolat, pl. *nj* > *ny* (Pável 115) stb.

² De ugyanezt a sajátást találjuk a karintiai nyelvjárásokban: „*lj* wird im kärntnerischen Slowenisch heute *l* gesprochen“ (Archiv f. slav. Phil. 32 : 185).

³ Ez se teljes bizonyíték, mert tudjuk, hogy kódexíróink különben is *pazarul* bántak az *y* betűvel, és *l* helyett *ly* pl. a TelK-ben is többször előfordul (l. Imre S. A m. ny. tört. 89), holott ebben alig kereshetjük a szóban forgó hangváltozást.

⁴ Vö. *hóvér*, *hóhér*, Kriza 475, *rivája* stb. csángó, l. Nyr. 6 : 447. Irodalmi is a *fuvar*. Régebben is találunk efféléket: *példávül* Pázm. Munkái 2 : 553, *mineművek* Alvinczy : Itin. 56, *néhány számuvan* uo. 25 ; így Telegdinél, Medgyesinél és Lépesnél, továbbá a legrégebbi bibliában, l. ezekről Révai : Ant. 105 stb.

7. A szláv nyelvekben általában ritka az *ö* hang, talán csak a lausitzi szorb nyelvben általános (mellőzöm azt a kérdést, vajjon ott nem német eredetű-e). A vendben szintén egészen közönséges, és egyik gyakori használatában zárt *e* helyett áll; ilyenkor a szónak rendesen zárt *e*-vel való mellékalakja is van s a közönséges nyelvhasználatban *e* két alak egymással változik (Pável 69), pl. *vōra* és *vera* hit (óbolg. *věra*), *vōlār* és *velār* szél (óbolg. *větrŭ*). Ez föltűnően hasonlít a dunántúli *kōrōszt* ~ *kērōszt*, *ōlég* ~ *ělég*, göcseji *gyerōk* ~ *gyerēk* hangviszonyhoz, s így könnyen lehet, hogy a vend használat a magyar hangváltakozás átvételén alapszik. — Ezt annyiival inkább hihetjük, mert gyakran használt magyar jövevényszóokban is megtartották az *ö*-t: *šör*, *kōvāt*, *kōpiñäg*, *tōrven*, *ōrōkiivali* (örökölni) stb., l. Pável 71—2.

8. Még egy igen föltűnő magyar-vend egyezést említek, melyben szintén a magyarból való átvételeit láthatunk. A vend nyelvjárás ugyanis nemcsak a magyar jövevényszavakban tartja meg a labiális *ā* hangot (*sāgā* szag, *bāgā* bagó, *fālāt* falat stb.), hanem az eredeti vagy általában régiebb illabiális *ā* helyett is úgyszólván mindig labiális hangot ejtenek (úgy látszik csak az *āj* diftongusban fordul elő az illabiális hang, de itt is váltakozva a labiálissal, Pável 15—16). Tudjuk, hogy az ajakhangú *a* a mi nyelvünkben is számos esetben a nem ajakhangú *ā* helyét foglalta el: *valā* > *vala*, *mondā* > *monda* stb. és számos jövevényszóban: *banda*, *baktēr*, *pakol*, *majorāna* = olasz *majorana*, vend *māirān* stb. Dunántúli nyelvjárásaink egyáltalában nem ismerik az illabiális hangot, ellenben a szláv nyelvekben egészen szokatlan a labiális hang: így tehát joggal föltehetjük, hogy ezt a hangot a hazai szlovén a mi nyelvünkből vette át. — Az is érdekes találkozás, hogy a hosszú illabiális *ā* s a rövid labiális *ā* váltakozása, melyet a magyar *ház* ~ *haza*, *nyár* ~ *nyarat*, *kanál* ~ *kanalak*-féle alakokban ismerünk, vend szóokban és nyelvtani alakokban is közönséges *zāto* ~ *zātou*, *krāla* ~ *krālā*, *sāki* ~ *saki*, *drāgo* ~ *drākšā* (az első két példában hangsúlyváltozással, az utolsó kettőben anélkül; mind a két eset sok más példában, Pável 12).

9. A vend nyelv a hangsúlytalan szótagok *u*-ját rendesen *i*-vé (1-vé) változtatja, pl. lat. *chorus*, m. *kōrus* > *kourīš*; szlov. *vānkuš* (vánkos) > *vanķīš* stb. Föltűnően hasonlít ehhez néhány jövevényszavunk hangalakja: *globus* > *golyóbis*, *gradus* > *grá-*

dics, modus (EhrK. *módos*) > **módis* (*módisság*; *modus*, sok kódexben, l. NySz). Pontosabban kellene vizsgálni, történeti kapcsolaton alapszik-e ez az egyezés, de nincs kizárva, hogy a mi *koldus* szavunk szlovén ajkon változott *kódis*-sá (Plet. *koldiš*, *kōdiš*, Pável *koudiš*).¹

Azt hiszem, az itt előadottakkal eléggé igazoltam azt a fölfogást, mely szerint történeti kapcsolatot kereshetünk a magyar s a hazai szláv hangfejlődés között, s azt a német könyvemben kockáztatott állítást, mely szerint a magyar *bót*-féle hangváltoztatás összefügghet a szomszéd dunántúli szlávtság megfelelő hangváltozásával.

10. Ráadásul egy oláh-magyar hangváltozást említek, s itt részben kölcsönhatást, részben természetes, elemi egyezést látunk. Lázár István azt írja (Alsófehér vm. magyar népe 116 = Alsóf. vm. monogr. 578):

„Föltűnő a gutturális explosivából a *ty* hang képződése ezekben: *tyát* [kiált], *tyáttoz*...; *tyérem* [kérem], *ötyer* (ökör), *ő tyéme* [ő kelme]... Ez a jelenség egyenesen az oláh nyelv hatására mutat...; az oláhban ugyanis a gutturális a mellett álló palatálissal ezt a jés hangot adja: *chiar* = *tyár*, *chiamá* = *tyáma*.” [Ez az utolsó példa véletlenül még jelentésére nézve is megegyezik a *kiált* = *tyát* szóval.]² Nevezetes, hogy hasonló változással találkozunk nyugaton. Zalamegyei lucázó versekben *kêtek* helyett *tyetek* van (Népk. 8:158–9), ez valószínűleg a szintén dívó *kjeték* alakból lett (< *kiêték*, *kijeték*). De ugyancsak Göcsejben *kiált* helyett *tyátt*- is előfordul (Gál János bölcsészett-hallgató értesítése³). — Megfordított *f* > *k* változás van a vendben: *vlasztyé* > *vlaszké* (l. Asbóth id. h. 53. s köv. 1.).

1914. szeptember 10.

¹ Vö. még *Bartalus* helyett *Bartalis* OklSz. és EtSz. (a *Bertalan* cikkben).

² Lázár közlését megerősíti Berze Nagy János Nagyenyedről is (Néptan. Lapja).

³ Vö. még *Berekjó*: *Berettyó* és talán **szamakja* (ném. *smack*): *zamatlya*, *zamatja*.

A MOLDAI CSÁNGÓK EREDETÉRŐL.

Irta Losonczi Zoltán.

II.

(Vége.)

Legjobban föltűnik a moldvai csángó nyelvjárásban az *s*, *cs*, *zs*, *sz*, *z* hangok sajátosságos, rendellenes kiejtése. Már előre is megjegyezzük, hogy ebben a tekintetben a szlavóniai nyelvjárásban is rendellenesség tapasztalható. Nyelvészeink e hangokat különbözőknek találták s ezért bővebben kell erről a kérdéstről szólnunk.

Megemlíti már a csángók e különös sajátosságát Zöld Péter: „Sie reden sowohl ungarisch, als walachisch, die erste aber sehr unangenehm, wiewohl rein und nach ihrer alten Einfalt.“ (Ungarisches Magazin III. Pressburg 1783). Molnár János Magyar könyvházában a megfelelő rész így hangzik: „az Oláh, és Magyar nyelvet egyenlő képpen értik, 's mind a' kettővel helyesen élnek: tsak az, hogy a' Magyarot tisztán, de selypessen ejtik“ (I. Magyar könyv-ház III. Posonyban 1783). Gegő Elek szerint (A moldvai magyar telepekről, Buda 1838) „a *cs* és *s* helyetti *cz* és *sz* czengő, sziszegő fogbetűk.“ Petrás Ince (Rokonföldi) arról emlékszik meg, hogy a csángók *s* helyett *sz*-et, *cs* helyett a német *sch*-nek megfelelő hangot használnak. (Tudománytár 1842. Új folyam 12:70). Jerney a *cs*-t *c*-nek hallotta ejteni (v. ö. Jerney János keleti utazása a' magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845. Pesten 1851). Erdélyi János (Magyar népköltési gyűjtemény I.) ezt mondja: „Ugy látszik, hogy a' csángó beszéd leginkább a *cs* és *s* bötűk *cz*-nek és *sz*-nek ejtése által válik ki.“ Imets Fülöp Jákó azt mondja, hogy a csángó beszéd „az ismert *cz*-zö és sziszegő czángó alakiságtól eltekintve különösebb érdekléssel nem is bír.“ (I. Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhonban 31). Utazótársa, Kovács Ferenc is úgy találta hogy *s* helyett *sz*-et, *cs* helyett *cz*-t használnak (u. o. 40. l.).

Szarvas Gábor a következőképen ír e hangokról (Nyr. 3:1). „Az első sajátosság, amelyet mindenki tud, aki hallott valaha a csángó népről valamit, az, hogy a palatális *cs*, *zs*, *s* helyett a sibilans *cz*, *z*, *sz* járja náluk; pl. csak, kucsma, zsák, semmi, isten helyett: *czak*, *kuczma*, *zák*, *szemmi*, *iszien*. E sajátosság azonban annyira nem általános s annyira ingadozó, hogy nem csak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is nem csak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja.“

Munkácsi Bernát a következő eltérő eredményre jutott: Szarvas tévedett, mikor Klézsén szerzett tapasztalatait az egész csángóságra általánosította; midőn kimondta „hogy nem csak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is, nem csak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja.“ Munkácsi szerint egész határozottsággal lehet állítani,

hogy minden székely befolyástól ment csángó faluban, minő pl. Ploskucén, a *zs* és *cs* hang általában sehol, az *s* hang elvétele fordul elő a köznyelv *cs*-jével szemben. Ebben az értekezésben Munkácsi még úgy magyarázza e sajátságot, hogy megőrzött régiség (vö. Nyr. 9:448).

Később Munkácsi Weigand Gusztáv román nyelvész hatása alatt megváltoztatta nézetét s e különös sajátságot a kún nyelv örökségének tartotta. Hivatkozik a Codex Cumanicus s a Galiciában Kalicz helységben és Oroszországban élő kúnfajta népre, a karaimokra, kiknél e sajátság szintén nem ismeretlen (vö. Ethnogr. 13:433).

Egész mások ismét Rubinyi Mózes kutatásának eredményei. Különösen az északi csángó nyelvjárást vizsgálta meg s itt arra az eredményre jutott, hogy *s*, *zs* helyett palatalis *ś* és *ž*-t ejtenek; pl. *śok*, *első*, *śemmi*, *vášárnap*, *rož*, *možár*; de ugyanezt ejtik *sz* és *z* helyett is, pl. *rěseg*, *tűstelenđő*, *mušáj*, *žöld* stb. A *cs* helyett szerinte leggyakrabban *š* fordul elő: *sorda*, *sászár*, *sak*, *sángó*, *kusma*; de *c*, *c'* is, néha pedig szerinte annyira palatalizál a csángó, hogy az ember valóságos *χ'* hangot hall, mint a német *ich*-ben, pl. *nimχ'en* (vö. Nyr. 30:62).

Ezek a különféle nézetek indították arra Wichmannt, hogy e hangokat önálló fonetikai vizsgálat tárgyává tegye (A *tš'*, *s*, *z*, *š*, *ž* hangok története a moldvai csángó nyelvben NyK. 37: 149—163). Szintén az északi csángó nyelvjárást figyelte meg. Szabályai a következők: 1. Az eredeti palatalis **tš'*-nek *š'* vagy *ś* felel meg rendszeren, pl. *ś'ināl*, *ś'ebēr*, *ś'endes*, másutt *šināl*, *šeber*, *śendes*. Érdekes felfedezése, hogy e hangtörvény még most is életerős, mivel a legújabb oláh jövevényszavakban is érvényesül, pl. *š'oroj*, piszkos és undok < oláh *cioroiŭ*.

2. A magyar köznyelvi *sz* és *z* hangokban Wichmann csak azt a változást találja, hogy az északi csángóban a nyelvnek vlmivel hátrább eső része érinti az alveolusokat. Az északi csángó *sz* ugyanolyan akusztikai benyomást tesz a fülre mint a finn *s*. Csak néhány szóban változott *š*-sé. Ilyenek: *keres'tje* 'keresztje', *keres'tjül*. Itt a szomszédos jésített hang lehetett hatással. Ilyen esetben megtörtént a *z* > *ž* hangváltozás is, pl. *kež'djet*.

3. Ugyanilyen hátrább képzett, finn *s*-féle *s* és hátrább képzett *z* felel meg az *š*, *ž* hangoknak is, pl. *sok*, *sō*, *sip*, *irās*, *zāk*, *rozdo*. (A déli csángóknál Wichmann szerint e sajátságot a székely hatás elhomályosította). Ez a hangtörvény érvényesül a legújabb oláh jövevényszavakban is, pl. *škōlā* 'iskola' < oláh *šcoalā*, *korāz* 'bátorság' > oláh *coraj*. Némely szóban *š*-nek *š'* felel meg: *beš'tje*, *bizānš'āg*; itt **š* > **s* > **š'* változás történhetett. Ugyanilyen forma **ž* > **z* > *ž'* hangfejlődés mehetett végbe *ež'djik*, *mož'djik* szavakban. Némely oláh jövevényszóban is megtörtént e változás: *guš'tjūr* 'torok' < oláh *gušter*. A palatalizált oláh *ž* hangot *ž'* helyettesíti pl. *ž'ingās* 'kényes' < oláh *gingas*.

A Weigand-Munkácsi féle kún-elmélet Wichmann szerint valószínűtlen.

Tehát több különféle nézet áll itt egymással szemben; állítsuk talán össze e nézeteket a különböző itt tárgyalt hangok szempontjából.

A szabályszerű megfelelések a következők:

	Szarvas	Munkácsi	Rubinyi	Wichmann
SZ:	} sz	} sz	} s'	} s (hátrább képzett sz).
s:				
Z:	} z	} z	} z'	} z (hátrább képzett z).
zs:				
cs:	c	c, š	š, c, ć, χ'	š', ś

Ennyit tudunk a moldvai csángó nyelvjárás efféle spirans hangjairól. Nézzük meg, hogyan állunk e tekintetben a szlavóniai nyelvjárással.

E nyelvjárást két értekezés írja le; az egyik Szarvas Gáboré (Nyr. 5), a másik Balassáé (Nyr. 23). Néprajzilag szintén Balassa József ismertette e népfajt (A szlavóniai magyarokról Bp. Szemle 79) és Garay Ákos (Szlav. magyar faluk, Néprajzi Értesítő 12).

Szarvas Gábor szerint s helyett gyakran sz, zs helyett z áll e nyelvjárásban, pl. Két *szor* írász. *Veénszeg, disznaószág*. *Szēmmit* nem *szájnyâl*. Megfigyelt Szarvas olyan eseteket is, amikor sz helyett viszont s-et, z helyett zs-t ejtenek, pl. *Ostáros vásnat* vittem rajta. *Zsohogott az egész ház*s. A lábam *közszs*é szálált. E változás azonban nem általános. Szarvas közleményeiben ilyen adatokat is találunk: *Sírrâ* gyűnnek a gyerkökhaza. Nem *lész* borunk. Mind a kettő egy névvel *neveztetik*. Cs helyett Szarvas adataiban majd c-t, majd cs-t találunk, pl. *cirke, kácá, borcá*; de: *kettőcsén vágy, hács csák*...

Pontosabban vizsgálta meg e hangokat Balassa József. Szerinte s, cs, zs helyett nem sz, c, z-t, hanem alveoláris s, cs, zs-t ejtenek a rendes magyar posztalveoláris s, cs, zs helyett. De — ez a fontos — ugyanezeket a mássalhangzókat ejtik az sz, c, z hangok helyett is. Így egyformán ejtik ezeket: *só, sós, sasë, segít, mázsá, csák, csibe* — *söntös, résög, süjög, tús körü* stb. (Nyr. 23: 213).

A szlavóniai nyelvjárás spiránsaira és affrikáitára tehát a következő adataink vannak:

Szarvas		Balassa	
SZ	} sz vagy s	}	s
s			
Z	} z vagy zs	}	zs
ZS			
c	} c vagy cs	}	cs
CS			

Végeredményben tehát ma másféle spiransokat találunk a szlavóniai, másokat a csángó nyelvjárásban. Látszólag nincs egyezés.

Az első magyarázat, amit itt föltehetünk, az volna, hogy e sajátság külön-külön fejlődött ki a kétféle nyelvjárásban. Ezt látszanak bizonyítani azok a legújabb oláh jövevényszavak, melyeket a moldvai csángóság fölvelt s amelyekben e hangtörvény szintén érvényesül. Igen ám, de Weigand Gusztáv vizsgálataiból tudjuk, hogy e sajátság, a süsógó hangok és *cs* affricata elváltozása a moldvai és bánáti román nyelvjárásokban is megtalálható. Az újabb oláh jövevényszavak ezek közvetítésével kerülhettek a moldvai csángó nyelvbe, kik bizonyára nem eloláhosodott kúnok, mind Weigand gondolja, hanem eloláhosodott csángók.

Vannak bizonyos körülmények, melyek egykori közös fejlődésre engednek következtetni. Ilyen az, hogy egy magyar nyelvjárás körében se található meg a spiransok elváltozása, csupán ebben a két nyelvjárásban. A legfontosabb körülmény, mely itt számba jöhet, mindenesetre az, hogy az *s*-et és *sz*-et, a *zs*-t és *z*-t alapján ugyanazzal a hanggal fejezik ki. A szlavóniaiak Balassa szerint *s*, *zs*-vel, Szarvas szerint *s* vagy *sz*, *z* vagy *zs*-vel, a csángók Wichmann szerint kissé hátrább képzett *sz*-el s *z*-vel, Rubinyi szerint jésített *ś* *ž*-vel fejezik ki. Szarvas és Munkácsi szerint pedig *sz*-et és *z*-t ejtenek *s* és *zs* helyett is. Már pedig az ilyenforma egyezések közös fejlődés eredményei lehetnek s közös eredetre mehetnek vissza.

Hogy némi következtetésre jussunk, vizsgáljuk meg a magyar nyelv sziszegő és affrikáta hangjait. Sievers is említi fonetikájában, hogy a spiransok kérdése igen sok nehézséget okoz. Sok fajukat igen nehéz egymástól elhatárolni. Így nem is csodálkozhatunk, hogy nyelvészeink e hangok vizsgálatában annyira eltérő eredményre jutottak.

A magyar köznyelvben megvan az alveoláris *s*, *z* hang s a postalveoláris *š*, *ž* hang. Az affrikáták közül *c* (*t* + alv. *s*) és *č* (*t* + *š*).

Ha mármost Balassa szlavóniai adatait vesszük tekintetbe, itt alveoláris *š*, *ž*, *č*-t (Balassa *s*, *zs*, *cs*-nek jelöli) találunk, még pedig mind a magyar postalveoláris *š*, *ž*, *č*, mind az alveoláris *s*, *z*, *c* helyében. Itt tehát bizonyos kiegyenlítődés történt *š*, *ž*, *č* és *s*, *z*, *c* között, melynek eredménye *š*, *ž*, *č*.

Szarvas *sz* ~ *s*, *z* ~ *zs*, *cz* ~ *cs* váltakozásai (tehát *s* ~ *š*, *z* ~ *ž*, *c* ~ *č*) a köznyelvi *š*, *s* — *ž*, *z* — *č*, *c* helyett szintén ilyen kiegyenlítődésre engednek következtetni.

Ha megnézzük Wichmann moldvai csángó adatait, itt ugyanezt fogjuk tapasztalni. A kétféle hangok artikulációja itt

szintén közeledett egymáshoz, még pedig úgy, hogy *s*, *š* és *z*, *ž* hangok helyett egyformán az alveoláris *s* és *z*-nél valamivel hátrább képzett *s*-et és *z*-t találunk. Az *s*-re vonatkozólag megjegyzi Wichmann, hogy olyan, mint a finn *s*; ez pedig bizonyos tekintetben közelít az *š*-hez. Ha Rubinyi adatait fogadnók el a csángó nyelvjárásra vonatkozólag, ezek épen olyan közös fejlődés eredményei lehetnek, csak hogy szerinte úgy az *š*, *s* mint a *ž*, *z* helyett palatális *š*-t, illetőleg *ž*-t ejtenek. A *č* hang ejtésében itt nem találjuk meg ugyanazt a szabályosságot. Itt talán a székelység befolyása vagy más idegen hatás nagyobb mértékben jutott érvényre. Az *s* és *š*, *z* és *ž* egybeesését azonban itt is valamennyi kutatónk adatai támogatják.

Ez a közös fejlődés, a kétféle spirans hangoknak összeolvadása elsősorban az, ami közös eredetre mutat. S ha arra gondolunk, hogy régebbi kutatóink e hangok helyén rendszeren *sz*, *c*, *z*-t találtak s e hangok természetét összevetjük Balassa, Rubinyi és Wichmann pontosabb fonétikai adataival, föltehetjük, hogy az eredeti hangok, melyekből a mai változatok fejlődtek, alveoláris *s*, *c*, *z* lehettek, melyekben alveoláris *s*, *c*, *z* és postalveoláris *š*, *č*, *ž* összeestek. Alveoláris *s*-ből könnyen fejlődhetett akár alveoláris *š*, akár hátrább képzett *s*, akár palatális *š*; *z*-ből alveoláris *ž*, hátrább képzett *z*, palatális *ž*; *c*-ből is a szlavóniai nyelvjárásban alveoláris *č*.

Ez azonban csak föltevés, de nem is ebben van a dolog lényege. Csupán az a sajátság fontos, hogy e két nyelvjárásban *š* és *s*, *ž* és *z* képviselői összeestek. Ez pedig semmiféle más magyar nyelvjárásban sincs meg.

Kíváncsinos volna azonban a két nyelvterület minden részének pontos fonétikai megvizsgálása, s ezt immár nem volna szabad tovább halogatnunk. Csak akkor adhatunk majd végleges feleletet a spiránsok dolgában.

E hangtani vizsgálódás után nézzük most meg, nincsenek-e a csángó nyelvben egyéb olyan alakulások is, melyek a székely nyelvjárásoktól megkülönböztetik s egyeznek a szlavóniai nyelvjárás alakjaival.

A szlavóniai nyelvjárás egyik érdekes sajátága, hogy a tárgyas ragozás egyes szám 3. személyének *-ja* személyragja helyett rendszeren *-i*, a többesszám 3. személyének *-ják* személyragja helyett rendszeren *-ik* van, pl. *lāti*, *mondi*, *iszi*, *voni*, *látik*, *mondik*, *iszik*, *húzik* stb. (Nyr. 23 : 260). Ezek az alakok ismeretlenek a székely nyelvjárásokban. A moldvai csángó nyelvjárásban ellenben előfordulnak. Már Szarvas Gábor is közül ide tartozó adatokat: pl. Nem *bírík* el aszt úkemék. Aggyig mind *szíratík*, míg *étemetik* (Nyr. 3 : 5).

Mind a két nyelvjárásban iktelen igék is előfordulnak 3. személyű *ik*-kel: pl. a szlavóniai nyelvjárásban: *léhullík*, *fájjik*, *elfogyík* (Nyr. 23 : 260); a csángóban: *küzdík*, *forrík*, *termík*, *fűjjík*, *megállík*, *merík*. (vö. Nyr. 3 : 4).

Azután tudtommal valamennyi magyar nyelvjárás között ebben a kettőben találjuk meg legsűrűbben a kicsinyítő névszóképzők és a gyakorító igeképzők alkalmazását, s ez szintén régi közös hajlam lehet. Szarvas többek között a következő példákat is közli a szlavóniai nyelvjárásból: Kicsinyítő képzések: *ángyomcsá, borcsá, bábcá, kényérce, nápcá, árpika, lisztike, szilviká, tésztiká, furiká, lassikábban, égyke, száppáncsa* (Nyr. 5:61); gyakorító képzések: *elszokálok, hálál, fonyál, szétválad* (Nyr. 5:62). Balassa József szintén igen sok példát közöl. Kicsinyítő képzések: *ápó, nánó, kutyó, nánóká, nánócsá, ápiká, anyiká, árpiká, búziká, lencsike, jáncsa, csikócsá, nápcsa* stb. Gyakorító képzések: *fonyál, látál, ménél, ivál, ülél, vívaskodik, rugdaskodik, hájgálóskodik, hordoskodik, vereskodik, tisztogátolozik*, stb. (Nyr. 23:216).

Ez a hajlam megvan a moldvai csángó nyelvjárásban is. Különösen Munkácsi Bernát közöl sok példát. Kicsinyítő képzések: *madarka, papěcka, láněcka, szócska, kurtacka, templóka, párika, apika, edecke, nehezke, kövérke, esztendőszke, inkacskább* (Nyr. 9:531). Gyakorító képzések: *esszeget, éleget, tudogat, rakocál, fogul, cipül* (= csipeget), *szoklal, teremleni* (Nyr. 9:530). Rubinyi pedig bizonyos lelki kapcsolatot vél feltalálni a kicsinyítő és gyakorító képzők között, melyek oly sűrűen fordulnak elő. Szintén számos példát közöl. Kicsinyítő képzések: *villacska, facska, morzēcška, darabēcška, nagyēcškább, ócsucškább, áręcškább, alácskább, menyicske* (mennyi). Gyakorító képzések: *jöveget, kapogat, kápálgat, lödézni, járkocsol* (Nyr. 30:110).

Meg kell itt jegyeznünk, hogy kicsinyítő képzőkkel elég gyakran él a háromszéki nyelvjárásnak is egy része, különösen Kézdivásárhely vidéke (vö. Magy. Nyelvészet 6:226). De ez az együttes lelki hajlam a kicsinyítésre és gyakorításra azért egy nyelvjárásban sincs meg oly nagy mértékben, mint a csángó és szlavóniai nyelvjárásokban. Ha valamikor teljes bizonyossággal kiderül, hogy a csángók ősei Szlavóniából jöttek, ezt a hajlamot szintén ősi örökségnek tekinthetjük.

Az itt, innen, ide helyett mindkét nyelvjárásban közönséges: *ětt, ěnnen, ěde*; ez azonban a székely nyelvjárásokban is előfordul. (Nyr. 5:63, 5:5, 23:168).

Az *o* hangot többször kerülük, s egyik *a*-val, a másik *á*-val helyettesíti; pl. csángó: *bar, gabanám* (Nyr. 9:484), szlavóniai: *mást, álmád, csárdá* stb. (23:169).

A határozott névelő *e, ez* alakban is előfordul (vö. Nyr. 5:5, 3:49). De ez a székelységben is igen gyakori (vö. Nyr. 5:51). Mindkettőben közönségesek a *hértelen, vélág* féle alakok is (Nyr. 9:484, 23:169).

Fölhozzhatunk egy érdekes mondattani sajátyságot is, mely a csángó és a szlavóniai nyelvjárásokban gyakori, néhol azonban a székelyben is előfordul. Ez az általános alanynak 2. személyű igealakkal való kifejezése. Ilyen példákat közöl Szarvas a szla-

vóniai nyelvjárásból: Ojan jó a buziká, csak ur röpköd az embör szive, mikor arátod (Nyr. 5:64). Balassánál: Ojan páprikás volt az étel, hogy nem öheted. Sásé tudod még, minyit kél fizetni (Nyr. 23:266). A csángóságból Rubinyi közöl ilyen adatokat; pl. Attál valamit neki, bajt csán (Nyr. 30:114).

Ezek volnának azok a nyelvi sajátságok, melyek a csángó és szlavóniai nyelvjárás rokonságát bizonyítanák. Számuk nem nagy s így véletlen egyezések is lehetnének. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a két nyelvjárás elválása igen régen történt. Az idő pedig sokat jelent a nyelv fejlődésében. Azonkívül mindkét nyelvjárás más magyar nyelvjárások és idegen nyelvek hatása alá került, melyek kétségtől sokat változtattak eredeti hang-, alak- és mondattani rendszerükön. A szlavóniakra a szomszédos duna-drávai nyelvjárás s a horvát nyelv hatott. A csángókra vonatkozólag pedig tudjuk, hogy folytonosan székelyek vándoroltak ki Moldvába; azonkívül az oláh nyelv is nagy hatást gyakorolt rájuk. Ilyen körülmények mellett tehát nem csodálkozhatunk, ha a két nyelvjárás egymástól annyira elkülönült.

Karácsonyi János véleményét tehát nyelvi okokkal nem cáfolhatjuk meg, sőt az említett néhány nyelvi sajátságot, mely mind a moldvai csángó, mind a szlavóniai nyelvjárásban megvan, a székelyek nyelvéből pedig nagyrészt hiányzik, még új bizonyítékul tekinthetjük. Azt tehát nyelvi okokból se tarthatjuk valószínűtlennek, hogy a csángóknak legrégibb elemei Szlavóniából származnak s a legelső moldvai magyarok a huszita üldözés miatt költöztek oda.

A MI HIVATALOS NYELVÜNK.¹

Irta Nyeviczkey Antal dr., m. kir. kúriai bíró.

„Rendeleteink nyelvezete“ cím alatt cikk jelent meg az Ügyvédek Lapjának múlt évi 52-ik számában.

Nem kívánok a cikkben megbírált rendelet szövegezésével foglalkozni, csakis a kuriális stílus ellen általánosságban fölhozott panasszal. Inkább alkalmul használok föl a cikkben kifejtett kritikát, hogy annak kapcsán elmondjak egyet-mást a hivatalos stílusról, szemelvényeket közöljek a kifogások közül, mik leggyakrabban hangzanak föl a törvénykezési nyelv ellen.

Beszéljünk általában a hivatalos nyelvről. Hiszen a hiba kétségen kívül nemcsak a törvénykezési nyelv hibája, hanem megnyilatkozik az az összes közhivatalok nyelvében.

A hosszadalmasság, a nem magyaros szavak, a nyelvtan általános szabályai ellen használt egyes kitételek. Ezek szerint

¹ A szerző szíves engedelmével az Ügyvédek Lapja újévi számából.

csoportosítom és ekként igyekszem rendszerbe foglalni a leg-többször hallott és olvasott kifogásokat.

Csakugyan igen gyakran több szót használunk a szükségességénél. Igaz az is, hogy terjengősebb szólamaink gyakorta írhatók a magyarosság rovására is. A magyar ember *tagad* valamit. Hivatalosan azt mondjuk róla, hogy „tagadásba veszi.” Az adós semmit sem *fizetett*. Kijelentjük, hogy „fizetést egyáltalán nem teljesített, illetve nem eszközölt.” A magyar ember *kifejez* és nem „kifejezésre juttat”, *tudat*, vagy *tudtul ad*, nem pedig „tudomására juttatás iránt intézkedik.” Egy-egy szó fölösleges; egy-egy körülírás nem is magyaros. Pedig így írunk, mert szinte úgy érezzük, hogy a hivatalos hang nem volna eléggé nyomatékos, ha megmaradnánk az egyszerű, a természetes szabaknál. Ha a fél nem bizonyított: tollunkra kívánczik annak kidomborítása, hogy „elmulasztotta a bizonyítékszolgáltatást.” Mondhatnók egyszerűen, hogy az esküt nem lehetett megítélni; ehelyett jól esik legalább annyit írni, hogy: „az ítéletben az esküvel való bizonyítás alkalmazást nem találhatott”.

Az is igaz, hogy gyakran szerkesztünk hosszas mondatokat, amikben foglaltakat talán világosabban, érthetőbben fejezhetnők ki rövid, külön mondatokban. Nem ritka a körmondat, melynek egyes tételeiben még közbevetett mondatok is beleszővődnek. Kétségtelenül rövidíti a stílust egy-egy helyes közbevetés; de az azzal való visszaélés sokszor okozza azt, hogy a mondat egyes részei eltávolodnak egymástól, az állítmány — nem ritkán az érthetőség rovására — egyedül bukkan föl az egymásba szövött közbevetések sora után.

Sok szó esett a szenvedő alak ellen. Ennek fölös használata csakugyan hibája volt a magyar hivatalos nyelvnek. Mondhatjuk, hogy „volt”, mert e hiba most már csak szórványos. Főként a törvénykezési nyelv lehetőleg kiküszöbölte azt magából. Hibás a szenvedő alak, ha az egyszersmind hosszadalmas is. Pl. „A felperesnek állítása a bíróság által bizonyított-nak fogadtatott el, mert az alperes által az tagadásba nem véte-tett”. Gyakori volt a hasonló kitétel; megannyi kerékbetörése a magyar nyelvnek és egyszersmind jó adag germanizmus. Mily könnyen és röviden mondható ugyanez cselekvő alakban: „A bíróság bizonyított-nak fogadta el a felperes állítását, mert az alperes nem tagadta”.

Ellenben nem hibás a szenvedő alak, ha a kijelentés így határozottabb, rövidebb és a vonatkozó főnév, vagy névmás nélkül is érthető. Tóth Béla, korán elhunyt jeles írónk, ki mes-tere volt a magyar írásnak, védte a helyén való szenvedő ala-kot. Nyelvünkben gyökeredzőnek mondta a *dicsértessék az Ur, áldassék emléke, elvégeztetett* stb. kifejezést. Helytelennek mondta, hogy bíróságaink — a cselekvő alak kedvéért — az egyes szám harmadik személyében beszélnek, holott megnevezik magukat, pl.: „a kir. törvényszék kötelezi az alperest”, „a m. kir. Curia

megváltoztatja az alsóbbfoku bíróságok ítéletét, kimondja, megállapítja, elmarasztalja“ stb. Szerinte ez éppen úgy hangzik, mint mikor a gyermek magáról beszélve, kijelenti, hogy : „Petike a hintára akar ülni“. Helyesebbnek vélte a szenvedő alakban ítélezést, vagy a cselekvő alakban, mint az angol bíró mondja, az „elmarasztalom“, „elrendelem“, „megváltoztatjuk“ stb. kijelentést.

Minthogy az ilyen szövegezés aligha honosulhatna meg nálunk: talán mégis helyes a megszokott írásmód. Nem volna magyaros, ha az alperes „elmarasztaltatnék“, valamely alsóbbfoku rendelkezés „megváltoztattatnék“, az újabb rendelkezések egész sora szenvedő alakban „fogalmaztatnék“. Volt ez már így. Akkor sok és alapos kifogás alá esett.

Áttérve a kevésbé általános jellegű hibákra, helytelennek tartom a gyűjtőneveknek többes számban használását. Ez csak akkor járja, amikor összefoglalunk több, csoportonként hasonnemű tételt. „Kamatok“, költségek, „összegek“ stb. rendszerint nem helyes kitételek; helyesek mégis abban a vonatkozásban, amelyben pl. több, különböző tőkének külön csoportosított kamatairól szólnak. „Perköltség“-ről szól a cikkben szövegezésének dicséretével „jó öreg“-nek nevezett régi perrendtartás. Így mondja az új is. *Perköltségeket* mondhatunk mégis, ha a pernek több irányban fölmerült, külön csoportokba osztható költségeit akarjuk említeni. A végrehajtási törvény legtöbb helyen „költségeket“ mond, pl. 41. §-ában, pedig ott csak a megjelenés által okozott költségről van szó, így 44. §-ában is, ahol csak „az utóbb eszközölt végrehajtás által okozott“ költségről intézkedik. Ilyen vonatkozásban az egyes szám volna nyelvtanilag helyes. Ellenben jól mondja ugyanez a törvény (pl. 119. §) „az árverési, hirdetési és foganatosítási költségeket.“¹

A többes száma vonatkozó szabályokba ütköznek a *többi indokai, többi érvei* és hasonló kifejezések. Ezek annyira gyakoriak, hogy szinte jóknak látszanak. Nem jók. Magyar ember nem beszél „többi házairól, földjeiről, lovairól“, hanem „többi házát, földjét, lovát“ említi.

Nem helyes a már ragozott főnévből vagy névmásból az -i képzővel való melléknévalkotás. *Abbani, perbeni, attóli, háztóli, ahhozi, felpereshezi* stb. szók rosszak. Ellenben a legtöbb határozóból helyesen alakíthatunk melléknévet. *Egykori, utóbbi, múltkori* stb. elfogadott szók nemcsak a közhasználatban, hanem az irodalmi nyelvben is. Főként gyakori az ilyen melléknév, ha a határozó már főnévhez társult, pl. *emberfölötti, földöntúli, kétségenkívüli* stb. Nem értek tehát egyet az *iránti, elleni, melletti* stb. helytelenítésével. Kétségtelenül szebben hangzik a határozónak a megfelelő igével, vagy a *való* szóval kapcsolása,

¹ Vagy magyarosabban: az árverés, hirdetés és foganatosítás költségeit. — A *Nyr. szerk.*

pl. *ellen folytatott, iránt indított, szerint való* stb.; de nem rossz, ha *iránti pert, alatti számlát* írunk *iránt indított per, alatt csatolt számla* helyett. Ezek mellett szól a jobbhangzás, az előbbieket mellett a rövidség. Ez a szempont méltányolható, mert egyik-másik hivatalos írásban unos-untiglan kell ismételnünk a hasonló kifejezéseket.

Rossz tehát „az elleníratbani védekezés, perbeni ügyvéd, keresetbeni állítás“, stb. hasonló kitétel. Ugyanezek a fogalmak épp ily röviden és helyesen fejezhetők ki az „elleníratbeli védekezés, perbeli ügyvéd, keresetbeli állítás“ szavakkal.

Ezek ugyanis nem ragozott főnévből, hanem a *bel* szóból alkotott melléknévek, melyek valamihez hozzátartozást jelentenek. A *bel* főnév most már csak összetett szónak szerepel, mint *belügy, belpolitika, belbéke* stb. Egyébként a *bel* szóval alkotott kettős főnévből képzett melléknév igen gyakori s az irodalmi nyelvben is elfogadott. *Céhbeli, házbeli, szívbeli*, stb. törül metszett magyar szók.

Általánosabb jellegű kifogás éri még a hivatalos nyelvet abban a tekintetben is, hogy gyakran tesszük az igét a mondat végére, pedig ez nem magyaros szórend. Ezt csak a kivételes hangsúly kívánhatja. Különösen hibás a szerkesztés, ha a segédige kerül a mondat végére. Ilyenkor — hacsak a hangsúly nem kíván más elhelyezést — a határozatlan módba helyezett főigének kell a mondat végére kerülni. Bizony, hivatalos nyelvünk igéje a legtöbbször szinte kilóg a mondatból.

Az egyes kifejezések közül gyakran helytelenítik a hivatalos nyelvben kedvelt „képezi“ szót. Csakugyan sűrűn fordulnak elő a hasonló körülírások: „a kérdés tárgyát az képezi“, „a megvett ló nem is képezte az alperes tulajdonát“, „a könyvkivonat vitás tételét egyedül az egyenleg összege képezte“, stb. Egyik kartársam felebbezésben olvasta, hogy „N. N. tanu valamása nem bir bizonyító erővel, mert a nevezett tanu az alperesnek anyósát képezi.“

Nem azért helytelen az ilyen alkalmazás, mert a „képezi“ szó magyartalan utánzása a német „bilden“ igének. Elvégre a legtöbb szó előfordul más nyelvben is. Az egész összetétel az, ami németes, de semmiképpen sem magyaros. Ilyenné akkor sem válik, ha pl. az „alkotja“ igét használjuk a „képezi“ helyett. Egyébként a legtöbb esetben nem is szükséges a hasonló körülírás. „A kérdés tárgya az“, „a megvett ló nem is volt az alperes tulajdona“, „a könyvkivonatnak egyedül vitás tétele az egyenleg összege“. De az említett, szinte tréfás számba menő példában helyesen hangzó érv volna, hogy „a tanu az alperesnek anyósa.“

A *kérdéses* szót is gyakran alkalmazzuk helytelenül. A házra vonatkozó tulajdonjog a kérdéses; mégis a „kérdéses házról“ beszélünk, holott az éppen nem kérdéses. Helyesebb a kérdésben forgó házról beszélni.

Helytelenül használjuk az *által* szótis, különösen ha a szenvedő alakkal van kapcsolatban. Egyesek a *tól-től* raggal helyettesítik az *által* szót. Nézetem szerint ez a legtöbbször nem fedi a fogalmat. A „*tőlem vásárolt butor*“ körülírás aligha azt értetné meg, hogy én vettem bútort. A tolvaj is csodálkozva hallgatná, ha a *vádlottól lopott* óráról beszélnék.¹ Az *által* szót jól helyettesítheti a *részéről* szó. Pl. „felperes által végzett munka“ helyett, ha nem akarnók a „felperes végezte munka“ körülírást használni, magyarosabb kitétel volna a „felperes részéről végzett munka“.

Az *azon* és *ezen* szókról sokat írtak már. Azok közé tartoznak, amely kifejezések ellen harcot folytatott a Magyar Nyelvőr. Az eredmény jórészt bekövetkezett. Pedig a mult század neves írói is használták az *azon*, *ezen* kifejezést. Jókai, Jósika, Kemény műveiben gyakoriak. Megtaláljuk Kossuth Lajos irataiban és beszédeiben is. Szeretik a szónokok, mert bizonyos ünnepies színt adnak a beszédnek. Az irodalom és a sajtó nyelvében most már csak szörványosan fordulnak elő; a bírósági s főként a felsőbbírószági nyelv meglehetősen kiküszöbölte magából, ellenben még mindig elég gyakoriak az általános hivatalos nyelvben. A nép nyelvében csakugyan nem találjuk őket. A magyar paraszt, hacsak nem tudálékos, nem beszél *azon* házról, *ezen* tehénről, sőt különösen hangzik művelt ember ajkáról is, ha *azon* ügyvédről, *ezen* jogról stb. beszél.

Mindez igaz és mégsem lehet elvitatni az *azon* és *ezen* szóknak a mondatszerkezet rövidítésében nyilvánuló előnyét. „Azon körülmények között“ körülírás sokkal rövidebb, mint „azok között a körülmények között“. Igaz, hogy legtöbbször kifejezhetjük hasonló rövidséggel ugyanazt a fogalmat az *amaz*, *emez* mutatónévmással, így „ama körülmények között“, csak-hogy ezzel már a megkülönböztetésnek bizonyos árnyalatával mutatunk rá a körülményekre, mintegy azt látszik mondani a kijelentés, hogy nem ezekről a körülményekről, hanem amazokról akarunk szólni, pedig lehet, hogy semmi más körülményről nincs szó. Egyébként az *ama*, *eme* névmásokat helytelenül használjuk a magánhangzóval kezdődő szavak előtt. „Ama indokot“, „eme utat“, „ama arányt“, stb. írunk. Ezt a hibát tankönyvben is találtam. Ez nyelvtanilag épp annyira helytelen, mintha *a* indokról, *a* útról, *a* arányról írnánk.

Abban aligha tévedek, hogy hivatalos nyelvünk mégis csak javult és magyarosabbá vált. Nagy része volt ez üdvös eredmény előidőzésében dr. Vajkay Károlynak, a budapesti kir. ítélőtábla volt elnökének, ki ezt megelőzően viselt vezető állásában is, mint tanácselnök, utóbb alelnök, hosszú időn át, fáradhatlanul igyekezett azon, hogy a bírói nyelv magyarosabb, rövi-

¹ Az *által* és *-től-től* vitás kérdéséről tüzetesen írt bold. Várady Zsigmond és szerkesztőnk a Nyr. 1910 nov. számában. — *A szerk.*

debb és helyesebb legyen; nagy gondot fordított arra, hogy a felügyelete alatt dolgozó munkatársai szem előtt tartsák a stílus szabályait is.

Kegyelettel emlékezem meg e szerény sorokkal ebbeli működéséről.

GÁRDONYI GÉZA SZÓKINCSEBOL.¹

Közli id. R. Vozáry Gyula.

A velem szemben ülő leányon *ámuldoztam*. 2:37. — De nem *aprózom*, hogyan *lopakodtam ki* még sötéttel a házból az ablakon és kerten át. 124. — Hánykódó szívvel *bandalogtam* a kukoricán át a Horog-dűlő felé. 98. — S egyszer csak megkondulnak, búgnak, bongnak a harangok: a *beharangszó* a feltámadásra. 49. — Nem volt belépő-pénzük az ököritői vigalomba. 8. — Olykor az udvarukba is *beleselkedtem*. 40. *Beleselkedtem* az ablakon. 22. 23. — *Belőcslábal* a házba (görbe lábával bebicékel). 2:174. — Már vagy öt napja vagyok ott, egyszer csak *bepöndörödik* az ateliébe egy fehér batisztlúzos leány. 2:128. — Én azonban csak fél füllel hallgattam rá. Az elmém *azon bolygott*, hogyan térhetnék vissza a lányhoz. 92. — Reggeltől estig haladoztak és *bolladoztak* a skálák fölfelé lefelé. 2:5. — Ott *bögicsltem* sokáig a tornác közelében. (Kis gyermek.) 2:195. — Sehogyse hittem a szememnek, hogy az én *bükkfa-derekú* bátyám annyira hajlékony. 14. — Apró kortyokban itta, *csemecsegette*, nyalingatta (a tejet). 2:130. — Egy asztalos *csendült* be a boltba. Enyvet kért. Megint *csendült* az ajtó. 41. (Csengő volt a boltajtó fölött belül.) — Ilka kérdőn *csillantotta* rám a két szép kék szemét. 2:76. — Kihozott a házból egy nagy fekete *csöcsörös* korsót. 79. (Debrecenben csecses korsó.) — Aztán egy *csupa-szakál* báró. 4. — Csak egy mezítlábas asszony *caplatott* az úton. 116. — A nevetés annyira a torkán volt, hogy megállt, s elővette a zsebkendőjét, az ajkára szorította, úgy *cikogott*. 2:76. — Az agglegények *derültek* ezen a megjegyzésen. 31. — Voltam úgy, hogy délig is *elbóklásztam*. 2:163. — Annyira *elbúsolódtam*, hogy estig kóvályogtam a Dunaparton, mint valami őrült, aki elfelejtette, hogy kicsoda és hol lakik. 153. — Ekközben *elcsillapult* a boszankodásom. 2:16. — A hazuról hozott pénz *elfogyadozott* már. 2:142. — Amig beszélt, *elgyönyörödvé* állt rajta a szemem. 95. Szagolta. Csókolta. *Elgyönyörödvé* nézte. 2:146. — *Elhalkúl* (a vasuti vonat mozgása a távolban.) 125. — *Elhőköltem* mint a kutya, mikor macska pöki szembe. 18. — S háromig sem olvashattunk volna, már *elirrant*, elmúlt a kaszáló másik oldalán a fák között (az őz) 2:103. — *Elképtet*: bámulatba ejt. A hagyatéék említése *elképtetett*. 2:214. — Időnkint egy ökörszekér *lassálkodik* el a bolt előtt. 2:53. — *Elnyílt* szemmel nézett. 108. És a szeme *elnyíllott*, mint a mesén csodálkozó gyermeké. 2:62. — Azonban ha én ott voltam, akkor *előbátorodott*. (Nagyon jó.) 2:226. — A hegyoldalban *előfeketelnek* a fák, bokrok is. 125. (Éjjel, holdfénynél!) — De milyen ügyesen ravaszkodja elő az alkalmat (ravaszúl szóba hozza). 2:44. — Zajgó gyerekhad

¹ Gárdonyi Géza Hosszúhajú veszedelem c. kétkötetes művéből. — Az első kötetet csak lapszámmal jelzem.

sokadozik elő a kocsin. 2:53. — A völgyecskén túl erdő *zöldüll elő*. 2:17. — Már a milliós örökség *elputtyant*. 2:141. — *Elszűnt* a harangozás. 51. — *Elvasutaztam* Erdélybe 2:159. — Legalább tik, akiknek történet van a begyetekben, nem fogjátok hazugságokkal *érdekesíteni*. 32. — Gyönyörű volt. S én még inkább megzavarodtam. Mingyár *eszmélkedtem*, hogy hibáztam. 87. — Már a könny is *facsargott* a szememből. 49. — Szóal meg egy *fakó* hang a bőrszék mélyéből. 3. — Ültem magam elé meredező szemmel, félelemtől *fagylaldózó* szívvel. 50. — *Fecsegett* a sár minden kátyunál, minden *pocsahnál*, ahova a pej *beletoccsantotta* a patkóját. 2:15. — A kék koszorúcskában *fehérekedett* a friss, harmatos, gyöngécske gyöngyvirág. 2:143. Nekem olyan furcsa volt pirosan, *fogafehérekedőn*, — mintha egy más lánynya változott volna (a holtszínű leány) 38. — És jól esett neki, hogy nem kell magában *féledeznie* a fák és bokrok árnyékától. 2:226. — Én a kőfalra könyököltem, ő meg *fölkepeszkedett*, fölhangott a lépcsős kaktuszállványra. 2:211. (A *kapaszkodik* magashangú alakja, tán tájszó?) — *Felholdazta* a szemöldökét. 40. 43. *Feholdazott* szemöldökkel hallgatta az öreg apját. 49. — A vízből egy barna posztókalapos puffadt képű asszony *lúkkent föl*. 2:198. — És hogy ma nem vagyok férj és egy *fészek* gyerekek a papája, mindez csak egy korty vizen mult. 53. Fölhúzem a vödört. *Fészek*-szemetes víz. 89. — A (kis lány) fejét *fiúsan* nyírták. 2:199. — *Sárföcsök*. 2:26. — Az embernek a szeme közé *föcsög* a sár 2:16. — *Furcsállam* a beszédet. 77. Másan talán *furcsállam* volna, de neki csodásan illett (a kalászkoszoru a leány fején). 128. — A madarak is csak úgy pittyegnek, *fűltyögnek*. 2:118. — No a kitűnő bizonyítványnak már *fűtyültek*. 154. Általánosan használt kifejezés. — A faház felől lúd *gegeg*. 48. — Öreg *gornyadt* asszonyság. 2:177. — Aztán ismét a földre *gondolkozott*. 109. (A földre tekintve g.?) — Szintén öreg úr, ... *görhes*, és roskadt balvállu. 3. — Ül a szokott *görnyeteg* soványságában. 2:197. — A *görög viola*, a Mathiola bicornis. 124. — A kertben koppant-*gurrant* a teke és vidám morgással sietett vissza a helyére. 108. — Igen örült a kis vénasszony, s én megvárhattam mellette *gyanúfogás* nélkül a királykisasszony megérkezését. 128. (Gyanú, gyanúper.) — A két másik ló megindul. Az enyém csak áll. *Megpöcintem* — *Gyi!* 79. — *Gyűrint* egyet a kabátja ujján, aztán messziről lódul a dobásnak (a falusi tanító a tekézésnél). 105. — Röstelkedéssel vallom meg, hogy nem igen sajnáltam az öregasszonyt, sőt titokban *hálistenkedtem*, hogy házasságom csomóját maga a sors oldja meg. 61. (Érdekes szócsinálás!) — Még teát is *hamarintok* neki. 195. — Jó lesz-e, ha tojásrántottát *hamarol* vacsorára. 2:21. — Molnoséknak az erőlködése, hogy Mariskát *hiresítsék*. 64. — *Hunyintott*, hogy bizonyítsak 2:70. — Egy engedetlen hajfűrtjét bal kézzel a bal füle mellé *igazintja*. 2:161. — Nem valami szinpadra való termet, csak mint *a jércelányoké*. 2:163. — *Kábuldozik* (szédül, gyenge pipás a dohányzástól). 107. — *Kacat* (lim-lom, mindenféle ócska ruhadarab, tájszó). 20. — *Kanász-tűrök*. 71. (Tájéjtéssel. Debrecenben: tülök). — Egy *kapással* fölvettem a könyvet. 41. — *Kapózik*: kapót játszik kövecsekkkel. (Debrecenben pufföznek a gyerekek.) A maszatos gyerek már ott *kapózik* s megrettenve dugja a kavicsait. 50. — Komoly és *kehes* öregur. 134. (Debrecenben csak a lóra mondják). — *Képedez*: elámul, szörnyűködik. 2:199. De nem *képedezhettem* sokáig: egyszer csak fölkel, a pipatartóhoz lép. 18. Nekem? *képedezett* Ilka. 2:91. — Olvasok olykor, ha *kerülközik* valami. 118. — *Kese*

hajú kis pulyka (leányról) 2:159. Kesének a neve napjára. 2:163. — *Kipőndörül*: hirtelen kifordúl (a leány a szobából). 104. — Nem tudott szólni, csak ült *kókadt* fejjel, mint a nápolyi muzeum haldokló gladiátora. 2:106. („A kókádó falombok” mondja Csokonai. Arany is él vele.) — *Lálé-szájú* maszatos kölyök. 21. (Málé-szájú, bámész, szájtáti.) — Csupa *latyak* vagyok (lucok) 121. — *Legyes* kis boltkirakatok. 2:160. (Légy sok volt ott.) — Melán *legyezkedő* apró sovány lovak. 161. — *Lekutyorodik* (a cigányasszony a küszöb mellé) 66. (Lekuporodik). — *Lencsike* (a leány bal arca közepén). 2:128. — *Lesikerül*. Lassan dolgozom s majd csak *lesikerül* (az arckép lefestése). 2:57. Az ő szemének a kékje sehogysem akart a vászonra *lesikerülni*. 2:70. — *Lódultam* a fasornak. 111. Reggel persze későn ébredek. Kapkodok. Készületlenül *lódulok* az iskolába. 152. Lódul nekem = rohan. 2:85. — S lágyra *másult* hangon folytatta. 127. — *Megcsontosodott* szárnyú katolikus. 34. — Nekem a hajam szála is *megegyenesül* ijedtemben. 25. — Érdekes minden, ami a gyermek szemét *megfogja*. 39. (A gyermeket bámulatba ejti.) — Hát csak *megpillogtam* kérdését. 2:108. — *Megrázintja* (a szederfát). 2:167. — Már nyolcszor, tizszer is *megsétáltam* a ház hosszát, az én Ágicám még mindig bent késik. 139. — Egy britannika *megtakarúlt* (megtakarítódott, mert a boltba küldött fiú későn hozta). 37. — Valami áporodott furcsa szag árad a ruhájából. Bagószag-e? vagy istállószag? hirtelenében nem lehetett *megválasztani*. 2:9. — Sorra *megváltatta* minden zsebemet: mi van bennök? 35, 49. — Megcsókoltam a leányt. Akkor érzett fel csak. *Megvonaglott* s azzal a mozdulattal ki is fejtett a karomból. 119. 121. — Egy minutáig *meredünk* egymásra a tükörben, mint az üvegszemű halak a muzeumban. 25. — Ültem magam elé *meredező* szemmel, félelemtől fagyladozó szívvel: ilyesmi még nem történt velem. 50. — *Muldogál* az idő. 2:104. — Azt csak magam *mulatlára* fogom csinálni 2:59. — Ő egy *nyaffadl* csirke volt akkor (iskoláslány). 2:49. — *Nyalintgat* (tejet). 2:130. — *Nyikordul* a kulcs 50. s többször. *Nyikorintás* (záré) 52. s gyakran. — *Nyulladt* arccal néz rám. 191. s több helyt. Lépdegél hosszan *nyulladozó* lábfejjel. 2:173. — Afféle komoly *okosdi* zsidóleány 2:87. — A karomba *ölekezik* (a nő) 140. Flóri a karjába ölekezve jön. 162. — *Összeguborodok*, mint a sündisznó. 50. Restelkedve *guborodtam* össze. 2:17. Az ágy rövid volt és ropogós. Csak *összeguborodva* lehetett benne feküdni. 2:23. (Kuporodik.) — *Összekatatok-vatatok* mindent. 70. — *Papos* arcú öreg úr 1:5. — Hosszút *perdített* az orsóján. 101. — *Pihézett* a hó. 2:150. — Még nem esik. Csak az ég sötét. Vörösén *pillámlik* olykor a távolban a levegő elektromossága. 2:183. — Habozva *pillogott*. 109. A nézésemre elpirul és *pillog* (a lány) 80. Márta restelkedve *pillog* maga elé. 2:207. — *Pöffent* egy füstfelleget (a pipából). 16. — *Pökendezett* (nyugodtan) a pipája mellől. 2:110. — *Pötye* bőri vénasszony. 154. (Löttyedt, ráncos). — Márta abban az időben kis *pufi* arcú teremtes volt. 2:199. — A taliga meg van rakva, *púpozva* zöld paprikával. 2:116. — *Rámcsodálkozott*. 2:214. Rácsodálkoztam a körülötte nyüzsgő fekete szemű gyerekekre. 2:144. — A leány mulatott azon, hogy *ráfintorítottam* a könyvre. 41. — Látszott rajta, hogy kedves neki a *rágyönyörödésem* (hogy én rá gyönyörködve nézek). 116. *Rágyönyörödő* (gyönyörködve rá néző) szemmel felelem. 107—108. — No lám, hogy a nyakára kerekedett ez a hitványka bodzabél-kisasszony. (*Rákerekedik*: felülkerekedik, úrrá lesz rajta, hatalma alá gyűri, lenyűgözi, rabjává teszi.) 14. — Hátha megfordúl és *rámnyillantja* az ajtót

épp a legkritikusabb pillanatban. 27. — *Rávélekedik*: rágondol. De hogyan van, hogy nem *vélekedtem rá* azonnal. Egy pillanatra *arra* is *vélekedtem*, hogy tán nem az Ilka, hanem csak testvére. 2:56, 85. — *Rémledezés* fogott el. 51. — Abban a korban, mikor az emberi szív először ismer leányt, olyanok vagyunk, mint a *rezge fű*, a Briza media. 117. — Kedves, igen kedves, *rezegletőn* kedves. 2:167. — *Rogyadozott* a térdem. 2:206. — A forintomat különösen *sajoltam* (sajnáltam). Milyen gyorsan a magáévá tette az a *lőcsnadrág* (lőcszlábú, nadrágos ember.) 2:176. — De Márta csak engem *sírt*. 2:201. és többször. — *Sunyorogva* szemlél, miközben hozzám ballag. 2:117. — *Surján* legényke (18 éves). 75. — *Szégylőskén* mosolyog. 2:207. — *Szenvedező* bágyadt arccal feleli Ilka. 2:105. — Persze csak *azzal a színnel* mentem hozzá hogy erre volt dolgom. 128. — Feleltem a lábam fájását (fájó részét) *szívogatva*. 29. — *Szomorkás* szemmel ismételte. 117. — A jobb kezét lefelé *terjegeti*. 83. — Igen *langalló* volt a meleg: leültem egy akácfa alá, ott *tikkadoztam*. 83. — *Tiporkálta* buzgón a fűvet a parton. 2:96. — És *tipródlam* türelmetlenségemben. 49. — *Tömikélle* a pipáját. 2:59. — Igen kicsi kis *tömzsök* asszony. 83. — *Veckelődött* a karomban, hogy alig bírtam tartani (a csecsemőt). 2:146. (Ficánkolt, fészkelődött). — *Vergánya*. 2:101 (vargánya). — A pesti jogászok olykor a politika mezején *viharoznak* s olyankor a nevük a hírlapokba kerül. 2:229. — *Világoskodott* a hold gyönyörűn. 2:226. — *Víszolgott* át a hátamon (a hideg). 70. — *Visszahoppoltam* a székbe. 27. — *Vonint* a vállán. 16.

Ikerszók. Én is *bámulok, tátulok*. 199. — *Begyes-hegyes* kis komoly ember volt. 150. — Két *bidres-bodros* salátaszín ruhás kisasszony. 105. *Bidres-bodros* hajú, baba orrú. 2:128. — Volt ott mindenféle: *szőke*, barna, téli, nyári, *büvös-boglyas* és ártatlan-fonatos (leány-fénykép.) 21. — Valahol beesik a pincébe is és tán teknő van oda téve, abba csepeg. *Csepeg-csupog* hosszasan, csendesen, egyformán. 52. — Szíves készséggel *szedi-fogja* a *cók-mókomat*. 2:9. — Hiszen az egész ország (Svájc) csupa domborodás, csupa gyönyörű *dimberedés-domborodás*. 2:131. (és többször). — *Dimbes-dombos* táj. 2:16. legelő. 2:13. — Az én történetkém *fájdalmas-gyászos* valami. 74. — *Kákás-nádas* völgyecske. 2:17. — Otthon a maga klavirján tanította Czernyt. Reggeltől estig *haladoztak és bolladoztak* a skálák lefelé fölfelé, fölfelé lefelé. 2:5. — Herce-hurca 2:14. — A Laci gyerek ott mosdik nagy *liccel-loccsal* a mosdónál. 81. — Végre előtűnt nagy *lihegve-lehelődzve* Izsák János is. 2:14. — Sétálok tovább s mosolygom Ágnes: Várja az öreg anyja, várom én is, és ő *lilyi-lotyí*, c c feledkezik. 140. — *Ősszekalalok-valatok* mindent. 70. — Csupa kaktusz állt ott: tövises, tövistelen, gömbölyű, lapos, szögletes, gerezdes, mindenféle *hiktesz-kaktusz*. 2:209. — Csúnya *lucsök-pocsók* idő. 2:114. — Magára szedte a retyemutyámat. 2:18. — *Szedett-vedett* kölesön ruha. 2:32. — *Törpe-tömzsök* vénasszony. 89. — *Zuborgás-zübürgés* (az esőé) 52. — *Zúgnak-búgnak* (a harangok) 50.

Hangutánzás. A szobában álmosan veri az óra a tizenegyet: *bong-bong-bong*. 2:183. — Napnyugta után megkezdődött a koncert: *rekeke, brekeke, ung-ung, kroá-kroá*... Milliő béka. 2:22. — Apró kortyokban itta (a tejet a leány), *csemcsegette*, nyalintgatta. 2:130. — *Cserregett* (a szarka) 124. — Egyszer csak gyors és halk *cseesszegést* hallok, mintha lábujjhegyen jönne valaki. 107. (Debrecenben: *csiszeg-csoszog*.) — Beigazítja a kulcsot a pinceajtóba. A kulcs *csetlen*. 72. — Aztán *csipp-csupp* lassú csepegés hangzott alólól a pin-

céből. Megértettem, hogy az esső esik. 52. — *Csobogott* ki (ijedten) a vízből (a tíz lúd). Mocskos szárnyukat rázogatva és bukdácsolva *sápgogva-gágogva* futottak előlem a hodály felé. 89. — A zár tompán *csukkan*. 72. — Megszólal a fali óra: *cin-cin-cin*... Veri az éjfélt. 71. — Egy poszméh *dongott* a violákon. *Dongott, dongadozott* közöttük, fölöttük. 2:188. — Égjen a lámpás és *doromboljon* a kályha. 138. — Valami különös *dú-dú* hangok, mint mikor a zenekarban a fagótos próbálja a fagótot. 2:53. (Egy bolond ember danolászott az úton.) — Egyszer csak *durr*: a pinceajtó becsapódik. Vak sötétség. A kulcs *nyikordúl*. 50. (Népies, eleven a főmondatok használata, jelen idő, rövidség.) — *Fecsegett* a sár minden kátyúnál, minden pocsaknál, ahova a pej *beletoccsantotta* a patkóját. 2:15. — *Háhogó* beszéde (a régi zsidóknak) 2:25—26. Aláoszol-gája urak, *háhogta* (a zsidó) 33. — *Herseg* a kasza. 82—83. — Még egy percet váraikoztam, aztán *hipp-hopp*! be a kulcsért könyékig a divány alá. 27. — *Huppan* a fejsze (a mint lelőtték) 48. *Huppanás*. 2:147. — *Hümmögött* s a fejét csóválta. 2:27. — Az örökön rám *kaffogó* öregasszony. 2:214. — A katona nagyléptű *hop-koppal* igyekezett a bakancsában a kaszárnya felé. 2:183. — A kertben vigan mulattak. Hallottam, hogyan *koppantik* időnkint a teke, s hogyan görög és *morgadozik* vissza a lejtő-vályún. 107. — *Locsogott* még (sok mindent az asszony.) 92. — Nagy *luccsanással* ugrottak bele (a tócsába a békák.) 2:19. — A kolomp *lökköve* kolompolt. 88. — *Morgadozva* vonul vissza az óljába a kutya. 2:35. A zivatar azonban már *morgadozott*. 2:72. — *Nyafi* hang (leányé.) 2:83. — *Nyikkan* a kilincs. 2:198. A külső ajtó is *nyikkan* és zörren. 27. A kilincs *megnyikkan*. 107. Zárjának *nyikorintása*. 2:71. — Áthajolt a pulton és *összecuppantottunk* = (megcsókolta egymást a fiú és leány.) 45. Fájdalmas *pihegéssel* susogja a fülembe. 2:185. — Még az őszi bogár is búsan *pirregelt* a hegy alján a szőlőben. 129. — Ott *pilyogtam*, tán negyed órát is. 50. — Nem akartam eljönni, *pittyegte* (a leánytársának sirva mondta.) 2:91. A madarak is csakúgy *pittyegnek* *fütylögnek*. 118. — Az üveg-dugó, az *plattyogott* a vak csöndességben. 70. Egyszer valami halk *plattanást* hallok a szobában. 69. — Az erdei rigók fuvalás bandája próbálgatta a fuvo-láit. *Plü-plü-plü-plü-plü*. S valami kritikus rigó közéjük: *Srrrek*. 2:103. — Egyszers csak *reccs*! valami edényre léptem. 51. — Szörnyűség! Szörnyűség! *rekecselle* a kisasszony. Ezért lakolni fog. 2:208. — *Retyegnek* (egész éjjel a békák) 2:26. — *Roszogás* (az egéré.) 51. — Egyszer csak *röf, röf*, — előugrik valahonnan egy kis fehér süldő. 83. — Az öregasszony hangos *sápagással* (fogadott). 56. — *Sikintanah* a lányok (ijedtökben.) 2:103. — Csak jön, mint a villám (az őr). És *sully*! megy mint a villám. 2:30. — *Uhog* a kutya. 2:35, 58. A láncos kutya dühös *uhogása*. 2:87. Ekkor azonban *uhu-buhu* — künn a láncos kutya. 2:91. — *Zizegő* gabona. 83. — *Zümmögnek* a legyek. 2:163.

SZÉKELY HATÁROZÓK.

Irta Viski Károly.

Van a köznyelvben egy csoport h o v a kérdésre felelő igekötő, határozószó, amely különösen a lételt jelentő igével, a *van*-nal, de másokkal is saját-ságos összetételeket alkot: *odavan* (= nincs itthon), *kivan* (a mérték), *ellett* (a gyerek), *odaül*, *odamarađ*. Ilyenszerűek a részben illativusi, részben lokativusi

jelentésű határozószók összetételei: *idebent, odafönt, idelent, odakint*; a második tag ezekben is a nyugvópontot jelöli. — Jóval szokatlanabb az irodalmi- és köznyelvben az olyan összetett határozószó, amely alakilag mindkét tagja szerint is, együtt is hová kérdésre felelő, de nem egy nyelvjárás használja a nyugvópont jelölésére. Idele van a kertben. Nagy hideg van odaki. Effélék még az irodalmi nyelvben is előbukkannak az ilyenektől, mint: *h o z d i d e l e a k e r t b e* — főként az különbözteti meg őket, hogy határozószavuknak csak első tagja hangsúlyos, míg ebben az utóbbiban a második határozószón van a hangsúly (*i d e l e*). A jelentés bővülésében legmesszebb jutott az *oda*, úgyhogy magában is állhat már egészen sajátos jelentéssel, pl.: *O d a m i n d e n r e m é n y s é g e m*. — *J ó B u d a v á r o d a*. (Ez ugyan lehet olyan jelenség is, mint a székelységben különösen, de egyebütt is gyakori igéltélen mondat, amelyekben a kiegészítés módja magától értetődő, pl.: *h a m a r k i a l o v a t a s z e k é r b ű l, é l e a p a t k ó t s r á*.)

A székel nyelvjárásokban használatos, alakilag mindkét tagjukkal h o v á kérdésre felelő, de a mondatban hol kérdésre, nyugvó pontot jelentő (első tagjukon hangsúlyos) összetételek a következők: *ideelé, idebé, ideki, idefel, idele, ideálé, ideátal, idehaza; odaelé, odaki, odafel, odale, odaalé, odaátal, odahaza*. [— *I d e, o d a* nélkül is használatos a székelben az *elé* hasonló, de megszorult jelentéssel ebben a két kifejezésben: *elé van* (= megvan, megkerült) és *nincs elé* (= nincs meg, nem került meg). Ezek azonban az elül említett *odavan, ellett, kivan-félékkel* egyeznek.] Pl.: *ideelé van a csűrbe; — ideki tanúkosztam velle; — ideátal vótam Pistájékni; — odafel van a hijuba; — odaalé van a kütnél; — odahaza felejtettem*; (de ehelyett sokkal gyakoribb a *honn: hon felejtetem*.) — Ilyesfélék más vidékről való nyelvjárástanulmányokban is előfordulnak, bár nincsenek tudatosan egy helyre gyűjtve.

Van azonban egy határozócsoporthoz, amely már „erössen” székel, sőt tudtommal csupán a székelységben él s az imént említett csoporttól háromban különbözik: 1. az idetartozó határozószók (igekötők) nincsenek *ide-, odá-*val összetéve; 2. a velük egy mondatban ugyanazon viszonyt jelölő főnévi határozó is h o v á kérdésre felel alakilag, 3. nemcsak a főnt említett *elé, bé, ki, fel, le, alá, át, haza* határozókat foglalja magában, hanem helyhatározó ragból keletkezett, személyragozott határozószót; más névutót; ragos főnévi határozót igekötőtlen ige mellett; végül más határozószót. — Volna negyedik különbség is, t. i. az ige, amely mellett állhatnak; erről majd a példák után szólok. — Ebbe a csoportba valók az ilyen példák: *kijártam az erdőre* (= kinn jártam az erdőn); — *feljártam a kollédiumba* (= fentj. a kollégiumban); — *béjártam a papni* (= bent voltam a papéknál); — *átaljártam Váradra* (= Váradon voltam); — *hazajártam Barótra* (= otthon jártam Baróton); — *lejártam a Lokra* (= lent voltam a Lokon); — *lejártam a kerekeshez* (= lent jártam a kerekesnél); — *hozza is jártam* (= nála is voltam); — *Udvarhêre jártunk* (= Udvarhelyen voltunk); — *Székhavasára jártam fájér* (= Székhavasán voltam f.); — *közéjük is jártam* (= közöttük is voltam); — *föléjük jártam* (= fölöttük voltam); — *ehêre a fa alá jártam* (= itt voltam a fa alatt); — *lérgyig jártunk belé* (= t. voltunk benne); — *máshova, mindenhova, ahova, valahova járt* (= másutt stb. — volt); — *ehêre, ahêre jártam* (= itt, ott voltam); — *mikor a ház megé jártál* (= a ház megett voltál); — *hova jártál?* (= hol jártál?); — *kihéz jártál?*

(= kinél voltál?); — *jártál hozzá?* (= voltál nála?) — Láthatni a példák-ból, hogy mind e határozók csupán a *jár*, azaz a befejezett *járt* ige mellett fordulnak elő, tehát hol kérdésre felelő állandó határozói ennek az igének. A székely *járt*-nak pedig ezekben a példákban mindig egy a jelentése, az hogy: *volt*, *megfordult* (valahol.) E kifejezéseket (*az erdőre járt* = az erdőn volt) legghamarrabb az *erdőre ment* × *az erdőn járt* kombinációjával lehetne magyarázni.

A köznyelvi *feljár* (a hivatalba), *kijár* (vadászni), *eljár* (az orvoshoz) gyakori cselekvést jelentő igékre a székelynek az alakja szerint is gyakorító jelentésű *járogat* igéből összetett szavai vannak, tehát így mondaná az iméntieket: *feljárogat*, *kijárogat*, *eljárogat* és sohasem gyakorító képző nélkül. — A topográfiai helyet azonban a székely is így kérdi: *hol jártatok akkő?* (= nem pedig hova) — s a felelet is ilyen: *akkő kezdett esseni, mikő Barót között jártunk* (= s nem közé.)

Nyilván a *járt*-nak 'volt' jelentése az oka, hogy e sajátosság határozók használatára már a *vót* (van) igékre is kiterjedt s a fenti példák mindegyében mondható a *volt* is állítmányul, pl. *hova vótál?*; — *az erdőre vótam*; — *hozza is vótam* stb.

NYELVMŰVELÉS.

Bűnözni. Mélyen tisztelt Szerkesztő úr! Nem mint a Jogtudományi Közlöny szerkesztője s nem *pro domo* kérek szót a Magyar Nyelvőr januári számában megjelent *Bűnöz és izzoráz* című közleményhez, hanem mint jogi nyelvünk magyarságának szerény tehetségű kertésze. Épen mint jogi lapszerkesztő tudom, hogy mily kevesen vagyunk, akik legalább igyekszünk magyarul írni. Isten mentsen, hogy a J. K.-ben megjelenő minden cikk magyarságáért kénytelen legyek a felelősséget elvállalni, és teljesen átérzem a kínokat, amelyeket a jó nyelvérzékű ember jogi lapjaink bármelyikének olvasásakor elszenved.

Buzás Dezső úr felszólalása nem is nyomta volna a kezembe a tollat, hanem inkább az a válasz, amelyet a szerkesztőség az ő kérdésére adott. Talán furcsán fest, ha katolikusabb akarok lenni a magyar nyelv pápájánál s azt állítom, hogy nekünk jogászoknak a *bűnöző* szóra nincs szükségünk. Hogy a nyelv esztétikájának megfelele, azt nem vagyok hivatva megítélni, de hogy a jogi fogalmak megkülömböztetéséből nem következik, az bizonyos. Igaz ugyan, hogy a büntetőtörvénykönyv büntett, vétség és kihágás közt különböztet, de a *bűnözés* ép oly kevéssé jelenti a büntett, mint a *vétkezés* a vétség elkövetését. Mindkét szó a büntetendő cselekményeknek etikai hátterére utal, bűn és vétek a jogász számára szinominák, amelyeknek a joghoz csak annyiban van közük, amennyiben a büntetendő cselekmény rendszerint (de nem mindig) etikailag színezett emberi cselekvés. Igaz ugyan, hogy a magyar *büntett* (a szónak általános értelmében) csakúgy mint a latin *delictum*, amely eredetileg kisiklást, vétkezést jelentett, sokkal szemléletöbben utal a kriminalitás és az erkölcstelenység kapcsolatára, mint a német *Verbrechen*, az angol és francia *crime* vagy az orosz *presztuplenije*, amelyek eredeti értelmükben a törvények megszegését jelentették. De a jog fejlődésének az egyéni szabadságot tekintve egyik legértékesebb eredménye, hogy mind szabatosabban sikerült elkülöníteni a pusztá erkölcsteleniséget a jogsértő cselekvéstől. Felnőtt ember nem veszi szívesen, ha ifjúkori

gyarlóságára emlékeztetjük s a büntetőjogtudománynak sem lehet kedves, ha a *bűnözés*, *bűnöző* szavakkal elhomályosítjuk „differenciált” fogalmainak tisztaságát.

Úgy gondolom egyébként, hogy a *bűnöző* a német *Verbrecher* utánzásokép került nyelvünkbe. Németül ugyanis *Verbrechen* nemcsak a büntetendő cselekmény legsúlyosabb fajtáját jelenti, hanem büntetendő cselekményt általában, *Verbrecher* pedig azt, aki büntetendő cselekményt követ el. Ezt a fogalmat kifejezi ugyan a *gonosztevő*, de ez a jogi műnyelvben nem tudott gyökeret verni. A kétségtől hosszadalmas körülírás: *büntetendő cselekményt elkövető* helyett keletkezett tehát a *bűnöző*, amely nyelvi hibátlan alkotás lehet ugyan, de jogilag félreértésekre adhat alkalmat. Abban a mondatban pedig, amelyet Buzás Dezső úr idézett, a *bűnözni* nyilván felesleges, mert értelmén mitsem változtatna, ha így szólna: „nem szeretnék *vétkezni* a nagy kultúrtörökvések ellen”.

De magam sem szeretnék „*bűnözni*” a szerkesztő úr szíves türelme ellen s így ezúttal csak arra kérem a nyelvtudomány tisztelt művelőit, hogy ha jogi műnyelvünknek gyakran csak kényelemszeretetből vagy elcsúszásból származó gazdagodásaira szakszerű áldásukat adják, ne feledkezzenek meg a jogtudomány érdekeiről sem. Annál a hajlandóságnál ugyanis, amelyre Mefiszto utal, hogy „mikor a fogalom hiányzik, kapóra jön egy röpke szó”, még nagyobb a veszély, hogy a jó szóból is téves fogalmat merít az, aki a szavaknak csakhamar homálytól borított eredetében a néplélek megnyilatkozását véli felismerni.

VÁMBÉRY RUSZTEM.

Búvárhajó. A Budapesti Hírlap magyarságát a Nyr. több ízben méltányolta. El kell ismerni, hogy a stílus gondosságára és a nyelv helyességére nézve napisajtónkban alig akad párja. Meglátszik minden cikkén, minden során, hogy vigyáztak a megírásánál. Még a könyvatos híreit is csak alapos megfésüléssel közli. Amit valamikor jó Vadnai Károly ujságáról, a Fővárosi Lapok-ról mondtak: hogy még a legutolsó apró híre is „meg van írva”, ezt a Budapesti Hírlapról is el lehet mondani. Kár, hogy ebbeli örömről nem mindig zavaratlan. Vannak furcsaságai, melyektől nem tágit. A *pech* neki még ma is *pek* (ez volt a címe egy vezércikkének, azaz bocsánat: egy vezető cikkelyének), *Albrecht* neki *Albrekt*, *Zürich* *Zürik* (akkor is inkább *Cürik* lehetne). *Veszélyes* és *veszélyezett* helyett *veszedelmes*-, *veszedelmez*-t, *szenvedélyes* helyett *szenvedelmes*-t ír, elfogadható ok nélkül. Legújabbán megint nyelvigazító kedve támadt. Egy országgyűlési képviselőnk felhívta a lap figyelmét arra (l. Nyr. 1915: 39), hogy a *tengeralattjáró* vagy *vízalattjáró* hajó ezt a „hosszú és nehézkes nevét az *Unterseeboot* szolgai fordításából kapta”. Helyébe a *búvárhajó* kifejezést ajánlja. A Budapesti Hírlap kapott az újságon s most már vígan búvárhajózik ott, ahol tenger- vagy vízalattjárót kellene írnia. Megengedem, az indítványtevőjét jó szándék vezette, de nyelvészeti dolgokban ez tudvalevőleg nem elég. Magyarosság szempontjából az ajánlott szó semmivel sem különb a másiknál. Szintén németből való fordítás: a *Taucherschiff*-nek egyszerű mása.¹ Még a *tenger*- vagy *vízalattjáró* magyarosabb, mert nem oly szolgai fordítás, mint amaz, hiszen az eredetiben nincs meg a *járni* ige. De van még más kifogásom

¹ Nem ennek, hanem a *Tauchboot*-nak a fordítása (nem *Taucherboot*, mint a 40. l. jegyzetében volt nyomtatva). *Taucher-schiff* = *búvár-hajó*, de *Tauch-boot* szó szerint merülő hajó volna. Az utóbbi hetekben csakugyan fölmerült ez az új magyar neve is: *bukó-hajó*. — A szerk.

is az újítás ellen. Minthogy a Taucherschiff és az Unterseeboot két különböző dolog, megengedhetetlennek tartom, hogy amannak magyar nevét emerre ruházzuk. Vegyük csak elő a Révai nagy lexikonát, ezt olvashatjuk benne: „**Búvárhajó**, németül *Taucherschiff*, oly vízi járómű, mely a búvárok alkalmazására különlegesen van berendezve“ (következik a részletes leírása). Semmi értelme tehát, hogy az Unterseeboot-ot búvárhajónak mondjuk. A jó magyarság nem nyer vele, a szabatosság csak veszít.

KELEMEN BÉLA.

Kákán csomót keres Lehr Albert 1. mikor megrója a B. H. következő mondatát: „Egy.. sebesült katona most érkezett haza Linzből és *nem győz eleget háldalkodni* a püspök.. ápolásáért.“ Ezt hibáztatja Lehr (MNy. jan.) mint pleonazmust s azt mondja, itt „ez a határozó *eleget* fölösleges. Így van jól: *nem győz háldalkodni*.“ — A megrovás egészen alaptalan, mert először is ez a rövidebb forma, ha jó is, nem olyan nyomatékos és hangulatos, mint amaz, de alaptalan másodsor azért, mert az a bővebb kifejezőmód a 16. századtól egész a mai napig közönséges használatban van. Ime néhány idézet: Nem győz vala Volter eleget csudálni (Istvánfi). Ezen nem győzők eleget csodálnom (1545-i levél). Nem győzők eleget csodálkozni (Balásfi 1616, mindezek a NySz-ban). Nem győzőm eleget ismételni, hogy a beszélő nem grammatizál (Gyomlay NyK. 37: 295). S a mai népnyelvben is mindennapi szerkezet ez, és nem győzők eleget csodálkozni, mi kivetőt találhatni benne.

Kákán csomót keres Lehr Albert 2. mikor a B. H.-nak köv. mondatát hibáztatja: „Az őzpecsenye sütését K. vállalta magára, aki *tanyai tanító létere* mindenhez ért“ (uo.). Őszerinte a *létére* szóban „mindig *ellentét* van, legfeljebb állapot (ok csak Simonyinak).“ Már pedig tudok én egész jó írókat, akik szakasztott úgy használják a *létére* szót, minden ellentét nélkül, ahogy a megrótt mondatban van. Ilyen író első sorban bizonyos Lehr Albert, talán azonos is a fent tisztelt Lehr Alberttel. Ő írta a többi közt: „A nyelvérzék ...ősztonféle *létére* családja“ (Nyr. 4: 542, igaza van, jó volna emlékezni rá). Ugyancsak Lehr írja a *más és egyéb* szökről, hogy „rokonértelmű *létökre* gyakran helyettesítik egymást“ (Toldi 214). De vannak még egynémely jeles íróink, akik evvel a Lehr ön-hibáztatta szerkezetével élnek, a többi közt Révai Miklós és Szász Károly (l. MHat. 1: 194), Greguss Ágost (l. Nyr. 15: 346 lent), Joannovics György (uo. 347 fönt), Csiky Gergely (l. Nyr. 14: 323 és 15: 350), Tóth Béla (uo. 22: 421) s hogy Lehr Alberten kívül még egy élő író idézzek, Szemere György, éppen a B. H. tárcájában: „S nagy szakértő *létére* leszűrte a következtetést ezekből a jelekből is“ (Ugor Ágnes, V.).

Ítélni minden elfogulatlan olvasó.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A Nyelvtörténeti Szótárhoz. *Nyálás* (WeszpK. 78). A kérdéses hely értelme addig, amíg a WeszpK. passiójának a közvetetlen forrása meg nem kerül, bizonyossággal nem dönthető el. De én mégis azt hiszem, hogy *nyálasokat* és nem *nyilasokat* kell olvasnunk, mert Pelbárt rokonhelyén (De Sanctis I. 66. M.) ez olvasható: Miserunt quoque ipsum in manibus malignorum *appa-*

ritorum et gartionum in domo squalida, ut dicitur a plerisque, per totam noctem residuam vario modo affligentes... Itt az *apparitores* et *gartiones* (v. garciones) holmi éretlen inas- és cselédnépség, amilyent a kódex-író nagyon könnyen fordíthatott *nyálás*-nak, annál is inkább, mivel e szónak a NySz-ban is meglévő 2. értelme az éretlen sihederrel, tehát az ol. *garzone* és a fr. *garçon*-ból vissza-latinosított *garcio*-val igen jól egybevág. † KATONA LAJOS.

Az éretlent, gyerekest is jelentő *nyálás* szóra a NySz-ban nincsen kódexkori adat (az OklSz-ban vannak ugyan 14. századbeli adatok, melyekben e szó ragadványnévül szerepel), azért számba kell venni a WeszpK-nek köv. helyét, hol a szót kereszttel föltűnőnek vagy kétesnek jelzi a kiadó: „ol nyalásokokat (†) hagíanak hozzáia hogi mynden.. gíalazatot.. valamit tudanak raita tenni ...mind el tenek.“ Erre nézve kértem ki annak idején bold. Katona Lajos véleményét. — S. Zs.

Béc. A NySz. 1:194 szerint *Bécs* a. m. obolus, heller, írásmódja pedig *bech* és *bécs*. Az OklSz-ban (56. old.) *Bech, bécz*. Ujabb adatot találunk a Tört. Tár 1911:104-ben, midőn ákosházi Sárkány Antal pozsonymegyei ember Nádasdi Tamáshoz 1561. máj. 6-án intézett levelében mondja: „Az bornak pediglen bátor ne várja jobb árrát kgd., hogy jobb ára lenne ennél az mint mostan vagyon. Mert itt Sopront ennek előtte tizenhat *beczén* árulnak vala, immár pediglen tizenkettőn es eleget árulnak“. A fenti két szótár értelmében *bécse*n volna, csakhogy az egész levél ezt nem igazolja. Sárkány ismeri a *cs* betűt (csöbör, gyógyécsa, tarcsa) és használja az *eczers*mind, *eczet* és a krajczár írásmódot. Bécs városa korábbi leveleiben rendesen *Becse* stb., így tehát bizonyosnak vehetjük, hogy a fenti szó nála sem *bécs*, sem *becs*, hanem *béc*. Hogy itt is pénz-nemről van szó, kétséget nem szenved, de a két szótár magyarázata nem kielégítő. Délnémetországban és Svájcban volt valamikor egy *Batzen* nevű pénz-nem, melyről azt tartják, hogy legelőször Bernben verték a 15-ik század végén. Akkor a forint annyi volt mint 15 batzen, a batzen a. m. 4 krajcár stb. E pénzdarab jelvényéül a medve képét használták. — Tudjuk, hogy a medve német neve *Bär* és ennek gúnynevéből, a *Pelz*-ből gyártották a *Batzen*-t és *Bätz*-nek is nevezték. Az olaszok *bezzo*-nak nevezték. A hazai forrásainkban előforduló *bech, bécz* eszerint nem *becs*, nem is *bécs*, hanem *béc* vagyis a német *bätz, petz*.

Pürdi-pénz [?]. Az OklSz. 792. old. a következő adatot találjuk: „1646. Kis Ferenc eskü alatt vallja, hogy ötet nagy titkon Veres Mihály hivta volna Nagyfaluba hamis *pürdi* [így?] *pénz* váltani, hol 40 forintért 100 forintot adnak. (Debr. Jk.) Az OklSz. joggal megkérdőjelzi kétszer a *pürdit*, mert tényleg nem így hangzik. — A NySz. 2:1339. old. a következő adatokat olvassuk: Minden eretnekek ollianok mint a *pürdi cigan araniak, hasonlók az aranyhoz, de nem jó pénzek* (Mel: Sz. Ján. 248). Arany gyanánt rézvel vagy onval meg-elegyített *pürdi* ád. (GKát: Vált. I. 974). A *pürdi-pénz*, noha nagy, semmit nem ér. (Zóly. Elm. 279.). Ezek a pénzre vonatkozó adatokon kívül a NySz. még egyebeket is közöl és a *pürdi*-t zárójel alatt következőleg magyarázza: a) nothus, bastard. b) falsus, spurius; falsch, unecht. Miután fenti három szemelvényünk kizárólag pénzre vonatkozik, az OklSz. adatában valószínűleg nem *pürdi-pénz*, hanem *pürdi-pénz* olvasandó. De mit jelenthet ez a szó? — Az OklSz. egyáltalában nem magyarázza, a NySz. szerint a pénzre nézve annyi mint hamis (falsch, unecht). Ennek azonban az összes adatok elemezése ellent-

mond. Az 1. adatban az értelmezés főszűlya a „nem jó“-ra esik, ez azonban nem azt jelenti, hogy az illető pénz hamis, hanem csak azt, hogy beltartalmára nézve nem oly értékes mint az aranyból való. 2. „Arany gyanánt *rézszel* vagy *ónnal megegyített purdi*“. Ez sem fedi a hamis pénzről alkotott fogalmunkat, hanem világosan az illető pénzdarabnak ötvözésére vonatkozik, azt fejezi ki, hogy a megengedettnél több rézet vagy ónt tartalmaz, tehát majdnem értéktelen. 3. „A purdi-pénz, *noha nagy*, semmit sem ér“. Itt a „noha nagy“ adja a magyarázatot, mert nincs az az ügyetlen hamisító, ki egy pénzdarabot annyival nagyobbra készítené, hogy már ezen egyetlen tulajdonságával hamisvoltát elárulja. A „noha nagy“ fényes bizonyítéka annak, hogy a purdi-pénz alatt itt is valódi forgalmi pénz értendő, amelynek azonban silány ötvözése miatt nem tulajdonítottak értéket. Legalaposabban bizonyítja ezt az OklSz. 1646. évi adata, mely azt mondja, hogy Veres Mihály Kis Ferencet azért hívta volna Nagyfalura, hogy ott *hamis pürdi-pénzt* váltson. De hamisítani csak a forgalmi pénzt lehet és így világos, hogy valódi pürdi-pénz is létezett, melyet helyelközzel szintén hamisítottak. A nem pénzre vonatkozó adatokra a NySz. a következő magyarázatot adja: egy esetben „nothus = bastard“, a többiekben szintén „falsus, spurius = falsch, unecht“, csak hogy itt az adatok veleje ellentmond. 1. „Ferenc nem személyes Isten nemzete lévén, purdi, *nem személy*.“ Itt a „személy“ a. m. ember; de a törvénytelen születésű egyén vagyis bastard is ember és esetleg minden tekintetben mintaszerű ember is lehet. A purdi tehát itt azt jelenti, hogy nem teljes értékű ember, úgy hogy róla azt lehet mondani, hogy nem is ember. „Az is purdi hazugság, amit sokszor mond Balduinus.“ A purdi itt csak a hazugságnak gonoszságát, kiterjedését és célját akarja kifejezni. „A másik *purdi syllogismus*, amelynek rájárája a mi collectionkat tselsapva (így) vonszá, imez“; így mondja Geleji Katona István a Titkok titka című művének 351. oldalán; de ugyanezen művének 350. old. mondja: „Hitván syllogismus“; ehhez nem kell magyarázat. Mindezekből azt hiszem, hogy *purdi* nem más, mint hitvány, értéktelen, erbärmlich, vilis. A származását azonban nem ismerem.

Szatijn. Ákosházi Sárkány Antal 1546. jan. 6-án Nádasdi Tamáshoz intézett levelében (Tört. Tár 1910:376) többi között a következőket írja: „Kamarjay (Tamás)... azt mongya, hogy... részegek közet jó részekes és azt halják az Báthory szolgálai és vendéggé hiják, ott anyira elrészegeltik, hogy nem álhat lábán és osztán Báthory meghatta, hogy lefektessék és lefektetik, aztán az *szatijnok* nyalták az száját és azt monta: lassan beretválj Lőrincz, mert borbélyának Lőrincz neve és azt tutta, hogy az borbél beretválja. Ilyen dolgokat irtak reája“. — A *szatijn* szót a NySz., mely róla két adatot is közöl, *szattin*-nak írja s adatait Heltai Gáspár meséiből (1566) meríti. Az egyik mondja: „Egy számár láta, hogy az ura iátzodnéc egy *szattinnal* és hogy fel szeknéc mellette a kutza¹ és kellettne magát“. A másik ez: „A szattin szemmire nem jó, hanem csak hogy bolhát szerezzen és büszt tegyen a házba“. A NySz. értelmezése szerint *szattin* annyi mint caniculus, hündlein. Amit fenti adatunk a szatijnokról mond, teljesen igazolja ezen értelmezést; *szatijn* tehát kutyácska.

WERTNER MÓR.

¹ Heltainál sajtóhiba eh. kutya. — A *szattin* szónak Heltai német forrásaiban *hundlin* és *hund* felel meg; l. Imre L. Heltai-kiadását 43. l. — A szerk.

Érzéketlen. Az eddig számbavett legrégibb adatok a 17. századból valók (NyUSz. 2. k.): „oktalan és érzéketlen állatok“ (G. Katona 1645); „érzéketlenség szerző halálos nyavalya“ (Medgyesi 1636). Ámde előfordul ez a szó már a Virginia-kódexben a 144. lapon: Lesznek „*erzeketlen*“ sóoszlóppá, úgy hogy az mennyei édességes gondolatiban semmit ne érezhessenek. A szó azért érdekes, mert a régiek ezt a fogalmat rendesen így fejezték ki: *érzékenytelen* v. *érzékenységtelen*. Maga az *érzék* is csak egy 1676-i adatból s aztán a nyelvújítás korából ismeretes. Az öt érzék „öt érzékenység“ volt a régieknél.

„*Lebélg*: curo, laboro; sich kümmern, sich mühe geben? Mit lebelgünk ezekkel a bitang emberekkel? (Bethl. Élet. 2: 217)“^a. Ez egy adat alapján bajos volt a jelentés megállapítása és Szarvas G. kérdőjelt tett melléje. Ámde *lebelég* közönséges kifejezés a Székelyföldön, még pedig ilyen jelentéssel: 1. hiábavalóskodik, haszontalankodik stb. 2. haszon nélkül munkálkodik, pepecsel stb. (MTsz.) A NySz. adata ezt a második jelentést mutatja. — Azonfölül a szóban forgó tájszónak ilyen mellékalakjai vannak: *nebelég*, *nyebelég*, *nyevelég* (X *nyavalyog*). Ide tartozik tehát még a NySz.-nak következő két cikke: „*Nebelő*? Reája menének és minden nebelő irogatásit megégettették (ErdTörtAd. 1: 30).“ Lehet, hogy hiba eh. *nebelgő*. Továbbá: „*Nyebeleg*: ineptio; ungeschickt sein (Nyr. 13: 227. vö. *nebelő*).“ A Nyr. id. helyén Deák Farkas közölte ezt az adatot egy 17. századi erdélyi levélből, de idézet nélkül és „ügyetlenkedik“ értelmezéssel, tehát szintén nem egészen pontosan. — Megjegyzem, hogy a *lebeleg* ige jelentését már Szilasi M. helyreigazította (Nyr. 22: 435) s az igét a *lebeg* családjába sorozta, de a jelentésfejlődést nem okozta meg eléggé.

SIMONYI ZSIGMOND.

Vidám. Ez a szó a nyelvünk eredeti tulajdonát tevő mellézneveknek egyik legérdekesebbje, mert képzésre egyetlen hasonló párja sincsen. Vannak ugyan *-ány* képzős mellézneveink, mint *harsány*, *sovány*, de *-ám*-ra csak maga a *vidám* végződik. Sajátos alakja már a Nagyszótár etimológusának is feltűnt, mert kiemeli róla, hogy „képzőjére nézve mint melléknév talán egyetlen a magyar nyelvben; de vannak főnevek hozzá hasonlók, mint *villám*, *csillám*, *karám* stb.“ Budenz egy valere jelentésű (*-d* gyakorító képzővel bővült) *vi-* alapige származékának magyarázta (MUSz. 580.), melynek *-ám*-ja egy az említett *-ány* nomen verbale-képzővel. Ezt a megfejtést Halász Ignác is elfogadta és vitatta (Nyr. 8: 491.), de véleményem szerint elfogadhatatlan, mert semmi jel sem mutatja, hogy a *vidám* nyelvünk őskorából származott alkotás volna; ellenkezően az a tény, hogy kétségtelen alapszava, a *vid* = *laetus* melléknév MA. szótára szerint (a maig közönséges *víg* mellett) régente járatos volt, azt tanúsítja, hogy a *vidám* nyelvünknek különvaló, újabb korában képződött a *vid*-ból. Persze itt nyomban az^a kérdés merülhet föl: vajjon nem MA. elvonása-e csupán a *vid* alapmelléknév, mely igazában sohasem élt a közbeszédben? Én úgy hiszem, semmi alapos okunk sincs erre a föltevésre, mivel 1. a *vid* megvan PPB. szótárában is, 2. a régóta használt *vidí* és *vidul* igék tagadhatatlanul ugyanerre az alapszóra vezethetők vissza, és végül 3. a Nádudvaron (Bihar vm. Nyr. 9: 230.) mai napig járatos *vidtalan* = nem vidám, kedvetlen fosztó-képzős melléknév szintén *vid* alapra mutat (vö. *boldogtalan*, *dicsőtelen*, *merész-telen*, *viléztelen* stb. NySz.) A *vidám*-nak ebből a *vid*¹ melléknévből való

¹ Hogy a *vid*, vagy pedig a *víg* forma eredetibb-e, annak eldöntése nem tartozik szorosan a *vidám* etimológiájába; Budenz más és más frequentativ képzőt vesz fel bennük.

kialakulását én egy *vidál* denom. ige közletésével gondolom megtörténtnek. A **vidál*, melynek értelme: viddá, azaz víggá tesz, olyan képzés, milyenek a régiségben: *csúfol* = csúffá tesz, *igazol* = igazzá tesz, *másol* = másít, *rutol* = rutít, *szépel* = szépít stb. Igaz, hogy ezek példája szerint *vidol* formát várhatnánk a *vidál* helyett; csakhogy az utóbbit se találjuk feltűnőnek s lehetetlennek, ha arra gondolunk, hogy illetén alakeltérésre akadnak példák nyelvünkben, amilyenek teszem *bufál* a *bufol*, *finál* a *fincol*, *hupál* a *hupol*, *koborál* a *kóborol* mellett stb. (l. MTsz. Vö. még Pázmánynál: *rosszálkodik* NySz.). Egyébként, hogy a *vidál* nem pusztán az én képzeletem szüleménye, hanem élhetett is valamikor, bizonyítja a Domonkos-kódexnek következő helye: „Az vyg zyv meg vigaztalya az orchat, az belsev elmenek kellemetevs ekesseget nyilván valo kegelmessegeuel es orchayanak *vydalsagau*al kyvevl meg mutagya vala“ (42.—3.). Az itteni *vidálság* = vigság főnév, ha ugyan nem íráshiba, olyan képzés a *vidál* igéből, milyen a régi *utálság* az *utál* igéből, a népnyelvbéli *remélség* (l. MTsz.) a *remél*-ből, vagy a köznyelvi *fáraadság* a *fárad*-ból stb. Pár sorral a fentebb idéztem hely után ugyanazon kódexben (illetőleg a Nyelvemléktárban megjelent kiadásában) ez a mondat ötlík szemünkbe (43.): „Ez zent atyanak ev orchayaban kyfenleneek az *vydahmsag* myndenkoron.“ Vélekedésem szerint az ezen idézetbeli *vydahmsag* szóalak írás v. sajtóhiba lehet *vidámság* helyett. Ez nemcsak a megelőző *vidálság*-ból következik, hanem abból is, hogy a kódex az *á* hosszúságát sehol másutt nem jelzi utánatett *h*-val. Hogy különben eme talán kétségbevonható megállapításomnak súlyosabb nyomatókat adjak, hát idézem a Keszthelyi-kódexnek következő tanuságát: „Nagy *vidámsaggal* monda az wr Christus zent ferenchnek“ (16.). Ez az adat hitelesen mutatja az eredetibb *vidám* alakot, vagyis melléknévünknek a *vidál* igéből való származását: *vid* < *vidál* < *vidám*. — De ebből még más is következik, az, hogy a *vidám* eredete szerint tulajdonképpen főnév (egészen olyan mint a régiségbeli *rutalm*, *rutalom* = schande NySz.). Hogyan? Hisz nyelvünk ismert történeti kora óta mindig melléknévi alkalmazása volt! Igaz. Csakhogy ez a tény mit sem ront az eredeti főnévi funkció és alkotás lehetőségén. Mellőzöm itt az általános tapasztalatnak külön példákkal való igazolását, hogy az egyes szófajok — főképp főnevek és mellé knevek — könnyen és gyakran cserélnek szerepet egymással. Ehelyett csupán ama történeti megállapítást teszem, hogy a *vidám* a régiségben állandó jelzői kapcsolatokban szokott előfordulni, még pedig legtöbbször ezekben: *vidám-ábrázat*, *vidám-orca*, *vidám-elme*, *vidám-szív*.¹ Felfogásom szerint ép ezen állandó jelzői alkalmazása miatt vesztette el főnévi értelmét és csapott át a mellé knevek közé. Analógiákra is hivatkozhatom saját nyelvünkben. A *szégyen* főnév például, kis híja, hogy mellé knévvé nem változott a gyakori *szégyen-orca*, *szégyen-dolog*, *szégyen-szem* jelzős alkalmazásai miatt. Ezért találkozunk már a régiségben *szégyenít*, *szégyenül* ige-sarjadékaival; sőt az Érdy-kódexben fokozva is látjuk („Zeghenb *zeegyónb* utalatosb es el vetőtt leezen“ 473.). Viszont teszem a *harag* szó, melyet ma egyedül főnévként használunk, régenten — mint a *haragit*, *haragodik*, *haragul*, *haragszavú*, *haragnéven* stb. (l. NySz.) szóalakok mutatják — talán inkább (s eredetibben!) volt mellé knévi, mint főnévi alkalmazású. Szóval: a *vidám*-nak

¹ Mintha a *vidám-kedv* (SzD., Kd. szót.² 272.) kapcsolatban még ikerszó volna előttünk, vagyis kiérzenék a *vidám* főnévi volta.

melléknévvé válása legkevésbé sem gyengítheti az alakjáról adott megfigyeltet. Az azonban könnyen érthető, hogy magyarázatomat mégsem tekintem bebizonyított etimológiának, hanem csupán valószínű értelmezésnek, melynek teljes hiteléhez több történeti adat volna szükséges. RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Szoméh. A MTsz.-ban ilyen címszókat találunk: *éh-szom*, továbbá: *é-szom-i-szá*. Ezeknek nézetem szerint nincs jogosultságuk, mert hibás elemzését adják a következő dunántúli kifejezéseknek: *észomészára*, *észomiszára*, *éhszoméhszámra* (így volt ez írva a Nyr.-ben, nem *észomészámra*, mint a MTsz. közli). Ezeknek jelentése: éh-gyomorra. Igaz, hogy az első közlő is így választja szét e szók elemeit: „*észom iszára* mondom” (s így magyarázza: „éh s szomjomra vagyis igazi józansággal állíthatom”, Horváth Zs. a régi TSz.-ban 103b); a közlők nyelvérzékére nézve persze elhomályosultak az elemek. De Beke Ödön sem elemzi helyesen a Szomjú és éhom c. érdekes cikkében (Nyr. 42: 62): „*észom-észára*”. A második é nézetem szerint közvetlen nem a szájhoz tartozik, így nincs értelme, hanem az egész összetétel ebből a három tagból keletkezett: *éh-szoméh-szára*, vagyis éhes és szomjas szájra, étlen szomjan. A második tag tehát éppen az a régi és népies *szoméh*, mely a *szomjoh*, *szomjú* szó mellékalakja. PHILOFENNUS.

Szelence, zelnice. Két *szelence* szavunk van. Az egyik fából való dobozkát jelent, s már régi nyelvemlékeinkben olvasunk ilyen mondatokat: Kenet, ki vagyon alabástrom szelencében. Vevén egy szelönce drágalátos kenetöt fejére ötté (önté, stb. NySz). Ezt a szót, mint CzF. mondja, „némelyek erőnek erejével szlávva akarják tenni, minthogy a szláv nyelvben *solnice*, *solnica* sótartót jelent.” Könnyű átlátni, hogy ez nem erőszakos magyarázat. Semmi sem áll útjában annak a föltevésnek, hogy a mi szavunk eredetileg sótartó dobozt jelentett s utólag vitték át más, hasonló tartókra. A hangalak teljesen megfelel és szakasztott olyan, mint pl. a *kelenca* (méhház MTsz) szóban < horv. szlov. *kolnica*, félszer. — De van egy másik *szelence* szavunk is, mely az orgonavirág népies neve több vidéken, különösen Dunán túl (Győr, Veszprém, Vas, Zala m. MTsz.), de mint újabban értesültem, a Tápó vidékén is, Pest m. Ezt Miklosich az előbbivel azonosítja („man denke an das österreichische Becherholler”). De ez a második *szelence* kétségkívül azonos a *zelnice* szóval, noha evvel a névvel botanikusaink a „madármeggyet” vagy „gyöngyvirágfát”, a *Prunus padust*, nevezik (már Beythénél is így: *Cerasus avium*, NySz). Borbás Vince a Pallas-Lexikon gyöngyvirágfa cikkében azt állítja, hogy „túl a Dunán a gyöngyvirágot *szelencevirágnak* is mondják, de ez alkalmasint tévedés”. Uo. a madármeggy cikkben azt mondja Borbás, hogy „*zelnice* hihetőleg a dunántúli *szelencéből* (a. m. orgonafa)”. De bizonyára megfordítva: *zelnice* az eredeti hangalak, s ez a hangzásnak hasonlósága miatt az ismertebb *szelence* szó hangalakját vette föl, mint pl. az *orgovány* virágra a hasonhangzású *orgona* nevért ruházták rá. Maga a *zelnice* ismét szláv jövevényszó. CzF. azt mondja: „Eredete homályos. A tótban van ugyan *zelenec*, de ez télizöldet jelent”. De alakilag pontosan megfelel a szlovén *zelenica*, puszpáng. Hogy így ugyanaz a szó különféle növények nevéül szerepel, azt könnyen megértjük, ha tudjuk, hogy tulajdonképp csak mintegy zöldeskét vagyis zöld lombú növényt jelent, mert a *zelen* 'zöld' melléknévnak kicsinyítője. Hiszen a szlovén *zelenica* a többi közt pl. gyöpszigetet, oázis is jelent, *zelenec* zöld gyíkot és zöld pinty-

féle madarat is stb. *Zelenika* a horvátban jelent télizöldet, *zelenika* és *zelenka* a szlovénban egy zöld almafajtát, és Lippai Pozsonyi kertjében is ezt olvassuk *Zelenka*, őszi körtvély, zöld kerekded, io édes leves, eltart csak nem karacsonyig (NySz).

MARIÁNOVICS MILÁN.

Disznó-orja. Herman Ottó új könyvében az 546. lapon azt olvassuk: „*Disznó-arja*, Rimaszombat Nyr. 15 : 383, a disznó orra. (Nem tévesztendő össze az *örj*-al, amely a hátgerincet jelenti.)“ Az adat kellő ellenőrzés nélkül van fölvéve. Miért mondanák éppen a disznó orrát *arjának*? miért kellene azt másképp ejteni, mint az ember vagy a ló orrát? De a MTsz. is hiányos kritikával vette föl az adatot: „[*disznó-orja*], *disznó-arja*: disznófő eleje, Rimaszombat Nyr. 15 : 383.“ Miért ejtenék az *orját arjának* (a MTsz. az *orj* cikkben is közli ezt a hibás adatot, de *arjá*-ra változtatva) s miért változtatta volna meg ez a szó éppen Rimaszombatban ilyen furcsán a jelentését? Igaz, hogy a Nyr. idézet-helyén ez van: „*disznó-arja*: a disznó fejének eleje“, de az *a* alkalmasint sajtót hiba v. tollhiba *o* helyett, a magyarázatot pedig a közlő, Fábry János, bizonyosan pontatlanul közölte. Az adat tehát nemhogy „nem tévesztendő össze az *örj*-al“, hanem nem is egyéb, mint ennek az *orjának* hibás alakban és hibás magyarázattal való közlése. Nagyobb biztosság okáért megkértem rimaszombati barátunkat, Wallentinyi Dezső dr-t, járjon utána a dolognak, és köszönettel közlöm itt következő fölvilágosítását.

SIMONYI ZSIGMOND.

A kérdéses közlés valóban furcsaság! Istenben boldogult jó Fábry bátyám — ámbár én haló porában is áldva emlegetem — az utolsó polihisztor professzorunk volt. Sokoldalú lelkét minden érdekelte. Minden tárgyat végigtanított 50 év alatt! Szaktudósa azonban mindnek nem lehetett. Legbehatóbban s legmaradandóbb sikerrel a természetrajzzal foglalkozott. Állat- és Növénytana a 60-as évekből talán a legelső nyomtatott magyar iskolakönyvei e tárgyaknak. De ezekben is csak úgy hemzsegek a nyelvészeti csodabogarak! A nyakorjánok. A hétpöttyű bődék. „Satlőbbimiegyébeffélék“, mint a herédi rekt¹ram mondogatta. A boncoló kés alá került „*disznó-arjá*“ sem a „disznó fejének eleje“. Hanem ennek a leölt s megtisztított sertésnek fejvétele után a nyaka csigolyájától a hátán vagy *tarján* végig 12—15 cm szélességben kihatott hátgerince a farkával együtt, a hátgerinc-csigolyákon ülő hús-, szalonna- és bőrretekkel. Aligha van tehát a legkisebb köze is az *orrához*. Nem is ejtik *arjának*, sem *orrának*, hanem kizárólag és közvetlenül *orjának*. (Az *orr*-ot sem mondják itt *orrnak*, sem *orra* helyett *orját* nem ejtenek. Fábry alighanem az *orja* × *tarja*-ból kombinálta a Rimaszombatban ismeretlen *arját*.) Ezt a fejetlen és lábatlan őskori gyikhoz hasonlatos *disznó-orját* a füstölőbe akasztják s azután *horodós káposztával* főzik meg s úgy tálalják fel a régimódi „menyecs-kék“ (inkább vénecskék) az öreg „kálomista“ palócok nagy gyönyörűségére.¹ E Jókai magasztalta kálomista eledelnek a neve is: „káposzta disznó *orjával*“, melyet a gerincben petyüződő velőnek romlandósága miatt legelőbb szedegtetnek le a füstről s úgy farsang táján eszik mennybéli élvezettel. Íze csakugyan

¹ Vö. a következő népdalt:

Csak azért szeretem a magyar menyecskét,
Mert meg tudja főzni orjával a lencsét.

(Hatszáz magyar nemzeti dal.)

igen jó. De sovány, nehezen emészthető füstölt hús biz az. Ma már lassan divatját múlta. Még a hízók „*orjas*“ felbontása is. Kiszorítja a hátgerinc-középen, a *tarján* át történő „ketté-hasítás“. Ámbár a „*gyüker*“ hentes még ma is megkérdi a megtisztított sertés felbontása előtt: „*Orját* vegyek-e? Vagy ketté hasítsam“?... A vidéken még nagyon kedvelik ezt a *pogány* eledelet. Hiszen már Ovidius is feltálatlatta a jámbor Philemonnal a „*sordida terga (!) suis*“-t = „a füstölt disznó-orját“! (Olv. Dr. Cserép J.: Szemelv. Ovidiusból 154. l., a Juppiter legendás vendégségén.) Most már egyre ritkább és ritkább lesz a disznó-orja, s ha balsejtelnem nem csal, a neve is, az íze is a feledés hamuja alá kerül, miképen a *tomvadó* tűz. Ámbár a *tomvad* ige még eleven életet él erre „minállónk“.¹

WALLENTINYI DEZSŐ.

EGYVELEG.

Helynevek. Történeti levegőben fölnevelt magyar közvéleménynek, mely azonban a horvát viszonyokat alaposan nem ismeri, visszatetsző, hogy Zágráb, Kőrös, Károlyváros, stb. hivatalos használata megszűnik. Ennek semmi nagyobb jelentősége nincs. Valamikor nem vetettek erre több súlyt, mint hogy Wient Bécsnek, Breslaut Boroszlónak mondtuk. A magyarnak szokása idegenben lévő helyneveket a maga nyelvéhez formálni, hisz távolabbi helyek magyar neve, mint Jassy — *Jászvásár*, Leipzig — *Lipcse*, Danzig — *Dancka*, a köz-tudatba ment át azáltal, hogy valamely hadi vagy történelmi esemény e magyar neveket megteremtette.

Diákéveimből emlékszem, hogy Halle a/Saale, az oda tudományt és sört szürcsölgetni kiment ifjak, de már Szemere Bertalan is naplójában mint Szála melletti Hálát emlegették. Szívesen juttatom eszébe volt diáktársaimnak, hogy boldogult Stromp barátunk a Hallehoz közel fekvő kis *Lettich* községet sem hagyta békében nevével és *Lelenyé*-nek keresztelte, és e név már a második évben közszájon forgott a magyar diákoknál.

Jól tudom, hogy más természetű magyar községnevek is vannak a Drá-ván túl, főleg a szlapon vármegyékben, mint Zimony, Szarvas, Dálya, Erdő, Erdővég stb., melyeknél kimutathatjuk, hogy magyarok lakták a hódoltság előtt és főképpen, hogy szervezettebb összefüggésben voltak az anyaországgal. Folytathatnám tovább Száva Szent Demeter, Valkóvár, Garavár stb. ma már elfeledett nevekkal, sőt ha történetet akarnék írni, említhetném Nándorfehérvárt, Szabács, Szendrő, Galambos, Orbászvásárhely, Bodony ma már részben elfeledett, a Szent korona alá nem is tartozó helységek nevét. Azonban szen-té-sített törvény ruházta föl a Dráva-Száva-Duna által határolt területet (Szlavoniát) horvát-szlavon autonómiával...

(B. H. 1914. I. 1.)

UGRON ZOLTÁN.

Nyelvi furcsaságok. Egy német folyóiratban olvassuk a következő érdekes nyelvi esetet: Rückert, a híres német költő írja Lazarushoz (a

¹ Egy tréfás szombati menyecske szerint az orja végét, a farkat *nefelejsnek* hívja az egyik hamis hentesünk. A lapockacsonton fekvő szálás húst pedig *lohvá*-nak nevezik. Ebből készül ölés után az első „*sódárás téstá*“.

néplélektan alapítójához) intézett levelében, hogy az ő édesanyja ifju korában mindig így imádkozott: „*Waschappel und Gerechtigkei!*“ Azt a furcsa „*Waschappel*“ szót különös ájtatossággal mondta ki, bár sose tudta, micsoda szentnek lehet az a neve. Végre aztán egyszer megkérdezte az atyjától, ki az a furcsa nevű szent, kihez esténként oly ájtatosan szokott fohászzkodni. Mily nevetettő volt kiábrándulása, midőn meghallotta az imának helyes szövegét: „*Wasch ab all' Ungerechtigkei.*“ A mi iskolás gyerekeink is sokszor elimádkozzák, hogy hálaival tanulgatnak „*eszencélu* iskolában“ s akadt már apa, ki tudakozódó gyermekének valami *eszenc*-re magyarázta az iskola *e szent cél*-ját. Imákban, dalokban nem ritka az ilyen jelentés-elhomályosodás, új szavaknak, mitikus kifejezéseknek — sokszor igaza van Müller Miksának — gyakran a kútforrása. Vagy másfél évtizede már valami ilyen mitikus fogalomnak hitték a moldvai csángó magyarok a *kosutcucár*-t (Kossuth-huszár), mikor búsan dalolgatták a Szeret mentén:

Édes anyám kosutcucár nem leszek,
A csákómba kakastollut nem teszek!

ALFÖLDI MIHÁLY.

Keresztnevek. Sok férfikeresztnev *á-o* magánhangzós: Márton, Károly, László, Sándor, Gábor, János, (Lajos). — Sok női keresztnevet *i-a* magánhangzós alakban használunk: Vica, Ila, Nina, Ida, Lilla, Riza, Giza, Mira, Minna, Frida, Hilda, Tilda, Ilka, Milka, Cilka, Linda. — A Rapaics-család *R*-kezdetű keresztneveket használ, Rezső (Rudolf), Rajmund, Róbert, Roland, Rodrig.

SZABÓ JÓZSEF.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I.

vállalni: megismerni. Pl. A kutya nem vállalja: ugat rá, mert nem ismerte meg [golódik dumál:] durúzsol, bosszankodva morbecorcol: utóléri vmi játékban róna: rovas, amivel a kártyajátékban jelölik a megnyert játékot tahó: tökkel ütött, buta törvény, természet: indulat, hirtelen harag [ember puskapor ember: igen hirtelen haragú leveles, rudas: aki már elkövetett vmi hibát [a lábravalót térgyig felakaszzkodni: térdig felkötni kötözködésig: csipőig, addig ahol a lábravaló kötve van nem számos: ami nem jön számba

törekedni: törni magát. Pl. Nyolc napra nem érdemes törekedni: nem érdemes az embernek magát törni úr: drága. Pl. Úr a tojás, a kukorica stb. egy megváltó se: egyetlen egy se. Pl. Nincs egy megváltó krajcárom se megnyilatkozni: hányni tűzláng: hirtelen ember szóbeli ember: aki ki tudja magát beszélni, jól beszél kolézolni, kuncsorogni, kújtorogni, lődörögni, bitangolni: cél nélkül járni-kelni bekefélni: vmi kellemetlenségbe sodorni elő van: otthon van összerovakodni: összeverekedni életmaghoz jutni: zöldágra vergődni

vergődni: dolgozni, foglalatostkodni
 dél környékén: dél tájban
 fa-ághegyiben van a nap: esteledik
 elszelelni: elfutni, elmenekülni
 beaszékurált: becsipett; különben
 rossz kimenetelű vállalkozáskor be-
 aszekurálnak a zentaiak
 gyetra: has
 szétdrimbolni: szétszaggatni a ruhát
 (Zenta.)

csámasz: deszkaladik
 nem vélek rá: nem emlékszem rá
 Érdekes népies mondatszerkezet: Jó
 ember, jó, csak az a hibája, hogy
mér iszik!

A *va-ve* képzős igenév nem ritka: Ki
 van bűjva a szemzés. Tévedve van-
 nak az urak. Érdekes: El vagy-e
 már csépelve?: elcsépelettél már?

GUELMINO JÓZSEF.

II.

csuszos a szája: kiütéses pl. láz után
 gönc: lom, kacat. (A MTsz. is említi
 több helyről, de nem erről a vidékről)
 krumplisterc: tört krumpli
 összekottyán: lesoványodik, leromlik;
 pl. „mostanában nagyon összekoty-
 tyant.”
 (Győr.)

sikál: súrol, pl. padlót
 siker tányér: lapos tányér
 totya: mulya, együgyű. (A MTsz. más
 helyekről közli)
 vágott-borsó: hámozott száraz borsó.

M. HAMVAI ERZSÉBET.

III.

faszüret: akkor mondják, midőn ősszel
 sok fát hord be a gazda az udvarra
tárál a világ: mindent össze-vissza
 fecsegnék, beszélnek. [Nem *kárál*?]
*puszli, szabadka, kakadó, vizilke, li-
 pilke, szállóka, kitli, rekli*: női ruha-
 (különösen kabát-) nevek
 gyujtsd még a *világot*: lámpát, mécsest
 (Otrokocs, Gömör m.)

tesznye: lomha. Nő *tesznyüjj* úgy el!
tejjessebbet aggyék: sűrűbb, vastagabb
 vásznat
hunya: nadrág
fejfokkarika: házi eszköz, amire a
 cérnát csevergetik
összödzsamarták a szalmát: össze-vissza
 turták.

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

IV.

gurnyik: tyuk-ól
jegyez: néz
lűspéng: tüpreng
sürgentyű: fürgentyű
szólattan: szótlán
közélát: közbelép
ragadványos: ragadós
stuppolni: ültetni (dohányt)
pásztorka: tengeri tövéből kinőtt hajtás
gyihérkapa: tövötökapa
fogózik: verekszik
fial: fiadzik
*lélektámogató-, tövis-, pucoka-, csám-
 páska-, lapcsanka-, osemalose-, csím-
 bókás galus*: főtt tészták elnevezései
 (Nyiregyháza, Ujtelektanya 1901.)

valamikor: néha-néha
göring: rög
Mikle, Mikli: Miklós
zurbol: köpül
bundzsúr: kabát
kukás: dohányos
két róston: két izben
bobájka: mákos guba
galus: nagyobb a galuskánál
sikárkózik: csuszkal
futykos bicska: fanyeliű bicsak
rókáz: leskelődik.
 Az apád úristenit dicsérd mindörökké
 amen: unszolják az ivásra, míg végre
 e szavakkal felemeli a pohárt.

STOLL ERNŐ.

V.

bátyura : bátyám uram
 butu : buta
 divíki : vidéki, vidéki
 fölfázik : megfázik
 fürkész : szemével erősen keres. Egész nap fürkésztelek a vásárban, mégse találta
 hanyakodik : henceg
 káké : gyékény, sás
 kamítás : elkerített szénatartóhely az istállóban
 kimúlt a város- v. községházától : választáskor kibukott
 kummog v. kummog : rágódik
 közöl v. közöltet a kocsis kátyút v. pocsolyát, akként, hogy nem tér ki, hanem a lovakat úgy hajtja, hogy a kocsi kerekei közt maradjon el
 (Jászság.)

kunkog : érthetetlen hangon beszél.
 Ne kunkogj, hanem beszélj értelmesen !
 kútaszkodik : kutat, titkon keresgél. A nyalakodó gyermek mindenütt kútaszkodik
 salugáté : zsalugáter
 szilke : öblös fazék
 telemásztam hangyával : sok hangya ment egész testemre
 természetes : indulatos. Nem jó őt megharagítani, mert nagyon természetes ember. Mondják így is : mert nagy természetű, v. mert nagy természete van : nagy mérgű, nagy mérge van
 verődik (az idő) : derül ; kiverődik : kiderül.

SZABÓ ISTVÁN.

VI.

Ki hat, ki hét korona egy szekér fa, kit Csikszeredába felvillegetnek (felvisznek) ; — eszket : ezeket [eszket a lovakat a sokadalmon (vásáron) vettem] ; — eregejjünk (menjünk, mendegéljünk) má haza felé (Csikszentkirály) ; — vikota : veszekedés, civódás ; vlmí vikota volt közöttük (Csikszereda) ; — faszulyka : paszuly ; — füge : egres ; — csipor : csupor (Csikpálfalva) ; — csivirte-csavarta : csúrte-cs. (Karcfalva).

SZLÁVIK FERENC.

Növénynevek.

piróka a. m. *Russula rubra*, gomba
 kék galambica a. m. *Russula coerulea*
 bagógomba a. m. *Lepiota procera*
 posztóvirág a. m. *Lychnis coronaria*
 Szentjánosvirág a. m. *Salvia nemorosa*
 a hegy ködöl, ködözik a. m. pipál, csúcsa ködbe borul
 izmat a. m. zamat
 csántérfa a. m. ászokfa, gantnár.
 (Badacsony.)

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR.

Az ákácfa virágját *kukucskának*, a tövises iglicet *gilice lüskének*, a császárkoronát *harangvirágnak*, a bogáncsot *mácsónyának*, a gyermekláncot *csorbókának*, az orvosi székfűt *kenyérmorzsának*, a buzavirágot *vasvirágnak*, a nárciszt *csillagvirágnak*, az árvácskát *estikének* nevezik. Ezeken kívül még a következőket hallottam :

Himpér a málna neve ; *köbli* : galambduc ; *mindég visz, mint a güzü* : arról mondják, aki mindent magáévá tesz. *Jól tudja magát forgatni* : mindenivel megkedvelteti magát, alkalmazkodik a helyzethez.

Ruha nevek : Bandzsor (férfikabát), mándli (mellény), coki v. leves (női ruha), kaputity (női felöltő v. kabát).

(Bácsmadaras.)

FLEISCHER FERENC.

anygyalvirág : fehér nárcisz (*Narcissus poeticus* L.)

aranka : réti boglárka (*Ranunculus acris*)

bagrina : az akácfa virága

bilindék : beléndfű (*Hyosciamus niger*)

boszorkányfű : takács mácsonya (*Dipsacus fullonum* Mill.)

bugáncs : tüskés bogács (*Cardium acanthoides*) [major Gärnt.]

bujtorján, burgying : keserű lapu (*Lappa*)

cetkény : tavi fűtej (*Euphorbia palustris*)

cingróf : mezei surló (*Equisetum arvense*) [merata]

csatak : csomós ebír (*Dactylis glodaruháj* : gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*) [stramonium])

disznós bilindők : redőszzirom (*Datura*)

dögbúza : dőlő búza

fana : fűzfaszőr

fekete madár : fekete nadálytő (*Symphytum officinale*) [vensis]

fojófű : apró szulák (*Convolvulus argyrgyina* : változó georgina (*Dahlia variabilis* Desf.))

halhé : oldalukra fektetett kékéből álló rakás [sativa]

here : takarmány lucerna (*Medicago*)

káké : káka (*Scirpus* L.)

(Adorján, Bács-Bodrog vm.)

kikirics : gyermekláncfű (*Taraxacum* off.)

kipinya : lopótök

kúpolni : a kukoricaszárakat kúpalakban összerakni [vulg. D.]

kutyabojóka : gyepű sefűsefa (*Lycium*)
mészko : a fa mézgája

nyúlszáj : kerti oroszlánszáj (*Antirrhinum majus*)

naputánforduló virág : mezei katángkóró (*Cichorium intybus*)

paré : paréj, mindennemű giz-gaz.

pörnyefű : szagos borjúpázsit (*Anthoxanthum odoratum*)

rekenyő : a szőlő fiatal hajtása, fiatal venyige

székfű : aranyvirág (*Chrysanthemum* *Leucanthemum*)

szőlőlósoska : a szőlő fiatal hajtása.

tórma : torma (*Armoracia rusticana*)

tüskök : tüske

vadborsó : babó (*Vicia* L.)

vadóc : juhcsenkesz (*Festuca ovina*)

vajfű : a mezei surló termőszára

vathere : orvosi somkóró (*Melilotus* off.)

vatkonkoj : kakuk mécsvirág (*Lychnis* *flos cuculi*)

ürgefark : gabona rozsnok (*Bromus* *secalinus*)

SZINKOVICH JENŐ.

Családnevek.

Abató Aszalós Arдай Bátori Balog Basa Békési Bedő Beniás Benkő Benedek Besenyei Boc Bolgári Borsai Bernát Ceglédi Csala Csontos Csekei Dálnoki Dajka Décsi Décei Demjén Diószegi Dús Egri Enyedi Eperjesi Erdő Esztergomi Farkas Fodor Fűsüs Flórián Filepszállási Filep Fóris Földi Farcádi Galaci Geréb Gombási Gyárfás Hajtó Horváti Herepei Imke Ince Kacsó Kaposi Kehi Kertvélyesi Kincses Kisvárdai Korac Kocsi Kondor Körmendi Kőrösi Kolosi Kúti Kis Lázár Lánci Laskai Lepsényi Márialaki Marusi Mazai Mócsi Musai Modra Megyesi Molnár Nagy Nádudivari Ónodi Páriz (Pápai) Paksi Pécsi Pálfalvi Peterdi Péterfi Rozgonyi Sárpataki Sárvári Sági Simon Simonyi Selyki Suba Szántó Szalai Szabó Székely Széki Szempei Szalmaki Szombati Szentkereszti Szamosi Szikszai Szilágyi Szeremlyei Szilvási Szondi Szkaricai Szigeti Szentkirályi Teleki Técsi Tunyogi Tönkö Túrós Török Tót Turóci Udvardi

Ungi Váradi Vári Váci Varsányi Vásárhelyi Vaji Vere Veresegyházi Viski Visnyai Vitályos Zalányi Zilahi.

(A marburgi egyetem magyar tanulóinak névsora, 1571-től 1880-ig.)

KISPÁL MIHÁLY.

Káromkodások.

Égyen még a verebélyi gyálog íz, még más dógod kerűközik. — Törjön ki a rosz nehésség. — Mennyen rád a méndörgös gutá! — Törjön ki a grin-cson fráz! — Égyen még a mándoki fene! — Ugorjon ki a két szeméd! — Huzzon össze a görcs! — Fusson ki a szeméd esteli hárángszóra!

Szólások. Ront bē akár a bolond. — Száladozik akár Urbán lélke a pokolbá. — Vihog mint a fákutyá. — Rá vān ütve āz āpjārā (hasonlít rá). — Egészen āz āpjā (olyan mint az apja). Ne járjon a bābulyād (szád). — Mégy mint a nyillámlás. — Szálád mint a nyú(—l).

(Szarvasgede, Nógrád.)

KETSKÉS GYŐZŐ ZSIGMOND.

Levelek.

— Egy huszár szerelmes levelei. —

I. Kelt levelem 1902-ben M 5 én d. u.

Szeretet Kedvesem

Kívánom az istentől hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon. Nekem hálla az istenek jó egészségem van, a melyet viszont kívánok neked is Kedves Rozikám, Kit sóha el nem tudlak feledni édesem, hej sóha el nem tudlak feledni édes Rozikám, de úgy a szívembe vagy, hogy sóha el nem feledlek egyetlen virágszál. Bizón kedves én minden szívem szándékát kivetem Kedves egyetlen virágom a kit koporsóm be zártáig el nem feledlek. De sóha még éllek. Bizón még óda haza vótam is tudod édesem, hogy mit beszéltem és mit fogadtam előtted kedvesem aszt jól tudod te ha meg nem írnam is, de azért meg írom, hogy jusón eszedbe neked is mer bizón nekem eszembe van Kedvesem de én el nem tudom azt feledni de nem tudom hogy te hűtlen kedvesem elfeleted e vagy nem mind ezen szavaimat a mit egymás kősztt fogadtunk fel hej de rősz vóna nálad nélkül élnem bizón nehéz élni ezen a görbe vidéken¹ nálad nélkül leni bizón nincs olyan óra sem percz kibe eszembe ne vólná szeretet kedvesem élcem szép virága, tündöklő rózsaszál hej de az vagy nekem Kedves Rózikám csókólak szászor de nem egyszer, hej de nem szászor hanem kedvesem ezerszer édesem. Móst már tudósítlak, hogy levetetem magam de szómbatón hózák ki az arczképet és akkor fizetni kel kedvesem vásárnap vetetem le magam hát ha csak lehet küd ha akarod kedves akór ki vátóm de máskép nem tudom még móst kívátani édes Rózikám, mert aszt jó tudód hogy a húszárnak nincs péze mert nem úgy vagyók mint még óda haza vónék Rozikám. Ha vóna pézem nem kéne [t. i. küldened] de így ha tiszta szívű küddöd hát kedves egy kis pakba küdenéd jó eválna [talán elválna és így a. m. elkelné] édesem. Móst már töbet nem írok mer, sók a gónd és a dólóg Rózikám. Jó éjczakát rózsás álmókat. Móst már írom hogy 250 kr kúgy ha túcz. Móst már Tésaszony szerencsés jónapókat kívánók a Ténsúrnak is és tisztelem és jó

¹ Brassóban huszár, azért görbe a vidék.

egéséget is szerencsével. Móst már nagyón szépen felkérem a Tésaszonyt hogy Rozit férjhez ne hagyja meni. És evel bezárom levelem maradok hű a sírig kedvesed Rózikám és választ is várok édesem.

II. Kelt levelem 1902-ben M. 3^{dik}_{án}

Szeretet kedvesem Egyetlen virágóm a világón. Hálla az istenek jó egé- ségem van a melyt viszont kívánók neked is egyetlen virágom kiért fáj a szívem egyetlen virágszál kiért fáj a szívem aranyos kis angyalom hej de soká is rád gondolóok hej de sokat eszembe vagy te egyetlen rózsaszál hej de érte sokat tűrök szenvedek édesem de ki nem tudlak a szívemből zární de úgy a szívembe zártalak de nem is hiszed kedves czukrós kis angyalom csókóolak szászór de nem egyszer meg ezerszer nem szászór. Evel záróm a levelem maradok hű kedvesed a sírig én.

(Érdekes, hogy bár több levelet láttam és olvastam is ezek közül, egyet- len egyen sincs aláírás.)

(Arad.)

Közli

KESZTHELYI BÉLA.

— Amerikai levelek. —

I. Kelt levelem Áprilhó 6án 1905 évben

Kedves atyám és kedves nöm itt most irom azegész soraimat ahogy elindultunk hazulról mora értünk kolok Joszefnél megvacsoráztunk jóltartott benünket boral azután 11 orakor el indultunk morol és mikor Szönybe értünk ott bizony kellett bujkálni hogy elnem fogtak benünket és mikor ot elszaba- dultunk azután könyeben szabadultunk és hajó jegyet lejbczikban váltottunk és az egész uti kölcségünk 1 száz 13 három forintban került és mikor antver- penben ertünk ott három nap rostokoltunk és az negyedik nap felszáltunk azhajora és mentünk este 10 óráig akorkikötött és másnapdéli 11 óraig áltunk és akkor megindultunk akkor aztán ment velünk mindig debizony a nagy vihar miatt néhalasan haladott és az hatodik napon elkezték okádni azért egyik is másik is én ugyan nem voltam anyira hogy hánytam volna hanem azért nagyon szédültem énis négynap nem tudtam enni semit csak egy kis teát ittam napjában egyszer csak de azután joban lettem többajom nemlett hálalegyen az jó istenek és mikor átértünk nevjorkban s ki sáltunk az keszligárdában már könnyen szaba- dultunk és mikor áttmentünk kis hajon az államásra ott estve félkilencz orakor ültünk vonatra kilencz orakor paszekban voltunk de Kon Ernöt akkor nem találtuk azértis egy herczeg halmi embernél háltunk és más nap felkerestük Ernöt és önagyon örvendett hogy felkerestük de azt mondotta hogy ott bizony nem egy könnyen lehet munkát kapni mert volt az gyár ellött 5 száz ember aki munkát akar és így jutottunk el betlehemben de ottis nagyon sokan sta- poltak három hétig miis ottvoltunk ott sem volt semi ki látás elmentünk Rockhilban ott aztán kaptunk munkát és vissza megyek gondolatomal az hajora hogy meg irjam hogy az hajon nem történt semi különös csak egy tott ahogy nagyon bánta hogy eljött hazulról megzavarodott és fel köttötte magát az árnyék székbén az nadrágszijára más különös nemtörtént./: és most Lajos öcsém hozád fordított soraimat értem az hozám intézett soraidbol hogy sze- retetnél kijöni és hogyan lesz könyeb utazni csak várjál majd ha én rendes megálapodást találók akkor majd meg fogom írni hogyan kel utazni adig legyéi

nyukton mert bizony ittis nagyon sok az szegény ember és a kinek nincsen senkie bajos a sorsa valamint az miénkis azonponton áll de azért csak az jó istenben vetem hitem és reményem majd meg segít engemet mint más embert csak egészségem legyen az jó istentől anyit kérek Továbbá Khonurat is és kedves nejét tisztelem kívánok nekik is sokjo egészséget és hogy Ernőről szeretnének tudni ami kis ideig együtt voltunk azt láttuk hogy öneki jól megyen sorsa megvan neki minden napra kéttallérja ő nem dolgoz hanem sejem szövet vizsgáló könyű dolga vanneki dehát mint alegény ember élli világát demondhatom hogy becsületes ember :/: soraim zárval s tistelem az egész atyafiságot ménd egyes egyig és menden jó barátaimat kedves atyámat és szeretett kedves nőmet és aztaz három kis gyermekemet kívánok sok jó egészséget mindnyájokat és jó bekeséget boldog husvét ineplest kívánok jusak eszekben hogy vagyok az világon ésnis denagyon mesze :/: ere irom ezen verset bujdosik az én galambom valahol ahol még az dalós madár sem dalol isten velek velemis hü férjed jani

II. Kelt levelem April 20án 1905 : évben

Szeretett kedves nők és atyám kívánom istentől hogy ezen pár sorom az legjobb egészségben találja mindnyájokat én hála az jó istenek egészséges vagyok mehez hasonló jott kívánok mindnyájóknak :/: Továbbá tudatom velek hogy megint betlehembenn vagyok és az vasgyárban dolgozom most már éjszakai munkám van és taller harmincznyolcz czent az fizetés azért az kőbányát ott hagytuk és ketönket felvettek de mártont még nem és tudatom velek hogy most már itt meg állapodunk mert itt télre is van munka anak ki nyáronn itt dolgozik munkánk nincsen roszt mert olyan lasan dolgozunk amint mi akarunk nem szoritt benünket senki és tudatom velek aztis hogy az szememben az szél bele csapott valami szemetet és azért fizetem az orvosnak 75 czentet mégis magamak kellett meg gyógyítani de azért munkámból nem áltamki csak türtem demár meg gyógyul talán haaz isten segitt :/: Továbbá tudatom vellek hogy itt még mostis aajinforma az idő mintha nemis akarna nyár lenni :/: Továbbá írják meg hogy vannak az ó hazában nincs-e valami rossz ujság és hogy mutatnak az vetemények és mijjen tavasz van és az husvét inepeket hogy töltötték boldogan mert nekünk nincsen husvét csak úgy tudjuk hogy van husvétis kinek kinek de az szegény vándor magyaroknak nincsen innep semi deazért sóhajtunk istenhez miis de sokszor nem mulik el az nélkül tán egy percz hogy istenre és kedves családomra negondolnék

Továbbá írják meg hogy az közti toth János hogy van milett vele s mondják meg neki tisztelem és kívánok neki jóegéséget mindnyájóknak :/: és az Pánczél István meg adta-e már az fát el nefelejsék neki említeni mert az nekünk is pénz :/: és kérem írják meg hogy az szölő hogy mutatkozik :/: most már tisztelem kedves atyámat kedves nőmet marit Gábort és akis arany csibét akis bözsikemet és beszéll-e már akis aranyom mari pedig tanulj írni és írjal apának egy vidított levelet :/: Továbbá tisztelem apámuramat anyámaszont julit és akis gyermekeket alsó felső szomszédokat dinyeieket öreg nénémet konékat Szabó sogoromat szeretett kedves családjával László sogort szeretett családjával László komámat családjával s mindenn komámat családjajkal az Jánost es az öreg ángyomat köröskörüli szomszédokat minden jó barátimat szoval az egész mindenséget akik csak élve vannak az faluban az ügyelőt is tisztelem az ked-

ves családjával kívánok az egész közönségnek állandó és friss jó egészséget
:/: vállaszt várok :/:

Soraim zárval maradok jó fia és szerető férjed Johan Benczik az hideg
sirig és koporsom bezártáig tisztelettel :/:

isten velek velemis uram isten segics ámen

és mondják meg Huszár Ferenczéknek is tisztelem őket valamenyiüket
és írhatnak mártonak ide mihozánk

az atresz

Sout Betlehem Skuleri Strit Ha No. 26 :/: Pa Nord amerika

A fonomimika Palóccországban.¹

— Dicstesseeék a Jeézus Kirisztus!

— Mindörökökön amen.

— Honneét, honneét, Pesta saógor?

— Hát csak itt vaótam a feőúrnaá.

— Mi járátba vaót kied?

— Hát, saógor, am maag sehosse jaó van, ahogy az emmi kántoraónk
cselekszik az iskolába.

— Oszt mi a baja vélé?

— Búj úgy is a! mintha kied nem csak úgy tunná, mint jaó magam.
'Sz kennek is jár gyiákja az iskolába!

— Búj én saógor enneé tovább se hallottam semmit.

— Nagy itt a baj saógor! A minap ahogy a Güci gyereök haza gyön az
eskolábó, kérdem teőlé: no mit tanaótatok máma? Hát, lelkém-adta, el kezd
beőgnyi mint a bornyú, ugat, mint a kutya s kukorikol, akar csak a kakas...

Jeézus, Mária, szent Jaószep! mehibádzott a gyerek eszi! Ugrok oszt
a szenteótt vizeé, a szeméébe loccsantok s elkezdém simogatnyi a fejeét, hogy:
„eédés csépp jaószágom...”

De a gyermek egész okosan pislog feleém, akar a kezes birka s ereóssen
bizong, hogy így taníttya a kántor úr. Hát es saógor sēhossé jaó van, hogy a
lelkes-állatbó marhát csinaának az iskolába!

— Most értém maág, honnan virad, saógor. Minkét is im kēecccsgbe-
ejtett a múlt hētēn a kis Panna lyány. Ahogy ētteōnk esvère, apámuram a
szaphán hever, én még a laócán pipázok. A kis lyány eleékotorássza a tarisz-
nyájábaó az abc-és könyvet. Egy darabeét bāmól belé, mint a tehen a kútba.
Eccer csak megvillámlyik a szemi, az orráho kap, rá egyget mordol; memmeg
a fileéhé kap s elbeóđól... Im továbbad a szerviánkája gombját kezgyi rán-
gatnyi s arra is egyget hurit...

Nekém mingyá a Kutri nász kutyajók jutott eszēmbe, a Kurázs, akkit
tēnnap múlt tiz hetyi verteōnk agyon a kert farába. Én oszt kugrottam a
pitarba szárítao köteleé, hogy mondok megkötözük a lelkēmēt; apámuram még
aggyít a neveletlen újjával hánta rá a keresztet a szaphároó.

Ahol láttya a csepp lyány, hogy neki tartok a kötelvel, elfakad ríva,
hogy ne báncsam, nem eó deótotte fél az aludttejet, ha a Josi. Így tuttuk oszt

¹ Ez a jóízű palóc beszélgetés a mostanában megszűnt Népiskolai Tanügy
c. egri hetilap tárcájában jelent meg 1902. I. 20. — A szerk.

ki, hogy a romlás irányába nincs hiba a gyerekebe, hanem hogy a kántor úr teszi csuffá a zegeész falut.

— Csicsaóka Ferenc, akki a regeméntén filer vaót, harmadévi azt aóvasta a kalendariombaó, hogy valami tudalmas ángoly azon vesseng, hogy az embér majombaó lét. Kár vaót neki meghalni: letalább most azt is mēlláthatná, hocs csinaának az embérbeó majmot.

— Ha sok gyiák-gyerēkēt fogtomra vészēd, mind csak azt vallja, hogy így tanónak most olvasni. No iszen rajtok is a beódületi!

— Az ēn gyiák koromba nem bōgtōnk, letfēllyebb ha az öreg kántor a mogyoraófa-vesszeóv el igazgatta beleénk a siribizálást, meégis tuttaónk aóvasni, hogy a jegyező úr sē külōmben. Hát mire valaó az a sok haszontalanság!

— Igassaág a saógor. — Csavarnyi keék a daógon egyget.

— Bija jó lesz. Akad meég igasság Egörbe.

— Ki is praóbáalom hamarossan. Tudom, Jeézusom, ho nem soká bolondijja a kántor a böcsületes embör gyerekit.

— Eén eédes Jeézusom aádja meg a szivi szaándeékát. — Üllegyék.

— Dicsteseeék a Jeézus Kirisztus! — Mindörökkön amen.

PAKSY GYŐZŐ.

IZENETEK.

K. E. A Magyar Nyelvőr is tízéves jubileumot ül most annak az örömére, hogy tíz év óta minden társaságtól s minden hatóságtól függetlenül meg tudott állni azon a helyen, melyet elfoglalt a magyar tudomány s a nemzeti közművelődés szolgálatában. Még a Pallas Lexikonban azt írta Szily Kálmán és jövődömondása a Révai Lexikonban is megmaradt (az Akadémia cikkben): „*Ilyen vállalatok, melyek az Akadémia segélye nélkül fenn nem állhatnának: a Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Egyetemes Philologiai Közlöny...*” stb. stb. Hű és lelkes dolgozótársaink és olvasóink érdeme, hogy a Kassandra-jóslat nem vált be s a Magyar Nyelvőr az ötödik évtizedben is ifjonti erővel követi rég bevált irányát.

Cs. F. Igaza van, ez nem valami mintaszerű fogalmazás: „A ...Társaság | felolvasó üléssel kapcsolatos évi közgyűlését | január 19-én d. u. 6 órakor | a M. T. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghivattak.” A három terjedelmes előkészítő mondatrész (l. Brassait!) s a főnevétől oly messze eső idegenszerű vonatkozó névmás (l. Sajó Sándort!) mind a stílusát, mind a magyarságát kriukán alul valónak mutatja. Minden tekintetben jobb a Kegyed fogalmazása: „A ...Társaság január 19-én. tartja felolvasással kapcsolatos évi közgyűlését a M. T. Akadémia heti üléstermében. A Társaságnak minden tagját szívesen látjuk.”

B. Ö. *Nem ellenőrzik vagy nem őrzik ellen?* Mind a kettőben van valami szokatlan, azért inkább elkerüljük s azt mondjuk: *nem szokták* vagy *nem kell ellenőrizni*. Nyelvérzékünk az *ellenőriz* igét egyrészt az *ellenőr* főnévhez kapcsolja s nem akarja tagjait szétválasztani (mint pl. *ellensúly: ellensúlyoz: nem ellensúlyozza*), másfelől pedig az *ellen-áll*, *ellen-mond*-féle igék mintájára szétválaszthatjuk, mint ha azt mondjuk: *nem áll ellen*, *nem mond ellen*. A kétféle

lehetőség okozza a habozást és ingadozást. Ilyen ingadozások nem ritkák a nyelv használatában: sokszor nem lehet eldönteni, két használat közül melyik a helyesebb.

Javítás. Januári számunkban 42. 1. a Sarkantyú cikk 7. sorában eh. „az alapszava ennek az igenévnek“ olv.: Mi az alapszava ennek az igenévnek?

V. B. Tehát nem Pausaniasnál fordul elő a Kárpátok neve (mint a 48. lapon volt mondva), hanem Ptolemaeus Claudiusnál, de ez is a II. században élt és írt. Egyébiránt l. most Barsi Frigyes hozzászólását a MNy. jan. számában.

V. Gy. A többit is megkaptuk annak idején s közöljük, mihelyt lehet. Népdalfélékre nincs terünk, csak ha nyelvi szempontból különös figyelmet érdemelnek. — *Przemysl* körülbelül *Pšemis* vagyis magyarosan írva: *Psemisz*.

J. Gy. *Középpont* és *központ* közt nyelvérzékünk csakugyan különbséget tesz. A *központ* mintegy *közös pont* (pl. valamely intézményé) s nem kell éppen közép helyen lennie.

J. L. „Furcsák ezek a kifejezések *vállvetve* és *okve tetlen*, holott tudomra sehol sem fordulnak elő ezek: *vállat vetni* v. *okot vetni*.“ — Dehogy nem! Ime: „Vállainkat vessük egybe, egy lélek s akarat mozgassa fegyveres kezünket“ (NySz.). Az anyatermészet nemcsak a fiatalság bolondságaihoz vet vállat, hanem becsülettudón gondoskodik az öregekről is (Mikszáth: A m. nép bogarai, Pet.-társ. Lapja 2:233). Az fölnagy okot ne vessen a számadásban (NySz.) = a falu bírása okvetetlen adjon számot.

G. L. Az olajt jelentő albán *vaj*, *voj* szó csak véletlenségből találkozik a mi *vajunkkal*, noha ennek mássai — a finn *voi* s a lapp *vuojj* — néha olajt is jelentenek (43:191). Eredete ismeretes: a latin *oleum*, ill. olasz *olio* szó átvétele (l. Gröber, Grundriss d. rom. Phil. 1:810).

T. S. *Bocskoros nemes*, *kurla nemes* nem hivatalos elnevezések, hanem csak az illetőknek szegényes állapotját gúnyolók. Bocskoros nemeseknek különösen az oly községek nemeseit nevezték, amelyeket a múlt századokban tömegesen „nobilizáltak“, de úgy, hogy *donációt* nem kaptak, sőt címeres nemesi levelet sem.

Beérkezett kéziratok. Filológus. *Valamennyi*. — Kertész M. Szólas-magyarázatok. — Horger A. A MTsz.-hoz. — Dékány K. Nyelvtörténeti adatok. — Historikus. Az Ady név. — Dénes Sz. Kontár. — Györfly I. Nyelvtörténeti adatok. — Nászlai E. Tájszók, beszélgetések, népdalok. — Fokos D. Ismertetés. — Szerető G. Helynevek. — R. Vozáry Gy. Helyreigazítások, tájszók stb. — Simai Ö. A nyelvújítás történetéhez. — Csefkó Gy. Adatok a szófejtő szótárhoz. — Szabolovszky I. A gyermeknyelv. — Kemény L. Régi tolvajszótár stb. — Szabó J. Figyelmeztetés.

Újkönyvek és füzetek. Vargha D. Synopsis legendarum praedicationumque ex codicibus Hungaricis ratione habita Catalogi Sanctorum Petri de Natalibus composita (Budapest, Élet ny.). — Magyar Könyvtár: A modern háború eszközei. A mi hadseregünk. (60—60 f.). — Eucken R. Az élet értéke. Ford. Schöppflin A. (Franklin, 2 K.). — Zambra L. Versi inediti del Tebaldeo nel codice Zichy (Firenze, Olschki). — Ua. A Zichy-kódex és az olasz lira a XV. sz. második felében (kny.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

I.

Irta **Kertész Manó.**

1. *Háttra kötöm a sarkad.* Apró csinytevésért való ártatlan fenyegetés, országszerte ismeretes; így is mondják: *majd hátul kötöm a sarkad!* Azt hinné az ember, hogy tréfás eredetű szólás, mert hogy minek hátra kötni azt, ami úgyis hátul van. Dugonicsnak egy adata azonban azt bizonyítja, hogy ez a ma már konkrét tartalom nélküli fenyegetés egy régi büntetésfajtának az emlékét őrzi: *Farához kötötték a sarkát* (Péld. 1 : 27). A szólás jelentésének elhomályosodását mutatják ezek a változatok: *Hátró köttem a sorkod* (Nyr. 2 : 275, Csepreg). *Hátul kötöm a sarkad* (Karcag, Németh Gyula ért.).

2. *Megnyujt.* Az ország több vidékén annyit jelent mint megver, elhusángol (Szilágy m., Székelyföld, MTsz); *úgy megnyujtották*, hogy lepedőben kellett hazavinni (CzF). A Zala mentén ez a kifejezés is csak az ilyen szigorúbb fenyegetésben maradt meg: Vigyázz, hogy a kezem közé ne kerülj, mert megnyujtalak! A középkor kínzó kamaráiban valóban megnyujtották a vádlottat, hogy vallomást csikarjanak ki belőle. Egyes 16. századból való metszetek minden magyaráznál jobban szemléltetik a kifejezésünk gyökerétől szolgáló vízszintes és függőleges nyújtást (l. F. Heinemann: Der Richter u. die Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit, 64. és 66. l.).

3. *Majd lakatot teszek a szádra!* A szabadszájunak, az emberszólónak mondják fenyegetésül. *Lakatot vetének locsogó szájjára* (Dugonics: Péld. 1 : 27). *Nehéz a' részeg ember szájára lakatot vetni* (Kisv. Adag. 35). Semmiféle büntetőjogi munkában nem lehet nyomát találni annak, hogy ennek a szólásnak konkrét alapja volna a régiségben; de vannak archaeologiai bizonyítékok, amelyek minden más tanunál nyomósabban beszélnek. A Nemzeti Múzeumban, a turócszentmártoni tót múzeumban, Ivánka László-

nak és a Radvánszky-családnak birtokában őriznek egy-egy meglakatolt emberi alsó állkapcsot. A leletek valószínűleg a középkor végéről származnak (vö. Vajna K., MúzNépr. Ért. 5 : 85).¹

4. Nem tudom bizonyítani, de nagyon valószínűnek tartom, hogy szoros kapcsolat van e két szólás közt: *nem viszed el szárazon és rád terítem a vízes lepedőt*, s hogy mind a kettőnek valami előttem ismeretlen büntetésfajtában van a magyarázata. A második szólásnak különböző változatai határozottan ilyen eredetre mutatnak.

Szárazon eresztette el: büntetés nélkül (Nagybányai okl., Nyr. 9:521). *El nem viszi szárazon* (Dugonics: Péld. 1:25). — *Ráteríti a vízes lepedőt*: rávall, bűneit elárulja (Kiskúnhalas, Nyr. 14:472). *Maga fejére húszta a vízes lepedőt*: bajba keverte magát (Szatmár m., Nyr. 7:130). *Ráadták a vízes inget*: szemére térítették, elvádolták, hogy milyen (Hódmezővásárhely, Nyr. 2:285). *Hányom a vízes inget a nyakába* (Szalonta, Nyr. 20:428).

5. *Kérdőre von*. Akit kérdőre vonunk, attól valamiféle mulasztásnak, elkövetett hibának vagy sértésnek a beismerését várjuk. Ismerve a régi vallatás kínzó eszközeit, tudjuk, hogy a tagadó vádlottat kinpadra, legtöbbször csigára vonták. Nem vonnnya nagyobb csigára az Eperjesi Hohér az Hegyi-Tolvajokat (Sámbár: Matkó és Pósa. megtork. 387). Az *sédora vonzlak, s' ki keresem ugyan belőled, hun tanultad az olyan forma böitöt* (Balásfi: Csepr. Isk. 323.). Ha figyelembe vesszük az ilyen vallatásra vonatkozó régi kifejezéseket: Ne búsulj Péter, híved lések, *tsigán sem mondok egyebet* (Fal: TÉ. 730). Ollyakat mondat véle haragbúl, a miket *tsigán sem vallana ki artza-pirulás nélkül* (Fal: NU. 296 — NySz) — akkor kétségtelennek tarthatjuk, hogy a *kérdőre von* kifejezés a *deresre von*, *csigára von* kifejezéseknek a párja és hogy a kínzó vallatásnak, a „peinliches Fragen“-nek emlékét őrzi.²

6. Simonyi A nyelv és a társadalom c. cikkében (Nyr. 43:1) a kocka és kártyajáték néhány kifejezését is tárgyalja; a *feltesz valakivel* szólásnak innen való származását is említi.

¹ A szólás megvan a németben: *einem ein Schloss vor den Mund legen*; megvan a bibliában is: Sirah 22, 23 (vö. Borchard-Wustmann, 418. l.).

² E néhány magyarázat pótülkül szolgál Tolnai Vilmosnak A régi büntető-jog néhány nyelvi maradványa c. jeles tanulmányához (MNy. 9:193 s köv. l.).
cs (A régi magyar jogi nyelvről c. cikkéhez (Nyr. 28:153 s köv.).

E származtatás helyes voltát az ilyen szólások igazolják: *A* ki akar nyerni, annak fel kell tenni* (Dugonics: Péld. 1:72). Elvetéd egyszer az koczkát, *én-is feltettem melléje*, meg-is kel azért immár mind végig játszunk (Pázmány: Öt Lev. Össz. M. 2:543). A kártya- és kockajátékban való mérkőzés kifejezése aztán más természetű vetélkedést is jelenthet; az átmenetet szépen mutatja ez a mondat: *Ha feltettek, igaz okokkal kellene viaskodni* (Pázmány: Csepr. Szégyenv. Össz. M. 5:122).

7. Ugyancsak a kártya- és kockajátékban gyökeredzik a *kitesz magáért* kifejezés: *Nyertes mind a kettő, jól kitett magáért* (Fal: Vers. 913 — NySz). *A ki a fizetésben magáért kitész* (PPBl. — NySz). Amint az előbbi szólásnak az az értelme, hogy valakivel mérkőzik, versenyre kel, azonképpen a *kitesz*-nek is van ilyen jelentése: Hol az a hatalom, melly *vélem ki tehessen* (Moln: J. Épül. 246. — NySz.).

8. Bár a szerencsés sorsjegytulajdonos *üti meg a főnyereményt*, azért maga a szólás, amint első pillanatra világos, a kártyajátékból való. Azt sem kell bővebben bizonyítani, hogy az *elüti a kezéről* kifejezés szintén innen származik; vö. Finom mesterség ez, mellyel játékban minden *kártyát el-űthetsz* (Fal. UE. 405. — NySz). *El-ütötték a' kezéről*. Más nyerte el a' mit ő keresett, meg-tsalatkozott reménységében (Kovács: Péld. 59). A *kezére játszani* kifejezést az olyan kártyajátékok magyarázzák, amelyekben ketten-ketten egymást támogatják. — Ugyancsak szerencsejátéokra kell gondolnunk e régi közmondás hallatára: *Szemesnek való a' játék, vaknak az alamisna* (Kassai: Szók. 3:68).

II.

Irta **Mariánovics Milán.**

Motoz van a fejibe. — Két *motoz* szavunk van. Egyik az ige. Ennek ilyen változatai vannak: *motol, motonoz, motorász, motor-kál, motozkál, matiszkol, matat, matász, matarász, matikál*. Rokonértelműek vele: *kotoz, kotorász, kotonoz, kotonáz, kotomáz, keresgél, kutat, fitet, fütet, fityész, fütýész, fűrkész* stb.

A másik *motoz* v. *motosz* főnév s a köznyelvben, az irodalomban rendesen csak ebben a szólásban használják: *motoz van a fejibe* = vmi bogara, rögeszméje van, hóbortos, bolondos (er ist nicht richtig im Kopfe, Ball.). „Van is az én

koponyámban még egy *motosz*“ (Rákosi J. egy Shak.-fordításban, I. erről Nyr. 43:329). Vö. még: „A pártlap iránya eleve megszabja a pártcikk irányát. Néhány frázist csapunk hozzá és azzal *beadtuk a motoszt* a közönségnek“ (Fővárosi Lapok 1895. 3415. l.). *Motoszt eresztettek a fülébe* (Herman O. MNy. 1:230; vö. jm. einen Floh ins Ohr setzen). Így is mondják: *motoszkája* van a fejibe.¹ Továbbá: (vmi) *motoszkál* a fejében (es geht ihm in dem Kopf herum, er hat Grillen, SimB.; Ball: *motozik agyában*, es geht ihm (unwirsch) in dem Kopf herum).

Ámde ezek a szólások már átvitt használaton alapulnak, illetőleg a következő közmondásszerű hasonlatból rövidültek: „*Motoz van a fejiben mint a bolond birkának* = minden dolga hóbortos“ (Szegedről Nyr. 1:324). Eredetileg t. i. csak a birkában volt *motoz*: „a juh *motozja*: rabies ovis“ (Kassai 1834); „*motoz van a fejibe*: meg van kergülve a birka“ (Heves m. 1840-i adat MTsz.). Ismeretesebb az igéje: „*Motozik*: mintegy megzabáll a juh a kövér mezőn, fűvön; *megmotozik*, Himfi 2. rész“ (Kreszn.) „*Motozik, megmotozik* a juh a Dunamelléken, azaz megkerengősödik a szédítő galandféregtől, Taenia cerebrialis, németül die Qveese. Turbat ovium cerebrum a juh motozja: rabies ovis“ (Kassai). „*Megmotozik*: 1. megzabál és megdöglök, kül. birka; 2. megkergül a birka“ (MTsz., csupa dunántúli adat). Lehr Albert is ebben az utóbbi jelentésében ismeri: „Kerge a juh, ha megszállja a kergesség (kergeteg) nyavalyája, megkergül (...megmotozik), azaz a kerge féreg (motoszka) hólyagja támad az agyában“ (Toldi Est. 194). Ellenben Herman Ottó szerint: „*Kergesség, motoz* nem ugyanaz. Mind a kettő általánosan ismert baj, de ok és okozat szerint más-más. A kergeséget egy galandféreg okozza, Taenia coenurus,... a juh föllegeli, fejlődő alakja a juh agyába jut, hol hólyagszerűen megnövekedve, nyomást gyakorol az agyra, és ekkor a juh a nyomáshoz képest mindig egyoldaluan forog, *kereng*. A baj halálos. A *motoszt* a juh sajátos bögölylege, Oestrus ovis, okozza, mely petéivel a juh orra lyukait „köpi meg“. A kikelő álca... a juh orrát ingerli,... az állat szédül, elkényszeredik, belebutul: *motoz van a fejében*.“ (MNy. 1:230, ugyanígy Pászt. Nyelvk. 581, 510.)

¹ Baksay Sándor írta Károli Gáspár és a füstli fecske emlékkönyve c. tárcájában (B. H. 1890. XI. 16): „Immár megismerétek, hogy az én kereszt-leányom volnál, ki *Motozkának* is hivattatál az te fejedben volt csécsapságok miatt.“ — A szerk.

Nyelvészeink ezt a főnévi *motoz*-t azonosnak tartják a közönségesebb igei *motoz* szóval (l. pl. Nyr. 7:441) s a magyar nyelvérzék is talál a jelentésben is összekötő kapcsot. Azonban kétségtelen, hogy a betegség neve nem a mi nyelvünkben keletkezett, hanem mi a csehektől vagy a tótoktól kaptuk. Bizonyítja ezt az a tény, hogy a kergeséget okozó állatot csehül így nevezik: „*motauz*, Gyrinus Linné, Taumelkäfer“ (Jungmann). *Motauz* v. *motouz* s a régiebb nyelvben *motovúz*, *motúz* tkp. zsinór, madzag (a magyar *madzag* is ennek a szónak a cseh és tót kicsinyítője: *motouzek*, *motúzek*). A férget az alakjáról nevezték el (vö. ném. *Schnurnurm*, Nemertes, szlov. *živi motóz* ua., szó sz. eleven zsinór), s a csehben az elnevezésnek egész családja van: *motolice* „Schafegel, Drehkrankheit der Schafe“, *motoličny* stb. drehig, drehkrank, *motověr* Drehkrankheit der Schafe stb. (Kott cseh-n. szótára). Vö. még: *motoliti* drehen (Jungm.), *motati* bewegen, haspeln, *motovidlo* Haspel ~ *motóla* (továbbá pl. szlov. *motiti* zavar, habar, *motati* csavar, teker stb. s lehet, hogy a m. *motoz* ige is összefügg evvel a szócsaláddal.

Ezekből, úgy hiszem, kétségtelen, hogy a *motoz* főnév átvétel cseh vagy tót nyelvből, eleinte csak az állati betegségekre vonatkozott s csak utóbb, egy szólásmódon át, változott az emberi hóbort kifejezőjévé.

FAPAP, FAJANKÓ, FAPÉNZ ÉS TÁRSAIK.¹

Irtá Réthei Prikkel Marián.

Vannak összetett szavak, melyeknek részei oly világosaknak tetszenek előttünk, hogy eredetüket vizsgálni egészen feleslegesnek tartjuk. Az ilyenek, úgy véljük, külsejükön hordják születéslevelüket. Mikor teszem csekély vagy semmitérő dologra azt mondjuk, hogy — „*nem ér egy fapénzt, fabatkát, fagarast, fapollurát* v. *fakovát*“: akkor egészen természetesnek gondoljuk, hogy a *fapénz*- és társaibeli *fa* jelző nem lehet más, mint a *ligneus*, azaz: fából való értelem viselője. És ezzel az ilyen összetételek származását megfajítottak hisszük. Ugyanígy vagyuk az együgyűekre, ostobákra csúfnévül használt *fajankó* szóval is. Hányan kételkednek abban, hogy első tagja csakis am. fából való? Sztáray Mihály ismert valláspolemikus színművében: Az igaz papságnak tikoré-ben *fapapoknak* csufolja a katolikus papokat, s az ócsároló névben természetesén megint csak a *ligneus* értelmű *fa* szónak jelentését látjuk.

¹ Vö. Ugyancsak e cikk szerzőjétől: Fakutya, MNy. 11:22. — A szerk.

Szóval: úgy szemre-főre, látszatra teljesen tisztában áll előttünk ezen összetételek eredete. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy eddig senki sem tartotta érdemesnek behatóbban kutatni eredetüket. Mert például CzF.-nak az az odavetése, hogy *fapénz* am. „fából csinált pénz“, *fapoltura*: „poltura fából“, *fakova*: „fából csinált kova, melyből tüzet ütni nem lehet“, alig vehető komoly szószármaztatás számba. Komoly számba megy ugyan, de hibás alapja miatt nem sokkal többet ér Szilády Áron értelmezése a Sztáray-féle *fapap*-ról (RMK. 5:364.), mely szerint a némaságot, szótalanságot akarná jelenteni s a *fa-jankó*, *fa-kép*, *fa-kutya*, *fa-peti*, *fa-szent* csúfnevek nyomán jött divatba. Ezzel kapcsolatban magától érthetően téves Szily Kálmánnak föltevése is (MNY. 4:484.) a fajankó-nak a hibásan értelmezett *fapap*-pal való rokonságáról. Igaz, hogy a kettő között valóságban megvan a származásbeli rokonság, csak hogy nem a Szilády fölvette alapon. Sziládyt kétségtelenül a következő két régi szó-lásmód vezette felre: „mint az *fa* vgy nem mér szóllani: magis mutus, quam scapha“ (Decsi, Adag. 150.) és „Hallgat mint a *fa*“ (MA.); tehát *fapap* = néma pap, annál is inkább, mert hisz tudva van, hogy a kath. papokat néma ebek-nek is csufolták a protestáns prédikátorok.

Ez az egyszerű következtetés egészen helyes lenne, ha Sztáraynál a *fapap* csakugyan a némaság csúfneve volna. Ámde bizonyosan nem az. Ha Az igaz papságnak tiköré-t figyelemmel végig olvassuk, lehetetlen rá nem jönnünk, hogy a *fapap* igazában mint a tanulatlanság, tudatlanság, butaság csúfolószava szerepel benne.

Sztáray már a Prologusában arról panaszkodik, mennyire „böcsületes ez mostani időben az hamis [t. i. katolikus] tudatlan papság és utálatos az igaz és Isten igéje hirdető [t. i. protestáns] papság“ (RMK. 5:211). Színművében pedig több helyt ugyancsak a tudatlanságot emeli ki a kath. papság legnagyobb bűnének. Világos bizonyosságul szolgálhatnak eme kifakadásai:

Nyaka-nyirett papokat, heréletlen kappanokat, *fa papokat*, váaz papokat, bolond papokat, hivolkodó tudatlan papokat ezután nem akarunk tartanyi. Mert nem igazoljuk, hogy minden tudatlannak az fejét megnyiritek és osztán pénzért pappá teszték (225). — Minden tudatlan papot pénzért pappá tesznek (230). — Mit tészünk a sok csuda tudatlan papokkal? (234).

De a *fapap* és a tudatlan pap azonosságára még nyilvánvalóbb bizonyosság a következő szóváltás:

Antal. Ez ám a dolgotok, ha nem tanultatok (239).

Borbás. Lám mondám, hogy mind *fapapok* ezek (240).

Még a „fából csinált barátok“ (221.) kitételrel is nyilván a tudatlanságot akarja csúffá tenni Sztáray, mert Antal bíróval Borbásnak arra a bizonykodására mondatja, hogy „a papságot pénzen adják és pénzen veszik, s azért ilyen tudatlanok és gazdagok“ (221). A *fa* jelző eszerint Sztáraynál minden bizonynal

a tanulatlan, tudatlan, ostoba értelem kifejezője, melyhez a fenti két szólásmódnak semmi köze sincsen. Elismerem ugyan, hogy ki lehetne ezt a jelentést is magyarázni valahogy metaforikusan az eredeti *ligneus* = fából való értelemből, de nyomatékosan kell hangoztatnom, hogy a nyelvtörténet egy adattal sem erősíti e kimagyarázást. Viszont arra sincs példa sem a régiségben, sem a népnyelvben, hogy a *fa* jelző valamely összetett szóban a néma fogalom hordozója volna.

En abban a véleményben vagyok, hogy a *fapap* helyes megfejtésére Csúzy Zsigmond következő mondataiban találunk bár kissé kései, de pozitív történeti alapot: Mit ért egy *fűz-fa Pap* a praktikához (EvHárKeny. 350). Egy olyan Pafatius, *fűz-fa Papnak* tudománya-nélkül nem szűkölködnek (Morzs. 397). Ezekből az adatokból azt lehet következtetni, hogy a *fapap* voltaképpen a *fűzfapap* megrövidített mása. Emeli a következtetés valószínűségét, hogy Csúzy a *fűzfát* egyenesen mint az ostobaság jelképét állítja elének ebben a kijelentésében: Maga az Isten Angyalnak nevezi a Papot, nem meg-vetve (talám mint te) *ostoba fűz-fának* (EvHárKeny. 656).

A legfeltűnőbb pedig, hogy a *fűzfa*-jelzőnek ide vágó megkurtítására is akad példa Csúzynál a *faevangelista* összetételben: O távoztassuk! Luther és Calvinus *fa*-Evangelistáknak poshatt kovászokat (Tromb. 73). Tehát: valamint *fűzfaevangelistá*-ból *faevangelista*, úgy lett a *fűzfapap*-ból is *fapap*.¹

Ez a származtatás, mondhatná valaki, szó nélkül elfogadható volna, ha Csúzy Sztáraynak véletlenül kortársa; mivel azonban másfél száz évnyi idő van közöttük, csak afféle „filius ante patrem“ értelmezés számba mehet. Valóigaz, hogy Sztáraynál sokkal előbb van *fapap*, mint Csúzynál *fűzfapap*, melyből az előbbi szerintem származott. Ámde azt az ellenvetést nem fogadhatom el, hogy Csúzy későbbi adatainak nincs történeti bizonyító erejük. Akkora nincs, hogy kétségbe vonhatatlanná tennék származtatásomat; de annyi igenis van, amennyi egy tudományos vélemény kellő megalapozásához elégséges. Csúzy ugyanis a *fűzfapap* elnevezéssel nem egyéni szóalkotást ad, hanem népi felfogást képvisel, amely majdnem bizonyosan régebbi eredetű. S hogy a *fűzfapap* (noha ez ideig nincs is rá a XVI. századból adatunk) csakugyan a protestánsorkorbeli korábbi valláspolemiák csúfoló szava, az a körülmény is mutatja, hogy Csúzy egyik protestáns ellenfele részéről való sérelemképpen említi, hogy őt „megvetve ostoba *fűzfának*“ nevezte. Ahhoz pedig, hogy a *fűzfapap* határozottan népi észjárás terméke, szó sem férhet. Csúzyn kívül él vele a szintén erősen népies Vajda Sámuel is Jézus Krisztusnak élete c. munkájában: „Kedvellié Isten az aranyos Kelheket a *fűz-fa Papok* kezeiben?“ (3 : 58).

¹ Hasonló szórövidítések: *fenevadállat* (NySz.) > *vadállat*, *menykhöítés* > *köítés* (Csúzy, Síp. 666.) stb.

Ha továbbá egymás mellé állítjuk Sztáraynak „*fából faragott barát*“ (= tudatlan ostoba barát) kifejezését s a Decsi Adagiái közt található (351) „*fűzfából faragott vers*“ (= carmen deductum, vagyis: gyenge, elrontott, sületlen, ostoba vers) frázisát: könnyen arra a gondolatra juthatunk, hogy Sztáray *fából faragott* jelzője alkalmasint a *fűzfából faragott*-nak megrövidítése; tehát a kurtítás már a XVI. században megeshetett.

Végül nyomós történeti analógia áll előttünk a közönséges *fajankó* gúnynév származásában, amely bizton kimutathatóan *fűzfajankó*-ból rövidült meg, miként egy XVII. századbeli éneknek (Férifi és az asszony versengenek, Thaly VÉ. 2:257) következő sorai tanúsítják: Estve, ha haza jön, csak részegeskedik, Mint egy *fűzfa-jankó*, mellettem úgy fekszik.

Egyáltalán mint kétségbe nem vonható tényt lehet megállapítanunk, hogy a magyar népi felfogás a *fűzfát* egyrészt az ostobaság, tudatlanság, másrészt a gyengeség, értéktelenség, hiábavalóság, hitványság jelképének szokta régtől fogva alkalmazni. Vö. CzF.-nál: „*Fűzfa* = átv. és tréfás ért. haszontalan, hitvány, alávaló, erőtlén, lágy.“ Ismeretes népi szólások: Az én kardom se *fűzfa* (Kov. 112). — *Fűzfa* hegedűhöz nádvonó illendő (Szirm.² 158). Ide vehető Matkónak ez a mondása is: „*Fűzfa sulyok* ez Mátyás, az az igen igen nagy hazugsághoz illendő mondás.“ (BCsák. 9).

Apáink a *fűzfapap* és *fűzfajankó* mellett ugyancsak kicsinylő alkalmazással *fűzfakatonát*, *fűzfapoétát*, *fűzfalogikust* és *fűzfadeákot* is emlegettek:

Gyenge vitéz s *fűz-fa katoná* vagy (Csúzy, Síp. 142). Úgy harcolt, hogy ellenségét szolgálat-alá vetvén, ne-talán nád-szálon nyargalodzo *fűz-fa katonaságért* meg-vetessék (Csúzy, Tromb. 310). — A jesuitáknac proprium-joc efféle embertelenkedés, hogy túlők *fűz-fa poeta* modgyára ki-gondolt versek bizonyosságok (Czegl., Jáph. 13). Latrikámos *fűz-fa poéták* (GKat., Graduál Ajánl.). — *Fűz-fa logicus* (Czegl., Dág. 14). — *Fűzfa-deák* (= haszontalan ember, Dug., Példb. 1:245).

Elvont dolgokra s élettelen tárgyakra is alkalmazták:

Fűzfa logicája szerint (Matkó, BCsák. 69). *Fűzfa*, taplós és gyermekhez is illetlen *distinció* (ua. 270). — Efféle bakbüzű *fűzfa versek* alá Beythe István írta nevét (Pázm., Kal. 221). Vö. *Fűzfából faragott vers*: deductum carmen (Decsi, Adag. 351).

Talán nem csalódom, ha eredetük szerint ide sorozom a *fapénz*, *fagaras*, *fapoltura* és *fakova* összetételeket is. Ezek közül elsőnek a *fapénz* lép fel nyelvemlékeinkben. A *fagaras*, *fapoltura* és *fakova* tudtommal újabb használatuak:

Igy vesztők, mintha fa-pénz lőtt volna, nagy módnénkűl szép országunkat (Pázm., Kal. 44). Adgyatok több pénzt avagy csak fa pénzt a Matkónak (Illyefalv., BCsák. Tomp. 86). Bolondnak *fapénz* jó, ha elveszti is, nem bánkodik utánna (Actio curiosa, Thaly kiad. 166). Nem ér egy *fapénzt* (Dug., 2:238).

Fa pénzzel várat nem építhetni (Dug., 1:157). Fa pénzt vesz arany gyanánt (Erd., Közm. 13).

Kap rajta, mint vak koldus a fagarason (Dug., 1:166). Vak koldusnak fa garas is jó (Dug., 2:79). Nem ér egy fa garast (Erd., 126). — Nem ér egy fa polturát (Dug., 1:245). — Nem ér egy fa batkát (Erd. 126). — Nem ér egy fa kovát (Nyr. 25:378). A fia csak egy fakohával sem jobb ám atyjánál (Simai, Váratl. vendég, Nyr. 24:91).

Hogy ezen összetételek közül a *fagaras* és *fapoltura* a régebbi *fapénz* analogiájára jöttek létre, nem szorul bővebb magyarázatra és bizonyításra. A rossz v. elromlott tüzkő értelmű fakova (koha) pedig igen valószínűen mind a három hatására keletkezett. Tehát tulajdonképpen csak a *fapénz* eredete kíván megvilágítást. Ennek jelentése: nummus futilis, wertlose münze, vagyis értékevesztett (használatból kiment), rossz pénz. Mivel egyetlen *fa-* jelzős összetételünk sem akad se a régiségben, se a népnyelvben, melyben a *fa-* értéktelen, semmitérő értelemmel volna alkalmazva¹; s mivel a futilis, wertlos jelentést az eredeti: fából való értelemről különben is csak nagyon erőszakolva lehet hasonlati átvitelrel kihozni, ezért azt a gondolatot, mintha a *fapénz* etymonja = fából csinált pénz volna, elfogadhatatlannak kell itélnünk. Minthogy pedig evvel szemben a magyar népi felfogás régi idő óta a *fűzfát* használja az értéktelenség egyik jelképének; és arra is van biztos történeti példánk, hogy ezt jelzős összetételben megrövidíti, én azon sejtelmemet fejezem ki, hogy a *fapénz* előrészében igazában a *fűzfa* lappang. Jól tudom, hogy mai napig egy pozitív adatunk sincs a *fűzfa*-pénz összetételre, mindamellett föltevésem, úgy hiszem, mégis jogosultabb annál a pusztá hangzásra támaszkodó ötletnél, mely szerint a *fapénz* am. fából csinált pénz.

A *fa-* jelzős metaforikus összetételeink közül tisztázásra várnak még a régebben használt *falegény* és *faasszony*, meg a népnyelvben maig élő *faember* és *fapeti* szavak.

Veresmarti Mihály említi Intő és tanító levelében (244), hogy korában (a XVI—XVII. században) a protestánsok *falegényeket*, szenteket imádóknak szokták volt csúfolni a katolikusokat. Veresmartit igazolja Matkó is, kinek Bányászcsákányában a szóbeli csúfolásról ezt találjuk: „A *fa legénykék* és *Asszonykák* felől nincsen a pápistáknak parancsolattyaok“ (79). Ezt a két gúnynevet minden bizonnyal a *faszent*² = fából faragott szent-szobor (vö. áll, mint a faszent, szm.) hatására alkották, mert az elsőnek jelentése: férfi szent (fa) szobor s a másodiké: női szent (fa) szobor.

A Zala megyében járatos *faember* név, mely am. ügye-

¹ A gúnyosan használt *faszent* (alázatost mutató CzF.) és *fababa* (= pictus masculus CzF.) összetételek nem vágnak ide, mert ezekben nem maga a *fa-* jelző, hanem a két tag együttesen fejezi ki a kicsinyítő értelmet.

² Maga a *faszent* is alkalmasint csak analogiára jött létre, t. i. a régebbi *fakép* = fabálvány, faszobor (vö. ott hagyták a faképnél szm.) hatására.

fogyott, gyüge ember (MTsz.), vagy a közkeletű *fajankó* nak képmására keletkezett, vagy a Dunántúl hallható *bikkfaember*-nek (= ostoba, gyámoltalan, vö. *bitfaember* = esetlen, faragatlan MTsz.) ugyanoly megrövidülése, mint a *fajankó* a *fűzfajankóé*.

A Szilády említette (RMK. 5:364) *fapeti*, melynek nyomát másutt nem találom, csakis a *fajankó* leszármazottja lehet.

A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Simai Ödön.

A XIX. század legelejének irodalmában, melynek szép-literaturai zömét német regények és színdarabok átültetései teszik, több érdemes munkás is akad, kik kedvelt fordítói voltak könyvkiadóknak s közönségnek egyaránt. Nevük azonban, bár nem tartoztak az irodalomnak úgynevezett „napszámosai“ közé, feledésbe ment; nemcsak azért, mivel nagyobb tehetségek mellett észrevétlenekké váltak, hanem azért is, mivel sokszor sikerültebb fordításait névtelenül adták ki. Nem mindig sikerül ugyanis egykorú feljegyzések vagy szerencsés véletlen folytán e névteleneknek, gyakran érdemetlenül is hamar elfelejtetteknek jogaikba való helyezése. A Téli és Nyári Könyvtár, a Mulatságos Könyvtár ismert ismeretlenjein kívül pl., kik fordításaikban inkább az egyszerű népies felé hajló köznyelvet adták, voltak szép számmal fordítóink, akiket talán a Kazinczy-iskola első fecskéinek tarthatnánk. Úgy akartak írni, mint Kazinczy. A köznyelv finomabb hangja alacsony kifejezésektől menten, festői leírások, keresettebb szófűzés, sokszor Bartzafalvi tollára valló újítások, sőt merészebb germanizmusok ütik meg fülünket ezeknek könyveiben, melyek külsőleg is a Kazinczy ízlését utánozó csínossággal jelentek meg. Irodalomtörténetíró meg nyelvész egyaránt találhat bennük érdekes, haszonra fordítható vonásokat.

Farkasfalvi Farkas Ferenc is azok közül való, akik a múlt századnak már első tizedében Szemerével együtt Kazinczy nyomába igyekeztek lépni és nem is egészen eredménytelenül. Írói pályája csupán abban tér el a többi jurátusból lett írónkétól, hogy a verselgető és sűrűen fordítgató kezdőből nem szép-, hanem termékeny közgazdasági író lesz a 30-as évek végén. Erről szokásos lelkiismeretességgel szól Szinnyei a Magyar Irók-ban. Itt csupán egyik eddig ismeretlen fordítására akarjuk ráterelni az illetékesek figyelmét.

A Napoleonról szóló, magyar nyelvű történetkönyveink között, ha nem is a sormegnyitó, mindenesetre egyik első az 1808-ban Pesten Hartleben Konrádnál megjelent, 232 negyedrétű lapra terjedő könyv: „*Napoleon* Frantzia Birodalom' Tsászáranak 's Olasz ország' királyának élete 's tulajdonsági.

Születésétől a tiltsi békességig". E névtelenül megjelent fordítás Farkas Ferencnek és Holasovszky Imrének munkája.¹

A mű megjelenésének ideje, fordított volta, tárgya és szerzői világosan utalnak arra, hogy nyelvi érdekességét milyen irányban kutassuk. A XIX. század legelején történik meg íróinknak s olvasó közönségünknek két táborba szakadása; német könyvek fordításai közben teremnek a nyelvújítás vad és szelid hajtásai; a könyv az első világháborúról szólván, hadi műnyelvünkre nézve hasznos adatokat szolgáltatathat; szerzőiről végül hiteles bizonyosságaink vannak, hogy az újítók közé tartoztak. Farkas egyik fordításában (Az Éjnek Diadalma a'vagy a' Tündér Lelkek (1808) maga vallja: „Én kiteszek több új szavakat is. A kinek tetszik, vegye be.“ (99. l.) Ez a nyilatkozat tükröke a szófaragók szerénység alá rejtőzködő, ismert kijelentéseinek. Holasovszkyról pedig a kiadó, Hartleben írja Vitéz Kálnoki Móricz c. munkájának hirdetése közben: „De hiszem már a' szerzőnek neve egyedül is elég ajánlására, kinek főbb igyekezete folyton oda arányoz, hogy szeretett anyanyelvét minden idegen beorozott fattyú igéktől megtisztítván, annak eredeti szépségét, 's bő tárgyát, melly idegen szó segéd nélkül éppen nem szűkölködik, hazafiával megkedveltesse, ama nagy Romainak arany szavait szinténül elméjében forgatván, minden nemzetnek elvesztét mindenkor nemzeti nyelvének farbarúgása előzte meg“ (Hazai és Külf. Tud. 1808. 2:164).

Farkas, mint fordító, maga számol be azokról az elvekről, melyek szerint dolgozott. Nézetei a korában sűrűen előforduló rabszolgai fordítások nyügétől való szabadulásvágyat éreztetik, s majdnem az úgynevezett szabad fordítások szabályaival egyeznek meg. „Igen különös munka a' fordítás — mondja Kotzebue néhány elbeszélésének átültetése közben. — Ollyan, mint a' kés, vele vágni és vágatni lehet.“ Némelyek mindent a fordítónak, mások az eredeti írónak tulajdonítanak. Pedig a fordító nem tehet szépségeket a műbe, ha eredetileg nincs benne; viszont

¹ Ennek a könyvnek Akadémiai-könyvtárbeli példányán (Életir. O. 424) néhány bejegyzést találunk, mely magától a fordítótól ered. Még pedig: a címlap hátsó felén: „Francisci Farkas de Farkasfalva Authoris hujus libri usque ad paginam 188.“, a 188. l-on alúl: „A'mi ezen lineán tul vagyon, Holasovszky Imre Ur munkája, minthogy betegségem miatt magam tovább nem folytathattam.“ S végül az utolsó lapon: „Ezen könyvnek legnagyobb részét a' Német ki-adásból fordítottam, némellyeket pedig az Újságokból tettem bele a' 188-ik levelig, a' többit meg-betegülésem miatt Hollosovszky Imre Ur folytatta.“ Ezekből a bejegyzésekből kitünik, hogy az Akadémia példánya az egyik szerzőnek volt a tulajdona, s hogy társszerzője, mint a korabeli hírlapokból láthatni, ennek az időnek, Farkasnál ugyan termékenyebb, de csekélyebb értékű fordítója volt. Farkas szerzőségét különben a Tudós Társaság 1834–36-i Évkönyvei is igazolják. Ezek ugyanis (3:30. l.) megemlítik, hogy „Farkas Ferencz hat rendbeli saját munkáinak kötetait adá a' társaság' könyvtárába“, sőt u. i. (223. l.) felsorolván ezen ajándékkönyveket, mindegyiket csillaggal találjuk ellátva azért, mert „A' * csillaggal jegyzettek a' kedveskedők' saját munkáik“ (220. l.).

az eredeti szépség is elvész, ha a fordító „ki nem tudja azt ütni“. A hű fordításban a gondolatot az írónak, „a kiejtést a’ Fordítónak kell tulajdonítani“. De még a hű fordító sem köteles az annyira hív fordításra, hogy az eredeti „allyasát“ el nem hagyhatná, vagy, ha tud, holmi szépet bele nem tehetne, rajta nem jobbíthatna, szépíthetne. „Én ezen szabadsággal élek minden fordításban.“ Legkevésbé élt ezen joggal a Világ’ Ritkaságiban, legnagyobb mértékben a Kotzebue-fordításban, melyben oly szabadon járt el, hogy kénytelen megvallani: „ez a’ munka egészen sem az enyim, sem az Iróé“ (K. Szin-darabjai 1809: 20–22 ll.).

Mindazonáltal, habár itt-ott elég szabadon fordít is, s nem ragaszkodik a szöveg kifejezéseéhez, mégis sűrűen találhatók nála nemcsak kortársainak, főleg Bartzafalvinak, Sándornak nem épen életre való új szavain, a Tiszti Szótáraknak, főleg a Bartzafalviánus Baranyamegyeinek ajánlatain kívül bizonyosan önmaga alkotta újítások, szokatlan kifejezések, melyek feltűnően előbbre viszik egy-egy új szavunk történetének kezdőpontját, vagy meghosszabbítják több idegenszerűségünk életét, úgyannyira, hogy nyelvének merészségei a Mondolat írói előtt sem maradtak ismeretlenek és a szótárba is belekerültek. A Gessner Idylliumainak festői nyelve, természetképeinek hangulatos leírásai egyesülnek sokszor nála a messzemenő purizmus túlhajtásaival. Lehetetlen pl. fel nem ismernünk a Paramythion-ok finomult hangját, díszes, kifejező jelzőit Farkas legszebb fordításának, A’ Világ’ Ritkasági-nak Elő-szaván, vagy e néhány sorában is:

...De felette veszedelmes is ehhez közelíteni. A’ le omló víz zuhogása, a’ vadon kőszálok makats ódalival tsatázó haboknak sivító dörgései könnyen el szédítik az embert... Bizonyára, ha valaha egy tisztos andalodás szent borzadással lephet meg egy halandó kebelet; valójában dobog itt az érzékeny szív, midőn a’ Természet azon tsuda erei rendes munkájoknak erednek, mellyekhez képest a’ halandóság törekedő lelkes iparkodási is egy sikertelen kisedő fáradozásként el enyésznek... véghetetlen hatalmának szavát a’ hegyek rejtekos ormai között is dörgeti ’s a’ tüzelgő villámnak tekervényes utjain el önti fény-tengerét a’ buslakodó föld színén... (5–6. l.)

Említettem fentebb, hogy XIX. század első tizedében kezdődik meg írónknak, olvasónknak szétválása a neologia szempontjából. Bizonyára sűrűek voltak már ekkor is Pesten a vitatkozások írói társaságokban, nemcsak egy-egy új szóra nézve, hanem egész művek neologus irányzata tekintetében. Ezeknek a vitatkozásoknak hatása kezdő írónknál sokszor érezhető is. De alig találunk jellemzőbb példát a két felfogás első összeccsapásainak hatására a *Napoleon*-fordításnál. Ennek a könyvnek három kiadása jelent meg. Petrik a Farkasféle első (1808) kiadást, valamint a másodikat sem ismeri. Csupán az 1811-ben megjelent „harmadik, megjobbítatott és öregbített Kiadás“-t

említi,¹ ezt azonban már Eggenberger adta ki. Ez a kiadás Napoleon életét már „születésétől a' bétsi békességig” ismerteti, míg viszont jellemzéséből nagyobb részt elhagy. A két kiadás összehasonlítása érdekes eredményre vezetett.² A harmadik kiadás, mely szintén név nélkül jelent meg, a tiltsi békéig, s z ó s z e r i n t i l e n y o m a t a az első, Hartleben-félének, csupán — *purista irány, merész neologizmusa változott át igen sokszor orthologiává*, de ez sem következetesen. Úgy látom, hogy az első kiadásnak csak *feltűnő* újításai vannak kerülve a harmadikban, mert több lábrakapott új szó megmaradt benne. Az itt következő szembeállítás feltűnetheti a „megjobbítottatás” módját és fokát:

I. kiadás :

berze vék 51. l.
tső-gyilkokat 55. l.
alkaiba 47. l.
Ind-Országot 30. l.
festményeket 24. l.
szemt-tanúi 15. l.
rendkívüles 109. l.
Hely-tisztnek 74. l.
gond-képet (Plan) 135. l.
tsuk-követ 142. l.

III. kiadás :

electromos fonál 47. l.
bajoneteket 53. l.
alkotó részeibe 44. l.
Indiát 28. l.
Írott képeket 23. l.
tanúi 15. l.
rendkívül való 105. l.
Kommendánsnak 72. l.
gondot 128. l.
tsukó követ 134. l. stb.

Viszont nagyritkán az is előfordúl, hogy az I. k. jó, régi szava helyett újat találunk:

szünetet (Rasttag) 38. l. nyúgnapot 35. l.

Ki változtatta meg az első kiadás neologus színét és miért? Nincs okunk feltenni, hogy itt Farkasén kívül más kezevonását lássuk. Nem ő az egyedüli épen ebben a korban, aki egy-két év alatt a merész újítók közül a mérsékeltebbek sorába pártol, aki sokszor saját újításaihoz lesz hűtelen, mert nem tetszenek, mert gúny a fizetség értük, mert hajlik a — rábeszélésre. Az *ügynök* és *hatáskör* s más szók ezért és így maradnak el a III. kiadásból. A Napoleon-fordítás ezáltal beszélő emléke a múlt század eleji Pest nyelvi életének, a nyelvújítás még el nem mérgesedett harcainak. Mindazonáltal az 1808-i kiadás nyelvi hatását — minthogy gyorsan elfogyott s így elterjedt — nem igen ellensúlyozhatta az 1811-i; nemcsak a Mondolat bizonyítja ezt, hanem mai nyelvünk is. A könyv tartalmi érdekessége, időszerű volta egy-két merészebb szavának lábrakapását is megmagyarázza. Nem kérünk azonban helyet Farkas Ferencnek, még az alább következő sorozat alapján sem, híres vagy hírhedt nyelvújítóink között; azt tette, amit a korabeli írók közül igen sokan: terjesztették a „hivatásosabb” újítók

¹ Ez is csupán a Ráday-könyvtárban található. (Hist. A. 1664. sz.) 268 l. és tartalomjegyzék.

² A II. kiadást nem tudtam megkapni.

szavait és eközben maguk is alkottak. Nem is ezért, hanem, mivel stílusa sokszor Kazinczyét közelíti meg, s így kiválik a többi kortársáé közül, emlékeztünk meg róla.

*

Maga Farkas is említi, hogy a Napoleon fordítását a korabeli hírlapokból egészítette ki, az is bizonyos, hogy, mint jurátus, figyelemmel kísérte a vármegyei szótárak keletkezését, magyartását, azaz irodalmilag, nyelvileg benne élt saját korában. Ép ezért kalandoztunk el mi is az adatok magyaráztatása közben a XIX. század elejének irodalmába. Főlöszlegesen tartottuk Bartzafalvi, Sándor és mások — Farkasnál tömegesen előforduló — jó és rossz új szavainak felsorolását, legyen elég rámutatni arra, hogy terjesztőjük volt. Természetesen csak életben maradt, vagy sokáig élő szavairól tesztek említést¹

Agyon - : *agyon neveli magát* : N.¹ 7 : „a’ történeten Bonapartével majd agyon nevelték magokat.“ N.³ 7 : „jó ízűen nevettek.“ A NyÚSz. II.-beli *agyon lő* 1691-ből, nem zum Tode sch. jelent, hanem a. m. *fejbe lő*, tehát nem való a NyÚSz.-ba. Ez magából az idézetből is világos; helyesen maradt ki ennél fogva a NySz.-ból is.

-*arány* : *árarány* : P. 12. : „Ezen ár-arány nem bomlik fel“; *szám-arány* u. i. 50 : „rövidebben így teszem a’ szám-arányt.“ Ez utóbbit a NyÚSz. csak CzF.-ből (1870) ismeri. Itt jegyzem meg, hogy a *számlanácsnok* is már 1807-ben a Zalam. Tiszti Szótár-ban olvasható (consultor, rationum officialis 38. l.), innen vette Fogarasi 1845 (I. NyÚSz.).

árkolat : N.¹ 10 : „töveket kéket vert az árkolatokba.“² Márt. 1803-ban *ároksántz*. Farkas szerette az ilyen képzésmódot : *zuhanat* V. (2.) *rakot* (u. i. 50); *bolthajlat* (u. i. 39) stb.

átöltözködik : N.¹ 129 : „Átöltözködve éj-szakákon kóborlott“; N.³ 123 : „által öltözködve.“ Márton 1803-ban még úgy vesződik vele : másképen öltözni.

béke-, *békebíró* : N.¹ 85 : „Mind-egyik Közönségnek egy, vagy több *Békebírói* vagynak“; *béke-egyezés* u. i. 99 : „Béke-egyezés az Amerikai Statusokkal“; *békecsók* u. i. 162 : „tőle a’ béke-tsókot elfogadja.“

csatasor : N.¹ 206 : „az Orosz Seregek...tsata-sorba állottak“; az itt gyakran olvasható *csatarend* már 1801-ben a bécsi Magy. Hirm. 499. l. előfordul : „a’ tsata-rendeknek szemlélésére indult.“ E helyett a Haz-Tud.-ban (1807. II : 36) : *ütközeti rend*, majd u. i. 38 : *hadi rend*, s végül u. i. 71 : *tsatarend*.

dag fn. : V. : 40 : „Éppen azon a’ helyen épült a’ hol a’ Temesz legmélyebb, s az Ebbe Tengere [!] naponként ide veri dagját, s meg le apad; fluxus maris.“ A. m. a tenger *dagálya*. Vö. NyÚSz. I. Farkasnál több ilyen kikövetkeztetett tőszó fordul elő : *kereng* (Circus) : „Tiberius Tsászár Kerengjébe (Circus)“ V. 11.; *alk* (elementom) N.¹ 47; *csuk* V. 51 a. m. zár, és a *csukhó* összetételben N.¹ 142; de N.³ 134 : *tsukó kö*; *lej* N.¹ 161, 184 a. m. *foh*, Stufe

¹ Rövidítések : V. = A’ Világ’ Ritkasági 1807; É : Az éjnek diadalma 1808; N.¹ és N.³ = Napoleon I. k. 1808; III. k. 1811; P. : Pátens 1811; Sz : Kotzebue Szindarabjai 1809.

² Ahol a N.³-ból nem idézem az adatot, annak jele, hogy ugyanígy van.

(egy lejjel alább, benne a' legnagyobb lejjben egyesültek; de N³: 152: lejjebb, u. i. 172: a' legnagyobb mértékben.)

égöv: V: IV: „Ott a' forró ég-öv alatt (zona torrida)“; ugyanigy a Haz. Tud. 1807 II: 164 is, ahol F. könyve megjelenéséről ad hírt. NyÚSz. 1827-ből.

egytől-egyig: É.: 85: „sőt majd egytől egyig azt hiszik, hogy a' bozorkány meg ronthatja teheneket“; a Haz. Tud. 1808: II: 125 is: „tartozik... az Apáczáknál egytől (így!) egyig tudakozódni.“ A régebben szokásos: *egyvről egyig-ből a végtől végig, tetőtől talpig, elejétől végig* szólások analogiájára.

egykezés: N¹: 132: „Az egygyekezések sebes lábbal mentek elő“: a. m. megegyezés; bizonyosan a *szövetkezés* mintájára.

elő-, előcsapat: N¹: 192, ehelyett N³: 179 csak: *elősereg*; *előőr* N¹: 171; *előszakasz* N¹: 194; *előrendelés* N¹: 200; *előtétel* N¹: 202; ugyanez N³: 188 csak: *feltétel. Előléptet*: N¹: 167: „egy más Haddal Mack In felé léptetett elő“ tehát még nem graduatio a jelentése, de hogy már ezen időben használhatták ezen értelemben is, bizonyítja a Haz. Tud. 1806: 225. l.: „Azok előbbre léptetve, ez pedig a' Magyar Nyelv Tanító hivatalból“ (t. i. választattak).

elszegényül: P.: 38: „hányan szegényülhettek-el azon Familiák közül.“ Épigy már előbb a Haz. Tud. 1808: I: 335: „a' hadi adót kéntelen megfizetni el szegényült városunk.“ A régi *elgazdagodik, elgazdagul* és *elszegényedik* arra vallanak, hogy a régi nyelvből eddig csak véletlenségből nem került elő.

emlékjegy: N¹: 57: „a' sorompókat (emlék-jegyeket)“; N³: 55. már pusztán: „Emlék-jegyeket“; már V. 40 is.

érdem- N¹: 203: *érdemcsillag*, ez N³: 189: *rendcsillag*; *érdemjel*: N¹: 213; ez N³: 263: „a' Betsület Seregének jele“; *érdemsereg*: N¹: 117. Mindezek már előbb a Haz. Tud.-ban: 1806: 360: *érdempénz*; u. i. 370: *érdem-erehlye*; 1807: I: 36: *érdemjel*; u. i. II: 287: *érdemkereszt*. Továbbképezve ez már 1782-ben Kőnyinál: Gróf Valtron: 14. l.: „ha meg-kellették is jutalmaztatnom... az *érdem-keresztes-rend* elegendő lenne.“ u. i. I: 252: *érdem-rend*. Csokonainál 1802-ben (Kleist 4. l.): *érdempántlika* is.

énnap: N¹: 171: a' Tsászár koronázásának *én-napja* (der Jahrestag)“; u. i. 206: „Marengónak esztendő napja.“ N³: 161. csak: *napja*, és 192: „esztendeje napja.“ Az *évforduló*-t se a Jahreswende szót még 1823-ban Márt. nem találom.

fejtelenség: N¹: 115: „a' vad fejtelenség rettenetes ideji.“ Korábban csupán: *fejellen-lábság* l. NySz!

főhatalmaz: N¹: 182: „fel hatalmazza Lajos Hertzeget“; *főlszámoz*: N¹: 200: „az 1808-dik esztendőre fegyver alá felszámazottakat kiállítatni kívánta“, tehát a. m. feljegyzett; *főlvigyázat*: N¹: 186: „Fő Fel-vigyázat, Katonaszedés“; N³: 174: már: *Felvigyázat*.“

Géza = *Győző*: N¹: 97: „A' Marengói Géza, Olasz Ország' Kétszeri Hódítója“; N³: 93: „A' Marengói Győzedelmes.“ Vö. SI. Sokf. 7: 144.

golyózápor: N¹: 13: „Hullott a' zápor golyóbis reájok“; u. i. 40: „rettenetes golyóbis záporral fogadták.“ N³: 13: „Hullott a' golyóbis zápor-ként“, de u. i. 37. szintén „golyóbis zápor“.

hajóhad: még csak *hajós had*: N¹: 45: „Tsak akkor vált el Hajós-hadunktól a' szerentse“; N³: 41: *hajós sereg*. Márt. 1803 és 1823. *hadi hajós-sereg*, és *hajós hadisereg*. A NySzbeli: *hajói had* a. m. tengeri háború.

halálsárgaság: Sz.: 48: „h. futotta el ortzáját.“ u. i. 162: *halálsárga*

is; u. i. 6: *halálveríték*. Népies formák, de az irodalomban ekkor még gyakoribb a jelzős (halálos-) kifejezés.

hatáskör: N¹: 67: „ő nagy hatást-kört reménylett.“ N³: 64: csak „nagy hatalmat.“ A -kör féle összetételeket, mint régebben kimutattam, Folnesics kezdte: a *munkálódáskör* (215), *társaságkör* (14) stb. kísérletekkel (l. Nyr. 41: 270 stb.).

hősi: Sz. 159: „hősi eltökélést tett fel.“ A Haz. Tud. 1806—7. még csak *hérosi*. Vö. a *hősköllemény*-ről szóló cikkemet MNy. 10: 275—6.

kincstárnok: N¹: 147: „egy Fő Kints-tárnok“; Szatsvaynál 1787-ben a Magy. Kur.-ban (I: 11): „Kints Táros Tanátsos“, majd (267. l.): „Kints-Tárnak Mester“; ez utóbbi, úgy látszik, a régi *tárnokmester* összetétele, nem a *kincstár* továbbképzése; de vö. u. i. (824. l.): „Könyv-Tárnokja.“

ki-; *kikölsönöz*: P.: 14: „a' Cursusnak tsekély korában költsönözték ki pénzeiket“; *kimerül*: N¹: 74: „a' honnyság' segedelem forrási kimerültek“; u. i. 87: „a' reá beszélésnek minden eszközi ki nem merültek“; az utóbbinak megfelelően N³: 83: „el nem erőtlenedtek“; *kilerepít* N¹: 192: „négy ezer ember magát rajta alig terepíthette ki“; *kizár* N¹: 182: „attól...maradékit örökre ki zárja“ Vö. NySz.

kölcsön-, *kölcsönpénz*: Sz. 16; u. ez P. 36.; *kölcsönsumma*: u. i. 6. Az efajta összetételeket alkalmasint Faludi kezdi 1771-ben a *kölcsönnévvel*: „kölcsön-névvel sokféle tarkát szedegete öszve“ NU. 65.

körlánc: N¹: 97: „Más felén egy kör-lántz-szövevényben.“ N³: 93. e helyett: „egy kör-lántz karimájában.“

köz-, *közbeke*: N¹: 86; *közélel* u. i. 137 P.: *közjövedelem* P. 32. P. „Régen le mondtam a' köz-élet gyönyörűségéről.“ Haz. Tud. 1806: *közakarat* (131), *közbizodalom* (218), *köztisztelet* (230), *közgyűlés* (16).

középár: P. 14: „Azon közép ár... bizonytalan.“

kül-, *külhatalmasság*: N¹: 186: „valami kül, vagy szomszéd Hatalmasság“; *küludvar* u. i. 155.

lak-, *laktárs*: N¹: 6; N³: 6. u. ez csak „társ“; *lakosztály* N¹: 220: „A' Tsászárnak közönséges lakosztálya.“

méznapok: Sz.: 205: „Még az öszvekelesnek tsak első heteiben vóltak, mikor a' méz-napok már méreggé váltak.“ A *mézeshelek* már 1803 (Márt.): Flitterwoche: mézes hét.

műerc: N¹: 96: „egy emlék-pénzt készítettek mű-értzből (Bronze)“ u. i. *mű-ház* = gyár is.

nagybátya: Sz.: 58: „A' jegyes Kisasszony' Nagy-bátyának sok olyan jött — a' fülébe“; u. i. 68 és 70. Ezt a szót Farkas korabeli színművekből vehette; Császár Elemér¹ említi ugyanis Bayer után, hogy Kelemen Lászlónak volt 1795-ből származó: *Különös nagybátya* c. vígjátékfordítása is. E szó történetére nézve nem érdektelen, hogy midőn gr. Desewffy József Kazinczy Erdélyi Leveleinek egyik helyére célozva az *Onkel* szót kifogásolja, (Lev. 15: 407) így védi K. a *nagybátyával* szemben: „Én is tapasztaltam, hogy az Onkel nem kedves 's elkerülném, ha lehetne. De a *nagybátya* vagy *atyai bátya* nem jó, mert circumscribál“ (1818. Lev. 15: 428).

¹ A német költészet hatása a magyarra Ak. Ért. 22: 7.

nagynéne: Sz.: 200: „Ezen keresztény szándékát a' Nagy Nénjének tudtára adá.“ u. így 209. is. Vö. MNy: 3: 90.

naplopó: Sz.: 9: „ottan egy nap-lopó nagy alázatossággal fogadta.“ A Tagedieb fordítása; Márt. (1803) csak korhel, idővesztegető.

nép-. N¹: 109: *népszakas*; u. i. 120: *népszám*; u. i. 139: *nép-uralkodás*; u. i. 83: *népvéd* (Tribunus plebis); u. i. 117: *népvédség* (Tribunatus); P.: 34: *nép-csoport*.

ostromárok: N¹: 61: „ostrom-árkokat nyitlatott.“ *Ostromlépés* már 1807-ben (Haz. Tud. Sturm-Marche).

pokolszekér: N¹: 104: „A' pokol-szekér“; a. m. „puska-poros, 's golyó-bis“ hordókkal rakott szekér. Vö. *pokolgép* (Höllenmaschine). Ez meglehetősen fiatal összetétel.

rabnő: N¹: 49: „a' legszebb Rab-nőkre“; u. i. 131: *rabbéko* is. Mint már sokszor rámutattam, a régi *rabszój* nyomában kelt efajta összetételeink sora a XVIII. századnak épen közepén nyílik meg. A *rabszolgát* (1755 Haller: Telemakus 57. vö. MNy. 10: 230) megelőzi a *rablánc* 1754-ben, Kozma Ferenc Jekoniásában (14. l.): „méltán viseltem *rablántzaimat*.“

rendkívüles: N¹: 109: „Erre nézve 450 tagokból álló *rend-kívüles* gyűlést hirdetett.“ A *rend-kívüli* ezen előzője épúgy képződött, mint az u. i. 212. előforduló: *őszintes*, mely már a Baranya m. Tiszti Szótárban olvasható: candidus ingenuus jelentésben, továbbá az *önkéntes*, *viszontos*, *közbenes* stb. u. i. Az *őszinte* való, *önként* való, *viszont* való és *rendkivül* való stb. rövidül a nyelvújítók kezén, kik sokszor szólaltak föl a -*való*-s magyarság ellen, hol -*i*, hol -*es* képzőjű melléknévekké; a mult század elején együtt élt a *viszontos* a *viszontival* (már a Kártigámban többször), a *rend-kívüles* még 1836-ban is küzd a *rendkivülivel* (l. NyÚSz. I.), szóval mind-egyik kettős alakban élt, míg bizonyára analogiás hatások folytán hol az egyik, hol a másik alak győzött. A *rendkivüles* helyett N³: 105: *rend-kivül való*-t olvasunk. Már merészebb rövidítés ugyancsak Farkasnál: „Minket egy közel-épületbe vezettek.“ (Sz. 9.) és „az *által-ház* tűzben állott.“ (u. i. 161.)

rongyász: Sz. 23: „Hát a' rongyász 'Sidók.“ Régen is (Márt. 1803), ma is inkább *rongyszedő*. Alkalmassint népies, gúnyos fejlemény a szintén népköreibeli foglalkozást jelölő *likász*, *tyukász* mintájára.

segéd-, *segédcsoapat*: N¹: 204: *segédnép* u. i. 192 és *segédsereg* u. i. 193. A Haz. Tud. kezdi sűrűbben használni az efajta összetételeket: 1806 27. l. még csak: „supplens professori hivatal“, de már a 135. l.: „*Segéd Professori Hivatal*“; u. i. 136: *segédhivatal*. U. i. 1807: I: 133: *segéd-tanító*; II: 177. l. (Kazinczy tollából): *segédhiszt*; u. i. 194. l.: *segédsereg*; u. i. 205: *segédpiispók*; u. i. 282: *segédkönyv* azonban csak *segítő könyv*; 1808: I: 232: *segéd-tudomány*; u. i. 335: *segédpénz* stb. Ugyanebben az időben használják, bár ritkábban a *segély*-t is ilyenfajta összetételek előtagjául. Így Farkasnál is: Sz. 83: „az a' betsületes érdemes *segély-társa*“ és u. i. „*Lelek segély-módot*.“ Farkas ügylőszik ezen utóbbi esetekben a Baranya m. Tiszti Szótárra támaszkodik, ahol a *segéd*, *segély* egyjelentésű (vö. *segéd* régen = segítség): Adjutantius: *Segéd* v. *Segély*; assistentia: *segélyerő* (l. NyÚSz. I.). Maga *segély* szavunk is Bessenyei óta (1772) 1820-ig meglehetősen gyéren bukkan föl.

sikamlós: Sz. 64., de *sikamós* alakban: „A' sikamós ábrándozás úgy

fel-éleszté benne az élet-tűzét.“ Gelejinél van : lubricans, glatt jelentésben : *sikamlós* 1. NyÚSz. Farkasnál közel van már a zweideutig jelentéshez. Vö. NyÚSz.

sopár : N¹ : 225, 228 : „csak sopárul tenyésznek“, „sopár tüzetske.“ Régi szótáraink ismerik, csupán azért említtem, mert — valószínűleg az idézetem helyről — a Mondolat szótárába is bekerült. Hollosovszky Imrének kedvelt szava a fösvény, kopár, sovány helyett ; alkalmasint ezen utóbbi kettő keveredése.

szabat : V. 78 : „az oszlopok szemöldökök illő arányban Korinthusi szabatra volt véve.“ Szabás, forma a jelentése.

szél-, szélhajó : N¹ : 12 : „Blanchard' szélhajóján felereszkednék“ ; *szélpuskás* u. i. 199 : „szél puskássait előre nógatta.“ *Szélpuska* Sl.-nál u. ekkor,

szindarab : Sz. címlap : „Kotzebue Szin-darabjai“. Nem vagyok egész bizonyos abban, hogy itt e szó Schauspiel, Theaterstück értelemben áll. Ez a fordítás nem tartalmaz ugyanis szindarabokat, hanem Kotzebue : Neue kleine Erzählungen, Anekdoten und Miszellen c. gyűjteményéből (Carlsruhe 1807) való.¹ Valószínűleg csak : kiváló, jeles darabot ért itt a *szindarab* szón a fordító ; a Kotzebue említett művére vonatkozó megjegyzése is erre vall : „Ezen nevezet alatt már több *darabjait dítséri* a' világ“ (21. l.) Vö. *szinbor*, *szinméz* és a *szinc java* kifejezéseket. Theaterstück jelentésű *szindarab* szavunknak egyébként ekkor már több egyértékese is járta irodalmunkban. A pesti „Magyar Játzó-Szini Társaság“ pl. *színjáték*-nak nevezi a drámát akkor, midőn a bécsi Magy. Hírm.-ba első jelentését közlést teszi (1792 : 671—674)-amikor a színészeti műnyelvünknek első kísérleteit adja : „A' Nemzeti Magyar Jádzó-Szini Társaság, Budán a' Híd mellett lévő nyári *Jádzó-Szinben* fog előadni egy *Szin-Játékot* (Dráma) illy nevezett alatt“ (699. l.) ; ebben a jelentésben van először szó a *nagyérdemű közönségről* is : „Hogy a' Nagy-Erdemű Közönséget minden ki-telhető módon gyönyörködtethesse.“ (700. l.) Ugyanitt találhatók már egyéb színházi elnevezések : „az első *emeletben* (contignatio) lévő négy személyre való egy-egy *osztatnak* (Loge) külsai, úgy a' *bémemeleti* jegyek is (Billiet) taláttatnak az Igazgató Úrnál... Nemes, vagy első *osztály* (Noble Parterre).“ És nem maradt elezen új szók mellől a nyelvújítók szokásos mentsége : „A Magyar Közönséghez“ intézve : „Az itten elő-adatott idegen szavakat tetszett a' Jádzó Szini Társaságnak, az itt fel-jegyzett mód szerént fordítani. A' k i e z e k n é l j o b b a k a t t a l á l á n d , i g e n l e - k ö t e l e z i a' T á r s a s á g o t , h a v é l e k ö z l e n i f o g j a . A d d i g i s m í g j o b b a k r a s z e r t - t é s z e n , a' m á r f e l v e t t s z a v a k a t m e g t a r t j a “ (700). De nevezi még a társaság a szindarabokat „*Játék-darabok*“-nak is (1792. M. Hírm. II : 100). Mindezen szini műszóknak szerzőjében Kármán Józsefet sejtem.

-szomj, vérszomj : N¹ : 18 : „megzabolázá hartzossainak *vérszomjokat*“ ; *hírszomj* : Sz. 25 : „A' hír-szomj viszsza fordúlt Európába.“ Az első már 1806-ban is. 1. NyÚSz. II.

-tár : ruhatár : V. 17 : A' Sekrestye mellett vagyon a ruha-tár (Guarde-robe) ; *szerlár* : N¹ 186 : „a' másikban *tűz-szer-tárt* állít fel“ ; a tulajdon-

¹ Az *éjnek diadalma* pedig Sam. Chph. Wagner : *Die Gespenster* 1800 Berlin c. elbeszélés-gyűjtemény utánzása és részben fordítása. (Vö. Annalen der oesterr. Literatur 1808.) Napoleon alkalmasint : *Schwaldopler : Historisches Taschenbuch*-jából van részben fordítva és valószínűleg a *Napoleons Geschichte v. seiner Geburt bis auf gegenwärtige Zeiten* Leipzig 1806 c. munkából. L. Heinsius.

képeni *szertár* 1807-ben Haz. Tud. II : 337. l. olvasható: „a' Pesten építendő Nemzeti Szertár eránt kérdés volt (magazin)“; *szentségtár* N¹: 156: „Innét... a' Szentség-tárba ment.“

tartalékhad: N¹: 171: „10 Gránátos Batalion tevék a' *Tartalék-Hadat*.“ Ebben az időben még inkább *tartaléksereg* volt divatban, mert a *sereg* is sűrűbb volt az exercitius jelentésű *hadnál*.

tiszteletfel: N¹: 106: „A' Tsászárs 's a' Frantzia Köz-társaság között a' tisztelet-jelek ugyan-azok maradnak.“ Vö. *tiszteletdíj*, *tiszteletjelvény*.

tömpöly: V. 70: „mellyeket mások igen balul tartanak tömpölynek (Labyrinth)“; Sz. 192: „az élet zürzavaros tömpölyében.“ Sándor I. *tömpölyeg*-jéből elvonva.

tönk: a *tönkre tesz*, *tönkre megy* stb. kifejezésekből elvonva bankrót értelemben: N¹: 70: „egy közönséges *tenknek* *táto*lt *örvényne* fenyegette az egész Országot“; u. ez N²: 68: „egy közönséges *megbukásnak* t. ö.“; P. 37: „a' fel-szabadult adós Familiák közzül sokan már *tenkre* is *eshettek*“; u. i. 42: „erőtlen hát azon Státus, melly még is *tenket* *tehet*“; u. i.: „Melly külömbség legyen pedig a' *tenk* 's a' Státusnak azon állapotja között.“ Csak a 30-as években kezdik Farkas ezen próbálgatásait általánosítani.¹

törvénytanács: N¹: 76: „azon Törvény-Tanátsot szükséges Sz. Cloubba általvinni“; u. i. 85: „*esküdt-tanáts*“ is, a mai *esküdszék* értelemben. Ezek a „tisztheli írásmód“-nak kifejezései valószínűleg Georch-tól származnak.

tűz, *tűzfegyver*: N¹: 58; *tűzszer* u. i. 6; *tűztorony* V. 66 a. m. világitó t.; *tűztűkőr* V. 25: „Azon *tűz-tűkröket* most is fel lehet találni Bétsben a' *Természet-szobában*“; előbb u. i.: *gyujtótűkőr* „kisebb gyujtó-tűkröket (Brennspiegel).“ Ez utóbbi Márt. (1803); *tűzfegyver* helyett u. i. *tűzelő fegyver*. A *feuern* hadi értelemben vett *tűzel*: „tűzet adni puskából, ágyúból“ csak a XVIII. század elejétől.

tűzelg: V. 6: „a *tűzelgő villámnak* *tekervényes útjain*.“ Berzsenyinél is 1813. Vers. 399. 1813.

ügyebár. Ez a *nemde* kérdőszócskával körülbelül egyjelentésű megengedő kérdőkapcsolat tapasztalataim szerint későn lép fel az irodalomban. Először Sándor Istvánnál találtam 1778-ban (Svédi grófné 29. l.): „a' mi Lacink szegénynek ugyé bár... látszatni fog“ és u. i. 30. l.: „meg nem tsalatattam ugyé bár.“ Ugyanezen alakban Sz. 172 is.

utóvilág V: 72: „az *utó-világ* ezen tsuda épület szerzőjének őtet esmérje“; *utóuralkodó*: V: 79: „az *Utó-uralkodók* hasznát nem vették.“

ügynök: N¹: 184: „a' Frantzia *Ügynök* Bacher Úr“; u. ez N³: 173 csak „Követ.“ Márt. 1823-ban is csak: *ügybiztos*. Rövidesen be fogom bizonyítani, hogy Farkas, mint ügyvéd, a 30-as évek végén keletkezett műszótárakhoz sok adatot szolgáltatott. Vö. a NyÜSz. *ügynök* szavát.

vég, *végbékeesség*: N¹: 27; *végbéke* u. i. 100; *végbékekötés* u. i. 84.

világháború: N¹: 87: „ezen *világ-háborúnak* *végeztével* minden pallérozott Nemzet' sorsa öszve vagyón kaptsolva.“ A *világbéke* még *közbéke* 86.

¹ Ponori Thewrewk J. Velencei Szappanpor (1830) c. gúnyiratgyűjteményében (85. l.) szatirikusan tovább is képezve: „ott fognak állni ezen legújabb szösumények az ész' tepsijéből: *szélész... fitész... röpész... tenkész* (a' ki jószágait szükségtelen eladogatja; innen *egyszeri tenkész*, a' ki csak egy, és kétszeri tenkész, a' ki két jószágát adta el).“

viztilok: V. 8: „néha napján itt volt az a' viz-tilok; ezt a' helyet annyira által liggatta, hogy a' Kő-szklák többé ki nem állhatták a' zuhanó viz terhét.“ Annyi tehát, mint *vizomlás*, és *vizzuhanat*. Az elnevezés a zuhatag alakjától ered. Ez u. i. 2: „Ezen vizzuhanatot már 54 mértföldnyire észre veszik az Utazók.“ Vö. *tiló*, *nyaktiló* és *sulyok*.

Említsük meg néhány próbálkozását is, melyek nem éltek ugyan meg hanem mint egy-egy új szavunk történetének fokozatai tűnnek fel. Az *alkusz*, alkudozó (Unterhändler) még: *alkunok*; N¹: 167; az *alapszabály* csak: *fenékszabás* u. i. 85; az *élhetetlen* csak *éltelen* u. i. 70 (u. ez N³: 68: „éltelen restség“), a *díszőr* csak *tiszteletőr* u. i. 28; a *puskatőr* (bajonett) még: *cső-gyilok* u. i. 55; a *terv*: *gond-kép* u. i. 135; a *trón*: *felség-szék* u. i. 180; a *tojásdad* még: *tojás kerekded* V. 27; a *villámgyorsaság* csupán: *villámsebesség* N¹: 40; a *forgalomba* hoz kifejezés: *keletbe bocsát* P. 43. stb.

Természetes, hogy akad a fordításokban több feltűnő németesség is pl.: az *ujja közt nézte el* Sz. 55. Az ifjú Darabos *igen jól áll* u. i. 58. Ha ez jól elsül nékie, akkor ugyan már *otthon lesz* u. i. 85 és: a' neven kevés *fekszik* u. i. 151. Mindazonáltal Farkas Ferenc a XIX. század elejének — mint az elmondottakból láthatni — szerencsésebb kezű fordítói közé tartozik, kor- és fordítótársánál, Holosovszky Imrénél, kinek inkább népies kifejezései feltűnnek, sokkal élvezhetőbb.

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

A b-kezdetű szavakról.

Irta Simonyi Zsigmond.

(Folytatás.)

A „Magyar Etymologiai Szótár“ III. füzeté a Bécstől boriig terjedő szókat tárgyalja — ugyanolyan teljességgel és részletességgel, mint az eddigieket. A részletesség talán túlozva is van, pl. abban, hogy a szerzők a hangfejlődést sok helyt be nem bizonyított föltevésekkel magyarázzák, melyek könnyen elavulhatnak rövid idő alatt.

A III. füzet is sok új egybevetést és magyarázatot és sok érdekes szófejtést ad. Legérdekesebb talán a *bilochus* szó megfejtése, mely a 12.—13. században a *judex regius*, a királyi bíró neve volt. Az EtSz. közli erről Hajnik néhai jogtudósunk véleményét, mely szerint ez a szó a magyar *billog*, *bélyeg* latinosítása, s eredetileg a bírósági jelvényt jelölte, mellyel a feleket megidézték. Az EtSz. ezt a magyarázatot úgy módosítja, hogy a szó a magyar -s képzőt foglalja magában, tehát tulajdonképp billogost, bélyegest jelent, vagyis ez esetben a bélyeggel működött, a bélyeg használatára följosítottat. A hazai latin hivatalos nyelvben aztán a *bilocus* szót latin szók mintájára ragozták: *biloci*, *bilocum*. Ez a magyarázat valószínűbb a többi sokféle föltevésnél. Egyáltalán érdekes és tanulságos sok cikk-

ben a különféle magyarázatoknak ismertetése és bírálata, ámbár avval a kellemetlenséggel jár, hogy sok tért foglal el.

Ezúttal folytatom egyes cikkekhez való megjegyzéseimet, egyelőre a III. füzetnek első feléhez.

Az EtSz. a *Bécs, béke, ábéce* cikkben s több más helyen hibásan idézi Aranyinak Prózái dolgozatait (1879) a Hátrahagyott prózái dolgozatok helyett (1889).

Bēdi 'kis borju; bohó' a *bēce* gyermeknyelvi változata. — *Bédó, bēda* 'buta, bamba' („eredete ismeretlen“) ugyanaz.

A *bég* szóból *bégség* is előfordul RMK. 6:144.

Begybelék 'göngyöleg' („eredete ismeretlen“) rokon a *bogyol*, *bongyol*, *bonyolít* szók családjával.

Behég 'bég, bög' „egy adat CzF.“ A CzF.-féle szótár valószínűleg Kazinczyból vette, mert ő többször használja, pl. A hegy oldalán vezette fel behégő nyáját: mit der blöckenden Herde (a Pirker-fordításban 3, így uo. 5).

Bék nem egészen avult szó, mint az EtSz. jelzi, mert él ebben a kifejezésben: *hagyj békemet!* L. erről NyF. 11:45. Jászberényben is, l. uo. 52:15.

A *békához* nem ártott volna megemlíteni a szanszkrit *bhēka*-t, még ha „pusztán véletlenül egyező hangutánzó“ is (mint Munkácsi mondja ÁKE). Boller a szanszkrit szót az urálaltaji szó átvételének tartja (Sitz. Wien 19:264). Egyébiránt a szanszkritban a kurútyolást ilyen ige fejezte ki: *bakabakayate*, így is: *makayate*; vö. *quaken*, *coaxat*, *brekeg*.

Béke alatt azt mondja az EtSz.: „a *szüle*, *pénge*-féle szavak *e*-je a ragos alakokban nyílt; vö. mégis *ekire* (= *ekére*) Sylv.“ Itt a „mégis“ nincs helyén, mert az *eke* nem *szüle*-féle szó. Mai *e*-végű szavaink két csoportra oszlanak. Az egyik csoport eredetileg nyílt *e* ~ *é* hangú, mint *szüle* ~ *szülét*, a másik eredetileg zárt *ē* ~ *ē* hangú, mint *ekē* ~ *ekét* (az *i*-ző nyelvjárásokban *ekit*). Az első, nyílthangú csoportba tartozik pl. *venyige*, *pince*, *keménce*, *petvrénce*, *kelepce*, *kecske*, *csirke*, *részecske*, *gyermécske* stb., tehát csupa szláv jövevényszó (bennük a nyílt *e* illeszkedés által lett az eredeti *ā*-ból) és kicsinyítő. A másik, zárthangú csoportba: *béke*, *eke*, *elme*, *epe*, *fejsze*, *fekete*, *fene*, *here*, *kéve*, *körte*, *mese*, *teve*, tehát csupa finnugor és török eredetű szó, s eszerint a *béke* is lehet török eredetű. Mindezt világosan bizonyítják azok a nyelvmelékek és nyelvjárások, melyekben részint az *ē* és *ē*, részint a szóvégi *e* és *ē* meg van egymástól különböztetve.

Kár, hogy kimaradt az EtSz.-ből ez az érdekes ige, mely valaha elég használatos lehetett: „Gubernátort, Apot és akárkit magyart németet... el-bekkafutozott.“ „Öszve bukafutozá hogy hazud“ (Bethlen M. önéletrajzából id. Nyr. 8:421—2). Olasz eredetű s a.m. összegazemberezni, összefattyuzni, mert *becco fottuto* szó sz. ostoba kurafi (a második szónak velencei *fottù* alakjából származik szerintem a m. *fattyu*).

Bekkenné (Gyarm. szerint kolozsvári szó, 'sütőné') nem sajtóhiba *bekkerné* helyett, hanem = erd. szász *bākän* vagyis *Beckin* (Bäckerin).

Béklyó, béklő. Hogy ez az alak hogyan keletkezett az eredeti *békó*-ból, arra két magyarázatot idéz az EtSz., de mind a kettő kétes. Lehetséges, hogy könnyű képzettársulással a *csukló* hangzása keveredett bele, mert hisz a békót rendszeren a pata fölötti csuklóra, a csúdre kötik (Herman: Pászt. nyk. 300). Véletlen találkozás, hogy a votjákban is *l*-es alakja van a békónak, *bugol*.

A *bél* cikkben furcsa aprólékoskodás: hogy a *beléd, belí, benn, ben, belől* nem zárt, hanem nyílt *e*-vel ejtődik (noha senki se vonta kétségbe), arra az EtSz. mindenütt külön bizonyítékot idéz, sőt mindenütt újra hivatkozik egy Pünkösti-féle értekezésre! A *benn, belől, belé* alakoknál bőven tárgyalja az ezekben szereplő *-n, -öl* és *-é* ragot. Hát ez ide tartozik? S ezt mind újra fogjuk olvasni a *fönn, fölül, fölé, künn, kívül, kivé, lenn, alul, alá* és sok más szó tárgyalásában? — A halva született *belöte* szót két helyen tárgyalják (335 és 338), szintúgy a DöbrK.-nek egyetlen egy helyén elhibázott *bööl* alakot (338 és 339) s a Heltainál egy helyen előkerülő *nyásbe* (nyársba) alakot, s ezeket nem is veszik hibának! S idéznek *benne* helyett *bendé* alakot, holott ez lehet sajtóhiba, lehet tollhiba, lehet alkalmi botlása annak, aki abban az egy esetben mondta. Nem volna jobb egy kissé szigorúbb kritikával elmellőzni az ilyen fölösleges és kétes részleteket, melyekkel az EtSz.-nak számos helyén találkozunk? Meglepő az az állítás is, hogy „néhány nyelvjárásban a *-be* helyett is *-ba* járja, l. Szabó, A magánh.-illeszkedés 55.” Szabó Sándor az itt idézett helyen sokkal több kritikával járt el s azt mondta: „Múló romlott alakoknak kell a következőket is tartanunk: *tejba* Nyr. 2:556, Abauj m.; *ebba a kotlyiba* (fotel) 18:373, Gömör m.” (ez az a „néhány nyelvjárás”). — Egyébiránt a *bél* cikkben sok más különösség is van. Így pl. hogy a *bélfa, bélfonal, bélszinpecsenye*-féle összetételekben „a *bél* régiebb *bel*-ből való s ez Melich szerint egyszerű rövidülés *belső* ből.” Olyan egyszerű dolog volna ez? Hát *alfel, alföld, alház, alszög, alszél* szintén ilyenekből rövidültek: *alsó fél, alsó föld* stb.? az 1222-ben előforduló *Föl-Ösi* is *Fölső-Ösi*-ből? a 15 században előforduló *előhegy, előkötő* = *elsőhegy, elsőkötő* stb.? *Belje* az EtSz. szerint „tudatos rövidítéssel” lett ebből: *belseje*. Hát *alja, föle, eleje, utója*? — „Horger szerint *bévíl* talán a *belül* és *kívül* keveredése” (338). Így már MHat. 2:146, és uo. *küül* eh. *küvíl*, *kívíl* „a *belül* kedvéért”. — A *bél* származékai közül hiányzik a *-bélü* v. *belü* (pl. *sík-bélü*: lentericus PPBl. *vérbélü* dinnye v. leány CzF., *vérbélü* körte MTsz. stb.) — A *belső* szónak legrégebb adataihoz járulhatnak: Terra nomine *Belse* 1270. Cod. Patr. 7:127; possessiones *Kylseuhubay Belseuhubay* 1409. uo. 3:269. — A *bel*- régi helynévi összetételeihez: In *Belkuz*

duae villae Scumurfolua et Ztro vocatae 1191. Cod. Patr. 6:5 (ez tehát régiebb az OklSz.-ban idéettekénél); piscinae Kyusar, Belsar et Serk 1260. uo. 102. — A belek neve átment az erdélyi szászba, de az EtSz. pontatlanul írja *de bāelen*, mintha két magánhangzó v. kettőshang volna az első szótagban, mert ott csak egyszerű hosszú nyílt *ā* van. — Az EtSz. megemlíti, hogy a töltött pástétomot jelentő volgai tatár és baskir *bāles* a magyarból való (az adatok és az egyeztetés másod kézből, Munkácsi után). Ez nagyon tetszetős egyeztetés, de érdekes volna tudni, milyen úton jutott a magyar szó a Volgához: alig juthatott másképp, mint a lengyelen és oroszra át (ahogy a *szállás* eljutott a votjákokhoz), de akkor meg kellene lennie a lengyeiben s oroszban is. Bálint Gábor is említi a kazáni-tatár szótárban s a *bal* 'méz' szóból származtatja.

Béla-gyöngy. Más változata: *belógyöngyös* RMKtár. 35:84.

Béládi. „Egy adat Kr-ben, innen CzF. [és Ball.]: nyomorult vakoskodó [így; nem pedig: nyomorult, vakoskodó]. Eredete ismeretlen. Helytelenül CzF.: Talán Vak Bélától.” — Boller is foglalkozott a szóval s a mongol *balai* 'vak' szóval egyeztetette. Pedig tulajdonképp már Kresznerics megfejtette, mikor a *Bélád* helynévhez sorozta. Bizonyára egy innen származó családnév, *Béládi*, vette föl valami szólásmódban a vakoskodó jelentését. Ilyen szólásmódok nagy számmal vannak a nép nyelvében. Vö. Jó Berecznek, ha híg is (Nyr. 1:130). Beadott, mint Habi kovácsnak a számár (uo.). Nem él vele, mint Bite a prédikációval (uo. 42 stb. stb.).

Bendéröz 'vendégeskedik' — a *dombéroz* ige változata lehet.

Bendő „eredete ismeretlen”. Összevetették az oláh *pantece*-vel (TudTár 9:11). De mivel bőszáju hasas korszó is jelent, lehet, hogy innen vitték át utólag a hasra. A korszó jelentés pedig arra vezet, hogy a szó nem egyéb, mint a Benedek névnek régi *Bendő* becéző alakja; vö. *vörös-gyurkó* és szlov. *štefan*, grosser Krug, grosse Flasche.

Bëndérész „eredete ismeretlen”. Vö. *bëgyëredik*.

Bene, *bene-kecske*. Herman O. Pászt. ny. *bekekecskét* idéz a Nyr. 2:227. lapjáról, de ott nincs.

A *Benedek* névnél említett régi *Bench*, *Benche* lehetne a német *Benz*, *Benzo* is (a *Bernhard* névnek becéző alakja.)

Bënge 'szőlőfürt' és 'rügy' egy és ugyanaz a szó. Vö. szlov. *bingelj* etw. hangendes, schwingendes, Haselnussdolde, Uhrpendel stb., *binga* Uhrpendel, *bingati* baumeln stb.

Bengyel „magashangú alakváltozata a *bogyol*, *bugyélál* igéknek” — igen, de alkalmasint a velük egyjelentésű *göngyöl* belekeverése folytán (*gengyül* is MTsz).

Bërög a juh: vö. *görög* a disznó.

Bërbiécs, ökölnyi kavics, „eredete ismeretlen”. De miért ne lehetne azonos a közönséges *berbéccsel*? Ilyen átvitelek elég gyakoriak.

Berbitél mássa a szlovénban is megvan: *brbotáti* (és *brbjáti*) undeutlich reden, plaudern.

Bérc. „Elfogadható magyarázata nincs“. Vö. szlov. *brdce* kleiner Hügel.

Bérdő, bergyók, birtóka 'idétlen, éretlen [tehát fanyar, keserű] szilvabogyó'. „Eredete ismeretlen“, mondja az EtSz. De vö. szlov. *bridek, britek* 'keserű, fanyar' (Murko ném.-szl. szótárában: „herbe: *britek*)!

Bërhe, bërhe: Szily K. Nyr. 25:540 a régi német (svájci és osztr.-bajor) *brütche*-vel egyeztetette, az EtSz. ez ellen azt a kifogást teszi, hogy a szókezdő *b* az osztrák-bajor eredetet kizárja. Nem tudom, szabad-e ezt ilyen határozottan állítani. Van-e osztrák eredetű szavaink *b*-vel is: *balita, benzin, biglajz* (tótul *piglajz*) s bizonyára több is. — A *bërhét* már rég egyeztettek az oláh „*brahe*“ [?] s olasz „*braghe* v. *braca*“ szavakkal (Tud.-Tár 9:13).

Berkénye. Az EtSz. az egy 1055-i *brokina*-n kívül nem említi a mélyhangú alakokat: *Borocun* 1082. MF. *berekuna* CodPatr. NySz. *buricum*? 1288 (id. Réső Ensel: Helynevek magy. 183 *barka* alatt).

Bernát alatt nem említi az EtSz. Szilády nézetét, mely szerint kétségtelen volna (i), hogy evvel a névvel azonos a *Pelbárt* név és minden változata (Szil. Tem. P. 17).

Berta. A *Bertacska*-féle székely alakokról I. TMNy. 290.

Bertalan-hoz: „*Bartal* filius Myke“ 1307. Knauz: Monumenta Strig. 2:569.

Bese mint erdőnév él Marosszentkirályon, Nyr. 28:383 — Helytelen szófejtés a Nomenclatura Avium-ban: „a *piscis*-re lehetne visszavinni“, mivelhogy másképp *halászsas* stb.

A *beslye* értelmű *pesti*-ről sok szó esett (vö. MNy. 8:326, 412) s az EtSz. nem azonosítja a két szót. A *pesti* Heltai meséiben és Tinódinak a Heltai-Hoffgreff-féle nyomdában készült kiadásában fordul elő. A *pesti* írásmódot *bestye* helyett Heltai alkalmazhatta a felügyelete alatt készült kiadványokban, ő pedig német anyanyelvéből vette: vö. *Bäsl* Sieb.-sächs. Wb. 1:559, *Beschli* Castelli: Wb. der Mundart in Österreich. — A *beste karafia* miért volna „rövidülés *becstelen kurafi*-ből“?

A *beteg* szónak a német *wëtag*-ból való magyarázatát nem fogadja el az EtSz. „alaki és jelentésbeli nehézségek miatt“, mert „az első szótagban hosszú *é*-t várnánk“, azonfölül a német szó főnév, a magyar melléknév. Ámde ugyancsak az EtSz. szerzői Miklosichcsal a magyarból származtatják a megfelelő szláv szokat, köztük pl. a szlovén *bëteg*-et, pedig ez is hosszúhangú s ez is főnév, mint a német szó! Ebből mást kellett volna következtetni, nézetem szerint azt, hogy a német szót előbb a szlovén vette át s onnan aztán a magyar. A rövid hang a szlovén ragos és képzős alakokban keletkezett (*bëtega, betegovati, betëžen* stb.), a jelentésváltozás pedig a magyarban. *Beteg*

mint állapotot jelentő főnév könnyen fölvehette a *-ség* képzőt az *egészség*, *kórság*, *szomorúság*-félék analógiájára (vö. csángó *bánatság*); a *betegség* mellett aztán a *beteg* melléknévvé válhatott, mint *egészség* és *kórság* mellett volt a régi nyelvben *egész* és *kór* 'sanus'. Viszont a *kór* melléknévből a *kórságon* át utólag lett a *kór* főnév.

Beze egy helyen (388) a *bezzeg* szóval van rokonítva, olyan megjegyzéssel, hogy „Kassai és CzF. magyarázata, akik a *bizon*-nal hozzák kapcsolatba, elfogadhatatlan”. De a 418. hasábon maguk a szerzők a *bizony* szónak *biza*, *bize*-féle változataihoz sorozzák. Mármost melyiket higgyük?

Bézdít, *bézzet*, *bizgat* stb. *move*, *turbare*, *incitare*. „Hangfestő szó.” Alig lesz véletlen találkozás, hogy a szlovénban egészen hasonló hangzásu és jelentésű szócsaládot találunk: *bezati* stupfen, *stochern*, *stossen*, *bezdati* pfuschen, *bezgati* *stochern*, *herumstöbern*. A jelentésre nézve vö. *bézdít* „könnyedén érintve mozdit, kissé megmozdit, pl. száradni kezdő szénát villaheggyel”, tehát ugyanaz, ami a szlovén szóké. A szlov. *bezgati* egyúttal hitelesnek mutatja Kassai 'piszkál' jelentésű *bizgál* igéjét, melyet az EtSz. megkérdőjelez.

Bézzég: sárlik. Az EtSz. csak ennyit mond: „Vö. talán a *bézdít* cikket.” Mivel zalai szó, itt sincs kizárva a szlovén eredet. Pletersnik szótárában van még egy *bezgati* ige „herumrennen, biesen; *ako živina sliši bz, bz, kakor obadi brnijo, začne bezgati*“ (mikor a marha hallja a zümmögő bögölyök *bz, bz* hangját, elkezd futosni). A német *biesen* is a *Biese* v. *Biesfliege* 'bögöly' származéka, s ezt magyarul marhakergető bogárnak is nevezik (vö. az EtSz.-ban Kr-ből: *bizz*, marhákat kergető bogarak hangja). Mármost a sárlás is futosással jár, vö. *futosik* 'sárlik' HO., továbbá *üzekedik*, ném. *laufen, läufig sein*.

A *bibe*, *bibi* gyermeknyelvi szóhoz vö. rajnavid. ném. *wéwē*, *kleine Wunde*, id. Brugm. Grundriss 2 a: 96 (*weh*, jaj) > cseh *bebe*, *bibi* (a gyermeknyelvben), szlov. *bubati* schmerzen, *kje te buba?* mid fáj? hol a bibi?

A *bibic*, *bibuc* szónál az EtSz. idézi nézetemet, mely szerint e madárnév változatai „úgy látszik mind a németből vannak átvéve...”. De nem vonatkoztattam ezt az *l*-es alakokra (*libuc* stb.), mert bizonyos, hogy ezek a *libus*, *liba* rokon hangzása miatt keletkeztek a *bibuc*-ból.

Bibircsó, *buborcsó*, *bibircsók*, *buborcsék* stb. az EtSz. szerint „eredete ismeretlen”. Egy kis leleményességgel megtalálhatni a szláv eredetjét: szlov. *brbuncék* (kicsinyítője a *brbunek* 'buborék' szónak, melyből a m. *buborék* lett). Világos, hogy a hosszabb alakok az eredetibbek, s belőlük vannak elvonva a rövidebbek (mint a *bibircs* alak is).

Bíbor a Zrinyiaszban kétszer *bimbor*, l. Szécsi kiad.

Bicsakol. *Megbicsakolja* v. *megbikacsolja magát*. „Eredete ismeretlen. CzF. a *bicsak*, Kassai meg épen a *bika* szó szárma-

zékának tartja.“ — Vö. szlov. *bikač* der Dickkopf; ein verstockter Mensch, *bikača* ein dickköpf. Weib; ein verstocktes Weib.

Bifláz = *büffeln* „angestrengt wie ein Büffel arbeiten, ochsen“ (Grimm, Schmeller). Újabban másképp magyarázzák; hogy tkp. *püflen*, *büffen* (*puffen*) 'prügeln, schlagen, klopfen' (vö. *einpanken*) s ebből aztán az *ochsen* hatása alatt *büffeln* (l. Zeitschr. für den deutschen Unterricht 7:138). Egyébiránt a *bifláz* alaknak föltűnő a képzésmódja; mintha tót közvetéssel jött volna hozzánk.

(Folytatjuk.)

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.¹

Közlé Györffy István.

Az alföldi városok levéltáraiban nyelvtörténeti szempontból sok fontos anyag van, melyet legtöbb helyen még semmiféle kutató nem bolygatott. Én főleg néprajzi szempontból forgattam néhány város és község írásait s néprajzi jegyzeteimből az alábbi szójegyzéket állítottam össze. Főleg a körözési és tanácsjegyzőkönyveket forgattam 1700-tól 1820-ig, de leginkább 1750-től 1800-ig. Néhol a határjárási jegyzőkönyveket is áttanulmányoztam, a helyneveket azonban más alkalommal óhajtom közölni. A városok és községek, melyeknek levéltáraiból az alábbi szójegyzéket közreadom, a következők: Túrkeve (Turk.), Kisújszállás (Kisujsz.), Karczag (Karcz.), Kúnmadaras (Kunm.), Nádudvar, Berettyó-Ujfalu (B. Ujf.), Belényes (Bel.). A használt források: Tanácsjegyzőkönyv (Tjk.), currentális (körözési) jegyzőkönyv (Curr. jk.), határjárási jegyzőkönyv (Határj. jk.). A római számok a jegyzőkönyvnek köteteit jelzik, az arab számok a kötetek lapszámait. Mivel a jegyzőkönyvek legtöbb esetben nincsenek lapszámozva, pontos hivatkozás nem lehetséges, úgyhogy a közölt szókat nagyrészt csak a mellettük feljegyzett évszám után lehetne a jegyzőkönyvekben megkeresni.

Vásári *abadolmány* Bel. Tjk. I. 57. 1747. — A hegyes bajusz, tsákó és *abroncsos-süvegnek* viselése, kurta ingnek hordozása 12 kemény korbátsoknak büntetése alatt tiltatik. Turk. Tjk. III. 10. 1777. — Kaszkalapács *aczellás* két végén 7 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Ökörszekérnek hátulja nyújtóval, *ágassával* együtt. Turk. Curr. jk. 1813. — *Ágas szeg* készítése akár egész, akár darab vasból 8 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Katona Mihály és halász társai a Kiritót oly helyet *tették által* (vésszel)... Turk. Curr. jk. I. 92. 1758. — A juhászok... hivalkodnak s az előttök lévő juhokat nemhogy legeltetnék, hizla'nák, inkább *aszalják*. Turk. Tjk. II. 127. 1767. — 3 *bagazia* kötő, *bagazia* rokolya... 1713. Turk. Curr. jk. II. 212. — *Bagoly süvegbe*, setétkéék irhás nadrágba, bocskorba ugrott el. Kunm. Curr. jk. III. 8. 1769. — Egy közönséges ajtnak

¹ Ezek az alföldi adatok értékes kiegészítésül szolgálnak Herman Ottó könyvéhez, a magyar pásztor nyelvkincséhez. Némelyiknek az értelme nem elég világos: a házzászólást szívesen vesszük. — *A szerk.*

munkája *barát béléssel* 1 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Rojtos *barátságomra* készített egész ruhára való kötött gombok 12 frt. Turk. Curr. jk. II. 1. 1780. — A lakodalmak alatt tétetni szokott ugynevezett *bemenylő- vagy tyúkverő járások*... keményen eltilalmaztatnak. Turk. Curr. jk. IX. 291. 1799. — A napszámok és *betyárok* nyáron ne menjenek másfelé dolgozni. Turk. Curr. jk. I. 420. 1776. Vasadi Miska *betyárkodik*, Ványára csürhészbojtárnak beállván... Turk. Tjk. II. 208. 1773. Jószágeladásnál *betyár pénzt* fizet 7 tinó és egy üsző után 4 frt 25 krt. Turk. Tjk. 52. 1733. — *Borittató láncz* 30 kr. 1813. Turk. Curr. jk. — Zöld haczuka ratinból, fekete bőr *bugyogó* vagyon rajta. Bel. Curr. jk. 1787. — *Buvár* (vízi madár) Turk. Curr. jk. III. 775. 1786. — Tavasszal tartozik a *czangákat* a szokott bérért fejni. Turk. Tjk. II. 43. 1766. — Egy *czimervasnak* szálvasból való készítése vas szegével. 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — A pusztai és mezei pásztoroknak s azok körül *csapongó* betyárok... gonoszsága... annyira *ellepedett*... Turk. Curr. jk. I. 442. 1775. — Felhércz végig vassal, 2 *csatlással*, 2 hámfával gazdáéból 5 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Van egy *csergének is*. Bel. Curr. jk. 1801. — Gombkötő *cserhajú dinnyéjél* nem más vitte el... Kisuszs. Tjk. I. 1. 1751. — *Csézába* való hátulsó láda festve 2 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — *Csigakötél* spárgából öle 33 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Ezen kóborlással marháikat szerfelett *csigázzák*. Bel. Curr. jk. 1816. — *Csik-bírónak* hitinek letételével rendeltetett Nagy Mihály. Turk. Tjk. 141. 1760. — A kantár pedig nem moldovai, hanem csak *csikós kantár* vala. Bel. Tjk. I. 50. 1780. — Két *csimbókba* viseli a haját. Kunm. Curr. jk. 2a. 1755. Lénárt Sámuel... haját hosszú *csofban* kötve hordja. Bel. Curr. jk. 1788. — Az instált darab *csucskó* földecske... Kisuszs. Tjk. I. 52. 1773. — *Debreczeni nagy kankó* 2 Rfrt. Bel. Curr. jk. 1793. — Egy *decembernek* béllése báránybőrrel 2 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — *Délszínfelől* 1750 : (= délfelől) Kunm. Határj. jk. — *Derekszeg* gazda apróbb vasaiból 45 kr. 1813 Turk. Curr. jk. — Pohárszék *diószinre* festve. 1813. Turk. Curr. jk. — Bátor Mihály *csapongó díszna* agyonszúratik. Kisuszs. Tjk. IV. 78. 1750. — *Dísznö- teremttével* káromkodott 1759. Kisuszs. Tjk. I. 4. — A számadó pásztorok... *dögrovást* tartsanak, melyre egyfelől az öregebb marha dögöt, másfelől pedig a kisebbet röllyák. Kunm. Curr. jk. III. 32. 1770. — A fertelmes *dudvázástól* alig lehet némely helységben be is menni. Turk. Curr. jk. I. 575. 1778. — Feje tetején *dupe* vagyon nyirve. Bel. Curr. jk. 1788. — *Ekefára* jó vasból pánt 10. kr. *Ekefa szárnyára* pánt 6 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — A nagy Isten neveknek káromlása magyar nemzetünk között annyira *eláradott*... Kunm. Curr. jk. 2a. 60. 1754. — Ha vétkes vagyok, a fogaimnak *elcsések* és a belpoklosság engem leljen meg... B. Ujf. Tjk. I. 224. 1788. — Az oláhok... kóborlásából... számtalan lovak lopása és azoknak messze földre való *eliktatása* gyakran következik... Bel. Curr. jk. — Az idevaló egész oláh nemzet a felséges rendeleteknek *ellenében szegezvén magát*... uo. 1801. — A püspökladányiaknak volt ottan *ellető juhkosarok*. Nádudvar határjárásí jk. 1803. — A helység biráját fogja a büntetésre *előrántani*. Turk. Curr. jk. I. 134. 1772. — Becski Trézsi borgói... van egy kék házi szőttes *előruhája* is szederjes bagazia... Bel. Curr. jk. 1801. — Mivel a határból egy keveset elszántott, két ökrét *elragasztották* a kúnhegyesiek. Kunm. Határj. jk. 1752. — Éjszakákon, gyanús időben valamely pásztornak marhája *elverődik* és azt keresni kívánja... 1774. Turk. Curr. jk. I. 442. — Kardszagról *elvette* lakását ennekeltte circiter 40 eszten-

dökkal... 1750. Kunm. Határj. jk. — A betyárokat *elvessék* Póhamarára *csőszakol* és *földház* ásní. Turk. Tjk. I. 197. 1762. — A betyárok minden *engedelem* nélkül katonaságra adatnak. Turk. Tjk. I. 98. 1759. — Árestomba hajtatik és megpálczáztatik *érzékenységesen*. Turk. Curr. jk. I. 1778. — A régi házaknak *vértek* legyen és *eszterhájai* nádoltassanak bé. Turk. Curr. jk. X. 188. 1801. — *Eztet* addig is effectuálja kegyelmed. Turk. Curr. jk. I. 100. 1772. — Az portán levő *esztrengafiókot* Kis András az külső kertben kihordattya... Kisujsz. Tjk. I. 4. 1774. — Két felől levő *fabrikliját* seu *huntzfulkáját* gömbölyűen hordozza. Kunm. Curr. jk. 3. 114. 1770. — *Faraó játék* megtiltatik. Turk. Curr. jk. XI. 605. 1806. — Egy pár *farhám* farmatringgal táskával. Turk. Curr. jk. 1813. — Ha marhájában kára lészen vagy *kábaság*, vagy *farkasmartaság*... B. Ujf. Tjk. I. 58. 1747. A kospásztor... a farkasmartaságért bojtárjaival együtt felelős. Kisujsz. Tjk. I. 3. 1755. — Visel fejrő fátolból *fedelt*, melyet hátra szokott kötni. Kunm. Curr. jk. III. 60. 1770. — 40 pár *fehér öltözök* Kunm. D. III. 6. 1756. — *Fejős juhász*, ezeknek bojtárjai. Turk. Curr. jk. Conventiók. 1776. — A kevi két nyáj sertések... a kúpnádszigetben *elletlenek fel* is. Kisujsz. Tjk. I. 24. 1771. — *Felkötő* vagy *szorító pánt* kerékre 12 kr Turk. Curr. jk. 1813. — Csoroszlya *felnádlás* 30 kr. uo. 1813. — Az ivókutak is a föld felett 2 suknyira *felrovattassanak*, uo. X. 188. 1801. — Két új marokvas *felsülése* 15 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — *Ferhécz-juha* 1780. Turk. Curr. jk. II. 1. — Becski Trézsi borgói, kék bagazia *fessingben*... szökött el. Bel. Curr. jk. 1801. — Nádasdi István *fisléder* csizmában szökött el. Bel. Curr. jk. 1795. — Hordoz magával egy *flota sípot*. Bel. Curr. jk. 1788. — Apró vasból *foglaló* 24 kr. Turk. Curr. jk. 1813. *Foglaló karika* a rúd fűre 2 kr. Kunm. lt. limitatiók. 1772. — Kilincs *fordítóstól* 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — A csorbai és igarjóbeli földek csak mint valami *forgó-földek* vagy nyilasok a szerint adattatnak, mint kinek-kinek redemptiójának ereje. Kisujsz. Tjk. I. 10. 1761. — Elek János régi öreg *főgazda* Kunm. Határj. jk. 1750. — A cigiányoknak a *földházai* lerontassanak. Kunm. Curr. jk. 2a. 445. 1765. — Mindkét személy *franzos*, uo. III. 60. 1750. — Az adta mondásáért ötven, de az teremtetéért irgalmasság nélkül száz *furatos* ütésekre megbüntettetik. Turk. Tjk. II. 45. 1763. — 20 pár *futrás kötelek*, Kunm. Tjk. D. III. 6. 1756. — *Galandot* süvegekre, uo. 1735. — Ambrus Jánosné *gerádájánál* (!) a Nóbordára való tételéért büntettetik, uo. XV. 133. 1796. — Tisztaféhr bodorszőrű *göbe* (disznó). Turk. Curr. jk. 1815. — Mindég tudja legyen, amelyik gulya, ménes, juh és sertés nyáj avagy *göboly* mellett micsoda pásztorok és kik változtak, uo. I. 442. 1775. — *Göbolyos* 1776. Turk. Curr. jk. Conventiók. — Rövid fekete hajú, *görbefűsűt* visel Kunm. Curr. jk. III. 268. 1773. — A Keszyű nevű tehén a *Gözü* nevű őssi tehénnek a szaporúsága lett legyen is... Kisujsz. Tjk. I. 1. 1749. — Aki más *gyepűjén* által megyen, a gazdáknak és kerülőknek tartozik egy petáktot fizetni. Kisujsz. Tjk. I. 2. 1754. — Sugár *gyerhőcze*, baissza csak egy kevésé esmerszik. Kunm. Curr. jk. 2a. 1755. — Zöld *haczuca raltinból*, fekete bőr bugyogó vagyon rajta. Bel. Curr. jk. 1787. — Hites tanúk vallástételekből bizonyossá lett, hogy a Borók és Oros *had* között megesett veszekedések... Kisujsz. Tjk. I. 7a. 1775. — A *halottas torok* és kereszstelők keményen eltilalmaztatnak. Turk. Curr. jk. IX. 291. 1799. — *Hámfakarika* gazdáéból 10 kr. 1813. Turk. Curr. jk. — Szolgáknak és pásztoroknak... nagyterájú sarkantyús csizmákat s fekete *hálibőröket*, melyet vulgo *katzagánnak*

hivnak, viselni nem lészen szabad. Kunm. Curr. jk. 2a. 33. 1756. — *Helmecz szijjnak* párja készen 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Tatár kössön a *hermecz szijjára!* Kunm. Tjk. 1750. — Fekete posztóból télen-nyáron *hevedert* visel. Kunm. Curr. jk. III. 8. 1769. — Legelő és *hizlalo pusztákon* .. Turk. Curr. jk. I. 442. 1775. — Gesztenyeszin hajú, melyet *horczófba* visel. Bel. Curr. jk. 1784. — 20 *horogvasak* pantallérra. Kunm. Tjk. D. III. 6. 1756. — A haját kétfelől gombokba hordja, *Isten berelválta*. Kunm. Curr. jk. 2a. 261. 1760. — Korhely s *iszos* nevet kéntelenítették viselni. Bel. Tjk. I. 53. 1780. — *Jégsújó-kacsa* 1786. Turk. Curr. jk. III. 775. — Halassy Márton *juh kosarait* felégették. Nádudvar. Határj. jk. 1803. — Nyírés alkalmatosságával is az ugynevezett *juhlorok* dobzódással tartatni szoktak. Turk. Curr. jk. IX. 291. 1799. — A juhászok és akármínemű pásztorok... sub poena confiscationis a *katzagányt* ne viseljék. Kunm. Curr. jk. 2a. 44. I. 1760. — Király Pálnéval a setétben suttogott s *katzározott*. Kisujsz. Tjk. I. 1. 1754. — Felégettem házaikat és *kalibáikat* Bell. Curr. jk. 1795. — Egy paraszt vagyis *kanczahám* 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Hadas János *kanibojtár*. Turk. Tjk. 49. 1753. — Hosszú szűrbe és *kankóba* jár. Kunm. Curr. jk. 2a. 1755. — Kiket hallottál... hogy boszorkánynak vagy pediglen *kanördögnek* mondott volna lenni? Kunm. Tjk. III. 37. 1753. — A házak előtt viz tartassék, melyet *kapitányviznek* szoktak hívni (t. i. a kún kapitány után). Kunm. Curr. jk. 2a. 23. 1756. — *Karakatona* 1786. (vizi madár). Turk. Curr. jk. III. 775. — A szürszabók és a *karlósok* a posztót fehér agyaggal szokták kenni. Bel. Curr. jk. 1785. — *Karszék* festve 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Tóth János egy darab békó kulcsa nélkül ki nem nyitható *kelevicbe* és más részén kötél darabbal össze nyügözött két lovat ellopták. Turk. Curr. jk. VIII. 281. 1795. — *Kerekagy-hegye, töve* 1813. Turk. Curr. jk. — *Kerék ekézéstől* 6 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — *Kétélű késeket*... kemény büntetés terhe alatt nem szabad hordozni. Turk. Curr. jk. I. 404. 1776. — Téli és nyári *kezes csikósok*, ezeknek bojtárjai, Turk. Curr. jk. 1776. — A káromkodásnak is felét *ki is dorúsolta*. Kisujsz. Tjk. I. 4. 1759. — Egy fergettyű *his rakonczájával* kolláréból 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Ezen rendelések... közönséges helyen *kitábláztassanak*. Turk. Curr. jk. V. 442. 1775. — Uj kasza nyaka meghajtása *kiveréssel* együtt 6 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Egy *kocsiszekérvánkos* a kolláréból 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — A *koffantyi asszonyok* a piacon árulják magok árújukat... Kisujsz. Tjk. I. 55. 1773. (l. alább *kuffantó*). — *Kondoroshajú* 1769. Kunm. Curr. jk. III. 8. — 14 sukkes *korcsolya* kolláréból 2 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Félsinges *kordohány csizma* 6 frt 30 kr. Turk. It. — A *koringyásokról* relatio tétessék. Bel. Curr. jk. 1784. — Malom *korongvas* készítése aczellással serpenyővel, újítással 8 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Téli és nyári *kospásztorok*, ezeknek bojtárjai. Turk. Curr. jk. 1776. — *Ködmön mulyrevalója*, fekete *szukmánya* kék sinórral meghányva oláhossan. Kunm. Curr. jk. 2a. 1755. Lisztár Ferencz, vönöczki... *ködmön pusztában* jár. uo. 1756. — *Ködök-karika* 1780. Turk. Curr. jk. II. 1. — *Kőhordó saroglya* tengely s talpvasazás 1 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Lőcskáva gazda vasából *köpüre* 45 kr. uo. — 20 éves, *középtestű*, kullogó járású. Kunm. Curr. jk. 2a. 261. 1760. — Szép Gábort is boszorkánynak s *közkalonának* mondogta, Nagy Ferenczet királynak. Kunm. Tjk. III. 37. 1753. — A kukuricza vetésen kívül *krumpért* vessenek a lakosok. Bel. Curr. jk. 1787. — *Kuczorgós-atlával* káromkodott. Bel. Tjk. I. 103. 1792. — Az *kuffantó asszonyok*...

az gyümölcs árulásban vagy színlett polturással való mérésben szoktanak telhetetlenkedni... Kisujsz. Tjk. I. 55. 1773. — Demeter Jankó *kúpnádba* tüzes csóvatétel szándékért büntetetik, uo. XII. 9. 1770. — *Kutya terem a ló lelke* (szitkozódás) 1775. uo. I. 65. — A farkassal étegett tinóért hogy Varga Andrásnak hat vonás forintot fizessen, vagy *láb helyében lábat* vegyen, elvégeztetett. Kisujsz. Tjk. I. 33. 1754. — Ne kérdezd én tőlem a *lagzit*, most van az én lagzim, most van itt aki megette az én gyermekemet! Kunm. Tjk. III. 37. 1753. — Bányi András kondás disznó *lappangtatásért* büntetetik. Kisujsz. Tjk. IV. 23. 1750. — Új alkalmatos *fennálló házakhoz* fogjanak [a földházak helyett], különben az házok *lehuzaltatik*. Turk. Curr. jk. I. 100. 1772. — Hasonló posztóból *lengyel kankó* 2 frt. Bel. Curr. jk. 1793. — Gara István bornyának vad által való *leontása*. Kisujsz. Tjk. I. 18. 1763. — Lepényvasból szántóvasat készíteni 2 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — A vész *lészait* lerakták. Turk. Tjk. III. 304. 1775. — Boda Samu cigánynak volt háza *letörletessék*. Kisujsz. Tjk. II. 22. 1750. k. — A marhák tovább lehetnek a *szabad levegő égen*. Turk. Curr. jk. III. 169. 1784. — *Lilli* (vizimadár) 1786. uo. III. 775. — A Belényesben levő vidék kertje vagyis *livadája* mindenütt körül kerteltessen... Bel. Curr. jk. 1795. — Az elsőkön könnyű hám, az utóbbiakon *lőjárom* vagy *hemmuth* (kumet). Turk. Curr. jk. I. 3. 1771. — Székér oldalba *lőcsgűzs* helyett karika marokvasból 24 kr. uo. 1813. — *Lőcskáva* gazda vasából karikástól 30 kr. uo. *Lőcskávaköpu* 1780. uo. II. 1. — [Macska-szemű 1755.] Matska vagy világos barna szemű. Kunm. Curr. jk. 2a. — A nemes tanács engedelméből fogván ezen munkájához, nem *maga okta* való indulatjából... B. Ujf. Tjk. I. 118. 1724. — Bacsó Péter bíró... *markával való szolgálattal* immunis B. Ujf. Tjk. I. 8. 1708. — Alsó egész *marokvas* tengelyre egész vasból 1 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — *Matólcsei öreg szür* 4 Rfrt. Bel. Curr. jk. 1793. — Hát meggyógyult-e a gyermek? Azt mongya: melyik gyermek, az-e akit *megettek*? A fatens mongya: nem tudom én megették-e vagy nem. Kire Bíró Gáspárné mondta: bizony megették ugyan, de meg is gyógyult, mert derekasan körülötte jártam, aki megette! Kúnm. Tjk. III. 37. 1753. [Olv. meg-ét-? vö. éi NySz. MTsz.] — Az egyik malmot egészen *megfogazni* tartoznak. Turk. Tjk. 112. 1759. — Megélemedett jó öreg gazdasszonya. Kisujsz. Tjk. I. 51. 1774. — Kalmár István juhait éjszaka Tőkési *megmetszette*. Turk. Tjs. I. 209. 1763. — Kajtor György... ha többé tolvajságért *megnyomaltatik*... a helységből ki fog vezetetni. Turk. Tjk. 90. 1758. — Mindent tudok én, csak *vesztetni* nem tudok. Hárman *vesztették meg* a gyermekeket. Kunm. Tjk. III. 37. 1753. — *Ménkövel is ültette* Bíró Gáspárné. Kunm. Tjk. III. 37. 1753. — Pányi András *millium és ménküteremtette* mondásáért... 50 jóféle pálczák szenvedésére íteltetett. Kisujsz. Tjk. I. 61. 1770. — *Eke midnak* egész vasból való készítése 12 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Egész marokvasnak *nádlása* 24 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Dobos István ügye elveszett *nádlolója* éránt differáltatik. Kisujsz. Tjk. I. 27. 1750 k. — Juhászok bére: az elletéstől minden *napi juhtól* egy-egy véka buzája. [24 juh = 1 napi, azaz akinek 24 juha van a nyájban, annak a hét egy bizonyos napján az egész nyáj teje]. Turk. Curr. jk. I. 409. — Az Uristennek szent nevét kényesül, *negédesen* és fertelmesül káromolni nem irtózott. Kisujsz. Tjk. I. 33. 1754. A gubája alatt levő béllést lefejtette és elhasgatta csupa *negédségből*. Turk. Tjk. II. 31. 1776. — Nádasdi István tarczali, fejér *némel ingben*... szökött el. Bel. Curr. jk. 1795. — *Nyáj juhá-*

szok, ezeknek bojtárjai. Turk. Curr. jk. 1776. — *Nyaktartóvas* alól-felül a rúd végire karikáson 36 kr. uo. 1813. — Egy pár hosszú *nyári szekérróldal* 7 frt. uo. — Mennyi és minemű *nyerczel*, farkast, rókát s nyulat fogtak... kik is letévén a hiteket, adtak elő kilencz *nyerczel*... Turk. Tjk. II. 1765. — *Nyújtó* szekér alá 1 frt 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Amely zsidók házrúl-házra kereskedni vagy *nyúlbűrözni* járnak, kísértessenek a vármegyére. Bel. Curr. jk. 1788. — *Nyulször* kerek kalap kisütése 3 frt 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — A megtelepedett csizmadiák nem szoktak dolgozni, hanem a helység *nyűgjei*. Turk. Tjk. II. 34. 1766. Egy *nyűg szőrrel* elegyítve 6 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — A rendetlen legeltetés miatt majd minden vetést sövénnel kell békeríteni az *Oláhságon*. Bel. Curr. jk. 1816. — Büdös, csömört és *ondorodást* gerjesztő öltözetek. Turk. Curr. jk. XI. 311. 1806. — Bese Dzsurz és Nán Tógyer egy *ortákságon* [így] s egy kereseten voltak. Bel. Tjk. I. 63. 1780. — *Ökörscordás* 1776. Turk. Curr. jk. — *Ölyűfejű* Szabó Györgynek háza van. Turk. Tjk. I. 158. 1760. — Nyitrai András a teremő Istenét *ördögteremtette* mondással káromolni nem irtózott. Kisujsz. Tjk. I. 52. 1757. — Rövid fűrtös *övedző* (guba) 142 Rfrt. 1793. Bel. Curr. jk. — *Padmányos gödröhet* ázni szabad nem leszen, uo. 1784. A ványai földeken *pakuszó* [pákászó?] korhelyek eránt meghatározottatott, minthogy különben is dologkerülők... ami rajtuk esik, maguknak tulajdonítsák, azért a *pákások*, csikások, solymások... Turk. Tjk. II. 61. 1765. — *Palétákkal* bebizonyítani tartozzanak, hogy ők a szőlőhegyeken dolgoztak. Bel. Curr. jk. 1786. — *Pányvás kötél* a gazdától adott szőrből öle 6 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — 2 *párnacsap*. Turk. Tjk. II. 212. 1773. *Párna-hajfenék* 1753. Kunm. Tjk. — *Pásitszin* lajbri... Bel. Curr. jk. 1788. — Egész kerék vasalás 4 karikára *persellyel*, ráffal gazdáéból 2 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Tréfából kért *pillinkót* (penis). Bel. Tjk. I. 1774. — Ostoba *pimasz* kevélységre, szilajságra, puhaságra, bujaságra ingerli. Turk. Curr. jk. XI. 311. 1806. — *Pöre gatyában*, bocskorban, kalapban szökött el, uo. I. 304. 1772. — A lakodalmazóknak *puskázni* igen tilalmas. Kunm. Curr. jk. 2a. 240. 1760. — *Puttonra* való lapos szőtt kötél öle... Turk. Curr. jk. 1813. — Kocsi-kerékre *ráf* felvonása 48 kr. uo. — Marokvas *ragasztó szeggel* alul-felül rúd feje 30 kr. uo. — Ugy *rébzik* tanú elméjében. Kunm. Határj. jk. 1750. Amint részsegsége felől *rébzik* elméjében. Kisujsz. Tjk. I. 7. 1772. — Berettyó vizét... egészen halászni gyalommal kiadtuk és midőn *rekesz* csinálásnak ideje elkövetkezik, ha magát bejelenti, akkor meghatározódik a rekesz helye. Turk. Tjk. 49. 1753. — Kun Márton és társai a Boroszlótorkon levő *rekeszhelyet* halászatra kibérték, uo. 114. 1759. — Esteli harangozás után a korcsmán egy lakos vagy *ridég* ha találattik, személyválasztás nélkül áristomba hajtatik, uo. 239. 1763. — Egy *rocskára* való *abroncsfelütés* 1 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Fekete *rojtos kantár* feje varrással, zablával 40 kr. uo. — *Rudallókötét spárgából* öle 33 kr. uo. — Hibás szemeivel csak *sajdál*, de jól nem lát, uo. X. 166. 1801. — Kőhordó dupla küllőjű vasalni való *saragtyás talyiga* kolláreből 3 frt. uo. 1813. — Lógós kocsi *sátorfa* kolláreből bőr alá 4 frt. uo. — Antal János fehér *serege* mellett kanászodott, uo. 1781. — Egy *singvas felütése* kerékre szegekkel együtt 6 kr. uo. 1813. — Községes *smisz* vagy ujjas köpönyeg, uo. — Ezentúl nem leszen szabad kondásoknak *torpecsenyére* való sertést adni, hanem tartásáról a kondásnak kiki másképpen gondolkozzon. Belényes, Curr. jk. 1787. — Visel *stafos* szőr atlatz sárga veres fejjel tarká-

zott szoknyát. Kunm. Tjk. III. 60. 1770. — Csizma vagyis *stibli*. Bel. Curr. jk. 1788. — Egy *csatlásnak* pálczára *szálvasból* pántjával csinálás 1 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — Vizi- és *száraz-révészek*, uo. 1776. — Zoltány Mihály a *szarvassát* kijebb fogta, az árkat és gerádjáját sicut. Turk. Tjk. 157. 1760. Csizi János a *szarvasát* az utczára rakta. U. ott. Mindkettőn (lovon) uj *szarvashám* volt, uo. 1773. — Mely *szavatnak* nyilván okot láczatott adni. Bel. Tjk. I. 1779. — A fejekben *szédélgő*... bornak gőzéből cselekedhették. Turk. Curr. jk. I. 1778. — *Szembőrös-kantár* 45 kr. uo. 1813. — A templomkerülő ifjakra és éltesebbekre is *szemesen* vigyázzanak, uo. XI. 311. 1806. — Téli és nyári *szilaj csikósok*, ezeknek bojtárjai, uo. 1776. — Mikor beszél, a beszéd-közben mintha *szippantaná* a nyakát. Kunm. Curr. jk. 2a. 1755. — *Terhellő szíjj szírommal*, ugy egy heveder 10 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — *Szojko* (madár) 1786. uo. III. 776. — *Felkölő* vagy *szorító pánt* kerékre 12 kr. uo. 1813. — Egy kandisznó *szőrín lábán elveszett*. Kisujsz. Tjk. I. 43. 1755. — Aki más helység határára megy *takarásra*, többé a helységbe vissza nem bocsáttatik. Turk. Tjk. I. 276. 1763. — *Tálas* alsó almáriummal gazdáéból 2 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — *Tatár alla* mondásával káromkodott. Kisujsz. Tjk. I. 68. 1775. — Varga Ferencz teremtőjét *tatár teremltette* s b...m teremltette mondással káromolni nem irtózott, uo. I. 39. 1755. — A népet azzal hitegeti, hogy ő *látos* és a földbe rejtett kincset meglátja. Turk. Curr. jk. X. 166. 1801. — *Teczezes* [feltünő]. Kunm. Határj. jk. 1750. — *Tehén-csordás* 1776. Turk. Curr. jk. — *Telekes bocskort*, *csákós süveget* visel. Kunm. Curr. jk. 2a. 59. 1757. — *Tengeyfahuzásért*, szegezésért gazdáéból 30 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Alacsony *terepély szőkés* tehén. Bel. Curr. jk. 1783. — Sörös Istvánné vagy egyéb *tisztességbéli* személy felől miket hallottál tőle? Kunm. Tjk. III. 37. — A *Füzes tót* vesszel átteszik *csikászalra*. Turk. Tjk. III. 170. 1774. — *Tok juh* (így l = toklyó) uo. I. 244. 1763. — *Torzsának* kedvéért ily szükségnek idején 4 fő káposztát levágtak. Kisujsz. Tjk. I. 32. 1873. — Szél Mihály... dicsekedvén azzal, hogy szemérem teste felállana és *tögyellene*. uo. I. 29. 1754. — Egész bőrnek *törésétől* 1 frt. Turk. Curr. jk. 1813. — *Török-kacsa* (vizimadár), uo. III. 775. 1786. — Hárman vannak ök, akiket van 20 esztendeje, hogy *tudva tartok*. Kunm. Tjk. III. 37. 1753. — Az ifjúságnak a *turkával* való faluzást, kántálást s korhelkedést semmi szín alatt meg ne engedjék. Bel. Curr. jk. 1804. — Alsó egész marokvas, rövidebb, rudvasból, *türe való* 20 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — Buza Mihály *mezőcsőszökkel* való *ujjhuzásért* szenved. Kisujsz. Tjk. VI. 68. 1760 k. — Megérdemelnék, hogy háládatlan lelkeket... ily czéggéres vétekkel *undokosított* szájokon kiokádnák. Turk. Curr. jk. I. 1778. — Egy *útköző* 20 krt. uo. 1813. — *Valaholott* rossz és semmire kellő kitsiny házak találtatnak, lerontassanak. Kunm. Curr. jk. III. 289. 1773. — Az irredemptusok *váltatlan* és közföldön laknak. Turk. Tjk. I. 160. 1761. — Ökörszakér *vánkosa* Turk. Curr. jk. 1813. — Egy srófos *vasabroncskulcs* 14 akósig 1 frt. uo. — Már letett *veszek* felszedése egészen füstbe ne menjen. Turk. Tjk. 93. 1758. [vész többese]. — Kocsi oldalba 3 *vessző* 12 kr. Turk. Curr. jk. 1813. — 100 *velés* hal ára 12 frt. Kisujsz. Tjk. I. 44. 1769. — *Vőfénykedik* 1792: Aki csapszékben korhelykedik vagy *vőfénykedik* vagy egyéb illetlen dolgot cselekszik, 24 pálczát szenvedjen. Bel. Tjk. I. 101. 1792. — Minthogy az lakosok az fonton eladott veséért és nyelvért *záporkodnak*... Kisujsz. Tjk. I. 45. 1772.

ISMERTETÉSEK.

Összehanlító mondattani munkák.

I. *Kertész Manó: Finnugor jelzős szerkezetek.* Fejezetek a magyar összehasonlító mondattanból. A M. T. Akadémia Marczibányi-díjával jutalmazott pályamunka. (Finnugor Füzetek 17. szám. M. T. Akadémia, 1914.)

Kertésznek akadémiai pályadíjjal kitüntetett munkája körülbelül egy időben jelent meg Simonyinak A jelzők mondattana c. tüzetes munkájával. Minthogy Simonyinak minden munkája nyelvtörténeti alapon indul, előre is tisztában lehettünk vele, hogy a jelzők mondattanának vizsgálata közben szintén folytonos figyelemmel lesz a magyar nyelvemlékeken túl a finnugor nyelvek tanuságára is. Vajjon Simonyi monográfiájának a megjelenése nem tette-e fölöslegessé Kertésznek a jelzővel szintén finnugor alapon foglalkozó munkáját? Nem. És ez mutatja Kertész munkájának az igazi értékét. Simonyi munkája egy minden részletében gondosan kiépített palota, Kertész dolgozata ennek a palotának néhány gyönyörű termét mutatja be éles világításban. Simonyi rendszeres vizsgálat tárgyává teszi a jelzőt minden szerepében és alakjában, Kertész a magyar jelzőnek az indogermán jelzőtől eltérő sajátosságait tárgyalja finnugor alapon, mintegy finnugor alapra kibővíti és támogatja (sokszor viszont más magyarázatát adja az illető jelenségnek) Simonyi munkájának legjellemzőbb és legszébb részleteit.¹

Csodálkozva látjuk, hogy a magyar jelző és az idg. jelző között nem az az egyetlen különbség, — mint folyton és egyesegyedül hangoztatták, — hogy a magyar jelző, alakját nem változtatva, megelőzi a jelzett szavát, hanem hogy számos más jelenség is van, amely szembeszökően mutatja a finnugor és idg. észjárás között ezen a téren is megnyilvánuló különbséget. Csak a legfontosabbakat említjük. Így elsősorban a magyar főnévnek tulajdonságjelzői szerepe (*gyermek leány* 'ein junges Mädchen', *hím oroszlán* 'ein männlicher Löwe, Löwenmännchen'); ebből a használatból magyarázódik sok magyar főnévnek a nyelvtörténet folyamán melléknévvé válása (pl. *ravasz* eredetileg 'róka', *dús* eredetileg 'dög'; nagy úr, vezér, fejedelem'). A főnévi jelzőnek ebből a szerepéből magyarázhatjuk a *János bátyám, István öcsém* kapcsolatnak és a vezeték- és személynévnek (*Istvánfi Miklós*) a megfelelő idg. szerkezetektől elütő szórendjét. Ugyancsak erre vihető vissza az anyagnévnek és a mértéket jelölő szónak jelzőül való használata (*vas kard* 'gladius ferreus', *arany óra* 'une montre d'or'; *egy pohár jó borral* 'mit einem Glase guten Weins'). Jellemző a határozó jelzőnek

¹ Vö. még Simonyi munkájának ismertetését Kertésztől a NyK.-ben és Bekétől a Keleti Szemlében.

a szerepe¹ (*Noé idejében való népek* 'die Menschen in Noes Zeit', *a testében való sebek* 'die Wunden auf seinem Körper'). stb. stb.

Kertész minden egyes tárgyalt jelenségnél rámutat az idg. nyelvek megfelelő jelenségeire és ez a folytonos szembeállítás (bene docet, qui bene distinguit) szokatlan elevenséget ad már tárgyánál fogva is érdekes dolgozatának.

II. *Beke Ödön: Finnugor határozós szerkezetek.* (Finnugor Füzetek 18. szám. 1914. M. T. Akadémia.)

A finnugor összehasonlító mondattannak egyik legérdekesebb fejezetét választotta Beke címűl irt munkájának tárgyául. Dolgozatának adatai és eredményei méltán számíthatnak a nyelvészközönségen kívül minden művelt embernek az érdeklődésére, akinek érzéke van a nyelvben megnyilvánuló észjárás, a kifejezések alapjául szolgáló szemlélet iránt.

Beke t. i. azokat a határozós szerkezeteket tárgyalja, amelyekben a finnugor nyelvek latívusszal vagy ablatívusszal fejezik ki azt a viszonyt, amelynek jelölésére az indogermán nyelvek a lokatívuszt használják. Hogy néhány példát is említsünk: az indogermán a 'vízbefúlást' ('*im* Wasser ertrinken'), a 'beleférést' ('*dort* Platz haben') általában lokatívuszi viszonynak fogja föl; az indogermán nyelvek általában '*valahol* keresnek, *valahol* találnak valamit', míg finnugor észjárás szerint ugyanazt a dolgot '*valahonnan* keresik, *valahonnan* találják'.

Mint hogy ezek nem elszigetelt jelenségek, hanem az igéknek egész sorát ismerjük, amelyek határozós szerkezetükben ezt a különbséget mutatják az indogermán és a finnugor észjárás között, ennek a feltűnő eltérésnek valami elfogadható magyarázatát kell keresnünk.

Mármost kétféle magyarázatra gondolhatunk. Vagy 1. latívusznak, ill. ablatívusznak érzi a finnugor észjárás a szóban forgó szerkezeteket az igének eredeti jelentése alapján, vagy pedig 2. pregnans szerkezetekkel van dolgunk, amelyekben nagy szerep jut az analógiának és a szerkezetkeveredésnek.

Beke a latívuszi szerkezeteket az igék eredeti jelentésével magyarázza és még hozzáteszi, hogy „Wiedemann fölfogása sem helyes, aki pregnans szerkezeteknek tartja ezeket a latívusokat“, az ablatívuszi szerkezetek tárgyalásában meg azt halljuk, hogy „ezek mellett az ablatívus kétségkívül azt fejezi ki, hogy a cselekvéssel együtt jár az illető tárgynak a cselekvés helyéről való eltávolítása“ és „ezekben is benn van már az elvívés fogalma.“

A kérdést egységes szempontból vizsgálva, talán a követ-

¹ Megjegyzem, hogy itt nem érthetek egyet Kertésznek a permi határozó jelzőről vallott fölfogásával (98. l.) Erre vonatkozólag vö. 'Egy zürjén-votják képzőről' szóló dolgozatomat (KSz. XIII. k.).

kező eredményre juthatunk: A finnugorságban a tulajdonképpen már nem mozgást kifejező igéknek egy nagy csoportja megőrizte az igének azt az ősi sajátosságát, hogy a cselekvést nem folyamatosnak, valahol és valamikor végbemenőnek, hanem sokkal elevenebben valahonnan kiindulónak vagy valahová irányulónak tünteti föl; mindamelllett, hogy az ige nem fejez ki tulajdonképpen mozgást, mégis határozós szerkezetében mozgást, nem pedig egy bizonyos állapotban való nyugvást fejez ki.¹ Az indogermán *'ott hagy valamit'*, a finnugor ugyanazt a dolgot *'oda hagyja'*; az indogermán *'valahol lát vagy hall valamit'*, a finnugor meg *'valamerről vagy valahonnan látja, hallja azt a dolgot'*. ng.

Ez ezeknek a szerkezeteknek az eredete. Idővel azután analógiás hatások és szerkezetkeveredések szaporíthatták a számukat, úgyhogy ma az esetek nagy részében nehéz különválasztani az eredeti szerkezeteket a későbbiektől.

A most adott magyarázat szempontjából nézve a fentebb említett kétféle magyarázatot, úgy látjuk, hogy ezek nem is zárják ki egymást. Mert mit jelent az eredeti mozgási képzetnek a határozós szerkezetben való megőrződése egyebet mint öntudatlan pregnans kifejezést? A cselekvés fogalmában benne volt a cselekvés irányának (valahonnan kiindulásának vagy valahová irányulásának) a fogalma is. (A későbbi eredetű szerkezeteknél meg a cselekvés fogalmához hozzá csatlakozott a cselekvés irányának a fogalma.)

Ebből a szempontból nézve a kérdést, Beke érdemes dolgozata nemcsak a határozók egy részét tárgyalta és tisztázta, hanem egyszersmind fontos adalékkal szolgált a finnugor igéknek az ismeretéhez is.

(Pozsony, 1915. jan. 28-án.)

FOKOS DÁVID.

NYELVMŰVELÉS.

Barlangnevek. Sárkány-üreg; így nevezi a Kárpátok barlangüregeit Hain J. 1672. évben megj. latin nyelvű munkájában. Vö.: Sárkánycsont = barlangi csont; Bél M., a deménfalvi barlangról szólva. 1735, 44. Sárkány-patak, Sárkányszikla (Szulyónál). Sárkány, mint községnev. Kripta = barlang. „Almásnál (= Homoródalmás) a' Kriptába tsepegő viz kővé válik.“ Losontzy: Hárm. kis. Tük. Kassa 1793. 172. I. Barlang: „Barlangotska, barlangos.“ Páriz Pápai: Dict.: 759. I. Ablak: (népnyelvi, v. ö.: Strömpl G., A Homoródalmási barl. rendszer.) Zug (népnyelvi; u. o.) Odvasszikla = barlang (Detreköszentmiklósi Pálffy barlang népies neve). Ördöglyuk: Solymár. Rablőyuk: Gombaszög mellett.

¹ Beke is gondolt erre a magyarázatra, azonban csak a latívuszi igékre vonatkoztatta.

Mesterszók: Sziklafülke, kőlyuk, kőfülke (fülke), sziklaodú (odú), zomboly, sziklaüreg, barlang, jégbarlang, csontbarlang, cseppkőbarlang (Strömpl G.: csepegőkő b.); nyelőke, ravaszlyuk, víznyelő (e három, a délszláv »ponor« szó fordítása Strömpltől); — gödör (tót: jama; Strömpl); odú [= a székelységben »odor«] — patakos [barlang], száraz b., hasadék b., jég b.; töbrös-gödör, nyelőlyuk, odvas-zsomboly. (U. ó.)

A népnél: Gödör, zsomboy [zomboly, zombor]; odú, odor, lik, csúr, bazár, barlang, ablak stb. —

Népies barlangnevek: Buhuj („Bagolyvár“: Stajerlak-Anina mellett; buhu = bagoly; Fogarasi nyj.) Gyilkos (Aggtelek); Zsivány (?) — Büdös (Torja); Szamos bazár, Szelemjuka (Szelim?) [Bánhida, Turulemlék mellett; a monda regéli, hogy a törökudulás idején 4 falu népét füsttel fullasztja a »Szelemjuk«-ba a török.] Kecskéol, Büdöspeszt, Lócsúr, Lólik, Rablólyuk, Öregkő, Legénybarlang.

A barlangnevek (üregelnevezések, egységes barlangtani műnyelv) összeállítása folyamatban van a Barlangkutatás c. szaklapban. A jelen összeállításban az ott közölt adatokat is értékesítettem.

PARÁSZKA GÁBOR.

Szűrlező papiros. Egy apa levele A Naphoz a tanügyi rébuszokról (1914. V. 21). Igen tisztelt Szerkesztő ur! A kis leányom a polgári iskolába jár és többek közt kénytelen dr. Lengyel Alajos igazgató urnak a legújabb miniszteri tanterv szerint készült Kémia és ásványtan című tankönyvét tanulni. A minap ráfanyalodtam egyszer, hogy kihallgatom, mennyit tud A bor című fejezetből. (Ez volt a leckéje.) Ebben a következő passzust találtam:

„Szűrjük meg az így nyert levet ruhán át és azután, hogy szép tiszta legyen, szűrlező papiroson...“

Egy pillanatra meghökkentem. Mi lesz, ha a kis leányom véletlenül megtalálja tőlem kérdezni, hogy mi is az a szűrlező papiros és én, aki egyetemet végeztem és dicsekszem vele, hogy tudok magyarul, kénytelen leszek beismerni, hogy nem tudom ennek a szónak a jelentését. Száz gondolat cikázott át a fejemben. Gondoltam, hogy talán francia szó és magyarosan van írva. De franciául éppen nem jelent semmit. Aztán eszembe jutott, hogy talán norvég vagy finn szó. De se norvégül, se finnül nem tudok. Kínos helyzetemből végre a következő kérdéssel bujtam ki:

— Tudod-e kis leányom, mi az a szűrlező papiros?

A kis lányom megfelelt rá:

— A nagysága azt mondta, hogy itatós papiros.

Megkönnyebbültem, de egyuttal nagyon szomorú lettem. Egyetlen büszkeségem, hogy magyarul tudok, a vízbe esett. Ime, egy tankönyvben használt, tehát nyilván közkedvetű magyar szó, amelyet nem ismerek! Rettenetesen bántott a dolog. Keserűségemben behívtam a szobalányt és ráparancsoltam:

— Itt van tíz fillér, szaladjon le a papirkereskedésbe és hozzon érte szűrlező papirost!

Öt perc múlva a leány visszajött és jelentette, hogy a boltban nem tudják, mi az a szűrlező papiros.

No, hála Istennek, gondoltam magamban, még se olyan nagy szégyen, hogy nem tudom, mi az a szűrlező papiros. Lám, a boltban sem tudják, pedig ott szakemberek vannak. De másutt se tudták. Sehol se tudták, akit csak kér-

dezt, senki sem tudta. A tanítónő öngyása is bizonyára dr. Lengyel Alajos tankönyvíró urhoz volt kénytelen magyarázatért fordulni. No de sebj! Most legalább tudom, hogy az ítatós papiros: szűrlező papiros és a szűrlező papiros: ítatós papiros.

Kérem, Szerkesztő ur, közölje azokkal, akik még nem tudnák.¹ Kiváló tisztelettel

FEHÉR JENŐ.

Bűnöz (Nyr. 44:38 és 77). Még megjegyezhetjük, hogy régi nyelvünkben is volt már *bűnzeni* ige. A Döbrentey-kódexben azt olvassuk: Isten hív és igaz..., bűnzének neki undokságokban: peccaverunt ei (V. Móz. 32:5).

A szerkesztőség.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Jegyzetek a MTsz.-hoz. A „füttyülő, vadászsip” jelentésű *fűsek* csak változata a „puskatöltény” jelentésű *fisek*-nek, ezeket tehát egymásra való utalással kell egyesíteni. Ez a *fisek*, *fűsek* különben délszláv jövevényszó; vö. szerb *fišek* „puskatöltény” (Vuk). Végső fokon ugyanegy szó ezekkel a halmagyi *fiság*, *fűság* „1. a puskatöltény papiroshüvelye, 2. 50 drb. kétfilíres papirostekercsbe csomagolva” (NyK. 31:408), csakhogy ez meg az oláhból való. Vö. ol. *fišek* u. az (Tikt.). Ennek van bizonyára olyan oláh nyelvjárási változata is, amely pontosabban felel meg a m. á hangú alakoknak. Mind a szlávba mind az oládba a törökből került a szó.

A *halál-élesztő*-nek Király Páltól származó az az értelmezése, hogy „föltámasztó, föllevenítő, életrekeltő (orvosság)” egészen téves, mert a jelentése éppen ellenkezőleg, halált okozó, ami halált idéz elő. Ez már az ugyanott közölt példamondatból is világos, de kétségtelenül bizonyítja ezt két más adat is, melyeket az Aesopus-féle meséknek egy 1776—77-ben Kolozsvárott a szerző megnevezése nélkül megjelent kétkötetes kiadásából jegyeztem ki: „meg-parantsolja [az asszony együgyű férjének], hogy... a'hoz a fazékhoz ne nyúlna, mivel *halál-élesztő* volna benne, és ha ennék belőle, minden bizonynyal meg-halna” (2:200); „életben haza várni nem mervén tégedet, a *halál-élesztőt* meg-evém, hogy meghalnék” (2:201).

A *hely* cikk szólásai között az utolsó három (*Helyte van*, stb.) inkább a *helyett* cikkben volna helyén, mert ezekben a *helyültem*, *helyelted*, *helyette* személyragos névutóknak kötőhangzó nélküli érdekes alakváltozatai szerepelnek. (Vö. Sim. MHat. 2:202 és 207.)

Kürtön-járó „virgoc leány” valószínűleg csak pontatlan följegyzés (v. sajtóhibás közlés) *kürtön-járó* helyett, ahogyan a Székelyföldön tréfásan a boszorkányt szokták nevezni. Ez az elnevezés természetesen azon az általánosan elterjedt néphiten alapszik, hogy a boszorkányok a kürtön, vagyis a kéményen járnak ki és be a házba.

Okaj „az a hely, hol a juhok a fejés előtt vannak” (Torda-Aranyos m.). Ez nem egyéb, mint a közny. *akol*, szék. *akoj* szónak ez adat följegyzése helyén hangtörvényszerű alakváltozata.

¹ Vö. *szűrle*: Filter, Filtrum, *szürle*: der Thee, Ballagi Szót. A „szűrlező papiros” néhány szakácskönyvben is előfordul, a likőrök receptjeiben. — A szerk.

„Neki-öbrekődik: [?]. Nem mellék e szőlőt, de neki-öbrekődött (Moldvai csáng. Nyr. 3:4).“ A Székelyföldön ma is megvan az egykor szabályos *ébér* ~ *ébren*, *ébred*, *ébreszt* (ő-ző vidékeken természetesen ő-vel) tőváltakozás. (Vö. MNy. 10:108). A kérdőjeles csángó *öbrekődik* tehát nyilván szintén az *ébér* származéka és azt jelenti, hogy „ébredésnek, rügyezésnek indul“.

„Ükli [a fának]: azon része, hol a törzse ágakra oszlik.“ — Ez aligha az *ököl*, hanem valószínűleg az *ikér* változata.

A *pad* 3. alatt közölt „híd“ jelentésű moldvai csángó *pod* nem a közny. *pad* szónak alak- és jelentésváltozata, hanem ettől független oláh jövevényszó. Vö. ol. *pod* u. az (Cih.).

Papunyáz, lazán rakva magasan fölhalmoz (szénát, szalmát, fahasábokat), csak változata a *pupujáz* „tetéz“ szónak. Ezeket is tehát egymásra való utalással kell egyesíteni. Nyilván a *púp* szónak valamilyen származékai, de képzésük módja elég homályos. Vö. erre nézve még: *pupojkás*, MTsz. és *pupujkás* Nyr. 43:269, 444.

A szék. tájszóként közölt *raba* egykerekű taligát (talán ink. talicskát) jelenthet ugyan (én magam nem hallottam székelyföldi utjaimban), de hogy éppen *r a b o k* használta egykerekű taligát jelentene, az már aligha helyes. Erre az értelmezésre bizonyára csak a szónak hangalakja csábította Király Pált, mert ez a szék. *raba* nem egyéb mint oláh *roaba* u. az (Cih.).

A *regelye* szónak „rejtett hely erdőben, vízmosásos árokban v. pataknak mélyebb vizfordulója“ értelmezése nagyon misztikusan hangzik ugyan, de ez a szó aligha lehet egyéb mint a közny. *legelő*-nek a Székelyföldön nagyon elterjedt *reglő*-vel kapcsolatos nagyon régi alakváltozata. (A szerk. kölcsönösen utal is reájuk.)

Sindél-kötő „vmiféle kötő“ a. m. *slingelt* kötő, tehát a *slingelt* mutatószó után lehetett volna fölvenni.

A „szí“ jelentésű szék. *szívíl* nem a *szíl*, hanem a *szí* címszó alá tartozik, mert ennek teljesebb tövű **szívu* alakjával van kapcsolatban. Ez éppen olyan jelenség, mint *ri* mellett szék. *rívu* és *rívil*. Ez utóbbira ugyan azt jegyzi meg a MTsz., hogy „alkalmasint a közlő kikövetkeztetése ebből: *rívu*ff“, de nem hinném, hogy ez csak magának a közlőnek kikövetkeztetése volna, mert Maros-Torda megyében a *hí*, szék. *hívu* igének ilyen *hívil* mellékalakját egy egyszerű székely közembertől hallottam. (*Erigy, hívil anyád!*) Bármint keletkeztek is tehát, de *hí* ~ *hívu* ~ *hívil*, *ri* ~ *rívu* ~ *rívil* és *szí* ~ **szívu* ~ *szívil* kölcsönösen megerősítik egymást.

HORGER ANTAL.

Csarna szót következtet ki a MTsz. a régi Tsz.-nak ebből az adatából: „*csarnakötél*: az árbocfa kötelei; szegedi szó.“ Ámde ez pontatlan közlés volt. Helyesen: *csarnakkötél*, I. Kenessey: Hajózási műszótár (Ballagi szótáraiban is így). Hogy magának a *csarnak* szónak is kötél jelentést tulajdonítanak (I. még Pallas és Révai Lex., Kelemen B.): az bizonyára csak az összetételből való következtetés; kérdés, a magyar hajósok használják-e így. Mert *csarnak* kétségtől azonos az oszmán *čarnık* szóval, s ez nem egyéb mint a *csolnak*, *csónak* nevének a déli szlávagságból való átvétele. Viszont a török alakot átvette a bolgár (I. Mikl. Slav. Elemente im türk. Sprachschätze) s valószínűleg a szerb is, onnan került aztán a magyarba.

A *cserpák* cikkben id. *cserhák* bizonyosan sajtóhiba.

A Kassaiból idézett *csihés* „csintevő, gonosz“ kétségkívül csak a *csihés* félreértése. — A *csihés* 2. jelentéséhez hibásan teszi oda a MTsz. ezt hogy „Makó?“ Mert a Nyr. megfelelő helyén bold. Komáromy L. (ki, igaz, Makóból való volt) a jelentést csak Lehr Toldijából idézi, még pedig idézőjellel!

Gödörös alatt mellékalak gyanánt szerepel *gödörös*, de ez Krizánál hiba; ő az adatot Lőrincz Károlytól vette a MNyelvészet 6:328. lapjáról, ott pedig helyesen *gödörös* van.

„*Höcsön*-szakállu : hosszú-szakállu“ egy göcseji népmeséből. Ebből van elrontva : *két sing* szakállu. Ha nem csalódok, Pintér palóc népmeséiben még így van : *hécsein* szakállu.

A 2. *kisz* 'öszönöz, biztat' (egy vasmegyei adattal) kétes, mert az egyetlen idézetben *kisznek* kiejtésbeli rövidítés lehet eh. *kiszlnek* vagyis kész-tenek, készletnek. — *Iszleni*, egy adattal, szintén a *kiszleni* alkalmi változata (X *iszlikél* eh. *öszlökél*?) vagy talán csak hibás megfigyelés.

„*Kónic* : hosszú és hegyes, pl. *kónic répa*.“ Igaz, hogy így volt a Nyr-ben, de az értelmezés valószínűleg hibás elvonáson alapszik. Háttha a *kónic-répa* *Konitz* morvaországi helységtől vagy akár a porosz *Konitz* várostól vette nevét? *Gónic* : csicsókarépa Komárom m. Szenden, egy kézirati adat szerint (Hilbert Gyula 1901).

Legény alatt olyan szólások vannak közölve, melyekben *legén* és *legén* a. m. bizony. Nézetem szerint lehetetlen, hogy ez a *legény* főnévvel azonos. Nyilván a *leg* szócskával függ össze (*leg hátul*, *legjobb* stb., *legesül* : főleg, különösen) és tkp. a. m. nagyon.

El-lendül egyetlen adattból : „Ellendűtem abban, hogy ez a kert eladód-jék.“ Hogy lehet ebbe *el* és *lendül* képzetet belemagyarázni? Bizonyára *ellen-dül* van benne s a. m. ellene veti v. feszíti magát. A közlő csak egyszer hallhatta s akkor is pontatlan alkalmi kifejezés lehetett.

Rést alatt helyezi el a MTsz. a debreceni *rezs*-derejét. Igaz, hogy Fries Józsefné a Nyr-ben azt a népetimológiát követte el, hogy az „rest derelye,“ s ezt Szarvas G. is elfogadta Nyr. 5:64, de talán valószínűbb, hogy tkp. *rozs*-derelye vagyis rozsdarából készült derelye, tehát elhomályosult összetétel illeszkedéssel (Oláh G. magyarázat nélkül közli a debreceni ételnevek közt NyF. 26:25).

Serénytelen : lusta, szentesi karácsonyi misztériumból. Ezt idéztem egykor a *boldogtalan, szerénytelen*-féle képzések tárgyalásában (Tanulmányok... 1881. 278), s akkor Négyesy László igazította helyre (pedig ő a szentesi nyelvre nézve illetékes), hogy — azt mondja — „ezt a szót a szentesi nép egyáltalán nem ismeri, közkelete nincs, valami tudákos ember iktatta be a misztériumba ezt a cifra szót.“

Szalogat (*szalasztgat*) alatt *szalgal* is van egy karácsonyi misztériumból, de ott kétségkívül csak sajtóhiba, mert a ritmus is megköveteli az *o* hangot :

Mivel felém gyünni kilenc farkast láttam,

Juhaidat mind észal[o]gattam.

„*Székjes* : ítélő bíró?“ Ezt a lehetetlen szót még kérdőjellel se kellett volna fölvenni. A hozzá való idézet így hangzik : „Nincsen bíró, nincs vármegye *székjese*, ki engőmet az lopásért büntessen.“ Kézzel fogható sajtóhiba eh. nincs vármegye *székje se*!

„*Futki*: vízzel föleresztett borszesz” (egy adat). Nyilván a *utki* elrontása, talán csak egy esetben.

Horger Antal néhány helyeigazítása néhai Király Pál adataira vonatkozik. Király Pál *buzgón* gyűjtötte a tájszókát tanítványaitól is, de azok — mint szaváhihető forrásból tudom — néha megtréfálták tanárukat. — Talán innen van, hogy az ő adatai közt annyi a *hapax legomenon*, pl. hogy csak egy-néhányat említek: *bagvak* mint a *bagoly* többese (ez Nyr. 26:559 egyenesen helyre is volt igazítva, de azért az EtSz-ba is fölvtették), *hid-elbe* (eh. *hid-elve*, a magyarázata is hibás: „a híd följárója”), *fart* (mérédek part, eh. *part*), *gyaldi* (gyarló), *irága* (fás partok közt mély út, talán tulajdonnév), *íve* (oda), *meg-éved* (eh. *meg-íved*), *kádog* (kiabál), *kézbe-vó* (eh. kézbe való), *környelék*, *kukrica*, *legietőn*, *marigla* (sárga barack), *naphanyat* (*naphunyat* h.), *naplik* (káprázik), *nyújóhely* (nyugvóhely, temető), *pondró* h. *plondró*, *sólentoz*, *süv*, *szany*, *záh*, *zuvol* (mert a második adat, Krizsák, hibás, l. MNyelvészet 6:355; *zuval*). Igaz, hogy néhány ilyen adatát azóta megerősítették (*poncsos* NyF. 9:12, *saslog* Nyr. 27:21), de kíváncsós volna, hogy a többire is jelentkezne legalább egy-egy tanu.

SIMONYI ZSIGMOND.

A moldvai csángó nyelv a szlavóniai magyarok nyelvéből ágazott el: ebben immár alig kételkedhetünk Karácsonyi János kutatásainak meglepő és meggyőző eredményei után. Most már az a kötelességünk, hogy szorgosabban átkutassuk ezt a két nyelvjárást, mert tüzetes egybevetésük a nyelvtörténeti módszer tekintetében is a legbecsesebb tanulságokkal kecsegtet: látni fogjuk ugyanis, hogy egyazon nyelvjárásnak két ága ötszáz évi különfejlődés alatt mennyiben és miért vált annyira különbözővé. Losonezi Zoltán szépen kimutatta a sziszegő hangok egyezését.¹ Én ezúttal csak egy föltűnő nyelvtani alakot kívánok megemlíteni. *Vissza* helyett csak ez a két nyelvjárásunk használja ezt a ragos formát: *viszra*. Ezt az egyezést — mely alig lehet véletlen — már Balassa J. észrevette s a kifejezésnek eredetét is megmagyarázta (Nyr. 23:266): „Valószínűleg a *hátra*, *előre* analógiájára keletkezett” (vö. *alant* a *lent*, *fönt* analógiájára; s vö. még horvát *na-zad* hátra, *na-pred* előre: *na* = -ra, re).

KOVÁCS MÁRTON.

Népész. Gróf Teleki József a Hunyadiak kora Magyarországon című művének 10. kötetében (1853:556) egy okiratot tesz közzé, melynek magyarul irt regestájában mondja, hogy „Liptai Péter, a szabad művészetek mestere, kassai *népész*” 1457-ben bizonyos peres ügyben bíraskodik. Ugyanazon mű 11. kötetében (1855:395) azt mondja, hogy „Ország Mihály nádor (1469-ben) lelkének üdvét tekintve, a csejthei sz. László egyháza *népészenék* Györgynek kérelmére” az egyház számára bizonyos szabadalmakat engedélyez. E szó tudtommal mindeddig ismeretlen volt. Az eredeti latin szöveg mármost a következőket mondja: 1457-ben: „Petrus de Lyptovia artium liberalium magister, in Sacrapagina Baccalaureus Plebanus Cassoviensis”; 1469-ben: „ad instantiam humillimam petitionem discreti domini Georgij Plebani Parochialis ecclesiae beati Ladislai regis in Cheythe fundatae”, továbbá „praefatus dominus Georgius Plebanus et sui successores Plebani.” Tudvalevő dolog, hogy a *plébános* szó a latin *plebs* leszármazottja s hogy plebs annyi mint nép. Az egyik helyen a kassai, a másikon a csejthei plébánosról van szó. Teleki nem akarta a plébánost használni s helyette helyesebbnek találta a magyar *népész*-t s ezzel ter-

mésztesen a nép vezetőjét, a nép lelkiőrét akarta kifejezni. Ezt ma a *lelkész* szóval fejezzük ki, de föltételezhetjük, hogy Teleki idejében talán másutt is a *népész* kifejezést használták és erre csakugyan taláunk adatokat. Az esztergomi belvárosi r. kath. anyakönyvekben 1836 szept. 7-én fordul elő először a paróchus helyett a *népész*, és Argauer Máté piébánosnak 1840-ben bekövetkezett haláláig, valahányszor ő végezte a keresztelest, esketést s temetési szertartásokat, *népész* néven van az erről szóló anyakönyvben beírva. Utána már megint csak a *parochus* szerepel. A protestáns papok a régibb okiratokban rendszeren mint *predikátorok* vannak említve. 1818-ban találok egyik helyen még a régi *lelki pásztor* kifejezést („ú. m. plebánusok, káplánok, cooperatorok“); a fentemlített esztergomi anyakönyvekben 1848 nov. 22-én találok először (Kolár István nevű) *lelkész*-t. Ezután más helyen is gyakrabban találunk. Egy Nyitrán 1851 márc. 1-én lebélyegzett levél külcímén van: Kelemen Mihály úrnak a Bútsi (Búcs, Esztergom megyében) ref. Eklézsia érdemes Lelkészének stb. De ugyanezen címzés van egy 1850 dec. 26-án írt levél borítékán és 1853 ápril. 22-én írt levél szövegében is.¹

WERTNER MÓR.

Kontár. Simonyi írja A nyelv és a társadalom című cikkében, hogy a *kontár* szó rége óta a céhbelinek ellentétét jelentette; vagyis azt a mesterembert nevezték így, akit nem vettek föl a cébbe. Mikor ezt olvastam, azonnal eszembe jutott, hogy szülőföldemen, Kisujszálláson egy kis jelentésváltozással ma is így értik ezt a szót. Ma azonban a mesteremberek, az iparosok, nem céhben, hanem ipartestületben (helyesebb volna: iparostestületben) egyesülnek. Az ipartörvény értelmében mindaz a mester, akinek valamely mesterség folytatására joga van s ezt a mesterséget folytatni is akarja: köteles a rá nézve illetékes ipartestületbe beiratkozni. Mindenütt vannak azonban olyanok, akik ha mesterséget nem tanultak is, mégis vállalnak iparos-munkát. Ezek dugva dolgoznak, hogy a hivatásos mesterek s az ipari hatóság rá ne jöjjön a tiltott kenyérkeresetre. Természetesen az érdekelt mesterek megérzik, ha ilyen avatlanok is folytatják a mesterséget. Igen jól emlékszem rá, hogy gyermekkoromban nem egy mesterember panaszkodott nálunk, hogy a titokban dolgozó *kontárok* mennyi kárt okoznak a tanult iparosoknak. Az ilyenek se adót, se ipartestületi tagdíjat nem fizetnek, csak a megélhetést nehezítik. — E szerint a használat szerint tehát kontár a hivatás nélkül s így jogtalanul, törvény ellenére dolgozó ember, az olyan, aki az ipartestületnek sem tagja. Igaz, hogy ez a használat csak meglehetősen szűk körben él, s több földimet is megkérdteztem, míg valaki akadt, aki a szónak, a köznyelvin kívül, ezt a jelentését is ismerte. Egy tősgyökeres, igazi kun polgártársam, Janó Endre azonban, aki most a fővárosban katonáskodik népfelkelői sorban, a lehető legteljesebb mértékben megerősített gyerekkori emlékem helyességében. Őszerinte ugyanis nálunk a kontár olyan „néha üti mester“, aki a *diplomas* (diplomás, tehát jogositott) mesterember elől elszedi a keresetet. Az ilyen emberek — mondja tovább — minduntalan belebotlanak a törvénybe; megbüntetik őket a jogtalan

¹ A *lelkész* szó a NyUSz. szerint már 1795 óta előfordul itt-ott, de lehet, hogy mai jelentésében csak 1848 táján terjedt el a közhasználatban. Még 1835-ben az Akadémia német-m. Zsebszótárában a Pfarrer csak *plébános*, s a *lelkész* csak mint a Seelenhirt fordítása szerepel. A *népész* megvan Ballagi szótárában. — A szerk.

dolgozásért, erre „rugódoznak, osztán megint csak tovább folytatják a mester-séget.“ — Amit azonban ezután hallottam tőle, azon már igazán meglepődtem. Megkérdeztem ugyanis, hogy az ügyetlen mesternek, aki a munkát elrontja, mi is otthon a neve. Tunkhel mester, mondja nagy bámulatomra! (Ánnye gazd-uram, hát ezt a színt meg miféle tunkhel mester csinálta? Ezzel világította meg állítását.) Azóta ez iránt is érdeklődtem s ennek a használatára nézve is megerősítettek. Hogy ennek a valószínűen elferdült német szónak mi az eredete s a magyarázata, talán lesz valaki a Nyr. olvasói közt, aki meg tudja mondani.

DÉNES SZILÁRD.

Az ablatívusi rag eredetéhez. Mészöly Gedeon már régebben fölvetette azt a gondolatot (MNY 6:433), hogy az *-ól, -öl > -ul, -ül* rag, melynek a régi nyelvben *-él > -il* változata is van, a *latívusi -é > -i* és *ablatívusi -l* rag összetétele. Azóta többen is írtak erről a viszonyragról (Simonyi: Nyr. 41:209; Paasonen: Nyr. 42:5; Szinnyi: MNY. 8:289), de ezen az ötleten valamennyien átsiklottak. A MNY. legutóbbi számában (11:61) most maga Mészöly foglalkozik ezzel a kérdéssel, s részletesen kifejti nézetét. Cikke befejezésében azt írja, hogy elméletét mind a magyarnak, mind a rokon nyelveknek adatai támogatják. A magyarból vett bizonyítékokkal most nem foglalkozhatom, de azt kénytelen vagyok kimondani, hogy *rokon* nyelvekben nincs egy oly biztos adat sem, mely Mészöly elmélete mellett tenne vallomást. Szerinte kétféle finnugor ablatívusi rag alakult a latívusi és ablatívusi rag összetételével: 1. az ugor-nyelveken kívül valamennyi finnugor nyelvben meglevő belviszonyt kifejező rag (pl. a finn *-sta, -stä*, melyben az *-s* azonos lenne a latívusi *-s* raggal, a *-ta -tä* pedig a magyar *-l*-nek megfelelő ablatívus-rag); 2. cseremis *-kəč-, -γəč* rag. Az elsőre vonatkozólag már régebben megírtam megjegyzésemet (I. Nyr. 39:125), az utóbbiról pedig ezeket írom Cseremis nyelvтанomban: „Az ablatívusnak (vagy inkább elatívusnak) még egy ragja van: *-γəč's, -γəč's', γts*, melynek végén az affrikáták nyilván az ablatívus eredeti ragjai, a *-γ-* elemben talán a kP. *körřö*, nyK. *körřə* 'belső' szó rejlik“ (191). „TkP.“ még félig-meddig névutó, de mivel a *-ləč* stb. ragot lassanként kiszorítja, már egész rag számba megy. A kCar.-ban Porkka legnagyobbreszt külön szónak írja (csak néha kötőjellel), a nyK.-ban Ramstedt kötőjellel fűzi főnévéhez, s csak a kP. és kUr.-ban van vele egybeírva. De a kP.-ben is észrevehető még, hogy nem teljesen vált raggá, mert az *-e, -o, -ö*-végű szónak néha ily végű alakjához járul, nem pedig eredeti, redukált hangzójú alakjához.“¹ (216). Mészöly sem a belviszonyragokra tett megjegyzésemet nem olvasta, sem Cseremis nyelvтанomnak ezt a helyét, s így érthető, hogy a *-kəč-, γəč* ragról írt véleményemet „minden megokolás nélkül“ való „hibás hypothesis“-nek tartja.

BEKE ÖDÖN.

Nehezék. (Nyr. 43:443). Ennek a szónak összevont *nežék* alakját tárgyalva azt írtam: „Az ÉrdyK.-ben — ha ugyan nem hiba — a *nehčzkes* melléknév is előfordul összevonva: *nežkös*.“ Meg kell most jegyeznem, hogy ez nem hiba, mert a Schlāgli szójegyzékben is így van: „pregnans — *nežkes*.“ De még egy ilyen összevont alakot ismerünk a 16. század elejéről, a Szalkai

¹ Az itt idézett *tuđen γəč* adat törlendő, mivel az eredeti szövegben *γəč* áll, ez pedig nem azonos a szóban levő elatívusi raggal, hanem 'át, keresztül' jelentésű névutó.

László-féle glosszákból (I. NyK. 25:456): „Condicione gravi, premissione difficili — *nezes ketel alath*” = nehezes kötél, nehéz föltétel alatt. A *k*-hangú szótagok összevonása ezekben olyanforma, mint a **Tékétém*: *Tétény*, *Lehel*: *Lél*, **Báhács*: *Bács*-féle esetekben.

KOVÁCS MÁRTON.

Amen. Zolnai Gy. Nyr. 44:41. szól az *amen*-ről. Én életemben nagyon sokat érintkeztem kivált kálvinista lelkészekkel s tőlök isteni tiszteleteken, temetéseken mindig csak így hallottam kiejteni ezt a szót: *Ámmen*. Hajdú, Szatmár, Bereg megyében és Rimaszombatban is úri ember és nép folyvást megnyújtva mondá az *m* hangot. Debrecenben gyerekkoromból emlékszem is egy verstördékre, mely így hangzik:

Ámmen és úgy légyen!

Sánta pap aj jégen.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

A vasmegyei Hegyháton *ámmén*-t mondanak. „Má csak ez *ámméntra* értem oda.”

SOMOGYI BÉLA.

E szónak következő ejtésbeli alakjait hallottam, s ezeket azzal a megjegyzéssel közlöm, hogy magam is különbséget látok a felekezeti kiejtéseiben: Fogaras, román. kat.: á m m e n; ref.: á m m e n; g. kath.: á m i n. Nagyszeben és Déva román. kat.: á m m e n; Tata á m m e n; Gyulafehérvár, g. k.: á m i n.

PARÁSZKA GÁBOR.

Kuvasz Herman Ottó szerint (A pásztorok nyelvkincse 589) „megfelel a német Köternek, melynek se szeme, se foga”, vagyis rokkant kutya („rossz kutya”, mint SimB. szótára magyarázza a Köter-t, nem egyszerűen komondor, mint Kelemen B. mondja). A régi nyelvben, mint a Nyelvtörténeti Szótár mutatja, sokszor megvetőleg, kicsinylően emlegették: „Nyavalyás *kuvasz*.” „Félfemes [azaz félénk] kuvaszok módjára távolról ugatja az oroszlánt.” „Perzseléssel szalonna nem lészen a kuvaszból” (írja Pázmány). Eszerint csakugyan igazuk lehet azoknak, akik szerint *kuvasz* tulajdonkép értéktelen korszak kutját jelent. De némelyek a komondorral azonosítják, így Méhely Lajos is a magyar Brehmben. Eredete nincs tisztázva. Munkácsi kaukázusi nyelvek szavaival egyeztetve (*kandž* juhászkutya, *guazi* szuka stb., ÁKE). A magyarországi szlovéneknek *kus* (olvassd *kusz*) annyi mint kutya (és Szarvas G. úgy látszik evvel azonosnak tartotta a *kuvasz* szót, Nyr. 6:510). Dunántúl magyarul is: *kuszi* = kis kutya. — A *csuvas* népnévnek semmi köze a kuvasz nevéhez.

Ezt válaszoltuk Felsőbüki Nagy István úr kérdésére, mikor közölte velünk, hogy az Állattenyésztési Lapokban vita folyt a kutya-fajok elnevezéséről s különösen a kuvaszról is. Válaszunkra N. I. úr igen érdekes megjegyzéseket közölt velünk, s belőlük nyelvi vonatkozásuk miatt ide iktatjuk a következőket:

„Elfogadom bold. jó Herman Ottóntól azt a meghatározást, hogy a *kuvasz* szó megfelel a német *Köter*-nek, de csak oly értelemben, hogy a *kuvasz* is, a *Köter* is *mindkét nyelven fajtajelleg nélküli korszivadékot jelent*; nem járulhatok azonban hozzá ama további magyarázathoz, hogy a *kuvasz* olyan kutját jelent, melynek már „se szeme, se foga”, mert a megállapított fajta-kellékeket feltüntető telivér ebet, bármennyire elsatnyuljon és előregedjék is, az ebtenyésztő szakember soha sem fogja akár kuvasznak, akár Köternek mon-

dani, mert az nemes jellegét kimúlásáig mindig megtartja. — Még kevésbé fogadhatom el ama meghatározást, hogy a kuvasz egy a komondorral, mert a komondor ma már egy teljesen kitenyészített és megállandósult eb fajta, s azért a korcs kuvasz a komondorral azonosnak soha sem mondható. — Felemlíti jó Herman Ottónk könyvének „a kutya szótára” című részében a *bundást* is, bundásszőrű juhászkutyának mondja, és felemlíti — de ebben téved, — hogy ez csak Zsolna vidékén szokásos kifejezés. Erre vonatkozólag két észrevételem van. Abban igaza van, hogy a bundás bundásszőrű kutya; hisz azért nevezik bundásnak. A „juhászkutya” elnevezésre az a megjegyzésem, hogy a bundás mint juhászkutya csak oly helyeken fordul elő ma már mint nyájőrző eb, hol a nyáját ragadozók, farkas, medve, stb. veszélyeztetik, de ily vidékeken is a nyájőrző bundás, másutt a komondor mellett mint *terelő eb*, mindig ott található a ürge „ritka eszű”, lomposszőrű *puli*, a Dunántúl sok vidékén pedig a pomerániai Spitzkutyától eredt ú. n. *pumi* faj, durva, de nem lompos szőrözettel. Ma már a bundás és a komondor is csak részben mondhatók nyájőrzőknek, hanem sokoldalú használhatóságukat tekintve, mindkét faj nevezhető házi, tanyai és nyájőrző ebnek, mert a viszonyok különbözősége szerint hol egyik, hol másik irányban használják a nevezett ebeket. Második megjegyzésem az, hogy a bundás kifejezés úgyszólván egész Dunántúlban ismeretes, s ott ezen kifejezés alatt a 75—80 cm. törzsmagasságú, fehér, nyílt, vagy simaszőrű kutyákat értik, melyeknek szőre olyanforma, mint az újfundlandi kutyáké, holott a komondor — mely különben a bundásnak törzsapja, — ápoltságban a *racka-juhéhoz* hasonló fürtös, elhanyagolt állapotban lompos (koloncos) szőrözetet mutat. Az Akadémia nagy szótára is téved, midőn a bundás kutyát fürtösszőrűnek mondja, mert a bundás nyílt, v. simaszőrű, és csak a komondor a fürtösszőrű és az a puli is. — Igen örülök, hogy Szerkesztő úr is úgy véli, hogy azoknak lehet igazuk, kik szerint a *kuvasz* értéktelen korcsivadékot jelent.“

A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. Ilyen cím alatt közölte Simai Ödön a Nyr.-ben (32 : 399) azt a szójegyzéket, melyet Dugonics a Jeles történetek c. munkájába (1 : 270) iktatott be s melyet 1782-ben Jablonczay Petes János, a Hajdúvárosok akkori jegyzője állított össze. Most ennek a szójegyzéknek egykorú, 1782-ben készült (fél ívre terjedő) nyomtatványát fölföldözte és rendelkezésünkre bocsátotta Kemény Lajos úr, Kassa város levéltárosa. Az eredeti szórul szóra megegyezik a Dugonics munkájából való közléssel, s ennek csak két szavát kell helyreigazítani. Egyik hibás közlés: *Belék*; az eredetiben *Balék*, a „czaffka” ura. Ez elég figyelemreméltó, mert a *balék* szóra legrégebbi adatunk. A másik hiba: „*Lettengeng*: köpönyeg;” az eredetiben *Letergeng*. Még megjegyzem, hogy „Kaszakolni: öszve szorítani a Vasárt” helyesen: a *Vásárt*. — A „Fasék-fély” (félj?) szóhoz megjegyzi Simai: „Ma fázik a. m. fél; Dugonics talán hibásan másolta le.” De az eredetiben is ez van: „Fasék-fély.” — A beküldő kívánsága szerint a M. T. Akadémiának adtuk át megőrzés végett a 133-éves nyomtatványt. *A szerkesztőség.*

NÉPNYELV.

Társzók.

I.

aprószeres : kőműves-inas, aki a téglát hordja.

bivaj-paszuly : nagyfajta, vastaghüvelyű hab, csak futónövényként használják, pl. a tornác körül.

bivaj-velez : vastag, durva kelme (parket).

korpakaparó : (gúnynév) borbély.

járóka : pl. „mindig van valami járókád” (talál valami ürügyet, hogy hazulról elmehessen).

ótott-cigány : félcigány, akinek vagy az apja, vagy az anyja nem cigány. [Debrecen].

II.

bennülő : hivatalnok.

csirgonya : a kapó-játékban hiba ; t. i. ha a feldobott kis követ nem a levegőből kapják el.

dísztelen : báj nélkül való, esetlen.

gyenge-jány : fiatal leány.

hőbörgös : bolondos.

kapkodó-ruha : se nem ünneplő, se nem hétköznapi ruha, amit hirtelen magára vesz az ember, ha el kell mennie hazulról.

kar-kesztyű : csuklótól majdnem könyökig érő kötött kesztyű.

kisasszonyom : így szólítják a legelőkelőbb fiatal parasztasszonyokat.

lógó-iskolás : az a gyermek, aki még nincs hat éves és iskolába jár.

szérdik-túró : tehéntúró.

szíkes-száju v. fecske-száju : fájos száju.

telibélü menyecske v. leány : jól kifejlett.

térdigkip : hosszú arcú.

túró, erős túró : juhtúró.

[Hajduszoboszló].

III.

Pirga-liszt. Így neveznek Máramaros megyében egy fajta tengeri-lisztet. Az olyan tengeriből készül, amelyet az őrlés előtt a sütőkemencében szárítottak meg. Ettől bizonyos pergelt íze lesz a lisztnek. A közönséges tengeri-lisztnek pedig málé-liszt a neve.

Apácka. Az apácka hosszú rúd, amelynek több ága van. Ezeket a rudakat egymástól bizonyos távolságra a földbe verik, olyan módon, hogy a felső végük tetőszerűen ér össze. Az apáckákon szárítják ki teljesen a szénát. Ezt az elnevezést más vidéken, mint Huszton (Máramaros vm.) nem hallottam. Eredetere nézve kétségtelenül rutén. Valószínűen azonos az apáca szóval ; t. i. ennek a szénával borított építménynek a formája valamennyire emlékeztet egy beburkolt alakra. Ha azonban ez a szószármaztatás nem volna helyes, akkor is figyelemre méltó az apácka elnevezés, mint tájszó.

M. HAMVAI ERZSÉBET.

IV.

I. *Dadról* (Komárom vm.):

Ételnevek :

mesztelen tészta : főtt-tészta, meghindődölle : gombóc [tés nélkül]. kifordítottja : a szárnyas zuzája.

Növénynevek :

macskacukor : a szilva-, meggy-, cse-resznyeфа mézgája
sárga kikirics : Adonis vernalis
pécitök : sütőtök.

Eszközök :

messző : űrmérték [2 messző = 1 icce]
 lazsi [lazsnak] = zsákvászon, négy-
 szögű; a hátónvaló szénahordásnál
 véka : vesszőkosár [használják
 vonyogó : vaseszköz, a szalmának v.
 szénának a kazalból való *levonására*
 medence : kis fateknő. [szolgál

Játékok :

pitykő, [pitykövez] : 5 apró [szabályos]
 kő kézűgyesítő játékhoz
 pilíncke : két végén meghegyezett rövid,
 hengeres botdarab, vele *pilínckét*
 játszanak.

Szólások :

Ojan künt mint a csont : csontke-
 ményre fagyott
 Puruttya népség : szedett-vedett
 Rapittyára tör : darabokra
 Elloptad a papcsörgéjít : sömör ütött
 a száz szélére.

II. *Felsővisóról* (Máramaros vm.) :

Ojan mint a *konc* : csontkeményre
 kásavirág : sárga kankalin [fagyott
 bajos : csonka [félkezes vagy féllábú
 ember].

PARÁSZKA GÁBORNÉ.

V.

cipetarpa : cipőtalp
 csahoj : nyirkos fű. Már kora reggel
 belement a csahojba! — a harma-
 diberedett : gémberedett [tos fűbe
 duruzsól : duruzsol. Bárgyú fiúról be-
 szél az anyja : „Beszéni nem tud,
 de azért úgy elduruzsöli a nótát“
 elillantott : észrevétlenül elsompolygott
 elsélyedek : lesüppedek
 elsóházi asszony, hátsóházi asszony :
 a szerint amint a háznak utcai la-
 kásában lakik vagy a beljebb eső
 lakásban. Többnyire ketten építenek
 ilyen 2 lakásos házat, csak a mó-
 dos ember lakik maga egy házban,
 fíjal, lefíjal : fiadzik [egy portán
 főkötetlen : hajadon fővel, be nem kö-
 tött fejjel van
 hátrúlsó : hátsó, elülső : első
 iszomákos ember : részeges
 jód elmegy addig : el talál menni addig
 jobban : inkább. „Bikaköziknek híjják
 jobban!“ Híjják Kertajjának is, de
legjobban Sárffőnek
 kányaízű : a nagyon savanyú bor. Ez
 a jó bor? Ez a kányaézű? — Ha
 babba önteném méssavanyítaná, akar
 lajkós : lusta [a eszenc!“
 langyhól : a langyos, szitáló őszi eső
 Füzesabony).

le van vetkőzve : le van soványodva,
 ember vagy állat. Hb. úri asszony
 mondja : ...Szegény Aranka,...
 egész lő van vetkőzve
 lopva hamis : alattomos
 máshüve : máshova
 nagyárú : drága. Mit fizetek majd érte?
 Nem lesz olyan nagyárú
 örökuntalan jár a nyakamra [ságok“
 „így beszélnek mindenfélő a paraszt-
 potyorka idő : lágy idő ; potyorka
 szoknya : lágyan összehulló szok-
 nya. — Becsmérő kifejezés
 putyóka : gyermekjáték. Sárbból tálkát
 formálnak a gyerekek, markukba ve-
 szik s hirtelen lecsapják. Nagyot
 szól. Mondogatják hozzá : Olyat
 szólják, mint a budai nagyharang!
 simú : csúszik. Elsimút a jégén. Ki-
 simút a krajcár a kezembő.
 „a szövetbe (szövetkezeti bolt) szo-
 kunk vásárlani!“
 trityi : hosszúszerű, német nadrag *trityi*
 nem sokat kiméleteskedik, hanem „rá-
 huzza az emberre a vizes lepedőt“ *trityi*
 alig esteledett, már itt lőttek az ablak
 alatt ; külön lőttek : elváltan éltek
 nem egy nyomon beszél : megcáfolja
 magamagát.

NÁSZAI ERZSÉBET.

Megkülönböztető családnevek.

(Nagyszalonta, Bihar m.)

Nagy érdeklődéssel s örömmel olvastam Szendrey Zsigmondnak a Nyelvőr januári számában közölt igen becses gyűjteményét a szalontai ragadványnevekről. Ezt óhajtom néhány adattal kiegészíteni:

Anyámasszon Balog, Búr Balog, Háláistennek Balog, Rozsdás Balog; Pitymaring Bondár; Vadhús Bordás; Kompírleves Csete; Kópincsó Fónagy; Jani Jámor, Jánó Jámor, Muzsikás Jámor, Recsegi Jámor, Szóga Jámor; Budai Kis, Hivó Kis, Pizes Kis, Síma Kis, Ugrai Kis; Bugyi Mónár, Kócsmáros Mónár; Kokhányi Nagy; Cserei Szabó, Lovász Varga.

Cigánynevek: Bérke, Boka, Cindri, Dadi, Degesz, Dropa, Fedő, Harbarsos, Joca, Lalá, Muszkuj, Pipi, Pubu, Pukló, Rizsa, Sígir, Strakatár, Talakos, Teca, Tompancsik, Vompsemű.

SZERETŐ GÉZA.

Szólások.

Bújában teremtette az Isten (hibás együgyű ember). — Kutyát harangoztok?! Gyerekeknek mondják, mikor a lábukkal dörömbölnék. — Kalamajkót csinált a levegőben (bukfencet vetett). — Ugy kiruglak, hogy hatot bakázol (bukfencezel). — Süsd meg a tudományodat. — Nyekereg, nyifog, kornyikál. — Méregtutu: méregzsák, mérges ember. — Van itt ész, csak ki kell fésülni. — Meleg mint a lukas ködmen. — Sápadt mint a kukoricamálé. — Maszuka, málé, mula, gyűgye, mafla, süsü, mamlasz, bibaszt, becce, lütye. — Szotyka: ringyó, szajha, cafat. — Ébénlogó: tavaszi kabát. — Tököfű: kalap. — Lepofozta az emeletről. — Nézd ki közülök (keresd meg a sok közül). — Lesír az anyja öléből. — Mindig bogározik az esze, koricál az esze: mindig másutt jár az esze. — Csak úgy folyik róla a rongy (rongyos). — Csak úgy dül belőle a bölcsesség. — Csak úgy nyeli az igazságot. — Bemeszelte a képit (kifestett nőkre mondják). — Parázs a szeme, darázs a dereka. — Kutyábu nem lesz szalonna: ki komisz pénteken komisz az szombaton is. — Annyi a bolhája, hogyha egyet megöl száz jön a temetésére. — Tudom jól, eleget főtt benne a fejem. — Adja a maszlagot: adja a bölcsét. — Félkedvvel teszi. — Mire fakad ki a dolog. — Befutott magának: ártott magának. — Ugyan megadta neki: nem találta el. — Az eb a lócsit! azt a kutya rézangyalát! a ragyogóját! lánchordta teremtette! — Hirtelen pofa: csunya arc. — Átkozott potenta: nagy kutya, akasztófavirág. — Eredj az anyád keservébe! — Elkeseredett tőle: abbahagyta a munkát. — Tied a vöröscsizma, tied a baktertojás: tied a dicsőség. — Nem lesz abbul énekes halott: nem lesz abbul semmi. — Sok lakik a füle mellett: nagy huncut. — Tele van kutyasággal: nagy kópé. — Egyen meg a rác fene. — Jóravaló embert nem ugatja meg a kutya. — Egy kutya az nekem (mindegy).

(Dunántúl.)

HOLLÓ ALAJOS.

IZENETEK.

A. Gy. azt írja: „*Halma*z főnév a NyUSz. szerint először Kölcséynél, *hahhoz* ige már Faludinál előfordul. Kölcséy, vagy akitől ő kapta, alkalmasint úgy okoskodott, ha a *csillog* igéből válhatott o: a változással *csíllag* főnév,

ugyanígy alkotni a *halmoz* igéből *halmaz* főnevet. — Nem lehetetlen. De minthogy *halmaz* mint ige is előfordul (igaz, a NyUSz. szerint két évvel utóbb, mint a főnév), a nyelvújítók az *ábráz* és *üdvöz* szók kettős természetére gondolhattak. Amaz mint főnév nemcsak a régiségben, hanem Kazinczynál is többször előfordul. A másikat pedig ige gyanánt is használták a 19. sz. első felében: *üdvözlek* Czuczornál és Vörösmartynál, *üdvözve* legyelek Vör. és Szász K. Gondolhattak továbbá a *véd* szónak (*ügyvéd*, *honvéd*) nyelvújításkori s a *vadász*, *halász*-féléknek köznyelvi kettős használatára.

Sz. M. Ezek a reggelit jelentő tájszók: *éhom-ebéd* és *éjom-él* csakugyan olyan észjáráson alapszanak, mint a francia *dé-jeuner*, mert ez is tkp. a m. éhomra enni (*jeûner*, lat. *jejunare* éhezni, koplalni, tehát *dé-jeuner*: az éhezéstől megszűnni).

B. F. és K. I. A *mazur* nép lengyel népfaj, részint Orosz-Lengyelországban, részint Keleti-Poroszországban lakik, tőlük származik a *mazurka* tánc. Ellenben semmi köze ehhez a népnévhez annak a másik *mazur* szónak, mely régi nyelvünkben s néhol ma is nyomorultat jelent. Ez a kifejezés a török hódoltság korában honosult meg nálunk és eredetileg hivatalából elcsapottat, vagyonától megfosztottat, aztán száműzöttet, nyomorultat jelentett. Tkp. *mazul*-nak hangzik és arab eredetű szó. — A népnév, mint a NySz. mutatja, nálunk először egy 16. századi históriás énekben fordul elő, azután Szepsi Csombor Márton utazásainak leírásában (1620) a 27. lapon: Mazur ország. Uo. Riedl Frigyes sz. ért. szerint többször is, pl. a 21. l.: „Mazur orszagh... noha régen külön biratot, külön törvények által igazgattatott; mostan mindazonáltal mind kiralnak s mind törvének annak örül az melynek Lengyelország.” Továbbá 22: „Warsova Mazur orszagnak Metropolisa, Lengyel királyoknak gyakorta kedves lakó helye.”

P. P. Most jelenik meg „A HB. mint nyelvjárási emlék” (NyFüz. 71.) s abban mindent megokolva talál. Az félreértés, mintha a Nyr. 43: 61. lapján *Pentuc* illeszkedetlen alak gyanánt volna említve, csak az ö-zésre utalva összetett bizonyítás végett szerepel.

M. G. Nagyon téved! Tessék elolvasni szerkesztőnknek *Az új helyesírás* című füzetét: ott el van mondva az újabb helyesírási mozgalmak története.

Sz. I. Az ilyen cikkek inkább valamely gyermektanulmányi vagy „gyógypedagógiai” folyóiratba valók.

P. G. Nagyon köszönjük az érdekes irodalmi emlékeket.

Kérem vissza azoktól, akiknek kölcsönöztem: 1) Gyarmathy: Nyelv-mester. 2) Paul: Prinzipien. 3) Levelestár II. 4) Kleinpaul: Menschen- u. Völkernamen. 5) Erdélyi J. Magyar közmondások. — *A szerkesztő.*

Beküldött kéziratok. Borsodi L., Klemm A., Szerető G. Válaszok. — Erdélyi J. Egy szegedi szó. — Gesztesi Gy. Ismertetés. — Losonczy Z. Egy német krónikából. — Váró G. A deka szóról. — Wertner M. A Pelbárt névről. — Kovács M. Fogik. — Viski K. A szalontai nyj. Az EtSz-hoz. — Kovács M. Décbunda. — Réthei Prikkel M. Toborzás. — Mariánovics M. Zánk. — Beke Ö. A ha kötőszóhoz. — Nászai E. Párbeszéddek. — Parászkza G. Szólások, népdalok, nyelvtört. adatok. — Kalmár E. A háboru és a magyar nyelv. — Radó A. Divatos helytelenségek. — Szabó S. Válaszok.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

PELBÁRT—PRIVÁRT.

Irta Wertner Mór dr.

Szilády Áron a Temesvári Pelbártról szóló művében (17. l.) azt vitatja, hogy Pelbárt annyi mint Bernát, mert egy régi cszióversben Pelbárt neve sz. István (aug. 20.) és Bertalan közt fordul elő, tehát ott, ahol a régi esztergomi missaléban Bernardus abbas szerepel. Kérdés már most: lehetséges ezt a két nevet azonosítani?

Nézzük mindenekelőtt, hogy mit szólnak hozzá az okirati adatok.

Első nyomára akadunk 1238-ban, midőn az egri káptalan tanúsítja, hogy *Privarcus* Ungmegye főispánjának neje, a Tomaj nb. Pál comes leánya végrendelkezik (Zichy-okltr. 1:3). 1251-ben tanúsítja ugyanazon káptalan, hogy a Tomaj nb. *Priuart* fiai: János, *Priuart* és Hektor, valamint nemzetségbeli rokonaik az abádi rév jövedelme dolgában egyezsége léptek (Bánfi-okltr. 1:7. 514). 1264-ben tanúsítja a váradi püspök, hogy *Priuard* comes neje végrendelkezett (Z. 1:12). 1270-ben tanúsítja az egri érsek, hogy Tomaj nb. *Priuard* fiai János és *Priuard* rokonaikkal barátságosan egyezkedtek. (Hazai okmtr. 6:171. 178.) Mindezen példákból kitűnik, hogy az említett személyek az 1238. évi főispán kivételével, a Tomaj nemzetséghez tartoztak. 1283-ban azonban azt találjuk, hogy Gutkeled nb. *Prebart* comes magvaszakadtán, hagyatékát egyik rokona követei (Z. 1:68). 1284-ben e nevet már a Gutkeled nemzetség más tagjánál is találjuk, amennyiben Gutkeled nb. Aladár fia *Prebart* királyi adományozásban részesül. (Uo. 55.) Ő a Kis-Várdai nevű főuri család oldalőse, ki 1340-ig szerepel és ezen idő alatt az okiratokban (uo. 55—586) következőleg fordul elő: 1299: *Prywarth* és *Prewarth*. 1307: *Pribard*. 1309: *Perebarth* és *Priuard*. 1315: *Perbarth*, *Perbard*, *Pelbarth*. 1322: *Pelbard*, *Prebard*. 1323: *Plebard* és *Prebard*. 1326: *Pelybarth*.

1327: *Pelebard*. 1328: *Plebard* és *Plebarth*. Ezen oldalösön kívül a Kiskvárdaiak nemzedékrendjében még számos későbbi tag szerepel, kiknek neveit a róluk szóló s felette számos okiratok részben Privárt, részben Pelbártnak írják, helyyel-közzel azonban a fent felsorolt változatok egyik-másikának alakjában is használják.

Előfordult azonban e név nem főrangú családokban is. 1304-ben olvassuk (Z. 4:623) hogy Zemplén megyében Gutkeled nb. Bólyi *Prebarth* szerepel. 1309-ben találjuk (Anjoukori Okmtr. 1:175), hogy Zemplénmegyében Golach fia *Prebardus* az Imbregiek szolgálatában volt. 1329-ben tanúsítja az egri káptalan, hogy *Perbard* fia Márton fia János a Buják nevű sáros-megyei birtoknak egy részét kapta. (Anj. okmtr. 2:457.) Ebből következik, hogy ezen Perbárd már a XIII. század második felében élt. 1413-ban van Hevesmegyében egy Erdőteleki *Pelbárd*. (Wenzel 11:237.) Egy földrajzi tárgy is őrzi e név emlékét. Biharmegye szalárdi járásában van most is *Pelbárhida* nevű helység, mely régibb okiratainkban a következő alakokban szerepel. 1280: *Prenarthyda*. 1297: *Prebarthyda*. 1310: *Privarthyda*. 1323: *Privardhida*. 1353: *Pelbárthyda*. 1357: *Purbardhyda*. 1408: *Pelbardhyda*. 1414: *Pelbarthyda*. Ezekből, valamint a fenti adatokból megcáfolhatatlanul kiviláglik, hogy *Privárt* és *Pelbárt* egymással azonos. De kiviláglik belőlük az is, hogy e névnek a Bernáthoz semmi köze. Mindenekelőtt kiemelendő, hogy régibb okirataink a Bernát nevet jól ismerték; 1337-ben tanúsítja az egri káptalan, hogy Aba nb. Bernát fia Péter fia Miklós Adács nevű heves-megyei részbirtokát eladta. Bernát eszerint már a XIII. század második felében élt. A Héder nb. szekcsői Herceg család egyik Bernát nevű tagja 1460-tól 1483-ig ismeretes. Váraskeszői Lépes Bernát 1467-ben merül fel és így tudnánk még számos korábbi adatot is felsorolni.

Ha Pelbárt vagy Privárt azonos volna Bernáttal, lehetetlenség feltételezni, hogy az e nevet viselőkről szóló tömérdek okiratoknak egyike-másika e körülményt nem említette volna; ily esetben — amint ezt igen sokszor egyebütt találjuk — az illető személy mint Pelbartus alio nomine (vagy: seu) Bernardus szerepelt volna.

Kérdés már most, hogy mi a név eredeti s helyes alakja s hogy honnan származik.

A katolikus Martyrologium ismer egy *Privatus* nevű szentet, ki mint „gavalitani“ püspök szerepel és kinek napja augusztus 21-ére esik. Gavalitania annyi mint a valamikor a francia Languedoc-ban, most a Lozère nevű tartományban fekvő Gevaudan, melyben valamikor a gabali nevű nép, az aquitániai gallusok egyik törzse lakott és melytől e vidék nevét vette. Privat(us) volt a gevaudani kerület püspöke, ki a 3-ik vagy 4-ik században (pontosan nem tudni) mint vértanu meghalt. Hogy e szentet minálunk ismerték, bizonyítja a következő adat: A pápa megengedi 1343. máj. 9-én, hogy Demeter óbudai éneklőkanonok az egri egyházmegyében kanonokságot kapjon, kiköti azonban, hogy ezen új jövedelem megnyerése után nemcsak az óbudai kanonokságról, hanem a váradi templomhoz tartozó és *szent Privandról* nevezett oltárfőnökségről (*magistratus altaris sancti Privandi* in Waradiensi ecclesia) lemondjon. (Monum. Rom. episcop. Vespri. 4:331.) Privandus nevű szentet nem ismerünk és így biztosra vehetjük, hogy e Privandban a fenti Privatusra ismerünk és hogy „Privandus“ csak hibás közlés. Annál jobban ismerték azonban sz. Privatus nevét a franciában és a spanyolban. A Privat nevű francia kanton székhelye *St. Privat* és ezenkívül van ugyanazon kantonban még három *Privat*, továbbá *Privat d'Allier*, *St. Privat de Champ Clos*, *St. Privat des Vieux*, *St. Privat de Vallongue*, *Privat du Dragon*, *Privat du Fau* nevű helységek. A lotharingiai metzi kerületben van *St. Privat-la-Montagne*, mely az 1870. aug. 18-án vívott csatának színhelye volt. Spanyolország Gerona tartományának oloti kerületében van egy *San Privat de Bas* nevű helység. (V. o. Wenzel 6:328 ddo. 1208).

Volt a fenti szenten kívül még egy *Privatus* nevű püspök, kinek székhelye az afrikai Lambesce volt és kit eretneksége fmiatt egy zsinat a 3-ik században hivatalától megfosztott.

Ha a fenti okirati adatok egymásutánját szemügyre vesszük, azt találjuk, hogy a névnek alakja első felmerülésétől (1238-tól) kezdve 1270-ig állandóan *Privárt*. 1283-ban kezdetét veszi a *Prebárt*. 1299-ben kezdődik az alakváltozás, amennyiben *Prywart* mellett később, nevezetesen 1315 és 1322-ben már a *Pelbárt* és *Pelbárd* érvényesül, míg végre, különösen a 15-ik század közepén és második felében a *Pelbárt* állandóan vezet.

Miután tudjuk, hogy a keresztény egyháztörténelem két Privát, illetve Privatus nevű püspököt ismer, kiknek egyikét a

szentek sorába is felvették, el kell ismernünk, hogy a magyar okiratokban előforduló Privárt-Pelbárt és a latin Privát között oly szoros kapocs van, hogy mindkettejüket azonosaknak vehetjük. A magyar név ősalakja úgy keletkezett, hogy a *Privát*-ban egy második *r*-hangot ejtettek, s így aztán *Privárt* keletkezett. Ezen nem szabad csodálkoznunk, mert ismerünk erre nézve több adatot is. A német Konrádba is beszurtak egy második *r*-et és lett belőle Conrardus. Ebből a körülményből pedig, hogy a Privartus nem más, mint a Privatus legközelebbi rokona, illetve változata, kiviláglik, hogy nevünk legrégibb és *egyetlen helyes alakja Privárt*. Hogy később a *v* hang helyett *b*-t sejtettek, ezen sem szabad megütköznünk, mert erre is van elég bizonyítékunk. Már a XIII. században találjuk, hogy a *b* és a *v* egymással felcserélődött. Pozsonymegyének alsó csallóközi járásában vannak most is Bár nevű helységek, az egyiket 1269-ban egy Bodó nevű ur kapta meg, s ebből aztán a Bodó-Bár nevű község keletkezett. 1383. júl. 11-én parancsolja Erzsébet királyné a győri káptalannak, hogy a Bári Jánostól a pozsonyi káptalannak hagyományozott bárí földet határoltassa. Az illető okiratban (a pozsonyi káptalan házilevéltárában capsa D. fasc. 10. nr. 81. alatt) erre nézve a következő kitételek vannak: „*possessionaria portio in villa Waar*“, „*Paulus de Wanvelike*“ (= Bánvők), „*Mathias filius Wado de Waar*“, „*Nicolaus filius Werme de Wudafalva*“, itt pedig mindenütt, az egy Werme kivételével, a *w*-betű a *b*-t helyettesíti. Hogy a Privártból az idők folyamán aztán Perbárt, Plebárt és az állandó Pelbárt lett, nem változtat a Privatus és Privartus közötti azonosságon; ez csak a kényelmesebb kiejtés elérésére célzó természetes fejlődés folyamánya.

Szent Bernát apát napja augusztus 21-ike, de amellet vannak helyel-közzel eltérések is, sőt Knauz Kortana állítja, (148), hogy a XV. század második felétől a magyar egyház minden más egyháztól eltérőleg Bernát apát napját márc. 17-én ülte, előbbi századokban azonban aug. 21-én. De sz. Privatus püspöknek a napja is augusztus 21-ére esik s innen származik Szilády Áron tévedése. Ő a névnap azonosságára támaszkodva sz. Privatust és sz. Bernátot egy és ugyanazon személynek vette, s ebben őt az is vezethette, hogy Pelbárt és Bernát között egy kis képzelettel némi hangtani rokonságot is lehet kiérezni.

Teljesség kedvéért még csak a következőt:

Horváth Cyrill szerint (Pótkötetek a Philologiai Közlönyhöz 1889. 1:149) a Pelbárt névről „a nyugati katalógusok semmit sem tudnak, sőt, ami hiba, Knauz Kortana sem ismeri“. Erre egyszerűen megjegyzendő, hogy Pelbárt tiszta magyar termény, melyet a nyugati katalógusok sohasem ismerhettek és ennek következtében fel sem említhettek. Hogy Knauz nem ismeri, az igaz; azért nem ismeri, mert ő csak a Martyrologiumban szereplő neveket sorolja fel, szent Pelbárt nem létezett; ő csak szent Privatust ismerte.

Horváth így folytatja: „A mai magyar fülnek szokatlanul hangzik és mint személynév divatját veszítette. De régebben, írja Szilády, ha nem volt is a legközönségesebbek közül való, mégis gyakrabban viselték... 1264-től 1330-ig Priuard, Priwarth, Prewarth, Pribard, Perbarth, Pelbart, Pelybarth, Pelebard alakban találjuk...“ Erre csak annyit, hogy e név a fenti okirati adatok tanúsága szerint, csak korlátozott területen divott, amennyiben nagyban és egészben véve csak a Tomaj nemzetség egyik ágában és a Gutkeled nemzetség Kisvárdai családjában szerepelt, azonkívül pedig a fenti négy példa kivételével nem található. Mivel a Kisvárdaiak e nevet különösen kedvelték és ősi birtokaik leginkább Szatmár és Szabolcs megyében feküdtek, feltehetjük, hogy e név leggyakrabban északkeleti vidékeken divott.

Horváth azt mondja: „Pelbárt azonos Bernáttal, tartja SziládyI. Pedig korántsem az. Tudvalevőleg maga a Peer-kódex Cisiója sem ignorálja a Bernát nevet. Ismeri mind a két Bernátot, a sienait és clairevaux-it és Pelbárt nevét megkülönbözteti tőlük. De hova teszi akkor clairevaux-i Bernát ünnepét, ha aug. 21-ére Pelbártot írta elő? Leviszi május 17-re. A csere világos; minden naptárismerő látja, hogy Pelbárt napjának május 17-én kell lennie. Nem csak Toldy, hanem Szilády is tudja, hogy Pelbártot „a szerzet, melynek tagja volt, érdemeiért a boldogok közt ünnepelte május 17-én“, következésképpen Pelbárt nem a „doctor mellifluus“ neve, hanem a Temesvári Pelbárt-é“. — Ezen érvelésnek főhibája s kiinduló pontja az, hogy Horváth nem figyel arra, hogy egy és ugyanazon napon két egymástól teljesen megkülönböztetendő szentnek az emlékét is ülték. Hogy csak egy példára mutassak, kiemelem november 12-ét, melyre úgy Joannes Eleemosynarius mint Benedek bunzlai vértanu és társainak (Izsák, János, Máté stb.) napja esik. Hogy clairevauxi

Bernátot Magyarországon a 15-ik század második feléig úgy mint külföldön augusztus 21-én ülték és hogy innen kezdve János esztergomi érsek intézkedésére ezen ünnepet március 17-ére áthelyezték, azt nem veszi Horváth figyelembe, hanem elfogadja a Peer-kódex adatát, mely szerint Bernát apát napja máj. 17-ike volna (melyre különben Syrus püspök és Paschalis is esik) és ebből azt véli határozottan látni, hogy a kódex a két szentet egymással felcserélte s hogy a helyes tényállás az, hogy Pelbárt napja május 17-ike stb. Az egész be nem bizonyított, de még nem is eléggé megokolt kombináció, s mivel Privát napja mindenütt aug. 21-ére esik, elfogadható alapja nincs.

Végezetül azt kérdi Horváth: „Ám hogyan magyarázzuk meg akkor a Pelbárt nevet? Egyszerűen. A Jászay-kódexnek egyébként is figyelemre méltó naptára november 7-ére Pilibart nevet jegyez, mely nemcsak a Zichy-kódexnek Sziládynál is idézett Pelybarth-jával rokon feltűnőleg, hanem Fabriciusnak említett Pelivartusát is erősen tükrözi. Ezzel szemben pedig a Pray-kódex írója november 7-ére Willibrordot helyezvén, minden kétségen fölül áll, hogy Pelbárt Willibrordnak a magyaros alakja. (Uj Magyar Sion 11:376 skk.)“

Horváth itt nagyon téved. Egy pusztán csak rokonhangzáson alapuló, be sem bizonyított és csak pillanatnyi sugallat befolyása alatt felvillant feltevést nem szabad oly apodiktikus határozottsággal minden kétségen felülinek kimondani. Hogy a Jászay-kódex nov. 7-ére Pilibart-ot helyez, kinek neve Pelybarth-tal és Pelivart-tal erősen rokon, és hogy ennek alapján a szintén november 7-ére eső Willibrord a magyar Pelbárttal azonos, az nem áll. Igaz, hogy sz. Willebrod napja nov. 7-ére esik és hogy az egyik naptár szerint egy Pilibart püspök napját szintén nov. 7-én ülik, de hogy Pelbárt, a latin Privat magyaros alakja Willibrorddal volna azonos, nem áll. Horváth állítása könnyen megcáfolható. Privat gevaudani püspök a második vagy harmadik században élt, napját aug. 21-én ünneplik; Willebrod vagy Willebrord utrechti pedig 730-ban halt meg és nevenapját nov. 7-én ülik; megcáfolhatatlan tény tehát, hogy itt két egymástól teljesen megkülönböztetendő személlyel van dolgunk. *Megcáfolja különben Horváth maga magát is, midőn előbb elismeri, hogy „Pelbárt napjának május 17-én kell lennie“ és később a legnagyobb határozottsággal azt állítja, hogy „minden kétségen felül áll, hogy Pelbárt Willibrord-*

nak a magyaros alakja”, holott szintén elismeri, hogy Willibrord napja november 7-ike.

Egyik kiváló kutatónk arra figyelmeztet, hogy a franciában előforduló *Philibert* és a magyar *Pelbárt* között talán összefüggés lehetne. Ennek felvilágosítására a következőt mondhatom. A *Philibert* név régibb időben többnyire a franciában szerepel és pedig a legfőbb körökben is. Itt van pl. *Philibert de Naillac*, a János-rend nagymestere († 1433). Különösen kedvelték e nevet a szavójai uralkodók. Itt van I. *Philibert* († 1482), II. *Philibert* († 1504); *Emanuel Philibert* († 1580) és ugyanazon nevű unokája († 1624). Ismertté tette magát *Philibert de Chalons*, *Orange hercege* († 1530). De előfordul e név *mint női név is*. A szavójai uralkodó családnak egyik nőtagja *Philiberta* meghalt 1524-ben. Fenti *Chalonsi Philibert* anyja szintén *Philiberta*. A németben is szerepelt e név; a bádeni uralkodó család egyik uralkodó tagja, *Philibert* meghalt 1569-ben stb. Hogy e név régibb hazai okiratainkban is szerepelne, arra nem tudok példát. Abból pedig, hogy *Pelbárt* nem más, mint az eredeti *Privárt* átalakulása és abból, hogy a külföldi források a *Philibert* nevű személyeknek egyéb nevet nem adnak, kitűnik, hogy *Philibert* és *Pelbárt* két egymástól szigorúan megkülönböztetendő név. *Philibert* azon személyneveknek egyik tagja, melyek a közös „bert”-tel végződnek, mint pl. *Adalbert*, *Albert*, *Charibert*, *Childebert*, *Chlodebert*, *Dagobert*, *Engelbert*, *Fulbert*, *Gerbert*, *Gilbert*, *Giselbert*, *Herbert*, *Humbert*, *Norbert*, *Róbert*, *Sigbert*, *Theodebert*, *Willibert* stb.

TUDOMÁNYTALAN NYELVHASONLÍTÁSOK.

Irta **Zolnai Gyula.**

Pröhle Vilmos dr.: Mi az a „turáni”? Földrajzi Közlemények XL. köt. (1912. július—augusztusi füz.) 101. s. köv. II.

Dr. Varga Zsigmond: A sumir kérdés mai állása és problémái. Kolozsvár, 1914. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1913-iki évfolyamából.)

Dr. Varga Zsigmond: Írás [így] és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár, 1913. (Könymatos kiadvány, nyomtatott fedőlappal.)¹

¹ Idézeteimben Varga előbbi művére *Sk.*, utóbbi művére *Ir.* rövidítéssel hivatkozom. Meg kell jegyezni, hogy a könymatos munka második dolgozata a szerzőnek, mert ennek 137. lapján a jegyzetben már az Erdélyi Múzeumban megjelent tanulmányára is hivatkozik.

Egy híján immár száz éve annak, hogy Bopp Ferenc a szanszkrit nyelv igeragozása rendszeréről írt munkájával az összehasonlító nyelvészet tudományát megalapította. Azóta ez a tudomány hatalmasan megizmosodott, módszere a lehető legpontosabbá, legszabatosabbá fejlődött, úgyhogy ma már a nyelvrokonság kérdésében a legbiztosabb irányelvek vezetik a nyelv-kutatót, s a kalandos, délibábos nyelvhasonlításokat ma senki sem tekinti többé tudománynak. A nyelvhasonlítás viszketége azonban, sajnos, ma is el-elfog még nálunk olyanokat, akik az összehasonlító nyelvészet módszerében teljesen járatlanok, sőt olyanokat is, akikről ismereteiknél és tanulmányaiknál fogva ebben tájékozottságot várhatnánk el ugyan, de akik hiú céloktól vezetve, nem átalják a józan tudományos módszer mellőzésével merő kártyavárakat rakogatni össze nyelvismereteikből. Ez utóbbi fajta eljárással Pröhle Vilmos, a török-tatár nyelvészet kolozsvári magántanára tesz rossz szolgálatot tudományos nevének; az előbbi hivatatlan munkára Varga Zsigmond, ref. hittudományi magántanár mert vállalkozni. Mind a ketten a sumir nyelv rokonait keresik, s mind a ketten teljesen meddő munkát végeztek. Csupán annyi a különbség a kettő vállalkozása közt, hogy egyikük a nyelvtudományban való teljes járatlansága dacára meri fejszét ilyen nagy fába vágni; a másik nyelvész létére követi el módszer-telenségeit, s ez a tudományos megítélés szempontjából annál súlyosabban esik a serpenyőbe.

Pröhle dolgozatának címe: *Mi az a „turáni“?* Úgy látszik, nagyobb tanulmánynak készült, ha ugyan elkészült, mert a Földr. Közlemények idézett számában megjelent rész csak I. fejezetnek van jelezve, s alcíme és tárgya: „A šumérok nyelve és írása“, a dolgozathoz azonban máig sem kaptunk folytatást. Így a tudományos világ, főképp pedig a Turáni Társaság bizonyára ma is nagy kétségben-homályban lehet az iránt: mi hát az a *turáni*, mert erre a kérdésre Pröhle immár harmad éve rejtegeti a választ.¹ Pröhle azt akarja e cikkében, mint sumir tanulmányai eredményéről szóló rövid beszámolójában kimutatni, hogy a sumir ékírás és a sumir nyelv a kínai írással és nyelvvel van rokonságban. Az írás kérdésében fejtegetéseit ezzel zárja be: „Mindezekből pedig önként következik zárótételül, hogy a šumér ékírás meg a kínai írás egy és ugyanazon tőnek két hajtása s e két hajtás alapjellege már a közös tőben adva volt.“ (108. l.) Ehhez a kérdéshez érdemileg nem szólhatok hozzá; csupán az írás egyeredetűségének a nyelvrokonsággal való kapcsolatára nézve teszem meg azt az észrevételemet, hogy a sumir és kínai írásnak állítólagos eredeti rokonságából a két nyelv rokon-

¹ Csak mellékesen jegyzem meg azon való fönnakadásomat, hogy magyar nyelvtudós a *sumér* névben az *s* hangot nem-nyelvész közönség előtt következetesen *š* betűvel, tehát a hangnak nemzetközi tudományos jegyével jelöli, ami teljesen szükségtelen. Elég lett volna egyszer megjegyeznie, hogy a *sumér* név szerint *s*-sel, nem *sz*-szel olvasandó.

ságára semmi következtetést nem vonhatni. Hiszen tudvalevő dolog, hogy a feníciai, vagyis szemita írás jegyei is különféle nyelvcsaládok, sémi, indogermán, ural-altáji népek írásának lett alapjává.

A sumir-kínai nyelvrokonság bizonyítására Pröhle mintegy száz szóegyeztést állít össze — mint mondja — mutatóványul, azzal a megjegyzéssel, hogy meggyőző erejük fölmenti őt a hosszabb (értsd: tudományosabb) fejtegetéstől. Az egybeállítás a Földrajzi Közlemények avatatlan olvasóira megvesztegető hatással lehetett talán, de a nyelvész nemhogy meggyőző erejűnek találná azt, hanem ellenkezőleg kínosan ütközik meg az ilyféle nyelvhasználat módszertelenségein.

Pröhle ugyanis „turkologus“ létére négy súlyos módszerelleni hibát követ el ezekben az egybevetéseiben. Egyik, hogy minden céltudatosság nélkül keresi a látszólag egyező szavak alapján a sumir-kínai nyelvrokonságot. A felsorolt állítólagos szóegyezések minden fogalmi csoportosítás nélkül, csupán némi betűrend követésével vannak összeállítva. Pedig a nyelvrokonság kérdésében — mindenki, bizonyára Pröhle is jól tudja — éppen bizonyos őseredeti fogalmak játsszák a főszerepet, amelyeknek egyezését módszeres nyelvkutató a legelső sorban teszi vizsgálódása tárgyává. Ezek: a névmások, számnevek, testrésznevek, a rokonsági elnevezések (*atyá, anya, fiú* stb.), a legegyszerűbb emberi működéseket kifejező igék, az ősember előtt is ismeretes természeti jelenségeknek és tárgyaknak, az állat- és növényvilág legrégebbi idő óta ismert részének elnevezései, stb. El sem képzelhetünk rokonnyelveket pl. a névmások szabályos egyezése nélkül.

S Pröhle egyeztetései között egyetlen névmást vagy számnevet sem találunk. Testrésznevek közül is csak taláalomra sorol föl elszórtan négyet: a nyak, száj, kéz és fej sumir és kínai elnevezéseit, de nem veszi figyelembe azt a már itt is szembetűnő körülményt, hogy a kéz és fej nevei a kínai nyelvben egybeesnek, mind a kettő *šou*, és hogy — mint a 113. lapon maga is megjegyzi — a kínaiban és a sumirban nagyon sok a teljesen egyforma hangalakú szó. Ha már most — és itt van a második súlyos hiba — mind a két nyelvben oly sok a teljesen egyforma hangalakú szó, s ha másrészről — a 108. lapon tett megjegyzések szerint — a sumir nyelv szavai is „túlnyomóan egytagúak“: akkor az egytagúságáról híres kínai nyelvnek szavai a sokszoros egyforma hangzásnál, v. i. a legkülönbözőbb fogalmak neveinek teljes egybeesésénél fogva már a permutáció számtani törvényeinek lehetőségei alapján is egészen véletlenül is találkozhatnak a sumir nyelv szavaival. Ha pedig ennyi eshetőség foroghat fenn a szavak véletlen egyezésére nézve, akkor a módszeres nyelvtudós már eleve kétségesnek tekinti az ily nyelvek közötti rokonságot s annál szigorúbb és behatóbb vizsgálódást tart a kérdésben szükségesnek. Pröhle azonban a harmadik súlyos hibát éppen azáltal követi el, hogy a megfelelők-

nek látszó sumir és kínai szavaknak egymáshoz való viszonyával egyáltalán nem törődik. Neki a sumir *bar* szó egyszer a kínai *ba*, *bo*-nak, máskor a kínai *bing*-nek, a sumir *gin* egyszer *gjing*-nek, másszor *gu*-nak felel meg, stb. Ezekben a megfelelésekben semmi hangtörvényszerűség nincs, már pedig pontos hangbeli megfelelések, illetőleg szabályosan mutakozó különbözőségek kimutatása nélkül nyelvhasonlítást ma már nem tekinthetünk tudományosnak. A negyedik és talán legsúlyosabb módszerelleni hiba, amiről Pröhle nem is álmodik, hogy egy a Krisztus előtti harmadik évezredből való nyelvet egy mai nyelvvel közvetlenül vet egybe, ez pedig a legtudománytalanabb vállalkozás, a legképtelenebb eljárás; hiszen a mai kínai nyelvet a sumir nyelv ékiratos emlékeitől szinte öt évezred választja el. E rengeteg idő lefolyása alatt a kínai nyelvnek is bizonyára sokat kellett változnia, a sumir szavakkal tehát a kínai nyelvnek, sőt egyáltalán semmiféle nyelvnek mai szókinccse közvetlenül egybe nem vehető. Első föladat ennél fogva a kínai szók ötezer év előtti alakjainak módszeres visszaállítása volna (a Kr. e. 1500-ik éven túlra visszanyúló kínai nyelvemlékek alapján), s csak az így nyert őskínai szóalakokat lehetne aztán a sumir szókkal való közvetlen nyelvhasonlítás tárgyává tenni. A súlyosan megsértett négy módszertani elv alkalmazása nélkül a vaktában való egyeztetések minden tudományos érték nélkül valók, rövidebben szólva: tudománytalanok.

Míg Pröhle „turkologus“, tehát nyelvész létére ártott most ismertetett nyelvhasonlításaival a maga nevének: addig Varga Zsigmondban azon naiv emberek egyike vágja fejszéjét a sumir nyelv hovátartozásának nagy kérdésébe, aki a nyelvtudomány módszerében teljesen járatlan, aki a legelemibb nyelvtudományi ismereteket sem szerezte meg magának. A szerző az első dolgozatában a következő alanyi megjegyzésekkel fog a nagy kérdés feszegetésébe:

„Éppen mert a kérdés ily szinte átfoghatatlan terjedelemben tolul föl és vár megoldást, nem hallgathatunk el itt egy benső aggodalmat. Vajjon jogosult-e az assyr-babyloni és sumir nyelvész emberének, a ki az ural-altaji nyelvészet terén természetesen alig több dilettánsnál, ily feladat megoldási kísérletére vállalkozni? A kérdésre adandó felelet nehéz és mégis könnyű. Elvégre ódes anyanyelvünk egyedüli bírása is az ural-altaji nyelvek közül elégséges arra [!], hogy ez egész nyelvcsalád nyelvi strukturáját szemléltesse, aztán a szókinccs a többiekből, a mennyiben a kérdés tisztázásánál tekintetbe jön, le van fektetve szógyűjteményekben. Úgyszintén föltalálhatók szakszerű földolgozásokban az egyes népek szellemi műveltségének egyéb nyomai is s az összehasonlító nyelvtörténeti [így] kutatás princípiumai sikerrel alkalmazhatók mindenki által, a ki nyelvészeti téren tevékenykedik.“ (Sk. 108.)

E naiv szavakkal a szerző a következőket akarja mondani. Először, hogy ő az asszir-babiloni és sumir nyelvészeti embere.

Azt hiszi, hogy aki az asszir-babiloni ékiratok nyelvével foglalkozó műveket, nyelvatanokat, szótárakat látta és ismeri, az már embere is ennek a nyelvészetnek. A következő észrevételekből ki fog világlni, hogy a szerző egyáltalán nem embere a nyelvészetnek, s hogy teljesen avatatlanul, a nyelvtudomány alapelveinek és módszerének ismerete nélkül fogott nehéz vállalatába. Másodszor a szerző az ural-altáji nyelvészet terén saját megvallása szerint alig több műkedvelőnél. Ki fog ismét derülni, hogy ezen a téren is túlbecsülte a maga tudását. Határtalan naivság kell azonban ahhoz, hogy valaki műkedvelő létére, tehát az ural-altáji, vagy akár csak a finnugor összehasonlító nyelvészetben való szakavatottság nélkül is a török-sumir, illetőleg magyar-sumir nyelvrokonság föltevésének bizonyításához merjen fogni. Még naivabb, egyenesen megmosolyogni való, amit merészségének megokolására, illetőleg jogos aggodalmának eloszlatására mond harmadszor, hogy „elvégre édes anyanyelvünk egyedüli bírása is” elégséges az egész ural-altáji nyelvcsalád nyelvszerkezetének szemléltetésére. Negyedik, amit az idézett szavakból kiolvashatunk, hogy a magyaron kívül a többi ural-altáji nyelvek tudására nézve elegendő a szógyűjtemények ismerete, amelyekben a szókincs le van fektetve. A sumir-magyar rokonság merész föltevésének bizonyításához eszerint teljesen szükségtelenek volnának azok a nyelvtörténeti és összehasonlító nyomozások, amelyek a finnugor és különösen a magyar szókincs és nyelvszerkezet eredetére és fejlődésére vonatkozólag az utóbbi évtizedekben annyi buzgalommal, annyi tudományos lelkiismeretességgel és oly fényes és tanulságos sikerrel folytak nálunk és a finnekénél. Végül ötödször: az összehasonlító nyelvészet elvei Varga szerint „sikerrel alkalmazhatók mindenki által, a ki nyelvészeti téren tevékenykedik.” Úgy van: az összehasonlító nyelvészet elvei sikerrel alkalmazhatók, de csak az alkalmazhatja őket, aki ismeri is, aki az összehasonlító nyelvészet elveibe, módszerébe alaposan be van avatva, de nem mindenki, aki a nyelvészeti téren — Somogyi Ede vagy Varga Zsigmond módjára — „tevékenykedik”, bármily nagy szorgalmat fejtse is ki ebben a tudománytalan tevékenykedésében.

Mielőtt legkirívóbb példáiban bemutatnám azt a teljes módszertelenséget, sőt egyenesen megbotránkoztató tudatlanságot, amellyel szerzőnk a sumir nyelv kérdésének megoldásához fogni merészkedett, néhány észrevételt akarok tenni a sumir-magyar, illetőleg sumir-uralaltáji nyelvrokonság föltevésére vonatkozólag.

Varga Zsigmond a sumir nyelv ural-altáji jellegének bizonyítására a következő fontosabb nyelvi vonásokat hozza föl: a magánhangzó-illeszkedést, a mássalhangzótorlatnak szókezdeten elő nem fordulását, a nyelvtani nem hiányát és a birtokos személyragokat. (Ami egyező vonást ezeken kívül még kimutatni próbál, ahhoz nagyon sok szó fér, és azok behatóbban szemügyre véve, igen fölületes egybevetéseknek bizonyúlnak.) Az

egyező sajátságokkal szemben maga a szerző is több különbséget is meg tud állapítani, úgymint: a praefixumos szóképzést és ugyanilyen igeragozást, a jelzőnek a jelzett szó után, a birtokosnak a birtok után való helyezését. (Alaposabb egybevetéssel bizonyára több lényeges eltérést is ki lehetne még mutatni.) Az egyező vonások, valamint a később kimutatni próbált állítólagos szövegegyezések alapján mármost avatatlan túlzással így szól a szerző:

„A grammatikai szerkezet alapján tehát a sumirt joggal [?] sorolhatjuk az ural-altai nyelvek közé. Tehetjük ezt végül azon eddig nem is sejtett egyezés [?] alapján, amely a sumir nyelv és az ural-altai nyelvcsalád között a nyelv ősalományához tartozó szavak tekintetében fennáll. Ez egyezés nem lehet sem a véletlen műve, sem az ősidőben köztük lefolyt népérintkezés eredménye; e két felvételnek ellentmond a grammatika egyezése [?] s az egyezés nagy mérve [?], — itt csak közös származásról [?] s a legszorosabb [?] értelemben vett bennső rokonsági viszonyról lehet szó.” (I. 141.)

A szókincs-egyezés kérdését későbbre hagyva, az általános nyelvszerkezeti vonások egyezésére vonatkozólag a következőket akarom megjegyezni. Nézetem szerint egy-két általános nyelvi vonásnak egyezése, minők a magánhangzó-illeszkedés megvolta, a nyelvtani nem hiánya stb., a nyelvek ősi, eredeti rokonságára nézve nem szolgálhat bizonyítékul, nem különösen akkor, ha ezen egyezésekkel, jobban mondva találkozásokkal hasonló számú és igen fontos nyelvszerkezeti eltérések állanak szemben, amint pl. a sumir nyelv és az ural-altái nyelvek között is tapasztalható.¹ Ilyen egyezések, illetőleg találkozások a legkülönbözőbb, egymással semmi eredeti rokonságban nem levő nyelvekben is előfordulhatnak, és az efféléket Schuchardt találóan *elemi rokonság* (elementare Verwandtschaft) jeleinek nevezte.² A birtokos személyragokhoz hasonló névmási eredetű ragokat pl. az indogermánság területén, az ó-írben és a pehleviben is találunk, sőt ezek a mai perzsában egyenesen birtokosrag értékével is bírnak, pl. *piḍaram*, *piḍarat*, *piḍaraš* 'atyám, atyád, atyja'.³ A tárgyas igeragozást is főlhozták volt már a sumir-magyar rokonság jeléül,⁴ de nyilván szintén elegendő ok nélkül, mert hiszen ezt a nyelvszerkezeti sajátságot is megtalálhatjuk egymástól egészen távol álló nyelvekben is: a héberben meg az eszkimóban. Az efféle elemi egyezések, illetőleg találkozások forrása — amint már Schuchardt is rámutatott — az általános lelki tulajdonságokban rejlik, meglétük tehát az illető nyelvekben nem vall okvetetlenül átöröklésre, vagyis nem szolgálhat a történeti, eredetszerinti rokonságnak (geschichtliche Verwandt-

¹ Hogy a sumir-magyar nyelvrokonság fölvétele általában elégtelen okok alapján történt, azt már Munkácsi Bernát kimutatta erről szóló akadémiai jelentésében, Akad. Értesítő 1904. évf. 44—46. l. Vö. még Simonyi: Die ung. Sprache 34. l.

² L. Nyr. 41:3. s köv. II., valamint uo. 211—214.

³ L. Schmidt József, NyK. 36:468. és 43:149.

⁴ L. Nyr. 42:266. s köv. II.

schaft) bizonyítékául. A tényleges történeti rokonság csak a szókincs legősbibb anyagának, valamint az alaki elemeknek, a képzőknek és ragoknak egyezésével, illetőleg szabályos megfelelésével bizonyítható, e bizonyításnak azonban a legszigorúbb módszer alkalmazásával kell történnie.

Áttérek már most annak a főtebbi állításomnak a bizonyítására, hogy Varga Zsigmondnak sumir-magyar szóegyeztetései a tudományos módszernek teljesen hijával vannak, s hogy Varga a sumir-magyar nyelvhasználat nehéz földadatához a legmegbotránkoztatóbb készületlenséggel fogott hozzá.

Varga ugyanis az egész ural-altájinak nevezett óriási nyelvcsaládot merészkedik a sumir nyelvvel egybevetni, anélkül, hogy e nagy nyelvterület egyes ágaiban végzett tudományos kutatásokat ismerné és így módszeresen értékesíthetné. Még szerencse, hogy a japán és kínai nyelveket kirekeszti tárgyalásából (I. 133). Tájékozatlansága már az ural-altái nyelvcsalád elágazása elméleténél kezdődik. Szerinte ugyanis az ural-altái nyelvcsaládnak két nagy ága „a finn-ugor és a török-mongol“, s „az utóbbi [I] felöleli a *samojédet*, mandzsut és tunguzt is.“ Aki a nyelvtudományi tájékozottságnak csupán kezdetén van is, tudhatja, hogy az ural-altái nyelvcsaládot urali és altái nyelvcsoporthoz szokás ma osztani, s hogy amabba a finnugor és samojéd, emebbe a török, mongol és mandsu-tunguz nyelvágat sorozzák.¹ Arra sem vet ügyet a szerző, hogy a fent elősorolt nyelvágaknak egy közös ural-altái nyelvcsaládba való tartozása, illetőleg eredeti rokonsága maga is merő föltevés, amely módszeresen még egyáltalában nincs bebizonyítva²; és ki meri mondani, hogy a sumir nyelvhez mind nyelv szerkezet, mind szókincs tekintetében a török és a magyar nyelvek állanak legközelebb (I. 136), holott a számottevő, komoly nyelvtudósok a finnugor-török ősrakonság kérdését is egyelőre az okokkal nem támogatható föltesések közé sorolják.³ A határozott tudománynak e szigorú módszeren alapuló nézeteivel szemben Varga, az ural-altái nyelvésznek saját vallomása szerint műkedvelője, az itt mondottakból és az alább mondandókból kitetszőleg azonban valósággal analfabétája, a nyelvtudományi gondolkozásnak annyira hijával van, hogy egy idestova ő t e z e r é v előtti nyelvnek szókincsét mindenféle mai finnugor és török-mongol szavakkal egybevetni s közöttük „a legszorosabb értelemben vett bennső rokonsági viszonyt“ (I. 141) hirdetni merészkedik. Az összehasonlító nyelvészet elveiben jártasnak

¹ L. Szinnyi: Magyar nyelvhasználat.⁴ Bp. 1909. 2. I., és Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Sammlung Göschel. 1910. 21. I. Az összehasonlító nyelvtudománynak ezt a tételét már a középiskolák felső osztályaiban is ismerik, vö. Pintér Jenő: A magy. irodalom története. Középiskolák számára. (Bp. 1911.) I. k. 12. I.

² L. Szinnyi: Nyelvhas.⁴ 3. I.; Wiklund, Le Monde Orientale I. 62. és Simonyi: Die ungarische Sprache 17. I.

³ L. Gombocz Zoltán akadémiai jelentését, Akad. Értesítő 1907. évf. 514—515. I.

tartja magát Varga (Sk. 108), s nem vet számot azzal a körülménnyel, hogy, ha nyelvhasonlításunkat szűkebb s ennél fogva biztosabban átkutatható területre, kizárólag a finnugorság nyelveire szorítjuk, akkor is az ötezer éves sumir szókincssel közvetlenül csak a finnugor nyelvekben kimutatható ős szavakat s ezeknek is csupán azon ős formáit szabad módszeresen egybevetnünk, amelyeket a pontos finnugor nyelvhasonlítás ilyenekül már megállapíthatott, vagy ezután még meg fog állapíthatni. Ha pedig, merészebben tovább menve, mai finnugor szavakkal együtt mai török-mongol szavakat is egybe akar valaki vetni az ötezer év előtti nyelv szavaival, akkor ezt módszeresen ismét csak úgy teheti meg, ha kimutatja, hogy a kérdéses szavak a finnugor és török-mongol nyelvcsoporthoz közös ős-szavai voltak, s ezeknek is csak módszeresen visszakövetkeztetett közös ős-alakjait szabad a sumirral való egybevetés tárgyává tennünk. Ilyen egyező finnugor-törökmongol ős-szót azonban vajmi keveset képes a tudomány kimutatni,¹ s nagy kérdés aztán, hogy van-e ezeknek a sumirban is módszeresen bizonyítható megfelelőjük.

Hogy Vargának, „az assyr-babyloni és sumir nyelvészet emberének“ mindezekről az összehasonlító nyelvtudományi elvekről mennyire nincs sejtelve sem, hogy a rengeteg nyelvtudományi ismeretet kívánó uralaltáji-sumir kérdéshez mily készületlenül fogott hozzá, s hogy a legkönnyebben hozzáférhető s egyúttal magyar-sumir szempontból egyszerűen nélkülözhetetlen magyar nyelvészeti ismereteknek is mennyire teljesen hijával van: az kiviláglik a következőkből.

Varga szerint a sumirral, mint „az egytagu gyökök nyelvvel“ az ural-altáji nyelvek abban is megegyeznek, hogy a szók egytagúsága bennük is „nagymértékben föltalálható.“ Ennek igazolására elégségesnek tartja a következő magyar szavakra való hivatkozást: *fut, jár, lép, mos, vesz, tesz, ver; láb, kéz, füil, nyak, orr, szem* stb. (I. 137). Sejtelve sincs tehát a magyar nyelv történeti fejlődéséről, arról a számtalanszor kifejtett nyelvtörténeti igazságról, hogy mai egytagú, finnugor eredetű szavaink az ős nyelvegység korában, tehát valamikor talán éppen a sumir nyelv virágzása idejében okvetlenül teljesebbek, egy-egy tövégi magánhangzóval bővebbek, azaz kéttagúak voltak. Hiszen pl. a *szem* szó a mordvinban, finnben, lappban, a *füil* a mordvinban és lappban, a *kéz* a finnben és lappban ma is kéttagú szók még,² és egy sereg egyéb egytagú magyar szavunkról (*vár, had, út, szil, szád* stb. stb.) pusztán a tihanyi apátság 1055-iki alapító levele alapján is kimutathatjuk, hogy még az Árpádok korában is kéttagúak voltak. Ezt a tételt ma már a középiskolák felső

¹ Vö. egy-két egyezést Gombocznak imént említett jelentésében, Akad. Ertes. 1907. évf. 513. l. és Simonyi: Die ung. Spr. 35. l.

² Vö. Szinyei: Finnisch-ugr. Sprachwiss. 60. l.

osztályai is jól ismerik,¹ nem is szólva arról, hogy legközsé-
gebb nyelvtörténeti ismereteink közé tartozik, amelyet a szerző
Simonyinak többször maga is idézte *Ungarische Spraché*-jából
is (102. l.) megtudhatott volna.

Hasonlóan megbotránkoztató tájékozatlanság az, hogy a ma i
magyar *-ra -re, -val -vel, -tól -től és -hoz -höz -höz* névragokat
bizonyos, avatatlan szemnek hasonló sumir postfixumokkal tartja
azonosaknak (lr. 138, Sk. 113), mikor mindezekről a magyar
nyelvtudomány összehasonlító és nyelvtörténeti alapon kétség-
telenül bebizonyította, hogy a finnugor őskorban kifejlődve még
nem lehettek, hogy azok a magyarban csak a többi finnugor
nyelvektől való elszakadás után,² tehát a sumir nyelv virág-
zásánál egy pár ezer évvel későbbben keletkezhettek.

A nyelvi jelenségek meg nem értése rí ki a szerzőnek
azon megjegyzéséből is, hogy „a sumir prefix.-os igeragozáshoz
hasonlót kell látnunk a finn *ole* [így] tagadó ige ragozásában
és használatában is“ (lr. 140)! Ennélfogva az *älä huuda* (ne
kiabálj), *älkää itkekö* (ne sírjatok) stb. finn tiltó kifejezéseknek
(mert talán ezzel az *älä*-vel zavarja össze V. az *ole* szót), vagy
akár az *en mene, et mene* (nem megyek, nem mégy) stb. tagadó
kifejezéseknek szabályosan ragozott tiltó és tagadó igealakjai
egyszerűen praefixumok „az assyr.-babyloni és sumir nyelvészet
embere“ szerint. Varga Zsigmond a finn nyelvtannak csupán
valamely alaktani vázlatába pillanthatott bele s nem tudja, hogy
a tagadó és a tiltó ige a finn szórendben igen sokszor messze
is kerülhet az igéjétől, pl. „minä *en* sitä *voi* tehdä“ azt nem
tehetem meg; „*en* minä sitä *usko*“ azt nem hiszem stb.³; „*älä*
sinäkään kiirehdi“ te se siess; „*älä* koskaan *hätiköitse*“ sohase
hirtelenkedjél,⁴ stb. Hogyan lehetne tehát a finn tagadó vagy
tiltó igét pusztá praefixumnak tekinteni?!

Teljesen alaptalan Vargának az a bizonyítás nélkül hangoz-
tatott ötlete is, hogy a sumirban levő *ene* képzős többesi alak
„megtalálható a mi *on en ön* [helyesen: *-an, -en*] képzésű
többesünkben [így] pl. *tizen, sokan, hányan*“ (lr. 139). Mindenki
tudja, s aki sumir-magyar nyelvhasználatra merészkedik, annak
okvetetlenül tudnia kell, hogy ez a magyar *-n* rag sohasem
jelentett többes számot, hogy azonos a főnevek locativus (*falun*),
illetőleg superessivus ragjával (*asztalon*), meg a mellénevekhez
járuló mód- és állapothatározó raggal (*szorgalmasan, keserűen*
stb.),⁵ s hogy ez utóbbi határozói használattal járult a szám-

¹ L. Szinnyi: „A magy. nyelv rendszere“ s később „A magyar nyelv“
című iskolai könyvének 1887-től kezdve valamennyi (kilenc) kiadásában a régi
nyelvről szóló fejezetben.

² L. pl. Simonyi: Tüz. magy. nyelvt. 640. stb. II.

³ Vö. pl. Setälä: Suomen kielen lauseoppi, 6. kiad. 117. l. a példa-
mondatokban.

⁴ L. Szinnyi-Kivekäs: Unkarin kielen oppikirja 74. ill. 75. l.

⁵ Vö. pl. TMNy. 657. l.

nevekhez is (*öten, hatan* stb.), amelyekben tehát a többség fogalma nem a ragban, hanem magukban a számfogalmakban van. Ugyanezt a magyar *-n* ragot azonban egy alábbi helyen már a sumir *an* sorszámnévképzővel egyezteteti V., amely szerinte „megvan a mi (hányad-)án, (ötöd-)én képzőnkben“ (Ir. 161). Teljes tájékoztatlanságánál fogva nem tudja, amit az iskolás gyerekek is megtanul már, hogy a *hányadán, ötödén*-féle alakokban a sorszámnévképző a *-d* és nem az *-án, -én*, amely maga már nem is képző, hanem a 3. szem. birtokosragnak a szóbanforgó *-n* határozóraggal való kapcsolata: *hánya-d-á-n, ötö-d-é-n* stb.; s így kiderül, hogy „édes anyanyelvünk egyedüli bírása“ (Sk. 108) nyelvtudományi ismeretek nélkül arra sem képesíti az embert, hogy ilyen egyszerű *hánya-d-á-n, ötö-d-é-n*-féle alakoknak az elemeit megérezze.

De mellőzve egyéb, hasonló tájékoztatlanságra valló állításait, áttérek végül Vargának sumir-magyar szóegyeztetéseire. Itt követett teljesen tudománytalan eljárását (módszernek nem gúnyolhatom) csak néhány vaskos példában akarom bemutatni.

Vargának szemernyi képzete sincs arról, hogy a valóban rokon nyelvek szavai csak határozott hangtani és jelentéstani törvények szerint vethetők egybe, hogy az összehasonlított nyelveknek bármiféle hangjai nem felelhetnek meg egymásnak, s hogy a jelentéseknek akármiféle eltérései mellett szavait nem tarthatja a tudomány eredetileg azonosaknak. Azzal a tudománytalan eljárással, amelyet Varga követ, a sumir nyelvet a világ bármelyik nyelvével össze lehetne egyeztetni. Hiszen, amint láttuk, a turkologus Pröhle szerint a sumir nyelv a kínai-val volna rokon, Varga szerint a magyarral és a törökkel; eszerint a magyarnak és a töröknek a kínaival is rokonnak kellene lennie; s ha még hozzávesszük, hogy a francia régiség-tudósnak, Jules Marthának¹ Somogyi-Varga-féle színvonalon álló nyelvhasználati szerinti a magyar az etruszkkal is rokon: akkor megszűnnek a nyelvek közötti eltérések, s mihamar oda jutunk, hogy megfelelő bizonyítás nélkül is az összes nyelveket közös eredetűeknek vallhatjuk.

Varga Zsigmond a maga szóegyeztetéseit a szabályos hangbeli megfelelések keresése nélkül hajtja végre. Sejtelme sincs az összehasonlító nyelvtudománynak azon fontos módszertani elvéről, hogy a rokonnyelvek közös eredetű szavait egymástól hangalak tekintetében szabályosan és pontosan különböztetni kell föltennünk; hogy az egyik nyelv bizonyos hangjának azonos hangtani körülmények között a másik nyelvben mindig ugyanazt a határozott megfelelőjét kell várnunk; s hogy az ily pontos megfelelésektől való kivételes eltéréseket esetről-esetre valamely elfogadható külön föltétellel kell megmagyaráz-

¹ Vö. Gombocz Zoltán bírálatát az Egy. Philol. Közl. 1914. évf. 302. s. köv. II. és Schmidt Józsefét NyK. 43:143—154. l.

és Kéz. 14: 318, 5. 2.

NyK. 43/174 Kränker

nunk. Varga Zsigmond előtt semmi sem lehetetlen, neki minden vaktában talált szópár megfelelhet egymásnak, azonos eredetű lehet, mihelyt egyetlen mássalhangzójuk azonos, vagy legalább valamiképpen hasonló hangzású. A sumir *ara* szó pl. azonos lehet a magyar *értelem*-mel, de egyúttal a *terv*-vel is (Ir. 158), amazzal, mert *ér*-rel kezdődik, emezzel nyilván azért, mert benne is van *r*, meg előtte egy magánhangzó: *terv*! Az efféle egyeztetéseket V. így szokta röviden jelezni: „*ara* = *értelem*“, v. i. a magyar szónak csak azon hangjait húzza alá, amelyek a sumir szóéval véletlenül egyeznek; a szónak többi eleme, kezdő hangja vagy végződése szerinte az eredeti azonosság kérdésében figyelmet sem érdemel. Egy másik, azonos hangzású sumir *ara* szócska azonban már a mi „*szor, ször* képzőnknek [így!] felel meg“ (Ir. 161). A sumir *tal* 'ért, tud' ige V. szerint egyfelől a magyar *hall* igével, másfelől a magy. *tál*tos főnév első tagjával (*tál*-) azonos (Ir. 157), szóval egyszer *t ~ h*, másszor *t ~ t* volna a szókezdetbeli hangmegfelelés; hogy a *tál*-tos-ban a -*tos* micsoda elem, annak tisztázása az egybevetés céljából V. előtt szintén szükségtelen dolog. Az *aš* 'egy' szó V. szerint a következő magyar szavaknak felel meg: *össze, asz-ni* és *kevés* (értsd: *kev-és*, Ir. 159). Hogy a legutóbbi szónak az eleje, a *kev*- mire való, annak kutatása V. szerint nyilván nem a nyelvtudomány föladata. Egy sumir *din* szó a magyar *nyom*-mal és *töm*-mel volna hangtanilag azonos, egy másik *din* azonban már a magyar *tesz*-nek lehet a megfelelője (Ir. 153), amely utóbbiban a sumir szó *m* véghangjával a magyar szó *sz*-e már azért sem vethető egybe, mert emerről tudjuk, hogy csak a magyar nyelvnek a többi finnugor nyelvektől való elszakadása után, tehát a sumir korszakot jóval meghaladó időkorban járult az ige tövéhez, még pedig köztudomásulag ennek csupán folyó cselekvést kifejező alakjaihoz (*tē-sz-ék*, ellenben: *tētem, tēvék, tēndék, tēgyek, tēnnék, tēnni, tēvő* stb.). Egy sumir *du, dug* szó a magyar *szól*-lal lehet V. szerint azonos, egy másik *dug* 'tölt, teli van' pedig a magyar *dug*-ni, *duhad, duzzad* szónak felelhet meg (Ir. 153). A sumir *tig* 'nyak' egyfelől semmi más, mint a magyar *nyak* szó, másrészt „tisztábban fennmaradt a *tik*-kad szóban“, amely V. szerint „*nyak* összeszorulás által okozott halált“ ([!]) jelent (Ir. 143). Hogy a két szó összetartozása a jelentések szempontjából is képtelenség, azt a nyelvészetileg teljesen iskolázatlan szerző észre sem veszi. A sumir *gim* 'tesz, képez, alkot' ige V. szerint egyfelől a magy. *kép* szóval, másrészt a „*ként*“ (így) raggal azonos (Ir. 158). Hogy ez az egyeztetés ismét jelentésanilag is megokolatlan, azt csak a szerző nem látja. A barmot jelentő sumir *bir* szó V. szerint a magy. *barom, bárány* és *bir*-ka (így, „a *ka* kics. képző“, teszi hozzá V., Ir. 147) szavakkal azonos. Ilyen, minden szótörténeti kutatást figyelmen kívül hagyó eljárással, pusztán a *b—r* hangok után indulva, a *borju, borz, berbécs*, sőt akár a *borsóka* állat-

névvel is azonosíthatnók a sumir nyelv *bir* szavát! (A *birká*-ra még vissza fogok térni.) Hasonló egyeztetések, hogy a sumir *balu*, *palu* szó a magy. *balta*, *pallós* (olv. -os) és *pálca* szavaknak (Ir. 146), a 'gyöngye, beteg' jelentésű sumir *tur*, *tar* a magy. *torha*, *törős*, *törékeny*-nek (Ir. 152), a *dub*, *dubbu* pedig a magy. *lap* és *táb*-la (így) szóknak, illetőleg aláhúzogatos részeknek (!) egyaránt megfelelhet (Ir. 158). A sumir *mul*, *ul* V. szerint a magy. *csillag*-nak is, meg a *villogás*-nak is megfelelhet (Ir. 149); a *csillag*-ot egyszerűen ketté is szeli V. így: *csil-lag*, s megjegyzi, hogy „a *lag* második rész a sumirban is = fényes, ragyogó"! A magyar alaktannak minden ismerője tudja, hogy a *csillag*, *csillog*, *villog* szókban a két *ll* egymástól szét nem szakítható, mert a szógyökérhez tartoznak, a *g* ellenben igenis képző-elem bennük¹; a *csil-lag* szó második tagja tehát fényest egyáltalában nem jelenthet. Varga Zs. hangtani módszerének jellemzésére hadd álljon itt még a sum. *sun* ~ magy. *sok* egyeztetéséhez csatolt megjegyzése: „Hangátmenet: *n*, *ng*, *g*, *k* s visszafelé“ (Ir. 159)!

Vargának sejtelve sincs arról a módszertani elvről, amelyet már fontosabb hangoztattam, hogy a magyar szók mai alakjait az ötezer év előtti sumir nyelv szavaival közvetlenül egyeztetni merő képtelenség; hogy nyelvünk szavainak csupán módszere-sen visszakövetkeztetett őś-alakjait lehet legjobb esetben is a sumir szavakkal egybevetni. Aki tehát a sumir-magyar nyelv-hasonlítás fájába meri a fejszét vágni, annak a sumir nyelv-tanokon és szójegyzékeken kívül ismernie kell a finnugor összehasonlító nyelvészetnek legalább azon eredményeit, amelyek alapján a magyar szók őś-alakjait a legnagyobb tudományos valószínűséggel megállapíthatjuk. Varga pl. a magy. *ég* szót egyszerűen a sum. *igi*-vel azonosítja (Ir. 148), mert a két szóalaknak valamelyes rokon hangzásán nem lát túl s nem vesz tudomást arról, hogy a magy. *ég* az őśkorban minden valószínűség szerint **szenge*-féle hangzású volt,² ez pedig a sumir alaktól már jóval távolabb áll. Varga szerint a sum. *en* azonos a magy. *fenn*-nel, a sum. *il* a magy. *fel*-lel (Ir. 158), mert szemet huny összehasonlító nyomozásainknak, melyek szerint a magy. *fenn* és *fél* szavaknak az őśidőkben minden bizonnyal sokkal teljesebb formájuk volt, talán **pē-le-ne* és **pē-le-ke*.³ Hasonló módszertelenség a sum. *gin* 'lakott föld' és egyúttal a sum. *unu* 'nagy ház, lakás' szavaknak a magyar *hon*-nal való egyeztetése is. Mellőzve a jelentésbeli nehézséget, hogy ugyanazon magyar szó egyszerre házat is, meg földet, ha mingyárt lakott földet is jelentő szavakkal legyen egyeztethető, teljesen párává foszlik hangtanilag is az egész vaktában való egybevetés,

¹ L. pl. Budenz: Ugor alaktan 42. l. és MUSz. 368.

² Vö. Szinnyei: Nyelvhas.⁴ 133. l.

³ Vö. Szinnyei id. m. 121. és 126. l.

ha tudjuk, hogy a magyar *hon* (eredetileg *honn*, l. NySz. MTsz. NyUSz., vö. a mai élő kiejtésben is voltaképpen *otthonn*) egyős finnugor, házat jelentő **koto*-féle szónak szabályos locativusa, amely az ősidőkben a magyar ajkon is olyanforma háromtagú szó lehetett, mint mai finn megfelelője: *kotona*.¹ A sum. *dam*, *dim*-et V. a magyar *tán*, *talán* szóval azonosítja (Ir. 158), mert nem tudja, hogy a *tán* csak a legutóbbi korban lett határozószóvá és kapta ezt a rövidebb alakját, eredetileg *találom* volt, a *talál* ige 1. szem. alakja (*találom* > *talám* > *talán* > *tán*).² A sum. *gug* testrésznév is csak ma hasonlít annyira-mennyire az ugyanazt jelentő magy. *fog*-hoz, mert hiszen ennek ősi, tehát sumir korszakbeli formája a finnugor hangtan eredményei szerint ilyenféle lehetett: **pongo*.³ Ehhez az egybevetéséhez különben hangtani magyarázatot is fűz a szerző, amelyet tudománytalanságának föltüntetésére szintén szó szerint idézek: „Hangátmenet $g = b, p, f$! A sum. *sig* „szinkifejező szó” (hogy minő szint jelent, azt V. el nem árulja, és az asszír-babilóniai nyelvtudomány elveihez képest ez nyilván nem is lényeges dolog) tudósunk meggyőződése szerint azonos a magy. *szőké*-vel (Ir. 152); csak-hogy ez a magyar szó az őskorban rövidebb volt és egész a XV. század végéig is egyszerűen *sző*-nek hangzott (l. OklSz.), *-ke* szótagja pedig, amely a V. képzelődése szerint a sumir szó véghangjának felelne meg, nem egyéb mint kicsinyítő képző, amely a szóhoz bizonyára csak a mai magyar hazában tapadt már; szóval az ötezer év előtti magyar szónak a sumirtól teljesen elütő hangzása volt. Ugyanezt kell mondanunk a sum. *ni 'ő'* névmásnak a magy. *ő*, *ön*, finn *hän*-nel való egyeztetéséről is (Ir. 162). A magyar és a finn 3. szem. névmásnak u. i. az őskorban **sze*-féle hangzása volt, a magy. *ön* és finn *hän*-nek szóvégi *n*-je pedig, amelyet V. minden tudományos elv és alap nélkül a sumir szókezdet *n*-jével azonosnak képzelt (hiszen az ő valamennyi állítása nem egyéb merő képzelődésnél), az őskorban nem is tartozott a finn és a magyar névmás szótestéhez, mert az már csak névmási továbbképző elem volt,⁴ s így az igazi összehasonlító nyelvtudomány fuvallatára V.-nak egész szóegyeztetése szappanbuborékként széjjelpattan.

(Vége következik.)

¹ Vö. Szinnyi id. m. 121.

² Vö. Simonyi Nyr. 7: 444, és Mondattani buvárlatok c. dolgozatomban NyK. 23: 152.

³ L. Szinnyi id. m. 42. 1.

⁴ Vö. pl. Szinnyi id. m. 106. és 97. 1.

A HÁBORU ÉS A MAGYAR NYELV.

Irta Kalmár Elek.

Nem arról akarok elmélkedni, hogy érvényesül-e a magyar nyelv a háborúban és a hadseregben, s befejeződik-e a magyar nyelvnek jogaiba helyezése, ami 1792 óta fokozatosan ugyan, de oly lassan halad egy-egy darabbal előre az állami élet különböző mezein. — Szememet arra fordítom, hogy nemzeti létünk szörnyű veszedelmét megérzik-e a toll emberei, megérzik-e, hogy amily elszántsággal kell védelmeznünk nemzeti létünket a fegyverek gyilkossága ellen, oly szívóssággal kell védelmeznünk nyelvünket, annak romlatlanságát és tisztaságát a ragályok ellen. Reméljük, hogy megérzik, elvárjuk, hogy megteszik, hiszen egy századdal ezelőtt is először az írók és a nyelv művelői vezették új, nemzeti irányba a magyar nemzetet.

mi ez?

De ha megvizsgáljuk, hogy reményünk alapos-e, kívánságunk teljesül-e, mit tapasztalunk?

Azt, hogy mohó sietséggel igyekszünk német hadi szavakat használni, mintegy ezzel is jelezve, hogy mennyire óhajtunk közeledni „nagy szövetségesünkhöz.” Hogy itt is, ott is hangok emelkednek szorosabb kapcsolat és beolvadás előkészítése végett; hogy van, aki letagadja Magyarországot és már csak a monarkiáról ábrándozik, az nem tartozik e nyelvészeti folyóirat gondolatkörébe, csak annyiban, hogy megerősíti azt a felfogásmat, hogy csupa barátságból zsúfoljuk tele nyelvünket szükségtelen német szókkal. S még ha legalább igazán németek volnának azok a szók! De többnyire a németben is idegenek, mert franciák. A *trén*, *patrull*, *front*, *blokád*, *tempírozás*, *offenzíva*, *bázis*, *szanitézs* mind mind a franciából indultak útra, még ha latin származásuk is. Már pedig a francia iránt való hajlandóságunkat csak nem akarjuk ma fitogtatni!

Ne mondja valaki, hogy így beszélnek a katonák, ő tehát jellemzés kedvéért is helyesen használja e szókat. Ez igazságtalan jellemzés, letagadja a magyar elemet a hadseregben, pedig tíz évfolyam közös hadseregbeli katona mellett, kiknek csakugyan német a vezényleti nyelvük, huszonkét, sőt az ifjabbakkal együtt huszonnégy évfolyam honvédség és népfőlkelő van, kiknek vezényleti nyelve legalább a törvény betűje szerint magyar. S ha valaki magyarul ír, tartozik meg is tanulni magyarul, olvassa el a honvédségi szabályzatot, vagy kérdezze meg egy honvédtől azokat a szókat, meg foghatja tanulni. És ne mondja, hogy a honvédségi szabályzat szavai rosszúl képzett, korcs szók, azért használ helyettük idegeneket. Ha a *tüzér* szót elfogadja, akkor a többi nem korcsabb, de nem is korcs az mind, legnagyobb része jól van képezve, a rosszabbak pedig, mint *foglár*, *járulnok* úgysem közkeletűek. S lehet a rosszak helyébe magyart is tenni jól, így juthat a *terep* helyébe a *térszín*. Ha tán hosszú a szó, majd megrövidül használat közben, de amit nem használnak,

mi ez?

azt meg sem rövidíthetik. Egyébiránt nem a rövidség kedvéért használják az idegen szokat, hisz többnyire hosszabb az idegen szó, mint a magyarja volna, a *municio* négy szótag, a *lövőszér* csak három, a *pionír* három szótag, *utász* csak kettő. S tán a *front* mindig ilyen rövid volt? *Frontlinie* az teljesen kimondva, s ha mi *arcvonalat* mondanánk, ez is csakhamar *arc*-ra rövidülne, három betűre öt helyett. Sőt bátran elkezdhetné bárki az *arc* használatát, mindenki megértené.

Van nekünk egy régi, találó szavunk már a kódekszek idejéből, mely most halálos ítéletet kapott, olyannyira kerülük: a *társzekér*, — ma *trén szekér* és *trénkocsi* kell a tudósítóknek, sőt olyat is olvastam, hogy elvettük az ellenség szekereit és trénjét, persze nem értettem meg a különbséget a kettő között. A puszta *trén* hivatalos neve *szekéroszlop*, *szekértábor*, aszerint, hogy halad-e, vagy helyben állomásoz; nem sokkal szemléltetőbb-e a magyar szó, mint az idegen? És a *trénkatona* helyett nem rövidebb-e a tősgyökeres *szekevény*, habár újabb képzés is?

Két szó egészen felháborít, oly pórias és fölösleges. A *sturmolás* és a *szanitél*. A magyar cselekszik: támad, rohan, megtámad, megrohan, a német is „*stürmt*“ és „*stürmt an*“, de ezzel egészen egyenlő rövid a főneve is, a „*sturm*.“ Ez a főnév került a katonák nyelvébe, és tovább képeztek igét belőle: *sturmol*. Így az eredeti ige, melyből a magyar főnév képződött, többé nem elég jellemző nekünk, nem fejezi ki, hogy hivatalos rohamot intézünk, a roham-intézés pedig hosszas kifejezés és nem „átható ige“. Tehát használjuk a *sturmolást*, megsturmoljuk az ellenséget. Már az is, hogy képzett igét kívánunk tője helyett, német hatás, és ennek hegyébe még német tövet is használunk. Pedig a német tő fölösleges, a honvéd *rohamoz* és *megrohamoz*. Enged a történeti fejlődésnek, képi az igét, még pedig átható igét képez, de legalább magyar töből és helyesen; hogy a tő helyesen van-e képezve, az ma már mellékes, ma már nem vezet új hasonló képzésekre, nem él többé az az *m*, *am* képző. A *szanitél*-tel még nem vagyunk tisztában, írjuk *szanitélsz*-nek, *szanitész*-nek és *szanitéc*-nek is. Neve ellenére nyomorékul került nyelvünkbe, tövén rajtafityeg a második taghoz kapcsoló ragja is. Ennél rútabb átvétel talán nincs is, egy szó rajtafityegő raggal kerül át tőszónak. A honvédnek *egészségügyi katonái* és *csapatai* vannak, ha a németből elhagytuk a jelzett szót: *Mannschaft* és *Abteilung*, bizonyára a magyarból is elhagytuk volna, ha mertük volna használni, sőt az *egészségügyi* is *egészségi*-re rövidült volna, mint a *közoktatásügyi*-ből lett *közoktatási*, és akkor alig valamivel lenne rövidebb az idegennek is korcsnál korcsabb *szanitész* a jó magyar *egészségi*-nél.

Ezelőtt nem lábatlankodott annyit a *patrull*, de most úgyszólván soha sincsenek *őrzárataink*, vagy *járőreink*, csak *patrullok*; pedig *őrt járni* csak rövidebb, mint *patrullirozni*. Szerencsére eleget használjuk a *fedezéket*, de azért többnyire

mégis *dekkung* alá buvik a katonánk, ha másért nem, az írás változatossága kedvéért. Szeretném tudni, mivel teszi változatosabbá a német tudósító a beszédét? A változatosságot sohasem szabad idegen szó segítségével elérni. Megbocsátom, ha a tudósító *tempíroztatja* a *srapnell*t (a *srapnell* a feltaláló neve lévén, nem fordíthatjuk le), mert nem tudja, miben áll az; ha tudná, bizonyára sietne megmagyarázni nekünk, hogy a felrobbanás idejére való *beszabályozás* az, de ha a honvédet megkérdezte volna, ez megmondta volna, hogy *időzítés*-sel fordítják és ez nem is olyan rosszúl képzett szó, ha már ilyen rövid műszó kell.

Hogy az *automobil*-t miért nem mondjuk hivatalos nevén *gépkocsinak*, a *bloká*d helyett miért nem mondunk *zár*-t, vagy *zárlat*-ot, amit Napoleon történetéből eléggé megszoktunk már, annak csak a véletlen a megmondhatója. Az *offenzíva* is fölösleges lehetne, ha a sok szó közül, melyekkel fordíthatjuk, állandóan egyet használnánk: *támadás*. Legmegfelelőbb volna -ó végű főnevet használni a kifejezésére: támadóba megy át, támadóba kezd, támadó rendszer, támadó hadjárat, vagy támadó járat, az ellenség támadója meghiusult. Ez éppen annyira nem kétértelmű, mint az, hogy az ellenség támadása meghiusult, mert ha az ellenség volna a támadás tárgya, akkor az ellenség megtámadóját kellene mondani.

Nem fordíthatom le itt mind azt a számtalan idegen szót, amit használnak, de fölösleges is, mert aki csak egy pillanatra gondol rá, hogy *h o g y* van vagy lehet az magyarul, megtalálja. — Hanem ha így marad a dolog, s az irodalom jelen iránya jelzi azt, hogy hová fog jutni a nemzet, — amint száz évvel ezelőtt jelezte, — akkor meg kell rémülnünk, mert az útjelző nem Kánaán felé, hanem Babilon felé mutat.

BÉCS—WIEN.

Évtizedes küzdelmet folytat a Nyelvőr az ellen a hazafiasnak látszó, de meggondolatlan és eredményeiben hazafiatlan törekvés ellen, hogy a külföldi nagy városoknak hagyományos magyar nevét kitoröljük szókincsünkéből. *Naivus* hazafiyak közt mindinkább terjedt a *Wien*-es divat s már 1904-ben egyik föl-szólalásunkat evvel a szomorú hírrel kellett kezdenünk: „Meg-
ütközéssel értesültünk a legujabb nemzeti vívmányról: hogy a magyar delegáció magyarul fogalmazott határozatai most nem Bécsből, hanem *Wien*-ből vannak keltezve“. (Nyr. 33:6). Megbotránkozásunkkal nem álltunk egyedül, és küzdelmünknek első eredménye az volt, hogy oktatásügyi kormányunk a Közoktatási Tanács javaslata alapján megtagadta a Földrajzi Társaságnak oda irányuló kérelmét, hogy tiltsa el azoknak a magyar neveket a magyar térképeken és iskolai könyvekben való használá-

tát, és igen helyesen csak annyit tartott szükségesnek, hogy „a meggyökeresedett magyar elnevezéssel bíró külföldi országok, városok, folyók stb. magyar neve mellett (zárójelben) a honos név is” ott legyen (l. id. h. 349).

Minden „okos hazafi” örvendett, mikor f. é. március elsején Beöthy Zsolt a M. T. Akadémia összes ülésén felszólalt a divatra kapó fonáság ellen és ékesszavú megokolással azt indítványozta, hogy az Akadémia a saját kiadványaiban a magyar neveket használja s egyúttal kérje föl a kormányt, hogy a hivatalos iratokban és kiadványokban is ezt a használatot rendelje el. Az egész ülés helyeselte az indítványt s az osztályokhoz tette át tüzetes tárgyalás és megokolás végett. Az indítvány nyomán több hozzászólás jelent meg.

A Budapesti Hírlap vezércikkben üdvözölte Beöthy indítványát. Aztán (a B. H. márc. 18-i számában) a Földrajzi Társaság elnöke, Cholnoky Jenő, szólalt meg, most már nem olyan lóhátról, mint nemrég a Tanáregyesületi Közlönyben, hanem inkább védekezve, de még most is hivatlanul nyelvészkedve. Azt mondja: „Nem tudom, honnan származott az a hír, hogy vannak geografusok, akik azt kívánják, hogy ne használjuk a közbeszédben a külföldi helyek[nek] magyar nevét... Ostoba kívánság volna ez...” Mozgalmuk — a mi Wien-ünkért cserébe — a német térképekről el akarja tüntetni a *Klausenburg*-féle neveket. „Mindenki megértheti ebbeli küzdelmünknek sovíniszta magyarságból fakadó rugóit”.¹ „Második kérelmem az volt, hogy ne használjuk idegen és német [?] városok[nak] német neveit. A Turin. Florenc, Génua, Mailand sült német elnevezések...” „A Bécs lehet hogy szláv eredetű, de inkább hiszem, hogy avar.” [Nem is lehet szláv, mert akkor a Bécs közelében lakó csehek, lengyelek s a szlovének neveznék így, de csak a Bécstől távolabb eső horvátok, szerbek, bolgárok s a törökök használják ezt a nevét, ezek pedig a magyarból vették.] „A Boroszló magyaros elrontás, a *Velence* szintén.” [Elrontás! hogyne! A *borona*, *barát*, *istráng*, *medence*, *szeleence* ugyancsak magyaros elrontás, térjünk tehát vissza az eredeti *brána*, *brát*, *stráng*, *medenica*, *szolnica* alakokhoz.] „A Vesuv meg az Apenin németesen csonkák.” „*Japán* az ország neve! A Japánban lakó nép nem *japán* nép, hanem *japáni* nép.” [Azonban a *Francia* és *Szília* is országnév volt valaha, s mostanában már *hollandiai* helyett is kezdenek *holland*-ot írni és mondani, mint *dániai*: *dán*, *norvégiai*: *norvég*.] „Egyéb kéréssem sohasem volt. De ez is csak kérés és nem követelés, és mindenki úgy írhatja, ahogy tetszik.”

Cholnoky cikkére talpraesett válaszok következtek Méhely Lajostól (B. H. III. 20) és Bleyer Jakabtól (u. o. III. 24). Méhely Lajos a többi közt ezeket írja:

¹ Fakadó rügyekről már hallottunk, fakadó rugókról még eddig nem.

Álméilkodnunk kell ezen az új állásfoglaláson, mert hiszen *Cholnoky* úgy is, mint tanár, úgy is, mint a Földrajzi Társaság vezérémbere, *mindaddig ezeknek ellenkezőjét vallotta, hirdette és terjesztette* s mindenképp nagy része van abban, hogy ez a saját szavai szerint is *ostoba* irány oly számos követőre talált a hazában.

Ő volt az, aki tíz esztendővel ezelőtt az általa szerkesztett Földrajzi Közleményekben (33. köt., 1. füz., 1905, 25. lap) erős támadást intézett a Természettudományi Társulat választmánya ellen, mert „egy sajnálatos (a *Szily* Kálmán ajkáról elhangzott) interpelláció következtében elhatározta, hogy ismét visszatér a külföldi helységnevek helytelen írásmódjához”; ő volt az, aki ugyanott „káros és kicsinyes torzsalkodásnak” bélyegezte azt, „ha valaki még mindig a történelmi emlékü, magyaros (?) elnevezésekhez ragaszkodik”; ő volt az, aki a Földrajzi Közlemények munkatársaihoz intézett utasításban (33. k., 1. füz., 1905, 38. l.) megkívánja, hogy „a latin betűvel író népek földrajzi helyneveit írjuk le az eredeti, hivatalos írásmód szerint, tehát Wien és nem Bécs, Venezia és nem Velence, mert ez az utóbbi magyar falu; Torino és nem Turin, mert ez germanizmus; Vesuvio és nem Vezuv, mert ez is germanizmus; Breslau és nem Boroszló, mert ez nem is magyar, hanem szláv szó stb.”...

Ugyancsak a *Cholnoky* Jenő szerkesztette *Földrajzi Közlemények*-ben dicsekszik az egyik cikk írója a következő szomorú állapotokkal: „Magyar Földrajzi Társaságunk lankadatlan buzgóságából a nemzetközi tudományos megállapodás követelménye már szinte beléje gyökerezett a magyar köztudatba és szerte az országban Wien-t, Leipzig-et és Heidelberg-et emlegetnek az évszázadokig minálunk közkeletű Bécs, Lipcse és Heidelbergra helyett. Elsőrangú közlekedési vállalatunk, a Dunagőzhajózási Társaság csak Wien-t ismer menetrendjében, hirdető lapjain és állomásainak tájékoztató tábláján.” (35. 286. l.)...

Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a külföldi helynevek magyaros alakjának megőrzésében mindössze husz-harminc magyar és kevésbé magyar szónak a magyar nyelvünk számára való megmentéséről van szó. Ennél sokkal több forog kockán. Igazában, itt nem a megtartás, hanem az elvesztés lehetősége a döntő fontosságú, mert ezekkel a helynevekkel együtt vele vész mindaz, ami gondolatvilágunkban, nemzeti öntudatunkban és hazafias érzületünkben e nevekkel egybeforrva magyarságunknak alkotó része és serkentő ereje.

Sőt arról is meg vagyok győződve, hogy az Akadémia határozata nem afféle, *Cholnoky* mai álláspontjának megfelelő, se hal, se hus-féle határozat lesz, mely szerint „mindenki úgy írhat, ahogy tetszik”, hanem nyílt és határozott dokumentálása lesz annak, hogy magyar embernek nemzetjogi aktusok kapcsolatában igenis tiszteletben kell tartania az idegen helynevek hivatalos formáját, azonban a nemzeti irodalomban és a közbeszédben kizárólag a magyar neveket illik használnia.

Bleyer Jakab cikkéből kiemeljük a következőket:

A nyelvész vagy filológus sokkal szerényebb fellépésű és amint számaltanszor kell tapasztalnia, hogy mások minden hozzáértés nélkül ártják magukat az ő dolgába, maga nem akar ebbe a hibába esni és nem avatkozik oly kérdésekbe, amelyek nem ő rá tartoznak.

Igy például semmi kifogása az ellen, hogy a geográfusok nemzetközi kongresszusokon abban állapodtak meg, hogy tudományos munkálataikban

egységes és mindig az illető nemzet szókincséből vett elnevezéseket használnak.

Az ellen sem lehet semmiféle nyelvésznek sem szava, hogy a magyar törvényhozás a közigazgatásban, a postai és vasuti forgalomban stb. egységesen megállapított magyar helységnevek használatát követeli. Mindenkinék, ki méltányosan gondolkodik, be kell látnia, hogy a két-háromféle helységnév használata sok fölösleges zavart és időpazarlást okoz és a magyar államnak szuverén joga, hogy ezen a bajon úgy segítsen, ahogy jónak és célszerűnek találja. Ha számokkal kívánná a helységek megjelölését, mindenkinek bele kellene nyugodnia; viszont semmi sem természetesebb és abszolúte igazságos, hogy a többnyelvű helységnevekből a magyarokat tette kötelezővé.

Ezen túl azonban sem a geográfia jogköre, sem az állam hatalma nem terjed, vagyis sem az egyik, sem a másik meg nem szabhatja, hogy az élőbeszédben vagy az irodalomban micsoda szavakat és neveket használjunk. A nyelv semmiféle külső szuverénításnak nincs alávetve, hanem önmagában szuverén épp úgy, mint az érzés és gondolkodás, amelyet kifejez, és minden ellene való tekintélyi vagy büntető harc csak lázongást szülhet, eredmény nélkül. A nyelv a maga változásában és fejlődésében lelki törvények szerint igazodik, olyan lelki törvények szerint, amelyek semmivel sem kisebb erejűek, mint a természetben uralkodó fizikai törvények, és vajjon kinek jutna eszébe a tudomány vagy a törvény nevében követelni, hogy a Vezuv (pardon: Vesuvio) ne törjön ki?

A nyelvben nincs különbség köznevek és tulajdonnevek közt: egyik épp oly eleme a nyelvkincsnek, mint a másik és ugyanazt a sorsot élte át mindkettő évszázadokon, vagy esetleg évezredekben keresztül. Azért minden öntudatos nép egyforma szívóssággal és kegyelettel ragaszkodik nyelvének minden szavához és épp oly kevésbé hajlandó lemondani erről vagy arról a nyelvi birtokáról, mint akár valamely országrészről. Ez a ragaszkodás nem foglal magában semmiféle politikai aspirációt; mert vajjon a francia magának kívánja-e *Wien*-t, bár a maga nyelvén *Vienne*-nek nevezi, vagy az orosz csak azért törekszik-e Konstantinápolyba (pardon: Sztambulba), mert ő — mint a lexikonban látom — Carigrad-nak hívja?

Az egész helységnév-mozgalom különben — mint köztudomásu — a magyarországi német helységnevek kérdéséből indult ki. Ezek fejében némely rövidlátók hajlandók volnának saját nyelvünket megcsonkítani és évszázados világtörténeti magyar neveket, melyekhez annyi vér és dicsőség emléke fűződik, könnyelműen föláldozni. De vajjon célt érhetnek-e és a cél megéri-e az áldozatot? Semmiképpen!

És mi hasznunk belőle, ha a németek élőbeszédjükben és irodalmukban is lemondanak például Pressburgról, Wieselburgról, Granról, Ofenről vagy Klausenburgról? De egyáltalán van-e jogunk követelni, hogy oly neveket, melyek évszázadok óta megszokás nélkül élnek nyelvünkben és már a Nibelungénekekben és ezzel egykoru jelentőséges alkotásokban fordulnak elő, kilökjének szókincsükből? Vajjon — enyhén szólva — nem naiv-e (pardon: naivus) ilyenekben a csere felajánlása és vajjon ezen, legalább is különös kívánságunknak eleget tenne-e — a németek helyében — például az angol vagy francia, vagy olasz, vagy bármely tizedrangú nép? Soha, egy sem!

Az Ofen-Pest ellen igenis lehet kifogásunk, mert ez nem történetileg fej-

lődött, hanem mesterségesen van csinálva, és kifogásunk lehet az irányzatos *Magyare* ellen is, mert a mi becsületes német nevünk egy évezred óta *Ungar*, *Unger* volt. De egyébként ne képzeljünk sérelmet csak azért, hogy legyen min panaszkodnunk és érzékenykednünk. Ne tenyészünk mesterséges tyukszemeket, hogy legyen mit fájlalnunk, ha rálépnek.

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

A b-kezdetű szavakról.

Irta Simonyi Zsigmond.

(Folytatás.)

Bilis. Hogy Nyr. 4:131 helyesen azonosítottam ezt a Matkónál előforduló szót a latin *bilis*-sel, azt most sok más adattal igazolhatnám, mert régi íróink sokszor használták ezt a latin szót: Melancholia vagy fekete bilis (Nagyszombati Kal. 1658. 23). A bolond Hagymáz az heves sárral (bilissel) fel-forró és buzgó nedvességektől vagyon (PP. PaxC. 33). Bilis vagy epesár (uo. 388). Maga Matkó is sokszor él vele, pl. még MMel. 52: „a benned való bilist...”

Bille: *billeg* = görög *rhaps*: *rhepō* IF. 32:165, és m. *fityer*: *fityeg*, **fityereg*. Érdekes mellékalak: *pillinkó* 1774 (Nyr. 44:127).

Billikom alakváltozataihoz járul még: *billikhumb* Radv. Csal. 2:176. A *b* talán már a német kiejtésben ragadt rá a *Willkomm-becher* összetételből. Ennek a fordítása Zrinyi jól jött *bilikum pohára*. Vö. még amit Prikkel Marián idézett Kőszeghy Pál verséből (Nyr. 23:559): Kik közt az *billikom Jól gyöttél! pohára...* renddel jára.

„*Billió*... a német *billion*-ból s ez fr. *billion*: tausend-million.” De érdekes megjegyezni, hogy míg a francia szó ezer milliót, egy milliárdot jelent, a német s a magyar nyelvszokás szerint a. m. milliószor millió.

Bimbalagos, vizenyős, süppedékes (egy adat), „eredete ismeretlen.” Eredetileg **bimbolgós* lehetett, imbolygós, himbáló.

Bimbalgu ‘bojt, cafrang’. Vö. *bimbolyog*, *imbolyog*, l. 42:320.

Bimbó-hoz csak látszólag tartozik a baranyai *bombék* < szlov. *bombek*, *bombika* Fruchtraube, hangende Knospe (*bombati* hängen, sich schaukeln stb.). — A *csecsbimbó* érdekes elnevezés, meg lehetett volna említeni; vö. finn *nunnu* virág és *csecsbimbó*. — Hogy a *bingyó* alak *bimbó* és *bogyó* keveredéséből lett, azt most is lehetségesnek tartom, hisz a *bimbó* ezelőtt *bogyót* is jelentett, vö. *bimbó*: *bacca*, *bimbócska*: *baccula*, *bimbóhozó*: *baccifer* stb. MA. *Bingó* és *binga* a *benge*, *bang* szóval való képzettársulásnak köszönheti hangalakját.

„*Bingat*... ingat, mozzgat. Nyilván **ingat-bingat* ikerszóból (vö. *ingó-bingó*) vált ki.” Ez persze lehetséges; vö. „Odaadom

én néked a házamat is, a portámat is, meg egyéb *bingóimat* is mind egy lábíg" (Abonyi: A mesemondó, Athen. Olvasótára). De mivel *bingat* csak Somogyból ismeretes, köze lehet ezekhez a szláv szókhoz: (szlov.) *bingati*, *bingljati* baumeln, *binga* és *bingelj* Pendel, inga stb.

A *bír* cikk így kezdődik: „első adat EhrK. 70 [de az első adat tkp. a HB. *birság*-a, a második az 1306-i *Byroutelek*]; ikes? vö. NagyszK. 162: te... *birol*." Ezt a hibás adatot ismét a tökéletes teljességre való hiú törekvés okozta. Mert tegyük föl, hogy valamelyik kódexíró egyszer életében csakugyan összezavarta volna a cselekvő *bír* igét a szenvedő *bírik* igével: akkor se volna ennek semmi fontossága. De eleve is kételkedhetünk, hogy valaha összetévesztette volna valaki ezt a két igét, holott jelentésük annyira különbözik, mint pl. a *tör* vagy *hall* igéé a *törík* *hallík*-étől. Ámde nézzük az idézett helyet! A NagyszK-ben ez van: „Mire čalodmeg magadat a semmiert, akaruan ez velaghi g'enerűsegét, es atte gonoz keuansagodat vegezet nekil *birol*." Itt okvetetlen a másoló ejtett hibát, mert az eredetiben csakis ez állhatott: *bírnod* (akarván ez vil. gyenyerűségöt és a te kívánságodat... *bírnod*). — Az EtSz. *bírára* alakot idéz Heltaiból (= *bíróra*), de Heltai itt, mint sok más esetben egyszerűen hibát követett el, félrevezette a *bírák* alak. — *Bírói* ígealakot már Pázmányból is idéz Kr. — *Birtok* „képzésére vö. Szinnyi NyH.⁴ 83." De hisz ezt már jóval Szinnyi előtt megmagyarázta CzF., Budenz és TMNy. — *Bírok* „szótározva először KelB." Nem, hanem SimB.

Birke 'berek' az EtSz. szerint „nem lehet más, mint a birtokragos *berke* alakból nominativussá önállósult szó, mint pl. *moha*" (mellesleg: *berke* különben is nominativus). De miért önállósult volna a *berke*? *Moha* a régi *fa-moha* összetételből válhatott volna ki, de valószínűbb, hogy itt az a csak a *h* miatt megőrzött tövégi hang, mint *méhe*, csángó *joho*, juh, szék. *dühü* stb.

Bitang alatt hiányzik a *bitangol* ige sokféle jelentésével: prédál, harácsol, pazarol, csatangol, bitorol. S a bitorlót a nyelvújítók *bitanglónak* is modták (pl. Kaz. Költ. 2:41, Abafi kiad.). — A *bitol* ige „Kassai szerint *bitangol* rövidítése", de hangzására a *koszpilol* ige lehetett hatással; különben *bitól* is lehetne, a *bitóból*.

Bitra, *bulyra*, fanyelű bicska, baranyai tájszó. „Eredete smeretlen." De kétségkívül a horvát *brítva* 'borotva' gúnyos alkalmazása. A *bulyra* hangalak az ugyanilyen jelentésű *bugyli* hatása alatt keletkezett.

Bülő Herman Ottó szerint (Pászt. nyk.) villásszáru vas-kampót is jelent, továbbá *bitangkarót*, melyhez a bitang jószágot kötik.

Bíz alatt: „*bizál*, egy adat Heltaiból" = *bíz*. De ez Heltainál nyilvánvaló hiba: „Erődbe ne *bizály*" eh. ne *bizzál*. — A *bizony*, *biz* határozószónak *bizén* és *bizott* alakját is említi az EtSz., de nem magyarázza meg. Az első az én személynévmas,

a második az *ott* mutató névmás hozzátapadásával keletkezett: *nem biz én! nem biz ott!*

Blatt, különösen ebben: *jó blatt* 'jó madár'; a német *Blatt*, a kártyajátékból véve. Az EtSz-ban hiányzik; vö. EtSz. *blatyizás, blattozás*.

Bliktri a lengyelbe is átment (*blyktry, blichtr*) s ott a német *Flitter*-ből magyarázták.

Boca (egy adat) 'ügyetlen'. „Eredete ismeretlen.” Nyilván azonos a borju *boca, boci* nevével.

Bócér, bécéros alatt *kócéros* is van, de ez inkább a *kócos* mellékalakja, csak a *bócéros* hatása alatt bővült (*kócos* × *bócéros*).

Bóda, bolda Munkácsi szerint a török *baldak*, mert ez is 'kardmarkolat'. Ez az EtSz. szerint „hangtani nehézségek miatt elfogadhatatlan; **baltó* v. **baldó* alakot várnánk.” De lehet, hogy a honfoglalás után került hozzánk valahogy az oszmánból s aztán **boldák*-ból, mivel többszámnak látszott, *bolda* lett, mint *csárdák*-ból *csárda*. — A *bódé* változatát egy debreceni népmeséből is ismerem (A három huszár históriája); ez a másik *bódé*-val való rokonhangzás miatt keletkezett.

Bódisház (egy adat), „hamuház, pottasche.” Az EtSz. azt mondja: „Eredete ismeretlen, vö. talán a ném. *pottasche* szót.” Hát ugyan mi lehetne más? A német szónak nálunk ilyen ejtése is vannak: *bōdaš, BōDaš*.

Bodor: „első adat SzD.” Az erdélyi szász szótár idéz egy 1541-i adatot („Bodor Thamas aus Bácsfalu gewiss ein Magyare”); azonfölül *bodros* már kuruckori forrásból ismeretes (NySz). Az EtSz. idézi a Paasonen egyeztetette török adatokat: *bödörä* kraus, *bodur* rauh, zottig stb., de azt mondja, ez „alaki nehézségek miatt elfogadhatatlan.” Azonban van a magyarban is magashangú *bédér* alak hasonló jelentéssel: „igen seres v. igen serített [azaz erősen megsodort] fonál” és „*benderíteni*: seríteni” (Kriza; ezek az MTsz.-ból s az EtSz.-ból kimaradtak). A *bondor* változat (mint *fodor*-hoz *fondor*) valószínűleg a *kondor* hatása alatt keletkezett; vö. még *göndör* és *pëndér, pöndör*. *Bodor*-nak egyébiránt kell hogy valami köze legyen a sokkal gyakoribb *fodor*-hoz, valamint a *fodor* igének a *sodor, peder* szókhöz.

Bódít és *bódul* az EtSz. szerint eredetibbek, mint a nyelvemlékekben előforduló *boldít* és *boldul*. De a szerzők ezt csak azért gondolják, mert ide számítják a *boldog* szót, mely csakugyan *bódog* volt. Ez szerintük eredetileg elbódultat jelentett, mint a *részeg* elréültet; ámde ez csak szellemes ötlet s nem lehet bizonyítani. A képzés szerintük olyan, mint *részeg*-é a *réül* s *hideg*-é a *hül* ige mellett. De ezek formailag másképp viszonyulnak egymáshoz, s hogy ígetőből -g képzővel névszók alakulnának, arról nem tudunk¹ (a *részeg*-nek külömben is van egy igen valószínű megfelelője az oszét *rasig*-ban). — Viszont a *bódul*

¹ *Adag, löveg, oszlag, üiteg* a nyelvújítás szavai.

alakból nem fejlődött volna *buldul*, *buldít*, pedig ezek előfordulnak kódexeinkben s úgy viszonylanak a *bódul* alakhoz, mint *tuldul* (kódexekben) a *tódul*-hoz (vö. *toldul* és *toldít* ~ *tol*). Mégis csak Budenznek és Szarvasnak van igaza, hogy t. i. *bódul*, **boldul* a *bolyog* családjához tartozik (mint *fordul*: *forog* stb.).

A *bodza* és *borza* hangalakját nem magyarázza meg az EtSz. Az utóbbi talán a *borzas* hatása alatt keletkezett, vagy a nyírfának szláv *breza* neve keveredett bele? Nem említi az EtSz. a különös palóc *borzag*, *borzang* változatot. Erre nézve a továbbképzett szerb-horvát *bazag*, szlovén *bezég* szolgálnak fölvilágosítással, a *bozda* alakra nézve talán a szerb-horvát *bazd*, *bazdov* stb. (I. Bern. és Petersson KZ. 46: 144). A *bodza* hangalak nincs jól megokolva Melichtől MNy. 7: 319; azt sehogy se lehet általános szabályul elfogadni, hogy „az interv. *dz* régebben *zz* volt.”

Bog családjához tartozhat még a votják *bugor*, *bugir* gömb, gombolyag, gomoly. — *Bog*-hoz csatolja az EtSz. a borzas virágot jelentő *bugoly*-t és a tollkaréjt, bóbitát, de csokrot is jelentő *bugolya* szót. Az alakok magyarázatára azt mondja: „a *bog*, *bugoly*, *bugolya* viszonyára vö. *zug*, *zugoly(a)*.” De mindez nagyon kétes, mert a *zugoly* aligha a *zug*-ból származik (vö. Nyr. 28: 434), *bugoly* pedig elvonás a *buglyas*, *boglyas*, *baglyos* melléknévből. Ezt az EtSz. szintén a *bog* családjához sorozza, pedig alig tartozik oda, a sokféle hangalak (*baglyás*, *boglyás* stb.) arra mutat, hogy itt szókeresztkezés vagy népetimológias átalakítás történt. Az eredeti alak vagy *boglyás* volt, a *boglyából*, vagy inkább *baglyos*, a *bagolyból*: vö. oláh *buhă* bagoly, *buhos* borzas, bozontos, boglyas.

Boglárvirág helyett egyszerűen *boglár* van Kazinczynál a német Schotenklee fordításával (Munkái 3: 145; sárkerep?).

Bognár < *Wagner*. „Az *-ár* szövégnék nem tudjuk kielégítő magyarázatát adni.” Pedig már négyen is megmagyarázták: Szarvas Nyr. 6: 441, Halász uo. 7: 65, Simonyi uo. 105 és Melich uo. 24: 64 és Deutsche Lehnw. Az osztrák kiejtés ugyanis nemcsak *wăgnər*, mint az EtSz. adja, hanem magánhangzó előtt *wăgnər*.

Bohaj-hoz hasonló szó az oláhban is van, „de a magyar szó elterjedése az oláh eredet ellen szól.” Calepinusnál *bohay*, guba: endromis, vestis genus hirsutum, MA.-ban *bohay* köntös, tehát úgy látszik *bolyhos* köntös, s eszerint tkp. *boholy*, vagyis a *bolyhos* alapszava (vö. újabb szakmunkákban pl. *boholy-izomzat* Pallas Lex. 3: 14, de jobbra *bolyh*: a növény bolyha, a szövet bolyha; vö. *boj* ebben: *bojposztó*? I. EtSz.). Evvel egy lehet a szintén ruhadarabot jelentő *bohu*, melynek az EtSz. szerint eredete ismeretlen.

A *bohó* szó családjához, különösen az oda sorozott *bolyókás*-ra való tekintettel, még adjuk hozzá ezt: „...Vulgus poterat sibi hoc nomen formare ad formam szurókás, nyulókás, *bohókás*“ (Otr. OrigH. 1693. 2: 194). Vö. még: Ha vmelly ló *bolyogás*.. (Cseh: Lovak orv. k.² 1797. 99.)

„Bojszáll 'ügyet vet, hederít rá'." Az EtSz. szerint „eredete ismeretlen; teljesen hibásan Szenttamási Nyr. 34:26; szerinte < tót *ne bojsa!* = ne félj!" — Ez az előadás elhomályosítja a tényállást. A szóban forgó ige csak tagadó mondatban fordul elő: „oda se bojszáll." Teljes joggal föltehetjük, hogy eleinte fölszólításképp mondták: *ne bojszálj* (oda se neki! ügyet se vess rá!) s hogy ez tkp. annyi volt mint 'ne félj', tehát tót *ne-boj sa!* A másik változat, *rá se bojszints*, már csak átalakítás a *rá se hederints* analógiájára.

A *bojt*, *bujt* igéhez vö. Kisfaludy Sándornak köv. versét: Úgy tajtékozott a gyűlölség a hiéna szájából; s így bojtotta ezt a róka álnok, csalfa agyából (Tátika 2:64). — Hogy ebből az igéből származik-e a *bojtár* (mint az EtSz. magyarázza), az nagyon bizonytalan. Megjegyzem, hogy bojtár szavunk a vendbe is átment. — A *bojt* főnévnl az EtSz. nem említi Szarvas G. magyarázatát Nyr. 20:31—2.

Bojtorja kétszer Heltainál *bojtorján* helyett. „Viszonya a *bojtorján*hoz... homályos; elvonás" — még pedig bizonyára csak hibás elvonás, *Heltai* tévedése.

Bóka. Hogy ezt félreértésből növénynévül alkalmazták, abban része lehetett a *csérbóka*, *csorbóka* növénynévnek is.

Bokála (v. *bokálya*) és *bokály* (v. *bokál*). Ezt az EtSz. két külön szónak veszi, noha jelentésük azonos. A másodikat helyesen az olasz *boccale*-val azonosítja, az elsőt ellenben „lat. *boccala* alakból" származtatja, holott ilyen alak nincs, hanem *boccola*, *bocale* stb., ez az utóbbi pedig azonos az előbbi olasz szóval. A szóvégi magánhangzónak illeszkedésével lett belőle *bokála*. — Jókai németesen írja: *pokály*, pl. Szeretve mind a vérpadig, 1. kiad. 3:185, 190.

Bokolyó, *bogolyó* „talán *bokála* alakváltozata, ill. származéka -ó dem. képzővel." De hisz akkor *bokáló* volna. Kétségtelen, hogy itt a *bokál* szó a *csobolyó*-val keveredett s ennek az utóbbinak a jelentését is átvette. Mingyárt itt megjegyzem, hogy az ugyanazt jelentő *borbolyó*, melyről az EtSz. azt mondja, hogy „talán összefügg a *csobolyó* szóval (alakvegyülés?)," csakugyan alakvegyüléssel jöhetett létre, még pedig: *bogolyó* × *csobolyó* > **bobolyó*, s ebből aztán népetimológiával *borbolyó*.

Bokor 'pár' értelmében Kazinczynál is többször (pl. szerelmes párról, Munkái 2:13, 6:48); Baksay a kettős poharat bokor-pohárnak nevezi. A különös jelentésű *bokrodzik* igét Arany is használja: Zúgó lováról, mely neki bokrodzott (Próz. 503). A *bokor*-nak származékai közül még említést érdemelne *bokradékos* (MTsz) és Kazinczy *bukorékja*: „Vizi partiái gyönyörűek, s forrásai gazdagon bugyogtatják bukorékjaikat" (Pályám 211; mint a *csokor*, *csukor* szóból *csukorék*).

Bokréta, *bukréta* „képzője nem világos", mondja az EtSz. Közelebb visz az igazsághoz, amit CzF. szótára mond: „Képzője idegenszerűnek látszik." Nézetem szerint nem is egyéb, mint az

idegen -éta s ezt ez esetben a németből átjött hasonló jelentésű *bukétának* köszönhetjük, vagy pedig: *bukor* \times *bukéta* $>$ *bukréta* (vö. Nyr. 42:378).

Boldizsár hangfejlődése az EtSz. szerint ez lehetett: „*Baltasár* $>$ *Baltosár*...” stb. Az első alakhoz sem kell csillag, mert csakugyan előkerül a CzechK-ben: „Zent Balthasar kyrál” (132). Megjegyzem azonban, hogy ezt époly kevéssé ejtették valaha s-sel, mind ezeket: *rózsa*, *muzsika*, *hozsanna*, *Izsák*, *József*, *Jeruzsálem*, *Ázsia*.

Bólint alatt *bólog* kétes hitelességű adat, Kreszn. alkalmasint csak a *bólogat* alak magyarázatául vette föl (Kassai se vette át). Pedig ez nem *bólog* származéka, hanem *bólint*-é (l. TMNy. 419).

A *bolt* főnévnél az EtSz. nem magyarázza meg a *bolt* igét s nem mond véleményt az én magyarázatomról (Nyr. 38:245–6).

Bomba alatt „? *puma* 1688-ból” — elfogadható adat, mert Gvadányinál is van: „*bumák* vagyis *Haubitzek*” (Gondolatok 245; „*bombik* és *haubitzek*” uo. 111).

Bonaburuttya. Vö. még: „Almafákba muskotált és *boni brattyát* [igy] oltottam (1635. Tört. Tár 1880. 775).

Boncsok-nál nem idézi az EtSz. Patrubiánynak erről szóló második tanulságos cikkét PhilKözl. 9:512. — A SzD. elvonta hibás *boncz* alakot utána néhány író csakugyan használta. Így Kazinczy: „De kard s gerely, nem gyöngy, nem boncz után nyúl” (Levelezése 1816. 13:469).¹ „Arany fülbevalókkal, nyakbontzokkal, gyűrűkkel tsalogatják ki a pénzt” (Dessewffy J. Bártfai Lev. 129). Egyébiránt SzD. teljes alakjában is alkalmazta a szót: „Nincsen szemragadó *bontzok* kerekítve nyakára” (Paraszi majorság 77, PhilKözl. id. h.).

Bondrizsál 'becsavargat, beköt'. „Eredete ismeretlen.” Játszi gyakorlati képzés a *bonygol*, *bonyol* igéből (l. *bonyolódik*).

Bondzsúr. „Vö. Melich...” De a megfejtése nem Melichtől származik, hanem éntőlem (MNyelv c. könyvem 1. kiad. 2:158) és Zolnaitól (Nyr. 20:335). Zolnai magyarázatul Gyulainak ezt a mondatát idézte: „Kacér *bonjourja* gavallérságáról tön tanuságot.” Hozzátehetjük még Vas Gerebennek ezt a kifejezését: Egy „*Bon-jour*” féle kurta kabát (Nagy idők 303, Mehner-féle kiadás).

Bonyolódik változataihoz valók még: „*bannyalódik* (Székely),” Mahovszky, Tud.-tár 9:13; *bagynál* és *babulyáz* (az utóbbi a *babusgat* ige hatása alatt) Mikszáthnál (l. Rubinyi); *bogyolódás*: Verwirrung, Kaz. Munk. 4:401.

Bonya és *bopa*. A nagyanyának és nagyapának *banyó* és *bapó* alakját is közölték Kolozs megyéből Nyr. 30:385, s ez megerősíti Horger magyarázatát, mely szerint a *banya* szó is azonos evvel a *jóbonyával*, ill. *jobb-anyával*. (Folytatjuk.)

¹ Vö. még előbb, 1791-ben, Földi J. nyilatkozatát: „A *bontzok*, ha monile is, éljenek vele mások” (Kaz. L-ben 2:194).

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 44 : 37.)

1. A palóc nyelvjárásban a *boza* szót *szőke* értelemben nem használják. Ez a szó, azt hiszem, szláv eredetű. Ilyennek tartom a palóc vidéken járatos *belya* szót: a se vörös, se barna, hanem *vérmegész*-színű tehenet nevezik így. Emberben (különösen a nőket) a fakóképű, vörösbe-hajló hajukat nevezik *belyának*, még pedig csufolódo értelemben.

2. A *baltat*, *bállat*, *börtet* a palóc vidéken ismeretlen szavak. Ha a botot úgy hajítjuk, hogy az egyik végéről a másikra fordulva ugrál, akkor a bot *baktat*, mert a botnak a mozgása nem simán, hanem zökkenve, *bakkanva* történik. Így p. o. a hordót, ha keresztbe fektetve nem tudják a keskeny nyilású ajtón kigurítani, véggel *baktatják*.

3. E pontban felsorolt szavak a palóc nyelvjárásban ismeretlenek. Közülök az egy *Burbolya* szót hallottam; de ezt is mint egy határrész (dülő) elnevezését.

4. A palócok között az írástudatlan nép a *mindenhol*, *mindenhonnan*, *mindenhová*, *mindenha*, *mindenki* névmások közül csak a *mindenki* névmást használja. A többi helyett ezt mondja: *mindenütt*, *mindeniinnen*, *mindeniüvé* v. *mindenfelé*, *mindég* v. *mindenkor*. A *minden ember-t* a *mindenki*-vel sokszor felcseréli.

5. A palóc nép a *bárhol*, *bárhová*, *bármikor*, *bármikép*, *bárki*, *bármi*, *bárminő* névmások helyett az *akárhól*, *akárhová*, *akárhogy*, *akárki*, *akármi*, *akármilyen* v. inkább *akárminő* alakokat használja. Ezek elé azonban gyakran a *bár* szócskát is odaragasztja, főleg ha a beszéd hangsúlya a névmásra esik. *Elméhecc tē bārakarhova is, az itthont fél nem tanáld.*

6. A „*fonsátséd*: kút környéke” szót a mátraalji és felső-borsodi palócság közt sohse hallottam.

7. A *kikelet* szót ismerik ugyan, de még az írni, olvasni tudók között se járatos. A *bekeletről* soha, sehol nem hallottam.

8. A „*szilaj zsömlye*” elnevezés teljesen ismeretlen.

9. A palócok között a *ketteje*, *kettejök* járatos. A *kettejünk*, *hármajunk*, de még a Móra István írta *négyejünk* is a két előbbinek az erőltetett, csinált utánzása. A *hármónk*, *négyötök*, *mindnyájónk*, *bennönket* széltében használatos. A *mindönk*-et a palóc sohse mondja, se pedig *bennötöket*, ehelyett *benneteket*.

10. A palócok között az időszakoknak következő elnevezéseiről tudok: *tavaszi szántáskor*, *kendermag-vetéskor*, *marhakisapáskor* (Szt. György napja), *aratáskor*, *virágoskendernyövéskor*, *magvaskender-nyövéskor*, *szüretkor*, *marha-beszorulás-kor* (András-nap tája).

11. A napszakok népies elnevezései közül ezeket hallottam: *pitymallat*, *hajnalhasadás*, *hajnalhasadta*, *hajnalszökülés*, *früstök tájban*, *cigányfriüstök-tájon* (késő-reggel), *délebed tájban*,

uzsonna tájban, déllyest (délest, késő-délután), *vacsora tájban, öreg este* (késő este), *hajnalok hajnalán* (kora hajnalban), *éccakának vadán* (késő éjszaka). Ezt is hallottam: *Fahegyen járt a nap* (nyugvóra hajlott).

12. A palóc, ha az ajtón kopogtatóban bizalmas ismerőst sejt, ezt mondja: *Tágasabb odaki!* vagy ezt: *bujj be!*

(Mátra-alja, Felső-Borsod.)

BORSODI LÁSZLÓ.

2. *Pálcát, botot ugratni, ugrásra vetni* itt is tudnak, benne különösen ügyesek a pásztorok. Az ilyen botvetésnek *ballat, bállat, börtet* nevét nem hallottam.

3. Penetőnyélre, penetőszerűen néhány darab vászonrongyot kötnek s ezt az eszközt *bazsagnak* nevezik. Ezzel, a vízben szükség szerint többször is megmártott bazsaggal aztán felsöprik a sütőkemence fenekéről azt a parázstörmeléket és hamut, mely a penetelés után visszamaradott. Aki ezt cselekszi, az *bazsagol*.

4. A nép ezeket használja: *mindeniütt, mindenünnen, mindenüvé, mindenfelé, mindig, mindenkor*, de ő is épen olyan gyakran mond *mindenkit* mint *minden embert*.

5. Ezeket használják: *akárhol, akárhová* (és *akárhova*), *akárhogy, akárki, akármí, akármilyen*; de megértik ezeket is: *bárhol, bárhová* (és *bárhova*), *bármikor, bármikép(pen), bárki, bármí, bármilyen*, sőt néha mondják is: *bármikor*. Néhol az *akár*-t röviden ejtik: *akarhol, akarhova* stb.

6. *Négyejtünk, kettejtünk, hármajunk, hármónk, négyötök, mindnyájónk v. mindönk, bennönket, bennötöket* közlött alakokhoz legyen szabad nekem is ide jegyezmem azokat, amelyeket a közel múlt években némely budapesti lapokban olvastam: *egyikőjök, másikójok, hármójuk, négyőjük, jobbikójuk*, továbbá a Bpesti Hírlap 1913. aug. 24. 200. számából Szecső Vilmostól ezt: „*Hármójuk* egy beteg társát viszi letakart hordágyon“. Szecső úr a megmondhatója annak, hogy ezek az alakok hol élnek.

7. A tavasznak *kikelet* nevét a nép értelmesebbjei ismerik és néhanapján mondják is, ellenben a *bkelet*-et sem az ősz nevéül, sem más jelentésben nem ismerik. Az őszt más néven *bétakarodás-nak*, a végét *bérekedés-nek* mondja a nép.

11. *Pitymallatkor, pirkadatkor, amikor még alig dereng, hajnalhasadtakor, hajnali harangszókor, hajnal előtt, hajnalban, virradat előtt, virradatkor, nap keltekor, nap feljöttekor, — előtt, — után, reggel, reggeli ebédkor, szántó ebéd tájt, ág hegyén áll a nap, délelőtt, ebéd előtt, délben, dél tájban, dél tájt, déli harangszókor, délebed idején, ebéd után, délután, ozsonyakor, vecsernye tájt, naphaladat tájt, mikor a nap lehanyatlík, naplementekor, nap nyugtakor, alkonyat tájt, esti harangszókor, szürkületkor, estebédkor, vacsorakor, este, sötét este, késő este, éjjel, lefekvéskor, első álomban, éjfél előtt, éjfél tájban, éjféلكor, éjféل után, hajnal felé*.

12. Az ajtókopogtatásra tréfásan itten ezt szokták felelni:
Künn tágas, benn szoros.
 (Székelyföld.)

PAAL GYULA.

4. Győrben és vidékén csak a *mindénhun, mindénhunnan, mindénhuva, mindénhuvá, mindénfelé, mindig* használatos. A *mindénki* és *mindén embër* egyformán járja. A *mindenha, mindenütt, mindenünnen, mindenüvé, mindenkor* a rendes folyó beszédben nem szokásos.

5. Csak az *akárhun, akárhunnan, akárhuva, akárhuvá, akárhugyan, akárki, akármí, akármien* ismeretes.

12. *Künn tágossabb, benn nyájossabb.*

8. A Jókaiiban előforduló *szilajzsemle* ezen a néven nem ismeretes Győrben, de amint a szövegből ki lehet venni, páros zsemlet (máshol babazsemle) jelent, amilyent Győrben is szoktak sütni a pékek. Jókai kérdéses helye így szól: „Reggelenkint bevásárlotta fületlen bögréjében a maga félmesszely édestejét, vett mellé egy összeragadt szilajzsemlet”. A páros zsemle Győrben tejes sütemény s két kisebb zsemleléből van összeragasztva. Lehet, hogy más városban olcsóbb anyagból is készítik s így inkább megfelel a Jókai rajzolta szűkös viszonyoknak.¹ A *szilaj* talán szívósat jelent.

SZABÓ SÁNDOR.

4. Csongrádon (Csongrád m.): *mindénhun, mindénhunnan, mindénhová, mindénütt, mindénfelé, mindig, mindenkö, mindenki, mindén embër.*

5. Mindkét fajtát mondják.

6. Kettőnk, hármunk, négyünk, négyötök; a többit nem használják ily formában.

10. Öregasszonyok nyara = ősz eleje.

11. Hajnal, öreg flöstök = 8–9 óra közt, delelés = 11–2.

4. *Mindénhun, mindénhunnan, mindénhová, mindénki, mindénfelé, mindig.* Zamárdi, Somogy m. Mindég, minden ember. Tihany, Zala m.

5. *Akárhun, akárhová, akárhogyan stb.* Zamárdi, Somogy m.; Tihany, Zala m.; Rábaszentmihály, Győr m.

9. Hármónk, négyötök, mindnyájónk. Tihany.

12. Ottkinn tágossabb, itt benn nyájossabb. Zamárdi.

4. *Mindönütt, mindönmêrű, mindönki, mindön embör.*

5. *Akárhun, akárhová v. akarhova stb....*

9. *Négyötök, bennötöket.*

10. *Kistél* = tavasz eleje, mikor megkezdik a szántást.

11. *Öreg este* = késő este. (Kecskemét).

4. *Mindenhun, mindenhunnan, mindig.* — 5. *Bárhul, akárhul.* — 9. *Négyötök.* — 12. *Ottkin téresebb, itt benn nyájossabb.* (Gór, Vas m.)

¹ Veszprémben is süttöttek *páros zsemlet*, barnább lisztből. — A szerk.

3. Hármónk, négyötök; kettejünknek elig lesz. (Vas m.)
4. Mind^ohun, mind^ohunnan, mind^ohová. (Uo.)
Mindehhová. (Nagykanizsa.)
5. Akárhová (Nagykanizsa); akárhá, akarhá (Keszthely).
11. Öreg este = késő este.
12. Ottkinn téresebb, itt benn helesebb. (Nagykanizsa.)
3. Hármónk, négyötök, mindannyájónk (Nagykamond, Veszprém m.)
4. Mindenhun, mindenhunnan, mindenhová, mindenki (uo.)
11. *Lámpagyujtat* (estefelé mikor már sötétedik, uo.)
4. Mind^ehun, mind^ehunnan, mind^ehová, mind^enki.
8. Szilaj zsömle = száraz zsömlye (Komárom).
12. Ottkinn tágosabb, itt benn nyájosabb (Komárom).
4. Mind^ehun, mindehunna, mind^ehá; mind^enki.
5. Akárhun, akárhá, akárhugyan, akárki, akármi, akármilyen
11. Pitymalat (pitymallat).
12. Ottkinn téresebb, itt benn nyájasabb. (Győrszentmárton).

PANNONHALMIÁK.

4. Tiszán túl és Erdélyben a néptől csak ezeket hallottam *mindenütt*, *mindenünnen* stb. s nem *mindenhol* stb.

5. Uo. csupán így: *akárho*, *akárki* stb. s nem *bárho* stb

9. Nagyszalontán s egyebütt is Tiszán túl közönséges: *ëgyyiköñk*, *ëgyyikötök*, *mindenikötök*, *mindeniköjök*, *másikötök*, *ötödiköñk*, *harnadikójok*, *hármójokat*, *hármónk*, *ötönket*, *hatótok*, *tízöjeket*, *százótokat* stb.

VISKI KÁROLY.

4. *Mindenüvé*, *másüvé* névmások használata általános.

11. Napszakelnevezések:¹ *szürkül*: egyaránt jelenti a félhomályt reggel és este (szürkület, estalkony); *tyukok fekvése*; a téli délután 2—3 órája.

Már a nap a hasadra süt: a nyári kora délelőtt; arra mondják, aki lusta, hosszan alvó.

Válasz és pótlás a Nyr.: 42:415. és 43:266. lapjához:

Sérv, ismeretes a népnyelvben, bélkiugrás, melyet a nép nehéz súlynak emeléséből magyaráz. — *Nagyétü*, *kisétü*: nagy evő, kis evő. — *Árpányérő*: alma, mely az árpával együtt érlik; a Kisküküllő-menti magyarságban: *árpásalma* (Csávás). — *Mancs*: kéz. — *Göngyöl*, *göngyölít*, *bébonyál*: belecsavar, beleburkol. — *Körmödzik*: a téli átnedvesedett, vizes földnek v. tócsának kezdő fagyása.

(Fogarasz.)

PARÁSZKA GÁBOR.

¹ Az évszakelnevezésben a *kikelet* szót Gyertyánligeten (Máramaros m.) használják.

2. *Börtet*: lassan, nehézkesen megy, csoszog, pld. öreg, gyenge, beteges ember.

(Szarvaskend, Vas m.)

SOMOGYI BÉLA.

12. Ha incselkedő gyermek kopog az ajtón, azt kiáltják neki: „*Otkün tiéréssebb, idben heléssebb*“.

(Szarvaskend, Vas m.)

SOMOGYI GÉZA.

3. *Burbolya*: répa. (Bagamér, Bihar m.)

9. *Hármónk*, négyötök, mindőnk. (Bagamér.)

12. *Farkaslakán* (Udvarhely m.), ha bizalmas ismerős kopog, azt kiáltják neki: *Kün tágas*, ben szoros, jönön bé a bocskoros.

SZERETŐ GÉZA.

3. *Baboz* = gömbölyű, babalakot hímez (Pápa); — *burbolya* = a petrezselyemhez hasonló, elsőrendű gyógyító növény, melynek kifacsart nedvét tüdővész ellen használják. (Bars megyében.)

R. VOZÁRY GYULA.

3. A *babota* Ballagi szerint = vizesés. Zilahon az egyik szőlőhegynek a neve *Babota* v. *Babuta*. Melyik az igazi, nem tudom. A szomszédos hegy neve u. is: *Szánula*.

Babó = tetű (Nyr. 44: 23) az egész Szilágyságban általános használatu. Még ige is alakult belőle: *babózni* = tetvezni; „a fejben (a haj között) keresgélni.“

ADY LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Divatos helytelenségek. A *katonák elmesélték*... Utóbbi időben nagyon sűrűn találkozok az ember ujságainkban a *mesélni*, *elmesélni* szóknak olyan használatával, mely merőben ellenkezik e szók jelentésével és a népi és irodalmi nyelvben is eddig járatos alkalmazásával. Míg eddig csak *mesét*, vagy *meseszerű* dolgot szoktak *elmesélni*, most *való* eseményeket is (csaták lefolyását, ellenséges pusztításokat stb.) „elmesélnék“ az ujságírók. Hiszen, hogy való eseményekre ez a szó nem alkalmazható, kitűnik abból a közkeletű szólásból is, hogy „ugyan ne mesélj!“, „kinek meséled ezt?“ stb. Ezt csak akkor mondják valakinek, ha költött, koholt eseményeket mond el, szóval ha hazudik. De hát azt hiszem, itt igazán felesleges minden bizonyítás, s elég lesz, ha a Nyr. figyelmezteti íróinkat erre a nyilvánvaló helytelenségre. A háboru eseményeit csak *beszélik* el az olvasónak, ne *meséljenek* róluk!

Formaruha. Ezt a szerencsétlen szót nem mostanában csinálták, hanem — ha jól tudom — a múlt század huszas éveiben próbálták így fordítani az *uniformist*. De akkor kurta volt e szó pályafutása. Senki sem érezte ki belőle azt, ami az uniformisban a lényeges: hogy t. i. *unius formae* ruházat, azonos, egyenlő formájú. Az „*unius formae*“-ból a *formaruha* csak a kevésbé fontos második szót, a formát vette át, holott a lényeges az első szó: az azonosság, az egyenlőség jelzése. Így történt aztán, hogy a *formaruha*, alig

hogy felöltötték, már el is volt nyűve és lomtárba került. Kiszorította szerencsésebb versenytársa, az *egyenruha*, amely csakugyan az „*unius formae*” lényegesebb szavát őrizte meg és ezért sokkal alkalmasabb is volt a fogalom jelzésére. Legutóbb azonban harc indult meg az *egyenruha* ellen és megint előkerült a *formaruha*, természetesen azon a címen, hogy az *egyenruha* rosszul van képezve. Hát ami az *egyen* összetételeit illeti (*egyenközű*, *egyensúly* stb.), az ezek elleni támadásokra már alaposan megfelelt Simonyi (Nyr. 1906: 7) s kimutatta, hogy igenis volt egy *egyen* névszónk. De ha nem is lett volna, ha valóban hibás képzésű szó volna is az *egyenruha*, akkor is éljünk vele nyugodtan. Gyökeret vert, évtizedek óta mindenki használja, polgárjogot nyert. Ne bántuk hát, aminthogy nem bántjuk a nyelvújításnak száz meg száz igazán rossz képzésű szavát, mely általánosan el van fogadva; ezekkel ideje már megbékülni! Az *egyenruha* nemcsak mint harcosaink öltözte érdemel becsülést, hanem mint szó is!

Amelyik. A vonatkozó névmások használatában mindinkább elterjed az az „álnépies” helytelenség, hogy *mely*, *amely* helyett *amelyik*-et irnak. Ilyeneket lehet olvasni: „A háboru, *amelyik* julius végén kezdődött, ma már hét hónapja tart.” Van már ujság, amely szinte kiátkozta a becsületes *amely*-et és minden lépten-nyomon *amelyik*-ez. Nyelvészeti folyóiratokban kómiкус volna magyarázatni, mennyire hibás ez az új divat, és hogy az *amely* és az *amelyik* mennyire különböznek egymástól. Hiszen igaz, hogy a nép nem szereti az *amely*-t, de amikor a rámutatáson nincs súly, jobbra *ami*-t mond helyette (pl. a ház, amit épített, adósságba döntötte), nem pedig *amelyik*-et. Ha pedig sok helyütt az utóbbit használják is, ez még nem ok arra, hogy az irodalmi nyelv is ezen a nyomon járjon. Elvégre az irodalmi nyelvnek nem kell mindenben követnie a népnyelv gyakori lomposságait. Hát engedjük élni a sokaktól már halálra ítélt *amely*-et is, *amely* (és nem *amelyik*) erre az ítéletre teljességgel rá nem szolgált!

RADÓ ANTAL.

Ott, oda, onnan. Ennek a három jó magyar szónak bizony befellegzett, ha a mi ujságíróink nyelvszokása — mint ők mondják — „iskolát csinál”; már pedig minden bolond divatnak akadnak utánzói seregesen. Ahol csak lehet, mellőzik ezt a három mutató határozót, nevezetesen valahányszor a megelőző mondatnak valamelyik fogalmára mutatnak, következetesen a megfelelő relativ határozókat használják: *ahol*, *ahova*, *ahonnan*. Azt kellene pl. mondani magyarul: Külügyminiszterünk pénteken Berlinbe utazik, de *ott* alkalmasint csak egy óra hosszát marad, azután folytatja útját a német főhadiszállásra. De nem, ők a világért se mondanák így, hanem okvetetlen amúgy: „Külügyminiszterünk pénteken Berlinbe utazik, *ahol* előreláthatóan csak egy óra hosszát marad s azután folytatja útját”... Vagy pl. ezt kell kifejezni: A trónörökös ma este Bécsből Berlinbe utazott s *onnan* a német főhadiszállásra megy. De ők a világért se fejezik ki ilyen természetesen és érthetően, hanem szólnak ekképpen: „A trónörökös ma este Bécsből Berlinbe utazott, *ahonnan* a német főhadiszállásra megy”. Éppen ma, mikor ezt írom, valamennyi napilapunkban így olvasom a hírt, még azokban is, amelyek büszkék az ő magyarságukra. Mintha itt helyhatározó mondat kellene, mintha csak arról volna szó, hogy oda utazik, *ahonnan* a főhadiszállásra akar utazni. De hát a német eredetiben ez van: „Erzherzog K. F. J. begibt sich heute abend nach

Berlin, *von wo er ins deutsche Hauptquartier fährt.*“ Persze kényelmesebb ezt szórul-szóra lefordítani, mint a magyaros kifejezésre eszmélni.

Tegnap kezdtem ezt a rovást s ma ugyanott folytathatom, ahol elkezdtem: lapjaink ma is, mint mindennap *ahol-t* irnak *ott* helyett: „A trónörökös kíséretével az Adlon szállóba ment, *ahol* megszállott. Ezután a Bellevue kastélyba ment, *ahol* a császárné fogadta. Azután az osztrák-magyar nagykövetségre ment, *ahol* Hohenlohe herceg a magas vendég tiszteletére dejeunert adott.“ Stb. stb.

Ez a mutató szók elleni vétség, tudjuk, a helyhatározó névmásokon kívül kiterjed az *az ez* névmásokra is, *amelyek* helyett (olvasd: mert *ezek* helyett) szintén — ahol csak kívánja a német eredeti — a vonatkozó *aki, amely, ami* névmásokat alkalmazzák. Azt kellene pl. ujságotlani, hogy az Osztrák-m. bank főtanácsa ülést tartott Bécsben s *ezzel* az évi közgyűlést pótolta. De ehelyett éppen ma így fordítják le a német sürgönyt: „Az Osztrák-magyar bank főtanácsa ma délután ülést tartott Bécsben, *mely* ülés az évi közgyűlést volt hivatva pótolni.“ Vagy azt kellene hirül adni, hogy tüzéségünk elhallgattatta az orosz ágyukat s *erre* az orosz csapatok futva hagyták el állásaikat. Ezt ők így fejezik ki: „Nehéz tüzéségünk elhallgattatta az orosz ágyukat, *mire* az orosz csapatok *menekülésszerűen* [*fluchtartig*] hagyták el állásaikat.“

1915. január 22.

ANTIBARBARUS.

Nyelvesztétika, nyelvművelés. Egy svéd nyelvész-tétikai és stílisztikai tanulmányokat tartalmazó könyv ismertetésében azt írja Neuhaus: „Az északi országokban mindig többen többen föllázadnak a nyelvtan zsarnoksága ellen: vannak más szempontok is, melyekből vizsgálhatni a nyelvet, mint a mindig maradi nyelvtan.“ „A purizmus a legtöbb országban már csak azért se megy semmire, mert mindenhol nagyon is el vannak még merülve a nyelvtanos vaskalaposságban. A nyelvi kritika többnyire abban áll, hogy megnézik a nyelvtanban, vajjon megengedi-e ezt vagy amazt a szerkezetet.“ (Archiv für das Stud. d. Neueren Spr. 1911. 126. k. 442—3.)

GERMANISTA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Boldog, bódog az EtSz. szerint eredetileg *bódultat* jelent „s a beatus“ jelentés kifejlődésében talán kereszténységünk kora előtti vallásos képzeteknek is részük volt.“ De, mint már a *bódít* cikknél megjegyeztem, ennek a származtatásnak hangtani és alaktani akadályai vannak. Szerintem a *boldog* szó eredetileg gazdagot jelentett. Ezt a jelentést a NySz. nem említi, de kimutathatom a kódexek korától a jelenkorig: Oltalmad alá ajánlom... ez szegény országot mind benne való urakkal, és szegénnyel bódoggal egyetemben“ (ÉrdyK. 499). Mind egész országbeli szegény, bódog, nemes, nemtelen (uo. 400, így 403b stb.). Fennyen parancsoljon mind ő széles országának, mind szegénnek, mind bódognak (Kat.-leg. 96. vers). Hogy mind bódog és mind szegény ez nap estig itten legyen (uo. 1520. vers). Emlékezetes boldog úriemberek (Medgyesi, NySz. *úr-ember* alatt). Háboru fáklyái, melytől leomlottak városok bástyái, boldog s szegényeknek itt-amott házai (Orczy: KöltH. 45). A boldog

általa földet nem terjesztett, szegénytől igasság el nem rekesztetett, pör patvar általa messze szélesztetett (Orczy: Nimf. A 5). Csak ott állandó a törvény, hol szegény, boldog annak sikerén fáradoz (KisfK.). Mindeneggyünk, szegény vagy bódog, egyaránt 39 krajcárt fizet (Göcsej, Nyr. 12: 94). „A jó Isten tud és lát mindent, úgy szegényt mint boldogot azaz gazdagot“ (egy parasztlány leveléből jegyeztem ki 1900-ban). — Ez az állandó szópár *boldog boldogtalan* eredetileg a. m. gazdag és szegény. Balatonfüred vidékén is azt mondják: „abbul nagy boldog ember lett“ = meggazdagodott. S hogy a pogánykori vallásos mozzanat se hiányozzon: ez a fölkiáltás *boldog Isten!* valaha a gazdag és bőséges istenhez való fohászkodás volt. Erre mutat az az ősrégi közmondás is: *Szegény ember szándékát boldog isten bírja.* (A szláv *bog* istennév is összefügg a *bogat* 'gazdag' szóval, hasonlóképp az ujjur és csagataj *baj* gazdag: ujj. *bajat*, csag. *bagat*, *bijat* isten, Vámb. NyK. 13: 447.) S a köv. régi közmondás: „Bodog ember a ki másnak nem adós“ (Decsi 146.) eredetileg szintén azt jelenthette: elég gazdag, akinek adóssága nincs. — Azt a lehetőséget kellene megvizsgálni, vajjon a *boudug bódog* szóban nem lappang-e a török *baj*, *poj(an)* 'gazdag' szó; hiszen ez *baj*, *poj*, *pojan* alakban (Hunfalvy ész.-vog. *pog* alakot is említ) több finnugor nyelvbe átment. A *-dog* végzet a rokonjelentésű *gazdag* szóból eredhet (mint *csupasz* végzete a *kopasz*-ból, *kókács*-é a *forács*-ból, *gazmota*: *csimota*, *löméntelen*: *számtalan* stb., l. Komb. szóalk.). A *-dag* és *-dog* közti csekély különbség az alapszó hangzásával függhet össze.

SIMONYI ZSIGMOND.

Tévedés, megtévesztés. Az Eger című egri heti lap 1914-i 54. számában Levél Palócóniából címmel tárcát közöl. A palóc népeletet satirizáló ujságciikk főalakja Kele Fero, Palócország csodadoktora. A tudalmas ember gyógyít: kutyát, macskát, disznót, lovat, tehenet és lelkesállatot egyaránt. Kit magaszdte fűvel, kit meg ráolvasással. A tárcának egyik bekezdése így szól: „Bezegg óvashat mág Szabó tityi Eszterre akár elülrő, akár hátulról: nem megy mág az vissza Kis pesta Istványhoz soha, mert emberire akadt.“ — Tehát Eszter azért nem tér vissza többé az urához, mert: *emberire akadt*. — Ezen a nem helyén használt szóláson pedig az én szemem akadt meg. Szükségét érzem, hogy a nyelvi igazság okáért a tárcá írójának tévedését bebizonyítsam. Ezt a szólást: *embőrire akadt* — a palóc akkor használja, amikor a — rendesen nagy erejű — duhaj, kötekedő emberről azt hallja, hogy megverték; amikor olyan emberrel kötött ki, aki erősebb, ügyesebb volt nála s jól helybenhagyta. Az *embőrire akadt* (*találl*) szólásnak van még a palócnál egy másik, teljesen azonosértelmű alakja: *metlanáta*, *amit keresélt*; vagy másik változatban: *ki mit keres metlanállya*. Mind a két, illetve három árnyalatban az igazságos bűnhődés láttán érzett öröm nyilatkozik meg. Ha a humoreszk írója ismeri a palóc nép gondolkodását és nyelvjárását, az Eszter esetéről ezt írta volna: ... *metlanáta a magaét*; vagy: *ráakadt a magaéra*. Ezzel a két egyértelmű szó-lással a palóc azt mondja, hogy *metlálálta azt, akit szíve szerint szeret*.

A Nyr. hasábjain — ha jól emlékszem — két ízben is szóvá tettem a téves megfigyelés és az ebből származó tévedés okait. Az egyes vidékek nyelvkincseit (tájszók, szólások, közmondások) csak azok ismerhetik alaposan, akik az illető vidék szülöttei s gyermekkorukat ott töltötték. Vagy pedig azok, akik egy-egy vidéken huzamosabb ideig laktak. A magyar földnépe zárkózott természetű.

Ha valaki úgy áll vele szóba, hogy első érintkezése alkalmával megfigyelje s belőle, a szándéka szerint, valamit kivasaljon: vagy hamis vagy a semmivel egyértékű, eredményhez jut. Erről tanuskodnak a néprajzi és nyelvészeti folyóiratok, amelyekben az egyes vidékeket járó szakemberek gyűjtései időnkint megjelennek. Lehetnek az ilyen szakemberek a legnagyobb nyelvtudósok, dolgozhatnak odaadó szorgalommal, igazi kitűzött céljukat legtöbbször elvétik: az a kulcs hiányzik a kezükből, amellyel a magyar paraszt természetéhez, gondolkodásához és sajátos nyelvi megnyilatkozásához hozzáférhetnének. A nép lelki és nyelvi valóságát, ahogyan az élet egyes mozzanataiban (játék, multság, munka, lakodalom, keresztelő, temetés stb.) megnyilatkozik: a kiszabott, egy helyen tölthető egy-két nap alatt nem lehet megfigyelni. Ehhez járul még aztán az a körülmény, hogy a nép az idegen emberrel, hozzá úrral szemben, mesterkeltté válik, viselkedésében, beszédjében egyaránt. Így kerülnek nyelvi gyűjtéseink közé — sokszor a legnagyobb szaktudás és szorgalom ellenére is — a téves és másokat megtévesztő adatok.

Meg kell végül emlékeznem a népnek ujság-olvasásáról. A krajcáros ujságok legtöbbjéről az a bizonyos *olcsó-hús* jut az eszünkbe. Nagyobb részük a mindegyre erősebb tért foglaló budapesti magyar nyelven van írva; az pedig csak arra jó, hogy a józan földnépének tős-gyökeres gondolkodását, az ősi magyar lélekből sarjadzott nyelvét tönkretégye. Egy-két évtized mulva, ha egy-egy nyelvészektel gyűjtő vidékre vetődik, a remélt nyelvkincseknek hűlt helyét leli. Talál helyette olyan nyelvzagyvalékot, amelyen magyar poéta magyar népdalt — soha nem írt.

(Eger.)

BORSODI LÁSZLÓ.

„*Lukna*. Hat lukna árpa. Mérték. Milyen? Nyr. 5:205 okiratokban“ (Herman O. Pászt. Ny.) Hogy milyen mérték, arra az OklSz. s a NySz. sem ad pontos feleletet. Idézeteik a 16. s 17. századból valók s csak annyi tűnik ki belőlük, hogy a lukna gabonamérték volt: „centum cubulos avenae vulgo *lukna*,“ „hús lukna búza“, „egy lukna borsó“ stb. A 'cubulus' úgy látszik nem felel meg pontosan, ellenben egészen határozottan meg van állapítva a *lukna* értéke egy idézetben, melyet Bél Mátyás egyik munkájából közölt a Nyr.-ben 9:418 Szily Kálmán: „mensura aridorum est, quae ultra duas kilas Posonienses, sive Coros quatuor continet.“ (Szily K. az id. helyen megjegyzi, hogy „Coros = *korec* = véka.“ De először is: *coros* többes tárgyeset. Másodszor: a görög-latin *corus* a szláv *korec*-nek nem elváltozása, hanem valószínűleg forrása. Berneker azt mondja: „Dunkel ist dial. (ung.) [t. i. magyarországi szlovén] *kornš*, Mass für Körnerfrüchte“ s vesződik a magyarázatával. De a *korus* nálunk mint mértéknév közönséges lehetett, úgy l. a bibliából terjedt el s még Tompánál is előkerül; vö. még Ducange és Bartal.) — A luknával eredetileg azonos ez a Nyr.-ben sokszor közölt drávidéki tájszó: „*lukma*: papnak és tanítónak fizetésképpen járó gabona és bor.“ A *lukna* és *lukma* tkp. véka, aztán egy véka gabona és megfelelő értékű bor. A *lukma* szónak eredetét már Miklosich megállapította és idézte a megfelelő szláv alakokat: szlov. *lokno*, eine Abgabe von Getreide an den Geistlichen und Lehrer; horv.-szlov. *lukno*; szerb *lukno*, ein Getreidemass; cseh *lukno* ein Honigmass. Az eredeti jelentést az orosz őrizte meg: *lukno* 'Korb aus Weidenruten; hölzerner Kübel; ein Hohlmass.'

MARIÁNOVICS MILÁN.

Décbunda. Így nevezik sok vidéken a „posztóval borított prémes bundát” (MTsz). Ez a kifejezés alig lesz több százévesnél, úgy látszik, a 19. század előtt nincs kimutatva (hisz még a *bunda* se fordul elő a 18. század előtt, s még 1759-ben azt írja egyik emlékirónk: „Az én értemre is magyarnak bundát hírül sem láttam”). A décbundának nem ismerek más magyarázatját, mint CzF-ét: „Hihetőleg a. m. *díszbunda*”! Nem nagyon meggyőző magyarázat. Nyomra vezet egy meglepő kifejezés, melyre Győrffy István végtelen becses nyelvtörténeti adatai közt bukkantam (Nyr. 44: 123.): „Egy *decembernek* bélelése bárányszőrrel 2 frt. 1813.” Ime a décbunda őse! Minthogy a decembert *decembernek* is ejtik, így okoskodhatunk: A prémes bundát decembernek vagy decemberi bundának nevezték. Ezt aztán a népetimológia, a fölöslegesnek látszó *emberi*-t kihagyva, eleinte talán tréfásan, ezzel rövidítette: *déc-bunda*.

KOVÁCS MÁRTON.

Egy kuruc dal sorához: „Süveggel hordották, a dombot úgy rakták.” Komlós Aladár (Irodalomtörténet III. 462. l.) csatol egy boszniai hegytetőről szóló népdali versszakaszt. Ilyen népies nagyítás jut eszembe nekem is az 1880-as évekből:

„Látod rózsám amott aszt a nagy hegyet?

Ha az elfogy, akkor leszek a tized!”

„Aszt a hegyet a kötőmmel elhordom,

Csak ne haggy el ídes kedves galambom.”

Efféle auxesis v. tapeinosis, mint tudjuk, igen gyakori a magyar népdalban. Emlékszem tán Erdélyi gyűjteményeiből egy versre, melyben egy legény ilyenformán beszél: Ha az egész világ tenger volna, s a vize mind tinta volna. még azzal sem tudnák leírni, mily nagy az ő szerelme a molnár leányával, Tehát a három sárospataki tanár helyesen mondja, hogy a népdaloknak igen gyakran indítéka a túlzás.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

A középfok használatához. Ha két tulajdonságot hasonlítunk egymással össze, mai irodalmi nyelvünk rendesen nem fokozza az illető mellékeveket, hanem az első melléknév mellett az *inkább* szót alhalmazza, pl.: ez a mondás *inkább tetszetős, mint igaz*. Ritkább az a szerkezet, mely az első melléknévet fokozza: „Azt az eljárást, mely vmely jelenség bogját, ahelyett hogy... kicsomózni igyekeznék, kettémetszi, *kényelmesebbnek* tartom, mint igaznak” (Lehr A., Nyr. 4: 544). Régibb íróink, egészen latinosan, mind a két melléknévet fokozták: Hidegtelek sokkal *akadályosabb*, hogynemmint *veszedelmesebb* (Prágai: Fejedelmek túlköre 712; a latin eredetiben: molestior quam periculosior). Gyarmathi Sámuel is így tanítja még Nyelvemsterében 2: 30: „Néha magánosan, minden eset társasága nélkül tétetnek két hasonlító, p. o. Ez az asztal szélesebb mint hosszabb. Ez a gyümölcs szebb, mint jobb.” Ez kétségkívül a latinnak utánzása. Ott ez a szerkezet „alaki kiegyenlítés által” keletkezett (mint Ziemer magyarázta: Junggramm. Streifzüge im Gebiete der Syntax 1882. II. fejezet): *audacior quam paratus* — itt a második melléknév az elsőnek analógiájára a középfok alakját vette föl: *audacior quam paratior*. A németben is előfordul kivételesen: *etwas weniger läuger* eh. *etwas weniger lang*. Hasonló analógiás hatásokról tanulságos értekezés H. Oertel-é: Über grammatische Perseverationserscheinungen, Indg. Forsch. 31. k.

KEMENES PÉTER.

A *ha* kötőszó használatához. A *ha* kötőszónak egyik érdekes használata tükröződik a páros megengedő mondatokban, pl. Mindig gubába jár, ha süt, ha esik (Nyr. 44:11). Neki ha él, ha hal, tánc kell (uo. 4:33). Ha akarod, ha nem, választasz még ma (Vas Gereben I. 97). Egyék, mert ha eszik is, ha nem is, megbánja (Kriza: Vadr. 479). De ha gondolkodik is, ha nem is, már a polcon vagyon (Mikes: Lev. 13). Másod jegy, hogy ha tiszta és szeplőtelen életben él az ő állapátja szerint, tudniillik ha szíz, ha házas, ha özvegy, semmiben által nem hágván az igaz törvényt (ÉrdyK. 622b; I. Simonyi: Magyar Kötőszók 3:128). — Az alárendelt mondatoknak ez a fajtája valószínűleg nagyon régi, mert más finnugor nyelvben is előfordulnak; pl. északi-ostják: *tám xvll-gi, xalëvut-ki xvlđom-lamba* 'ha ma nem, hát holnap (tkp. ha ma, ha holnap) bizony meghalok' (Pápay, UF. 15:82); votják: *sullim-kä, üm-kä, mar užalom?! 'ha fel is keltünk, ha nem [is], mit tegyünk?'* (Munkácsi: VotjNGI. 276); *veraj-kä-no, ej-kä-no vera tijnid put'ez uz lu* 'ha mondom is, ha nem mondom is neked, haszna nem lesz' (uo. 121).

BEKE ÖDÖN.

A *béka* és a *déka*. Horger Antal nézete szerint (MNY. 8:450 s 10:10, az EtSz. is idézi) a *béka* előbb **bēka* volt, de „ilyen *bēka* típusú főnév nem volt a köznyelvben, a *béna*, *céda*, *cséza*,... *vēka*-féléknek hatása alatt tehát nagyon is könnyen öltetett *béka* alakot.“ Még megjegyzi, hogy „a máig is egyetlen *dēka* nagyon fiatal“ s hogy a *tréfa* *é*-je is hasonló eredetű. — Nézetem szerint helyreigazításra szorul az az állítás, hogy *dēka* máig is egyetlen ilyen hangzású szavunk, mert a mai köznyelvben is, de a régiségben és sok nyelvjárásban is nem egy főnevet találunk *ē*-a magánhangzóval. Elég lesz a következőket említeni: *dēsška, mēnta, vēksza, sēlma, szēcska, szērdā, mēnna* (*manna*), *szēsštra, tēta* (NySz.), *zērna, csēka* (disznó), *csēda* (csoda), *gēda, tēnta, pēsštra, trēkla* (*trakla*), *rēklram*; *Bēra, Bērtā, Szēra, Vēra, Tēra, Tērka, Trēza, Trēsška, Pēsta, Zēnta*. S talán szabad a hasonló háromtaguakat is ide sorozni: *gērēnda, pēlēnka, bērēna, bērēlva, gēlēla* (*galēla*), *gēlēsšta*; *dērēka, Hēlēna, Tēlēna* (Tolna eredeti alakja). S van néhány ige is, minő *hērvad, vērrad*.

VÁRÓ GEDEON.

Tájszókról. A M. Nyelvőr f. évi 2. számában Gárdonyi szókincsében olvasom ezt a szót: *Kacat* (lim-lom stb.). Meg kívánom jegyezni, hogy ez a komárommegyei Hetény községi (mátyusföldi) asszony nép körében korántsem ilyen jelentésű. *Kacat* néven nevezi az ő réklijét, melynek nyaka nincs, hogy azonban a nyak szabadon ne maradjon, a kacat alá kendőt tesz s azt a nyak körül fonja. Van nyári és téli kacat, az utóbbi bárányprémmel bélelt, elől ezüst kapcsokkal. Igen helyre ruhadarab. Ugyanott a férfiaknak van *macaj*-uk; ez újjas-féle, az újja rendszerint bársonyból; a mellény alatt viselik. A városi munká nép szövött újjasához hasonlít, *untercik*-nek neveznek. A Hetény községi s általában a mátyusföldi népnek annyi érdekes és sajátos elnevezésű ruhadarabja van, hogy megérdemelné a följegyzést. Néprajzi szempontból is nagyon érdekes nép, s eddig kevés figyelemre méltatták.

A *nyálas* szóhoz (Nyelvőr 79. l.) megjegyzem, hogy a komáromi utcai sihederek, ha összekulömböznek, széltében így titulálják egymást: te nyálas szájú (éretlen stb.). — A *szelencét* (84. l.) nálunk nem ismerik. Itt *orgona* a neve. *Puszli* (88. l.) nálunk *pruszlik* — A gyermekláncfű (*Taraxacum off.*)

nálunk *pimpimparé*. Gyermekek a virág letört szárát a szájukba veszik s addig mondogatják: *pimpimparé zsugorodj össze*, míg a tört szárvég fölhajlik, mint a vasmacska (hajóhorgony) vége. Hogy keserű lesz utána a szájok íze, azzal nem törődnek. Az a büszkébb, kié szebben felkunkorodott. — Debrecenben hallottam: *furcsa* kis lány (helyre, takaros, csinos). Nálunk a *furcsa*: különös, félszeg, szokatlan. stb.

LAKATOS KÁROLY.

Lemes. Mikszáthnál előkerül 'sima' értelmében: „Széll Kálmán toppan be lemesre fésült hajával“ (Uj Zr.). Mint főnév is: „A hajából arcára csinált lemes ma még gondosabb és tökéletesebb volt“ (Országgyűl. karc., vö. Rubinyi M. K. stílusa és nyelve 184). A MTsz. nem említi ezt a szót, de Mikszáth bizonyosan a nép nyelvéből vette, s az ő használata megerősíti CzF. adatát, mely szerint „*lemés* jelent laposat.“ Azt lehetne ugyanis hinni, hogy ez a melléknév csak CzF. elvonása, hogy megmagyarázzák vele azt a *lemes-vasat*, mely a lapos csoroszlyát jelenti (régbben egyszerűen *lemes*, más hangalakkal *lemez-vas*, szláv jövevény, bőven szól róla Ásboth Nyr. 31:171). Mikszáth használata alapján azt kell hinnünk, hogy a nép vonta el, mert nyelvérzéke a *lemes-vasat* lapos vasnak magyarázta. Népetimológia.

Höel. Sebestyén Gyula (Somogy m. népk. 158) a Luca-napi kotyolásoknak egyik zalamegyei változatában ezt a kifejezést közli: „Tyeteknek [kenteknek] tiktyok, luggyok um megüllön, mind az én két kis monyam a *höelibe*“, s ezt az utolsó szót a jegyzetben így magyarázza: *helyében*. Ez tévedés. A *höel* nem egyéb mint *hüvely*. Zalában, Vasban és a szomszéd megyékben ennek a szónak még ilyen változatai vannak: *hövel*, *hüjel*, *hüöl*, *höl* stb. Hasonló hangalakjaik vannak uo. a *hüvelyk*, *üveg*, *süveg* szónak, pl. *hövek*, *hüek*, *hüjek*, *hüök*, *hökk* (innen a Höökköm Matyi, Hüökköm Matyi = Hüvelykem Matyi), — *öveg*, *ög*, *üjeg*, *üög*, *ög*, — *süeg*, *süög*, *sög* stb., l. MTsz.

SIMONYI ZSIGMOND.

Iszkol, *iszkódik* (Nyr. 44:48). Hallgatóim e kifejezéseknek következő változatait és használatait ismerik: *iszkódik* = *takarodik* (Farkasfa, Gór, Vas m.) — *iskiric* = *lódulj!* (Székesfehérvár); — *iskudik* = *takarodik* (Nagy Rákos, Vas m.) — *iskirisz* = *megszalad*, *megszaladás*, pl. most már azután *iskirisz* = *szaladj!* *iskiriszre* vette a dolgot (Csongrád); — *iszkurgyë*, *iszkurgyi* = *takarodj!* (Guta, Komárom m.) — *iskódik* = *fél*; *eliskódott* = *megijedve elszaladt* (Nemesvis, Sopron m.) — *iszkul* = *elmegy* (Nagykamond, Veszprém m.) — *iszkol* = *takarodik* (Kecskemét); — *iszkuódik* = *takarodik*. pl. ha é nöm *iszkúsz* innejd, hát majd *eliszkuóttatlak* (Völcsej. Sopron m.)

KLEMM ANTAL.

Gyüszmékölni. Szeged-alsóvárosi embertől hallottam. Jelentése: sétálni olyan úton, amelyen a sétálók egyik oszlopa a másikkal mindig szembe mozog. Jelentése tehát ugyanaz, mint a „korzózni“ igének. Alakjára nézve összetett szó a *gyüsz* és *mék* = *jös* és *megyek* szavakból. Úgy keletkezhetett, hogy szembe jövő ismerősök odaszóltak egymásnak: *te gyüsz*, én *mék* azaz: *gyüszmékölünk*.

ERDÉLYI JÓZSEF.

Disznó-orja (Nyr. 44:85.) A fogarasi nyelvjárásban *ória*¹ nem disznó-orr, sem disznófejrész, hanem a sertés megfűstölt gerincének neve

¹ Vö. Fogarasi nyj. saját. Nyr. 41:111. 1.

Az óriából levest főznek, s ennek *kaszáslé* vagy: *ória* a neve. A Kisküküllő mentén az orja, óra nem ismeretes, s a disznó gerincét egyszerűen *hátagerincének* mondják.

Zsibri. Marosvásárhelyről gyűjtöttem ezt a szót, melynek más alakját nem ismerem; jelentése úrikocsis, főkocsis. Viski (Tord. nyelv. 44. l.) *csészás-kocsis*-nak mondja; másképp *parádés kocsis*. A rangszerinti megkülömböztetésnek érdekes alakja él a kisküküllőmenti magyarságban: Dicsőszentmártonban, a *malommesler*-szóban, s jelent főmolnárt (de nem malomtulajdonost, mert a főmolnár nem mindig malomtulajdonos).

PARÁSZKA GÁBOR.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I. Zalamegyeiek.¹

A paszulyt elnyomta mindenféle zö-
höny, dudva, fű, egyéb gaz. (Gosztola, Zala megye.)

Nem addig: nem sokára. (Szécsi Sziget.)

Gunyos vagyok: beteges vagyok.
(Tormaföld.)

Hitvány ember: sovány. (Sz. Sziget.)

A' borom egy hordóból kifolyt s csak
a' bötyökössébe maradt egy kevés
(értsd: a' hordó csapszege alatti
üreget. Tormaföld.)

Másnap én is voltam Kanizsán: ez-
előtt én is voltam. (Sz.-Sziget.)

Hozd be a' tettes ur hunvalóját: (pod-
gyászát, *klód*).

Keddod: kedd, a keddi nap (uo.)

Görhes ember: sovány. (Sz.-Sziget.)

Szenyel az orra: (szelel, Tormaföld.)

Pörössöltem: sajtoltam (szüretkor,
Kutfej). [falu.]

Hótytyik van: halottjuk van. (Hosszu-

Mél a' kuttyik: mély a' kútjok (uo.)

A' loászi koács suanyu bort iszik
mikor luat patkol. (Lovászi.)

Bátorjabb: szelidebb (uo.)

Sikáló: meszellő (uo.)

Az hínzellér a' magfát otthon feledé:
a mérnök a térképet otthon felejtette.

Tapsifüles: nyúl (uo.)

HRUSKA NÁNDOR.

II.

Jozsó, Joskó: József.

Hecsi, Hecsike, Hestörke: Eszter,

Pógár: földes gazda. [Eszterke.

rikkancs: tehénpásztor,

morha: tehén,

toportyánféreg: farkas,

kancsó: kandisznó,

göbe: nőstény disznó, [hely.

cikó: kuckó, kemence mögötti szoros

cserény: konyhaajtó előtti saraglya,

hágyszé: padlás,

budzsi: szájakorsó,

sőtésfonál: tiszta kenderből, két-

rétűen, kézzel, háznál font, lábbeli

foltozásra használt vastag cérna,

(Felső-Baranya és Ormánság, 1899.)

körfe: körte,

hejdete: menj te,

hejdetök: menjetek,

eégyűjj: eljőjj,

eémék: elmegyek,

gyelēdegyé: jőjj ide no,

eéj mije picurka: jaj de kicsiny

izéhontelen: hogyan is van? nem

birom határozottan kifejezni.

Költészetükből is egy példa:

A bükösi hid alatt

Nyárson sütyék a halat,

Keskenőbe takarik,

A legénynek odadik.

FLÓRIS BENŐ.

¹ 1872-ben Szarvas Gáborhoz intézett levélből közöljük.

Tájer

Szólások.

Összegyimákúta-gyomákúta a rajtavaló ruhát. — Minden gyimet-gyomot összegyomrútak — Akkor má rígen ekortyant az urátú (elpártolt). — En áraváló nizvest attam ki a szót, mer csovasztott (hazudott). — Nem borgia, nem nyalla (mostoha anyára mondják, aki nem szereti mostoháját). — Nem tudom vítvé montam-e vagy viletlen, de kicsuszott a számon. — Ott vót-e az uj káplányunk éső leszólásán? ugyan kiatta a szót, ecscsizmatáp szakattáig eménnik ojjan perdikációjér; püffögtek-puffogtak is ám innen is onnan is az emberek (sirtak-rittak). — Egy asszony így panaszkodott káromkodásáról: ojan aprólikos ördögöt, ménküt, fenyét, poklot eléhagyogattam, eccer a szent haromság egy Istenre is ráfanyalottam. — Ténnap ugy hivedeztem esszá ruhábo. Meg is jártam, ojjan a béső riszem, mind a tök, csak ugy rotyog. — Ölöget sziggyák a kányát, mégis eviszi a zsibát! — Megcsobaklott a lábo, annyira biszilgetett-beszilgetett avva a fehérnippé. — Öreg napomra nem vátok ojjan messze levegőt: nem megy ki a faluból. — Hogyan mulattá a lakodalomba? (Tréfás felelet):

Livis-leves ölig vót,
 Táská rítes kevés vót,
 Isterc mácsik eccer vót,
 Lencse borsó az is vót

(Sopron megye.)

Nekem bizon kevés vót. DOMONKOS ISTVÁN.

Disztó terem a káposztás fazikba! (Tréfás ijesztése a gyerekeknek, mikor rozszat tesz). — Szőrin-lában éveszett. — Beg figurás ez az Andri, hajja. Ugy megkacaktatott, hogy mán maj kilyukatt az ódalam tülle. — Káposzta, derelye, ez az ember ereje. — Beleüti az orrát, pedig nem is konyít hozzá. — Kiótözött hatszegre (csinosan felöltözött). — Eszem meg a szádót (kis gyerekek mondja az anyja). — Vigye el az Isten, mint a tavaji havat. — Jobb bizon ha magát nézné meg, mig mássat gucsmol. — Nem igen lesz belülle prédikációs halott. (Rossz természetű emberre mondják.) — Jól megvagdosta szóval! — Istenesen oda beszélt neki, hogy egy csepp keresztvíz se maratt rajta! — Olyan, mint a káposzta hús nélkü! — Szemét-száját étátotta, ugy megijett. — Megsütheti mán aszt! (Csinálhat már akármit.) — Olyan sován, hogy a harangozópénz se állna meg az orrán.

(Beregszász, 1890.)

SZINI PÉTER.

Helynevek.

Kölesd: Iatóhegy. Bodzás. Kiskuti fődek. Fősöpörös. Alsópörös. Körtvélyfás (pedig a körtét sohasem mondják körtvének). Dögállás (mikor dögvész volt, itt voltak a marhák s itt igen sok elpusztult). Eklézsia düleje. Kukacdülő (keskeny fődek). Gyöpre dülő. Főső főjáró. Alsó főjáró. Rókalikas. Kis fődek. Érrredülő. Harchégy. Temető hegy. Aranyos. Zönghegy farkai fődek. Közép dülő. Sováb dülő (a tormási svábok földjével határos). Páskom. Pörgyész. Ebédlató hegy (erről meglátni mikor hozza az asszony az ebédet). Határi föld. Csárdai föld. Országutra dülő. Szilfás dülő. Nagyvígy. Kender hegy. Buhin (wo hin: „wu hin?“-ból). [Veszprémben is van Buhimvígy. A szerk.] Rácosztályok. Bikádi hegy. Kastély hegy. Öreg hegy. Malom hegy. Ré vígy. — **Sziget:** Sárrétek. Alsó rétek. Főső rétek. Hosszi sziget (ebben van a „kender ászató“). Határ sziget.

Sárszentlőrinc : Dézsmás. Kis sárdülő. Hosszi dülő. Kender vőgy. Hosszi telek. Szilfa telek. Gyöp föld. Páskom. — *Sziget* : Csucska sziget. Öreg sziget.

Medina : Lóheres kertek. Cigánydülő. Kis hegy alja. Nagy hegy alja. Csicsa hegy. Alájáró. Első dülő. Közép dülő. Országuti dülő. Széles dülő. Kis dülő. Hosszi dülő. Utas dülő. Sár dülő. Dog vőgy. Nikolas vőgy. Gatyás vőgy. Pákosdi vőgy. Tüskés vőgy. Birkás vőgy. Cseresnyés vőgy. Széles vőgy. Hosszi vőgy. Hármás vőgy.

Udvari :

Gyönki vőgy : Jinker grund

Magyaros : Magyaros

Mél [mély] vőgy : Mélvőgy

Kender vőgy : Haneftal

Bikádi föld : Bikader akér

Kovácsödör : Schmidstal

Fősdő temető : Obers kerchberg

Alsó temető : Unters kerchberg

Rét vőgy : Ochse tal

Közép hegy : Közép hegy

(Tolna m.)

Bányaréti föld : Obers Hemwiesaker.

Harasztos : Rauschaker

Pusztai föld : Leseraker

Alsóbányarét : Unterhemwies

Szőlősi föld : Brataker

Kiskuti föld : Kleine Kis kut

Csapás : Waldaker

Hégyes : Buckelaker

Alsó föld : Földertaker

Szűrűshegy : Treeplatzaker.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

Állatnevek.

a) *Lónevek* : Adony Akrobata Ajándék Árpád Ármány Ármánd Árvéd Arany Abszi Alkony Borsod Bástyá Borsa Billikom Bencur Bajnok Bálvány Bársony Bérmáld [így] Burkus Bizsó Boglár Barom Bandi Bimbó Botond Bakonybíró Baba Benes Bogár Biró Basa Berkesz Barna Biskó Baldur Bojgó Babra Bulkán Bajnok Békés Bujdos Bitang Biztos Babi Cézár Cigány Cimer Csanád Csákó Csaplár Csinos Csillag Csárdás Csipke Csalfa Csegöld Csillár Cságya Csikós Csatár Cicka Cica Durcás Duci Dió Derék Dandi Dundi Doboz Dória Diktátor Dacos Darvas Derzsi Dervis Damázér Dombos Éjjeliőr Elma Emér Eredmény Furcsa Frici Frankó Figura Felleg Fácán Frangepán Fény Ferizbég Fakó Forgó Fáklyás Futár Fenék Fürgeteg Furó Filkó Gerendás Gomba Gólya Gurkó Gergő Gonosz Galamb Guszti Gála Gúnár Gárda Garas Gábris Gavallér Gyalán Győztes Gyurka Gyuszi Hagymáz Hullám Herold Helyes Hajnal Hajdú Holló Harcos Hanzi Herceg Huszár Hathalom Hóbort Hannibál Hogyvölt Izmos Illó Ildomos Igric Icig Indits Ima Jákori Jancsi Julcsa Kincses Kincsem Kravala Királyfi Kozák Kedves Kondor Kara Kados Kupa Kavics Kigyós Kisbéröccse Kinizsi Kedvenc Királyhegyes Kifler Kengyel Koroncó Kádár Koki Krokodil Kése Kesely Kecsege Küzdő Kisértet Korhely Korvin Kemence Kados Kakas Kárász Kozma Kérő Kardos Krampusz Kuruc Lator Lajos Lázár Legény Laci Lámpás Lengyel Lili Lepke Liszkás Lúpa Lehetetlen Lakatos Linda Lisza Lulu Lira Labanc Lutri Lehet Mindig Mozgony Martfű Meteor Miska Madár Meggyes Muszka Mérgező Mizer Mackó Miskó Magas Misa Maxi Major Mucus Mágnás Mirza Mocskos Makra Matróz Makacs Matador Merész Maci Netecs Narancs Neptun Napoleon Náci Névtelen Nohát Nevidd Nyalka Omuibusz Oltszem Öcsém Ozmánbég Örmény Plútó Pálfa Pimasz Pipesz Patkó Páva Pille Polyák Puncs Pusztá Polkán Pengő Pajkó Pejko Palkó Petkó Purdó Ráró Román Revolver Remez Rabbi Rémes Rűcskös Rubin Remény

Sárkány Sármány Sárge Suhanc Samu Sir Sallang Sámson Sakter Salamon Sanyi Sugár Sellő Szellő Szárcsa Szenátor Szultán Szedres Szabolcs Szarvas Szalánc Szala Szemes Szilágy Tipp-topp Teszér Trik-trak Trobadúr Tüzes Tatár Ternó Trombita Tüske Tökfilkő Tima Tibor Tinka Taskony Távol Titkos Úrfi Urambátyám Ujvilág Vihar Veszély Villám Vidor Vándor Vércse Velocipéd Viktor Vezér Vészmadár Vidra Zivatar Zalavár Zászlós Zsellér Zsiga Zeli Zefi Zömök Zsivány.

b) *Lószínek*: Pej világospej világossárga vörössárga gesztenyepej sárga szürke sötétpej szegsárga feketepej meggyepj fekete sötétgesztenyepej acélszürke sötétsárga almásszürke tűzöttsárga szénfekete agyagsárga nyárfekete mézszürke vasderes fakó aransárga világosszürke vörösdere fehérsszürke szeplősszürke tűzsárga pirospej légyszürke tigristarka pisztrángszürke sárgahókás sárgapej-csillagos vörösszegélyszürke deresszürke tűzöttszörűpej pejcsillagos jegytet-fekete sárgahódas feketefehértarka tüzesgesztenyepej ércsárga barnapej fényfekete pejszőke penésszürke szennyesfakó bársonyfekete almázottszürke almásfakó aranypej selyemfehér patyolatfehér hollófekete Izabella zsufa zsemlefakó ezüstszürke darusszürke tejszürke szerecsenfejú bogarasszürke szattyánpej őzbarna gerlelakó mogyorólakó hamvaslakó egérszőrű májsárga izzadtsárga koromsárga agát babósszürke.

Egyes szavak s kifejezések értelme:

Tűzött homlok: sötétszínű homlokon néhány fehér szőrszál.

Virágcsa: szabálytalan alakú fehér folt a homlokon.

Virág: nagy fehér folt a homlokon.

Csillag: szabályos fehér folt a homlokon.

Hóka: széles és hosszú fehér folt a homlokon.

Orcáig hóka: ha a folt az arcra is kiterjed.

Lámpás: ha a fehérfolt a mellső nagy állcsontokra is kiterjed.

Szárcsa v. pisztraszáju: fehér hosszúkás folt az alsó v. mindkét ajkon.

Tejfelesszájú: ha mindkét ajak körben fehér. —

Harisnyás: ha a féllábszár kesely.

BENKÓCZY EMIL.

Gúnyversek.

(Sopronmegyei helységekre.)

Möggyessiek meggyet szénnek, csepregiek csepérkiésznek, tormásiak tormát szénnek, kincsiédiek Kincsen krumpit zabának. — Hetye, Börin, Simaháza, belefér éty tarisznyába.

Möggyes, Tormás jólakás,

Keviés mise huógatás,

Mise előtt pipálás

Kemencébe bujkálás.

Áldott Szakony szent Gyalóka,

Boldogtalan Salamonfa,

Gyüleviz: Tiégéd ördög belevisz,

Onnan többet ki se visz.

Eviés ivás jólakás, keviés mise huógatás.

Riéti, Kapi, Czakovház, Egyikben sincs szentétyház.

Csornaiak csontossak, maglócaiak magossak, sárkányiak sárossak, barbacsiak bagóssak.

SZINKOVICH JENŐ.

IZENETEK.

„Nyelvünknek egy lelkes barátja“ írja nekünk: „Föl akarom hívni b. figyelmét egy hiányunkra, amely eltüntethető volna: Van egy tudományos akadémiánk, meglehetősen nagy tőkékkel, amelyeknek kamataiból meglehetősen nagy összegeket költ nyelvünk tanulmányozására és művelésére. Mindezek dacára megfelelő magyar szótárunk nincsen. 1867/1868 óta, amióta Ballagi Mór kiadta a Magyar nyelv teljes szótárát, ilyen terjedelmű szótár — amelyben még a szavak eredete is helyesen és röviden föl volna tüntetve — nem jelent meg. (A Czuczor „Nagy szótára“ köztudomású hibái és óriási terjedelme miatt nem számít.) Ilyen pedig minden művelt magyar család könyvespolcán helyén volna. Ezen sajnálatos körülményre akartam b. figyelmét felhívni és remélem, hogy lesz mód arra, hogy e szégyenletes állapoton egy jó, a Ballagi szótárnál valamivel kisebb terjedelmű szótár szerkesztésével mihamarább változtatnak!“ — A fölszólalásnak teljesen igaza van. Művelt közönségünknek, de az iskolának is szüksége volna egy újabb kéziszótárra, s ez természetesen egészen más volna, mint a Ballagié, mert az újabb tudományos szótári munkák s a Nyr. népryelvi gyűjtései rengeteg új anyaggal gyarapították nyelvünk ismeretét. Ezt a szükségét érezte az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága is és mintegy tizenkét évvel ezelőtt tervezett egy ilyenféle kéziszótárt, de minthogy ugyanakkor indultak meg az új nagy szótár előmunkálatai, attól tartottak, hogy a kisebb szótár késleltetni fogja a nagyobbiknak elkészültét. Így tehát a kéziszótárról való gondoskodás a magán vállalkozás fôadatául maradt, méltó fôadata is volna akármelyik nagyobb könyvkiadó vállalatunknak.

L. G. „A Tanáregy. Közl. újévi számában a 190. lapon Kristóffy Gy. azt írja: Ám ha világos szavakkal kifejezi is, *akkor se elfogadható*. Helyes ez a szórend? Nézetem szerint így kell: *akkor se fogadható el*.” — Igaz, hogy most többnyire így szokás, de ez csak újabb divat, mely ennek az ígés szerkezetnek az analógiáját követi: *akkor se fogadhatjuk el*. De valamint most is mindenki azt mondja: *ez sem eladó* (nem pedig *ez sem adó el*), úgy mondták azelőtt állandóan: *ez sem elfogadható*. Vö. A világi szenvedésink nem egybevetethetők a büntetéssel, melytől félünk (Pázmány). Ha a rím.. nem kinyöghető (Arany: Vojtina lev. öccséhez). Némely kérdések nemcsak egy szempontból megítélendők.. (Gyulai). Újabban ellenben: „Oly emberek, akik *meg voltak vesztegelhetők*“ (Lehr: Curtius Görög tört. 5:154). — Bővebben szól erről szerkesztőnk A m. szórend c. munkájában 90—92. l. és Nyr. 31:483—485.

Beküldött kéziratok. Szendrey Zs. Pótlások és helyreigazítások. — Máthé Gy. Higgye. — Simai Ö. Innen-onnan. — Wertner M. A NySz-hoz. — Szabolovszky I. Az *r* hang kiejtése. — Spitzer L. Jövevényszókról. — Trencsény K. Egy tájszóról. — Gulyás J. Tájszók. — Galambos D. Száz szólásmód. — Erdélyi L. és Rubinyi M. Ismertetések. — Kemény L. Ciklér. — Parászka G. Egy régi nyelvkönyv. — Haller J. Tájszók.

Új könyvek és füzetek. Vámbéry Á. A magyarság bölcsőjénél. (Athenaeum, 3 K.) — Váczy J. Kazinczy F. és kora. I. k. (M. T. Akadémia. Ára 12 K.) — Nyelvészeti Füzetek 71. sz. Erdélyi L. A HB. mint nyelvjárási emlék (1 K 50 f.) — Kifejezések első segélynyújtásnál tizenegy nyelven. Többek közreműk. Dr. Kúnos I. és Dr. Polgár I. (Székesf. Számmer I.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

ZÁNK.

Irta Mariánovics Milán.

Mióta a Nyr. szerkesztősége kérdés tárgyává tette ezt a különös tájszót (42:418), három hozzászólás jelent meg s ezek érdekes adatokat, de egyúttal érdekes tévedéseket foglalnak magukban. Ami pedig a szónak eredetét illeti, a fölmerült magyarázatnál nézetem szerint sokkal elfogadhatóbbat lehet ajánlani.

Egy 1839-iki abaujmegyei adat szerint *zánk* = faretesz, rigli, *bezánköl* = beretesz, berigliz. Lehr Albert szerint (MNy. 10:362) Dunán túl nemcsak reteszt, hanem csomót is jelent: Vess zánkot rá, hogy ki ne csússzon a kezedbül (a kötél). *Bezánkölődik* uo. a. m. becsukódik az ajtó.

Gombocz Zoltán (uo. 336) azt mondja erről a szóról: „A *zánk* nyilván német jövevényszó: kfn. *anke* genick, gelenk am fuss, urspr. gelenk, gliedkrümmung zur bewegung. A szepesi szász népnyelvből bizonyosan ki lehetne mutatni szorosabb 'faretesz' jelentéssel is. *Zánk* < az *ánk*, mint *zángor* < az *ángor*, tehát fordítottja az *áporodik* < *záporodik*, *ászló* < *zászló* stb. féle eseteknek.”

Lehr a hangtani magyarázatra megjegyzi (id. h.): „Arra, hogy a névelő *z*-je a magánhangzóval kezdődő névszóhoz csapódjék, nem tudok analóg példát.” — Sz. K.¹ szerint: „a MTsz.-ban azonban találni egy-kettőt. Rábaközben ugyanis az eplényt *zeplinnek*, a drávamellékiek pedig (l. az *ama* szónál) az akna-söprőt *zaknasöprőnek* mondják” (uo. 11:48). Az utóbbi példában furcsán téved Sz. K. Az illető helyen ez van: Ama, gyön *a zaknasöprő*. Ez csak fonétikus írás, ilyen példát százat meg százat lehetne idézni népnyelvi szövegekből, s ha Sz. K. nem restellte volna megkeresni ennek az adatnak az eredeti közlése helyét (a kritikai módszer mindig visszamegy az eredeti forráshoz), ott is talált volna egy pár ilyent: Megcsali *a zurát*. Ebbe má beléöröködött *a zéhfájás*. Szídd ki kincsöm *a zorkádat* (fujd ki az orrod). A moldvai csángó *az apa*, *az úr* helyett mondja *zapa*, *zur* (mint az olasz *il amico* helyett *l'amico*), de nem mondja: *egy zapa*, *egy zur*. De még a *zeplin* se biztos. Igaz, hogy nem szövegben, hanem tájszójegyzékben közölték mint magában álló szót, de csak egyetlen helyen (Nyr. 18:239), és

¹ Szily Kálmán.

nincs kizárva, hogy a közlő csak egyszer hallotta s csak ilyen-forma mondatban: tedd oda az eplinre!

Azért nem mondom, hogy ne lehetne a *zángor* mellé több ilyen példát találni. Ilyen, mint Simonyi kimutatta, a NySz. *zízétel*-je *íz-étel* helyett. Ilyen a szegedi *zaba*, *zabanadrág* (vastag vászonszövet); csodálom, hogy se a MTsz. szerkesztője, se az EtSz. szerkesztői nem ismerték föl ebben az *aba* szót. Zemplén-megyei helynevek közt találkoztam ezekkel: *Zavasvölgy*, *Zavas-tető* (Nyr. 10:236), valószínűleg eh. *Avasvölgy*, *Avastető*. — Persze azért sokkal több az *ászló*-féle példa, amelyben a nyelv-érzék úgy tévedett, hogy a *z*-t a névelőhöz csatolta: *abla*, *ablás*, *abló*, *adar*, *ajda*, *álog*, *áptojás*, *ápfog*, *a szekér ápjá*, *ápor*, *ásló*, *áspá*, *átony*, *ávár*, *avara*, *avaros*, *erge*, *ongora*, *ubbon*, *ízmará* (a MTsz. z-elejű cikkeiben); a régebbi nyelvben *ízmaráz*, *ízmarázos* (NySz). Ide tartoznak még a szókezdő *a*-nak névelő gyanánt való elvonásával: **apatika* h. *patika*, *Abógánfalva*: *Bógán*-, *Gógánfalva*, *Alexander*: *Lexander* stb. (l. ezekről Nyr. 43:367).

Mindazonáltal nincs igaza Gombocz Zoltánnak, mert a német *anke* szót retesz jelentéssel aligha lehet megtalálni a szepesi németiségben s mert onnan a szó nem juthatott volna Dunántúlra, továbbá: mert a Lehr közölte 'csomó' jelentés is elég távol áll a német szóétól, s végre: mert a *zánk* szláv szó, nem egyéb mint *zamek*, *zamok* 'lakat' (vö. cseh *zamek*, rutén és orosz *zamok* stb. *zamknúti* bezárni, elzárni, tótul *zámka* lakat, *zamknút* becsukni). Abaujban is, Dunán túl is szlávoktól jöhetett hozzánk. Ebből: **zámokot*, **zámokol* könnyen lehetett *zánkol* (tárgyeset), *zánkol*, mint *imég*: **imégét*: **imgét*: *inget*, *ing*.

Az a Lehr-féle csomó pedig (a kötélén) eredetileg nem csomó, hanem hurok, mert a horvátban *zamka* s a szlovénban *zamka* és *zanka* a. m. hurok (ezek szintén ama *zamek* származékai).

TUDOMÁNYTALAN NYELVHASONLÍTÁSOK.

Irta Zolnai Gyula.

(Vége.)

Legtudománytalanabb, sőt a nyelvtudományi módszert egyenesen arcul csapó Vargának az az eljárása, hogy a sumirral azonosnak képzelt finnugor s általában ural-altáji szavakat kénye kedve szerint széjjelvagdalja s aztán a sumir szókat a magyar és finn szavaknak majd csupán az első szótagjával, majd a középevel, majd a végével (vö. a legutóbb említett sum. *ni* ~ magy. *ön* egyeztetést), olykor csak két-két szótag határán levő mássalhangzóikkal, néha azonban egészen tetszés szerinti, pl. a 2., 4. és 5-ik hangjukkal egyeztetni! Íme az asszir-babiloni nyelvhasználat remek szóboncolásai: sum. *kaa* = magy. *kapu*

(így, a *pu* már nincs aláhuzva a könyvomban), „a mely utóbbinál azonban — mondja V. — a *pu* toldás és talán fá-t jelent“ (I. 146, hogy a *kapu* egészben véve török jövevényszó a magyarban, hogy tehát belőle azt a fá-t bajos kifaragni, arról a rég megállapított igazságról¹ V.-nak sejtelve sincs); — sum. *kur* 'ellenségeskedik' = magy. *kár*, „esetl. *harcol*“ (így, I. 156, a *-col* végzet nem számít; ezzel a szóval nagyobb baj is van, l. alább); — sum. *lag* 'vegyít' = magy. *dagaszt* és *elegyít* (I. 155, hogy ez utóbbi szónak kezdő *e*-je mire való, s hogy a szónak a régiségben köztudomásulag *egyvelít* alakja is van, amely a sumir szótól már igen is messze áll, arra az asszír-babiloni nyelvtudomány egyszerűen fittyet hányhat); — a sum. *tur* 'kicsiny, gyermek' szó V. szerint akár a magy. *sarj* főnévvel, akár a *terem* igével, akár a finn *titer* (így!) 'leány' szóval, azaz ennek *-ter* szótagjával azonosítható (I. 144, a *sarj*-nak véghangja, a *-j*, valamint a *terem* szó *-m*-je V. szerint számba sem jöhetnek; a *sarj*-ra és a finn szóra még vissza kell térnünk); — sum. *tab* 'fuj, éget' = magy. *tapló* (I. 158, hogy ebben a szóban a *-ló* micsoda elem, szerinte kérdés tárgya sem lehet, elég annyi, hogy az első szótag hasonlít a sumir szóhoz); — sum. *dag* 'fényes, ragyogó' = magy. *tük-ör* (I. 152, *tükör*-nél ragyogóbb szóhasonlítás, amelyben az *-ör* szóvég ismét nem számít, valamint az sem, hogy a *tükör* a magyarban bolgár-török jövevényszó, hiszen V. a sumirt az egész ural-altájisággal képes tudományosan összehasonlítani); — sum. *bi* = magy. *beszél*! (I. 152, s a *-szél*? az csak szélszó, azaz üres, hiába való beszéd, ami az egyeztetést éppenséggel nem gátolja); — sum. *šangu* 'pap' = magy. *eseng*! (I. 149, ezzel a magyar szóval is lesz alább még dolgunk); — a sum. *bal* 'kiönt, öntöz' ige V. szerint azonos a magy. *öblöget* (így!) igével, vagyis ennek *-bl-* mássalhangzó-csoportjával (I. 152, a szókezdő magánhangzó, amely a finnugor nyelvekben a mi tudomásunk szerint a szó tövéhez igenis hozzátartozik, V. szerint sem az *elegyít*-ben, sem az *eseng*-ben, sem az *öblöget*-ben nem lényeges elem; az asszír-babiloni nyelvészet a sumir szót a magyar szónak azzal a részével egyezteti, amellyel neki tetszik); — a sum. *ka* 'száj' szó a magy. *ajk*-nak már egyenesen csak az utolsó hangjával azonos V. szerint (I. 143, arról a tényről, hogy a magyar szóban éppen az *aj* a fogalom eredeti hordozója s hogy a *-k*, amint Szinnyi már régen² kifejtette, minden valószínűség szerint csak kicsinyítő képző, arról V.-nak semmi tudomása; szerinte azonban a sum. *ka* 'száj' szó ugyanolyan könnyűséggel a magy. *kiált* igével, nyilván ennek első szótagjával is azonos lehet, mert hiszen a kiáltást szájunkkal végezzük!); — arra is van persze példa V.-nál, hogy viszont a magyar szó kezdete a sumir szó

¹ L. pl. Gombocz: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink, 58. l.

² Nyr. 8:99–100, vö. most EtSzót.

második tagjának, vagy éppen utolsó hangjának feleljen meg; szerinte u. i. a magy. *ba*, *be* „postpositio“ a sum. *aba* (értsd: *aba*), *ab* (így) 'ház' szóval azonosítható, illetőleg, ahogy ő magát tudományosan kifejezi, a *-ba*, *-be* „a sumir *aba*, *ab* = ház, tehát a benne létel... fogalmában rejtőzködhetik, mint eredetiben“ (Ir. 159, hogy a magyar nyelvtudomány a *-be* rag eredetét a *-ből* és *-ben*-ével együtt a legkétségtelenebbül másként állapította meg, erről a legáltalánosabban ismert alaktörténeti eredményről¹ V. soha sem nem hallott, sem nem olvasott); — de mindezeknek a tudománytalan hangmegfeleléseknek a koronáját V.-nak következő egybevetése teszi föl: sum. *tur* = magy. *tér*, *udvar* (így!), v. i. az utóbbi magyar szónak szókezdő *u*-ja s második szótagjának kezdő *v*-je semmi, a kimiskárolás után megmaradó... *d...ar* aztán pompásan egyezik a sumir *tur*-ral (Ir. 145, az egyeztetésnek egy másik, nem kevésbé botrányos hibájáról később lesz szó).

Ilyen tudománytalanok Vargának egyeztetései hangtani szempontból.

Hogy jelentéstani szempontból is minden elv nélkül egyezteteli a sumir és magyar szókat, azt egy nyelvtudományilag teljesen iskolázatlan embertől másként nem is várhatjuk. Néhány e szempontból való képtelen egyeztetés az eddig tárgyaltak között is szemet szúrhatott már a hozzáértő olvasónak, de tanulság okáért külön is foglalkoznunk kell velük. Itt két nagy hibát követ el asszír-babiloni nyelvészünk: a) egyik, hogy a legcsekélyebb és legjelentéktelenebb képzetközösség, a legtávolabbi vonatkozás is elegendő neki arra, hogy két-két, alapjában különemű fogalom nevét azonosnak tekintse; b) másik, az előbbinél is súlyosabb hiba, hogy bizonyos sumir tőszókkal olyan magyar szavakat egyeztet, amelyek a sumiréhoz hasonló vagy némileg közelálló jelentésüket már csak képzők útján való továbbfejlődéssel, tehát a magyar nyelvtörténet újabb korszakában nyerték; a képzelt sumir-magyar nyelvközösség korszakában tehát e sumir és magyar tőszók jelentés tekintetében egymástól teljesen távol álltak, s így egyeztetésüknek semmi alapja sem marad.

a) Az előbbi hibának, a tőszók jelentésbeli távolállásának ime néhány válogatottabb példája: sum. *tur* 'kicsiny, gyermek' ~ magy. *terem* ige (Ir. 144); — sum. *kal*, *gil* 'leront, elront' ~ m. *kullint*² 'megüt' (Ir. 154, értsd: *kollint*, pl. fejbe k. stb.); — sum. *gil* 'elfut, elmúlik' ~ m. *kallani*, *elkallodik* (olv. -ódik, Ir. 155, a magy. *kallani* igének egészen sajátos, úgyszólván mesterségi jelentése van, az *elkallódik* pedig másodlagosan, tehát szintén hosszabb idő múlva, a nyelvtörténet újabb korszakában

¹ L. pl. Simonyi: Tüz. magy. nyelvt. 652. s köv. ll.

² A dőlt betűvel pontosan követem a szerző aláhúzásait a magyar szóalakokban.

vette föl 'elkopik, elfogy, veszendőbe megy' jelentését, vö. NySz. és CzF.); — sum. *dir*, *dar* színkifejezés (minő szín?) ~ m. *tarka*, *tar* (Ir. 152, nyilván nagybölcsen azt gondolja V.: a tarka-barkában mindenféle szín szerepel, hát a *tarka* akármilyen határozott színnek a nevével egyeztethető!); — sum. *bar* 'test, majd annak egyes részei, így a hát is' ~ m. *far* (Ir. 142); — sum. *hal* 'eléget' ~ m. *hal*, meg-*hal*, „v. ö. a halottak elégetése régi szokását az ősmagyaroknál“ teszi hozzá V. (Ir. 151, itt nem veszi észre, hogy a sumir szó átható értelmű: 'éget', már pedig aki éget, az maga él, a magy. *hal* ige tehát pusztán tövével nem felelhet meg a véletlenül hasonló hangzású sumir szónak); — sum. *tig* 'nyak' ~ m. *tik*-kad, amely V. szerint a. m. „nyak összeszorulás által okozott halál“! (Ir. 143); — sum. *bar* 'fény, ragyogás' ~ m. *pára* (Ir. 150, ennek az egyeztetésnek egyéb hibája is van, l. alább); — sum. *tab* 'fuj, éget' ~ m. *tapló* (Ir. 158, hiszen a tapló se nem fuj, se nem éget magától, csak ha meggyújtják, égetheti meg vele a kezét valaki; ilyen jelentéstani egyeztetéssel a sum. *tab* szót mindenféle meggyújtható dolog nevével egyeztethetnők, ami persze éget, ha meggyulladt!); — sum. *aš* 'egy' ~ m. *össze*, *asz-ni* és *kevés* (Ir. 159, V. szerint e három fogalom bármelyike megfelelhet jelentéstaniilag is a sum. számnévnek; főként a *kevés*-sel való egyeztetés kiváló, hiszen az egy igazán kevés!); — sum. *tal* 'ért, tud' ~ m. *hall* (Ir. 157, nyilván úgy fogja föl a dolgot V., hogy aki hallott valamiről harangozni, mint teszem ő maga az összehas. nyelvészet „principiumairól“, az érti is, tudja is azt!); — sum. *kuš* 'levetett, gyenge' ~ m. *kiš-ni* (igy!) 'félni, megzavarodottnak lenni'¹ (Ir. 151); — sum. „*imi*-teg, *imi*-tuk = félelem + teg = félni, dicsőíteni, tisztelni, v. ö. m. *ima*, *imádkozni*“ (igy, Ir. 149, a 'félelem' a magyar imádkozástól már annál fogva is távol áll, mert az *imád* eredetileg csak kérést jelentett, vö. HB.); — sum. *hum* 'megtermékenyítés, növekedés' ~ m. *hím* (s hozzátéve: „pl. h. [olv. him]vessző“! Ir. 144, ilyen egyeztetéssel a magy. *hím* a lat. *humus* termőfölddel is azonos lehetne); — sum. *kur* 'ellenségeskedik' ~ m. *kár* (s hozzátéve: *kárt okoz* Ir. 156, minthogy aki ellenségeskedik, az *kárt okoz*, ennél fogva a sum. *kur* ige és a magy. *kár* főnév V. szerint azonosak lehetnek; ámde az ellenségeskedés tudvalevőleg nemcsak kárt, hanem bánatot, nyomort, halált, sebesülést, idegrázkódást, sőt — uram bocsá! — vérbajt is okozhat, ennél fogva a V.-féle nyelvhasználati módszer útján a sum. *kur* igét a háború akárminemű következményét jelentő szóval is egyeztetni lehetne!); — egy másik sum. *kur* 'fénylik, ragyog' s főnévileg 'reggel' ~ m. *kora*, *korán*, *ak-kor* stb. (Ir.

¹ Ezt a *kisni* igét V. a MünchK.-ből (Márk 14:33) veszi a Döbrentei szójegyzéke alapján (RMNy. 3:318). Hogy a *kisik* ige voltaképpen mi, az a V. egybevetéseinek jelentéstani értékelése szempontjából most mellékes dolog.

150, a sumirban a fénylés és a reggel fogalmai között természetes összefüggés lehet, ámde a magy. *kor* tulajdonképpen csak időt jelent, a *kor-á-n* szónak pedig eredetileg csak 'idejében, tempestive, zu rechter zeit' volt a jelentése, a mai 'zeitlich, früh' értelem csak a *korán reggel* kifejezésből tapadt hozzá, v. i. a mi szavainknak a fényléshez, ragyogáshoz, reggelhez voltaképpen semmi közük); — sum. *šangu* 'pap' ~ m. *eseng!* (Ir. 149); — sum. *rag* 'út, ver' ~ m. *rak*, meg-*rak* (Ir. 154, a magyarban a *rak* igének ütés-verés jelentése nem lehet ősi, ez az árnyalat csak újabban, még pedig előbb csak az igekötős *megrak*, *elrak* szavakban támadt, az egyeztetés tehát minden alap nélkül való); — sum. *tab* 'félteni' ~ m. *dobban* (Ir. 157, a magyar ige voltaképpen hangfestő szó, amelynek 'megijed' jelentése szintén csak később fejlődött ki, nyilván a *megdobbant a szíve*-féle kifejezésekből az úgynev. tapadás útján,¹ vö. NySz.; ha a sumir *tab* is ilyen hangutánzó szó, akkor a találkozásnak nincs különösebb jelentősége, mert a hangfestő szók tudvalevőleg a legkülönbözőbb nyelvekben is hasonló hangzásúak); — sum. *pad* 'falatokba tör' ~ m. *pattant*, *pattogat* és sum. *bad* 'megnyit' ~ „m. *pattint*, meg-*pat*-tintani pl. az ajtót“ (Ir. 155, a magyar igék ismét kétségtelenül hangfestő szavak, de azok-e vajjon a sumir szók is?); — sum. *buliğ* 'kitartó gyorsasággal halad' ~ m. *ballag* (uo., ez amellett hogy jelentéstanilag valóságos lucus a non lucendo, alakilag is módszeres megokolást kívánna, mert a magyar *billeg*, *ballag*-féle igék már gyakorító képzős formák, de elemezhető-e így a sumir szó is?); — betetőzi e jelentéstani megfeleléseket ez az egyeztetés: sum. *lag* 'vegyít' ~ m. *dagaszt* (Ir. 155), hiszen a dagasztásban a vegyítésnek semmiféle képzelete sem forog fön!n!

b) A jelentésbeli egyeztetésnek másik-fajta, még súlyosabb hibáira (sumir tőszóknak olyan magyar szókkal való egyeztetésére, amelyek a sumir-féle jelentésekhez már csak képzőkkel való továbbfejlődés útján jutottak) íme a példák: sum. *ara* ~ m. *értelem* (Ir. 158, a magyar szónak aláhúzott *ér* gyökere nem valami 'terv, értelem' jelentésű névszó, hanem egyszerű ige, a m. 'pertingo' s ettől az elvont jelentésű *értelem* szóig igen hosszú fejlődés vezetett, amelynek állomásait a következő származéksor mutatja: *ér-ér-t²* — **ért-el* — *értel-ém*); — sum. *tur*, *tar* 'gyenge, beteg' ~ m. *törös*, *törékeny* (Ir. 152, a *tör* ismét csak igefogalom, a jelentésben némileg egyeztethető *tör-ő-s*, *tör-é-ké-ny* melléknévek pedig a finnugor összehasonlító alaktan ismerői szerint megint csak hosszas továbbfejlődés, két-három névszóképzőnek lassankint való fölvételével jutottak a 'törékeny' értelemhez); — sum. *gul* 'ház' ~ m. *hajl-ék* (Ir.

¹ L. Gombocz Zoltán: Képzettársulás és jelentésváltozás, Magy. Filozóf. Társas. Közleményei 1911. évi XXXVII. füz. 1. sz. és MNy. VII. 97.

² A kettő viszonyára vö. Budenz: Ugor alakt. 64.

145, a magyar szót csak az *-é-k* képzőbokor tette ház-féle jelentésűvé, a sumir szóhoz némileg hasonló *hajl-* fő nyilván a *hajl-ik, hajol* ige,¹ ez pedig maga egy 'ház' jelentésű főnévvel nem egyeztethető); — *eb, ab* 'ház, zug, fészek' ~ m. *ép-ít*, „tehát — V.-nak hozzáfűzött megjegyzése szerint — az építés = házcsinálás és alkotó képességét tényleg ezen próbálta [olv. pró-] ki legelőször az ember“ (Ir. 145, a magy. *épít, épül* szavak köztudomás szerint az *ép* 'integer' melléknévnek a származékai², ennek pedig magának az őskorban sem 'építés', sem 'ház, zug, fészek' jelentése nem lehetett; az építést őseink a *rak* igével fejezték ki, s az *ép* melléknévnek igéi *ép-ít* származéka is csak az eredetibb 'éppé tesz, restauro, herstellen' jelentésnek továbbfejlődésével jutott az 'aedifico' értelemhez); — sum. *šag, šig* 'kegyes, jó' ~ m. *segély, seg-itség, seg-edelem* (Ir. 152, a magyar szók töve, *seg-* igéi fogalom lehetett, ami a 'kegyes, jó' melléknévi fogalommal közvetlenül nem egyeztethető; ilyen eljárással a kegyes, jólelkű embernek bármely cselekedetét, pl. imádkozást stb. jelentő igével is rokoníthatnók a sumir melléknévet); — sum. *dag* 'pihen, nyugszik' ~ m. *dögösködik* (Ir. 157, a sumir igéhez hasonló magyar *dög* tudvalevőleg főnév és holttestet, elhullott állatot, majd vén, rossz gebét stb. jelent, jelentésánilag tehát csak az egész *dög-ös-köd-ik* volna a sumir *dag* igével egyeztethető, az egybevetés azonban teljesen okatlan, mert a magyar ige csak újabbkori fejlemény a *dög* főnévből); — sum. *sim* 'szítál' ~ „m. *szemel*, a mi vk. [olv. voltaképpen] a szítálás lényege“! (Ir. 155, V. uram a szítálás mivoltával sincs tisztában, mert a szítán nem szemeket, hanem porrá tört dolgokat eresztünk át, a szemelés ellenben szemenként való kiválogatást jelent; a nagyobb baj azonban ismét az, hogy a sum. *sim* igével a magyar *szem* csak akkor volna egyeztethető, ha maga is hasonló jelentésű ige volna, mert a *szemel* a *szem* főnévnek már csak származéka); — ugyanez áll a sum. *gur* 'küld' ~ m. *köröz* (Ir. 153) egyeztetésre nézve is, csak hogy itt a szerző egy másik, nagyobb tudatlanságát is elárulja, amiről alább külön szólok.

Varga Zs. — főntebb³ idézett nyilatkozata szerint — az összehasonlító nyelvészet elveinek ismerőjeként fogott az uralaltáji-sumir nyelvhasználat nagy kérdéséhez. Aki magáról ezt meri állítani, annak tudnia kell — hiszen ezt összehasonlító nyelvészeti iskolázottság nélkül a puszta józan ész is kitalálja és belátja — hogy a magyarnak vagy akármely más finnugor vagy egyéb ural-altáji nyelvnek a sumirral való eredeti rokonságát csak olyan magyar, illetőleg finn, török stb. szavakkal lehet bizonyítani, amelyek ezeknek a nyelveknek ősi tulajdonai, s hogy

¹ Vö. TMNy. 488.

² L. Budenz: MUSz. 790. 1. és NySz.

³ L. Nyr. 44: 154.

a sumirral való egyeztetésből a dolog természeténél fogva már eleve kirekesztendők mindazok a magyar, illetőleg finn, török stb. szavak, amelyek ezekbe a nyelvekbe csak később, a sumir korszak után évezredekkel, vagy akárcsak századokkal is valamely nem ural-altáji nyelvből kerültek bele, vagyis azok a szavak, amelyeket a magyar, illetőleg finn, török stb. népek az állítólagos uralaltáji-sumir nyelvegység kora után úgy tanultak el idegen fajú népektől; s hogy kirekesztendők a sumirral való egybevetésből nyelvünknek mindazon eredeti szavai is, amelyekről biztosan ki tudjuk mutatni, hogy a mai magyar hazában, s itt is csak a legutóbbi időben keletkeztek. Aki az összehasonlító nyelvészet elveibe beavatottnak hirdeti magát, annak minden egyes szóegyeztetés előtt a legszigorúbb lelkiismeretességgel föl kell vetnie azt a kérdést: eredeti-e, ősi-e pl. a magyarnak az a szava, amelyet valamely hangzásra hasonlónak látszó sumir szóval azonosnak gondol? nem került-e az illető szó csak később a magyarba valamely idegen nyelvből? s nem keletkezett-e az magában a magyarban is külön, a nyelv újabb fejlődése következtében? Hiszen jövevénytiszavaink nyomozásának gazdag irodalma van, amelyet szerzőnk Simonyinak többször idézte Ungarische Sprachejából is megismerhetett volna, s nyelvünk újabb szóalkotásai is össze vannak már állítva a Nyelvújítás Szótárában. Hogy merészelhet valaki ma e nyomozások, a magyar nyelvtudomány fáradsággal megállapított eredményeinek ismerete és figyelembe vétele nélkül nyelvhasználatához fogni?! Sem időm, sem terem nem engedí, hogy a Vargától egyeztetett összes finnugor¹ vagy török-tatár szavakat az őseredetiség szempontjából ellenőrizsem s rámutassak közülük azokra, amelyek e nyelveknek újabb jövevényei, s amelyek ennél fogva a képzelt és bizonyíthatatlan sumir rokonságot amúgy sem bizonyíthatnák. De pellengérre kell állítanom legalább azon magyar szóknak sumir szókkal való egyeztetését, amelyeknek jövevény volta a legkétségtelenebb módon ki van mutatva, s amelyeknek ilyen természete minden nyelvész és filologus előtt úgyszólván köztudomású dolog. Varga ugyanis a sumir-magyar ősrökonság bizonyítékául a következő kétségtelenül szláv eredetű magyar szókat is felsorolja: *bárány* (I. r. 147, l. Miklosich egybeállítását: A magyar nyelvbéli szláv szók, Nyr. 11 : 114)²; *barát* (I. r. 145, hogy szláv átvétel, azt a Halotti Beszéd *brát*-ja

¹ A finn *tylär* 'leány' szó egybevetésének ilyen tudománytalan voltát bizonyára észrevette már az eddigiekben is az olvasó (sum. *tur* 'kicsiny, gyermek' ~ finn *tiiter*! I. r. 144). Ha csak Szinnyi Finn Szótárába pillant bele, megtudhatta volna V., hogy *tylär* a finnben jövevénytiszó (< litv. *duktēr*, l. Thomsen : Beröhringer 167). A német *Tochter* alapján is megsejtette volna indogermán származását.

² Csak olyan egybeállításokra és fejtegetésekre hivatkozom, amelyek Varga művei előtt jelentek meg, amelyeket tehát neki okvetetlenül figyelembe kellett volna vennie.

révén már az iskolás diák is tudja¹); *beszél* (Ir. 152, a szláv eredetű *beszéd*-nek igei származéka, ez utóbbiról l. Miklosich idézett egybeállítását: Nyr. 11:116, és a *beszél*-ről TMNy. 453); *birka* (Ir. 147, l. Gombocz, MNy. 1911. évf. 414. l.); *csál* (Ir. 154 szerint a sum. *ša* 'csinál' szóval azonos, holott köztudomásulag nem egyéb, mint a szláv eredetű *csinál* igének össze-rántódása, l. MTsz. és Miklosich id. m., Nyr. 11:120); *pad*-ol, *pad*-lás, *pad*-ozat (Ir. 146, ezek a szók, illetőleg aláhúzott alapszavuk V. szerint a sum. *bad* 'fal' főnévvel azonosak, holott köztudomású dolog, hogy mind a három szavunk a szláv eredetű *pad*-nak továbbképzése, l. Miklosich id. m. Nyr. 11:361 és Simonyi: Ung. Sprache 64); *pálca* (Ir. 146, l. Miklosich id. h. 362); *pap* (Ir. 144, ennek V. szerint csak az értelmi árnyalata jöhetett a szlávból, holott kétségtelen, hogy mindenestől a szláv-ságból való, l. Miklosich id. h. 362 és Melich id. m. I. 2:83, 355); *pára* (Ir. 150, l. Miklosich id. h. 362); *parázs* (Ir. 150, l. Miklosichnál uo.); *szapora* (Ir. 152, l. Miklosichnál 458); *udvar* (Ir. 145, l. Miklosichnál 563 és Simonyi: Ung. Sprache 64). A kétségtelenül német eredetű *harcol* is a sumir rokonságot bizonyítja V. szerint (Ir. 156, vö. Luntzer-Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter 128), sőt végül a *tábla* szó is (Ir. 158), amelynek latin eredetét minden művelt ember tudja (< *tabula*, l. pl. CzF.).

Hasonlóan megbotrántoztató hibái Vargának azok az egyeztetések, amelyekben homokba dugott fejjel nyelvünknek legújabb szavait, a legkétségtelenebb nyelvújítási alkotásokat is az ősumir rokonság bizonyítékaiul idézi. Már az eddig bírált egyeztetések között is találkoztunk több olyan magyar szóval, amelyek képzőiknél vagy ragjaiknál fogva az összehasonlító alaktan eredményei szerint az ősmagyar-ság szókincsében még nem lehettek kifejlődve, amelyeket tehát a magyar nép nyelvalkotó őstöne az állítólagos sumir-magyar nyelv-egység után csak évezredekkel teremthetett. Nem tiltakozik-e már a pusztá józan ész is az ily magyar szóknak ötezeréves sumir szókkal való egyeztetése ellen? De ezen a téren való tudatlanságát is betetőzi V. azzal, hogy sumir rokonságunk bizonyítékaiul a nyelvújítás alkotásai közül is tárgyal egynéhányat, nem is sejtve, hogy ezeknek a szavainknak úgyszólván a születésük évét is meg tudjuk már állapítani. Ezek a 18–19. században született ősmagyar szók a következők: *csőr* (Ir. 143 szerint azonos a sum. *kir* 'orr' szóval, csak az a baj, hogy Bachich József találta ki 1821-ben; az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a *kir* ~ *csőr* megfelelést V. a „nem

¹ L. Szinnyei: A magyar nyelv rendszere rövid előadásban. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Bp. 1887. 40. l. (Azóta kilencedik kiadásban forog a tanulók kezén.) L. még Miklosich id. m. Nyr. 11:114; Melich: Szláv jövevényszavaink I. 2:230; Simonyi: A magy. nyelv 2. kiad. 73. l. és Die ungarische Sprache 60. l.

biztos szó összefüggések" között említi, többi egyeztetései tehát mind biztosak!); *eseng* (I. 149 szerint azonos a sum. *šangu* 'pap' főnévvel, csak hogy e szavunkat Széchenyi alkotta 1831-ben; V. mégis azt meri mondani erről az egyeztetéséről: „az összefüggés a nál biztosabb, mert a *sangu* is egy *šegu* = dühöng, a beszéd innep. módjából ered"!); *ima* (I. 149 szerint azonos a sum. *imi*-teg, *imi*-tuk 'félelem' szókkal; igen ám, de Barczafalvi Szigvártja, 1787 előtt a magyar ember *ima* szót még nem ejtett ki a száján); *kör* (I. 153 szerint azonos a sum. *gír* 'összegyűjt', vagy a *gur* 'térni, fordulni' igékkel, az előbbivel t. i. azért, mert azt mondjuk: „*kör*-be állít", már pedig nyilvánvaló, hogy akik körbe álltak, azokat valaki összegyűjtötte; csak hogy a *kör* szót Kónyi János strázsamester uram találta volt ki 1779-ben); *köröz* (I. 153 szerint azonos a sum. *gur* 'küld' igével, csak az a baj, hogy ez a szavunk meg az 1779-ből való *kör*-nek 1836-ban született ivadéka); *lény* (I. 145 szerint azonos a sum. *lu* szóval, bár „nem biztos szóegyezés"; egészen biztossá válik azonban, ha tudjuk, hogy ez a *lény* 1791-ben látta meg először a napvilágot); *pír* (I. 150 szerint azonos a sum. *bir*, *pír* szóval, ámde a magyar szót az ismeretlen eredetű *piros* melléknévből csak 1783-ban vonta el Györfy József); *sarj* (I. 144 szerint azonos a sum. *tur* 'kicsiny, gyermek' szóval, s leánytestvére a finn „*titer*"!; számba se vehető csekélység u. i., hogy a magyar szó csak 1805-ben keletkezett); *terv* (I. 158 szerint azonos a sum. *ara* szóval, noha köztudomású dolog, hogy a magyar szó csak a 19. század első évtizedeiben keletkezett). Mondanom sem kell, hogy mindezen V. szerint ősmagyar, már a sumir korban is édes anyanyelvünkhöz tartozott szavakról a Nyelvújítási Szótárban akárki megglehet a fentebbi hiteles születési adatokat.

Íme ilyen tudománytalanok Vargának uralaltáji-sumir nyelvhasználati, amelyeket ő „Írás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez" címmel merészkedett nagy magabiztában a tudományos világ elé bocsátani. S ha már most a dolog érdeméről: az uralaltáji-sumir, illetőleg a bennünket első sorban érdeklő magyar-sumir nyelvrokonságról nyilatkozni akarunk, a legnagyobb határozottsággal kijelenthetjük, hogy ezt a rokonságot Vargának éppenséggel nem sikerült bebizonyítania, minthogy ilyen, minden nyelvhasználati és nyelvtörténeti módszert fölragó, tudománytalan eljárással nyelvrokonságot egyáltalában nem is lehet bizonyítani. Belső nyelvtani egyezést: képzőknek és ragoknak szabályos megfelelését sehoggy sem fedezhetünk föl Vargának avatatlan egybevetései között; ami pedig a nyelvszerkezetnek némely egyező természetű vonásait illeti, azok a kirívóan ellenkező vonások mellett elemi egyezéseknél egyébbnek nem tekinthetők. A minden hangtani és jelentéstani módszer nélkül, szójegyzékek merő összeböngészése útján, tudománytalanul végzett Varga-féle szóhasználatok a sumir szókincsnek

sem a magyar, sem a török szókinccsel való ősi egyezését nem igazolják. A nyelvrokonságot első sorban bizonyító fogalmak közül sem a számnevekben (lr. 159), sem a testrészek neveiben (lr. 142) nem találunk elfogadható egyezést; a névmások közül csupán az 1. személyi mutat kezdő mássalhangzójánál fogva a finnugorhoz véletlenül hasonlóságot (sum. *mu*, lr. 161, vö. ősfinnugor **m̥*, l. Szinnyi Nyelvhas.⁴ 105), már a 2. személyi sumir névmás, *zu*, *su* az ősfinnugor 3. személyivel (**s̥*) találkozik, a 3. személyi sumir *ni*, *bi* pedig a finnugortól teljesen elüt; ez azonban nem gátolja Vargát abban, hogy a névmások között „teljes és tökéletes egyezést” ne mondjon ki. A többi ősi fogalmak között itt-ott előforduló egy pár többé-kevésbé találkozó szóalak (pl. sum. *lil* lr. 142 ~ osztj. *lil*, vog. *ləl*, magy. *lél-ék*; sum. *hal* és *ha* ~ m. *hal* lr. 147, bár a magyar szónak ősalakja **kala* hangzású lehetett; „*nab* = egy égi test, vlsz. [olv. valószínűleg] a nap” ~ m. *nap* lr. 149; sum. *gid*, *kid* 'megragad, fog, köt' ~ m. *köt* lr. 153 stb.) nem lehet egyéb merőben véletlen egyezésnél, ami a sumir nyelvnek egytagú szavainál és számtalan egyalakú szavánál fogva (vö. pl. a jelentéstani kifogások közt tárgyalt kétféle *kur* szót stb.) úgyszólván kikerülhetetlen dolog,¹ s ez a módszeres nyelvhasználatban mindig számításba veendő körülmény.

Ilyen eljárással végzett nyelvhasználati után Varga a következő nagyhangú és tősgyökeres debreceni magyarsággal írottak éppen nem mondható kijelentést teszi:

„A fentiek alapján bátran állíthatjuk, hogy a sumir az ural-alt. nagy népcsaládnak egyik tagja volt. — Tudatában vagyunk az állítás nagy horderejének, de minden objektiv kritikust arra kérünk, bizonyítékainkat vizsgálja azon törvények és nyelvi sajátosságok figyelembevételével, a melyek minálunk a legkomolyabb kritikai mérlegelés tárgyát képezték minden egyes állításunk kimondásánál” (lr. 162-163).

Csodálatos, határtalan naivság, amely egyenesen kihívja a kritikát! A főt jellemzett nyelvhasználati eljárást nyelvtudományi törvények alapján végzettnek csupán az mondhatja, aki az összehasonlító nyelv kutatásnak ábécéjét sem ismeri s akiből a nyelvészeti iskolázottság és a modern nyelvtudományi gondolkodásmód teljességgel hiányzik.

Szerzőnk azonban ezen szerinte „nagy horderejű”, de minden tudományos érték nélkül való nyomozásokkal nem éri be. A következőkben (lr. 165. s köv. ll.) tovább is megy, s az ural-altájiság terén végzett nyelvtudományi kutatások ismerete

¹ Véletlen egyezésekre teljesen különböző nyelvek szavai között példákat láss Simonyitól Nyr. 28:568 és 44:2. 1.; vö. még albán *vaj* és magy. *vaj* (l. Nyr. 44:96); továbbá Schmidt Józseftől NyK. 36:467; ezekhez a magam részéről a következőt csatolhatom: gör. πιστός 'hiteles, hihető, bizonyos, biztos, meghitt' (l. Soltész-Szinnyi: Görög. magy. szótár) és magy. *biztos*! (A legérdekesebb a dologban az, hogy a magyar szó csak Faludinál mutatkozik először. L. NyÚSz.)

és figyelembe vétele nélkül „az ural-altai nyelvekben található főbb assyr-babyloni, ill. semita kölcsönzések” megállapítására is vállalkozik. Miért ne? Nincs könnyebb dolog a világon, mint módszer nélkül úzni nyelvhasznítást, ha ezeket a nyelvhasznításokat tudományos testület elé bocsátatlanul magunk írhatjuk a könyvnyomatos gép alá, vagy ha találhatunk olyan, egyébként tudományos társaságtól kiadott folyóiratot, amelynek szerkesztője, a nyelvtudományhoz mit sem értve, szakemberek megkérdezése nélkül készpénzül fogad el tőlünk mindent, amint az Erdélyi Múzeum szerkesztője cselekedte! Ehhez a nyelvészkedéshez mi sem kell egyéb, mint két-három, vagy több tetzés szerinti nyelvnek szójegyzékeit előszedni s az illető nyelvek terén végzett külön módszeres kutatások előtt egyszerűen szemet húnyva, s minden tudományos nyelvhasznítási elvet félredobva, sorra kiirogatni belőlük mindazon szokat, amelyek hangzásra és jelentésre nézve egymáshoz hasonlítani látszanak. Így nyomozza Varga természetesen az ural-altái nyelvekre tett semita hatásokat is, amelyeknek külön bírálatába szükségtelen bocsátkoznunk; elég, ha jellemzésükre csupán két magyar szavunkat említjük meg: a *hálál* igét és a *parancs* főnevet, amelyek V. szerint szintén ősrégi semita kölcsönzések. Amaz szerinte nem egyéb, mint az „assyr-babyloni, ill. semita” *alálu* ‘ujjong, hangosan kiált’ (Ir. 167); emez mi lehetne más, mint az „assyr-babyloni, ill. semita” *paršu*. Hogy a *hálál* ige a szlovén *hvála* magyar másának,¹ a *hála* főnévnek itt e mai magyar hazában keletkezett denom. -l képzős származéka (mint *drága* ~ *drágá l* stb.), s hogy jelentésében sincs semmi az ujjongásból és hangos kiáltásból, továbbá hogy a *parancs* szó csak úgy vonódott el nyelvünkben a régibb, de szintén csak a mai hazában és szintén szlávoktól eltanult *parancsol*² igéből: mindezt „az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez” „nyelvtörténeti adalékokat” s a magyar nyelvben ős asszir-babiloni, illetőleg sémita hatásokat nyomozó asszir-babiloni nyelvésznek tudnia teljesen fölösleges. Varga azonban még itt sem áll meg. Szent örületében behúnyt szemmel is látomásokat lát: kassita-sumir-uralaltái, elami-sumir-uralaltái, hittita-sumir-uralaltái, etruszk-uralaltái s végül sumir-egyiptomi szóegyezéseket (Ir. 175. s köv. ll.), ahová őt véges tudományommal s meg nem mámorosodott, józan módszeremmel nem is követhetem. Itt már Horvát István szellemének árnya lebeg. És mindezen, itt bemutatott tudománytalan nyomozások elé Varga ilyen fejezetcímet mer adni: „Az előázsiai történet szereplő népeinek prehistorikus élete nyelvtörténeti alapon megvilágítva” (Ir. 129). Jaj annak az ókori történelemnek, amelynek homályaiba ilyen nyelvtörténeti fáklyával világítanak be!

¹ L. Melich: Szláv jövevényszavaink I. 2: 262–264.

² L. NyÚSz., Miklosich id. m., Nyr. 11: 362 és Melich id. m. I. 2: 362.

Sem időm, sem terem nem engedi, hogy Vargának valamennyi, akár szorosabb uralaltáji-sumir, akár még szorosabb finnugor-sumir nyelvhasználatát külön-külön bíráló tárgyává tegyem, de nyelvtudományi iskolázottságának jellemzése a főtebbiek mellé meg kell még jegyezni, hogy néhány helyből kitetszőleg nyelvtudományi alapfogalmakkal sem látszik tisztában lenni: a *hánnyad-án*, *ötöd-én*-féle szavaknak *-án*, *-én* végződését ugyanis, valamint *-szor*, *-szér*-, *-ször* ragunkat is képzőnek nevezi (I. 161); a *zs* hangot pedig, az Erdélyi Múzeumnak is nagyobb dicsőségére, a kettős mássalhangzók közé sorozza (Sk. 111).

Mindezekből — úgy vélem — eléggé nyilvánvaló, hogy Varga Zsigmond az óriási föladathoz, az állítólagos uralaltáji-sumir nyelvrokonság bizonyításához s általában a sumir kérdés nyelvi részének megoldásához nemcsak hogy a legnagyobb készségtelenséggel, az egyes ural-altáji nyelvcsaládok kutatása terén végzett külön tudományos eredményeknek ismerete nélkül, hanem egyszersmind teljes hivatatlansággal, a nyelvtudomány módszerében való megdöbbentő járatlansággal is fogott. Tudományosan gondolkodó ember nem vállalkozik olyan föladat megoldására, amelyhez sem a szükséges ismereteket, sem az alkalmazandó módszert magáévá nem tette. Varga Zsigmond gyermekjátéknak képzelte az összehasonlító nyelvtudományt; azt hitte, hogy a sumir nyelvről írt nyelvtanok és szótárak ismerete, „édes anyanyelvünk egyedüli bírása“, valamint az ural-altáji nyelvek szógyűjteményeinek pusztá böngészgetése elegendő egy ilyen rendkívül nehéz nyelvrokonsági kérdésnek tisztázásához és eldöntéséhez. Az „összehasonlító nyelvtörténeti kutatás“ elveit sikerrel alkalmazhatónak vélte mindenki részéről, aki „nyelvészeti téren tevékenykedik“ (Sk. 108), pedig e hitében kettős csalódás van. Egyik, hogy a „nyelvészeti téren való tevékenykedés“ — uti figura docet — még nem tudományos működés; másik, hogy részletes bírálótanunk tanúsága szerint V. az összehasonlító nyelvészet s általában a nyelvtudomány elveit teljességgel nem ismeri. A tudományos bűvárkodásnak egyik alapelve ugyanis az, hogy a megoldandó kérdés vizsgálatában figyelembe kell venni az előző kutatások eredményeit, nyelvhasználatban pedig számba kell venni mindazon nyelvtörténeti eredményeket, melyeket az összehasonlított egyes nyelvek külön nyomonjárása terén vívott ki a tudomány. Ezt Varga tenni elmulasztotta, ezeket az eredményeket — amint láttuk — nem is ismeri. Ennek lett aztán a következménye az, hogy V. a majdnem ötezer év előtti sumir szokat olyan magyar szókkal és szóalakokkal egyeztetette, amelyek a sumir korszakban a magyar nyelvben (ha ugyan ez ősrégi időben különvált finnugor nyelvekről és külön magyar nyelvről egyáltalán beszélhetünk már) még meg sem lehettek, mert a szigorú módszerrel végzett kutatások eredményei szerint e szavaink és szóalakjaink a magyar nyelv fejlődésének csak újabb korszakaiban, némelyek közülük éppenséggel csak a legutóbbi századokban keletkeztek.

Varga Zsigmond a sumir és magyar, illetőleg egyéb ural-altáji szókat minden hangtani és jelentéstani törvényszerűség nélkül, teljesen vaktában, a jelentés szempontjából meg sokszor minden józan gondolkodás ellenére egyezteti. A hangtani egyeztetésekben tudománytalan eljárása annyira megy, hogy a sumir szókat a magyar, illetőleg más ural-altáji szóknak tetszés szerinti részével: majd csupán első szótagjával, majd a közepével, majd a végszótagjával, majd két egymás melletti mássalhangzójával, néha meg éppen egymástól távol eső mássalhangzóikkal is egyezteteti, anélkül, hogy a szók többi elemeinek rendeltetését s a sumir szókhoz való viszonyát egyáltalán vizsgálat tárgyává tenné. Ez nem nyelvhasználat, ez nem tudomány!

Szakember előtt fölös fáradozásnak tetszhetik, hogy én a Varga Zsigmond tudománytalan nyelvhasználatára ennyi időt és tintát pazaroltam. Azonban lehetetlen volt hallgatnom. Varga a tudomány álarcában jelent meg, mert magát nyelvtudósnak, az összehasonlító nyelvészet elveiben járatosnak mondotta. Tanár lévén, tanításait bizonyára a tanári székből is hirdeti és ezentúl is hirdetni kívánja a fogékony ifjúságnak. Ez ellen tehát a tudomány komolysága, a nyelvtudomány becsülete nevében a leghangosabban tiltakoznunk kell. Az ilyen „nyelvészeti téren való tevékenységnek“, az ilyen nyelvészkedésnek az ideje régen lejárt, s a legnagyobb felelősség hármlik az olyan folyóiratra is, amely — mint az Erdélyi Múzeum — ily tudománytalan dolgozatoknak, ilyen száz év előtti délibábos *rajzolatoknak* helyet adni nem áttal, aláásván vele egy régi és érdemes erdélyi tudományos egyesületnek tekintélyét.¹ De elszomorító az eset magára az íróra nézve is, aki a sumir kérdésnek nagy külföldi irodalmát elégséges ítélő tehetség nélkül tanulmányozgatván, a szükséges nyelvtudományi iskolázottság nélkül, naiv magabizásában olyan nyelvhasználatokkal lépett a tudományos világ elé, amelyek miatt mindenkor szégyenkeznie kell. Az ő tudományos jövője, további irodalmi munkássága érdekében is föl kellett emelnünk tiltakozó szavunkat, hogy megállítsuk őt balgató irányában.

*

Cikkem befejezése után jutott tudomásomra, hogy Varga Zsigmond a maga fönt értékelt nyelvhasználatát valóban annyira készpénznek veszi, hogy a Protestáns Szemle 27-ik évfolyamának 1. füzetében egyenesen vallástörténeti következtetéseket is épít rájuk. Kötelességem a Szemle olvasóit is figyelmeztetni arra, hogy Vargának nyelvi nyomozásai *minden tudományos alap és érték nélkül való* üres szappanbuborékok.

¹ Mert megjegyzendő, hogy a fönt bíralt nyelvhasználatoknak nagy része Vargának másik dolgozatában is megtalálható, amely pedig az Erdélyi Múzeumban jelent meg.

A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Pázmándiság.

Irta Simai Ödön.

Horvát István, akiről tudva van, hogy egyik oszlopos tagja volt délibábos nyelvhasznítóinknak, ezt a kérdést teszi fel Pápay Literaturáját bírálva a Hazai Tudósításokban (1808: I: 323): „Mikor lehet két nyelvet úgy egybe hasonlítani, hogy az *Otrokotsiságot*, *Kalmárságot*, és *Pázmándiságot* (így nevezik ma közönségesen a' botlást) elkerülhessük?” Ebből a kérdésből az látszik, hogy a magyar nyelvhasznításnak említett három útvesztőkben bolyongó, zavaros, minden komolyabb nyelvtudományt nélkülöző bajnoka a XIX. század legelején már kellő értékében állt nyelvészeink előtt. Az első kettőnek hire-neve mostanig fennmaradt, s ha ingatag talajú etimologizálást jellemezni akarunk, nevükkel bélyegezzük meg az erőszakos rokonító törekvést. Az utolsóról kevés szó esett eddig, innen van, hogy a XVIII. század végebeli tudományos életet tárgyaló újabb kutatások közben neve nem igen szerepel; pedig működése belejátszott ismert szófáragóinknak, különösen pedig Dugonicsnak nyelvészkedő igyekezetébe, sőt magának Horvát Istvánnak egy-néhány hóbortja is tőle származik.

Magáról Pázmándy Sámuelről csupán azt tudjuk, hogy ügyvéd és Fehérmegye táblabírája volt, munkája, melyben szónyomozásait elkövette: *Schediasmata praeludialia Cogitationum Coniecturalium circa originem, Sedesque antiquas et linguam Vhro-Magyarum populorum* címmel 1786-ban¹ 314 lapnyi terjedelemben jelent meg. Együtt van ebben a könyvben a korabeli nyelvhasznításnak minden iránya, van benne héber-magyar, török-magyar, és finn-magyar rokonítás is, nemkülönben egész gyűjteménye szláv-magyar szóegyeztéseknek. Bibliai nép és személynevek kerülnek nála a legképtelenebb könnyelműséggel fejtegetve magyar szavakkal rokonságba, s mindez csak azért, hogy nyelvünk ősisége, bibliai eredete behizonyosodjék. Nem volna érdemes most összehasonlító nyelvtudományunknak előrehaladott korában bohóságaival foglalkozni, ha több kikövetkeztetése magára nem vonta volna nyelvújítóink figyelmét is, ha a scythá-hun-magyar nyelv boncolgatása közben rá nem mutat arra is, hol keressük néhány eddig ismeretlen eredetű új szavunknak forrását, vagy kevésbé ismert tájszavunknak jelentését.

¹ Széchy Károly említi egy másik munkáját is az Ir. Közl.-ben (1895: 8). Minthogy ezt nem tudtam megkapni, idejegyzem, amit róla mond: „Majd Pázmándy Sámuel, ki a Halotti Beszédet és Könyörgést a következő évben újra közrebocsátja, folytatja tovább a vizsgálódást, kizárólag a nyelv tekintetében. Sem maga, sem munkája nem nevezetes, de figyelemre és fölemlítésre méltó azért, mert a *feze* szót ő egyeztetni először a *fészek*-kel, s az *achsin* szót ő veti össze először az *akká*-val s az egész emléket a régi török-finn keverék-nyelvjárás maradványának vallja.”

Ismeretes dolog, s Horvát Istvánnak tulajdonított magyarázata az *Ádám* névnek az *ad ám*-mal való azonosítás; ennek a szófejtésnek nyoma található Pázmándy következő megállapításában: *Adam, loco Adamán, correpta utraque syllaba, dationem lingua nostra Chananaeo-Mogerica denotet*“ (86). Sokat foglalkoztatja már ezen időben a minden nyelvtörténeti alap nélkül dolgozó nyelvészkedőket is az *isten, ember, hun, Éva, Babel* stb. szavak eredete. Pázmándynál is megtaláljuk ezeknek, valamint sok egyéb bibliai névnek nevetséges magyarázatait. Pl. *Amalech* seu dicamus *Nyomalék* — ex *Nyom* conglutinationum 41 – 43. l. *Aramaeus* a magyar *haramia*¹ 91. l. stb.

A *Valhatla* eredetét például a *halvala* magyar szóban látja, melybe nemcsak a *halál*, hanem az isten fogalmát is belemagyarázza. Egyik bizonyága a nép- és tündérmesék kezdő mondata: „*Ha vala, ha Ne vala*, Heted-hét Ország ellen vala, még az *Obrentzián*-is túl vala“; s itt az utóbbi sokat vitatott mesebeli vidéket *ultra Obriam*-mal magyarázza.

Legtöbb figyelmet a könyvben az a két szógyűjtemény érdemel, melyben egyrészt a magyar-jazyg, másrészt a magyar-illyr rokonságot bizonyítgatja. Az első, a *Centuria vocum Jazygicarum* tulajdonképpen Pejachevich Xaver Ferenc pozsegai apát száz szóból álló gyűjteményének lenyomata (175–179 l.) s a föníciai nyelvrokonság bizonyosságául is szolgál. Ugy gondolom, hogy ezeket a szavakat tájszóknak kell tekintenünk, s épen ezért, régi feljegyzések lévén, néhányat értelmezéseikkel együtt közlök; kiegészítésül szolgálhatnak a MTsz.-hoz.

Lentorna. Fenestra ex cuticula pellucida, qua intestina animalum inuoluntur. NySz. MTsz. csupán *lantorna* alakban.

Tsore. Ferculum ex lacte coagulato. MTsz. vö. csóré.

Vértelek. Frons domus inter pauimentum superius, et latera tecti intercepta. Vö. MTsz.

Pendel-kortz. Ligulare qua foeminarum indusium ex humeris pendet.

Mants. Globus ligneus e nodo ligni pro lusu. MTsz.-ban is.

Szüellék. Reliquiae foeni in praesepti. MTsz.-ben nem találom.

Sut. Angulus intra murum, et fornacem. Vö. NySz. és MTsz.

Vertéke. Instrumentum, e quo expansa fila in globum contorquent; a MTsz. csak *vertelyke-levél*: a motollának valami része. [Ném. *Wirtel* pörgető, pereszlen. A szerk.]

Kantár-fa. Trabes in cellario vasis suppositae. Vö. MTsz. *gantár*.

Sejt. Fauum melis. L. NyÚSz. I. *sejt* szavát.

Tságyatyú, pars aratri. L. MTsz.

Tselő. Pars dextra pro dirigendis solis bobus, non item equis.

Tsikótó, fergetyü, kese-fa [kisafo]. Instrumenta ad plaustrum, vel aratrum pertinentia.

¹ Nobis actu vocatur Latro vel Praedo *Haramia*, vel *Bojnyik*; id est *Aramaeus* vel *Phoenix*, Graecis recte *Phojuik*: quod inter cetera etiam *linguae nostrae antiquitalis non postremum argumentum est*.

Ennél is érdekesebb a Syllabus vocum hungarico-illyricarum c. gyűjtemény, melyben körülbelül 600 magyar szót állít egybe illir szavakkal, bizonyítva, mily sok szót vetek át tőlünk a — szlávok (!). Erőszakos egyeztetése közben néhány újítást is elkövet, hogy a két nyelv szavát annál hasonlóbbá tegye külsőleg; nyelvújítóink az új szavak ősiségének igazolására hamis alapot találtak nála. Ez az összeállítás azt hiszem Verancsicsé után a legrégebb, s bizonyára a magyar-szláv átvételeknek nem egy helyes példáját tartalmazza. Innen is csak az érdekesebbeket mutatom be, főleg a nyelvújítók szempontjából figyelembe jöhető szavakat.

Illyrice	Hungarice	Latine
Hudoba Utvora	Udvari <i>járán</i> , ¹ késértet, <i>Hódos</i>	Spectrum
Vráts	<i>Varás</i> , ² Varásló	Praestigator, Incantator
Vracsara	<i>Varás Aszszon</i> ³	Praestigatrix
Szmiati	Nevetni, quasi <i>Szemeskedni</i> ⁴	Ridere, Cacchinare
Tuntaf vel Turtav	<i>Dundi</i> , ⁵ alamuszi	Mollis, frivolus
Csurdia	(<i>Csurdol</i>) ⁶ nobis defluit)	Chlamis breuior, quasi breuiter defluens
Ottarak	<i>Töröközö</i> -ruha [így]	Abstensorium
Duga	<i>Duga</i>	Frustr. quodlibet [<i>dugába dül</i>] singulare dolii
Dugme	<i>Dugmán</i> ⁷ Gomb	Nodus
Ilike	Quasi <i>Ülöke</i> ⁸ in quo nodus residet Gombház	Oscilla nodorum
Sesir	<i>Süsi</i> , ⁹ <i>Süsiike</i> , kalap	Petatus germanicus
Upasti	<i>Huppanni</i> ¹⁰	Cadere
Utsiti	(quasi <i>öcseletni</i>) ¹¹	Docere
Csav-lár	Csatos, Kovács olim <i>Csat-ar</i> ¹²	Fibularius

¹ Talán *járvány*, lehet azonban, hogy saját képzése, mert ismeri az *-án* magyar képzőt, ezt látja pl. a *top-án-ka* szóban is.

² Alkalmasint MA. szótárából véve, (*varási*) mert PP.-val együtt ez is előtte volt.

³ Első összetétele a *varázs*-nak. Vö. MNy. 7:127. Innen indul aztán a nyelvújítóinkhoz fejlődő útjára.

⁴ NySz.-ban: *szemeskedés*-re egy adat Gyöngyösiből: circumspectio jelentésben.

⁵ MTSz. szerint kövér a jelentése, persze ilyen eltérések nem okoztak Pázmándynak nehézséget.

⁶ Vö. *csurdollig* megtelik.

⁷ *mán* képzővel erőszakolva, vö. *dugvány* NyÚSz. I.

⁸ MTSz. szerint padot is jelent. Pázmándy is erre gondolt.

⁹ Gyermekfejkötő és sapka jelentésben ismeri a MTSz. Kicsinyített alakját nem.

¹⁰ Puffan (leesve) a MTSz.-ban.

¹¹ vagyis *ecselet*.

¹² Az *-ár* végű szláv szavakra vonatkozólag a *csav-lár* szóhoz a következő megjegyzést fűzi: „Csak fájlalni kell, hogy magyarjaink ezen *igazi* magyar képzésmódot különösen az új szók alkotásánál lassan lassan más hasonló képzésmóddal együtt mellőzvé a leggazdagabb nyelvnek elszegényedéséhez

Igrács	<i>Ugrács</i>	Saltator
Pazar	<i>Pazar</i> , ¹ Pazariás ²	Nundinae, mercatus
Pazariti	Vásárolni, <i>alkudozm</i> ³	Nundinare
Zavertenje	Kergeteg, Fömozgás, szédülés, <i>zavartvány</i>	Vertigo, Sideratio
Páczka	<i>Páczika</i>	Ferula
Pag-ad-Uria	<i>Pagon</i> adói-Uraság	Officium quaestorium
Példen	<i>Példán</i> , ⁴ Példás	Exemplaris
Pelduványe	<i>Példavány</i> ⁴	Repraesentatio
Pepél, Lúg	<i>Pepecs</i> , ⁵ Lúg	Ciner, lixiuium
Pepelnyák	<i>Pepets</i>	Panis cinericius
Patantia	<i>Pattancs</i>	Sclopous bellicus maior
Pikam	Bököm, Büköm, <i>Ököm</i>	Pungo
Pipánye	<i>Pipongás</i> ⁶	Palpamentum, Obseruatio
Pipávecz	<i>Pippancs, raggancs</i> ⁶	Palpo, Palpator
Pír	<i>Pír</i> (pagi nomen) ⁷	Nuptiae
Plács	<i>Pillacs Pillácsolás</i> ⁸	Lachrymatio
Pláh	<i>Pilloga</i> ⁹	Pavidus
Pláv	<i>Halav</i> , Halaván	Fuscus, Giluus
Playbász	<i>Plajbász</i>	Cerussa
Bréme	<i>Biromán</i> ¹⁰	Onus, sagma
Kálam	<i>Kálom</i> (Ás-kálom) ¹¹	Rimo, Cuneo
Álduván, Álduványe	<i>Áldován</i>	Sacrificatus, -catio
Csuvár	<i>Csavar</i> , Csavargó	Custos
Banta	Bántás, <i>Bántovány</i>	Molestia, molestatio
Banki	Banko, <i>Bank</i>	Transtra
Búczko	<i>Buczkos, Poczkos</i>	Buccatus
Bubam	<i>Búbzom</i> ¹²	Pugno, percutio

alkalmat szolgállattak. Gombár, Hegedár, Kulcsár, Gerebenár, Csatár, Czipelár, Csizmár, Likár, Szablyár mind valamennyi egyformán magyar gyökérből képzett igen jó magyar szavak. S mi mégis azon fogalmak megjelölésére, melyeket igen jó magyar, egyetlen szóval kényelmesen kifejezhetnénk, legtöbbször két szót használunk nyelvünk tunya elhanyagolásával.“ Kell-e ennél nagyobb biztatás a nyelvtudomány nélküli újítóknak idegen képzők bitangolására! Vö. még a NyÚSz. I.-ben csatár.

¹ Alább ugyanígy Pazár.

² His vocibus nunc potissimum pro dilapidatione vtimur. Vö. NyÚSz. I. *pazar!* s *Pazár*, komár Mercator.

³ Szintén első adatunk e szóra.

⁴ Mint a NyÚSz. II. mutatja, *Dugonics* használja az elsőt, már 1790-ben, egész bizonyos, hogy ő, kinek szószármaztatásai is tökéletesen a *Schediasmata szellemében* történtek, innen vette; a *példamány* is élt ebben a korban, még 1806-ban is azt olvasom a Haz. Tud.-ban (264 l.): „hátra maradt *Példamányi* találatnak.”

⁵ NySz. csak továbbképzéseit: *pepecsel*, *pepecses*-t ismeri.

⁶ *Hízeltető, töröltető* jelentésű ilyen szavakat nem ismernek szótáraink.

⁷ Vö. NyÚSz. I.

⁸ Vö. MTSz. *pilácsol*.

⁹ NySz.-ban csak *pillogó*; vö. *rezge, rozoga, kerge*.

¹⁰ Barczafalvi Szabónál is 1786-ban.

¹¹ Az első kísérlet képzőknek önálló szavakul történő leszakítására.

¹² Vö. MTSz. *búboz, megbúboz* = megcibál.

Még csak a *sírbolt* szót emlitem, amellyel a *Sürboldshaus* német szót teszi magyarrá;¹ ez a szó itt fordul elő tudomásunk szerint először, s más említett szóval együtt azt bizonyítja, hogy Pázmándy szófaragóinknak nemcsak utmutató forrása lehetett, hanem menedékhelye is egy-egy új szó régiségének igazolására. Így a Schediasmata-k arról is meggyőzhetnek, hogy az erőszakos szójutításnak, tágabb értelemben a XVIII. század végén megindult egész nyelvújításunknak egyik gyökérszálát az Otrókotsiságban, Pázmándiságban kell keresnünk.

TOBORZOK, TOBORZÓ, TOBORZÁS.

Irta Réthei Prikkel Marián.

Ezen szók eredete megvilágítást kíván, mert még nyelv-tudósok is téves véleményben vannak az etymonjukról. A NyÚSz.-ban azt olvasom, hogy a *toborzok* „a régi nyelvben egy különös neme volt a magyar táncnak” (342.); Simonyi Zs. pedig legújabbán azt erősíti, hogy a *toborzás* szó „eredetileg az ilyen alkalommal járt *toborzó*, vagyis *toporzékoló* táncot jelentette (Nyr 43:390.). Tehát *toborzok* = különös régi magyar táncnem; *toborzás* = hadszedéskor járt tánc; *toborzó* = *toporzékoló* tánc. Három állítás — ugyanannyi tévedés.

A tévedések alapjául kétségtelenül Verancsics Antalnak egy mellékes észrevétele szolgált. Ez ugyanis Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt (kiadva Mon. Hung. Hist. Script. III.) c. művének egyik helyén úgy odavetőleg fölemlíti, hogy Szapolyai János vajda a lázadó Székely György paraszt-vezér kínzatása közben „az ő vitézivel *toborzok táncot* jártata” (11. l.) s magyarázatul jegyzetben hozzát teszi, hogy „alias *hajdó táncot*”. Ezen adat szerint a *toborzoktánc* = hajdutánc valóban a magyar tánc különös nemének van feltüntetve, csak hogy persze hibásan. Magam is ténynek fogadtam el régebben, mert a hajdutáncról írt értekezésemben (Ethnographia 16:225—239.) a *toborzok*-ot azonosnak magyaráztam a *hajdutánc*-cal.

A téves felfogás erősítésében s elterjesztésében része volt Heltai G. krónikájának is, melyben egyebek közt Kinizsi Pál kenyérmezei táncáról ez olvasható: „Es mikoron minden vitez ott *toborzót* iárna, intec az vitezec Kinizsi Pált is, hogy ő is meg mutatná az ő diadalmas vigasságát. Fel szökellec ez okáért es ott hátára tévé a jobb kezét es fogaival fel harapa a földről egy nagy töröknec holt testét es az száíában hordozván sokáig ott tántzola véle a hősec között” (159.).

¹ in Frisonia monumentum sepulchrale: cui nomen *Sürboldshaus* adhaesit 288 l.

Mivel itt Heltai arról beszél, hogy minden vitéz *toborzót* járt, könnyen megérthető az az általános — bár szintén téves — föltevés, hogy a *toborzó* szóval valami sajátos hadi (katonai) táncot akart jelenteni. Ám hogy e föltevés nem eléggé alapos, kitűnik Kinizsi nyomban következő *toborzó-jából*, mely a török holttestnek virtuskodó felharapásán kívül semmi katonai vonást nem mutat, mert hiszen fegyver nélkül, hátratett jobbal járta.

Egyébként is teljes történeti bizonyossággal ki lehet mutatni, hogy a *toborzó*-val testvér *toborzék*, *toborzok* se valami hadi, vagy akár másféle táncfajt jelentett, hanem egyáltalán a tripudium, tánc fogalomnak volt egyik eredeti magyar neve — a *lejtés*, *szökés*, *tombolás* és *ugrálás* mellett. Kitűnik ez mind régebbi szótárainkból, mind egyéb nyelvelméleinkből.

MA.-nél és PPB. szótárában a *toborzok* (az utóbbinál *topporzok* is!) egybehangzóan am. tripudium, chorea, saltatio és *toborzokjárás*: tripudiatio; Barótinál (Kisd. szót. ²): „táncz, szökés, ugrálás, ugrándozás“. Tehát egyiknél sem táncfaj, hanem általában: tánc.

Es szótárainkat nyelvelméleink is igazolják. Így Bornemisza Péter prédikációiban a *toborzék* = tánc: „Nemelly igen megvakult lator *toborzékol* nyom [vö. *táncot* nyom NySz.] es meghayigattya magát az hohar előtt“ (574.). Szilágyi Benő István, Comenius Januájának fordítója ezt a latin mondást: „choreis et tripudiis lascivi se exercent“ így magyarítja: „A tánczockal és szökdécseléseckel (ugrálásokkal, *toborzikockal*) a faitalanoc gyakarolyác magocat“ (209.); vagyis a *toborzik* nála is am. chorea, tripudium.

A *toborzék* igei származéka, a *toborzékol* sem azt jelentette, hogy valami különös táncot táncol, hanem csak: táncol, táncot jár. Bizonyosságok: „Azokkal edgyütt isznak, edgyütt vélek nyálaskodnak, közöslég vélek *toborzikolnak*“ (Szentpéteri, Hangos tromb. 1698., 59. a.). „Az ugrást avagy tánczolást tombolásnak avagy *toborzikolásnak* fordittya“ (Debreczeni Kalocsa J., Kereskedés 1693., 376. l.).

Külömben a *toborzék*, *toborzok* szónak etymonja is azt mutatja, hogy már kezdettől fogva csak ugrálást, táncot jelentett.

A NySz. ugyan a *d* betűnél, a *dobol* ige után közli az e szóra vonatkozó adatokat, de minden bizonnyal hibásan, mert a való származás szerint a *típor* ige után volna helyük.

Alig lehet ugyanis kétséges, hogy a *toborzék*, *toborzok* eredeti formája *toporzék* volt (még ma is: *toporzékol*, nem *toborzékol*, vö. PPB.-nál: *topporzok*!). Ennek gyökérszava pedig nem egyéb, mint a Csallóközben mai napig járatos *top* = lép hangfestő ige¹ (MTsz.), melynek gyakorító származéka *topor* (Göcsej-

¹ Tehát ugyanaz az alapige, melynek származékai a *topog*, *topol*, *toporog*, *toppan* is.

ben: *tapor* MTsz.), közönséges használatban: *tipor*. A *tapor* igéből őseink -z képzővel újabb frequentativumot alkottak a *toporz* igeformában, melynek -z-je azonos a *vonz*, *oldoz*, *toldoz*, *üldöz* stb. igékbeli -z-vel. Ez véleményem szerint még tovább képződve máig él a népnyelvben használatos *toporcol* = *topogva jár* (Cz.-F.) és *tiporcol* = *tipeg-topog* (MTsz.) igékben. Végül a *toporz* igéből -ék deverbális képzővel *toporzék* főnevet képeztek, amely épolyan nomen actionis (tulajdonképpen am. lépegetés, lépdegelés, azután tánc), minők teszem a *haladék* = halasztás és a *játék* = játszás (nb. Zalaiban *jácék* is a *játsz*-alapszóból MTsz.).

A *toporzék* p-jéből alkalmasint a rákövetkező zöngés z hatása alatt vált b, azaz: *toborzék*, melynek tovább a *toborzok* oly változata, milyen a *fazok* a *fazék*-nak, *marok* a *marék*-nak stb.

E leszármazás, úgy hiszem, eléggé megvilágítja előttünk Verancsics tévedését, mert meggyőzhet róla, hogy az említette *toborzok-tánc* tulajdonképpen csak olyan tautologias szópárosítás (eredeti + idegen szó), aminők még nyelvünkben a *fele-barát*, *kő-szikla*, *per-patvar*, *szó-beszéd*, *szél-vihar*, *zúz-maráz* stb. Mikor tehát V. azt jegyzi meg a *toborzok-tánc* magyarázatául, hogy „alias *hajdó tánc*“, világos, hogy csupán annyiban állít igazat, mert Székely György kényszerülve ugráló vitézei *hajdúk* (azaz: gyalogkatonák) voltak, s így táncuk természetesen *hajdúk tánca* volt, de nem a különleges *hajdútánc*, melynek mint sajátosan fegyveres (karddal és szekercével táncolt) táncnak járását ez esetben (foglyok táncáról lévén szó!) föl sem tehetjük.

Valószínű, hogy a *toporzék* közvetlen alapszavát, a *toporz* igét a 16. században — legalább is Erdélyben — még használták, mert Heltai G. belőle alkotta ugyancsak a *tánc*, *tripudium* értelemre, hihetően a *lejtő* (*tripudium* MA.) analogiájára, a *torborzó* szóalakot. Ez sehol másutt nem kerül elő a régiségben, tehát bátran Heltai alkotásának tarthatjuk.

Kétségtelenül tévedés, amit Simonyi állít a *toborzás* név multjáról, hogy t. i. a hadszedés alkalmával járt „*toborzó* vagyis *toporzékoló* táncot jelentette“ (Nyr. 43:390.). Hiszen a *toborzás*-nak egyáltalán semmi nyoma a régiségben. Tudtommal Helmecky M. Jelenkorának első (1832.) évfolyamában olvasható először (509.), még pedig nem tánc, hanem a maig általános *werbung*: *katonafogadás* értelemben (így a NyUSz. szerint is).

Tény, hogy a nyelvújítók a hajdani *toborz* (*toporz*) igét — valószínűleg Heltai *torborzó*-jából kikövetkeztetve — felújították: 1. haditáncot járni és 2. hadat szedni, fogadni értelemmel; s azután új *toborzó*-t alkottak belőle: 1. hadfogadó (verbuváló) katona, 2. hadfogadó csapat és 3. hadfogadó (verbunkos) tánc jelentésben. Ugyanők képezték a *toborzás* főnevet a verbuválás, *katonaszedés* fogalomra.

Hogy ezen neolog műveletnek ki volt a mestere, azt nem lehet biztosan megállapítani. Cz.-F. szerint a *toborz* ige már Baróti Szabó Dávidnál előkerül katonás magyar táncot jár értelemben. Ha ez igaz, bár én eddig nem akadtam nyomára B. műveiben, akkor voltaképpen ő, nem pedig Berzsényi vetette meg alapját (mint a NyÚSz. állítja) a verbunkos tánc *toborzó* elnevezésének; noha annyi bizonyos, hogy az újabb korban ezen alakjával Berzsényi használta elsőnek a *toborzó*-t (Versei 1816., 204.). A *toborzani* ige verbuválni s a *toborzás* főnév verbuválás jelentésben való elterjedésének kiinduló pontja minden bizonnyal Berzsényi *toborzó*-ja (*werbung*) volt.

A NyÚSz. nem említi, hogy a verbunkos táncot nyelvújítóink — a *toborzó*-t megkurítva — *tobor*-nak is magyarították. Cz.-F. szótára szerint „a *tobor* a magyar táncznak azon saját ütenyű nemét jelenthette, melyet ma a nép németesen *verbunkos*-nak nevez.” S hogy íróink használták is a *tobor*-t, mutatja Horváth Mihály nagy nemzeti történetének az a helye, hol Brandenburgi György örgróf egyik levele nyomán II. Lajos király farsangolásáról meg van örökítve, hogy „utóbb a király s más urak *tobort* (táncot) jártak” (3:327.).

A *verbunk* magyarításáról lévén szó, nem hagyhatom helyreigazítás nélkül Fabó Bertalannak azon téves állítását, hogy a *verbunkot* — már mint t. i. a táncot — Barczafalvi Szabó Dávid *hadrász*-ra akarta magyarosítani (A magy. népdal zenei fejlődése 1908., 219.). Igazság szerint Barczafalvi nem a *hadszedő* tánc, hanem a *hadszedés* jelentésű *werbung*-nak akart *hadrász* nevet adni (I. Magy. Hírmondó 1786. szept. 30., 68. lev.).

ISMERTETÉSEK.

A nyelvtudomány alapelvei.

Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. (Bevezetés a nyelvtudományba.) Budapest 1914. Kókai Lajos kiadása. 215 l. Ára 4,80 korona.

Midőn tiz esztendővel ezelőtt e sorok írója arra a nem könnyű munkára határozta el magát, hogy a Tudományos Zsebkönyvtárba, tehát egy sorozatos kézikönyv-vállalat szűk keretei között, kötetet ír, melyben röviden, áttekinthetően összefoglalja a nyelvtudomány főbb elvi kérdéseit, eleve tisztában volt azzal, hogy munkája nem jelentheti e tudományos hézagnak teljes pótlását. Hogy Általános Nyelvtudomány c. kis könyvemet, mely 1907-ben jelent meg, a szak- és a nagy közönség biztató jóakarattal fogadta, az azt mindenesetre bizonyította, hogy ilyenféle rövid munkára szükség volt és szükség van. Persze egy

testes kézikönyv megalkotásának szükségessége ezután még érezhetőbbé vált. Csodálatos, hogy bár az egyetemeken a szaktanárok csaknem évenként előadják egy ilyenféle könyvnek anyagát, tehát alkalmuk van mintegy e tudományos anyagnak gyakorlati kipróbálására, mégis mind mostanig várnunk kellett egy ilyen munkára. Pedig, hogy csak a mi egyetemeink körén belül, s itt is egy példánál maradjunk, mindnyájunknak, kik a bpesti egyetemen is tanultunk, feledhetetlenek maradnak azok az alapos, kimerítő, elfogulatlan, világos előadások, melyekkel Petz Gedeon vezetett be bennünket a nyelvtudomány legfőbb kérdéseibe. Kettős nehézsége van az ilyen munkának: tudományt kell adni, pedagógiai formában, kezdők számára. Bizonyos fűrgő merészséggel oldotta meg ezt a föladatot Horger, kinek két főiskolán is alkalma van a tárgyat előadni, és szíves örömmel elismerjük, hogy merészségét siker koronázta, bár művén meglátszik a merészség, mellyel a munka nehézségeit igyekezett elhárítani, sőt bizonyos mohó sietség jelei is föltűnnek élénk lapjain.

Ilyenféle munka megítélésénél két szempont lehet irányadó: milyen az tudományos és milyen népszerűsítő szempontból.

Fent említett szerény kis munkám egyik jelentős eredményének tartom, hogy beosztását Horger figyelmére méltatta s azt nagyjában több-kevesebb változtatással el is fogadta. Ő is persze a nyelvtudománynak tárgyával, módszereivel kezdi. Ezután szól a nyelvészetnek segédtudományairól (ez nálam kimaradt). A következő fejezet mindkét munkában A nyelv eredete Wundt könyvének ismert fejezete alapján. Ezután jön mindkét munkában A nyelv élete. Az Általános Nyelvtudományban e fejezetnek első pontjai: A nyelv élete az egyénben, a második: A nyelv élete a közösségben, Horger könyvében: Az egyéni nyelv és a nyelvközösség. Én aztán a nyelvkeveredés kérdéseiről szóltam, e tárgyat Horger alább Idegen elemek címmel fejti ki, A nyelv élete utolsó cikkeiben. Majd az analógia következik mindkét munkában. Az analógia után Horger „A képzetmechanika tökéletlenségeinek nyelvi következményei” c. igen szellemes, eredeti fejezetében a népetimológiáról s hasonló „szabálytalan” nyelvi jelenségekről szól. A nyelv élete c. fejezet után én a nyelvtani beosztás alapján, a hang-, alak-, jelentés- és mondatban főbb elvi kérdéseit foglaltam össze Nyelvtudomány és nyelvtan címmel, ugyanezen kereteket tölti ki dús, jól választott anyagával Horger könyve 86.—151. lapjain. Ezután Horger Nyelvbeli árnyalatok címén az egyéni nyelv, köznyelv, népnyelv stb. fogalmait részletezi. (Én ezeket A nyelv élete második fejezetében tárgyaltam.) Majd az Idegen elemek c. fejezet következik. Horger munkájának V. fejezete a nyelvek osztályozásáról szól s mindkét könyv a nyelvtudomány történetével fejeződik be.

Persze itt csak szerkezeti egyezésről lehet szó. E kereteket Horger saját dús, jól választott pompás anyagával töltötte meg, könyve már nem áttekintés, hanem kedves olvasmány. A nyelvészet segédtudományai, a képzetmechanika tökéletlenségeinek nyelvi következményei, a Nyelvbeli árnyalatok c. fejezetei tele vannak újabb kutatásoknak e kérdés-complexumba való beolvasztásával, így az egyéni nyelvnek nagy fontosságát ennyiszor senki nem emlegette, ily aprólékosan összefoglaló munkában ki nem fejtette senki.

Bizonyos tekintetben nyelvtudományi irodalmunk élete tükröződik Horger könyvében akkor, midőn pontos tudományú, sőt sokszor a tudakosság felé evező kifejezésektől hemzsegő lapok váltakoznak népiesen, sőt túlságosan népiesen hangzó fejtegetésekkel. Nyelvművelés és nyelvtudomány ellentétes hangjai csendülnek ki itt-ott. Erre még visszatérünk a munkának stílusánál, de ez is valami mohó sietésre utal. Mingyárt az előszó 7—8 munka közül egyet pontatlanul idéz (l. Delbrück!) „Könyvészetű utalásokat nem csatoltam e fejtegetésekhez” írja az előszó végén, de hálstennek ezt nem tartja meg, sokszor idéz speciális, sőt egészen speciális munkákat, cikkeket. A kezdőt nem helyes más — bevezető könyvekre utalni. Elég drága ez a könyv, vegyen a szegény kezdő még egyet?

Egyenletlenségnek tartom, ha valaki kezdők számára ír, tehát célul tűzi ki, hogy a tudománynak lehetőleg leszűrt pozitív eredményeit közli s emellett egyre vitatkozik. Eppen a Horger könyvének olvasása közben került hozzánk az *Aus Natur und Geisteswelt* vállalat *Die Sprachwissenschaft* c. kötete Sandfeld-Jensen kopenhágai egyetemi tanártól. Ő nem leendő szakembereknek ír, hanem csakis a közönségnek és hangja, fejtegetése mennyivel nyugodtabb, higgadtabb a Horgerénél! *Sandfeld-Jensen* sem helyesel mindent, az egész néplélektani iránnyal szemben tartózkodó, de seholsem ír így: „Ez azonban szerintem tévedés, mert az én véleményem szerint...” (73. l.) Vagy: „Én abban a határozott meggyőződésben vagyok, hogy...” stb. (95. l.). Az is egyenletlenség, hogy nem méltatja figyelmére Finck munkásságát, aki pedig a Horgertől is elismert Misteli nyelvjellemző módszerét gyakorlatilag tovább vitte. Viszont helytelen fogalmazás ez: „Általában véve nem hiszem, hogy Wundt munkája olyan üdvös hatást gyakorolhatna a nyelvtudomány további fejlődésére, mint amilyent Paulé már több mint harminc éve gyakorol”. Helytelen azért, mert ez ma már nem vélemény, ezt bőven megokolva sokan kifejtették már, nálunk is.

Igen fontosnak tartom ilyen könyvben a stílus dolgát. A kezdő szinte megtanulja az ilyen kompendiumot. Ha van folt a stílusán, szinte olyan baj az, mintha a tankönyvben volnának stílári bajok. Szerencsére lehet ezen segíteni egy új kiadásnál. „A nyelvtudomány tárgyának és főadatainak e rövid ismertetése után lássuk most már elsőül az általános nyelvészet körébe tar-

tozó azon kérdést, hogy...“ (10. l.) ... a nyelvi jelenségek magyarázatában legeslegfontosabb az összehasonlító és a lélektani módszer... (20. l.) [Legeslegfontosabb tán mégis csak — egy lehet; ez olyanféle hang, mint mikor H. a nyelvtudományt mint a legszébb tudományt állítja be bevezetésében. Ma már az alsóbb iskolákban sem így csinálunk kedvet a gyerekeknek a tantárgyhoz!]; ... a fonétika... mennél behatóbb ismerete ma már bármely nyelvre vonatkozó hangtörténeti tanulmányok eredményes folytatásának elengedhetetlen föltétele (23. l.) [Tipikus tudákos mondat.] ... A mai emberek nyelve legalább 90⁰/₀-nyira megegyezik apáik és nagyapáik nyelvvel... (58. l.) [Százalékos formában éppen azok a „pesti bankfiuk“ szoktak beszélni, kiknek magyarságát H. igen helyesen megrója — az előző lapon!] Gyakori jelenség e könyvben, hogy a szerző mond valamit igen választékos tudós hangon, s aztán mintegy önönmagát utóbb — lefordítja magyarra. Általában sok a munkában a szószaporítás. Vagy tíz cikkecskét jegyeztem ki, amelyek feleslegesek, mert egészen tartalmatlanok. Nagy csomó csak átmenetül és összefoglalásul szolgál. A 72. ilyenféle cikkecske így kezdődik: „A hagyománynak egyszerű szerepéről ezek után nincs több mondani valónk. Legfőllebb annyit kell még megjegyeznünk róla, hogy...“

Egyéb apróságok: A fonétikai írásról való jegyzetnek ott (11. l.) nincs semmi helye. Ott elég az *ë* t megmagyarázni. A nyelvi jelenségek okát kideríteni „még egyelőre nem mindig lehetséges *ám*.“ [Túlságosan népszerű, mint ez is: „nyelvemlékeinkben legeslegtöbbször epërj a szó alakja... (14. l.)] A 19. lapon Gabelentznek Gyarmathira vonatkozó fontos elvi kijelentését idézi, a Lit. Centralblattnak egy régi számából s nem Gabelentznek fő munkájából, melyben ez szintén benne van.¹ Egyébként boldogan állapíthatjuk meg, hogy ez már benne van a német köztudatban is. Sandfeld-Jensen pompás műve 2. lapján ezt írja: „Diese Betrachtung [a nyelvszerkezetek s nem a szókincs összehasonlítása] liegt einer Arbeit zugrunde, worin der Magyare Gyarmathi im Jahre 1799 die Verwandtschaft des Magyarischen mit dem Finnischen nachweist — schon 1770 hatte ein anderer Magyare, Sajnovics, Urverwandtschaft des Magyarischen und des Lappischen nachgewiesen...“ — Humboldt és Grimm jellemzését szószerint Wundtból idézi H., mért nem munkáik alapján jellemzi őket?

Összefoglalva az elmondottakat, H. munkáját igen hasznos, hézagpótló, tartalmas, eleven, kedves könyvnek kell mondanunk. De apró szépséghibáit el kell tüntetni, egyenetlenségeit ki kell csiszolni, a munka célját tökéletesen csak akkor fogja elérni. Derék munka így is, de majd csak a — második kiadás lesz az igazi!

RUBINYI MÓZES.

¹ T. i. mikor Simonyi idézte (MNYelv 1889), akkor még Gabelentz könyve nem jelent meg, és Simonyi Gabelentznek egy ismertető cikkéből idézte.

II.

Fogalmazás tanítása.

Vezérkönyv a fogalmazás tanításához. I—II. Fogalmazási példatár I—II. a polgári és felsőbb leányiskolák I—IV. o. számára. Szerkesztette K. Csapó Róza. Budapest. Athenaeum, 1914.

Amióta a vallás- és közoktatásügyi miniszter ismeretes rendelete megjelent, azóta örvendetesen szaporodnak azok a cikkek és munkák, amelyek a fogalmazás-tanítás fontosságát felismerve ennek módszertani és elméleti kérdéseivel foglalkoznak. Ez már magában véve is igazolja, hogy az említett miniszteri rendelet a középiskolai tanításnak igazi hiányára mutatott rá.¹ Csapó Róza tankönyve, több évi gyűjtés eredménye (mutatványt már 1912-ben közölt belőle a Polgáriskolai Közlöny 16. száma), az első terjedelmesebb munka, amely a miniszteri rendelet elveit a gyakorlatban is meg akarja valósítani.

Már régen észrevették, hogy milyen nagy az ellentét általában a tanuló benső szemlélete és külső, nyelvi kifejező-képessége közt. S akik észrevették, époly panaszosan említették, hogy annak az eredménynek az értéke, amelyet az iskolában átlag elérünk, sehogy sem áll arányban a ráfordított fáradsággal. Orvoslás után kellett nézni. Hamar rá is akadtak a gyógyító szerre. „A fogalmazás tanításánál az a legnagyobb nehézségünk, hogy a gyermeknek nincs szókincese, amellyel a lelkében támadt érzést visszaadná, vagy a megalakult kép vonalait megrajzolná”, — mondja a szerző. Valóban a szókinces szegénysége pl. a budapesti átlag-tanulónál, akinek szemlélete egyébként nem szegőnyebb, legfeljebb más tartalmu, mint vidéki társáé, teljesen bénítólag hatott a tanár munkájára. A legfontosabb teendő tehát a szókinces gyarapítása. Hogy ez egymagában még nem az a csodaszer, ami most már egyszerre képessé teszi a tanulót a helyes fogalmazásra s hogy még igen sok más szempontja, törvénye, oka-foka van a fogalmazás-tanításának, az nyilvánvaló; különben alkalomadtán még visszatérünk rá. Akinek gazdag a szókincese, még nem tud okvetlenül jól fogalmazni is, de akié szegény, az semmiképen. Milyen most már a szerző eljárása? A szerző minden fogalmazványhoz ú. n. vezérgondolatokat ad a tanulónak és ennek megfelelő szógyűjteményt. „Ilyenformán gazdag építő anyagot adunk a gyermek kezébe, amiből ő aztán könnyen megalkothatja a maga épületkéjét.” S hogy a felépítéshez még alaptervezetet is adjon nekik, ú. n. kifejtő-kérdéseket is fűz fogalmazványaihoz. A vezérgondolatok és kifejtő kérdések a szócsoporthoz együtt teszik a Fogalmazási Példatár anyagát, ez a tanuló kezébe kerül; az ezek szerint kidolgozott fogalmazványok a Vezérkönyvben találhatók fel. Ezekre nézve az a véleményünk, hogy leányiskolákban — hiszen a könyv ezek számára készült — fölöttebb hasznosaknak fognak bizonyulni. A szerző nyelvtani gyakorlatokkal kezdi a fogalmazás tanítását. De az ilyen feladatok mint pl. „az alábbi hiányos mondatokba igenévi jelzőket tegyenek” (1 : 25. gyak.), tisztán a nyelvtani gyakorlókönyv feladatai; a fogalmazás-tanításnál így alkalmaznók ezt a feladatot: az alábbi hiányos monda-

¹ L. az 1913/4-i középiskolai értesítőben: dr. Szentgyörgyi László: A fogalmazás tanítása az alsó fokon. Temesvári főgimnázium. Kövesi S.: A fogalmazás módja. Szegedi piarista főg. Vö. még a székesfehérvári főreálisk. értesítőjében: Magyar stílustanítás.

tokat egészítsük ki teljes gondolatú! Ebből a tekintetből az egész részhez igen sok megjegyezni valónk volna. Ilyen feladatokat is találunk benne: Másolják le az alábbi magyaros kifejezéseket a helyesírás szempontjából (uo. 26. gy. 2:3. gyak.); vagy keressenek ismert költeményekből tiszta rímeket (3:22. gyak.). A szócsoportok általában ügyesek és találók, itt-ott azonban gazdagabbak is lehetnének. Egy-két vidékiesség is szemet szúr; a tündérleány azonmódulag beleugrik a tóba, páklya, góré, lipinkamadár, gáborján (az első székely kifejezés, az utóbbiakat a szerző is kénytelen megmagyarázni). Ezzel szemben azonban se szere, se száma a szép, magyaros kifejezéseknek. A szókincs a szegedvidéki ember jellemző kedves beszédjéből való. Általában bizonyos helyi színezetük van az olvasmányoknak is. Tömörkény, Móra, Csúzy többször is szerepelnek. Mindebből az Alföld üde levegője száll felénk. A kedves magyar vidék képe húzódik meg egy-egy jellegzetes kifejezésben: „a déligyitő, lila akáccs, sátoros erdőkben“, a mezőn, „ahol a búza már itt-ott hányta a fejét“; a madárvilágban: a villásfarkú fecskében, aki „Isten kőmívese“, amint „a bohókás harázdabillegető a szegény szántó-vető ember köteltáncosa“ és a fülemüle „az erdők szíve“ stb. A fogalmazványok igen változatosak. Mindenre találunk példát köztük: van benne értekezés, leírás, ismertetés, elmélkedés, alkalmi szónoklat, igen sok levél és főleg persze költemények és prózai művek tartalmi kivonatai. A teljesség kedvéért egy pár hivatalos írásmunka fogalmazására is kellett volna példát mutatni.

A költői lelkű szerzőnek legnagyobb érdeme ezeknek a fogalmazvány-példáknak kristálytiszta, szép magyarsága, gördülékeny nyelvezete, bájos, közvetlen stílusa. Ebben a tekintetben mintaszerű.

GESZTESI GYULA.

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

I.

Abajgat; 'bolygat' jelentése is van, mint a MTsz. is említi, s ez a szónak helyesírását is befolyásolta Barczafalvinál: *abolygat* (MF). Vö. Ott vannak Teleki és Kornis uraimék, abajgassák ők tovább ezt a casust (Abonyi Á. Az ütő óra, Athenaeum Olvasótára).

Ábráz mint ige az EtSz. szerint utoljára SzD-nál fordul elő. De előfordul néha az újabb irodalomban is, így pl. Aranynál: Bolond s szerelmes oly fővő agyú s *ábrázó* képzetű (Szontiv. álom 87).

Az *acsa* fajainak Arany J. ilyen neveit említi a népnyelvből: *király acsa*, *paraszt acsa*, *dobos acsa* (le is írja őket Hátr. Próz. 377).

Ad származékai közt az *adalom*-ra nézve érdekes, hogy Arany a *díj-adalom* szót Dugonicstól vette; Dug. *bér-adalom* szót is csinált, I. NyF. 14: 12. — *Adó* valószínűleg a klat. *datio*, *datia* fordítása volt (vö. még ném. *Abgabe*, cser. *puš adó*: *pu- adni*).

Az *adáz* cikében az EtSz. megkérdőjelezi a SI-nál előkerülő *adász* alakot és Bugát *adáz*-át. De az utóbbit megerősíti maga az EtSz. a Márton J.-ből idézett *adázni*-val; az előbbi pedig előfordul Orczynál, még pedig rímben, tehát kiejtése biztos: „Erdőt, mezőt, fűt, fát szeret, de nem vadász. Hegyet völgyet, bércezt, tért jár, olykor *adász*“ (Orczy: Nimf. B2b). Kérdés, hogyan

viszonylik ez a hosszuhangú alakhoz. Vö. *hadáz, hadonáz?* Az EtSz. nem említi ezt a *h* elejű alakváltozatot: *hádászskodik* 'házsártoskodik, henceg' MTsz.

Az *agár* szóról és megfelelőiről Paasonen is értekezett FuF. 2:114.

Agát, agátkő; a latin *achates* a szicíliai Achatés folyótól, mert Plinius szerint ott találták először.

Agy összetételei közül hiányzik a legérdekesebb és legfontosabb: *agya-furt*; l. MNy. 10:414 [és itt 230. l.].

Az *agyar* cikkben *agyarog* és *acsarog* a. m. fogát csikorgatja, mérgeskedik, lármáz. Az EtSz. *ácsorog* alakváltozatot is említi, de meg kellett volna jegyezni, hogy ezt így csak egyetlen egy helyen közölte egy gyűjtő, tehát könnyen lehet a másik, a közönséges *ácsorog* igével való összetévesztés.

Agolka: ecloga, csak Calepinus és MA. szótárából idézik. De a nyelvújításkori irodalomban is előfordul néha, sőt könyvcímül is szerepel: „Agolka vagyis pásztorének Jakabffi Kristóf úr... emlékezetére” (Nagyvárad 1806, megvan a N. Múz. könyvtárában).

Áhé 'tátott szájú'. „Hangfestő szó. Vö. az *áhit* cikket.” — Ide tartozik Gyöngyösinek köv. kifejezése: Az elepedt gégek nedvesítést kérnek, *ahitt* *szájjal* kapják, ha mi vízhez férnek (MV. 3:308).

Az *aj, áj* cikkben *ájó* 'fűllegy' (csak egy adat a MTsz.-ban) elvonás föltehető **ájós* alakból, ez pedig *ajos*-ból mint *redő*: *redős*: *redös*, *mohó*: *mohón*: *mohon* (*ördöngös*: *ördöngös*). — Az *ájaz, ajoz* igének az EtSz. nem említi mai közönséges irodalmi alakját: *ajaz*.

Ájer: az olaszban is van *ajere*, s az óbolg. és szerbben *ajer*.

Ájvékol. Egyik magyarosabb változatát említette már a Nyr. szerkesztője (*ajjbékol* 43:314), de hasonló még a közönséges *óbékat*, vö. ném. *oh weh!*

Aksa, a szekér karója, rakoncája (Lázár: Alsófehér vm. m. népe 120, HO. Pászt. nyk.) — hiányzik az EtSz.-ból. A szó félreértéssel keletkezhett az ugyanazt jelentő *gyaksa* szóból. (Talán *egy gyaksa* > *eggy aksa*, mint viszont *gyüggő*, *gyüggye* az *együgyű*-ből, Sim. Anal. hat. 14).

Alakor néha előfordul az újabb irodalomban is, pl. Kemény Zs. Ködképek.

Álba. Tévedés, mintha ez akármilyen „fehér papírost” jelentene. A Nyr. illető helyén is 1656-ból való idézetben kitöltetlen *váltót* jelent, de természetesen nem üreset, hanem aláírottat. Váltó értelmében fordul elő egy 1668-i levélben is LevT. 2:344.

Alkermes 'festőszőlő, vérfűt'. Az EtSz. elmondja, hogy ez közvetve az arab *al-kirmiz* származéka. Érdekes, hogy innen ered a *karmazsin* szín is.

Az *áll* ige műveltetője *állat* alakban régiesen sokszor Aranynál (BH. 4:21, Tetemrehívás; *kiállat* Csaba³ 2:8, *megállat* Tassóból). Az *állat* főnév régi 'lény, dolog' jelentésével szintén többször (Elv. Alk. 5:348, Arist. Felhők 186, Nőuralom 441, Plutos 441).

Alma a fgr. nyelvek közül nemcsak a magyarban van meg, hanem pl. a votjakban is: *álmá* burgonya, *pu-qlmá* alma, fái alma v. *baŕ-álmá* kerti alma (mint a csuvasban *ulma* burgonya, *pan-ulmi* alma, szó sz. sövény-alma?) továbbá a cseremiszen: *olmá*, *álmá*. De alig lehet, hogy a finn *omena*, liv. *umār*, mord. *mar*¹ almanévnek ne volna köze a mi almánkhöz. Nem lehetne-e

¹ Ehhez véletlenül hasonlít az oláh *mer*, de ez lat. **mēlum*, gg. *mēlon*. — *Omla*: f. *omena*, vö. tör. *salam* szalma: oszm. *saman*.

ezeket a hangátvetéses *omla* alakból származtatni? S nem lehetne-e szintén evvel egyeztetni a szláv *ablüko*, kelta *aball*, ném. *Apfel*-féle alakokat? (Vö. Schrader: Reallexikon 43—44.)

Az *által* szónak az EtSz. nem említi érdekes névszói összetételeit. Magában a NySz.-ban az *állalíton* kívül ezeket találjuk: *állaldeszka*, *állalfa*, *állalfonál*, *állalparlag*, *állalválasz*. Így van még *állalház* (1809. Nyr. 44:113) v. *átház*, *állalbeszéd* (Telegdy), *átalkapu* és *átalkalál* (Székelység, l. ezekről Budenz-Album 74).

Antal. Ide tartozó fontos kifejezés a *szent Antal lúze*, az orbánc vagy régebben ehhez hasonló betegség neve, mert ezt a keresztes háborúk idején a sz. Antal rendiek gyógyították. — *Andalodás* már újabb, átvitt jelentésében szerezpel a köv. idézetben:

Ezerhétszázötvennyolcban hevertem
Szó Demeteri új házomban létemben
Hogy az andalodást úzzem keservemben
Irtam ez verseket gyászos életemben.

(Olasztelki Kolumbán J. Vida György tordai hadnagy 1759.) — Ide tartozik még: *Andalodottságából* feleszmélnedni (SzD. MVir. 134).

Arcsóködik 'kiabál', egy adat, „eredete ismeretlen”; az *acsarkodik* elrontása lehet.

Ártani v. *átani* magát vmibe. Hogy *át* valóban az *avat* ige összevonása, mint Simonyi sejtette, amellet szól a köv. kifejezések egyértékűsége: *magát vmibe átja* = *magát vmibe avatja*; *semmi közit nem ártja hozzá* = *semmi közit nem avatja hozzá* stb. (NySz.) Vö. továbbá: „Némely vidéken beárt a beavatásról azaz vízzeli szentelésről s tisztulásról használtatik. Így Dunán túl beártják a menyasszonyt, szülés után az egyházhoz kelő asszonyt... További átvitel szerint sokba ártja magát = sokba avatkozik” (Fábián: Szóelemzés és alapelvei 15).

Arté, *árté*, egyenesen, nyíltan (Nyr. 43:221): vö. olasz *ad arte* „mesterségesen, k é s z a k a r v a” (l. Kőrösi Szót.).

Ásít, *ásingol*, *ácsong* családjába sorozza az EtSz. az *ácsorog* igét. Ez helyes, mindazáltal megjegyzendő, hogy a mai nyelvérzék nagyon hajlandó ebben az igében az *áll* igét érezni (*átam*, *áni* = *álltam*, *állni* stb.), úgy hogy többször is hallottam ennek az analógiájára a köv. képzést: *űcsörög* 'üldögél'.

Az származékaihoz tartozik még az *akkora* kicsinyítője: *akkorka* (Méryi Ered. népmesék 1:5, Arany Arist. 2:161; uo. 3:52 *ekkorka* és *mekkorka*).

Bábó, *bábi*, *bábika*. „Gyermeeknyelvi szó... Van a votjában is *pubj*, *bubj* 'lábocska', amely persze a magyar szóval nincs történeti kapcsolatban.” Különös, hogy itt a *láb* szóról említés sem történik, pedig ha valami bizonyos, hát ez az, hogy *bábó* a *láb* (*lábika*) származéka; hisz ami a hangalakot illeti, éppen az ilyen hangkettőztető alakok jellemzik a gyermeknyelvet (vö. *bebes*: *leves*, *csinscen*: *nincsen*, *püppő*: *cipő*, *pupi*, *pimpi*: *krumpli*, *zsizsi*: *tűz* stb. Nyr. 3:475) és pl. a *bába* alakváltozat (uo.) nyilván a személyragos *lába*.

Babuka, *babuk*, *babuta* stb. Volt *babut* változat is, t. i. Zrínyi kéziratában *babutákat* erre van javítva: *babutokat* (l. Széchy kiad. 359).

Baggadoz: akadozva beszél (vö. Nyr. 44:24); Arany János is él vele 'akadozva olvas' értelemben: Írást ugyan nehéz hogy baggadozzon (Bolond Istók 2:99).

Az 1. *badár* cikkben nincs megmondva, hogy ez csak a *madár* egyik gyermeknyelvi kiejtése, ellenben utalás van a 'szép, hetyke, pajkos' jelentésű és szláv eredetű 2. *badár*-ra (holott ehhez semmi köze), továbbá a *bazsár* cikkre, de ilyen cikk nincs az EtSz-ban. *Bazsár* szintén csak a madárnak gyermeknyelvi változata (pl. Nyr. id. h.). Egyébiránt a palóc gyermekek így is mondják: *bádár* (= palóc *madár*, Nyr. 18 : 455), továbbá uo. *bádri*, *bádiská*, *báduská* (szóbeli értesítésből).

Badar-hoz vö. oláh *bădăran*, *badaros* fajankó, bohó, *bădăranie* ostobaság, gorombaság stb.

Bajdorgat: bolygat, bánt, becézget stb. (l. Nyr. 37 : 86). Az EtSz. szerint „valószínűleg összefügg a *bajolgat*, *bajlódik* igékkel.” Lehet, hogy csak utólag magyarálták bele a *bajt* s hogy eredetileg **bolydogat* volt. Vö. *bolydít*, *bojdit*: megbolygat, és *bolydulás*: fölháborodás, zavarodás (MTsz.), továbbá: „*megbajdul*: megindul; megb. a sérvése” (Lázár: Alsófehér vm. m. népe 123).

Bajonét helyett *péterkés* (Nyr. 44 : 25) előfordul Földi Jánosnak egy levelében is (Kaz. Lev. 1 : 362).

Ballag-hoz csatolja az EtSz. az egy helyen közölt *bullog* igét, de alig tartozik hozzá. Az illető közlés (Nyr. 23 : 43) így szól: „*bullog*: ballag; földre süttöt szemmel hajlottan megy. Ne bullogj itt mellettem, mer im itt hagylak.” De uo. ezt olvassuk: „*buddog*: bujdosik, lassan megy. Ne buddog, há [hanem] gyere jobban”. Világos, hogy mind a kettő a *búv*-, *buj*- ige gyakoritója. Van ebből *búll* és *bullogat* is, l. MTsz. és NyK. 16 : 240.

Ballacim: ez a növénynév hiányzik az EtSz-ból. Megvan már Bugát Term. Szóhalmazában (a *cipőcím*mel és *patkócím*mel együtt), Fialowsky (Nyr. 7 : 263) hibáztatta és *fűslös fűvel* helyettesítette (mások *ballavirággal*), de megmaradt az újabb növénytani irodalomban s a Középiskolai Műszótárban.

Bandéros kimaradt a MTsz-ból s az EtSz-ból is. „A bandéros magyar legény aranyalma, de a pundrás gyáva német sárga szalma” (hegyaljai népdal, Erdélyi 3 : 143). Úgy l. a. m. bandériomos, bandériomban nyargaló.

Bankett-nek *pánkétom* alakjáról (Nyr. 44 : 28) l. Zolnai NyK. 29 : 127.

Bárány-tól külön tárgyalja az EtSz. a *bari* cikket, holott ez amannak csakolyan becéző alakja, mint *Sándor*: *Sanyi*, *Gábor*: *Gabi* stb.

Báredog 'einfáltig' baranyai szó. Kassai ilyen különös alakban említi: „*bár-rideg*, Baranyában berkesdi szó” (a *bolond* rokonértelműje 1 : 343).

Barkó, a gömörmegyei palóc. Az EtSz. szerint eredete ismeretlen. De van róla elég tetszetős magyarázat Kassainál: „Barka, possessio in comitatu Gömör [ma is meglevő helység]. Hujus incolae a loco hoc *Barkones* compellantur, sunt ex progenie Palotzonum, sicuti *Matyones*... Ex Barka fit Barkó, sicut ex apa apó, anya anyó.”

Az érdekes *báva* szót (Nyr. 34 : 37, 43 : 27) Kassai J. többször is említi, s mindig mint a *gyáva* szó egyértékesét,¹ pl. 1 : 272, 343, s belőle származtatja a „*bávoszkodik*” igét (így). — A *báva* szót *naiv* helyett irodalmi használatra Baloghy Dezső ajánlotta (Jelenkor 1 : 10. sz. 15. l.), mikor a Palágyi Menyhért szerkesztette Jelenkor egy csomó idegen szó helyettesítésére pályázatot hirdetett (vö. Nyr. 26 : 117, de ott éppen a *báva* nincs megemlítve).

¹ Nem is volna lehetetlen, hogy csakugyan ebből lett a *báva*, még pedig valami rokonértelmű melléknév belekeveredésével, minő pl. *bamba*, *bámész*, *bákó* (csongrádi szó Nyr. 26 : 117, az EtSz. nem említi).

Bazsagol „egy-egy adat Szatmár, Szabolcs és Ugocsa megyéből [tkp. csak egy adat szatmári, szabolcsi és ug. tájszók közt]; jelentése, eredete ismeretlen“. Most már Paal Gyula közléséből (Nyr. 44: 177) tudjuk, hogy *azsag*-pemetével való söprést jelent, a *bazsag* főnév is él a Székelyföldön s nyilván nem egyéb, mint az *azsag*-nak valami félreértés vagy szókeveredés által keletkezett változata.

A *béce* szóhoz megemlítem, hogy a dunántúli gyermeknyelvben *bü-böce* is van ('tehén, ökör'); olyan összetétel, mint a lóra a *gyi-paci*, vagy a németben: *Piep-vogel*, *Klapper-storch* (vö. Bern. 298). Egyszerűen *bü* is (Nyr. 3: 475).

A *Bécs* nevű helységekhez tartozhatnak még a *Becse*-félék (Törökbecse stb.).

A *béke* *bék* alakját (Nyr. 44: 117) Kazinczy és követői gyakran használták, Kaz. Munk. 6: 31 stb. A 7. k. glosszáriumában így okolja meg Kazinczy: Bék a. m. béke, l. Wagner Phras. Ha csak *béke* volna, nem lehetne *békesség*, mert nem volna *békes*."

Béko átment az oláhba: *bicañ*.

Benjamin az EtSz. szerint a zsidóban ilyen értelmű: „sohn meines schmerzens“. Ez félreértésen alapszik. Ellenkezőleg a. m. szerencse fia, szó szerint pedig: jobb kéz fia; 1. Mózes 1. k. 35: 18.

Bërëtra, *brërëtra*: „1. biretum, priesterhut; 2. a kalapos süveg egy faja. Kétséggkívül összefügg a klat. *birretum*, ol. *berretto* szóval, hangalakját azonban nem tudjuk kielégítően megmagyarázni.“ Valószínűleg a *mitra* szó analógiája okozta.

„*Bervéng*. Csapónál előfordul *börvei-fü* is, ami ép oly népetimológia, mint a tiszavidéki dohányosoknál a pencilvári dohány = pensylvániai dohány“ (TermKözl. 11: 322).

Beszkiđ, *Beszkiđ*. Kazinczynál előfordul a belőle képezett melléknév: „Silány versed beszkiđi fagy“ (Költ. 1: 128).

Beteg (l. Nyr. 44: 120) eredetileg főnév volt, s csak a továbbképzett *betegség*-ből vált ki a melléknévi *beteg*. Ehhez tökéletes analógia a következő. *Martirium*-ból régi nyelvünkben *mártíromság* lett, ebből a főnévből vált ki aztán *mártírom* mint személyt jelentő szó, s nyelvemlékeinkben akárhányszor ilyeneket olvasunk: Próféták, apostolok, mártíromok. Mártíromok és mind az régi szentök (l. NySz.).

Bíbelödik: erről szólt Simonyi is MNyelv c. műve 1. kiad. 2: 216—7.

Boca. Az EtSz. azt mondja: „vö. a *bócorog* cikket“. Ehhez semmi köze a bocának (l. Nyr. 44: 172), ellenben a *bócorog*, *bócihal* igékhez tartozik az a *bóca*, mely a *bice-bóca* ikerszóban szerepel (tehát a. m. bicegő-bócorgó).

Bog-hoz még vö. vog. *moxl* bog, *moxl*li bogoz.

Bogyó-nak *bojó* mellékalakjához vö. *somboj* vagy *sombogyó*ju szőlő Tud. Gyűjt. 1836. 8: 67; a MTsz. szerint *sombajom*: som formájú bajor szőlő.

Bóka, bolondos, féleszű; csak egy adat a Nyr.-ból; az EtSz. szerint „valószínűleg elvonás a *füike-bóka* összetételből“. De vö. még: „Szent szűzek lehelik melegre a párnát *bóka*, eszméletlen fejünk alá“ (Világ 1915. IV. 8. 6). Itt úgy l. bódultat jelent; vö. *bódi*, *bódori* a *bódul* szó családjában.

KOVÁCS MÁRTON.

II.

Ábel. Alakv. *Ábél.* Siklód. Udv. m. — *Ábrahám.* Alakv. *Ábrahány.* Torda. — *abrak.* Szárm. *mégabrakol:* ad neki, megver. Erd. — *abriktol.* Alakv. *abrittol.* Udv. m. — *acsít.* Nem egyetlen adat. Nyr. 42: 256. — *ad.* Szárm. *adós, adomázik.* — *adjusztíroz.* Alakv. *agyusztál.* — Udv. m. — *Adolf.* Alakv. *Dolfi.* — *Adorján.* Alakv. *Adórián.* Erdély. — *adresz.* Szárm. *adresszál.* — *Áfonya.* Az *afonya* alak csak régibb szótárakból idézve. Él a népnél is: Bereck. Hsz. m. — *Ágnës.* Becéző *Ági* alakja csak Kassaiból van idézve. Tordán is szokásos. — *agyarkázlat* (= csiráztat.) Szerzők szerint eredete ismeretlen. A magok csirája kezdetben agyar alakú. Egyszerűnek látszik erre gondolni. Csira tehát: agyarka, csiráztat: agyarkáztat. — *ahajt.* Az *aharra, ahara, aharé, aharré, aharól* alakok megbízhatóságában kételkedem, különösen azokéban, amelyek hosszú *r*-re mutatnának. Mindig rövid *r*-rel s — talán *aharé* kivételével (ez lehet rövid *a*-val is) — mindig előtte való hosszú *â*-val hallottam: *ahâré, ahârég, ahâról;* ugyanígy *ehêré, ehêrég, ehêről.* — *ajak.* Szerzők szerint „ragozva régebben *ajaka, ajakat,* később és újabban *ajka, ajkat* stb.” Ahol Erdélyben megfordultam, mindenütt csak így hallottam: *ajaka* stb. Alakv. *ajjak:*

Azért kívánnám még, hogy el ne haljak,

Hogy rólad méltán zönghessen ez ajjak. Ar. BI. [így BH. is].

Ajton. A környékbeli ejtés szerint *Ajtan* (*âjtan.*) — *akol.* Mezőségi ejtés szerint *okol.* Így csak a régiségből és MFl.-ből idézve. — *Aladár.* Alakv. *Alodár.* Hsz. m. — *ákombákom.* Erdélyi alakv. *ákumbákum.* — *Alajos.* Alakv. *Lojzi.* — *1. alak.* Alakv.-ként számbavehető a 16. sz. közepéről való „p u p a a l a k a p u p u s” adat. Nyr. 35: 223. — *Albért.* Alakv. *Albét* (*âlbét*, mint *mélt, met, azélt* = mért stb.) Siklód. Udv. m. *Bérci* (talán tréf. Székelyudvarhely.) — *alig.* Alakv. *aliksálig.* Ny. 32: 23. — *Amália.* Alakv. *Ámália, Ámáli.* (Oláh: Amaliâ, Armaliâ.) Mezőség. — *Ambrus.* Alakv. *Amburus. Burus.* Siklód. Udv. m. *Amburuzs.* Torda. — *amétiszt.* Alakv. *âmetiszt.* Erd. — *âmên.* Erdélyi, székely, alföldi ref. és unitárius magyaroktól is csak így hallottam: *âmmen, âmmên* (NyF. 32: 20.) Affektáló papok azonban így is mondják *âmên*, s a példa ragadhat. V. ö. Zolnai Nyr. 44: 41. — *András.* Alakv. *ânâdrás.* Udv. m. — *anekdóta.* Szárm. *anekdotázik.* — *angol.* Alakv. *ângol* (csak „Fog. 1836”-ból idézve), *ângolgyümölcs* NyF. 32: 40. *ângolcúkor.* Nyr. 42: 257. *ângolkovács.* (Egy kovács neve, aki angol vállalkozóknak dolgozott. Torda.) Aranynál is:

Körös környül immár meg van rakva sebbel,

Mint az *ângol* ember kaputrokja zsebbel. NC. ŐMunk. 4: 207.

Anna. Alakv. *Nusi. Ancsurka* Mikszáthnál. — *Antikrisztus.* Csak régi szótárakból idézve. Udvarhelymegyei ref. székelyek minden nap emlegetik néhányszor az *antikrisztussal, az ântimindenit, az ântifáját, az ântikopogóját;* az utóbbi részben ebből: *a jégenkopogóját* (de legérdekesebb az utóbbiból elvont: *a jégenit neki!*) — *apciúg.* Alakv. *apcug.* Erd. — *apprehendál.* (Helyesen: *aprehendál.*) Alakv. *âprehendál.* Erd. — *âprilis.* Alakv. *âpillis.* Nyr. 42: 257. — *Apsa.* Szerzők szerint „Absolon (vagy Ábrahám) névből -sa képzővel”. Valószínűbb, hogy Absolonból (MNY. 1: 232.), mert ennek ma is van *Apsó* alakja. Siklód. Udv. m. — *arany.* Az itt említett *Tuzson* írva is, a környékbeliek (Uzdiszentpéter, Domb, Szilvás, Septér stb.) ejtése szerint is *Tuson*. A címszó tréf. alakv. *szarany.* NyF. 32: 63. — *Árpád.* Alakv. *Árpi, Árpika.* — Erd. —

artézi. Alakv. *ártézi* közny. és *átéri* (víz), Nagyszalonta. — *ásít*. Az *ácsingózik* alakv.-hoz *kácsingózik* Nyr. 42:306. — *asz*. A Tsz. adataihoz: *asszuszólló*, *asszuszilva*, *asszukörte*. Mezőség. — *ászok*. Az *ászköser* szóra csak 1835-ből van adat idézve. Ma is élő szó; plakáton láttam: „X. Y. *székelyudvarhelyi ászoksöre*.” — *az*, a. Szárm. *azasmódulag* NyF. 32:41. és Mezőség.

bagaria. „Bolgárbőr”-t emleget egy erdélyi ballada két változata.

...Kőccse fel, kőccse fel, engedgye él a bálba,

Bulgárián cipőjfit húzza fél a lábára...

...Engety ki, engety ki, hogy magamat hüccsem ki,

Bulgárián cipőmből piros vérem öncsem ki... Várfalva. Aranyossz.

A másik tordai változat s szóról-szóra így van, csupán a kérdéses két szó más benne: ... *mungária cipőjfit*...és...*mungária cipőmet*... — *bagazin*. A szó *magazin* formáját köznyelvinek tudom; talán ennek kellene címszónak lenni. — *Bagifona*. Szerzők szerint eredete ismeretlen. V. ö. *katifona*: növény, mely jégveréskor átható szagot terjeszt. NyF. 32:51. Erdélyi szó, második felének (*fona*) még eleven a jelentése (l. Tsz. 1. *fan* 1. és 2.); vaskos népi szó, mert kiejtése illetlenség. — *bagony*. *Vagon* köznyelvi szó, ennek kellene tehát címszónak lennie. A vagon — úgy gondolom — csak Erdélyben tudják magyarul megnevezni: *egy kocsi búza, egy kocsi deszka*; itt a *kocsinak* első jelentése csak *féderes* alkalmatosság, amin árut sohasem visznek, második jelentése: vagon. — *baj*. A *bajmolódik* alakváltozata *majmalódik* NyF. 32:54 és Mezőség. — *bajusz*. Alakv. *bajissz*. Nyr. 43:131. — *bak*. Alakv. *bakk*. NyF. 32:20. Udv.-megyei családnév is: *Bakk*. *Bakos* csn. Tordán *Bakucs* (Uo. a *makacs*: *makucs*). — *bakamár*. Eredeti forrása: Jankó Tor. 198. (Melich is onnan idézi Nyr. 24:60.) — *bakkant*. *Mëgbakkant* = *bakk!* szóval megijeszt. Ez utóbbi nincs fölvéve. Nyr. 42:258. — *Balázs*. Szárm. *Bali* (Torda) és az egyházi nyelvben szokásos: *balázsolás*. — *Ballazár*. Erdélyi protestánsok között *Ballazsár*. — *bandériom*. Szárm. *bandérista* (Erdély): a *bandériom* (3.) tagja. — 3. *banka*. *Bank* (v. *banka*?) ácsok bakja, amire a fát teszik faragáskor. Székelyudvarhely. (Bold. Solymossy E. tanár szóbeli értesítése 1901-ben.) — *bankett*. Tréf. *bankéta*, *bankvetta*. Szárm. *bankettezik*. — *bankrót*. Alakv. *pankrót*. Bihar m. — *bánya*. Szárm. *bányászik*. Erd. — *baraboly*. Burgonyát is jelent (*barabój*) Erd. Mezőség. — *baráko*. Alakv. *baráka*. Székelyudvarhely. — *batramoszkodik*. Alakv. *batramáskodik*. 1. cihelődik. 2. sötétben botorkál. Nagyszalonta. — *batul*. A Mezőségen s talán egész Erdélyben is *balúr*. — *bátya*. Erdélyi oláh *bade* (olv. *bágye*) nem a magyarból?, — *bázsakora*. Alakv. *bázsekura*. Mezőség. — *Béga*. Alakv. *Bega*, Temesfűzkút Temes m. — *békó*. Alakv. *bikjó* Nyr. 42:213. — *bél*. A *beles* nem egyetlen adat. L. NyF. 32:41. A *beli* képző *bali* alakjára idézett példánál a *magashangu* alapszó miatt érdekesebb: *kézbali* = fejsze, bárd, tréfásan bot is. Siklód. Udv. m. *belől*, *belül* alakv. *beljül* NyF. 32:19. — *Béla*. Alakv. *Bélla* Erd. NyF. 32:21. — *Benjámin*. Alakv. *Béniam* Erd. — *berbécs*. 2. cölöpverő fa- vagy vassúlyok. NyF. 32:42. — *Bértalan*. Horger egyetlen adatához: *Birtalan* Siklód. Udv. m. — *béste*, *bestia*. Nincs fölvéve: *bestialis*. — *beszerika*. Szárm. *beszerikás* = cifra ríktó, Mezőség. — *bésztercei*. Alakv. *bércencei* (szilva) Nyr. 42:258. — *Bét*, *löhém*. Köznévi alakv. *bellehen* is Erd. — *betyár*: Szárm. *betyáros*, *betyárság*, *betyárokodik* (köznyelvi). — *bíbe*. Szárm. *bibis* Nyr. 42:258. — *bigot*. Alakv.

bigott. Szárm. *bigoccság* Erd. — *bidli*. A *serbli* alakv. *sêrbeli*. Torda. — *bibic*. Alakv. *bibic*. Torda. — *bifláz*. Alakv. *büflázik*, Kolozsvár. — *bige*. Szárm. *bigezik* = bigét játszik. Hódm.-Vás. — *bika*. Összet. *bikakol* Nyr. 42:259. — *bikmakkol*. Jelentése „a k a d o z v a, hímelve-hámolva beszélni, magát mentetgetni”. A szerzők magyarázatlanul hagyják, csupán az *azt se mondja, bikmakk* szólással vettetik össze. Bizonyára nem a bükkfa termésére kell ezekben gondolnunk. V. ö. *makkan* (bakkant, mokkan, vakkan), *makog* (bakog, vakog.) Tsz. és *mikmakk-mikmakk* (nyulhangutánzó szó Erd.); *mëgbakkant* = ezzel a szóval *bakk* megijeszt (Nagyszalonta). V. ö. még a *hallgató* játékot: Malom körül jártam, — pondrós kutyát láttam, — aki egyet mer kukkanni, az kapja be; csak a bírónak szabad egyet-kettőt mukkanni, így: *kukk*, — *bakk*. A címzés tehát lehet hangutánzó eredetű. — *billió*. Közbeszédben rendszeren csak *bilió*. Ugyanigy: *milító*, *milíomos*. — *binec*. Családnév is Erdélyben. (Talán örmény eredetű cs.) — *birge*. Alakv. *bürge*: himlőoltás sarjadzó sebe Nyr. 42:260. Szabó L. szalontai ig. tanító úr értesítése szerint az idegen eredetű birkát is így nevezik uo. — *biri*. Talán a birkahajtó *brr* hangból. — *birke*. Jelentése „pediculus, laus”. „Gombocz szerint talán azonos a *birka*, *birke*, „schaf” szóval („a tetű legelészik a fejen”). Föltevését megerősíti két szalontai szólás: *hajs hi fijam a csürhére* (v. a *mezőre*), mondják, ha a gyerek fejét vakarja, és: *tőri a csürhejárást* = tőri a fejét (vlmin.) — *bilang*. Szárm. *bilangság*. Szalontai hirdetésben „...*egy tehén bilangságba találtatott*...” Ugyane szó erkölcsi értelemben köznyelvi. — *bizseg*. Alakv. *bizserére* (gyny.) Nyr. 42—259. — *bocskor*. Szárm. *bocskoros* (nemes). — *bodorka*. Minden lóhere fajtát így neveznek Szalontán s egyebütt Tiszántúl. — *bogrács*. Szárm. *bográcsos* (hús). Alföld. — *bokor*. Szárm. *bokrász* (fn.) kutyánév, Erd. — *bombaszt*. Makaróni szárm. *bombasztikus*. — *Bonaventúra*. Alakv. *Bóna*. Csak a gazdáját tudom megnevezni. Krajcár Bonaventurával — pár éve tárcát is írtak róla valamelyik ujságban — ezzel a 70 éves, érdekes csavargóval mult nyáron a háromszéki Uzon alatt találkoztam egy kút mellett. Ő mondta, hogy az ő neve „K. Bóna ...Bonaventúra... magyarul Bóna.” Ott született, „ahol Eötvös József”, de 28 éve csavarog az országban, különösen Erdélyben. — *bór*. Szalontai asztalosok a bórfenyt *borovi*-nak mondják.

A szerzők nem vették föl a következő szókat (— úgy látszik, még nincsenek szótározva —): *Absolon*, *ambíció*, (ambiciózus, ambicionál), *amerikázik*, *animó*(-val), *akadémista*, *ankét*, (ankétezik), *bankett*, (tréf. bankéta, bankvetta, bankettezik), *blokk*, (leblokkol), *bój* (boy).

Ujpest, 1915. III. 5.

VISKI KÁROLY.

III.

Akta. Az EtSzót. szerint első adat Mártonból 1803. De bizonyára sokkal régebben használták. Kármán Urániájában is olvashatjuk: „A’ szegény Férjfinak a’ Konyha-tzédulán szint’ úgy kell törni a’ Fejét, mint az *Akták* mellett.” 2:67. — *Baba*. Származékai közül Decsynél megvan ez is: *babucska*: „...apró fa- ’s viasz *babutskákkal* meg-rakattya. Osmanogr. 1:151. — *Babuka*. Alakváltozatai közé felveendő a *babut* Zrinyiből: „Menniei kechkét, tarka *babutokat*.” Akad. kiad. 297. — *Bágé*. Egyik alakváltozatára irodalmi adatot is tudok: „Mit tudtam tenni evvel a’ *Bagival*, hogy Kétségeit, és Szorongatásait egészen el-oszlassam. Kármán: Uránia 2:22. — *Bál*. Kármán így írja a Fanni

hagyományaiban: *báll*. Uránia 2:212, 236. — *Bélga*. Vö. Zsigmond R. Tsászár és magyar Király... magyar, tseh és *belga* hadi seregét össze-gyűjtötte. Decsy: Osmanogr. 3:9. Így bántak a' Vallonok és *Belgák* a'... u. o. 3:535. — *Belgiom*. Az EtymSzót. szerint *Belgiom* először Márt. 1803. De már Decsytél megtaláljuk: Vallonoknak nevezetnek *Belgiom*nak völgyes tartományaiban lakó... lakósai. Osmanogr. 3:532. — *Bence*. „Benedek” jelentésben tudomásom szerint legelőször Baróti Szabó Új mértékre vett verseiben (1779) fordul elő. A Pyber Benedek úrfihoz írott alagyás versben olvassuk: „Engedj meg kedves *Bentzém*.” i. m. 202 s u. o. 190. — *Bérbence*. Alakváltozataihoz vö. *börböntze* Kisd. Szót.¹ 12, *börbönke* Kisd. Szót.² 10 *általag* c. a. — *Berke*. Az Etym. Szót. *berge* alakváltoztatát a Kisd. Szót.² 20 l.-ról idézi. Megvan már az első kiadás 13. lapján is. — *Betyár*. Első adat nem *szegedi*, hanem *kecskeméti* számadáskönyvben található, l. MNy. 2:131. — *Bibas*. Előbbről való a Kisd. Szót.² adata a 178. l.-on *pimasz* c. alatt. — *Bíbor*. Alakváltozata Zrinyinél *bimbór* Akad. kiad. 250 és *bimbor* u. o. 276. — *Bikla*. Első adat Kisd. Szót.² 192. l. *rokolya* c. a. — *Bilincs*. Alakváltozatai között talán helyet kaphatna Zrinyiből: „Száz láncal uan kötve, száz *belinch* a kezén.” Akad. kiad. 24. — *Biztos*. „Commissarius” jelentésben megvolt már 1789 előtt is. Simai a Magy. Hirmondó IV. évf.-ból idézi MNy. 7:258. — *Bocska*. Idézhető Baróti Szabó adata is, l. Kisd. Szót.² 194. l. *roccka* c. a. — *Bódit*. A *bódi* megvan már a Kisd. Szót.¹ Toldalékában 98 l. — *Bogár*. Simaiból közölt *bugár* változtatát megtalálhatjuk Kisd. Szót.¹ 43. l. *kullants* c. a. is. — *Bogarász*. Gyarmathi előtt megvan már Baróti Szabónál: „Aszszonyi mulattságra van egy Tzenk többi kutyák közt, Melly vagy az artza körül *bogarász*. Par. Maj. 1:104. — *Borbát*. Baróti Szabónál is Kisd. Szót.² 186. l. *ragyiva* c. alatt. CSEFKÓ GYULA.

IV.

Bagó. „*Bagózik* 3: magol, biflál.” (Et.Sz.) mellett az alapszó is járatos a diáknyelvben: *bagó*: magoló (pld. Felsőlövön. Vas m.)

Bagoly. Debreczenben nemcsak „I. éves ref. theologus”, hanem: *bagoj*: fiatal diák. (NyF. 26:43.) SOMOGYI GÉZA.

V.

Bimbalagos. *Bimbalang* megvan a fogarasi nyj.-ban. A gyermeknyelvben gyakori; himbálást, himbálódást jelent. — *Bingyó*, *binygyó* jelentése: igen apró, inkább boggyónyra fejlett, alig valamit érő, apró gyümölcs (alma, szilva, körte stb.) „Íjen bingyó alma kél a kutyának.” A kombinációra (*bimbó* × *bogyó*) ez is adalék. (Fogarasi.) — *Buhá* (ol. = bagoly) *buhu* alakban a fogarasi magyarság nyelvbe is átment s baglyot jelent. — *Büzel* (büzel = szagol: Dicsőszentmárton).

PARÁSZKA GÁBOR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Miklós asszony. Az Oklsz. 659-ik oldalán a Miklós vezérszóhoz tartozó adatok sorában találjuk a következőt is: 1434: Domina Miklosazon vocata (Lelesz. Bercs. V. 38). A szótár ezen adaton minden megjegyzés nélkül siklik át, holott e női név elég érdekes arra, hogy hozzá egynehány megjegyzést fűzzünk.

tingyó

Első nyomát annak, hogy valamely nő neve „asszony”-nyal végződik, az Oklsz. is ismeri. Ezen adat 1394-ből való, amikor a Sopronmegyében törzsökös Osl nemzetség két nőtagja: Herbortyai István leányai: *Szépasszony* (Zypazzon) és *Hölgyasszony* (Hewlgazzon) szerepel (Sopronm. Okltr. 1:518). Hölgy-asszony az Oklsz. (396) szerint a. m. mustela erminia femina vagyis hermelin-weibchen és erre az egyetlen Herbortyai leányt idézi: de hogy ezt a hermelin-weibchennel azonosítsuk, az teljesen kizárandó, inkább elfogadható, hogy asszony-hölgygel van dolgunk, mely a NySz. szerint a. m. uxor = gattin = gemahlin, bár ebből is kiviláglik, hogy ez nem lehetett Herbortyai János leányának keresztnéve. A Szépasszonyra nézve pedig merészkedem állítani, hogy az illető nőnek leányneve *Szép*, melyhez férjhezmenetele után az általános megjelölésül szolgáló „asszony”-t hozzácsatolták. Már 1263-ban tanusítja a pécsi káptalan, hogy Sydrak fia János leánya *Szép* (= *domina nomine Zep*) Ujlak nevű valkómegyei birtokrészének harmadát eladja (Haz. okmtr. 6:113). A *Szép* aligha más mint a latin *Pulcheria*¹ s itt határozottan mondhatjuk, hogy Sydrak fia János leányának *Szép* a keresztnéve.

Az asszony-végzetű női névnek egy újabb példányára akadunk 1404-ben, midőn IX. Bonifác pápa „nobili viro Dyonisio Stephani de Marczali domicello et nobili mulieri *Jakchiaczon* eius uxori” megengedi, hogy őket gyóntatójuk általános feloldásban részesítse (Mon. Rom. episc. Vesprim. 2:346). Itt az eléggé ismert Marcali nevű főúri családról van szó, melynek Dénes nevű tagja szlavóniai bán volt. Hogy mit jelentsen feleségének nevében a *Jakchi*, nem lehet teljes határozottsággal megállapítani. Élt akkor a kusalyi Jakcs nevű főúri család, melynek egyik leánysarja Marcali Déneshez mehetett férjhez és melynek alapján a fenti név alatt az általános jellegű *Jakcs-asszony* lappanghat; de mivel tudjuk, hogy a vatikáni kancellária az idegen hangzásu tulajdonnevek közlésében és fordításában nagyokat művelt, ezen magyarázatot csak kockáztatásnak tekintem. De feltéve, hogy tényleg Jakcs asszony, akkor is bátran mondhatjuk, hogy Marcali Dénesnének ez nem a keresztnéve. — Vagy talán Jacobaeából gyártották a Jakcsi-t?

Uj megvilágítást adnak a következő adatok.

A váradi káptalan tanusítja 1436-ban, hogy a szatmármegyei Reszegei Györgyöt és érdektársát *Szarvadi István özvegye Ilona* ellenére egynehány reszegei birtokrészben beiktatta (Károlyi Okltr. 2:167). Az illető okirat további szövegében e nőt szintén csak Ilonának nevezik. Szarvad pedig akkor Középszolnokban, jelenleg Szilágy megyében van. 1437-ben találjuk, hogy Zsigmond király ugyanazon reszegei birtokügyben parancsot bocsát ki, melyben az alperesnő mint „nobilis domina *Elena alio nomine Myklosazon vocata* relicta condam Stephani de Zarwad” szerepel. Az illető okirat további szövegezése következőleg tesz róla említést: praelibata domina Myklosazon; contra ipsam dominam Myklosazon; annotatam dominam Myklosazon. A nagyváradi káptalan pedig ugyanakkor így nevezi őt: „praelibata domina Myklosazon; kívül pedig: pro nobili domina *Elena alio nomine Myklosazon* (uo. 189—192). Midőn a király ugyanazon (1437) évben ez ügyben újabb rendeletet bocsát ki (uo. 194—195), akkor özv. Szarvadi Istvánné kivétel

¹ Hogy e nevet minálunk is használták, bizonyítja az, hogy 1747-ben báró Perényi András leányával, Pulcheriával találkozunk (Tört. Tár. 1908:297).

nélkül mint domina Elena fordul elő. 1438-ban pedig mindig csak „*nobilis domina Elena vocata aliter Myklosazzon vocata* (uo. 201. 206). 1439-ben megint ő szerepel, de most már nobilis domina Elena alio nomine Myklosasson vocata... relicta Thomae de Wynemethy (= Ujnémeti; uo. 220). Itt tehát határozottan látjuk, hogy egy Ilona nevű nőt következetesen és gyakrabban Miklósasszonynak hívnak, de a róla szóló források erre nézve a legkisebb felvilágítást sem adják. Atyja Marczel György, nem nemes és birtoknélküli ember (uo. 201), férjei pedig Szarvadi István és Ujnémeti Tamás, tehát nem mondhatjuk, hogy a Miklósasszony mellékneve valamely családi kapcsolatokra utaljon. A kérdés tehát egyelőre megoldatlan.

WERTNER MÓR.

Grapsa. Az 1887-ben elhalt Arányi Lajos pesti egyetemi tanár a Gyógyászat című folyóirat 1862. évi folyamának 750. oldalán bizonyos természetellenes dolgokról értekezvén, többi között mondja: „mely állításokat (tudós őseink) igen számos példával támogaták és igen érdekesnek és tanúságosnak látszó képekkel meg is világosíták, de mit tartunk mi mainap eme *grapsákról*?”. Ez utóbbi szó tehát annyi mint elavult ócska irat. Szótáraink közül úgy l. először csak Simonyi-Balassáé említi, ilyen értelmezéssel: „die Scharteke, alter Schnöker, (alter) Foliant.” Eredetét tudomra még senki se kutatta. Valami görög *grapsis*-ra v. *grapsimon*-ra alig gondolhatunk. A NySz. szerint *karamzsál* a. m. scribillo, kritzeln, schmieren; hivatkozik a *körömszél*-re is, ami szerinte a. m. krallen, mit den krallen verletzen. Ezt még azzal pótolom, hogy *karamzsál* némely vidéken (pl. a pozsonymegyei Szencen is) annyi mint kaparni, kratzen (pl. k. vmi a torkomban: es kratzt mich etwas im Halse). A NySz. (461. old.) ismeri azonban a *krabsál* vagy *kramsál* szót is, s ez szerinte PPB-ra való hivatkozással a. m. scriptito, scribillo, hin und her schreiben, wühlen. A német fordítás itt nem egészen helyes, mert a wühlen-nek semmi köze hozzá. Scribillo vagy conscribillo annyi mint firkálni vagy a régebbi német *schmadern*, azaz hanyagul vagy piszkosan írni. A *grapsa* tehát nem más, mint a *krabsálás*, *karamzsálás* leszármazottja: írka-fírka, firkálás, geschreibsel.

WERTNER MÓR.

Cziklér [Nyr. 40 : 272]. A magyar Simplicissimus szerint (Lipce 1854. 29) a *cirkler*ek felesküdt emberek, akik a város kapuinak felnyitását és bezárását végzik. A kulcsokat a városházán őrzik. Kassa város 1492-ik évi jegyzőkönyve szerint Czyrkler Mátyás polgárjogot nyert. Az eredeti német szöveg szerint: Mathias Czyrkler, der Stat Dyener of dy Zeit hot irlanget Burgerrecht am Dinstage noch Mauricii im Jar, ut supra. Az 1653-ik évi ugyancsak Kassa városi jegyzőkönyv említi a „szerjářást, *circáló pénz*t, házadaját.” „*Czikler*, hol vagy? vidd őket mindnyáját az börtönbe” olvasható a kassai kerékgyártó céhnek a Felsőmagyarországi Rákóczi-Muzeumban őrzött irataiban az 1656-ik évben.¹ Kassa város levéltárának 1727. évi 15649 számú okirata szerint „Joannes Czikler, qui Cassoviae hajdonibus praeest” és 1735. évi 17271. sz. okiratában a „Négy darab firhang (függöny) czeklérnek deputatio mellett való fáradságáért adatott.” Az 1744-ik évben Kassán „káplán uram adjungáltatott *cziklérrel* együtt azon házon, holott említett kised leány

¹ A jászóvári premontrei kanonokrend kassai főgymnasiumának évi jelentése az 1885—86-ik tanévről. Kassán, 1886. 33. lap.

gyermekecskéink tanulgatni szoktanak, rajtok menvén és a gyermekeknek könyveit erőszakosan elszedvén, nagy sirással ki szüleikhez, némelyike pedig egyébüvé szélyel szaladoztanak.¹ Legujabban kelt adatunk szerint Bezzeg Dániel az 1853-ik évben Kassán städtischer *Zirkler*.

(Kassa.)

KEMÉNY LAJOS.

Sámbo. Ilyen névszót alkalmaz gyakran a 17. századi Matkó István a Sámbar Mátyás jezsuitát csákányozó szilaj és csufondáros vitáiratában (X ut Töknek eltépése avagy Bányász Csákány . . . Sárospatak 1668). Valószínű, hogy a szót ellenfele nevéből ferdítette, de egyuttal a sántát, csámpást jelentő székely *zsámbo* tájszó lappang benne (vö. MTsz. *zsámbikál* és *csámpa*). A könyvnek vége felé (460) egy egész verszetben szerepel a szó, ilyenformán :

Vásárhely piatzán *Sámbo* lovak árra
Mi légyen? Vajdáknál vagyon a' csak tudva.
Czigányok sem tartják meleg istállóba
Hanem sátor szegnél koplal bé ponyvázva.
Abrakja *Sámbának* sarkantyú taréja
Törli szüre pedig vajdák füstös rúdgja [így]
Hogyha *sámbaságát* piaczon mutattya
Vajdája haragját satorból meg hallya.
Varjak egyenek meg érette azt mondgya
Hogy *sámbaságod-ért rajtam vagy maradva . . .*

De magában a prózai szövegben is sokszor előfordul ez a *sámbo*, pl. a következő mondatokban: „Hamissan mondasz engemet csalárdnak (*Sámbo!*)“ (193). Sámbar Mátyás mint *sámbo* s-ina-szakatt számár kurta farkát csóvállya (85). Ládd *Sámbo* számár . . . (182). Tudczé deákul *Sámbo?* (160.)

VÁRÓ GEDEON.

Agyafurt v. **fúrtagyú** régi nyelvünkben nem annyira furfangost, mint inkább csökönyöst és bolondot jelent (az utóbbit a *fejefúrt* és *fúrtfejű* is). Igen tetszetős szófejtést ad Pais Dezső MNy. 10 : 416 : „azt tapasztalták, hogy az agynak, a fejnek a megsérülése, idegen testnek abba való behatolása igen gyakran elmebetegségeket idéz elő.“ Ennek a magyarázatnak további bizonyosságául szolgálhat talán az, hogy régente az örültet *fejhéjullnak* is mondták. Calepinus szótára mondja, hogy *phanaticus* (vagyis helyesebben *fanaticus*, mert ez nem görög szó) magyarul *feie heíull*. Ezt a szót a NySz-ban a *hiü* származékai közé soroltam, mert ennek a melléknévnek régente *héju* alakja is volt s az *-ül*-képzős igei származéka *héül* és *hijól* alakban is előfordul. Azonfölül a 'phanaticus' MA. szótárában „*hiült fejő*, sok éjjeli jelenéseket látó, bolondoskodó“, a 'delirium' pedig uo. „*főnek meghiülása*, bolyokázás, esze lyősség.“ Minthogy *hiü* eredetileg a. m. üres és *hiül* a. m. üresedik, ürül : a *fejhéjült* kezdetben azt jelenthette, akinek a feje megsérült, a fején hézag támadt. Vö. Nagy dolog, ha meg nem hézagúlt a Balduinus feje, mikor ezt írta (Pázm. NySz). Ha nem részeg szesszel, de hézag agygyal irkált a Matkó (Illyefalvi, uo.). — **Agyafurt** a 'furfangos' jelentést úgy látszik csak később vette föl. Pais a jelentésbeli kapcsolatot „a szokatlan, a rendesen gondolkozó

¹ Történelmi Közlemények Abaujtorina és Kassa város multjából. Kassán, 1910. 225. lap.

emberétől eltérő észjárásban“ keresi. Lehet, különösen, ha a csökönyösből indulunk ki: az agyafurt úgy válhat furfangossá, ha csökönyösen új ellenvetéseket gondol ki. De azt hiszem, ezt a jelentésfejlődést egy más körülmény is előmozdította, sőt talán okozta: az, hogy a *fürtagyúra* és társaira hasonló hangzásuk miatt hatással voltak: *furcsa* és *furfangos*. Amaz egész rendesen ravaszt, eleveneszüt, virgoncot jelent a régiségben, emez eredetileg gazembert jelentett s innen jutott a ravaszság jelentéséhez (mint pl. újabban a *huncut* is; vö. Pais D. MNy. 10:344). Hogy a r o k o n h a n g z á s a r o k o n é r t e l m ű s é g e t is előmozdíthatja, azt gyakran tapasztaljuk a szók történetében.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fühegy. Mácázás. (Pótlásul a válaszokhoz Nyr. 44:176). 10. A *fühegy* néhány szólásban: *Fühegy láttán* megszólal a kakuk. — Csak olyan *fühegyről szántó* gazda: szegény ember, akinek minden évben korán el szokott fogyni a kóstja s emiatt csak a zsenge fűvön legeltetett marhákkal végezteti a tavaszi szántását (azaz gyengén táplált, erőtlen marhákkal). — Most a háboru miatt úgy elfogyott a széna, hogy még a nagy gazdák is csak *fühegyről* tudják elvetni a törökbúzáat. — Jőjenek kietek Kálba, jó szívvél lássuk! Majd elmenyünk a *fühegyen*. — Mingyárt itt van a régi *fühegyi vásár*: a szászrégeni, tavaszi országos vásár május 1—12. — Ezekből kivethető, hogy *fühegy*, *fühegyről*, *fühegyen*, *fühegyi* a. m.: tavasz, tavasszal, tavaszon, tavaszi.

2. A botnak ugróra vetése ezelőtt mintegy 40 évvel *mácázás* néven kedvelt, rendes társasjátéka volt a nagyobb fiuknak, fickó-legényeknek Székely-Kálban. Itt most is tudnak ugróra botot vetni, de a *mácázás* a régi rendes társas-játék ma már nem divik. — Így mondotta el ezt nekem most egy székelykái ember.

(Maros-Vásárhely.)

PAAL GYULA.

Ökrömdederunt. Nemcsak Simainál (Nyr. 43:328) és Szirmay parabolái közt (uo. 443) fordul elő ez a szó, hanem megvan Illei János Tornyos Péter c. farsangi játékában is. Tornyos Péter kérdésre, hogy mit hozott a kalmár-boltból, szolgája Lőrinc ugyanis így felel: „Mindent, tsak a mit a szem meg-kivánhat: Vereshajmát, fog-hajmát, és tormát“. Erre Tor. Péter: „Óh te ökrön dererunt, számaron tulerunt! hát singgel mérik a hajmát, tormát, és a Kalmároknál kell keresni, he?“ (l. Régi M. Könyvtár 59, kiadta Alszegehy Zsolt dr.) Illei pompásan alkalmazza ezt a szólást, hogy így is jellemezze Tornyos Péter ujdonsült deákságát. Lehet, hogy Simai Illeitől vette föl Gyapaijába. (A két író közti hatásra l. uo. Bevez. 19.) Ugyanily alakban fordul elő a szólás Dugonics Példabeszédeiben is 1:117. GESZTESI GYULA.

Mv: nv, mf: nf. Lehr Albert tűnődik (MNy. 10:424), vajjon *tomvad* vagy *towad*-e az a tájzó, melyről mostanában annyi szó esett (vö. Nyr. 44:40). Pedig minden nyelvész tudja, hacsak némi fogalma van a hangok természetéről, hogy se *tomvad*, se *towvad* nem tünteti föl a helyes kiejtést. A *v* és párja az *f* mint fogajakhang (dentilabiális) rendesen nem tűr maga előtt sem tiszta ajak-orrhangot vagyis ajakhangu *m*-et, sem pedig tiszta fog-orrhangot, vagyis foghangu *n*-et, hanem többé-kevésbé magához hasonló, dentilabiális, félig ajak-, félig foghangu orrhangot. Mivel ez az orrhang csakis ebben a helyzetben fordul elő, nincs rá külön betűnk, éppoly kevéssé, mint a

g és *k* előtti orrhangra. Hogy aztán *m*-et vagy *n*-et írunk-e, *tomvad* v. *tonvad*, *kámfor* v. *kánfor*, az jóformán egyre megy s úgy látszik, egészen egyéni benyomás dolga, az irodalmi nyelvekben pedig véletlenül kialakult szokáson alapszik. Tompa nemcsak a *tonvad* igét írja *n*-nel, hanem lakóhelye nevét is: *Hanva*, s ezt hivatalosan is így írják, pedig a kiejtésben alig különbözik ettől: *hanva*. Vö. még *tromf* mellett *tronf* (MTsz. és „a tronfot tronffal szokták elűtni“ Kovács: Közm. 97), *csuromvíz* mellett *csuronvíz* (MTsz), *kámva* mellett *kánva* (CzF. és HO.), *somfordál* mellett *sonfordál* (MTsz. és Merényi: Ered. Népm. 1:134), *bomfordi* (szótárak és Nyr. 4:330) mellett *bonfordi* (CzF), *dámvad* mellett *dánvad* (Helt. stb. NySz. és PP); továbbá *alanfya* (PeerK. 86. és 89). A rozsnyói *kamvis* < ném. *kann-wisch* vagyis kanna-surló (vö. székely *kannasulló*), és *Bánffy* helyett előfordul *Bánfi* (Görcs: Mátý. 14, Born. Préd. 1:6). — Az olasz mindig *nf*-et ír: *ninfa*, *sinfonia*, *anfora*. A latinban is így írták: *confluit*, *convenit*, *invenit*, de a kései latinságban már vegyest: *comfluunt*, *convovisse*, *imfelix*, *im fronte* s viszont *con filio* eh. *cum filio* stb. (l. Corssen 266, 136). A portugál irodalmi nyelvben *symphóna*, de mint népies alakot ezt említik *sanfóna*. A németben a *kommen*, *nehmen* és *brennen* igéből egyaránt: *Ankunft*, *Zukunft*, *Vernunft*, *Brunft*. — Ugyanilyen tekintet alá esik a mi nyelvünkben az *nyv* hangesoport. Azért közölnek pl. a népnyelvből *könyv* helyett „*kömv*“ alakot (MTsz), azért írják a közlők háromféleképpen: *senyved*, *senved*, *semved* (MTsz; a negyedik aztán *semmed*, s más hasonulással: *sennyed*, *sinnyed* l. NySz. *senyved* és MTsz. *sennyedeg*; vö. *conventio*: a nép ajkán *kommenció*, járandóság; továbbá *szénvonó*: *szēmvonó*: **szemmonó*: *szamaló*, l. MTsz).

ROMANISTA.

Társzokról. *Sóléntoz*. A szerkesztő fölhívására (44:136) készséggel tanuskodom néhai való jó tanárom, Király Pál mellett. Nem tudom: kitől vette a *sóléntoz* szót. De vehette tőlem, vagy boldogult bátyámtól: Trencsény Lajostól, aki levélben érintkezett vele, s aki a Nyr.-ben is közölgetett népnyelvi adatokat. Ha tőlünk vette, urát tudom adni szavunknak. Bátyám is, én is egy forrásból meríthetünk. A csurgói (Somogy m.) tanítóképző valamely nyilvános mulatságán egyik növendék holmi tréfás, népies dolgot olvasott föl. (Azt is tudom, hogy néhai Bárány Gyula tanár, maga is tolforgató, a dolgozatot átnézte, javíttatta). Több mint harminc év múltán, most is jól emlékszem annak a fölolvásnak egyik részletére... Két legény valami gyékényesi leányról beszélget. A: „Hallom, hogy a Csóra Kata té utánand *sóléntoz*.“... B: „Vá'tig rühellöm a dógot, de tőszök is róla, miháncs lohet“... A szónak jelentése: jár valaki után (kelletti magát), köti magát valakire. — Nem merem állítani, hogy más alkalommal is hallottam e szót; de amit most mondtam róla, azért jót állok.

(Zombor.)

TRENCSÉNY KÁROLY.

Rest-derelye (Nyr. 44:135). A debreceni *rezs-derelye* csakugyan elhomályosuló összetétel, azonban tudomásom szerint sohasem is volt *rozs-dereje*. Ha az illető tésztának a készítmódját ismerjük, akkor nyilvánvaló, hogy az elnevezés eredetileg *rest-derelye* volt és csak a *d* hang hatása alatt történt a változás. Ez tlkp. felvert galuska, gyorsan készülő étel, amelynek az anyagába keverik bele a túrót. Szóval a készítője nem fárasztja magát tésztagyúrással, derelyemetszéssel, megtöltéssel és összetapasztással. Az igazi derelye u. i. a

legbábrásabb főtt tészta. Különbözik is úgy emlékszem, hogy ott a rozsot, mint pl. Szabolcsban is, gabonának nevezik.

Főhadnagy. (Vö. Simonyi: A háború szavai, 43:384.) A *főhadnagy* elnevezés épügy, mint a *kapitány* még ma is, nemcsak katonai rangfokozatot jelölt, hanem városi tisztséget is Hajduszoboszlón olyan polgármester-féle hivatalnokot neveztek így ezelőtt 30—35 évvel.¹ Előfordul egy régi kortes-nótában is:

Magosan lobog a zászló,
Ráírva Teleky László.
Városunknak főhadnaggya,
Aki szereti ne haggya.

(Hajduszoboszló.)

M. HAMVAI ERZSÉBET.

Miccen. A MTsz.-ban csak egy székelyföldi adat van, nem fölösleges tehát egy irodalmi adatot idézni: Nem szerettem hallani, hogy István bácsit csúfolják, de *miccenni se mertem* (Móricz Zs. Új Idők 1915. I. 3).

„*Gyüvejde*: gyülevész nép, csöcselék (Alföld Nyr. 13:479)“ MTsz. Aki ezt a kifejezést a Nyr.-ben közölte, talán csak egyszer hallotta, ebben a mondatban: „Mit keres itt ez a sok gyüvejde?“ Ez valószínűleg csak tréfás alkalmazása volt ennek az igealaknak: „*gyüvejde*: jöve[l] ide“ (a régi Tsz.-ban), még pedig a szintén alföldi s amellet hasonló hangzásu *csevejde* analógiájára (‘helytelenkedő gyülevész nép’ stb. MTsz.) Ugyanilyen értelemben Dunán túl ilyeneket mondanak: *csavajdék, csajvadék, csejvedék. Csevejde* úgy l. **csevejdék*-ből van elvonva, mintha t. i. ez többes volna, úgy mint **csárdák: csárda* stb.

Ramasz, ‘levágott faderéknek egy része, rövid tőke’ a Nyr. s a MTsz. adatai szerint székely tájszó, Edelspacher az oláh *rimas* ‘megmaradt’ szót látja benne (vö. olasz *rimasto ~ rimanere*), és Szinnyei szerint „oláh eredete mellett szól, hogy csupán a székelységben él“ (Nyr. 23:487). Azonban kérdés, Erdélyben tanulta-e ezt a szót Kazinczy. Ő így használja: „Egyszerre vághattott volna le egy *tölgyramaszi*“ (..hätte es eine Eiche durchschnitten, Regék 79). Tehát ugyanolyan értelemben, mint a székely adatokban látjuk.

„*Romma*: rokkant. Ez a pej a hátjára egészön romma (Dráva mell. Kopács Nyr. 16:573).“ Ezt az egy adatot közli a MTsz. erről a tájszóról. Világot vethetnek rá a következő idézetek: „A bú, e bűzös bodza, *romha* gyökerét válassza el a viruló borágtól!“ (Rákosi: Shak. Cymbeline 4:2; az eredetiben: let the stinking elder, grief, untwine his perishing root, with the increasing wine; tehát a. m. romlandó, romlékony, veszendő). „Mi tisztelt életet éltenek a századoknak *ronyha* szokási közt“ (Vitkovics Munkái 1:60). „Egy *ronyha* fogam, mely hasztalanul foglal helyt államban“ (uo. 3:7). Ezt a két alakot egyetlen szótárunk se említi. *Romma* és *ronyha* bizonyára csak a *romha* alak elváltozásai. Ez pedig a *romol* szócsaládból a rokonjelentésű *korha* és *torha* mintájára alakulhatott.

Brónabugy, bonaburuttya (Nyr. 43:329, 376). Ehhez az alamanévhez még egy adat: „Almafába muskotált és *boni brattyát* oltottam“ (1635. TörtT. 1880. 775).

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Vö. *hadnagy*: nemes falu bírása 1848 előtt, MTsz. — *A szerk.*

Válaszok. (Pótlás a 44 : 176. lapon közöltekhez.) Mindenütt, mindenünnen, mindenüvé, mindig, mindenki. (Tusnád) Rafain Barna. (Jászberény) Buczkó Emil. — Hármunk, négyetek. Akárhhol stb. (Rafain Barna). — Mindenhol, mindenhonnan, mindenhová, mindig, mindenki (Nagykanizsa) Samu Lajos Dénes. (Szeged) Kocsis Julián. — Mindenhun, mindenütt, mindenünnen, mindenüvé, mindig, minden ember, mindenki. Akárhhol stb. (Makó) Mály Jácint. — Batla : esetlen, ügyetlen. Hármónk, négyőnk. Akárhhol stb. Kívül tágasabb, belül szorosabb. (Szeged) Kocsis Julián. — Akárhun stb. Ottkinn tágasabb (a külső feleli :) — de belül nyájasabb. (Jászberény) Buczkó Emil. — Baboz (babbal, gombbal) : gyermekjáték Ujverbáson. Arany Paszkál.

4. A kéredezett névmások közül *Kisújszálláson* csak a *mindenki* használatos. Gyerekkoromból emlékszem erre a rigmusra : mindenki látja, — csak egy vak nem látja. Különben pedig a másodszorban felsoroltakat használják.

5. A *bár*-ral összetett névmások közül legfeljebb csak egyeseket lehet nagy ritkán hallani, pl. *bárhová, bármikor* ; a többit egyáltalán nem használják.

9. *Hármónk, négyötök, mindnyájónk, mindőnk.* (*Bennönket* helyett a zártabb alakot mondják, *bennünket*, s *bennötök*et sem hallani, csak azt, hogy *benneteket*.)

10. Kisújszálláson a földmivelő nép az őszi *beszorulásnak* is nevezi. Ugyanaz az értelme, mintahogy Simonyi (Magyar Ny.² 355. l.) a bekeletet magyarázza ; vagyis az az évszak, amelyen az állatok s a mezőn élő emberek a szabad ég alól fedél alá szorulnak. Gyakran mondják pl., hogy a csordást, gulyást beszorulásig fogadják.

11. Meghasad a hajnal. Szőkül a hajnal. Pitymallik. Ebéd (= reggeli) ideje ; nyáron 7 órakor. Déli ebéd. Ozsonna. Esti szürkület. Esthajnal. (Fenn vótam én a fovakkal, míg az esthajnal el nem ment. Nyáron 10, 1/2 11 órakor). Éjfél.

12. Kívül tágas, belül szoros.

DÉNES SZILÁRD.

EGYVELEG.

Magyar Mondattan történeti alapon. A Magyar Nyelvőr szerkesztőjének ilyen című munkája nyerte el¹ a Lukács Krisztina jutalmat a M. T. Akadémia f. évi nagygyűlésén. A pályamunka kiegészíti a szerzőnek eddigi mondattani munkáit : a Magyar Szórendet, a Magyar Határozókat, a Jelzők mondattanát, a Magyar Kötőszókat stb. Mindezek — rövidítve s ahol szükséges, javítva — bele fognak illeszkedni az új Magyar Mondattanba, ez pedig a Tüzetes Magyar Nyelvtan második és harmadik kötetéül fog megjelenni.

A Nyelvőr szerkesztőjének következő munkáit tüntette ki egy-egy jutalmával a M. T. Akadémia :

1. Az ugor módalakok. (NyK. 13. k.) 1877.

2. A hangátvetésről. (Nyr. 7. k.) 1879.

3. A magyar kötőszók. 1880.

4. A magyar határozók. 1885.

5. Tüzetes Magyar Nyelvtan I. k. Magyar hangtan és alaktan (Balassa Józseffel). 1893.

6. Magyar Nyelvtörténeti Szótár (Szarvas Gáborral). 1893. Nyelvtudományi nagy jutalom.

¹ A kiegészítés föltételével.

7. Német és magyar szólások. 1895.

8. Magyar Mondattan. 1915.

Mezzofanti. Ha való a példaszó, hogy az ember annyi ember, ahány nyelven tud, akkor a világon eddig Mezzofanti biboros volt a legtöbb ember, mert tudvalevő, hogy minden nyelven tudott beszélni, amelyet csak a művelt világ ismer. Példátlan nyelvtudása tette halhatatlanná nevét s nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy a szegény ács fiából biboros érsek lett. Már az iskolában feltűnt óriás nyelvtelhetsége, huszonhárom esztendő korában pedig már az arab nyelv professzora volt a bolognai egyetemen. Erről az állásáról azonban egy év múlva politikai okok miatt lemondott. Nagyon szerény ember volt, a tudományt mindig elébe helyezte a külső csillogásnak. Ezt bizonyítja puritán életmódja is: esztendőnkint csak néhány száz lírát költött magára. A nyelvtudománynak élt, nagy élvezettel tanult s hacsak talált idegen embert Bolognában, szóba állt vele. Így esett aztán, hogy 1800-ban, amikor az osztrák hadsereg benyomult Olaszországba, Mezzofanti meg tudta győntatni a magyar, a német, a horvát és a cseh katonákat egyaránt. Később már híre ment nagy nyelvtudásának és a Bolognában járó idegenek rendszerint fölkeresték. 1817-ben Stuart Rose angol tudós azt írta Mezzofantiról, hogy husz nyelven tud beszélni, tizenennyolc nyelven írni is, még pedig, legjobb hite szerint, helyesen. Byron lord csodálta Mezzofantit és így nyilatkozott róla: A babiloni torony építésekor kellett volna élnie. Akkor egyetemes tolmács lehetett volna. Mezzofanti jártas volt a különböző nemzeteknek irodalmában is, sőt tudta néhány nyelvnek tájszólásait is. 1830-ban harminckét nyelven beszélt, 1836-ban negyvenöt nyelven, három évvel később pedig már ötven nyelven. Akkor már négy év óta biboros volt és őre a vatikáni könyvtárnak. Hiteles adatok bizonyítják, hogy holtáig tanult, s azt mondják, élete utolsó éveiben már százhárom nyelven tudott beszélni.

A háboru szavai. Bizonyára érdekelni fogja t. szerkesztő urat, valamint a M. Nyelvőr olvasóit, hogy a folyóirat közleményei céljukhoz képest eljutnak nemcsak a mindennapi élet forgatagába, a napilapok hasábjaira, hanem nevelő, felemelő hatásuk immár a templomi szószéken is érvényesül. Kezemből a Szeged és Vidéke április 8. száma, benne a szegedi Löw Immanuel ünnepi prédikációja: Háborus magyarság címmel. A rendkívül sokoldalúan tanult, mindig eredeti csapásokon járó főrabbi benne a Nyelvőrről való hivatkozással költői bokréta fűzi azokat a háborus szavakat, melyeket Szerkesztő úr első háborus közleményének (Nyr. 43: 377—392) mindent felölelő gazdagságában összegyűjtött. Löw az eredetük szerint csoportosítja a jövevényszavakat, remek nyelvérzéke megkapó megjegyzéseivel, képeivel kísértve az előadást, és befejezésül a következő végeredményhez jut: „Egységes, egyöntetű, magyaros a nyelvnek kincsesháza ma is, pedig mennyi sok benne az idegen elem, melynek új az idevalósága, a jövevény, amely gyökeret vert, vendégszó, mely meghonosodott. Mennyi benne az idegen gyökér surjánja, mennyi benne a más törzsnek hajtása, mennyi benne a távol fának gyümölcse! Egységes, egyöntetű a nemzeti érületnek is közkinse, akármennyi is a meghonosodott nem uraltáji, nem finnugor, nem turáni szívnek dobbanása.”

(Székesfehérvár.)

FÜRST ALADÁR.

¹ Válaszul egy kérdésre.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I.

ácsi (a cigánynak): hallgass.

ágál: nagyra tartja magát.

Bekejóska: béka; a kis gyerekek szokták így nevezni.

kantat, koslat: cél nélkül jön-megy.

karikalábú: görbelábú.

kenyérpusztító: száj.

(Szolnok.)

cáger: óramutató.

bekefélni: berúgni, lerészegedni.

beafektálom: beajánlom magam.

ajferolni [ered. aufführen]: beajánlani.

férement: férjhez ment.

(Zenta, 1901.)

karistol: összekarcol.

kis béka: a rossz gyereket szokták így haragjukban az anyák elnevezni.

körtehajigáló: láb.

mitugrász: kis termetű, haszontalan.

szotyka, katonaszékér, cacamaca: rossz életű lány.

kiserű kinizésű: a beteges emberre mondják.

mire végez?: mit csinál?

pitliköl: várakozik vkire.

BÁLINT KÁROLY.

II.

gugó: lyuk.

hágse: lépcső a kerítésen keresztül.

keresztalak: oldalalak.

ól: hálókamra.

pistenök: kis csirke.

padika: alacsony szabadtűzhely.

bobolyólév: paradicsomleves.

gambaca: gombóc.

lév: leves.

laboslév: rántott leves.

péra: burgonya (krumpli, kolompér).

göngője: apró pogácsa.

lúdhát: fánk.

karokszék: karos-szék.

lazsnok, lazsnak: pokróc.

lazsnakol: megver, elpáhol.

téka: tál.

fura'ostál; téasztaszűrő.

nyújtópálca: sodrófa.

szakácskalán: merő-, főző-kanál.

(Szlavónia, Kórógy.)

tigany: serpenyő.

séfőj, séfla: sajtár.

pácika: vakond, pucok.

cakor: patkány (horvátul štakor).

ficsike: fecske.

gagólya: gólya.

sütő: tők.

kongós: régi 4 krajcáros (ad analog. pengő).

kendő: törülköző.

kendeni: törülközni.

trityi: férfi felsőnadrág (a trikóból).

csuszogó: mamusz, papucs.

sóspintő: sőtartó.

kapinya: lopótök.

paprikatokzó: paprikatartó, rövid nyelvű lopótökből.

rér, rériki: sógor.

babura: tuskó.

harkács: forgács.

HALLER JENŐ.

III.

arányoz, arányít: irányoz, irányít.

állyáz: éjjelre szalmát rak, az állatok

bábká: reteszvas a kamrákon. [alá.

békasó: kavics.

bagóca: borsószerű hüvelyes növény.

báblony: vatta.

billing: örököld.
 bisóka: birsalma.
 blőnye: pacalszerű, puha.
 cikrázik: szikrázik.
 cintli: jácint.
 csályhos: lompos, piszkos (különösen
 rosszhírű nőkre).
 csicsér: hüvelyes vetemény.
 csücsök, csücs: csúcsa, hegye vala-
 minek.
 duhog v. dohog: morog.
 durollya: vastag dorong, kövér termet.
 élélennyi: hazakerülni, megtalálódni.
 Pl.: Elé van mà a tehen?
 elhannyi: elveszteni.
 farol: a koci hátulsó kereke oldalt
 csúszik. Pl.: Befarolt a árokba.
 fartol, fart vet: mikor a ló hátsó lá-
 bával fölrug.
 fergetyű v. pergetyű: a koci első
 tengelyén levő forgatható jóság.
 fukszi: fukszia virág.
 görhe: máléféle eddel.
 göthös: köhögős, beteges.
 gubó: karácsonyi mákos tészta.
 guriga: karika.
 gulyiba: kaliba, gunyhó.
 gyovonnyi: gyónni.
 hallgató: szomorú nóta.
 hâgat: lovat közösít.
 hajsóka: hinta.
 herőke: csörgő fánk; zsírba sült tészta.
 hollyan: milyen.
 hóbölygös: eszelős, félbolond.
 hupikék: szembetűnő kékszín.
 huborka: uborka.
 inderkegyik: ingerkedik.
 il, pl. elilődik a kötél; elromlik, szakad.
 kamó: kampó, görbe bot.
 karit: gurit, hengerít.
 kisafa: amin a ló a szekeret húzza.
 kócs: kulcs.
 lapaj: lump, mihaszna.
 laska: krumplilepény.
 lecáfol: megszól, rágalmaz.
 lepe: pillangó.
 lődörög: kóborol.

(Nógrádm., Mohora.)

lötyög: ide-oda mozog.
 méhely: műhely.
 mihânt: mihelyt.
 muti: mutassd.
 nehéssig: nyavalyatórés. Pl.: Gyűjjön
 rád a rossz nehéssig!
 nyakló: a ló nyakába tett szíj vagy
 kötél, mellyel a kocsit a lejtőn
 visszatartja.
 nyoszolya: cifra ágy.
 nyuszk: meztelen.
 nyúka: gyakran benyúl valahová.
 ormótlan: faragatlan, ügyetlen.
 ortvány: kiirtott erdőrés.
 ökrőgyik: hányni akar, émelyeg a
 gyomra. [hában.
 pákosztoskogyik: kuktálkodik a kony-
 postorkogyik: lábatlankodik.
 ponyus: ponyva.
 prézsmitál: csendesen veszekedik.
 puffancs: cipő, zsemlye.
 pazderina: pozdorja.
 puhan: pukkan, zuhan.
 puhos, pukhas: kövér, nagyhasú.
 rápos: rücskös, ragyás.
 rapánt: foglaló vaskarika.
 rózant: józan.
 siflyi: vagdalt tészta.
 sinkőznýi: jégen csuszkálni egy paló -
 telálmányú szánon.
 siska: tölgyfa termése.
 suska: diófogomba.
 súszja: a kukoricáról lefosztott levél.
 szinké: kocsiszín.
 sztraka: szarka.
 szákácska: sötétkék kötény.
 szoroska: két ház között lévő szoros
 tag: egy darab birtok. [hely.
 taníogatnyi: bujtogatni.
 táflya: kocsmaasztal.
 tollýú: toll.
 trigyi: meleg alsónadrág.
 uvít: vonít.
 vadóka: vadkörte v. -alma.
 zsibajog: zúg, zajong.
 zsombó: gereblélt gabona.

FARKAS PÁL.

IV.

gurgulya : gombolyag.	pacsa : csúf, rossz.
kúszalék, kaparéék : a gabona alja.	suta : balos (aki bal kezét használja a jobb helyett).
lében van, pl. 5—6 kabát van neki	sutlik : kis utca, köz.
lében : 5—6 kabátot használ.	terő, teré : teher ; terőt visz.
méláz : elbámul, vigyázatlan, pl. : ne	tróbál : próbál.
mélázz el !	vacok : parasztágy.
Mén bele, mint a tekintetes úrba a	
veszött fene, v. mint Tálás Jánosba	
a túrús rétes.	
(Halas, Pestmegye.)	

FÜRST MIKSA.

Szólások.

Helyén vagyunk, mint Dorozsma, mikor a víz előntötte. — Adós fizess, beteg nyögj! — Vagy megsántul, vagy megkopaszodik. — Előre megy mint édesapám dülője. (A siető órára mondják.) — Sohse láttam ilyen csudát, Vak asszonynak pisze urát! — Tapogatja, mint vak a garast. — Isten tudja, meg a tehén, Hova mén a szegény legény. — Siet, mint Samu az élesztővel ki harmadnapra érkezett meg). — Anyjárúl fúj a szél (hideg szél fúj). — Apjárúl fúj a szél (meleg szél fúj). — Hallgat az idő (csöndes, borús, eső előtti időre mondják). — A.: Hogy van? B.: Csak gyüvök-megyek, mint zsidóba a fájdalom. — Akár a Jézus, akár a Krisztus (egyre megy). — Két közben van, mint a menyasszonynak való (kétkelkedik, mint a menyasszony). — Jaj, haj, haj! Kilenc tehén, még sincs vaj! — Utána húzza az eszit, mint a juhász a botját (elfelejt valamit). — Oh, édes eszem, tojjál meg (jusson eszembe, amire már nem emlékszem). — Jézus, Mária, szent izé! Adjá' firhő az idén! Jövőre se biz én! — Mi csak megélünk, csak a papok megéljenek. (Gúnyos értelmű szólás.)

GALAMBOS DEZSŐ.

Úgy nézel ki, mint az egér a lisztből. — Úgy lebuktam, hogy a fejem az ég felé áll. Te kis höncsög (vakond). Te derék fiú vagy, hogy a lábad se éri a földet. Ojan kicsi, mint a fedő gombja. — Vigyázz, mert mingyárt kifaszolsz. — Nem lát a szemtől. — Jön nekem eszembe felé (eszembe jut). — Írd lefele (le). — Ojan a fejed mind (= mint) a bogja. — Ésszel, mésszel bemeszelik még az eget is. — Ojan, mint égi meszelő... Égy, ne ehezz mint otthon. — Nincs hazugság nélkül. — Ojan hideg van, hogy a lovaknak a szarva lefagyott. — Szeretem a könyökömből... Akkor lássam, mikor a hátam közepit. — Hányd a falra a borsót. — Attól nem menyünk a falnak. — A földnek nehéz hallgatni. — Úgy húzod az éneket, mint a bikszádi kórusok. — Szegény fejed nyakastól — maraggyon el egymástól! — Izé megízélte izét az izé kapujában. — Vakuj világ, ne lás' tót. — Úgy pofon vágom, hogy szádba reped a feje. — Kemence van a házba (= kutya van a kertben). — A pap se mond kéccer amment. — A pap se beszél kéccer. — Ojan, mint a kupás kastéja (rozoga épület). — Úgy tudod, mint a tyúk az abécét. — Éhes vagy, mint a mónár tyúkjá. — Ne báncs serkit, nem bánt senki. — Úgy úszol, mint a balta. — Annyi esze van, mint a tyúknak. — Úgy megcsaplak, hogy hótiszagú leszel; elhullassz, mint Éva. — Úgy járjon ki a szemed, mint az asztal fűjő! — Hónapután lesz három napja, hogy nem láttalak. — Mentül

továb, annál aláb. — Semmiből semmi. — Úgy ül, mint Nyikoráné az árvízen. Rendbe van, mint a Lajos bácsi szénája az árvíz után. — Isten áldja meg kendet sokáig, nőjön a szőre bokáig. — Megverték a hasukat (jól laktak). — Nekünk a templomot szépen elharangozták (= elkéstünk). — Úgy kidoblak, hogy a tizedik szomszéd se tart meg. — Úgy fészkelődik, mint a tojós tyúk. — Nem szabad gyufázni (= gyujtóval játszani). — Uti cifra, házi rossz. — Uti cifra, házi ronda. — Ette a fitty-firitty fene. — Cserbe ment az egész munkánk (= hiába való volt). — Ott állunk (odajutottunk). — Elő is van (kéznél van). — Nincs hiba belőle (= se baj; oda se neki!) — Fejemre szál' minden (t. i.: nyakamba szakadt). — Bő vót a pénz (sok). — Nem egyformán megy a beszéd. — Ha éhes az ember, megeszi, ha még varju ül is rajt'... — Egész nap hajtom a dolgot (dolgozom). — Hogy vagy... féllábon vagy egy-lábon? — Sajtója magát (koplal). — Hübele Balázs módjára, vak lovat ad az Isten. — Szilvalé, kotybelé, téged kavarnak belé. — Akinek rossz délelőtt, rossz délután is.

(Hosszumező, Máramaros m.)

PARÁSZKA GÁBOR.

IZENETEK.

Köszönet a szíves üdvözlésekért!

M. K. Az *eredendő bűn* elnevezéseiről való vitát megtalálja az Egyházi Közlöny 1905-i évfolyamában. A legrégebb kifejezés (16. századi kódexekben) *eredet-bűn*: peccatum originale. Az *eredendő bűn* is már 1604-ben előfordul. 1714-ből való a köv. idézet: Hányféle bűn vagyon? Kétféle, tudniillik *eredendő* és *cselekedendő*. (Barna J. Krisztus isk. 250. — *Eredendő* a régi nyelvben más kapcsolatokban is a. m. a mai eredeti, l. NySz.) Újabban Gerely J. *áteredő bűnnek*, Pokorny *ösbűnnek* nevezte el. — Az Egyh. K. ugyanazon évfolyamában érdekes még az *imádj miérettünk* és *imádkozzál miérettünk* vitája (10. 11. 12. szám).

L. G. A *csata* nem egyeredetű a háborút jelentő finn *sota* szóval (a *csata* és *harc* finnül *tappelu*, *taistelu*). A *csata* t. i. szláv jövevényszó s első jelentése csapat volt (Nyr. 43:378), ellenben *sota* eredetileg veszekedést jelent s az átkozást, szitkozódást, veszekedést jelentő mordvin *šud-*, *šuc-* igével egyeredetű (Vähäisiä kirjelmä 24:33, Paasonen)_s talán a magyar *szid* igével is. — Még különösebb véletlen, hogy a m. *csatina* lármát jelent, a finnben pedig *sotina* veszekedést.

M. B. *Illat* eredetileg az illatos pára elillanását, elömlését jelenti (l. Nyr. 3:197). A német *Duft* is áradó párát jelentett (Kluge). Viszont *verduften* újabban átv. ért. a. m. elillanni, elosonni, s ugyanígy a mi nyelvünkben *elpárologni* és *elkámforodni*, *kámforra válni* (MTsz).

Gy. L. „Egyik hírlapunk valamely bűnüggyel kapcsolatban sokszor írta ezt a kifejezést: a *körmönfont ember* (ahelyett hogy ravasz, agyafurt stb.) Nézetem szerint emberre nem lehet vonatkoztatni ezt a kifejezést.” — Annyi bizonyos, hogy ez szokatlan használat, legalább a közönséges beszédben csak ilyeneket hallunk: *körmönfont beszéd*, *körmönfont hazugság*, *körmönfont csalás* stb. (eleinte csak *körmönfont madzagról*, *ostorról* beszéltek). Vörösmarty azt

írja egy ortológus munka bírálatában: „A magyarság, mellyel e munka írva van, az úgynevezett körmönfont magyarság, sisakos, paizsos, mint hajdan Rajnisé“ (MNy. 8:311). Csak itt-ott hallani emberre vonatkoztatva, s így már CzF. nagy szótárában: „Körmönfont gazember, a. m. cégéres, a maga nemében szertelen nagy.“ — A *körmönfont*nak magyarázatára nézve l. Zolnai Gy. Nyr. 26:276.

H. L. Lekvár, ill. a német *Lekvar* a középkori latin *electuarium*-ból lett, ez pedig a görög *ekleikton*-ból, mely tkp. a. m. kiszörpölni való. Tehát ez a szó nemcsak a németben alakult át népetimológia útján, hanem már a latinban is, mintha az *electum* 'válogatott' szó lappangana benne; *electuarium* aztán úgy alakult belőle, mint *sanctum* : *sanctuarium*.

P. R. Durchhalten. Ezt a most annyiszor emlegetett német szállóigét („a végleges sikerig szívósan kitartó erőmegfeszítés“, „a leghatalmasabb kategorikus imperativus, a németeknek lenni vagy nem lenni-je“) többféleképp fordították: *kitartani*, *mindvégig kitartani*, *végig küzdeni* stb. Lehetne így is: *álljuk végig!*

J. I. Hát bizony Quintus rosszul fordította a Wacht am Rhein fölkiáltását: *Lieb Vaterland, magst ruhig sein.* Ez, vagy mint ő írja: „*Ami* magyarul azt jelenti, — ha valaki még nem tudja, — hogy *s z e r e s d* csak *h a z á d a t* és nyugodtan alhatol“ (Az Ujság III. 28). Ezzel Quintus a legprózaibb prózává lapítja azt a szép, naiv kifejezésű költői dalsort. Igazi értelme ez: Édes hazám, nyugton alhatsz! — A „*kaledra hold*“ (B. H. III. 28, 21. l.) bizonyára csak sajtóhiba *kalaszterihold* helyett.

Helyreigazítás. Wertner Mórnak a Nyr. ápr. számában megjelent értekezése a *Pelbárt és Willibrord* név azonosítását Horváth Cyrillnek tulajdonítja. Utólag meg kell jegyeznünk, hogy ezt a magyarázatot Horváth, mint monografiájában jelzi is, Békési Emil dolgozataiból merítette.

Beküldött kéziratok. Lakatos J. Nemzeti betegségek. — R. Prikkel M. Szólásmagyarázat. — Hamvai Lenke: A gyermeknyelvűből stb. — Bodor D. Fáradtság stb. — Parászka G. Felhívás. Tájszókról stb. — Wertner M. A *vén* szó régi használata.

Új könyvek és füzetek. Moór Elemér: A Toldi-monda és német kapcsolatai (Német philol. dolg. XIII. Budapest, Pfeifer F. Ára 3 K). — Mornau J. A szeghegyi német nyelvjárás hangtana (Német philol. d. XV. 2 K 50 f). — Évkönyv. Kiadja az Izr. M. Irod. Társulat. Szerk. Bánóczi J. — Obscurus emberek levelei. Epistolae obscurorum virorum. Ford. Barcza József (Kisujzállás, Szekeres-féle ny. Ára 4 K).

Munkácsi B. Vámbéry Ármán tudományos munkássága. (Kny.)

Beke Ö. Türkische Einflüsse in der Syntax finnisch-ugrischer Sprachen. (Kny.)

Mészáros Gy. A nagyszentmiklósi kincs feliratainak megfejtése. (Kny.)

Obscurus emberek levelei. Epistolae obscurorum virorum. Ford. Barcza J. (Kisujzállás, Szekeres ny. Ára 4 K).

Évkönyv. Kiadja az Izr. M. Irodalmi Társulat. Szerk. Bánóczi J. 1915.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

ILOVA ÉS TÁRSAI.

Írta Simonyi Zsigmond.

Az *Ilosva* helynevet mindnyájan jól ismerjük két *Ilosvai* nevéből: egyiknek költeménye alapul szolgált Arany János hatatatlan remekének, a másik a jelenkor kiváló tudósa és oktatásügyi kormányunk államtitkára. *Ilosva* nevű helységeink vannak Bereg, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyében.

Ki gondolná azonban, hogy az *Ilosva* névvel egyeredetűek mind a következő helységnevek: *Jolsva*, *Irsa*, *Isaszeg*?

Kezdjük az összetett *Isaszeggel*! Ennek régi hangalakjai: *Ilsvaszeg* (írva *Ilsvazig* 1275, *Ilsvaszegh* 1267 Czin., *Ilswazegh* 1447 Csánki), továbbá *Irsvazegh*, *Irsovazeg* és *Irsazeg* (1400—1450 Csánki).

Ez utóbbiakból következik, hogy *Irsa* neve is valamikor **Ilsva* v. *Ilsa* volt, noha már 1395-től kezdve *r*-es alakban fordul elő. Érdekes, hogy az *rs*, *rzs* hangcsoportból több más esetben is *ls*, *lsz* lesz. Így lett a régi *Elzsebét*-ből *Erzsebét*, a kalotaszegiek *alsó* stb. helyett azt mondják: *arsó*, *ferső*, *berső*, *kürső*, s a szoknyát nemcsak Kalotaszeg, hanem néhány más erdélyi vidék is így nevezi: *fersing*, azaz **felső-ing* (mert az alsó ruha, a pendely *alsó ing* és *ing-alj*). — Zalában is van egy *Irsa*, de nem tudom, ide tartozik-e; ennek sincsen *l*-es hangalakja, hanem a 13.—15. századi oklevelekben így fordul elő: *Jarsa*, *Jorsa*, *Jerse*, *Jersa* (Csánki 3:63; a Helységnévtárban így is: *Gersa*).

Ide tartoznak azonban még a következők: *Jolsva* v. *Ilsva* Gömörben, *Jósvafő* v. *Jósafő* Abauj-Torna megyében (így is *Ilsvafew* 1398 Czinár), s ugyanabban a megyében *Ósva* (*Olsva* 1350 uo.), Zemplénben pedig *Alsó-Olsva* és *Felső-Olsva*; ez utóbbiakat a 14.—15. században így írták: *Elsewa*, *Elsua*, *Ilswa*. A 13.—14. században Zólyomban és Erdélyben *Olcsva* nevű helységek is voltak (*Olchua*, 1263, *Olczwa*, *Olczwa* 1361 Czinár).

Az eredeti *Jolsva* és *Jorsa* alakhoz *Ilsva* és *Irsa* úgy viszonylik, mint a régi *jonkább*-hoz a mai *inkább*, vagy *juhász*: *ihász*, szlov. *junoš*: magyar *inas* stb. *Ilsva*: *Elsva*, mint *hírvad*: *hěrvad*, *virrad*: *věrrad*, *villa*: *vělla*. Végre *Elsva* illeszkedéssel vált ezzé: *Olsva*, mint *běrvetva*: *borotva*.

Mindezek rendes képzésű szláv helynevek, még pedig az égerfa szláv nevéből: tót *jelša*, cseh *olše* (lengy. *olša*, szlov. *jelša*, *jołša*, *olša*). Maga ez az alapszó szerepel az Ócsa helynévben (a pestm. Ócsa a 15. században *Olcha* is, a komáromi Nemes-Ócsa a 13.-ban *Oucha*, a 15.-ben *Olcha*, Csánki). Eszerint Ócsa olyan értelmű helynév volt, mint *Eger*, *Isaszeg* olyan mint *Egerszeg*. Az *Ilosva*, *Jolsva*-félék *-va* képzője megfelel a magyar *-s* képzőnek az *Egeres*, *Egres*, *Füzes*, *Szilas*-féle helynevekben. Ugyanígy felel meg egymásnak *Tirnova*—*Tűskés*, *Brezova* és *Borzova*—*Bodzás* és sok más.

FAKÓ-SZEKÉR, KENDERHÁM.

Irta: Réthei Prikkel Marián.

Régi írásokban olvashatni, de némely öreg emberek tapasztalásból is tudják, hogy ez a ma már egyre ritkábban hallható szokásmondás valamikor nem volt csak afféle szóbeszéd, hanem a legkomolyabb valóság, mert bizony a magyar paraszt — főleg az ország szegényebb vidékein élő — régenten nyikorgó vasalatlan szekéren járt; s ezt a nyomoruságos *fakó-szeke*ret nem szíjból, hanem kenderből (csepüből) csinált szerszámú lovak húzták.

Közmondásgyűjtőink a címbeli szólásnak teljesebb, verses formájában ezeket a változatait ismerik: a) *Fakó-szekér (kocsi)*, kenderhám, nemes ember, szürdolmány (Fal., PPB., Kov., Dug., Erd., Ball.); b) *Fakó-szekér (kocsi)*, kenderhám: mind a kettő rossz szerszám (Szirm., Kass.); c) Szegény ember, kenderhám: *fakó-szekér*: rossz szerszám (Nyr. 3: 320.); d) Nemes ember, szürdolmány, *fakó-kerék*, kenderhám (Kreszn., CzF.). Hasonló értelmű szólások: Madzaggyeplő, kenderhám: mind a kettő rossz szerszám (Erd.). Kendergyeplő, csepühám: mind a kettő rossz szerszám (Ball.). Hintós kocsi, kenderhám, nemes ember, szürdolmány (Dug.).

Legközönségesebb az első változat, melynek értelme közmondásmagyarázóink szerint: 1. szegény állapot (Dug.), 2. úri nyomoruság (Erd., Szvor.), 3. össze nem illő dolgok (vö. *delphinum silvis appingere*; *unschickliche dinge zusammenstellen*. PPB.).

A szólás változataiból és jelentéseiből biztosan megállapíthatni, hogy első alakja csak ennyi volt: „*Fakó-szekér (kocsi), kenderhám*“, eredeti jelentése pedig: nyomoruságos állapot. A tartalmi megváltozás és eltérő — a) nemes ember, szürodolmány, b) mind a kettő rossz szerszám — versbeli kikerekedés, mely a közszólások fejlődésének rendes utolsó mozzanata, kétségtelenül újabb időbeli eredmény.

Jóllehet a mondás alkalmazása eléggé világos, mégis van bizonyos homály rajta, mert a *fakó-szekér (kocsi)* jelzős kapcsolat eredete mindeddig nincsen földelítve.

A NySz.-nak csupán ennyi adata van reá: *fakó-szekér* = postellum, currus ligneus sine ferramento (MA.), ein kleiner wagen von purem holz ohne eisen (PPB.); *fakó-kocsi*: „Az tolmács számára vöttünk egy *fakó kocsi*“ (MonTME. 1:38.). Hozzájuk adhatók ezek: „Qui currum non ferratum vulgo *fakó* dictum suppeditaverit, a tali curru... denarios obtinebit“ (MOrsz. Jogt. Eml. II. 1:288.). „Vagion egy *fako szekér*“ (1636. I. MNy. 4:180.).

A 18 századból van egy adatunk a *fakó-taliga*-ra is: „1 *fakó taliga*“ (Székesfehérvár v. levéltárából 1768. I. MNy. 7:460.). A *fakó-kerék* tudtommal először Kresznericsnél olvasható 1:198. Arany János a Buda halálában (IX. é. 9. vsz.) a vashegy nélküli nyilat *fakó nyil* névvel nevezi („Tompá *fakó nyillal*, gyermeki fegyverrel“). Lehr A. szerint (MNy. 4:277.) *fakó szűrt* is mondanak, „ha nincs rajta vereték, azaz zsinór, cifraság, dísz“.

Nem szükség külön bizonyítani, hogy az eredeti jelzős kapcsolat csakis a *fakó-szekér (kocsi)* lehetett; a *fakó-taliga*, *fakó-kerék* stb. ennek analógiájára utóbb keletkeztek. Tehát igazában csupán a *fakó-szekér* eredete kíván felderítést.

Szótáraink MA.-étól egész a NySz.-ig mind a *fakó* = gilvus, flavus, flavescens, glaucus; fahl, falb, blassgelb melléknévhez, vagyis a fakó színhez kapcsolják a *fakó-szekér (kocsi)* elnevezést. Ámde felfogásom szerint nyilvánvaló tévedésben vannak, mert a *fakó* melléknévnek egyik jelentéséből sem hozhatni ki csak kissé is valószínű metaforával a vasalatlan értelmet. CzF. szerint a *fakó*-nak ezek a jelentésáryalatai vannak: 1. halovány-sárga (pl. ló), 2. halovány, igen szőke, szinehagyott (pl. kalap, köpönyeg), 3. elsült, száradt, kiaszott (pl. rét, mező). Nos, a vasalatlan jelentést egyikből sem lehet elfogadhatóan kimagyarázni. Még ha a *fakó-szekér* eredeti értelme vasavesztett volna, talán hozzá lehetne valamiképpen illeszteni a *fakó* mn. szine-hagyott jelentéséhez; csak hogy tudvalevően olyan szekérre szokták alkalmazni, amely egyáltalán nem látott vasat, még új korában sem.

Ez oknál fogva én kereken kétségbe vonom, hogy a *fakó-szekér*-nek és rokonságának valamiféle köze volna a *fakó* melléknévhez. Véleményem szerint a *fakó-szekér*-beli *fakó* nem is

melléknév, hanem a fa = lignum; Holz főnévnek *-kó* képzős diminutivuma.

Hogy állításomat valószínűvé tegyem, előadom a következő bizonyosságaimat:

Tagadhatatlan tény, hogy a „*fakó-szekér, kenderhám*“ szólás kezdettől fogva szánakozó: gúnyos és tréfás alkalmazású volt. Ugyanilyen maga a *fakó-szekér* is,¹ amely igazában a régi rendes *fa-szekér*-nek (vö. „*Harom fa szeker zerzamostul*“ 1597. OklSz. — „*Egy paraszt faszekér*“ 1599. TörtT. 1879. évf. 564. — „*Eb a fa-szekere, ugyan helyén az esze*“ Kreszn. 1:145.) csúfságból megtoldott mása. A toldás nem egyéb, mint a *-kó* kicsinyítő képző.

Hogy a magyar népi észjárás a kicsinyítő képzőket sokszor alkalmazza gúnyos és tréfás szavakban, biztosan meg van állapítva (l. Laczkó G., Játszi szóképzés Nyr. 36:356–364. — és saját értekezésem: A régi magyar tréfaszók MNy. 3:393.). S hogy e képzők közül ép a *-kó, kő* gyakori a gúnyos-tréfás képzésekben, arra egyebeken kívül szolgáljanak meggyőző bizonyosságokul: *kardikó* (vö. „*Lutter Márton pártot ütött pápa ellen, rossz kardikója volt, nem foghatta mélyen*“ Imago veritatis 1674 tájáról. Mon. Hung. Hist. Script. 36:453), *letykó* = rossz leves (CzF.), *libicskó* = lötyedék (MTsz.), *csuszkó* = csusza (CzF.), *ánkó, tankó, taszkó* = hülye (MTsz.), *cseszkó* = csizmadia (CzF.), *haskó* = pocakos (NySz. és MTsz.), *szájkó* = tátott száju (CzF.), *tejkó* = tejszerető (Nyr. 36:364.) stb.

Hogy a *fakó-* jelzőben csakugyan kicsinyítő képzőnek kell lappangania, különlegesen bizonyítja az a tény, hogy MA.-nél és PPB.-nál a *fakó-szekér*-nek postellum, kleiner wagen azaz: kis szekér, szekérke jelentése is van.

Még jobban kitűnik ez egy meglepően analog jelzős kapcsolásból: a székelýföldi *vaskó-, vaska-kés*-ből, melynek jelentése: nyeletlen, vagyis foglalat nélküli kés (Kriza, Vadr. 522.). Ez nem csupán képzésre egyezik a *fakó-szekér*-rel, hanem gúnyos alkalmazására nézve is (vö. „*Mit ha fel nem darabolok, mondják késemet vaskónak*“ Shak. 12:95.). Megvan már PPB. szótárában is culter manubrio exarmatus, azaz: mai értelmével. Tehát miként *vaskó-kés* = nyeletlen rossz kés, úgy *fakó-szekér* = vas nélküli hitvány szekér. S valamint a *vaskó* alkalmazása csupán a nyeletlen késre terjed, úgy a *fakó-é* is, legalább kezdetben, egyedül a vasalatlan szekérre vonatkozott.

Háromszék megyében és a brassómezei Hétfaluban egy szóval *fakócsá-*nak hívják a fakó-szekeret. Ez megint csak újabb bizonyító erősség a *fakó-* főnévi volta mellett, mert a *-ca, ce*

¹ E gúnyos-tréfás alkalmazását bizonyítja egyebek közt az is, hogy pl. a régi Tsz.-ban *kanca-szekér* ugyancsak nyilván gúnyos elnevezés a magyarázó szinonimája: „*Fakószekér = kancza v. vasalatlan kocsi*“ (vö. még „*Ugyan kancza prókátor akarnál lenni = fogadatlan*“ Nyr. 15:228. „*Egy paraszt vagyis kancza-hám.*“ 1723. MNy. 4:267.)

képző rendszeren főnevekhez járul (l. Simonyi, TMNy. 557.), s becéző használatán kívül gúnyos alkalmazása is van, pl. *maj-móca* = majmoskodó, majom (MTsz.), *nyakóca* = meztelen nyakú (MTsz.).

Ennyi bizonyság, úgy hiszem, elégséges alapot ad arra, hogy a *fakó-szekér*-ben és rokonságabeli *fakó*-ban ezentúl ne a hangalakra egyező melléknevet lássuk, hanem a *fa* = lignum főnév gúnyosan használt *-kó* képzős kicsinyítőjét ismerjük fel.

AZ OKLEVÉLSZÓTÁR NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ.

Irta Wertner Mór.

Balata? [palus, stagnum; sumpf?] Az idézett forrásokban egyetlenegyszer találjuk a fluviust, a többiekben „paludem” és pratum lutosum = mocsár vagy posvány. Az egyik adat a következő: „pervenit ad quendam paludem fertes (fertős) vocatum in volacho *Baltha* dictum”. Evvel a szótár arra céloz, hogy a *balata* szó itt oláh eredetű. Azt hiszem, hogy nem az és hogy jelentése s származása a Balatonéval azonos.

Tudjuk, hogy a Balaton tava régebb okiratainkban a következő alakokban szerepel: Balatin, Balatym, Balatya, Balatinus, Balaton, Balatun és hogy német elnevezése Plattensee (ehelyett: Blattensee) s ezt már Ottokár rímes krónikája (7438. vers Plattensê) is ismeri.

Tudjuk továbbá azt is, hogy a Balaton környéke valamikor nagy kiterjedésű sáros, mocsaras vidék volt és hogy mind azon földrajzi tárgyak, melyek nevei a magyarban *sár*-ral kezdődnek a pars pro toto elvének alapján a posványosságra vezetendők vissza. Sár a szláv nyelvekben a. m. blato, s régóta tudjuk, hogy *Balaton* is a *blato* származéka. Kétségtelen tehát, hogy az Oklsz.-ban szereplő *balata* tkp. mocsárt jelent. Ami pedig az oláh Baltha szót illeti, mely forrásunk szerint a. m. palus vagy fertős, arra akarok figyelmeztetni, hogy Hunyadi János nagyatyjának fivére, ki 1360-ban már felnőtt ember és akiről határozottan tudjuk, hogy oláh volt, a Balata nevet viselte. Máramaros-megyében volt 1387-ben egy Balathafalwa (Haz. okmtr. 7:423), Hunyadmegyében van még most is egy Baláta nevű pusztaság és 1468-ban egy Baltha nevű helység, de mindezekről bizonytalan, hogy a szláv *blato*val rokonok-e.¹ Teljesség kedvéért még a következőt: a) A pozsonymegyei Vistuk helység határjárása alkalmával 1270-ben mondják: prima meta incoatur a quodam fluvio Balata vocato (Haz. okmtr. 8:135). Somogymegye csurgói járásában van most is Baláta nevű pusztaság, melyet azonban

¹ Az oláh *balta*-t a szláv *blato* rokonának tartják, l. Bern. a *bolto* cikkben. — A szerk.

Csánki művében nem találunk. Mindkettőről joggal feltehetjük, hogy nevük a *blato*-val összefügg. *b)* Szily K. (Századok 1904:814) azt állítja, hogy a Balata helyes olvasása Baláta; hivatkozik Anj. okmtr. 2:563-ra „jelentésére ugyanaz mint a maláka, moláka“. Erre megjegyzendő, hogy forrásidézete az Oklsz.-ban is olvasható, hogy az ott említett Balatafő a somogy-megyei Csurgó táján feküdt és hogy valószínűleg a mai pusztá nevével rokon. Miután az *a* régebb okiratainkban többnyire a. m. *á*, nem éppen valószínűtlen, hogy a Balata nevet már korábban is balátának ejtették. Hogy annyi mint maláka, nem egészen világos, mert *blato* általában csak sarat jelent, *mlaka* pedig tócsát vagy pocsolyát, s a két szó semmi esetre sem azonos; de erre megjegyzendő, hogy az Oklsz. csak azokat az adatokat vette fel, melyekben e szó csak mint molaka vagy moláka szerepel. A régebb horvátországi forrásokban egyéb és eredetibb alakban is előfordul posvány értelmében. 1267-ban a zágráb-megyei Koncsán nevű helység egyik határa „pervenit ad paludem, quae Mlaca dicitur“; az orbásmegyei Lipye (= Lipa) egyik határa 1273-ban „pervenit ad unam mlacam“; 1279-ben találjuk, hogy a zágráb-megyei Coztáneuch egyik határa „transit unam paludem Mlaka vocatam“, (Cod. Turopolj. 1:22, 34. Wenzel 9:44). Ez a szó eredeti alakja s a szláv nyelvekben mlaka a. m. pocsolya. (Bartal is ad egynéhány adatot.)

Bő. 1229. évi adat: „In villa Mehus, Kara, Bev [a. m. bő?], Oztupan.“ Az illető forrást Wenzel is közli (6:469, 470). Méhes somogy-megyei helység volt, emlékét most már csak a hasonló nevű pusztá őrzi. Kara és Osztopán még most is somogy-megyei helységek, s ebből következik, hogy Bev is ott keresendő. Meg is találjuk. Somogy-megyében már 1228-ban találkozzunk a Bő nemzetség tagjaival. Későbbi okiratokban a nemzetség neve más alakban szerepel: 1254:Beuu, 1294:Bew, s ez utóbbi alak vált állandóvá. (V. ö. „A magyar nemzetségek a 14. század közepéig“ című művem 1:139—141.) E nemzetség tagjai 1328-ban a somogy-megyei Bew és Jád nevű helységek részbirtokosai (Anj. okmtr. 2:414). Bev tehát határozottan a volt somogy-megyei Bő, melynek emlékét ma a Somogy-megye kaposvári járásában fekvő (Alsó- és Felső) Bő nevű pusztá őrzi. Megemlítendő még, hogy Bő nevű helység egyéb megyékben is (pl. Heves, Sopron, Marostorda, Torda-aranyos-megyében) található s hogy Heves-megyében a 15. században Bői családok is szerepeltek.

Cudar? szudar? 1413: Benedicti dicti Zudar [olv. szudar? a. m. cudar?] Az Oklsz. kérdése nem új; foglalkoztatja ez már régen a kutatókat. Ma sincsen megoldva s az alábbiak csak némi útmutatást akarnak nyújtani.

A Zemplén-borsodi határon van egy Böcs nevű helység, mely a régi okiratokban mint Bulch szerepel. Első ismert földes-

ura, Balázs fia Bölcsi Dénes 1291-ben merül fel. Egyenes fiutódai 1348 első feléig kivétel nélkül mint Bulchi-ek szerepelnek. Fejér (IX. 1:356) közöl ugyan egy okiratot, melynek értelmében Petrus filius Dominici dicti Sudor már 1346-ban királyi udvari tiszt és így már atyja Domonkos, kiról tudjuk, hogy Bölcsi Dénesnek a fia, vette volna fel a Sudor nevet. Mivel azonban Fejér szövegezése s keltezése nem mindig megbízható, inkább Anj. okmtr. 5:187-et idézzük, mely szerint Bölcsi Dénes fia Domonkos fia Péter 1348 máj. 16-án mint Petrus Zudor szerepel. E Péter megkezdí pályáját 1343-ban mint udvari tiszt és megkapja ez évben a borsodmegyei Ónod nevű birtokot.

Ő alapította meg családjának fenyét. Állandóan megtaláljuk 1348 óta nála, fivéreinél és összes utódaiknál a Zudor családnevet, mely rendszeren a „bölcsi“ s „ónodi“ előnévvel együtt jár. A családi név több változatban szerepel az okiratokban; így 1350: Zwdar; 1352: Péter és összes fivérei Zudor-ok; ugyanazon évben szerepel az egyik fivér mint Zudar Miklós; 1358: Zwdor; 1379: Zwdur; 1454: Sudar (a forrásidézeteket lásd Turul 1891: 141—143). De vannak eltérések is. 1445-ben szerepel Simon Czudar de Olnod (Teleki: Huny. kora 10:181); 1454-ben van egyszer Jacobus Cudor (Zichy-okltr. 9:461); 1455: Chwdar és Chudar (uo.: 483); 1464: Czudar (Meczer-okltr. 88.) A név leggyakoribb alakja tehát Zudar és Zudor; a ritkán előforduló Cudor, Czudar nem jöhet tekintetbe; aki annakidején az illető okiratokat fogalmazta vagy megírta, nem volt tisztában a helyes kiejtéssel.

A z a középkorban a. m. sz és így első látszatra helyesnek találnók, ha az említett nevet Szudarnak ejtenók ki; de összes mai íróink és kutatóink nem úgy teszik, hanem minden kételkedés nélkül Czudarnak veszik, valószínűleg azért, hogy a magyar nyelv *szudar*, *szudor* szót nem ismer, *cudar*t igen. De ezt nem fogadhatjuk el.

Cudar a. m. gaz, alávaló, komisz. Tegyük már most fel, hogy Bölcsi Domonkos 1346-ban tényleg a Cudar melléknevet viselte volna, teljesen hihetetlen, hogy fia Péter, ki országbíró s szlavóniai bán volt, vagy ennek összes fivérei s oldalrokonai, kik szintén a főurak sorában (egyikök püspök lett) szerepeltek, ezen bizony nem epitheton ornans-számba menő jelzőt viselték volna s ezt összes utódai elfogadták volna; de ha mégis cudar volt a kiejtése, akkor a cudar szónak ez esetben más volt a jelentése. A Tudománytár 1841. évi folyamában (4:63) a szerkesztő következőleg magyarázza a nevet: Szerinte a *czudar* szó eredeti értelmét nem fogjuk helytelenül magyarázni, ha tudjuk, hogy *suda*, *zuda* a. m. castrum (vár), castellum (kis vár), várna; innen származik *czudarus* ami a. m. castellanus vagyis várnagy. (Du Cange 1733. fol. Tom. 2. col. 1292.) „A Czudar név ezen eredeti jelentését nálunk György (dictus Zudar) sárosi várnagy gyilkossága s rablása *czudaríták* mostani értelmére, kinek I. Lajos

1375 ben kegyelmet, de a közvélemény Zudar nevének becs-telen értelmet adott“. Azonban okiratilag be lehet bizonyítani, hogy a Zudar név már 1348-ban, tehát 27 évvel 1375 előtt szerepelt. Szerzőnk azt hiszi, hogy (az 1350-től 1399-ig ismert) György lett volna az, ki cudar tettei miatt e nevet kapta volna és ebben — úgy látszik — a „dictus Zudar“ erősítette őt meg. Értelmezése azonban teljesen hibás. A dictus nem azt jelenti, hogy Györgyöt azért nevezték Zudarnak, mert gyilkosságot és egyéb cudar tetteket végzett, hanem ez az ő vezeték-, illetve családi neve.

Nézzük még, mily alakban mutatkozik e név külföldi forrá-sokban; ezekből hármát ismerek.

a) A pápai kancellária tanúsítja 1359-ben, hogy Sudar Péter (akkor Borsodmegye főispánja) pápai felmentést nyer a nejevel létező negyedizi rokonság felül (Theiner: Monum. Hung. 2:37). Sudar itt Szudárnak felelne meg.

b) Ruprecht, a rajnai Pfalz grófja, I. Lajos magyar király nemes tisztjének, Zuder Györgynek 1364-ben Heidelbergben kelt okiratában lilomokat ad címerül (Bunyitay: A váradi püspökség története 1:203). A németben a *z* a magyar *c*-nek felel meg és így a Zuder a. m. Cuder.

c) Midőn a pápa 1410-ben a székesfejérvári prépostságot ujra betölti, azzal indokolja meg, hogy az eddigi prépost Johan-nes Souder meghalt (Mon. Rom. episc. Veszprim. 2:355—356). Mindezekből az adatokból kiviláglik, hogy a három külföldi adat kérdésünk felderítésére nem nyújt elegendő támaszpontot.

Lássuk már most, hogy mit szólnak hozzá a későbbi korszakokból származó hazai adatok.

Hunyadmegyében volt 1475-ben egy losádi Zwudar nevű nemesi család (Csánki: 5:245); de ebből sem tanulunk semmit. A bars megyei nemesek sorában 1563-ban egy Ladislaus David de Zudar szerepel, de ezen szövegezés nem helyes, mert 1576-ban ugyanő mint Ladislaus Zudar de Mylossowcz szere-pel; Zudar tehát nála nem elő-, hanem vezeték-, illetve családi neve. Ugyanezen évben megint Ladislaus David, 1577-ben Ladislaus Zudar alias David de Myklossowcz (Botka: Bars-megyei oklevelek 178, 184, 188, 192). 1786-ban losádi Zudor Sámuel aranyosszéki lakos kapja meg a nemességet. (Királyi könyvek 53:493 nr. 275. Hunyadmegyében.) Minthogy az 16-ik században a *z* már nem volt *sz*, több mint valószínű, hogy a Zudar a 14-ik században sem volt Cudar vagy Szudar, hanem mai kiejtés szerint Zudar. Jelentése azonban ismeretlen. A Suder-összetételű nevekkel (Sudermann, Suderland stb.) nem lehet összekapcsolni, mert Suder a. m. Süd (= délvidék), de ha tekin-tetbe vesszük, hogy a Bölcsiek Zemplénmegyében törzsökösök és hogy Zudar László, a miklóssóci Dávid-család tagja Bars-megyében szerepelt, több mint valószínű, hogy a Zudar név szláv eredetű.

Támogatja ezt némileg Ducange is, kire a Tudománytár szerkesztője hivatkozik. Du Cange mondja: „Czudarus, Castellanus, ut puto a Zuda, Castellum... datum a Wenceslao a(nno) 1383“. Továbbá: „Czuda, Districtus Czudarii... Moravia 1380“. Az itt idézett Vencel nem lehet más, mint az 1361-ben született és 1419-ben elhalálozott Vencel német-cseh király és miután a második adat Morvaországra vonatkozik, világos, hogy ez az adat cseh-morva forrásra mutat. Sud, Suda s Zuda előfordul régibb hazai okiratainkban mint férfi-keresztnev, de soha mint vár-megjelölés. Ami pedig a várnagyokat illeti, leghatározottabban mondhatjuk, hogy hazai okiratainkban még a szlávoklakta vidéken lévő várak parancsnokai is mint castellanusok, praefecti castri, de soha mint czudari nem szerepelnek; sőt volt egy körösmegyei család, mely egy Kasztellán Péter (dictus Castellanus) nevű ős után állandóan a szentléleki Kasztellánfi nevet használta. Ha tehát az ónodi Zudarok között egyik-másik valahol várnagy volt (ezt egyelőre csak Zudar Péterről tudjuk, ki 1354-ben sárosi várnagy volt, Anjoukori okmtr. 6:233), akkor a Zudar-névnek semmi köze nem volt a szláv Czudarus-hoz. De Du Cange azt is mondja, hogy *czuda* a. m. districtus, illetve kerület és így a *czudarii* körülbelül kerületi főnökök lettek volna. Ismerjük az ónodi Zudarok közszereplését, de egyiktől sem mondhatjuk, hogy egy ezzel kapcsolatba hozható hivatalos állást foglalt volna el, különben is tudjuk, hogy hazai forrásaink az ilyent is latin nyelven jelölték. Du Cange magyarázatát még azzal bővíthetjük, hogy hazai tótjainknál *súd* (*szúd*) a. m. bíróság; eszerint a morvaországi *czudarius* bíró lehetett.

Csépános. Az Oklsz. kérdezi, vajjon egynek szabad-e venni Stephanussal, vajjon ugyanazt jelenti-e mint Csépányos és az erre vonatkozó okirati adatokból csak egyetlen egyet idéz, mely szerint 1240 körül (a komárommegyei) Tömördön egy Cepanus nevű lovas jobbágys szerepelt. Az ezután következő szó Csépányos? szerinte a. m. „voll Unkraut?“ és erre is csak a fenti 1240 körüli adatot idézi. Ezekre mindennek előtt megjegyzendő, hogy Cepanusban az *us* csak a latin végtag, melynek kiküszöbölése után a helyes magyar *Csepán*, *Csépán* vagy *Cepán* marad. Az egyetlen adat nem nyújt elegendő támaszpontot. A Cepanus, Chepan és Chepanusról szóló adat annyira számtalan, hogy felsorolásuk e helyen teljesen felesleges, valamint arra is van felette sok adatunk, hogy e nevet a legelőkkelőbb társadalomhoz tartozó személyek is viselték. A Győr nb. Csépán már 1199-ben Sopronmegye főispánja, 1207-től 1209-ig nádor; fia is Csépán. (Turul 1898:77). Az előkelő Ják nemzetség tagja: Mika fia Csépán 1206-tól 1207-ig egész Szlavónia bánja (Századok 1909:389); fia István. A Csolt nemzetségben van 1233-ban Chepan fia István (Wenzel 6:530) stb. stb. Hogy számos helység valamely Csepán nevű urától

vette nevét, bizonyítják a Csepán, Csepánfölde, Csepánfalva, Csepántelke nevű helységek. Hogy Csepán, Csépán azonos Istvánnal, azt a kutatók összessége majdnem bizonyosnak veszi s azzal teszi indokolttá, hogy Csepán a latin Stephanusnak szlávos változata. Nem áll egészen. A tótoknál István a. m. Stefan; a horvátoknál: Stjepan. A szerbeknél: Stefan; az oroszoknál: Stepan; a boszniaiaknál: Stjepan; a lengyeleknél: Stefan és *Szczepan*, mely utóbbi a Csepán mellett szóló egyetlen adat.¹ Megjegyzendő azonban, hogy egyes esetekben nem azonos Stefannal. Ily körülmények között legnagyobb érdeklődéssel bírnak oly adat, mely a Magyarországon kívüli kútfőkben a Csépán név hiteles előfordulását bizonyítaná. Csak egyet ismerek. A boroszlói kormánykerületben lévő Kamenzben volt valamikor egy cisztercita klostrom, melynek halottaskönyvében (*Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens* 4:319) a következő feljegyzést olvassuk: „26 (mart.) ob(ii) *Tschepan* dictus Santke de Pilcz, familiaris“. Pilcz egy szintén a boroszlói kormánykerületben fekvő helység; Santke Mihály pedig 1403-ban német társakkal együttesen a sziléziai Frankensteinban tanusodik (*Cod. dipl. Silesiae* 10:255) és így nem igen valószínű, hogy *Tschepan* azonos lett volna *Stephanussal*.

Csergő. Az Oklsz. helyesen magyarázza e szó jelentését, de az 1193. évi adata kifogásolandó. Azt mondja t. i. „Haec sunt nomina praediorum Ojvduor, Chergou [a. m. csergő?]. Zoloc (OL. D. 27). In Chergou prima meta incipit a piscina abram (uo.)“ Erre megjegyzendő, hogy az erről szóló okiratot Mátyás királynak 1464. évi átirata nyomán Knauz (*Monum. eccl. Strigon.* 1:142—146) is közli, hogy a név benne harmadszor is szerepel („liberos denarios in Oiwdur et Chergou“) és hogy az Oklsz. megkérdőjelezése jogos. Itt a *Chergou* nem a. m. csergő. A szóban lévő forrás azon okirat, melynek erején III. Béla királyunk a fejérvári Jánosrendi keresztesvitézeknek 1193-ban különböző megyékben fekvő birtokokat adományoz, melyekből később az esztergomi Jánosrendiek is valamit kaptak és melyeknek legnagyobb része az idők folyamán a vránai perjelség kezébe került. Ojvduor nem más, mint a zalamegyei kanizsai járásban még most is létező Ujudvar, melyet latinul mindig nova curia-nak neveztek (*Wenzel* 11:602. ddo. 1270. — *Zalam. oklir.* 1:119. ddo. 1300. kör. — *Csánki: Hunyadiak kora* 3:120); Zoloc pedig a Somogy megyében most is létező Szulok, amiből első pillantásra már arra következtethetünk, hogy Chergou is e tájon fekehetett. Tényleg találkozunk is Somogy megyében egy földrajzi tárggyal, mely mint vár a Churgo, Chorgo nevet viselte (1448—1493) s a vránai perjelség birtokát képezte, mint város pedig a következő alakokban szere-

¹ De vö. szerb *štuka*, szlov. *ščuka*; m. *csuka*; óbolg. *štípūkū*, szlov. *ščipek*; m. *csipke* stb. A *Csepán* névről 1. Melich Szláv jöv. 2:173. — A szerk.

pelt: 1228: Curgou; 1360: Zergou, Zergo; 1367: Chergo; 1371: Zorgo; 1374: Chorog; 1377: Chorgo; 1405: Chorgow; 1431: *Churgo*, és szintén a vránai perjelség tulajdona (Csánki 2: 572. 577.) Ez pedig nem más, mint a somogymegyei csurgói járásban még létező Csurgó nevű mezőváros. Miután régibb latin okiratainkban az *ou* sohasem ő, hanem mindig ó, ennek következtében az Oklsz. 1193. évi adatában szereplő Chergou nem Csorgó, hanem Csurgó és mivel 1193-ban ez a jeruzsálemi Jánosrendieknek adatott, határozattan mondhatjuk, hogy ez a somogymegyei *Csurgó*.

Ebed „[prandium, mahlzeit, mittagsmahl], 1270: Kemyno, Reynoldo et Chak filiis Ebed [a. m. ebéd v. ebéd?]“ Ebed nevű birtokos már 1222-ben merül fel Vas megyében mint a Németországból bevándorolt Ják nemzetség tagja (Fejér III. 1: 330). Azonos a fenti Kemény, Rajnald és Ják (nem Chák) atyjával. Neve a 13-ik és 14-ik századon át még gyakran szerepel e nemzetségben és úgy látszik, hogy egyéb családokban nem igen divott. Ha Ebed-nek ejtették volna, teljesen biztosra vehetnők, hogy egyszer-kétszer Ebed alakjában szerepelne, hisz ismerünk Beel, Been, Bees, Deed, Deer, Dees, Feel, Geeth, Heem, Heet, Keer stb. tulajdonneveket. De van még egy másik támaszpontunk arra, hogy csak ebed-nek ejtették ki. IV. Béla már 1237-ben megerősíti az esztergomi egyházat az Ebed nevű birtokban, amit 1239-ben újra megerősít, 1250-ben ez megint terra Ebed; 1259, 1285, 1292 és 1293-ban is Ebed (Wenzel 7: 32, 66, 313. 9: 428, 11: 467. Knauz: Mon. eccles. Strig. 2: 193, 321, 329, 339). 1337-ben: Ebed (capituli Strigoniensis. Fejér VIII. 4: 283); e néven szerepel 1378-ban is (u. o. IX. 5: 273) stb. Ma is e néven találjuk Esztergom megye párkányi járásában és még most is birtokol ott az esztergomi káptalan. Minthogy tehát egész múltjában egyetlen esetet sem ismerünk, melyben Ebednek nevezték volna, világos, hogy neve a rövid *Ebed* és hogy ezt egyik Ebed nevű urától vette. Ez annál is valószínűbb, mert Ebed nevű helyet Esztergom megyén kívül nem találunk.

Endös. Az Oklsz. négy adata között van három jobbágy- és egy földrajzi név; erre azonnal megjegyzendő, hogy Szabolcs megyében 1336-ban és 1482-ben volt egy ily nevű (Endes) helység, hogy jelenleg Somogy-, Szabolcs és Zalamegyében ily nevű pusztákat találunk és hogy e névre régi úri családokban is ráakadunk. Somogymegyében van 1217-ben az előkelő Győr nemzetség egyik tagja, Péter fia Endus, ki az ugyanott élő Ottó fia Endustól megveszi a Basal nevű helységet (Wenzel 11: 153). 1237. Vas megyében: Endus nevű jobbágy (uo. 2: 73). 1257. Endus, a vas megyei Karakóvár őrségének parancsnoka (uo. 296). 1271. Vas megyében: Bobai Endus (Haz. okmtr. 8: 142). 1279. Vas megyében: Haraszi Benedek fia Endes (uo.

7:162). 1288. Szatmármegyében: Kaplyon nb. Simon fia Endus, a Károlyi-család egyik oldalőse (Károlyi okltr. 1:18). 1289. Tolnamegyében: Uzdi Mikó fia Endus (H. O. 6:343). 1290. Veszprémmegyében: Szörcsöki Endus fia Érd (Wenzel 9:535). Bácsmegyében: Kőrös fia Endus (H. O. 8:285). Aradmegyében: Endre fia Endus (uo. 293). 1296. Zalamegyében: Vitalis fia Endus (Wenzel 10:220). 1297. Vas megyében: Gotthar(d) fia Endus (H. O. 7:261). 1312. Szatmármegyében: Endus fia György, a Károlyiak oldalőse (Anjoukori okmtr. 1:249). 1329. Biharmegyében: Endes fia Péter nemes (uo. 2:428). 1342. Szatmármegyében: Vadai Endus fia György (uo. 4:230); a 15. század közepén Szabolcsmegyében: Endesi Tamás (Zichy-okltr. 10:470). Mint helységet az okiratok többnyire Endesnek hívják. Az 1378-ban Szatmármegyében szereplő Ladislaus filius Dionysii de Endes (uo. 4:43. 77.) 1388-ban és 1392-ben mint Ladislaus filius Dionysii de Endus fordul elő (uo. 367., 368., 489., 490).

De ismerjük e névnek a jelentését is. Midőn 1220-ban a győrmegyei Kóny nevű helységet említik, akkor bizonyos Endus fia Péter az ura; ugyanazon néven szerepel ő 1222-ben is mint Margota birtokosa (Wenzel 6:407. 11:158). 1228-ban már nem él és akkor kijelenti a király, hogy *Endre* fia Péternek magvaszakadtán a koronára szállt Kóny nevű helységet a templomosoknak adományozza. (Uo. 1:250). Endes tehát határozottan az Endre névnek egyik — és pedig elég gyakran előfordult — változata.

Forgács. Az Oklsz. erre vonatkozólag csak két adatot közöl: az 1368. évi megkérdőjelezett Furgachfalva nevű helységet és az 1377. évi Andreas dictus Forgach-ot, mely utóbbi már családnévnek veendő. Ezekkel szemben be lehet bizonyítani, hogy a Forgács név már régibb keletű. A jövevény Hont-Pázmán nemzetség egyik sarja: Iváncs fia Ivánka megkapja 1226-ban a nyitramegyei Gimes nevű vár egy részét. Fia András már kir. tárnokmester, kinek többi között egy szintén András nevű fia volt (1293—1297). Ennek van két fia: András és Miklós, s az utóbbi 1307-ben még él. Mindaddig, míg az okiratok róla mint élőről beszélnek, külön jelző neve nincs. Fiai András és Miklós 1334-ben merülnek fel és akkor még a Gimesi családnevet használják (Fejér IV. 3:745). De midőn Miklós 1336-ban mint anyjának ügyésze lép föl, akkor egyszerre csak olvassuk, hogy ő „Nicolaus filius *Nicolai dicti Furgach*“ (Anj. okmtr. 3:272). 1337-ben olvassuk, hogy anyja: „relicta quondam Nicolai dicti Forgach“ (uo. 335., 432); ebből tehát kivülálglik, hogy az 1307. és 1334. között elhalt (II.) Miklós már a Forgács-nevet viselte. E név utódjaira is átszállt. Fiai András és Miklós 1339-ben ugyan még mindig „filii Nicolai dicti *Fargach*“ (így! uo. 519), de 1345-ben már maguk is viselik a *Forgach*-

nevet (uo. 4:499). Miklós 1352-ben „Nicolaus dictus Fargach„ (uo. 5:587). Ugyanezt a nevet (Fargach) viseli András 1355-ben is. (Uo. 6:377). 1356-ban mindkét fivér „lekenyei Forgach (uo. 447) és azóta egyenes utódaik a lekenyei, kozmáli s gimesi Forgách-ok. Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy e név csak az ősrégi s előkelő Hontpázmán nemzetségből kiágazott főuri vonalban szerepelt; előfordult ez alacsonyabb ranguaknál is. Egy Forgach Miklós 1355-ben a szabolcsmegyei Oroszi Petresnek a tisztje. (Uo. 6:348). 1365-ben egy Forgach Miklós a szatmármegyei Vitkai Istvánnak az ügyvivője; ugyane minőségben szerepel 1366-ban is (Kár. okltr. 1:261. 284). A hunyadmegyei Bojtori nemesek között van 1395-ben egy Péter, kinek László nevű atyja a Forgach nevet viselte. (Haz. okmtr. 8:351, hol tévesen áll 1295).

Kék. 1333: Cum possessionibus seu terris *Keek* [a. m. Kék?] et Lokteluke vocatis (Zichy okm. I. 412) A kérdés megoldására szolgáljon a következő. István társkirály tanúsítja 1268-ban, hogy Sándor szörényi bánnak a Vasvári, Szentmárton, Szalka és *Kaak* nevű birtokokat adományozza s világosan kiemeli, hogy Kaak Szabolcsmegyében fekszik (Wenzel 8:197—199). Ma nem találunk e megyében Kák nevű helységet és alább majd meglátjuk, hogy ezen elnevezés csak közlési hiba. Egy évszám nélküli, de 1285 előtt kiállított oklevélben (Zichy-okltr. 1:68) találjuk, hogy IV. László ugyanezen Sándor bánnak a Szabolcsmegyében fekvő Pap nevű birtokot adományozza. Sándor itt „Alexander banus de *Kazna*“ vagyis Kaznai Sándor bán; ebből szintén látjuk, hogy ez csak közlési hiba. 1296-ban már nem él a bán és akkor csak fiai: János és Sándor szerepelnek (Wenzel 10:222). 1312-ben Sándor bán fia mint Alexander de *Karas* fordul elő (Anj. okmtr. 1:247). Karas a. m. a Szabolcsmegye kisvárdai alsó járásában még létező *Kárász* és így világos, hogy a IV. Lászlónak okiratában szereplő Kazna nem más, mint Kárász alapos ferdítése. Ezen ifj. Sándornak fiai Miklós (1315—1333) és László (1325—1357; v. ö. Századok 1909:489—490). Sándor bán fia Sándor fia Kárászi László eladja 1333-ban Keek és Laktelke nevű szabolcsmegyei birtokait Magyar Pál gimesi várnagynak; erről szól az Oklsz. forrása. Ezen eladás ellen azonban Hontpázmán nb. Mihály és fia Péter mindaddig óvást emeltek, míg végre Keek nevű szabolcsmegyei birtokukat ők is 1337-ben Magyar Pálra ruházták (Anj. okmtr. 3:341—346). Mindezekből tehát világosan kiderül, hogy az Oklsz. megkérdőjelezett Keek-e nem más, mint a szabolcsmegyei kisvárdai alsó járásban még most is létező *Kék* nevű helység.

Lábatlan. „Ohne Füsse. 1322: Villam ipsorum Labatlan [a. m. lábatlan?] vocatam (Anj. okm. 2:15).“

Az Esztergommegyében még most is létező Lábatlan helységnek első nyomára 1267-ben akadunk, midőn Szovárd nb.

Miklós kir. lovászmester ott egynéhány hold földet kap (Fejér IV. 3:430). Fia Miklós 1283-ban szintén ottani birtokos (uo. V. 3:209, hol a helység neve Labotlan). Az Oklsz. 1322. évi adatában említett Labatlan szintén az ifjabb Miklósnak Miklós nevű fiáé. A legközelebbi adat 1385-ből való, midőn Mária királyné Henslin fia Pálnak, az esztergommegyei Lábatlan urának Ilona nevű leányát fiasítja (Nedeczky-levéltár 123. sz., Zsigmond király 1390-ben megerősíti); az erről szóló adatot az Oklsz. is ismeri. 1432-ben felmerül (Mihály fia) Michael dictus de Labatlan nobilis de Pagh, s ez utóbbi alatt a vasmegyei Paty értendő (Zalam. okltr. 2:475 (=Lábatlani Mihály patyi nemes). Ezen Lábatlani Mihály mostoha leányának a férje dédi Farkas László 1438-ban merül fel és ő azonos azon Lábatlani Farkas Lászlóval, kit az Oklsz. 1447-ből ismer. Előfordul különben 1453-ig. Mihály fiutódai alapítják a hírneves Lábatlani családot, mely az országnak számos országnagyot adott és melynek sirboltját az esztergommegyei Karva helység templomában még most is látjuk (v. ö. Sopronm. okltr. 2:284).

Mindezen adatokban kivétel nélkül az esztergommegyei helységgel van dolgunk és határozottan mondhatjuk, hogy sem most, sem előbb egyéb ilyenű földrajzi tárggyal nem találkozunk; ebből pedig következik, hogy a helység neve nem valami általános jelző, melyet bármely más helységnek is lehetett volna adni s nem is a helység valamely különös ismertető tulajdonságára vezethető vissza, hanem az, hogy nevét egy kizárólag reá vonatkozó körülménynek köszönhette. Ez pedig nem lehet más, mint az, hogy alapítója vagy egyik ura már 1267 előtt valamely veleszületett vagy szerzett lábfogatkozásban szenvedett, melynek alapján őt általában „lábatlan“-nak nevezték és hogy az ő személyéhez kötött elnevezés az idők folyamán a helységre átszállt.

„**Vas-szar** scoria, retrimentum ferri; Eisen-Schlacken, 1335: Quandam vallem *Woszar* [a. m. vas-szar?] welgh nuncupatam, 1355: per quandam vallem *Woszar* welgh nuncupatam.“ A szótár szerint tehát mindkét földrajzi tárgy a vas-szarral volna kapcsolatos. El nem fogadható. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a Szótárnak mindkét adata Anjoukori okmánytárban (3:214 és 6:300) található, hogy mindkét *Woszar*-völgy a bodrogi megyei Adorján helység táján feküdt és így egymással azonos. Tolna-megyében 1328-ban Nicolaus filius Compoldy de Vossary fordul elő, ki ugyanazon évben „de Vesar“ és de Vossar-nak is nevezetik (Zichy-okltr. 1:307, 311. Vesar minden valószínűség szerint csak közlési hiba). 1329: ugyanő „de Woszar“ (u. o. 321). 1330: „de Woszar (u. o. 341, 354). 1333: Woszar (u. o. 406). 1352: Woszar (u. o. 2:483). 1411: Waszar (u. o. 6:153). 1448: Waszar (u. o. 9:181). 1510: Wasszar (Kár. okltr. 3:69). 1564: Wazar (u. o. 347). 1623: Tolna vármegyében lévő két

falu Vaszar és Gerényes (u. o. 4:193). Az itt szereplő helység pedig nem más, mint a valamikor Tolna-, most pedig Baranya megyéhez számított Vaszar. Veszprém megyében előfordul 1332-ben egy terra Vozor (Csánki 3:259); 1368 ban possessio Vozar; 1369: possessio Vazar (Haz. okmtr. 3:186, 188); 1488: Waszar (Csánki 3:259), s ez nem más, mint a Veszprém megye pápai járásában még létező Vaszar. Mindezekből az adatokból tehát kiviláglik, hogy az Oklsz. két adata *Vaszarvölgyet* jelent és hogy a völgy neve a két megyében előforduló *Vaszar* nevű helységével azonos. E névnek jelentését nem ismerjük ugyan, de hogy annyit jelentene mint vas-szar, alig hihető.

EGY NÉMET KRÓNIKA MAGYAR SZAVAI.

Irta Losonczi Zoltán.

A magyar nyelvtörténet segédforrásai azok a magyar szavak és szócsoporthok is, amelyeket elszórtan találunk régi latin vagy más idegen nyelvű krónikákban, oklevelekben és egyéb ilyen írott maradványokban. Ezek őrizték meg a magyar nyelv legregőbb emlékeit. Az 1055-iki tihanyi oklevél pl. éppen ezért olyan fontos a magyar nyelvtudományban.

Sokszor azonban igen tanulságosak azok a magyar szavak is, amelyek már a H.B. kora utáni időből maradtak fenn valamely idegen nyelvű szövegben. Ha pl. egy olyan író művében fordulnak elő, aki nem értette nyelvünket, bizonyosságot tesznek arról, milyen hatással voltak szavaink az idegenekre. Igen érdekesek ebből a szempontból Harff Arnold lovag följegyzései (Nyr. 16:170.). Harff számos népnél megfordult s néhány szóval megemlékezik a nyelvükről is. Így a magyarból is közöl néhány szót: *kinge* = broit, *beess* = wasser, *istant* = got.

Az „artikuláció bázisa” különböző az egyes nyelvekben. Több nálunk egészen közönséges hang a németben pl. már nincs meg. Így nem találjuk meg a német nyelvben a *gy*, *ty*, *ny*, *zs* hangokat. Éppen ezért mondja Harff, hogy a német *broit*-nak megfelelő szó nálunk *kinge*. Vagy ha megnézzük az Abel-féle szójegyzéket (v. ö. NyK. 31:226), itt olyan alakjukban találjuk a magyar szavakat, amilyeneknek azokat az olasz ember hallotta. Az olasz nyelv szerkezete, hangkészlete egészen más, mint a németé, s így történt meg, hogy ugyanazokat a szavakat, amelyeket Harff is följegyzett, az olasz író egészen másoknak hallotta. Pl. a magyar számneveket 1—10-ig az Abel-féle szójegyzékben a következő alakban találjuk: *ege*, *chectu*, *harum*, *nege*, *ucte*, *oto*, *ethe*, *gnauz*, *chilens*, *tisi* (v. ö. NyK. 31:226). Harffnál: *itz*, *katich*, *hara*, *netzo*, *jech*, *hat*, *heet*, *noltz*, *glentz*, *tyss* (v. ö. Nyr. 16:172). Bár tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az egyes betűknek a két nyelvben rendszeren nem felel

meg ugyanaz a hangérték, de még ha e körülményre ügyelünk is, még akkor is láthatjuk, hogy nyelvünk egészen más benyomást keltett a kétféle nemzet képviselőjében.

Azonban külön kell itt választanunk azokat az eseteket, mikor talán már jövevénszavakról beszélhetünk. Ha a legrégebb román kódexben (Voroneczi kódex 1494—1525) a magyar *felelet* szó *feleletiu* alakot vesz fel az alanyesetben, ez a végzet már román s azt bizonyítja, hogy a *felelet* szó legalább az illető román nyelvjárásban meghonosult (v. ö. Nyr. 15:208).

Német emlékekben aránylag ritkán fordulnak elő magyar szavak. Harff Arnold följegyzésein kívül Windecke Eberhart († 1442 k.) krónikája (v. ö. Nyr. 42:115, 163) és Oswald von Wolkenstein (1377—1445) költeményei említhetők meg ebből a szempontból (v. ö. MNy. 9:424). Windeckénél azonban csak magyar helyneveket találunk rendkívül eltorzított, szinte felismerhetetlen alakban, Oswaldnál magyar szavakat is szintén elváltoztatva.

Több magyar szót és szócsoportot találunk Steier Ottokár *Reimchronik*-jában, mely a XIV. sz. két első évtizedében készült. (Kiadta Seemüller, Monumenta Germaniae Historica V:1—2.) A krónika írója valószínűleg északnyugati Stájerországból származott előkelő családból; II. Otto lichtensteini herceg szolgálatában állott s egy ideig vándorénekes is lehetett. Krónikájában kb. 60 évet ír le a német birodalom és Ausztria történetéből erősen osztrák-bajor színezetű nyelven. Ebben az időben, midőn az Árpádház utolsó éveit élte, Ausztria és Magyarország ügyei épen szorosan egybefonódtak s ezért Ottokár igen sokat beszél a magyarokról is. Így nem csodálkozhatunk, hogy krónikájába magyar szavak is kerültek bele. Az 1304-i csehországi hadjáratban maga is résztvett és itt alkalma volt a magyarokat megfigyelni.

Magyar szavai többnyire csoportosan fordulnak elő és így e csoportok szerint fogjuk őket tárgyalni.

Uram, zolgat. Többször is előfordulnak együtt. Mikor István magyar trónörökös Stájerországba jött:

„vil manigen hōhen *uram*

brāht er und manigen *zolgat*

hinz Pettouwe für die stat.“ (5726—5728).

Egy másik esetben az *uram* szó már német raggal fordul elő: Nemetujvári Iván mindent elkövet, hogy mint győztes maradhasson a csatatéren

„mit den hōhsten *uramen*“ 40887.

De ilyen ragozott alakban találjuk a *zolgat* szót is. Amikor a stájerok segítséget kérnek Ottokár cseh királytól Béla magyar király ellen, követük így szól:

„herre, nū nemt war,

daz ir den Stiraern komet ze trōst,

die habent sich und iuch erlōst

der leiden *zolgaten*.“ (6395—6398).

S mikor Albrecht herceg és Németujvári Iván között kitört a civakodás:

„über daz gemerke sach man draven
die ungerischen *zolga*.“ (25099—25030).

E példák segítségével több érdekes nyelvi tényrt figyelhetünk meg. Először is figyelemre méltó, hogy egyik szó se került át ragtalan alakban. Az *uram* 1. sz.-ű birtokos személyraggal: a *zolga* *t*-tárgyraggal, vagy talán inkább a *-d* birt. sz.-ragot jelöli a *t*. E jelenséget a két alak gyakori előfordulása okozza. Az *uram* szó ma is kedvelt alak, különösen a népnyelvben; de ilyen volt már 900 évvel ezelőtt is.¹ Ottokárnál az *uram* szó főurat jelent. Általában igen sok árnyalat van e szó jelentésében s hol az egyik, hol a másik lép előtérbe. De igen gyakran előfordul — ezt kódexeink is bizonyítják — s ezért került ebben az alakjában Ottokár Reimchronik-jába.

Ugyanezt mondhatjuk a *zolga* szóról is. Igen gyakran fordul elő *-d* birt. sz.-raggal s minthogy az osztrák-bajor nyelvjárásban nincs olyan nagy különbség a *d* és *t* között, mint a magyarban, a magyar *d*-t is *t*-vel jelölhették. Esetleg azonban tárgyraggal is lehet itt dolgunk s erre az esetre vonatkozólag Szarvas Gábor következő szavait idézhetjük:

„A második, amit e följegyzések (t. i. Harff Arnold följegyzései) több adatából megtanulhatunk, ama már különben eléggé megállapított tételnek igazolása, amelyet a nyelvészek közül némelyek kétségbe vontak, hogy az idegen fül mint leggyakoribb alkalmazását, az accusativusi alakot jegyzi meg először magának s alkalmazza nominativusként.“ Ilyen tárgyragos alakok Harffnál: *oist* = húst, *schefflet* = sajtot, *loit* = lót, *istant* = istent, *penst* = pénzt (v. ö. Nyr. 16: 174).

Egy másik említésre méltó jelenség e két szónál, hogy Ottokár nemcsak ragos alakban veszi őket át, hanem még tovább ragozza a német gyöngre ragozás *-n* ragjával: *uramen*, *zolga*ten. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy e két szó birt. sz.-raggal, illetve tárgyraggal oly gyakran előfordult, hogy Ottokár nyelvérzékébe akárcsak mint szótövek mentek át s ezekhez fűzte a német ragokat. Egyébként az is lehet, hogy e szavak Stájerországban és Ausztriában is ilyen alakban honosultak meg legalább rövid időre. Hiszen nagy volt ekkor az érintkezés a Habsburg ház népei és a magyarság között. Sőt egyszer azt is mondja Ottokár (a morvamezei csata alkalmával):

¹ Kinnamos görög történetíró ugyanis elbeszéli, hogy a magyarok a királyi széket Lászlónak adták át, a másik testvérnek pedig, az idősebbik Istvánnak az Οὐροῦμ (*urum*) méltóságot juttatták. Ez a méltósági név, amint a krónikás megjegyzi, az uralkodásra következőt jelentette a magyaroknál. Tehát mintegy a trónörököst — ez pedig a király testvére volt — nevezték *uram*nak, épen úgy, mint a régi franciák; a *monsieur* szó eredetileg a király öccsének neve volt (V. ö. Hunfalvy: Magyarország Ethnographiája 344).

„ê daz der strîf wart gefohten gewesen mit einander ie.
was ir geselleschaft so grôz, die Unger mit den Tiutschen hie
als ob si waeren hûsgeuôz trunken unde âzen.“ (15368—15373).

Grâl, crâl 'király'. Többször is megtaláljuk. A magyarok előnyomultak:

„geschoet umb ir *crâle*
die mit den langen berten“ (7983—7984).

Egy más alkalommal pedig egy ausztriai német így szól a magyar urakhoz:

„wâ diu êr ie geschach gevarn sîn gewaltlich
iwern ungerischen *grâlen* her in Ôsterreich?“ (43302—43306).
daz si zuo zwein mâlen

S még:

„darnâch begunden gâhen
die Unger mit ir *grâl*
gen Prespurc zetal.“ (44534—44535).

Hogy ezt a szót Ottokár a magyaroktól vette át és nem valamely szláv néptől, bizonyítja az a körülmény, hogy csak a magyar királyt nevezi így, a cseh királyt pedig *kunic*-nak.

Iruele, fusto mingele. Ottokár leírja a magyarok lelkületét egy csata előtt s aztán így szól:

„niht lenger si beliben,
si spiltten *iruele*,
fusto mingele.“ (5624—5626).

E szócsoporthoz egy régi kifejezést őrzött meg s ezért kissé hosszasan kell vele foglalkoznunk. Az egész kifejezés a magyarok valamely játékszerű harcmódjának lehetett a neve. Közli Ottokár e sorait már Jerney János is (Magyar Nyelvkincsek Árpádék korszakából Pest, 1854:173. l.). Bővebb magyarázatába azonban nem bocsátkozik, csak megemlíti, hogy szerinte így kell olvasni e kifejezést: „Irlj elő, fussatok mind elő.“

A legfontosabb s egyszersmind legnehezebben magyarázható az *iruele*. Az *iru* szóhoz maga a krónika kiadója csatol egy jegyzetet: „*iru* könnte — wie mir staatsarchivar dr. Árpád Károlyi freundlichst mittheilt — sein, entweder 1. imp. von *jerni* (*jirni*), von dem heute nur mehr der imp. (*jer* 'komm') erhalten ist, also *iru el* 'geh weg' oder 2. imp. der urform eines verbums, das jetzt mittels des intrans. suffixes *-am-od* abgeleitet wird: *iramodni* 'rennen', also *iruel*, 'renne davon' (l. 75. l.). Itt tehát két lehetőséget állít fel: *iru* vagy annyi mint *jer*, vagy pedig egy **ir-* ige imperativusa.

Az első magyarázat valószínűtlen. A *jer* sohse fordul elő *jir* alakban, magánhangzója nyílt *e* s így nem kelthetett olyan benyomást, mintha *i*-hez állana közel. Az ilyen nyílt *e*-t inkább *a*-val írták a német írók; pl. Harffnál *istant* = istent (Nyr. 16:172).

Kódexeinkben is állandóan *e*-vel találjuk; pl. „*Jer* velem mi zeret^s aztalnoconk“ (GuaryK. 11). „*Jer*, lasuk, melik^{on}k diczerheti ynkkabb az ter^{om}t^s istent“ (VirgK. 107). Tehát nem valószínű, hogy *iru* = *jer*.

Nézzük most a másik lehetőséget, mely szerint *iru* a mai *iramodik* alapszavának valamely alakja. Ennek a szónak a NySz. szerint a következő alakjai fordulnak elő: *iramik*, *iramkodik*, *iramlik*, *irámlik*, *iramodik*, *iramtat*. E különböző alakok mind az *iramik* igére vezethetők vissza, melynek jelentése kb. annyi, mint elfut, hirtelen elfut. Az most a kérdés, nem mehetünk-e még tovább *e* szavak eredetének kutatásában? A feleletet Budenz Magyar-Ugor szótárában találjuk meg. Budenz ide csatolja még az *irontani* és *irongálni* alakokat is. Ezek a népnyelvben gyakoriak. Az előbbinek jelentése: szapora, sebes léptekkel halad, az utóbbié: csuszkál. De ide csatolja Budenz az *irány*, *erány*, *arány*, *irányoz*, *arányoz* szavakat s az *iránt*, *aránt*, *eránt* névutókat is. Mindezekből egy **ir*, tővégi magánhangzóval **iro*- igét következtet ki s ez volna az előbb említett alakok alapszava. A szónak további őstörténetére a nyelvhasonlítás vet világot. Budenz a következő szavakat közli a rokon nyelvekből: osztj. *ur* = vonal, zürj. *íršal*, *írmaš* = sietni, finn *ura* = ösvény, mordv. *ardo* = futni stb. Ime tehát a magyar nyelv különböző idetartozó szavai s a többi fgr. nyelvek adatai mind azt bizonyítják, hogy kellett lenni a magyarban egy futást jelentő **iro*- igealaknak, melyből *iramik*, *irongál*, *irány* és a többi említett alakok származnak. S ha most megnézzük ezt a kifejezést: *iru ele*, *fusto mingele*, már a kifejezésnek másik része, melyben a *futni* ige fordul elő, azt bizonyítja, hogy itt egy *ir*-féle igével van dolgunk, amely szintén futást jelent és nem jövést, járást, mint a *jer* alak.

A nyelvtörténet és a nyelvhasonlítás tehát semmi nehézséget se okoz arra vonatkozólag, hogy ebben az elnevezésben az eredeti *ir*- ige maradványát lássuk. De vajjon bízhatunk-e annyira a német krónikás adataiban? Nem keletkezhett-e ez az alak esetleg akusztikai csatlódásból? E kérdés mindenestre nehézséget okoz. A lehetőség azonban megvan, sőt talán valószínű is, hogy ez a szó: *iru* a régi magyar *ir*- igének imperativusa. *r* után ugyanis gyakran elmarad az imperativus jele; pl. *waar meg* (Pesti : Fab.), *teer hazadhoz* (Pesti : Evang.), *vár meg* (Népnyelv), *ter vissza* (Helt : Krón., vö. TMNy. 631—632). Az *u* azonban már nem igen lehet a tővégi magánhangzó. Bizonyára az *r* hangnak erősebb kiejtése okozta azt, hogy még egy *u* féle hangot is hallottak utána.

Az *ele* szócska azonban már nem olvasható *el*-nek. Az *el* igeekötő eredetibb alakja ugyanis *elé*, épen úgy mint a *meg* igeekötőé: *megé*. A *fusto* alak akusztikai csatlódásból magyarázható a mai *fussatok* helyett, *mingele ng*-je pedig *nd* helyett érthető; az *nd* csoport igen könnyen téveszthető össze *ng*-vel

s könnyen érezhető egységes hangnak. Az *iruele, fusto mingele* kifejezést tehát a következőképen olvashatjuk a legnagyobb valószínűséggel: *ir elé, fussatok mind elé.*

Spân 'ispán'. Előfordul a következő esetekben: A stájerek meg akarnak szabadulni a magyar ispánoktól s ezért:

„die trahten sêr, wâ si die kunst
naemen, daz si wurden âne
der ungerischen *spâne*.“ (6295—6297).

Tehát itt szintén német raggal fordul elő, még pedig a német erős ragozásba illeszkedett bele. A többi példában csak alanyesetben találjuk:

„dâmit der bote gâht hin, dâ die ungerischen <i>spân</i> hielten uf dem plân.“ (30147—30149)	„waer guot rede tiwer weil, sô waer ir da niu getân von manigem ungerischem <i>spân</i> “ (44516—44518)
„dort lac uf dem plân manic ungerischer <i>spân</i> “ (43075—43076)	„die ungerischen <i>spân</i> woldenz dâfür hân“ (95464—95465).

A magyar ispánokat sokat emlegethették ekkor Ausztriában s e szó bizonyára szintén elterjedt ilyen alakban: *spân*. Különben is híresek voltak a magyar ispánok, sőt Kézai szerint „Ex quorum nominibus tota Ispania postmodum est vocata.“ (Vö. Petz: A magyar hunmonda 60.)

Via 'fia' előfordul ilyen kifejezésekben: *Marcus via Stephan* 43765, *Lazlâ via Weinot* 43756. Az ilyenféle kifejezések igen gyakoriak hazai okleveleinkben is, pl. Dicti Modoros *Dedfia* uinitoris. 1236—1239. Quandam possessionem ipsius *Inakfiapeturfelde* vocatam. 1319 Terrarum *Mogyothfiamihalfelde* et Bagatfelde 1330 *Mihalfya* Isthwanfelde 1420 (Oklevélszótár).

Weibot 'vajda'. Előfordul a következő esetekben:

Lazlâ via <i>Weinot</i> 43756	„dô wart der kunic Ott von dem Lazlô <i>Weibot</i> gefuort ûf sîn veste.“ (88395)
„der herzoge ist genant ungrischen Lazlâ <i>Weibôt</i> .“ 87860	„und sprâchen zdem <i>Weiboten</i> “ 88404
„die Unger nâch irem orden wâren des ze râte worden mit Lazlâ <i>Weiboten</i> “ (87952)	„nicht mêr gesach kunic Ott den herzogen Lazlô <i>Weibot</i> “ 88424
„alsô begund erzogen der Lazlâ <i>Weibot</i> (87961)	„nû ergê von got und des Lazlô <i>Weibot</i> “ 88490
„dô hiez der kunic Ott reden mit dem <i>Weibot</i> “ (88093)	„dô teten si ir botschaft dem Ladizlâ <i>Weibot</i> .“ (88529).
„der herzog Lazlâ <i>Weibot</i> “ 88133	

A krónikás a legelső esetben Rorand erdélyi vajdát nevezi így s azután mindig Apor László szerepel ezen a néven. A *vajda* szó *vajvodának* is hangzott azelőtt, pl. „Szondából ott vala Turszon vajvoda.“ (RMK. 3:311). Ottokár szintén ebben az alakjában vehette át e szót.

E szavak azonban átvezetnek bennünket a személynevekhez. A magyarok sokat szerepelnek a krónikában s így természetesen több magyar ember nevét is megtaláljuk benne. Ezek a nevek a következők:

Amadê 43763, *Amadeus* 80758, *Amodeus* 83994, *Ambolt* 2378; *Andrê* 31324 stb. *Domiter*: gráf *Domitren* 70664, *Diometrius* 78093 (= *Demetrius*; l. 935 l.); — *Dominicus* 43762, *Dominik* 78382 (= *Domonkos*, vö. *Melich*: Szláv jövevényszavaink 2:164); *Engeli* 43770; *Florant* 43760; *Jorge* 43775; *Gregorius* 43849; *Heinrich* 11142; *Herke* 29893, 83011, 96665; *Hôholt* 2370; *Johans* 43848; *Karl* 80530, *Kokoz* 87465 (= *Magister Kokos de genere Rathold*, l. 11390); *Ladizlâ* 11579; *Lazlâ* 87860; *Larant* 24781; *Lazamer* 83995; *Lodomer* 44025; *Lodomerius* 43995; *Lucas* 43759; *Marcus* 43765; *Mathias* 43795; *Mathê* 43764; *Michel* 29880 (= *Mihály*) *Niclâ* 11147; *Paulus* 1111; *Peter* 29891; *Stephan* 41224; *Stoigeli* 43769; *Symon* 29880; *Ugram* 80740; *Wêlâ* 2031 stb. *Iban* 11448.

Van azonkívül krónikánkban sok helynév és egyéb földrajzi elnevezés is, mely Magyarországra vonatkozik.

Allenburc 10899 (= *Magyar Óvár*) *Pernsteinburg* 25137 (= *Borostyánkő*) *Funfkirchen* 43750 *Golischâ* 7618 *Goltschâ* 39838 (= *Kalocsa*) *Gran* 24597 (= *Esztergom*) *Gunse* 30907 (= *Kőszeg*) *Guzzinc* 41303 (= *Német Ujvár*) *Hecceser*, dorf bi Presburge 43927 *Kobolt* 30553 (= *Kabold Sopron m.*) *Litach* 1008 (*Lajtha*) *Mertisperc* 74534 *Martinberg* 43806 (= *Nagy-marton Sopron m.*) *Oedenburg* 11110 *Oven* 41164 *Presburc* 2539 *Rab* 11343 *Raebenz* 11044 *Raebnitz* 11060 (= *Rábca*) *Sibenburgen* 11308 *Slunnicburg* 30658 (= *Szalónak, Vas m.*) *Schiltperge* 15583 (= *Vértes*) *Trens* 15574, *Trense* 43764 (= *Trencsén*) *Tizach* 24621 (= *Tisza*) *Tyrnach* 44076 (= *Nagy-Szombat*) *Wâc* 10448 *Vezprim* 25146 *Wizenburg* 2056 (= *Székesfehérvár*).

A magyar személyneveket és helyneveket tehát nagyrészt németre fordította és ezért főlöszlegesen velük bővebben foglalkozunk. De azért ezek körében is találunk néhány érdekes nyelvi jelenséget. Nézzük csak ezeket a neveket: *Wela*, *Vezprim*, *Iban* s vegyük még ezekhez hozzá a *Weibot* szót. *Wela* a magyar Béla személynévnek felel meg, melyet már egy 1086-iki oklevél is *b*-nek ír: *bela* (v. ö. *Melich*: Szláv jövevényszavaink 2:112). A *Vezprim* szó az 1055-i tihanyi oklevélben: *besprenenis*, egy 1109-i oklevélben: *Wesprem* (uo. 2:130). Ellenben a mai Iván név már az 1086-i oklevélben is: *Iuan* (uo. 2:113). A *vajda* szó, mint láttuk, *vojvoda* volt eredetileg. Ime tehát azt látjuk e négy szóban, hogy a szó elején *w*, *v* van még a magyar *b* helyett is, a szó belsejében ellenben *b* *v* helyett is. E sajátóságot csakis az osztrák-bajor nyelvjárás tekintetbevételével magyarázhatjuk meg. A XIV—XVI. sz.-i bajor kéziratok ugyanis gyakran írnak *w*-t a *b* helyett, vagy megfordítva *b*-t a

w helyett, minthogy a *b*-t is gyakran *w*-nek ejtették, mint még a mai osztrák-bajor nyelvjárásban is gyakran (v. ö. Petz: Grimm törvénye 75). Másrészt a *b* hang zöngétlenné válása, mely az ófn. korszak folyamán az alemann nyelvben a szó elején, a bajorban a szó elején és a szó közepén is végbe ment, a bajorban a XIV. és XV. sz.-ban a szó elején ismét föllép (v. ö. Weinhold-Ehrismann: Kleine mittelhochdeutsche Grammatik 448). E két hangcsere magyarázza meg, hogy a szó elején *w*-t találunk, minthogy a *b* itt zöngétlen hangot jelölt volna s *w* gyakran váltakozott *b*-vel, másrészt a *w* ~ *b* váltakozásból magyarázhatjuk meg azt is, hogy szóközépi helyzetben még a *w*-t is *b*-vel jelölték.

Egy érdekes alak: *Herke*. Ez csakis a *Heinrich* név *-ke* képzővel kicsinyített alakja lehet. Ezt abból is láthatjuk, hogy az ifjabb Németujvári Henriket nevezték csak így, az idősebbik mindig: *Heinrich*. Hasonló név: *Sínka* ~ *Zsínka* (Simonból, v. ö. MNy. 10:194).

Megemlíthetjük még ezt az alakot: *Lazlá*. E névnek régi magyar formái igen különbözők. Régi pénzeinken előfordul azonban a *Lazla* írásmód is (v. ö. Melich i. m. 2:117), s így e név a magyar szövegi *ó* ~ *á* váltakozás egyik példája. Érdekes ez a fordítása: *über walt* 5078 = Erdély. Anonymusnál: *Erdeuelu* = az erdőn túl való.

Mindezek az esetek azt mutatják, hogy Ottokár sokat foglalkozott a magyarokkal; ismerte vezető embereiket s nyelvünkől is megtanult néhány szót.

Hogy milyen úton kerültek hozzá a szavak, arra nézve természetesen többféle lehetőséget lehetne föltennünk. Egyesek írásbeli forrásból is kerülhettek. Elsősorban a tulajdonnevek. Másokat maga hallhatott a magyaroktól. Lehetséges azonban az is, hogy néhány gyakrabban előforduló magyar szó pl. *uram* a gyakori magyar-osztrák érintkezés folyamán az osztrák tartományokban is elterjedt s innét vette őket a derék krónikás.

VÁLASZOK ZOLNAI GYULA BIRÁLATÁRA.

I.

Zolnai Gyula egyetemi nyilvános rendes tanár úr a Magyar Nyelvőr 1915 áprilisi számában „Tudománytalan Nyelvhasznítások” gyűjtőcím alatt velem és rajtam kívül egy kis dolgozatommal is foglalkozik, mely körülbelül három évvel ezelőtt jelent meg a Földrajzi Közleményekben.

Jóhiszemű kritikáért, még ha kedvezőtlen is, okos ember nem nehezelt meg senkire; azonban sajnós, a mi nyelvtudományi irodalmunkban az utóbbi időben rettenetesen, sőt szégyenletesen felburjánzott a személyeskedő kritika.

Csak pár hónapja, hogy néhány ismerősömnek megmutattam egy cikket, melyben egy közismert nyelvész és akadémikus egy másik közismert nyelvész-

ről és akadémikusról mondja meg a maga véleményét egyik nyelvtudományi folyóiratunkban. Az általános vélemény az volt, hogy ilyen hangon még akkor is meg kell botránkoznia minden jóízű embernek, ha valamely zúglapnak nyílttér című rovatában találkozunk vele.

Ismerőseim egyike egyenesen úgy nyilatkozott, hogy nem ártana a komoly napisajtóban szóvátetni, milyen modor uralkodik némely *tudományos* körökben. Én akkor azt mondtam, hogy felőlem írhatnak tudós és nem tudós urak egymásról úgy, ahogy akarnak. Felnőttek nevelése nagyon hálátlan feladat, s én csak akkor volnék hajlandó szóvátetni a tudományos viták modorbeli elvadulását, ha rólam merne valaki olyan hangon írni, mint amilyen amaz épületes mutatványnak a hangja.

És ime, máris megkaptam a magamét.

Zolnai Gyula úr volt szíves arra vállalkozni, hogy tudománytalanságom *tudományos* kimutatása címén reám zudítsa személyes ellenszenvének és gúnyolódó kedvének minden fürgetegét.

Nyelvhasonlítási viszketegél, hűu célokai tulajdonít nékem s minden betűjéből kéri a kötekedő, lekicsinylő gúny, aminek jó ízű kritikában nincs keresnivalója és aminek *tudománytalanságát* talán nem kell külön és *mód-szeresen* bizonyítani.

Erre azonban még visszatérek; előbb a bírálatnak tudományos oldalát illetőleg van néhány szavam.

Felvilágosításul mindennek előtt meg kell jegyezmem, hogy szóban forgó dolgozatom merő véletlenségből került a Földrajzi Közleményekbe. Én máshova szántam és volt is helye. Azonban a Földrajzi Közlemények szerkesztője, dr. Cholnoky Jenő, éppen nálam járt egy bizonyos ügyben s egyebek közt az iránt is érdeklődött, hogy éppen mivel foglalkozom. Néki, mint a kínai nyelv és írás ismerőjének megmutattam jegyzeteimet, amelyeket suméri és kínai írásjegyek egyezéseiről készítettem, s ő azonnal felajánlotta a maga folyóiratát s vállalta a szükséges írásjelek előállításának nem jelentéktelen költségeit is.

Így kerültek jegyzeteim a Földrajzi Közleményekbe, tehát nem nyelvészeti szaklapba, és ezért kellett az egész cikket rövidre fognom és lehetőleg népszerű modorban tartanom. További tervem azonban az volt, hogy a suméri kérdéssel való foglalkozásom eredményeit újból kidolgozom német nyelven és pedig terjedelmesebben és módszeresebben. Emellett arra is számítottam, hogy ha a szükséges suméri és kínai írásjelek a Földrajzi Közlemények szerkesztőjének jóvoltából már készen lesznek, a német kiadás előállítása nem okoz semmi különös nyomdai költséget vagy nehézséget.

Dolgozatomnak én magam csak ezt a címet adtam: „A sumérok nyelve és írása“, a „Mi az a túrání?“ főcímet a szerkesztő úr tette ennek elébe, még pedig tudtomon kívül és nem nagy gyönyörűségemre.

Elismerem, hogy Zolnai úr ezeket nem tudhatta s így a különös főcímből meg a dolgozatom végén olvasható ama megjegyzésből, hogy a kínai meg az uralattáji kérdésre még szándékom visszatérni, tényleg gondolhatta, hogy én a „Mi az a túrání?“ kérdésre is akarok választ adni.

A baj azonban az, hogy Zolnai úr nem tud tárgyilagos lenni, hanem szakadatlanul csipkelődik és gúnyolódik. Azt veti szememre, hogy én nagy *késésgben-homályban* hagyom a túrání társaságot immár *három év óta* és a fenti kérdésre való válaszomat, *ha ugyan elkészült, rejtlegtem*.

Hát vegye tudomásul Zolnai úr, hogy én nem rejtegetek semmit, nincs is rejtegetni valóm; s ha azt hiszi, hogy a három éves késedelem emlegetésével, meg a „ha ugyan elkészült“ megjegyzéssel nagyot üt rajtam, hát akkor nagyon téved.

Nekem nagyon sok a dolgom. Középiskolai tanár vagyok, no meg, mint Zolnai úr kegyes kiemelni, *a török-talár nyelvészet kolozsvári magántanára*. De hát az is igaz, hogy egyik titulusomat sem köszönhetem Zolnai úr kegyelmének, ha csak azt nem, hogy *egyetemi* magántanár helyett igazi akribiával *kolozsvári* magántanárnak címez. A fődolog azonban az, hogy hivatalos elfoglaltságom igen nagy. Nyári szabadságomat sem szoktam pihenéssel tölteni, hanem, a Zolnai úr által emlegetett nyelvészeti *viszkelegtől* gyötörtetve, hol a Kaukázusban, hol Törökországban szoktam a nyelvtudomány számára anyagot gyűjteni, ezt aztán az iskolai szorgalmi időben vagyok kénytelen feldolgozni. Ezt cselekedtem szóban forgó cikkem megjelenése óta is.

Ha tehát csakugyan három évig késtem volna az uralaltáji kérdésre való visszatéréssel, az se volna csoda. De kegyeskedjék csak Zolnai úr a Keleti Szemle szerkesztőjénél tudakolni, hogy csakugyan késtem-e ígéretem beváltásával!

Aki azonban úgy mint Zolnai úr, egyetemi nyilvános rendes tanár, igazán megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy egy olyan dolgot, amit meg vagy le akar bírálni, ne csak elolvasni, hanem megérteni is iparkodjék.

Én cikkemben többek közt ezt irtam: „a sumér meg a kínai írás egy és ugyanazon tőnek két hajtása s e két hajtás alapjellege már a közös tőben adva volt“, de sehol egy betűt nem talál dolgozatomban, amiből arra következtethetett volna, hogy én az írás közös eredetét a nyelvrokonság egyik bizonyítékeként akartam volna föltüntetni. És Zolnai úr mégis *ezzel* vádol s nagy buzgón kioktat, hogy az írás eredetének semmi köze a nyelvrokonsághoz.

Hát komolyan hiszi Zolnai úr, hogy ezt *nekem* *őtőle* kellene megtanulnom?

Egy másik súlyos kifogása Zolnai úrnak az, hogy sumér-kínai szójegyzéskemet nem rendeztem tárgyi csoportok szerint.

Hát ez, kérem, lehet *áltekinthetőség* elleni hiba, de semmiesetre sem nyelvészeti *módszer* elleni hiba. Azt viszont azonban én tartom *tudománytalannak*, ha valaki, mint Zolnai úr, azt hiszi, hogy névmások és számnevek szabályos egyezése nélkül el sem képzelhetünk rokon nyelveket. Hiszen a számnév meg a névmás is csak olyan szó, mint a többi beszédrész. Új alakulatok és jövevények ezeket is éppen úgy kiszoríthatják a közhasználatból, mint akár a főneveket vagy mellékeveket. Bővebb és *tudományosabb* fejtegetés helyett bátor vagyok Zolnai urat a japáni nyelvre figyelmeztetni!

Van két olyan vádja is Zolnai úrnak, amelyeknek súlya alatt össze kellene roskadnom, mert ő e két vád állítólagos jogosultsága címén egyenesen azt vágja a fejemhez, hogy az összehasonlító nyelvészetnek bizonyos alapvető elveiről sejtelmem sincsen.

Az egyik vád az, hogy összehasonlító szójegyzékemben a hangmegfelelések nem mindig azonosak.

Hát ez igaz, de hát talán csak tudja Zolnai úr, hogy a finn-magyar hangmegfelelések sem mindig azonosak. A *käsi*—*kéz* megfelelésben finn *k*-val magyar *k*, a *kala*—*hal* megfelelésben finn *k*-val magyar *h* áll szemben. A franciá-

ban *tani* = „annyi” és *temps* = „idő” teljesen egyformán hangzik, a fülre és fonétikára nézve mindkét szó csak egy *t*-ből, meg egy orrhangu *ā*-ból áll, és az olasz megfelelője az egyiknek *tanto*, a másiknak *tempo*!¹

Eszem ágában sincs azt hinni, hogy minden *sumér-kinai* szóegyeztetése sem feltétlenül helyes, de ha Budenz és Donner nagyszámu szóegyeztetésbeli tévedései nem döntik meg a magyar-finnugor nyelvrokonság elvét, úgy a sumér-kinai nyelvrokonság lehetősége sem fog megdőlni azon, ha egyik-másik egyeztetésem valamikor világosan tévesnek fog bizonyulni.

A legsúlyosabb módszerelleni hiba, amit elkövettem, Zolnai úr szerint az, hogy az őskínai nyelvi alakok előzetes rekonstrukciója nélkül mertem suméri szavakat kínaiakkal egybevetni.

Hát Zolnai úr komolyan azt hiszi, hogy ezzel az eljárással halálos döfést adtam a magam reputációjának?

És igazán azt olvashatta ki Zolnai úr az én rövidke népszerű fejtegetéseimből, hogy az összehasonlító nyelvészet alapvető elveiről még csak nem is álmodom?

Olvassa csak el Zolnai úr még egyszer dolgozatom utolsó lapjának következő kikezdéseit:

a) „Mindezek alapján megállapítható és kimondható, hogy a sumér nyelvnek legközelebbi, sőt nagyon közeli rokonai az egytagú nyelvek, s hogy ha valami, úgy ezeknek tüzetes tanulmányozása és felhasználása tehet nagy szolgálatokat a sumerológiának.”

b) „Annak feltevésére, hogy a kínai és sziámi nyelv és *rokonaik* a sumérból származtak volna, nincs alap, de hogy ezzel egy közös töről származtak, az kétségtelen.”

Igazán nem értem, hogy Zolnai úr ezeket olvasva hogyan meri azt hangoztatni, hogy én tudományos szempontból elegendőnek tartom a kínai nyelvnek egyetlen nyelvjárásával, annak is legújabb formájával egybevetni a suméri nyelvet? Az pedig talán csak igaz, hogy legalább is némi-némű *egyszerűsítés* nélkül nem lehet nem-nyelvészekkel nyelvészeti kérdésekről értekezni.

Mikor én (miként kínai-sumér szóegyeztetéseim előtt világosan megjegyeztem, hogy *rövidség* kedvéért idézem a kínai szavakat csupán egy nyelvjárásból és azt is megmagyaráztam, hogy miért választottam erre a célra éppen a *nankingit*) az egyszerűsítés módjához folyamodtam, nagyon jól tudtam, miért helyettesíthetem egy népszerű értekezésben egyszerűen a *nankingi* nyelvjárással azt a csak megközelítőleg rekonstruálható ősnylevet, melyből a sziámi, tibeti meg a kínai és annak számos nyelvjárása fejlődött.

Hogy pedig szóbanforgó rövid elmefuttatással nem akartam végérvényes sumér-kinai összehasonlító szótárt nyújtani, azt Zolnai úr is tudná, ha cikkemet elfogulatlanul és hozzáértéssel olvasta volna.

Én csak arra akartam figyelmeztetni minden érdeklődőt, hogy a kínai nyelvnek és rokonainak komoly figyelembevétele értékes szolgálatokat tehet a

¹ Félreértés elkerülése végett itt meg kell jegyeznem, hogy *tudom* miért mások és mások a hangmegfelelések a fenti példákban. A lényeges az, hogy e megfelelések kétségtelenek voltak, még mielőtt az eltéréseknek okait kiderítették volna. Így *lehet* a sumériiban is, s ezt a *lehetőséget* nem szabad éppen a kezdet kezdetén figyelmen kívül hagyni.

sumérologiának, s amit dolgozatomban ennek a felfogásomnak igazolásául felhoztam, azt minden elfogulatlan ember megszívlelendőnek fogja találni.

Ami pedig Zolnai úrnak azt a kifakadását illeti, hogy én nem *átallottam józan tudományos módszer mellőzésével* megírni cikkemet, hát arra csak az a válaszem, hogy én bizony nem átallottam mellőzni a tudományos nyelvészeti értekezések szokásos tárgyalása módját egy népszerű, rövid és csupán figyelmeztetőül szánt cikkemben; ellenben Zolnai úr igenis átallhatta volna személyes ellenszenvét és gúnyolódó kedvét tudományos mezbe öltöztetni.

Zolnai úrnak azonban nem az a seb fáj, amit én a tudományos módszeren ejtettem, ha ugyan ejtettem, hanem igenis kapva kapott az alkalmon, hogy belém kössön s tudománytalan, eltévelyedett emberként állítson oda engemet úgy avatottak, mint avatatlanok elé. Zolnai úr nagyon jól tudja, miért merem én ezt ilyen tudománytalan rövidséggel kimondani.

Végül csak azt jegyzem még meg, hogy az olyan személyeskedő kritika, mint amilyent Zolnai úr jónak látott az én cikkemről írni, komoly választ tulajdonképpen nem érdemel; s hogy én ennek dacára is válaszolok Zolnai úrnak, úgy az kizárólag azért történt, mert a Nyelvőr olvasói közül nagyon kevesen olvashatták szóban forgó cikkemet, s így Zolnai úr bírálatából egész jóhiszeműen következtethették azt, hogy a Földrajzi Közleményekben három évvel ezelőtt megjelent cikkem tele van megbocsáthatatlan tévedésekkel; holott éppen Zolnai úr bíráta van tele rosszindulatu ferdítésekkel.

Ha Zolnai úr bírálatának a hangja nem volna olyan, mint amilyen, én is beérhettem volna azzal, hogy csak *félreértést* tegyek fel az ő részéről; bírálatának hangbeli modora azonban teljes mértékben megokolttá teszi azt, hogy úgynevezett *legsúlyosabb* kifogásait egyenesen rosszindulatnak tulajdonítsam.

Nyiregyháza, 1915. május 9-én.

DR. FRÖHLE VILMOS.

II.

Zolnainak a feleletet s egyuttal a sumir kérdés legújabb megvilágosítását egy külön e célra készült füzetben bocsátjuk az érdeklődő közönség kezébe. A füzet 50 lapnyi tartalommal már meg is jelent s Hegedüs és Sándor cégnél 50 fillérért kapható Debrecenben. Aki Zolnai kritikájának igazi értéke, az ő a sumir kérdésre és általában az egész előázsiai nyelvprobléma lényegére, mai állására vonatkozó ismeretei és kiváltképpen illetékessége felől tájékozódni akar, annak bátrak vagyunk ajánlani e füzet megszerzését. Ám azok számára, akik megelégszenek e folyóirat hasábjairól nyerendő felvilágosítással, legyen szabad egy pár dologi megjegyzést tennem. Semmi kifogásom nincs és nem lehet az ellen, hogy Z. munkáimnak finn-ugor, v. uralaltáji részeit kritika tárgyává tegye s annak értékét olyan jelzőkkel lássa el, amilyenekkel akarja, csak vigyázzon, hogy állításai ellentétbe ne hozzák a bírált munkák olyan részeivel, amelyek mint a szerző álláspontját érintő és rektifikáló pótlások a kritikus által is figyelembe veendőek volnának s amennyiben mégis figyelembe nem vétetnek, föltétlenül a lebírálti kedv nagyfoku jelenlétét mutatják. Csak röviden állapítom meg, hogy Zolnainál ez az eset. Z. figyelmére sem méltatta az én A sumir kérdés mai állása stb. c. tanulmányom különlenyomatához 1914. februárjában írott előszavamat s magában a szövegben is több helyen közbeszúrt pótlásai-

mat, amelyekben azt adom tudtára a kérdés iránt érdeklődőknek, hogy állításaimat egyre vizsgálgom, kritizálom s ami meg nem felel belőlük az összehasonlító nyelvkuatás mai követelményeinek, azt irgalmatlanul eldobom. Hát ez eljárás kérem a kritikai lojalitás rovására megy. Egy ifju embernél, aki a nyelvészet egy nálunk szinte egészen elhanyagolt mezejéről dolgozza be vagy akarja bedolgozni magát a finnugor összehasonlító munkásság területére, tévedések ki nem kerülhetők, némely összehasonlításoknál bizonyos túlzó pszichikaⁱ momentum a legjobb akarat mellett sem küszöbölhető ki, sőt a szigorú módszertani elvek áttörése sem akadályozható meg egészen — elismerem, kétségtelesen az ügy kárára — de mind e tévedésekre a kritikai lojalitástól és méltányosságtól a lebunkózásnál valamivel enyhébb büntetést várhatnánk. Kivált akkor, ha a tévedések mellett kétségtelen eredmények is vannak jelen, amelyeket meg a hibák analógiájára észre nem venni, amazokkal együtt üres szappanbuboréknak minősíteni büntetlenül nem szabad. Zolnai pedig ezt teszi. Kritikája felületességét leginkább jellemzi az, hogy ez eredmények megtagadása közben világhírű tudósok nézeteivel kerül ellenkezésbe, akiknek kutatásaira magam természetesen építettem, Z. azonban erre ügyet sem vetve, mindennek neki ront.

Nem menthető hibája Z.-nak továbbá, hogy a kérdés fejlődéstörténete ismerete nélkül mer ítélkezni az egész előázsiai nyelvproblémáról s kritikai elszólásokra ragadtatja magát csekélységemnek e téren szerzett ismeretei felől. Az elsőnél teljes laikusságát árulja el, a másodikban pedig illetéktelen hatásköri túllépést követ el. Nem, professzor úr, azon már túl vagyunk, hogy a sumir kérdést még ma is közönsnek lehessen képzelni, benne szakértelem és absolute minden legkisebb előtanulmány nélkül ítéletet lehessen mondani és aki vele tudományosan foglalkozik, azt Somogyi Edével lehessen összehasonlítani. Ehhez épen Zolnainak szakjában való minden jártassága mellett is hiányzik az illetékessége és ereje. És azon is túl vagyunk, hogy a sumir kérdés eldöntése kizárólagos finnugor ügy legyen — e kérdésben mások véleményét is meg kell hallgatni, és mindenkéféltől az ítélethez szükséges előfeltételt: dogmatizmustól mentes objektivitást kell megszerezni. Az előázsiai kultura színterén ma a szellemi előkelőségeknek olyan tábora működik, e kulturterület fontossága az emberi értékek kifejlesztésére ma oly általános elismerésnek örvend, hogy örömmel kellene üdvözölni és két kézzel kellene fogni nálunk minden hivatott embert, aki e szerföltötti nehézségekkel túltömött mezőn dolgozni kíván és dolgozni tud. A magasabb érdekek e szempontjából is megbocsáthatatlan hang tehát a Zolnai kritikája, mely csekélységünk működésének egy szerinte téves részét kiragadva pálcát akar törni a működés egész köre fölé. Hát tudja-e a bíráló professzor úr, hogy teljes tájékoztatlansága mellett a legnagyobb tudományos igazságtalanságot követi el akkor, mikor meggyanúsít, hogy én a sumir kérdés s az asszir-bab. nyelvészet lényegét csak szótárakból, grammatikákból és az ékiratok külső látásából ismerem? Ha nem tudja, engedje meg felvilágosítanom őt arról, hogy én ez „átkozott” feliratokat olvasom és értelmezem eredetiben is (azaz bármily ékiratos átiratlan formájukban is) s ehhez a jogosultságot nemcsak négy külföldi tanulmányi év szorgalmával és komoly munkájával szereztem meg, hanem az illetékes tényezők lekötölező hozzájárulása révén a debreceni koll. nagykönyvtárba begyűjtött olyan elsőrangú és annyi forrás-eszköz felraktározásával biztosítottam, amely — el merem mondani — ma Magyarországon párja nélkül áll. Jó lesz tehát az ítéletek formulázására

vigyázni és kivált ha 3 esztendőş dolgokat kritizálunk, az elavultságba esés veszélyétõl óvakodni.

De engedje meg Z. professzor úr, hogy ural-altáji bizonyító argumentumai összeválogatásánál is figyelmeztessenem valamire. Mikor az ominózus sumir kérdés elbírálásánál hazai finn-ugor szaktekintélyek véleményére tetszik hivatkozni, tessék talán a legfrissebb sütetüeket kikeresni, mert még ez is olyan régi (Munkácsi B. 1911-ben az Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetében), hogy azóta a sumir nyelvészet terén igen nagy haladás történt, pl. Delitzsch berlini assziriológusnak Sumerische Grammatik-ja, Sumerisches Glossar-ja (1914.), P. Witzel-nek a sumir prefixumokról írott tanulmánya (1912.) s a részletkutatások igen nagy száma jelent meg, amelyek a homályról egyre lebbentik a fátyolt s illõ, hogy magyar tudósok által is észrevétessenek.

De nem folytatom tovább a M. Nyelvõrnek — fájdalom számomra már ex principio szûkre szabott — hasábjain Zolnaival szemben a kritikája ellen felhozható kifogások taglalását, — röviden utalok ismét e tárgyban megjelent hosszabb feleletemre — csak arra kérem az illusztris kritikus urat: ne féltse én tõlem soha a nyelvtudomány komolyságát és becsületét, fogok én birni mindig a kritikai érzéknek akkora fokával, hogy állításaim minõségét mértékre vethessem — és valahogyan azt ne higgye, hogy indokolatlan, túlzó kritikájával a sumir kérdés hydráját most már végleg leterítette. Ehhez a Zolnai professzorénál szélesebb körü ismeret és nagyobb tudomány kell, — az egyetemi tanári méltóság e célra még nem elég.

VARGA ZSIGMOND.

FELELET A TUDOMÁNYTALAN NYELVHASONLÍTÁSOK ÜGYÉBEN.

Pröhle Vilmos és Varga Zsigmond fõntebbi válaszaire feleletem ez.

I. Az elsõnek válaszában a legnagyobb csodálat fogott el. Én reá vonatkozó bírálatomban személyével egyáltalában nem foglalkoztam. Az, hogy mint szerzõt megneveztem õt, hogy *Mi az a „turáni“*? c. cikkét is nyelvhasználati viszketegbõl származottnak magyaráztam, s hogy módszerbeli tévedéseit tudományos állásánál és eddigi nyelvtudományi dolgozatainál fogva súlyosabb elbírálásra méltónak mondtam: olyan dolgok, amelyek voltaképpen a bírálat természetéhez tartoznak; hiszen a szerzõt mûvétõl elválasztani nem lehet, s mikor éppen módszertelenség ellen léptem föl, a dolgozat értékelésében lehetetlenség volt a cikk szerzõjére is tekintettel nem lennem. Ez személyeskedésnek éppenséggel nem mondható. Egyáltalán nem szolgáltam azonban rá arra, hogy cikkemet Pröhle az utóbbi idõben állítólag rettenetesen, sõt szégyenletesen fölbujánzott személyeskedõ kritika példájának tüntesse föl. Amint látszik — s ez a megjegyzésem nemcsak Pr.-nek, hanem Vargának is szól — minálunk igen sokan el sem képzelik azt, hogy valaki pusztán tudományos lelkiismeretétõl vezette is föl tudjon valami bosszantó tudománytalanságon háborodni, s az ilyen kifakadásokat aztán azonnal rosszindulatnak tulajdonítják. Én nem Pröhlével foglalkoztam, hanem módszertelen dolgozatával. Egész ideges fölberzenése tehát csak arra való, hogy a tárgytól elterelje az olvasó figyelmét, még pedig azért, mert érzi, s az olvasó is láthatja, hogy súlyos kifogásaim ellen tudományos fegyverekkel védekezni nem tud, s így kénytelen ellenem a személyeskedés dorongját ragadni kezébe.

Pröhle nemcsak hogy bírálatom jóhiszeműségét vonja vakmerően kétségbe, hanem egyenesen személyes gyűlöletből fakadónak bélyegzi cikkemet, sőt utcai gyerekek szokincsból vett kifejezéssel azt hangoztatja, hogy én csak minden áron belé akartam kötni. Hát ez igazán szégyenletes hang, s ami a tudományos mezbe öltöztetett személyes ellenszenv vádját illeti, azt egyenesen alaptalan és ennél fogva illetlen meggyanúsításnak jelentem ki, valamint azt is kijelentem, hogy egyáltalán nem tudom, hogyan merete ő mindezeket „ilyen tudománytalan rövidséggel kimondani.” E folyóirat olvasói pedig megütközéssel kérdik bizonyára: miként tartoznak Pröhlének mindezen megjegyzései a sumir-kínai nyelvrokonság tudományos kérdéséhez?

Aki bírálatomat higgadtan értékelni tudja, az annak a vádnak a valótlanóságát is látja, hogy cikkem „rosszindulatu ferdítésekkel” volna tele. Vak dühében asszonyos hiúsággal azt is sérelemnek látja Pr., hogy véletlenül röviden csak magántanárnak s nem egyetemi magántanárnak neveztem. Ezt olvasva, igazán hangos kacagásra kellett fakadnom.

Ennyit a Pröhle ízléstelen és — saját ítéletét fejére olvasva — szégyenletes személyeskedéseiről. Gyarló tárgyi mentegetőzéseivel is röviden végezhetek.

A sumir és a kínai írás eredeti rokonságát Pröhle hosszabban tárgyalta. Miért tette ezt éppen az állítólagos sumir-kínai nyelvrokonságnak bizonygatása előtt, ha nem az volt a gondolata, hogy a rokonságnak ez is csak erőssége lehet?

Ami a módszer elleni hibákat illeti, az elsőre nézve nem az a fő baj, hogy — amint kiemeli — sumir-kínai szóegyeztetéseit nem rendezte tárgyi csoportok szerint, hanem az, amit én előre bocsátottam, hogy „minden céltudatosság nélkül keresi a látszólag egyező szavak alapján a sumir-kínai nyelvrokonságot.” Itt elferdítve idézi Pr. egyik állításomat, s aztán tudománytalanul is mondja, hogy t. i. „névmások és számnevek szabályos egyezése nélkül el sem képzelhetünk rokon nyelveket.” Én csupán a névmások szabályos egyezésének hiányát tüntettem föl ilyen leküzdhetetlen akadállyal, mert jól tudom, hogy a finnugor és szamojéd nyelvcsalád számnevei is teljesen különbözök, anélkül hogy egyéb igen fontos egyezéseknél fogva a két család közötti rokonságban kételkednünk kellene. Az azonban bővebb megokolás nélkül már különösen hangzik egy nyelvésztől, hogy a nyelvrokonság kérdésében „a számnév meg a névmás is csak olyan szó mint a többi beszédrész.” Ugyan úgy-e?

Második módszerbeli kifogásomról Pr. teljességgel hallgat. A harmadik kifogásra olyan ellenvetést tesz, amely csak megerősíti bírálatom jogosultságát. A *bar ~ bo* és *bar ~ bing* hangmegfelelés hibáztatására u. i. azzal felel, hogy hiszen a finn-magyar hangmegfelelések sem mindig „azonosak”, mert a finn *käsi* kezdő *k*-jának *k* (*kéz*), a *kala*-énak *h* (*hal*) felel meg. Hiszen, t. turkologus uram, az effélék éppen szabályos hangmegfelelések! Tessék tehát ezt a *bar ~ bo* és *bar ~ bing*-féle egyeztetésekről is pontosan kimutatni. Negyedik kifogásomra adott feleletét szintén sem én, sem egyikünk sem fogadhatja el kiélezítő mentségnek.

Pröhlének nyelvhasznoló cikkéről mondott véleményemet tehát az utolsó szóig fönn kell az ő válasza után is tartanom.

II. Varga Zsigmonddal voltaképpen lehetetlen további nyelvtudományi vitába bocsátkoznom. Mind a fentebbi válasza, mind s főképpen külön kiadott

s ismét nagy hangú címet viselő füzeté („Az előázsiai nyelvprobléma újabb megvilágításban“) azt mutatja, hogy vaknak magyaráztam a színeket. Varga egyelőre nem képes belátni azon fő ítéletemnek igazságát, hogy ő a sumir kérdésnek, vagy amint maga nagyobb hangon mondja: az előázsiai nyelvproblémának megoldására hivatottsággal nem bír, s hogy ennek fő oka a finnugor és általában az ural-altáji nyelvészet terén való teljes tájékozatlansága mellett a nyelvtudomány módszerében való megdöbbenő járatlansága. Ahelyett hogy ezt akár nyíltan, akár még bölcsebben hallgatással beismerte volna, kínos vergődéssel igyekszik mindent elmondani, amit a sumir kérdés nagy irodalmáról tud, de nagyszámú és súlyos kifogásaim közül egyetlen egyet sem képes megdönteni, hanem — főképp külön füzetében — örökös személyeskedéssel kertel körülöttük. Nagy külföldi neveket, élőkét és halottakét állítja maga elé fedezékül, de hiába, mert nem nevek, hanem csak módszeresen kifejtett nyelvi bizonyítékok dönthetnek a kérdésben. Azok a bizonyítékok azonban, amelyeket Varga a sumir-uralaltáji szókincs egyezésére saját tudásából fölhozott, amint cikkem után szakemberek előtt nyilvánvaló, minden kritikán alul állók. Ezeket a tudománytalanságokat egyáltalán nem fedezhetik még a külföldi nevek sem, hiszen a megbírált magyar-sumir szóegyeztetések nyilvánvalólag a Varga legeredetibb nyomozásai. Teljesen avatatlanok a mostani füzetének 33—35. lapjain összeállított szóegyeztetések is, de ezekkel a Varga meggyőzése szempontjából meddő dolog volna tovább foglalkoznunk. Munkácsira való hivatkozása is csak jobban meggyőző bírálatomban hangoztatott azon nézetemről, hogy a tudományos irodalom földolgozásához V.-nak nincs elég-séges ítélő tehetsége, mert több ízben szememre veti, hogy Munkácsi a sumir-uralaltáji rokonságról újabban másként vélekedik, holott e tudósunk az Egyetemes Irodalomtörténetnek idézett helyén is (IV. 39—41) tagadja a sumirnak az ural-altáji nyelvcsaládba tartozását (a 37. lapon nem is veszi föl e nyelvet az ural-altáji nyelvek családfájába), s a Keleti Szemle XII. kötetében megjelent dolgozata is az asszírásznak csupán műveltségi hatását nyomozza a finnugor nyelvekre.

Ami az én illetékességemet illeti, ezt én a kérdésnek sumir-nyelvi oldalára nézve sem bírálatomban nem követeltem, sem ezután nem követelem magamnak. Én a Varga nyomozásait általában a nyelvtudományi módszer és első sorban a finnugor nyelvek szempontjából tettem megítélés tárgyává s ilyen alapon kellett őt a kérdésnek nemcsak eldöntésére, de egyáltalán nyomozására is hivatatlannak mondanom. Vargának tehát minden erre vonatkozó kioktatásai csak neveltséget támaszthatnak.

Főntebbi válszának mérsékelt hangjával szemben külön füzetében Varga Zsigmond piacon látszik képzelni magát. A felületesség, lelkiismeretlenség¹ stb. vádjait ifjui hevében meggondolatlanul és alaptalanul szórja reám. De ne feledje, hogy minden vád annyit ér, amennyi igazság van benne, és hogy a hang, amelyet ott használ, sem az én bírálatomnál, sem az ő tudományánál fogva sem megokoltnak, sem illőnek nem mondható. Az én bírálatom hangja lehetett

¹ Ilyen fölületesség, illetőleg lelkiismeretlenség pl. részemről az, hogy V.-nak a *kapu* szóhoz írt ezt a megjegyzését: „a *pu* toldás talán fát jelent?“ bírálatomban a kérdőjel elhagyásával idéztem. De hiszen a kérdőjel úgy is benne van már a mondatban a *talán* szóban! Igazán nehéz dolog a gúnytól visszatartanom magamat.

erős, mert a Varga dolgozatai a nyelvtudománynak oly szégyenletes lesüllesztését jelentik, hogy velük szemben kemény ítéletre volt szükség. Ily esetben a gúnynak is megvan a maga irodalmi jogosultsága. A bírálatomban levő gúny azonban nem a személyét, hanem halgatag, tudománytalan, sőt nem egyszer képtelen állításait és eljárás módját illették. Én, amint cikkem záradékából is megérthette volna, nem akartam lebunkózni őt; a bunkóval csak eléje állottam, hogy megállítsam a tudománytalanság lejtőjén, amelyen esztelenül megiramodott volt. Vargának, ha a sumir kérdéssel tovább is foglalkozni akar, előbb alapos nyelvtudományi iskolára van szüksége, s akkor bírálatomat maga is megérti és meggyőződik igazságáról és jogosságáról is.

ZOLNAI GYULA.

Utószó. Ezt a vitát a Nyr-ben nem folytathatjuk tovább. Sajnáljuk, hogy személyeskedésre adott alkalmat. A válaszok szerzőivel nem tárgyalhattuk a dolgot annyira, mint szeretnénk volna, s válaszukat csak azért adtuk ki ilyen formában, mert ismételt változtatások esetében (mivel a Nyr. július—augusztusban nem jelenik meg) csak szeptemberben közölhetjük volna s ezt méltánytalanságnak magyarázhatták volna. Meg kell jegyeznünk, hogy Zolnai Gyula bírálatában semmiféle személyeskedést vagy rosszhiszeműséget nem láttunk.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

A MAGYAR NYELVŐR DOLGOZÓTÁRSAI A HÁBORUBAN.

A rettenetes háboru a Magyar Nyelvőrt is megfosztotta két kedves dolgozótársától.

Kulcsár Gyula zalaegerszegi tanár és honvéd főhadnagy félévig küzdött hősiessen nemzetünk szabadságáért s a magyar név becsületéért, s február 1-jén orosz golyó oltotta ki nemes életét, 36 éves korában. „Legyetek büszkék, hogy magyarok vagytok”, irta tanítványai a harctérről és vére hullásával erősítette meg hazafias tanítását. Kulcsár Gyula a magyar nyelvtudománynak értékes, buzgó munkása volt. A Nyelvőrben 1908-ban s 1909-ben közölt értekezései föltűntek érdekes, elmemozdító tartalmukkal. Nagyobb részük külön is megjelent mint a Nyelvészeti Füzetek 54. száma: A magyaros írásművészet főkérdései.

Bothár Dániel tartalékos zászlós a harctéren szerzett súlyos betegségben halt meg Sopronban május 20-án. 26 éves korában szakadt ketté szép reményekre jogosító élete. Tehetségéről és készségéről már néhány értékes közlése tanuskodott. A Magyar Nyelvőr 40. kötetében egy 17. századi magyar orvosi kézirat nyelvét ismertette.

Híveink közül hárman, Beke Ödön, Kertész Manó és Prohászka János, súlyosan megsebesülve tértek vissza a harctérről s részben még most is sínnyal a sebesülést.

Megbűnhötte már e nép a multat s jövődőt. Adja Isten, hogy a sok súlyos áldozat ne essék hiába s megtermékenyítse nemzetünk jövő boldogságának talaját!

ISMERTETÉS.

Az udvarhelyi nyelvjárás.

N. Bartha Károly: Udvarhely vármegye nyelvjárásának alaktana. Székely-udvarhely 1914.

Ez a doktori értekezés jóra való és komoly munka eredménye. Szerzője, a nagyenyedi kollégium főgimnáziumának egyik fiatal tanára, helyesen vállalkozott feladatára. Az udvarhelymegyei nyelvjárás köréből Kriza Vadrózsái (1863) óta többen írogattak, de ma sincs teljes leírása, pedig egyik legbecsesebb dialektusunk. A szerző első sorban az eddigi gyűjtéseket dolgozza fel az alaktan szempontjából, még pedig igen helyesen „nem csupán a feltűnő eltéréseket keresve, hanem inkább a nyelvjárás valóságos képét” s a szétszórót, nagyobb-részt alkalmi gyűjtések adatait rendszerbe foglalva kiegészíti saját adataival is.

A filológiai pontossággal és kellő utánjárással készült dolgozat a szóösszetétel, szóképzés, szótörk és szóragozás főbb fejezetei alatt tárgyalja az igék és névszók megfelelő kategóriáit. Az adatok igen becsesek a kétféle, nyugati és keleti székelység különbségei szempontjából s így a székelység eredetének nyelvi alapon való tárgyalása tekintetéből is; de különösen fontosak annál a sok becses régiségnél fogva, ami ezt a székely nyelvjárást is jellemzi. Hangtanilag is igen jellemzők kivált az őz nyelvjárási példák. Ezek közt nem egy van, mely legrégibb nyelvemlékeinkkel s a mai magyarság egyes távolabbi részeivel is — mint erről egykor behatóbban írok — föltűnő egyezéseket mutat nemcsak az egykori közmagyar használat alapján, hanem a szűkebb nyelvi közösség, egykori nyelvjárási kapcsolat alapján is. (Vö. A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék c. füzetemet Ny. F. 71: *segéd* és *szentii* alakokkal kapcsolatban, 53, 62. l.) Igen érdekes s e székelységre is jellemző az összetételek és képzők nagy száma (vö. 6—26, 21—55 l.), a régi, megőrzött egyszerű és az újabb összetett és tovább fejlődött képzők, pl. az utóbbiak közt az illeszkedő *-bali* (= *beli*) is 53. l. A szótörök körében, a ragozásnál is, az eredeti zártabb tövégi hangzó megőrzése vagy a köznyelvtől eltérő kiesése érdekes a megfigyelésre (56—65); a ragozásnál az időalakok és módok régies és gazdag színezetű használata (65—72). E pontban pár újabb helyes megfigyeléssel is találkozunk. A névragozásban is sok érdekes régiesség van (72—76).

Mindezek a példák annál becsesebbek, mert főként Kriza örökre szép gyűjteményéből valók. Mint ilyenek *stilisztikailag* is igen becsesek és az irodalmi nyelv bővítésére is ajánlhatók. (Vö. Benedek Elek elbeszéléseit.)

Pár helyt történeti alapon is mozog szerzőnk, hisz ezt ma már nyelvjárásleírásainkban is megkívánhatjuk. Dolgozata a készülő Etimológiai Szótár szempontjából is becses. Hangja szerény, s e tekintetben is dicséretet érdemel. A lelkiismeretes dolgozatban alig van kifogásolni való; persze akad egy pár javítani való hiba. A *szokolál* ige (24) oláh kölcsönszó, képzője pedig analógia eredménye. A tárgyrag előtt a Dunán túl (59. l.) a kötőhangzó nem zárt, csak palóc vidéken. (Vö. TMNy. 282 is.) A birtokos személyragok előtt meg zárt hangzót ejtenek Dunán túl, mint *házom*, *hárod* stb. (vö. TMNy. id. h. is) az előző szótagbeli *á* után, de már pl.: *házamat*, *leányomat* mondanak nyílt tárgyesettel (saját megfigyelésem). — Téved a szerző, hogy az *elindulónk* alakot az *elindulunk* alakváltozatának tartja (63), mert Krizánál az id. helyen a.

m. *elindulánk*, mint *tartánk* h. *tartónk* stb. (l. TMNy. 627). — Sajtóhiba nem igen van, hacsak a Krizától idézett *e-ző* alakok egynémelyike még nem volna *é-ző*nek javítandó (pl. *pénzez* ? 38).

A szerzőtől ez értekezése után még sokat várok.

ERDÉLYI LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

A hivatalos nyelv. Ismeretes az a harc, melyet Tisza Istvánnak a Magyar Figyelő szerkesztőjéhez intézett levele indított meg a *komolytalan* szó ellen. A nyelvészeti szakvélemény nem adott egészen igazat Tiszának,¹ de ez nem lényeges. A lényeges az, hogy vele ezt a levelet „a magyar nyelv fejlesztése iránti érdeklődése” iratta, s hogy egy felelős állású, nagy hatalmu államférfiú ilyen látszólag jelentéktelen dolgokkal foglalkozni nem tartja méltóságán alulinak. S ez a körülmény feljogosít bennünket arra a reményre, hogy Tisza Istvánnak a kívánatos béke idején lesz kellő érzéke s akarata ahhoz, hogy egy régóta hiába sürgetett, fontos reformot végrehajtsa: **hivatalos nyelvünk megmagyarosítását.** Égető szükség volna erre! Mert „minden nemzet hivatalos nyelvének vannak sajátosságai, ...de ezen elűtő sajátosságok sehol sem kulminálnak annyira az érthetatlenség szándékos hajhászataiban s sehol sem ellenkeznek úgy az élő nyelvvel, mint nálunk”...² Léptenyomon látunk hivatalos iratokat, melyeknek olvasásánál ökölbe szorul minden egészséges nyelvérzékű magyar ember keze. Ezek „hangosan kiáltanak reform után.”

Különösen három fórum van, hol e reform nem csak a nyelvtisztaság szempontjából, hanem máskülönben is elsőrangú nemzeti érdek:

1. A törvényeknek, nemzeti létünk s továbbfejlődésünk alapjainak fontossága jusson kifejezésre nyelvükben is; ez legyen magyaros, világos; fogalmazásuk legyen pontos, semmi kétséget fenn nem hagyó. E pontosságnak a joggyakorlatra is meglenne az áldásos hatása, mert megszűnne az a bizonytalanság, mely a törvények rendelkezéseinek magyarázatánál ma sokszor fennáll.

2. „A bíróságok ítélete ne a dodonai orákulum receptje, hanem a magyar nyelvnek rendkívül józan törvényei szerint készüljön.” (Nyr. 43 : 276.)

3. A közigazgatási s rendőri hatóságok idézései, végzései s különösen hirdetései nyelvére igen nagy gondot kell fordítani, mert ezek talán minden hivatalos fogalmazvány közül legszélesebb körben terjednek el. Nyelvük legyen tösgyökeresen magyar, világos, s oly egyszerű, hogy mindenki megérthesse!

E kívánásokat sokszor hangoztatták már, s ez mutatja, hogy jogosak. Teljesítésük komoly munkát s nagy körültekintést követel, mert többféle (nyelvi, jogi, gyakorlati) szempontot kell figyelembe venni.

Lehet, hogy nincs is ma a végrehajtás ideje, amikor világrengető harcot vív nemzetünk, s népek sorsa függ hőseink fegyverén. De ha majd legyőztük

¹ V. ö. Magyar Figyelő 4 : 157, 239, MNy. 10 : 262.

² Mikszáth K.: A hivatalos stílus. Nyr. 43 : 31.

ádáz elleneinket, ha egy jobb kor hajnalán új, hatalmas munka pezsdül meg, akkor erre is sor fog kerülni, s akkor e fontos reform végrehajtásánál számíthatunk a magyar nyelv ügye iránt érdeklődő miniszterelnök erős kezének segítségére.

SOMOGYI GÉZA.

Rovás. *Takarékoskodjunk tápanyagainkkal!* Ilyen címmel adott ki jeles tudósunk Bókay Árpád dr. egy igen hasznos füzetet. Nagyon kíváncsi volna, hogy a füzet a legszélesebb körben elterjedjen. Ámde elterjedésének erős akadálya a címe, mert ez a népnek valósággal érthetetlen. Se *táp*, se *anyag* nincs az egyszerű ember szókincsében. A címet így kellene megváltoztatni: *Takarékoskodjunk az élelmiszerekkel, vagy pedig táplálékkal.* — A katonaság mozgását a mély hó akadályozza... *Kézenfekvő* volt tehát, hogy a hadvezetők figyelme a lábszánra terelődött (A Cél 1914. XII. 20. A lábszán a háboruban c. cikk egyáltalán igen hibásan van fogalmazva). Helyesen: *természetes volt v. érthető*; németül persze *auf der Hand liegend*. „Norvégia szervezett lábszáncsapatok felett rendelkezett” (uo., *verfügte über*...). Helyesen: lábszáncsapatokkal r. „Mégis az orosz lábszán egyet 2400 tagja [a mi 20,000-unkkal szemben] *némán beszédesen bizonyít!*” *„Beigazolást nyert!”* (uo.); helyesen: *bebizonyult*. „Kérdés, hogy azok *igy is feladatuknak megfelelőhelnék*” (uo.). Helyesen, hogy *igy is megfelelőhelnék-e feladatuknak*. A svéd király „megemlékezett a *meghívására létrejött skandináv királyok találkozájáról*” (Világ I. 17). Ilyen a *Rövid magyarok története* stb., I. A jelzők mondattana 156. — „Ezt sérelmesnek találják *trolz* szövetséges viszony, közös lövészárak...” (Bródy S. Az Ujság I. 17). Éljen! Ez aztán az igazi *dacára*, a maga eredeti bőrében. S még csak a farka sincs megmagyarosítva, mint Faludinál: „Mely maga-feledett bolondság az isten jó-voltának *trütlzára* belé-keveredni minden-féle gonoszságban.” — „A puskagolyóknak sokkal kisebb volt a *hordvivő* képessége és áttűtő ereje!” (Uj idők II. 28. 249. 1.) — *Lőárki* filozófia (Világ III. 21, 12). — „A káplár boldogan és *kevélyen inkasszálja* a gratulációkat” (uo. 22. 1.; *inkasszálja* talán szebb, mint *fogadja* volna? Aztán a *kevély* is érzésem szerint hibásan áll itt a *büszke* helyett. Miért nem foglalkozik egy nyelvészünk sem a rokonértelmű szókkal? Hasznosabb és szükségesebb volna, mint a turáni, sumir és kínai délibábok kergetése). — „A tragédiát lekicsinylő, a katarzist kisemmiző *őszintelenség*” (Világ 1915. III. 28, legalább is furcsa képzés: a *te* szótag duplán számít, az *őszinte* alapszóhoz is s a *-telen* képzőhöz is tartozik. Egyébiránt ugyanígy számít duplán a *t* ezekben az irodalmi szóalkotásokban: *korlátlan* = *korlát-llan*, *háborítlan* = *háborít-llan*, *büntetlen* = *büntet-llen*, *vétlen* = *vét-llen* vagyis vétketlen, ártatlan, holott a régi *vétlen* ebben szerepel: *búcsu-vétlen*, mint *léllen*, *létlen*, *étlen*, *ítlen* s régi *hiillen* a *tesz*, *lesz* stb. igékből.) — A monarchiának „minden nemzete *váll váll mellett* harcol az idegen hatalommal.” (B. H. IV. 13; *Schulter an Schulter* magyarul *vállvetve*). — Különös szövegyeztetés példái a következők: „Sokkal világosabbak, bár nagyon is aprókékosaknak és egyénieknek tartom a nyelv dallamának kottás lejegyzését” (MNy. 11:112). „R. tagokul megválasztatik: dr. J. E. tanár Budapesten” (uo. 143).

ANTIBARBARUS.

Csak magyarul! A háboru alaposan kiábrándított az angolokból. Az előkelő gondolkodás, az egyenesség és a becsületesség máza mögött teljes valóságában kiütközött az a képtelen kalmárszellem, amely a pusztításban is

gyönyörűséget talál, ha a romokon a haszon virága nő ki az ő részére. Való, hogy a sport fogalmával és lényegével az angolok ismertették meg a népeket. Átvettük tőlük a jót, a becseset, de többel mint ennek az elismerésével nem tartozunk nekik. Amire a testedzésben jutottunk, a magunk ügyességének, erejének és rátermettségének köszönhetjük. A Budapesti Hírlap már régen szószólója annak, hogy magyarosítsuk meg az Angliából átültetett testedzést. Nem panaszkodhatunk, hogy törekvésünk meddő maradt volna, teljes sikert azonban nem értünk el. Ma is az angol kifejezéseknek egész seregével találkozunk a verseny különböző ágában, atlétikában, úszásban, de különösképpen a labdarugásban. Ha azonban eddig az illetékes tényezők nem tartották okvetlenül szükségesnek a testedzés megmagyarosítását, az események most bizonyára rávezetnek mindenkit, hogy az angol meghatározásokat ki kell küszöbölnünk a testnevelést szolgáló versenyekből és játékokból. Keressünk megfelelő magyar kifejezést az angol helyébe, s ha most, amikor még az angolok szégyenteljes magatartása haragpirral önti el arcunkat, küszöböljük ki az idegen szót, a hatás olyan teljes lesz, hogy soha többé angol szó nem fog kellemetlenkedni fülünknek a versenypályákon. Nem kell tehát *football*, *corner*, *goal*, *behind*, *start*, *walkover*, *ronover*, *swimmover*, *finish* stb., helyettük a legnagyobb könnyűséggel mondhatunk *labdarugást*, *sarokrugást*, *kaput*, *vonalat*, *indulást*, *ellenfél nélkül* (atlétikában, evezésben és úszásban) *végsofoküzdelmet* stb. A magyar testedzés ágazatait külön szövetségek irányítják, ezeknek volna tehát a feladatuk, hogy az angol szavakat találó magyar szóval pótolják és az új kifejezést kötelezővé tegyék. (1914. IX. 16.)

BUDAPESTI HIRLAP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szekfű.¹ Egy társaságban arról vitatkoztak, hogy ennek a virágnévnek többese *szekfűvek*-e vagy pedig *szekfűk*. Nézetem szerint a kérdést mingyárt eldönthetjük, mielőtt a szónak többi ragozását nézzük. Nagyon szeretem a *szekfűt* (nem *szekfűvet*). Elhervadt a *szekfűm* (nem *szekfűvem*). A *szekfűn* kívül rózsza és gyöngyvirág volt a csokorban (nem *szekfűvön*). Ennélfogva: Kertemben a legszebb *szekfűk* teremnek, — nem pedig *szekfűvek*. Mivel t. i. a *szekfű* nem fű, hanem virág, nyelvérzékünk már nem köti össze a *fű* szóval s nem eszerint ragozza. Sőt pl. azt se mondjuk már, hogy vki *fűvet-fát* ígér, hanem: *fűt-fát* ígér (mint *fűhöz-fához* kapkod; vö. Hiv. Közlöny 1907, 484, Kardos Albert). — Hasonló esetet sokat lehetne említeni. *Fél: felet*, de *éjjél: éjjélt*, nem *éjfelet*, *vőfél: vőfélt*, nem *vőfelet*. *Úr: urat*, de az *Új Földesúrt* olvassuk vagy *Székelyszeresúrt* érzük utunkban. Sőt imádjuk a mi Atyánkat (*a*-val), de egy miatyánkot mondunk el (*o*-val). Mindezek azért különböznek így, mert nyelvérzékünk nem köti őket össze, s ezek tanulságos példák arra, hogy minden egyes szavunkban, melyet kiejtünk, nyelvérzékünk működik öntudatlanul. S ha valaki *szekfűveket* mond, ez azt mutatja, hogy az ő nyelv-

¹ Válasz az Új Időkhöz érkezett kérdésre. Az U. I. szerkesztősége én-hozzám fordult, s minthogy a dolog igen tanulságos, válaszat (l. U. I. f. é. 21. sz.) itt is közlöm, kissé kibővítve.

érzéke még nem szigetelte el a szekfű képzetét a fűtől (régi forrásokban is *szekfüvet*, *szökfűvet* találunk, „az új sótan vaját *megszegfüvezték*“ stb., NySz).

Szintén a nyelvérzék kérdéséül kellene fölfogni azt a helyesírási kérdést, hogy *szekfűt* írjunk-e vagy *szegfűt*. A nyelvészek, szótárírók többnyire *g*-vel írják, mert érzik benne a szegét, szöget, tudják, hogy a *szegfű* szó eredetileg az illatos fűszert, a „*szegfűszöget*“ jelentette (szög alakjáról, vö. déli német *nagerl*, ész. n. *nelke* = *nägelken*, szögecske, hollandi *nagelbloem*, fr. *clou de girofle*, spanyol *clavo*, *clavillo*, orosz *gvozdička*, cseh *hvozdík*, tkp. szegecske; a *szöghaj* vagyis *szögszínű* barna haj is tkp. szegfűszegszínű, l. MNyelv-em 2. kiad. 356). Mivel azonban ezt most legtöbbször nem tudják s a szóban nem érzik, egészen jogosan írják *k*-val, ahogy valósággal hangzik.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fogasélű sarló (vö. Népr. Ért. 1900., 1901. évf. és MNy. 8 : 74).

Erről a régi, de itt-amott még ma is használt gazdasági eszközről egy szép irodalmi adatot közöl Bellosits Bálint Arany Bajusz-ából, a fogasélű sarló alföldi elterjedésének bizonyosságául. Hazai használatának egyik írásba foglalt emléke az Okl. Szót.-nak 1597-ből keletkezett adata is, mely az Országos Levéltárnak Urbaria et Conscriptiones c. gyűjteményéből való: Kaza sarro *Fogas sarro* 250. l.¹ A jelzett helyen meg lehetne nézni, hogy adatunk mely vidékről származik. Arra is van bizonyítékunk, hogy a fogasélű sarlót valamikor Szeged környékén is használták. A nemes város 1723. évi jegyzőkönyvében olvashatni azt a határozatot, mely — az érdekeit féltő kovács-céh panaszára — megszabja a városban megtelepült cigányság munkakörét. S ebben a többi közt megengedik nekik, hogy: „Nádvágó kaszát csináljanak, *sarlókat fogazzanak*, iszkábat verhessenek“. (Idézi Kovács János Szeged és népe c. munkájának 118. l.-jén). — S hogy szépirodalmi adattal fejezzem be: Verseghy Edgy Szamos-parti fetske keserves nyögése c. versében (1787) szintén megemlíti a fogasélű sarlót: „Nem vehetem hasznát Őszi vetésemnek | a' *foga*-is rosdás a' *sarló késemnek*“ (V. F. kisebb költ. RMKönyvt. 24 : 29). A „keskeny, . . . gyengén ivelt, a nyél tengelyének vonalából alig kihajló“² s a fűvelő sarlónál jóval nyitabb fogasélű sarlóra némiképp illik is a *sarló-kés* elnevezés.

CSEFKÓ GYULA.

Szive-szakadás. Simonyi Zs. fejtegeti egyik munkájában (A m. szótók, akad. ért. 1888. 39), hogy némely főnevek, melyek jelentésüknél fogva rendszerint birtokviszonyban, még pedig legtöbbször a 3. személy jelével fordulnak elő, éppen ezért „sokszor ilyen alakjukban szerepelnek a régiségben s a népnyelvben akkor is, ha nincs szükség a birtokos vonatkoztatásra, nevezetesen összetételek első tagjában“. Simonyi példái a régiségből: méhe-fájás, joha-fájás, ina-szakadozás, orra-lik stb., a népnyelvből: szája-mosó viz, ujja-mustra, feje-ruha, keze-beli, öregapám-szék. Ezekhez a kifejezésmódnak érdekessége miatt hadd járuljanak a következők: *bélesszakadás* (és bélszakadás: hernia, Márton J. szót.), *lépe-fogás* (MTsz), „akinek *mallye öklelés* vagy on rajta, igen jó ezt innya gyakorta“ (Mel. Herb. 75), kezdé nagy *zyve zakadással* rajta

¹ Az Okl. Szót.-ban még kétszer más-más formában, de ugyanazon forrás-jelzéssel: Kaza sarro 3 *Fogas sarro* 4 (Kasza-sarló c. a.), Kaza sarro *fogas sarro* (sarló c. a.).

² Bátky Zs.: Útmutató a népr. múz. szerv. 43. l.

bánkódni“ (ÉrdyK. 569), „a szent mártiromságot *nyaka vagassal* elvégezé“ (uo. 268b), „*feye fayasnak* miatta...gyetretik vala“ (uo. 279), nagy *keze-kícsolással* kezde sírni (Pontianus 88), „poroszkálás, *kedvetelés* [kedvetelés] menésedbe ne találtassék“ (Pécsi: Szűz. Kosz. 81), *kedvem-teléssel* (Gyöngyösi, 1. NySz. kedv-telés), *kedve-keresés* (Pázm. Préd. 73, Pázm. Kempis T. 11), *ura-ölés* (Verbőczy), *huga-ölő* (Calep.), „sok vakot *szemevilággal* gyógyít Isten hatalmával“ (Károni: Cantionale 1676. MNy. 1:468). — Többé-kevésbé hasonló jelenségek még a következők: *Szent Pál fordulása nap* után való vasárnapon (LevT. 1:159). Írám *szent Dorottya asszonyom nap* után való kedden (uo. 2:3). A vadon erdők közt találtam kedvemet és *lelkem-kihűllig* itt töltöm életemet (Fal. 879). *Apja-korú, atyád-korú, anyád-korú, apám-korú*, 1. NySz. *Lábabeli, lábadebeli, lábatokbeli*, szintén a NySz-ban. Vö. még: Az ő lábabeli kiszakadoza lábából (ÉrdyK. 269b). Senki sem látja, hol szorítja másokat a lábokbeli (Pázm. Préd. 678; de Faludinál már *lábbelid*, NySz). Végre, amiket Simonyi régebben említett (1. Nyr. 4:487): *magam-korú*, *magam* formájú, *magam-szörű*, „szemed-szinű dolmányom“ (régí népdalban), *szomszédotok-szabású*, *apád-féle*, *szinem-féle*.

KOVÁCS MÁRTON.

Hon és honny. A Kisded Szótár 34. l. a *honnjokban* szóhoz ezt a magyarázatot fűzi sor alatt: „házokbann, hazájokbann, lakhelyekbenn, (*honnyom, od, a; honnjunk, otok, ok; honnjából kikelt*)“. Ezekből a régi nyelvből is ismeretes ragos alakokból, amelyekbe az *ny* csupán a harmadik személyű formának, a *honja*-nak hatása alatt maradt meg, vonja el ugyancsak Szabó Dávid a K. Szt. második kiadásában (1792) a *honny* szót: „*Honny*: Haza, Honnyából ki-bontakozni: költözni, idegenbe menni. Honnyát el-árulni. Honnyában gyűlöletes. *Meg-honnyosodni*. Országunk *honnyossa*. Honnyaink: lakossaink. Hazánk'fiai. Egy *Honnybéliek* vagyunk“. Ebből a csoportosításból azután az tűnik ki, hogy Szabó Dávidnál nem a *hon, honos, meghonosodni* alak van meg, mint a NyÚSz. I. kötetéből látszik,¹ mert ezek a törvényes formák csak hosszas küzdelem után jóval később tudták kiszorítani az előbbi, visszafelé ható, hibás analogia szülöttjeit. S nem kisebb tekintélyeknek kellett latba vetni súlyokat a szabályszerű formák érdekében, mint Révainak és Kazinczynak. Ennek a küzdelemnek története pedig a következő.

Tudva van, hogy Georch Illés 1804-ben adta ki *Honnyi Törvény* c. művének első könyvét. Ennek egyik jegyzete indítja meg úgylátszik azt az eszmecserét, mely Versegly Lexiconában ért véget. „Tudósításomban előforduló *honnyi* szón fennakadtak némelyek, kétségbe hozván annak helyes származtatását. Védelmezhetné ugyan ez éránt mind Dugonics Etelkája, mind Szabó Dávid Szó-tárja; de mégis nem árt megmutatni, hogy nem vaktában talált szó ez. Nem de mondjuk *honnét-való*, az az micsoda hazából? mondjuk itthonn, otthonn, az az ide haza, oda haza? nem kételkedhetel tehát, hogy *honn* vagy *honny* hazát jelent. Innét mondjuk *sohonnjai*, vagy *se-honnjai*, az az se haza se hazája: és így a' *honnyai* hazait, vagy hazából-valót tézsen. Miért ne lehetne ezt meg-rövidíteni, és *honnyai* helyett mondani *honnyi*, az az hazai?“

¹ Ugyanis a *honn* alatt Sz. D.-nál is csak annyi: ott-honn. Honn lakjék az, a' ki kedvére akar élni“. Vö. ehhez Dugonics jegyzetét Et. 1:96. NyF. 14:28.

Erre a származtatásra vonatkozik azután Révainak hosszú fejtegetése a Magyar Diákságban (3:69—72); ez a kis értekezése szórul-szóra idézve van Kazinczyhoz 1805 júl. 14-én írt levelében. Ezt a kis tanulmányt annál inkább érdemesnek tartjuk részletesen is megismertetni, mert benne a *sehonnai* szónak eredete is igen meggyőzősen van előadva:

„Nem tetszik a' *ius civile*, a' *ius patrium* helyett a' régi helyes kiejtés, a' *haza törvénye*, a' *hazai törvény*. Az újítók *honnyi törvényt* tolnak előnkbe. Ez a' szó *hon*, mellyben az erőltetett kiejtés kettős *n* betűt mond, *honn*, igazán *lakó hely*, *ház*. Latánul *habilaculum*, *domus*... Már a' *hon* nevező szóból ha mellékszót származtatunk az *i* formálójával, a' bizonyonnyal *honi* lesz... De ezen jó származtatással is nálunk ugyan a' *honi törvény* alacsony jelentés, csak *házi törvény*; noha a' Latán *ius domesticum* valamivel jobban eshetik. A *hon* tsak ház, tsak lakó hely; nem *haza*, nem egy országoló nemzetnek elterjedett közönsége; mellyre nézve a' *hazai törvénynek* jelentése nem tsak alkalmas, de felségesebb is. Tovább a' *honnyi* egészen bódult, 's nyelv ellen való hiba. Nints *honny*, valamint *ally* sints: mind a' kettő roszúl tsúszott bé Szabó Dávid Kisded Szótárába. A' birtokos *ja* ragasztéknak, ezen igaz formákban *honja*, *alja*, kényesen, vagy inkább restül ejtetett romlása a' *honnya*, *allya*. Ezekben a' *nya*, *lya*, igazán *ja*. Ezt elvágván visszanyered az tiszta gyökereket, *hon*, *al*. Birtokos egybefoglalással mondjuk: *Sátoralja*, *Váralja*, *Sok Úralja*. Ezeket követi ime' foglalás *sohonja*, beleértvén a' birtokost, vagy a' kire néz a' mondás: *kinek se honja*, kinek még tsak honja sints. De itt ugyan a' *so*, vagy *se* szavatskát is inkább vehetjük, még pedig közelebbről való hasonlósággal, név képében a' birtokos helyett, millyen a' Latán *nihilum*; és így *so-hon-ja* annyi, mint *nihili-domus-eius*, azaz, a' *semmi-honnya* vagy a' *semminek honja*. A' helységekről vagynak mellékszavak, *Sátoraljai*, *Váraljai*; azután a' vidékről is, *Sok Uraljai* 's ezeknek hasonlóságokra a' *sohonja* szótól is vagyon *sohonjai*, semmi honjai, *de nihili domo*. Ezen foglaláson kívül, biratás nélkül, a' puszta nevekkal így nem élhetünk, *aljai*, *honjai*. 'S nem igaz a' mit az „újító“ a' *sohonnyai* vagy *sehonnnyai* az az se háza, se hazája alkalmas magyarázatja után nagy ugrással oda vet: „és így a' *honnyai*, *hazait*, vagy *hazából* valót teszen“. Birtokosra mutat ez a' forma *honnyai*... És így tovább haszontalanság, sőt merő tudatlanság a' zsal vesződni: „miért ne lehetne ezt megrövidíteni, és *honnyai* helyett mondani *honnyi* az az *hazai*?“ — Nem tudom, mi nyavalya érte a' többi, külömben jeles, és okoskodva író szerzőket is: kik ebbe a' rossz költésű *honnyi* záptojásba belebódulván, azzal élnek, a' *ciuis*, a' hazafi nevezet helyett... a' *honnyi*... Alacsonyyságot mond, leveti a' hazafiakat: ti *honnyiak*! az az ti *tselédék*! vagy legfeljebb ti *földiek*! (Lev. 382—3.)¹

Az ypsilonista Pápay is kifogásolja a tárgyaltam alakokat s bár ezúttal ő, a nyelvszokásra támaszkodó filológus, némileg egy véleményen van a nyelvtörténeti alapon álló Révaival, mégis érvelése magán viseli Verseghy tanításának nyomait is: „*honnyom*, *honnyunk*, *honnyi* v. *honnyai*, mind a' Nyelvszokást, az Analogiát, mind az Etimológiát egyformán sérti, mégis arra akarnak némelly Íróink szoktatni, 's nem veszik észekbe, hogy azok így vagynak igazán

¹ Vö. Rubinyi M. magyarázatát a *sehonnai* szóról Nyr. 36:134. és a MNy. 3:240. I. megjegyzését.

magyarúl mondva: *honni, honnom, honnod, honnunk, honnolok*... Tsupán a' harmadik személyben kettőztettük meg azokat meglágyítva: így, *honnya, honnyok, kinnya, tsinnya, kinnyok, tsinnyok*, és a' Többes számnak minden Személyiben... *honnyaim, honnyaink, 's a' t'*. (A' m. literatúra esm. 105. l.)¹

Kazinczy Pápay művének bírálata közben tér ki e szóra, s mint Révai ő is az ypsilonisták elleni támadásra használja föl a *honny* szolgáltatta alkalmat: „Die Jottisten — írja Rumynak 1809-ben Lev. 7:95 -- haben durch ihr richtiges *j* nichts verdorben, und können nichts verderben; aber die Ypsilonisten haben durch ihr *Y* vieles verdorben. Dieses *Y* hat die Schuld, dass aus dem auch durch den Herrn Verfasser... für richtig anerkannten *Honn* (Heimath) die Ungelehrten oder Unachtsamen *honny* gemacht haben, weil sie durch das *honnya* (seine Heimath; richtig *honnja*) verleitet wurden, nicht zu merken, dass das *Y* der Ypsilomanie wegen nur hier steht“. Kazinczy ezen bírálata 1810-ben az *Annalen der Lit. u. Kunst* 419—437 ll. és az Erd. Múzeum IX. füzetében (1815) meg is jelent (89—99 ll.).

Utoljára, tudomásom szerint Verseggy szól a *honny* szó alakjához Lexiconában 1820-ban „nem *honyi*, hanem *honi*, mert ez a' *hon* gyökérből formált szó“ (224 l.). Ez a megjegyzés pedig azt bizonyítja, hogy a *hon* csak a múlt század huszas éveiben szorította ki irodalmunkból a *hony* alakot, azaz akkor, midőn Révai jottista törekvése már teljesen diadalmaskodott „a sokat rontó *Y*“ fölött Kazinczy győzelmének segítségével. [Vozáry Gyula közli velünk, hogy még a Hasznos Multságok 1831-i évfolyamában is mindig ezek az alakok fordulnak elő: *honnyi* 2:74, *honnyos* 2:82, 83, *honnyosodik* 2:75, *honnyosodás* 2:82.]

SIMAI ÖDÖN.

Barkó (Nyr. 44:222). A barkó palócnak palóc, de nem csupán gömör-megyei s éppen nem Barka községbeli, vagy barkavölgyi, hanem kizárólag a Borsod, Gömör és Heves vármegyék összeszögellésében, az úgynevezett Erdőhátságon fekvő s etnografailag teljesen elszigetelt területet képező Barkóföld eredeti magyar fajnépe. Kassai idézett latinszövegű magyarázata lehet tetszetős — már akinek — de önkényes, helytelen, hogy úgy mondjam, lelketlen, mely vét az igazság, a magyar nyelv szelleme és a magyar nyelvtan ellen. Nyelvünkben az -ó kedvesen öregítő képző (anya-anyó, apa-apó, Pál-Palkó, néni-nanó), de nem származást, elnevezést jellemző képző. Különben is a barkai és barkavölgyi (Dernő, Kovácsvágás, Barka) magyarságot, amelynek felsőgömöri, kettős mássalhangzót nem ismerő, s tót hatás alatt kialakult sajátos tájszólása van, sohasem hívták és ma sem hívják barkó-nak. Ezt mi, akik e vidék szomszédságában lakunk és ezt a népet alaposan ismerjük, legjobban tudjuk. A barkó, melyről egy forrásunk ezt a naiv magyarázatot adja: „*Barkó, a palóc nép egy faja, mely pofaszakálll, barkó-t visel*“, a *várhun, barhun* (varhun, barchun, varchon, barchon, varcho, barcho) ős magyar népet elnevező szótól származik. (Lásd: Ipolyi, Vámbéri, Kandra). Rokon a barkóval a székely, a csángó és a törökországi *barkon*, mely Törökországba szakadván, ott eltörökösödött, de elnevezését származása után megtartotta. Ha valaki, úgy én ismerem a barkó népet, azt bátran mondhatom, mert 40 esztendő óta forgok közöttük, tanulmányozom őket és 10—12 ezer barkót személyesen ismerek, de soha pofaszakállas, barkós barkót még nem láttam. Most sajtó alatt lévő s a Magyar

¹ Vö. MNy. 8:20.

Néprajzi Társaság kiadásában megjelenő etnográfiai tanulmányom (A Barkó-föld és népe) különben erre nézve annak idején bő anyaggal szolgálhat.

Gömör-Rozsnyó.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Legény. E szónak székely szólásokbeli használatára csak kevés és részben nem is elég világos példája van a MTsz.-nak. Ezért meg tudom ugyan érteni, hogy Simonyi (Nyr. 44:135) ennek a köznyelvi *legény* szóval való azonosságát tagadja s inkább a *leg* szócska valamely származékának hajlandó tartani, de akinek sokszor volt alkalma megfigyelni az ilyen szólásokat, az nem kételkedhet benne, hogy mégis csak egy a köznyelvi jelentésű *legény*nyel.

Nem tűnik ki ugyanis a MTsz.-ból, hogy a *legén!* fölkiáltást a székelyek elsősorban a meglepetés kifejezésekként használják, tehát „ejha! no nézd csak! no de ilyet!” jelentésével. Az ilyen kifejezések, amilyenek pl. *Legén! ne mondd! Legén! de kicsipted magad! Legén! de ilyet!* éppen olyan természetesek, mint mikor a köznyelvben azt mondjuk: *Barátom! ne mondd!* stb., vagy mint mikor a németben hasonló esetben a *Freund! Kind!* szavakat használják fölkiáltó hangsúlyozással. Az érdekes bennük csak az, hogy mivel a Székelyföldön gyakran használták a meglepetés okozta indulattal kapcsolatban, azért eredeti képzettartalmának fokozatos háttérbe szorulásával lassanként ezen indulat kifejezőjévé vált a *legény* szó, úgy hogy ilyen esetben nőkkel vagy házasságokkal szemben is használható. (Vö. hasonló jelentésváltozással a köznyelvben is: *fiam!*). A nyelvtörténet további folyamán aztán általában nyomatékosító szerepűvé vált, körülbelül a „bizony” jelentésével (ezt a használatát mutatják a MTsz.-ban olvasható példák) és végül formulaszerű használatát következtében ma már hangsúlyát is elvesztette, úgy hogy sokszor már egyszerűen csak megengedő jelentésű, mint pl. az ilyenekben: *Legén de nincsenek ott! Legén de messze van! Legén de előbb kérek enni.*

Bár eszerint egyes esetekben még a MTsz.-ban olvashatóknál is messzebb távozott a jelentése az eredeti „juvenis, bursche” jelentéstől, véleményem szerint még sincsen elegendő okunk más eredetű szót látni benne, — noha a Székelyföldön a köznyelvi jelentésű *legény* szó is még *legén* alakú.

Béka. Váró Gedeonnak a *béka* és a *déka* ügyében irt helyreigazítása (Nyr. 44:186) csakis azt bizonyítja, hogy ő nem értett meg engem. Én nem azt mondtam, hogy a **béka* alakból azért lett *béka*, mert a magyarban nem volt „*é-a* magánhangzóval” való főnév (annyit talán én is tudok, hogy igenis van *dészka* stb.), hanem hogy azért, mert a köznyelvben (a nyelvjárási eredetű **béka* alak t. i. köznyelvivé vált) nem volt több *bé-ka* típusu, vagyis két nyílt szótagból álló *é* és *a* hangú szó. Hiszen csakis így volt értelme annak, hogy ezzel szemben 14 *bé-na* típusu köznyelvi szót említettem meg. Annak ellenben már igazán semmi értelme sincsen, hogy Váró Gedeon most fejre olvas egy csomó *dészka* és *gürända* (tehát nem *bé-ka*) típusu köznyelvi szót s néhány *Béra*-féle — táj szót!

HORGER ANTAL.

Grapsa (44:229). Ha kizárólag nyelvtani alapon próbáljuk keresni a szó eredetét, valóban nagyon könnyen *irka-firka* jelentésre lyukadhatunk. Görögös hangzása a *grafó* igét, vagy az igének valamelyik származék szavát juttatja eszünkbe. Ha csupán ezen a nyomon indulunk, aligha akadunk a szónak mai, közhasználatban forgó jelentésére és értelmére. Mert ezen a szón

nem *irka-firkái* értünk, hanem zsarnokságra hajló, ellenmondást nem tűrő, a maga hatalmában elbizakodott, haladni nem akaró, régi szokásaiban megcsontosodott *emberi*, csufolódo gúnyos értelemben.

Szokás mondás: nagy grapsa az öreg, vén grapsa, ugyan ne grapsászkodj már te is (ne okvetetlenkedj, ne akadékoskodj). Grapsa professzorok, grapsa papok, káplánok, fiatal papok, kosták (tanítók csúfneve, vajjon honnét eredhet?). Ezen a néven emlegetik — persze csak maguk között — az öreg papokat, megtoldván az ékesítő jelzővel: vaskalapos vén grapsák. Úgy látszik, hogy rokonságban van a következő kifejezésekkel: vén salabakter, vén csoroszlya, vén skatulya, vén szatyor, vén bocskor stb. De míg ezek csupán magát a vénséget csúfolják minden megokolás nélkül, a grapsából már kiérzik bizonyos mértékű ellenkezés, dacolás is.

Nem áll módunkban az említett Gyógyászat 1862-i évfolyamának megtekintése, de magából a közölt idézetből is megállapíthatni, hogy a „grapsák” kifejezés nem a „számos példákra” azután meg az „igen érdekes és tanulmányos képekre” vonatkozik, hanem magukra ama bizonyos „tudós őseinkre”, akik azokat a tudáلكos bölcsességeket firkálták. Ezeket a tudós őseket a mai fiatal medikus nemzedék — szó köztünk maradjon — alighanem vén hülyének, monumentális marhának, cimeres ökörnek, totyakos vén salabakternak, vagy más effélének nevezi. Tessék csak elolvasni az idézett mondat utóját, hogyan ujjong benne a fiatal önérzet, tudás, gúny, a régi és az új felfogás közti ellentét... de mit tartunk *mi* (tanultabbak, okosabbak) *mai nap* (mikor már olyan nagyot haladt a világ, a tudomány) *eme grapsákról* (maradi, nagy pipájú kevés dohányú, copfos bácsikról). Mert ahol a *grapsa* szó jelentkezik, ott ugyan befellegzett minden tiszteletnek és tekintélynek.

Szóval nem irka-firka a jelentése. Legalább az első jelentése nem az. Ha Simonyi Balassa szótára csak így értelmezi, a következő kiadásban segítsen rajta.¹

Mai jelentéséből következtetve, igen valószínű, hogy az új testamentomban gyakran előforduló *írástudók* = *grammateus*, *grammateis* csúfneve lappang a *grapsa* szó alatt. Jelentése, használata tisztán erre utal. Gunyolódo, pajkos diákszónak látszik. Akinek fejéből kipattant, aligha ügyelt a bölcs grammatika grapsáskodó szabályaira. Ámbár ezt már döntsék el a szómagyarázással szakszerűen foglalkozók.

ÁDÁM IMRE.

Valamennyi ma rendszeren a. m. minden, és Simonyi megmagyarázta, ez az eredetileg 'amennyi' jelentésű vonatkozó névmás hogyan vette föl mai jelentését, t. i. hogy „a gyakran előfordult *valamennyi volt*, *valamennyi csak van*-féle állandó fordulatból az ige elmaradt s a *valamennyi* először mint csonka mondat, mint pregnáns szó szerepelt: elment a falu legénye katonának, valamennyi — azaz valamennyi volt, amennyi csak volt” (I. Nyr. 40: 315—318). Szakasztott ilyen fejlődés történt egyes görög és latin kifejezésekben. Pl. a

¹ Meg kell jegyeznünk (utólag vettük észre): a szó Ballaginál is megvan, de csak egynyelvű Teljes szótárában, még pedig a miénkkel egyező értelmezéssel: „Grapsa (tréf.) elavult irat; és több efféle korpájú grapsákat se hagyjon megtekintelen (Csok.)”. Tehát alkalmasint ez volt az első jelentése, valamint a *vén szatyor*-beli *szatyor* is előbb igazi szatyort jelentett stb. — A szerk.

görög *hosēmerai* 'minden nap' ebből van összevonva: *hosai hēmerai* t. i. *eisin* 'ahány nap van, valahány nap van'. A latin *quotannis* 'évenként' eredetileg **quot anni* t. i. *sunt* 'valahány esztendő van' (az *s*-et utólag vette föl a *his annis*-félék analógiájára). Így magyarázza ezeket Brugmann: Kurze vergleichende Gramm. 449. l.

FILOLÓGUS.

Megannyi vagyis *meg-annyi*, tkp. megint annyi = ugyanannyi (totidem C. tantumdem MA.) Pl. „*Megh-annee*” számú kos: ejusdem numeri arietes (JordK. NySz). Predikátorságra, szentelésre a vén asszonynak, amennyi Luthernek, Calvinusnak, *megannyi* méltósága volt (Veresm.). Egy-két lépést tesznek előre, meg annyit hátra (Mikes, NySz.). Ma legtöbbször *mint*-tel: *mint megannyi* (l. Sim. MKSzók 3:171). — Ennek az érdekes összetételű névmásnak sok társa volt a régi nyelvben. Pl. És tön *meg úgyan* (ugyanúgy; et fecit similiter, MünchK. 50). Különösen Veresmarty Mihály használja ezeket gyakran. Hadd álljon itt néhány jellemző példa: Predikátorságoktól *meg oly* könnyen megfoszthatni ő magukat (Veresm. Megtér. 326). Mind magokat ellenetek megigazítják, mind titöket *meg oly* könnyen meghamisíthatnak (344). Az apostolok is úgy éltek vele s egyebeknek is *meg olyan* parancsolatot adtak felőle (294).

Itt *meg úgy* hallgat, mint elébb is (259).

Meg ennek is ez az oka, mert *meg hasonlóképen*... bizonságtevőjük nincsen (319). Így Pázmánynál is: Szinte *meg azon* úton most is tisztán tarthatja (Kal. 498). — Ez tulajdonkép ugyanaz a *meg*, mely 'megint' jelentéssel mind a régi irodalomban, mind a mai népnyelvben közönséges: Hogy az apostolok által egyebeket választana, és ezek által *meg* másokat (Pázm. stb. NySz). *Meg* csak itt vagy? (stb. MTsz.) A *megannyi*-hoz hasonló ez a désaknai névmás: *meg-akkora* = még egyszer akkora (uo.).

SZILÁGYI ÁDÁM.

Keszegel. Herman O. a M. Halászat könyvében közölte mint szegedi kifejezést ilyen értelmezéssel: *bekeszegel*: bemegy a fogott keszeggel (a halászá cigány a faluba; innen a MTsz. is így). Kérdés, csakugyan ezt jelenti-e; nagyon különös képzés volna: mintha azt mondanám, hogy *beponylyol* v. *beharcsáz*. Móra Istvánnak A kapu c. rajzában (Magyarország 1901. XI. 24) olvastam: „A taliga befordult az utcába. Be utána az igazgatója is. A *taliga keszegölt*, az ember sántított”. Pedig a taliga nem hordott keszeget, hanem nyilván *keszeg-ódalt* járt, vagyis „féloldalt, félszegen, részút” (mint ezt a kifejezést értelmezik, pl. MTsz.; „mint a keszegek szoktak úszni” mondja CzF.). A *keszegel* igét kétségkívül ebből a szólásból képezték. Így fordul elő Kada Eleknek egy Nemes boszu c. tárcájában (B. H. 1889. IX. 26): „A lőcszlábú öreg bakter aprózva *keszegett* egy kocogó kocsi elé”. Alkalmasint sajtóhibával eh. *keszegell*.

• SIMONYI ZSIGMOND.

Lukna, korec (44:184). Tagányi Károly volt szíves figyelmeztetni bennünket két idevágó közleményre, mely a Gazdaságtörténeti Szemlében jelent meg. Egyik az 1. évfolyamban (107), címe: Régi gabona- és bormértékek (16. század). Ott találjuk a többi gabonamérték között a következőket: „1 turócmegyeyi *lukna* = 5 nagyszombati mérő [2 nagysz. mérő = 1 pozs. m.]. 1 szécsényi mérő = 1½ murányi *korétum* (tótul *korec*). 5 csetneki korétum = 4 murányi *korétum*” stb. — A másik közlemény: Két adat a régi magyar mértékisméhez (4:538) egy 1582. évi jelentést ismertet, melyben a pozsonyi kamara

panaszskodik, hogy egyazon vármegyében is a legkülömbözőbb mértékeket használják. A többi közt azt jelenti a kamara, hogy a *korec* $\frac{1}{4}$ része a *lukna*-nak [így], melyet a Muránnal szomszédos Turóc, Liptó, Zólyom megyében használnak, ez pedig egyenlő $2\frac{1}{2}$ pozsonyi mérővel. Ez tehát teljesen meg-egyezik az előbbi adattal.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Tájszókról. *Rest-derellye* (Nyr. 44:232). Nemcsak a debreceni *rezs-derellye*, de tudomásommal a hazai magyarság rezs-derellyéje is elhomályosuló összetétel, mert kétséget kizárólag a *rest-derellyéből*, sőt rövidítéssel a *rest asszony derellyéből* keletkezett. Annak a tészának ugyanis, amelyet mindig finomabb, leginkább buzalisztból (de sohasem tisztán rozs-, illetve gabonalisztból) hamarosan, sebtiben, egyszerű felverés útján, tehénturóval és tojással, gombócba alakítva csinálnak, a palócnál, barkónál, csereháti és borsodi magyarságnál éppen azért *rest asszony derellye* a neve, mert rövid idő alatt kevés munkával csinálhatják, a turós derellyével íz dolgában azonos s mint a barkó mondja: Mé ja röst asszony is mecsinálhattya, mer kevesbő mégyén! — A rozst széles e hazában gabonának mondja a magyar nép.

Gömör-Rozsnyó.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Liktárium. A Nyr. májusi füzetében a szerkesztői üzenetek között említi a „lekvár” származását. Itt szó van a lat. *electuarium*-ról, amely a *lekvár* őse. A fejlődésnek egy közbenső alakját mutatja talán az a szó, amely egy népdal kezdő sorában fordul elő. Eredetét nem tudom biztosan, én szolnoki embertől hallottam énekelni:

Liktárium, édes méz

Ki mit szeret, arra néz stb.

[A régibb nyelvben gyakori, l. NySz. Az osztrák *Lekwar*-on kívül a német irodalmi *Latverge* is az *electuarium* szóból lett. — A szerk.]

Az idegen eredetű *lekvár* teljesen háttérbe szorította az *iz* elnevezést.

M. HAMVAI ERZSÉBET.

Válaszok (pótlásul a 44:176. lapon közöltekhez). *Baboz, babozgat*: keresgél vmi dologból. Kibabozza az igazat, kibabozza az elejét a dolognak. (Zala m. Alsólakos, Ország K.) *mindēhun, mindēhonnajd, mindēnki* (Csallóköz, Somorja, Reininger J.); *mindēhun, mindēhá, mindēhunhajd, mindēnki* (Sopron m. Beled, Pollák L.); *mindēhun, mindēnki* (Zala m. Tapolca, Stern B.) — „bárhol” stb. h. *ákárhun, ákárhová, ákárhogy, ákárki, ákármi, ákármiyen* (Csallóköz, Somorja, Reininger); *ákárki és akarki, akárhá, ákármiellen és akarmellen* (Sopron m., Beled, Pollák L.); *akarki és ákárki, akárhova, akarmien* (Háromszék, Uzon, Erdélyi L.) — *hármónk, négyötök, minnyájónk, bennönket, bennötöket* (Ormánság, Herpai B.); *eggyötök* (Tolna m. Sim. Tréfás népm. 30.)

Kinn tágossabb, benn nyájossabb (Csallóköz, Reininger J.) Ottkinn tiéréssebb, idbenn nyájossabb (Sopron m. Beled, Pollák L.) Künn tágos, benn szoross (Háromszék, Uzon, Erdélyi L.)

EGYVELEG.

A legszebb tudomány. Rubinyi Mózesnek A nyelvtudomány alapelvei c. könyvem ellen való némely kifogásán nagyon csodálkozom ugyan, de nem akarok róluk vitatkozni, mert elvégre is bizonyos, hogy az ízlés különféle, a nézetek pedig különbözők lehetnek. Azt az állítását azonban, hogy én a nyelvtudományt a legszebb tudománynak mondtam volna (amit aztán mindjárt egy kis pedagógiai kitanításra is fölhasznál, Nyr. 44:217), mégsem hagyhatom szó nélkül, mert ezt én soha és sehol sem mondtam. A bevezetés elején említett azon meglehetősen elterjedt véleménynel szemben, hogy a nyelvtudomány unalmas, a bevezetés végén azt mondtam, hogy „Minden tudomány szép, az egyik ezért, a másik másért, de a nyelvtudománynál szebb bizonyára nincsen.” Ezt ma is rendületlenül vallom; de egyúttal azt is, hogy ebből a mondatból csak nyilvánvaló félreértéssel lehetne kiolvasni azt, hogy szerintem a nyelvészet a legszebb tudomány. Elég szépséghibája van az én könyvemnek így is (ahogy éppen Rubinyi bírálatából látom), fölszöveges tehát még olyant is beléje olvasni, ami nincsen benne. HORGER ANTAL.

?

Értékes adatok kerülnek napfényre, ha Melich János példáját követjük és szakítunk az eddigi nyelvészet hiperkritikájával, mely mindenütt tollhibát vagy sajtóhibát látott, ahol nyelvmélekeinkben egy-egy föltünőbb s első tekintetre furcsa alakot találunk. Kódexeinkben és régi írónkban lapozgatva máris sok olyan érdekességet találtam, amit eddigi nyelvbúváraink nem vettek észre. Egyelőre csak egy pár öröndetes észleletet közlök t. Szerkesztő úrral. A TihK. 117. lapján olvasom: „Mel [mely gyermek] 3 eztendő korába adat-tatek be az *temploma*.” Azt gondolná az ember, hogy ez hiba *templomba* helyett, de én a lativus -á ragot látom benne és így olvasom: az *templomá*. — Uo. 104 „a *me wrunk*” nem hiba e helyett *mi wrunk*, hanem a névmásnak elfogadható alakváltozata. Hiszen a *ti* névmásnak is van *te* mellékalakja, mint a NySz-ból s a MTsz-ból mindenki meggyőződhetik. — A BécsiK. 6. lapján: „miglen ételét es italát *mégvégezendi*.” Simonyi iskolája szerint ez bizonyára csak íráshiba volna eh. *mégvégezendi*. De mért ne higgyük inkább, hogy ez az adat megmagyarázza az ilyeneket: *teindéték* (BécsiK. 101), *legend* (JordK, ÉrdyK), *ijándunk* (Batizi stb. TMNy. 260). Tehát *végezzendi*, *legend*, *ijándunk*, vagyis: ennek az igealaknak a képzője -*jand jend*, -*jánd jënd* volt! — A MünchK. 161. l. ez van: „Es véuén a' kel'het.. monda Vegétec es *iziatokmeg* azt tũ közzöttetec.” Igaz, hogy a latin szövegben *dividite* van s ez magyarul *összátok*, a MünchK. helyesírásával *oziatok* volna, de a fordító szabadon fordíthatta s a bornak ivására vonatkoztatta. Szóval: *igyal* helyett valaha a fölszólító mód *iszjál* is lehetett, annival inkább, mert a tárgyas alak is így hangzott: *iszjuk* (TMNy. 610) és viszont ehelyett is előfordul a székekyeknél *igynk* = isszúk (uo. 618). — Az *bozontasról* es hazugsagrol (DöbrK. 117). Itt tehát -*ról* helyett is -*röl* van, mint Melich szerint „néhány nyelvjárásban a -*be* helyett is -*ba* járja” (vö. Nyr. 44:118). — *Nemzeteknek* DöbrK. 270 eh. nemzeteknek. Rendkívül becses adat, vö. *angelcut* HB. eh. angyelokot. — Az *egy*, ill. *éggy* számnév, mint Budenz fejtegeti, eredeti **egde*, *ekte* alakból lett. Milyen végtelen becses már most ez az ÉrdyK. 227a. lapja végén felfedeztem adat: „zent Ianos keíweenek

hwzon *ekgyed* rezeben.“ Ime tehát a közvetítő alak az ősi s a mai alak közt :
**ekde > ekgy > eggy!*

Remélem, t. Szerkesztő úr nem fogja túlságos kritikával megannyi hibává lefokozni mindezeket a fontos felfedezéseimet. LAKATOS JUSZTIN.

A gyermeknyelvből. Viski Károly a szalontai népnelvből közölte ezeket az adatokat: „*bizserél*: csiklando; *bizseréré-bizseréré* szóval szokás kísérni“ (Nyr. 42:259). Ez a kifejezés minálunk is megvan, de teljes alakban, mely az eredetét is megvilágítja. A kis gyermek tenyerét felfelé fordítva csiklandozzák s közbe ezt mondják: *Bizserere nóbis*, itt megy a golyóbis. Kétségtelenül a *Miserere nobis* tréfás átalakítása, s erre a *bizserékel* igének a *miserere*-vel való hasonlatossága is rávihette a mondóka szerzőjét.

HAMVAI LENKE.

Egy I. oszt. növendék szótárából. Kanyarójárvány miatt jó félhónapig be volt zárva az intézet, s ez idő alatt a növendékek öntevékenykedő szelleme sok mindenfelét kitalált, hogy a hosszú napok unalmát valahogy elűzze. A pálma e tekintetben különösen egy I. oszt. növendéket illet meg, aki egy teljesen beirt szótárral köszöntött be a már nyitott kapuju intézetbe. A szavakat maga gyártotta. A szótárba rajzolt képek meglehetősen jó rajzolóképességre vallanak, melyeket az ő néma lelkének a szavaival jelölt meg. Így: Utcai lámpa = patmet, Kard = szeta, Hegedű = kapüt. Krampusz = itatpel. Tehén = baprate. Levélboríték = ufápet. Katona = repabatü. Pipáló ember = öleta. Tölcser = öaldi. Stb. Érdekes, hogy körülbelül ötven ilyen szónál egyszer sem fordul elő ugyanaz a megnevezés ismételve. (M. Siketnéma-oktatás 1915. jan.-márc.)

Jelentéstani szempontok címe alatt ismertette Simonyi Zsigmond a M. T. Akadémia május 25-én tartott ülésében a szók jelentésének különféle változásait. Az értekezésnek egyes szakaszai a következő jelenségekről szólnak: az indulat és érzelmek szerepe a jelentésváltozásban; a rokonértelmű szók történeti szempontból; kifejezéseinknek többértelműsége; egy szónak két ellentétes jelentése; igekötős igék két ellenkező jelentése; ráértés. Az előadás az Akadémia nyelvtudományi értekezései közt fog külön füzetben megjelenni.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I.

ácsánkodik: irigykedik, ellene törekszik valakinek.

ángyorodik: kelletlenkedik. Egész röggelig mulattam, de olyan ángyodorodott is votam egész nap, hogy még.

barika: bárány. Legétesd a barikát.

bogdányos: felhős, borúlatos. Olyan bogdányos az ég, eső lössz.

bodajkózik: keveredik, ragaszkodik. Egészen belebodajkózott abba a hitvány lányba.

bordó: kukoricaszár.

csátkál: valamit pazarul használ, haszon nélkül fogyaszt. Má én bizony nem hagyom a boromat écsátkáni. cselénkérez: bódorog, utána jár. Vatté má akkora, hogy écselénkérözhecc a libák után.

égedelem: igen sok, nagy mennyiségű. Égödelöm sokan vótak a tejes úr (teins úr) temetésin.

égbekel: lelkesül. Olyan szépen beszé't a pap, hogy egésszen égbekêtem tülle. elszatárol: elpazarol, csekély értékért odaad. A rossz fattya má' mindönit észatárója. Ha má' ezt a kis krumplit mögatta a Teremtő, én bizony a kigyelmed pézijé ê nem szatárolom. enyhely: menedékhely, hová valaki rossz időben húzódik.

elrehül: elkorhad.

félcéhes: nem tiszta eszű, nem józan gondolkozású emberek közé való.

fucsi: száraz molnárok 2 itcés, fából való, kockaalakú, vámoló mértéke. (Tolnamegyében: finak, Kecskeméten: csúpor.)

irtó: irtóztató, de a soknak, nagynak és különösnek nyomatékos jelzésére szolgál. Irtó nagy, irtó szép. Irtó fáj a fejem. Irtó jót aludtam.

hongorodik: konyul. Ezt a szőllőt is bántja a kukac. Azért van lehongorodva a levele.

kibazsal: kikutat, valami titkos dolgot kiderít. Kibazsalom én, kit jelőtek bírónak a haspártiak.

kukucska: akácfavirág.

kúla: disznóól.

kucog: hátmegett, elfojtva nevet. Nê kucogjakok ám ott a padon, mer' mingyá' a nyakatok közé legyintök! kikrétáz: valamely társaságból kizár, kegyelméből kiejt.

pacsa, pacsaság: csunya, csunyaság (Valószínű, hogy a kecskeméti Pácsa családi név innen eredt.)

petymetel: tesz-vesz, rakosgat valamit. regől: beszél, mondogat, emleget.

Mindig regőltém neki, hogy azt az orvosságot használja, de haszontalan.

regül: azon van, hogy két személy házasságra lépjen; hogy vagy egyiket vagy másikat megigézzze, egymáshoz szítsa.

ránkór: harag, neheztelés. Nem eresztöttük a Licát (Lidikát) az iskolába, mert disznót őtünk. Azért nő lögyön ránk ránkórja a kántor úrnak.

rejte: lakószobába nyíló éléskamra. Eszt a kis lëkvárt mög vidd be a rejtőkbe, hogy a torkos Karcsi hozzá nő nyúhasson!

sedereg: sűrőve jár-kél valami v. valaki körül. Még akkó csak olyan sődörgő gyerekek vót, mikó én, láttam Má nagyon sődörögnek a méhek; alighanem új rajt kapunk.

tizseng-tozsong: nagy csoportban nyugtalanul s télenül jár-kél. Má' tozsonganak a méhek. Fogadom, hogy még délelőtt eresztenek. Sokáig tizsengtünk-tözsöngtünk az esőben s szélben, míg aztán éccő gyütt a képviselő úr is.

sarkavett: elámított, félrevezetett, elpártolt. No, azok is csak olyan sarkavött embörök.

üt: ér. Annyi borom termött tavá, hogy újat ütött.

gyüle, gyülevész: folyó partján lera-kodott szemetes törmelék.

pörkölet: a vízi malom völgyhajójában a gerendelt tartó ászok alatt levő gerendaszerű fa.

ling-long: élősködik, gyöngélkedik, betegeskedik. Csakúgy lingött-longott szögény egész az utósó órájáig, — Mé' nem keresött magának a nyáron! Most bözög nem ling-longana.

II.

Agyas-fejes: testes, izmos
 agyusztál: megigazít, megcsinál
 ajnároz: dédelget
 ágáz: ócsárol
 bákó: egy kicsit ügyefogyott
 beböfönt: bemelegít (a szobáról mondják)
 bodag: a kenyértészta aljából sült tésztanemű
 bojszi, bojszi kata: boglyas, borzas lány
 botramáskodik: sötétben jár, alkalmatlankodik
 bódorog v. bődörög: ödög, céltalanul járkal
 böttyörkész: járkál (járni kezdő kis gyermekre mondják)
 budli, budli bicska: garasos, fanyelű bicska, zsebkész, mely könnyen kibufli: kövér [nyílik]
 cékléz: munka nélkül, unatkozva járkál
 csajbókos: bolondos
 csávó: pasas, atyafi
 cseplesz: hitvány, amit nem soknak hívnak
 csorba-csik: akinek elől hiányzik valacsóreszol, elcsórél: ellop [melyik fogadángó: nagy, hatalmas ló, sokszor emberre is mondják]
 dúcol: dédelget
 elcsibáz: ellop (tréfásan mondják)
 elkámpicsorodik: elcsodálkozik (pórias)
 elmismásol: eltulajdonít
 feszeleg: izeg-mozog ültében
 fináncol: megver, ellátja a baját
fincöm-fáncom: nyalánkság
 findrik: fúrge, eleven
 gacsos: csámpás
 gebeszkedik: mereszkedik, kapaszkogesznye-gusznya: ruhadarabok [dik]
gesztét: nagy erővel igyekszik
 giberes v. girhes: sovány, vézna
 gisza v. giszák: cingár, sovány
 gömörödik: kezd fogyni
 gönye: gyenge
 görhe: vastag (a máléről mondják, kukoricalisztból sült étel)
 göthös: beteges

gürcöl: cipel
 gyepák: ügyetlen, buta
 gyetra: gyomor (gúnyosan)
 habda: nagy esetlen
 hergel: megver, ellátja a baját
 holyagyungya: kis leány tréfás neve
 horgolász: elhordogat
 hóvizes: féleszű
 kacimbál: ráncigál, megtép
 kajsza: ferde
 kalamajka: össze-vissza beszéd v. írás
 kalamol: kotorász, kutat, ahol nincs semmi keresni
 kandi: kíváncsi
 karistol: megfésül (gorombán)
 keftyél: összeken, összedörgöl
 keszmerkedik: tápászkodik
 kikodul: kiéhezik
 kocog v. elkocog: siet, elsiet
 kodé, kukta: tolvaj gyerek, aki min-kotla: lábas [dent megdézsmál]
 kotroba: fej
 kucorog: kuporog
 kuttog: elbujva hallgat
 lackós: lusta
 latyma: nagy puha, lusta, lomha
 ledíbol: összegyűr
 léhűtő: tétlen, naplopó
 liflangel: csavarog, sokat látogat
 lötye, lötyög: laza, lazán áll
 lőcsős: féleszű
 lötyöl: sokat iszik
 macatol, be-, össze-: bepiszkol
 megbúbol: megver
 megsuprikál: megvesszőz
 melák, nagy melák: nagy esetlen
 mojsza, mófó: ostoba
 more, morcos: piszok, piszkos
 nyagda: gyenge, törékeny
 nyivásztá: satnya, sovány
 nyög-bög: sokat nyög
 ocsmonda: csúf, ocsmány
 öcskös: öcs, fiatalabb pasas
 összegöcsörödik: összezsugorodik
 paráhol: vízzel gyengén behint, meg-spriccel
 pöntyeg, visszapöntyeg: felesel

pitliztet : örlet, de úgy, hogy mindjárt
 osztályozzák is a lisztet, három söt
 prunkó : kis gyerek [négyfelé
 pucor : has, gyomor
 puha : kövér
 pukhec : kis kövér
 röhencs : gyerek
 ruskó, ruskója vminek : a sűrűje, alja
 ruskós : sűrű
 sére-móral : jár-kel, céltalanul
 surbankó : kamaszodó fiú
 szetyemotyál : tesz-vesz, céltalanul
 szilke : köcsög

(Makó, 1913.)

tahó : nagy esetlen, buta
 tambók : nagy (esetlen) láb
 tanyahasú : nagy étű
 tátorján : nagy szél
 tepickél : vízben, sárban tapos
 tityi-mutyi : ügyetlen, olyan tedd-ide,
 tömött belű : kövér, jól táplált [tedd-oda
 trotyli, trotytos : kövér
 út-mút : lassan dolgozik
 zaborog, zaborog a hasa, beszél a
 gyomra, mikor elrontotta
 zsöngés : félkegyelmű
 zsurmó : kis vaskos

MATUSIK ISTVÁN.

IZENETEK.

A szerkesztő lakása nyáron át: Balatonfüred fürdő.

D. Gy. A szókombinálást vagy szókeresztezést most fekvő keresztrel jelöljük (hogy megkülönböztessük az álló kereszttel jelölt összetételtől), pl. *bokréta* < *bokor* × *bukéla*. Ezt a jelölést Dieffenbach szótárából vettük (Glossarium Latino-Germ. mediae et infimae aetatis, Frankfurt 1857): „Signum × positum est, ut verborum formae et significationes inter se aut mixtae aut permutatae esse intelligantur, quod saepissime occurrit maxime est momenti“ (pag. XII).

R. G. A száj *garatja* természetesen ugyanaz a szó, mint a malom garatja. Anatómiai jelentésében Bugát alkalmazta először és Természettudományi Szóhalmazában maga megmondja, hogy ebből a szólásmódból vette: *felönlteni a garatra*. Ez tehát ugyanolyan jelentésfejlődés, amilyent a *tönk* szó mutat. Mai használata u. i. ebből a szólásmódból indult ki: *a hajó tönkre megy*, vagyis a víz medrében lappangó fatönkre.

P. I. „Egy vidéki község *csődöt nyit* a kántori állomásra. Úgy látszik, itt a szó még abban az értelemben szerepel, melyben elvonták a *csődül* igéből.“ Úgy van, ez volt a *csődnék* első jelentése, a német *Konkurs*-nak felelt meg, mert *concurrere* = összecsődülni. A hatvanas években még kormányrendeletekben is így használták, mint az akkori hivatalos lapokból látni.

G. D. Kívánságát teljesíteni fogjuk, — amennyire lehet.

Beküldött kéziratok. Szerető G. Nevek. — Öreg T. A lelkész elnevezései. — Réthei Prikkel M. és Mariánovics M. Szómagyarázatok. — M. Hamvai E. Alföldi iskola. — Váro G. A mond ige régi szerkezete. — Prohászka J. Sajog.

Új könyvek és füzetek. Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII. Kiadja a Kisfaludy-T. Ipolyi Arnold Népmesegyűjteménye. Szerk. Kálmány Lajos. (Athenaeum. Ára 6 K.)

Varga Zs. Az előadásiai nyelvprobléma újabb megvilágításban. (Válasz Zolnai Gy. bírálatára.) — Debrecen, Hegedüs és Sándor. Ára 50 f.

Révai Nagy Lexikona 12. k. Kontúr — Lovas.

Endrei G. Szemelvények a Koránból (Athenaeum, 40 f.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Irta Wertner Mór dr.

A családi-, személy- és helynevek fejlődésében bizonyos fejlődési mozzanatok tudunk kimutatni, melyek jelentőségükben a helyi érték szűkre szabott körét nagyban túllépve, elég gyakran számos irányban terjedelmesebb kérdések megvilágítására is szolgálhatnak. Azon emlékezet előtti korszakban, midőn a legkezdetlegesebb társadalmi fogalmak felismerésének hatása alatt az emberek annak szükségét érezték, hogy környezetük egyes tagjait valahogy megjelöljék, minden egyes társadalmi tag kétségkívül csak egyetlen, egyszerű nevet kaphatott. Midőn a társadalmi körök tágulásával, a művelődés és műveltség növekedésével az egyes neveknek túlgyakori előfordulta következtében szabatosabb megkülömböztetés vált szükségessé, úgy segítettek magukon, hogy az egyéni névhez még az atya s anya nevét is hozzácsatolták, s ez kétségkívül igen elterjedt szokássá lett. De ez sem adott mindig elegendő módot a szabatos megkülömböztetésre, mert számtalan eset volt arra, hogy többen ugyanazon egyéni s patronimikus nevet viselték. Így történt, hogy egyesek e két néven kívül még valami, kizárólag személyüket megjelölő melléknevet is kaptak, mely egyes esetekben a tulajdonossal kihalt, máskor pedig egyenes utódaira s ezen úton egy egész családra átszállt. Ez volt a még most is divó, állandó családnevek eredete.

E tekintetben a különféle népek és nemzetek saját útjukon jártak. Magyar kútfőkben — és valószínűleg másokban is — úgy találjuk, hogy e melléknevek többnyire az illető személynek tartózkodása és származása helyével, foglalkozásával, testi s szellemi tulajdonságaival, társadalmi állásával és életkorával voltak összefüggésben, és egyes esetekben, igaz, a pusztán véletlen alkalmasszülte szeszélyeinek köszönték létrejöttüket. Amit ez utóbbi irányban a legkülönbébb körülmények összejátszása eredményezett, arról lehetne köteteket írni; itt csak annyit, hogy véletlen és szándéknélküli megjegyzések, nyilatkozatok, cselekmények, valamely embernek szokásai, nevének téves kiejtése vagy szándékos elferdítése gúny- vagy ragadványnév keletkezésére adtak okot, mely sokszor az első, illetve az eredeti nevet

annyira hátraszorította, hogy ez az idő folyamán teljesen eltűnt. Még mai napság talán nincs oly falu, melyben egyik-másik lakosára másként tudnánk ráakadni, mint úgy, hogy tartózkodása helyén szokásos ragadványneve alatt kérdezősködnénk utána; az azonban kétségtelen dolog, hogy az egyes mellék- és családnevek, elenyésző kivételekkel, mindig valami nemzeti indítékot foglalnak magukban.

A helynevek vagy a földrajzi tárgyak megnevezése egyáltalában ugyanazon fejlődést mutatja. Magától értetődik, hogy itt már kezdettől fogva földrajzi s célszerűségi okok játszottak a főszerepet, de az is igaz, hogy már ősrégi idők óta az alapítók s tulajdonosok adtak nevet a földrajzi tárgyaknak. Valamint azonban e személyek nevei a századok folyamán véletlen vagy szándékos változtatásoknak és ferdítéseknek voltak alávetve, éppen így történt ez a róluk nevezett helyekkel is. Valamely bennszülött vagy idegen részéről talán csak egyszer használt helytelen kiejtés vagy alkalmazás elég gyakran elegendőnek bizonyult arra, hogy a régi nevet kiszorítsa s valamely újféle névnek szerezzon polgárjogot; többnyire azonban az adott rá okot, hogy idegennyelvű elemek bevándorlása következtében az eredeti nevet az idegen nyelvjárás szellemében átalakították vagy egyszerűen, úgy ahogy, lefordították. Fontolóra veendő még az is, hogy a múlt századokban majdnem minden földrajzi tárgynak irodalmi és népies, illetve otthonában, saját területén használt neve volt, úgy hogy a latinosítás vagy a honi elnevezésnek irodalmi célokra történt egyéb természetű átalakítása alkalmával — minthogy ez esetekben egységes eljárást nem ismertek, — a legkülönbözőbb átváltoztatásokon keresztülment megjelölő eljárás keletkezett.

Ákos nem Achatius.

Az eléggé ismert Ákos név egyik kutatónk szerint¹ török eredetű s a. m. fehér sólyom. Egy régibb kutató² szerint a. m. az *ak* kún *ag*: folyani igéből származó 'folyam', melyet az azonos értelmű (?) Oghuz névvel felváltva használtak nálunk. Az utóbbi kutató említi, hogy Fejér, Cod. dipl. 2:80 szerint egy előkelő magyar úr is előfordul Acus néven 1124-ben stb. Ez utóbbira nézve azonnal kijelentem, hogy a róla szóló okirati kútfő hamisítvány. A jelen soroknak különben nem az a feladatuk, hogy az Ákos név jelentését kikutassák, hanem azt keressék, vajjon ősmagyar névvel van-e dolgunk, vagy a keresztény onomatika valamely leszármazottjával? Ami pedig azon állítást illeti, hogy Ákos helyett a vele azonos értelmű (?) Oghuz-t felváltva használták, hivatkozom Veszprém megyének 1274. évi

¹ Gombocz Zoltán a Magyar Nyelv 1914. évf. jun. füzetében.

² Nagy Géza a Turul 1891. évf. 53. és 113. old.

főispánjára, a Buzád-Hahót nemzetség tagjára, kit egyik helyen (Wenzel 9:109) Ochuz-nak, másikon (uo. 111) Oguz-nak, harmadikon (Zichy Okltr. 1:35) Ochws-nak, negyediken pedig (Haz. Okmtr. 7:147) *Othyos*-nak neveznek. Hivatkozom továbbá az 1346-ban Hevesmegyében szereplő Fügedi Athyas-ra és az 1353-ban Zalamegyében előforduló *Ogyoz* fia Szabari Jánosra (Anj. Okmtr. 4:577. — 6:78). Ebből megcáfolhatatlanul ki-világlik, hogy az Ochuz, Og(h)uz név helyes kiejtése *Atyasz*, s ennek az Ákoshoz semmi köze.

Legrégibb okiratainkban az Ákos névvel akkor találkozunk legelőször, midőn 1137-től 1146-ig ilyenű országnagyról van szó, ki 1138-ban Biharmegye főispánja s kiről feltehetjük, hogy tőle származik vagy egyik közvetlen őstől az ősrégi hír-neves Ákos nemzetség. Azóta találjuk, hogy e név mint *Acus*, *Akws*, *Akus*, *Achus* a latin okiratokban mint személy-, illetve keresztnév szerepel, hogy úgy a főúri, mint a kisebbrangú társadalmi rétegekben előfordul, de egyéb alakjaira vagy jelentésére nem akadunk.

A 15-ik század második felének kezdetén azonban már változik a helyzet. A Baksa-nemzetségből kiágazott Csapi (később Eszényi) család egyik tagja 1413-ban merül fel mint Akos de Chapi (Zich. 6:236) és e néven szerepel a róla szóló számos okiratban egészen 1457-ig. Akkor pedig azt találjuk, hogy Compos Pálné panaszt emel „*adversus egregium Acacium alias Acus dictum filium condam Emerici de Ezeen* (= Eszény); az illető okirat (uo. 9:595–596) további szövegében még ez van: „*a praefato Acacio sive Acus dicto*“... „*extunc dictus Acus*“ „*per praefatum egregium Acacium sive Acus*“ „*praefatumque Acus*“. 1458. júl. 1-én ő már megint csak „Akos de Ezen alias de Chap“ és 1459. máj. 29-én róla mint néhai „*egregius Akos de Chap*“-ról van szó (uo. 10:16. 75). Itt tehát határozott bizonyítékát találjuk annak, hogy a magyar Ákost a latin Acaciussal (= Achatius) azonosnak vették.

Az Erdélyben törzsökös Toroczka-család egyik őse, az Ákos nb. Ákos, kit az okiratok 1321-től 1355-ig ismernek, kivétel nélkül mindig csak Ákos.

A szintén Ákos nb. (III.) Ákos, a pölöskei Ördög-család egyik oldalőse, kit 1370-től 1388-ig ismerünk, 1379-ben magyar királyi parancsnok Isztriában, 1387-ben az egész Szlavonia bánja. A róla szóló összes okiratok csak Ákosnak ismerik, pedig volt kitűnő alkalom arra, hogy őt is Achatiusnak nevezhették volna, ha ezt akkor helyesnek találták volna. Mint Isztria parancsnoka t. i. 1379-ben többször személyes érintkezésben állt Olaszországban azon velencei követekkel, kik Velence, Lajos magyar király és ennek olasz szövetségesei között a békekötés létrehozatalát közvetítették. A velencei követek a doge-hoz intézett jelentéseikben többször tesznek róla említést és kivétel nélkül mindig csak „*dominus Achus*“-nak nevezik, megcáfol-

hatatlan bizonyítékául annak, hogy a magyar urak őt csak Ákosnak mutatták be (Anj. dipl. Eml. 3: 187. 190. 191. 193. 300).

Térjünk már most át egynéhány más példára. A Magyarországon törzsökös, de később Horvátországban birtokos monoszlói Csupor-családnak egyik tagját, mely a 15-ik század első harmadában szerepelt, hazai íróink rendszeren Ákosnak nevezik (pl. Blagaj-Okltr 534. 566), de ezt a régebbi okiratok nem bizonyítják. Pál bán fiáról van szó, ki 1426-ban mint *Akachi*us Chupor de eadem Monozlo szerepel (uo. 278). 1431. ápr. 14-én Zsigmond királynak Nürnbergben kelt egyik okiratában: *Achati*us *Schuppar*. (Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds nr. 8465). 1433-ban pedig mint *Akaci*us Pauli Czupor de Monoslo ismeretes (Turul 1893:5). 1447-ben megint csak mint *Akaci*us Chupor szerepel (Hédervári Okltr. 1:251). Az *Akaci*us természetesen itt is *Achati*us.

Vasmegyében van 1453-ban *Akachi*us de Gercze (Gérce uo. 277). 1492-ben szintén Vasmegyében *Akaci*us de Kerthes (uo. 478). 1556-ban *Achati*us *Chijany* (= Csányi) a zalamegyei Kanizsa várnagyja. 1562-ben ugyanő mint Cháni *Akati*us fordul elő (Tört. Tár 1911: 110, 564). Megjegyzendő, hogy a magyar nyelven fogalmazott darabok is Csányi *Akati*usról szólnak.

Vegyünk egy újabb példát: Barcsai Ákos erdélyi fejedelem nevét. 1636-ban Sebesi Boldizsár „Barcsai Ákos“-nak címezi. 1647-ben „Barcsay Ákos lugosi főbán“. 1658-ban „litterae domini *Achati*i Barcsai“. 1660-ban azt mondja Lorántfi Katalin „Kegyelmes Urunk Barcsai Ákos fejedelem“. 1661-ben Thököli István „Barcsai Ákos uramnak“ mondja és egyszer „litterae domino *Achati*o Barcsay datae“ (TT. 1894:366. 488. 510. 1896:229. 261. 265). Maga a fejedelem pedig következőleg nevezi magát: 1658. júl. 9-én Barcsai Ákos; 1660. okt. 25-én *Achati*us Barcsay, de itt is magyarul írt levélben (Kár. 4:408. TT. 1905:478). Az annak idején (1725-ben) szentírásszámba ment Hübner-féle nemzedékrendi táblákban mint *Achati*us *Barkzai*, Fürst in Siebenbürgen, szerepel.

Az eddigieket összegezve a következő eredményre jutunk. Az Ákos név három század alatt (1137—1457) hazai okiratainkban számtalanszor előfordul, anélkül hogy egyéb hangzású névvel összeköttetésbe hozták volna, vagy hogy magyarázatát megkísérelték volna. Hogy Csapi—Eszényi Akost 1457-ben *Achati*usnak is nevezték, nem bizonyít semmit. Ismerték minálunk e nevet már 1328-ban, midőn Somogy megye alispánja tanúsítja, hogy *Achaz* fia János tartozását lefizette (Anj. 2:353). *Achati*us vagy *Acaci*us azon tizennégy keresztény szent egyike, kikhez bizonyos betegségek- és szenvedésekben fordultak, a név tehát szélesebb körökben is ismeretes volt. A szászországi Kochberg nevű régi nemesi családnak egyik tagja 1485-ben *Achaz*. Stájerországban van 1409 és 1505 táján egy *Liechtensteini* (Murau) *Achaz*. Augsburgban van 1490-ban *Achati*us Entorffer

(= Endorfer óbajor család) polgár (Vierteljahrschrift des Berliner „Herold“ 1886:12). Ha a magyar Ákossal azonos lett volna, akkor teljesen kizárandó az, hogy háromszáz év alatt ezt egyik-másik okiratban ne találnók. Csapi Ákost az egyetlen 1457. évi darab nevezi Acaciusnak is; ezelőtt és utána mindig csak Ákos a neve, amaz minden bizonnyal csak arra vezetendő vissza, hogy az illető okiratban őt egy vagy több vele együtt közös alkalomkor szereplő Ákos nevű egyéntől meg akarták különböztetni.

Monoszlói Csupor Pál fiát íróink okirati alap nélkül nevezik Ákosnak. A rendelkezésemre álló kútfőkben mindig csak mint Acacius szerepel, jóléül annak, hogy csak így hívták és hogy íróink Ákosa itt csak feltevés.

Hogy Barcsai Ákos maga magát egyszer Ákosnak, máskor Achatiusnak nevezi s hogy mások is róla ily módon beszéltek, az igaz; de nem szabad elfelednünk, hogy ez a 17-ik század második felében történt, midőn a személy- és helyneveknek többé-kevésbbé sikerült és elég gyakran erőszakolt latinosítása fénykorát élte. A végeredmény pedig az, hogy Ákos ősmagyar név, melynek az Achatiushoz semmi köze. A latinosítás korában úgy bántak a nemzeti nevekkal, hogy azokat — ha csak lehetett — vagy latinra fordították, vagy egy velők hangtanilag rokon névvel azonosnak vették, egészen úgy, mint a későbbi magyarosítás Victorból Győzőt, Rudolfból Rezsőt, Konstantinból Szilárdot stb. gyártott. Ákosnál egyes-egyedül az Achatius-sal való rokon hangzása volt a kiinduló pont. Az Oklsz. feltétlenül, de okirati bizonyíték nélkül azonosnak veszi Achatius-sal és Ákosnál kérdezi, vajjon Ákosnak veendő-e. Ez utóbbi kérdésre határozottan igennel felelhetünk. Az EtSz. egyszerűen, minden megjegyzés nélkül említi, hogy némely író a két nevet azonosítja.

Aladár.

Midőn Bonfini elbeszéli, hogy Mátyás király holttestét Bécsből Budán keresztül Székesfehérvárra szállították, a következőt is mondja: „...datoque *Primario Aladario* Bodoque Gaspari negotio...”. Heltai Gáspár felhasználja ez adatot és következőleg adja elő: „...mellé adák a fő *Aladárt* és Bodó Gáspárt és meg hadiác azoknak...”. Mind a két helyen az van mondva, hogy a király testének elszállításával két férfit bíztak meg. — Heltai fordítása részben helyes, részben pedig teljesen elhibázott. Primarius a latinban egyáltalában a. m. a legelőkelőbbek egyike, főrangú, főúr, országnagy, valamely magas közhivatal főnöke, s így elfogadható, ha Heltai a primariust valamely főrangú állásban lévő férfival azonosítja. Téves azonban az Aladarius fordítása. Heltai éppen úgy veszi a dolgot, mintha főtárnok-, főtérfogó- vagy főlovász-ról volna szó, ő Aladarius alatt valamely *országnagyot*, országos hivatal vagy méltóság fő-

nökét véli felismerni. Ugyanazon álláspontra helyezkedik a NySz. midőn Heltai-ra való hivatkozással az itt említett Aladárt „centurio cohortis praetoriae, gardekapitán“-nel vagyis testőrkapitánnyal azonosnak veszi. Szerinte tehát Aladár köznév volna. Az Etymologiai Szótár (1:58) úgy magyarázza a dolgot, hogy a magyarban Aladár köznév sohasem volt; az idézett helyet így kell értelmeznünk: „*Primarius Aladárnak* és Bodó Gáspárnak“, s „*Primarius*“ *valamely magyar tulajdonnév latinosítása* vagyis Aladár a keresztnév, „Primarius“ az illetőnek a vezetéknéve, melyet azonban latinos alakban idéznek; tegyük fel pl. hogy a vezetéknév magyarban „Mágnás“ lett volna, akkor az illető férfi Mágnás Aladár volt. Heltai s az EtSz. között az a különbség, hogy Heltai az Aladárt, a szótár pedig a primariust nem ismeri föl. Az utóbbinak magyarázatát különben már azért sem fogadhatom el, mert a vezetéknév a latinban a keresztnévet nem előzhetné meg és Bonfini a magyar alkalmazást aligha ismerte. Egyébként úgy a primariust, mint az Aladariust megmagyarázhatjuk.

(Anyai s györgyi) Bodó Gáspár egy Tolnamegyében törzsökös volt család sarja, Mátyás király családjának híve. (1459-ben kir. tálnokmester s e hivatalt 1463-ig tartja. 1486 nov. 13-án kir. ajtónállómester és Tolna megye főispánja (Teleki: Hunyadiak kora 11:7, — 12:341). Ezután elvesztjük okirati nyomát, evvel azonban nem akarom mondani, hogy 1486 után már nem élt, mert az, hogy valakinek a nyomát okiratilag csak egy bizonyos évig tudjuk kimutatni, még nem bizonyítéka annak, hogy az illető ugyanazon évben meghalt, és így sehogy sem vagyunk jogosítva arra, hogy Bonfini állítását, melynek értelmében Bodó Gáspár Mátyás király holttestét 1490-ben Székesfehérvárra szállította, kétségbe vonjuk.

A Gutkeled nevű jövevény nemzetségnek egyik ága a szabolcsmegyei Kis-Várda helységet szerezte meg, s erről a belőle kiágazott egyik család a (Kis-) Várdai állandó vezetéknévet vette. Várdai Domonkosnak többi között két fia volt: Miklós († 1446) és Pelbárt (1390—1437); az utóbbinak II. Aladár a fia.

E Várdai Aladár, ki rokonaival együttesen már 1440 óta mint földesúr fordul elő, 1454-ben kir. kamarás és azóta V. László királynak hű embere és szolgálatában még 1457 okt. 9-én kir. kamarás. László halála után Hunyadi Mátyáshoz pártolt és szolgálatában 1459 márc. 12-én és május 29-én — tehát *ugyanazon napon, melyen Bodó Gáspár kir. étekfogómester* — kir. pohárnokmester (Bánfi-okltr. 1:694. Raguzai-okltr. 616. Zichy-okltr. 9:422, 473, 514, 530, 540, 588, 591, 10:76). 1459 után már nem említik őt az okiratok. Igaz, hogy ez nem bizonyíték arra, hogy 1490-ben már nem élt, de tekintettel arra, hogy 1459-től 1490-ig 31 év lefolyt és okirati anyagunk, ha ő addig élt, kétségtelenül hébe-korba mégis csak említette volna,

több mint valószínű, hogy 1490 előtt meghalt. De van egy III. Várdai Aladár is. Az 1446-ban elhalt Miklós unokája: III. Aladár 1471-től 1484-ig ismeretes és a két Aladár közti rokonsági fokot a következő stemmatörédék mutatja:

Gutkeled nb. Várdai Domonkos	
Miklós	Pelbárt
† 1446	1390—1437
Miklós	II. Aladár
1424—1457	1440—1459
III. Aladár	
1471—1484	

Mivel III. Aladár 1484-ben okiratilag még szerepel, a fenti Aladár-kérdés meg van oldva. Gáspárnak a vezetéknévét ismerte Bonfini, Aladárét nem; csak azt tudta, hogy főúr. *A Primarius Aladarius tehát a. m. Aladár nevű főúr és ez nem más, mint Gutkeled nbeli III. Várdai Aladár.*

Alibánfa.

Zalamegyében még létező helység, mely régebbi okiratainkban a következő alakokban fordul elő. 1414: *Olywanchfalwa*; Ollar alio nomine *Olinanchfalua*. 1438: Ollar alio vocabulo *Olywanthfalua*. 1464: **Alybanthfalwa** (Csánki 3: 27. 87). — Ollár nevű pusztája még most is van Alibánfa szomszédságában; az Árpádok korában Allárnak is nevezték és ez adja Alibánfa magyarázatát.¹

Olláron voltak t. i. többrendbeli birtokosok és az Olláricsalád első kimutatható őse Jakcs (a Jakab név egyik változata), kinek három fia volt: Eszény, Péter és György. Eszény 1236-ban merül fel mint Ollári Eszény (Haz. okmtr. 6: 31) és ha minden jel nem csal, ő 1244-ben Zalamegye alispánja (Wenzel 7: 181). Midőn Jakcs utódai 1264-ben osztozkodnak, akkor azt találjuk, hogy Eszénynek egyik fia *Olivant* (Haz. okmtr. 6: 126). Így tehát határozottan mondhatjuk, hogy az atyai birtoknak, Ollárnak, azon része, mely az örökösök közötti felosztás alkalmából Olivantnak jutott, ettől kapta az Olivantfalva nevet, melyből az idők folyamán Alibantfalva, később Alibánfa lett.²

Zalamegyében most is van egy Zél nevű pusztája, mely 1411-ben praedium Zyl alio nomine *Oliuanfelde*; 1438-ban:

¹ Megjegyzendő, hogy 1417-ben egy Nicolaus de *Alyphant* Bodrogszemé alispánja (Zichy-oklt. 6: 458. 466) és hogy ez minden valószínűség szerint a zalamegyei család tagja.

² Számtalan „fa” végezetű helységnévben az utolsó szótagnak semmi köze a fához, hanem ez mindig csak a falva végső rövidítése, mint számtalan példa bizonyítja.

Praedium Zeel alio nomine *Olywanthfewlde* (Csánki 3:125). Magától értetik, hogy Olivánt itt is a helység ura, de hogy ez is az Ollárrival azonos, nem merjük állítani.

Az Olivánt név a 13-ik században nem éppen ritka. 1272 és 1290 között élnek Bolai *Olivant* fiai (H. O. 6:270). 1293-ban Fejérmegyében Seregélyi *Olivant* (uo. 337). 1297-ben Alsó-fejérmegyében egy *Olivant* nevű pap (uo. 390). 1308-ban Zalamegyében Bélyei István özvegye *Aliwanth* (Anj. okmtr. 1:164). Ugyane tájban van Biharmegyében Létai *Olyuant* (uo. 7:320). 1323-ban a pozsonymegyei Csallóközben egy *Olivanthi* Mátyás van, kinek fia Miklós mint *Olyvanthi* birtokos 1342-ben szerepel (Anj. okmtr. 2:76. 4:238), itt azonban a nyitramegyei Elefánti családról van szó.

Aybas.

A Pozsony megyében birtokolt Szentgyörgyi s Bazini grófi család tagjai Imre s László 1457 aug. 28-án Bazinból levelet intéznek a pozsonyi polgárokhoz, melyben ezeket a háborus eseményekről értesítik. Végezetül mondják: *den von aybas haben moder gestern ausprent*“ (Pozsony város levéltára, lad. 60, nr. 39). Hogy aybas alatt mi értendő, mindeddig ismeretlen.

Tudjuk, hogy a pozsonymegyei Modor város tőszomszéd-ságában egy Chukár nevű úrnak már a 13. század kezdetén Turna, Twrne, Thurnie, Turny nevű birtoka volt, mely utána a Chukaria, illetve Csukárfalva, utoljára Csukárd nevet kapta. Forrásaink kiadói a Turna változatait Túrnye- s Törnye-nek ejtették ki. A németek Zuckersdorf-nak nevezték, ennek azonban a cukor német nevéhez semmi köze, mert csak a magyar Csukár német ferdítése. 1294-ben olvassuk, hogy Chuna fia Miklós a pozsonymegyei káptalan előtt kijelenti, hogy a Nagy-Turna s Modor között fekvő Kis-Torna nevű birtokának felét rokonainak átengedi (Fejér VI. 1:336). Volt tehát egy Nagy- és egy Kis-Torna. Mindezen névváltozatok azonban arra vezetendők vissza, hogy a helyes kiejtés *Torna*, míg a többi alak csak erőszakolt latinosítás, amint ezt a 13-ik század utolsó éveiben szereplő visegrádi várnagy Dominicus de Turny esete bizonyítja, kit 1297-ben egyszer Dominicus *de Turri*-nak is neveznek (Wenzel 10:261). Hogy ezen Turrin a pozsonymegyei Modor melletti Torna értendő, bizonyítja az a körülmény, hogy e Domonkosnak a szintén e tájon birtokolt Tiborc fia Péterrel voltak pörei. Ezen Kis-Torna a későbbi *Terling* (*Tierling* = *Trljuk*, a mai *Terlénny*). *Terling* úgy látszik, a német *Thurmling* vagy *Thürmling*, illetve *Thurm* egyik változata. Tót neve *Trljuk*.

1371-ben azonban felmerül: *possessio Toron alio nomine Aybans*. 1425-ben: *possessio Ayboz alio nomine Torne*, melyben a Szentgyörgyi s Bazini-családnak egynéhány portája volt (OL. DL. 5963. 5964. 11686) és ezzel teljesen egyetért egy

1509. évi adat, melynek értelmében a Szentgyörgyi-Bazini grófok még akkor is a pozsonymegyei *Thyerling*-en birtokoltak. (Sopronm. okltr. 2:610). Mindennek és a fenti levélnek alapján tehát határozottan mondhatjuk, hogy *Aybas* nem más, mint a mai *Terling*. A név jelentésére nézve pedig a következőt kockáztatom.

Számtalan esetben találjuk, hogy régebbi időben — de még most is — valamely helység kisebb területe, nevezetesen egyik-másik külszéli alkatrésze birtokfelosztás alkalmával, vagy azért mert valamely természeti határ a falu zömétől némileg elkülönítette, külön nevet kapott (pl. Gurgyaly, Szurdik, Tivadar-Mocs stb.), mely lassan-lassan annyira ráragadt az e területen lakottakra, hogy a velők szomszédos helyeken őket már nem az illetőségi lakóhelyük főnevével, hanem ennek a résznevével jellelték meg. Így magyarázható, hogy számtalan esetben valamely helység elnevezése alkalmából az „*alio nomine*“, „*aliter*“ és „*alias*“ megjelölést használták. Így kellett ennek az *Aybas*-sal is lennie, nem is volt egyéb, mint Kistornának egyik alkatrésze. Tudjuk, hogy a mai *Terling* lakossága valamikor német volt és ennek alapján bátran elfogadhatjuk, hogy *Aybas* alatt is valamely német megjelölés rejlik. Az *Eibisch*-re (*althaea*, *ziliz*) nem gondolhatunk, mert ez csak kis, alacsony növény. De van egy fa, melyet latinul *taxus*-nak, magyarul tiszafának, németül *Eibe*, *Eibenbaum*-nak neveznek. Az *Aybas* első szótagja arra enged következtetni, hogy az egész név az *Eibe*-vel függ össze.

Cseklész — Lanschütz.

Pozsonymegye pozsonyi járásában fekvő helység, mely Pozsonymegyének legujabb monografiája szerint (1905:41) először 1290-ben merül fel. Ezen állítás nem felel meg a valószínűségnek; előfordul ez már a 13. század kezdetén, de csak Fejérnek meg nem bízható közlésében. Megbízható adatainkhoz tartoznak a következők: 1255 kör. Jacob de *Ceclus* (Haz. okmtr. 3:19). 1266: comes Buken de *Cheklez*. (Wenzel 8:158). 1290: *Cheklez*. (H. O. 8:283). 1323: *Cheklyz*. (Apponyi-okltr. 55). 1348: *Chekles* (uo. 167). 1352: *Chekliz* (uo. 178). 1361: *Cheklez* (uo. 181). 1392: *Cheklyz* (uo. 227). 1407: *Cheglyz* (uo. 321) stb. stb. — A név jelentését különféleképpen magyarázták. Bél Mátyás († 1749) mondja: „Sunt qui nomen a *Csik*—*Les*—quod Hungaris flutarum [Muräne] insidias notat — derivent. Ajunt nempe, casae hic piscatorias olim fuisse positas ad observandum capiendumque flutas, familiares tunc, restagnante fluvio, piscis genus; quae postea casae in vicum, hic in oppidum abierit.“ Hozzáteszi azonban, hogy ezen származtatás nem egészen világos, mert az okiratok a helységet *Chewkles*-nek nevezik. A dolog úgy áll, hogy csekiye a. m. tör, Falle, Schlinge s hogy az Oklsz. szerint 1240 kör. egy *Chek*le nevű udvarnokjobbágy szerepel, s az utóbbi adatot egy későbbivel gyarapíthatom. A győri

káptalan jelenti t. i. 1396 dec. 31-én, hogy Királyfalván Kis László s testvérei a pozsonyi káptalannak Körmösdi birtokából egynehány hold földet elfoglaltak. Az ezen birtokhoz tartozó jobbágyok sorában van „Andi (igy l) filius *Petri dicti Chekle*“ (a pozsonyi káptalan házi levéltára; capsa D. fasc. 7. nr. 69). Cseklész a magyarban a. m. az, a ki cseklével madarakat és egyéb vadat fogdos és így több mint valószínű, hogy e helység első telepítése csak vadászati céloknak felelt meg, ehhez később esetleg a közbiztonság védelmezése is járulhatott.

Támogatja ezt némileg a helységnek német neve is, melyel, mint majdnem minden pozsonymegyei helységnél, már korán találkozunk. Midőn 1317-ben a pozsonymegyei Prácsa (most Szőlős, németül: Weinern) határait megállapítják, akkor a szomszédos helységek sorában *Luensnich* helység is szerepel. (Anj. okmtr. 1:438). 1328-ban pedig arról van szó, hogy (Cseklészi) Vörös Ábrahám fia András a nagyszombati polgárokkal a *Liczmitzi* vám dolgában pörben áll (Fejér 3:299). Mindkét adat Cseklész német nevére vonatkozik, mindkettő azonban a közlő kútfők nagyfoku ferdítése. A fentidézett monografia szerint a község a német *Landsitz* és *Landsüitz* néven is ismeretes volt. Az előbbi sehogy sem fogadhatjuk el. A „sitz“ megfelelné ugyan a régibb okiratainkban oly gyakran előforduló *ülése*-nek, de akkor az *ülése* előtt a birtokos neve volna kitéve; *Landsitz* pedig csak „falusi ülés“, melynek ily általánosságban nem volna értelme s mely kútfőinkben nem is fordul elő. A *Landsüitz*-ben a második szótag a. m. *schüitz*, mert a mai német név *Lanschüitz*. A cseklével és cseklésszel egyetértőleg a *schüitz* itt a. m. lövő s a *Landschüitz*-ből, mely a. m. községi vagy rendőri lövő, a mássalhangzók torlódása kikerülése céljából lett a *d* kiküszöbölése után a könnyebben kiejthető *Lanschüitz*.

Csak hogy erre mindeddig sem hazai, sem német forrásokban nem találtunk megbízható adatot. Most már ez is megvan. A boroszlói kormánykerületben fekvő kamenzi kolostor halottaskönyvében (*Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens* 4:291) találjuk a következő két adatot: a) Egy évnélküli junius 18-án „Ob(iit) fr(ater) Zacharias, plebanus in **Lanthschycz**“, b) szintén évnélküli junius 20-án „Ob(iit) Petrus plebanus in **Lanthschycz**“. Ma már nem találjuk Sziléziában e helységet.

Eber összetételei.

A német Eber annyi mint vadkan és így magától értetődik, hogy benne az erő képviselőjét látták. Ennek az volt a folyománya, hogy felette számos Eber-összetételű személy- és földrajzi tárgynevet faragtak. A személynevek között legismertebb az Eberhard(t), ami annyi mint „erős mint a vadkan“. Magyarországon is már a 13-ik század közepén találkozunk e

névvel. Később némi változataira bukkanunk, melyek többnyire szintén a német Eber-re emlékeztetnek, de melyekről mindeddig mégsem tudtuk határozottan állítani, hogy német származásuak. A következő példák erre nézve némi felvilágosítást nyújtanak.

Ebergény. Zalamegyei helység, mely régebb időben közvetkezőleg szerepel. 1407: *Eburgen*. 1458: *Ebergen* (Héd. okltr. 1:289). 1466: *Ebergen*. 1525: *Ebergyn* (Csánki 3:48). Eredete ismeretlen, de találjuk más minőségben a következő két adatban: II. András király elrendeli 1213-ban, hogy a szentgotthardi apátság a Vas megyében fekvő Dobra helységet kapja vissza. A nevezett helységnek szomszédos birtokosai között van egy **Ebergenus** nevű is (Wenzel 6:359). 1260-ban pedig tanúsítja a vasvári káptalan, hogy Zsédényi Patasz özvegye, vas megyei nő, férjének rokonaival nászhozománya dolgában egyezkedett. E rokonok sorában van egy **Eburgiun fia Buzad** is (Haz. okltr. 39). E két adatból azon érdekes tényt állapíthatjuk meg, hogy *Ebergény nálunk keresztnév volt*. Német forrásban mindeddig nem találtam; de minthogy e név mindkét alkalommal a többnyire németlakta Vas megyében szerepelt, több mint valószínű, hogy a német Eberrel függ össze.

Ebergőc. Sopronmegyei helység. 1343: *Eburgheuch* (Sopronm. okltr. 1:173). 1365: *Eburgheuch* (uo. 359). 1375: *Eburgelch* (uo. 411). 1377: *Eburgelch* (Csánki 3:606). 1410: *Ebergelch* (Sopr. 1:637). 1421: *Ebergolch* (Hazai okmtr. 3:316). 1451: *Ebergewlch* (Sopr. 2:372). 1469: *Ebergocz* (Csánki 3:606). 1479: *Ebergeelcz* (uo.). Mindezen alak látszólag magyar szerkesztés, melyből helyvel-közzel az l hangot épen úgy ki-lökték, mint az Arnold-, Bertold-, Lippold-, Miskolcz-, Rátold-ból. Csak hogy e névnek egy vele teljesen azonos hangzású német hasonmása is van. A poroszországi göttingeni járásban van most is egy **Ebergötzen** nevű helység. Ezen hangtani rokonság pedig annyira meglepő, hogy nem lehet ezt figyelmen kívül hagyni. Az Ebergötzennek azonban semmi köze a Götzenhez, illetve a bálványhoz. Itt a német középkorban felette gyakran előforduló *Götz, Gölze, Götz, Götzeln, Götzmann* keresztnévvel van dolgunk. Strassburgban volt 1275-ben Götz von Hohenloch, 1282-ben Thüningiában Pöllnitz-i Gotze. 1296-ban Götz v. Huneburg, colmari országos soltész. 1308: Götzmannus armiger de Hausbergen († 1313). 1369-ben Goczé Töpfer, thüningiai nemes. 1382: Gölze Kember, a strassburgi nagy kórház gondnoka. 1411: Götz v. Heiligenstein. 1453: Gotze v. Kertzsch; 1459: Gotzsche v. Kertzsch (fia: Gotzse) Thüningiában stb. A név legismertebb viselője azonban Götz von Berlichingen († 1562). Hogy honnan erednek e névalakok, még nincsen teljesen tisztázva. Némelyek a Gottfried keresztnév becézőjének tartják, míg a kutatók javarésze amellett van, hogy a *Gottschalk keresztnév becézői*, s mivel majdnem minden Götz őseinek sorában egy Gottschalk-kal találkozunk, ez határozottan valószínűbb.

Felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy egy igen előkelő német műnek erre vonatkozó és Magyarországot érintő nagy hibáját emlitem. Lichnowsky (*Geschichte des Hauses Habsburg* 5 nr. 3630) egy regestát közöl, melynek értelmében Zsigmond királyunk 1436 aug. 11-én Albert osztrák hercegnek ezer magyar forintról szóló kötelezést állít ki. Kezesei a következők: Schlick Gáspár, Waydasy (helyesen Vajdafi) Emerich v. Marczali Hofmeister, Stephan von Rozgon Span (= főispán) zu Pressburg, *Michael Orsag v. Gotz* Schatzmeister (= kincstartó). Ezen regestát Altmann Vilmos *Die Urkunden Kaiser Sigmund's* című kitűnő művében 11378 sz. a. is közli, 539-ik oldalán, midőn a névjegyzékben felsorolt neveket meghatározza, a következőt mondja: „*Orsag, Michael von Gotz* (= *Götzen, Gyöltz*) *bei Klausenburg*“. Hogy Kolozsvár mellett sem Götzen, sem Gyölcz nevű helység nincs, hogy itt az eléggé ismert *gúti Ország Mihály*-lyal, a későbbi nádorral van dolgunk és hogy itt a szabolcsmegyei Gút helység értendő, mely már a 18-ik században a Gutkeled nemzetség kezén volt, felesleges külön kiemelni.

Eberhard oly gyakran előforduló keresztnév, hogy egyes alakjait felsorolni felesleges. De van Pozsony megye felső-csallóközi járásában egy ilyen nevű helység, mely már 1216-ban mint *Ybrehart* szerepel (Wenzel 11:134), 1338-ban: *villa Eberhardi* (Anj. okmtr. 3:498), 1341: possessio *Iberharth* (uo. 4:167), 1343: possessio *Eburharth* (uo. 325). Az 1338. évi adat bizonyítja, hogy a helység egy Eberhard nevű úrtól kapta nevét.

Eberweyn. Iván nevű lovag, Bertold kalocsai érsek tisztje, 1206 és 1218 között a Sopron megyében lévő Szentmária kolostornak egynéhány sopronmegyei birtokot hagyományoz. Az egyik locsmándi birtokrészt egy *Heberweyn* nevű ember is tartja (Soprm. okltr. 1:6). Alig szenvedhet kétséget, hogy a hagyományozó német ember volt. 1111-től 1142-ig egy *Eberwin* a bajorországi Berchtesgaden prépostja. Kranchebergi *Eberwin* 1227-től 1228-ig a majnamelletti Frankfurt soltész. 1245-ben ugyane tisztséget viseli Gonterskircheni *Eberwin*. 1298-ban pedig Grus *Eberwin* a soltész. Kronenbergi *Eberwin* 1300-tól 1308-ig Worms püspöke; neve *Eberwein* alakjában is előfordul. 1346—1347-ben Thüringia vidékén találkozunk *Eberwin* v. Rumerode (= Rumroth) nevű nemessel.

Eburlin. 1307-ben tanúsítja a pozsonyi káptalan, hogy *Eburlin* neje Geuchund, György dévényi plébános sógornője egyik szülőjét férjének adományozza (Anj. okmtr. 1:127). Az osztrák Ottokár rímes krónikája 1292-ben említ egy (Vansdorfi) *Eberlin* nevű német lovagot (60721-ik vers skk.). 1447 és 1453 között van Strassburgban egy *Eberlin* von Greifenstein. Eberlin kétségkívül nem más, mint Eberlein.

(Folytatjuk.)

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR ORVOSI NYELVRŐL.

Irta Lőte József dr. egyet. orvostanár.

(Előadta az Erd. Múz.-Egyesület orvostud. szakosztályának 1915. május 29. ülésén.¹)

A magyar orvosi nyelvről akarok tenni egynehány szót az orvosi közönség előtt. Bizony nem a nyelvész tudományos készültségével, hanem csak a gyakorló szakiró őszinte érdeklődésével az ügy iránt. Bátorságot merítek pedig a felszólalásra abból, hogy szívesen olvasgatók jeles szépirodalmi műveket, sőt egy-egy általános irányú nyelvészeti munkát is, valamint az élő népies nyelv megfigyelésére is gyakorta van módom. Így némi biztosságra tettem szert az analógiák megérzésében, ami a nyelv-érzék fontos eleme. Tapasztalataimat igyekeztem felhasználni a gyakorlatban előadásaim alkalmával és irataimban. Sőt orvosi nyelvünk magyartalanságát és kirívó tarkaságát fájdalommal szemlélvén, valamely irányító közlemény írására is gondoltam rég, de a gondolat nem vált elhatározássá, mivel nem volt és most sincs elegendő szakbeli tudományom hozzá. S hogy most mégis felszólalok, azért történik, mivel úgy érzem, hogy tartozom vele a nyilvánosságnak azért a bizalomért, amellyel a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat megtisztelt ezelőtt egynehány évvel a magyar orvosi nyelv javítását célzó intézkedése rendén. 1907. febr. 11. u. i. a Társulat indítványt fogadott el, amely szerint kiadványai nyelvezetének javítása érdekében rövid útmutatót bocsát közre, hogy a nyelvfejllesztés erőszkolása nélkül figyelmeztesse az orvos-írókat a legelterjedtebb hibákra és elkerülésökre tanácsot adjon. Az Igazgató Tanács engemet is megválasztott az Útmutató elkészítésére alakított bizottságba, s erről a bizottság elnöke, Jendrassik tanár jul. 20. kelt levélben értesített, felszólítván a megbízás elfogadására. Természetesen készséggel vállalkoztam a hazafias munkában való részvételre. Csakhogy nem igen tudtam: hol fogjam meg a dolgot, noha nagyjában ki volt jelölve az irány, azonban személyes megbeszélés híján mégis tájékozatlannak éreztem magamat. Az idő is szűken volt kiszabva, személyes viszonyaim is nagyban gátoltak éppen akkor a munkában. Így aztán az én közreműködésem nélkül jelent meg 1908-ban a *Nyelvészeti Tanácsadó* Csapodi István, Imre József, Lenhossék Mihály és Székely Ágoston tanárok javaslatai felhasználásával Jendrassik Ernő tanár szerkesztésével. Éppenséggel nem gondolom, hogy valami számottevő részem lehetett volna a munkában, sőt utólag azt vélem, hogy egyben-másban akadályozhattam volna az egy-

¹ Előadása kéziratát a szerző június hóban volt szíves megküldeni. Időközben megjelent az Erd. Múz. orv. szakosztálya Értesítőjében és különnyomatban, de itt is közöljük, mert nyelvészeinket is nagyon érdekli az orvosi műnyelv fontos ügye. — *A szerkesztőség.*

öntetű megállapodást. Mindazonáltal élénken sajnáltam, hogy ígéretem és hajlandóságom ellenére kimaradtam a jócélú munkából. Elhatároztam azért, hogy ha külön is, előbb-utóbb meghozom a magam csekély adóját a köznek valamely alakban. Ha sokat nem használhat is az ügynek a szóm, a figyelmet legalább felé fordítja egy időre. Úgy is elég kevés figyelemben részesül általában. Az Orvosi Hetilapban pl. tudtommal senki sem ismertette a Tanácsadót. A Gyógyászat 1908-i évfolyama 30—32. sz.-ban Szász István dr. óbecsei orvos ismerteti és bírálhatja csipkedő-adomázó elméskedéssel. A komoly és jó-akarátú hozzászólás sem hiányzik az élénken és jó magyarsággal írt közleményben. Egyik-másik hibásnak ítélt műszó helyett népies kifejezést javall: *ébrény* helyett *méhgyümölcs*, *hallójárat* h. *fültölcsér*, *hörg* h. *gégegyökér*, *láttelel* h. *sértéslevél* stb. A *sympathikus* szemgyulladásra ajánlott *közlető* szemgyulladás elnevezést éppenséggel helytelennek mondja, a *közletés* jelentését tekintve a népies nyelvhasználatban. Alkalmasabbnak véli az *átugró*, *átterjedő* vagy *közlött* jelzőt.

Simonyi Zsigmond¹ a Magyar Nyelvőrben méltányolja a Tanácsadó törekvését, de kifogásait sem hallgatja el. „Legtöbb kifogás érheti, úgymond, a III. részt, mely általában is egy kissé zavaros és tétovázó.” Az *immunos*, *realos*, *individualos* stb. alakot túlzásnak tartja: nem szabad csak a szógyököket kiszakítani a latin szóból.

Bizonyára nem várja tőlem a T. Szakosztály, hogy tüzetesen ismertessem a Tanácsadó tartalmát, hisz mindnyájan ismerjük. Csak általánosságban mondom, hogy én is vallo azokat a főelveket, amelyek a Tanácsadót vezérik. Törekedjünk nyelvi tisztaságra; szabály legyen, hogy ne használjunk idegen szót, ha van általánosan ismert jó magyar szavunk; a ritkábban előforduló műkifejezések magyarosítását ne erőltessük minden áron. Ezek azok a vezérelvek, amelyeket az orvosi nyelvnek szem előtt kell tartania. Ebben mindnyájan egyetértünk, akik igaz barátai vagyunk az ügynek. Hanem amikor az elvnek megvalósítására kerül a sor, én nem mindenütt tudok egy úton járni a Tanácsadóval. Én nem fogok ilyeneket mondani pl. hogy: *normalos*, *lokalos*, *aktiv immunozás* a *tuberculosis bacillussal*, *séma*, *borsópíré*, *polynuklearos leukocyta*, a ritkábban előforduló *pyelitist* és *cystitist* inkább *coli bacillus secundär infekciója okozza* stb. Ez nekem nem magyar beszéd, ez nekem nem nyelvfejllesztés. En idegen szót véletlenül is ritkán használók, komolyan mindenestre csak végső szükségben. Természetesen, a végső szükség megítélésében támad különbség a felfogásban. Itt aztán ízlés, a nyelvnek lehető terjedelmes ismeretén alapuló nyelvérzék a döntő tényező. Nem szükség bizonyítani, hogy a nyelvet mentől tökéletesebben kell tudnia a

¹ M. Nyr. 1908. VI. füzet, 268. l.

Az idegen
is idegen
jó

szakembernek is, ha a szakmáját irodalmilag akarja művelni. A szakmája műnyelvét a szakembernek magának kell megalkotnia és folytonosan fejlesztenie. A nyelvtudós csak tanácsadó és útbaigazító lehet. De a szakma keretébe tartozó új fogalmakra a szakírónak kell megtalálnia az alkalmas kifejezést, vagy alkotnia új nevet, ha nincs, vagy ha a meglevő a nyelv szellemétől idegen, vagy ízléstelen, vagy nehézkes, hogy nem lehet bánni vele. Látnivaló, hogy a magyar orvosi nyelv ügye szerves összefüggésben van az önálló tudományos munkálkodás fellendülésével. Aki maga lát meg új jelenségeket, maga fedez fel új eszméket, maga von el új fogalmakat, az el is nevezi azokat, ha magyar lélekkel dolgozik. Nem egy ember, nem is egy nemzedék dolga teljes kifejlődésre juttatni ezt a szervezetet, de a nemzeti művelődés haladásával ez is folyton gyarapodik s a természetes fejlődés törvényénél fogva eléri majd virágzása tökéletes pompáját.

A Tanácsadó is erre az eszményi célra törekszik. Az ő munkája is a haladást célozza a nyelvhelyesség visszaállításával. Csakhogy az én érzésem szerint egy kissé igen is bátortalanul. Nem számítva a fent említett magyar képzős idegen tövű szók nagy sokaságát, az eredeti műkifejezések közül is egyik-másik igen hosszú s ragozott vagy képzős alakban túlságosan ellaposodik. Ott van pl. a használatban már egészen meghonosodott *vizenyő*, amely a népies nyelvben is közkeletű *vizenyős* melléknévből elvont főnévi tő. Ehelyett a Tanácsadó *vizenyősség*-et ajánl. A széphangzás éppenséggel nem nyer vele, azonkívül árnyalati különbséget is érzek a kettő között. Külömben sem hiszem, hogy kiszoríthatná amaszt. Némelyik ajánlott kifejezés műszónak nem alkalmas. Pl. *tartam* helyett *tartás*, *időtartás*, *valaminek az ideje*, tehát *betegség tartama* helyett *betegség tartása*, *ideje* vagy *időtartása* éppen nem nyereség. Részemről egyelőre, jobb híján a külső alak jelölésére még a *külem* szót is szívesebben használok mint a *külsőt*, ami műszónak egészen alkalmatlan.¹ Némely kifejezésre még a nyelvtudósnál is szigorúbb mértéket használ a Tanácsadó. Elveti pl. a *műteni* igét, amelyet pedig néh. Imre Sándor szükségből megtűrhetőnek vélt és úgy értelmezte, hogy *műíteni* rövidített alakja. Olvastam valahol, bizonyosan a Nyelvőrben, hogy Zolnai Gyula még a *gyomorbeteg*-nek is megkegyelmez. *Útér*, *visszér* már meghonosodott volt, Arany, Petőfi nem idegenkedett az *útér* használatától. Újabban ehelyett *verőeret*, *osztóeret* kezdenek írni. A régi nyelvben az *útér*-nek még több mása is van: *életér*, *élőér*, *felverőér*, *mozgóér*. Az *útér* szót Bugát alkotta. Ismerte az *elevenér*, *verőér* szókat is. De rövidség és szebb hangzás miatt az *útér* kedvesebb volt neki és én ebben tökéletesen igazat adok.

h is

¹ Bocsánat, de ez a nézet legalább is meglepő lesz a nyelvészekre nézve. — A szerk.

Ő ugyan *út* igető és *ér* főnév összetételével alkotta, de ha mindjárt *útőér*-nek született volna, akkor is *útér* vált volna belőle a magyar ember ajkán az ő kiugratásával. Egészen ilyen alkotás a régi irodalmi és az élő népi nyelvben a *harapégés*: száraz avarban gyorsan harapózó tűz.¹ A *visszér*-t újabban úgy kezdik értelmezni, hogy az *vívőér*. Ez tévedés. A jelentése pedig éppen ellenkező volna. *Vinni* távolítást jelent s így *vívőér* igazán *arteria* volna. Bugát megmagyarázza a Szóhalmazban, hogy *vissza* és *ér* összetételéből származtatta, eszerint a *visszér* olyan ér, amely a vért visszaszállítja. Szakasztott olyan alkotás, mint *visszhang*, amit most már még a prózában sem mondana senki *erdőn-mezőn visszaverődő hang*-nak, jöllehet nyilván érthetőbb. Nekem mindenesetre kedvesebb az *útér* és *visszér*, mint az *osztóér* és *gyűjtőér*. Régebben *idült* betegségről beszéltünk, mostanság az *idősült* betegség a helyes. Pedig a népi nyelvből egész sereg analogiát lehet felsorolni a rövidebb alak védelmére. Ott van pl. *vizül*, *nyirkul*, amit senki sem ért arra, hogy vízzé, nyirokká válik pl. a ruha, liszt. Erdélyi Pál szóbeli közlése szerint mondják, hogy *megizül* a répa, megizesül helyett, amikor a cukor ize megérzik rajta. Sőt *megkérgül* a tenyér, *megkárul* az égett ember és *megvemhül* a kanca. Jósikánál „Lassankint a visszaemlékezések is *elidülnek*.” *Sikerül*, *elévül* mind ilyen alakok, amelyek a rövidsége és széphangzásra való törekvésről tanuskodnak a népies nyelvben. Elég példát sorolhatnék fel még ennek az igazolására. Ebből nyilván következik a tanulság, hogy ahol a nyelv szelleme megengedi a rövidséget a szép hangzás kedviért, ne lapítsuk el orvosi műszavainkat.

Még csak egy pár példát arra, minő körülmények között leltem én elnevezést bakteriologiai műveletekre. Mikor külföldi tanulmányútra indultam 1888-ban, Réczey tanár, az Orvosi Hetilap akkori szerkesztője felszólított, hogy aztán holmi utileveket küldjek a lap számára. Gondoltam, leírom a Koch R. intézetében folyó laboratóriumi életet. Mindenütt bakteriologiai munka járta. Nálunk a németből lefordított műkifejezéseket használták, sőt volt amelyiket eredetiben vettek át a mi íróink. Így beszéltek *lemezöntésről* (Plattengiessen), *Klatspreparátumról* (Klatschpräparat). Én nem akartam ezeket a kifejezéseket használni. De hogy mondjam hát? Amint a nagy német főváros nyüzsgő utcáin ödöngve a hatalmas nemzeti élet megnyilatkozásait szemléltem s búsan hasonlítottam össze velök a mi viszonyainkat, eszméim és érzéseim között állandóan ott hánykódott az a gond: hogy tudjam én másképpen mondani a *Plattengiessen*-t. Egyszerre mint a sötétben bolyongó vándor előtt hirtelen kigyúladó fény, az én gondom előtt is felvillant ez

¹ Ez csak utólag keletkezett látszat, éppúgy, mint a *fogház*, *leshely*, *fenő* stb. esetében. Ezek még nem igazolják a *kötszővet*, *kötszer*-féle orvosi szókat. — A szerk.

a szó: *szélesztés*. Tehát *bakteriumszélesztés*, éppen a műveletnek lényegét fejezi ki, igéje is van: megnyugodtam benne. A lakásomra érven, történetesen észrevettem, hogy a cipőm talpába beléfűródott egy rajzszeg. Ezt bizony felnyomtam. Így lett a Klatspreparátumból *felnyomott* készítmény. Mind a két elnevezés már megvolt kifejezéseknek alkalmazása csupán különös célra. Egyszerű példa, hogyan segít magán az ember a szükségben. — Végezetül egypár ötlet. Egy szemészeti szigorlaton jutott eszembe, hogy az iridektomiát *iriscsorbitásnak* lehetne mondani a szolgai fordítású *iriskimetszés* helyett, amit az egész iris kimetszésére is lehet érteni. Egy alkalommal a bonctani szigorlaton a platysma myoides a levél képzetét ébresztette bennem s azt gondoltam, hogy magyarul *levélizomnak* lehetne nevezni.

Budapesti tanársegéd koromban írás közben *intra vitam* kifejezésére az *elevente* szót vetettem papírra. A később megjelent Nyelvtört. Szótárban történetesen láttam meg, hogy a régi nyelvben éppen ebben az értelemben használták.

Nem régiben pedig egyik előadásom közben a magyarázat melegeiben a protoplasma vitalitása nevezésére új szó csúszott a nyelvemre: *élékenység*¹. Valóságos képzett szó, nem összetett, mint az orthologusoktól sokszor meggáncsolt *életképesség* s mint az ehelyett ajánlott, de más jelentésárnyalat kifejezésére lefoglalt *életrevalóság*. Rövidebb is ezeknél, van melléknévi és igés alakja (*élékeny, élékenyít*), sőt fosztóképzős alakokat is lehet csinálni belőle (*életetlen, életetlenít, életelenség*). Olyan képzés mint pl. *érékenység* és annyi más.

Ime, t. Szakosztály, elmondtam, amit akartam most. Legelőbb ennyit szükségesnek tartottam, hogy megmutassam a magam irányát orvosi nyelvünk kérdésében. En a nyelvnek nemzeti szellemét és szép hangzását mindenekfelett tiszteletben tartó, de különben bátor nyelvtisztítás híve vagyok, sőt egy kis okos merénnyel sem riadok vissza, ha idegen szót kell elkerülni, ellenben az idegen szók rendszeres fejelgetését rossz szemmel nézem. Az idegen szót lefordítom, ha az értelme megfelel az én képzetemnek a fogalomról. Ha nem egyezik meg, keresek más fogalomjegyet. Ha nem lelek s magyaros alakot sem tudok adni neki, úgy hagyom, várom a netalán megszálló ihletet. Ha a régi vagy élő nyelvben talállok alkalmas szót valamely fogalom megjelölésére, felhasználom a műszótáram gyarapítására. Az eredmény megítélését pedig a magyar orvosi közönségre bízom.

¹ Zolnai Gyula t. tanártársam szóbeli közlése szerint Geleji Katona már ajánlotta volt ezt a szót ebben az értelemben, de nem ment át a közhasználatba.

EGYINK, MÁSINK, MELYITEK.

Irta Simonyi Zsigmond.

Egyink, másink, mindenink — így mondták a régiek igen gyakran azt, amit ma evvel a hosszabb alakkal fejezünk ki: *egyikünk, másikunk, mindenikünk*. Továbbá azt is mondták: *egyitek, másitok, mindenitek*, ma *egyitek, másitok, mindenitek*. A mai alakok is előfordulnak ugyan a 16. századtól kezdve, de sokkal ritkábban, mint ma. Pl. Az *eggyikünk* adott 50 forintot: az *másikunk* adott 60 forintot: az *harmadikunk* adott 70 forintot (Helt. Aritm. H 8). Jer lasuk *melikönk* diczerheti ynka az terömtő istent (VirgK. 107). Akár-mellyikünk tselekedetire úgy vigyáz... (Pázm. Préd. 21). — Eredetileg azonban az *egy, más, minden* szóhoz ilyenkor is egyszerűen a rendes személyragokat tették: *eggyünk, másunk, mindenünk*, — *eggyetek, mástok, mindentek*, — *eggyik, másik, mindenik*: ez az -ik t. i. eredetileg a többes 3. személyű birtokosnak a személyragja (TMNy. 716). Így a népnél ma is, továbbá *melyünk, valamelyünk* stb. Példák:¹

Eggywnk sem twggya (ÉrdyK. 578). Adam ollyanna lött mint együnc: quasi unus ex nobis (Helt. Bibl. B 2). A masunk auagy a harmadunc eszebe venne (uo. c2). Egy masunknac terhet hordozzuc (Born. Préd. 289; azaz egyikünk a másikunk terhét). Mindönöknnek kelh ezen erlökönökn (DebrK. 33). A mellyünc meg hozza, illesse a fegyuer (Csáktornyai: Ajax és Ulysses 10). — Ty ees mossaatok egytek mastoknak (lábát, ÉrsK. 88, olv. egyitek?) Twes egietök a mastoknak labokat meg mossatok (WeszpK. 47). Egyetek az mastok előtt (MNyil. Agend., id. Nyr. 6:566). Mindöntöknkel kysseb uagok (KazK. 28, sok példa a NySz-ben *minden* szólásai közt). Mindentek megelégedjék az önnön szerencséjével (Pesti G. Fab. 99). Semi ne legyen kewzewletek valamelyteke, hanem kewzewnseges (azaz közös, VirgK. 125, olv. valamelyiteké?). Stb. l. NyK. 43: 426.

De a régiségben sokkal gyakoribb az *egyink, másink, mindenink, egyitek* stb. és a mai népnyelvben s néha újabkori íróknál is találkozunk az *egyitek, melyitek*-féle alakokkal. Példák:

Eggynk az massynknak thyttessegeth.. igekezyk elew wynny (RMNy. 2b: 33). Sem aatthya eggynk magath massynk akarattya nekyl valamý thytbe (uo.). Hogh ha walamellynk thytteet le tenneye (uo.). Eleibe szólít minket, nemellyinket egésséges korában.. (MA. Scult. 921). Tú eggitec el arol engemet (MüncK. 64). Eggykewnk masynkoth tanycha: alter alterum doceat (Heyden Sebald). — Eg'itök mastokat segituen

¹ Az idézeteknek legnagyobb része a NySz-ből való. Vö. még Kertész Manónak ilyen című értekezéseit: A finnugor birtokos személyragozás némely használatáról, NyK. 43. k. *Egyik, másik, többi*, Nyr. 43. k.

(KazK. 8). Egyitek jobb kezem, másitok bal felől (1790 k. IrodKözl. 24:342). Ha vmit rajta egyitek vagy másitok igazítani akarna (Kaz. Lev. 2:181). Sem egyitek nem állhat jól, sem másitok (Kaz. Munk. 1:27). Myndönitök à mastoknal alab valonak itellye magát (Beythe:Epist. 208). Mikor az osztózás volt, mindenitek rá hajlott (1693. Phil. Közl. Pótkötet 1:351). Hát leányok..., ha mindenitek darab szalonnát hoz (Balázs-mondókában, Figyelő 1877. 3:377). Eggyiteket, némellyiteket, másitokat, mindeniteket, valamellyiteket, amellyiteket.. jól lát v. jól látja (példák a tárgyias ragozás használatára, Gyarm. Nyelvm. 2. k.) Melyitök akar legelőbb reá kerülni? (Szász K. Ebers: Egy polgármester 2:152). „Melyitök kedvesebb? Szóljatok igazán. Melyiket szeressem?” (Gyulai).

Érdekesek még a következők: Mynek okaerth ahmy.. nagy kallay hazwnkat az my atyankfyanak wgy mynth *kyssebinknek*.. Kallai Ferenchnek yntezwen (azaz legkisebbik testvérünknek, RMNy. 2b:121). Egy néma leany volt *hatinknak* szolgálóia (SzCsomb. Utleir. 226). Valameel' ydeghen *tyközitekben* akarand mennye (JordK. 35). *Közynkbe* yewt.. wrwnk Iesus ÉrdyK. 230b). *Mi közinkbe* rendely kiralt (Mel. Sám. 15). Jöttem *közitekben* magam jó kedvéből (Gyöngy. Char. 31). Hullámok, rohanjatok *felinkbe*: Kommt über uns ihr Wellen (Kaz. Munk. 2:213).

Tudtomra még alig foglalkozott valaki avval a kérdéssel, hogy vajjon mi az az *i* azokban az *egyink*, *másink*, *melyitek*-féle alakokban. Szerintem mindezek az analógia termékei s úgy magyarázódnak, ahogy a *közinkbe* alakot magyaráztam (MHat. 2:99), t. i. a 3. személy analógiából. A 3. személyű *egyik*, *másik*, *közikbe* (cuzicun HB) fordult elő leggyakrabban s ez okozta, hogy *együnk*, *mástok*, *közünkbe* helyett is *i*-vel mondták: *egyink*, *másitok*, *közinkbe*, *melyitek*, *mindenitek* stb.

Szintén analógia termékei, de csak újabb korban keletkeztek az ilyenek: *egyönk*, *egyikönk*, *hármónk*, *négyötök*, *mindnyájónk*, *mindönk*, *mindenikötök*, *melyönk*, sőt *bennönk*, *bennötök* stb. (l. Nyr. 30:279, 44:176—179). *Hármunk*, *négyünk*, *ötünk* helyett *hármónk*, *négyönk*, *ötönk*, *hármótök* stb. kétségekívül a leggyakoribb *kettönk*, *kettötök* hatása alatt keletkezett (mint már Zolnai megmagyarázta Nyr. 30:279), és úgy terjedt aztán az analógia tovább-tovább s lett *egyikönk*, *melyötök* stb. stb., a *ketteje*, *kettejük* mintájára még olyan cifra alakok is, mint a Móra-féle *négejük*.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székely István krónikájából.

Régi magyar történetirodalmunknak egyik érdekes darabja az 1559. évben Krakkóban megjelent, Székely-féle Krónika. Nemcsak mert a világtörténelem írásának legelső kísérletei közé tartozik, hanem azért is, mert az addig kivált tudományos jellegű művekben majdnem kizárólagosan használt latin helyett ez magyarul szólal meg.

A Krónika tanulmányozása közben több olyan részlet is magára vonja a figyelmet, melyek a régi magyar nyelv, szóhasználat, helyesírás tekintetében érdeklődésre tarthatnak számot. Legérdekesebbek régi szavai. Ezekből jókora gyűjteményt lehetne kijegyezni. Vannak használatból teljesen kiment, sőt a Nyelvtörténeti Szótárba föl se vett kifejezései is, melyeknek megfejtése azonban a mondatok értelméből többé-kevésbé mégis lehetséges.¹

Ez (Tubalcain) találá ki a földnec giomrabol, minden vasat, araniat, rezet, ezüstöt és minden *allatnac hamorit*. (2b. 1.) Hámor = olvasztó kemence, állat = dolog (NySz.). Itt tehát csak anyag, illetőleg fém értelemben lehet venni a szót, vagyis, hogy Tubalcain feltalálta a réznek stb. és mindenféle fémnek az olvasztása módját (V. ö. Mózes I. könyvében: Czilla pedig szülé Tubalcaint, mindenféle réz és vasszerszámok kovácsolóját. 4, 22).

Jechonia a Judanac kirallia... mind a kiral' *alafaián* lakozec ugian ottan Babiloniaba (46. a.) = zsoldján, költségén (NySz.). Bankodni kezdenec raitta, hogy... *nekic alaphat* nem adna (31. b.) = zsoldot, fizetést, bért.

...kinec bizonhsagara, es *bizon' iegiere* az orat tiz minutauaal hoszabitta meg,... (40. a.) = igaz voltára, emlékezetére.

...mert te nag' *bóczbeli* ember vag'... (82) = nagy értékű, becses ember.

Eg'iket ira a Christosnac tanittasarol es *czuda tetelminiről* (95. b.) = csodatétel (NySz.).

Ez eg' árniec szekbe hala meg fogsagba a' nag' *doh* miat (108. b.),... ki miat imar sem faluba, sem varosba nem marathatnac vala a' nag' *doh* miat (187. b. = búz NySz.).

...a' szent irast a' pogaí irassal *eg'be zurni zauarni* (101. b. = össze-zavarni NySz.).

...mert a' birodalom *erkölczöi veszen maganac*, es nem esmeri a' *hitnec ioszagat* (58. b. = mert a vagyon maga csinál törvényt magának és nem tudja mi az eskü megtartása).

Meghala Budan, es el temetec Esztergomot a' *Czeri barátoc* Calastoromaba... (180. = a ferencrendiek klostromába NySz.).

...Magokot esmet megesmertec a' Nemetekel, kikbe Atila ideiebe, ha hihető dolog, hetet attac eg' Abrak zabon, mint most a' Törököknél eg' *icze meezser dyoc*. (143). Nehezen érthető s valószínűleg hibásan is van szedve, talán így helyes: „egy i. méhser dión” (dióval fűszerezett méhser) hét németet adnak most a törököknél.

...iöve Veneczebe, holot eg' *kazdag dus* neki ada leaniat,... (185 = egy gazdag főúr NySz.).

¹ A kifejezések után zárójelben levő számok a Krónika lapszámjai.

E kertben, az Isten *el alula* Adamot (2.) = elaltatta (NySz.).

... be szaladot volna, *el lappanni* az aszoñ satoraba' (32) = elrejtőzni.

... kit a' herczeg hatul a *hellebardal erdekni* kezdé (168) = a dárdájával döfködni kezdé (Nyt.).

... tizen ket *estrangal* meg kötőztec volna.. (25 b) ... azonhelt el szagatta az *estrangokat* (uo.) = tizenkét kötéllel.. NySz.

Kinec mikort valami *erős haznac* veszedelmet meg ielentettec (222 b.) = egy erősségnek, várnak.

Kiről *főnec el esesenec paranczolatia* allat hagia, hogy senki soha ne *vetelkőgiec* (132) = fejvesztés terhe alatt, senki ne ellenkezzék (NySz.). •

A' *Nema barátoknac* Calastoromához, kit mostan innét hiunk *Foliamat-nac kőwenec*, (180 b). Tkp. a camalduliakat hívták néma barátoknak, kiknek Székely a landséri völgyben volt kolostorát gondolja valószínűleg a folyamat-kövi klastrom név alatt. Ez a szépeességi Menedék szírtén épült, de nem is a Kamalduliak, hanem a Karthausiak számára 1299-ben.

Ez szent Marc napiara buza szentelest szerze, és *giűmőlcz baiolast* (107 = Gyümölcsoltó ünnepe, márc. 25.).

... azon helt eg' hadaual a Frideric nepet el veree, es *gikint mondatanac velőc* (217, valószínűleg régi mondás, melynek értelme bocsánat, béke, kegyelem kérése).

... a Christost predicalia vala, es a' Machumetőt *hamissolia vala* (233, = hamisnak, tévelygőnek mondja).

Maga e' Paphnucius *halalmallan* vala az hazassagra (110 b, = kép-telen NySz.).

... hog' a sziginisig, őttőn auag' hatan *hatollac* [?] eg'út, ann'era hog imar ki ki mind czak talygan iarhat vala, a baromnak szűk voltaert. Innét imar a Magiaroc a Taligat hyac *Laszlo kiral' szekeerenec* (183 b).

Azert minden Cinteremec es templomoc rakuac valanac *holt tagokkal*... (187 b, holttestekkel).

A figet az Olaszokkal a Szamar allfelebből ki harabtata.. (191). Egye-bütt ismeretlen szállóige, melynek az a jelentése, hogy az illetőket megbüntette.

Itigien (48 b, itt), *otlogion* (122 b, ott).

De semi nem *kele benne* (58 b, semmi sem lett, keletkezett belőle).

Azert *kiszeliitenec eből* szellel ez vilagon el oszlani... (7) = Azért kényszerítettének emiatt [v. eből?] e világon széjjeloszlani (NySz.).

Kirallia tetete „Bethsabenac *kirelmeseből*... (29 b, = kérésére).

Igen naggia nőwe, delre, *naplámadatra* es a *hiuanatos földre* (66) = Dániel VIII. 9... és nagyon megnöve délre, napkeletre és az ígért földre felé.

Meg hala a *kamara szekén* nagy erőkődesebe (124, = árnyékszekén NySz.).

A Budat pedig mind *konczrol konczra* vagdalac (163 b, felkoncolták).

Az vtan hog' el boczatac ottan *ki igazittac* az orszagbol... (187 b, ki-útasították NySz.).

Ez szerze a hazassag koron a templombeli *eskülest* (100).

Kiknecc ennecc felette minden *pereputiokat levelesse* teuec... (174) = minden rokonságukat száműzték.

... eyel az angiallal *meg giőzkődec*... (14). It *giőzkődec meg* Laszlo herczeg eg' kunnal (167 b). Harcolt, megvívott (NySz.).

Ez *mettete kette* fűreszel Esaias profetat... (40 b, vágatta ketté NySz.).

Kibe le veere az igazságot, es igen *meg szerenczeztelec* (48). V. ö. Dániel VIII. 12: és földre veti az igazságot és cselekszik és jó szerencséje van. ...kit rövid napon *meg forballanac* a Romaiak esmet azon Samniteseknek (59 b, megboszúlnak NySz.).

...meg öle eg' ptolomeus neuű ember lakadalomba, *mordsagal* (69 b, kegyetlenül NySz.). Meg öletetec az ő fő zolgaitól *mordaliul* (112b).

Ottan Israel orszagaba *partolas tamada* (32, pártütés, lázadás NySz.).

Amasias a Judanac kirallia *oknalkállt valo* hadat tamazta.. (35b.).

...Israel orszagat *rauas ala saczoltata* (37 b, megadóztatta, hadisarcot vetett ki rá NySz.).

Bírodalmokot... *puztaia teue* (48 b, = elpusztítá NySz.).

Olasz orszagba *naptamadat felől* eg nag' sereg tamada, mas pedig *nap-esset* felől... (71).

A nap körül nag' kerek *szavarvan'* lattatec (76, szivárvány NySz.).

Ezt parthiaba *meg úte a men'*.. (107 b). Mert az isten nag' föld indulasal, es *men' útesekel* el űze őkött rolla (112 b). Meg hala *men'útes miat* (123 b).

Mikort oztan a had el vezetettöt volna, es a neep *ninkellene*.. (131, nem kellene NySz.).

Tovaba a szent Peter templomat maruan küvel mind meg *pagimontoztata* (135 b, kipadlóztatta NySz.).

Dalmacia kit mi *Peter gazzanac* hívunc, a Christos hitit veue (148. A Péter gazza kifejezés előfordul először Anonymusnál (XLIII. fej.): „az u. n. Peturgoz erdején átkelve, a Kulpa folyó mellett tábort ütének“. Azután Kézainál fordul elő (5. §): „Ez Dalmátországba sereget küldvén megöleti Pétert, kit a magyarok, a mint velük a Gozd nevezetű hegyek között szembeszállott, ... megölnének. A honnan azon hegyeket magyarul mai napig Pétör gozdjának nevezik“. A Kulpa és mellékveze a Glina közén a Károlyváros és Glina útjától délre csakugyan van egy Petrova Gora hegy, más szójárás szerint Petrovagozsa. Ebből származhatott a Péter gazdja, Péter Gazza magyarosítás s a hegy nevét alkalmazták Dalmáciára.

Papalkodec Romaba eleg *szigien forgasba*.. (162, szégyenben?)

Ez orszagnac *kinczet innel mind ki takaria vala* (136b, kiviszi NySz.).

Kinec őrdc emlékezetire a Magiaroc, eg' eg' *szekernie földnec* oda viveseből Craceon innel eg' hegyet rakanac (170, egy-egy saru földnek NySz.).

Ez varadi pispec vala —, de.. *santa es pelp* (171, dadogó NySz.).

Ez az Estuan kiral a' ki az egő *szóuindekelt* az embernek az alfelebe czepegette (172, szövétneket, fáklyát NySz.).

Azon eztendőbe az Omodet a *Nag'rispant* meg ölec... (188 b). Ki gubernatorul emele ez orszagba a Gara Miklost a *Nag'respant* (194 b, nádorispánt NySz.).

Az ő *rugodozasokot* nag' hamar le szege (190 b, ellenállásukatle törte).

Rea úte a Horvat J. a Karol' kiralnac *part lartioia*.. (195, párthive).

Kit ha isten ollian hamar ki nem veszen vala e' vilagbol, bizon' rövid időn *mind az egész vilagot megzenditi vala* (217, felforgatja NySz.).

Jer be atiam fia a boltba, *megaruloc veled* (220, megalkuszom, meggyezek veled NySz.).

Neki nem iutlára az urnac templomaba a papi feiedelőm fel nevele (33 b).

Az hetedic napot *ydlic* az Sidoc... (2, ülik, ünneplik NySz.).

Roxana azon' a nag' Sandor felesige *temerdeken* marada el tölle (58 b, teherben). *Temerdeci niaku*, gesztenie színű, fodor haiu (214, vastag nyaku NySz.). Misen, *veczermien*, completan, *veternen* (87 b, esteli, reggeli ájtatosságon). Kit *vizhontac* esmet Herodes meg öle erte (75 b, ellenben, vizont).

Ez mig elee mind *vizhat vona* az ő attia fiaval az Almos herczegel (171, visszavonást csinált, vizálykodott).

A Septuagesimat az az a *kilenczuen hagi*ot is ez szerze (99, hetvened vasárnap, husvét előtt a kilencedik vasárnap).

Verheniő színű oroszlant (211, vörös).

Beszedeiben niaias, *es trufas* (219 b, tréfás NySz.).

Vala pedig az ember Lova *ústi* (220, tarka NySz.).

Neguen ezer aranion *valtozek ki* (230, váltattott ki NySz.).

Feg'uernelküelt *szarahora* mogiara (233, mint kóbor, vándorló, hon-talan NySz.).

A földön a parna *tolua* közdöt fekűuec (235, tolla).

Hatara palastot, lababa *deli sarul* (96 b, deli saru, topánka NySz.).

Oli' *teletes* ember vala, hog' minden embert vallatol fogua magossaga-ual főllüül halad vala (27 b, termetes, nagy, magas NySz.).

Székely szavai között aránylag kevés erdélyiességet lehet találni. Ilyen többek közt a *házhéj* szó: a ki Jericoba a Josue kimeit el reittötte vala a ház heian (206). Ilyen az *estráng*, *estrángol* stb.

Magyarsága annyira terjed, hogy még a latin tulajdonneveket is igyekszik jó magyarral helyettesíteni. Adorján, Marcus Antal, Sándor Severus császárt ír Hadrianus, Marcus Antonius, Alexander Severus helyett és Dénes is-tent Dionysus helyett (134 b).

DÉKÁNI KÁLMÁN.

II. ¹

Tehetsége. [...a' Földes Uraságnak Helytartójának *tehetsége* (jogköre, hatásköre) kiterjed...]

Térjség: terjedelem, kiterjedés: [...a' helyek... térjségét]

Térj'-mező: (térj'-mezőn): a szabad mező; a mező szabadja.

Ki árendálva: kibérelve.

Személyviselő: képviselő. Az' Arendátor... úgy tekintetik, mint a Tulajdonosnak személy-viselője.

pör: *határi* pör, *Bírá*s-pör.

világosított: útbaigazítás, magyarázás.

Szakasztás: oly dűlőterület, amely az

1786. évi összeírásakor kap nevet (hivatalosan) és e névvel írják össze. *Sóérlelés*: sóbánya.

felső-la p: (a *tő~ja*) felszín; a bánya *felső-lap-ja*: amennyit a bánya a külső területből lefoglal.

gyümölcstelen (*föld*, ~ *hely*, ~ *árok*, ~ *sántz*): gyümölcsöt vagyis értéket nem hajtó hely, földterület stb.

Serénység: ipar. [„A halászatot úgy kell tekinteni, mint ágát a Serénységnek...” ...„arany, ezüst vas és *enyves-zén* *bányák*² ...ugymint a' tsupa Serénységnek ágai”]

¹ *Instructio* avagy Oktatás', mely szerint magokat a' Földes Urak, ezeknek Helytartói, a' Tisztesek, és a' Helységek a' most elővételendő Conscriptionban, avagy össze írásban, Föld-mérés-ben, és a' Fundusoknak ki-jelentésében magokat tartani, s' ahoz alkalmaztatni kötelesek lesznek. (1786.) — II. József kiadványa az országos földmérés ügyében; adataim ebből merítettem.

² Páriz Pápai: Dict. Hung. Lat.: *enyv*, *enyű*: Bitumen; itt föld-szurok, kátrány, aszfalt.

alább való ; alább való Rétek, leg alább

való kertek : legrosszabb.

legelő mező : legelő

fűvelő : fűtermést hozó föld.

malom : fűrész-, köles-, búza-m.

horgas környület : a földszület görbe széle.

A földmérés eszközei : Fából való Bétsi-öl, Mérő Lántz (10 öl), hat vagy nyoltz Egyenes Póznák, Tíz faszegek, rajzoló Plajbász [másutt : rajzoló vessző], tenta, linea, papiros, író-toll.

1786 előtt is használt dülő és szántóföldmértékek : Hold[-föld], Negyed-rész, Zákmány, Mérő, Köből.

Dülőnevek : Kapások, kaszások, Szántás, Tövisbokrok, Ugar.* (V. ö. az ezekhez hasonló többesszámú dülőneveket Nyr. 42. 107—113. l.)

PARÁSZKA GÁBOR.

III.

Fel Jegyzése

Azon szerszámoknak és marháknak, melyek az A. Szendi Jószág [Abaúj-Torna várm.] haszonbérlijének mint Fundus instructus átadattak és a cs. k. szolgál-bírói segéd által megbecsültettek.

A Tárgy megnevezése : 1 lovas és 3 ökrös szekér, rossz állapotban, becsára 90 fl. p. p. Járom. Rudalló kötél. Szekérkötő láncz, avult. Szekéroidalt-kötő rövid láncz. Lógos láncz, egy darab és egy kurta. Keresztes négyellő. Tartó láncz. Csikósos Tézsza, rozsz. Fa eke talyigástul, rozsz. Borina, Vas fogakkal, rozsz [borona]. Vas villa. Kétágú kapa, ócska. Lapos kapa, haszonvehetetlen. Kis balta. Nagy fejsze. Szántó vas. Csoroszlya. Üstőke [Ösztőke]. Vas nyakszeg. Kasza, nyelestül. Nagy fűrész. Vas kapocs. Ülő kalapács. Sinór. Bárd, eltörve rozsz. Farhám, viseltes. Félhám, használt. Kantár, használt. Nyereg szerszám. Ökör fejére való láncz. Kötőfék. Lóvakaró. Ökörvakaró, haszontalan. Lókefe, viselt. Fén kő, ócska. Széna vágó. Vaskaró. Rézüst, vas lábakkal, nincs feneke. Secska láda kaszával. Fenyű kád, ócska. Zsák. Véka, faabronccsal. Fél véka, faabronccsal. Negyedrészt véka. — Jármos ökrök. Hámos igás lovak. Egy és fél éves csikók. Anya és kos alá való juhok, párja 7 fl 30 x. Jerke toklyó, párja per 7 fl 30 x. Öreg és Toklyó Ürü. Öreg kos. Jerke bárány, négy egy párba per 7 fl 30 x. Kos bárány. Sertések, öreg kosza, párja per 18 fl. Kan. Süldő ártány, párja per 11 fl. Süldő kosza. Kan malacz, ősz, párja 6 fl. Kosza malacz. Kan malacz, tavaszi. Kosza malacz. — Kertbeli szerszám. Ásó, haszonvehetetlen. Lapos kapa. Kasza sarló. Kétágú kapa. Meleg ágy ráma, némely üveg hibázik. Vízartó hordó, összeomlott. Drót rosta. Meleg ágy ráma, deszkából. Öntöző kupa. Uttisztító. Fagereblye, vas fogakkal. Ótó fűrész. — Csépletlen élet átadatott : Búza 150 kereszt, lett belőle 100 köből. Gabona 500 kereszt. Árpa 280 kereszt. Zab 340 kereszt. Vetni való бүкőny 12 köből. Széna általadatott mintegy 160 mázsa. A mi kis sarju lett volna, az ökrökkel megétetődven, semmi át nem adatott. Бүкőny takarmány átadatott mintegy 14 mázsa. A búzá-nak köble volt múlt évben 4 pf. Gabonának 2 fl 48 x. Árpának, minthogy nagyon gályos volt, 2 pf. a zabnak 1 fl 12 x. ezek tehát vagy természetben vagy az érték esendő summa adatik vissza az áranda elteltével. — *Kelt Szenden* nov. 8-án 1858. Puky Antal mint Puky Albertina gyámja és átadó. Puky Ignáz mint haszonbérliő. Előttem Horváth György. Tóth István bíró.

KEMÉNY LAJOS.

SZÁZ MAGYAR SZÓLÁSMÓD.

Gyűjtötte Galambos Dezső.

Abban a meggyőződésben, hogy a magyar népnyelv bűvárlói, sőt népies íróink is haszonnal tanulmányozhatják magyar népünk eredeti észjárásra valló szólásait, a jelen gyűjteményt betűrendbe foglaltam s a szükséghez képest rövid magyarázattal láttam el.

Addig úszik a tök a vizen, míg egyszer elbukik (Vö. Addig jár a korsó a kútra, míg eltörik). — Add, uram, teremtöm, mingyárt, mint a cigánynak a fehér cipót (a cigány fehér kenyérért szokott könyörögni). — Add vissza a babaruhát! (Semmi közünk egymáshoz.) — A férfi viseli a kalapot (a férfi az úr a háznál). — Akinék esze nincs, annak a kovács se csinál. — Amilyen rózsát szakítottál, olyat szagulgassál (ki milyen párt választott, azzal éljen). — Annak is dolga van, akit akasztani visznek (mert egyéb dolga volna, mint az akasztófa alá menni). — A pipás ember bal marka kémény, jobb kezén a mutatóújj piszkafa, — tisztesség nem esik mondván — szája reterát. — Azt hitte, hogy, pedig dehogy (ellenkezőre vált a dolog). — Azt se tudtuk mondani, hogy Jakab, már rajtunk térdepeltek (szóhoz se juthattunk. Az Ujság, 1914. XII : 28, 3.) — Belül van az árkon a szőlője (gazdag halottról mondják, akinek sokáig és több haraggal „pompáznak“). — Cigánytól nem vesznek szemet (arra mondják, aki árúját a rendesnél jóval drágábban szeretné eladni). — Csintalan, mint a Birkésék malaca. — Drága a muzsikaszó, mert pénzért hallgatjuk. — Eb mén fírhó, ha nem veszik, eb lesz bíró, ha nem teszik. (Humoros vigasztalódás.) — Egye ki a tót fene, hogy a magyar ne kínlódjon vele! — Gyi fakó! Nem messzi van Makó! (Kis gyerekeknek való játékszólás.) — Elaludnék egy darab édes máléért, ha soha meg nem adnák is (szívesen elaludnék ingyen is). — Felhúzza már (t. i. a lány) az anyja papucsát (érett a szerelemre). — Fényeséknél kinn táncolnak (pizskos a kis gyerekek orra. Nagyon szellemes mondás). — Friss, mint az ólommadár az izzapba. — Füvellődik a lányok körül (jár a lányok után). — Gondold meg elejít, utóját, kivel kötöd be szemed világát. (Házassági tanácsadó.) — Gyere csak, ázik a kötél! (Majd lesz nemulass! A szólás onnan ered, hogy a megáztatott kötéllal érzékenyebben lehet verni, mint a szárazzal.) — Gyere világ, füttyülj a markomba! (Értelme ennek az önérzetes felkiáltásnak körülbelül ez: Sebaj, bátran nekivágok az életnek!) — Hadd essen, csak a rózsám szeressen! — Hej! eszem, eszem, de kevés hasznodat veszem! (A feledékeny ember szólása.) — Hiszem, de nem vallom (tréfás visszavágás valami valótlán állításra; értelme: nem hiszem.) — Hogy jön a csizma az asztalra? (mikor annak az asztal alatt a helye. Az illetéktelen, tudatlan kritikára szokták megjegyezni. Makói Ujság, 1914. III : 29.) — Homok van benne! (Hazugság van a beszédben.) — Hosszabb a pintek, mint a szombat (mikor a felsőszoknya alól az alsó kilátszik.) — Illik neki, mint tehénnek a gatyá. — Isten áldja meg a fagyon, míg ki nem enged nagyon. (Günyölődő visszavágása a sértődött embernek.) — Isten tegye a vakablakba! (Csúfságból mondják.) — Járjon békével, mint a Jó Kata tyúkja! (J. K. tyúkja máshova ment tojni, és nem jött többé vissza.) — Kár a gebére ezüst patkó. (Aradi Közlöny, 1914, XI : 1, 8.) — Kedves vendég, három napig untig elég. — Keresi (megtalálta) szarva közt a tőgyit (bául cselekszik valamit). — Két asszony heti piac, három asszony

országos vásár. — Kicsipte magát, mint Taknyos Pista Jézus nevenapján. (Gúnyos szólás.) — Kicsit együnk, szépen járjunk! — Kivágja a legényt a rendből (jobban kaszál, mint a legény). — Kivánja, mint a másfélszéles asszony (más állapotos asszony). — Kivül van az árkon a szőlője (szegény halott, akinek csak egy haranggal húzzák). — Könnyű neki füttyüreszni az ágon (jó dolga van, mint a dalos madárnak). — Köszönjete ludak, én is asszony vagyok! (Tréfásan mondják olyan nőről, aki csak úgy „lop el módon“ lett asszony). — Lesz belőlük egy fúró meg egy kalapács (ügyes, összeillő pár válik belőlük). — Lé tartja az urat, átok, szítok a szolgát (a gazdának jó dolga van, míg a szolga csak szitkot kap). — Lézengenek, mint a legyek őszszel. — Majd meglesz, mire a körme megéri (akkor jó a gyerek v. állat világra). — Megállt, mint a falu végén a guta. — Megbánta, mint amelyik kutya kilencet fiadzott. — Megnősülni, férjhez menni: nem kölcsön kenyér. (A házastársat nem lehet oly könnyen visszaadni, mint a kölcsönkért kenyeret.) — Megúszta magát a világban (sokat forgott az emberek közt). — Messze-e kenyér nélkül? (Kérdés az útra indulókhöz, mert nagyobb útra kenyeret szokás vinni.) — Messziről jött ember azt mond, amit akar. — Még a kalács se jó a kezéből (minden rosszra fordul a keze közt). — Még most is átugorja a fiait (frissebb náluk, túltesz rajtuk. Milyen szemléletes érzéki kép!) — Minden számár a maga terhit érzi (minden embernek megvan a maga baja). — Mit ért a paraszt a csokoládéhoz? (Az egyszeri parasztról mesélik, hogy — nem tudván mit kezdeni az ezüstpapírba göngyölt csokoládéval — a csokoládét eldobta, a papirost pedig megette. A szólás értelme: a paraszt ne kontárkodjék olyan dologba, amihez nem ért.) — Mulat, mint kutya a kútban (rosszul érzi magát). — Nagyot hall, mint ősszel a molnár. (Ősszel u. i. a molnárnak sok őrleni valója van, s ilyenkor megesik, hogy nem hallja, mit szólnak hozzá.) — Nem ad neki se az ág, se a Jézus segítséget (senki se segít rajta; vö. az ilyen szólásokkal: ágrólszakadt; a szegény embert még az ág is húzza). — Nem éri föl ősszel, se ököllet (sehogyse fogja fel; vö. Mert fölérni könnyű, könnyű nemcsak ősszel, hanem ököllet is... Ar. Toldi III. én. 4. sz.) — Nincsen benne se uccu, se ejnye (se bolha, se tetű. Amaz efugrik, tehát: uccu! Emez csak mászik, tehát: ejnye! Nagyon leleményes felhasználása az indulatszavaknak olyan fogalmak jelölésére, amiket nem akar a nép saját nevükön megnevezni). — Nincs tányércsördülés kanál nélkül (ok nélkül nincs veszekedés). — Nő, mint gomba az erdőben. — Olyan, mint Nepomuki Szent János a híd végén. (Gúnyolódó szólás.) — Öreg testem, ígessik meg Pesten. — Összeakasztja vele a tengelyt (összemérkőzik, összevész). — Pislákol, szuszog, mint a sündisznó a szőr között. — Potyognak, mint az érett szilva a szélben. (Az Est, 1914. IX. 7. 3.) — Ragyog, mint a Krisztus balszeme. — Ráhúzza a vizes lepedőt (jól oda mond neki, korholja). — Rajta van a rossz nadrág (szeszélyes, durcás). — Reggeli vendég nem marad meg. (Dologra vonatkoztatva is mondják, pl. a reggeli esőre.) — Sándor, József, Benedek zsákkal hozza meleget. (E napok: márc. 18, 19 és 21, amikor a egyszerű nép már meleget jósol.) — Sarkig nyitva a szeme (teljesen). — Sőhajtozik, mint a kárvallott cigány. — Sorja van mindennek, mint a lepénysütésnek. — Sűrű garas, ritka gönc. (Gönc = gúnya, ruhaféle. A helyét sűrűn változtató cseléd-lányról hallottam mondani.) — Sütközik (= sütkérezik), mint a szegény ember koszos disznaja. — Szalad, mint a magló (= sovány) disznó a csürhéről.

— Szedi a húrokat (a sírni készülő gyerekekre mondja a nép). — Szegény az ördög, mert nincsen lelke. (Az olyan ember visszavágása, akin a világ szeret szánakozni.) — Szegény ember vízzel főz, zsír nélkül ránt. — Tagad, mint egy vályogvető cigány. (Az Ujság, 1914. X. 18, 11.) — Taknyosodik, okosodik (t. i. a kis gyerek). — Tessék a hó sülve és a jég pirítva. (Gúnyolódó szólás.) — Töri a tallát (tollát) a legény után (jár a legény után). — Úgy áll, mint a Dócziné ládája (rendetlenül). — Úgy áll rajta (a ruha), mint a Krisztus tűzrevalója (lomposan). — Úgy bántak velem, mint a himes tojással (szépen. Az Ujság, 1914. XII. 28, 4). — Úgy él, mint pata a napon (rosszul él; u. i. a patának nevezett kis földalatti állat elpusztul a napon). — Úgy él, mint Marci Hevesben (jól él). — Úgy fúznak (= hencegnek), mint két krumpli egy zsákban. — Úgy játszik (igy!) velük, mint a kutya a subadarabbal. (Vö. Játsszik mint macska az egérrel.) — Úgy sír (a gyerekek), mint a fába esett féreg. — Vagy ílek, vagy meghalok, vagy a babámé leszek. (Tréfás válasz az ilyen kérdésre: Hogy mint van kelmed?) — Vöröshagyma, fokhagyma, gyűjjenek a lakziba! Ha hoznak, esznek, ha nem hoznak, nem esznek.

Makó.

ISMERTETÉSEK.

Az Etelka iskolai kiadása.

Nyelvemlékeink az iskolában címen szerkesztőnk hozzáfogott (Nyr. 43:360), hogy az iskolai olvasmányul kiadott régi szövegek olvasásában s a hozzájuk fűzött magyarázó jegyzetekben elkövetett hibákra figyelmeztesse a kiadókat. A Bartha József és Prónai Antal szerkesztésében megjelent Irodalomtörténeti Olvasmányok című gyűjteménynek VIII. füzetével foglalkozott az idézett helyen (Szent Ferenc és társainak legendája). Jelen soraimban ugyane gyűjteménynek VI. füzetéről kívánok néhány szót mondani.

„Dugonics András Etelkája (szemelvényekkel). Összeállította és bevezetéssel ellátta Prónai Antal dr. kegyesrendi tanár.” 96 lap. — A kiadásnak 23 lapra terjedő bevezetése főképp irodalomtörténeti vonatkozású: a regény megjelenésének koráról, létrejöttéről, műfajáról, forrásairól, hatásáról, esztétikai méltatásáról szól, de mindamellett elég bőven kiterjeszkedik a műnek előadására is, fejtegetvén főbb nyelvi és stílusbeli sajátosságait (19—23). E fejtegetés voltaképp ügyesnek mondható, tömör összefoglalása mindannak, amit az Etelka nyelvről az iskolában tudni kell. Kiemeli Dugonicsnak tudatos népiességét és szókincsbeli gazdagságát, utal nyelvjújtó szerepére is (példákkal). A bevezetést az iskola szempontjából valóban sikerültnek mondhatjuk. Maga a szemelvényes szövegkiadás az 1805-iki harmadik kiadásnak mai helyesírási átírása a Dugonicsra jellemző szegedies ő-zés lehető meghagyásával. Ez ellen sem lehet lényegbe vágó kifogásunk.

Az egész füzetnek legkevésbé sikerült része a Függelékben adott Szójegyzék, melyet a kiadó „Dugonics eredeti használatú szavaiból” állított össze. Ez a Szójegyzék meglehetősen hézagos, mindössze egy levélnyi terjedelmű és hibáktól sem mentes; ezért egy-két megjegyzést kell hozzáfűznünk.

Első kifogásunk mellett — hogy t. i. a Szójegyzék hiányos — szól az a körülmény, hogy a szemelvények olvasgatása közben számos olyan szón

megakadunk, melyet bizony a tanuló nem ért meg, vagy legalább is magyarázatra szorulna, s ezeket a Szójegyzékben hasztalan keressük. Csak néhányat idézünk:¹

kegyes (41): szerető, jegyes, főnévi használat a régi nyelvből; 1. NySz. *tiikos* (48, 52 stb.): benső jóbarát, tanácsadó; vö. *titoknok* (70, 71 stb.).

horpasz (48): has, tréfás használat a nép nyelvéből.

szivárkozik (53): szivárog, csepeg, itt: származik, ered.

búgos (52): bogos, boglyas, kócos.

elandlodik (55): elbódul, eltéved [jó alkalom a szó érdekes etimonjának megemlítésére, vö. Simonyi: Magyar nyelv 368].

pogánkakása (66): pohánka, köles.

felekezeti (67, 80): nemzetség, család; csoport, csapat. A nép nyelvéből.

csorva (67): ? (Oly kevélyen sétálgatnak föl és alá a sikátorokon, valamint a kunok komandóra a csorva homokon. — Meglátogatta... Szeged várossának csorva, avagy sivány homokjait 44.)

tarhó (70): forralt tejből oltószerral készített édes aludttej. Alföldi tájszó.

föcskeség (72): fecsegés, pletyka. Népi szó.

vaskó (89): rossz, életlen, nyeletlen kés. Népi szó.

vigyáz (86): ébren van. A régi nyelvből.

Azt hiszem, e néhány szó is elegendő annak bizonyosságául, hogy a Szójegyzék nem teljes, s fölösleges a szemelvényekből egész mondatokat idézni, melyek magyarázat nélkül a tanuló előtt homályban maradnak; pedig ilyenek is akadnak ám: Ha (midőn országunkba visszatántorognak), olyan embörünkbe nem botolhatnak, aki jól mög tudná *faroltatni a hők meg tom-pákal*, a fejedelmek röndöléseikbe is belekötélődznek (68).

Magukhoz a szójegyzékbe fölvetett szavakhoz való megjegyzéseink:

A *kádár* szónál nem elég azt mondani, hogy „bíró; a régiségből“, hanem hogy Dugonics mindenütt mint tulajdonnevet használja egy főpap nevéül, csak egy helyütt van „bíró“ jelentése (79). Ipolyi a szót főpapnak magyarázta, onnan vehette Arany is, mint sok egyebet is (vö. Ott vala... Szömöre a kádár és a gyula Álmos; Buda hal. I. ének).

A *kóty* szónál a *kótyra vetik* mellett föl kellene említeni a *kótyavetyére vet* kifejezést (77) s a *kótya-vetye* főnevet is (85).

A *lasnak* szó a Szójegyzékben *lasnag*, pedig a szövegben is *lasnak* (65).

A *mennyeget* szó valóban mennyezet helyett van, de meg lehetne említeni, hogy másutt is előfordul e forma, még pedig a *mennyegető* hatására.

A *tenyérzet* [így] szónál azt olvassuk: „homályos jelentésű szó“. Persze hogy az, ebben az alakban. Nyilvánvaló sajtóhiba; olv. *tenyészeti*!

Végül azt se mondhatni sikerült eljárásnak, hogy a Szójegyzék figyelemzetet a *földművelés*, a *pásztorkodás* műszavaira, és a *halász* műszókról azt mondja, hogy „mind a nép nyelvéből“, de egyetlen egyet se vesz föl és magyaráz meg közülük, jöllehet nem egy szorulna a tanuló előtt magyarázatra. Olvassuk csak el a 43.—44. lapokat!

Reméljük, a második kiadásban Bartha József mindezeket a hiányokat pótolni s a hibákat javítani fogja s ezzel oly korán elhalt szerkesztőtársának jó munkáját még jobbá és használhatóbbá fogja tenni.

PROHÁSZKA JÁNOS.

¹ Csak az illető szókat idézem a lapszámmal a teljes mondat helyett, úgy amint az a Szójegyzékben lehetne.

Két régi verses szöveg kiadásáról.

I. Telamon históriája. Irta Reichard Piroska. Különlenyomat az Egyetemes Philológiai Közlönyből. Budapest, 1909. 26 lap.

II. Péczeli Király Imre élete és énekei. Irta Vasáry Dániel, tanítóképző-intézeti tanár. Esztergom, 1907. — 62 lap.

Folyóiratunk múlt évi folyamának első füzetében (43 : 23) két régi verses szövegünknek — a Rustan császár históriájának meg a Gismunda és Gisquardus széphistóriájának — kiadásáról írván kiemeltem, mennyire fontos mind irodalomtörténeti, mind nyelvészeti szempontból ezeknek a régi verses szövegeknek hozzáférhetővé tétele egyrészt a Régi Magyar Költők Tárának lassú, nehézkes haladása, másrészt a ki nem adott szövegeknek nehéz megközelíthetősége miatt. Ugyanezért nyereségnek kell tartanunk a jelen ismertetésem tárgyát tevő két füzetet is, melyek szintén nem az idén s nem is egy időben láttak nyomdafestéket. Mindkét füzet voltaképpen tartalmas irodalomtörténeti értekezés és kereteikben felölelik a szóban levő verses szövegeknek betűszerinti kiadását is. Célszerű lesz mindegyikkel külön foglalkozni.

I. A Telamon históriája¹ 344 sorból áll, a széphistóriáknban szokásos 12 szótagú négy soros versszakokra tagolva. A Reichard Piroska kiadta szöveg betűszerinti másolata az 1578-ban Kolozsvárott, a Heltai-nyomdában készült nyomtatvány egyetlen meglevő példányának, mely a British Museumban van. Maga a szöveg kiadása nem nyelvészeti, hanem irodalomtörténeti céllal készült. Erre mutat maga az értekezés, mely rendkívül tartalmas: tüzetesen foglalkozik a széphistória eredetével, szerzőjének kérdésével, forrásaival, rokonaival, változataival, főképp a Széll Farkas birtokában lévő kézirat változattal való összevetéssel stb., — de egyáltalán nem foglalkozik nyelvvel.

Ennek a széphistóriának szövegéből sem — mint nagy általánosságban a többiéből sem — vonhatunk le valami sok következtetést a helyesírás történetére, mert a nyomtatás alapjául szolgáló írott szöveg sokat romolhatott az egyöntetűség s következetesség szempontjából a sok másolás következtében, a nyomtatott szöveg pedig sok nyomdahiabával van tarkítva. Azonban hang- és alak-, jelentés- és mondattani tekintetből sok érdekes nyelvi alakot lelhetünk benne. Ezek közül némelyeket — rendszeres összefoglalás nélkül — az alábbiakban jegyezgettem össze a széphistória olvasgatása közben.²

Hang- és alaknani tekintetből érdekesebb szóalakok a következők: ehöz (6), vennéye (19, 160 stb.), de máshol így: venné (47), szereznéye (50), aranyas (34), állapattyát (46), társot (48), bodogság (39), vay (= vagy 58), vadnac (= vannak, 65, 284), leányi (= leányai, uo.), vészem (= veszem, 98), vészi (= veszi, 152), véuék (305), düczösség (94), vgyekezet (102), vdő (197, 331), hűtőset (= hitvesét 312), felőt (= felett, 116), gyűrő (= gyűrű, 119), légyen (122), léssen (180, 199 stb.), tész (= teszel, 147), velle (= véle, vele, 147), kazdag (155), Luciper (203), az ő beszédeknek (= beszédüknek

¹ Teljes címe: Szép históriás ének az Telamon királyról, es az ő fianac Diomedes szörnyű haláláról. Ad Notám Hatalmas wram Etc. Nyomtatott [így!] Colosuárat Heltaj Gaspárné Műhelyébe. 1578. Esztendőben.

² Minden adatnál a széphistóriának sorszámát idézem.

208), neuð (= nevü 216), kézkenőczke (239), kézkeneczke (259), álnac (= álnok 244), mégyen (= megyen, megy 249), meg állatta (= megállította 247), melly aránt (= mely irányban 254), kősztec (= köztük 265), szőkdőléc (272), mihelten (= mihelyt 273), sohól (275), buiárok (= búvárok 281), el szakasztanáya (292), be tőuéc (= betevék 307), el vőuéd (elvévéd 323), meg ismerneye (336), kén (= kín 430, vő. kéuán 48 stb.), miért (mert 86).

Jelentőstani és szókincsbeli példák: állat (statura, gestalt, vő. NySz., 12), tőruény házasság (23, 47 stb.), czac a Személt *erczem* kit keduelsz magadnac (= megtudjam, 24), nagy harag szóual szóla (57), ellent ne tarcz benne (= ne ellenezd a házasságot 89, 247, vő. a Gism. és Gisqu. hist.-ban is 264), keseruesen magában *sápolódic* vala (107, vő. NySz.), N. varga hazához indúla, az ő Aprodgyauul hazához *nyomatá* (113), Egy *kéz fogo gyúrót* Leannac mutatá Attya Annya előt *iegyül gyúrót* adá (119—120), T. királynac vala fő *tanácsza* (= tanácsosa)... mindenben *dolgossa* (129, vő. mindkettőt a Gism. és Gisqu. hist.-ban is 33), de: ió tanácáz adóya (131), meg beszéle neki ő Fiánac dolgát (= elbeszélé 134, vő. meg hidgye 169), a szegényekért Isten sem szánta halálát (= sajnálta 144), értőy vagyunk immár ez dolognac (166), à Királyoknac meg nem szakat magua (184), igen szólánac (189), nem adá helt többé az ő beszédekne (208), Attyát nagy fel szóual vgy átkosza vala (242), nagy *sepegesel* vgy kerdezi vala (251), reckent (255), iól meg aránza (= megirányozza 267), ha fel álhatnátoc előttem eletre (299), à Szegény embert alábnac alíttya (alábbvalónak 313, vő. az kazdagot nagyobnac alíttya 315).

Mondattani érdekességek: Kit ő meg keduelne venneye magánac, vagy szegény, vagy gazdag (20), nagy sok ekesség (30), nagy sok Wrak (40), azoknac egyyiket teneked meg szerzem (69), nem akarom fiam magam neuettetni, hiremmel neuemet magamat czuffolni (73—74), bizuán szóloc neked (78), kazdag Királyoknac az ő szép Leányoc, Czaszárnac, Királynac az ő szép Leányoc (82—83), el fel magasztaliya (96), Nestorkius varga ebéde felőt vala (116, vő. a Gism. és Gisqu. hist.-ban is: ebéd felet 218), ebéd el vegezuén Vargát félen (= félre) hiua (117), a szent Irásnac értőye tudóya (132), nem alázza meg hiredet neuedet (151), az országos haddal el haza indúla (222), Fia haláláról igen meg iyede, fia szerelméről igen meg remüle (278—279).

A gondos kiadásban akad egy-két sajtóhiba is. Lehet azonban, hogy az eredetiben is így van; ezt meg kellett volna jelölni. Pl. Czac egy Koporsóban *s'irlan* temettete (310, nyilván *sírban*). Ez nagy *búcz* szeretet viszen az halálra (236, *bús*?) Nekem az nem tetszik az Király aszt mondja: Hogy illyen fel-ségből ki *öltőznéc* mongya (öltőznék, 181). Ő keserű kőnyuét igen tőrlí vala, Aranyos kézkenőczke *őuemet* vala (239).

II. A másik füzet szintén irodalomtörténeti értekezés. Az eddig behatóan még nem méltatott Péczeli Király Imrével, a 17. században élt protestáns énekszerzővel foglalkozik. Vasáry 35 lapon szorgalmas forráskutató munka alapján összeállítja a költőnek nevére és életére vonatkozó adatokat, méltatja prózai műveit is, majd énekeit világítja meg minden oldalról, kijelölven a költő helyét a magyar énekszerzők sorában. A füzetnek második része (35—62) tartalmazza Péczeli Király Imre énekeit. A kiadás betű szerint adja az 1630—40 körül Bártfán megjelent s egy példányban fönmaradt munka szövegét (csupán a hosszú s-t, a felül horgos ö, ü-t, s az alul horgos e-t (= é) írta át a kiadó; l. 35.)

A szerző ad egy meglehetősen sovány összefoglalást is a nyelvi sajátságokról (26—27.), hogy mint maga mondja „néhány példával” bemutassa, hogy „Péczeli nyelvészeti szempontból is sok érdekes adatot szolgáltat.” Ez utóbbi állítás valóban igaz s ezért kár volt a „néhány példa” helyett kissé tüzetesebben és rendszeresebben össze nem foglalni e sajátságokat. Az alábbiakban foglalt adataim, melyeket az énekek olvasgatása közben gyűjtöttem, nyelvtörténeti szempontból szintén érdekes adalékok a 17. század nyelvhasználatához.¹

Magadnak *bizlallyad*, igiddel *hizlallyad* tőled ki-jött lelkemet (36, ugyanígy szóról-szóra e mondat: LipcsK. 17! vö. NySz.). Így a' mi testünk-is búval *szelidedik* (38, ugyanígy szóról-szóra: Rim: Ének. 320! vö. NySz.) Hogy *serüle* bennem Lélek (40, = sérül?). Juhaid közül én edgyik, *el-hittem* ama' századik (41, = hiszem). *Tsendesz* békével lelkem meg-tarthassam (42, vö. Hogy tarthassam lelkem *tsendesegét* 44, a lelki csendesség Pázmánynál is, másutt is, vö. NySz.). Legyenek nékem szent parantsolatid, *Etem és ilom* drága szép hagyásid (43, ugyanígy szóról-szóra: Rim: Ének. 330! vö. NySz.). Kegyes szívből és *hép utálás* nélkül, *Adgyad szeressek* mindent jó lélekből (44). Rút kevélység s' ebből származott *kerhetseg* (45). Sőt a' mint kezdték *veszélyben* ejthetnek (45). Ez kerék világon, mellyen által éltel, s-jársz immár *istápon* (47). *Kerek forma* ugyan látod im ez világ (47). Illy mézből méreg *lészen folyva* (48). Istennek haragja *sem* siet *sem* feled (49). Bűnöst nem utálsz meg tették, kik meg-térnek *bizonyodék* (51). Bűnben nehagy *fekélyessen* (51). Csalárdtságomért, álnokságomért olly óra nincs, *mellyben* szívem, tellyes életem halálra *hogy nem* rettegne (52). Ha rám *omlik* jay mint *el-bomlik* életem (52). *Csillagok szerző, Nap, Hóld építő* szent Isten (52). Lelkem ellen *kimelletlen* testem-is tusakodik (53). Mit kell tennem bűnös testem tőlem el nem vethetem, Ha *hizlalom búvát valom* még-is megh nem ölhetem (53). Mire valo *hangicsalo* engemet hivo szép szód (53, vö. Hangicsalván áldgya menynek földnek Urát 58). Engem szegényt *bűnös edényt* ha kegyelmedben *bé-vész* (53). *Nagy türhető* szent Isten (55). *Sebten sebhét* mint éles tör (55). Mint szárnyon járo bár mint *Ráro* el-röppüllyek (56). Itt *fuycs*,² öklözz, itt *köppölyözz*, bátor kemény irrel kötöz, csak örök életet *szörözz* (57). Setétségnek töriből, melly környül vett vala, ímé engemet *ki-völ*, oh mindennek Ura! (59). És ebben ne keressem *tsak* az én hasznomat (60). Ártatlan Bárány, nagy *epeségedben negyed* szód ez lőn nagy kísértettedben (61). A' *pállya-futást* mi-is el-végezvén (62).

Ebben a szövegkiadásban is akadnak — még pedig elég bőven — sajtóhibák. Ilyenek: Kemény ostorával hogy *fanyargat* téged (sanyargat, 37). Miglen *ki-vésedz* lelkem e' testből (kivészed, 43). Bűn testéből s-tömlőczéből *kiszabadít*-meg engem (ki szabadít-meg 52). Ha velem lész ő erős kéz... (ó, 54). — Homályos helyek: Engedd-meg ezt nékem, hogy a mit kedvelsz gerjedezev kérem... elnyerjem és *elköthessem* (24). Így a' nyavalyák-is szoktak orvoslani, lelkünket Istennek és meg-újítani (? 38). Had tselekedgyem minden szeretetből, Miglen kivészed lelkem e' testből, *Kereskedhessen* giráddal jó szívből (kereskedhessen? 43). Világ java s-ékes szava mosolyogván *fenyegeset*, amaz méreg lelki fereg bűn tételre édesget (fenyegeset? 53). Bár mindent távoly kerüllyek, kősziklák közt *fellen* üllyek (félen, félre? 56).

PROHÁSZKA JÁNOS.

¹ A Vasáry-féle kiadás lapszámát idézem.

² Olvasd: *sujts*.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar katonai nyelv. A B. H. jun. 27-i számában egy „ifju harcos” a harctérről írja a következő figyelemreméltó megjegyzéseket:

„A háboru 11-dik hónapját küzdjük immár, de ujságaink még mindig azt az elavult és rossz katonai nyelvet használják rendületlenül, melyet a honvédség fölállításakor részben a német nyelvből szolgailag lefordított kifejezésekkel, részben pedig rosszul gyártott szókkal az akkori tényezők sebtiben megalkottak.

„Nem terjedhetek ki e helyt a nevezett visszaéléseknek egész özönére. E soraim inkább csak az ujságok naponta használta téves katonai kifejezéseit kívánják leszögezni. E téves kifejezéseket a legcélszerűbben *három csoportra* oszthatjuk könnyebb áttekintés céljából. Az első csoportban a német szellemű, a másodikban a Helmecczi-elmetshi és a harmadikban az idegen kifejezések sorakoznak.

„Az első csoportban leggyakoribb és legfeltűnőbb a gyűjtő főnevek helytelen, németes használata. Mig a német a tömeget (embereket) egy oly zárt egésznek veszi, melyben az egyének csak nagyon alárendelt szerepet játszanak, addig a magyar a tömeget egyes, önálló egyének sokaságának tekinti. A magyar gondolkodás az egyént tehát a tömegben is kidomborítja. Hogy közelebb jussunk tárgyunkhoz, a magyar ember tüzéreket lát a Vérmezőn, mig a német csak tűzértséget. A németnél a tűzértség harcol, mig a magyarnál a tűzér.

Igy :

„Nem tűzértségi harc, hanem tűzérharc,

nem tűzértség felsőbbség, hanem tűzér felsőbbség ;

nem ágyuezred, hanem ágyusezred (az ezred tudniillik tüzérekből áll, kiknek ágyuik vannak) ;

nem tarackosztály, hanem tarackososztály.

„(Mint a B. H. nagyon helyesen írja) : nem gyalog-, hanem gyalogoshadosztály ; nem lovassági, hanem lovas-csendőr-kaszárnya.

„Nem ide tartozik, de a könnyebb áttekintés céljából ideszúrom a löveg és lövedék szó használatát. A legtöbb ujság ugyanis a tüzérgolyót még mindig lövegnek írja. Ilyenek olvasásánál fantáziám rendesen levegőben repülő ágyukat lát, amint nehéz testükkel az ellenséget agyonzúzzák. A löveg szó ugyan nem helyes, de jobb hiányában egyelőre használunk kell, még pedig mint gyűjtőfőnevet a tüzerfegyvereknek egy szóval való kifejezésére. A löveg németül Geschütz-öt jelent. A lapos pályájú ágyut, a lapos és meredek pályájú tarackot és a meredek pályájú mozsarat tudniillik a löveg szó gyűjti össze, mint tüzerfegyvereket. A löveg tehát fegyver, mig a lövedék a népies gyalog-, vagy tüzérgolyónak kitűnően megszerkesztett katonai szakmánya-kifejezése.

„Itt kell még megemlítenem a fegyver és puska szók helytelen használatát is. Fegyver (Waffe) kétféle van : tüzelő- és szálfegyver (blanke Waffen). Tüzelő fegyver a löveg és a puska (vagy karabély, pisztoly), szálfegyver a kard és a pika, dzsida. Így nem gépfegyver, hanem géppuska, nem gépfegyver-osztag, hanem géppuskásosztag.

„Ebbe a csoportba tartozik a lövészerkocsi is. Butterbrot magyarul vajaskenyér ; természetes tehát, hogy Munitionswagen csakis lövészeres kocsi lehet. Éppen így : Munitionstragtier — lövészeres-málhásállat.

„A második, a Helmeczi-elmetszi féle csoportból a következőket szabadon kiragadnom :

„Legmulatságosabb, de legborzasztóbb is a *hadtáp* szóval való visszaélés. A világ leggazdagabb arisztokratái egyike, édes magyar nyelvünk e fogalom megalakításánál is segítségünkre jött. De mi nem bízunk az ő segítségében, hanem oly idegen, rosszul lefordított német szellemű kifejezések után kapkodtunk, amelyekkel maguk a németek sincsenek még tisztában. De mi is az a hadtáp? A hadtáp, mint láthatjuk, egymagában semmit se jelent. A hadtáplálás azonban mindama cselekvény összessége, melyek egy hadsereg teljes el látására vonatkoznak. Így egy hadsereget nemcsak hussal és kenyérrel, hanem lövészerrel, ruhával, szappannal, gyógyítószerekkel és még sok egyébbel is táplálni kell. Ezeket a hadtápláló anyagokat a harcoló hadsereg mögött fekvő területre hordják össze. Ez a terület tehát a hadtáplálótér és nem hadtáptér. (Etappenraum.) Mint látjuk tehát, magát a cselekvényt, vagyis a hadseregnek a hadtáp-anyagokkal való ellátását hadtáplálásnak hívjuk. A német azonban itt már zavarba jön és mivel az Etappe szót nem tudja, vagy nem akarja igazítani, mint cselekvényt, már a Nachschubot használja. Ujságaink azonban az ilyen mondatokat: „Der Nachschub funktioniert grossartig“, mégis így fordítják: Az utánpótlás kitünően (nagyszerűen) működik. Helyes tehát: A hadtáplálás nagyszerűen működik. Az „utánpótlás“ különben még annyiban is helytelen, amennyiben az *után* a pótlásnál teljesen fölösleges. Előre pótolni valamit lehetetlenség. A „hadtápszászlóalj“ helyett pedig írjunk ezentul hadtápláló zászlóaljat, „hadsereghadtápparancsokság“ helyett pedig hadseregtápláló parancsokságot. [Egy-két lapban, pl. Az Ujságban igen találóan: *ellátó zászlóalj*, *ellátó tér* stb. — A szerk.]

Itt kell még megemlítenem a *pót*- és *pótló*-zászlóaljat is.

„A harmadik csoportban csak egy pár sorsüldözőtt, szegény magyar kifejezést szeretnék a napvilágra hozni. Olyanok ezek, mint eldugott faluban a szép leány; első látásra meg kell hogy szeressük például: a hadászatot, mint stratégiát, a hadászt, mint stratégiát, a harcászatot, mint taktikát, a harcászt, mint taktikust, az állóharcot, mint pozícióharcot, az arcbatámadást, mint fronttámadást, az arcvonalat, mint frontot, a lövészeret, mint municiót, a tarackot, mint haubicot és a hadműveletet, mint operációt.“

Hivatalos nyelvünk új korszakra virrad. Az új korszakot az a nagyszabású és — reméljük — nagyhatású emlékirat jelzi, melyet Vadnay Tibor osztálytanácsos intézett Sándor János belügyminiszterhez a hivatalos nyelv átalakítása ügyében. Mindenki érezte már, mennyit ártott a magyartalan s érthetetlen hivatalos stílus nemcsak édes nyelvünknek, hanem a magyar társadalom érdekeinek is. Legutolsó alkalommal is, júniusi számunkban, kifejezte egy újabb fölszólalás azt az óhajtatást s azt a reményt, hogy „egy jobb kor hajnalán“ hivatalos nyelvünk megmagyarítására is rákerül a sor, és íme: az óhajtatás már jóformán teljesült. Vadnay Tibornak annyira alapos és mélyreható s emellett olyan friss és meggyőző munkálata bizonyára termékeny talajra talál. Mihelyt a hivatalos tekintetek megengedik, beszámolunk emlékiratának tartalmáról.

Furcsa lelkesítés. A Néptanítók Lapja több számában jeles nevelő-emberünk [pedagógusunk] Kemény Ferenc ismertette azokat a háború folytán

fölhangzott német jelszókat, melyek a nevelésre s az iskolára is nagyfontosságúak (vagy mint ma lapjaink írják: elsőrangú fontosságúak), t. i. *Durchhalten, Ertüchtigen, Umlernen*. Ezeknek az ismertetése és fejtegetése nagyon érdekes és hasznos, ámbar nem tartanám helyesnek, hogy ezeket a fogalmakat most már mindig a német kifejezésekkel emlegessük; iskolai íróink erre úgy látszik nagyon is hajlandók. De már az ellen nyomatékosan tiltakoznunk kell, hogy nemzeti nevelésünk új céljait csupa idegen szóval tűzzék ki, ahogy Kemény Ferenc teszi a N. L. f. évi 28. számában. Ott ugyanis A jövő kulcsa c. cikkét ilyenformán fejezi be:

„Ime, néhány fontos dolog, amit nekünk *Umlernen* illik, *Umlernen* kell, ha a nagy leszámolás után magunkkal is lelkiismeretesen akarunk elszámolni [helyesen: lelk. el akarunk számolni].

1. *Szolidság*, azaz becsületesség mindenben és mindenkivel szemben.

2. *Szolidaritás*, vagyis az egyetemleges közösség érzése, tudata és gyakorlása.

3. *Organizáció*, tudatos és kitartó szervezkedés az egész vonalon.

Ime, ezek a mi szebb és jobb jövőnknek kulcsai.

Ezen a nemzeti szentháromságon és szent szükségleten [így!] tessék szüntelen gondolkodni, mert akkor elmondhatjuk, hogy Magyarország — lesz.”

Mondhatom, furcsa, nagyon furcsa dolog, ha ilyen szóval lelkesítenek bennünket egy „nemzeti szentháromságért”. Nemcsak ízléstelenségről beszélhetnénk itt, hanem már majdnem a nemzeti szellem iránt való érzéketlenségről. Nem nemzetibb a *szolidság* helyett csak *becsületességet* emlegetni? Nem egyszerűbb *szolidaritás* helyett a *közösség érzéséről* szólni? [Itt különben is általánosabb dolgot kellett volna említeni: a *kötelességtudást*. Ezt kell újonnan megtanulni s mindenkitől megkövetelni!] S végre *organizáció* helyett nem elég-e a *szervezkedés*?

A „szolidságnak”, a becsületességnek egyik első kelléke — s egyik s mertetője is! — a becsületes, természetes, világos, magyaros beszéd.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szűrpróba. Egyik dunántúli város iskolai jegyzőkönyvében — amelyet a miniszteriumból küldött számvizsgáló az áll. polgári leányiskolai felszerelések stb. állapotáról vett fel —, olvastam a *szűrpróba* szót. Hogy mit jelenthet, azt a mondat értelméből tudjuk meg: „A könyvtárakat sorbavéve sűrű *szűrpróbák* alapján meggyőződött arról, hogy...” A szűrpróba tehát a német *Slichprobe* betűszerinti fordítása.

M. HAMVAI ERZSÉBET.

Ez a csodabogar már régóta kísért. A Budapesti Hírlap egykor a napi hírek közt rőtta meg 1890. március 27-én. Ime itt van a B. H. érdekes cikkecskéje:

„*Szűrpróba.*” Nyájas olvasó, ha csak magyarul tudsz, ugyan ki nem találod, mit jelent ez a bolond gomba, melyet a fővárosi tanács természetelt a magyar nyelvnek néhai Bugát Pál hóbortosságaival trágyázott földében. Az iskolai igazgatók kapták a tanácsnak azt a rendeletét, hogy az iskolák gyűjteményeit a szakbeli tanítók lajstromozzák, az igazgatók pedig szűrpróbákkal kötelesek meggyőződni, rendben vannak-e a lajstromok. Nem tudjuk, ki fogalmazta a rendeletet, de otrombább germánizmussal már nem lehetett pellengérré állítani a magyar főváros tanácsának magyar nyelvérzékét. Van a német nyelv-

nek egy saját szava, a *stichprobe*, melylyel azt akarja kifejezni, hogy ha az ember meg akar győződni, rendben van-e valami, aminek az elejétől végéig való átvizsgálására rá nem ér, annak egyes kikapott részeit vizsgálja meg. Ami aztán így megállja a sarat, kiállja a próbát, arról azt mondja a német, hogy *hielt stich*. Ez a *stich* szó tehát világosan annyit jelent, mint próba, úgy, hogy a *stichprobe* tulajdonképpen csak nyomósított kifejezés. Azonban hivatalos stílusunk gyártói annyira benne vannak a németül gondolkozásban, hogy magyarán nem is tudnak semmit kifejezni. Lefordították egyszerűen a *stichprobe*-t is szűrpróbára, meg sem gondolva, hogy tulajdonképpen a németet sem értették. Hiszen a német sem akar próbát szűrni, hanem egyszerűen azt vizsgálja, kiállja-e valami a próbát. Magyar ember arra kötelezné az iskolák igazgatóit, iparkodjanak egyes próbákkal megállapítani, rendben van-e, amit vizsgálniok kell. Külömben a szűrpróba is az iramszarvas iskolájához tartozik. Neológusaink nem tudták, hogy az északi népek rénszarvasa németül *rentier*, hanem kijavították a németet *renntier-re* s ezt fordították le iramszarvas-ra. A német gondolkodás teljesen elfoglalja elméjüket s még ha botlanak is, németül vetnek bukfencet.

Dr. Kluge!

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Baksaméta. Régóta ismerjük e szót Apornak Metamorphosisából (331.): „*Baxamétának* híre sem vala... ha mondották volna az *Baxaméta* nótát, talán azt tudta volna, hogy Baxafalvára kell menni.“ Elsőnek Jancsó Benedek vetette fel (1903) minden megokolás nélkül azt a gondolatot, hogy a *baxaméta* a *passamezzo* régi olasz táncnévvel függ össze (Magy. irod. olv. 1: 167.). Majd Fabó Bertalan terjesztette tovább e rokonítást (1908) ugyancsak minden magyarázat nélkül (A Magy. népdal zenei fejlődése 206.). Végül Leffler Béla a Magyar Nyelvben (1909, 5: 127.) bizonyítani is akarta a *passamezzo*-ból való származást. Bizonyítását eme két újabb adatra alapította: „Nosza most nyomjad a *paskamélát*“ (Vásárh. daloskönyv) és „Nyomják háta megé az *Passamétát*“ (Enyedi, Historia reg. Tancredi).

El kell ismernünk, hogy Leffler jelentésbeli szempontból eléggé valószínűvé tudta tenni e rokonítást arra való hivatkozásával, hogy a régiségben néhányszor előkerül a „táncot, toborzékot nyom“ kifejezés. Az *ss > ks* hangváltozásra is hozott fel elfogadható analógiát: *passus > paksus*. Ámde azt elfeledte kimagyarázni: hogy mint vált a *passamezzo baksaméta*-vá? Már pedig, hogy idevágó régi szólással éljek — ez a *baxaméta-nótának* az ugor-dója, azaz fő-fő nehézsége, mert illetén hangfejlődést a magyar nyelv nem ismer. Az EtSz., amely átvette a származtatást, ugyan hivatkozik a Nyr. (42: 378.) nyomán ilyen analógiákra: *bukett > bukéta*, *banganett > panganéta*, *parkett > parkéta* stb., de hogy ezek éppen nem találnak a szóbeli hangváltozáshoz, nem szorul bővebb bizonyításra.

Én e nehézség miatt a *passamezzo > baksaméta* rokonítást már kezdettől fogva elfogadhatatlannak tartottam. Minthogy pedig a magyar táncnyelv történetével behatóbban foglalkoztam, természetesen nyomozni kezdtem a *baksaméta* állítólagos táncnév etymonja után is. Az első helyes útbaigazítást magánál Apornál találtam. A Metamorphosisnak azon a helyén ugyanis, hol a

baxamétát említi, nem táncokról, hanem hangszerekről beszél, közvetlen előtte sípot és trombitálást emleget. Ebből az a sejtésem támadt, hogy *baxaméta* igazában valami zeneszerszám, még pedig alkalmasint fúvóhangszer lehetett. Sejtélmemet erősítette egyrészt az a biztos tény, hogy a Metamorphosis verses kidolgozásában „*fújj baxamétát*” kitétel van, másrészt Monoszlai András apologiájának (1588) eme mondata: „Azon egy bordo szipot nyom” (333.), melyből világossá lett előttem, hogy a fenti „táncot nyom” kifejezés sem lehet akadály a *baksaméta* hangszer-voltának. Emellett föltűnt, hogy az Apor-féle *baxaméta-nóta* sem áll magában, mert teljesen megfelelő társai vannak az egykori *síp-nóta* és *hegedű-nóta* (NySz.) összetételekben.

Ezek után könnyen érthetően zenetörténeti forrásokat vettem elő s a régi muzsikaszerszámok közt kerestem a *baxamétát*. Nem is került nagy fáradságomba eredetijének megelése az olasz *bassamela* (eredetileg: *basso a mela*) egykoron divatos fa-fúvóhangszerben. Bővebb leírást nem találtam róla, csak annyit, hogy kisebbfajta fúvókészség volt, mely főképp a 15. és 16. századokban divatozott. Erdélyben alkalmasint a Báthoryak korában honosodhatott meg, akiknek udvara, mint ismeretes, erős olasz hatás alatt állott.

Erre a külön bizonyításra nem szoruló eredményre már régebben rájöttem. Legújabban pedig még mintegy betetőzőül Czégei Vass György naplójában (1690. okt. 31.) a következő, minden esetleges kétséget eloszlató történeti bizonyásra akadtam (102.): „Ím szintén érkezik [Thökölynek] hatvan-ezer török segítségére, és mihelyt érkezik, mingyárt harcznak megyen, napestig mind fútatván az *paksamétát*”. A *paksaméta* (< *baksaméta*) fúvóhangszer-voltához ebben az adatban semmi kétség sem férhet. A napló kiadója Bárczy O. közlése nyomán egészen helyesen utal olasz eredetére. Megjegyeznivaló azonban, hogy itt — harcról lévén szó! — alig vehető eredeti kicsiny fásíp értelmében, hanem valószínűen már átvitt az alkalmazása: valami élesebbhangú fúvószerszámot, talán tárogatót jelent.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Népetimológia. A Szófejtő szótár szerzői azt írják a *bazsa-rózsáról*: „Nézetünk szerint a 16. században népetimológiával keletkezett a régebbi m. *basal*, *basal-rózsa* szóból.” Ugyanígy magyaráztam én is, már 1876-ban említettem a népetimológia példái közt a *tubarózsa* társaságában (Müller M. Újabb fölolvásai a nyelvtudományról 562). Minthogy ennek a híres, de most már nem igen olvasott angol munkának a fordításában több ilyen népetimológiát is összeállítottam s ezek most is érdekelhetik olvasóinkat, újra közlöm itt mindazt, amit akkor az 561—569. lapokon közbeiktattam az eredeti szövegbe.

A *huszárról* ki nem hiszi, hogy valamiképp összefügg a *huszas* számmal? Ha Sárosy Gyula azt mondja:

„A huszár név onnan ragadt a huszárra,
Mert egy halálának mindig hús az ára”,

ez szép költői játék. De már a tizenhatodik században Verancsics komolyan a húsból magyarázta, s evégett azon adathoz folyamodott, — mely az 1458-iki szegedi gyűlés határozataiban fordul elő,¹ — hogy régente minden hús jobbágnak kellett egy banderistát kiállítani. — Pedig ha a nyelvész megtekinti

¹ L. Kaprinay, Hungaria Diplom. 2:40. V. ö. Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei.

e szót, már az *-ár* végzet gyanússá teszi, mely eredeti magyar szavak végén korántsem oly gyakori, hogy olyan újkeletű szónál, minő a huszár,¹ előfordulhatna. S csakugyan, a *huszár* szónak semmi köze a *húsz*-hoz, mert nem egyéb, mint a kalózt jelentő olasz *corsaro*, mely az illir *gusar*, *hursar* közvetésével és „könnyű lovas” jelentésével jött át a magyarba.²

A magyar népetimológiának legszebb példája a *tubarózsa*, mely eredete szerint éppenséggel nem jelenti a galamb rózsáját, hanem gümös növényt (latinul *tuberosa*). — A *basarózsa* sem basa rózsája, mint talán sokan képzelik, hanem *bazsalrózsa*.

Angolna helyett előfordul *ingolna*, mert a fürge állat nevét a népetimológia az *ingani* igével hozta összefüggésbe. Sőt *oroszlány* helyett *oroszeleányt* is mondanak, pedig török eredetű szó.

A *káposzta* szintén kölcsönvétel, de a nép onnan magyarázza, hogy ‘Káp hozta’.³ — A *kajszí* barack neve török-eredetű, de a nép néha *kajszin* baracknak is mondja, mintha a jelző a gyümölcsnek színét határozná meg. — *Koszmácska* pedig drasztikus átalakítása a szláv *kosmatka* (v. *kosmača*) növény-névnek.

Hódbojgu (*holdbolygó*) eh. *hóbolygó*, mely ugyanaz a szó, ami *háborgó*.

Egyház eredete szerint szent házat jelent, nem pedig egyet (l. Nyr. 1:69), ámbár pleonazmussal mondjuk *szentegyház*, és kátékban *egyház* az egyedül üdvözítő, egységes vallásra van magyarázva. — Ugyanaz az előrész van az *Egykő* helynévnek (németül is *Heiligenstein*), de a nép, hogy az első szót érthetővé tegye, *Hegykőt* csinált belőle.

Ilyen változtatásokra azonban, mint már első példáink mutatják, a népnyelvnek leginkább idegen szavakban van alkalma, ezeknek sokszor igyekszik otthonosabb és némileg érthetőbb hangzást adni. Elég ismeretesek az olyan furcsa elferdítések, minők a *Likistán* vagy *Lik István* huszárok (*Lichtenstein*), *rexumhancellária* (*rechnungskanzlei*), *Áziliom* (e h. *Elizium*, v. ö. *el-ázni*). A *milly-gyertyát*, mely *főltalálójától*, *Milly-től*, vette nevét, népünk összetévesztette a *milch* szóval (a dunántúli németeknél *milí*, *müli*) s elnevezte *tejgyertyának*; e tévedést természetesen a szín is elősegítette.

A svéd *kyrkoherde* (*kirchenhirt*, egyház pásztora) átmert a finn nyelvbe, de a finnben *herde* ismeretlen szó, s azért az ismeretes *herra* szót téve helyébe azt mondták *kirkkoherra* (egyházúr).

A népetimológia magyarázatai sokszor egész mondákat szülnek. Így a *Munkács* nevet a névtelen jegyző munkából magyarázza, s ebből azt követ-

¹ Először 1481-ben fordul elő; Pray: Annales Hung. 4:184. [Most a 15. századnak első feléből is vannak adataink, l. OklSz. és Nyr. 6:24.]

² A magyarból terjedt aztán el minden európai nyelvbe és hadseregbe; s ámbár a szónak olasz eredete régen ki van mutatva, még tudományos könyvekben is újra meg újra találkozunk a húsból való származtatással; így legújában Hovelacque, La Linguistique“ c. könyvében, 17. l. Sőt Sayous („Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois”, Paris, 1874. 41. l. jegyz.) azt mondja: „M. Miklosich fait venir *huszár* de *gusar*, ce qui n'est guère admissible: *huszár* a en magyar un sens déterminé (un soldat sur vingt), et c'est de là que vient sans doute le slave *gusar*.”

³ Erdélyi: Népdalok, I. 137: „Itt a jó tál étel, az áldott káposzta, Melyet országunkba Káp nevű úr hozta.” L. Thewrewk E. Helyes magyarság elvei c. könyvének Nyelvérzék és népetimológia főíratú cikkében.

kezteti, hogy a honszerző magyarok ott fáradságos munkájuktól kipihentek, pedig akkor még maga a munka szó sem volt meg a magyarban, csak később kapta a szlávból. És úgy látszik, igaza van egy barátomnak, hogy csak ez az etimológia és *Ungvár*-nak *Ungar*-tól vagy *Ungar*-nak *Ungvár*-tól való származtatása indította névtelen jegyzőnk arra, hogy a magyarokat északról költözteti be hazájukba; mert különben éppenséggel nem valószínű, hogy azelőtti délkeleti lakóhelyükből, az Erdélytől keletre lakó hatalmas pecsenegeken áttörve, elmehettek volna észak felé.

Ha a Pannonia megvételéről szóló régi ének szerzője *Dézs* nevét onnan származtatja, hogy a diadalmas magyarok hálájukat háromszoros *Deus* kiáltással fejezték ki, ezen a tudákos etimológián legfőlebb mosolygunk. De ugyanazon éneknek még ma is elhiszik, ha *Kelenföld* és *Télieny* nevét onnan magyarázza, hogy a magyarok „Az Kelen földén *álkelének*, Az Tetemben *föltelének*“ (azaz föltetszőnek, föltünének). Pedig az előbbi névnek még ismerjük eredetibb *Krenfeld* alakját, mely mindjárt elárulja az idegen eredetet.

A *Lopuncs* (ma Lapincs) folyó nevét a névtelen jegyző onnan magyarázza, hogy a magyaroktól úzott rómaiak (sic!) *loppal* keltek át rajta.¹ Pedig a név szláv-eredetű s már 865-iki forrásban *Lapenza* alakban fordul elő.

Menu Marot nevét (*Mén Marót*) a névtelen jegyző arra magyarázza, hogy sok felesége volt.

Erdélynek német *Siebenbürgen* neve félreértésből támadt. Tulajdonkép *Sebenburg*-nak (Szebenvárnak) nevezték, mert Szeben volt az első német gyarmat. A népetimológia e nevet érthetőbbé tette azáltal, hogy *Siebenbürgenre* változtatta, s ennek következtében aztán a tartománynak címerébe is hét várat vettek föl.

Legtöbb alkalma van a népetimológiának a helynevekhez fűzni mindenféle magyarázatot, s ezekből aztán majd minden helységben a legtarkább mondák keletkeznek. Így *Veszprém* nevét a monda onnan magyarázza, hogy mikor Gizella királyné a híres veszprémi egyházat építtette, melynek most már csak egyik kápolnája van meg, elfogyott a pénze, de ő azt mondta „*vessz prém!*“ s eladta drága prémes öltözetait és ékszereit, hogy csak befejezhessék a megkezdett szent épületet.

A német népetimológiának legismeretesebbek következő példái. Az *armbrust* „íj“ szó most egészen német összetételnek látszik az *arm* „kar“ és *brust* „mell“ szavakból, pedig a középkori latin *arcubalista*-ból van elváltoztatva. A *weichbild* szóban, mely a határt, helység határát jeleli, az első szó nem *weich* „puha“, mint első tekintetre látszik, hanem a latin *vicus* változata. *Maulwurf*, vakond, a mostani nyelvérzéknek a. m. „szájjal hanyó“, pedig eredete szerint a. m. „földhanyó“ mert első része a *molle* „föld“ szó változata. *Braue* vagy *Augenbraue* (szemöldök) helyett, mely a szanszkrit *bhru* s a görög *ophrys* szavakkal azonos, sokan azt mondják és írják *augenbraune* és így barna színével hozzák összefüggésbe.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szülesség, szülesség, szülesség (MTsz. és NyF. 33 : 20) a Dunántúl nyugati felén járatos tájszó 'takarmány, termés' értelmében. Úgy látszik, Erdélyben is megvan; ezt abból következtetem, hogy Brassai S. is él vele: „Ime,

¹ „Latenter transnataverunt.“ [An. inkább a csapda-féle jelentésű *lappancs* szóra gondolhatott. L. most Melich J. Nyr. 33 : 128, 310.]

ismét minő gazdag szülesége azoknak a jellemvonásoknak...“ (M. Akad. Értesítő nytud. oszt. 1:372). Kresznerics is idézi a *szülességet* 1772-ből, Vajda Sámuel munkájából. A NySz. nem említi, pedig a 17. századból is kimutathatjuk 'takarás, aratás' értelmében: „Hogy népének lovai... tikkadt-ságukból pihenhetne s az szüleségnek idején szolgálhatna...“ (Szalárdi: Sirmas krón., MKtár 68:38). A palóc vidékek ugyanezt a kifejezést *szüls* alakjában használják, és Simonyi nézete szerint ebből lett a *szüleség* az *eleség* analógiájára (NyK. 24:136). CzF. és Kreszn. is a *szül* ige származékának tartja, s emellett szólna némileg Jókainak köv. helye, melyet Ballagi Mór Teljes Szótára idéz: „*Felszül*: jobb, szerencsésb karba helyez. Ha a most meglevő koldusokat ma rögtön felszülne vmi hatalom más vmi állásba, holnap újak lépnének az elhagyott állomásokba (Jók).“ Nem tudom, népryelvi kifejezés-e ez, elég távol áll a *szül* igének rendes jelentésétől. Nézetem szerint a *szüleség* nem ebből az igéből lett, hanem a *szlovén silje* (*selje, sel*) 'vetés, gabona' szó rejlik benne, a *szüleség, szüls* alakokat pedig a rokonértelmű *eleség, élés, termés* analógiájára vette föl.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Szépike. Bozóky I. Tavaszi Virágok 1805-re c. antológiájában olvasom (40. l.): „*Szépíró* lehintett Ezernyi bájt belém“; ehhez a sorhoz következő jegyzet van fűzve: „Örömmel hozom itt újra életre ezt az eredeti kedves Magyar nevet, melyet egynehány 1600. táji Levélben gyönyörűséggel olvastam. *Szépi* vagy *Szépike* mindegy; és minden bizonynyal a' Római Pulcheria lett Magyarrá benne.“ Farkas Ferenc Kotzebue Szindarabjai c. elbeszélés-gyűjteményében (1810) újra megkísérli felelevenítését, de, úgy látszik, sikertelenül. Szótáraink nem ismerik. Ha sejtelmem nem csal, itt Bozóky csak a régiség köpönyege alá igyekszik bújni az újítás vádja elől. Akik a levél-tárakban búvárkodnak, dönthetnék el kettőnk igazát.¹

SIMAI ÖDÖN.

A monda ige régi szerkezete. Melich J. a kódexekben számtalanszor előforduló *monda* (*úgymonda*) igealakot hibásan tárgyas ragozású jelen időnek értette ('mondja'). Ezzel szemben már a Nyr. szerkesztője megállapította, hogy ott a *monda* alak tárgyatlan ragozású múlt idő (l. Nyr. 42:281). A NySz. 17. századbéli írókból is idézi ezt a szerkezetet, de talán nem érdektelen megemlíteni, hogy még egy 19. századi írónknál is előfordul, Aranyosrákosi Székely Sándor eposzában (A Székelyek Erdélyben, 1822). A II. ének vége felé azt írja: *Igy mondott* és borkorsót ingatva kezében sorra adá. A III. énekben ugyan a Magyar Könyvtár-beli kiadás (406:36) ezt adja: „*Mondjátok*: Éjszakra! jöttünk honszerzeni erre“, de a hatméretű vers kétségtelenné teszi, hogy ez a helyes olvasat: *Mondjátok*...

VÁRÓ GEDEON.

Mennél — annál. „A hős dicsősége *annál* nagyobb, a *mennél* kisebb az ellenfélé, aki orvtámadással sülyesztette el a buvárhajót és vitéz legénységét“ (B. H. 1915. IV. 9. 11). A *mennél* kötőszónak erre a ritkább, összetett alakjára a MKötőszók c. munkám is (3:214) idéz három-négy példát régibb s újabb forrásokból. Hozzájuk adhatjuk még a következőket: A' *mennél* hamarabb, *annál* jobb (Gaal Gy. A tudós palóc 3:48). Elhajtottunk Churzukra is, a *mennél* föllebb már emberi lakás nincs (ezt is a B. H.-ból jegyeztem ki, az

¹ A régiségben is előfordul *Scepa* nőnév. Vö. még *szépíke* MTsz. — A szerk.

1895. május 29-i tárcából). Ez utóbbi példában *a mennél* a. m. *amelynél*, tehát vonatkozó névmás gyanánt szolgál. Ez hamis analógia, mint viszont néha előfordul *mennél* helyett *melynél*, pl. „Ezen történeten *annál* szívesebben örvendek, *melynél* inkább fájdalom az elvetemedett papság miatt megromlott erkölcsöket“ (Kaz. L. 2 : 188; más, régebbi példák MKszók 3 : 215). Néha meg a *mennél*, *mentől* kötőszó fordul elő fölkiáltásban a kérdő *mennyivel* helyett: Ha az kisedd állatokra ily gondod vagyon, mentől nagyobb leszen az embe-
rekre! (Lépes B. Pokol tükre 2 : 14; így Pázmánynál és Faludinál, l. MKszók id. h.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A -só -ső-képzős melléklevelek fokozásához. Igen érdekes jelenség nyelvünkben a -só, -ső végű melléklevelek fokozása. Az *alsó*, *felső*, *belső*, *szélső* stb. mellékleveleknek középfokok szabályosan -bb-vel képződik, de a felső-fokok képzésében már nagy ingadozást tapasztalhatunk. Mind a régi, mind a népnyelvben van: *legalsóbb*, *legfelsőbb*, *legbelsőbb* stb., de van: *legalsó*, *legfelső*, *legbelső* stb. is. A nyelvtanírók szabályai sem igazítanak el bennünket pontos útbaigazítással e tekintetben.¹

Ezek közül a melléklevelek közül talán az *első* és *utolsó* a legérdekesebb. Ezeket mai nyelvhasználatunk úgyszólván középfok nélkülieknek érzi. Szinte úgy érezzük, hogy e szóknak jelentése kizárja a középfokba való helyezést, hogy *elsőbb* és *utolsóbb* nem lehet. Csaknem határozottan kimondhatjuk azt is, hogy felsőfokuk — legalább ma — mindig -bb nélkül van s hogy a régi nyelvben is ritkán fordultak elő az ilyenek: „*Leg utolsob* órája vala a napnak, vegrőbb pertzentése“ (Meny. Lámp. 98). „Egyike a *legelsőbb* s legtehetősebb polgároknak“ (l'un des plus riches... Kaz. Munk. I. 87).

De az *elsőbb* és az *utolsóbb* is előfordul, sőt régebben eléggé járatos volt, mint következő idézeteink mutatják: Nézd el a világot, nem *elsőbb* ott egyik, mint a másik (Abonyi: A mi nótáink 2, 29). De volna annál *elsőbb* dolgunk is (Arany: Arist. 2 : 320.). Soha *elsőbb* nagio b hatalmasb nalamnal nem volt ez en szent atiam (Mel: Ének. 8., NySz.). Mondjon le egy férfiról, kinek birtokához Marwoodnak *elsőbb* és több jusa van (Ihre Ansprüche auf einen Mann aufzugeben, auf den Marwood die ersten und stärksten hat. Kaz. Sarah 113.) Monda az *elsőbb* (versetzte jener. Kaz. Diog. 206). En nalam sem *elsőbb* sem *vtolsob* isten ninczen (Mel: SzJán. 35.). — Mindenectől *vtolsob*: omnium novissimus (MünchK. 89). A mentől *vtolsob* akčat: novissimum quadrantem (uo. 142). Mindeneknél *vtósob* légyen (Kár. Bibl. 5 : 40.) Amaz *utolsob* hivatalos munkások (Zvon. Post. 1 : 404). Sanctorum minimus, a keresztények között *utólsób'* és *kiseb'* (Pázm.: Préd. 59. NySz.). Az *utólsób* gondolatok gyakorta jobbak az *elsőnél* (Pós: Igazs. I. 491). *Utolsob* a mi fele-barátunkhoz való szeretetünk a mi Istenünkhez való szeretetünkénél (Ker: Préd. 32., NySz.). A te összehasonlításod a Vízhardóval, mindenkor az *utolsóbb*-nak ad *elsőbbséget* (So fällt die Vergleichung zwischen dir und dem Wasser-träger allezeit zu Gunsten des letztern aus. Kaz: Diog. 160). Monda az *utolsóbb* (= az utóbbi, Kaz. Reg. 142). Az *elsőbb* eléggé közönséges, de az *utolsóbb*, én legalább úgy hiszem, sohasem volt való (Le premier est assez ordinaire; mais je crois que l'autre n'est jamais sincère. Kaz. Roch. 197).

¹ Erről már írtam Legfelső és legfelsőbb címen (Nyr. 42 : 372—374).

Érdekes az is, hogy a régi nyelvben az *elsőbb* és *utolsóbb* középfokok még továbbképzett és ragozott alakokban is járatosak voltak: *elsőbben*, *eggyelsőbben* (primum, zuerst), *elsőbbség* (primatus, vorrang), *utolsóbbszor* (postremo, endlich). Pl. Elsőbben deákul, most pedig magyarul (Illy: Préd. I. Előb. 1., NySz.). A keresztes mezejét ott hagyván egy elsőbben Fejérvárra takarodik (ErdTörtAd. 4:292). A ki ennek (a pápának) nem adgya az elsőbbséget, vagy tellyességgel istentelen, vagy a tudatlanság fenekére nyakra-főre esett (Pázm: Kal. 1766. 785., NySz.). Utolsóbbszor ez is végeztetett (ErdTörtT. 1:94). — Ezek közül az *elsőbbség* ma is általános használatú az *elsőség* mellett, amely a régi nyelvben is igen gyakori volt, mintahogy az *elsőbben* mellett az *elsőben*, *elsőbe* is (l. NySz.).

Az *elsőbb* mai napság is megvan a népnelvben, de mint határozószó (= előbb, először; *elsőbbet* alakban is előfordul, l. MTsz.), míg az *utolsóbb* ma ismeretlen. Már a CzF.-féle nagy szótár is különbséget tesz az *első* és *utolsó* fokozásában, mert míg az *első*-nek minden fokozott alakját ismeri, addig szerinte se *utolsóbb*, se *legutolsóbb* nincsen: „*Első* fokozást is fölvesz: *elsőbb*, *legelső* v. *legelsőbb*, *legeslegelsőbb*. Én *elsőbb* vagyok náladnál. Köztünk ő a *legelső*.” „*Utolsó* v. *utolsó* fokozva: *legutolsó*, *legeslegutolsó*.”

PROHÁSZKA JÁNOS.

EGYVELEG.

Nyelvészek a fogolytáborban. Már 1914 őszén fölmerült az a terv, hogy tudósaink használják föl tanulmányaik céljára a fogolytáborainkban összegyűlt finnugor, török s egyéb népfajokat. Eleinte a járványok hátráltatták a dolgot, de mihelyt f. é. június közepén megjött a kormány engedélye, három kiváló tudósunk őszbe csavarodó hajjal, de ifjú lelkesedéssel fogott a munkához és semmi fáradságot nem sajnált, hogy nemzeti tudományunkat új kincsekkel gyarapíthassák. Munkácsi Bernát az esztergomi fogolytáborban votjakkal foglalkozott (köztük még pogányok is vannak: *vuž ud-murt*, 'ó votjákok'), rengeteg népköltési és szótári anyagot gyűjtött s a többi közt megállapította, hogy a *votják* földön *Magyar* nevű család és ilyen nevű helység is van (talán a Magna Hungaria nyomai). Kúnos Ignác krimi tatárok és baszkrok nyelvét tanulmányozta meglepően gazdag eredménnyel, július közepe óta pedig a csehországi égeri táborban kaukázusi tatárokat és misereket vallatott. Vikár Béla az esztergomi táborban különféle georgiai nyelvjárásokkal ismerkedett meg. Mindezek a kutatások hazai nyelvtudományunknak örvendetes gyarapítására szolgálnak.

Ügyes fogalmazás példája. Egyik harctéri ezredünkben a tél folyamán egy kis nyomtatványt osztogattak, mely vitézül küzdő katonáinknak talán derült pillanatokat is szerzett. A nyomtatványt itt mint az ügyes fogalmazás példáját közöljük, mert bizonyára nem csekély ügyesség kell hozzá, hogy ilyesmit kieszelhessen valaki.¹ A nyomtatvány a következő levelet foglalta magában:

¹ A múlt század első felében divatban voltak nálunk az efféle elmeszülemények.

(Szibéria), 1914. november 17.

Kedves Szüleim!

Sajnos, hadifogságba kerültem én is. Az oroszok igen derék emberek. Nem igaz, amit otthon híresztelnek róluk, hogy rosszúl bánnak a hadifoglyaikkal. Szibériában vagyok. Lakásunkban rendesen fűtünk; azért mindig jó meleg a szobánk, künn bármily dermesztő a hideg és fagyos a világ. Valamennyiünk fekvőhelye tiszta és puha. Nem úgy mint a táborban, ahol nem volt más, mint a hideg és nedves föld. Enni és innivalót, valamint dohányt is bőven kapunk. Ne gondolják Szüleim, és ne aggódjanak, hogy bármit nélkülözünk és szükségét szenvedünk. — Napról-napra pusztul szívünkben a bánat. Szórakoztatásunkról gondoskodnak az oroszok és néhány fogolytársunk. Akasztás, éhhalál, pestis, kolera vagy tifusz mind-mind ismeretlen fogalom minálunk. A körülményekhez képest jó a sorunk. Az itteni viszonyok mérlegelése után nem hiszem, hogy most otthon jobb dolgom lehetne. Az a tudat is boldogít, hogy viszontláthatom Édes Szüleimet és ismerőseimet, mert a halál fiai csak az ütközetben voltunk, míg itt előzékeny gondoskodás tárgyai vagyunk a legkisebb panaszkodásra is. Kérem azért Édes Szüleimet, hogy ne aggódjanak értem.

Üdvözlét!

Mirkó.

* Az első, harmadik, ötödik stb. sor olvasandó!

Az y képző a nyelvújításnak egyik furcsasága volt: *-n* és *-l* végű igékből és *n*-végű határozókból úgy képeztek főnevet, hogy *y*-t tettek hozzájuk. Egyik első ilyen képzés volt Kazinczy *kivány*-a a *kiván* igéből eh. *kivánság* :

A szép nyomtatás kíványt támaszta bennem azt megvenni (Kaz. Munk. 3:33, Pály. 33). Akarám látni, mint elégíti ki kíványaimat (Pály. 327). Kebled legmerészebb kíványai teljesedve lesznek (die kühnsten Wünsche deines Herzens, Kaz. Regék 215). Az ötlet kívánnnyá, a kívány feltétellé (ein Einfall zum Wunsch, ein Wunsch zum Vorsatz, Emilia 37; így még a Sallustius-fordításban 91, 144, 155). — Utána Kazinczy Gábor is használta: „Lelkiismeretes ismerője művészete legparányibb szabályainak, képes vala legszigorubb kitványait kielégíteni“ (Tudománytár 1841. 9:327).

Helmezy alkotta aztán a *talán-y*-t, az *általán-y*-t és a *nyilván-y* szót (ezt főnévi és melléknévi értelemben használták egy ideig, l. NyUSz.), Szemere pedig a *botrány*-t ebből: *botrán-kozik*, a Fogarasi *botránk*-ja helyébe (l. NyUSz.). Vitkovics a *rimán-kodik* igéből vagy talán a borsodi *rimán-ság*-ból *rimán* csinált (Munk. 1:33): „Hadd ottan új kedvesednek ölelgető karjait — kevesig — a megvetettnek halljad *végrimányait*!“ *Általán*-ból lett *általány*, *átalány*. „Az *idén* szóból készült *idény*“, mondja Jósika, ennek az alkotója, „szébb és lágyabb, mint az *évszak* szó“ (l. Nyr. 27:117). — Az *-ly*-végűek közül legrégibb a *segél-y* (1772, Bessenyei), a *vetél-y* (1783), a *tökél-y* (1792¹) és a *vi-szál-y* (1806. NyUSz.). Aztán következett a *munkál-y* (Szemere), *beszél-y* (Bajza)

¹ Ezt Kazinczy magának tulajdonítja. Igaz, hogy ő hozta divatba, l. pl. Cic. 72, Pyrker V., Glottomachusok LXII. sz. 3.

és *kimél-y* (CzF.). — Az eddigiek egyúttal hangzásukkal a *dagály*, *veszély*, *ás-vány*, *vetemény*-félekhöz kapcsolódtak s azért terjedt el egy részük olyan könnyen. De alkalmazták az *-y* képzőt olyan *n*, *l* végű szókön is, amelyekben ezt a mássalhangzót rövid hang előzte meg: *közöny* — a *közön-séges*-ből (1807), *zuhany* (1830 tájban), *villany* (1831, Kunoss), *különy* (individuum 1836 Kunoss), *kétely* (talán Eötvös Józseftől), *hasony* (meg hasonlítás, Sárosy Gyula, Abafi kiad. 290), *jeleny* (jelenség, uo. 289), *sikoly* (*sikol-t*). — A versbeli metszetet Döbrentei *piheny*-nek nevezte el ilyen megokolással: „A kis *piheny* szó is akarná magát mentegetni. . . Mert menek, mensz, *men* után van *meny*, menyasszony, menny; *sző*-ből lőn *Szöny* falu, . . *un* ada nevet *Uny*-nak; *zuhan*-ból álla elé nem régiben *zuhany*, és nem sokkal előbb *villan*-ból *villany*“ (id. NyUSz.)! — Egyeseket, minő pl. *hiány*, *magány*, *verseny*, *viszony*, *heveny*, másképp lehet magyarázni, a *hiányos*, *magányos*, *versenyes*-félekből való elvonással, ahogy Szily K. magyarázta Nyr. 9:158.

SIMONYI ZSIGMOND.

Nemzeti betegségek. Igen természetes elnevezések azok a betegség-nevek, melyek onnan erednek, hogy az illető bajok valamely nép körében támadtak vagy általa terjedtek el. Már Pápai Páriz F. említi a hagymázról: „Egyéb nemzetek híják *magyar nyavalyának* v. *magyar hideglelésnek*, mivel-hogy elsöben Magyarországról áradott Német s egyéb országokra, Komáromnál esék a német táborba és felette sok nép hala meg miatta“. (L. Nyr. 11:472). — A *német hast* Zsilinszky Mihály Apor metamorphosisának köv. helyéből magyarázza (Magyar Szalon 2:646): „Nem vala akkor vajas étel, hanem igen szalonnás magyar étek valának; mert mikor a német Erdélybe jöve, az mely magyar németnél ebédén volt, rendszerént elcsapta a német étek az hasát, úgy hogy alig tudta megállítani“. — A vérbajt már a 16. században *francu*-nak vagyis francia betegségnek nevezték. Dugonics ilyen szólásmódot említ: Ragados, mint a *Francia fene* (Péld. 1:229). — Az *angol kór* (rhachitis) „valószínűleg csak azért, mert angol orvosok írtak legelőször 1620 körül e gyermekbetegségről“ (Erd. Múz. 13:277). — Az influenzát *muszka náthának* is nevezték, mert arról az ellenséges földről támadt egykor ránk ez a járvány.

LAKATOS JUSZTIN.

NÉPNYELV.

Beszélgetések.

(Füzesabony.)

Nincs má benne egy csépp sè víz!

Át sè lépem többet a küszögikét!

De, hogy elfogytak a katonák!... csakhogy ép hullonganak,... pedig eddig hogy tele vót velik a zutca!

Szaladgálok, mint a *Cobor agara*, fűhöz-fához.

Csak egy maroknyi vizi vót a tekendőbe.

Koptató: má magába horgya a nevit, koptat a búzából, kevesebb lész.

Mikor már kevés van a tálban, azt mondják a gyerekek: No, má itt kapadoznýi köll, mer nem jut!

A szép nagyszemű babra mondja az asszony: — Csak olyan vót, mint akit szemén szédnek össze.

Nem vóna rossz jány, de az annyára való nézvést nem vészik el. (Veszekedős természet az anyja).

Teji hajintotta hangjával a templomot! (a kántor). — Nem vót szép a szava, mer nagyon részkettette.

Szomszéd asszony a fal tövében egymagában üldögélő öreg emberhez átkiált: János bácsi, tán ide se' gyön most? — Minek mennék? — Hát csak! Jobb lesz itt. Maj hamarabb elmegy az idő fölétté! — Az asszonyra halkan rászól az ura: Hogy neked nincs maradásod! — Minek lenné? Hagy-győjjön ide. Jobban felejkézik. — Az? Még aszt is irigyl, hogy én itthol marattam! Aszt akarná, hogy mer az ő fja oda vaⁿ, má az egész világ hadd menné. Nem hisz amma se' Istent, se Szűz Márájt! Aszszerezné, ha a föld is elveszné, mert az ő fja odaveszett (a háborúban).

Két ezer tót katonát szállásolnak el a házakban. Az asszonyok nagyon haragszanak rájuk, mert tetvesek. Meg „olyan sunyita emberek! Nem szónak ész-szót se, megülnek, oszt este részegén gyönnék haza!” — Összeröfönt a sok asszony, ők ezt nem tűrik, ők nem „csúnyitattyák el a házokat! Sosé vót az ő házokba bogár!” S egypár kardosabb asszony „elövétté” a vendégjét: „Hallja-é, lelkem, nem akarom megsértenyi, de aggya ide az alsóhummit. Inkább kimosom. De a házomat bebogarasítanyi ús-se hagyom! — S nagy undorral kimosták. Csak azt sajnálták, hogy a katonák feje is a kezük alá nem kerülhetett.

NÁSZAI ERZSÉBET.

Szólások.

Kiháringájo a nyakábú (elhárítja magáról a felelősséget). — Lackó a hátáro út (lusta). — Tartszabással van (fél tőle). — Azelőtt még is untak, mos' még má kívánvo se' látnok. — Ném kapott szerettirevalót (olyan leányt, állatot, tárgyat, amilyent szeretett volna). — Szemeszöktibe (nyíltan, egyenesen a szemébe) megmond, pl.: tán még se' köllött vóna éppen szemeszöktibe megmondanyi. — Megfázította magát (megfázik); pl. Tē Julcsi! még ne fázidzd ám osztán magad. — Eszēmbe kottyan (eszembe jut). — nēm meginyi való embér az ojan. — Èk kis buzát kirt *uj fejibe* (hogy majd az idei termésből fogja megadni). — Főrászták az abroszt vagy összerászták a babaruhát (összevesztek). — Ugy áll, mind a gérád! (szilárdan). — Fijatal korábo ja falat is átugrotta, mos még a gérádot se' birgya. Mondják az olyan emberről, aki fiatal korában „kikap” (kikapós) volt. — Eleveⁿ görcsöt köt valami jószágon. (A beteg, leginkább vizelni nem tudó állat felett az ostonon úgy köt görcsöt, hogy az, ha az oston két végét meghúzzák, eloldódik). — Luca-naptyánn fijas-kukoricát kő annyi ja tyukoknak, hogy tavaszszá korán tojjanak. Fijas-kukorica: két-három cső összenőve. — Példabeszéd: éviszik a kutra, de szomgyan gyün vissza. — Èb minⁿ firhő, haⁿém kirik; èbenn mulik, hogyha kirik. — Káromkodások: Part üsse még! Patvar vigye jel! Veszett nyul margya még! Te kujon-najsára való! Kuttya fitta fogantatta!

(Orosháza).

BENKŐ ISTVÁN.

Jó helyre tenném, nem bukna fel benne senki (eltenném láb alól).
 Hát ha annak kivan hatra, akkor mindenkinek.
 Alig hogy a félarcát megborotválom, — hát *ötvenöl* (rókázik).
 Az anyád köcsögít! (Eufémisztikus — metaforikus káromkodás).
 Semmi bajunk, ha jóllakunk. (Jól vagyunk).
 Szegény kabát: ide-oda hordozzuk. Nincs helye, mint az igazságnak.
 (Az éles szél:) Az anyjáról jó (nem *fű*!) [A „miért”-emre zavaros válaszlaz: „Mert a Mátra felől fúj”].

(Hogy van? kérdésre): Csak, ahogy a bolhák hagytak (úgy látszik a sertésstenyésztőktől ered).

Elküldeni Törtelre (eltörni) [Törtel szomszédos falú].

El vagyunk keseredve, mint a liptai túró.

Sék a jé, — már eltűnt. [A „Dicsértessék a Jézus Krisztus” trefás rövidítésével: annyi idő alatt, míg kimondhatni ~, eltűnt].

Megjarkája dolog. („Megjárja” dolog, elfogadható).

Nem muszáj. Ki muszájítja? (teszi „muszájjá”).

(Cegléd.)

MARÓT KÁROLY.

Vigyázz onnét: eredj onnan. — Harmonyikás száró csizma: ráncos szárú. — Elámolittya a zembért: bámulatba ejti. — Vele egy korási: egy idős. — Égzengés: menydörgés. — Teszi magát valakivel: összeadja magát v. veszekedik valakivel. — Mentő öregebb a kos, antú keményebb a szarva. (Java erőben lévő öregekről.) — Csihi-puhi (Verekedésnél). — Letennyi a hitet: megesküdni. — Az én igazomra: szavamra. — Álgyon meg az Isten, mint a szuhai malmot! (Egy nyáron hétszer ütött bele a menkö!) — Kitudták belőle: becsapták. — Értem uram, értem! Lencse mer' lapos, borsó mer' gömbölyű! (Mondja a palóc, ha sokat magyaráznak neki.) — Eszi a fene, v. bizsereg a melle, ha valaki a lányokat csipdesi. — Fére bicsag, gyün a kés! (Dörmögi a palóc, ha úrnak vagy hintónak kell kitérni.)

(Nógrád vm. Mohora, 1901.)

FARKAS PÁL.

Össze gyimákúta-gyomákúta a rajta való ruhát.

Minden gyimet-gyomot összegyomrútak.

Akkor má rígen ekortyant az urátú (elpártolt).

Én arravaló nézvest attam ki a szót, mer csovasztott (hazudott).

Nem borgya, nem nyalla (mostoha anyára mondják, aki nem szereti mostoháit).

Nem tudom vítve montam-e vagy viletlen, de kicsuszott a számon.

Ott vót-é az új káplányunk éső leszólásán? ugyan kiatta a szót, ecscsizmatap szakattáig eménnik ojjan perdikációjér; puffögtek-puffogtak is ám innen is onnan is az emberek (sirtak-rittak).

Egy asszony így panaszkodott káromkodásáról: Olyan aprólikos ördögöt, ménküti, fenyét, poklot elhagyogattam, eccer a szent háromság egy Istenre is ráfanyalottam.

Tennap úgy hivedeztem esszá ruhábo. Meg is jártam, ojjan a béső ríszem, mind a tök, csak úgy rotyog.

Ölöget sziggyák a kányát, mégis elviszi a zсібát!

Megcsobaklott a lábo, annyira biszilgetett-beszilgetett avva a fehénnippé.

Öreg napomra nem váttok ojjan messze levegőt: nem megy ki a faluból.

Hogyan mulattá a lakodalomba? (Tréfás felelet:)

Livis-leves ölig vót, — Táská rétes kevés vót, — Isterc mácsik eecer vót, — Lencse borsó az is vót — Nekem bizon kevés vót.

(Sopron megye.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Vigyázz onnét: eredj onnan! — *Hármonykás száro csizma*: ráncos szárú. — *Elámolíttya a zembért*: bámulatba ejti. — *Vele egykorási*: egy idő. — *Égzengés*: menydörgés, — *Teszi magát valakivel*: összedja magát v. veszekedik valakivel. — *Mentű öregebb a kos, antü keminyebb a szarva*: (Java erőben lévő öregekről.) — *Csihi-puhi*: (Verekedésnél). — *Letennyi a hitet*: megesküdni. — *Az én igazomra*: szavamra. — *Álgyon meg az Isten, mint a szuhai malmot!* (Egy nyáron hétszer ütött bele a menkő!) — *Kitudták belőle*: becsapták. — *Érttem uram, érttem! Lencse mer' lapos, borsó mer' gömbölyű*: (Mondja a palóc, ha sokat magyaráznak neki). — *Eszi a fene v. bizsereg a melle*, ha valaki a lányokat csipdesi. — *Fére bicsag, gyün a kés!* (Dörmögi a palóc, ha úrnak vagy hintónak kell kitérni.)

(Nógrád vm. Mohora, 1901.)

FARKAS PÁL.

Tájszók.

I.

belga: hibás nyelvű (Debrecen).

boszint: bosszant (Szekszárdi asszonytól hallottam).

csata: a lizstharमत igen meglepte *egy csalán* (egy időben, egy ízben) a szállót. Munkács.

egyszerűen. Szekszárd.

hóguja: kézzel, marokkal csinált hólabda. Debrecen.

káhó: kampó. Debrecen.

kerülő: csősz. Munkács.

pacuha: rendetlen öltözetű; Debrecen, Szatmár.

szetyepotyál: haszontalanul tölti el az időt; ne szetyepotyáld el az időt. Debrecen.

tapancs: nagy kéz, nagy láb. Szekszárd.

tepet: tepetrongy lett a ruhám, hogy a szurós töviskek közt jártam.

Szatmár.

R. VOZÁRY GYULA.

II.

duvad: összeomlik.

kuvad: hámlik.

nyuvad: fullad.

suvad: lecsúszik.

tojpad: horpad.

kápsál: karmol.

vartyogó: bőbeszédű.

szeplet: jár-kel.

bezget: ujjal érintget valamit.

csongojít: csomagol.

(Sepsiszentgyörgy.)

gyámbászik: fogdos, markolász.

supogtat: ver.

szokotál: figyel.

orjos: a *dísznő* hátgerince.

herregtet: ingerel.

sírtt: sodor, lop.

dörgöl: törül.

rabszekér: egykerekű talicska.

cirkál: irogat, rajzol.

korcsija: szánkó (ródli).

BODOR DÉNES.

III.

babros: babrálás, időtöltés.

cakó: gólya.

vekeng: kínlódik.

páhog (a szél): enyhén fú

egy-két szem tűz: parázsdarab

kikankurjázni: kiverni.

patkonca: fattyu (virágnál)

megpall: megver

harcsa pundra: kis harcsa.

(Bodroghöz.)

GULYÁS JÓZSEF.

Diákszótár.

(Használta a dévai áll. tanítóképző ifjúsága.)

prepa: intézeti növendék	tráger: hordár (csúfnév)
csirke: I. éves	betegnapos: a betegek szobájában
fika: elemi gyakorlóiskolai tanuló	segédkezett; állandóan I. éves növ.
pajta: az internátus régi szárnya	kitesz: a vizsgálatra bizza a javító
diri, dirigó, dirigáló: igazgató.	felelést a tanár
marci: kenyér (Szarvason brúgó)	bikaódal: rántott borju-szelet
cuki: cukrászda	lehet: e szóval jelezte a „gazda“ (az
ipar („Megyek az ipar“-ba): faipari	étterem felügyelője) az ebéd végét.
gyakorló műhely	Csúfnevek: Dögös, Zaplatyi, Blander,
görögkeleti tészta: kalácsféle, tört-	Hordár, Praxi, Szőrmók, Tyütyü,
dióval meghintve	Görény, Pesti, Szimzi, Kocsis, Del-
primárius: szobafőnök	nei-kántor, Bajusz, Zsidó.
(1912.)	PARÁSZKA GÁBOR.

Nevek.

Csúfnevek: Bagoly, Bahó, Bakara, Bakszász, Bangó, Bankós, Biggye, Bingyen („az óra felfelé áll”), Bircsa, Bitang, Boró, Bot, Buda, Büllencs, Büllencs szógabíró, Csicsó, Csika, Csipor, Csulak, Csupé, Doma, Faszko, Félkupa, Füstös, Gróf, Gügyü, Gyilak, Gyurka, Gyurkáné, Hajas, Hazug, Jankó, Kalóz, Kánc, Kecse, Kokó, Kórú, Kotlár, Kotyilló, Kuna, Kurti, Kutuj, Lassú, Lisztes, Lován, Lövdő, Mandula, Matató, Matyi, Mijök, Nőrinc, Nyakas, Palacsinta, Paprika, Picula, Pityó, Pocok, Puskás, Pücsök, Rupa, Supi, Szapré, Szarka, Tokán, Túrós, Utász, Váká, Zelma.

Családnevek: Albert, Bálint, Dénes, Fancsali, Hadnagy, Isztujka, István, Jakab, Kovács, Lakatos, László, Lőrinc, Orbán, Pakot, Sebestén, Szélfő, Tamás.

Állatnevek. Kutyák: Balán, Ciba, Dudás, Hattyú, Kormos, Sajó. — Lovak: Bandi, Bátor, Bojtos, Csillag, Csinos, Hóka, Kakas, Kati, Kesej, Laci, Pali, Pista, Rózsi, Sári, Sárga, Szellő, Szikra, Szürke, Vilma, Zsuzsi. — Tehenek: Agár, Bodor, Bogár, Büszke, Csáko, Csendes, Fickó, Gyöngyös, Jámor, Kondor, Lombos, Máriskó, Monyak, Pajkos, Rendes, Rózsa, Sári, Szilaj, Szőke, Vidám, Virág.

(Farkaslaka, Udvarhely m.)

SZERETŐ GÉZA.

IZENETEK.

Sz. S. csodálkozik, hogy alig tört ki az olasz háboru, a pápai ref. főiskola értesítőjében „a köztartáson elfogyasztott *tápszerek*“ jegyzékében máris 780 *olasz* fej szerepel (149. l.: „olasz 780 fej”). — Nem olaszok fejéről van itt szó, hanem a kelkáposztát nevezi olasznak (vagyis olasz káposztának) a veszprémmegyei tájszólás.

R. V. azon elmélkedik, a *teorétikus* fejtegetés helyett nem volna-e jobb a magyar képzésű *teóriás*, a *fotografikus* fölvetel helyett *fotográfias*, az *aklimatizálás* helyett *aklimatálás* (mint a francia is mondja: *acclimatation*). —

Némely esetben az ilyen magyarosítás csakugyan helyénvaló, de éppen az itt említett példákban az új képzésnek szokatlanságát nem ellensúlyozza semmi számbavehető haszon. Hisz nemcsak a képzők idegensége bántja nyelvünket, hanem a fölösleges idegen szó használata is. Már pedig az itt említettek mind fölöslegesek ezek helyett: *elméleti* fejtegetés, *fénykép-fölvétel*, *meghonosítás*. — Néha külföldben se lehet az idegen képzőt magyarral fölcserélni: *akadémikus* vita helyett nem mondhatunk *akadémiai*t (külföldben is *elméleti* vita az magyarul), *logikus* helyett *logos-i*-t stb.

Az Új Hírek VII. 28-i napihírei közt érdekes nyelvi megfigyelésre akadunk. Azt mondja, a *fogoly* madár évadja „lemult“, az orosz fogolyé „virít“, és „időszerű megjegyzés“, hogy a kétféle fogolynak a ragozása különbözik egymástól: a madaré *foglyot*, *foglyok*, a másiké *fogolyt*, *fogolyok*. — A tárgyesetre nézve igaza van, s ez egy érdekes esete a nem rég tárgyalt nyelvi elkülönődésnek v. különböztetésnek, de a többes számban az orosz foglyok is csakúgy *foglyok* mint a madarak (így *foglyaink* stb.)

A B. H. jul. 28-i számában jó cikk van a fölösleges idegen szók ellen (Hadilábon az idegen szavakkal, a napihírek közt), de amivel végzi, avval nem érthetünk egyet. Hibáztatja ugyanis ezeket a mostanában gyakran előkerülő többes alakokat: *alpinik*, *bersaglierik*, *karabinierik*, szerinte csak így volna helyes: *alpinók*, *bersaglierek*, *karabinieriek*, mert az olaszban az egyes számuk: *alpino*, *bersagliere*, *carabiniere*, de *alpini* stb. már többesszám. Igen, de minthogy mind ezeket legtöbbször többes alakban emlegetik, önkénytelen ezt vesszük át s ezekhez függesztjük a magyar többesképzőt. Maga a B. H. írja egy nappal előbb (207. sz. 4c): az oroszok alkalmat akartak adni az ausztro-boches-eknek; holott *boches* már maga is többesszám. Mindnyájan így beszélünk: *akták*, *Alpesek*, pedig *acta* és *Alpes* már többes. Nem mondjuk: *aclunok*, s csak egyes pontoskodók mondanak *Alpokat*. *Muzulmánok* szintén kettős többes, mert *muzulmán*, ill. *mozlemin* már maga is többes szám az araboknak, de nekünk természetesen nem az.

Beérkezett kéziratok. Prohászka J. Magyarázatok. — Kemenes P. A tárgyas ragozás. — Rubinyi M. Ismertetés. — Oltyán S. Hiányos mondatok a népnyelvben. — Beszkid M. dr. Szláv eredetű helynevekről. A Szeben névről. — Dénes Sz. Pestiességek. — Lakatos J. Új helynevek.

Új könyvek és füzetek. Kis-Erős F. A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva a nyelvfilozófia, a finnugor összehasonlító, a magyar tört. nyelvtan és a m. nyelvjárástan alapjairól. A szerző tulajdona. Kapható a polg. tanítóképző-int.-ben Kalocsán. Ára 10 K. 603 l.

Magyar Etymologiai Szótár 4. füz. Bori—Cenk.

K. B. Wiklund: *De uraliska folken och språken* (Upsala 1915). — Zur Geschichte der Personal- und Possessivsuffixe im Uralischen (kny.)

E. N. Setälä: Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen (Helsingfors). — Centenaire de la naissance de M. A. Castrén (finnül is, uo.).

Értesítők. — A pannonhalmi főapátsági iskola évkönyve 1914—15. — A pápai ref. főiskola, — a veszprémi kegyesr. főgimnázium, — a győri áll. tanítónőképző, — a szolnoki felső keresk. iskola, — a bpesti áll. felsőbb leányiskola és leánygimnázium Értesítője.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

SZARVAS GÁBOR NYELVHELYESSÉGI ELVEI.

(Halálának huszadik évfordulójára — 1915. okt. 12.)

Irta ifj. Székely Károly.

„A nyelvhelyesség volt ideálja.”

Alexander Bernát (Nyr. 41 : 42).

Nem ismertem Szarvas Gábort. Mikor ő meghalt, 1895-ben, én még a mecsekszabolcsi tanító-lakás udvarán játszadoztam, gondtalanul, a betűt nem ismerve. Nem tudhattam tehát még akkor, hogy az a nyelv, amelyen örömet, bánatomat, vágyaimat kifejeztem, milyen válságon ment át, nem tudhattam, hogy élete folyását a beléje került idegen elemek milyen nagy veszedelembé sodorták, nem tudhattam tehát nagy kincsünknek: nyelvünknek lelkes és tudós orvosáról: Szarvas Gáborról sem. Pedig bizonyosan szüleimtől tanult beszédemben nem egy kifejezés van, amit, hogy úgy mondjam, neki köszönhettem, hiszen „az ő fellépése óta a magyar nyelv csengésében is van valami, ami e hangra (az ő hangjára) emlékeztet bennünket.” (Riedl Fr. a Nyelvőrben: 41 : 46.) Csak sokkal később, felsőosztályos gimnazista koromban hallottam a nevét és ismerkedtem meg néhány cikkével a Magyar Nyelvőrnek édes apám könyvtárában talált köteteiből, de azóta az ő nevét is a legigazabb magyar embereké közt tisztелеm, hiszen ő is azt akarta, hogy:

Minden ember legyen ember és magyar,
Akit e föld hord s egével betakar.

(Fóti dal.)

Magyarságunk sokféleképpen nyilatkozhat meg, egy ember sem dolgozhat minden téren; Szarvas Gábor is egy dologban mélyedt el, de ebben aztán nagyot is alkotott: a nyelvművelés dolgában.

„A magyar nyelv tisztaságáért küzdött, útját akarta állni a magyar nyelv romlásának, mely akkor már félelmes arányokban közeledett... Abból indult, hogy a magyar nyelvnek megvan a sajátos bélyegzett jelleme, melynek erejét az idegenszerűségek megromtják. Ezért irtó háborút indított az idegenszerűségek ellen.” (Alexander: Szarvas Gábor időpontja. Nyr. 41 : 42.)

Mit tekintett magyarosnak, mit tartott idegenszerűnek, milyen elvek vezették a helyes magyarságért vívott küzdelmében: ezt

akarom az alábbiakban röviden vázolni. Eljárásom az lesz, hogy mindig magát Szarvas Gábort szólaltatom meg, mert meg vagyok győződve, hogy ez a helyes eljárás: mindig a forrásokból kell meríteni. Ebben az esetben a források: Szarvas Gábor írásai; ezeket a Magyar Nyelvőr első huszonnégy kötetében talál-
tam meg. Nem hivatkozom minden cikkére, hiszen csak elveinek összeállításáról van szó, tehát csak azokat a cikkeket veszem figyelembe, amelyek ezeket az elveket egyik vagy másik oldalról tanúlságosan mutatják.

Mi volt a célja Szarvas Gábornak?

Szarvas Gábor így fogalmazza a maga célját:

„Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását, ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság előmozdítását...” (Nyr. 1:1.)

Célja tehát határozott: a nyelv tisztasága. Akinek határozott céljai vannak, annak, hogy biztosan el is érhesse a maga elé tűzött célt, határozott elveinek is kell lenni, ezek aztán győzelemre segítik.

Szarvas Gábornak is megvoltak a maga határozott meggyőződései, ezeket igyekezett a legnagyobb következetességgel alkalmazni. Hogy célját elérhesse, meg kellett mindenekelőtt határoznia, hogy mi a szabályellenes szóalkotás és mi a korcs kifejezés; minthogy pedig ezek helyébe jobbat kellett ajánlania, tisztába kellett jönnie arra nézve is, hogy honnan, milyen forrásból kell meríteni a szabályos szavakat és helyes kifejezéseket. Az első kérdés tehát:

Mi a nyelvművelésnek forrása?

A nyelvművelés forrásának megállapításakor két irányban kellett Szarvasnak dolgoznia: egyrészt meg kellett cáfolnia a helytelen nézeteket, másrészt meg kellett állapítania a helyes és elfogadható elvet. Először ismertetni fogom a helytelen nézeteket cáfoló írásait, azután megmondom, hogy honnan merítette ő a tudását, mit tartott ő a nyelvhelyesség forrásának; mindig a saját szavaival jellemzem.

I. Helytelen elvek a nyelvművelésről.

Ezeket Szarvas Gábor több csoportban ismerteti, különböző cikkeiben, én így állítom össze:

Szarvas szerint három faja van a szárnypróbálgató nyelvészeknek:

„Első legközségesebb és legelterjedtebb osztálya a szárnypróbálgató nyelvészeknek az úgynevezett nyelvfilozófusok. Nekik hasonlítás, történeti és élő nyelv, tájszólás, mind olyan dolgok, amelyekre nem érdemes időt pazarolni. Az ő egyedüli

kalauzunk az ész, s amit mondanunk sem kell, természetes, hogy a saját eszünk; amit ez helyesel, az jó, amit pedig ez kárhoztat, az rossz; igazolja-e vagy megtagadja a nyelv elméletüket, arra nekik semmi gondjuk.

A második osztály emberei... egyedül a régi nyelv tekintélyének hódolnak, s ahol az új az óval ellenkezésben látszik lenni, elsőbbséget nagyobbára az utóbbinak adnak.

A harmadik rész előtt csak az élő beszédnek van nyomatéka és értéke s ebből is annak a résznek, amelyet ő ismer; ami tehát e körön kívül esik, amiről neki nincs tudomása, igazolja bár helyes voltát ezer meg ezer adat, annak írtó háborút üzen s barbarizmus meg szolecizmus anathémáját szórva reá, ahol és amikor eltalálja, mindenütt és mindenkor vesztére tör.“ (6:492.)

Ezekbe a csoportokba lehet besorozni azokat, akik helytelen módon próbálják megállapítani a helyes kifejezéseket. Szarvas igen ügyesen gúnyolta ki ezeket az állításokat.

A „nyelvfilozófusoknak“ szól ez a mondása:

„A szók faragásában minden szabad, behunyjuk szemünket a legnagyobb éktelenségek előtt; bármennyire jajdúl fel, bárhogynyögdös a nyelv kínjában, szánalomra nem ébredünk, panaszait fülünk mellett hagyjuk elosonni, de történjék az értelem dolgában valami új, habár természetes úton is, tegyen csak a jelentés egy lépést is előre, menten kiállunk kérlelhetetlen látókként s fennhangon, egyesített torokkal szórjuk rá a kárhoztató szavakat. E buzgóság néha annyira megy, hogy némelyek egyes szóknak ősrégi értelmét is meg akarják semmisíteni, mert a tőszó eredeti jelentésével nem egészen egyezik... *Fontos beszéd, ládafia, arcátlan cseléd*, mind helytelenek, hisz csak rájuk kell tekintelnünk s legott szembe ötlük fonákságuk. Ki hallott valaha olyasmit, hogy a ládának fia van, a beszédet fonttal mérik, a cselédnek nincsen arca stb. . .“ (1:407.)

Szarvas Gábor ellenfelei azt mondták, hogy: „a kiküszöbölendő s megtartandó szók kiválasztásában egyedül a közszokás, az ízlés, a nyelvérzék szava dönt.“ (8:197). Szarvas megfelel mindegyik állításra:

1. A közszokás.

„Itt mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a „közszokás“ kifejezésen csakis az irodalmi használatot kell értenünk; s ha csak minden alapot ki nem akarnak rántani lábuk alól, elleneseink se érhetnek rajta egyebet. Eszerint a szépirodalom először is *egy elenyésző kisebbség szavazatának ad elsőbbséget egy összehasonlíthatatlanul nagyobb szám ellenében*; másodszor *a romlott (irodalmi) nyelvérzékét urává, parancsolójává teszi a romlatlan, egészséges (népi) nyelvérzéknek* s eszerint harmadszor lehetetlenséget követel, nem tudja, mit akar, midőn a közszokást (=romlott nyelvérzék) és a nyelvérzékét (=helyes nyelvérzék) az ítéletkimondásban egyenlő szavazattal ruházza föl.“ (8:198.)

2. Az ízlés.

„Egyik szépirodalmi lapunk... midőn a redoute magyar elnevezéséről folyt a vita, tűzzel-lélekkel ajánlotta s végre el is fogadtatta a művelt ízlessel a *vigarda* szót. Ugyanezt a *vigarda* szót egy előkelőbb szépírónk, aki szintén nagy súlyt vet és folyton hangoztatja az esztétikai ízlést, a legnagyobb ízléstelenségnek nyilvánította s kipusztításának indítványát helyeslő szóval pártolta. És ugyanez az író csinálta, úgy értesülünk róla, a helyes ízlést valló — *lovár* szót. Százával, ezrivel sorolhatnók fel a példákat, amelyek kétségtelenné teszik, hogy ízlés tekintetében szépíróink nemcsak egymással ellenkeznek igen gyakran, hanem hogy ugyanannak az egy írónak ugyanegy természetű jelenségre nézve is gyakran más-más az ízlése.“ (8:199.)

3. Nyelvérzék.

„Valamint az ízlés a szokásnak, úgy a nyelvérzék az ízlésnek, legalább amint szépíróink értik, csakis más kiadása... Nyelvérzéke is, valamint ízlése, minden szépíróknak van és az természetes, hogy kifogástalan. Ez azonban korántsem akadály arra nézve, hogy az egyiknek nyelvérzéke ne rosszalja azt, amit a másiké helyesnek tart. Kinek az ízlése, kinek a nyelvérzéke legyen tehát irányadónk?“ (8:200.)

Különösen Toldy Ferencceel vitatkozott sokat a nyelvérzék dolgáról. Toldy ugyanis azt tartotta (az ő nyilatkozatait szintén a Nyelvőrökből, Szarvas cikke alapján idézem): „A nyelvérzék a szóalkotásban az első kellék.“ (4:258.) A nyelvérzékot pedig így határozza meg Toldy: „A nyelvérzék egy neme az inspirációnak, mellyel rend szerint nem a grammatikus, hanem a szellemes író bír.“ (4:257.) Meg is vádolja Szarvast és tanítványait, „az új ósdi iskolát“ azzal, hogy „nyelvünket régi szegénységébe akarja viasztatásítani s azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghajma s a bagó.“ (4:253.)

Szarvas megfelel a vádra:

a) „Ha ez azt akarja jelenteni, hogy nem ismerünk más tekintélyt, mint a régi nyelvet... akkor akár szándékosan, akár szándéktalanul, de valótlan-ságot állít.“ (4:253.)

b) „Ha azt jelenti, hogy „az ósdiak ellenségei a neológiának“ s ez utóbbi szón azt érti, hogy az egyjelentésű a nyelvnek törvényes eszközökkel való gazdagításával, akkor ismét az akarva tévesztés vádját vonja magára, mert a szavak ingatag jelentésével játszva, olyasminék üldözésével vádol bennünket, aminek éppen legbuzgóbb védői vagyunk.“ (8:253.)

c) „Azt a higgadt, elfogulatlan ítélet nem fogja megtagadhatni, hogy a teljesen ép, egészséges nyelvérzéknek leghívebb képviselője a minden idegen hatástól ment nép; s mégis, mikor a neologia szerint a helyes nyelvérzéknek szavára kellene hallgatnunk, éppen a helyes nyelvérzéknek tolmácsát, a népet fosztja

meg a szavazat jogától s ellenébe állítja a „józan és finom fülű“ vagy amit rajta ért, a mai irodalom nyelvérzékét.” (4:302.)

Csakhoggy — Szarvas bizonyítja, de én csak a megállapítását idézem — „még a neologia alapján állva sem fogadható el a nyelvtromlás korában felnőtt irodalom nyelvérzéke hiteles, szavahihető tanúnak.” (4:304.)

Szarvas azt mondja, hogy ő hajlandó elfogadni a nyelv ügyében a szokást, ízlést és nyelvérzékét bíráló, ha „világosan, szabatosan meghatározzák a következőket”:

1. „Mekkora köre van s hol kezdődik a szokás? Az általános irodalmi használat közszokás-e, midőn a népnyelvi használat megtagadja? Mondható-e például, hogy a gyufa szót szentesítette a szokás, noha a népnyelv még mindegyre vonakodik elfogadni? Az általános irodalmi használat megszűnik-e közszokásnak lenni, ha egy vagy csak néhány elsőrangú írónk megtagadja? Például szentesített szó-e a rövidlátás, amelyet az egész irodalom, sőt már az élő beszéd is nagy terjedelemben használ, noha egyik előkelő írónk, mint germanizmust határozottan rosszalja? S ha igen, még hány író szükséges hozzá, hogy a szokás megszűnjék szokásnak lenni? Ha meg nem, melyek azok az írók, akiknek tiltakozása egymaga elegendő, hogy a közhasználat ne legyen többé közhasználat?

2. Mi a jó ízlés? Mely írók azok, akiknek ízlésük van? Ha egy ízléses író már használt volna, vagy használni találna oly szokat, mint távirrida, gondviselek, önkívület stb., megnyerték-e ezzel e szók a szentesítést? Ha két jóízű író valamely szóra vagy kifejezésre nézve ellenkező nézetben volna egymással, melyiknek adjunk közülük elsőbbséget?

3. Mi a helyes nyelvérzék? Ki vagy kik a képviselői a helyes nyelvérzéknek? Van-e a népnek helyes nyelvérzéke? Ha az irodalom nyelvérzéke összeütközésbe kerül a nép nyelvérzékével, melyiknek szavára hallgassunk?

4. Melyik részre álljunk ott, ahol a közszokás, ízlés és nyelvérzék harcba szállnak egymással? Végre

5. Melyek azok az új szók és kifejezések, egyenként és név szerint, amelyeket a szokás, ízlés és nyelvérzék elfogadott, s melyek, amelyektől a szentesítést megtagadta?” (8:200—201.)

Persze, Szarvas sohase kapott feleletet erre az öt pontra Gyulai Páltól, akihez ezeket a kérdéseket intézte.

II. Ime: ezeket hozták fel Szarvas ellenfelei a nyelvművelés forrására nézve, lássuk most, miket tartott Szarvas a helyes magyar szók és kifejezések forrásának.

„Mi felállítottuk az irányadó elvet. Az világos, érthető, szabatos. Ime ekként hangzik: Valamely használat helyes vagy helytelen volta fölött a nyelv szava dönt. Amely jelenséget a nyelvbéli tények igazolnak, az helyes, amelyet megtagadnak, az helytelen.” (2:200.)

Már most itt is felmerül az a kérdés, hogy melyik nyelv az irányadó: a régi nyelv vagy az élő nyelv? a népnyelv vagy az irodalmi nyelv?

„A kifogásoltak helyébe ajánlandó szókra nézve elsősorban a régi irodalmat, a népnyelvet s a nyelvjárásokat tekintjük főforrásunknak; ide számítjuk még az újabb irodalomnak netalán kevésbbé ismert azon alkotásait is, amelyek semmi tekintetben kifogás alá nem esnek. Hogy sok esetben, kivált az újkori s tudományos fogalmak elnevezésében a szóképzést is fel kell használnunk, az magától érthető, természetes azonban, hogy szigorúan nyelvünk törvényeinek szellemében.“ (4: 1—2.)

Ez az idézet ugyan új szók alkotásának szabályául tekinthető, de minthogy Szarvas csak „szigorúan nyelvünk törvényeinek szellemében“ engedi meg az új szók alkotását, általános érvényű a szók helyességének vagy helytelenségének megállapításában. Van még egy ilyen nyilatkozata:

„A forrás, amelyből merítünk, tiszta, eredeti, az anyag, amelyből alkotunk, ép, erős legyen. Keressük fel tehát először is a népet tűzhelyénél, hallgassuk meg övéi körében, akkor, amikor a bizalom napja szívét ajkára fakasztja, s nem egy oly találó szót vagy kifejezést leshetünk el tőle, amelyen magunk ugyancsak törhettük volna a fejünket. A nép nyelvén kívül gazdag bányát tár fel előttünk a régi irodalom. Hány elejtett szó, mennyi homályba borult jelentésárnyalat s velős kifejezés lappang e porette munkák lapjain. Ha e két helyen tett kutatásunk eredménytelen marad, ha sem a szerteágazó népnyelv, sem a régi irodalom választ nem ad kérdezősködésünkre, akkor vegyük magunk kezünkbe a különböző anyagot s alkossunk belőle új szókat, de ne kontárkodva, hanem kellő előkészítéssel, lelkiismeretesen fogjunk a munkához, azon az ösvényen haladjunk, amelyet az alkotó nyelvszellem keze jelölt ki számunkra.“ (2: 333.)

Szarvas szerint tehát a nyelvművelés forrása maga a nyelv, még pedig múltjában és jelenében. Ebben ő a nyelvtudományt a természettudományokhoz hasonlítja.

„A nyelvtudomány a nyelv törvényeinek megállapításában egy nyomon jár a természettudománnyal; sem itt, sem ott nem elegendő a csupán csak egyes tájakon s egyes időszakokban nyilatkozó jelenségek megfigyelése, hanem szükségképen ki kell a kutatásnak terjeszkednie az összes tünetmények észlelésére.“ (6: 491.)

Vagy: „Ha valamely természettudós csak a saját korabeli természeti jelenségekből akarná szabályait lezármaztatni, bizony azt mondanók rá, hogy nagyban elhibázta dolgát; hát ha még ehhez csak egyetlen egy vidék tünetményeit figyelné meg s azok nyomán akarná törvényeit felállítani, vajjon mit mondana a tudós világ hozzá? Pedig Gyergyai szakasztott mása az ilyen természet-tudósnak. Nála nemhogy a történeti nyelv nyomna valamit a

latban — az összehasonlító nyelvészetről nem is szólunk — vagy legalább a mai irodalomé, hanem még a nép nyelvéből is irgalmatlanul ki akarja küszöbölni mindazt, ami nem erdélyi, többet mondunk, ami nem az ő faluja, városabéli, amint ezt a maga helyén, élő példákkal bizonyítjuk.“ (2:160.)

Emellett elegendő számú példa kell:

„Néhány, sőt némely esetben akár százakra menő példák alapján sem vagyunk még feljogosítva arra, hogy szabályainknak általánosan kötelező erőt vindikáljunk. Azért itt is, mint sok más esetben végmegállapodásra csak akkor juthatunk, csak akkor mondhatjuk ki, hogy pl. egyik-másik használat minden esetre nézve kötelező, amely alól nincs kivétel, vagy hogy bizonyos esetekben megengedhető az eltérés tőle, s ismét, hogy melyik használatot kell mint bebizonyított helytelenséget kerülnünk, ha majd a nyelvbeli jelenségek legnagyobb részét átvizsgáljuk.“ (2:159.)

Szarvas tehát megállapítja a nyelvtudomány s vele a nyelv-művelés forrásait: gazdag régi-nyelvi és köznyelvi anyag alapján (köznyelv alatt ő a népnyelvet érti) minden korra és minden vidékre tekintve, még kell állapítani a nyelv törvényeit, ezek vezessenek bennünket a szavak és kifejezések helyes vagy helytelen voltának megállapításában.

Most már feltehetjük a kérdést:

Mi a helytelenség és mi a helyes?

Helytelen: „minden olyan szó, kifejezés vagy kapcsolat, melynek sem nyoma, sem képe nincs a nyelv életében, tehát amelynek létezése erőszakolt s mely nem nyelvbéli analogia szerint készült. Nem hiba tehát eszerint ami él vagy élt, vagy aminek képe, mása megvan a nyelvben.“ (2:55.)

„Hibás minden olyan újabb keletű szó, amelynek megvolta akár jelentés, akár alak tekintetében, egészére vagy csak egyik tagjára nézve is, magából a nyelvből világosan nem igazolható.“ (4:49.)

Ebből következik, hogy: „Csak az olyan alkotás fogadható el helyesnek, amely világos elemből világos elemmel van képezve s kétségtelen analogiákra támaszkodik.“ (18:148.)

„Helytelenek ennél fogva az oly szóalkotások:

1. Amelyeknek alakjuk is, jelentésük is teljesen ismeretlen. Ilyfajta koholmányok: *nyák, pamlag, imola*.

2. Amelyek akár való, akár csak gondolt képzőjüktől megfosztva, csupán csak sejtett, de világosan ki nem mutatható jelentésben önálló szókként szerepelnek. Ilyen: *zöm (zöm-ök), táv (táv-ol), cím (cím-er), táp (táp-lál)*. Ide tartoznak azok a csak kizárólag cselekvésjelölő szók is, amelyeket minden alaki kifejező hozzájárulása nélkül erőszakolt a nyelvújítás: *ügyvéd, hörg.*

3. Amelyekben kifogás alá esik mind a tő, mind a képző. Pl. *könény* (Hydrargyrum).

helytelen

kegyes

önáti
törvény

4. Amelyekben a képző kifogástalan, de a tőnek vagy alakja, vagy jelentése nem igazolható: *tökély, egylet, többlet*.

5. Az oly szók, amelyeknek tövé helyes, de kifogás alá esik a képző. Ezek 3 osztályba szakadnak: a) a megmerevült képzőkkel alkotott szók: *szakma*. b) Idegen képzős szók: *tollnok, hordár*. c) Amelyekben a képző csak fictio: *tolonc, nyomda, fész, nyakorján*.

6. Mind a tő, mind a képző helyes, de a képző alkalmatlan ama működés végzésére, amelyre alkalmazva van: *önkivület, okmány, festész, gazdász*.

7. Nem fogadhatók el helyeseknek az egy vagy egy-két analogiára támaszkodó alkotások sem, kivált ha magukhoz az analog példákhoz is kétség fér. Helytelenül hivatkoznak pl. azok, akik a *szeszély, lábtű, okmány* s hasonló denominatív képzéseket csinálták a *személy, keztyű, zsákmány* analogiákra, mert ezek vagy egészen magukban, vagy csak egy-két társsal állnak; azonkívül a vélt képző is homályos. Kérdéses t. i. vajjon a *személy, keztyű*, nem összetételek-e? A *zsákmány* kétségtelenül hamis analogia, mert idegen szó.

A mondottakat még egyszer röviden összefoglalva: a nyelvtudomány ítélőszéke csak az oly újonnan alkotott szó jogosultságát ismerheti el, amelyben nemcsak, hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó, nemcsak, hogy a képzőnek értelemmódosító ereje érezhető, hanem megkívánja még, hogy ez utóbbit csakis azon működés végzésére alkalmazzuk, amelyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt szándékosan sehol és soha át ne lépjük." (4:49–50.)

Például: „a *miután* alakilag és jelentésileg is helyes szó, kifogás alá csak annyiban esik, amennyiben az újabb irodalom oly működést is végeztet vele, amelyre nincs képessége s amelyet nyelvünkben egészen más erők hajtanak végre. A *miután* ugyanis, amint nyelvünk történetének minden egyes adata tanuskodik, kizárólag csakis időconjunctio, nem pedig, mint az újabb irodalom használja: okkötő. E jelentésben latinizmus." (4:54.)

Vizsgáljuk meg már most, hogy milyen álláspontot foglalt el Szarvas néhány vitás kérdésben, vagyis lássuk: hogyan alkalmazta ő az előbb felfejtett elveket.

Sokat foglalkozott például az idegen szók kérdésével. Álláspontja velük szemben ez:

„Az idegen szók használatától, amennyire lehet, óvakodjunk." (22:487.)

Miért óvakodjunk? Mert: „ezek a sok színbe játszó s ingatag határok közt mozgó szavak, amelyeknek igaz jelentésével a velük élők legtöbbje nincs is mindig tisztában s amelyeket a nép egy része nem is ismer, azonkívül, hogy a hazai kifejezések rovására szaporodnak, még az érthetőségnek és világosságnak is legtöbbször kárával járnak... Ezek a szín-

*Szem
konkrét
felfogás*

telen, rugalmas, sokat s ép azért semmitmondó szavak közszájon forognak, fölötte kapósak, mert fölmentenek bennünket a választás nehézségétől, a fárasztó s terhünkre eső gondolkodástól.“ (22 : 486.)

Külömbiséget kell azonban tenni az idegen szók közt, nem kell minden idegen szót üldözőbe venni: „A meghonosult idegen szók többé nem idegenek, hanem sajátunk, s ennél fogva kiirtásukra, hisszük, még a legerzékenyebb, legtúlhajtottabb nemzetieskedés sem akar gondolni.“ (1 : 303.)

Még egy esetben megtarthatjuk az idegen szót:

„Az egységes, minden néppel közös tudományban, ahol a szabatos, félremagyarázhatatlan kifejezéstől oly sok függ, fogadjuk el az általánosan ismert műszókat, a tudományon kívül azonban lehetőleg tartózkodjunk tőlük.“ (2 : 336.)

Ki is mondja, hogy: „Ha valamely fogalomra nem volna járatos, meghatározott szavunk, iparkodjunk, hogy a hiány minél előbb pótolva legyen.“ (2 : 336.)

Tehát nem volt ellensége az új szók alkotásának. Más helyen így szól:

„Azon tépelődni, vajjon szabad-e új szókat bocsátani a forgalomba, merőben oktalán aggodás, rossz helyen gyakorolt lelkiismeretesség. A kérdés tehát nem is ezen fordul meg, hanem inkább azon, vajjon a fölfedező nyelv alkotását fogadjuk-e el sajátunknak, vagy pedig a magunk nyelvének szavaival jelöljük az új fogalmakat.“ (2 : 337.)

Vigyázni kell az új szók alkotásakor; itt sok hiba történt. Új szók kellettek:

„Kellettek, igaz; de nem kellettek rosszak. S ha egyszer felismertük tökéletlenségüket, előállott a kötelesség, hogy jóval helyettesítsük, mert lehet. A nyelv forrása örökké buzog s kiapadhatatlan... Csak a nyelv sajátságainak biztos ismerete, a benne rejlő erők célszerű alkalmazása s egy kis jóakarat kell hozzá, s mindaz, amiben a múlt vétett, helyrehozható.“ (18 : 51.)

Ha tehát szükség van új szókra s ezeknek nem szabad rosszaknak lenniök, megalkotásukban határozott elvet kell szem előtt tartanunk.

„1. Az idegen helyébe ajánlandó szó legyen magyar minden ízében s ne korcs, vagy újra idegen, mert az ily cserében vajmi kevés a nyereség.“ (2 : 338.)

Hogy milyen a jó magyar szó, arról a már említetteken kívül ezt olvassuk nála:

„2. Az új szó, amennyire lehetséges, teljesen fődözze az idegent. De ha valamely ajánlandó szó egyéb tekintetben életrevaló, jelentős, ha mindjárt csak részét fedezné is a helyettesítendő idegennek, nincs semmi ok, hogy tartózkodjunk elfogadásától. A nyomatékos jelentés támadása nem egy pillanat műve, gyakorta hosszabb idő kell rá, míg kifejlődik; de ha

különben keletes a szó, a nyomatékosságot majd megadja neki az élet." (2:338.)

Máshol erről így szól:

„Bármely eredeti szót ajánl is valaki az idegen helyébe, menten előállnak a kifogással, hogy nemcsak hogy nem fejezi ki teljes egészében az illető szónak fogalmát, hanem még csak meg se közelíti, mert íme az idegennek jelentései: először, másodszor... tizedszer, míg az ajánlott magyar szó csak az elsőt és ötödiket és azt is tökéletlenül adja vissza. Akik ezzel a menedéklevéllel akarják kényelmeskedésüknek... biztosítani a szabad járáskelést, azok elfelednek visszatekinteni a múltba s ott kissé szétnézve végig kísérni egyes szóknak élete történetét; mert ha ezt megtennék, arra a meglepő tapasztalatra jutnának, hogy ha az apák is ugyane nézetnek hódolva hasonlóképen jártak volna el, mint unokáik, ők, az unokák manapság nem *értekezhetnének* (sich besprechen) egymással, *értekezéseiket* (Abhandlungen) nem olvashatnák föl hallgatóiknak, nem tarthatnának *értekezleteket* (Konferenzen), mert a jelen század kezdetén e jelentéseiben még egy író sem ismerte az *értekezik* szót." (22:487.)

Mondhatnék még Szarvas Gáborról sokat, de ennyiből is világos, hogy mit akart Szarvas, hogyan akarta célját elérni. Határozott elvei voltak, ezekből nem engedett semmit és el is érte azt, amit akart, hogy „10–20 évvel fellépése után már másképp írtak, mint fellépésekor és e változást nagyrészt ő okozta." (Nyr. 41:45.)

Jelentőségét Riedl Frigyessel abban láthatjuk, hogy: „ő határt alkot a magyar írásmód történetében." (Ny. 41:45)

NÉVMAGYARÁZATOK.

Irta Wertner Mór dr.

(Folytatás.)

Fakó.

Fakó valamikor nem csak személy-, hanem helységnév is volt. Fakó helység van most is Pozsony és Somogy megyében, Fakó-Vezekény van Bars megyében, Fakóbükk van Ugocsa megyében.

A pozsonymegyei Csallóközben törzsökös Magyar-nemzetiségből kisarjadzott Olgyai család ősei sorában vannak 1275-ben Olgyai András fiai Péter és Farkas. 1291-ben Péternek már egy szintén Farkas nevű fia van. Midőn Péter 1308-ban ismét szerepel, akkor öccsén kívül még fiai: *Fuko* s Andics is említődnek. E *Fuko* azonban nem Péternek valamely eddig ismeretlen fia, mert 1309-ben ismét csak Péter fiaival, Farkas és Andrással van dolgunk. 1331-ben Péter fia mint magister **Far-**

kasius dictus Fokou Pozsonymegye alispánja. 1333-ban említik Olgyai *Foko* s Andich testvéreket. 1336-ban: magister scilicet **Fokonem seu Farkasium filium Petri de Ovgya**, s így viseli a Fakó nevet *Fuco*, *Fuko*, *Fako* alakban 1309 után szakadatlanul és halála után is csak mint Fakóról tesznek róla említést. (Anj. 1:150. 179. 2:546. Haz. Okltr. 124. 125. TT. 1910:476. 1911:134).

A Fakó név tehát nála éppen olyan változat, mint az Andics (Andocs) András nevű fivérének és 1308-ban csak azért nevezik Fakónak, hogy az unokaöccsét a nagybátyjától (Farkastól) megkülönböztessék. *Fakó eszerint a Farkas becézője.* 1307-ben *Németsóki Fokou* birtokos is szerepel (Knausz 2:576). A pozsonymegyei „*terra Foko*” (a mai Fakó) 1328-ban merül fel (Anj. 2:359) és így kétségtelen, hogy nevét valamely Farkas = Fakó nevű urától vette; ez különben a többi Fakó-összetételű helységre nézve is áll.

Az OklSz. magyarázatai, illetve idézetei némi tekintetben helyreigazításra szorulnak. Az 1324-ben szereplő Fakóról s Andicsról szól ugyan az Anj. Okmánytár 2:141, de sokkal világosabban. A szótárnak mindkét 1324. évi adatában az Olgyaiakról van szó. Fokow itt nem *gilvus* vagy *fahl*, hanem Fakó mester. Hogy az 1324. évi adatoknak egyike a kutyára vonatkozhatna, teljesen ki van zárva. Az adat csak tévesen kerülhetett a második számba.

Fakos.

Zalamegyei helység, ennek régibb neve a következő alakokban szerepel. 1222: villa *Fulcusi* (Wenzel 11:170). 1307: *Folkus*. 1352: *possessio Folkusy*. 1437: *Falkwssy*. 1513: *Falkosy* (Csánki 3:51).

Az ősf Francia *Foulques* (némelykor *Fouques*) személynév (*foulque*, latinul *fulica* a. m. vizityúk, szárcsa) Magyarországon valamely jövevény útján már a legrégebbi korszakokban divott; találkozunk vele már 1146-ban, midőn *Fulco* nevű jövevény a pannonhalmi apátságnak némi birtokot adományoz (Pann. 1:598). A középkori latinság rendszeresen *Fulco* alakjában használta; nevezetesen szerepelt e név a francia Anjou grófság uralkodójánál. Hazai okirataink pedig a *Falcus*, *Falkas*, *Falkos*, *Falkus*, *Folkus*, *Fulkus* változatokat használták, melyeknek magyaros kiejtése *Falkos* volt. Nálunk annyira szerették e nevet, hogy nemcsak országnagyok, hanem a legkülönbözőbb rangú emberek is viselték. Fulko nevű országnagy szerepel 1156, 1162, 1165, 1167, 1171, 1172, 1174-ben stb. 1193-ban pedig egy Fulko Vas megye főispánja (Wenzel 11:54). Ebből már most kitűnik, hogy egyik másik Fulko nevű földesúr valamely tőle alapított vagy szerzett birtokát saját nevére nevezte el és ennek a körülménynek köszönik a *Folkus*- vagy *Falkussal* összetett helység-

nevek eredetüket. Bizonyítja ezt a valamikor Szerém megyében létezett *Falkos-Szombatja* nevű helység; ennek eredeti neve Szombat, Szombathely vagy Szombatfalva volt és mikor egy Fulko, illetve Falkos nevű birtokos kezébe került, a többi Szombat nevű helyséektől való megkülönböztetésül Falkos-Szombatjának nevezték. A zalamegyei Fakos vagy a vas-megyei főispántól, vagy a Zalamegyében törzsökös családok valamely Fulko nevű tagjától vette nevét. Mindez áll a somogy-megyei Fakos nevű pusztára s a Folkus-összetételű hely- és családnevekre is.

Filemeng.

Az OklSz. a Csánki 3:148 található adatokat hárommal egészíti ki. Ezeket még a következőkkel bővíthetem. 1393: enyerei *Filemyng* György, Zalamegye alispánja (OL. DL. 7842. sz.). 1445: Ladislaus *Fylemich* de Eunereth (= Enyere. Vjesnik zemalsk. Arkiva 1905:10). 1451: Gregorius *Filemeng* de Eymcbeh (= Enyere; Monum. vaticana episc. Vesp. 3:142). 1453: Gregorius *Fylemend* de Enyereh (Tört. Tár 1909:261). 1480. Benedictus *Filemen* (Zal. 2:614). A név jelentése mind- eddig ismeretlen és jelen soraim is csak valószínűségig vezetnek.

A még most is Zalamegyében lévő Erenye nevű helység első ismert birtokosa, Herceg fia Imre 1265-ben merül fel. Egyenes utódai az Enyerei nevet használták mindaddig, míg a család két ágra ágazott: az Enyerieiekre s a (csébi) Pogányokra. Az Erenyeiek egyik késő sarja, György, fenti adatom tanúsága szerint 1393-ban egyszerre csak mint enyerei Filemyng György merül fel, s ez a név azóta a családban a fenti változatokban — Csánki szerint még mint *Fliemeng* — az egész 15. századon keresztül szerepel. Minthogy az e néven előforduló családtagok kivétel nélkül még külön keresztnévet is használtak, világos, hogy Filemeng és változatai alatt ez esetben mindig csak családi név értendő. Hogy mint keresztnév szerepelne, arra csak egyetlen egy példát ismerek. Gömörmegye szolgabírái t. i. 1289-ben a következők: Lukács, Benedek, Aba s *Fylemen* (Hazai okmtr. 7:208). Kérdés már most, hogy honnan származik e név? Az ógörög Philemonra nem gondolhatunk, magyar eredetét nem találjuk és így egyelőre legcélszerűbbnek látszik, ha származását német alapon keressük.

Flamingus a középkori latinságban a. m. a francia *flammand*, illetve a német *Flamländer*, *vlämisch*, *flamändisch*, és ez mind nem más mint „*flandriai*“¹ s ezzel, hacsak minden jel nem csal, szerves összeköttetésben áll a német *Flemming*, mely már régóta részint mint földrajzi tárgy, részint mint sze-

¹ V. ö. Wenzel 11:468, hol egy 1259. évi okiratban „ullus Flamingus vel Brabantinus“ áll.

mély- és családnév szerepel. 1394-ben egy Flamingus nevű pap fordul elő a vatikáni collegiumban (Mon. rom. episc. Vespr. 4:361); 1418-ban él Fleming Gottfried mechelni polgár (Altmann, die Urkunden Kaiser Sigmund's Nr. 3521). Flemming nevű német tudósok szerepelnek már régen, Flemming nevű nemes és grófi család van még most is. Flemming és Flemmingen nevű helységek vannak Poroszországban is és minthogy a Mon. rom. episc. Vespr. 3:353 szerint a név mint *Flieming* is szerepel, nem éppen valószínűtlen, hogy a Filemeng és változatai a német Flemming magyaros alakjai.

Fiú — Puer.

Puer nevű úr 1251- és 1253-ban Pozsonymegye alispánja (Wenzel 2:222 és 7:358). 1264-ben *Puer* fiai Antal és Kilián a nyitrai megyei Patvaróc vidékén birtokolnak (Pannonh. Okltr. 2:327). 1299-től 1333-ig egy Theophil nevű papi ember szerepel mint a pozsegi káptalan olvasókanonokja (1299—1301) és esztergomi nagyprépost (1304—1333. Knausz 2:872), és ott, ahol az illető kiadvány nem egyenesen tőle származik, mint Theophylus *dictus Puer* és *alias dictus Puer* szerepel. 1310-ben Stephanus *puer* fia Benedek tanuként szerepel a délvidéken (Anjoukori Okmtr. 1:214). 1337-ben *Puer comes* fivére János a Csanád nemzetségbelieknek megbízottja (uo. 3:365—384 — de itt hibásan Pouer —). Mindezen adatokból kiviláglik, hogy a név mindenütt következetesen Puer alakjában szerepel és hogy rossz közlés vagy ferdtetés ki van zárva. A név kiejtésével, illetve jelentésével mindeddig nem igen foglalkoztak, de egyik helyen az a kérdés van kifejezve, vajjon nem pövér nek ejtendő-e, másutt pedig határozottan „gyermek“-kel azonosítják.

Ha kizárólag csak a magyar adatok alapján akarunk hozzászólni, akkor az 1251. és 1264. évi példánál mingyárt szemünkbe ötlök, hogy a két férfit minden további jelző vagy egyéb személynév nélkül egyszerűen Puer-nek nevezik, s ez itt teljesen beillik keresztnévnek, bármennyire különösnek is találjuk. Ezzel azonban sehogy sincs kizárva, hogy az illetőknek más és szokásos keresztnévük lett volna; a magyarázat abban keresendő, hogy már gyermekkorukban nem használták e nevet, hogy őket zsenge koruktól fogva csak puer-nek nevezték, mely név azután még érett korukban annyira rájuk ragadt, hogy az alispánt is még csak e néven ismerték és nevezték. Másképpen áll ez az 1310-ben szereplő Benedekről, kinek Stephanus *puer* az atyja. Itt mindenekelőtt látjuk, hogy az illetőnek István a keresztnéve. De miután a *puer* nem ment át a fiára, világos, hogy *puer* itt István személyéhez kötött melléknév, azonban még nem bír az állandó családi név jellegével. Az esztergomi prépostnál, Theofilnél azonban a *dictus Puer*-nek szintén más a jelentése. Régibb okiratainkban a keresztnév után következ

dictus kezdetben szintén az illető személyhez kötött jelző volt, mely csak a legritkább esetekben szállt át az illetőnek fiára. De ez nem tartott sokáig; a dictus nemsokára a vezeté- és az állandó családnév előfutója lett és végre a mai családi- vagy vezetéknév maga, amint ezt pl. a németországi családoknál is találjuk. Itt is már a legrégibb időktől kezdve képviseli a dictus a későbbi családnévet, bár az utóbbi hellyel-közzel a dictus nélkül is szerepel korábban. A List nevű szász (= meisseni) nemesi családban pl. előfordulnak 1276-ban Sifridus et Cunradus List; 1294: Johannes List miles (= lovag); 1302: Sifridus miles *cognomento* List (ez is annyi mint dictus). Theofil a prépostnak a keresztnéve; de atyja vagy valamely egyéb egyenes őse után ráragadt a puer megnevezés is, mellyel őt azon okiratokban, melyekben róla mint harmadik személyről szólnak, rendesen jelölik. Itt a dictus és az alias dictus Puer már állandó családnévnek látszik, különben nem volna valószínű, hogy oly magasrangú egyházi személy ifjúkori melléknevét papi éveiben is megtartotta volna.

Tudvalevő dolog, hogy a latin puer főjelentése a. m. fiú, a német Knabe, ez azonban nem zárja ki, hogy ifjút (jüngling, adolescens) ne jelentsen. Magától értetődik, hogy hazánkban a puert csak a latinnyelvű iratokban használták és hogy e szót a szűkebb családi körben és társalgásban kétségkívül magyarral helyettesítették. Arra azonban, hogy mivel fejezték ezt ki magyar nyelven, az erről gyéren szóló okirati adatok mélyen hallgatnak. Oly esetekben, melyekben a hazai kútfők ki nem elégítők, első sorban az a kutatónak feladata, hogy valamely külföldi forráshoz forduljon. A jelen esetben a német kútfőkben három támasztékra akadunk.

a) Alsóelzászban van Hüttenheim nevű helység, melyről egy strassburgi nemesi család nevét vette. Ennek a valamikor hatalmas nemesi családnak eredeti neve Puer, illetve Kind, s az utóbbi név egészen a 14. századig ér. Legelső képviselője a családnak 1129-ben Lothár német királynak egyik okiratában fordul elő: „Burchardus *qui cognominatur puer*“, (a cognominatur itt is a. m. dictus). Ugyane néven szerepel 1147-ben is. 1201: Burchardus *puer*. 1229: Eberhardus *puer*, strassburgi városi tanácsos. 1253: Arnoldus *puer* († 1279). 1279: Johannes *Kind* von Hittenheim. 1357: Burcard *Kind* von Hittenheim. Burcardnak 1288-ból származó pecsétjének következő felirata van: „S. BURKART. DES. KINDES. SUN. VON. HIT-TENHEIN“.¹

b) A szászországi Meissen (Thüringia) vidékén felmerül 1278-ban: Theodoricus *dictus puer* de Slatheim (= a mai Schlotheim). 1279: Dietericus (a. m. Theodoricus) *Puer*. 1294:

¹ Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft „Adler“ in Wien 1884 pag. 110—111.

Conradus és Burchardus *de Kneben*, milites. *De Kneben annyi mint die Knaben*. 1296: Theodoricus *puer*. 1298: Fridericus *puer*. 1348—1349. a család tagjai „*die Knaven*“ néven szerepelnek. 1397: Heinz v. *Knawe*. 1432: Curt *Knapin* zu Slatheim és Ludwig *Knapin* zu Guttern. 1433: Margarethe *Knawin*. 1510: Nickel (= Miklós) és Melchior v. *Knaw*. A család neve egyáltalában: *von Knabe* és *von Knawe*.¹

c) A győri káptalan tanúsítja 1309-ben, hogy Csák nb. Demeter bán fiai a Wolf (= Balf) nevű sopronmegyei birtokot Jekelin és *Kenepelyn* nevű comeseknek átengedték (Hazai Okmtr. 3:58). Mindkét név határozottan német hangzású. Jekelin a. m. Jäkel, azaz Jakabnak a becézője. *Kenepelyn* a. m. Knepelin, de erről később. Strassburgban volt egy Wetzel v. Marsilien nevű előkelő nemesi család, melynek tagjai sorában 1239-ben egy *Knebelinus* is szerepel.² Knepelin és Knebelin egy és ugyanazon név. De mit jelent? Kneppelin a régi németiségben tulajdonképpen a Knappe (= csatlós) becézője: Knäpplein, de Knappe egyszersmind a. m. jüngling = ifjú (Ottokár rímes krónikája 33677 sz. verse). Ha már most hozzávesszük, hogy 1320-ban a szepesmegyei Lőcsén egy *Knebil* fia János nevű comes élt (Anjoukori Okmtr. 1:581) és hogy Knebil nem más mint *Knäbel*, vagyis a Knabe (= fiú) becézője, akkor világos, hogy Knepelin és Knebelin sem más mint *Knäblein* és így megkaptuk a puernek harmadik változatát.

Úgy látszik, hogy a következő adatban is hasonló viszonyra bukkanunk. Kassa város 1464. febr. 18-án Bártfa város tanácsához „a Schön Péter bártfai polgárnak egy Miklós nevű fiúnál („Knabe“) kint lévő másfél forintnyi követelése tárgyában“ (Iványi: Bártfa város levéltára 1520 sz. a.). Mivel nem hihető, hogy itt Miklós nevű fiúról lehet szó, biztosra veendő, hogy az egész egy *Knabe Miklós* nevű polgárra vonatkozik.

Az eddigiekből a következő végeredményt kapjuk:

1. A hazai okiratainkban előforduló Puer a latin puer-rel azonos és úgy ejtendő, amint a források írják; tehát nem pövér.

2. Kezdetben keresztnév; később vezeté- és (nevezetesen a németeknél) családi név is.

3. A hazai kútfőkben csak latin alakjában ismerjük. A németek csak kezdetben használták, később németre fordították; lett belőle Kind, Knabe és Knäblein.

Magyar jelentését illetve fordítását nem ismerjük. Az OklSz. szerint van 1428-ban egy Georgius *Fyw*, 1478-ban pedig egy Blasius *Fyw* és így az OklSz. kérdésére a puerről szóló adatokra való hivatkozással némi bátorsággal kimondhatjuk, hogy a 15. század e két személye a Fiú-t már állandó családnévül hasz-

¹ Vierteljahrschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde des Vereins Herold in Berlin 1890: 177—178.

² Jahrbuch des „Adler“ 1885: 70.

nálta. Ugyanazon forrás szerint találkozunk 1505-ben egy Symon *Ifyn* dictus-sal, később akadunk Erdélyben egy *Iffiú* nevű családra és így több mint valószínű, hogy a puer magyarra fordítása a fenti esetekben „fiú” és „ifjú” lehetett.

Még csak egyet az elnevezés eredetéről.

Egyik-másik család őse testi fejletlensége vagy érett korában is szembeszökő fiatal, illetve gyermekes külseje miatt kaphatta e becéző nevet, de sokkal valószínűbb, hogy az egész nem más, mint a túlbecézés folyománya, mely oly régi mint a kultúra s mely ezer és ezer alakban és változatban még most is található s leleményesség dolgában kimeríthetetlen. Mindennapi dolog, hogy a magyar falusi ember egyetlen fiát, kinek anyakönyvileg elismert és beiktatott keresztnéve van, nem e néven, hanem „gyerek!”-nek szólítja. Ismertem egy magyarországi, de német nyelvű családot, melyben két fiú s két leány volt; mindegyiknek volt kellő keresztnéve; az egyik fiú azonban mindig „bubi”, a másik „burschi” volt; az egyik leány volt „Mádi”, a másik „Médi” (= Mädchen). A Médi már régen anyja, de még mindig Médi, vagy hogy a névnek komolyabb hangzása legyen: Méda. Ismerek egy családot, melynek egyetlen fiának három keresztnéve van: Károly Miklós Pál, de ha hívják, vagy ha róla a házon kívül beszélnek, akkor mindig csak „pubi”; pedig színmagyar család ez. Hogy a „pubi” valamikor a fiára át fog szállni, attól nem tartok, de a 13. században ez könnyen megtörténhetett.

Gegus = Gegő.

Valamikor személy-, most csak hellyel-közzel előforduló családi név, melyről nyelvtörténelmi szótáraink keveset tudnak és egymástól eltérő, többnyire kérdéses magyarázatokat adnak.

A dömösi apátságnak Koppány nevű tolnamegyei birtokán már 1138-ban találkozunk egy *Gegu* = *Gegő* nevű jobbággyal (Knausz 1:95). A veszprém-, ma zalamegyei Paloznak nevű helységben él 1222-ben egy *Gege* = *Gegő* jobbágy (Fejér VII. 1:210). 1224-ben van a pannonhalmi apátságnak egy *Guegus* nevű jobbágya (Pann. ltár. Capsa I. B.). László országbíró s Bácsmegye főispánja 1229-ben bizonyos *Gegus* ügyében ítélik (uo. 220). 1298-ban tanúsítja a nagyváradi káptalan, hogy a bethleni Bethlen-család ősei a Biharmegyében fekvő Bálk nevű birtokukat eladták (Fejér VI. 2:152). Az eladók között szerepelnek Miklós fia *Gegus* és Apa fiai Gergely és Jakab. Midőn az erdélyi káptalan 1305-ben tanúsítja, hogy ugyanezen eladók többi között az erdélyi Betlent és Almakeréket maguk között felosztották, akkor arról értesülünk, hogy Apa comesnek három fia volt: az 1298-ban szereplő Gergely és Jakab, valamint az 1305-ben már nem élt Miklós, kinek jogutóda 1298-ban fenti *Gegus* volt; most azonban mint Miklós fia *Gergely* szerepel

(Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 1:230), s ez tudtommal az első eset arra, hogy Gegus a Gergellyel azonosítva van. Ezen adat azonban nem elegendő bizonyíték. Mindenekelőtt fontolóra veendő, hogy az illető okiratot csak későbbi másolatokból ismerjük, és hogy Apa fia Miklós fia 1305 után már nem mint Gergely szerepel. 1326 szept. 24-én találjuk ugyan, hogy Károly király a Dézsvár és Kozárvár közötti határ megállapítására felhívja az erdélyi káptalant s királyi kiküldöttek többiek között *Miklós fia Gegus* is kiszemeli (Bánfi-Okltr. 1:55), de itt, bármennyire is valószínű, nem merem határozottan állítani, hogy alatta Apa unokája értendő. Nevének változatai pedig a következők: 1322. *Gyegus*; 1340. *Jegus* (= Gyegus); 1345. *Gegus* (de akkor már csak fiáról van szó); 1349. *Geegus* és e néven nevezik őt később is (Urk. 2:25. 67. 202 skk.). Ennek oka kétségtelenül az, hogy őt atyjának Gergely nevű fivérétől akarták megkülönböztetni. 1328-ban tanúsítja a somogyvári konvent, hogy a Bő nb. Tivadar fia *Gege* megvásárolta a somogymegyei Főnyed-et; az illető okirat azonban *a vevőt kétszer Gegus-nak is nevezi* (Anj. 2:365). Gege vagy Gegő tehát Gegus. 1345-ben egy Gege fia Benedek válkörmegyei birtokos (uo. 5:146); 1354-ben Somogymegyében György fia *Gegew* (= Gegő) Inke földesura (uo. 6:199). 1394-ben van Zalamegyében Apáti *Gegus* fia István (Zalam. Okltr. 2:262). 1403-ban (uo. 317) szintén Zalamegyében Alsóráthki *Gegew*.

A legfontosabb támasztékot arra, hogy Gegus, Gyegus, Gegő a Gergely név változatai, csak a 14. század végén és a 15.-nek első harmadában találjuk. 1422-ben t. i. olvassuk, hogy az országbiró egy már régóta húzódó örökösödési pörben ítélkezik, melyben a veszprémmegyei Mezőlaki család tagjai mellett egy Mikefalvai *Gegew* fia: *Péter esztergomi prépost* és *Illés* mint felperesek szerepelnek (Fejér X. 6:511–517). Gegew neve ezen okiratban még többször előfordul s hogy Fejér közlése hibátlan, bizonyítja az, hogy ezen Illés mint *Elias filius Gegev* 1419-ben Tolnamegyében meghatalmazottként működik (Zichy-Okltr. 6:529). Mikefa(Iva) zalamegyei helység, de volt Gegő fiainak a zalamegyei Csehin is birtokuk és így magyarázhatjuk, hogy Péter prépostot és Illést némelykor Csehinek is nevezik, amint ezt pl. 1421-ben Zalam.-Okltr. 2:426 világosan mutatja (Elias filius *Gegew* de Chehy). E Csehi Péter, kit 1391 óta ismerünk és ki 1421-ben mint esztergomi nagyprépost halt meg, az esztergomi kanonokok sorozatáról szóló egyik műben (Kolányi: Esztergomi kanonokok 1100–1900) *Gergely fia*. E mű nagyszámú okirati adatra hivatkozik, melyeknek legnagyobb része egyelőre nem áll rendelkezésemre, de ismerek olyant, mely mind a többieket feleslegessé teszi. A vatikáni levéltárban őrzött egyik okirat (Monum. rom. episc. Vespri. 2:300) szerint 1395. ápr. 3-án „dominus Petrus Gregorii praepositus ecclesiae sancti Georgii de viridi campo Strigoniensis dioecesis” vagyis

Gergely fia Péter, az esztergomi szentgyörgyi zöldmezei prépost, illetve fenti Gegő fia: Mikefalvai s csehi Péter szerepel. Mind-ezeknek alapján bebizonyítottnak veszem, *hogy Gegus és Gegő a latin Gregorius vagyis a magyar Gergely névnek változatai.*

Teljesség kedvéért még kiemelendő, hogy 1418-ban egy Geges fia János mint borsodmegyei jobbágy szerepel (Zich. 6:518); itt tehát Gegus még keresztnév. 1439-ben azonban a kalocsai káptalan egyik kiadványában (uo. 8:644) *Anthoni* *Geges de Marus*, vagyis: Marosi Geges Antal fordul elő s itt Geges már családi név, amint erre az Oklsz. is többrendbeli adatot ismer. De mindezen esetekben azt hiszem, hogy egyikők sem „gögös“, „gégös“ vagy „gégös“, hanem hogy mindegyikökhöz a Gegus és Gegő változatával van dolgunk és hogy minden családnév itt valamely Gergely nevű ősnak az emlékezetét őrzi.

A SZÓFEJTÉS FÖLADATAI.

I.

Ilyen cím alatt tanulságos tájékoztatást közölt Meyer-Lübke, a jeles bécsi romanista egy német folyóiratban (*Germanisch-romanische Monatschrift* 1909). Talán szívesen veszik a Nyelvőr olvasói, ha az érdekes cikkből itt rövid kivonatot közlünk, főleg az elvi és módszeres kérdésekre vonatkozó fejtegetésekből.¹

„Az elmúlt század két utolsó évtizedében a nyelvészeti kutatás főleg a hangtanra s a vele szorosan összefüggő alaktanra irányult. A régi nyelvek terén leginkább az indogermán ablaut-sorok és a hosszú diftongusok fölfödése érdekelte a kutatókat, továbbá annak a megállapítása, hogy a görög s az ősgermán magánhangzók sokkal közelebb állnak az alapnyelvhez, mint a szanszkrit hangrendszer; az újabb nyelvek terén pedig a középkori és mai nyelvjárások átfürkészése és földolgozása. Scherer és a lipcsei iskola: Leskien, Brugmann, Osthoff, Paul, egészen új világításban tárgyalták a hangváltozást s a hangfejlődést, a hangszabályt és az analógiás képzést. Az utóbbi rég ismeretes volt, de kevés ügyet vetettek rá, most azonban mint teljesen egyenrangú tényező jelent meg, a szót nem tárgyalták többé elszigetelten, hanem egész családjával, ragos és képzős alakjaival együtt, s a mondatfonétikának is nagy szerep jutott. Ezzel együtt járt, hogy szigorúbban bírálták az újabb nyelvi alakoknak régibbekből való származtatását, kitört a hangtörvények érvénye körül való háború. Mellette a tulajdonképi szónyomozás úgyszólván háttérbe szorult, Schleicher és nagy tanítványa Joh. Schmidt valósággal ellenségei voltak az etimológiának. Egészen azonban nem tűnt le, sőt meg-

¹ Az idézett részleteket Somogyi Géza dolgozótársunk fordította.

növekedett a hangtani kérdések szigorubb megfogalmazása által, t. i. egyrészt figyelmen kívül hagyták az olyan egyezéseket, melyek nem teljesen világosak, másrészt, hogy a hangváltozásokat helyesen foghassuk fel, új, nagyobb szóanyagot kellett felkutatni, eközben sok, eddig el nem ismert szóegyeztetés bukkan felszínre. Mindeddig a kutatás többnyire a hangfejlődések kedvéért történt. Idővel azonban változás történt: a hangtani kérdések részben kimerülnek, részben holt pontra jutnak, újságuk ingere is megszűnik, s ekkor a szófejtés ismét előtérbe lép mint önálló tudomány s miént önmagának célja. A különböző nyelvészeti folyóiratokban az etimológia sokkal nagyobb teret foglal el, mint előbb, s nemcsak pontosabban dolgozó tudomány nyá lesz, hanem új szempontokat is vet fel, illetőleg előtérbe állít oly kérdéseket, amelyek eddig csak mellékszerepet játszottak. Ezeket a kérdéseket akarom a következőkben megvilágítani.

„Itt van pld. a szókeresztezés [vagy kombináló szóalkotás]. Már Diez észrevette, hogy az 'ófr. *grief*, prov. *gru* stb., visszamegy a *gravis* szónak a *levis* hatása alatt keletkezett *grevis* alakjára. Schuchardt Hugó 1867-ben a Vokalismus des Vulgärlateins c. művében (3:344—350) hét oldalt szentel az átalakításnak (Umprägung), s megjegyzi, hogy e jelenség „hatásköre sokkal nagyobb, mint első pillanatra sejtetőnk.“ Idővel egyre több példát mutattak ki e jelenségre, különösen a nyelvjárásokból; Meringer kimutatta (Aus dem Leben der Sprache 71 kk.), hogy a szókeresztezés minden társadalmi osztály beszédjében nagy szerepet játszik.¹ Említ ilyen példákat: *bast*, *beinahe* és *fast* ból, *düttler* a *dünn* és *schüttler*-ből; *Dienstbotmädchen*; *auszüglich* az *ausgezeichnet*-ből a *vorzüglich* hatására; *ich hatte den festen Absatz*, a *Vorsatz* és *Äbsicht* keveredéséből stb. Tanácskozás közben gyakran hallani *Vorschlag* v. *Antrag* helyett *Anschlag*-ot emlegetni. Az ilyen alkalmi képzés többszöri ismétlődés útján közkinccsé válhat, s ezért szófejtés közben mindig figyelemmel kell lenni a szókeletkezésnek erre a módjára. Még Diez úgy látta, hogy az ol. *rendere*, fr. *rendre* a *reddere*-ből egyszerű „erősödés, hogy a szó alakja szét ne folyjon“, ma pedig azt mondjuk, hogy itt a *reddere* a *prendere* hatása alatt alakult át. Kimondhatjuk általános elv gyanánt: ha egy szó jelentésváltozás közben, v. helyről-helyre, néposztálytól néposztályhoz való vándorlás útján hasonló jelentésű szóval találkozik, olyankor mindig megvan a lehetőség, hogy egyik szó fölvegye a másiknak az alakját vagy a kettő teljesen összeolvadjon. Így az Abruzzókban a régi *crede* (*credere*) alakhoz társult a *penzá* (*pensare*), s lett belőle *crenzá*. Persze az átalakulásnak foka igen különböző lehet. Schuchardt az utolsó 15 esztendőben megjelent etimológiai munkáiban szá-

¹ Vö. a magyar nyelvészetben a Nyr. szerkesztőjének a szókombinálásról szóló értekezéseit.

mos példát idéz a szókeresztezésre, s eközben oly magyarázatokat védelmez, amilyenekre előbb senki nem is gondolt. Lát-hatjuk, mily termékeny része nyílt meg itt a nyelvtudománynak, de láthatjuk azt is, hogy sokszor nehéz az egyik ember előtt akár valószínűnek is feltüntetni azt, amit a másik bizonyosnak tart.

„Nagyobb szerepet kezd játszani a hangutánzás is.¹ Az állatok hangjáról s az ezzel kapcsolatos állatnevekről ma is, negyven évvel megjelenése után, Wackernagel *Voces variae animantium* c. könyve a legalaposabb munka. Ujabban L. Saineanu az állatok becéző neveit azokból a hangokból magyarázta, melyeket az állatok szavából vélünk hallani. Munkái² bő anyagot tartalmaznak. Az adatokat és magyarázatokat némi kritikával kell fogadnunk, de mondhatjuk, hogy az elv magában véve helyes. Péld. a kandurnak különböző francia nyelvjárási elnevezéseit tulajdonnevekre szokták visszavezetni; *matou*-t *Matulf*-ra, vall. *marcou*-t *Markulf*-ra, lotr. *raou*-t *Radulf*-ra, *marlou*-t *Marulf*-ra, bearn. *arnau*-t *Arnold*-ra. Ehhez még idézhetjük a *Markold*-ból lett *Maro* alakot. Feltűnő, hogy mindezekben az esetekben ritka tulajdonnevek szerepelnek, s olyanok, melyekben *a-u* hangu szótag van. Ezzel teljes ellentétben Saineanu mind-ezeket mint a kandur hangjának utánzását fogja fel. Evvel meg-egyezik a Pas de Calais-ban járatos ka-u; ebben a legjobb akarattal sem láthatunk személynevet, s így az új felfogást jobbnak tarthatjuk a réginél.³ Máskor Behrens felvetette azt a kérdést, hogy a fr. *coche*, *cochon*, ném. nyelvjárási *kuf*, magy. *koca* szavakban nem rejtőzik-e állathivogató szó (Zeitschr. f. rom. Phil. 13:413), de e véleményt nem helyeselték, sőt két év múlva Schuchardt úgy nyilatkozott (u. o. 15:97), hogy a francia *coche*, spans. *cocho* és magy. *koca* közti viszony nem világos. Ma Behrens nézetét nagyobb biztonsággal fogadhatjuk, mert az ily nevek száma nagyobb, mint régen hitték. Egészen így keletkezett a macskának svájci *busi* neve a *bs bs*-ből, mellyel a macskákat hivogatják. [Vö. m. *cica*, finn *kissa*, ném. *katze* 'weibliche Katze' Zeitschr. f. d. d. Unt. 7:497, a magyar gyermeknyelvben *piszi* is, Nyr. 3:188.]

„De az állatneveken kívül is van szerepe a hangutánzásnak. Az ostobákat azokkal a dadogó szavakkal és artikulatlan szavakkal szokták megjelölni, amelyeket Kiejtenek. Pl. Horning a tökfilkónak ilyen neveit állította össze (Zeitschr. f. rom. Phil.

¹ Vö. a magyar nyelvészeti irodalomban: Gombocz Z. Hangutánzás és nyelvtörténet (MNy. 9. k.). Rubinyi M. A hangutánzás problémájának történetéhez (Nyelvtudomány 4. k.). — A szerk.

² Két munkájának címe: *La créature metaphorique en français et en roman. Images tirées du monde des animaux domestiques. Le chat avec un appendice sur la fouine, le singe, les strigiens.* És: *Le chien et le porc avec des appendices sur le loup, le renard et les batraciens.* (Megj. a Zeitschr. f. rom. Philol. 1. és 10. mellékfűzetében.)

³ Vö. m. *kandur*, tót, rutén, lengyel *kocur*, néhol magyarul is *kocur*, *kacor*, lat. *cattus*, gót **kattus* (Kluge *Katze* alatt). — A szerk.

25: 738.): lotr. *lala*, *lalo*, prov. *lalo*, spany. *lelo*, würtemb. *lalle*; ehhez hozzáfűzhetem még a svájci *lol*, *löl*, *löli* szavakat.¹ A fenti *coche* szóból, valamint ebből a példából láthatjuk, hogy itt megszűnik a nyelvtörzsek közti különbség. Összefüggnek a rom. *tint*, ol. és spany. *tonlo*, a ném. *tunte*. A román o-s alakokat az *attonitus*, **tunditus* (v. ö. *tondere*) szavakkal rokonították; valószínűbb azonban, hogy csak egyszerű hangutánzó szavak, melyek különböző helyeken, egymástól függetlenül is keletkezettek.²

„A hangutánzó ige is gyakoriak. A franc. *pisser* is ilyen;³ s ez különösen akkor világlik ki, ha összevetjük a ném. nyelvj. *wiseln*, s a gyermekszobai *bis*, *bis* alakokkal; épígy a fr. *cracher*-t is sokan az érintkező nyelvek megfelelő alakjaiból akarják magyarázni, de sikertelenül. Ezek a példák egészen világosak; de sok szó kétségben hagy bennünket eredete felől, különösen akkor, ha mozgásokat kell hangokkal kifejezni, tehát látásérzetet hallásérzetté átalakítani. Kétségtelen, hogy az ujfeln. *baumeln* hangutánzó szó, épígy a spany. *basulcolear*: hintázni, ide-oda mozogni, vallon *bäbe*: inog-binog, imbolyog. Mindezeknek a kiindulópontja talán a harang volt: a felném. *bimbam* a harang hangját s azután a velejáró mozgást jelöli [vö. m. *bimbolyog*, *imbolyog*, *himbál* stb., 1. Nyr. 42:320]; v. ö. spany. *bamba*: harang, burg. *vāb*: a harang mozgása; ugyanezt az ófr.-ban a *dandin* szóval fejezik ki (hozzátartozó ige *dandiner*), s itt a magánhangzók egyeznek a *bim-bam*-éval, míg a mássalhangzók eltérnek. Érdekes itt a hangoknak sorrendje is. Úgy látszik rendszeren *i-a* volt, nem *a-i*. Az óra ketyegése: *tik-tak*, nem: *tak-tik*. Egy olasz bölcsődalban *ninna nanna* van, nem *nanna ninna*; v. ö. *piff-paff* stb. [Vö. m. *giz-gaz*, *pitteg-pattoo* stb. stb.] Ezt tudva megértjük Schuchardtnak egy megfigyelését: „Sok nyelvben a közelbe mutató névmást a magas, a távolba mutatót a mély hang jellemzi: *i:a* a kaukázusi, *tin:tan* a szibériai, *ez:az* a magyar, *ci:là* a francia nyelvben. (Vége köv.)

SAJOG.

Irta Prohászka János.

Lehr Albert a Toldi-kommentárban (94) és a Magyar Nyelvben (4:366) két *sajog* igit ismer. Az egyik a „tompá fájdalomt” jelentő „mindennapi használatú ige” (*sajog a szivem*), a másik a régiségben élt ’ragyog, csillog’ jelentésű. Az utóbbit Arany is használja, még pedig saját szavai szerint mint archaizmust, a Buda Halála XI. énekében:

¹ Vö. m. *lala*: néma, *lälé*: mamlasz, *lülü*: gyenge elméjű (MTsz.) Sok más példa Bernekernél a *lola* cikkben! — A szerk.

² Vö. m. *tüli*, *tyutyu*, *tolomi*, *tolyó*, *talangó*, *tankó* stb. — A szerk.

³ Hasonló szók a németben, magyarban, déliszlávban, olaszban. — A szerk.

bamba
bangó

— ?

Udvara sok füstjén megvidul az éhes,
Sűrög ami sűrű, *sajog* ami fényes.¹

Az utóbbi ige, melyet Arany is, meg úgyszólván mindenki kiavult szónak tart (a MTsz. is csak Krizából ismeri), Lehr adatai szerint most is él a népnyelvben Dunán túl is s egyebütt is.² Mindkét jelentésre sok példát találni a NySz.-ban. E két *sajog* igének egymáshoz való viszonyát Lehr nem tudja földeríteni, mondván: „Mi köti össze a két *sajog* igét? egy eredetűek? Erre nem tudok felelni. Hogy melyikhez tartozik a székelységben dívó *sajdul* (suhan, oson) nem nehéz kitalálni. Vö Péter a szabadba *villant* (Czuczor)“ (id. helyen).

Pedig e földerítés nem is lett volna oly nehéz, csak Budenznek MUSz.-át kellett volna megnézni. Ott ugyanis két külön helyen, két egymástól teljesen külön eredetűnek magyarázott *sajog* igét találunk. Az egyik *sajog* (327, *sajnál, sajol, sajla-, sajog, sajga-, sikat*, finn *haiku-*, stb.) Budenz szerint eredeti *saj-* (*sajo-*) alapigére megy vissza, s itt a szókezdő magy. s-nek a finnben *h* felel meg, mely rokonnnyelvi többi megfelelőivel együtt fgr. **š* re vihető vissza (vö. magy. *savanyú* ~ f. *hapan*, magy. *sovány* ~ f. *hupa* stb., l. Szinnyi NyHas.⁴ 26). Ellenben a másik *sajog* (368), melyben a szókezdő magy. s cs-vel váltakozik (*salyog, csillog*³), Budenz szerint a frequ. *g* elválasztásával *csillo-* (*csallo-*) és *sallo-* alapigére megy vissza, amelyben a szókezdő s, cs a szabályos megfelelések szerint (cser. *čolguž-* splendere, fulgere, f. *selkeä, selkiä* clarus, perspicuus stb.) fgr. **tš*-re vihető vissza (vö. magy. *csip, csomó, sas, sir*, Szinnyi NyHas.⁴ 27).

Ezt a kétféle jelentésű *sajog* igét persze nem kellett volna Lehrnek készpénz gyanánt két különböző igének elfogadnia, aminthogy Gombocz nem is fogadta el (MNY. 4:418), — de mindenesetre lett volna mire hivatkoznia. Gombocz ugyanis a két igét — Budenzsal szemben — egyeredetűnek tartja, sőt harmadikul még a *sajdít* (sejt) igét is. Szerinte egy **saj-* (< **saly-* < **sal-*) 'vibrare, tremulare' jelentésű töből a hármas jelentésfejlődést lélektanilag egész természetesen megmagyarázhatni (zittern > schimmern; zittern > schmerzen, brennen; zittern > ahnen, vermuten) s erre bármely nyelvből lehet példát idézni.⁴

¹ Arany jegyzete hozzá: „*Sajog*. Ragyog. Régiesen. („*Sajog*, mint arany“). L. MRemekírók 44:116.

² CzF. szerint a *salyog, csillog, ragyog* „a székelyeknél '*sajgó*' alakban (minthogy ők az *ly-t j*-nek ejtik, pl. székej) mind e napig fönmmaradt.“ Erre a *sajgó*-ra van példa Krizából a MTsz.-ban.

³ Budenz t. i. a *csillog* és *salyog* (fénylik) igét egyazon szónak veszi, mert „a két alakban az *i* és *a* úgy váltakozik, mint a *szil-* és *szal-* (secare, scindere) igében (*szilánk, szalú*)“, továbbá a „*salyog* eh. *sallog*, vö. *halad, hallad*.“

⁴ A felvett *saj-* [? < **saly*] 'vibrare' fő rokonságára felsorolt adatok (Bud. MUSz., úgyszintén Munkácsi, NyK. 25:171) közül Gombocz szerint csak az északi osztják *suli* 'glänzen, schimmern' tartozhatik ide.

Lehr két *sajog* igéje mellé vagyok bátor ezúttal még egy harmadikat is idézni Verseghy Rikóti Mátyásából: „A kisasszony tehát kérkedő *salygással*... úgymond“ (55). „Mint vad barbarusra nevetve *salyganak*“ (154). Egészen világos, hogy e példákban a *sajog* ige nem azonos Lehrnek egyik *sajog*-jával sem, mert sem „tompá fájdalmat“, sem „ragyog, fénylik“-et nem jelent, hanem a. m. *mosolyog*. Az igét Verseghy alighanem a népnyelvből vette, mint sok más szót is a Rikóti Mátyásban (l. cikkemet Vers. R. M.-ának nyelvéről Nyr. 41:306. stb.).

Mi az összefüggés tehát e három — a *sajdít*-tal együtt négy — ige között? Ha elfogadjuk Gombocz magyarázatát s a két *sajog* meg a *sajdít* igét egyeredetűnek tartjuk, — pedig erre a lélektani magyarázat helyes volta mellett egyrészt a hangtani lehetőség, másrészt a Budenz-féle magyarázatnak hangtanilag és jelentéstanilag tarthatatlan volta is kényszerít — akkor ezt a harmadik *sajog* igét is a Gombocztól fölvett eredeti **saj-* ‘vibrare, tremulare’ jelentésű töből kell magyaráznunk. E magyarázatunkban jelentéstanilag nem is okoz semmi nehézséget a ‘mosolyog’ jelentést a hármass fejlődés elsejéhez, a ‘fénylik, ragyog’ jelentéshez kapcsolni, mert vö.: *derült* arc; komor arca *kiderül*; bánatos arca hirtelen *fölragyog*; *ragyog, fénylik* az arca az örömtől stb. = *salyog* (fénylik, ragyog) az arca. Hangbeli eltérés pedig egyáltalán nincs a szóban levő igék közt.

A *sajgat* (suspicio, vermuten: Ebben a szóban néminémű el-rejtetett titkot sajgatnak lenni, G. Kat. Titk. 29. NySz.) és a *sajdít*, ‘sejt, előérez’ igét is könnyen lehet a ‘fénylik’ jelentésűhöz kapcsolni jelentésénél fogva, mert *sejt, gondol* a. m. *úgy látszik, tetszik neki* s a *tetszik* (*tet-*) ige is scheinen, erscheinen, glänzen, leuchten, splendere, lucere stb. jelentésű (vö. MUSz. 212). Vö. még a *sajgat*-tal: „Már édes gyermek napjainkban salyogatván hozzánk szivedet“ (Vers. Rik. Mátyás. 80) és „Mellyre, mint fő kincse, már régen salyogatott (uo. 146). Ezt a *salygat* igét mint tájszót idézi Császár Elemér Verseghy Aglájából (Vers. élete és m. 351); Lehr ezt az igét se ismeri az idézett helyen (MNy. 4:366). — A *sajdít*-hoz l. még a következő példákat is: „Mikoron pedig titkon lófaron szegén népet *sajdíthatják*“ (Bethlen Gábortól idézi Jancsó Benedek Nyr. 10:313). „*Meg-sajdította* Etelka, noha más gondolatokban foglalatoskodott, a beszélgetésnek mi voltát“ (Dug. Etelka, Irodört. Olvasm. 6:35)¹ „Tüstént feltettem, hogy az Urnak abból leendő fordítással kedveskedjek, mivel eddig *sajdídtottam* az Úr előtt kedves ízit...“ (Édes Gergely levele Kazinczyhoz; Figyelő 1879. VI. 55.) — Érdekes Aranyinak e megjegyzése: „Sanda — sandít — *sajdít* — sejdít — sejt. Láthatólag egy tő változásai.“ (Hátr. próz. 402.).

¹ Prónainak, a kiadónak, magyarázata a Szójegyzékben: „*megsajdít*: megsejt; a nép nyelvében is előfordul, de *sajgást* érez, *sajdít* jelentéssel.“

A SZALONTAI NYELVJÁRÁSHOZ.

Közli Viski Károly.

Szabó Lajos nagyszalontai el. isk. igazgató úr figyelmére méltatta az ottani nyelvjárásból (Nyr. 42:210. stb., s kny.-ban NyF. 69.) közölt adatgyűjteményemet, a füzetet elolvasta, észrevételeit pedig velem közölte. Mint-hogy tudtommal a nyelvjárásnak alapos ismerője, jegyzetei kétségtől hasznosak lesznek, ha minden érdeklődőhöz eljuthatnak. Ezért kérem szerkesztő urat, szíveskedjék közölni őket.

A fonetikai észrevételeknek kb. fele sajtóhibákat igazít ki. Másik fele az én tudva úgy írt s a kézirat szerint nyomtatott adataimra vonatkozik. — Az élő nyelv jelenségeinek gyűjtői között nem kell bizonyítgatnom, hogy ha két — egy helyről való — adat között különbség, vagy éppen némi ellenmondás látszik, nem okvetlenül megbízhatatlan az egyik. Kivált ha nagyobb területről, vagy városból származnak. Az észrevételek kétfelé vonatkozó csoportját azonban feleslegesnek látom elkülöníteni, mert elismerem, hogy a nem sajtóhibák csoportjában is Szabó Lajos adatai az igazibbak, bár én is igyekeztem adataimat megbízhatóvá tenni. Ő törzsökös szalontai, én csak jövevény voltam. Ő nemcsak a szokat s gazdáikat, de a szógazdának származását is tudja. (Itt-ott azonban []-ben mégis teszek egy-egy megjegyzést.) — Igazításait látni örömem, mert néhány ezerre menő s nem kifogásolt adatomnak helyeslését is látom mellettük.¹

5. 1. 27. lípkēs, 33. sistērikēl, 37. dērce, 43. nēm; 6. 1. 20. dīlēl, 21. (fīszfa l), gīdēlget, ībrēn, 22. ifēl, 23. īvēlōdik, 26. kīmīl; 7. 1. 20. tējéd; 8. 1. 14. sēprū, 17. embēr, 35. ērū; 9. 1. 30. dūllēngōddzik, 31. lēfīrgēddzik, 34. szēdēlōckōdik, 45. ēnne; 10. 1. 1. rendesen, vēsēl, 6. kīrnēk, 16. tōccsītēk, 18. (īppa l), 30. tēt, lēt, 31. kērēszttū, 34. kéccēr, 36. rag nélkül e; 40. szēmōk, 43. hármōjokat, hármōnkat; 11. 1. 4. ēngemet, 15. szēdve, 22. vīsz, 25. nāfy lēt, 28. ahovalō, 31. elmēntelek.

agygyēzēnek: (agy-vīgy), aprōszent, bādōg: olv. bāldog, bicēkēl, bil-leng, (lē)būrhōl: l. *elbērhēl*, (ki)cicerīszte, cēlosztam: olv. *cīlosztam*, cīmērēs: ...mēktēgyem, cīmēr, cingēr: ... a szōllōt, csapōsvīka, csīkorog, dicēg-dōcōg, dīsztelēnkēdik, dūszkāl: ...finnyāskodik, embērōtō *ūta*, engēdelmēs, ērānyos, erkōcsōs, ezsdēklik, ezēkelōtt, falangīroz: jō-megy, fēcserēl, fējūl, fēlleghajtō, fērtājfōd, ficsērīkēl, kēsēkēnō, fūtyōlō, gērīzd, gyere elő mēgīn, heptika, hīvō, hīvōtemplom, ica tē, igyēl, incsēlkēdik, īpar, iszēn, īzelēdik ...mēgīn, mēgīzelīt, jār: ...asz szō, jōtēhetetlen, kast; (kālātō): ... ha azt kērđi, kecmerēg, kemēd, kemēnce: ēty..., kīkenēkēdik, kēnyeres, kēnyír, kērēsze, (mēk) kērģūl, kēsēveskēdō, kērđēzgetōddzik, kifutōs, kifēlī jāny a?, kīnyēn, (fēl)kīpēl, kīrēgetō, kīsēpsīgēdre, kīsztet: ... nē..., kīta; ēty..., kītyēg-kētyēg, kīcēg-ko-

¹ A gyűjteménybeli szójegyzék (szótári anyag) előtt közlöttkre tartozó igazítások helyét a NyF.-beli lap- és sorszám említésével, a szójegyzékbeli címszók fonetikai alakjára vonatkozókat pedig az illető — betűrendben levő s könnyen megtalálható — címszó említésével idézem s hogy rövidebben legyen, csupán a megigazított alakot. Ha nem a címszóra, hanem utána következő szövegrészre vonatkozik az igazítás, akkor is kiírom elöl a címszót. Minden fonetikai javítás helyét dült betű mutatja. — Végül ugyancsak a címszók rendje szerint a jelentéstani megjegyzések következnek s néhány új adat, szintén Szabó Lajostól.

cog, kontréktus, (fél)kontyol, koppan a szeméd, koppóz :... lehetne, korélás, kikottyant : kiszalaszt a száján, köszkötő (= közköltő), kötís, kurréncs, kushad :... moré, kutyahitú :... szíp, lát : naty., legínyes, lepényeg, lilékmelegítő, lúcsiszár, lúformátus, lőtyömftyikál, másfélszemű, médaig :... kísérjelek, megintelen, megintlen, merégető, mésmég, mezéntájon (v. tájt), míveltet, moré, motozóeste : a hívőkről... , nehéssig, nehéssigés, nehéznnyavaja, nevendík, kiníz, nyekégős, nyiszitél-nyeszettel, nyúlik :... éhetik, őgyelég, őgyelít, őgyelédik, űkemi, (e h. űkeme), őtő : eggy., pëndérít, pëndsi, peti :... nesze..., pofa :... észik., pöre : (olvasd :) pörce, perezent, puruksia, rákszemcúkor, racsít :... racsiccstok, rebdés :... éréz, renget, ríszés, rőfög :... nő..., sárgaföld :... meggyógyul, sőtég-suttog, sípogós, süvegél... süvegéllek..., (fél)száll, száraszcsontok, szederjegés :... szíle, szekérkenőcs, szerelëmbibircsó, szilvaíz, szípelég, színamurva, szotyó ; vín..., tarócs :... kúdd el..., taszint stb. (olv.) toszint stb., telerőskút, telingesteli... telides-teli, tēmpli, tempós, tēnnap, terem (stb.), tēs-tál, tīglic, tókéletlenkődik, túrúl : tulról, újít :... kízset, ütlegél, vakarík :... kenyértészta vakarékából, vakszēm, (elé)vész, vickél-vackol, vizsla...gyermék, (még)zabál :... mégin.

acskó : bennszülött szalontai ember nem mond acskó-t, csakis zacskó-t.

ágonizál : inkább báméskodik a jelenése. [kenyül.

eláporodik : azt is jelenti : elérzésítóz : többször ásít ; áhit : kíván vlmít ; megáhittya : megkívánja. [A címszó áhit jelentését fentartom ; csak tréfásan használják.]

balos : szalontai bennszülött inkább ezt mondja : senye.

borsató : jelent vlmi borral készült nyalánkságot is. [t. i. chaudéau ; Szalontán satu-nak is mondják.]

canga : anyajuh, amelynek bárányát eladják vagy levágják.

csapó : — 2. ostor végére font írha, vagy lőszór.

cseléd : cseléd. [Mindkettő szokásos.]

csőrege, csőрге : bennszülöttek csőrege-nek mondják.

csudabogár : különeködő ; feltűnő ciferán, bolondosan öltözködő.

csuszánkózik : csakis : iszankodik. [De lehet a csuszkál-szánkózik kombidaku : nagy téli kabát. [nálása.]

dézöntor : inkább : dezentor.

debrecenyi : helyesen debrecényi. [debrecényi szeme van ; merész tekintetű ; nőket 'fixirozó', kacsintgató.]

dinnyekörti : vörösbélű k.

dosza : bohó.

drága : inkább azt jelenti, hogy egy fillérrel sincs 'túlfizetve' ; vagyis hogy cseppet sem drága. [Arany is használja ezzel a közöltem jelennéssel a NC.-ban Csóriról írva. V. ö. alább : kikenekedik.]

dumál : új keletű szó ; a paraszt nép nem használja. [Utóbb magam is meggyőződtem róla.]

egzáment : ua., de templomi vizsga.

ésanyám : gyakrabban isanyám [v. idős v. idő.]

elődó :eledő. [Mindkettő szokásos.]

esküdő : helyesebben eskütő.

están : inkább isván, isvány.

ész : a közölt szólás inkább így : nem ítetem én... stb.

facsari : nem így, hanem faszari. [Dtúl is szarafacsari.]

kifakít : inkább : kifokaszt. [V. ö. szakaszt : szakít, veszest : veszít stb.]

férődő : inkább fürödő.

fikötő : inkább : fűkötő. [fékötő is.]

kifokad : azt is jelenti : kiönti a mérget, nem türtőzteti tovább magát.

főúr : csak urak használják, a nép nem.

gabonás : szuszik-nak is mondják. [?]

gamó : a mankót is így nevezik.

Pesti,
nem igazán

guba: fűrtös, csakhogy a fűrtök szö-
vetbe vannak illesztve; a gubának
bőrresze nincs.

halálmadár: — 2. a temetk. társulati
eljáró (tréf.)

hemehumi: inkább: himmi-hummi.

hengərbuckózik: a nép gyermekei nem
tudják, mi ez. A bukfenc nekik buk-
seng. [A címszót csak Szalontán
hallottam.]

hériszës: a menyasszonynak azon kö-
zeli rokonai és barátai, akik a vő-
legényes házhoz is hivatalosak va-
hógújó: inkább: hógójó. [csorára.

hümlősgaluska: ilyen nincs. [A cím-
szót csak Szalontán hallottam. Az
ételnevek között különösen gyakori
az olyan, amit a gyerekek találnak
ki s később a családban csak ez a
név használatos.]

ilémőzsia: elemőzsia. (Népetim.; v. ö.
ilésig: eledel.)

ingëm: inkább: éngëm.

istenbogara: inkább istenökre: buta,
ökör. A szarvasbogarat is így ne-
vezik.

iszik: — 2. minden, ami vízbe vagy
víz alá kerül pl. esőzés, árvíz al-
kalmával a házak, fák, vetések,
földek.

jé: ezzel csak a modernnek élnek. A nép
ehelyett azt mondja: halga mán ni!
jéccakát: jóccakát. [A címszót több-
ször hallottam; úgy látszik nem
általános.]

jukashídon: a szólás inkább így: maj
megadom, ha lelök a jukashídon.

kalajdász: palajbác is.

kampós: ~ a labdaütés akkor, ha a
labda magas ívben száll a kinnál-
lók felé; ha ilyet kívánnak, azt
mondják: aggy egy jó kampót.

kasmától: lót-fut.

kállató: komoly jelentése szerint a
fiatal asszony meglátogatása nem
sokkal az esküvő után.

kendísz: inkább hizelkedő.

kikenekedik: azt is jelenti, hogy az

alkalmat fölhasználva jól teletömi
magát. Így is mondják: kiveti a
drágát a hasából, vagy éggvest
észik a hasával.

kila: a mérlegnek is ez a neve.

kollant: — fűbekollant: főbeüt.

köszköpűködik: inkább ezt jelenti:
nagy buzgalommal tesz-vesz; mes-
terkedik nagyokat nyögve.

kuci, kuci... így is: kicci, kicci!

kupërta: leggyakrabban: kufërta.

libavirág: vagy libarózsa: gyermek-

lihël: gyakrabban lëhel. [lancfű.

likasztónap: szalontaiak nem monda-
nak lik-at, csak juk-at.

locsi: inkább locsa.

magánakalvó: — és 2. különcködő.

marcafánk: a komoly jelentése mar-
masina: — és 2. tűzhely. [cipán.

matéria: — 2. genny. Másként göny-
nyeccsig.

mëndörög: leginkább így: zëng az ég.
messzell: továbbá messzillel: távol
levőnek, messzeesőnek tartom.

mikó: valami bevándorolt palócok
mondhatják így.

összmond: inkább: lëmonta; min-
dënnel lëmonta, csak jónak nëm.

naddza magát: vagy pedig: naddzik.
nyól: nem szalontai szó.

nyügös: ~ a gyerek akkor is, ha be-
tegség miatt nyugtalankodik, álmat-
ojándik: inkább ajándik. [lankodik.

othol: csakis othon. [Ujabb tudakozó-
dásom szerint is járatos az előbbi.]

őkëme: helyesen űkëmi.

pokolbélű: pokolbéli.

popa: kenyér (gyny.); csócsa: étel
(gyny.)

pucovál: inkább: pucol, pucúl. [pu-
colom, pucúlom.] A költekező is
pucol (pénzt.)

purdé: a magyar gyerek is ~, mikor
meztelen: lëvetkezëtt purdëra.

puruksia: kukutyin is.

ragyás: himlőhelyes.

rivalkodik: gyakran hangosan, hirtelen
felsír.

rucatalpú: lapos, elterülő talpú.
 sikánkózik: nem szalontai szó; [V. ö. csuszanókzik, iszanokdik].
 sivatag: az izetlen, gyenge gabonából készült kenyér is.
 sojáta: csakis sajáta. [?]
 sublót: inkább: kaszli.
 supajt: sóhajt is.
 sünyöl: tákol; pl. foltot a ruhára rosszul, nagy öltésekkel; a kiszakadt ruhát kezdetlegesen összevarrja, összesünyöli; a kerítést nagyjából megigazítja stb.
 szacsó: talán tacsó; de a csacsit szacsi-nak is mondják, tehát szacsó jelenthet talán kis csacsit is.
 szájjézlitő: az ebéd utáni csemege, sütemény, cukor is ~.
 szémeszöktibe: inkább azt jelenti: keményen, durván, kiméletlenül, hirtelen nekimegy, szemibemond.

tarócs: azt is jelenti: kísértő.
 táncili: így is: tánci-tánci.
 tatos: ~ minden gyermek, akin valami szokatlan van, pl. foggal jön világra, hat ujjú, igen nagyétű stb.
 telebélű kenyír: az ilyenre azt mondják: ojam mint a pöfeteg.
 tintanyaló: leggyakrabban tintásseggű.
 topalábú: rucatalpu.
 törvín: törvintűvők: esküdtek, bírák.
 feltőt: azt is jelenti: berug.
 vacsibe: a csibe szót benszülöttek nem használják.
 elveti magát: azt is jelenti: hanyatt fekve, elnyújtózva teljesen a pihe-nésnek adja magát.
 zúgattyú: közel egymáshoz két helyen átfurt pálcikából is készülhet.
 zszannamanna: komolyan érte: szen-nalevél.

Új adatok:

beállít: berug.
 bezzegje (az órának): ketyegője.
 bebónyál: bepólyál.
 boragár: aki a mustot a szőlőből való hazaszállításakor fölméri.
 gömörödik: kezd vékonyan befagyni.
 bújbeli: kabátféle.
 bugylibicska: [l. budlibicska].
 bürge: a nem magyar birka.
 cip-cupol: csókolódzik.
 csiba te: [kutyakergető szó].
 csócsál: az anyja által megrágott ele-delt eszi (kis gyermek).
 csorbacsík: akinek elül foga hiányzik.
 sikálló: cirok-surlókefe.
 fertájkor: iskolai, óráközi szünetkor.
 fitizsd: mutasd.
 hegyésfa: nyárs.
 hécsempécs: csipkerózsák.
 kétinnepeköz: karácsony és újév közti köpöröcöl: kapargál. [idő.
 luterna: lucerna.
 pásztorbíjog: marha szarvára sült sárgalábú miháj: halál. [bélyeg.
 víziraport: visum repertum.

balkörmű menyecske: kikapós ~.
 tromfos ajakú: duzzadt a.
 hőbörtös: hőbortos.
 feszít mint a kutya a seprőtollal.
 hőbörgös [l. háborgós]: hőbortos.
 kajtár: az olyan liba v. ruca, amelyik idejében is csak egyet-kettőt tojik.
 iszos: itókás, inni szerető.
 kaláka: összejövétel szívettségéből vég-zendő munkára, tollfosztásra, ten-gerihántásra stb.
 batramáskodik: lomhán készülődik.
 csürlé: [l. kukujlé].
 kemény idő lány emberre: hideg van.
 pállug: igen erős lug.
 pojétás: mókás; pojétázik: mókázik, tréfál.
 dobbesz: has (tréf.)
 bigóc: [l. pugrics].
 store ki te: kutyakergető szólás.
 sugarja van a beszígyinek: értelme van, talpraesetten beszél.
 sésé-susa: sugdosódás.
 sundán-bundán, sután-bután: alattom-tökfödő: kalap, sipka. [ban.

csécséskorsó : amelynek füle felső felén levő csécsén át lehet vizet szívni, inni.

csupacsont : nagyon sovány.

apolgat : meg-megver.

nyuszi (gyny.) : nyúl.

tikog : fulladozva köhög.

tüzel : mérgeskedik.

zángó : magas, hosszú ember (égi-meszelő).

csikózkodik a gyerek, ha a nagyobbaktól nem akar elmaradni.

mátyós : pityókás.

Újpest, 1915. II. 20.

kutyálkodik : menyecskékkel, lányok-kúngöcs : kúnkötés. [kal, ingerkedik'. plötty, pölötty : rosszul sikerült, ehetetlen vastagétel.

eme s ama : ilyen-olyan.

mekecs : aki a gögtől megmerevített nyakkal jár [V. ö. makacs : nyakas.]

Figyelemre méltó, hogy olyan emberek, akik a krétát, plajbászt, krajcárt csak kérétnak, palajbásznak, karajcárnak tudják mondani, paradé, darált só helyett rendszeren prádét, dráltót mondanak.

VISKI KÁROLY.

ISMERTETÉSEK.

Új nyelvtudományi kézikönyv.

Dr. Kis-Erős Ferenc : A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva a nyelvfilozófia, a finnugor összehasonlító, a magyar történeti nyelvtan és a magyar nyelvjárástán alapjairól. A szerző tulajdona. Kapható a polgári tanítóképzőintézetben Kalocsán. 1915. Ára 10 K. 603 l.

„Magasabbfoku magyar nyelvtudományi oktatásunk összes főbb irányait és távlatait legalább főbb vonalakban rendszeres keretek közé akartam foglalni” — írja a szerző előszavában s alább határozottan meg is mondja, hogy művét úgy állította össze, hogy „polgári iskolai tanító- és tanítónőképző” intézetek részére „tantervszerű kézikönyv”-nek is megfeleljen. Aki egy tudományszaknak kézikönyvét, ha főiskolai célokra is, komoly tudással, készséggel, olvasottsággal, ahogy azt szerzőnk tette, összeállítja, az többet ad, mint talán akart : az voltaképpen szaktárgyának rövid enciklopédiáját alkotja meg.

Már ez előzetes híradásunkban is, mellyel a szaktársak figyelmét ez érdekes műre akarjuk irányítani, meg kell állapítanunk, hogy ez a munka nemcsak mint főiskolai kézikönyv, hanem mint a magyar nyelvtudomány első teljes „Grundriss”-a is számottevő.¹ Erős logikai és munka-beosztó érzékkel feldolgozta a magyar nyelvtudományi s a hozzá kapcsolódó szakirodalmat s mint ilyen hasznos kézikönyv lesz a szakembernek is, mindaddig, míg a Tüzes Magyar Nyelvtan első köteteinek új kiadása s a befejező mondattani rész el nem készül.

Az egész mű öt nagy fejezetből áll. Ez az öt fejezet bizony tartalmát tekintve csak annyiban függ össze, hogy a bennük tárgyalt kérdések összességének ismerete a nyelvtudományban s a magyar nyelvtudományban való

¹ De egy kedvezőtlen körülményt meg kell említenünk. A nagy összefoglaló munkákat, a német Grundriss-okat csupa olyan szakember szerkesztette és írta, aki maga is önálló művelője a nyelvtudománynak, s az olvasó csakis az ilyen munkákat használhatja teljes bizalommal. Ellenben a mi szerzőnk könyvének egész tartalmát, jobbra még az idézeteket s az irodalmi adatokat is, másod kézből veszi.

A szerkesztőség.

jártasságot jelenti. Egyébként ezek meglehetősen lazán sorakoznak egymás után. Az elsőnek címe: Nyelvfilozófia (7—70. l.), a második: Magyar nyelvhasználat (71—89), a harmadik: A régi magyar nyelv (amolyan magyar nyelvtörténet) (89—130), a negyedik: Magyar nyelvjárástan (130—148), az ötödik, s természetesen a legterjedelmesebb rész a Tüzetes magyar nyelvtan (148—583). Szómutató s a sajtóhibák javítása fejezi be a szép kiállítású és terjedelmes kötetet. Látjuk tehát, hogy a szerző, az ő céljának megfelelő arányokkal újra összefoglalta a nyelvtudomány eredményeit, könyve tehát nem más, mint egymás mellé helyezése egy kis magyar általános nyelvtudományi bevezetőnek, egy kis nyelvhasználati kézikönyvnek, egy kis magyar nyelvtörténetnek, egy nyelvjárástannak s egy egész tüzetes magyar nyelvtannak. Tudjuk, hogy mindezek önálló, terjedelmesebb formában, az utolsónak kivételével, már külön-külön rendelkezésünkre állanak. A behatóbb bíráltnak lesz feladatul eldönteni, hogy ezek a dióhéjba foglalt összefoglalások hogyan viszonylanak ama művekhez, melyekben ez az összefoglalás önálló céllal már megjelent s melyekből szerzőnknek is ki kellett indulnia. A szerző munkája iránt való nagy tisztelettel fenntartása mellett volnék bátor fölvetni azt a kérdést: jó-e, helyes-e, tanárjelöltjeinknek, szaktárgyuk egész anyagát így egy garmadába hordva szinte tálcán elbűk nyújtani, hogy még — hat könyvet se legyenek kénytelenek átvenni, hanem mindent együtt, tálalásra, — bocsánat a kifejezésért — szájukba rágya, fáradság nélkül megkapjanak. Kis-Erős könyvéből csak komoly tudományt és bizonynyal az elmélyülő buvázkodásra kedvet is nyer az ifju jelölt. De a mi szakmánkban nem volna-e jobb először a kezdőket egyáltalán, vagy népszerűsítő bevezetőre utalni, s aztán ha nyelvjárástan kell, hát vegyék ők maguk át Balassa és Erdélyi összefoglalásait, ha nyelvhasználat kell, tanulják meg megérteni Szinnyei nyelvhasználatának rövidítéseit stb. A közvetlen tanulmány mégis csak inkább buzdít önálló munkára, s ez a tudományos nevelés főfeladata, nem pedig a kézikönyvtudás. Még egyszer, Kis-Erős munkáját tudni már szép nyelvtudományi készültséget jelent, de tartok tőle, hogy a jelöltek közt hamar el fog terjedni a jelszó: „vizsgára untig elég a Kis-Erőst betanulni.” Egy magasabb érdeknek is szolgálna tán ez elv: a polgári iskolákat a közvélemény középiskolának tekinti; a „tanítók” nagy percentje u. n. középiskolai oklevéllel lép a polgári iskolába s a fejlődés útja mind e középiskoláink egységesítése felé visz: jó volna, ha éppen anyanyelvünk tudományában egyforma volna mindenfajta jelöltjeink készültsége.

No de ez az elmélkedés a világért sem akar e nagy szorgalommal készült becsületes munka hátrányára érvényesülni. Még ha el is fogadjuk ez elv helyességét, csak a munkának másfélszáz első lapjáról lehet szó ilyen szempontból. Egy kis teljes, rövidített Tüzetes magyar nyelvtanra (ez teszi e mű legnagyobb részét: 151—végig) nagy szükség van ma, midőn a nagy Tüzetes első részei (főleg a hangtani rész) új kiadásra várnak, a mondattan pedig most készül.

Részletekkel nem akarunk foglalkozni,¹ de meg kell emlékeznünk arról, hogy az utolsó 15 év tudományos munkáját a szerző nem dolgozta föl teljesen;

¹ Csak néhány apró megjegyzést az első, általános részre! A magyar nyelvtan történeténél valahogy elszikkad — Révai, csak a „modern nyelvtudomány” fejezetében jut rá egy — zárjeles mondat. A magyar nyelvtudomány fejlődésének áttekintésében az ikes ragozás dolgában való állásfoglalása van idézve, akárcsak — Böjthi Antalé is. E történelmi fejezetek általában nagyon

hogy az elméletek, eredmények kifejtésében és taglaló bírálatukban kissé terjedős; hogy stílusa, tárgyalása módja szárazabb, mint lennie kellene. Ezekkel szemben hadd utaljak egy külső jelenségre. A címlapon ez áll: „A szerző tulajdona.” Ez a szerény megjegyzés azt jelenti, hogy e 603 lap terjedelmű, igen szép kiállítású könyvet a szerző saját költségén adta ki. Száz esztendő események jutnak eszünkbe, irodalmunk ama szép kora, midőn az írás, a könyv-készítés hazafias áldozás volt. Maga ez a külső tény szép világot vet e munka szerzőjére s művére, valóban minden pártolásra érdemessé teszi.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŰVELÉS.

Főlössleges idegen szók. „Nemcsak *momentán*, hanem *hosszu időkre szünt meg* a haladás és a béke e szövetsége.” Hirlapi közlések szerint Rákosi Jenő beszélt így az Otthon közgyűlésén (1915. III. 21). Nem hiszem, hogy Rákosi ilyen hibás szórenddel élne, de a *momentán* is különösen hangzik egy magyar szónoklatban; Rákosi alkalmasint így mondta: Nemcsak a jelenre, hanem hosszú időre megszűnt... — A Népművelésben sok ilyen mondatot olvasunk: „A *reakció* gyorsaságával [a franciáknál] a *suggesztibilizálás* van egybekötve, amely különösen a *tömegsuggesztibilizálásban* nyilvánul meg; ez az oka az *individuális* és különösen a *szociális energia* hiányának...” (és így tovább 1915. 4. füz. 307). Azt hiszi a Népművelés írója, hogy ilyen beszéddel szolgálatot tesz a magyar népművelés ügyének? Ha jobban meggondolná, átlátná, hogy ilyen tudákos stílussal nem lehet senkit művelni, nem lehet senkivel megértetni a dolgot. Ha igazán tanítani akarjuk az olvasót, ilyenformán kell beszélni: „A (lelki) visszahatás gyorsaságával együttjár a befolyásolhatóság (v. sugallhatóság), ez pedig különösen a tömegekre való hatásban (v. tömegsugallásban) nyilvánul; ezért olyan hiányos az egyéni és különösen a társadalmi tetterő.” Avval az idegen kifejezésmóddal az író annak a gyanúnak teszi ki magát, hogy maga sem érti a dolgot, hanem csak szajkó módjára ismétli a külföldi író mondását; hiszen ha értené, akkor le is fordítaná magyarra!

1914 augusztusában a nagykereskedőkhöz stb. tömegesen érkeztek váltófedezesek, sőt oly számlák kifizetése is, melyek még le se jártak. Több tudakozódásra aztán kitűnt, hogy sok kiskereskedő és iparos a tartozásokra vonatkozó *moratóriumot* *statáriumnak* értette s úgy magyarázta, hogy fizetni kell, mert különben jön a *statárium*. De ha mindenki magyarán *halasztásnak* nevezte volna, nem okoztak volna annyi bajt.

„Angolországban külön munióminiszteri állást *kredáltak*” (B. H. 1915. VII. 23. 9). „A karsztos magaslatok szikla-*strukturája* repedezik” (uo. VII. 27. vcikk). Az „angol-francia *defenzív* szövetség... valóságos *offenzív* szövetséggé vált” (nov. VIII. 20. 12). — „Sohase estek abba a hibába, hogy *retrospektive* semmisnek nyilvánítsák a francia kultúrát” (Világ VIII. 2. 7). — „Minden *lokális egoizmust* háttérbe lehetett szorítani.” (Andrássy Gyula gr. MHirlap VIII. 19. 2).

ANTIBARBARUS.

hézagosak, itt bőbeszédűbb lehetett volna. Viszont a nyelv eredete aránytalanul bőven van tárgyalva. Plato Kratylos-ában nincs fölvetve a *physis* ~ *thesis* jelszó; ez, mint Steinthal kimutatta, későbbi eredetű; ott még *physis* ~ *nomos*-ról van szó; a nyelvek osztályozásánál hiányzik Finck nevezetes álláspontja, stb.

Pestiességek. Újabb íróink egyes esetekben akaratlanul is árthatnak a nyelvtisztaság ügyének. Pesti életből vett rajaikban ugyanis a szereplő személyeket a valóságnak megfelelően beszélgetik. Ilyen alkalommal azután szemenezdett németességek és torz pesti szólások kerülnek az olvasó elé. Igaz ugyan, hogy jellemzés kedvéért, de ezt a laikus olvasó nem tudja. Sokan csak azt látják, hogy ezek a furcsaságok még kedvelt írók műveiben is előfordulnak. S ami gyakran szemünkbe tűnik: lassanként természetünké is válik. Ime a nyelvi hibák elterjedésének egyik módja.

Az írókat azonban ilyen esetekben talán nem lehet szigorú váddal illetni. Bizonyára sokan fogják azt mondani, ők az életet akarják papírra vetni s szereplőiket is úgy beszélgetik, mint ahogy valójában beszélnek is.

De másik baj, hogy az ilyen hibákat megszokhatják nemcsak a kevésbé művelt olvasók, hanem még azok az írók is, akik különben a helyes magyarsággal is törődnek. S írásukban még olyankor is használják, amikor semmi szükség, de egyszersmind semmi mentség sincs rájuk.

El tudom pl. képzelni, hogy kávéházi beszélgetés közben a szájaskodó, a nagy mondásokkal dobálódzó embert azzal torkolják le: ugyan *ne anázgolj!* El tudom hinni, hogy németül gondolkozó kereskedő emberek meglegedésüket úgy fejezik ki, hogy valami *jól megy*, ahelyett hogy azt mondanák, rendén van. De mégis furcsának találom, hogy Quintus komoly elmélkedésben (l. A sógor c. cikket, Az Újság 1915. júl. 4.-i számában) ezt írja: „Azt mondani, hogy mink a történet folyása alatt a németet mint ilyen szerettük is, természetesen óriási *anzágolás* volna.“ Később pedig: „Olykor úgy tetszik, hogy mindezekben egy dicső nagy győzelem és egy jobb jövő géniusza emelgeti a mutatóujját és ajkához téve azt, így suttog felénk nagy titokban: *Jól megy, jól megy*. Csak tartsatok ki így, és a pokoltól se féljete semmit.“

Quintus, vagy igazi néven Kenedi Géza, a legkevésbé sem szorult rá, hogy éppen én tanítsam magyar beszédre. Hiszen régi munkása az irodalomnak s írói érdemeiért a Petőfi-Társaság is tagjai közé választotta. S a helyes magyarságra nemcsak hogy ügyelni szokott, hanem egyes kérdéseit népszerű módon olykor írásban is meg-megvitatja.

Azért korántsem az ő tanítására mondom, hogy én még beszélgetés vagy levélírás közben is elkerültem volna mind a két kifejezést. Aki a kevésbé kényes nyelvértékű ember szerint *anzágol*, az magyarul *tódít*, vagy igazságosan *lódít*. Vagy a helyzettől függ, nem mondhatjuk-e ilyenkor, hogy szószátyárkodik, szaval, vagy henceg, vagy bármi mást, csak azt nem, hogy *anzágol*.

Ami pedig a németül gondolkozó embernek *jól megy*, a tiszta magyarsággal beszélőknek *rendben van*, *helyes*, *derék*, *jól van*. Külömben is Kenedi Géza a megmondhatója, hogy a magyar nyelv egyáltalán nem szorult rá, hogy közönséges szavakat, vagy egyszerű észjárásra valló kifejezéseket a németből kölcsönözzön. Kértem Kenedi Gézát, mi lesz a nyelvtisztaság ügyével, ha már az írók is ilyen vétséget követnek el a nyelv magyarossága, helyessége és csinossága ellen. Hiszen az íróknak írásmódjukkal nevelni kellene és erősíteni a jó nyelvértéket s kiirtani a hibás nyelvhasználatra való minden hajlandóságot.

Mindezt azonban Kenedi Géza nálamnál sokkal jobban tudja, csak az a hiba, hogy olykor megfedkeznek róla.

DÉNES SZILÁRD.

Hadinyelv. 1. Gyerekek játszanak a Tisza Kálmán-téren.

Tavaly még fociballt, az idén természetesen már kizárólag háborút. Egy csoportban öt-hat fiú halkan, de sűrű taglejtéssel fűszerezett vitát folytat. Egy barna trikós gyerek közel sompolyog a csoporthoz, de megjárja. A tanácskozók közül kiugrik egy nyurga legényke és dühtől piros arccal csattan a közeledőre.

— Menj innen vissza a frontba! Semmi közöd a vezérkarhoz, te nyavalyás! Ha sokat ugrálsz, átteszlek a munkásosztagba!

Bővebb magyarázatot a helyzet bizonyára nem követel.

2. A villamosban a kalauzzal élénk polémiát folytat egy asszonyosság. Az átszállójegy érvényessége körül hullámszik a vita. A kalauz végre is elunja az eszmecsere:

— Vagy másik jegyet vesz, vagy leszáll. Itt nem segít semmi ofenzíó.

3. Két úr a megállónál. Mind a kettőnél irattáska. Az egyik, körszakállas ősz úr, mosolyogva beszél a másiknak:

— Az a számlakivonat, az semmi. Ilyen oldaltámadás ördögöt se ér. Az egész már csak arravaló volt, hogy a visszavonulását fődözzze.

4. Egy uriaszony beszélget a másikkal.

— Nem merek kimenni, mert félek, hogy odakünn éhen halunk. Idebenn meg, ha még oly drágán is, de mégis csak lehet valamit rekvirálni.

...Tíz hónap alatt, amióta a háború folyik, ime itt Budapesten, de nagyon valószínű, hogy nemcsak Budapesten, megtermett és a legszélesebb méreteken a közhasználat eszköze lett egy új frazeológia. A hadinyelv. Olyan kifejezések és meghatározások, amelyek ezelőtt a katonai mesterség zárt magánhasználatában éltek csak, beleáramlottak a polgári életnek minden elképzelhető viszonylatába. Él velük, sőt immár mintha meg se tudna lenni nélkülük gyermekek és felnőttek, férfiak és asszonyok egyaránt. A tényért csakjárnak hívjuk, az ebédet menázsinak, a vendéglőt kantinnak, a ruhát mondurnak. Ha valakit meggyőztünk az álláspontunk helyességéről, azt bekerítettük, ha sikerült szerencsésen leszabadulnunk a zsúfolt villamosról, ezzel áttörtünk, vagy kivágtuk magunkat. Ha valaki felesel velünk, ez: offenzíva, ha kinyitjuk az esernyőnket, ez: defenzíva. Akit sarokba szorítunk az okoskodásunkkal: az összeomlott a tüzezésünkben. A karunkat szárnynak emlegetjük, a gyomrunk: centrum. Akinek sikerült valakitől húsz koronát kipumpolni, az: erősítéseket kapott, aki éles szemmel észreveszi, hogy a szabója közeledik, az: visszaözlök. A szeladon heves tűz alatt tartja a bájos anygalt, ez meg makacs ellentállást fejt ki. Ha alkuszunk valamire, ez: elkeseredett közelharc. A végrehajtó: benyomul az árkaikba; aki hurcolkodik, az: új hadállásokat foglal el, aki enged valamit a negyvennyolcból, az: kiűrti előretolt pozíciót, aki megbukott és kiegyezkedni próbál a hitelezőivel: az újra csoportosítja magát. Akinek az anyósa szerencsésen megérkezett, az voltreffert kapott, aki elugrik a felé rohanó automobil elől, az: visszaveszi a frontját.

A háború, nincs az a két perces diskurzus, amelyben legalább háromszor meg ne győződne róla, nemcsak a témáját adja minden beszélgetésnek, hanem a kontösét, a szavait, a kifejezéseit, a képeit is. Höfer Ferenc altábornagy, a vezérkar főnökének kitűnő helyettese, mint nyelvreformátor minden korok leghatásosabb magyar írója. Holott egészen nyilvánvaló, hogy egyáltalában nem törekszik egyéni eredetieskedésre. Fantáziája abszolút tétlenségre van

kötelezve, valósággal diktandó után ír, és aki diktál neki: a Történelem rettenetesen szigorú stílusza abban, hogy nem tűr más szót, csak a legvilágosabbat és legtárgyilagosat. Az óriási hatás, amelyet a nyelvünkre gyakorolt, kevésbé az ő dicsősége, mint azé, aki diktál neki. Az örök és állandó nyelv folyamatában Budapestnek mindig volt egy aktuális nyelve, sokszor — zsargonja, amelyet egykoru sikerek protegáltak divattá. A pesti nyelv az idők folyamán sok mindenféle köntösben járt és akárhányszor olyanban, amely — nem is ok nélkül — dühbe hozta a jó és szép magyarság őrzőit és gondviselőit. Most — csukaszükrében jár és képeit, fordulatait onnan hozza, ahol minden érzésünk és gondolatunk tartózkodik. Előkelőbb szerzők és nagyszerűbb siker még soha egy nyelv-divatnak se volt a protektora.

(Az Ujság 1915. VI. 15.)

SZIGMA.

Magyarosítás a zeneoktatás terén. A Frankfurter Zeitung június 30. számának estilapjából vesszük át a következő hirt: „Az énekoktatás magyar országos felügyelője azzal a kéréssel fordult a közoktatásügyi miniszterhez, hogy a jövőre nézve rendelje el az olasz kifejezéseknek kiküszöbölését a zeneoktatásból és pótlásukat magyar műszavakkal. A 10,000 tagot számláló osztrák „Musikpädagogische Gesellschaft“ ezt a javaslatot szintén magáévá tette és elnöke, Hans Wagner, ugyanilyen kéréssel fordult az osztrák közoktatásügyi miniszterhez. Tudomásunk szerint Berlinben és Lipcsében Reinicke tanár hasonló mozgalom élén áll.”

(Népt. Lapja 1915. 28. sz.)

Furcsa lelkesítés címe alatt a Magyar Nyelvőr f. é. 7. száma szövé teszi a Néptanító Lapjában „A jövő kulcsa” címmel megjelent cikkemet és azt nyelvi, sőt részben tárgyi szempontból is kifogásolja. Mivel, nézetem szerint, a Magyar Nyelvőr, az idézetek ellenére, hamis színben tünteti fel a való tényeket, tisztelettel kérem, sziveskedjék a legközelebbi számban a következő helyreigazító nyilatkozatomat közölni, amelyben szükségképpen csak a bírálatban foglalt ténybeli kijelentések cáfolására szorítkozom.

1. „De már az ellen nyomatékosan tiltakoznunk kell, hogy nemzeti nevelésünk új céljait csupa idegen szóval tűzzék ki, ahogy Kemény F. teszi”, mondja a t. bíráló, majd pedig alább ezt „furcsának, nagyon furcsának... izléstelenségnek és majdnem a nemzeti szellem iránt való érzéketlenségnek” nevezi. Ezzel szemben megállapítom, hogy ezeket a célokat nem csupa idegen szóval tűztem ki, hanem a Néptanító Lapjának, de meg az ú. n. nagyközönségnek átlagos nyelvismeretéhez alkalmazkodva, a bár idegen, de nálunk is közkeletű szavakból indultam csak ki, de nyomban megadtam meghatározásukat, magyarázatukat, ami egyrészt a jobb megértés javára volt, másrészt közvetve a nyelvtisztaságot is szolgálta, mert megadta az idegen kifejezések magyar jelentését. Ez, úgy látszik, annyira sikerült, hogy ennél jobbat maga a t. bíráló sem tud, mert hisz ő is az én kifejezéseimet használja: „becsületesség, közösség érzése, szervezkedés.” T. bírálóm, mint nyelvtudós, csak ezekkel be is érné; én, a „jeles nevelőember” azonban most is helyesebbnek tartom azt, hogy az ismertről az ismeretlenre v. kevésbbé ismertre térjek és meg vagyok róla győződve, hogy pl. a „szolidaritást” (= a közösség érzését) jobban megértik, mintha csak az utóbbi körülírást használtam volna. Egyébiránt nyugodjék meg a t. bíráló: az én gyér és gyatra magyar írásaim, amelyek két más európai

nyelven írt temérdek firkálás között húzódnak meg és ezek káros métélye ellen folyvást küzdeni kényszerülnek, ha nem is törül metszett magyaros zamatúak, még mindig tűrhetőbbek, mint akárhány csak magyarul író tudós íróársam fertőzött v. erőltetett és mesterkéltséggel magyarsága. — 2. „Itt [t. i. a szolidaritás = közösség érzésénél] különben is általánosabb dolgot kellett volna említeni: a *kötelességtudást*,” mondja a bíráló nyelvtudós és ezzel a dolog érdemi részébe is beleavatkozik. Ezzel szemben az én felfogásom szerint, amelyet bizonyára a Néptanítók Lapjának húszezernyi olvasója is vall: a) szolidaritás és kötelességtudás két különböző dolog; b) a kötelességtudás már bennfoglaltatik az 1. helyen említett követelésben: „becsületesség mindenben és mindenkivel szemben.” Ennél különb kötelességtudást gyarló énem nem ismer. 3. A t. bíráló a „szent szükséglet” szót is kifogásolja, mert utána egy megrovást jelentő „[így!]”-et illeszt. Ezzel szemben hivatkozom egy a magyar nyelvnek legjobb forrásaiból merített tudományos munkára, amely ezt mondja: „*Bedürfnis*. Etwas den Zeitbedürfnissen anpassen (Heine). Valamit a kor kívánalmaihoz vagy szükségleteihez alkalmazni.” (Lásd: Német és Magyar Szólások. A m. tud. Akadémiától a Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka. A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette — Simonyi Zsigmond. Budapest, Franklin, 1896, a 46. lapon.¹ — 4. A java azonban csak most következik. A t. bíráló befejezésül ezt mondja; „A „szolidaritásnak”, a becsületességnek egyik első kelléke s egyik ismertetőjele is! — a becsületes, természetes, világos, magyaros beszéd.” — Jól megértsd, Kemény Ferenc, „ismertetőjele is!” felkiáltó és gondolatjellel... Ezt a mondatot egy tudományos (tárgyi) és egy személyi részre kell bontanom. Amazt illetőleg a t. bíráló a becsületességet első sorban a magyaros beszédre teszi függővé, amivel szemben vállalkozom annak elméleti, tudományos és gyakorlati beigazolására, hogy a nyelv tisztasága és tudása szervesen semmiképpen sem függ össze az ember erkölcsével, becsületességével és ettől teljesen független. A becsületesség erkölcsi, lelki folyamat; a nyelvtudás tisztán szellemi működés. Ismertem én nem egy embert, aki színtiszta magyarsággal írt, de becsületes magyaros beszéde ellenére — hogy már én is magyarosan szóljak — gazember volt. A nyelvtisztaság tehát nem próbaköve a becsületességnek és nem ellenkezik az erkölcsi hitványsággal. Nagyon megjárna a t. bíráló, ha fennen hirdetett elvének (!) alkalmazását a mi nagyjainkkal és a nagyfejükkel szemben megkísérelné: egyszerre néhány ezer becsületsértési pert zúdítana maga ellen. — A személyi részt illetőleg a cikk megelőző részében felsorolt magyartalanságaim után nem lehet többé kétségem aziránt, hogy mivel ez az „ismertetőjele” nálam hiányzik, híján vagyok „a becsületesség egyik első kellékének.” Jóllehet tehát a szóban forgó utolsó mondatnak egybevetése a rólam az előzőekben megállapított tényekkel csakis ezt az értelmezést engedi meg és bizonyára a M. Ny. olvasói is így értelmezték, barátaim unszolására és tekintettel az eset súlyos voltára, végül pedig mert mindenki a saját szavainak leg-hivatottabb értelmezője, felkérem a t. bírálót, hogy e tekintetben még világosabb, magyarosabb beszéddel éljen és kertilés nélkül mondja meg, *hogy ezt a súlyos, szerintem legsúlyosabb vádat kire érte*, mert én — meglehet — ma-

¹ Nem a *szükségletet* hibáztattam, csak a különös jelzős viszonyt: a *szent* szükségletet. — S. Zs.

gyarul nem csak írni, de olvasni sem tudok. A magyar ember becsületessége nem merül ki a magyaros beszédben, hanem legalább is annyira rátartós a lovagiasságra, a bátor szókimondásra. A magyar ember, ha sérteni akar, nem bujkál, hanem helyt áll azért, amit mond, ír és tesz; ha pedig nem akar sérteni, akkor nem burkolódzik, végre ha vádol, bizonyít is. Mióta a világ világ, embernek becsületét és becsületességét írásainak nyelvtisztasága alapján nem ítélték meg és nem ítélték el. Hazánk legutolsó lakosának is jussa van ahhoz, hogy nyelvészkedési okvetetlenkedések leple alatt egy emberöltőn át folytatott önzetlen, emésztő és talán nem egészen haszontalan munkássággal kiküzdött becsületében büntetlenül senkise gázolhasson. Tisztelettel kérek tehát magyarázatot, felvilágosítást; kérem a minden kétséget kizáró választ, amelynek — bármilyen leend is — nyugodt lélekkel és a szabad elhatározás jogával nézek elébe.

KEMÉNY FERENC.

Rendkívül sajnálom, hogy ilyen félreértésre adtam alkalmat. Nálamnál senki se tisztelheti jobban Kemény Ferencnek egy emberöltő óta kifejtett nemes-célú működését. Természetes, hogy engem semmi sértő szándék nem vezetett. Szavaim általánosságban értettem, úgy t. i. hogy az emberek könnyen bele-magyarázzák a nem tiszta szándékot a nem megfelelő, idegenszerű, kertelő kifejezőmódba, mert a tiszta szándékot egyszerű, őszinte formában kell kifejezni. Aki ezt nem teszi, az könnyen kiteszi magát a félreértésnek, a gyanúsításnak. Nagyon távol volt tőlem, hogy én gyanúsítsam így Kemény Ferencet, holott az ő szándékainak tisztasága minden gyanúsításon felül áll.

Az idegen szóknak olyan szertelen használatát azonban nézetem szerint senki se helyeselheti, aki elfogulatlanul ítél.

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Ófrancia jövevényszavainkról, különösen egyes kifejezésekről, igen alaposan értekezik Melich János (MNy. 1914) s részletesen és helyesen tárgyalja a szóban forgó ófrancia hangtörténeti kérdéseket. Legyen szabad néhány ponthoz a következő megjegyzéseket tennem:

Párizs. Legérdekesebb a *Párizs*, *Lajos* és *botos* szóknál kifejezett föltevés, mely szerint a szóvégi francia *s* a magyarban megőrzött *š*-en át lett *h*-vá s veszett el. Hogy *Lajos* = fr. *Loïs*, az kétségbevonhatatlan. A *Párizs* és *botos* szók közvetlen francia eredete ellen lehetne egyetmást fölhozni. Az előbbit olasz közvetítéssel lehetne magyarázni, vö. *paizs* < olasz *pavese* stb. *Botos*-nál talán a bolgár *botuš*-ra is lehetne gondolni (vö. Berneker), vagy talán magyar továbbképzésre, mintahogy *dákos* a román *daga*-ból, *pallos* a török *pala*-ból lett (Schuchardt szerint, l. Zeitschr. für rom. Phil. 15:95). Érdekes azonban, hogy legújabbban mások is gondoltak az ófrancia *s*-nek palatális színezetére. A francia *-iss* hangcsoportra nézve (= lat. *isc* magas hang előtt) következtették ezt a megfelelő angol *ish* hangzásból: *finish* stb. és pl. *usher* = fr. *huissier* (Manning Booker: The french inchoative suffix *-ish*... Heidelberg 1912). Herzog a Rom. Jahresbericht XIII. 1:186. lapján azt veti ellene, hogy néhány más helyzetű fr. *s*-nek is *sh* felel meg az angolban (fontosak nevezetesen: *push* és *quash*). De ebből mármost az következne, hogy a fr. *s*-

nek általában, nemcsak a szó végén, palatális színezete volt, s ezt a magyarok s az angolok az ő ő hangjukkal utánozták.

Bordély. Az olasz *bordello* az ófr. *bordel* átvétele, mint Meyer-Lübke is mondja (Rom. Et. Wb. 1216. szám). Még meg kellene említeni, hogy a bolgárban és szerbben is *bordej*, *burdel* van s innen az oláh *bordeiu* 'putri' (Densusianu: Histoire de la langue roumaine 1: 366; Meyer-Lübke az oláh szó eredetéről nem nyilatkozik).

Mustár. Hímnemű francia **moustari* alakot a nőnemű *moutarde* helyett nem lehet fölvenni. (*Moutard* 'legény' azért hímnemű, mert hímnemű lényt jelöl, különben is csak Schuchardt nézete szerint tartozik a *moût* 'must' szóhoz, Gaston Paris szerint nem, l. Rom. Et. Wb.). Ellenben idegen ajkon keletkezhetnek ilyen nemváltozások: az olasz pl. *la comode* h. azt mondja *il comò*, a pozsonyi német *retraite* h. *retrè* (tehát mintegy *retrait*), *jalousie* h. *schalu* (innen a m. *zsalu*).

A *tárgy* szó jelentése fejlődéséhez (korong: cél: tárgy) hasonló a német *Zweck* szóé (szög: cövek: cél).

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Rendes. Ez a melléknév a rendes jelentésen kívül még egy különös jelentésben is előfordul, olyanban, amely a 'rendes' fogalmának körülbelül ellentéte, olyanforma tréfás vagy gúnyos átvitel, mint mikor a csúnya dologra azt mondjuk, hogy *szép dolog!* vagy a rosszalkodóra, hogy *jó madár*. A MTsz. adatai szerint egy keleti nyelvjárásunkban, Háromszékben, s másfelől a nyugatiakban, Göcsejben és Rábaközben, azt mondják: *No a rendes!* = no az furcsa. *De rendesen jára!* = de furcsán járt. Egy idézet nélküli gömöri adat szerint „*rendes*: tréfás“, de valószínűleg ott is csak furcsát jelent, talán furcsa beszédet vagy általában olyasmit, amit alkalmilag tréfásnak is lehet érteni. Szvorényi is bizonyára a palóc néprnyelvből ismeri, mikor Ékes szókötésében (88) említi: „*rendes* = különös, különös, pl. beh rendes vagy!“ De előfordul ez a használat az irodalomban is. Így pl. Dugonics Toldijában: „Ez is ugyan rendes kérdés ám!“ (Nyr. 5: 565). Továbbá Dugonics Példabeszédekében: „Rendes volna, ha szolgám nállam nélkül élélhetne, én nálla nélkül el nem tudnék élni“ (1: 156). — De legszívesebben élt vele Kazinczy: ő a *rendes* melléknévet alig használja a közönséges értelmében, hanem legtöbbször a 'különös, furcsa' jelentéssel.

Rendes! (wunderlich! Munk. 5: 100). Rendes ember vagy (du bist ein seltsamer Mensch, Regék 45). Rendesen akadtam hozzá (ich bin auf etwas sonderbare Weise an ihm geraten, uo. 67). Rendest kérd az Uram (wie fragt Ihr sonderbar, uo. 329). Ez rendesen hangzik (das klingt ja ganz besonders, Barnh. M. 75). Micsoda rendes gondolat az (was für eine Grille, Diog. 21). Igen rendes szemeket vetettek reménytelen megcsalódásokon (machten sehr alberne Gesichter, uo. 215). — Hogy tudhassa, mit kelljen adni szavaira, melyek néha *rendeskék* (deren sie oft sehr seltsame führt, Emilia 77).

Érdekes azonban, hogy Kazinczy nemcsak ilyen gúnyos vagy rosszaló árnyalattal használja a *rendest*, hanem igen sokszor 'jó értelemben vett különös', kiválót, finomat, vonzót ért rajta:

Vendégeit sem persiai borral, sem rendes asszonyakkal nem kínálhatja (...keine persischen Weine und keine *schöne* Frau vorzusetzen hat, Diog. 3).

Két rendes gyermek (zwei *liebliche* Kinder, uo. 38). Rendes, tüzes fiatal ember (ein *feiner* junger Mensch, uo. 218). Mely rendes ő ez együgyűséggel (sa simplicité me *charme*, Munk. 1:68). „Százszor hallottam mondani, hogy rendes vagyok (on m'a dit cent fois que j'étais *folie*, uo. 189). Arcvonásainak *rendessége* (la *délicatesse* de ses traits (uo. 101). — Kazinczytól vehette ilyen értelemben Márton József; ő háromnyelvű szótárában azt írja: „es kommt mir *artig* vor: az nekem igen rendesnek tetszik, *mirum* est.“

Újabb irodalmunkban ezek a használatok nyom nélkül eltűntek.

SIMONYI ZSIGMOND.

Unoka. Simai Ödön Nyr. 42:224 az Unokabátyám és társai c. értékes cikkében azt állítja, hogy az *unoka* szó mai értelemben először a 18. század közepén fordul elő, és jegyzetében azt mondja: „A NySz-beli Com. adat csupán távolabbi fi- vagy leány-leszármazottat jelent.“ Amde ugyancsak a NySz. idézi Calepinusból az *unoka* szónak 'nepos' s a *leány-unokának* 'neptis' jelentését. Továbbá tudjuk, hogy a szó szláv eredetű, már pedig a szláv *vnuk* és *vnuka* vagy *unuk* és *unuka* csakis fiának v. lányomnak fiát v. lányát jelenti. Világos tehát, hogy az *unoka* szónak mai jelentése egyúttal legrégibb, eredeti jelentése. — Emellett azonban a NySz. és az OklSz. egy másik jelentést is idéz, mely fontos az *unokaöcsém*-féle összetételek magyarázatára, t. i. ex fratre nepos, Neffe. A NySz-nak „igaz ugyan, hogy erre a jelentésre csak egy adata van a DomK-ból“ (mint Putnoky I. mondja MNy. 9:34), de ezt megerősíti az OklSz-nak igen régi, 1263-ból való adata, továbbá a WinkK-nek egy adata, mely a NySz-ban tévesen van az első jelentés alá sorozva: „Ő kezével ő unokájának vállára támaszkodék.“ De az illető helyen (WinkK. 199) Máriáról van szó s az *unoka* itt unokatestvért, rokont jelent. Ennek a jelentésnek az elsőből való fejlődését idegen hatás fölvétele (MNy. 9:34) nélkül is megérthetjük: mivel az *unoka* ('a gyermek gyermeke') nem közvetlen, hanem közvetett rokonsági viszonyt fejez ki, átvitték a nem egyenes ágon való rokonságra is. Ennek a speciálizálására keletkeztek aztán az olyan kifejezések, minők *unokaöcsém*, *unokahugom*, még pedig aligha irodalmi úton (mint Simai gondolja), hanem valószínűleg az erdélyi nyelvben, mert onnan vehette Báróczy, kinél először fordulnak elő ezek a kifejezések.

KOVÁCS MÁRTON.

A magyar paraszt. Rákosi Jenő feldúlt tűzhelyeinkről beszélt az országházban. Fölvilágosított, meggyőzött és lelkesített most is, mint minden alkalommal, valahányszor írásban, vagy élőszóval megnyilatkozik, de a legutolsó beszédéből egy szót törölni szeretnék. Törölni szeretném a paraszt szót. Amint nincsen már jobbágy, nincsen pandur, nincsen garabonciás diák, akként nincsen már paraszt sem olyan értelemben, mint volt a hetvenes, sőt a nyolcvanas években is, amikor még láttunk olyan öreg parasztot, akinek gyermek-kora a harmincas, negyvenes években kezdődött. Engedelmet kérek, ma nincsen parasztnép, csak nép, vagy földmivelő nép. És a baka baka, nem parasztbaka, ilyen nincsen, hanem magyar baka. Tessék kimenni a nép közé és tessék őket imígyen megszólítani: Hát tisztelt parasztok, hogy vág a bajusz?

Sehogyse. A paraszt ujságot olvasó, olyan független ember, aki úr a maga darabka földjén, ha pedig zsellér, akkor sem paraszt, hanem nehéz gondokkal tépelődő nincsetlen ember. Olyan értelemben különben, mint más náció-nál, a magyarnál nem is volt paraszt. Valahogy így fogták föl ezt Arany János

és Petőfi is. Arany csupán Toldiban használja a paraszt szót, mert a Nagy Lajos korabeli földesúrnak volt parasztja. Petőfi pedig csak gúnyszónak használja. Akit Rákosi Jenő parasztnak gondol, Szegeden polgárember, ha pedig szegényebb sorsú, kétkézi munkás. Debrecenben pedig a pógár, ha pedig nincs abban a sorban, hogy valamennyi egyenes adót fizessen, szegény ember, akinek üres a tarisznyája. A debreceni ember a törvény előtt megalázkodásból mondja, hogy: Paraszt vagyok. Ezzel a szegénységét akarja illusztrálni.

Ellenben a tiszaparti és tiszamenti földmivelő annyira nem paraszt, hogy urazza egymást, így „Biczók uram“, „Csamangó úr, huvá mén?“ stb. Az úri voltáról annyira meg van győződve, hogy halálos sértésnek tartaná, hogyha őt parasztnak titulálnák. De nem tartja magát parasztnak Ambrus uram, Pallavicini Sándor őrgórf számadó-juhásza sem. Ő Ambrus ur, vagy Ambrus uram, és föllépése, komolysága, rátartiság nélkül való tekintélyes modora egyenesen kizárja, hogy őt olyan szóval illessék, vagy olyan kaszthoz számítsák, mely egy vonallal is elválassza többi embertársától, akit nem tart magánál különbnek.

Magyarországon tizenhárom millió ember él földmivelésből. Rákosi Jenő tehát végtelen nagy hálára kötelezi a nemzetet, amikor már most rámutat arra, hogy mi mindent köszönhetünk a magyar nép erős karjának, bátor szívének és tiszta elméjének. De amikor ezt elismerteti a nemzettel, amikor ennek a gondolatnak oly klasszikus beszédben adózik, amikor ennek a gondolatnak oly nagyszerű propagandát csinál, ő se gondol arra, hogy a nemzet intelligenciája így köszönje meg a százezer jót:

— Köszönjük nektek, óh parasztok.

Nem is paraszt a magyar „paraszt“, hanem úr. Más náció parasztjának a fia akkor is paraszt marad, hogy ha a lateiner pályára lép, de a magyar ugynevezett „paraszt“ iskolázott fia, tegnaptól mára úrrá „úri emberré“ lesz. Száz közül, ha akad egy kivetni való, aki nem úr, nem úri karakter, hanem csoze.

UJLAKI ANTAL.

Tisztelt szegedi kollégáknak igaza is van, meg nem is. A jobbágyra, pandurra és garabonciás diákra való hivatkozása egészen hibás. Garabonciás igenis van és lesz mindaddig, amíg a nép hisz benne. Pandur, igaz, nincs mert eltörölték és helyébe tették a csendőrt. Hogy ezt valaki jobbnak találná a pandurnál (persze azokon a romlottfülű képviselőkön kívül, akik a törvényt csinálták róla s kiknek a zsandár volt ebben az útmutatójuk a pandur ellenében)... Jobbágy sincsen, mert a jobbágyságot is eltörölték mint intézményt. De mikor törölték el a *parasztot*?

Én természetesen nem földművelő népünk kisebbitésére használtam a szót. Ellenkezően, nekem ez a szó drágább, szebb, becsületesebb és magyarább mindazoknál, amelyek helyébe tolakodtak, a *pógárnál* és *polgárnál* is. Ez is oda tartozik, hogy ma már nincs *cseléd*, hanem *személyzet*; nincs *mesterember*, hanem *iparos*, nincs *mesterlegény*, hanem *iparossegéd*, nincs *inasgyerek*, hanem *tanonc* és így tovább. Az urak közt pedig nincsen tekintetes úr, hanem a legalábbvaló a nagyságos. Mert a tensasszony leszállt már az alsóbb régiókba.

Mi jó van mind ebben? Jobbak-e iparosaink, mint voltak mesterembereink? Jobb-e a személyzetünk, mint voltak a cselédeink? Úribb-e, gavalléribb-e a sok nagyságos úr, mint voltak jó tekintetes uraink?

Se nekem, se senkinek nem fog soha eszébe jutni így szólítani a nép

emberét: *hallja-e paraszt*; de úgy se, hogy *hallja-e pógár*. Ennyire nem vagyunk — parasztok. Azt mondjuk, kedves barátom, vagy kedves uram, vagy János gazda, vagy Szekeres szomszéd és így tovább. A paraszt én nekem nem kaszt, nem csúfnév, hanem gyűjtőneve a kiscgazdáknak, azoknak, akik önállóan földmiveléssel foglalkoznak. Ezeken kívül van a cselédség, a zsellérség és a pásztornép. Ez utóbbi egy része, a juhásznép, messze maga alatt lévőnek nézi a földes gazdát, ha hat ökrös is. Nekem a paraszt szó csak egy szó, még pedig jó magyar szó. Ha kiejtem, minden ember tudja, mit akarok vele mondani. Ha annak, aki értődik alatta, derogál, sajnálni fogom, vele szemben kiételes is leszek, de magát ezt a becsületes szót és fogalmat nem adom, mert a nyelv lesz szegényebb, ha kiküszöböljük a forgalomból. A mi parasztunk a legértékesebb népanyag Európában. Ha pógárnak mondjuk, attól sem lesz jobb, csak az elnevezése rosszabb. Én magam büszke vagyok rá, hogy őseim földtűró és homokbányász parasztok voltak Sopron megyében.

(B. H. 1915. VIII. 11.)

RÁKOSI JENŐ.

Ugyanott aug. 26-án Szabó István igazgató tanító az írja:

Mint vidéken nevelkedett gyerek, majd mint ugyancsak vidéken hosszú időn át működött tanító, nagyon sokat érintkeztem a néppel és így annak egyik rétegével, a paraszttal is. Többek között különösen egy dunántúli jó módú község gazdag parasztjaival érintkeztem sokat és ezek közül egy igen értelmes és természetes észjárású paraszttal tartottam és tartok fenn meleg barátságot. Ez a gazdag paraszt már 45 év előtt beutazta nyugat Európát és Londonban is volt. Sajnos ez a barátom 15 év előtt tönkre ment. Ez időben meglátogattam és a *faluba* — bocsánat, most már *községbe* — érve, barátomat többedmagával beszélgetve, az utcán találtam. Háta mögé kerülve — a köztünk levő barátságból érthetően — vállon bököm e szavakkal: „Félre paraszt az útból“. Barátom erre megfordul s engem megismerve, műharaggal felemeli karjait „Isten neked az apád“ szavakkal átölel és gyengéden megropogtatva talpraállít. Majd így folytatta: Azt mondtad édes fiam, félre paraszt. Hát tud meg, hogy már nem vagyok paraszt. Mert paraszt az, aki a maga földjét a maga barmával munkálja. Nekem pedig már nincsen sem földem, sem szőlőm, sem barmom, csak házam van még. De azért Isten hozott, kerülj belül. Ez egy volt „magyar paraszt.“

Különben a parasztból „polgár“-t csinált a különféle állások, hivatalok és képviselőségek után kilincselők serege.

Hogy pedig a „magyar paraszt“ vívja és viszi dicsőségre a mi jelen háborunkat, azt én a szó teljes értelmében megértem és vallom.

SZABÓ ISTVÁN.

A paraszt szót én is sűrűn használtam, még pedig mindig nagy szerep-tel a mi pártatlan népünk megjelölésére. Hiszen köztük és velük nevelkedtem magam is.

De amúgy is szeretném, ha ebben a dologban tisztásra lehetne kijutni, mivel való igaz, hogy az úgynevezett úri nyelvben, a hagyományosban, a paraszt elnevezés sűrűn szerepel csúfolódó szó gyanánt. S ennek nemcsak a most említett csúfondárság a példája, hanem egész sor más régi szólásmód és közmondás is. A legcsúfabb valamennyi közt a régi nemesi és jobbágyi világ

hosszas szociális harcából, talán még Dósa György idejéből fennmaradt ez a közmondás: Huncfut a paraszt, habár csak egy araszt. Nem is beszélvén a híres „paraszthajszálról”, amely humoros szólásmód olykor szintén egy egész arasztot jelent.

Mondom, való, szent igaz, hogy az úri nyelvjárás az 1848 előtti rendi világból a paraszt elnevezést némely vonatkozásában csúfolódásnak örökölte, de az már nem igaz, hogy csakis csúfolódásnak. A paraszt, parasztok, paraszt ember, parasztság, paraszt nép 1848 előtt is, azután is, közönséges vagyis általános használatban a földművelő köznépet jelentette, még pedig annak vagyoni állására és jobbágyi, tehát szolgai állapotára való minden tekintet nélkül. És ezt jelenti ma is.

Paraszt volt 1848 előtt a napszámos zsellér is, a telkes jobbágy is, a szabad paraszt is, vagyis az a paraszt is, aki sohasem is volt jobbágy, vagy pedig magát a földesúri hatalom alól megváltotta. Így nevezik sűrűn és minden sértő szándék nélkül ma is a magyar föld népét, már akár napszámos vagy cseléd-emberről, akár jómódú birtokos gazdáról van szó.

A paraszt szónak tehát lehet más valami baja, de az a baja, hogy a paraszt szó csúfság, az a baja nincs meg. Használták erre is, mint ahogyan pl. a német szót is használták csúfolódásnak nagyon is sűrűn, de a paraszt szó igazi értelme tisztességes földművelő embert és népet jelentett mindig, éppúgy, mint a németeknél a nálunk is közkeletű Bauer, a paraszt szó mása.

De abban azután már megint van valami kis igazság, hogy maga a magyar földművelő köznép, ha a jelenlétében, vagy éppen szemtől-szembe mondják neki, hogy paraszt, bizony azt nem szívesen hallja. Legtöbb helyütt csúfolódásnak is veszi, kivált ott és kivált azok, ahol és akiknek az urak túlságosan sokat hízelegtek és a választásokon sűrűn hasba-urazták őket. Mihelyt pedig valaki úr-nak tudja magát, persze az nem szereti magát parasztnak hallani, mivel ez a köznéphez tartozást is jelenti, aki pedig már úr, az — meg nagyon írva régen, — a pokolban is csak úr. Azért találta el szegedi jó Tömörkény István az egyik paraszt-novellás kötetének a címét olyan pompásan így: Parasztkok és egyéb urak.

Itt tudniillik valami tévedés penésze tenyészik odább, mint sok más dolgunkban is. Ugy látszik 1848-ból, vagyis akkorból származik, amikor a törvény a régi jobbágyi szolgáltatásokat egészen eltörölte és a jobbágyot is földjének tulajdonosává, a haza egyenjogú polgárává tette.

A régi jobbágy szó ugyanis, ami a földesúri hatalom alá vetett parasztot jeleltette, soha sem volt népies szó, de nem is lehetett, mivel az alávetett köznép nem szolgai nevén jobbágyinak, hanem mestersége nevén parasztnak nevezte akkor magát. A jobbágy szó írásbeli szó volt és keletkezése ma is vitás. Legtűrhetőbb az a magyarázata, hogy „jobb alja” volt az eredeti formája, vagyis, hogy a földesúrnak mintegy mancipluma, keze hatalmának alávetett szolgálja volt. De még ez is ingadozik, mert hiszen a főnemes zászlós urakat is jobbágyoknak (jobagiones regni) nevezték. De akárhogy volt is, a jobbágy-nép csak parasztnak nevezte akkor magát és ebben a szóban foglalta össze a maga akkori nyomorúságát is.

Az 1848. évi fölszabaduláskor a köznép úgy tudta és mondta, hogy most már nem paraszt többé, hanem egyenrangú polgár, népiesen pógár. Ez az elnevezés azután meg is maradt, kivált a politikai mozgalmakban. Valljuk

meg azonban, van benne egy kis ellenmondás. Mert alkotmányunk szerint bizony nemcsak a paraszt a polgár, hanem egyáltalán mindenki, és így ha azt mondom, hogy a polgárság, akkor ez alatt nemcsak a parasztság értődik, hanem az országnak minden ő lakossága, beleértetve még az Esterházyak is.

Ez a forradalmi eredetű pógár tehát nem helyettesítheti a paraszt elnevezést. Inkább a földművelő vagy földműves szó, de ez meg mondvacsinált új kifejezés. Nincs történeti gyökere és magánál a parasztságnál sem birt meghonosodni. Még kevésbé a kisbirtokos és ehhez hasonló más kifejezés, ami a birtoktalan, zsellér-parasztot nem is öleli át. A gazda szó régi és jó, de megint nem alkalmas a paraszt elnevezés helyett, mivel nyelvünkben ennek többféle értelme van. Ha pedig azt mondom: paraszt-gazda, akkor meg ott vagyok, ahol a mádi izraelita; bár hiszen a mádi izraelita mindig jó helyen van.

Mindezekből olyan világos, mint a vakablak, hogy akárhogyan erőlködünk is, a történeti becsű paraszt kifejezés helyett jobbat, teljesebbet, magyarabbat még lámpással sem lehet találni, ha magát a föld népét, vagyis a földművelő népet élethivatása szerint, vagy mint osztályt akarjuk megjelölni.

Hanem persze az sem közömbös a mi szívünknek, hogy ezt a kifejezést a mi népünk jó szívvel is fogadja és jaj, még álmában se jusson eszébe azt gondolni, hogy ezzel valaki régi, alábbvaló, jobbágyi állapotára céloz, vagy éppen csúfságból mondja.

Papok, tanítók, kereskedők, közhivatalnokok és népujságok talán meg tudják értetni a néppel, hogy ebben a régi jó magyar szóban semmi rossz sincsen. Sőt ellenkezőleg, ha már a majdan hazatérő hős katonák az egykor annyira csufolt németet is magasztalva fogják emlegetni itthon (welche Wendung!), akkor oly igen könnyen meg fogja érteni mindenki, hogy földművelő népünk nagy hősiességének fénye a paraszt szóról végképpen eloszlatja a reá ugyanis igaz ok nélkül tapadt történeti árnyékokát. Örökítse meg ez a szó a magyar földművelő nép új dicsőségét.

Mert itt valami új világ következik most, azt mindnyájan érezzük.

A magyar úri osztály (ha ugyan van még ilyen) eddig is szoros közösséget tartott a föld népével. Tanuja maga az irodalmi nyelv, mely kivált Petőfi és Arany óta sehol sem alakult oly népiesen, szinte parasztosan mint nálunk.

Hiszen tudom, hogy politikai küzdelmek nélkül az osztálykülönbségek sehol sincsenek, de ezek is más irányt fognak venni. A magyar parasztot a kultúra egész területén föl kell emelnünk és segítenünk most, érdemei szerint addig, hogy derék fiaival a magasabb osztályokban megüresedő helyeket elfoglalhassa...

(Az Ujság IX. 5.)

QUINTUS.

A B. Hírlapban és Az Ujságban nagy vita fejlődött ki a paraszt szó körül. A *paraszt* szó őse, amint ugyanott fejtegették, a szláv *prost* szóban keresendő, amely e nyelvben: egyenest, simát, egyszerűt jelent. Magyarosan átalakítva így is vette azt át innen népünk, mint azt Arany is használja (T. XI. é.):

„Dolmányán a szabó parasztol nem hagyott.” (Itt hímezetlen, tehát sima ruhát jelent.) Az is bizonyos, hogy a szó átvétele régebbi időben történt, mert sok év telt el kétségkívül a *prost*-tól a *parasztig*. A magyar ember nem hagszik, ha őt parasztnak hívják; sőt egyik (szalontai) sirató versben ezt mondja:

„...Vannak jó mostohák,
De nem idős anyák:
Mert a paraszt-példa
Mindik csak aszongya:
Aki bírja, marja.“

(Ez semmi esetre sem lehet „pógár“-példa!)

Igaz, van a szónak gúnyos, nevető használata is, azonban *sült parasztot*, — mint én azt az utóbbi értelemben hallám, — csak azok mondanak, akikre ez így legjobban ráillene.

Tehát előbb „sima“ volt a *paraszt*. Később pedig az ilyen ruhát viselő alacsonyabb rangú néposztályt nevezték így el, amely néposztály a magyarságnak széles, biztos alaprétege volt mindig, és így lett az a mai értelmű jó magyar szó: a *paraszt*.

OLTYÁN SÁNDOR.

Ezekhez az érdekes fejtegetésekhez még csak egy pár megjegyzést kell tennünk. A *paraszt* szó mint melléknév jött át a horvátból vagy szlovénból, 'egyszerű' (nem pedig 'egyenest') jelentéssel. Magyarul aztán parasztembernek mondták az egyszerű embert, később pedig röviden parasztnak, és így a mi nyelvünkben lett ez a szó főnévvé. De a régi általánosabb, melléknévi használata is megvan nyelvméleinkben s részben még mai népnyelvünkben is. Az EHRK-ben pl. azt olvassuk: Jóságos [vagyis jó, erényes] mívelkedések, kiket tartoznak tisztán és *parasztól* [parasztul] tartani. Ez a következő latin kifejezésnek a fordítása: tenetur *simpliciter* observare. Egy 16. századi emlékekben: „Az szekeret csináltasd meg csak *parasztúl*, sem írja, sem vasazza, hanem csak hogy *parasztúl* csináltassa az szekérgyártó“ (RMNy. 3b : 87), vagyis egyszerűen. A ruha *parasztja* nem annyira simát, mint inkább az egyszerűen, hímezetlenül hagyott, nem hímzett vagy sujtással kihányt részét jelenti.

A szerkesztőség.

NÉPNYELV.

Szólások.

Disztó terem a káposztás fazékba! (Tréfás ijesztése a gyerekeknek.)
Szórin-lábán éveszett.

Beg figurás az az Andri, hajja. Ugy megkakacatott, hogy mán maj kilyukatt az ódalom tülle.

Káposzta, derelye, ez az ember ereje.

Beleüti az orrát, pedig nem is konyit hozzá.

Kiötözött hatszegre. (Csinosan felöltözött).

Eszem meg a szádót (kis gyerekeknek mondja az anyja).

Vigye el az Isten, mint a tavaji havat.

Jobb azon ha magát nézné meg, míg mással gucsmol.

Nem igen lesz belülle prédikációs halott. (Rossztermészeti emberre.)

Jól megvagdosta szóval!

Istenesen oda beszélt neki, hogy egy csepp keresztviz se maradt rajta!

Olyan, mint a káposzta hús nélkü!

Szemét-száját étátotta, úgy megijett.

Megsütheti mán aszt! (Csinálhat már akármit).

Olyan sován, hogy a harangozópénz se állna meg az orrán.

(Beregszász, 1890.)

SZINI PÉTER.

Én semmi csere-cserát, semmi mislit-máslit nem vettem rám. Mert én azt a sok figurát nem szettem rám. Egyszerűen ötözköttem. — Csirmisebb-csármásabb (igen cifra) ruhái vótak. — Aki má olyan időt leányfejjel megért. — Acélos lány vót. — Fénye kirafinrozott lány vót. — Addig vagyon v. addig van (szó se legyen többé róla)! — Ez is oda átjárós vót. — Mindennapos vót odaát. — Ott vótunk mi estelig mátkámmal. — Vasárnapi (igen csinos) lány vót. — Csakhogy hát igen rossz hirbe áll kegyed, a minap hal-lottam, hogy mutkor tráglán vitték haza a kocsmából. — Ne busújj pajtás, ha mingyár ördögöt is kiáltanak rád. — Huzd, az anyád Istenit, egész szak-tattig! — De osztán a szomszéd szűcs meg mindig biztogatta. — Elég az hozzá, rá osztán hogy két hét múlva meglátogattam. Éppen gyöpkaparás vót akkor náluk... — A vizet is spórullam?! — Csak ereggy át, majd kiven-dégöl v. megeggyel (megver) a Pali. — Csak nyomja meg! Olyan ez, mint a kümec (kavics). — Kérem átosan (alázatosan) nem vesznek piókát (piócat)? — Csées jestét aggyon Isten! — Nem ittam egész utjártomba é csöbbort se! — A könnyek így görgedeztek le. — Mikor kinnlakós (szőlőhegyen lakó) vótam, ha megóhétottam a nyulat, körüfordutam egyet a szőlőbe oszt má lüttem egy vagy két nyulat. — (Aratáskor). Hanem az ember ónhett (olyan helyen) eszik ebédet hogy maj megsü. — Nagy lány, aztán káposztatorzsát eszik! „De nejze (nézze) itt az uton úgy ráízlettem.“ — De kőne a zesső ennek a palántának! — Széepen nyőne meg itt a zőccség, csak jó ázna meg. — Lájék-e v. láje (lássa meg az ember)! má meg mit mond. — „Fösüt a szája T. ur. Igen sokat csókolózott.“ „Fölsütötte a nap.“ Pejg maga nem megy a napon. — „Azt nem is látta maga!“ „Aje! Dehossem!“ — Táncút vóna velem a vendégségbe (lakodalomban)? „Hogyne!“ „Jú! de kijártuk vóna!“ — Maj hozok varót, osztán jóó ébeszégethetünk. — Mikor a vastag (kövér) T. ét (élt), ajs (az is) mindig kigyűtt utánnom. Csakugy böcögött (bicegett). Mindig ki-lityőt-kalatyót (sokat beszélt). Mindig birmicölődött (babrált) az is előttem, osztán érontotta a dógot. — Mennyi füge van ezen a fán aztán nem valla (érik) meg. — Hama csördűnek (nőnek) ezek a csibék. — Szómába (bimbóban) van még a rózsa. — Szómába van még a buzája (még nem cséplette el). — A kűrőzsa is mostmá émulasztya (elvirít) a virággyát. — Kiviccsantott (a fel-hők közül kisütött) a nap. — De kiizzutak (kiizzadtak) ezek a lovak! — Nagy messziről (nagyon távolról). — Nagy bent van (mélyen pl. a kutban). — Nagyollotta magát az iskolás gyerekek közé, azér maradt ki. — Öj! te de odaakasztottál neki az ódalába. (Úgy megütötte lovát, hogy földagadt a helye.) — Parolázva alkudozók: „Üsse keed el, ne kocolódjék (alkudozzék)!“ „Kéed ollan fát ráz a mellikről amúgy is hull!“ (Mikor megalkudtak kőtenyen v. gatyán át fognak egymással kezét s kívánnak egymásnak jó szerencsét egyik a pénzhez, másik az eladott jószághoz). — Lāti kée (látja kend)? — Halli kée (hallja kend)? — Má én nem nagy eszméletű (eszű) ember vagyok, de... — Gyere újj le te is ide é, teccesd magadat te is! — Hja! de csúnya nézeti van annak a cigánygyereknek (rút és csúnyán néz)! Van azér (más ruhája is),

de ammeg nem dologténapra való. — Má 9 éves koromban más keze-lába vótam (szolgált). — De hangos (hideg v. üres) a szobája. — Tedd el! Ha utóbbat (utóbb) rászorasz, vedd elő! — Nagy a trapáció (sokat kell dolgoznia). — Megmelegítettem a téglázóvasat (vasalót). — Nevettébe visszabukta a levest a tányérgyába. — Engem örül (reá haragszik) most a Boris (Borbála) néni. — A plébániáról jövő, holt feleségét bejelentett paraszt mondta a harangozónak: „Bevótam hát, a csöndéttésen kívű hatot kő (hatszor kell kiharangozni). Csak huzd! Hadd szöllön!” „Ne féllen, évégzem böcsületesen!” „Na, ukkő (ugy kell)!” — „No maj kicsöndéttik üveg haranggâ!” „Hát má meghât?” „Tennap este.” „Ott vótá-e a virrasztóba?” — Tanító ur illen *helé* pontot kő ténnyi? — Van neki (palavesszője) megső (mégsem) ir? étötte a zsebgýibe. — Erre a pilikére (kis darab tábla) iryam? — T. ur né (nézze) ez réé (sir)! — T. ur a H. meghuzta a tarisznyámnak a fűzójét (fűzőjét).

(Somogy m. 1894.)

VOLÁK LAJOS.

Tájszók.

anyámasszony: napa.
 ángyom: a férjnél fiatalabb leány-
 testvér így nevezi sógornéját.
 apámuram: ipa.
 asszonyom: sógorné.
 átuski: át, keresztül. „Átuski vizes
 lett a csizmám”.
 balgacím: baltacím.
 ballankóró: katángkóró.
 ballos: nagyot halló.
 bazsár: egér, madár, bogár stb. (Gyereknelv.)
 bēlga: hebegő, dadogó.
 bilíng: szőlőfürt.
 bilíngérezni: szőlőt böngészni.
 boca: ügyetlen.
 bogya: meggy, bogyó. (Gyereknelv.)
 borozdányi, borozdunyi: barázdát
 böcöléz: tántorog, inog. [húzni.
 cucorka: kenderből kitépett kis szősz-
 gombolyag. Párosával összefogják,
 (egy legény és egy leány) fújják,
 ha egy felé száll, egy pár lesz
 azokból, akiket megneveztek.
 csás, ló vagy ökör: balfelől. Noha
 „csáli-hő”-vel jobbra terelik a jó-
 szágot.
 csatlás: a koci hátsó tengelyétől a
 nyújtót tartó, oldalt kiálló kereszt-
 fához csatolt szegletes vas, amely
 fellépőül szolgál. A németeknek a

kocsijára nehéz fellépni, mert nin-
 csen rajta csatlás.
 csemege, csömöge: összezúzott, össze-
 muszkolt szőlő.
 csihari: satnya. „Az én kukoricám
 füente ujon csihari ho még, de oszt
 ékerüte a többit.”
 csözi plézi: lapos bádoggomb, amit
 a nadrágra varrnak.
 elodia: egyetlen egyszer hallottam
 lakás, kastély értelemben.
 farcinál: erősen faggat, bosszant.
 főnnálló: ómárium, álló szekrény.
 füente: zöldelő korban, fű korában.
 gabáncol: vánszorog. „Csak égabán-
 colok valahogyan.”
 gülü: gömbölyüfejű gomb, olyan alakú,
 mint a *paffan*-gomb; mándlin viselik.
 hâgatóidő: csendes, borúlt, tikkasztó
 idő.
 hajszásjóság: jobbfelől van befogva,
 mégis hajsz-hoó-val balra terelik.
 halomás: halálozás.
 hópistál: vesztegel, késik.
 icska: gyerekek a gombozásnál akkor
 mondják, ha a gomb a lyuktól egy
 újjnyi távolságban van. Ilyenkor
 édobgyák a mutatóújjal, és ha a
 vetés (vetőhely) meg a lyuk közé
 esik, pöckülik, ha a vetésen van
 (vetőhely távolságában), kumott

szemmê, kumszemmê vetnek, ha pedig azon túl van, nyitott szemmê vet, de pöckül is.

javabéli: „nem éppen fiatal, de nem is öreg, ujan javabéli.“

kámpérfa: amibe a kenderesfa van dugva.

katat, katancol: zakatolva jár; „katat az ustornyél a kerék küllői közt.“

kelevez: a marhakötéien az a kis, keresztbeálló fadarab, amellyel a kötél két ágát a marha homlokán, a borju nyakán összezsatosítják.

kenderesfa: a rokkának az a fölálló rúdja, amelyre a kender van kötve. Ha a fonál elszakad, szabad egy legénynek ezt a kenderesfát kirántani és csak akkor adja vissza, ha egy csókot kap.

kéremés: kérés.

kermegét: kerülget, les, vár.

kepe: gabonakereszt. Ha eső fenyeget, hamar összekepelik a kévéket.

kettőző: marokszedő.

kibeszéd: elokvencia. „Jó kibeszéggye vót a Piklérnek.“

kisálkodik: enyeleg a legény a lánnyal.

kisházi: az, akinek nincsen földje.

klumpa: facipő; a szomszédos sváboktól nagyon elkapták már a magyarok is.

kódistetű: nem, mint a legtöbb helyen a szerb tövis, hanem kisebb szemű növény apró kék virágjának magja, mely ráragad a ruhára, mintha tele volna tetűvel.

kokányoz: piros, húsvéti tojást összeütnek, akié eltörik, azt a másiknak jogában áll megenni.

kotrás: kuszált gabonaszálak, amit a tarlón összegereblyéztek.

kruc: gombozásnál két gomb összeütöközése.

kukorica-nadrág: vászonnadrág.

kuszalék: kotrás, mint fent.

letyetár virág, tányérbél: napraforgó.

lőhernek mondják a lucernát, lucernának a lőhert.

lőbi: nőszemélynek ráncos, löbögős, könnyű felöltője.

meghimlőnyi: ritkára elszórni. „Kevés ganyém vót, csak úgy himlőtem meg vele a földet.“ „Maradt még egy kis vetőmag, majd éhimlőlöm a szántás fölött, hogy eggyenlőbben kèjen.“

megmeddül: meddő lesz. „Az ómafa megmeddült az egyik esztendő.“

mejjéköl: mellőz, rá se hederít, észre se vesz. „Mondtam a gyereknek, hogy hozzon friss vizet, de csak émejjéküte.“

merazérhogy: mert (nagyobb nyomatékkal).

nyálozó: fonáskor élvezett nyalánkság (aszalt meggy, pattogatott kukoricza stb.) „Hoztam é kis nyálozót.“

nyiret: sajátos hangot hallat (pl. a tehén, amelynek borjút eladják.)

nyilatag: a tyúkoknak az az állapota, ami a tojást megelőzi. „Nemsokára már elkezdik a tojást a jércéim, már nyilatagok“ (széles az alfelük).

nyomdikó: a rokka taposója.

okonodáskor: alkonyodáskor.

őfőzetessen: ünnepélyesen, puccosan.

pártoskodás: követválasztás.

parré: paraj; van fostos parré is.

passzítani: a lakatos mondja, mikor az új ajtóra vagy ablakra fölszegeli a vasalást, gyaluval segít az asztalos munkán, hogy passzuljon.

pindurka, pindurika, pinduricska: párányi, picike.

pőszérce: (Lamium album), olyanféle gaz, mint a csójján, csak hogy nem csíp, ha csáján nincs, ez is jó a ribáknak összevágva keverékbe.

pupa: kenyér (gyerek nyelv).

puruttya rékli: így nevezik a női blúzt, mert puruttyán áll a fehér-cseléden.

rëndzédli: férfiaknak vásáron vett, pamukból szőtt, többnyire páros ujjasuk, amit az ümög fölött a lajbi alá gombolva hordanak.

rödösgatya : redősgatya. „Feleségem
rödötte ki, minden vásárnap kirödöli.”

sikari vetemény : silány, sovány.

sillenciumba tenni : félre tenni, mint
már használhatatlant.

susnya : fattyuhajtás.

sütyü : balkezü, balos.

szakoci : borzashaju.

szeprence : vizen úszó szemét, mor-
zsalék.

szüle : nagyanya.

takarítani : aratni, különösen az érett
zabot.

tanogatja : tanítgatja a csikókat a
hámba, a tinókat a járomba.

(Kölesd, Tolna megye.)

taradé : csunyan öltözött.

tarré, taré : taraj.

tercia : lakás, szoba, udvar, telek (el-
vétve hallottam).

tévő : polyvássárból csinált támasztó
a kemence szájára.

uszol : kínál. „Meg vót vele uszóva, de
nem köllött nekije.”

vótárs : így tisztolik a sógorok egy-
mást.

villankodik : zsörtölődik, gyűlölködik.

zenkő : jó barát értelmében hallottam
egyszer.

zinci : fehér üveggomb, az ingre varr-
ják az ilyet.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

Eménék kórésznya : pl. szőlőt szedegetni szüret után (böngészni). —
Diót kurkál : hosszú póznával egyenkint lepiszkálgatja a diót. Diót verni : ha
még sok van rajta. — Kapacsi : kapaszerü, de kétágú trágya-húzó szerszám.
— Kuszóri, pozsovíts : lakodalmi vendégihívó. — Ruhát dörgöl : mángorol
egyenletesen vastag sodrófával, amelyre a ruhát rátekeri és egy *lapickával*,
amellyel ráüt és magától elhengeríti a sodrófát. — Hácskó : a kerítésen
hagyott alacsony kis átjáró, amelyet át lehet hágni. — Pocákol : vízzel játszik
és bevizezi, elpiszkítja a ruháját. — Csántérfa : ászokfa a pincében. — Pár-
födél : négyyszögletes vászonlepedő, amelyben füvet, szénát, lucernát visz haza
a parasztleány. — Gurgula : fából készült lapos kerek szelence. PásztoreMBER
a tarisnyájában hordja, sőt meg paprikát összekeverve tart benne. — Ne ka-
takoll : ne kalapálj. — Ecce : add ide. — Bászli, tajbász : te kis csacsi. — Bolon-
limba : ördöghinta. Középen alátámasztott gerenda, ketten ráülnek egy-egy
végére és sebesen forgatják. — Etémmedt : elkallódott, elveszett. — Zuzorka :
reszelt tészta a levesben.

Bókaháza (Zala m.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

Székelyföldi nevek.

Helynevek.

Erdők. Átoloknyire. Borzos. Borvízpataka. Borjúkert. Belánhavas. Bükk-
alja. Csúpok. Égés. Fenyítő. Fejér mező. Feketeresz. Gál kútja. Garados. Három-
kút. Hádi. Irott kő. Jáhoros. Kovásó. Keskeny bükk. Kicsi nyír. Lóhavas. Mohos.
Meggyes. Marosbükk. Meszes hegy. Magas bükk. Nagy nyír. Oltbüke. Oltreze.
Pásztorbüke. Patakeli bükkháttya. Rezegés. Siposháttya. Szánduj. Salamás.
Tamásvesze. Tálósbükk. Tarkő. Vársorkalja. Várbüke. Virgó (Csikszentdomokos).
Antalok erdeje. Butukaré. Csőlős. Kapustető. Kis mitács sarka feje. Mitács.
Murrantó. Tompád. Vizes (Csíkverebes). Biróoldal. Bodos feje. Borda. Bikáé.
Delne feje. Dobra. Forgácsos telek. Hollósalj. Havas kapú. Hosszú sorok. Ha-
vas. Hegyes. Keresztes. Két gödörköz. Kövecses sorok. Köveskút. Kapitány
völgye. Kicsi nyír. Kaliba sarok. Medvés. Nagy pusztá. Nyír. Nagy oldal.
Szalonka sorok. Szentpéter pusztá. Szelő (Csikdelne). Bernád völgye. Bodos

völgye. Bodos feje. Cserehomlok. Cáka völgye. Falbi kútja. File hágója. Fáblán völgye. Hazugság gödre. Hegyes oldala. Havaskapu. Havastető. Kerek várdomb. Kerek nyir. Küsbütök völgye. Kőrösvölgy. Mihályuttya teteje. Magyarós oldal. Orosvölgy. Ördögösvölgy. Remete feje. Róka-likak. Sárosvölgy. Szakadék. Törösháj völgye. Vappál völgye. Vizesvölgy. (Csíkpálfalva).

Rétek, mezők, dűlők. Bábahát. Bános. Cserehomloka. Cseroldal. Cseralja. Carina. Dorma. Fügevész. Hegyalja. Kicsi fenyő. Komlóshát. Kurta. Kerekbükk homloka. Mocsár. Nagy bükk. Nyáros. Piricske. Rezalja. Solyomfarka. (Csíkszentdomokos). Csekepálé. Kútkert. Gizalábja. Mákföld. Kis mező. Kasza hosszú. Farkasverem. Cseremező. Erőse. Dobosmező. Csömő. Kátfal. Verebes melléke. Nád. Nád üdülő. Görgős. Potyóé. Fok feje. Kis szegelet. Nagy szegelet. Sándor szege. Nagy csömő. Benes. Rét alja. Fessáskert. (Csíkverebes). Balázs mocsara. Bémenő. Hargas. Kicsi hosszú. Nagy hosszú. Lenföld. Pincehágó. Tordavölgye. Zabfődek. (Csíkdeline). Lapos nyir. Simándi. Mihály tanoroka. Martra menő. Hegy mejéke. Vízre menő. Hosszú. Ülőfarok. Borsóföld. Sebes pástya. Kutája. Átol. Nagykert. Sáskert. Országkert. Vereskert. Aporkert. Híjászoly. Sajgókert. Eger pataka. Nyir. Rövid kötel. Vizes. Olt mejjéke. Tagok. Gabonára jövő. Lőfürész. Turuckai. (Csíkpálfalva).

Havasok. Kaliba sorok. Kupiásé. Dobosé. Joharfák alja. Gózuru. Szelő. Lószardomb. Csobányos. Bálint sorka. Vadas. Keresztes. Lisztes. Kerengő. Nyíres sorok. Szél vertye. Gödrös vontató. Ladó kuttya. Hosszu sorok. Szénás út teteje. (Csíkpálfalva).

Dűlő-utak. Csere-út. Kasza hosszú-út. Kozmási-út. Csömő-út. Csutakos-út. Baconi-út. (Csíkverebes).

Utak. Mitács-út. Tompád-út. Csőlős-út. Malom-út. Görgős-út. (Csíkverebes).

Utcák. Fő-. Sáros-. Máté-. Külső-. Új-. Felső-. Zsák-. Kicsi-. Bünösök utcája. Oláhok-utcája. Borsóföld-utca.

Patakok. Szedloka. Kurta. Kicsilok. Nagylok. Szimina. Meszes. Húpatak. Keskenbükkpataka. Borvizpataka. Széppataka. Naskalatpataka. Sipospataka. Nagyájpataka. Nagynyirpataka. Kovácspataka. Meggyespataka. Tisztasorokpataka. Cillospataka. Kurmaturapataka. Piricskepataka. (Csíkszentdomokos). Mitács. Kismitács. Alsópatak. Aszópatak. Görgőspatak. (Csíkverebes). Eger pataka. Nagy patak. Szentjános patak. Surca pataka. Szóga pataka. Csegelykút. (Csíkdeline).

Állatnevek.

Lovak. Rigó. Fecske. Betyár. Vidám. Lina. Dajka. Fickó. Pista. Laci. (Csíkszentdomokos). Fecske. Csillag. Tündér. Holló. Bojtár. Sárkány. Pista. Kozák. (Csíkverebes). Csillag. Pali. Vidám. Mokán. Fecske. Betyár. Luci. Tündér. Forgács. Fakó. (Csíkpálfalva).

Tehenek, ökrök. Hegyes. Zori. Virág. Ruzsána. Maruca. Roska. Szilaj. Csendes. Kondor. Bandi. Bodor. Binda. (Csíkszentdomokos). Szilaj. Virág. Csinos. Leány. Lombi. Gyöngyi. Zsuzsi. Jámber. Fickó. Vidám. Kondor. Pali. (Csíkverebes). Rendes. Csendes. Virág. Roska. Hegyes. Ruzsán. Szilaj. Lombi. Flori. Linka. Jámber. Fickó. Bodor. Bandi. Kondor. Monyok. Vidám. Miska. Cibok. Sugár. Binda. Mici. Darú. (Csíkpálfalva).

Juhok. Vakisa. Belice. Vén Máris. (Csíkszentdomokos).

Kecskek. Hazai. Kisasszon. Laskás. Gyilán. Kecsula. Hammas. Belán. Menyecske. Muci. Rigó. Fecske. Harukáj. Hodika. Cifrika. Csillag. (Csíkszentdomokos).

Kutyák. Cézár. Csobán. Pennás. Muszka. Berezán. Picula. Tisza. Vitéz. Gyüngyös. (Csíkszentdomokos). Burszán. Rajna. Burkus. Tisza. Sajó. Vitéz. Tigris. (Csíkverebes). Bodri. Kozák. Filer. Hektor. Szikra. Vidra. Csobán. Brenza. Murga. Buksi. Maros. Tisza. (Csikpálfalva). SZLÁVIK FERENC.

IZENETEK.

Barsi Fr. közli velünk, hogy alaptalannak tartja Halász Imrének a Nyugatban kifejezett véleményét, hogy t. i. *boche*, a németeknek most divó francia gúnyneve, a német *Bursche* szó átalakítása volna, ellenben valószínűnek gondolja, hogy a *bochimans* vagyis busman rövidítése; ez délafrikai kis testalkatú vad nép, s neve megvetőleg használva éppen úgy szerepelhet, mint földijéé, a hottentotté. — Német lapoknak francia forrásból való értesítései szerint *boche* a *caboche* 'busa, nagyfejű' szó rövidítése.

F. S. A *stílust* már kétszer próbálták megmagyarosítani. Először a nyelvújító Barcafalvi: ő a *stilból estélyt* csinált (mint Lőte J. multhavi füzetünkben *sporából iszpórárt*). Újabban a művészeti stílust *formanyelvnek* is nevezik Lechner Ödönnek a magyar formanyelvről írt röpirata nyomán. Kegyed a *csin* szót tartaná erre alkalmasnak s úgy gondolja, hogy *csinos* is tkp. művészi ízléssel való, stilszerű, *csintalan* tkp. annak az ellenkezője, *csinján* pedig a. m. a maga módján, a maga egyéni stílusában. A gondolat érdekes és talán elfogadták volna a nyelvújítás korában, mikor még könnyebben fölkapták az ilyen indítványokat, mint mai napság.

J. Gy. 1. Ha Gyulai Pál az Olcsó Könyvtár 338—40. sz. 14. lapján azt írta: „midőn *ismerni tanulja* Szidaliszt” (eh. *megismerkedik* vele), ez kétségkívül a német *kennen lernen* utánzása. — **2.** A *tényleg* szó nagyon elterjedt ugyan, de bizonyára elevebb és magyarosabb kifejezések: *csakugyan*, *valóban*. — **3.** Igaza van abban, hogy a városok népének sajátos szavai szintén csak tájszók, ha nincs is meg bennük a puszták íze.

O. S. A népnyelv rovatában legszívesebben tájszókat közlünk. Egy-két mesét is közölhetnénk, de tessék pontosabban megkülönböztetni a nyílt *e* s a zárt *ë* jelölését (*nekem*, *embër*, *mënet*, *csëndes*). A népköltés termékeit az Ethnographia szerkesztősége gyűjti (Sebestyén Gyula dr., Nemzeti Múzeum).

K. F. Nincs tudomásunk róla, hogy vki összegyűjtötte volna a siket-némákra vonatkozó szólásokat.

Beküldött kéziratok. Jáki Gy., Vozáry Gy., Hézsér Ida és Hézsér Ilona: Tájszók és szólások. — Vozáry Gy. Névmagyarosítóknak. — Csonka Gy. Tájszók. — Oltyán S. Diáknyelv stb. — Rubinyi M. Ismertetés. — Parászka G. A NyUSZ.-hoz. Népetimológiák, tájszók stb. — Klemm A. Mondattani adatok. — Galgóczi J. Babiloni-asszír nyelvmaradványok. — Erdélyi L. Ismertetés. — Germanista. Egy furcsa régi szóról.

Új könyvek és füzetek. Szinnyi J. Magyar nyelvhasználat. 5. kiad. Heltai G. Háló, Kolozsvár 1570. Kiadta Trócsányi Z. Bpest 1915. M. T. Akadémia. Ára 5 K. (Régi M. Könyvtár 36. szám).

Trostler J. A Magyar Simplicissimus s a Török Kalandor forrásai. — Orosz népmesék. (Különnyomatok.)

A november—decemberi kettős füzet december elején jelenik meg.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

KÁRMÁN MÓR S A MAGYAR NYELVTAN.¹

Irta Simonyi Zsigmond.

Sajnálom, hogy csak rövid visszaemlékezést írhatok, de ha többet s gondosabban írhatnék is, érzem, képtelen volnék kifejezni azt a hálát, mellyel Kármán Mórnak tartozom, s leírni azt a hatást, melyet nemcsak én, de mindnyájan éreztünk, akik tőle tanultunk. Ha sohasem lett volna szó a magyar nyelvben arra, amit a német tudósok *anregend*-nek mondanak: már csak azért is kellett volna e fogalomra szót alkotnunk, hogy a mi Kármánunk egyik fő jellemvonását kifejezhessük. Ébresztő, ösztönző, buzdító az ő egész valója, de legjobban az a tősgyökeres népies szó fejezi ki, melyet csak újabban honosítottak meg irodalmunkban: *elmemozdító*.²

Ott voltam az 1872. év őszén a gyakorló gimnázium első magyar és latin óráin. Felejthetetlen az a benyomás, melyet Kármán tanítása tett reám. Egy gyermekes, de a helyzetet jellemző érzés uralkodott rajtam: sajnáltam, hogy nem lehetek újra iskolás fiú s nem tanulhatom végig a gimnáziumot Kármán alatt.

Abban az egész évben hospitáltam s csak a második évben tanítottam, folyvást Kármán fölügyelete alatt s jóakaró kritikájától támogatva. Első gondja az volt, hogy a nyelvtanítást észszerűbbé, logikusabbá, mintegy a logika előiskolájává tegyék. Emlékszem, hogy tanulmányozta Brassai mondattani értekezéseit, s fő gondja arra irányult, hogy a mondattant rendszeresebbé tegye s hogy mondattani alapon építse föl az egész nyelvtant. Mingyárt kezdetben nagyobb rendszerességet hozott be a határozók tanításába és Brassai nyomán elejtette a „vonzatokat” s a „kiegészítőt”. A módhatározó mellé beállította az *állapothatározót*, s külön csoportul megállapította az *eredethatározót* s

¹ Kármán Mór halála alkalmával újra közlöm ezt a megemlékezést a Kármán-emlékkönyvből (1897). Rokon tárgyuak az emlékkönyvnek köv. cikkei: Balassa J. A beszédrészek osztályozása. Kőrösi S. Nehéz-e a magyar nyelv? Kardos A. Kármán és a tankönyvirodalom.

² Bánóczi J. honosította meg az irodalomban; 1. most a Nyr. 37. és 38. kötetében.

a *véghatározót*. Mint minden logikus fő, szerette a schemákat, s nagyon örült, mikor a Magyar Tanügyben bebizonyítottam e három határozónak a háromféle helyhatározóval való párhuzamosságát.

A második nevezetes újítás az volt, hogy nemcsak az alaktant, hanem még a beszédrészek fölosztását és definícióját is mondattani alapon tanította.

Kármán Mór buzdítására 1873/4 telén kidolgoztam az etimologikus csoportokban rendezett latin szókönyvet, hogy megkönnyítsük a latin szókincs elsajátítását s egyúttal fölhasználjuk a latin nyelvérzék fejlesztésére.

Ugyanakkor készült kis magyar nyelvtanom első kidolgozásban, és Kármán hetenként egy-egy egész estét rászánt, hogy az elkészült részletet velem átolvassa, megbírálja, megbeszélje. Hogy én ez estéken mennyit tanultam, azt elképzelheti mindenki, akinek szerencséje volt Kármán környezetében élni. De neki magának is láthatólag örömet okozott, mikor eszméit így megtestesülni látta.

Mikor 1874-ben külföldre indultam, a Kis nyelvtan kéziratát Szarvas Gábornál maradt s ott elveszett. De mikor két év múlva újra hazatértem, mingyárt megint hozzáfogtunk s nem is pihentünk, míg a Kis m. nyelvtan nyomtatásban napvilágot nem látott. 1876. decemberében már a könyvecskének előszavát is megírhattam; hadd idézzem belőle itt a következő részletet:

„Nem mulaszthatom el, hogy ki ne fejezzem igen-igen nagy köszönetemet Kármán Mór úrnak, ki pedagógiai éleslátásával és tapintatával s az ügy iránt való meleg érdeklődésével folyvást támogatott, kivel a módszer szempontjából az egésznek berendezését, de néha a legapróbb részletet is előre megbeszéltem, s ki utólag is, mikor már meg volt írva a nyelvtan, észrevételeivel mindig útba igazított és segített a jobbat, a célszerűbbet, s a világosabb, érthetőbb szerkezetet eltalálni. Ő neki köszönhetem, ha e könyvben az eddigieknél jobb, célszerűbb, könnyebben használható és gyümölcsözőbb eszközt sikerült a tanító közönség kezébe adnom.“

A nagyobbik nyelvtan kidolgozásakor s mind a két nyelvtan későbbi kiadásai alkalmával hasonló támogatásban részesített mesterünk. Az ő eszméiből aztán — részint közvetlenül, részint az én könyveim révén — sok átment más újabb nyelvtanainkba is. Joggal mondhatjuk tehát, hogy nemcsak nyelvtanításunk, hanem nyelvtani irodalmunk is hosszú időre megérzi Kármán Mór szellemének termékenyítő hatását.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Irta **Wertner Mór dr.**

(Folytatás.)

Hecceser, Hetes.

III. András királyunk és Albert osztrák herceg az 1291. évi magyar-osztrák hadjárat bevégezése előtt a békekötés céljából személyesen tanácskoztak. Az összejövetel helyét az osztrák Ottokár rimes krónikája (43922 skk.) következőleg jelöli meg:

bi Prespurge lit
ein velt lanc und wit
bi *Hecceser* dem dorf,

vagyis: Pozsonynál fekszik egy hosszú s tágas mező a Hecceser nevű falu mellett. Régibb összefoglaló műveink tudomásom szerint nem említik e földrajzi tárgyat és földrajzi lexikonainkban hiába keresnők, de még az osztrákokban sem találunk. Pauler Gyula az egyedüli, ki „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt” című művében (első kiadás, 2: 739) a krónikás ezen adatát felhasználja s a kérdéses helysége nézve kérdezi, vajon nem Kittseer dorf-e ez? vagyis a mosonmegyei Köpcsény (= Kittsee). De nem az! Miskóc nb. Bars comes az atyja által alapított sopronmegyei sz. Mária-kolostort 1225-ben többi között az osztrák területen Pozsony mellett fekvő Wlocendorf nevű birtokkal ajándékozta meg; e birtok későbbi okiratokban Fluecendorf és Flezyndorph alakban is szerepel és más helyen (Tört. Tár. 1908: 504—505) kimutattam, hogy helyes kiejtése csak Flossendorf vagy Flössendorf (a német Floss vagy Flösse a. m. a magyar tutaj) és hogy Moson megyében az ausztriai határon fektűdt. Midőn már most 1225-ben e Flossendorft meghatárolják, azt mondják, hogy első határvonala a mosoni országot mentén déli irányban többi között *Heteser* határáig vezet (Sopronm. Oklir. 1: 14). 1233-ban (Wenzel 1: 195, tévesen 1223) kijelenti ugyanezen Bars comes, hogy fenti (sz. Máriai) zárdának Fluecendorfon kívül még az osztrák határon (in confinio Teutonie) fekvő *Heteser* nevű helységnek egy részét adományozza. Erre az adományozására hivatkozik 1237-ben is, midőn ismételtén az osztrák határon lévő *Heteser* nevű nagy faluról (magna villa) szól, melynek egyik felét a nevezett apátság már atyjától, tehát már a 12. század végén kapta (uo. 11: 300). Midőn Flössendorft 1278-ban újra meghatárolják (Knaus 2: 88), azt mondják, hogy egyik határvonala *Hetteser* földjeit jelöli s hogy az egész táj Ausztria, Pozsony- és Mosonmegye határvidékén terül el. Ezzel tehát tisztázva volna Heteser fekvése s egyúttal bebizonyítottuk, hogy Ottokár Heccesere nem más, mint az 1225-től 1278-ig okiratilag szereplő Heteser.

Mi a helyes kiejtése? Itt mindenekelőtt fontolóra veendő, hogy régibb okiratainkban (de újabbakban is) az *er* szótag részint önállóság, részint pedig valamely összetett szóban mint

kezdő-, közép- és végtag számtalan okirati adatokban található, pl. 1270: in quodam fluviolo qui vulgariter *Er* vocatur; 1493: Attingeret locum Kerekerhath; 1256: in campo versus Zarazer; 1400: aquam quae vocatur *Ergyolch* (v. ö. Oklsz. 190—192). Valahányszor már most az *er* földrajzi tárgy nevében szerepel, *mindig és kivétel nélkül valamely folyó vagy álló vízzel van kapcsolatban és többnyire a. m. a folyó ága, amit rendszeren ér-nek nevezünk.*

A második figyelemreméltó pont az, hogy már a 13. század óta többrendbeli *Hetes* nevű helység létezett és még létezik. Már a fenti Bars comes tanúsítja 1225-ben (Sopr. Okltr. 1:15), hogy (a valószínűleg Komárom megyében feküdt) *Hetes* nevű birtokát három halastóval együtt a fenti apátságnak ajándékozza.

Bodrog megyében van 1297-ben egy *Hetys* nevű birtok (Haz. Okmtr. 7:264), mely 1364-ben már *Hetes* (Zichy-Okltr. 3:245) és azóta mindig csak e néven szerepelt. Somogy és Zala megyében most is van *Hetes*, *Hetés* helység. Mindebből arra kell következtetnünk, hogy Bars comesnek két *Hetes* nevű birtoka volt, melyeknek egyike (a pozsonyi-mosoni-osztrák határon) egy ér mentén feküdt és melyet a másiktól való megkülönböztetés céljából *Hetesér-nek* neveztek.

A pannonhalmi apátságnak volt 1237-ben a Lázi nevű veszprémmegyei birtokán egy *Hetes* nevű szúcse (Wenzel 2:8); a zalamegyei *Hetés-nek* (mely W. 12:9 szerint már 1270-ben felmerül) 1336-ban több birtokosa van, kiknek sorában *Hetys fia János fiai: Hetesi Erb és Miklós* is szerepelnek (Zalam. Okltr. 1:315). Ez utóbbi adatból világosan kitűnik, hogy *Hetes* keresztnév és miután az 1336-ban szereplő *Hetesi Erb és Miklós* nagyatyja kétségkívül már 1270 előtt meghalt, bátran állíthatjuk, *hogy a zalamegyei Hetés helység nevét ezen úrtól vagy ennek valamely azonos nevű ősétől kapta s ennek alapján a Hetes nevű egyéb helységekről, beleértve fenti Bars comes két birtokát is, ugyanazt mondhatjuk.*

Hernád és összetételei.

Hernád nemcsak folyó, hanem helységnév is. Hernád nevű pusztá van Pest megyében, Hernátfá helység Baranya megyében, Hernád összetételű helységek vannak Abauj megyében. Magyarázatukat a következőkben találjuk.

Vas megyében van még most is (Alsó- és Felső-)Mesteri nevű helység, ennek birtokában a legrégebbi korban különféle családok voltak, azonban a Mesteri családnevet közösen használták. Mesteri (= de Mestur) István már 1268-ban szerepel. Ezen családcsoportokból kiválik egy ág, melynek egyenes őse *Herrand* 1326-ban már nem élt (Haz. Okmtr. 3:80). Három fia (István, László és Móric) folytatja a családját, melynek tagjai állandóan a Mesteri nevet használták. 1435-ben azon-

ban olvassuk, hogy a király a Vas megyében lévő *Hernadmestery* nevű birtokot Palicsnaszentpéteri György fiainak akarja adni, s ez ellen számos „*de altera Mester*” nevű család óvást emel (uo. 368). 1447-ben találkozunk *Herandmestery* Péterrel. 1502-ben *Hernalthmesteri* Mihály fiai fordulnak elő (uo. 381 és 5:392) stb. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a Mesteri-családban végbement egyik birtokfelosztás alkalmával a család egyik tagja az osztályrészül kapott területet megkülönböztetés végett *Hernádmesterinek* nevezte s ezt saját családi nevének is felvette. Világos azonban, hogy *Herrand*, kinek fiai 1325-ben merülnek fel, nem lehetett az új nevet nyert helység névadója, mert azon „*de alia Mesteri*” nevű családtagok szintén az ő egyenes ivadékai. Volt azonban az ő István nevű fiának egy szintén *Herrand* (*Herranth*) nevű unokája, kivel 1375-ben találkozunk (uo. 3:97) és így világos, hogy a helység ezen *II. Herrandtól* kapta nevét, mely a fentiekén kívül a következő alakokban is szerepel: 1449: *Hernathmesteri*; 1473: *Hernalthfalwa*; 1497: *Hernad Mestery* (Csánki 2:755).

A *Herand*, *Herrand*, *Herant*, *Herranth* személynév nálunk a 13-ik század óta elég gyakran fordul elő. 1227: *Zaah* (= Száj) nb *Herrand*, a nógrádmegyei Gerge birtokosa (Wenzel 6:445). 1255: Héder nb. *Herrand*, ki 1275-ig szerepel, kir. lovászmester és Trencsén megye főispánja. Midőn 1297-ben róla írnak, akkor *Hernard*-nak nevezik. (W. 12:604). 1256-ban *Herrandus* a neve (Haz. Okmtr. 8:70). 1275-ben van a zala-megyei Márkföldön Vros fia *Herrandus* (W. 9:120). 1284: Vas megyében Perbesei *Herrand* (uo. 409). Somogy megyében Várdai *Herrant* (H. O. 7:191). 1288: Veszprém megyében Szőrösöki *Herrand* (H. O. 8:259). 1300: (Szabolcs megyében) Egyeki *Hernanch* (uo. 8:414).

Hogy Héder nb. *Herrandot* 1297-ben *Hernardnak* nevezik, az ugyanazon hangváltozás, mint *Henricus* helyett *Hernicus* (W. 8:78 do. 1263 és uo. 208 do. 1268). Hogy *Herrand* régi német személynév, kétségkívüli dolog. 879-ben az emmerami apátság részére kiállított adománylevelében egy *Herrant* is tanu (Fejér. VII. 1:81); Stájerországban 1259-ben „*von Wildon hern Herant*”; Ottokár rímes krónikája 5954, 9872. versben (és utána mindig) *Herrant* néven szerepel.

Hogel, Hugel.

Az esztergomi keresztesek konventje tanusítja 1223-ban, hogy a Hetény nevű komárommegyei birtokot *Hogel* nevű komáromi főesperesnek eladta (Knausz 1:241). 1233-ban *Holgerius* komáromi főesperes az esztergomi káptalan tagja (uo. 291). 1236-ban találjuk, hogy a pozsonymegyei csallóközi Abony nevű helység birtokosai IV. Bélát arra kéri, hogy a Csehországból oda bevándorolt őseiknek III. Istvántól kapott jogait erősítse

meg. A kérelmezők között van egy *Hugel* nevű is (Fejér IV. 1:59). A csatári konvent pedig tanúsítja 1305-ben, hogy egy *Hugel* nevű zalamegyei birtokos özvegye hitbéri s hozományi követeléseit megkapta. (Anj. Okmtr. 1:100). Holgerius kétségkívül Hogel főesperessel egy és ugyanazon személy és a latinositás szüleménye. Hogy Hugel sem más, mint Hogel, szintén biztosra vehető. — A név jelentésére nézve német forrásokban a következő támasztékokat találjuk.

A Thüringiában törzsökös Buch nevű ősrégi grófi s nemesi család őseinek sorában van 1206-ban *Hugoldus* comes de Buoch (Vierteljahrsschrift des Berliner herald. genealog. Vereins Herold 1889:269). A meissenai Taubenheim-családban van 1387-ben Taubenheimi *Hugel* neje (él még 1406-ban; uo. 1892:120). A szintén Meissenben törzsökös Schleinitz-családban van 1391-ben *Hugolt* meissenai kapitány (uo. 1891:449). 1408-ban él Schleinitzi *Hugolt* lovag, a meissenai örgrófok udvarmestere (uo. 1891:449). 1457-ben él Taubenheimi *Hugel*, a szász választófejedelem fiának udvarmestere (uo. 1892:121). 1465-ben él egy Taubenheimi *Hugo* (uo.). 1503-ban él Sleinitzi *Hugold* (uo. 481).

Mindezek alapján bátran kimondhatjuk, hogy a hazai okiratainkban előforduló Hogel és Hugel nevek a Hugo németes változatai, illetve becézői (= Hugi).

Konya.

Szótáraink s így az Oklsz. szerint is a. m. hangend, gebogen, mit herabhängenden Ohren, de az Oklsz.-nak azon adatai, melyek e magyarázatnak megfelelnek, csak a 17. század végével kezdődnek. Az ezeket megelőző adatok (1426-tól 1598-ig) a Konya nevet csak mint vezetéknévet ismerik, pedig bebizonyíthatjuk, hogy sokkal korábban dívott.

Tudtommal legelőször találkozunk e névvel 1327. aug. 1-én, midőn az országnagyok sorában *Konya* mint királynéi tálnokmester szerepel (Fejér VIII. 3:236), akivel még számtalanszor találkozunk és akiről mindjárt kijelenthetjük, hogy a Nógrád megyében törzsökös Katyisz nb. Szécsényi-család sarjának, Tamás vajdának a fia. Az 1327. évi adatok után következőkből az alábbiakat közlöm. 1329: Nekkel székesfehérvári polgár fia *Konya* (Anj. Okmtr. 2:446); 1333: a fenti Szécsényi Tamás vajda s fia *Nicolaus dictus Kona* (Anj. 3:44), s ebből kiviláglik, hogy a vajda fiának keresztnéve tulajdonképpen Miklós, Konya csak a melléneve. 1334: ugyanő mint *Nicolaus dictus Konya* királynéi tálnokmester (Anj. 3:79); 1337: ugyanő mint *Kona* királynéi tálnokmr (Apponyi-Okltr. 102); 1338: ugyanő: *Konya* (Anj. 3:470); ugyanazon évben Bars megyében Bars fia *Nicolaus dictus Kona* (Botka: Barsmegyei oklevelek 22); 1339: a fenti *Konya* (Anj. 3:611); 1340: ugyanaz (uo. 4:5); 1355: olaszi

Konya (uo. 6:367); 1355: *Konya* egri őrkanonok (Z. 2:607); 1357: *Konya* budai kanonok (uo. 609); 1358-ban Erdélyben fordul elő Kendhidai *Conya* (Urk. 2:152); 1360: Roskoványi *Konya* birtokos (Hazai Okltr. 265); 1361 kör. Aba nb. Somosi *Konya* (Turul 1:123). 1365: Muroi *Konya*, temesmegyei birtokos (Temesm. Okltr. 103); 1368: Köcski *Konya*, vasmegyei birtokos (Sopronm. Okltr. 1:375); 1370: a Sopron megyében törzsökös Osl nb. *Conya* zágrábi prépost (uo. 389); 1379. jan. 6.: Pál fia *Konya*, a pozsonymegyei-csallóközi Hodos részbirtokosa (a pozsonyi káptalan országos levéltára, Capsa 28. fasc. 2. nr. 23); 1383: Csatár *Konia* leánya Dorottya, barsmegyei birtokos (Palásthy-Okltr. 1:155); 1391: Kamonyai *Konya*, zemplénmegyei birtokos (Sztáray-Okltr. 1:506); 1396: Ligvándi *Konya* leánya Klára, sopronmegyei birtokos (Soprm. Okltr. 1:525); 1408: Fabianus *Konya*, nagymuzsaji községi előljárásági tag (Károlyi Okltr. 1:544); 1424: Bátori *Konya* fia László, hevesmegyei birtokos (uo. 2:91); 1499: Paulus *Konya*, mérki (Szatmárm.) lakos (uo. 3:35); 1539: Néhai *Konya* Lukács leánya Potenciána, csanádmegyei birtokos (Haz. Okmtr. 5:439).

Az eddigi adatokból a következő tűnik ki:

a) A név mindaddig három alakban ismeretes; ezek Kona, Konia, s — ami a leggyakoribb — Konya. Miután egyetlen egyszer sem Koonya vagy Kownya,¹ több mint valószínű, hogy helyes kiejtése nem mint általánosan elfogadták, *Kónya*, hanem a rövid *Konya*.

b) Szécsényi Konya az egyedüli, akiről tudjuk, hogy egy-néhány megbízható okirati adat szerint tulajdonképpen a Miklós keresztnévet viselte; de ezt, amint már kiemeltém, csak egy-néhány okirat említi, míg a reá vonatkozó adatok legnagyobb része őt szereplésének végéig csak Konyának nevezi. Az utána következőket a kútfők kivétel nélkül csak Konya néven említik, a 15. század kezdetén pedig Konya mint vezetéknév merül föl. Szécsényi Miklósnál tehát a Konya csak mellék- és nem vezetéknév, mert utódai is csak a Szécsényi nevet használták, míg mind a többieknél, kik a 14. században e néven szerepelnek, *Konya* határozottan a keresztnév.

Ami a névnek jelentését illeti, szükséges mindenekelőtt, hogy külföldi forrásokban való előfordultával foglalkozunk. — Van erre több adatunk:

a) 1355. jan. 21-én tanúsítja Puchheimi Albert alsó-ausztriai úr, hogy alsóeggendorfi birtokát tartozandóságaival együtt az osztrák Pergau Ulriknak alzálogba adja Bécsben *Miklós gróf „a Guniamester“ (für Graf Nikolaus den Guniamester)* és a néhai öreg Harsendorfinak leányával kötött házasságából született fia helyett mindaddig, míg e gróf a

¹ A győrmegyei Kóny helység pl. 1220-ban Coun (W. 11:158), 1486-ban Coon.

vestenburgi (osztrák) házra támasztott igényeiről le nem mond; akkor pedig Alsóeggendorf ismét felszabadul e zálog alul (Urkundenbuch von Oberösterreich 7:398: nr. 387). Ennek magyarázatára szolgáljon a következő: Sopron megyében még most is egy Hasfalva, németül Haschendorf nevű helység van, melyet a 14. század közepén *Harsendorf*-nak (Horsundorf) nevezték, ezt I. Károly királyunk egy Ausztriából hozzánk bevándorolt és királyi szolgálatba lépett ausztriai lovagnak adományozta. E lovag öregebb Wolfing, ki 1292. nov. 7-én még Alsóausztriában mint „herr Wulfig von Gottesprunne“ (ma Göttlesbrunn) szerepel. Magyarországon azonban fiait Harsendorfer-eknek nevezték s ezt Harschendorfernek is vehetjük. Ezen Harschendorfi öregebb Wolfing leánya Erzsébet 1347-ben Szécsényi Konya Miklós, akkor Sáros megye főispánjának a neje (H. O. 7:402), tehát kétségtelen, hogy a fenti okiratunk e házaspárról szól. De ezen okirat Miklós grófot Guniameisternek hívja, és ez nem egyéb, mint a magyar Konya mester németesítése; helyesen Meister Gunia-nak kellene lennie.

b) 1379-ben arról értesíti Carrarai Ferenc, Padua ura, a magyar seregek főparancsnokát, hogy szeretné, ha a magyar hadiönkéntesek között „*dominus Cogne Nicolaus*“ is volna (Tört. Tár. 1910:6). Valószínű, hogy Cogne nem más, mint a magyar Konya olaszos alakja.

c) 1391-ben elmondja a pápa, hogy Garai Miklós volt nádor és cinkostársai a székesfehérvári prépost ellen garázdálkodtak. Közöttük volt *Francho Konye*; ez a vatikáni kancellária stílusa szerint a. m. Konya fia Francho (Mon. Rom. episc. Vespr. 2:275). Szécsényi Konya Miklósnak tényleg volt egy Ferenc nevű fia, kit 1369-től 1408-ig ismerünk; az utóbbi évben mint országbíró halt meg.

d) 1403-ban utasítja Ragusa város előljárósága a Zsigmond magyar királyhoz menesztendő követeket, hogy előírás szerint járjanak el. Azon magyar országnagyok között, kikkel szintén tárgyaljanak, van *Francho Cognevich* is (Raguzai Okltr. 139), s ez szintén annyi, mint Konyai Ferenc.

e) 1424-hez írja Windecke Eberhard, Zsigmond király életírója, hogy egy Schallaga Miklós nevű magyar főúr, „Simon Francken“ fia arra bуйtogatott és abban segédkezett, hogy atyja fivérének fiát, t. i. *Krungo Francken* fiát meggyilkolták. Más helyen már kimutattam, hogy e Schallaga Miklós nem más, mint a Katyisz nb. Salgói Miklós, ki már 1418-ban mint Bán fia (Bánfi) Simon fia előfordul és számos büntett elkövetése után 1437-ben halt meg Velencében. Ő Szécsényi Konya Miklósnak közeli nemzetségbeli rokona, de Windecke családtörténelmi adatai nem kifogástalanok. Konya Miklós dalmát-horvát-országi bánnak három fia volt: Ferenc († 1408), Miklós (1369) és Simon (1387—1418). Schallagának tehát Ferenc a nagybátyja, de nem nagyatyja. Krungo Francken alatt Konya fia

Ferenc értendő, hisz Krungo nem más, mint a Konya név alapos német ferdítése.

Mindezen példákból látjuk, hogy nevünk jelentéséhez mivel sem járulnak hozzá. Gunia és Krungo csak német ferdítések, a többiek is csak a magyar Konyát ismerik. Hogy „hajlott“ és „lelógó fülü“ keresztnév lett volna, azt nem fogadhatjuk el s itt ismételtelen ki kell emelnem, hogy Konya az egész 14. században csak keresztnév, jelentését pedig nem ismerjük. Egy véleményt azonban mégis megemlítek. Néhai Pór Antal úgy nyilatkozott egyszer előttem, hogy Konya talán nem más, mint a bibliai *Jechonja* vagy *Jeconias* zsidó király (597 Kr. e.). Ha tekintetbe vesszük, hogy régebbi okirati kútfőinkben majdnem minden bibliai személynév és elég gyakran ferdítve szerepel, el kell ismernünk, hogy e leszármaztatás nem egészen alap nélküli.

Köröspén.

Sopron megye tisztkara tanúsítja 1338-ban, hogy a Ságón birtokló nemesek osztályos egyezsége léptek (Hazai Okmtr. 3:134). Ezen nemesek sorában van *Keureuspen* fia István is.

Péter veszprémi püspök tanúsítja 1285-ben, hogy vámosi tizedszedőjét Pál fia *Crispint* a hadakozó jobbágyok közé felvette (uo. 5:70). Az egri káptalan pedig tanúsítja 1294-ben, hogy Balogi Tombold gömörmezei birtokos az ugyanazon megyebeli Batkában lévő birtokát *Crispy*n nevű tisztjének adományozta (Wenzel 10:160). Erdélyben pedig 1340-ben *Crispin* fia Balázs deák szerepel (Teleki-Okltr. 1:62). Mivel tehát látjuk, hogy a latin Crispin(us) nevet már az Árpád-kori okiratok is ismerik. kézzelfogható, hogy fenti *Keureuspen* sem más, mint *Crispin* elég érdekes magyaros átalakítása.

Ladány.

Ily nevű helységek jelenleg: Ladány (Torontál megyében), Körös-Ladány (Bihar m.), Nádasd-Ladány (Fejér m.), Őr-Ladány (Szabolcs m.), Püspök-Ladány (Hajdu m.), Vámos-Ladány (Bars m.), Tisza-Ladány (Szabolcs m.). Régi alakjai: 1212: *Lodan* (Haz. Okmtr. 8:14), 1352: *Ladaan* (Anj. Okmtr. 2:21), 1352: *Ladan* (uo. 5:633). Mindezen alakok egy személynévre vezetendők vissza.

A revisnyei Reviczky-család első kimutatható őse egy Hotimér nevű úr, ki 1272-ben Revisnyét kapta. Egyik utódja 1348-ban „Johannes filius *Lodan*“, ki még ugyanazon évben mint „filius *Lowdani*“ szerepel. 1351-ben „filius *Loudani*“.¹ 1382-ben „Johannes filius *Laudani*“; 1391-ben pedig ugyan-ezen család egyik tagja Dionysius filius *Ladan* néven fordul elő. (A revisnyei Reviczky-család okmánytára 5. 7. 9. 13). A

¹ Laudon hadvezér családja skót eredetű volt s neve régebben Loudon.
— A szerk.

leleszi prépostság szolganépei között már 1214-ben fordul elő egy *Laudan* (Fejér III. 1:477). A Nádasd nemzetség tagjai között van Vas megyében 1233-ban egy *Laudanus* nevű birtokos (H. O. 7:22). Nógrád megyében van 1238-ban egy *Loudan* (valamivel alább *Laudannus*) nevű Kalonda-vidéki birtokos, kit 1243-ban *Lauduanus*-nak neveznek (Wenzel 7:57. 138). A zalavári nemes jobbágyok sorában 1256-ban Bakónaki *Loudan* is szerepel (Zal. Okltr. 1:29). Mindezeknek alapján bebizonyítotttnak vehetjük, hogy Loudan, *Ladány* stb. a *latinos Laudannus személynév magyaros változatai*.

De következik ebből még más is.

A Sopron megyében még most is létező (Nemes- és Pór-) *Ládony* 1234-ben *Ladun*; 1395-ben *Ladon* és így nagyon közel áll az a föltevés, hogy ezen alakok is a Laudanus rokonai s ezt némi valószínűséggel a nyitramegyei *Ludány* ról is mondhatjuk.

Még megemlítem, hogy német forrásban is találunk idevágó adatot. Meissenben 1200-ban *Laudo* de Doebein földeket adományoz a zellei klostornak (Herold 1889 283).

Locsmánd

Zala megyében még létező helység, mely régibb okiratainkban a következő alakokban szerepel: 1156: *Lusman* (Sopr. Okltr. 1:1). 1171: *Luchmann* (uo. 1:3). 1206—1218: *Luce-man* (uo. 1:6). 1275: *Lutschman* (Wenzel 9:141). 1347: *Luchman* (Apponyi-Okltr. 159). 1361: *Luczman* (Csánki 3:593). 1365: *Luchusperg* (Sopr. Okltr. 1:366). 1387: *Leuczmanspurckh* (uo. 485). 1441: *Loczman* (Csánki 3:593). 1450: *Lwczman* (uo.). 1461: *Leutlespurig* és *Luczlanpurig* (Sopr. Okltr. 2:411). *Laz-man* (Csánki 3:593). 1481: *Lochman* (Csánki 3:593). 1562: *Lotsman* (Tört. Tár. 1911:108). — Német neve most is *Lotschmannsburg* és **Lutzmannsburg**, s ezért a magyar név eredete a németben keresendő.

A különféle német Mann-végzetű keresztnév a középkorban roppant számban divott. Volt Altmann, Hartmann, Hermann, Karlmann, Lippmann, Patzmann, Petermann, Trautmann, Wichmann stb. A Würtembergben fekvő Teck valamikor önálló hercegség volt, uralkodóinak sorában VI. Lajos 1314-ben merül föl, s a kútfők némelykor **Lutzmann**-nak is nevezik. A pápai kancellária 1346 szept. 1-én kelt egyik okiratában mondja: „quod **Lucemannus** et Fridericus fratres duces de Tekke“ stb. (Supplic. ad Clem. VI. ann. V. pars II. fel 172). Strassburgban volt 1335-ben *Lutzemann* von Utenheim; 1356-ban Lampertheimi *Lutzemann* nevű elővárosi polgár; 1490-ben ugyanott Lampertheimi *Lutze* nevű soltész. Stájerország murai kerületi kapitányságában még most is van *Lutzmannsdorf* nevű helység, a bajor felső Pfalzban pedig *Lutzmannstein* nevű falu létezik.

Mivel tehát a magyar helységet a legrégibb időben Luchman, Luceman, Lutschmann és Luczman-nak nevezték, kézzelfogható, hogy itt a legrégibb német bevándorlásnak egyik maradékával van dolgunk, hogy a helységet egy Lutzmann (Ludwig, Lajos) nevű német jövevény alapította s hogy az idő folyamában *a német Lutzmannból lett a magyaros Locsmán.*

Merculinus.

IV. László király tanúsítja 1279-ben, hogy az ő hívét, Perchin comest, kit Sziciliába küldött, visszatazásakor kirabol-ták, azért is elrendeli, hogy Perchin (anyai) nagybátyja *Merculinus* comes, Perchin hátrahagyott vagyonának felét kapja (Wenzel 12:253). Az okirathból látszik, hogy itt horvátországi emberekkel van dolgunk. Találkozunk azonban e névvel magyar uraknál is. 1286-tól 1301-ig szerepel *Merkulinus* (*Merclinus*) szepesi éneklőkanonok (Knauz 2:209. 495). 1291-ben egy *Merculinus* zólyomi kir. kamarafőnök (Fejér VI. 1:189). *Merklin* fia András 1331-ben budai polgár, 1337-ben pedig Tolna megyében birtokos (Anj. Okmtr. 3:252. 389). Alsó-Elzászban van egy Haslach nevű helység, melyről egy strassburgi nemesi család nevét vette. Ennek egyik tagja *Merklin* v. Haselah 1316-tól 1349-ig ismeretes (Jahrbuch der Wiener herald. Gesellschaft 1884:104). A badeni nagyhercegségben lévő Rust helységből származott a Strassburgban élt nemesi Rust-család, melyben *Merklin* 1344-től 1356-ig szerepel (uo. 1885:33). Az alsó Elzászból származó nemesi Born-család egyik tagja: **Merckel**, 1388-tól 1390-ig ismeretes (uo. 1884:84). Az utóbbi adat majdnem bizonyossá teszi, hogy az eredeti alak Merkl, az ismert Marcus = Márk névnek német becézése (Märklein, Märkl).

Óbér.

Vas megyei helység neve; régibb alakjai a következők: 1271: castrum *Olber* (Haz. Okltr. 60). 1281: terra *Albert* (Wenzel 9:297). 1291: terra *Alber* (uo. 12:503). 1455: *Albir alio nomine Albersdorff*. 1455: *Alber* (Csánki 3:732).

A fejemegyei Vaján van 1237-ben egy *Olbert* nevű jobbágy (W. 7:42). 1257-ben *Olbriht* fiai Baranya megyében az Okor folyó mentén birtokolnak (uo. 11:436). 1269-ben ugyanezeknek az atyját *Albereht*-nek nevezik (H. Okltr. 56). 1271-ben *Olber* de castro Olber nevű birtokosról van szó Vas megyében (H. Okltr. 60). 1274-ben a fejemegyei Szentgyörgyön egy *Olbert* nevű birtokos van, kit az illető okirat (Wenzel 9:86. 87) többször Albeus-nak nevez. 1283-ban a vas megyei Csói-családbeliek egyik tagja *Olber* néven szerepel (Haz. Okmtr. 8:230). 1299-ben Somogy megyében Batyáni *Olbricht* nevű birtokossal találkozunk (Wenzel 10:359) és ugyanekkor van Vas megyében *Olbir* fia Matya (uo. 12:645). 1308-ban a sopron-

megyei Damonyaiak között *Olberth fia Olberth* szerepel és ugyanezen okirat egynéhány sorral alább róla mint „*praefatus Olber*“-ről tesz említést (Sopr. Oklir. 1:70). 1312-ben ugyanő szerepel mint *Alber fia Alber* (uo. 74). 1336-ban van Bihar megyében *Olbrehtus* csergődi birtokos (Anj. Okmtr. 3:276). 1341-ben a Csóiak között *Alber* fia Pál, kit 1345-ben *Albert* fia Pálnak neveznek. 1353-ban *Olbruht* fia *Olbruhtot* említik (Sopr. Oklir. 1:162. 182. 238).

Mindezen adatokból kiviláglik, hogy *Alber*, *Albereth*, *Olber*, *Olbriht*, *Olbruht* nem más, mint a német *Albert* vagy *Albrecht* név magyaros változatai és rövidítései. Habsburgi Albert magyar király Magyarországra vonatkozó okirataiban mindig és kivétel nélkül Albert-nek nevezi magát, holott német okirataiban az *Albrecht* nevet használja. Említésreméltó még az is, hogy a német *Albrecht* és *Albert* helyel-közzel mint *Obrecht* szerepel. A lotharingiai Saarialben városból származó *Albe* nevű családok egyikében van 1374-ben *Obrecht* v. *Albe*. A *Neuenstein* nevű strassburgi nemes család tagjai között van egy *Obrecht* († 1419), kinek szintén *Obrecht* nevű fia 1481-ben halt meg.

A Sziléziában fekvő kamenzi kolostor halottas könyvében olvasható: Ob (iit) *Olbertus* frater Haynrici Santkonir. A Meissen örgrófságban törzsökös Falkenau-családban szerepelnek: 1315-ben *Albert*, 1318-ban *Ulbricht*, 1323-ban *Ulbricht* der Nothafte v. Valkenowe; Zsigmond lengyel hercegnek budai számadásaiban (1502) szerepel egy *Olbricht* nevű sáfár, egy *Olbricht* nevű szolga és egy *Olbricht* nevű szabó. (Történelmi Tár 26: 184—212).

Obulgan.

Midőn IV. Béla király 1238-ban a vasmegyei várjobbágyság földjeit bizottság által megvizsgáltatta, hogy a királyi vártól netalán elidegenített földeket visszaszerezze, azt találjuk, hogy a kiküldött bírúk a Vas megyében lévő Zsédény nevű pusztát egy *Obulgan* nevű úr fiainak ítélték (Haz. Okmtr. 8:33). Midőn I. Károly király 1325-ben a hűtlen Ingrám egyik sopronmegyei birtokát Héder nb. Dezsőnek adományozta, azt mondja, hogy *Obulgan* fia Dénes néhai (IV.) Béla király szolgálatában Pozsonyból hazatérni igyekezett, ezalatt őt Ingrám orvul megtámadva foglyul ejtette s az osztrákoknak kiszolgáltatta stb. (Sopronm. Okl. 1:101). 1260-ban találjuk, hogy a vasmegyei Zsédényi Patasz özvegyét férjének rokonai kielégítik. Ezek között van *Obulgan* fia Sándor is (Haz. Oklir. 39). 1267-ben *Obulgan* fia Sándor fogott bíró egynéhány vasmegyei birtok ügyében (Wenzel 10:450). 1277-ben Baszti (= de Bozth) *Obulgannus* kir. kiküldött a Kér nevű sopronmegyei birtok ügyében (uo. 42). III. András alatt (1290—1301) Baszti (nobilis de Bozch) *Obulgannus* kir. kiküldött egynéhány sopronmegyei birtok ügyében (Wenzel 10:417). Mindezen esetekben tehát azt találjuk, hogy

Obulgan férfi keresztnév és hogy Obulgan és fiainak birtokai Sopron- és Vas megyében feküdtek. Vajjon itt egy és ugyanazon család tagjairól van-e szó? nem lehet határozottan megállapítani. 1429 óta azonban már ilyen nevű földrajzi tárgyra is akadunk. Akkor t. i. arról értesülünk (Sopr. Okltr. 2:144), hogy Baszti Benedeknek egyik sopronmegyei birtoka az *Abulgan bazthya* nevet viseli. Ebből teljes bizonyossággal kiviláglik, hogy a sopronmegyei Baszt, mely már a 13. században egy Obulgan nevű úré volt, az idők folyamán egy szintén Obulgan nevű Obulganfinak jutott osztályrészül és hogy e birtokrész a többi baszti részekről való megkülönböztetése céljából urától az Abolgánybaszt nevet kapta. 1438-ban a fenti Benedek birtoka: *Abalganfalva Basth* (Fejér 11:182). 1466-ban a birtok neve *Abalganfalva* (Sopr. 2:429). Ugyanakkor más helyen (Csánki 3:600) *Abolganbazth* néven is szerepel. 1479-ben *Aboganfalva* a neve (Sopr. 2:520). Hogy mit jelent e név, egyelőre ismeretlen, de mielőtt erről bővebben beszélnénk, szükséges, hogy a következőt is kiemeljük.

Abolgánfalva mellett 1479-ben egy Goganbazth nevű helység is szerepel (Sopr. 2:520). Mivel pedig Gogán a legrégibb időktől fogva középkorunkban elég gyakran használt férfinév volt, Gogánbaszt sem lehet más, mint Basztnak oly része, mely egy Gogán nevű úrtól valamely birtokfelosztás alkalmából vette nevét. De van itt még egyéb feltevésnek helye, mert Abolgán és Gogán között némi hangtani rokonság érezhető s ennek alapján feltehető volna, hogy Abolgán és Gogán egymással azonos. De ez nem áll. A még fel nem osztott Baszt-on voltak 1281-ben Herbert fiai: Baszti (= de Bozty) *Gogán* és Adorján (Wenzel 9:317); ugyanezen Gogán 1288-ban a Nagymartoniak ügyésze (Haz. Okmtr. 5:72); így tehát nem szenvedhet kétséget, hogy Gogánbazth, a mai sopronmegyei Gogánfa, nem Obulgántól, hanem Herbert fia Gogántól kapta nevét.

Már fentebb mondtam, hogy a név jelentését nem ismerjük. Keressük tehát legalább Magyarországon kívüli nyomait. 1235-ben Almissa város békét köt Raguzával. Az almissai városi képviselők sorában van *Oblegan* is (Wenzel 11:282). 1267-ben találjuk, hogy Zágráb megye főispánja Koncsán nevű birtok ügyében két fél között bíraskodik. Az érdekelték között van *Obulganus* zágrábi nemes várjobbágy is. (Codex Turopoljensis 1:22—23). 1271-ben találjuk, hogy Szlavónia bánja egynehány jobbágyát a nemesi várjobbágyak közé sorozza; köztük van egy *Obulganus* is (uo. 25). 1273-ban Domomyr fia *Obulganus* a szlavóniai bán bírótársa (uo. 29). 1288-ban olvassuk egy Brazza szigetén hozott bírói ítéletben (Wenzel 4:335), hogy az egyik bíró: nemes Cherusio *Obelgano*. Ezekből az adatokból a név jelentése nem derül ugyan ki, de annyi mégis bizonyos, hogy nem holmi ősz magyar, hanem a délszláv és dalmát vidéken törzsökös és onnan hozzánk jutott keresztnév.

A SZÓFEJTÉS FÖLADATAI.

II.

(Vége.)

„A hangszimbolika kérdését is tárgyalta Schuchardt (Zeitschr. 15:119 kk. és 21:201—205), s megkísérelte néhány szó megfejtését, melyet eddig nem kielégítően, vagy éppen nem magyaráztak. Ő azt hiszi, hogy „nem etimologikus szócsoporthoz nemcsak természetes v. i. reflexmozgáson v. utánzáson alapuló, hanem hagyományos hangszimbólum útján is keletkeznek. Ilyennek tekintem az átkutatást, keresést, kotorászást jelentő igékben a *fu* (*fü*, *fo*) hangcsoportot: piem. *fognè*, lomb. *fognà*, rouchi-i *fougni*, Maas-vid. *feugnie*, velenc. *fufigner*, fr. *fouger*, fr. *fouiller*, *farfouiller*, *fureter*, délfr. *fousiha*, *fourfouha*, *fura*, spany. *huruncar*, délfr. *furounà*, *furnà*, piem. *frognè*, friaul. *frugnà*, délfr. *focuna*, ol. *frugare*, *frugolare*, *fruchiare*, vel. *furegar*, friaul. *furga*, fr. *fourgonner*, lomb. *frugnè*, piem. *fustignè* stb. Ha e szavaknak minden származtatását helyeseljük is, lehet-e véletlennek tekinteni valamennyi szókezdet egyezését? Bizonyára nem! Ilyen s hasonló esetekben nehéz a kiinduló pontot v. pontokat megállapítani; itt mindenesetre jelentés-kiegyenlítődség történt. Az ilyen igéket pl., mint *fureter*: menyéttel vadászni, *fouine*: nyestmódra vajakálni, bajosan használták volna a fenti általános jelentésben, ha nem kezdődött volna mindkét állat neve *fü*, *fu*-val. Más szavak is szintoly alkalmasak voltak arra, hogy a „kutatni“ jelentést kifejlésszék, de vagy nem tették meg, v. nem maradt meg ez a jelentésük, szóval itten a faji kiválasztáshoz hasonló jelenség áll előttünk“. ¹ — Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor a hangszimbolika nem annyira az etimológiának, mint inkább a szótörténetnek lesz segédeszközzé, s világot vet arra a kérdésre, hogy némely szó miért marad meg, jelentés- és használatköre miért bővül ki, más pedig miért hal ki!

„A szavak élesebb vizsgálata hozza magával, hogy a szó jelentésének nagyobb figyelmet szentelnek. A jelentésváltozások sokfélesége miatt szükséges volt megvizsgálni, hogy a sokféle lehetőség közül, melyet a tudós íróasztala mellett kigondol, melyik a helyes. E célból bele kellett élnie magát az embernek azoknak az eszejárásába, akiknél a jelentésváltozás történt. Meringer egy vidéki tartózkodása alkalmával Ausseeban felfedezte a parasztházat mindenestül, s mivel mindez neki, a született nagyvárosi embernek, új volt, annál inkább meg tudta figyelni a sajátágokat. Egyidőre egészen a ház tanulmányozására adta magát, majd ismét visszatért a szókutatáshoz, s egybekapcsolta, amit itt és ott tanult és látott. Így keletkeztek: Etimológiák a fonott házról (Heinzel-émlékkönyv 1898), A boszniai ház helyzete, és Szófejtések a házieszközökhöz 1902, azután egy csomó értekezés ilyen cím alatt: Wörter und Sachen (sza-

¹ Vö. m. *fityész*, *fülyész*, *fület* és *furkál*, *fürkész* (l. MNy. 4:38, 80).

vak és tárgyak, Indg. Forschungen XVI—XXI), s újabban ugyanilyen című folyóirat, melynek szerkesztésében kivüle részt vesznek Much germanista, Mikkola (finn) s Murko szlávisták és Meyer-Lübke romanista. Meringer a tárgyaktól visszatért a szavakhoz, vele körülbelül egy időben Schuchardt a *trouver* szó eredetének vizsgálata közben kapcsolta össze a tárgyi és szó-kutatást. Alapul elfogadta Diez véleményét, hogy a *trouver* a *turbare* szón alapszik; azután felvetette azt a kérdést, hol válhatott a „zavar” jelentésből „talál”, s mivel csak a halászok szokták szántszándékkal felzavarni a vizet, megfigyelte a „turbokolás” módját, amint ez az európai népeknél szokásos, azután ennek, a különböző hálónak s a „zurbolófának” elnevezéseit összeállította s oly értelmezéseket adott, melyek csak tárgyi vizsgálat mellett lehetségesek. Itt a tárgyi kutatás még egészen a szókutatás szolgálatában áll; de Schuchardtnak egy másik értekezésében (Sichel und Säge, Sichel und Dolch, Globus 80.) már a szókutatás mellett mint önálló tényező érvényesül; ebben Schuchardt kísérletet tesz, hogy az olasz *daga*-t mint „dák” kardot magyarázza, a Mussafia 70. születése napjára készült emlékiratban pedig képeket és magyarázatokat közöl néhány nyelvi összeállításhoz, melyeket Mussafia harminc évvel előbb „Beitrag zur Kunde der norditalienischen Mundarten” c. művében nyújtott.

„A tárgyi és nyelvi kutatás összekapcsolásával vagy más szóval: a jelentésváltozások szemléltetésével és konkrét valósággá való alakításával együtt jár, hogy sok oly dolog, mit eddig magától értetődőnek tartottak v. egyszerűen elfogadtak, nagyon bonyolulttá lesz s mint hosszú művelődési fejlődés eredménye tűnik fel. Hogy az újfn. tisch a latin *discus*-ra, megy vissza, époly világos, mint hogy a kettő közt a kerek asztal volt az összekötő kapocs. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a *tisch* szó tulajdonképen az asztallapot jelenti, úgy hogy a mai jelentés példa a „pars pro toto”-ra, s így ezen szép retorikai kifejezéssel a magyarázatot kielégítően befejeztük. De ilyen szemfényvesztéstől nem szabad elkápráznunk, hanem azt kell mondanunk, hogy ez a magyarázat nem magyarázat. Mert a tárgyi kutatás megtanít bennünket arra, hogy a művelődés fejlődésével az ember mindig jobban eltávolodik a földtől: a mi szé-
künknek, asztalunknak, ágyunknak ma lábai vannak, az egész élet a földszín felett bizonyos magasságban játszódik le. Régen ez nem így volt. Amint az ágy, úgy a *discus*, az evődieszka (mert hiszen tkp. ezt jelentette a szó a latinban) szintén lehetett teljesen lábatlan; akkor, különösen, ha nagyobb volt, több személy számára, alacsony talapzattal lehetett ellátva. Végül a lap az állvánnyal összekötve szoros egységet alkot s ez a mi mai asztalunk. Itt tehát az újabb kutatást nemcsak az alapelv jellemzi, hanem a folytonos figyelembevételnek és másokkal való egyenértékűségnek követelése.

„A szóföldrajz terén Gilliéron hatalmas térképsorozata (Atlas linguistique de la France) új korszakot jelent. Már Mussafia megkísérelte említett értekezésében, amennyire az akkori eszközökkel lehetett, hogy egyes szavak földrajzi elterjedését az észak-itáliai nyelvjárásokon belül meghatározza. S hogy a szavak vándorlásának egyik irodalmi nyelvből a másikba nagyobb szerepe van, mint Diez gondolta, ezt újabban Gröber hangsúlyozta a román szavak vulgáris latin alapalakjairól írt értekezésében (Archiv für lat. Lexikographie I.—VI.); a jövevényszavak az én román nyelvtanom szójegyzékeiben is fontosságuknak megfelelő szerepet játszanak; de hogy mit tudott jól az egyes ember, mit fontolt meg, s miről nem szereztek sokan tudomást, ez csak azáltal lesz előttünk világossá, hogy Franciaországnak körülbelül ezer helységéből a szókincsnek egy része rendszeres térképészeti összeállításban áll előttünk. Vegyük pld. ezt a szót: *balai*, seprű. Alapja a breton *balazu*, rekettye, ebből szabályszerűen lett az ófr. *balais*. Ezt a szót tehát a 6. század előtt nem vették át a nyugati franciák. A latinban a *scopae* szóhoz a keresztényen időben ezt az igét képezték: *scopare*; ez a régi *verre*re helyére jutott s azt majdnem teljesen kiszorította. Feltehetjük, hogy először Galliában is *scopa*, *scopare*-t mondtak, mindaddig, míg a breton seprűkötők rekettye-seprűi el nem terjedtek. S ha most megnézzük a *balai* térképlapját, nagy területet találunk, melyen a *scopa* képviselői máig megmaradtak; ezek: Elzász és Lotharingia, a berni Jura, Wallis és Szavoja, egy második csoport délkeleten s egy kisebb délnyugaton, Béarnban. Látjuk, hogy a Garonne és Tarne, Loire, Rhône folyók mentén hogy terjedt el a *balai* szó nyugatról és északról. Csak az alsó Rhône-medence tudott ellenállni, kb. Montelimartól kezdve. De a *balai* mellett vannak más kifejezések is nyugaton, Vienne-ben, Gironde-ban megvannak a *genesta* szó szétszórt ivadékai; jelentése ugyanaz, mint a *balais*-é, csak latin a köntöse, lehet, hogy valamikor volt egy nagyobb összefüggő *genesta*-terület, mert a „seprű” ige nemcsak itt, ahol *genesta*-t mondanak seprű értelemben, hangzik úgy: *agenser*, v. *boisé*, *boisé*, hanem több olyan területen is, ahol ma *balai*-nak mondják a seprűt. A régi *scopa*-t tehát először északnyugaton szorította ki a bret. *balazu*, délnyugaton a hasonló jelentésű *genesta*, valószínűleg azért, mert Bretagneban valami újfajta rekettye-seprű jött divatba, v. pusztán csak ott volt elterjedve. Azután a *balai* a *genêt* területén is elterjedt.

„Természetes, hogy a kutatás nem elégszik meg azzal, hogy az ilyen változásokat megállapítsa, hanem igyekszik okait is megállapítani. Ezt legelőször Gilliéron és tanítványai kísérelték meg. A minta Gilliéron és Mongin értekezése volt (*Scier dans la Gaule Romaine du Sud et de l'Est*); ehhez csatlakozott több cikk a *Revue de philologie française*-ben, Jabergtől és Judtól az *Archiv für neue Sprachen*-ben. Gilliéron szerint egyes

szavak elnyomásának s mások túlsúlyba kerülésének oka a hangzás hasonlósága. A *secare* kiszorítja a *serrare* (fűrészelni) szót, mert az utóbbi egyformán hangzik a zárást jelentő *serrare* igével. Erre az egy példára szorítkozom, s nem említem meg vele szemben kifogásaimat.¹ De ha a végső következtetések talán nem is mindig találhatnak, mégis új, gazdag és fontos területe nyílt meg itt a szófejtésnek.

„De épen a szavak többoldalú vizsgálata nagyobb tartózkodást követel, s elvezet bennünket az etimológia határaihoz. A távoli hasonulás és hasontalanulás, a hangok egyszerű és kölcsönös átalakulása, a sokféle korlátozás, a régibb korokra nézve különösen a hosszú diftongusú gyökök felfedezése következtében az ablaulehetőségeknek végtelen változatossága segítségével ma úgyszólván minden szóegyeztetést elfogadható gyanánt lehet feltüntetni. S mégis elmondhatjuk, hogy a minden áron való szófejtés hitelét veszti, hogy bizonyos körülmények között minden továbbhatolás csak délibábhajszolás mindaddig, míg új anyagra nem bukkanunk. Csak az a kérdés, hogy melyek ezek a körülmények? Itt is egy román példát választok. Keletfranciaországban, Délnyugatnémetországban és Észak-italiában van egy szó: *baume*, *bauma*, *balm*, *barma*, barlang, üreg; ennek a szónak a helynévképzésben is nagy szerepe van, amint egy pillantás valamely térképre v. lexikonba tanúsítja. G. Kohn (Zeitschr. f. rom. Phil. 19:57 kk.) e szavak alapjául a *bassus* felsőfokát, **bassima*-t vette fel; dicséretére legyen mondván, mindazokat a fokozatokat, melyek a *bassus* és *bauma* között vannak, éles ésszel és nagy tudományossággal kimutatta és semmi olyan fejlődést nem fogadott el, aminek kezdetére a latin, folytatására a gallorómán nyelvben ne lett volna kétségtelen megfelelés. S mégsem fogadhatjuk el az ő megfejtését. G. Paris azt írja (Rom. 24:309): Elég kifejtetni a feltevéseknek ezt a sorozatát, hogy ki lehessen mutatni az egészeknek helytelen voltát. De nemcsak ezért! Ha az alaki fejlődést, a hangváltozás és analógia viszonyát helyesen akarjuk megítélni, a szót azon egész csoporton belül kell megfigyelni, amely ugyanazon alapszóhoz tartozik; szintúgy kell a szó eredetének kutatásánál az egész fogalmi környezetet megfigyelni, amelybe tartozik, s ha nem tudjuk, hol kell az eredetet keresni, a földrajzi elterjedést kell megállapítani.

A *balma* szó Franciaország délkeleti, Olaszország északkeleti részében, bizonyos mértékben a Jurában s a Tengeri Alpokban van elterjedve, tehát galliai és ligur, nem latin vidéken. Ez a fizikai földrajz körébe tartozó fogalom. Mármost a szavojai nyelvjárásban van *naⁿ*: völgy, lombard. *fruda*, *fruva*, hegyi patak, nyug. svájci *jou* (másképp írva: *joux*) és szárma-

¹ A mi nyelvünkben azért avulhatott el a lándzsát jelentő *kép*, a csillagot jelentő *húgy*, a kétértelmű *éh* ('éhes' és 'belső rész'). — S. Zs.

zéka jorát, ez a hegynév: *Jura*, erdős hegy, *chaum*, *chaux* (*la Chaux-de-Fonds*) gyéren benőtt köves rét a hegytetőn, fr. *lande*, puszta, erdős szakadék; mindezek gall eredetűek. Épúgy a síkságot jelentő spanyol *áramo* szót egy latin feliratban *paramus* alakban találjuk meg, ez tehát kelta v. ibériai eredetű. Ebből láthatjuk, hogy a román országokban a fizikai földrajzi kifejezések nem rómaiak és ellenállottak a latinosításnak. Ezért elmondhatjuk: a földrajz és a szó fogalmi köre azt mutatja, hogy a *balma* ligur v. gall eredetű.¹ ebben megnyugodhatunk, s nem kell a szót a modern szófejtő technika minden eszközével olyan latin alapalakra visszavinni, mely jelentésileg nekünk talán megfelelőnek látszik, de tulajdonképpen csak magunk szerkesztettük meg.

„De ha így elismerjük tudásunk korlátait, ez egyáltalán nem jelent visszalépést v. vesztéglést, s ettől nem is szabad elkedvetlenedni. Ellenkezőleg. Ha a különböző téren felbukkant megfejthetetlen szavakat összeállítjuk, nagyon valószínű, hogy ezen összeállítás által, azáltal, hogy új szempontból tekintjük őket, egyszerre új, célravezető út fog megnyitni előttünk, hogy megtudjuk, ki, milyen alakban s minő jelentéssel használta őket legelőször.“

A SZALONTAI NYELVJÁRÁSHOZ.

Pótlások és helyreigazítások Viski Károly dr. nagyszalontai szógyűjteményéhez.

Közi Szendrey Zsigmond.

I. Hangtani pótlások (a kettősponton innen álló adat a Viskié): abátlé: abállé; acca, acci, accide: occi, hocci, occide, hoccide; akkurátos: akkurátus; aló: alló; annyokom: annyuk, annyukom; apjokom: apjuk, apjukom; árunnan: árunnét; aután, otán, ót, azút: osztán, esztán; azúta: uzútátúl úta, ozontúl úta; ágas: ágos; bádog: báldog, bágyog; bioⁿ: bijjoⁿ: bëjoⁿ; elbódogúl: elbóldogúl; böcsmöl: bëcsmël; büff: buff; büfli: bufli; caflat: ceflet; cakumpakk: cakompakk; cingër: cingér; csatkos: csatakos; cselefendi, csele-fendri: cselefendír; csicsés: csicse, csëce; csitri: csatri; csokáⁿ: kocsánⁿ; csizsma: csidma; csuronvíz: csuromvíz, csuróvíz; dudolász: dudorász; égëⁿ: égyëbünnét: égyebünnét; ehën: ehë; elöte: előtő; esküdő: eskető; ëspegkülál: pëkülál; ësztán: istán, ësván, isván; ësstempli: templi; fëredő: förödő, fürödő; firis: fis; frász: frászs; fukarikari: fukari; furi: fura; gádor: garádor; gerézd: gerizd, girizd; gilice: gelice; gumó: gümő; habókos: hajbókos; haduvál: hadová; hajogmëggy: hájogmëggy; handarikázik, henderikázik: handerikázik; hászija: hászifja, hásztya; hebrehubri, hibrihubri: hebrihubri; hejünnét: hejünnen; hencsërëg: hentërëg; hëbëörödött: hëborodott; innye: ajnye, éjnye, ényes, innyes; irt-kilis: irkillis; iszkiri: biszkiriki; iszontalan: isszontalan; jëminósan: nëminósan; jerke: jerge; kajabál: kajbál; kalendáriom,

¹ Ugyanígy szláv eredetű a mi földrajzi szavaink és helyneveink egy része: *patak*, *halom*, *töbör*, *Csongrád*, *Debrecen* stb. — S. Zs.

kalendáriom : kalandáriom ; karisztol : karasztol ; kártyapillér : kártyáspillér ; kettédén-ketté : kettendő-ketté ; komja : kémám (tréf.) ; kopcihér : hopcihér ; kotyesz : kotec ; kótyonfityula : kótyafityula ; köcsög : köcsig ; környeslénkörül : köröslenkörül ; kunccsorog : konccsorog ; kupërta, koperta : kuferta ; kuruttyol : karattyol ; lábri : lajbri, lajbi ; lékri : rékli ; lével-pével : léhel-péhel ; lóformátus : lúformátus ; marcafánk : farcafánk ; menis : menü (há lessz a menü? s nem : menő) ; mirsikél : mircsikél, miricskél ; miúta, miút : móta ; megmurit : megmuritol ; elnáspágol : elnádspágol ; nevetlen-ujj : neveletlen-ujj ; nyápisz : nyápic ; ozsonya : uzsonya ; ögyëlédik : ögyelődik ; ökröndözik : öklöndözik ; pacsmagol : pasmagol ; padlutyka : padlutka ; petró, pëtlórium : pëklórijom ; pirinkó, parinkó : parankó ; pitüszikál : pisztikál, piszkítál ; rajtoja : rajtorja ; átruccan : átrusszan ; sámli, sámëdli : zsámli, zsámëdli ; sete-suta : sese-susa ; sétifikál : sérifikál, sérafikál ; sliftël : slipitël ; szándok : szándik ; szerbusz : szerbuc ; szerelëmbiborcsó : szerelëmbibircsó ; szuszakol : szuszákol ; tákol : tájkol ; tejmerő : témerő ; untërcikk : untërcugg ; uzovál : uzuvál ; ürü : örü ; varangyokosbika : varangyakosbika ; vartyog : vatyog ; vizikli : vicikli, vizítke ; zahari : zálizahari.

II. Jelentés-helyreigazítások és pótlások :

acsamicsa : 2. diószipoly.

bead : 2. beatta a kücsot: meghalt,

3. béatta a dërekát a megeseett leány. félakaszt : (csak) gombot felvarr.

apaszt : a jószág, mikor soványkodik.

ágál : 2. henceg, dicsekszik, 3. szembeállva gesztikulálva felesel.

ágónizál : (elmaradhat a ?, mert jelentése tényleg : az időt fecserli, lopja).

kiáll : 2. kiált a fájás a fejből : kiszűnt.

beállit : 2. előleges szándék és határozott cél nélkül ellátogat valahová, pl, min bolond Istók Debrecembe, 3. cselédnek elszereződött.

álló : 2. zsámli, melyről a szöllőt szedik.

állószöllő : (nem : téli eltevésre szedett szöllő, hanem :) a szöllő olyan fajtája, mely a téli, tehát hosszabb ideit tartást is kibírja.

bandzsi : 3. ügyetlen, mafla, 4. gyerek-becéző szó (cf. bugjos).

bádóg : 2. bádogganna : szalaggy el mán egy bágyog vízír! [mutja.

belinér : a szűrszabók színező pabéjáró : 2. szegény, öregebb ember,

aki egyes házakhoz nem annyira pénzért, mint ételért, öcskaruháért, dohányért el-eljár udvart, házeltő seperni, favágni.

bibircsó : (nem : pattanás, hanem) nagyobb tüzes pattanás az arcon, cf. szerelëmbibircsó.

borda : 2. konyhaeszköz, melyen a csiga nevű levestésztát sodorintják.

butykos : 2. iszákos.

bëbürröddzik : (nem : vékonyan befagy, hanem) mikor a tej vagy tejeskávé, lencse hűlés közben behátyásodik.

lëbürhöl : (l. „lëberhël“ ; ezt azonban nem találtam meg, van azonban „elberhël“ : 1. lever, 2. elcsen jelentésben ; ezek közül az első a „lëberhël, lëbürhöl“ jelentése, az „elberhël“ pedig annyit is jelent : 2. elhány, eltökít),

bűröspecsenye : (nem : sertéskarmanádli, hanem) az ú. n. vékonyoldalon rajtahagyott bőrös szalonna.

canga : 2. ringyó, szajha.

(cefetül) : 2. cefetül áll : részeg.

csanak : („edényfélék“, pontosabban) cserépedényfélék.

csapó : 2. az ostorvégen lévő lőszőr-csapófa : 2. emelőrud. [fonás.

megcsappan : 2. megsoványodik.

csatkos : (sáros, pontosabban) sárral becsapott.

csëplesz : 2. vagy csëpleszháj : a disznó belén levő kövérség.

cserepés malac: (csenevész, pontosabban) anyját vesztett malac, mely edényből issza a tejet. [készül.

csorgó: 2. csorgóra áll az idő: esni csörtetis: 2. hencegés, stréberkedés.

csuszli: 2. cucli. [pl. bugjos.

dosza: kis leányok becéző neve, mint dugacs: 2. vagy kis dugacs, segdugacs: aprónövésű.

dumál, meg-: 2. meghátal: os sē szó, sē beszíd, csak elkezdte dumálni.

dübögő: 2. estéli mulatság: mēngyék a dübögőbe.

ēhen, ēhē: 2. igen, úgy van.

eröss: 2. fűszeres, paprikás v. borsos.

fáskodik: 2. keményszívű, részvétlen.

fázlódik: 2. a hidegen ácsorog v. várakozik vkire.

kifiguráz: 2. szóval vagy utánzással kigúnyol, kicsufol.

fogóddzik: 2. összeakad vkivel, birkózik, megbír: fogóddzok én is vélle, nē fīj!

mēggabajodik: 2. szerelmes lett.

garas: 2. pénz: nagy^o kifottam a garazsból.

gányós: (nem dohánycsempész, hanem) dohánytermelő, dohánykertész.

gurikázik, gurikázik: 2. abroncskárival játszik.

habdák: (egyesszám, többesben: habdák; nem lábbelik, hanem) nagy, bő lábbeli (Szatmárban azonban: habda).

had: (család, ma már sértő jelentésű).

halálmadár: 2. „kuvigbagoj, aszongya: ki-vid“, t. i. a temetőbe.

hamvábahótt: 2. szótlan természetű.

hodáj: 2. hodájfejű: nagyfejű.

ibrik: 2. éjjeli edény (tréf.).

ital: 2. pálinka: szereti az italt.

jancsi: 2. a hímvesző tréfás neve.

kajtat: („kószál“ jelentésben sohasem hallottam; kérdezősködéseimre is csak e jelentését adták:) keres, kutat; ugyanígy: felkajtat, összekajtat.

kikenekedik: 2. kiöltözik, 3. jól lakik vmivel: úgy kikenekétem a dílbe

aval a rucával, hogy még mos sē vagyok ēhēs. [magát.

összekenteficséli: 2. összepiszkítja kényeres: 2. az új házasság fiú még egy ideig „egykenyeres“ apjával.

kever, el-, össze-: 2. a kártyát.

kita: (pontosabban) 12 fej kender (l. Nyr. 1913. 360. l. is). [cf. bugjos.

kófic: 2. kis leánygyerek becéző neve, kolonc: 2. az örökké láb alatt levő kis gyerek az anyja nyakán.

koppóvíz: 2. vagy koppólé: mosdóvíz (tréf.).

köcsög: (kisebb fazék, csupor, pontosabban) tejescsupor.

kukujlé: (nem jó levesféle, pontosabban) üres savanyú leves.

lebögő: 2. bő blúz.

libavirág: taraxacum officinale.

mēglíkel: 2. (vagy kilyukaszt) a leányt.

mēnyasszonyebid: (V. nem írja meg jelentését) az új asszony esküvő után egy hétre leánybarátnéinak ebédet ad; ezen szerepel a mēnyasszonyfogácsa is.

míveltet: (pontosabban) „mível, mēgmível“ a. m. közösül s „míveltet“ ennek műveltetője. [sen.

öreg: cf. öregibű-naggyábú: felülete-rengő: 2. karos és háttas fakanapé:

kerűjön előre, űjön a rengőre.

megréguláz: 2. rendre tanít, szoktat: megréguláználak ēn tīgēd, csak kerűlnél a kezem alá! [kodik.

sátánkodik: 2. rosszkodik, huncút-senye: 2. senyeszarvú — lefelé kanyarodott bal szarvú tehát.

sétífikál: 2. sétál, odamarad: huⁿ sétífikáltál mām megīn annyi idejig?! sut: sudbúl fűj a szél: délről.

suta: 2. a galamb vagy liba, ha nincs kontya.

szabógallér: (pontosabban) vékonyra elnyújtott és szélesen elvagdalt tézsfaféle lé nélkül (nagy-pénteki étel).

szeles: 2. szeles tehát: hamis.

szēm: 2. a tojás szēme: csirája, pintye. [(pl. szőlőt).

szëmölcskél: 2. szemenkint szedeget
szilánk: (? gyufa) vékony forgácsdarab.
szítál: 2. vagy szűr: vizen vízszin-
tesen dobott lapos kavicsot ugrat.
szopornyikás: 2. beteges, gyenge.
szortyog: 2. az orrát szívja.
szurkapiszkál: 2. bosszant: mit szurka-
piskálod fojton az embert?!
tejesfű v. kutyaté.
telibélű: 2. jóhúsban van, kemény
kövér (leány, fiatal asszony).

tengirigóré: (kukoricakas, kukorica-
kóró?) magas lábakon álló lécből
készült építmény a tengeri tartására.
téka: (faliszekrény) vagy: tejes: a te-
jescsuprok tartására szolgáló faliszek-
újít: 2. hazudik. [rény.
vakkista: 2. baptista (tréf.).
vaktetű: (viszketegféle a testen; he-
lyesebben) viszketeg a fagyott lábon.
vartyog: 2. vagy: vatyog a kotló.

III. Az itt következő szalontai tájszók nincsenek meg a Viski-féle szó-
gyűjteményben, vagy ha megvannak: más jelentésűek, más alakúak; részben
kaszányaműszók, részben olyanok, melyeket a nép közbeszédében sohasem
használ (bájos), vagy ha használ is, más alakban (érigy, haragus). E szók t. i.
nem a közbeszédből, hanem énekelt szövegekből voltak összegyűjtve, pedig
másképpen beszél és másképpen énekel a nép, dalaiban a közbeszédben soha-
sem alkalmazott szókat is használ, sok szónak a dalok régiségével együtt
megőrizte régies jelentését és régies hangalakját is. Ez mindenestre figyelemre
méltó tény s ezt a nyelvjárások tanulmányozásakor sohasem volna szabad
mellőzni; sohasem mondják pl. nálunk: háromat, míg a nóta így szól:

Háromat tojt a fekete kánya,
éngem szeret a Makráné jánya.

abfirol: gyerték fíjuk abfirolni, fegy-
ver lessz az első.
almárijom: almárijom kis kúcsa, a
mi papunk be furcsa.
áncél: ha béménygyék az áncélba,
térgyre borúlok.
áncélkajug: kis pej lovam a fédelés
rajcsurba, nem jól ugrott bé az
áncélkajugba.
áröstom: áröstomot, kurtavasat ösmérék.
ármás: éccer attam egygy ármásnak,
aszt is kibeszítte másnak (éjjeli ór).
avizál: napos káplár avizál kirukkolni.
badár: (vö. Viski: badáros): margi-
taji pijacon díjót árul egygy asszon,
ötöt ad egy garason, jaj de badár
egygy asszon; tisz krajcár a díjója,
jaj de badár a díjja (tehát nem-
csak: nyalka).
bájos: a Tiszának mindakét ága bájos.
bagnét: de szeretnék Nagyváradon szó-
gálni, kis bagnétom komisz kényirbe
vágni.

barkácsol: Lukács László jukat ácsol,
isten tuggya, mit barkácsol.
belincs: mer kezemen és lábamon a
belincs.
bokros: úgy szíp a ján, ha piross,
pántlikája ha bokros (cf. Viski:
bokor).
borint: kerek ajja a pendelnek, csi-
verinte.n-csavarintom, majd a fejire
borintom. [levele.
borostyánfa: keserű a borostyánfa
brigárt: aradvári brigártba magam va-
gyok bészárva.
cicázik: kis pej lovam a szíruⁿ cicá-
zik; cicázz lovam, cicázz utójára;
szabad a legínnek a jányokho járni,
vélek cicázgatni.
cubbanós: Léni tömi a kis libát új
kukoricával, az urfi még Lénit tömi
cubbanós csókjával (cf. Viski: cu-
bokat).
cugréksót: főhadnagy úr kommandé-
roz: refrikszáj, cukréksót!

cukszfírel: válamon a cukszfírel faláda.
 csárdás: benne fekszik csárdás kis
 menyecske, előtte van egy csárdás
 bõcsõcske, — ez a csárdás szõke
 kis jám mást szeret, nem engem, —
 csárdás kis anygyalom rossz híre-
 det hallom, — nállad rózsám csár-
 dásabbat választok; — elvitte a
 csárdás kis kalapom, — alacson
 csárdának mestérgerendájába lötörík
 a babám csárdás bokrétája. —
 csavargó: guja, minés csavargóba.
 csavarint: l. borint, — rá van teke-
 rintve, csavarintva az a kutya drót
 (cf. Viski: csavarintós).

csérög-csattog: szánt az ökör, csereg-
 csattog a járom (cf. Viski).

cseverint: l. borint.

csipeg: in fekszek a csipegő csap alá.
 dacára: écsája babáját a táncba, más-
 sal táncol annak dacájára.

dübög-doborog: abba dübög-doborog
 hat belyáriú.

ekzsékval: jön az ekzsékvaló bíró.

elkorhejkodni: ha valamiye van,
 aszonygyák, hogy lopta, ha sémije
 sincsen, hogy elkorhejkotta.

elvan: szegínlegin vagyok, annak hi-
 nak engem, Tisza két ódalán el-
 van az én hírem. [(cf. Viski).

érányos: katonának érányos legin való
 érigy: annyi nekem az érigyém, min
 sűrű csillag az égén.

érigykedik: né érigykéggy a szegínre
 nagy gazda.

félpirúl: nekem peig dologra kell az
 asszon, émmellettem félpirúlna a
 napon.

föslóg: hogy fölvákták, föslógba bé-
 pakölták.

fimlik: héj, de szípen fimlik a csákójok.
 fitty: éccer két ján nagy fityre ki-
 mentek a kenderbe.

fona: annak a fonába vak verebek
 tojnak, egyiptomi csirkék be. ne csi-
 rópólnak (női szeméremtest, Szat-
 máiban: puna).

fúrú: bárcsak engem valaki hordó

hejjett fúrna ki; nem mondanám
 én néki, itt a fúrú, végye ki.

gatyakorc: egy nagy tetűt foktam a
 gatyakorcomba.

gujakút: az orosi halászlegin guja-
 kúdba esett szegin.

haboddzik: kertem alatt foj a Tisza,
 tiszta vízzel haboddzik a.

hajtogat: né szeress engemet, mer
 Szónok vármégye hajtogat engemet.

hallaszt: úgy ig a tűz, ha robog, úgy
 ilék, ha hallasztok, hogyha én nem
 hallasztok, sohasé bódogúlok (halo-
 gat, halaszt).

hangász: hajjátok-i szalontaji hangá-
 szok, eszt a nótát keservesen húz-
 zátok.

haragus: ha fölkelék korán reggel, niz-
 nek rám haragusz szemmel.

higgad: zavaros a Tisza, nem akar
 higganni.

hit: mikor a hitre mígy, a hideg lèjen
 ki; — hamis hittel bizonyítják (cf.
 Viski). [védi huszárnak.

honvédi: sorozzák a legínyeket hon-
 íccakálni: sokat kellett íccakálni.

jova: most észik a jóvát a zupának;
 — a legínyek... szípit-jóvát elvittik
 katonának. [vigyén el odájig.

kalóz: kalóz bácsit ára kirém, séjhaj,
 kalub: mer a huszár nyáron kalubba
 jáccik. [Viski: kondít).

kandul: nagyot kandúlt az ostora (cf.
 kanlott: ki miként egy kanlott ártán,
 oan búsan andalog. [tinba mulatni.

kántin: idés anyám, elménygyék a kán-
 karabi: átaladom kardot, karabít, csákót.

Kérész: híresék a szalontaji kis jányok,
 ruhát mosni a Kérészre kijárnak.

kender: l. fity (kenderföld).

kib.sz: b.sz. még nímét a jó idés
 anyádat, mír sorosztál bé engem
 katonának; bésorosztál, vigyél is el
 huszárnak, sárga földből b.sz. ki a
 jó anyádat.

kicsefer: a kardomnak markolatnya
 ezüsből, mos csefertem ki a nímét
 keziből.

kicséktet : az egér, a vicsak récséktet, az a barna kis jáⁿ kicséktet; de hijába kicséktet, nem csája még az én árva szívemet.

kinyerit: Kis Vig Miska lova rajta kinyerit; — hogy ki né nyericcse betyárságomat.

kipucúl: kipucúja az a bundás réguta. kirebben: gyöngye szívem maj kirebbeⁿ belöllem.

kirelmez: barna kis jáⁿ né öl még magadat, kirelmezd a kapitány uradat.

koma: hogy hű komja sírhalmát fölkeresse (koma, barát).

komisz: Ferenc Józka ád énnékem komiszt, inget, gatyát; — rozsdás csajka, szárazsz komisz ott hever tíz napja. [hazámba.

kondoktor: kondoktor úr, vigyen el a körözsfá: ténnap a kert alatt sötít körözsfá alatt ki nízett a szémedbe.

kövirózsa: akkor várjál vissza, mikor hásztetődőⁿ kövirózsa terem.

lápíc: a főorvosnak... tüzes lápíc, ílés kés a kezibe, — ténnap írtam tüzes lápíc récéptet. [leksarkoⁿ.

legsarok: ére lakok, séjhaj, szégeletőⁿ, leveleddizik: túl a Tiszáⁿ Szendre báró határa, leveleddizik ott egy nyárfa magába. [nékül.

levëndula: levëndula mos vagy levil levorvel: kivészem a levörvelem.

lopos: előre jár a kolompos (t. i. juh), nem is juhász, ha nem lopos.

maglud: idős tisztelendő uram, éveszett két magludam.

mandró: kilenc piritúst, kilenc mandrót kell vágni, szíp az asszoⁿ, sejemruhát kell venni.

mégejt: anyám... csak egygy órát engégygy, írjak egy levelet Gyönygyvári úrfinak, az ejtött még éngem. möglíkel: ez a kis jáⁿ görögdinnye, egy katona möglíkelte. [a súdba.

mendikás: mendikás koromba, béültem mégugrándozik: a tetű... úgy mégugrándozott, mint két éves bika.

mókus: éccér két jáⁿ naty fityre, ki-

méntek a kendérbe, nísztik egymás mókussát, pödretük a bajusszát.

móring: paprikás krumpli (l. terc).

motorkocsi, motoros: nem messzi van ide Szalonta, motorosoⁿ járok én oda; motorkocsi, vas a tengeje.

mundír: téggyük lē a komisz mundírt.

murva: színát ētess, né murvát.

nyalkos: vót szeretőm, nem takaros, de vaⁿ csinos, nem is nyalkos.

öngyilkos: val kí, Vilma, mindēⁿ bűnejidet, huvá tētted nígy kis gyerēkōdet? ēggyet tēttem dijófa tövibe, kettőt tēttem Tisza fenekire, negyediknek öngyilkossa lēttem.

örű: három örű nem nagy falka, — hát az a hat örű huⁿ vaⁿ?

paripázik: a barackfa vērēstet virákzik, Fábjaⁿ Pista csak úgy paripázik.

párizs: marosszéki piros párizs, oaⁿ piross a rózsám is.

pejkó: van egy lovam, ēk kis pejko. pēnēg: magyar huszár sarkantyúja pēnēg.

pērgēl: Csegéd uccán paszujt fōsztek, szalonnával rapērgēltek (cf. Viski).

pērkáj: fúja a szél pērkáj ingit, gatyáját.

pertli: mind is oaⁿ a mostani lējaⁿ, a cūpōmbe pertlinek sē húznám.

pires: fēltēsēm a pires nyergēmet hátára.

prēda: vaⁿ babámnak prēda pize, hat [kōccse (cf. Viski).

ponyvás: abba (a cōlōbbe) van a kis pejlovam kikōtve; elszakatt a kis pejlovam ponyvaskōtele (pányvakōtele t. i.).

pūcōk: felesīgēm... ha fēltāttya aszt a pūcōk száját, mégālittya cigám muzsikáját. [lásnál.

rabolás: nem vótam ott mindēⁿ raboragyogós: hogy né nízēm mindēⁿ kis jáⁿ ragyogós kik szēmēmbe.

rangos: rangos szíját kōti az ódalára.

refrikszāj: l. cugrēksót. [(cf. Viski).

rengő: kerūjōn előre, űjōn a rengōre-rēsztung: kipuculnám a rēsztungját (rūstung).

réttenetős: ősszel írlek a piros bakator,
abból lőssz a réttentős jó bor.

rezorvista: rezorvisták véhetnek mán
kalapot. [eget.

rogyaszt: a jó isten rogyassza rá az
slingol: vásárol a babájának fehér
slingolt kötőt rajta.

sorozóji: abba ülnek sorozóji főurak.
strájfá: bémégy az istállóra, ráül a
strájfára. [sudba kártyázik.

sud: hat a földön furujázik, kilenc a
suhogás: úgy halgattya az eső suho-
gását (cf. Viski: suhog).

suhogó: lovat fogott suhogóra, suho-
góját kibocsátta. [szabados.

szabados: nem vagyok én a rózsámmal
szájihült: vót szeretőm egy szájihült,
de Bagoson a sárba dült. [tízik.

szapuló: szapulóval mirik, lapáttal te-
szébli: de szeretnék Nagyvárado szó-

gálni, fnyēs széblim komisz kē-
nyírbe vágni (így is: kis bagnétom,
vagy: ilēs késēm). [szekérozgatol.

szekéroz: mán engemet nem sokájjig
szín: rojtosszílú sejemkendőm színre
van kívárva.

szószólló: még asszonygya rullam a

szószólló, hogy még nekēm szíp
szeretőm sē vót.

szügyellő: nem köll nekēm farmatring,
szügyellő, — átaladom nyerget, kan-
tárt, szügyellőm.

tekerint: l. csavarint.

terc: nizzet csak te pajtás, mien az
a mēnte, Sáríkó galambom tercel
összekente (= mőring: paprikás
krumpli) [sterc]. [fattyú tēregeti.

tēreget: guja, minēs legelgeti, barna
tetejetlen: csárda, csárda, tetejetlen
tetiz: l. szapuló. [csárda.

tudokál: mēk köll elébb tudokálni
szípēn az idēs annyát. [turáncaji.
turáncaji: vērēs szilva, két szēm szilva,
tőfa: tőfalevél feje ája, párnája.

tőfás: az orosi kis tőfásba, három
ruca frdik (!) abba. [trázsamestēr.

trázsamestēr: tēnnap ēste mēgizente a
vákttázik: Kis Vig Miska... fölugrott
a Bogár lova hátára, egyenesen vāk-
tázott az erdőbe.

viglēhajtás: maj bátrabban mēnygyēk
a halára, életēmnek viglēhajtására.

virēnkēző: itt nyukszik egy hū szerető,
hazájájr virēnkēző igaz szív.

Függelék. Néhány tájszócsoport:

1. Ru h á z a t. (Férfiruha): bunda, guba, szūr, suba, köce, bekecs, rokk,
gérok, lábri, laibi, untercuk; (női ruha): pendej, ingváll, rokoja, testhezálló,
füllálló, fűkötő, kacamajka; (gyermekruha): kantus; — kesztyű, harizsnya, to-
pánka, cipellő.

2. A kocsiba fogott lovak nevei (a * jelzi a rúd helyét, elibe írom a
baloldali, utána a jobboldali lovakat; az 1. jelöli az első sorba fogott lova-
kat, a 2. a szekér elé fogottakat):

a) kőtfogatú: embertülső * rudas;

b) háromfogatú: embertülső * rudas, lógós;

c) négyfogatú: 2. embertülső * rudas, 1. gyeplős* ostorhegyes;

d) ötfogatú: 3. embertülső * rudas, 1. hatlós, gyeplős* ostorhegyes;

e) hétfogató: 2. lógós, embertülső * rudas, lógós, 1. hatlós, gyeplős*
ostorhegyes; nyerges az embertülső.

Állatnevek. (Lúnevek): Tüzes, Sárga, Laci, Villám, Kigyó, Badár,
Huszár, Pajkos, Szellő, Kesej, Szárca, Gyilkos, Csinos, Jankó, Rabló, Szikra,
Csillag, Bársony, Tündér, Tallér, Dajka, Pista, Fakó, Páva; (szarvasmarhák
nevei): Kati, Csákö, Virág, Villás, Rózsi, Rigó, Lombár, Gyöngyös, Dárú,
Körmös, Hattyú, Kalmár, Pirók, Sárkány, Sármány, Szilaj, Bimbó, Bárány,
Tarka; (kutyanek): Bundás, Kullancs, Szamos, Ezres, Százás, Bátor, Pici,
Burkus, Fecske, Vitéz, Szekfű, Gitár, Sajó, Zsandár, Ippenaz, Kávé, Hattyú,
Ami, Maros, Pincsi; (macskanevek): Metó, Matyó, Móri.

KEREKES FERENC NYELVÉSZETI TANULMÁNYÁRÓL.

Irta Losonczi Zoltán.

Nyelvtudományi irodalmunk egyik kevésbé ismert alakja Kerekes Ferenc, debreceni tanár. Tulajdonképpen természettudós és matematikus volt.¹ Mellékesen azonban a nyelvtudománnyal is foglalkozott s ide tartozó munkássága is figyelemre méltó. Irodalmi működése sokoldalú volt, legnagyobb része a természettudományok és a számtan körébe esik. E tudományoknak azonban nagyrészt hiányoztak magyar műszavaik s ezek keresése Kerekest a nyelvtudomány felé vezette. Különböző etimológiai gondolatok támadtak lelkében s minthogy nem akarta, hogy ezek veszendőbe menjenek, egy nyelvészeti értekezés megírására gondolt. Erre eljött az alkalom, midőn a Magy. Tud. Akad. egyszerűsíteni akarta a kettősjegyű mássalhangzókat. Kerekes ekkor megfelelő jegyeket keresett, talált is ilyeneket s ezekről, valamint szóelemzéseiről könyvet írt: „Értekezés a' kettős betűjű hangokról, és azoknak jegyeiről a' magyar nyelvben, sok nevezetes szószármaztatási észrevételekkel egybeszöve.” Debrecen 1836.

Már a cím is mutatja, hogy munkája két részből áll. Az első: „Értekezések a kettős betűjű hangokról.” Ebben rendszerbe foglalja a magyar mássalhangzókat s ismerteti új jegyeit. A második rész a „szószármaztatási észrevételek”. Ebben csoportokba foglalja szóelemzéseit; természetesen gyakran esik itt túlzásba, van azonban sok éleselműjű gondolata és elve is, olyan elvek, amilyeneket még ma is hangoztat az általános nyelvtudomány. Érdekes e résznek befejezése is; ebben elmélkedik a nyelv keletkezéséről és megbírál más ide vonatkozó elméleteket, elsősorban Herderét. Tekintsünk tehát végig munkáján és figyeljük meg azokat az elveket, melyek vezetik.

Az első részben rendszerbe foglalja a mássalhangzókat, e rendszer keretében foglalkozik egyes mássalhangzóváltozásokkal is s azután ismerteti új jegyeit a kettős hangzókra vonatkozólag.

A mássalhangzók osztályozásában egészen eltér elődeitől. Régibb nyelvtanaink egészen Révaiig elsősorban vocalisokat és consonansokat különböztettek meg. Legfőlegb külön tárgyalták még a diphthongusokat, a consonansokat pedig a 'néma' consonansok, semivocalisok és liquidák csoportjába osztották. Ezzel azután az osztályozás rendszerint véget is ért. Ilyen Sylvester osztályozása, ilyen számos későbbi nyelvtaniróé. Teljesebb Révai osztályozása. A hang képzésének helyét veszi alapul és így gutturalis, palatalis, lingualis, labialis és dentalis hangokat különböztet meg (v. ö. *Elaboratio Gramm.* 1:82—83.) Ezzel a felosztással szemben Kerekes inkább a hangképzés módjára van tekintettel. Arra figyel, hogyan módosítják a tüdőből kijövő levegőt beszélő szerveink, s így rezgő, pattanó, fúvó és elegyült mássalhangzókat különböztet meg. Pontosan megjelöli minden mássalhangzónak helyét, leírja sajátosságait, változásait s mindenütt felsorol idegennyelvű példákat is. Osztályozását a következőképen foglalhatjuk össze:

1. Rezgő mássalhangzó: r.

¹ 1784-ben született, 1823 óta Debrecenben a természetrajz, 1839 óta a természettan és mennyiségtan tanára volt, 1850-ben halt meg. Kiadta többi közt Fazekas Ludas Matyiját. L. id. Szinnyi J. Magyar írók 6:43.

2. Pattanó mássalhangzók.

a) Páratlanok: *l, m, n* (= félönhangzók).b) Párosak: *p, t, k* (kemények); *b, d, g* (lágyak).3. Fúvó mássalhangzók: *h, j, f, v; sz, z; s, zs.*4. Elegyült mássalhangzók: *ny, ly, gy, ty, cs, d's, g's, tz.*

Rendkívül érdekesek az egyes hangokra vonatkozó meghatározásai.

Mind arra mutatnak, hogy Kerekes jól értett a természettanhoz s elég jó fonétikai ismeretei is voltak. A fúvó mássalhangzókat pl. így határozza meg: „A' levegő a' tüdőből, mint valamely fúvóból a' nyelv, szápadlás, fogak és ajkak által más-másképpen, még pedig ezen hangműszereknek a pattanó hangok alkotására megkívántató állásaiktól egészen különböző állásaikban formált tsatornában erővel fúvatik és taszítatik a szájon kifelé, s' így más-másképpen húhógó, jujjógó, fúvó, vijjógó, süvöltő, zsibongó, sziszegő és zúgó hangokat ad”. (19.)

A mássalhangzók változásairól szóló nézetei nagyrészt Révai nyomán haladnak. Révai Grammatikájának I. k.-ben van egy fejezet: Consonantium Mutationes. (I. 195 s kk.) Itt többnyire megtaláljuk azoknak a hangváltozásoknak leírását, melyekkel Kerekes is foglalkozik. Így mindketten szólnak a mássalhangzók hasonulásáról (v. ö. Révai id. m. 106.) Kerekesnél többek között a következő példákat találjuk: *pad-ka* > *patka*, *rom-t* > *ront*, *tíz-szer* > *tisz-szer*, *tűz-höz* > *tűsz-höz*. Mindketten megemlítik a *h ~ j ~ v* hangváltozást is (Révai 109—110). Kerekesnél: *kohol*, *kohács* : *kovács* : *kojtol*.

Feltűnők Kerekes nézetei a kettőshangzók keletkezéséről. Révai ezeket így magyarázta: *gy* keletkezett *d* és *j*-ből, *ly* *l* és *j*-ből, *ny* *n* és *j*-ből, *ty* *t* és *j*-ből. Kerekes előtt pedig Szilágyi János hadházi ref. lelkész „Javallatt a' magyar helyesírás megjobbításáról” c. értekezésében (Tud. Gyűjt. 1832. XI: 85—123) a következő eredményre jut a kettőshangzókat illetőleg: *ly* < *l-j*, *ny* < *n-j*, *ty* < *t-j*, *gy* < *d-j*, *ts* < *t-s*, *dzs* < *d-zs*, *tz* (= *c*) < *t-sz*, *dz* < *d-z*. Kerekes szerint ezek más úton is keletkezettek; így *ty* *k* és *j*-ből is; pl. *mokog* > *motyog*; *gy* *g* és *j*-ből is pl. *Georgius* > *György*. A *cs* vagy *t* és *s*-re megy vissza pl. *barátság*, vagy *k* és *s*-re pl. *kavar* > *ksavar* > *csavar*. A *cz* (= *c*) vagy *t* és *sz*-ből keletkezett pl. *látsz*, vagy *k* és *sz*-ből pl. *lakszikonyha* > *laczihonyha*; *d's* *d* és *zs*-ből; pl. a *dzsida* szó szerinte összefügg a *dárda* szóval; *g's* *g* és *zs*-ből pl. *bang'salil* *bang*-gyökérből (~*bamba*); *dz* *d* és *z*-ből pl. *rugodozik* > *rugódzik*, *gz* *g* és *z*-ből pl. *lélegzeni*. Itt tehát Kerekes már nagyrészt túlzásba esik.

Fonétikai ismeretei azonban voltak, sőt ezek vezették új jegyeinek megállapításában is. Főszabályai a következők:

1. „Minden olyan elegyült hangnak kijelentésére, melyben a' pattanó hang *j* által lágyult meg, tsináljunk a' pattanó hang betűjének felyül bal kéz felől valami kis horgát, vagy kunkorodását.”

2. „A' *t*-nek *sz* (azaz *sz*), és a' *d*-nek *z* által való meglágyulását, azaz a *t* és *dz* elegyült hangokat, nem szükség az ő pattanóikat ábrázoló *t* és *d* betűknek két különböző módosításaik által jelenteni ki, sőt elég azokat ezen betűknek ugyanazon egyféle változtatásával tenni ki, azt jelentvén ez által, hogy a' *t* hangnak magához képest éppen olyan módosítása a' *tz*, mint a' *d* hangnak magához képest a' *dz*, ezt a' módosítást pedig alkalmasint kifejez-

hetjük, úgy tartom, ha a' *t* és *d* betűknek felyül jobb kéz felől tsinálunk valami horgát, vagy kunkorodását."

3. „Hasonlóképpen, 's ugyanazon okon elég a' *t*-nek s, a' *d*-nek 's által való meglágyulását is ezen pattanó hangok betűinek ugyanazon egyféle, de a' fellyebbiktől különböző módosításával fejezni ki, mely is álhat jó móddal ezeknek alól jobb kéz felől való felhorgulásából, vagy felkunkorodásából." (l. 249—250. o.)

Az *sz* helyett erősen keresztűlhúzott *z*-t, a *zs* helyett a régi hosszú *ʃ* jelet ajánlja, minthogy ezek úgyis egyszerű hangok.

Amint látjuk, jelöléseiben egy fonetikai elv vezette: Az egyformán keletkezett kettős hangokat egyforma mellékjellel akarta kifejezni, akárcsak a mai fonetika pl. a jésített mássalhangzókat.

Miután Kerekes könyve megjelent, Szilágyi megbírálta az „Értekezések és kitérések" eddig ismertetett első részét. Megjegyzései a Tud. Gyűjt. 1837. évfolyamának VI. kötetében jelentek meg ezen a címen: „Az összetett mássalhangzók természeti eredetéről." (1—60. o.) Itt már Szilágyi is különféle fonetikai okoskodásokba merül s igyekszik régi álláspontját megoltalmazni. Megtámadja először is Kerekes nézetét a kettős hangzók keletkezéséről. Tagadja, hogy a *k* és *g*-ből *ty* és *gy* keletkezhetik, s nem helyesli Kerekesnek azt az eljárását, hogy a *cz*, *cs*, *dz*, *dzs* hangokat a *t* és *d*-re tett horgokkal akarja jelezni; hisz ezeknél a fúvó hangok a fontosak, bennük rejlik az egész hang főjellemvonása s ezt bizonyítja kiejtésük is.

Kerekes elkeseredett hangú feleletet írt 'e kifogások ellen. („Értekezés, melyben az Értekezés és Kitérések írója felel bírálójának, 's egyszer'smind figyelmeztet a' maga munkájára." Tud. Gyűjt. 1838. XII. 1—70.) Különféle példákkal kimutatja, hogy a *k*-ből és *g*-ből is keletkezhetnek kettőshangzók; ami pedig a *cz*, *cs*, *dz*, *dzs* jelölését illeti, itt ő abból az elvéből indult ki, hogy a pattanó hangok a legősibbek. Hivatkozik arra is, hogy a kémiában is a szilárdabb alkotórészt nevezik bázisnak, s a pattanó hangok mindenesetre a legszilárdabbak is. Cikkének végén panaszkodik, hogy munkája, jegyei nem keltettek figyelmet s fölkéri a magyar társadalmat könyvének elolvasására.

De — úgy látszik — e figyelmeztetés is hiábavaló volt. Új jegyei továbbra is ismeretlenek maradtak s így nem is gyakorolhattak befolyást a magyar helyesírás jegyeinek megállapítására.

A második rész címe: „Kitérések a kettős betűjű hangokról való értekezéshez, az ott érintett szószármaztatási észrevételeknek bővebb kifejtésére." E kitérésekben egy élesen gondolkodó, sokféle ismerettel rendelkező tudós lép elénk. Itt csapong legjobban képzelete, itt legönállóbb. Egy igazi filozófiai szótárról elmélkedik, egy olyan szótárról, melyben minden szó a legősibb gyökér körül helyezkedik el s amelyre igazán ráillenének Herder következő szavai: „In einem philosophischen Wörterbuch der Morgenländer wäre jedes Stammwort mit seiner Familie, recht gestellt, und gesund entwickelt, eine Charte vom Gange des menschlichen Geistes, eine Geschichte seiner Entwicklung, und ein ganzes solches Wörterbuch die vortrefflichste Probe von der Erfindungskunst der menschlichen Seele." (369. o.) Ilyen gyökereket keres, ilyen szócsaládokat állít össze. Nemcsak a magyar szavakat csoportosítja, hanem különféle idegen szavakat is tárgyalása körébe von, s így itt kifejezésre jut az elemi rokonság gondolata. Buzgósága azonban majd minden

esetben túl messze vezet; eljut az emberiség bölcsőjéhez, látni véli, milyen volt az ősemberek lelki világa s hogyan alakultak ki lassanként bizonyos külső benyomásoknak megfelelően az egyes hangok, hangcsoportok, hogyan bővültek ezek, hogyan fejlődtek, változtak s az egyes változatok hogyan különültek el egymástól. Az egész elmélkedésen bizonyos herderi nyugtalan képzelet vonul végig s ez oly elvekre vezet, melyeket az általános nyelvtudomány még ma is magáénak vall.

Különösen érdekesek a szavak eredetére vonatkozó gondolatai. Szerinte kétféle eredetűek a szavak: vagy természeti hangokból származnak, pl. *dörög*, *ropog*, *bög*; vagy bizonyos természeti képzeteket jelentő hangokból, pl. *n* a tagadás képzetének kifejezője, *r* a szaggatott mozgásé stb. Tudjuk, hogy a hangutánzó szavaknak még ma is megvan a jogosultságuk a nyelvtudományban.

Megvan azután Kerekesnél a mai nyelvtudománynak ama nézete is, hogy a főnév és melléknév között valamikor nem volt oly nagy különbség s a főnév melléknév gyanánt is szerepelhetett. Így említi Kerekes a *jó* szót, mely eredetileg nem csupán azt jelentette, amit ma, hanem a „jószág” értelmében is használták.

Egy különös nyelvújító elvéről s néhány más gondolatáról majd később emlékezzünk meg; most állítsuk össze szóelemzéseit. Legcélyszerűbb ezeket a különféle föltett gyökök szerint csoportosítani. Ezek:

n hang; a tagadás kifejezője; erre a célra szolgálhatott már az emberiség ősnyelvében is. Ezt bizonyítják a gör. *an-*, lat. *in*, *non*, ném. *ohne*, *nein*, olasz *no*. Ez az *n* van meg a magy. *nem*, *nincs*, *sincs* szavakban. A *nem* Kerekes szerint *nen* alakra megy vissza, ez pedig a tagadó *n* megketőződéséből keletkezett; mellékalakja *nin*, ehhez járul egy *cs* elem s így lesz *nincs*. Ha összefoglaló *s* járul elébe s utána egy *cs* elem, *sincs* keletkezik. Ez az *n* veszett el Kerekes szerint a magyar kérdő *-e* szócskából, mely *en* alakra megy vissza; pl. *látod-en*, épen úgy, mint a lat. *vides-ne*. S *en*-ből alakult ez a tagadó kifejezés is: „*entzen*” = semmin, auf nichts, *entzen-bentz* „nichts auf nichts”; *intzen-pintz* ember, „semmi ember”.

mag-, magasztosság, „nagyság”. Megvan a lat. *magnus*, *majestas*, *magis* szavakban, a gör. μέγας-ban, s ide tartozik a magyar *magasztal*, *magas* s a *maga* névmás; az utóbbi Kerekes szerint ebből a szóból rövidült: *magossága*.

Igy tárgyal több más szócsaládot, jelesen a következő „gyökök” származékait: *l* 'kiterjedés' (*el*, *hely*, *le*, *alá*, *-nál nél* stb.), *gal* 'láb' (*gyalog*, *kalóz* stb.), *ig* 'egyenes' (lat. *aequus*, francia *égal*, magyar *-ig* rag, *igen*, *igenes*, *jog* stb.), *ed* 'édes, étel' (gör. ἔδω, héb. *éden*, m. *édes*, *eszik*) stb.

Az *iga* szóra vonatkozólag pedig biztosra veszi, hogy a gör. ζυγόν-ból való. Ide tartozik ez a szó is: *ige* (v. ö egy *ige* céna, „ein Gebünde zwirn”); ebből: *igér*; *igar* és *-om*-ból *járom*; ezzel a gyökérrel függ össze a *juhar* szó is. Az *Ungarus* név *Uggarus* alakra megy vissza, ez eredetibb *ugaros*, *jugaros*-ra s jelentése tkp. „szántóvető”.

Érdekes elve, hogy a pattanó hangok a legrégebbek. Ezen alapszik tkp. szószármaztatásainak legnagyobb része. Így pl. *gyógyul* szerinte nem lehet ebből: *jobbul*, ahogy Révai magyarázta, csak ebből: *gógul*; ez pedig az *ig*-gyökérra megy vissza. A magyar *gyalog* nem lehet ebből: *jalog*, hanem lágyulás útján keletkezett a *gal*-gyökekből.

A helyesírásban szerinte a kiejtést kell elsősorban tekintetbe venni.

pízi mag

Nem helyesli a Molnár, Pápai, Márton és Kresznerics-féle szótáraknak azt az eljárását, hogy az *ilyen, olyan*-t kettős *lyly*-el írják; hiszen senki se ejti így.

Itt fejt ki érdekes nyelvújítási elvét is. Szerinte ugyanis a magyar helynevek rendkívül alkalmasak bizonyos fogalmak kifejezésére. A latin *materia* szó fordítására lefoglalja ezt a helynevet: *Alag*; pl. Sauerstoff = *savanyúalag*, Wasserstoff = *vízalag*, Kohlenstoff = *szénalag*, Stickstoff = *fojtalag*. (Barczafalvy Szabó Dávid ugyanezt a szót ily összetételben: *holtalag*, felhasználta a krypta jelölésére.) Pártolja a biharmegyei *Szerep* község nevének a német *Rolle* értelmében való alkalmazását; pl. egy *szerep* papiros. Megemlíti, hogy vannak *Szernye*, *Szergény* helynevek is; talán ezeket is föl lehetne valamire használni.

Egyéb újításai is vannak. Így a lat. *proportio* helyett a *szervény* szót, a *célszerű* helyett a *célirányos* alkalmazását ajánlja. Ilyen nyelvújító kísérletekre bizonyára matematikai és természettudományi műveiben is akadhatnánk; hiszen maga említi, hogy a műszavak hiánya vezette a nyelvtudományhoz s ezért kezdett etimologizálni.

Itt kell megemlítenünk néhány szólásmagyarázatát is. Pl. A *teremtette!* *kutya teremtetle!* féle káromkodás szerinte még a pogány korból maradt fenn, mikor még nem fejlődött ki a *teremt* ige mai jelentése. Tulajdonképpen annyit jelent, mint a „kutya fia”. A „jó számlából cselekedni” féle kifejezésben a *száml*- és a *szám*-gyökökhez tartozik, tehát „jó számításból cselekedni”.

Körülbelül ezeket a magyarázatokat és elveket találjuk Kerekes könyvének második részében egészen az utolsó fejezet elejéig. Ennek címe: „A kitérések bérekesztése” és a *nyelv keletkezéséről való nézetét foglalja magában*.

Kerekes felfogása ugyan nem egészen eredeti, de saját vallomása szerint önálló elmélkedés vezette rá. A nyelv szerinte a *zsenik* alkotása. A zseni volt az, aki hangot talált a különféle külső benyomások kifejezésére. Az emberiséget a zsenik viszik előre: így az ő alkotásuk a nyelv is. Eleinte csak hangok voltak, ezekből azután kialakultak az egyes szócsaládok.

Ő maga ezt a nézetét így fejt ki röviden: „A’ nyelv, a’ mennyiben az nem tsak a’ belső érzések által kifatsart állati hangokból, ’s nem is tsak az állatoknak, és más hangzó dolgoknak hangutánzás által formált neveikből áll, hanem a’ hang nélkül való néma dolgoknak ’s képzeteknek is hangneveket ad, nem a’ természet, hanem a mesterség, még pedig a’ legfelségesebb mesterség munkája, mely az emberi nemzet előmenetére minden más mesterségeknél többet tett. Minden az emberi nemzet állapotjára nagy befolyású mesterségeknél, s’ tudományoknak pedig első ideájok, mind a’ régi mondák, és históriák, mind az újabb idők bizonyosságtételei szerint, mindenkor valamely zseni főben kellett először származni, s’ ugyanannak kellett a’ nyelvet, mint mesterséget, a’ maga ideája szerint, az akkori környülállások között lehető tökéletességre is vinni, ’s következésképpen a nyelvalkotás, vagyis a’ dolgok neveinek formálása nem minden ember dolga volt, hanem tsak valamely onomaturgusé”. (547—548.)

Amint látjuk, tkp. ez az elmélet szolgáltatja a kiindulópontot Kerekesnek egész szószármaztatása módjához. Hatással lehetett itt rá Herdernek „Abhandlung über den Ursprung der Sprache” c. értekezése. Kerekes maga is idézi és sok megjegyzést fűz hozzá. Herder szakított azzal a régi felfogással, hogy a nyelv is, mint minden e világon, Isten alkotása; nem fogadta el a francia Condillac nézetét se, hogy az emberi nyelvnek első elemei a természeti

hangok. Az emberben ész és érzelem lakozik s ez vezette a nyelvhez. Az állatnak pl. a báránynak jellemző tulajdonságait észreveszi szemlélő tehetségével; az érzetektől előáll egy „sensorium commune” s azt mondja: a bárány béget. Elsősorban azonban hallása vezette az embert a megfelelő szavak fel-találásához. Így az első szavak hangutánzók voltak.

Kerekes maga is megvallja, hogy Herder elvei nagy hatással voltak reá. Azonban nem tartja elég kielégítőnek Herder magyarázatát. Herder nem fejti ki, hogy az emberi nyelv eredetileg csak egyes hangokból állott s ezekből keletkeztek azután az egyes szócsoporthok. Itt vannak pl. a görbeség, kerekesség, darabosság kifejezői a különféle nyelvekben, mindenikben van egy *r* hang; tehát bizonyára ez az *r* hang jelölte e képzeteket az emberi ősnyelvben.

Közelebb áll Kerekeshez két másik tudós véleménye. Könyvüket azonban, mint maga mondja, csak elméletének kifejtése után olvasta el s így nézeteik egyezése csak véletlen.

Az egyik a görög Plato. Platonak van egy Kratylos című beszélgetése, melyben Kratylos és Hermogenes kérdést intéznek Sokrateshez a nyelv eredetire vonatkozólag. Kratylos azt vitatja, hogy a nyelv természetétől fogva van, Hermogenes szerint a nyelv emberi megállapodás alkotása. Sokrates mindkettő nézetét tagadja. Szerinte a szó olyan, mint valamely szerszám; még pedig a beszéd szerszáma. De szerszámokat csak valamely mester készíthet; így a szó is csak valamely szóalkotó mester alkotása lehet. A szavakat azonban nem úgy alkotja meg, ahogy neki tetszik, hanem azok a tárgyak természetéhez alkalmazkodnak. Tehát Sokrates itt mintegy egyesíti $\rho\acute{o}\tau\iota\varsigma$ és $\theta\acute{\epsilon}\tau\iota\varsigma$ elméletét: a tárgyak a természetben vannak s a mester a tárgyakhoz alkalmazkodik. Hasonló ehhez az elmélethez Kerekes nézete a zseniről. De Platonál már azt is megtaláljuk, hogy a szavak főelemei csupán bizonyos hangok. Így Plato is említi az *r* hangot. Ez azonban szerinte a mozgás képzetét foglalja magában.

A másik dolgozat, mely szintén hasonló nézeteket foglal magában s amelyet Kerekes szintén csak saját elméletének kifejtése után olvasott el: Fogarasi János értekezése. Címe: „A’ magyar nyelv metaphysicája vagy a’ betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva.” Pest 1834. Fogarasi okoskodása a következő: Valamint a kategóriák pl. valóság, tér, idő, egység, többség, mindenség az újabb filozofia tanítása szerint minden ismeretünket megelőzi, vagyis ezeknek képzetei már előre is megvannak bennünk minden ismeretünk szerzése előtt, úgy a nyelvben is legelőször egyszerű hangoknak kellett lenni s ezekből kellett azután a szavaknak kialakulni. Ezek a hangok azonban eredetileg szükségképen, belső ösztön folytán csatlakoztak a képzetekhez.

Fogarasi és Kerekes nézetei tehát főképp abban egyeznek, hogy a nyelv legősibb elemeinek az egyszerű hangokat tartják. Azt azonban, hogy a hangok szükségképen tartoztak valamely képzethez, Kerekes nem fogadja el. Ő a zsenikben látja a nyelv első mestereit.

Hasonló elveket találunk azonban számos más tudósnál is részben előbb, részben később. Németországban különösen Adelung vallott ilyen nézeteket. Szerinte pl. *r* eredetileg reszketést fejezett ki, *l* huzamosságot. (Über den Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter besonders der Deutschen.)

Nálunk a Debreceni Grammatica szerzői hozták be az úgynevezett „gyökérrendszert”, pl. *ak*-gyökérből keletkezett szerintük *akad* és *akar*; *fa*-

gyökérből *fakad, fal, farag, fagy, fajd.* (Vö. Halász I.: A magy. szófejtés történeti fejlődése Hunfalvy Pál fölléptéig. Ak. Értesítő 1900:9.)

Egészen az egyes hangokig azonban először Fogarasi és Kerekes mennek vissza. Utánuk azután mások is akadnak, akik szintén a hangokat tartják a nyelv legősibb elemeinek. Itt kell megemlítenünk mindenekelőtt Engel Józsefet. Pályanyertes munkája: „A magyar nyelv gyökérszavai. Pest 1839. Szerinte nem kell azon csodálkoznunk, hogy a különböző nyelvekben annyi közös gyökér van. Minden nemzet „emberi belső indulékonyágát követi és szólásában a minden nemzettel közös természetet utánoztatja.” „Nyelv csak egy vagyon. Amit nyelveknek neveznek, csak ugyanegy nyelvnek szóéjtései. A szavak alakjai változnak, valójuk nem változik. Ezen való kezdettől fogva meglévő, és tudományosan is megmutatható gyökerekben és ezeknek alkotó részeiben lappang.” Engel szerint is minden magán- és mássalhangzónak bizonyos természeti jelentése van. Az *i* vígságot, az *u* undorodást, unalmat, az *l* sebes mozgást fejezett ki stb.

Később különösen a Czuczor-Fogarasi szótár mutat hasonló törekvést. Ez ugyan nem olyan „philosophisches Wörterbuch“, amelyről Herder gondolkozott, betűrendben készült, de azért érezhető benne az a törekvés, hogy minél több szót vezessen vissza ugyanarra a gyökére. Lehet, hogy Kerekes is hatott e szótár íróira. Így Czuczor-Fogarasinál is megtaláljuk a tagadó *u*-ról szóló elméletet, vagy a *jó, jog, igaz* stb. szavak szerintük is egy *ig*-gyökérré mennek vissza.

Általában ez az irány hosszú ideig uralkodott nemcsak a mi nyelv-tudományunkban, hanem a külföldön is. A nyelvészetnek mai tudományos álláspontja szerint természetesen ez a „gyökérrendszer elmélet“ már nem fogadható el. Nagy hibája volt, hogy a legkülönbébb hang- és jelentésváltozásokat is megengedte; nem keresett törvényszerűségeket, hanem úgyszólván mindenik szócsoporthoz más fejlődést tett fel. Már pedig minden szavunkat ilyen kezdetleges gyökökre visszavezetni lehetetlenség. A szavak keletkezése nem egyforma; a nyelv él, fejlődik; különféle lelki okok lépnek fel; a hangok, szavak változnak. Szerepük van különféle fiziológiai tényezőknek is. S ilyen erők uralkodhattak már akkor is, mikor a nyelv keletkezett. Mert ha pl. sok oly szóban, mely görbeséget vagy darabosságot jelent, elő is fordul az *r* hang, van azért számos más ilyen *r* hangú szó, amely jelentésénél fogva már nem tartozhatik ide, s így a kivételek száma lassanként nagyobb lesz, mint azoknak a példáknak száma, melyek a szabályt erősítik. Már pedig, amíg sok a kivétel s ezek magyarázata nincs meg, addig a szabály nem fogadható el.

Ez az egész irány tehát már elavult. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még a mai nyelv-tudomány sok nézete is erre az irányra emlékeztet.

Ilyen a hangmetaforák tana. Eszerint a hangokban bizonyos érzelmi elem is van s ez gyakran jelentésbeli elkülönülést okozhat. Így pl. a névmásoknál a közelebb esőt magas hangok, a távolabb esőt mélyebb hangok fejezik ki, pl. *ez-az*. Érdekes, hogy ezt a sajátosságot már Fogarasi is említi id. munkájában: „A' vastag hangzók jelentenek (a' többek közt) távolságot, p. o. az, amaz, ott, oda, amott, amoda, s' a' t; a' vékonyak pedig közelséget p. o. ez, emez, itt, ide, emitt, emide, s' a' t.” (l. 56.)

A hangmetaforák tkp. a hangképekhez tartoznak. De maguk a hangképek is még ama régi irányra utalnak. Eszerint vannak olyan szavak, melyek a

hangutánzókra emlékeztetnek s mégse hangutánzók, csupán egy valamely külső benyomásnak megfelelő képzet pontos kifejezői, pl. a ném. *bummeln* vagy a magy. *cammog*. Máskülönben már nem vallja a nyelvtudomány ezt a régi irányt.

De másrészt, a zsenikről szóló elmélet is, bármily szép is, ma már szintén nem fogadható el. A különféle régibb elméletek helyét ma a „fejlődés elmélete” foglalta el. Eszerint az emberi nyelv legrégibb elemei a kifejező mozgások. Ezeket valamely a külső érzeteknek megfelelő indulat idézi elő. Mozgásba jön azonban a beszélő szervezet is s ez már hanggal jár. Eleinte azonban csak véletlen az összefüggés a hang és a külső benyomás között. Egy ilyen hang vagy hangcsoport megértése az emberek érintkezése folytán fejlődik ki, még pedig úgy, hogy minden mozdulat beszél, nemcsak a hangmozdulatok. Később fölöslegessé válik a hangot kísérő taglejtés, a jelentés magán a hangmozdulaton szilárdul meg s így előáll a beszélt nyelv. Ilyen módon már az úgynevezett ősnnyelvek is hosszú fejlődés eredményei s ezért nem is lehet őket pontosan kikövetkeztetni. (Vö. Wundt: Die Sprache.)

De ha Kereskés iránya ma már túlhaladott álláspont is, azért vannak — amint láttuk — igen értékes elvei is. Amellett nagy tanultsága is figyelemre méltó. Nemcsak a magyar nyelvet figyelte meg, hanem példáit különféle más nyelvek, így a latin, görög, héber, angol, francia, olasz, német, hollandi, arab nyelvek köréből is választotta.

Ami forrásait illeti, ezek száma igen nagy. Legtöbbször maga is hivatkozik rájuk. Révairól maga említi, hogy tőle tanult legtöbbet a nyelvtudomány dolgában. Gyakran idézi nyelvtanát és Antiquitáteseit. Nagy hatással lehetett rá a Debreceni Grammatika is. Említi azután Versegly nyelvtanát, Katona Magyar Grammatikácskáját, Márton József, Szenczy Molnár Albert, Páriz-Pápai, Kassai, Kresznerics és Baróti Szabó Dávid szótárait, Sándor István Magyar Könyvesházát, gr. Szirmay Hungaria in parabolis c. könyvét. Több értekezést idéz a Tudományos Gyűjteményből is.

A külföldi nyelvekre vonatkozó adatait pedig főképp a következő művek-ből merítette: Dr. Georg Heinrich: Kritische Grammatik der hebräischen Sprache. Scipio Maffei: Verona Illustrata. Basilius Faber: Thesaurus. Ewald „Sido Grammatikája”. Marcianus Capella latin nyelvtana; Márton József német nyelvtana; Schneider görög-német szótára; Adelung szótára; Ersch és Gruber Encyclopaediája.

Ily nagyterjedelmű irodalomból merítette adatait, ezekből fejtette ki a nyelv keletkezéséről szóló elméletét s ez az elmélet azután különféle új szófejtésekre vezette.

Ha gyakran túlzásba esik is, ha szószármaztató nézeteit ma már nem is fogadhatjuk el, mindazonáltal munkája nyelvtani irodalmunk szempontjából értékesnek mondható. Egyik főérdeme, hogy a magyar hangokat pontosabb fonetikai vizsgálatnak vetette alá s eszerint csoportosította is őket. Másik érdeme, hogy különféle elvi kérdésekről gondolkozott, egy új elméletet igyekezett felállítani a nyelv keletkezéséről és a szófejtés mivoltáról s ezt az elméletet azután törekedett is bebizonyítani a maga korának tudományos eszközével.

KAZINCZY FERENC KÉT ISMERETLEN LEVELE.

I. Kazinczy — Kölcsy Ferencznek.

Széphalom Mártz. 4d. 1915.¹

Édes Uram Öcsém, Kedves barátom,

Némethnének közlötte vélem, hogy pesti könyvtáros Hornyánszky' betűivel 's a' Magyar Tudós Társaság' költségén a' Medárd-napi vásárra illy titulusú könyv fog kijőni: *Kazinczy Ferencz és kora. Írta Váczy János. I. kötet.* Azt beszéllek neki a nyomtató boltjában, hogy maga az első tomos negyven árkusnál több lesz. Égek a' vágytól esmérni a' mívet, 's kedves volna szívemnek, ha az author nem kimélné benne a' tömjént. Kérve kérem édes Uram Öcsémet, menjen el a' nyomtatóhoz vagy a' Tudós Társaság' secretariusához, szerezzén a' munkából egy exemplárt, mielőtt még árultatnék 's küldje meg nekem az újhelyi postán vagy a' kassai dilizsánszszal. Ha Uram Öcsém tudna valamit az authorról, tudósítson; képzelheti, melly interesszével várok minden hírt, főként, ha neologus-e vagy talán misoxenus az author. Rettegek a' gondolattól, hogy egy rosszfejú ember tesz rólam és munkáimról krisist. Én ő róla eddig igen keveset hallottam. Tudom, hogy az erzsébetvárosi deák iskolában a' litteratura' és a' historia' professora 's levelező tagja a' Tudós Társaságnak, de óhajtanám esmérni characterét 's tudni, mily korú és nevelésű, pápista-e vagy Calvinus követője, Révai vagy Verseggy tanítványa-e. Nagyon kedves dolgot tenne nekem édes Uram Öcsém, ha a' könyvről is tudósítana: vannak-e benne rezek, 's kinek a' kezétől; szép betűket adott-e hozzá a' typographus; végül igaz-e Némethnének híre a' munka' testességéről. Félek a' nagy könyvektől, mint már Kallimachos megmondta: μέγα βιβλιον μέγα κακόν.

Eljen szerencsésen, édes Uram Öcsém, ölelem a' legszívesebb barátságggal

Kazinczy Ferencz.

II. Kazinczy — Kölcsy Ferencznek.

Széphalom, April 9d. 1815.

Édes Uram Öcsém, kedves barátom,

Ma vevém Uram Öcsémnek Martzius 29-dikén írt s az újhelyi postáról jött levelét. Kedves nekem az, hogy Uram Öcsém gyönyörűséggel olvasta az én leveletem² és szomjúzza az újabbat, avval meg épen kevélykedem, hogy olyan excellensnek, *gediegens Goldnak* találta azt a' krisist, a' mellyet a' könyvről tettem. Azt értem leveléből, hogy Uram Öcsém várja a' folytatást, 's szeretné ha a' munka tartalma után most a' stíljét recenseálnám. Christus urunkkal szólva: fiat voluntas tua.

Elsőbb is az orthographiát említém. Újabb tudóskáink lenézik az orthographiai dolgokat 's minima non curat praetor, hajtogatják. Legyen. Inter

¹ Sajtóhiba 1815 helyett. A közlő.² Kazinczynak ez az itt említett levele sajnos nem található Kölcsy hagyatékában. A legszorgosabb kutatás sem vezetett nyomára, talán azért, mert Kölcsy 1815-ben felváltva Álmósdon és Csekén tartózkodott, Kazinczy pedig a leveleket Pestre küldte s így könnyen elhanyagódhatott egy. Annál érdekesebb lehetett e levél, mert benne Kazinczy, amint levelének későbbi része mutatja, Váczy művéről tartalmi szempontból mondott ítéletet. A közlő.

parenthesim : kár, hogy a' Tudós Társaság elvetette azt az orthographiát, melyet az én pankratiasta férfinnal, a' felejthetetlen Révaival állapítottam meg ! Olyan szép tanultságú tudós, mint Váczy, nem is vét az orthographia törvényei ellen, csak az lepe meg, hogy pag. 525 Oroszvár*tt* ír s pag. 61 és 68 eclogát. Minek kettőztetni ott a' *t-t*, emitt a' *c-t* ? Az analogia (irt—iro*tt*) s a' rövidség egyaránt egy *t-t* követel, az ecloga pedig, mint a görög ἐκλογή római alakja, sohasem íratott két *c*-vel. Tollhibának venném, ha nem találnám kétszer a' könyvben. De már magyarázza meg Uram Öcsém, mért írja Váczy Eszterházy (pag. 22), Rákóczy Ferenc (pag. 36 et seqq.), Bessenyei (pag. 50 és igen sokszor), Báróczy (pag. 77), Zecchenter (pag. 548), Felsőbüki (pag. 559), holott a' helyes alakok sorjában : Esterházy, Rákóczi Ferenc, Bessenyei, Báró*z*zi (vagy nem bánom Báró*z*ci), Zechenter, Felsőbüki. Sőt Váczy megváltoztatja, mint valamelly monarcha, Császár Elemér' könyvének címét is, (úgy gondolom a' Tudós Társaság bocsátotta ki a' könyvet) Bessenyei akadémiai törekvéseire. Horác nem ezt a szabadságot követelte a' képiróknak és költőknek ! De melly elragadtatással olvasám pag. 525 ez alakot : *Lukián*. Melly egyszerű és még is melly rezzentő (frappans) forma. Nem Lucziánusch, mint a' miveletlen ajkak ejtik, nem is Lukiánósz, mint a' tudósok, hanem csak Lukián ! Melly szépen hangzik majd Tit Liv, Curt (vagy Kurcz ?), Jul Caesar, Romul etc. etc.!

Különös módon él az author két hel'yt a semicolonnal (;). Pag. 380 : *Ezzel együtt fog maga Macchiavell* [nem Macchiavelli a' helyes alak ?] *is megjelenni ; nem a mint a némelben ismeretes*. Én itt a commával éltem volna. Pag. 391 : *De mind hiába : tisztelet és elismerés, vonzódás és tekintély ; a magyar szellemi élet kőszírijeit ő is hasztalan ostromolja*. Amott a' popont (a lelkes Helmeczy barátunk szerencsés leleménye e' szó!) felesleges, emitt épen popont kellene a' semicolon helyett. Popontot vagy commát tettem volna pont helyett : „Csak azokat figyeli meg jobban, a melyek eszményi világával kapcsolatban vannak [miért pluralis?]. P. o. a csendes falusi életet senki sem óhajtja inkább mint ő.” (Pag. 422).

Váczy nyelve általában classikus tisztaságú és *grammatisch correct*. Kevés író tudnék nevezni jobbaink sorából, a' kinek írásai a' nyelv' regulái ellen olly igen keveset véténének. Azonban ne keresse a' könyvben, édes Uram Öcsém, a' maga' tudományos, a' Berzsenyi' tömött és lángoló, a' Szemere, édes, a' Kis' gyönyörű stíljét. Sőt sok helyütt Váczy stílje — stíljé, nem nyelve — minden inkább, mint correct. Melly kár, hogy a' tumida ubertas 's a' hypersynonymismus Szentilonába küldte a' praecisiót — mondaná róla a' mi Helmeczyunk. Ide írom, a' miben elkülönösödött, finnyás izlésem megütődött, a' mit változtatva óhajtának látni — az erratumok' megjelölésével.

A' praecisio' hiányát érzem főként a' mondatok' szerkesztésében. Nem talállok főmondatot az alább következő helyeken : „Mivel, a' Polgári Társaságban minnyájan szabadon születünk, mert azon biztosság, melyet benne keresünk, 's fel-találni kívánunk, a' józan észszel meg-egygyező szabadságot ki-nem rekeszti.” (Pag. 470.) — „A ki látta, hogy a nyers és magyaros darabosság, meg a latin s kisebb mértékben német szavakkal, sőt kifejezésekkel tarkított finomkodó nyelv kimeríti a magyar stíl összes tulajdonságait, egyszínűvé áztatván a külföldi irodalomból átültetett mű bármily gazdag stíljét.” (Pag. 453.) — „Nyilván lévén ugyan már az bán (ha merném írni) bolond eseti', mondja Chernel Pál a Teleki Mihályhoz intézett levelében ; de Rákóczy

ügyet sem vet rá, hanem Kazinczy Péter által elő adatja: miféle sérelmet okoznak a németek s emiatt kellett a törvények védelmére fegyvert fogni s Stahremberget is őrizet alá vetni.“ (Pag. 19.) A' két utolsó mondat lecsüng a' többiről! — A' mondat' másik felét nem lelem: „[A' sikert] Kazinczy nagy részben önmagának tulajdonít[ja], mind azért, mivel Rádayt ő nyeri meg...“ (Pag. 267.) A' másik „mind azért“ nincs sehol! — Alany (vagy Bárány Péter szerint: allany) nincs: „Vagy tudományos bűvárlatokba merülnek.“ (Pag. 388.), — állítmány (így nevezi Verseghy a' praedicatumot) nincs: „Mind a szókincs gazdagítását, mind a sajátos kifejezések szaporítását részint a meglevő szokás-mondások hasonlóságára valló új szerkezetekkel, részint az idegen szólás-módok átültetésével.“ (Pag. 454.), — az alany is, az állítmány is és illymódon az értelem is hiányzik: „Sem a József császár alatti szabadelvű felfogásnak.“ (Pag. 365.) — Originális, a' mit Váczy 1794. dec. 14. estéjéről ír: „Egyszerre csak az ablakrostélyt erősen megzörgetik. A szobaleány gyertyát gyújt, kinyitja a pítvarajtót; de majd megfagy benne a vér, a mint az említett főhadnagy belép, két közlegény pedig kivont karddal az ajtóba áll. A főhadnagy elmondja küldetése czélját s a nádor parancsára letartoztatja.“ (Pag. 512.) Lehet, hogy akkor a' szobaleányban is megfagyott a' vér, de abban téved Váczy, hogy a' szobaleányt tartóztatta le Ehrenstein főhadnagy a' nádor' parancsára. Jól emlékszem, hogy engem tartóztatott le. Vagy talán Váczy is úgy tudja, csak rosszul írja? — Két másik mondása engem azokra a' „Vexier-Bild“-ekre emlékeztete, melyekkel a' kis Eugénien most olly örömet mulat. „Hol a' macska“-nak nevezi, mert az egyiken a' sok rajz közé elrejtett macskát kell megkeresni. Az egyik mondas ez: „Kazinczynak Hajnóczyhoz intézett egyik levelét eredetiben csatolja [t. i. Németh] a pöriratokhoz mint súlyos bizonyítékot, ámbár ő [t. i. Kazinczy] csak ártatlan tréfát írt barátjának. Természetes, hogy a védő nem maradhatott néma. De midőn ápril 29-én másodszer tekinthet az iratokba Kazinczy [először már betekinttem?]: „világosan eltöltja, [ki?] hogy a levélre csak egy szót is feleljen [mért tilalmazni, hogy a' *magam* levelére feleljek? a' más levelére szokás felelni, nem az emberére!] s Némethnek e cselekedetét *alacsonyyságnak* nevezi.“ (Pag. 510.) Hol a' macska, hol az alany? — A' másik ez: „Való igaz, hogy a nemzet egygyéforrasztásának vágya még csak igen homályos sejtelem gyanánt jelentkezik, midőn a nem nemesekre nézve kimondják, [kik?] hogy az örökségi és szerződési ügyekben mint fölperesek indíthatnak pert, s emellett a javulásnak legalább egy morzsáját [érti Uram Öcsém?] dobják a jobbágyok közé; [az előbbieket?] de őrt áll alkotmányos jogai mellett.“ (Pag. 606.) Ki az, a' ki őrt áll? Nem tudok rá válaszolni. Uram Öcsém tud?

Nincs praecisio gyakran a' mondatok' kapcsolásában. Imé: „Nemcsak az aggodalom, hanem az anyagi költségek is óriási súlylyal nehezednek reá, hogy az egész családot anyagi romlásba sodorja.“ (Pag. 517.) Kedves Uram Öcsém a' tanúm, hogy soha sem volt czéлом családomat romlásba sodorni! — „Lelkesülése hevében túlbecsüli erejét, hogy a fegyvert kicsavarja ellenfelei kezéből s a szabadelvű gondolkodásnak dúsan termő magjait hintheti a művelt közönség elméjébe.“ (Pag. 336.) — „Azonban a forradalmi eszmék annál gyorsabban hódítanak külföldön, minél aggodóbban tekintenek Európa kormányai Páris felé.“ (Pag. 355.) Ollyan tudós fővel, mint Váczy János, nem merek csatára kiszállni, de én a' causalis nexust a' két állítás között épen

fordítva képzelem 's így fognám mondani: minél gyorsabban hódítanak — annál aggodóbban tekintenek.

A' „*limae labor et cura*“ hiányát érzem a' következőkben: „Ő az első Kazinczy, a ki a mindennapi élet forgatagában a lélek nemesb vágyait is megérzi s a közbecsülés osztályosában valami magasbra törekvést is keres, mint csak az anyagi jóllétet.“ (Pag. 32.) Tehát: anyagi jóllét *aequale* törekvés! Szokatlan 's nem könnyű értelmű szóllás. — „8—9 éves gyermekeket egyfolytában tanít, pedig lehetetlen, hogy érdeklődésük annyi idő alatt el ne lankadjon.“ (Pag. 179.) Mennyi az az „annyi idő“? — „Nagy várakozással volt a báró személyes tulajdonságai iránt, de az együttlét alatt még nagyobbaknak tapasztalta. [*Nagyobb a' nagy* comparativusa, de Váczy úgy látszik a' *tulajdonságokat* illeti vele.] Meglepte a kis gyermek kora értelmi fejlettsége.“ (Pag. 594.) Hát a' báró még „kis gyermek“ volt? Talán összezavarja Váczy az apát és fiát, a' nagy Wesselényit és a' princeps iuventutist? — „[Kazinczyról] Bacsányi a saját szempontjából igen csak hasonló ítéletet alkotott.“ (Pag. 259.) Mi az az *igen csak hasonló ítélet*? — És mi ez: „nagy ritkán, de mégis két ízben hírt adhatott magáról.“ (Pag. 532.) Hát kétszer az több, mint nagy ritkán? Akkor mi a' kevesebb? És ez: „Ez hódította meg Kazinczyt első találkozásuk alkalmával csakhamar.“ (Pag. 136.) És ez: „De ígéretét sem ekkor, sem később, noha folyvást készült, soha sem váltotta be.“ (Pag. 595.) Ha sem ekkor, sem később, akkor per se sohasem! Az írók nem gondolják meg, mely drága a' typographia festéke! — És ez: „A türelmi rendeletnek a felvilágosodás eszméire mutató fogantatása az ifjabb nemzedéket ugyan sok egyéb sérelemmel alkalmas volt kibékíteni: de a magyarság zöme fejcsóválva fogadta...“ (Pag. 143.) Analysaljuk egy kevéssé, Uram Öcsém, ezt a' mondatot. Az ifjakat kibékítette, de a' zömöt fejcsóválásra készítette — a' türelmi rendelet? Ezt érteném, de nem: annak csak fogantatása! És hogy képzeli édes Uram Öcsém azt a' fogantatást, mely a' felvilágosodás' eszméire mutat? Mondani látszik valamit 's semmit sem mond. — Nincs értelme ennek is, ha érték valamit: „Kazinczy a nyakéket kezébe veszi, mélyen a leány szemébe néz, mire az elpirul s ez az elpirulás az önfeledt ifjút szerelemre gyúlasztja. A hirtelen lángra lobbant tűz oka könnyen érthető. A szerelmért hasztalan sovárgó szíve a máshol biztató jelt *érezékileg* megragadja.“ (Pag. 398.) Mi az a' „biztató jel“? A nyakék? de az nem biztathatott engem; a' „pirulás“? de hogy lehet a' pirulást megragadni 's hozzá *érezékileg*. 'S mi az az *érezékileg*? Sinnlich nem lehet, mert az *érezékien*, csak: mit den Sinnen. Így meg igazán nem értem.

Érti ezt Uram Öcsém: „S büszke önérzése szembeállítva egy pár, az anyja előtt ismeretes névtelen ember hibátlanságával, mintegy a bizonyosra vett dicsőség fényével akarja édesanyja bánatát enyhíteni.“ (Pag. 517.) Talán érti, talán nem, de az bizonyos, hogy felette üresen hagyja az olvasó lelkét. — Már a' következőnél azt hiszem nem segít semmit Uram Öcsém nagy tudománya sem: „Ezért nem osztozik azok gyávaságában, a kik Kazinczyt, mint a' Martinovics titkos társasága tagját, a mennyire belátják, annyira kerülük.“ (Pag. 592—593.) Ha édes Uram Öcsém a' Tudós Társaság' ülésein találkozónék az authorral, kérdezze meg tőle magától, mit is akart mondani. Együttal megmagyarázhatná a' következő mondatot is: „Oly esetekben pedig, midőn a községnak nagyon kevés katolikus lakosa van, s tanítót nem bir eltartani, azt akarja, [ki? nem tudom meghatározni] bár nincs is katolikus temploma, hogy

a tanító megmaradjon, de a protestánsok fizessék, vagy pedig közösiskola legyen.“ (Pag. 194.) Főkép azt nem tudom, hogy a' tanító legyen-e közösiskolává vagy fordítva, a' közösiskola tanítóvá!

Említém az imént, hogy Váczy nem kiméli a' papirost. Imé újabb bizonyosságok. „Szüret után hozzáfogtak a fák és cserjék irtásához s megkezdtek az építő anyag hordását. Folyt az irtás is.“ (Pag. 413.) Hát per se folyt, ha hozzákezdtek! — „*Látszólag* e házasság elsimítani *látszott* a családi viszályt.“ (Pag. 580.) Τὸ αὐτὸ λογία! — Pag. 33.: „Apja nem mulasztja el az alkalmat, hogy a jezsuiták pártfogását továbbra is biztosítsa számára. *Apja* még 1681-ben elhal.“ Minek a' második *apja*! — Ugyanilly pleonazmusz Bessenyeiről pag. 77., 's itt annál súlyosabb a' botlás, mert a' második Bessenyeit nominativus helyett genitivusnak is lehetne venni. Lám, melly jó volt a' hiányjel ('), mellyel mi öregek éltünk! Akkor a' kettőt nem lehetett összecserélni.

Két isteni szép, mennyei édességű mondás azonban kibékíte és vádlám magam, nem valék-e eddig is kelleténél szigorúbb a' megsikamlások iránt. Kiírom mind a' kettőt, éldellje vélem Uram Öcsém is őket. Az egyik pag. 427.: „eszményileg szétfolyó színek“. Mely dicső szállás, három szóban ennyi szépség összehalmazva! A' második pag. 309. interessansabb 's a' vájt füleknek még kedvesb: „A nemzetnek önmagáról való megfélekedése szegyenérzetét elnyomja a kigyúlt lelkesedés tüze.“ Melly könnyed lebegés, mely aetheri tonus! Az a' sok egymásba kapcsolódó genitivus, az expressiók belekényszerítése egy mondatba, az a' merészség, hogy a' tűz nyomja el a' szegyenérzetet — hiába mondaná a' Pöbel, hogy a' tűz nem elnyom, hanem elnyomatik, hiába, hogy ez csak *Viel Schall ohne Gehalt*! Valóban, ha a' mi Váczynek csak tiz mondatot is írt volna illyet, mint az itt előmutatott, ha csak ezt az egyet írta volna is: neve halhatatlan maradna. Őtet magok a' Múzsák 's a Hellász' Istennéji szentelék Papjoknak.

Nem győzőm bámulni az author merészségét, hogy nem habozott eltérni a' szavak és mondatok helyeztetésében az usutól, és élni mert azok nem rendes rendével. Pag. 543. azt írja: „Itt is megjelenik annak csábja képzeletében.“ Mennyivel zengőbb szállású a' mondat így, mint a' megszokott, közönséges rendben: Itt is megjelenik képzeletében annak csábja. Melly lapos emígy s mely excellens amúgy! — Vagy: „Képzeltető: mily apai büszkeséggel hallja Kazinczy József gyermekeinek kitüntető fogadtatását [miért *fogadtatás*, miért nem *fogadás*?] s az utazás közben szerzett sok tapasztalatát, midőn karácsonyra hazaérnek.“ (Pag. 64.) Mekkora súlyt kap az idő' meghatározása az által, hogy a' szállás közepéről a' végére vettetett! Amugy Debreczen is megértené, emígy csak mi, választottak. De már veszedelmeset mer pag. 173.: „Sohasem feledi, mivel tartozik családja tekintélyének, még püspöktársai között sem.“ Így non liquet, ha püspök társai között sohasem feledi-e, vagy: mivel tartozik püspöktársai között családjának. Mellyik magyarázat felé hajlik Uram Öcsém? — Úgy szintén: „Bacsányi a félig már kiszedett regényt akarta elégettetni Kazinczyval.“ (Pag. 217.) A' szállásban van erő, de nem volna-e jobb így: Bacsányi el akarta égettetni Kazinczyval a' félig már kiszedett regényt. A' kettő nem egy, 's úgy vélem, az author emezt akarta mondani.

De már sietek a' végére, mert tudom, hogy édes Uram Öcsém ég hallani, meg vagyok-e elégedve Váczy neologijával. Uram Öcsém úgy fes-

tette le őtet, mint a' neologia' tüzes hívét 's az orthologusok mastyxát. Midőn átfutá szemem a' könyvet, elsőben is azt keresém, neologisál-e az author. Melly fájdalomra esik kimondani, vajh mi ritkán akadt meg szemem neologismusokon.. Sőt horribile dictu archaismusokra is akadék. Pag. 34.: „szerelemre gerjedvén Eödfönffy György és Csathó Judit egyetlen leányuk iránt.“ Ad normam: *Magyarok' királyok pro Magyarok' királya*. Különös, hogy Váczy még abban az egy pontban is követi Révait, a' mellyben a' halhatatlan férfiúnak nem volt igaza! — Az óság' szóllása ez is: „[Kazinczy] ismétli, hogy nem szűnik meg mindaddig, míg szabadkőmivessé nem lehet.“ (Pag. 112.) A' mai os rotundum már nem ejti így! — Provincialismusra is akadtam: néhány (pag. 594.). De ez talán csak elcsuszamlás; megbocsátom az *álszüremközni* verbumot, (pag. 294.) noha csak annyit teszen, mint átszűrődni, sőt megbocsátom a' *sindevészeni* verbumot is (pag. 471.) — noha nem tudom mit jelent — mert szép, mert ajánlja a' jó-ízlés,¹ de mit szólljak a' *sudukozni* verbumhoz? (Pag. 543.) Nincs kezemben Professor és secretárius Szinnyei' *Tájszótára*, így nem tudom a' nép' ajkán termett-e vagy az author alkotta egy szerencsétlen pillanatban: de inkább visszamennék a' foglyukakba, hol 2387 napot, azaz 57288 órát szenvedtem, mintsem tollamra venném ezt a' verbumot!² Képzelve Uram Öcsém plur. prima personában: *sudukozunk*; négy mély magánhangzó (a' fene *Debreczeni Grammatika* szerint *magában hangzó*), köztük 3 u. Ez egészen ellenkezik az Aesthetikusok' placitumjaival.

Van egy pár példa a' könyvben, hogy Váczy eltávozik a' szónak megszokott értelmétől, de nem tudom, ha nyer-e valamit vele a' nyelv. Csak a legrezzentőbbeket mutogatom ki. Pag. 149.: „Kazinczy *szánakozva* gondol az előadott okokra.“ A' pórserég azt mondaná helyette: *fejét rázza* (vide Arany, Toldi IV. rész), vagy *kicsibe vette*, én azt mondanám: nem törődött velek, nem hajtott reájok vagy akármi mást, csak nem: *szánakozva*! — Pag. 413. azt olvasom: „öt öl *hosszú kút*.“ Nem öt öl *mély* vala az a' kút? Mert öt öl hosszú kutat úgy vélem még az anglusok sem szoktak ásni. — Pag. 611. Váczy szerint Ádám József plébánus büszkén emlegette *ivadékait*. Melly arczátlanság egy katolikus plébánustól ivadékaival dicsekedni, s hozzá *büszkén*! Vagy talán a' régiségben *ivadék eldődöt* is jelentett? (Melly festői szava ez Berzsenyinknek: Eldődeinknek bajnoki köntöse!) Kérem édes Uram Öcsémet, nézze meg Professor Simonyi' és Redactor Szarvas' bőv *Nyelvtörténeti szótárát*, nagyon interestal a' dolog. — Mi az az *apáca-derele*? (Pag. 537.) Emlékszem, hogy én írtam e' szót asszonyámnak 16d. Júníus 1799, de már nem tudom, mit értettem alatta. Váczynek a' *Leveleim*' kiadásában (IV. tomus pag. 429.) sem fejtette meg. — És mit jelent a' mázoló Zechenter neve mellett *drámai fordító*? (Pag. 518.) Hallék drámai theatrumról (theatrum, *melyben* drámákat játszanak), drámai actorról, (actor, a' ki *drámákban* játszik), drámai fordulatról (fordulat, mely *drámában* szokásos), de drámai fordítóról még nem. Vagy talán Váczyt a' nyelv' újabb geniusa vezérli 's így

¹ Tájszó, a. m. sinylődik, elcsenevészedik. Gyulai Pálnak egy kis költeménye így indul: *Sindevész* a szegény hársfa. — A közlő.

² Különös szó csakugyan, az idézett helyen így van: „Éjjelenként a szirtüregből kibúvó ürge *sudukozik* a kiszórt morzsát fölkapkodni“. Úgy látszik, azonos vele, amit Szigetvári Iván közölt Félegyházáról: *sudukonnyai*: hizelegni (Nyr. 5: 130). — A közlő.

gondolja: fordító, a' ki drámában utazik? — Tetszik-e Uram Öcsémnek az *izgalmas vérmérséklet*? (Pag. 242.) A' szó neologon, annyit tesz, mint mozgalmás, izgatott = a' mi meg van mozgatva, a' mit izgattak. Váczy nem passive, hanem active használja, úgy vélem izgékony, könnyen izguló értelem-ben. Elfogadjuk-e vajjon? Illyen neologon a' *sürgelem* is, (pag. 239., 241.) ad normam forgalom, forog—forgalom, sürög—sürgelem. Forgás mellett van forgalom s a' kettő nem egy, de kell-e sürgés mellett sürgelem? A' szó mindamellett tetszik nekem, keressen édes Uram Öcsém valamilyen fogonyt (= conceptus¹), a' melynek jelölésére használhatnók.

De akadáék a' könyvben gyöngyökre is, gyöngyökre, melyeknek ragyogása meghomályosítja a' carbunculus kövéét. Pag. 543. *csáb*, pag. 569. *csalálom*. Hallja Uram Öcsém: *csáb, csalálom!* Melly édes hangzatok, melly lágyan érdeklik a' fület. *Csáb, csalálom*, nem győzőm ismételni e' két substantivumot, nem győzők betelni hangzásukkal. Az author leleményi? — Elragadtatással olvasám pag. 529. e' szót is: *illetőleg*. „[Rosty János] ügyvéd, illetőleg Vas vármegye aljegyzője lesz.“ Félek, hogy a' sereg nem tudja megfogni elragadtatásomat, és azt hiszi, hogy az illetőleg helyett jobb volna és — ha a' két hivatalt egyszerre kapta — vagy *majd* — ha az utóbbit csak az előbbi után. A' bohók! Nem veszik észre, melly finomság ez Váczy stíljében! Akár amazit írja, akár emezt, lebilincsezi véle az olvasó képzeletét (nem *phantasma*), míg az *illetőleg* szabad lebegést enged neki: gondolhatja azt is, hogy egyszerre, azt is, hogy rögtön, azt is, hogy évek mulva! Ím' az író, qui non serpit humi!

Örömmel olvasám egy pár latinismusat is: „*melyet ha* élete feláldozásával kikerül is“ (pag. 31.) és „*a mitől midőn* megválni kényszerül is“ (pag. 253.). Nem tudom elfojtani álmélkodásomat, hogy ezt a' merést még olly tanulatlan író is teszi, mint Arany János (a' *Keveházában*): *melyet midőn* a hegytetőn jó Detre százsz eszébe vőn. Veszi észre Uram Öcsém az affectirozott archaisálást? Vőn — mennyire sérti itt kényes fületem ez is, meg a' *melyet midőn* is! Mennyire más authorunknál ez a' latinismus, mennyire diszít a' csinosabb ízetű ujdoni (ad normam: hajdani) stílt! De félek, hogy Váczy szem elől vesztette Horác mondását: est modus in rebus, mikor pag. 21. így ír: „3000 frtot mond, a *mely összeget* a fejedelemasszony tesz le helyette.“ Nem tagadom így szebb, mint a' közönséges „s ezt az összeget etc.“, de némineműképen (rút és undorító szó, nem tud Uram Öcsém helyette rövidebbet? talán *némiképen* vagy épen *némileg*? mit szól hozzá?) a' quietantiák' stíljét hívja emlékezetbe.

De a' germanismusok! Hányszor, de hányszor sikolték fel örömben, a' mint egy-egy német rámára szabott szóllását olvastam. *Tisztán* (pag. 292.) pro *pustlán*; *szemei* (pag. 423.) pro *szeme*; úgy — *mint* (pag. 107. és 228.) pro *mind-mind*; és *pedig* (pag. 231., 286.) pro *még pedig*. 'S az isteni *eggy*, nem mint numerale cardinale, hanem mint articul'us, egészen a' németek' íze szerint: „Egy férfit, születésére nézve német, de érzelmeire tiszta magyar.“ (Pag. 97.) 'S azt gondolja édes Uram Öcsém, ezek a' legszebbek? Nem, nem, azok csak ezután jönnek. Ollyan helikoni virágok ezek, hogy megpillantásukkor könny szökött szemembe (Váczy szerint: szemeimbe), 's most is, mikor kiírom őket, a' papiros nedves lesz áradó könnyeimtől. De egyenként, szent illetődéssel olvassa őket édes Uram Öcsém, 's újra és újra; hiszem nem fog belefáradni.

¹ Ma: fogalom. A közlő.

Kiteszem parenthesisbe a' német szóllást, hogy lássa Uram Öcsém, mely praecisióval tudja magyarra átültetni a' mi Váczynek a' német originált. Pag. 423.: *szemöldöke nem közönséges benyomást tesz* (Eindruck machen); pag. 572.: *a jó embereket ismerni tanulja* (kennen lernen). Végül, de mint *Othellóban* Shakespeare mondja: last not least¹ — de esedezem Uram Öcsémnek, készüljön el valami rendkívüli (Verseghy szerint: renden kívülre), valami igazán rendkívüli: pag. 376. és 412. *szobát őrizni* (das Zimmer hüten) és pag. 571. *ágyat őrizni* (das Bett hüten). Nem akartam boldogságomban szememnek hinni, de így van. Nem tudok tovább írni, megerednek könnyeim. Ha már a' kecskeméti magyarok így írnak, akkor nem éltem hiába. Bármint rág az irigység' foga: egy epochával előbbre vagyunk.

Hiszem, Uram Öcsémnek kedves lesz az én levelem: de az Uram Öcsémé is az lesz nekem. Ajánlom magamat becses barátságában. Sophie² köszönti szíves barátsággal.

Kazinczy Ferencz.

IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.

Az alábbi szavak — az 1906—1908 évek közti tarlózás eredményei — bizonyítják irodalmi nyelvünk állandó gyarapodását. Egy-kettő kivételével mindnyáját stilisztikai érdek hozta felszínre vagy alkotta meg. Különösen a tájszók irodalmivá válása általános. Mivel nagyon alkalmasak a környezet-rajz, a festőiség s általán a realista íróművészet céljaira, az üde naivság s a vaskosabb humor kifejezésére és a magyarságukban rejlő jellemző erőnél fogva is állandó forrásai irodalmi nyelvünk gazdagításának. Csak örülhetünk rajta, hogy nyelvünk nem csiszolódott ki olyan merev, bár hatásos stilisztikai rendszerré, mint a francia nyelv, amely elzárja magától a népnyelv üdítő forrását.

El — mondta Omodé, cifrát káromkodva — de azért ne *abajgass*, feles kincset hagyott itt. (Herczeg F.: Pogányok, 219.)

Meg se állt az Uristen aranyos sátorjáig. Nem akarták az angyalkák beeresztetni, de addig *ancigvancigolt*, hogy ötet iderendelték, hogy mégis csak beeresztették. (Móra Ist.: Legenda. P. N. 906. XII. 25.)

Áldott ezerszer az *asszonyságod*. (Ady E.: Új versek, 16.)

S míg *ballagdál* nagy lelki nyugalmában, feje fölött megzendül a pacsirta. (Kelecsényi J.: Ha meghalok. B. H. 908. IV. 19.)

— Gyerünk no — mondja a *bandagazda*. (Homok: Beszélgetnek a munkások. Az U. 906. VII. 4.)

Kissé még a száját is eltátotta s *báva*, gyerekes örömmel nézett Györgyre. (Arczübesev: Szanin, ford. Szabó Endre, 79 és 80.)

Az asszonynép nagykendőbe van *bebugyolászva*. (Homok: Disznóölés. Az U. 906. XII. 25.)

A csizmadia nevetett... Vasárnap mindig *bekeffent*. (Gárdonyi G.: Az órás meg a kutyája. B. H. 908. I. 7.)

¹ Az idézet valóban Shakespearból való, de nem az *Othellóból*, hanem a *Learból*. A közlő.

² Kazinczy neje.

Sok *berbencében* kotyog papramorgó, Bortúl hasal le sok deli hordó.
(Szabó E.: Makó és Jeruzs. P. N. 906. XII. 25.)

Szakállát simítja, meg *szét-birizgálja*. (Szabó E.: P. H. 906. IX. 8.)

Melyeket a nép közötti *bócorgásomban* szedtem össze. (Homok: A Daka szomszéd meghalt. P. N. 906. VII. 1.)

A dajkaja addig *babusgatta*, amíg álomba nem sírta magát. (Herczeg: Pogányok, 135.)

Gyergyószentmiklóson Sümegi Vilmos úgy megbuktatja Mátyás királyt, hogy csak úgy *bunog*. (Az U. 909. I. 24.)

Mélyen előre hajoltan *caplatott* a nagy teher alatt a sárban. (Gárdonyi G.: Az ablak. Új Id. 908. I. 1.) Térdig *becaplatott* a vízbe. (Arczűbasev, 126.)

S azonnal *cihelőt*, majd indulót fúvat, Maga a várnagy úr mutogatja az utat. (Szabó E.: Makó és Jeruzs. P. N. 906. XII. 25.)

Ködös este, eső *cseperkél*, a világ ilyenkor szomorú. (Tömörkény Ist.: Esti órák. P. H. 908. XII. 25.)

Csellet-csallal csendesen *csevelnek*. (Szávay Gy.: Az erzsébet-téri verebek. Az U. 908. III. 8.)

A feleség előhozta a szattyán ládikát, amelyben a *csiricsárét* (vegýest) tartogatta. (Guy de Maup. Tóth B.: Az ékszerek. MKönyvt. 787:11.)

Csörögve a lámpaüveggel és *csiszikálva* a gyufával. (Arczűbasev, 249.)

Vállat vont s egy piros hátú *csizmadiabogárral* kezdett játszani. (Sebők: Fuszujka. B. H. 907. XI. 10.)

Ma már *csóbingos* az élet, tekintetes uram, mint a kutya farka a ráragadt sok gízgasztól. (Malonyay: Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

Tehát: kimentünk Jancsival, egy hatalmas, *csókabajuszú* legénnyel az országutra. (Lovik K.: A keselyű. Az U. 908. III. 19.)

Kivítem az utcára és letettem a templom mellé, ott akkor még nádas *csöpörkétó* volt. (Homok: Babona. P. N. 907. XI. 28.)

A folyó kiöntött; a rétek mind víz alatt álltak. Csak a *csupka-gerinc* volt kint belőle. (Bárony I.: Pusztai találkozás. Képes Folyóirat 20:555.)

A sátor mellett a pusztai asszony szolgálai néhány remek paripát *csutakoltak* éppen. (Herczeg: Pog. 84.)

Közeledtére megnyílt az üvegajtó s komoly arcot vágtak a lakájok, mint a számár, mikor *csutakolják*. (Balzac: Goriot apó, 55, Klasszikus Regénytár.)

Szakállas *csüdü*, nehéz csataparipákon ültek. (Herczeg: Pogányok, 203.)

Kirúgta a széket és élénk kurjongatás mellett belekezdett a *csürdön-gölbe*. (Lovik K.: A keselyű. Az U. 908. III. 19.)

Próbálja a hozzátapadó két lábat elhúzni a testétől, hát az öreg mérgesen rávagdal, *dereckeli* agyba-főbe, hogy a vére is kiesordul. (Gárdonyi G.: Az ezeréves ember. P. H. 907. VI. 8.)

De eltöltvén néhány évet Londonban és látván: hogy és mely irányban folyik a történelem a *derékföldön*... (Szabó Endre: Kossuth Lajos Londonban. B. H. 906. XII. 25.)

Sehol sincs rajtuk még annyi *dümbdomb* sem, amilyen magas a töltés. (Móricz Zs.: Hímes tojások. Az U. 908. IV. 19.)

Dorozmás a föld, mint a Balaton jege, amikor a szélhordta hó ráfagy. (Malonyay D.: Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

Csak úgy sodorta a kötél az ember tenyerit *dorozsmásra*. (Malonyay : Tanyavetés a Balatonon. B. H. 908. IX. 18.)

Csak *dödörög*, magában beszél csöndesen. (Malonyay D. : Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

Még *drámaistilásának* gondolata se juthatott eszébe közönséges embernek. (Alexander B. : Shakespeare Hamletje, 193.)

Ott egy szakadék alatt, félredőlt vén tölgy *dücskös* ágai közt keskeny, komor üreg tátongott. (Arczübasev, 58.)

De mintha Türck más magyarázó elvet is csempészett volna be a *lángész elmeképébe*. (Alexander B. : Shakespeare Hamletje, 66.)

Ha ki *elpötytyent* e' jó szót, úgy veti, mint alamizsnát a kódisnak. (Malonyay : Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

Már minek volna *elszerencsétleníteni* azt a szegény, nyomorult gyereket egy-két rücskös almaért? (Kozma A. : Három földi. Az U. 907. Naptára, 29.)

Balog is ivott egyet s kezdték a hordót kifelé *farollatni*. (P. Abrahám E. : A sógorok. Tolnai Világlap. 908. 256.)

A darab sajátos stílusát, *fényhomályát* ő említi először nyomatekkel. (Alexander B. : Shakespeare Hamletje, 97.)

Szakállát simítja, meg szét-birizgálja S hamis nevelésre *fitul* szeme, szája.) Szabó E. : A mádi zsidó. P. H. 906. IX. 8.)

Mikor Péter király elhagyta Székesfehérvárt, hogy *füvellő* táborat verjen Komárom alatt. (Herczeg : Pog., 204.)

Nagy *gabaj* van ottfenn a nagy mennyországba'. (Endrődi S. : Zsidó a mennyországba. P. H. 908. XII. 25.)

Tünődéséből élesen *geggenő* hang riaszt föl. (Bársony : Vén asszonyok nyara. B. H. 908. X. 20.)

A Szent István templom harangja panaszkodik, mintha egy özvegy-asszony jajveszékelné. A kisebbek *gingallója* pedig mintha az árvák kesergése lenne. (B. H. 1910. III. 13.)

Ennek az embernek olyan száraz és *göcsös* volt a lelke. (Herczeg : A regényes Riza. Az U. 908. X. 18.)

Künn az ember *gőthöl* a padkán. (Ady : P. N. 908. XII. 25.)

A *leggugyoribb* viskóba tértek be. (Sas E. : P. N. 906. XII. 25.)

Rekedtes, bizonytalanul *gürüzdölő* íze azonnal elárulta. (Abonyi Á. : Egy vén diák regénye. P. H. 908. II. 9.)

Ex offo *habajgós* zongoraművészek. (Quintus : Az U. 908. V. 31.)

Akit jól elföd a tűzokszem elől a — nádszálak *hajlata*. (Bársony : Vén asszonyok nyara. B. H. 908. X. 20.)

Zeng a *halihó*, sorsom útvesztőjén, torkomig verő szívvel bukdosok (Oláh G. : Oláh Gergő. A Hét. 909. I. 17. V. ö. Hali hó, hali hó, a fekete hajó. Kiss J. : Knyaz Potemkin.)

Benézünk? mi? — folytatta Rjazancev *heherészve*. (Arczübasev : 134.) Szolovejsik zavartan és félénken *heherészett*. (228.)

Miközben cigányul valamit *herregelt* a fülébe. (Sebők Zs. : Fuszujka. B. H. 907. XI. 10.)

Erőm fogyadoz, inam *horgadoz*, elalélok a terhedtől. (Gárdonyi G. : Az ezeréves ember. P. H. 907. VI. 8.)

A beszői földesasszony kicsit *hőbörtös*. (Hg. F. : Az U. 909. IV. 11.)

Egy eleganciától ragyogó és illattól párolgó *hölgyeteget* láttam. (Quintus : Az U. 908. XI. 18. A *rengeteg* nagy kalapokról szól.)

Arannyal átszőtt brokátruhájának messze nyuló *huncát* ó-spanyol divatú apródok emelték. (Porzó : A mi királynénkről. Az U. 908. XII. 27.)

Harmadéve Nádudvaron egy öt szobára szóló lakást *húztam* fedél alá. (P. Ábrahám Ernő : A sógorok. Tolnai Vlg. Lp. 908. 205.)

Lehemperedik a földre ; fogát csikorgatja ; erőlködik *innal-kinnal*, dühös ordítózással... Szabadság vagy halál! (Gárdonyi G. : Az ezeréves ember. P. H. 907. VI. 8.)

Isteneseknek Isten az őre. (Kozma A. : A m.-ok symphoniája. (Az U. 907. V. 7.) Azelőtt istenes volt (a tehén), ha négyet (liter tejet) adott. (Miksz. : Szent Péter esernyője.)

— De nem gyün, de nem gyün! — töprengett magában, — pedig már a nap *isztergyéig* haladt. (Tompá : Dráma a pusztán. P. H. 906. VII. 23.)

Lábaik érintkezésétől, amely úgy sütött, mint az *izzós vas*. (Arczübasev : Szanin, 33.)

Kacarászásuk és hangos beszédök nem illett a csendes, szomorú zenéhez. Arczübasev : Szanin, 84.)

Mit *kalamol* bele az én vagyonomba? (Tömörkény I. : Statisztika a falun. P. N. 908. XII. 25.)

És eldöcög Mádról tova, Dávid zsidó, a *kan-kofa*. (Igy hijja a nép a szatócsot, krájlert.) (Szabó E. : P. H. 906. IX. 8.) Felakasztotta magát vasárnap egy szegény zsidó *kan-kofa*. (P. H. Esti Levél. 906. XI. 11.)

Ott hullámszik a lengeteg nád, látszanak a *kanyarikos* csapások : ott kis Balaton. (Malonyay D. : Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

Most forr. De azir máris *kapatos* ital. (P. Ábrahám Ernő : A sógorok. Tolnai Vlg. Lp. 08. 255.)

Csakhogy a Miska *karakán* vitéz, nem fogja fegyver, nem ijeszti vész. (Bárd Miklós : Libás Miska. B. H. 907. I. 6.)

Mely *karakánságnak* fizetődött sokszor az ára. (M. Anekdotalinc 5 : 16.) Tyúkpaprikást *kászolított* az asszony. (Homok : P. H. 908. XII. 25.) Félóra mulva *elkászolította* részünkre a derekaljas ágyat. (Uo.)

A Balaton se úgy *kecskézik* már amiótátú a sok úr ellepte. (Malonyay : Túl a Dunán. B. H. 908. X. 25.)

Amerre a *kelempász*-madarak laknak. (Tömörkény Ist. : P. H. 908. XII. 25.)

Az öngyilkos még ott *kepickélt* a vízben. (Gárdonyi G. : Átkozott józanság. P. H. 906. (24.) IX. 8.)

Képmutogat ma nekem, meg a népnek, — Boldog is, aki beléphet. (Koboz : Kr. Az U. 906. XII. 27.)

Utánok *keszegoldalt* besurrant Szolovejszik. (Arczübasev : Szanin, 231.)

Ez csak *kibeszéd*, azért nem jössz, mert félsz. (Szemere Gy. : Daru P. B. H. 909. II. 21.)

Olykor félrelökte egy-egy taszítás vagy rúgás ; mindannyiszor még *kietlenebb* dühvel rohant vissza. (Guy de Maup. Tóth B. : MKönyvt. 287 : 21.)

Az olyan fát, melyből a pudvát kiszedték, v. amelyből a pudvát a szél, hangya, mókus, vadmacska *kifürölte*. (Eötvös K. : Taplószedő. P. H. 907. VII. 28.)

Molnár ellenben a mellékszerepéből többet tudott *kihazni*, mint Gál. (Népszava 908. IX. 17.)

S ha sarkiból *kiroppan* a föld. (Igy fordítja le Ignotus a Justum ac tenacem-et: Et si fractus illabatur orbis. MKönyvtár 531 : 86.)

Amelyet olykor svartlinak, olykor disznósajtnak, más esetben gömböcnek, legrégiesebben *kispálanyszájának* neveztek. (Tömörkény Ist.: Esti órák. P. H. 908. XII. 25.)

Dante *kojtorgó* szenvedélye. (Nyug. I. 419.)

Mink nyugodt sajnálva, nemzete pirulva. Csak a tót *konlatók* vihognak markukba. (Gárdonyi Géza: Az agg norvég. B. H. X. 27.)

Mosolya visszatükröződött az összes szolgáló némberek arcán, mint a nap fénye a pusztai *kopolyákon*. (Herczeg: Pog., 184.)

Hajh, bűnös voltam, nótáid elloptam, nőid csókoltam s *kortyongattam* borod! (Ady E.: Csók és imádság. Nyug. I. 401.)

Szépen vissza is *koszmorodott* a helyére, el is aludt mingyárt, még hortyogott is. (Móra I.: Legenda. P. N. 906. XII. 25.)

A tekintetes úr persze semmit sem von el a béréből, még egy szép *körmös* tajtékipát is vesz Pongornak. (Mariay Ö.: Pongor. Bp. 906. IX. 29.)

Dancka fölött a decemberi ködben száll egy szomorú, *krugató* darú. (Emőd Tamás: Históriais ének Bús Balint diákról. Új Idők 908. XI. 8.)

Az asszony belenezett a fiatalember szemébe s *kuncogva* mondta. (Móricz Zs.: Csipkés Komárominé. Nyug. I. 398.)

— Attul se filek én. Aziris megtróbalom. Ugyis elállok ujkor másüvé. Nem állom, hogy a tekintetes úr minditig *kunérol*. (Mariay Ö. id. h.)

Hanem, amint az asszony a kezeügyébe került, elkezdte *kunérozni*, ölelgetni. (Bárony I.: Pusztai találkozás. Képes Folyóirat. XX. 556.)

Az asztalon egy nagy tányér frissen sült *kurcínás* tojás mosolygott ránk. (Homok: A magának való ember. P. H. 908. XII. 25.)

A színek itt mindenütt halványabbak, a rajz *külsőséges*, csak egyszerű kétszer tekinthetünk a király lelkébe. (Alexander B.: Shakespeare Hamletje, 386.)

S a mamák a már kissé *lappadós* krinolinforma lilaszín szoknyában szelíden mosolyogtak. (Tömörkény Ist.: Esti órák. P. H. 908. XII. 25.)

Lassódj, Becs báty, holnapra is kell a ló. (Herczeg: Pog., 35.)

Nyers rómaiak, akik oly *leffengősen* beszélnek. (Szini: Hét. 906. VI. 3.)

Húst *lélottyban* a grófi szakács tud készíteni. (Tömörkény I.: Esti órák. P. H. 908. XII. 25.)

Altörjay Tamás, a *lezajlott* gavallér. (Kálnoki Bedő Béla: Az arany por. Az U. 908. I. 17.)

Déikeletnek, mint itt mondják, *linkós*, mocsaras, süppedékes a vidék. (Malonyay D.: Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

Akkor még nem volt a Margithíd, se Nagykörút, se villamos vasútak. Alig járt erre *lófejű* vasút is. (Eötvös K. P. H. 908. III. 20.)

Orra tompa, széles a szája, álla fiasan falánk, nagy *löttyedt*, energiátlan száj. (Az öreg Árkád. P. H. 908. VI. 9.)

Jegyesor közt vitte lassan kocogva őt két *macska-ló*. (Szabó E.: A végzett diák. Az U. 908. XII. 25.)

Lekvártól *marcos* arcával. (Arczübasev: Szanin, 177.)

Megint *megberrenlek* a kerekék és prüsszögött a jól kipihent ló. (Arczübasev: Szanin, 133.)

Azután *megbubollađ* Pestát és ittál kétakkorát, stb. (Harsányi K.: Az atyamester. Az U. 908. VII. 7.)

Almáditól Keszthelyig *megmacskáztak* minden öbölben. (Herczeg F.: Szabolcs házassága, 155.)

Egy kis béka *megnyöszördült* és rángatódzott a lába alatt. (Arczüb. 142. Tizenhárom éves, de korán *megnyulladt*. (Gárdonyi G.: Az ablak. Uj I. 908. I. 1.)

Ha pedig nincs, *mérecsgélhetitek* akár ítéletnapig. (Kálnoki I.: A szerelemmérő. Az U. 908. X. 17.)

Kopott atillájában *mórikálta* magát. (Mikszáth K. Az U. 909. IV. 11.)

Mosolyos, hideg ajkam. (Ady E.: Új versek, 40.)

Kényszerítvén magát, hogy másra gondoljon és ezzel az időt *mulassa*. (Alexander B.: Shakespeare Hamletje, 277.)

Most nem lustálkodtak szurtosan, *murcosan* a kuckóban. (Móricz Zs.: Himes tojás. Az U. 908. IV. 19.)

Nádbuga. (Bársony: Vén asszonyok nyara. B. H. 908. X. 20.)

Megesküdtek, *nászutastak*, berendezkedtek. (Bródy S.: Új erkölcsök. P. H. 906. IX. 30.)

S ismétlem, hogy eljárását meg tudom érteni, legkevésbé se *nehéz-ményezem*. (Ambrus: Uj Idők, Az U. 908. X. 25.)

Én is tehetek úgy, mint sok szegény juhászné, *nincsellén* béresné. (Móra I.: Pap J. meg Kis J.)

Szabadelvű, papi elvű, Mindegy már, ha *nyali* nyelvű. (Koboz Kr. Az U. 1908. XII. 25.)

Annyira meghatotta őt az öregecske az ő gubancos, ősz szakálkájával, *nyámmogó* szájával. (Arczübasev: Szanin, 132.)

Ezzel aztán megy is a kamrába és szí a lopótökbbe a hordóból egy *nyelet* bort. (Tömörkény: Rozált a halálbíró sarcolja. P. H. 908. V. 3.)

Nyifog az ajtó, aztán hosszan elrí. (Balla: A tolvaj. Az U. 908. XII. 25.)

A kutya a tengerbe akarta *nyuvasztani* az okatlan macskát. (Benedek: Mgy. mese és mondavilág. I. 195.)

A leányok után a molnár is *odaböcörészelt* a pázsitra. (Juho Reijonen. Bán A.: A gyilkos. Az U. 908. IX. 27.)

Ily késő este, ilyen *ormóllan* időben még hazulról eltántorog? (Tömörkény Ist.: Esti órák. P. H. 908. XII. 25.)

Az ilyen leány meg, mint ez a kis Meláni, elkél ám, ha nem is teszük az *ószlágba*. (Szöllősi Zs.: Az agglegény. B. H. 908. IV. 29.)

Veron *összekucorodva* rejtőzik az előtte ülő leánynak a háta mögé. (Gárdonyi G.: Az ablak. Uj I. 908. I. 1.)

Rjazancev hirtelen *összekushadt* és mintha kisebb lett volna. (Arczübasev: Szanin, 134.)

Mialatt a kulturplundrát próbálgattuk magunkra s a művelt nyugati *parazol* alatt feszengtünk. (Malonyay: M. pásztorok. B. H. 908. XI. 17.)

Addig redvesedik, addig, eccé' beszakad, mint a páhoki *pereszteges* kű. (Malonyay: Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

És együvé verődtek valamely *pinceszernél*. (Endrődi S. B. H. 908. X. 1.)

Pocsogva a pocsolyákban, belegázolva a bozótba. (Arczüb. 128.)

Miféle szenvedély szenesíthette meg így *pöfeteges* arcát. (Balzac: Goriot apó, 11.)

Egyik tömte a dobot, a másik a kazán mellett *pösszöngetett*. (Malonyay D.: Túl a Dunán. B. H. 908. X. 23.)

A *rédelyes* tornác gerendáján cserepes virágok... (Móricz Zs.: Sustorgós, ropogós tafotába. Az U. 909. IV. 11.)

Tehát meglehet, hogy Shakespeare szándékosan *régiesítette* itt hangját. (Alexander B.: Shakespeare Hamletje, 196.)

S a nagy, *riadalmas*, dús ócéánnal. (Fröhlichné Kafka M. Nyug. I. 417.)

Mire az első *róla* fiú beért. (Móricz Zs.: Himes tojás. Az U. 908. IV. 19.)

A sok üléstől *rozzan* a kedve, Beh jól esnék, ha a hadba mehetne! (Szabó E.: Makó és Jeruzsálem. P. N. 906. XII. 25.)

De az olyan emberek, akik egyre *rücskölnek*: gyávák. (Arczübasev: Szanin, 356.)

Néhány öregasszony *seppgett* mellettem a padokban. (Gárdonyi G.: Átkozott józanság. P. H. 906.)

Csak ide tudnék rögtönözni az egri vásárról egy *sergőt* (ezt a jó magyar elnevezést adták Egerben — bizonyosan a sürgő-forgó nyomán — a ringlispilnek). (Berczik A.: A nép között. B. H. 906. VII. 17. Vö. MTsz.)

Egy szárnyas egér... néhányszor odacsapódott *slappogó* szárnyával a falhoz. (Arczübasev: Szanin, 139.)

Egy öreg, ősz paraszt, olyan hosszú, fehér szakállal, mintha asztalkendő lett volna..., hosszú, fehér surccal eléjük jött a folyosón és a nagy csizmaival *slappogva*, azt kérdezte. (Arczübasev: Szanin, 99.)

Hust eszik ott, kérem, nem levest, csikot meg *sujkát*. (Csik a metélt, sujka meg a krumpli-nudli.) (Berczik Á.: A nép között. B. H. 1906. VII. 17.)

S *szaporáz* munkát dalolva hozzá. (Kozma A.: A magyarok symphoniája. (Az U. 907. V. 7.)

Mintha csak afféle *szélinép*, olyan szedett-vedett lakná ma már Girciát. (Malonyay M.: Pásztorok. B. H. 908. XII. 2.)

De ez csak afféle belletrisztikus *szesszenet*. (Mikszáth: Az U. 908. II. 16.)

Mi a szép, mi a szín, vonal és levegőbeli szépség ezeken a *szikkatag* képeken? (Ignotus: Olvasás közben. Műkönyvt. 531:78.)

Gyorsvonaton, azaz még annál is különbön: a Keleti izén, *szilajvonaton*. (Gárdonyi Géza: A papa nem örül. B. H. 908. XII. 25.)

Akárcsak valami barát, akit a zárda főnöke *szultyongat*. (Balzac: Goriot apó, 21.)

Minthogy itt járt útról szó sincsen, az utasok térkép és *tájéoló* segítségével igazodtak el valahogy. (P. H. 907. VI. 29.)

A fehér homok tetején gyökeret ver a *tarack*. (Homok: Az U. 908. X. 6.)

A *teremburáját* a világnak. (Tömörkény Ist.: Esti órák. P. H. 908. XII. 25.)

Lola eltátotta a száját és ijedt *tétovával* meredt a falra. (Arczüb. 149.)

Itthon mi mégis nemsokára sáron S pocsolya-mocsakon *tib-lábolhatunk*. (Koboz: Kr. Az U. 907. II. 24.)

A fejének nincsen formája a ráragadt *tóctól*. A tócs a malompor. (Tóth Béla: Karácsony. P. H. 906. XII. 25.)

Csak messziről és tompán hallatszott az éjjeli *őrlókázása*. (Arczüb. 203.)

Az idényhez képest: ütődött almák, *totya* körték, cseresznye. (Kozma A.: Három földi. Az U. Naptára 1907. 27.)

A gyepen fiatalember ült egy *töppött* öreg asszony mellett. (Homok: A tanyai püsp. Az U. 908. X. 6.)

Hideg őszi éjben, *tutul* a polyák szél, Fehérfa kis ház szélén a *kovártély*. (Bárd M.: Cigányszerelem. B. H. 906. XII. 25.) Mikor a gazdája fölment a gyakorló létrán, nyugtalanul nézte és keservesen *tutult*. (Gárdonyi G.: Az órás meg a kutyája. B. H. 908. I. 7.)

Olyan volt, mintha *tündelevény* jelent volna meg. (Móricz Zs.: Csipkés Komárominé. Nyug. I: 397.)

Kosok szarván *túttűttek* s rézsípját fűtta sok. (Szávay: Dávid és Mikáela. Az U. 908. XII. 25.)

A két kém (a leány és a hallgatódzó *udvarfi*) semmiféle mélyebb kapcsolatban nincs a darabbal. (Alexander B.: Shakespeare Hamletje, 189.)

Magam szereztem *ujhódt* nagyhatalmam. (Kob.: Kr. Az U. 908. X. 11.)

Az eresz tényleg nem jó karban volt, ennek okáért nem vártuk a további *uralást*, behúzódtunk a széles, enyhetadó ámbitusra. (Homok: A magának való ember. P. H. 906. XII. 25.)

Bizony *vékonylom* a lányaidat. (Herczeg: Pog., 188.)

Ott pörölgjön, ott *vitályoskodjon* aztán valakivel. (Móra István.)

A *vissza-utat* jéghegyek ülik. (Pap M.: Az apaság. Az U. 906. X. 27.)

Ott sereglik a *zsezzse*, a társaságkedvelő. (Bársony: Vén asszonyok nyara. B. H. 908. X. 20.)

Minek születtem: valakinek, prófétának vagy *zsigorásnak*. (Ady E.: Lenni, lenni, lenni. Az U. 908. X. 25.)

Hallgatva a folyó mentén a libák *zsuzsogását*. (Arczübasev: Szanin, 345.)

GESZTESI GYULA.

II.

Az Athenaeum Olvasótárából.

Egész nap kezükben szorongatják az írást, *babusgatnak* benne. (Benedek E.: Nagyapóéknál.)

Késő este volt az idő, mikor az öreg haza *barkácsolt*, fia neheztelő arccal fogadta a kapuban. (Tolnai L.: A paraszt nótáros.)

A varázsló... távozását a *csomborfü* illatával, mely a szemet kápráztatja, titokba burkolja. (Abonyi L.: A fekete kutya. 66.)

Az idén nagyon beleütött a búzába a *csurmoló*. (Thury Z.: Márton.)

Ha bedong ide hozzám, hát akkor *elkárosítom*. (Abonyi Á.: A mese-mondó.) Az úr meg ne lábatlankodjék az útamban, mert *elkárosodik*. (Uo.)

A szekérszín alól kihúzzák a könnyű *félvágás* szekeret. (Benedek E.: Öreg galambok.)

A barát gyalogszerrel ment át; a szép Katica *fullajtáros* batáron. (Petelei: A tarvásári búcsú.)

Egy kopott *garabolyban* kis gyermek feküdt. (Sebők Zs.: A kapásgyerek.) A *garabójában* galandot leitek. (Ágai: A Viola Vera.)

Nagyot loccsanva tűnnek el a *gyopáros* vizében. (Justh Zs.: Delelő.)

A *hamvassal* testéhez kötött gyermek sírni kezdett. (Ágai: A Viola Vera.)

Be Jézus *kabalája* egygőnk közül a másik! (Abonyi Á.: Pitelka Tóni.)

Az aratók *kalákáján* ott állok én is szegény. (Petelei: Esős alkony.)

Egyben is eljáróm néked a *kalodaláncot*. (Abonyi Á.: A mesemondó.)

Sötét, finom *kártolyruha* fedte testét. (Justh Zs.: A falu ajándoka.)

A petrencések sűrögtek-forogtak sebesen és 10—20 perc múlva a *kazlas*, Czafrang szomszéd, egy kis kazalkán állott. (Abonyi L.: A fekete kutya. 88.)

Templomépítésre *koledállak*. (Sebők Zs.: Pali.)

A Gyuri lenézett a *kolesz* magas bakjáról a... cigányleányra. (Ágai: Éva.)

Az asszony öltögette hallgatagon a rózsákat, a tulipánokat a *közso-kokra*. (Petelei: Ö. T. O.)

A rátarti úri leány ott a piacon megölelte a *lustos* barátot. (Petelei A tarvásári búcsú.)

Vállán megsárgult másik, *necoll* keztyükbe takart kezében *parazol*. (Petelei: A tarvásári búcsú.)

Ott van az osztroki völgyiség rétekkal, kukorica- és krumpliföldekkel, helyenkint egy-egy keskeny *pászma* búzával is. (Abonyi Á.: Az osztroki pap.) A haldokló tél még őrizett egy-egy *pászma* havat. (Abonyi Á.: Bosnyák asszonyokról.) Kicsi sarlót csináltatott nekünk s kijelölt mindkettőnknek egy-egy keskeny búza-*pázmát*. (Benedek E.: Huszár Anna.)

A *petrencések* sűrögtek-forogtak sebesen. (Abonyi L.: A fekete kutya. 88.)

Rákönyökölt a *pitvarfára*. (Abonyi Árpád: A mesemondó.)

A nagyságos ura *is pityus* fejfel tántorog be hozzá. (Abonyi Á.: Az ütő-óra.)

Derültebben ült az asztalhoz, szabadon *pocskolhatta* azt az akasztani való Gergucát. (Tolnai L.: A parasztnótáros.)

Szívetem nem cserélhetik ki, még akkor se, ha a Dárius aranyos köntösebe is *potyikálnak*. (Justh Zs.: Delelő.)

Odaadná ő azt az istenverte jószágot, csak vennék — ugyanúgy *pusmogott* Jezerniczkiné is. (Abonyi Á.: Az osztroki pap.) Csak *pusmogva* járta a gyanu. (Abonyi Á.: Bosnyák asszonyokról.)

Ő istenem, mit ki nem találtnak — *renyekedik* az öreg asszony. (Benedek E.: Az öregek.)

Sárvással és vályogvetéssel keresi kenyerét. (Justh Zs.: Delelő.)

Siványos homoktengeren a délibáb kapta fel vizére. (Sebők Zs.: A kapásgyerek.)

Elkezdett sebesen *szabilálni* gatyáknak, ingeknek, abroszoknak, asztalkendőknek, lepedőknek valót. (Tolnai L.: A paraszt nótáros.)

Még egyszer szólt hozzám, az apám udvarán, a kis tanítói porta *szakállszáritóján*. (Petelei: Esős alkony.)

Mindig olyan *szilimán* leány volt Pepi, hogy a szél elfújhatta volna. (Petelei: Az édesanya.)

Ha megindul *szutykos* pofájával, hát akkor tisztára olyan, mint a kegyelmes pasa szemétdombja. (Abonyi Á.: A hadnagy leánya.)

A kéményseprő mindig *szuvasnak* találta a mi kéményünket. (Sebők Zs.: Az öreg Kató.)

Nagy *lasla* gombáros kalap volt a fején. (Abonyi L.: A fekete kutya. 18, 67.)

A malacot... azon-öletlen lökte bele a nagy kenyér-sütő szájába s elejébe akasztotta a *tévőt*. (Ágai: Bodri.)

S a nyomorult szörnnyű nagy indulattal letépte piros kendőjét a fejről

s utána vágta a *tutyit* is, hogy hajadon fővel álljon az öreg előtt. (Abonyi L. : A fekete kutya. 12.)

Már miért ölték volna el, mikor nem is harapós, nem bánt senkit, csak ugat, azt is legjobban csak féltében *uzoválja*. (Abonyi L. : A fekete kutya. 53.)

Már hajnalban a ládája körül *vatatott*. (Tolnai L. A parasztnótáros.)

Százfelől *zargatnak* az adóssággal. (Sebők Zs. : Utolsó szikrák.)

KÉKI LAJOS.

III.

A testgyakorlat és az *alakosság* (ez a *jongleur*-mesterség elfeledt magyar neve) évszázadok óta nem haladt. (B. H. 1891. júl. 11. 1.)

Őn sokkal *bánhallanabb* ellenfél, mint atyja volt. (B. H. 1891. márc. 31. 1.)

Vörös nadrág *barkó* zsinórral. (Magy. Hírl. 1891. júl. 2. 1.)

A mi köveink szegényes, értéktelen kavicsok, csillogásnak is legfőllebb a *békasó* kovartörése. (Magy. Nemzet. 1900. ápr. 15. 18.)

A képe meg kísértetiesen fehérre van *bélszlezve*. (B. H. 1891. júl. 11. 2.)

Berekomendálm az úrhoz. (B. H. 1890. XI. 16. 2.)

Egy ódalsó gyalogúton *vádolt be* a városba. (Magy. 1901. nov. 24. 3.)

Amit sohase szokott, most a fizikát *bolházta*. (Népt. Lapja. 35 : 53. 12.)

Nem esett meg a környéken olyan *csempelkedés*, amiről ne tudott volna. (B. H. 1889. IX. 26. Tárca.)

Miként *derogálna* hát nékem egy verébfészek? (B. H. 1890. XI. 16. 1.)

Nem *egyen* írták. (B. H. 1890. XI. 16. 2.)

Egyik az irodalom *eliparszerűsödése*. (Magy. Nemzet, 1900. ápr. 15. 17.)

Amint ott *firtat-kajtat* (olv. *kajtat*) a cseh direktor a Kócz Gazsi háza tájékán. (Magy. Hírl. 1891. jun. 30. 2.)

A Nyugatról a Keletre utazó angol *földgömbtípró*... vidámabban lélekkizik föl. (Magy. Nemzet. 1900. ápr. 15. 19.)

Míg föl nem támad, hogy a pajtását orvul *fölképelje*. (B. H. 1891. júl. 11. 1.)

Nem formált-e az utca porából madarakat, melyek aztán egy *hössenlésre* felrepültek? (B. H. 1890. nov. 16. 1.)

Azt mondtam ne'ki, hogy egy *írló* pimasz vagyok. (B. H. 1908. IX. 20. 4.)

Ó, én is magasan jártam! *Isten néki*, Fényes álmaimnak szappanbuboréki Hadd semmisüljenek! (B. H. 1890. XI. 16. 2.)

Semmi közünk sincs az Európászerte észlelt *lefajzáshoz*. (Magy. Nemzet. 1900. ápr. 15. 17.)

Levonják a logikus konzekvenciákat a magyarság hirtelen *lehanyallására*. (Magyar Nemzet. 1900. ápr. 15. 17.)

Főlkapta a puskáját és *loholt* az erdőbe. (M. Hírl. 1891. jun. 30. 2.)

A *lovaglókör* széttíprott homokját ki kell egyengetni. (B. H. 1891. júl. 11. 2.) Néhány óra múlva jámborul ügetett a *lovaskörben*. (Uo. 1. 1.)

Féjén a sisakja *menyét-asszony* bőre. (B. H. 1899. dec. 31. 5.)

A vert föld a maga *napmegszílla* szárazságában nem állja ki a veresnyt. (Magy. Nemzet. 1900. ápr. 15. 19.)

Néma villám villogását ki magyarázza meg? (Egyetértés. 1899. dec. 5. 1.)

Egyenes rónán, *palacsinta-ország*on vagy zord, hegyes... vidéken egyformán hajtja két... paripáját. (Magyar Hírl. 1891. júl. 8. 2.)

Igyekezzen jól lenni a *plébóval*. (Néptanítók Lapja. 35 : 53. 11.)

- A *pozsoga* lelkek ráfelelték. (Magyarország. 1901. nov. 24. 4.)
- A naprendszerek *sulyakozása* az örök központ körül. (B. H. 1891. III. 31. 1.)
- A szilfa nem kel magrul, csak *sumárrul*... Azt némelyiket ötven eszten-deje kaszálhatják, mégis *sumár*... (Magyarország. 1901. nov. 24. 2.)
- Pátosának *süvítő* repülését... utól nem érték. (B. H. 1900. nov. 26. 4.)
- Lehetetlen, hogy... az igazi magyar élet... *szívzsongító* melege... a legvadonabb... idegent... (Magy. Nemz. 1900. ápr. 15. 19.)
- Igen jól lehet *szundítani* félreszegett nyakkal. (B. H. 1890. XI. 16. 1.)
- Attul tartok mégis, a *szuj* essen bele, hogy ellopják. (Magyarország. 1901. nov. 24. 2.)
- Mintha egy kicsit olcsón *taksálódnék* az élet. (M. Hirlap. 1891. jul. 8. 3.)
- Tasla* kalapja alul olyan szemeket vetett a tömegre. (B. H. 1889. IX. 26.)
- Jól kinyújtóznak, úgy *toszulnak* följebb, messzebb. (M. H. 1891. jun. 9. 2.)
- De *tőgyel* a vén Mecsek, ami esőt jelent. (Magy. Hirl. 1891. jun. 28. 9.)
- Olyan *seszinű* ember. *Tusabajuszu*, de suta. (Magy. 1901. nov. 24. 4.)
- Rátermettebb lett tőle arra a munkára, amelyet vállalt ama kor *nemzet-ujhasztó* tusaiban. (B. H. 1900. nov. 26. 4.)
- Ezen volt a lopós juhászok *vermése* az osztály előtt. (Magyarország. 1901. nov. 24. 2.)
- Meghuzta magát... egy *gubigödörben*. (Magyarország. 1901. nov. 24. 3.)
- Egyik *veszekedett* bélyeggyűjtő, a másik... (B. H. 1891. jul. 11. 2.)

ÖREG TANÍTÓ.

ISMERTETÉSEK.

A nyelvjárás értékesítése.

Dr. Karl Franke: Reinheit und Reichtum der deutschen Schriftsprache gefördert durch die Mundarten. Leipzig, Teubner, 1890.

Dr. Paul Levy: Die Verwertung der Mundarten im Deutschunterrichte höherer Lehranstalten unter besonderer Berücksichtigung der Elsässischen Zeitschrift f. d. deutschen Unterricht. 8. Ergänzungsheft. Teubner, Leipzig u. Berlin. 1913.

A nyelvjárásoknak az irodalmi nyelv céljára való értékesítésével foglalkozik az első mű, a második meg a nyelvtanításban való megbeesülhetetlen fölhasználással.

Amaz korábbi kelt, még a 80-as években, úgy látszik a német Nyelv-egyesület egyik pályakérdésének és elismerésének folyományaként — s ma sem időszerűtlen. A szerző mesterének, Hermann Paulnak ajánlta művét, melyben a német irodalmi nyelv idegen elemeinek kiküszöbölésére, purizmusra törekszik és ezt a nyelvjárások segítségével kívánja elérni. Az idegen elemek ellen küzd, de — igen helyesen — óvatos. (... „Wie fest ich überzeugt bin, dass manches Fremdwort, welches jetzt als unentbehrlich gilt, in späterer Zeit entbehrlich werden wird, so halte ich doch im Kampfe ... die grösste Vorsicht geboten.“ Előszó.) Ezért nagy vigyázattal jár el a tájszavak ilyen alkalmazásában. Az idegen szavak — mint ismeretes — a németben ujabban az újságok következtében épen nagyszámúak. Kiküszöbölésükre a helyes és könnyen alkalmazható összetett német szókon, körülírásokon és az elavult szók föl-élesztésén kívül a nyelvjárások szavaira és mondatszerkezeteire utal. Ezek élők

és életrevalók s a német nyelv szellemének sokban megelőbbek, mint az irodalmi nyelv szavai, illetőleg szerkezetei; tehát az irodalmi nyelv tisztítása és gazdagítása szempontjából tekintetbe vehetők. Már Luther számos tájszót alkalmazott a német irodalmi nyelvben. Helyesen keresi a szerző, hogy mi módon lehet a nyelvjárások nyelvkincsét bevenni az írói nyelvbe, hogyan lehet ezt a nyelvjárások tudományos kutatásával tisztítani és gazdagítani; hogyan lehet még a nyelvjárásoknak hangjaival is hangzatosabbá tenni. Fölsorolja azokat a német tájszavakat, amelyek idegen szavak kiszorítására alkalmasak az állami élet, kormányzás, törvénykezés, hadtudomány, egyház, tudomány, irodalom, művészet stb. nyelvében; viszont tárgyalja azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyek az irodalmi nyelvet gazdagítják is a jog, hadtudomány, orvostudomány, kereskedelem, ipar, halászat, gazdaság stb. körében. Szól azután egyes nyelvjárások szóképzésének és ragozásának, mondat szerkesztésének és stilisztikai képeinek, kifejezéseinek alkalmazásáról az irod. nyelv tisztítása és gazdagítása szempontjából. Ez utóbbi tekintetben összevethetni vele nálunk Arany János találó megjegyzéseit a „tájszólásokra“, egyes vidékek nyelve mondattani használatára: „bizony háládatosabb munka lenne kiaknázni az ép élő nyelv szólásbeli kincsét...“ stb. Visszatekintés c. cikksorozatában, Prózai dolgozatai 2. kiad. 393. l. — és ez ismertetés írójának Nyelvjárásaink tanulmányozásához c. cikkét NyFüz. 13:14.

Levy értekezése a német nyelvjárásoknak s különösen az elzászi nyelvjárásnak a felsőbb osztályok német nyelvtanításában való értékesítésével foglalkozik megszívlelendő módon. Abból indul ki, hogy a nyelvjárásoknak ilyen irányú értékesítésével még nem foglalkoztak kellőleg. A didaktikai elv, amelyet itt is érvényesíteni kell, az, hogy az oktatás a tanuló eszmeköréhez kapcsolódjék s így ahhoz, amit a szülői házból hoz magával. A nyelvjárás a nyelvtanításban az érdeklődés fölkeltésére olyan eszköz, melyet nem egykönnyen lehet nélkülözni. Mindennemű közvetlen tanításnál föl lehet használni, „szemléltető és hasonlító eszköz“. Az elzászi nyelvjárásról szólva ezen az általános pedagógiai hasznon kívül még sok más okból kíváncsok a nyelvjárás iskolai értékesítése. A hazai nyelv szeretetének ébrentartása, a politikai helyzet, a nyelvjárások megbecsülése, a hazai nyelv és szokás iránt való figyelemkeltés stb., erkölcsi, társadalmi, nemzeti és nyelvi okok teszik mindezt kívánatossá. A nyelvjárások ismerete mintegy bevezető az irodalomtörténetbe és nyelvtörténetbe, fogalmat ad a nyelv fejlődéséről, alapja lehet a nyelvtani oktatásnak, és az élő népnyelv termékenyítő hatással lehet a tanulókra; sőt pl. a reáliskolában, hol a latin és görög hiányzik (de másutt is!) alkalmat ad a nyelvhasználatra és a nyelvérzék fejlesztésére. Természetesen a nyelvjárás általában csak akkor alkalmazzuk a tanításban, ha az irodalmi nyelvtől feltűnő eltérései vagy vele feltűnő egyezései vannak. Ez legtöbbször nyelvtani jelenségeknél fordul elő. Így alkalmazza a szerző az elzászi nyelvjárást, mely elszigeteltségében sok régiséget őrzött meg, a hangtanban az ófelnémet nyelv jellemzésére, e nyelv hangzórendszere gazdagságának föltüntetésére, az összevonás, rövidülés, hosszúság, kettős hangzók, hangsúly stb. magyarázására. Majd a név- és igeragozás alakjainál s a stilisztikában a szók jelentésének változásánál stb. Éppen így alkalmazható a vallástanításban, történelem, földrajz, természetrajz és számtan tanításában is. Természetesen a nyelv tanításában a tanártól ez azt is megkívánja, hogy a történeti nyelvtanban és az illető

nyelvjárás ismeretében otthonos legyen. Ez időrabló és tanulmányozás kell hozzá, de az eredmény megjutalmazza a fáradságot! Hasonlóan jártam és járok el én is a magyar nyelvtanítás minden fokán s bátran ajánlhatom Levy munkáját követésre minden hozzáférőnek — a magyar és idegen nyelvek szempontjából is.

ERDÉLYI LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Német nyelvhibák a magyarban. Ilyen cím alatt érdekes és tanulságos fejtegetést közölt Riedl Frigyes a Nyr.-ben (26:97.). Hadd járuljak hozzá pótlásul a következő megjegyzések: A Zeitschrift für den deutschen Unterricht 1907-i évfolyamában (126) olvassuk: „Verkehrte Anwendung von *um zu* mit dem Infinitiv. Zunehmender Denkfaulheit und zumeist wohl auch dem verderblichen Einflusse der Presse dürfte es zuzuschreiben sein, dass die Konstruktion mit *um zu* und dem Infinitiv, die doch nur für Finalsätze zulässig sein sollte, auch in anderen Fällen fast Bürgerrecht erlangt hat. In jeder Zeitung sind Wendungen zu lesen wie: ... Die Oder wendet sich nun nach Nordost, *um sich bald in die Ostsee zu ergiessen*.“ És ime, a magyar írók utánozzák a németeket, akik utánozzák a franciákat.¹ Nem ritkaság mostanában az ilyen mondszerkesztés: Az ifju hős hadba szállt, *hogy soha többé vissza ne térjen* = Der junge Held zog ins Feld, *um nimmer wiederzukehren*. Tehát célhatározó mondat, mintha a hősnek az volna az egyetlen lehetséges célja, hogy oda vesszen! Holott magyarosan csakis így helyes: Az ifju hős hadba szállt *s onnan soha többé nem tért vissza*.

Ámde a mi újságíróink éppen csak így nem írják, hanem ha már abba a logikátlanságba nem esnek, hogy célnak tüntessék föl a halált, akkor is legalább minden áron németes-franciásan fejezik ki: Az ifju hős hadba szállt, *amelyből* soha többé nem tért vissza. Mintha az volna a kérdés, hogy milyen hadba vagy melyik hadba szállt! Tehát „abba a hadba, amelyből soha nem tért vissza“. Ez a mellékmondat csak nem lehet annak a hadnak jelzője, jellemzője. Hiszen itt a második mondatnál csak azt kell kifejezni, hogy mi történt azután, miután az ifju a hadba indult, s az ilyen rákövetkezést mink egyszerűen az *és* kötőszóval fejezzük ki. Ahol azonban ilyen kapcsolatot mutató névmással (*az, ez, ahhoz, attól, ott, oda*, vagy mint itt: *onnan*) szerkesztünk, ott a német író, mint a francia s a latin, a kapcsolatot és a rámutatást együtt a megfelelő vonatkozó névmással fejezi ki (*aki, amely, amelyhez, akitől, ahol, ahová, ahonnan* stb.), tehát pl. az adott esetben: *von wo* er nie wiederkehren sollte, *d'où* il ne devait jamais revenir stb. A legérdekesebb a dologban az, hogy a német, melyet mi utánzunk, ebben az esetben is a franciát utánozza; a tősgyökeres német népnyelv nem hiszem hogy annyira menne a vonatkozó mondat használatában. — A vonatkozó névmásnak ezt és egyéb idegenszerű használatát tüzetesen és talpraesetten tárgyalta nemrég Sajó Sándor a Tanáregyesület Közlönyében. (Ezt a hibát különben eddig is sokszor emle-

¹ A francia irodalmi nyelvben közönséges ez a különös szerkezet, pl. Une mouche éphémère naît à neuf heures du matin... pour mourir à cinq heures du soir (Stendhal). L. Lerch, Germ.-rom. Monatschrift 5:364.

gették nyelvészeink, 1. pl. Nyr. 1 : 285, 2 : 80, 32 : 307, Helyes Magyarország ⁸⁵⁵, Galambos D. Tanulmányok a m. rel. mondattanáról, NyF. 43 : 23 stb.)

Gyakori idegenszerűség az igéknek főnévvel való föloldása. Ahelyett hogy *teljesedik* azt írják: *teljesedésbe megy (in Erfüllung gehen)*; ah. hogy *fölluik*: *fölluést kelt (Aufsehen erregen)*; eh. *növekszik* v. *fokozódik*: *nagyobb mérvet ölt*; eh. *fölbáborodik, nekibáborodik*: *bátorságot vesz (Mut fassen, sich die Freiheit nehmen)*, stb. stb. „A kettős füzettel *befejezést nyert* néhai Szinnyi József monumentális [hatalmas] műve“ eh. *befejeződött* (Irodalomtört. 3 : 499). S annyira elterjedt ez a szokás, hogy még azoknak a stílusára is hat, akik elméletben küzdenek ellene: így pl. magába a Nyr-be is belesúszott egy helyt (35 : 8, jegyzet): *sajnálatomnak adok kifejezést* eh. *sajnálatomat fejezem ki*. Kétségtelen, hogy a legtöbb ilyen körülírás a megfelelő német kifejezés utánzása. Megjegyzem azonban, hogy az újabb német prózában ez a mindinkább elhatalmasodó szokása tulajdonképp szintén a franciának utánzása. Paul Stapfer könyvében (*Récréations grammaticales et littéraires*, Paris 1909) olvassuk: „A 18. század óta észleljük a stílusnak azt az irányzatát, hogy az igéket főnevekkel helyettesíti; azt hiszik, hogy ezáltal szabatosabbá válik a kifejezés. Meglehet; de annyi bizonyos, hogy semmi sem teszi nehezkesebbé azt a friss, eleven francia nyelvet, amelyet Voltairétől örököltünk.“ — Tüzetesen tárgyalja ezt a francia nyelvjelenséget Hachtmann: Die Vorherrschaft substantivischer Konstruktionen im modernen französischen Prosastil. Eine stilistische Studie (Romanische Studien XII. 1912).

A közel multban nagyon elterjedt németesség volt a mutató *az* névmás használata a személynévmás helyett. Már Brassai megróttá az ilyen mondatokat (Nyr. 1 : 115): „A lovag szótalanul csókolta meg a halott ajkait, még érezte *azok* melegségét.“ Még Eötvös Károlyra is ráragadt ez; a Balatoni Utazásban egy szakasz címében azt írta: A csárda és *annak* lakói. Az előbbi mondatot Brassai erre javította: még érezte *melegségüket*; az utóbbi egyszerűen így van jól: a csárda és lakói. Persze németül gyakran, különösen hivatalos stílusban, így szerkesztik: die Csárda und die Bewohner *desselben*. A német nyelvészek rég megállapították, hogy ez ott is hiba, mert a természetes kifejezés mód ez: die Cs. und *ihre* Bewohner.

Még a *szemben* névutót emlitem. Ennek az átvitt használatát az utóbbi években annyira túlozzák, hogy a legkülönbébb határozók helyett is alkalmazták: *Vele szemben* nem lesz olyan könnyű dolgom (eh. vele nem lesz..). Légy őszinte *velem szemben* (eh. hozzám). Sőt: Mennyire elmaradtunk a művelt Nyugattal *szemben* (eh. a Nyugat *mögött*; 1. ezekről Trencsény K. MNy. 8 : 135). És miért áradt el ennyire ez a sok *szemben*? Azért, mert újabb időben a német prózában is derűre-borura használják a *gegenüber*-t. És ime, a németben is hiba ez; a német nyelv művelő társaság folyóirata külön cikkben ostromozta ezt a visszaélést.

Ne a hibáikban utánozzuk a németeket, hanem az erőnyeikben!

SIMONYI ZSIGMOND.

Rovás. *Átvesz.* Rubinyi Mózes, Kis-Erős Ferenc nyelvészeti kézikönyvének ismertetésében, Nyr. 44 : 365, egyebek közt ezt mondja: „jó-e, helyes-e, tanárjelöltjeinknek, szaktárgyuk egész anyagát így egy garmadába hordva szinte tálcán elibük nyújtani, hogy még — hat könyvet se legyenek kénytelenek *átvenni*, hanem mindent együtt . . . szájukba rágva, fáradság nélkül megkapja-

nak"; majd kissé továbbad: „a mi szakmánkban nem volna-e jobb először a kezdőket egyáltalán, vagy népszerűsítő bevezetőre utalni, s aztán ha nyelvjárástan kell, hát *vegyék* ők maguk *át* Balassa és Erdélyi összefoglalásait, ha nyelvhasználat kell, tanulják meg megérteni Szinnyi nyelvhasználatának rövidítéseit stb.“ -- Hát, nem szólva arról, hogy az utóbbi gondolatban a második *vagy*-ot hiába várja az olvasó, ezek az észrevételek magyarul, magyar szavakkal vannak ugyan mondva, de nincsenek magyarán, a magyar szavaknak tősgyökeres használatmódja szerint kifejezve. Igaz magyar észjárás szerint valaminek az *átvétele* nem jelentheti annak a valaminek, könyvnek, tudásanyagának áttanulását. Ez a kifejezésmód a budapesti romlott nyelvérzékű diákságnak és — amint a példa sajnos mutatja — a nem éppen romlatlan nyelvérzékű tanárságnak a nyelvében is elég sűrűn hallható ugyan, de Rubinyinak alig kell mondanom, hogy sült németesség, a *durchnehmen* ige másodlagos jelentésének becsempészése nyelvünkbe. A magyar nyelvérzékét bántja; még jobban bántja az én nyelv- és stílusérzékemet, hogy nyomtatva először éppen a Magyar Nyelvőrben s éppen abban a füzetben olvasom, amely a legnagyobb magyar nyelvűvelő tudós, Szarvas Gábornak halála évfordulóján éppen az ő nyelvhelyességi elveit szedi szépen csokorba. Kelemen Bélának eddigelé legteljesebb magyar-német szótára, a Nagy Kézi Szótár (2. kiad. 1912.) nem fogadja be az irodalmi szókincsbe az *átvesz*-nek ezt a korcs jelentését, amint hogy gondos nyelvűművész aligha is venné tollára; a Nyelvőr szerkesztőjének *Helyes magyarság* című derék nyelvtisztító kézikönyve pedig mind a három kiadásban egyenesen rovásra teszi ígéneknek ezt a németes használatát s meg is mondja magyaros kifejezése módjait: *elvégi* pl. a nyelvtant, *végigmegy* az anyagon, *áttanulja* pl. azt a bizonyos, Rubinyi említette hat könyvet, *áttanulmányozza*, *átolvassa* őket. Mennyi magyaros változat! Miért szoríthatnók ki mindezeket egy olyan németes és amellet egészen szintelen kifejezéssel, amelyet németül nem tudó magyar ember első hallásra meg sem ért? S aztán mit várunk tanítványainktól s a Nyelvőr olvasóitól, ha magunk, nyelvészek nem járunk elől jó példával a tiszta magyarságban!

ZOLNAI GYULA.

Rovás II. Irodalomtörténet c. jeles folyóiratunk idei 1. 2. füzetét olvasgatva, megütközéssel vettem észre a következő nyelvi gyarlóságokat: „De itt vannak az öreg modernek, valamennyien egyek abban, hogy nem akarják *lekésni a csatlakozást* a háborús korszak irodalmához.“ 37. l. (Bizonyára a már több ízben megrótt németesség mintájára készült: „*Lékés a vonatol.*“ Helyesen: Lékés a vonatról. Tehát így volna jó: „Nem akarnak lekésni a háborús korszak irodalmához való csatlakozásról.“ Vagy másképpen is lehetett volna szerkeszteni a mondatot, csak úgy nem, amint kifejezte a gondolatot.) — „Sz. nem *osztja* Herczegnek azt a *nézetét*, hogy...“ 39. l. Helyesen: Sz. nem osztozik H.-nek ama nézetében, hogy...“ Ezt is beh sokszor kárhóztatták már! — Ez meg igazán furcsa: „*Házasodni* nem akaró leány.“ (44. l.) A magyarban a leány nem *házasodik*, hanem férjhez megy. „De költőnk *erre* nem *képes*.“ 46. l. „*Erre* pedig csak akkor *képes*.“ 48. l. Jobban: De költőnknek erre nincs tehetsége. De költőnknek erre hiányzik a tehetsége. Ezt pedig csak akkor teheti. — „*Tévesnek minősíti* Gulyás tételét az Ember tragédiájáról.“ 53. l. Mennyivel egyszerűbb lett volna így: *hibázlatja Gulyás tételét, hibásnak vallja, mondja.*

Id. R. VOZÁRY GYULA.

A helyes magyarság mindig szélesebb körökben hódít, mindig újabb meg újabb öröndetes jelenségeket látunk. Nemrég említettük azt a nagyfontosságú kezdeményt, mely a közigazgatás nyelvének magyarossá tételét célozza, s máris egy ilyen irányú belügyminiszteri rendeletről értesülünk. Legyen szabad ezt a Néptanítók Lapja szavaival ismertetnünk (A községháza és a népnevelés, N. L. 1915. 39. sz.): „A m. kir. belügyminiszter olyan rendeletet adott ki a jegyzőképző tanfolyamok igazgatóihoz, amely közről érdekel minket is. Arról szól, hogy mivel a háború után igen megnövekednek a községi jegyző szociális feladatai, a jegyzőjelölteknek ezekre a nemzeti jólét érdekében alaposan fel kell készülniök. A tanfolyamok előadói tehát fordítsanak a feladatok megismerésére különös gondot és ebben mindig a mai helyzetet tartásuk szem előtt, amikor is az elpusztult értékek helyreállítása, új munkakörök létesítése, a gazdasági, kereseti, ipari viszonyok újabb elrendeződésének elősegítése, háziipari foglalkozások fejlesztése és a sokféle szenvedést enyhítő intézmények létesítése szükséges. Mindezek terén számtalan mód nyílik a jegyzők tevékenységére. S e tevékenység sikere érdekében figyelmezteti a rendelet a jegyzőtanfolyamok vezetőit egy látszólagos kisebb jelentőségű körülményre, arra, hogy sok tekintetben jogosult panaszok szerint a hivatalos iratok fogalmazása magyartalan és nehezen érthető. Már pedig — úgymond — gondoskodni kell arról, hogy a jegyzőtől származó ügyiratokat mindenki megértse és senki félre ne értse, hiszen a községi jegyző áll a néppel a legközvetlenebb érintkezésben, ő valósítja meg a legtöbb közigazgatási intézkedést, ezek célja követeli tehát, hogy ezt a célt világosan lássák, akikre vonatkozik.“

Valóban, ha elgondoljuk, mennyit ártott nemcsak nyelvünknek, hanem népünk érdekeinek is az az érthetetlen hivatalos stílus, mind a két szempontból hazafias örömmel üdvözölhetjük a belügyi kormány rendeletét.

Más téren, egy nagyon kiterjedt társadalmi szakkörben, öröndetes haladást jelent az a mozgalom, melyet a Fogadó című folyóirat indított („Országos vendéglős-szakközlöny“, számos fogadós-, kocsmáros- és kávési-partársulat szaklapja). A buzgó szerkesztő, Flór Győző, hadat izent a magyartalan szállodának és minden számban a helyes magyarság mellett kardoskodik. Egy állandó rovatban (Csak magyarul) folyvást azt hangoztatja: „Fogadót, vendéglőt vagy kávéházat ha nyitunk, csak magyaros hangzású címmel lássuk el... Étlapírásnál ne használjanak idegen, pl. francia és angol ételneveket. A magyar becsület és önérték teszi a mai időkben minden magyarnak kötelességévé, hogy csak magyarul gondolkozzon és cselekedjen.“ A Kis szótár című rovatban pedig a tavál megindult német nyelvtisztító áramlat példájára „használaton kívül helyezett idegen szavakat“ állít össze magyar fordítással és tanulságos nyelvi magyarázatokkal. A f. évi 16. számban pl. a személyzetre vonatkozó kifejezéseket sorolja föl a *hoteldirektor*-tól a *pikkoló*-ig, aztán a helyiségeket, az *appartement*-tól az *extracimner*-ig, ezt a 17. számban folytatja, és így tovább. A 17. számban lenyomatja a Pesti Naplónak *A hoteltől a barig* című hasonló irányú érdekes cikkét. A 19. számban egy szerajevói magyar vendéglős üdvözlí „a Fogadónak valóban nemes törekvését, hogy igyekszik megszüntetni azt a nagy magyartalanságot, amely épp a mi iparunkban van olyan gyönyörűen kifejlődve. Sohasem tudtam megérteni, miért kell nekünk az a sok csúrt-csavart francia elnevezés.“ A 17. számban már azt

olvassuk, hogy a szerkesztő javaslatára a Balatoni Szövetség közgyűlése is mozgalmat fog indítani: „hogy a Balaton tájékáról minden magyartalan kifejezés eltűnjék s helyüket magyar fölíratok és szavak foglalják el.” [Minek is ott az aranybetűkkel ékeskedő *Grand Hôtel*, mikor a Balaton még béke idején is ritkán látott egy-egy franciát?!] — A 21. szám lelkes vezércikke sikra száll a *Palace*, *Westend*-féle idegenmajmoló fogadócémek ellen s idézi a többi közt a Balaton c. folyóirat életrevaló javaslatát, mely szerint a mindinkább szaporodó Penzió-kat vendéghotthon-nak kellene nevezni.

Hazafias örömmel a legjobb sikert kívánjuk mindezeknek a mozgalmaknak.

A szerkesztőség.

Nyelvtisztítás rendőri segédlettel. Német birodalmi lapokban olvassunk arról a hatalmas lendülettel meginduló nyelvtisztító mozgalomról, melyet leghatásosabban a berlini rendőrkapitány karolt föl és melyben a többi városok rendőrsége szintén élénken részt vesz. „A nagy orvtámadás, mely népünket érte, nemcsak a német földnek szólt, hanem a német léleknek is; itt az ideje tehát, hogy ezt a népleket hazai értelemben megtisztítsuk és egyesítsük”, írja az egyik lap. A főváros rendőrfőnökének eljárása a következő volt: előbb embereivel összeíratta városszerte azokat az idegen kifejezéseket, melyek üzleti felírásokban, hirdetményekben, árjegyzékekben előfordultak, majd a *Deutscher Sprachverein* segítségével hozzálatott mindazoknak a németesítéséhez. Hasonló módon jártak el a vidéki illetékes helyek is, többnyire az egyetem germanistájának közreműködésével is éltek. Az így összeállított kereskedelmi, ipari és közkeletű szócsoportokat azután kinyomatták; a füzetet kiosztották valamennyi rendőrállomásnak avval a célzattal, hogy mindenki ott megtekinthesse, sőt elkérhesse. A cégtáblák, feliratok kicserélése, nyomtatványok kijavítása stb. — amennyire a háborús viszonyok engedik — máris nagy arányokban megkezdődött. A német „szervezés” erejének tanulságos példája!

FÜRST ALADÁR.

Bécs — Wien. Beöthy Zsolt Wien-ellenes indítványáról annak idején hírt adtunk (f. é. 166—170). Az indítványnak tárgyalására az Akadémiának mindenik osztálya négy-négy tagból álló bizottságot küldött ki, ezek előkészítés után nov. 5-én együtt is tanácskoztak és megállapodtak azokra a földrajzi nevekre nézve, melyeket magyar nyelvű iratokban és könyvekben hagyományos magyar alakjukban kellene használni. Ezek közül a legfontosabakat két csoportra lehet osztani. Az elsőbe tartoznak a teljesen magyar vagy megmagyarosodott alakú nevek; ilyenek: Bécs, Bécsújhely, Boroszló, Drinápoly, Jászvásár, Jeruzsálem, Konstantinápoly v. Konstancinápoly, Krakó, Lipcse, Nándorfehérvár, Nápoly, Párizs, Prága, Szabács, Szendrő, Szentpétervár, Varsó, Velence; Rigómező, Északi fok, Fülöpszigetek; Lajta, Morva, Majna, Rajna, Szajna, Visztula. A második csoportba azok valók, melyeknek nálunk hagyományos magyaros v. latinos végződésük van,¹ pl. Bréma, Drezda, Götinga, Hága, Kopenhága, Tübinga; Mácsó (eh. Macsva), Alpese, Appenninek, Vogézek, Etna, Vezuv; Ciprus. Ide tartozik sok horvát-szlavon helység ma-

¹ Nem kívánja a bizottság azoknak a neveknél a föltámasztását, amelyek rég elavultak, pl. Alamóc eh. Olmütz, Antverpia eh. Antwerpen, Bodon eh. Viddin, Dömöck eh. Damaszkusz, Dancka eh. Danzig, Ilvó eh. Lemberg.

gyar neve: Zágráb, Eszék, Károlyváros, Varasd, Verőce, Zimony, Karlóca, Kapronca, Kórógy, Rétfalu, Szentlászló, Erdőd stb. — A többnyelvű külföldi helységeket avval a névvel jelöljük, mely nálunk régebben vagy újabban szokottabbá vált, pl. Athén (nem Athenae), Flórenc, Genf, Genua, Mantua, Pádúa, Milánó, Nizza, Lüttich, Skutari, Üszküb stb. — Reméljük, hogy a teljes Akadémia s aztán a kormány is elfogadja a nemsokára elkészülő javaslatot s aztán vége szakad a Wien-es divatnak.

Gyógypedagógia. Ezt a rúthangzású összetételt kikezdi a szaknak egyik legjelesebb képviselője, Vértess József, mikor azt írja a Néptanítók Lapjában (1915. 38. sz.): „A gyógyító pedagógia kifejezést a magyartalan gyógy paedagogia helyett használnom. Ma talán még szokatlan; de épúgy, mint évtizedekkel ezelőtt a minisztérium a hivatalosan használt tanoda, képezde stb. helytelen képzésű szavak helyett a köznyelvtől, nevezetesen a nyelvész-pedagógusoktól elfogadta e műszóknak megfelelő magyaros kifejezéseket (-iskola, -képző), reményünk lehet, hogy a gyógy paedagogia helyét is átveszi a gyógyító pedagógia. (A Magyar Paedagogia, a Budapesti Hírlap, Az Újság ez új műszót használják.)“

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Heves megye nyelvjárásai.¹ A magyar nyelvjárásokról szóló irodalom Heves megyében eddig csak két palóc nyelvjárást különböztetett meg: a mátravidékit és hevesmegyeit. Az utóbbiról mostanában jelent meg egy külön tanulmány: Berze Nagy János, *A hevesmegyei nyelvjárás* (Nyelvészeti füzetek 16.). Ez a dolgozat a hevesmegyei nyelvjárás határait úgy állapítja meg, hogy „Gyöngyöستől, Verpeléttől és Egertől lefelé Hatvant, Hevest, Besenyőteleket, Mező-Tárkányt, Fügedet, reményünk lehet, hogy a gyógy paedagogia helyét is átveszi a gyógyító pedagógia. (A Magyar Paedagogia, a Budapesti Hírlap, Az Újság ez új műszót használják.)“ (3. l.) De ezt a jókora földdarabot korántsem lehet egységes nyelvjárásterületnek venni, minthogy a nyugati, kisebb része határozottan elválík a keletitől. A főkülömböség az, hogy a megye délnyugati szögletének tájbeszéde az *ä* és *ê* hang ejtésénél fogva palócosabb színű, holott a keleti részben a köznyelvi *a* és *á* járja. Ez a nagy eltérés elég ok arra, hogy kétfelé osszuk az eddig egységesnek tekintett hevesmegyei nyelvjárást: a nyugati részét nevezzük gyöngyösvidéki nyelvjárásnak, a többi maradhat hevesmegyei nyelvjárás. Annál is inkább meg lehet ezt tenni, mert az előbb említett főeltérésen kívül vannak még más, kisebb fontosságú különbségek is, pl. az egyesszámi 3. személyű birtokrag a keleti félen *-i*, *-ji*, a gyöngyösvidéki nyelvjárásban *-e*, *-je* (*szème, esztendeje*), a többesszámban keleten *-ik*, nyugaton *-ok*, *-ek*, *ök*; a *-nyi* határozórag keleten él, nyugaton nem stb.

Ennek a gyöngyösvidéki nyelvjárásnak a kiterjedését igyekeztem megállapítani s a következő eredményre jutottam: A gyöngyösvidéki nyelvjáráshoz ezek a községek tartoznak: Gyöngyös, Gyöngyös-Püspöki, Gyöngyöshalász, Abasár, Karácsond, Adács, Vámosgyörk, Atkár, Csány, Hort, Hatvan, Ecséd, Apc, Rózsa Sz. Márton, Szűcsi és Réde. Keleten Abasár és Karácsond a határa, északon Abasár, Gyöngyös, Réde, Szűcsi, Rózsaszentmárton és Apc, nyugaton

¹ Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága megbízásából végzett nyelvjárástani tanulmányútról szóló jelentés. 1905. — *A szerk.*

és délen a megyehatár. Apctól fölfelé a megye nyugati határán lévő falvak beszédmodja nagyjában hasonlít a Gyöngyösvidékéhez, de mentől északabbra haladunk, annál több az igazi palóc sajátság (*velé, neveté, hezi, előtté, Pálának, Miskájé, dunnájé*, délen: *vele, nevette, heze, előtte, Pálának, Miskájé* = *Miskáé, dunnájé* = dunnáért.)

Megfigyeléseimnek tehát az az eredménye, hogy ezentúl megkülönböztetjük a gyöngyösvidéki nyelvjárást a hevesmegyeitől. Megállapítottam ennek a gyöngyösvidéki nyelvjárásnak a határait, összefoglaltam hang-, szó- és mondat-tani sajátságait, gyűjtöttem tájszókát és szövegeket, ú. m. kisebb adomákat, meséket és egy betlehemes játékot.¹

NAGY JÓZSEF.

Két szólás magyarázatához. *Szörén-szálán elveszett.* Ezt a szólást úgy magyaráztam, hogy eredeti alakja *szörén-szárán* volt s tulajdonképen az elveszett ló megtalálására vonatkozott s ilyenformán hangozhatott: *szörén-szárán megtalállák, megismerték.* A *szörén-szálán* tehát izról-izre azt jelenti, amit a *szörén-lában* jelent a szólásnak ebben a változatában: *szörén-lában elveszett.* (Nyr. 42:113). Lehr Albert kifogásai gondolkodóba ejtettek ugyan (MNy. 9:171), de azért véleményemet nem ingatták meg; egyes ujabban talált, a *szörén* való megismerésre vonatkozó régi nyelvi adataim meg még jobban megerősítik magyarázatom helyes voltában való hitemet. Ilyenek pl. ezek: Ittis *meg ismerik az ebet az szörin* (Zvon.-Nagy: Pázmány Pir. 2). Ezek *szörin ismerték az én ládám* (színéről. — Nagybányai okl., Nyr. 15:138). Jacobus Gretserus *feltalál szörén autorát a pasquillusnak* (Pázm: Kal. ÖM. 3:370). — Tehát a *szörén megismer, feltalál* kifejezésnek a régi nyelvben állandó kapcsolat *volta kétségtelen; és nemcsak a kutyát, szarvasmarhát stb.* ismerték meg *szörén*, hanem még a *ládát*, sőt a *könyv szerzőjét* is. Egyébként a szólásnak korát is már régebből keltezhetem, mint első cikkem írásakor, mert megvan Kovács Pálnál: *Szörén, szálán el-veszett* (Péld. 177); és mindkét változatát feljegyzí Kassai: *Szörén-szálán el-veszett* (Szókv. 4:354); *szörén-lában el-veszett* (uo. 3:251). Hogy ma már mennyire elhomályosult e szólásunk etimológiája, legjobban mutatják az ilyen változatai: *Szöre szálán eltűnt* (Szeged, Nyr. 7:180; ilyeneket Lehr is idéz). *Szöre-lában elvész* (Jászság, Nyr. 29:42). *Eltűnt, pörin-lában* (Hajduszovát, Nyr. 25:427). *Szörtén-szálán* émönt a zesze (Ormányság, MTsz). Ezek mind csak utólag keletkezett változatok.

Eben gubát cserél. E szólásunk magyarázásával már többen foglalkoztak. Kúnos Ignác szerint az *eb* tulajdonképen az *aba* (*posztó*)-nak kisérszói török *ebe* változata s a szólás eredeti alakja ez lehetett: *ebén* gubát cserél; tehát az *eb* vmiféle gunyát jelent (Nyr. 22:4). Réthei Prikkel Marián meg úgy véli, hogy nem az *eb* jelent ködmönt, hanem a *guba* jelent kutyát, s a szólás eredeti alakjául ezt teszi fel: *eben gubást cserél* (Nyr. 24:71). Legányi Gyula egyik magyarázattal sincs megelégedve s azt tartja, hogy a szólás ebből rövidült: *Eben kutyát, szürön gubát* (Nyr. 29:39). Végül Némédi Dezső egy népies anekdotát mond el magyarázatul (Nyr. 32:577). — Már most egy 17. századi adat amellest szól, hogy az *eb* valóban annyi mint a *guba*, mert a *guba* szónak *kulya* jelentése is volt: Vallyon ezeknekis azt merede mondani hogy *hazudnak az eb orczaua? De gubához illik az morgas...* (Zvon.-Nagy: Pázmán Pir. 161).

KERTÉSZ MANÓ.

¹ A gyűjtésnek néhány része megjelent már a Nyr.-ben.

A tárgyas ragozás már sok cikk és vita tárgya volt, de úgy látszik, még nincsen kimerítve minden csinja-binja, mint a következő eset is mutatja. Egy hivatalos bírálatban olvastam az itt következő nyelvhelyességi kifogást: „Kifogásolni való: *Mely szókat nevezünk* névutóknak, névelőknek stb. ehelyett: *nevezzük*”. (Hiv. Közlöny 1905. 189a). Már pedig nézetem szerint éppen a kifogásolt szerkezet a helyes. Miért kellene itt s micsoda szabály szerint kellene a tárgyas ragozás? Hiszen *mely szókat nevezünk* = *mely szókat nevezzünk*; kétségtől határozatlan tárgy. Nézetem mellett idézhetném a legjobb írók nyelvszokását is; vö. pl.: [Ez] dönti el, kiki *mely darabot kapjon* a felosztandó tárgyak, földek stb. közül (Arany Hátr. pr. 376). Utána jártak, hogy *mely színészt fűtyölt ki* a közönség (Boissier: Cic., ford. Csiky Kálmán 3). Az a kérdés, *mely szókat ferdít* [a nép] s mikép ferdít (Nyr. 8:69, Lehr). Így pl. azt mondanám: Nem tudunk arra nézve megegyezni, *mely idegen szókat írunk* magyarosan, s melyeket ne. — Nézetem szerint ugyanilyen eset még az is, mikor a *mely* v. *amely* mint vonatkozó névmás szerepel főnévnek tárgyesetével: És *amely halat* elészer fogsz.. (ÉrdK. 552 b). *Amely fákat hordottak vala* a templom épületére, azokat is egybenvagdalták és elégeték (Cserei: Erd. hist. 293). És *amely világot* álmaikban látnak, Tündérország még csak árnya e világnak (Pet. János v. 26). *Amely ebet* meg *akarnak ölni*, veszett nevét költik (NySz). *Az mely ebet bolval hajtnak* az nyúl után, soha az nyulat meg nem fogja (uo.). *Amely ebet meg akarnak ölni*, dühös nevét költik (Erdélyi: Közm. 1990. sz.) *Amely kutyát meg akarnak ölni*, veszett nevét költik (uo. 4802. sz.) — Igaz, hogy előfordul ilyenkor a tárgyas ragozás is, de sokkal ritkábban, pl. *Amely kutyát éri* a kő, az rivanik el (Kovács Pál közmondás-gyűjteményéből idézi Erd. 4791. sz. alatt). *Amely kutyát el akarják vesztetni*, veszett nevét költik (így idéztek Dugonics Etelkájából Nyr. 8:366, de Dug. Péld. 1:53 így van: *Mely kutyát meg akarnak ölni*, veszett nevét költik).

KEMENES PÉTER.

Hibásan használt tárgyas igealakok. A JordK. egy helyen azt írja: *Zyveere zallya* hwneky, hogy megh latogathnaa az hw attyafyayt. S egy más helyen: *Le zall'a* az pokolbely erdegh ty hozyatok. Melich János ezekről a mondatokról azt mondta, hogy itt „esetleg” a „jelen idő elbeszélő mult funkciójában szerepel” (MNy. 9:153), tehát egyúttal *szállja* ehelyett *száll: szívére szállja!* A DöbrK. azt írja egy helyt: *Vigadák* és igerenek penzt. Ebből Melich (uo. 154) azt következtette, hogy a DöbrK. korában *vigadának* helyett is azt mondták: *vigadák!* Minthogy Melich alaktani elméleteiben az így használt igealakokból igen messzemenő következtetések folynak, ime több efféle anyagot szolgáltatók neki abban a kellemes reményben, hogy mindezt felhasználhatja a történeti magyar alaktannak és mondattannak új elméletekkel való gazdagítására. Adataimat két csoportra osztom: az egyikben olyanokat idézek, melyekben a tárgyas ragozás van szokatlanul használva, a másikban olyanokat, melyek a szokott tárgyas alak helyett tárgyatlant foglalnak magukban.

a) Az ő nemességes élete „meg vilagoscicza” minden embereket (TelK. 329). Engem bízott barátodnak tartsad (LevT. 1:318). Isten tartson meg kegyelmedet (uo. 342). Ugyanazont kívánnék hallanom mind kegyelmeddel egyetembe (343). Isten tartson meg uraságodat (352). Hogyha vki fegyverrel sértendi meg vkit (Kár. Bibl. 1:155). Minekelőtte egy tolvajt ősi időben fel

akárnák akasztani (Dug. Péld. 1:22). Egy parasztszszonyt a gólya kerülgeti (B. H. 1891. VIII. 19. tárcsa, Herczeg F.). „Hát nem ismeri már minket? Annyi sok verset tudom. Félem, hogy nem jóra mén“ (Szlav. nyj. Szarvas G. közl. Nyr. 5:65). — NB. Arra csinálom ezt a zsinórt, hogy *tégedet megfojtsam véle* (Mikes 53. lev.) Egy asszonyt 42 esztendőskorában szüle anyának nevezhetik (uo. 83. lev.). Én azt szerencsétlenségnek nevezném, a mi mást nagy szerencsésnek tehetne volna (Mik. MulN 137). Némely urfiakat maga a természet vezérli minden képes jóra (Fal. 11). Egy néhai híres királyt igen megszólotta emiatt ország s világ (uo. 459). Magok mélyen förtőzvé, másokat is arra kísztik (uo. 260, így a régi kiadásban, de Toldy kijavította: kísztnek). Minden megvolt, valami egy éjjelt a legmulatságosabb éjjellé teheti (Kaz. Diog. 33). Némelyeket csak a rokonnelyvek segedelmével tudták a nyelvtudósok alkotó részeikre bontani (Szinnyei: A MNyelv 2., 3., 4. kiadása 26. lapján).

b) Kérek titöket (ÉrdK. 264b). Tenéköd a hálaadásoknak törvényit... kívánok megfizetnök (TelK. 34). Úristen hagyott minket ez helyen, hogy ez utat „erizwnk“ (azaz őrizzünk, uo. 280). Ez tulajdonsága vagy (a kőnek), hogy ha vmely ember őnála viselend, igen nagy erőt ad őneki (uo. 332). Ezön ígéket anyaszentegyház mond a sz. Annos asszonyról (DebrK. 139). Mondj egy példát, kiből én tanulhassak magamat megoltalmaznom (Pontianus hist.). Az mondolaenyű az ecetben elolvasztván a bőrhámlást meggyógyit (Mel. Herb. 13). Hol fáradtságunknak haszontalan voltát látunk (Born. Préd. 553). Hogy az sereget a futás kívül az szabadság, bujaság és minden dologban való bőség megvesztött volna (Decsi: Sall. 35). Mindazokat az megadásnak jegyeit csak képmutatásnak hiszen vala (uo. 40). Thessaliában...; most pedig azon tartományt Saloniciumnak nevezünk (Hall. HHist. 3:1). Az cancellárius igen esztergárol, Krisztus tanítványit elméje mészárol, az mennyei jókot azokról ocsárol, hogy abban része nincs, mástól azt ist károl (17. száz. gúnyvers, TörtTár 1888. 277). Ládád, ha tallér nincs, kővel rak ő teli (uo. 281). A fejedelmet ott hordozza, ahol akar (Cserei: Erd. hist. 31, MKtár). Nem lehet, hogy az ember mindeniket szeressön (Szlav. Nyr. 5:64).

Legtöbb példát találni mind a két esetre Heltai Gáspár munkáiban:

a) A száját megnyitá, hogy egyet nagyot kukoritanája (Helt. 63. mese). E fabula minden embert inti (26. mese). Senkit meg ne utálja (34. mese). Buiatza [azaz bujjad-sza] amoda a széna alá (44. mese; a monddsza-félék hamis analógiájára). Hogyha vmit kaphatnája (74. mese). NB. *Tütelek is el-táplálhatom* (uo. 341. 1.) *Tütelek minnyájan ajánlom az Istennek* (Krón. 108). — A következő idézetek mind Heltainak most újonnan kiadott Hálójából valók (csak az első feléből): Mindenbe engedelmesek voltunk őnéki és mindeneket szenvedtük nagy békességgel ő tőle (4). Hogy egy gömbecet annyira tiszteljék (66). Ottan mindeneket megmondja az vadászoknak (169). Oly szoros, hogy egy alkalmas nyarancsot [narancsot] nem dughatná al'ta (177). Mindent az ő hagyásokból cselekedő (185). Stb.

b) Még gyakrabban használ Heltai tárgyas helyett tárgyatlan alakot: Adgy a felét a farkadnak énnékem (43. mese). A rabokat is minnyájan a hadba üzének (Krón. 43). Az fegyvereseknek hadnagyit is intének (149). Mikoron egymás kezét fogtanak volna (155). — A következők ismét a Hálóból (az első feléből; a másik felében legalább is ugyanennyi példát találni): Mostan is ugyanazon ördeget imádnak és tisztelnek (4). Mint az üsszegöket

szoktanak kiragadni a tűzből (20). Tü vizsgáltak az írást (38). Ki őket az Atya Istennek kegyelmébe beviszen (54). Ezt kedig mondának és szólának egymásnak (163). Egymást megbátorítsanak (168). Hogy meglátnának, micsoda emberek volnának a hajóba (193).

Heltainak nem volt anyanyelve a magyar, csak 16 éves korában tanulta nyelvünket, és nyilvánvaló dolog, hogy azután se tudta teljesen elsajátítani. A megelőző idézeteknek egy része szintén vagy tökéletlen nyelvismeretből, vagy toll- és sajtóhibából eredhet. De nézetem szerint a többi is mind hibás használat. Aki teljesen bírja a nyelvet, az is ejthet és írhat hébe-hóba hibát, a mondatszerkesztésben csak úgy, mint az egyes szók hangalakjában. A hibát, a zavart itt is egyidejű képzettársulás okozza, pl. két rokonértelmű szerkezet kereszteződése vagy két szomszédos mondat egymásrahatása. Legelső idézetben a tárgyas alakot ez a rokon kifejezésmód okozhatta: megvilágosítsa *mind* az embereket, a 2. és 5. idézetben pedig ez: Isten *tarlison meg téged*. Született magyartól hallottam: „A magyar hercegeket egy rész *illet meg*.” Két szorosan összefüggő mondat közül az első befolyásolja néha a másodikat. Pl. Én az szent hitnek jószágos érdemét *keresöm*, kit kilemben meg nem *találhatom*.. (ÉrdK 303, eh. *találhatok*, mert az ÉrdK a rel. névmás mellett nem szokott tárgyas alakot használni). Kiket kedég *elválasztott, hívott es*. És kiket *hívott*, azokat *meg igazojtott es*. És kiket *megigazojtott*, azokat *felmagasztaltott es* (uo. 375 b, eh. *híta* stb.; a 2. s 3. mondatban a szórend is hibás ugyanazon okból). Amit igazsággal *győzött*, költéssel *pótolt ki* (KisfK. Sulyosdi Simon). Akit ér, addig vér, miglen neki mindent nem ígér. (Rákóczi-nóta). Amit nem tapasztaltunk, nem tudunk (I. Nyr. 21 : 325).

Hogy aztán az ilyen alkalmi elszólásokból lehet-e az illető kornak vagy bár az illető írónak állandó nyelvszokására valamit következtetni: ezt — úgy gondolom — könnyű lesz eldönteni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Székely István Krónikájából a Nyelvőrben (44 : 308) közölt nyelvtörténeti adatok egyikét, ezt: „*eg' icze meezser dyoc*” a közlő ezzel az értelemzéssel kísérte: „Nehezen érthető s valószínűleg hibásan is van szedve, talán így helyes: *egy ice méhsér diön* [?] (dióval fűszerezett méhsér) hét németet adnak most a törököknél.” Én úgy találom, hogy semmi sincs benne hibásan szedve, könnyen is érthető kifejezés, csak hogy a *dyoc*-ban nem *diók*-at (nucleus nucus) kell látni, hanem *díjok*-at (pretium). Így aztán a szóban levő adat egész mondatát eredeti szórendjében ma ekképpen mondanók: Magokat ismét megismertették a németekkel, akik közül Attila idejében, ha hihető dolog, hetet adtak egy abrak zabon, most pedig a törököknél egy *ice méhsör a díjok*.

PAAL GYULA.

Dasztikóc. Erről a furcsa kifejezésről azt mondja a NySz: „[apage; weg damit?] Az magyar coronat labok ala tapodgyak, dasztikotzot mondnak (Debreczeni S. J. Militaris Congratulatio 1605, 2).” Annyi világos, hogy valami kifakadást, káromkodást fejez ki, és magyarázatához közel járt Kőrösi Sándor, mikor a Nyr-ben (21 : 321) azt írta: „Azt hiszem, hogy vmi *dass dich das* kezdetű német szitokszóából származik.” Hogy Kőrösi jól pedzette, bizonyítja Heltainak következő helye (Háló 1570. 71): „Es nem czac argumentumockal, hanem végre *Das dich Gottsszal* is kezde a Barátoc és papokhoz.” Ez ilyes átkozódás rövidítése: *dass dich Gotts Blitz treffe!* (más rövidítése: *Potz Blitz!*) Lumtzer és Melich nem említi a szót.

GERMANISTA.

Az *Ady* név. Erről kimutattuk (Nyr. 41 : 428, 43 : 231), hogy a szilágyme-gyei *Diós-Ad* helység nevéből származik, továbbá, hogy Tolnamegyében is volt *Ad* nevű helység. Ehhez azt a sejtelmet fűztem, „vajjon nem a török *at* 'ló' szó lappang ebben a helynévben?” Ez a sejtelen meggyőződés érelődött bennem, mikor Gombocz Z. remek értekezését olvastam. Ebben kimutatja a szerző, milyen régi, vallási alapon való szereplésük volt az állatneveknek a régi török népeknél. A magyarba ájtott neveik közül pl. *Kaplon* tigrist jelent, *Thonuz-oba* szó sz. disznó-apát, *Ákos* hattyut vagy fehér sólymot, *Kartal* sast stb. stb. Eszerint *Ad* is mint személynév jelenthetett lovat. Hogy pedig csakugyan személynév volt, bizonyítja az *Athfi* név: 1472-ben hevesmegyei birtokos neve. Első tagja könnyen lehet azonos az *Ad* helynévvel, Csánki (1 : 75) így is írja át: *Adji*, nem tudom, milyen alapon, talán máshol csakugyan így fordul elő.¹ — Igazam van-e, döntsék el a töröktudók (Gombocz *At* nevet nem említ).

HISTORIKUS.

Hiányos mondatok. Hogy a magyar ember nem szószátyár, sőt szűk-zavú, kétségbevonhatatlan. Bizonyítja ezt: balladáinak sejtető előadása és a nyelvében előforduló hiányos mondatok nagy száma. A magyar ember kerüli a sok szót, mert annak szerinte: „sok az ajja!” Röviden, csak egy pár szóval beszél el valamit, mert azt mondja, hogy: „amék tyúk sokat kárál, keveset tojik!” — Nem egyszer hallani, amint a nagyapó így figyelmezteti az unokákat: „Fijam, ... ne fecsegi, mikor eszel! Nem magyar ember szokta aszt! Az mikor eszik, — hallgat!”

A hiányos mondat legtipikusabb formái a közmondásokban és köszö-nésekben találhatók. Azokban is őrizte meg a nép ezt a különös saját-ságot legjobban, hiszen ezek, valami belső ritmusuk, külső alliterációjuk vagy jó rí-mük folytán szóról-szóra szállnak apáról fiúra és így bennük a stílus szépsége is fennmarad. A nép, különösen meséiben és mondáiban mint megoldhatatlan-nak tetsző találós kérdéseket is alkalmazza őket, melyekkel rendszeren a főhős találékonyságát és okosságát akarja jellemezni. Egy Mátyás királyról szóló mondat pl. így beszél el: „Eccör, rigem mikor Mátyás kiráj az alföldön járt, hogy, hogy nem, elvetődött ére Szalonta felé is. Itt a Kenderér mellett ta-nálkozott egy juhással; ott legeltette a birkákat az ér partyán. Mikor odaírt a juhászhoz, asz kérdi tülle: Hát osztán atyafi, háⁿ száz? (t. i. a birka), med-dig ír? (t. i. a víz az érben.) — De a juhász mekfeelt néki, odakijátotta: Száz uram, keⁿgyelig ír!”

A mondatokból több mondatrész hiányozhatik és aszerint a hiányos mondat többféle:

mondatrész
v. hiánya

- a) az alany hiányzik: A perem erdő felé úgy esik, ahocs csak lehet!
- b) az állítmány hiányzik: Gyakran hallani ilyent: Hogy a bicska néni? Hát ebből a poshatt szilvából hogy? (t. i.: ad) Mék kicsodás! — Hát hiába!... (t. i.: beszélsz), ennek ity kell lenni! — Osz nem ám, hogy nem vigyázol rá! (meg ne történjék, hogy...) — Ű nem szólt semmit, csak álló

¹ Csánki D. egy más munkájában (Körösmegye a XV. században, 44. és 47. l.) ilyen adatokat idéz: „1361. László és Ádám v. Áde, kik a család két főágát, a Kasztellánfi v. Kasztellán és az Ádefi v. Áde ágat megalapí-tották.” „A szentléleki Adefiak” [itt így]. Kérdés, ez az Ade csakugyan Ádám volt-e, s ha igen, van-e valami köze hozzá az Ad névnek. Czinár Indexében Adde név is van 1372-ből. — A szerk.

(elszállt) a teⁿplom fele! — Ha a szalontai ember találkozik valamelyik „kom-jával“, és annak favillát lát a vállán, ezt kérdi tőle: Gyűjteni? Gyűjteni?... (t. i.: megyen.) — Több nap (vam) mint kolbász! — Keveset (beszélj, tégy stb...) de jó! — Egyik lábod itt, a másik ott! (t. i.: legyen). — Általános a „kivánok“ ige elmaradása a köszönéseknél: Jó reggelt! Jó napot! Hasznos munkálkodást! (t. i.: kívánok).

c) *a tárgy hiányzik*: Agyon Isten! (t. i.: jó napot, jó estét stb.) — Majd adok én neked! (mit?... t. i.: verést). — Majd kapsz tő! (t. i.: verést).

„Majd kapsz tő,
Eltörted a fatálat,
Mégmondalak anyádnak,
Miből észél vasárnap?“ — (Gyermekvers.)

d) *név más hiányzik*: Én szeretem a paszujt! Jó az (annak), aki szereti!

OLTYÁN SÁNDOR.

Unoka (44: 373) unokaöcs jelentésében előfordul még az ÉrdyK 63b lapján is: Jézus Kr. hivattaték az menyekzőben, kibén vőlegény vala asszonyunk Máriának közel való unokája.

KOVÁCS MÁRTON.

Műveltető igék névszókából? Egy társaságban valaki azt mondta, van *egy* olyan műveltető ige — de nem emlékszik rá, — amelyben az alap szó nem ige, hanem főnév. Találgatták, de nem sikerült megtalálni ezt az igét. Találgatás közben felvetődtek ezek az igék is: *ok-lat*, *far-lat*, *bak-lat*, *bűn-lat*. Van-e olyan műveltető ige, melyben a tőszó főnév? A fenti négy igét műveltető igének lehet-e tekinteni?

Felelet. Ezek csak alak szerint műveltetők, de jelentésük miatt alig nevezhetni annak (mint pl. ezeket se: *kelt*, *költ*, *veszt*, *virraszt*, *vágtat*, *léptet*, stb., noha eredetileg műveltetők). *Oktat* nem az *ok* főnév, hanem a régi s népies *(bele-)okik* ige műveltetője. *Fartat* is csak látszólag a *far* származéka s népetimológia terméke; a 18. századig csak *firtat* alakban fordul elő. Ez és *baktat* még nincsenek kielégítően megmagyarázva. *Bűnet* alkalmasint a régibb *bűnhet*, *bűnhöt* igéből módosult¹, ez pedig a *bűnhöszik* ige szabályos műveltetője volt, mint volt *sebhöszik*: *sebhöt*, *hírhöszik*: *hírhöt* stb. — Van továbbá *készitet* és *kénytet*. Amannak (s a *készit* igének) alapszava nem a *kész* melléknév, hanem a hasonló hangzású és szintén készítést, készlelést jelentő *kész* ige. A NySz. idevágó adatai mellé idézhetjük pl. a DöbrK 284. lapjáról: „akar ki iora *kiz kizesben*“, azaz *kisz kizesben*: qui exhortatur in exhortando. A *kénytet* ige a régiségben *kénitet* (GKat.-nál *kéntat*) s ez talán a *készitet* és *kényszerít* igék kereszteződéséből keletkezett. — Lehetne még más ilyen látszólagos eseteket említeni, pl. Tinódinál *ostromlat*, *udvartat*, de ezek csak kiejtésbeli rövidítések eh. *ostroml-tat*, *udvarl-tat*, mint *ostrom[l]hat*-KazK, *inger[l]hated* CornK stb. (l. TMNy. 253). Vö. még: A nap játszva *csillámtatá* ezüst sugárít.. (Kaz. Regék 143).

A szerkesztőség.

¹ Szily K. (MNy. 11:278) azt mondja: „Ez a megfejtés, bármilyen elmés, el nem fogadható, mert a nyelvtörténet ellentmond neki.“ A *bűnet* ige ugyanis a 15. 16. században vádolást, szidalmazást jelent. Ámde ez nem cáfolja meg magyarázatomat, a *bűnet* ige kettős jelentésű lehetett, mint sok más nyelvben is a *bűntetés* kifejezései, így a német *strafen*, a szláv *karati* (a bolgár, szerb, szlovén és cseh nyelvben).

EGYVELEG.

Új helységnevek keletkeznek napjainkban annak a nagy társadalmi mozgalomnak a nyomán, mely az oroszok pusztította kárpáti falvak fölépítésére irányul. A mozgalmat legelőbb Debrecen lelkes közönsége karolta föl, s azonnal fölmerült az a gondolat, hogy amit Debrecen fog fölépíteni, az Debrecenfalva vagy Újdebrecen legyen. A kőrösiek egy új Messzekőröst, a dunántúli pénzüzetek Dunántúl nevű falut terveznek, a jászóvári prépost nagy adománya egy Jászóújvár felépítésére van szánva. A hajdumegyei városok a zemplénmegyei Szalnok falut akarják Hajduszalnok névvel felelőpíteni, mert a kárpáti harcokban ott temettek el legtöbb hajdusági vitézt. Augusztus havában a névnapos Ilonák, Máriák, Lajosok és Istvánok ilyen újnevű helységekre adakoztak: Ilonafalva, Máriafalva, Kossuth Lajos falva, Szent István falva. A szabadkőművesek Kőművesfalvára, a honvédek Honvédfalvára, a jegyzők Jegyzőkfalvára, az iskolák Iskolafalvára, a bécsi magyarok Magyarbécse adakoznak, a berliniek Berlinfalvára gyűjtenek. A Gyáripárosok Országos Szövetségében GyOSz-falvát gondoltak ki, de ez ellen a betűjejtvény ellen igen okosan fölszólalt valaki s helyette Gyárosfalvát ajánlott. Egy kegyeletes fölszólalás viszont a történeti helyneveknek kimélését követelte (B. H. X. 17), Quintus pedig az új nevekből a helyes magyarságra való figyelmet tartja szükségesnek (Az Ujs. X. 31).

LAKATOS JUSZTIN.

Helynevekről. Idegen nevek magyar földön: Anglia (parkrésztlet a tiszti kaszinó előtt, 'angol kert', Komárom). Jeruzsálemhegy (Veszprém). Bolyonya (városrész: Brassó). Ilyen a Burgundia, Tabán stb., ezekről már több szó volt a Nyr.-ben. — Vö. még: Jupitër Darvasi (Szalontai ragadványnev Nyr. 44).

De viszont előkerülnek itt-ott magyar elnevezések külföldön, így pl. a Régi útleírásokban, melyeket Szamota István adott ki: Bórvár (336) a Fekete-Tenger mellett (másutt, 356, Búrvár). Görög (86.) Nicszawa orosz város elnevezése alatt Sepsi Csombor Mártontól 1620, az abaujmegyei Görög nyomán. Ugyanő Danzig „hóstatyát“, a Langgartent Hosszúkert-nek nevezi. A Vidin mezején levő halmot Tököly-halmának nevezi Komáromy János, keleti régi utazó.

Különösek a következő helynevek:

Gernye = száraz, szikár, aszott, Hosszumező, Máramaros m. Előfordul ezen helynevekben: Gernyész (Máramaros m., huszti járás) és Gernyeszeg (Maros-Torda m. régi alsó járás).

Uglya MTsz.: szeglet, sarok. Mint községnev is előfordul Máramaros megyében.

Kószeg van Máramarosban is, elszlávosodva. Kocog alakban mint Huszt egyik községnegyede.

A nép kiejtésbeli restségét bizonyítja, hogy azt mondják: Somfalva eh. Somosfalva (Máramaros m., huszti járás). Továbbá: Menyek Lengyelbe eh. Lengyelországba.

Fogarás. Ezen helynevünket a mondán kívül (mely fa-garast magyaráz) irodalmunknak egy oláh nyelvű munkája magyarázza. Mig ez a kétkötetes mű (I. Cav. Puscariu: Familiele nobile române, 1895), kezemben nem járt, én is csak a mondára támaszkodtam nyjárási dolgozatomban (Nyr. 42: 107). A Fogarast érintő irod. dolgozatok a város legrégibb időpontját 1231-re teszik, ezt az előkerült emlékek mellett, az idegennyelvű irodalom is megcáfolja. Fogarás

bolgár várépítmény s Kr. születése korában már szerepel; Traján császár idejében elpusztul. 207-ben Caesurgis Daciae névvel jelölik meg. Az erödművű várost 376-ban a húnok rombolják szét. A Fugros-név 1231. évi okmányokon már olvasható, sőt 1291-ben: Fogros, amely Fagaras alakra módosul. A régi könyvek is Fagaras alakját használják: Schatter földrajza 1872., Acte sinodale 1869. stb., míg a régi magyar írók: Rozsnyai D. (1665–70.) krétai útleírásában, Losontzy Hárm. k. Tük. (1793.) a Fogaras alakot említik. Fogarasi mint nemesi előnév a következő régi magyar (és részint oláh) családnevekhez fűződik: Békes, Fogarasy, Herszéni, Kis, Literati, Mailát, Nemes, Pap, Thrul, Ugrin stb. Fogaras a nyelvben: Fogaras, Fagaras (gyermekmondóka); Láttam Fogarast, nem ér egy Fagarast (szólás).

PARÁSZKA GÁBOR.

Alföldi iskola. Ezelőtt 35—40 évvel még sokkal több nyoma volt a nép nyelvében is az iskolára vonatkozó szavakban a latin elnevezéseknek, mint ma. Azonfelül olyan kifejezések is voltak ebben a tárgykörben, amelyek talán már nem használatosak. Hadd álljon itt a református elemi-iskolai élet leírása, úgy amint elbeszélték:

Jártunk P. G. *tanítouram elébe*. Irtunk *palajbásszal, pennával*; mártotunk *kalamárisba*; volt *egzámenti irkánk, diáriumunk*, irtunk *diktandót*. Volt *uj-jány* (I. oszt. tan.), *zsóháros* (II. oszt. tan.), *lavaji boci* (ismétlő). Ha nem feleltünk elég hangosan, azt mondták: *nagyot szójj!* Aki nehéz felfogású volt, annak azt mondták: *nehéz a csűrhejárás*. Büntetés volt a *körmös* (ütés az öt összerakott körömben) és a *pelága* (léniával a nyitott tenyérre való ütés). Mikor kikaptuk a vakációt, búcsuzól ezt irtuk a padokba:

Tinta, penna, kalamáris

Itt hagylak már jó kalasis. (V. ö. classis.)

(Hajduszoboszló.)

M. HAMVAI ERZSÉBET.

Nyelvünk térfoglalása. Öröndetes híreket olvastunk mostanában, a magyar erő s a magyar hűség nyomán a magyarságnak mindinkább terjedő megbecsüléséről. Előbb egy osztrák tanár szólalt föl a Neues Wiener Tagblatt-ban s követelte, hogy az osztrák középiskolákban tanítsák a magyar nyelvet mint választott tárgyat. Aztán egy németországi folyóirat vetette föl azt a kérdést, miért nem szerepel a magyar filológia a német egyetemeken, holott majd mindenütt van a töröknek s más keleti nyelveknek tanszékük. Most arról értesülünk, hogy a mannheimi kereskedelmi főiskola akarja megindítani a magyar tanítást, e célra tanárt keres (2000 márka fizetéssel) s a budapesti Kereskedelmi Akadémiához intézett levelében azt a reményét fejezi ki, hogy példáját számos német intézet követni fogja. Tudtommal a reichenbergi s még egy-két csehországi és morva kereskedelmi iskolában máris tanítják nyelvünket. Ami az egyetemeket illeti, úgy látszik, most csak Bécsben és Prágában foglalkozik egy-egy magántanító és magántanár a magyar nyelvvel és irodalommal. A párizsi Sorbonne-on, mint tudva van, néhai Kont Ignác földink buzgólkodott ilyen irányban; hogy utódja, Eisenstädter tanár mennyire vált be, arról eddig nem sokat hallottunk. A baseli egyetemen néhai Misteli Ferenc ismertette nyelvünket és irodalmunkat, mint 1893-ban hozzám intézett levelében értesített. Ugyanakkor két hallgatója is irt nekem s a többi közt ilyen kedves szavakkal emlékeztek meg nyelvünkről: „Minthogy tudtunkra kevés német diáknak van szerez-

cséje tudományos előadásokat hallani a magyar nyelvről, mi kétszeresen örvendünk, hogy megismerkedhettünk vele. Ez ösztönöz bennünket, hogy önnek mint a magyar nyelvtudomány képviselőjének elmondjuk, minő eleven érdeklődéssel követtük Misteli professzor úr fejtegetéseit. Megismerkedtünk a tudományos próza erejével s éreztük Petőfi dalainak báját." Misteli Ferencnek egy másik tanítványa, Niedermann baseli egyetemi tanár, mikor megköszönte Misteliről mondott és németül is kiadott emlékbeszédemet, a többi közt ezt írta hozzám intézett levelében (1912. I. 2.): „Wir Schüler des teuren Heimgegangenen... sind gerührt von dem treuen Andenken, das Sie ihm über das Grab hinaus bewahrt haben. Unsere Dankbarkeit können wir wohl am besten dadurch bezeugen, dass wir das Interesse und die Sympathie für Ihr Land und Ihre Sprache, die der verehrte Meister uns einzupflanzen verstanden hat, stets wach halten, und ich als sein Nachfolger werde es als eine Ehrenpflicht betrachten, dafür besorgt zu sein, dass in dieser Hinsicht an unserer Universität die Tradition Franz Mistelis fortgesetzt wird.“ — Jól ismerik nyelvünket és foglalkoznak is vele egyes északi egyetemek tanárai: Kopenhágában Thomsen, Upsalában Wiklund, Kristianiában Nielsen, Helsingforsban pedig Setälä, Paasonen, Wichmann s még többen. Helsingfors az egyetlen egyetem, amelyben évtizedek óta állandóan tanítják nyelvünket, legbuzgóbban a boldogult Jalava működött e tekintetben. Ott a finn nyelv és irodalom tanárjelöltjeinek ép oly kötelező tárgya a magyar, mint minálunk a finn a magyar filológia jelöltjeinek.

U. i. Most olvassuk a nov. 25-i napilapokban, hogy ezentúl a prágai német kereskedelmi akadémiában is heti három órában fogják tanítani szabad tantárgyként a magyar nyelvet.

SIMONYI ZSIGMOND.

A népetimológiához való adalékul talán nem lesz érdektelen az alábbi kis eset, annnyival inkább, mert tudomásom szerint ez a népi szófejtésnek még meg nem irt adata. Kiadja az irodabeli altiszt a 101-es bakának a parancsot, hogy két feldkanoniert vezessen ki a város végén levő barakba. Bejövök az irodába, kérdem az alföldi atyáit: „Hát maga mire várakozik?“

„Ezt a két főtkanonokot akarom kivezetni a barakba.“

(Budweis.)

SAGULY JÓZSEF.

NÉPNYELV.

Fogarasi nyelvjárási sajátságok.

Ilyen címen (Nyr. 42: 107—113. 1.) ismertettem Fogaras nyelvét. Dolgozatomat olvasgatva, láttam, hogy itt-ott ki kell egészítenem. Mivel az említett hely születésem helye, hol gyermekeimeket töltve, nyelvének megnyilvánulásait örökre megtanultam, könnyű volt egybegyűjtenem a hiányzó és pótlásra váró anyagot, amivel a Nyr. 1909-i évfolyamától szórványosan megjelent és Fogaras nyelvéről szóló közleményeimet kiegészíthetem.

A hanglanhoz nincs sok pótolni valóm, legfőllebb egy-két példa

a hangvesztésre: Hossz'aszó (Hosszuaszó), Bohóc (Boholc: községek N.-Küküllőben), s

a hangátvetésre: karalábe, kalán.

A *szóragozás* köréből említhetők:

a) *nít* használata nál, nél helyrag helyett: *Járosnít, Asztalosnít*.

b) a többes *-k* kötőhangja nyílt: papak, papírasak, iratak, gyömolcsösek, lakatasak, timárak, asszanyak stb.

ellenben: butorok, asztalok.

Denominális igeeképzés: *karóz* „megkarózza”: karót szúr a bab mellé; *gajaz*: a fák ágait megtriktítja; *lucskotál*: ha valaki a vízben babrál.

Deverbális igeeképzés: *hejhezlet*: elhelyez; *fájlal*: „fájlajja a farcsokát” (Nyr. 42: 110. l.) = arról panaszkodik, hogy a dereka fáj; *vetkeződik*: tollát váltja (galamb, tyúk); *lezsberél*: üresen, tartalmatlanul beszél.

Deverbális névszóképzés: *lapító*: □ alaku falap; deszkaféle; *ázalék*: friss hurka, kolbász stb.; *héregető*: koldus; *gyűlő*: a temetés legelső harangjelzése.

Denominális névszóképzés: *dolgos*: napszámos, munkás; *gyíngás*: gyenge, beteges.¹

A *vala, leve* használata: A szomszéggya vala. Elment vala szegén... Úgy leve, ahogy a zisten akarta. Jól megverék a legént. Levágák a fákat?...

Jelentésbeli sajátosságok a következők:

ujság: ujhold; *húz*: vonzódik vlakihez; *nyíl*: szántóföldmérték (v. ö.: *Lenkerti-nyilak*; *Nyilak*; dülőnevek).

mosogató: rongy, amivel mosogatják az edényt; *förgő*: örvény „Ne menny oda, mer' *förgő* van l”... *összehúz*: összeharangoz, beharangoz; *ember* (= férj), *emberem* (= férjem); *szél*: darab (vászon), *szál*: darab (deszka); *csuda*: meglepődés: Ől meg a csuda...

Határozók: lóhalálábó siet; régies a *ha* használata mikor helyett: Menyek, *ha* bésötétedik.

Tájszók.

álkapca: állcsont.

áruha (= „krézli”): a kis gallér, amit a gyermek álla alá kötnek.

asztalostol való = asztalosé „Az asztalostol való lián vót nállik”...

burjány: gyom.

biciknóken: a bárány hátsó lábában levő négyszögű csontdarab; a gyermekek játékszere „biciknókenezés”.

egyjárást: egyúttal

géra: (hasonlatban: Sós, mint a géra). kadrekk: hadapród.

kuresmid: (kurschmid) „gyógykovács”
kítart: eltart egy meghatározott ideig.
kunko, kunkos bot: bunkó, bunkós bot.

muker: szombatos.

Mekszika: Mexico (egy vendéglő neve). mekkemenkedik: megkeményedik.

Nárítytem: „Elment Nárítytembe jeget aszalni.”

örökkétig: mindig, örökké.

promonát: sétatér.

pogácsa: mézeskalács; „pogácsás”.

rêren: sütő.

spijón: kém.

szemétmerő: szemétlapát.

szépeleg: udvarol.

szimel: játékszer.

tyóty-móty: cókók.

vaskalány: parázsvívó vaslapát.

vendéggomb: ércgomb (ércinggomb)

vántorfa: kifaragot, kiszínelt gerenda.

¹ Oláh hatás: *cim gyíngás*; valamint a *-ca, -ce* képzős Marjuca, Irénkuca is!

Fogaras magyar szavait összehasonlítva a debreceni nyj. tájszávaival, (Oláh G.: A debreceni nyj. F. 26.) sok egyében kívül a következő részbeli hasonlóságokat láttam:

butuj : buta (butujec, gynyelv) : ugyuta-bugyuta.	megmurál, „megmurálta magát“ : (gúnyosan :) meghalt ; megdőglött.
csiklint : csiklandoz	sifritel : jár-kel, láb alatt van.
derce : fekete, durva kenyér.	suppant : üt.
elrak, elnárszágol : elver.	tapicskol : a sárban „tityeg-totyag“.
hógojó : hólabda.	tángál (dángál) : elver, többnyire bottal.
kanycsi : kancsal.	válás : nagy (széles) vállu [„csibmeg-legény“].
lafatyol : fecseg.	
lantornapapir : hólyagpapir a befőttek bekötésére.	

Közmondások, szólások.

Alig lehet egy szót kivájni belőlle. — Aki hátul maradt, húzza bé az ajtót. — Addig jár a korszó a kútra, míg a nyaka szakad. — A' következők be amire az ember nem is számít. — Eccer lessz ami nem vót. — Esszement mind a Turi frakja (= hirtelen lesoványodott). — Epsont békórik. — Ég a feneke (nem tud helyt „vesztég“ ülni). — Ha nem hiszed, háj fel a hiszemfára. — Ha fázol, fogj fát a kezedbe.

Babonák.

Ne köpj a tűzbe, mer' hójag lessz a nyelvedre. — Fáj a térgyed?... nőssz! — Aki a legszebb lencsét megeszi, szép lesz. — Ha a kicsi gyermeket átlépik, nem lesz nagy. — A hal szerencsét jelent. (Álommagyarázás).

PARÁSZKA GÁBOR.

Tájszók.

I.

hókony : kisebb fejsze.
dodva : kövér.
fölfázik : megfázik. (A Nyr. közli a Jászságból 44: 89. 1.)
kicsikát : kissé.
rifolni (rifúni), el- : a ruhát elnyúni, elszaggatni.
meggubajodik : (hirtelen) megbolondul.
hőbölög : kiabál, ordít.
buga : ostoba.
fejbiszni, megfejbiszni : fejbe verni vkit.

(Győr és vidéke.)

torkos-csütörtöknek hívják a hamvazó-szerda utáni csütörtököt. (Péren hallottam.)
békavirágnak hívják a gyermekláncfűvet. (Taraxacum officinale.) Ha megérik, a bolyhos, bóbítás virágot *öregapám lámpásának* hívják.
sisőke : búbos pacsirta.
a csigájukat a gyerekek *kibugylizzák* ; lefaragják, hogy jobban menjen.

JÁKI GYULA.

II.

ajig : alig.

balsó : balfelől. Zombor.

el-bájolódik : elbáméskodik.

céh, tanyacéh : tanyákból beszélgetésre
összeverődött társaság. Turkeve.

cuca : jel : a feleresztett kútgém he-
gyéről lógó zsák vagy ruhadarab,
mellyel jelt adnak a tanyából a kint
dolgozóknak, hogy induljanak befelé,
mert — pl. kész az ebéd. Turkeve.

csinál, csájja. Ki csájja még a szer-
ződést?

csucskó : csúcs. Csucskóra megy ki a
főgye, az országuitra.

csütlik-botlik : lábatlankodik.

domó : kukoricapattogatáskor ki nem
csattant szem.

el-éhezik : megéhezik.

fattyal. Megyék fattyalni : a kukoricát
a fattyuhajtásoktól megtisztítani.

olyformásan vagyok, hogy nem tudom,
mitívó légyek.

garágygás velem : szomszédom.

mégkilózza : megméri.

kívürrül : kívülről.

konyhaföd : veteményes föld.

kuszkura : fanyelű bicska.

lötty-pötty : semmittevő, ügyetlen.

melegős : langyos.

nyel : nyél. Pl. villanyel, ostornyel.

ostorvágásig eladó a vásárra kihajtott
lófogat akkor, amikor mindenestül
eladó. Nagykunság.

padlásjárat : padlásfeljáró.

Paja : Palika. Turkeve.

pákévá teszik : elámitják.

petyereg az eső : csepereg az eső.

Tiszaföldvár.

rétye-putyi : fecsegő. Dunántúl.

szál : csepp. Egy szál vizem sincs a
konyhába.

tépérég-toporog : toporzékol.

ugrajt : ugraszt.

ujfentésen : újra, ismét.

vigtúlen-vígit : véges-végig.

(Ahol nincs más jelzés, Szolnokról.)

TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Szólások.

Hát jót tenne vele az Úristen. Nem
azért mondom, mintha kívánnám a
halálát, hisz *nem tölti be a siro-
mat*, de...

Bajjal lesznek itthon (aligha).

Amelyik kutya megharapta, meg is
gyógyítja.

Ki van ez kenve mindenféle kutya-
zsírral! (ért mindenféle huncutsághoz).

(Győr.)

Sok van a füle mögött (sok huncut-
ságot elkövetett).

Azt se mondta fapapucs (elment s nem
szólt egy köszönő szót sem).

Fut-lót, mint a zsidóba' a szegedís v.
szegezís.

Úgy esik, mintha muszájna neki.

Fizskálódik, mint a sajtkukac (ízeg-
mozog).

JÁKI GYULA.

Akkor aztán bucsúzzál! Bucsúzz el az Istentől! — Ma elbucsúztatlak
az életedtől! — Bujdosik, mint az árva madár. — Összebujnak, mint galamb
a párjával. — Bundában járó december. — Burjánzik a szakála, a bajusza. —
Sohase búsulj, úgyis meghalsz. — Sohse búsulj, pajtás, úgyis egy a fizetés.
— Egy kicsit jól kibúsulta magát, aztán megvan. — Olyan bölc, hogy majd
megbódul a butaságtól. — Buta, mint az iks. — Na, már ilyen butaságot!
— Rossz, mint a bűn. — Bűnt büntetés követ. — Olyan büszke, hogy egy

sáros kórival alig lehetne felérni az orrát. — Cégért láttam lóginyázni, be találtam botorkázni. — Ne cégéreztesd magadat! — Cigánypurdé, vaskandé, ülepedet takard bé. — Cigánykodik (kérincsel). — Cincognak az egerek, csendesebben legyetek. — Kis cinege. (Pici, gyöngé testű, éles hangú.) — Addig cirógatta innen-túl, amíg levette a lábáról. — Cirókálja, morókálja. — Cuki, kutya. — Cuki a házamból. — Örökké utánam cölönkösködik. (A gyermek.) — Csupa cölönk a nyakamon. — Mindig a nyakamon cölönkösködik. — Mindig a nyakamon fejlődik. (A gyermek.) — Mindig az ágy tetején fejlődik. — Annyit csahol, hogy az embernek majd lyukat beszél a hátán. — Megcsalná még az Istent is, ha lehetne. — Cseréljünk. „Megcsalsz!” Ha megcsallak, nevezd eb-csalónak. — El vagy te tévelyedve egészen. — Erre aztán ő is felcsattant. — Csavarint egyet a beszédjén. — Elmegyek én, ha kőcsákány hull is. — Minden kicsiségért földúzza az orrát. — Ki cselekedte a csizmát? — Cselédségből tartja fenn magát. — Olyan édes, mint a cseppentett méz. — Kicseppent belőle. (Hivatalból.) — Elcseppent tőle. — Lecsepesedett. (Leragadt, mintha csepű volna.) — Összecsepesedett a haja. — Olyant cserdített az ostorával, hogy még a falu is megkonduult belé. — Cserebogár, mikor lesz nyár? Mikor apád gatyában jár. — Miből lesz a cserebogár? Csimmazból! (Semmiből haszonlatlan valami.) — Cserebogarak legelték le haját. — Majd kicsattan az orcája, mint az ért cseresznye. — Cseresznyeszem a kis szája. — Szőren szőrt cseréltek. — Sok törött cserepe van már. (Sok a rováson.) — Cserepe vára. (Kemence.) — Cseresznyeszedő jó, ha csevegő. (Addig nem eszik.) — Ne hadarj annyit. (Mint a cséphadaró.) — Csalavér, csigavér. — Vén ura lesz, mert nagyon csiklandós. — Mindig utánam csikózik. (Jár, mint a csikó az anyja után.) — Megcsikózott. (Eltörött.) — Bolond, aki jobban csinálja, mint ahogyan tudja. — Ki mint tudja, úgy csinálja. — Ha el tudtad rontani, csinálj is meg. — Innen is, onnan is örökké csipeget. (Lop.) — Csirázik a foga. — Kicsinált dolog az egész. — Előre ki volt csinálva. — Jól kicsinálta a dolgot. — Elcsirkészem a lábadat. (Eldobja valamivel.) — Csirkésző fa. (Amelyikkel az elfogandó csirkének elhajítják a lábát.) — Úgy kicsipte magát, hogy különb se kellett. — Húzd ki magadat egyenesre, mint a kifli. — Csizmadia, csirizes. — Tudom én azt csizió nélkül is. (Beleszólás nélkül is.) — Hopp a jegen meztől, úgy kimélik a csizmát. — Csizmája szárában tartja a kocrát. — Bornyuszájú csizma. (Széles, lapos orrú.) — Ásít, mint az üres csizma.

ZILAHY JÓZSEF.

Gúnynevek.

Cérnatóni (= Csernatóni népetim.). Turos. Tengelic. Perge. Dóci. Prigi. Begyu. Induskiráj. Kupás. Gyeszák. Glézik. Hájfejú. Tanászi. Vizityúk. Bebi. Sándri pupu. Bustuj pofa. Picské. Buszi kenyér. Forté tokány. Dakemare lányom. Háfi. Karo. Ripics. Krucsáj. Medvés. Vidrás. Tebécs. Cini. Bordás. Vaklaci. Manya. Sépsz. Cigányiván. Uvás. Kéek. Csepu. Kokodáj. Körtvéjesi bika. Dagosberka. Tanda János. Kundu. Kukulinda. Potyesz. Hiris József. Farkas. Borzosanica. Kondorészta. Fanta. Cicu. Kacur. Verdes. Cap. Mohamed. Hamar laji. Gojbujt. Ajtojt. Krüzseji. Brimás. Káfti. Pezdu. Pátyosz. Kummo.

Trinkács. Bringesz. Gácsér. Pestifandi. Tékozlófiú. Putypurutty. Kecsepásztör. Pruttyos. Ruszlis. Száldobosi hagymász. Slószter. Sopicsu. Merettszemű. Höszöri. Peckes. Kazarek. Tristyánku. Madár. Doktorbringesz. Doktorselmajzer. Szamár-lajos. Csupaszkonrad. Murmoló. Medvebocs. Kocamester. Zsidófaktor. Slé-zinger. Bérci. Bicika. Halajokku. Vinkutya. Prigi. Sándri. Zabri. Vakaró. Szánti. Gyengesándor. Nyegőkatona. Csoza. Mandelzsup. Bivajbalázs. Csepu. Kajler. Kájzerfrak. Vasárnap. Góda. Csinkóné. Borca, Pápágyuri.

(Máramaros m., Hosszumező.)

PARÁSZKA GÁBOR.

Ámice. Angol tislér. Angyal. Bakfertes. Bangár. Bába. Beja. Benda. Berdák. Biberi. Bicu. Biró. Boka. Brena. Busafejú. Celipocok. Cérnaf..ó. Cigória. Csárdás. Csenka. Csicsóné. Csikóherélő. Csomporodott. Csünt malac. Danki. Darab. Devendér. Dimbétó. Egeres. Estvány. Favágító. Fekete. Ferden-yakú. Fintyó. Flinta. Górtik. Göcöge. Gráner. Gula. Gunár. Güzü. Gyaloggyütt. Gyöpmester. Heremóka. Hexli. Hidi. Hugyos. Husfejú. Illen-ollan. Katanéni. Kájbók. Kájó. Kebak. Kecse. Ketyeta. Khádi. Kikic. Kissebbik kis gyerek. Klógor. Klüttyös. Kofa. Kokas. Koloka. Kommám uram. Kopasz. Kosek. Koszos. Kozma. Köki. Krimbusz. Krisztustagadó. Krojszi. Kuka. Kukac. Kukta. Kukucs. Kusztor. Kutyaherélő. Laticsúr. Léberszajú. Lisztes. Lottyi. Lovas. Lőcslábu. Lukas Gyuri. Lulus. Lupert. Madzaglaci. Magagyütt. Malacóru. Malom Pali. Müncheni. Nagyszajú. Neposzore. Nőfit. Nyári málé. Nyers lőbör. Nyisztor. Olajos. Őreáróttuk. Pakhándzi. Penész. Piciny Miska. Poldi. Poléta. Pompos. Posze. Potyenka. Pucsel. Pupus sógor. Pusunnye. Retkes kezű. Rém Őrse. Rió. Sánta. Sebak. Sikebóka. Siketv...ú. Skalmásztika. Sonkófejú. Sörös. Spláne. Sűrűkrumpi. Szluka. Szentuccse. Szökrönyös. Szösz. Szösze. Taknyosirhás. Takonypóc. Taktamenta. Tanisza. Tatus. Taxli. Topogáj. To-tocska. Tökmagacskó. Törpe. Tremtésit. Trenksón. Turózsák. Tüdőfejú. Türott-óru. Türtön Böske. Tüske Bözse. Ujramegy. Upre. Vadlúd. Vak. Vastagnyakú. Vejci. Vénturó. Zabosóru. Zédmejjü. Zsandár. Zsigameg. Zsiráf. Zsivány.

(Devecser, Veszprém m.)

BENCZIK BÉLA.

Helynevek.

Méra. (Kolozs m.)

Falurészek. Andránháza (praedicton), Balázsdomb, Kistelek.

Utcák. Nagy-u., Nádas-u., Kis-u., Szász-u.

Tér. Templom melletti piac.

Szánlók, kaszálók. Malomhegy, Malomtere, Csikostó, Diófatető, Pad, Réderkő (?), Oszlós, Karektószere, Csipkés, Zalogos, Medvés, Eresztvény, Szumurdunk határa, Szenthágo, Gálnos, Hollós, Hollósfő, Szilvás, Ágozat, Kopármál, Köveshegy, Borsópad, Szólóhegy, Kertmegett, Telekvő (?), Csere, Orát, Kövesberek, Szűkölő, Berekalja.

Erdők. Király-e., Bánmező-e.

Rétek. Szumurduk rété, Kistrét.

Patak. Nádas.

Kutak. Papkútja, Macskáskút, Bedenkút, Szabókút.

Kőbányák. Szűködői bánya, Kövesberki bánya.

Szentmihálytelke. (Kolozs m.¹)

Szántók. Kaszte Iuj Ánton Topahágó, Seszóc, Jerteáj Gogest, Cápá Iuj Bálint, Vájlá veszicsei, Sztrizser, Telpesájá, Csuhe, La dove rúgye, Fogo nou, Lábu lá funtiná Pétri, Lábu in pusztá, Jertója la csoroju pópi, Lábu in pojorit, Puják, Kolbász, Álbá, Szurdukos, Hurdulané, Szupt mesztecsin, Szupt tanyej, Postyelicile, Lák szerát, Szupt padure pópi, La pereu Lupuluj, Pereu cseri.

Kaszálók. Vájlá topi, Keróritt, Rítu szátuluj, Popeszka, Álbák, Ritu álbi, Ritu máre, Ritu szupt gregrini, Ritu kotyelici, La hurdulané, Tecs Budí, Pop ritt, Grápá Iuj Merjád, Fundeturá.

Legelők. Hulpára, Gyekoj, Doszu. Pusztá, Gyiceleristya.

Erdők. Sztrizser, Kásztaré, Muntyele cigánuluj, Pereu putruliás, Likta bouluj, La lekuc, Padurá popi, Kurmetuná large, Borku, Mesztecsuny, Cigla, Berkeriá, Picinyedá, Szurduk.

Kutak. La kutbadéj, Lekucu, Fundetura, La betriná, La lák szerát, La inpucitá, La popeszka, Lák, Cifra, Telpesájá, Funtiná Pétri, La puszte, Csoroju popi, La puják, La tanyej.

Csorgók. La Vesziájká, Csorgu lá poprit.

Tavak. In Cijerki (?), La Sztupeture, La popeszk.

Vista. (Kolozs m.)

Falurészek. Dorgómajor, Méheskertek.

Utak. Álsó-u., Csorgó-u., Kis-u., Hidegkút-u., Kaloda-u.

Szántók, kaszálók. Kendereskert, Tó, Dergó, Gerecse, Csikostó, Telek, Szilabatt, Magoshegy, Fűzkút, Csigástető, Kapalat, Horroskút, Dudalyuk, Széldi, Farkasberek, Ölves, Galamboda, Rakolya, Árvát, Elve, Szarvaskút, Csere, Szőlő, Csincsekverme, Köveshegy, Kövesberek, Csúp.

Rétek. Kisrét, Tövisközé, Urakrétje, Nádasrétje, Nagyrét, Pénzesrét, Tótrét.

Erdők. Galamboc, Csere.

Patakok. Nádas, Vistai patak.

Források. Falucsorgója, Hidegkúti csorgó.

Kőbányák. Köveshegyi b., Árváthídi b., Szélai b.

Dési határnevek. (Szolnok-Doboka vármegye.)

Szántók, kaszálók. Somkúti völgy, Belsőhuhu, Külsőhuhu, Tulaviz, Kendervégszeg, Kárásztó, Borsóföld, Solymostó, Bethlenkert, Vaskapu, Rózsahegy, Felsőporond, Felsősós, Alsósós, Égető, Kodori völgy, Kádbükk, Belsőbakó.

Erdők. Bakó, Virághegy, Vadalmás, Kenderszeg, Végiláb, Csorgó, Perzselt, Nagyszecsova, Kisszeczsova, Kószeg, Cichegy, Huhu, Nagykántus, Középkántus, Kiskántus, Balago, Réterdő, Nagymező, Szentpéterhegy.

Szőlők. Szőrősvápa, Szentpéterhegy.

VERSÉNYI GYÖRGY.

¹ Oláh helység (1900-ban 472 oláh s csak 54 magyar lakós), de a neveiben még sok magyar nyom.

IZENETEK.

J. M. Az *epe* szó magyarázatát más testrésznevekével együtt 1. Nyr. 42 : 332 és MNy. 11 : 361, 422, sőt még Akad. Értesítő 1915. 603.

M. G. Arcul—*arculat* nem *ámul*—*ámulat* analógiájára, hanem a pontosan megfelelő rokonértelmű *ábráz* (fn.)—*ábrázat* hatása alatt keletkezett.

H. P. Ha *nélkül*-ből *nekül* lett, nem történt „hangsúlyos szótagbéli *é>e* változás.” A *-nél*, ill. *-nél* eredetileg sohase volt hangsúlyos: *ennél-kül*, *észnél-kül* stb. *Nélkülem*, *nélküled*, hangsúlyos *nél*-lel, csak a 18. század óta van; azelőtt csak *nálamnál kül* és *nálam nélküül* (lásd Sim. MHat. 2 : 233).

Á. I. *Parasztra öröl* és *parasztul örlet* egyszerű örlés értelmében több vidékről ismeretes, leginkább csakugyan Dunántúlról (MTsz.).

L. I. Az *aranka* növénynevet az EtSz. az *arany* cimszó alatt tárgyalja. A másik megjegyzés már megvan Nyr. 43 : 182.

L. I. A *balkán* hadszíntér, a *balkán* népek (eh. *balkáni*): ez a legújabb divat úgy keletkezett mint a *japán* szó melléknévi használata (a *japán* nyelv eh. *japáni* nyelv), t. i. a *román*, *talján*-féle mellékevek hasonlósága miatt.

B. F. A fr. *boche* (44 : 384) helyett használt *alboche* nem eredetibb alakja amannak, hanem csak legújabban keletkezett, kétségkívül az *allemand* × *boche* kereszteződéséből.

Gr. J. Nyögte Mátyás *bús* hadát Bécsnek büszke vára. — Már többször elmondták, hogy a *bús* itt nem szomorút, hanem haragost, bosszankodót jelent; így a régiségben gyakran, de újabbkori költőknél is. Vö. pl. Vörösmarty Buvár Kundjában : S fellázad a bú, a harag búsult szívekben háborog. A következő idézetek Arany J. költeményeiből valók : Toldi meg nagy búsan haza felé ballag . . . , mint a sértett vadkan, fú veszett dühében. Így vesződéik Miklós nyers haragos búban. Szégyenítő bújja, búsító haragja. Méne elbusúlva, némán haragjában. „Bíróit búsít” szintén a. m. bosszantja, alkalmatlankodik neki.

Kérem vissza azoktól, akiknek kölcsön adtam : Pintér S. Eredeti palóc mesék. — Gyarmathy S. Nyelvemester. — H. Paul : Prinzipien. — Kleinpaul : Menschen- u. Völkernamen.

Beküldött kéziratok. Ruitz A. és Haller J. Tájszók. — Parászka G. Nyelvtört. adatok stb. — Oltyán S. Arany-tájszótár, népetimológia stb. — Csonka Gy. Tájszók. — Huhn Gy. Diákszók stb. — Csanády S. A gyakorító képzőkhöz. — Csokán P. és Zilahy J. Helyreigazítás. — Réthei Prikkel M. Rege. — Váró G. Az igeidőkhöz. — Borsodi L. Őrizzük nyelvünk tisztaságát.

Új könyvek és füzetek. A budai basák magyar nyelvű levelezése. Szerk. Takáts S., Eckhart F., Szekfü Gy. (M. T. Akadémia. Ára 12 K.).

Balassa J. A magyar és német nyelv zsebszótára a kiejtés feltüntetésével a Toussaint—Langenscheidt módszer fonétikus rendszere szerint. I. r. Magyar-német. Kis 8r, 477 l. (Budapest—Berlin, Benkő—Langenscheidt. Kötte 2 M.).

Gönczy M. Herman Ottó. (A M. Prot. Irod. Társ. nép. kiadv. Ára 8 f.).

Gyulai Ágost : A háború és az irodalom. (Kny.)

R. Gragger : Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. I. — Lilla v. Buljovszky und der Münchener Dichterkreis. (Különnyomatok.)

Franz Kemény : Der Krieg, die Sprache und die Sprachen. (Kny.)

J. B. Bury : A gondolat szabadság története. Ford. Balog G. (Franklin. Kötte 2 K.).

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Lap.
<i>Győrffy István :</i>	Nyelvtörténeti adatok 122
<i>Kalmár Elek :</i>	A háború és a magyar nyelv... .. 164
<i>Kertész Manó :</i>	Szólásmagyarázatok... .. 97
<i>Losonczi Zoltán :</i>	A moldvai csángók eredetéről 13, 60
	Egy német krónika magyar szavai 255
	Kerekes Ferenc nyelvészeti tanulmányáról... .. 409
<i>Lőte József :</i>	Néhány szó a magyar orvosi nyelvről 301
<i>Mariánovics Milán :</i>	Szólásmagyarázatok... .. 99
	Zánk 193
<i>Nyeveiczkey Antal :</i>	A mi hivatalos nyelvünk 66
<i>Prohászka János :</i>	Sajog 357
<i>Pröhle Vilmos :</i>	Válasz Zolnai Gyula bírálatára 262
<i>Réthei Prikkel Marián :</i>	Fapap, fajankó, fapénz és társaik 101
	Toborzók, toborzó, toborzás 211
	Fakó-szekér, kenderhám 242
<i>Simai Ödön :</i>	A nyelvújítás történetéhez 106
	Pázmándiság... .. 207
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Történeti vagy elemi rokonság?... .. 1, 49
	A szófejtő szótárhoz 22, 116, 170
	Ilosva és társai 241
	Egyink, másink, melyitek 306
	Kármán Mór s a magyar nyelvtan 385
<i>Somogyi Géza :</i>	Idegen köntösben 31
<i>Spitzer Leó :</i>	A szófejtő szótárhoz 21
<i>Ifj. Székely Károly :</i>	Szarvas Gábor nyelvhelyességi elvei 337
<i>Szendrey Zsigmond :</i>	Szalontai ragadványnevek 5
	A szalontai nyelvjáráshoz 402
<i>Varga Zsigmond :</i>	Válasz Zolnai Gyula bírálatára 266
<i>Viski Károly :</i>	Székely határozók 75
	A szalontai nyelvjáráshoz 360
<i>R. Vozáry Gyula :</i>	Gárdonyi Géza szókinséből 71
<i>Wertner Mór :</i>	Pelbart—Privárt... .. 145
	Az Oklevélszótár néhány kérdéséhez 245
	Névmagyarázatok 289, 346, 387
<i>Zolnai Gyula :</i>	Tudománytalan nyelvhasznítások 151, 194 *)
A szófejtés föladatai 354, 398	
Bécs—Wien 166	
Kazinczy két ismeretlen levele 417	

*/Felelet a tudományt. nyelvhaszn. ügyében 168

Ismertetések.

Lap.

N. Bartha Károly: Udvarhely vármegye nyelvjárásának alaktana. <i>Erdélyi Lajos</i>	272
Beke Ödön: Finnugor határozós szerkezetek. <i>Fokos Dávid</i>	130
K. Csapó Róza: Vezérkönyv a fogalmazás tanításához. <i>Gesztesi Gyula</i>	218
Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincse. <i>Simonyi Zsigmond</i>	34
Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. <i>Rubinyi Mózes</i>	214
Kertész Manó: Finnugor jelzős szerkezetek. <i>Fokos Dávid</i>	129
Kis-Erős Ferenc: A magyar nyelv. <i>Rubinyi Mózes</i>	364
Az Etelka iskolai kiadása. <i>Prohászka János</i>	315
Reichard Piroska: Salamon király históriája. <i>Prohászka János</i>	317
Vasáry Dániel: Péczeli Imre. <i>Prohászka János</i>	317
A nyelvjárás és az iskola. <i>Erdélyi Lajos</i>	434

Nyelvművelés.

<i>Antibarbarus</i> : Kákán csomó 79.	<i>Öreg tanító</i> : Olvasás közben... 38
— Ott, oda, onnan 181. —	<i>Parászka Gábor</i> : Barlangnevek 131
Rovás 274. — Fölösleges idegen szók	<i>Radó Antal</i> : Divatos helytelenségek
366	180
<i>Buzás Dezső</i> : Bűnöz és uzsoráz 38	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Hivatalos nyelvünk 321. — Furcsa lelkesítés 321. — Német nyelvhibák a magyarban
<i>Dénes Szilárd</i> : Pestinességek... 367	436
<i>Fehér Jenő</i> : Szürléző papiros 132	<i>Vámbéry Rusztem</i> : Bűnözni... 72
<i>Fürst Aladár</i> : Nyelvtisztítás rendőri segédlettel	<i>R. Vozáry Gyula</i> : Rovás... 437
440	438
<i>Germanista</i> : Nyelvesztétika, nyelvművelés	<i>Zolnai Gyula</i> : Rovás
182	438
<i>M. Hamvai Erzsébet</i> : Szűrpróba 322	Bűnöz 133. — Csak magyarul 274. — A magyar katonai nyelv 320. — Magyarosítás a zeneoktatás terén 369. — Helyes magyarság.— Gyógypedagógia 439
<i>Kelemen Béla</i> : Búvárhajó ... 78	
<i>Kemény Ferenc</i> : Furcsa lelkesítés	
369	
<i>Okolicsányi László</i> : Búvárhajó és főzőkocsi	
39	

Magyarázatok, helyreigazítások.

<i>Ádám Imre</i> : Grapsa	280	<i>Kertész Manó</i> : Két szólás magyarázatához	442
<i>Beke Ödön</i> : Sarkantyú 42. — Az ablativusi rag eredetéhez 138. — A <i>ha</i> kötőszó használatához	186	<i>Komoróczy Miklós</i> : Barkó 279. — Rest derellye	283
<i>Borsodi László</i> : Tévedés, megtevesztés	183	<i>Kovács Márton</i> : Tomvad 40. — A moldvai csángó nyelv 136. — Nehezék 138. — Décbunda 184. — Szíve-szakadás 276. — Unoka	373
<i>Csefkő Gyula</i> : Fogasélű sarló 276		<i>Mariánovics Milán</i> : Szelence, zelnice 84. — Lukna 184. — Lukna, korec 282. — Szülesség 326	
<i>Dénes Szilárd</i> : Kontár	137	<i>Nagy József</i> : Hevesmegye nyelvjárásai	441
<i>Filológus</i> : Valamennyi	281	<i>Oltyán Sándor</i> : Hiányos mondatok	446
<i>Germanista</i> : Dasztikóc	445	<i>Paal Gyula</i> : Fűhegy. Mácázás 231. — Székely I. krónikájából	445
<i>Gesztesi Gyula</i> : Okrómdederunt 231		<i>Philofennus</i> : Szoméh	84
<i>M. Hamvai Erzsébet</i> : Liktárium 283		<i>Prohászka János</i> : A -s -ő képzős mellénevek fokozásához	328
<i>Historikus</i> : Az Ady név	446		
<i>Horger Antal</i> : Jegyzetek a M. T. Sz.-hoz 134. — Legény. Béka	280		
<i>Katona Lajos</i> : A Nyelvtörténeti Szótárhoz	79		
<i>Kemenes Péter</i> : A középfok használatához 185. — A tárgyas ragozás	443		
<i>Kemény Lajos</i> : Ciklér	229		

<i>Rélhei Prikkel Márián:</i> Vidám	
84. — Baksaméta	324
<i>Romanista:</i> Mv: nv.	231
<i>Simai Ödön:</i> Hon és hony	277.
— Szépíke	327
<i>Simonyi Zsigmond:</i> Az l hang	
eltünése	42.
Fölsült jövődó-	
mondás	44.
A Nyelvtört.	
Szótárhoz	82.
Disznó-orja	
85. — Jegyzetek a MTsz.-hoz	
134. — Boldog	182.
Agya-	
furt	230.
Székfü	275.
Keszegel	282.
Népetimo-	
lógia	324.
Mennél-annál	
327. — Rendes	372.
Hibá-	
san használt tárgyas igealakok	443
<i>Spitzer Leó:</i> Ófrancia jövevény-	
szavaink	371
<i>Szilágyi Ádám:</i> Megannyi	282
<i>Váró Gedeon:</i> A béka és dëka	
186. — Samba	230.
A	
mond ige régi szerkezete	327

<i>Id. R. Vozáry Gyula:</i> Egy	
kuruc dal	185
<i>Wallentinyi Dezső:</i> Disznó-	
orja	85
<i>Wertner Mór:</i> Forgolány	41.
A Nyelvtört. Szótárhoz	80.
Népész	136.
Miklós asz-	
szony	227.
Grapsa	229
<i>Zolnai Gyula:</i> Ámen	41
Kuvasz	139.
A magyar	
tolvajnyelv legelső gyűjtemé-	
nye	140.
Tájszókról. (Laka-	
tos K. Simonyi Zs. Klemm	
A. Erdélyi J. Parászka G.	
Trencsény K. M. Hamvai E.)	
186, 232. — A magyar pa-	
raszt. (Ujlaki Antal. Rákosi	
Jenő. Szabó István. Quintus.	
Oltyán Sándor. A szerkesztő-	
ség.)	373.
Műveltető igék	
névszókból	447

Vegyes.

<i>Alföldi Mihály:</i> Nyelvi furcsa-	
ságok	86
<i>Böngérfi János:</i> Agyermeknyelv	45
<i>Frlológus:</i> Szövegjavítás.	45
<i>Fürst A.</i> A háború szavai	235
<i>Gesztesi Gyula:</i> Irodalmi nyelv-	
vünk szótárhoz	424
<i>M. Hamvai Erzsébet:</i> Alföldi	
iskola	449
<i>Hamvai Lenke:</i> A gyermek-	
nyelvből	285
<i>Horger Antal:</i> A legszebb tudom-	
mány	284
<i>Kéki Lajos:</i> Irodalmi nyelvünk	
szótárhoz	431
<i>Lakatos Jusztin:</i> Értékes adatok	284
Nemzeti betegségek	331
Uj helységnevek	449
<i>Parászka Gábor:</i> Helynevekről	449
<i>Öreg tanító:</i> Csodabogarak	46
<i>Saguly József:</i> A népetimoló-	
giához	450
<i>Simonyi Zsigmond:</i> Nyelvé-	
szek a fogolytáborokban	329

<i>Simonyi Zsigmond:</i> Ügyes	
fogalmazás példája	329
Az y képző	330
Nyelvünk térfoglalása	448
<i>Szabó József:</i> Népetimologia	46
Keresztnevek	87
<i>Ugron Zoltán:</i> Helynevek	86
Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz	37
Válaszok a szerkesztőség kérdé-	
seire	176, 234, 283
„Éljen” (Budp. H.)	46
Magyar mondatn	234
Mezzofanti	235
A Magyar Nyelvőr dolgozótár-	
sai a háboruban	271
Egy I. oszt. növendék szótárából	285
Jelentéstani szempontok	285
Ámen (Id. R. Vozáry Gy. Somo-	
gyi B. Parászka G.)	139
A szőfejtő szótárhoz. (Kovács	
M. Viski K. Csefkó Gy.	
Somogyi G. Parászka G.)	219
Nyelvtörténeti adatok	122, 308, 311

Népnyelv.

Állatnevek	190
Beszélgetések	331
Diákszótár	335
Családnevek	90, 143
A fonomimika Palóccországban	94
Gúnynevek	191
Helynevek	189

Káromkodások	91
Levelek	91
Nevek	335, 382
Növénynyelvek	89
Szólások	143, 189, 238, 313, 332, 378
Tájszók	87, 141, 188, 236, 285, 334, 380
Fogarasi nyelvsajátságok	450

SZÓMUTATÓ.¹

- abajgat 219
 ábráz 219
 ácsorog 221
 aca 219
 acsít 224
 adalom 219
 adász 219
 Ady 446
 adia 21
 adó 219
 ad ugrandum 33
 agár 220
 agolka 220
 agyafurt 230
 agyarkáztat 224
 agyon- 110
 ágyuezred 320
 áhé 220
 ahol, ahonnan,
 ahova 181
 Aybas 296
 ájer 220
 ájó 220
 ájvékol 220
 Ákos 290
 akxa 220
 akta 226, 336
 Aladár 293
 álba 220
 Alibánfa 295
 alkermes 220
 alkotja 69
 állat (íge) 220
 alma 220
 Alpések 336
 által 70, 221
 általány 330
 amaz 70
 amelyik 181
 ámén 41, 139, 224
 andalodás 221
 angol kór 331
 angolna 21
 ángostár 21
 Antikrisztus 224
 anzágalás 367
 Apsa 224
 -arány 110
 árbo 21
 árenda 21
 ármáda 21
 arté 21, 221
 ártifiola 21
 ártja magát vmbe
 221
 árva 3
 asszony 228
 automobil 166
 avanzsíroz 21
 az 357
 azon 70
 azonbakság 26
 babaján-tyúk 23
 bábán 23
 babér 23
 bábikó 22
 babó 23
 bábó 221
 babog 23
 babók, babós 23
 bábos 23
 babóztat 23
 babuka 24
 babut 221
 Bacon 24
 bacskó 24
 bacsok 24
 badar 222
 badár 24, 222
 bádgyik 25
 bagaria 225
 bágat 35
 baggad 24
 baggadoz 221
 bagifona 225
 baglyos 173
 bagoly 25
 bagó 24
 bagvak 136
 báj 25
 bajdorgat 222
 bájfű 25
 bajka 25
 bajonét 25
 baját 25
 bajzik 25
 baka 26
 bakacsín 26
 bakafántos 26
 bakló 26
 bakó 27
 baksaméta 322
 baktat 27
 balata 245
 balék 140
 balidó 27
 balyiga 27
 balogács 27
 ballag 27
 baltacím 222
 baltat 37
 báltat 37
 bamba 2
 bámol 28
 bámul 28
 banderium 28
 bandéros 222
 bankett 28
 banya 28
 bányik 28
 banyó 175
 bapó 175
 barang 28
 barát 28
 baratina 28
 barcog 29
 barcs 29
 bárd 29
 báredog 222
 bárhová, bármikor
 234
 bari 222
 barilla 29
 barka 29
 bárki, bármí 176
 barkó 29, 222, 279
 barkóca 30, 53
 barlang 30
 barna 30
 bársony 30
 basa 30
 bast 30
 bástol 22
 bástya 22
 basztikuli 22, 30
 baszuta 30
 batíz 22
 bató 30
 batona 31
 báva 27, 222
 bávad 27
 bazsagol 223
 bazsál 31
 bázsalamán 22, 31
 bazsa-rózsa 324
 bebzonár 31
 béc 80
 béce 223
 Bécs 166, 223
 Becse 223
 bēdi 117
 bēgybelék 117
 behēg 117
 bēk 117
 béka 117, 186, 280
 béke- 110
 bekelet 230
 bekkafutoz 117
 bēklyó 118
 bel- 118
 bēl 118
 bēládi 119
 bēla-gyōngy 119
 belya 176
 belga 227
 bence 227
 bendő 119
 bengá 35
 bēnge 119
 bengyel 119
 Benjamin 223
 bērbítél 120
 bērc 120
 bērdó 120
 bērētra 223
 bērhe 120
 bervēng 223
 bese 120
 beszél 201
 beszély 330
 beteg 120, 223
 bēvül 118
 bēzdít, bizgat 121
 beze 121
 bēzzēg 121

¹ Nincsenek fölveve a következő cikkek szavai: Simonyi Zsigmond: Az l hang eltűnése. 42. — R. Vozáry Gyula: Gárdonyi Géza szókincséből. 71. — Simai Ödön: Pázmándiság 207. — Irodalmi nyelvünk szótárához... — Nyelvtörténeti adatok 122., 308. és a néprajzi közlemények.

- bibe 121
 bibelődik 1, 223
 bibic 121
 bibircsó 121
 bíbor 121
 bicsakol 121
 bifláz 122
 bikmakkol 226
 bilis 170
 bille 170
 billikom 170
 bilochus 116
 bimbálagos 170
 bimbalang 227
 bimbágu 170
 bimbó 2, 170
 bimbolyog 357
 binda 35
 bingat 170
 bingyó 227
 bír 171
 bitangol 171
 bitó 171
 bitra 171
 bizén 171
 bizgat 121
 bizott 171
 biztos 203
 bizserére 285
 blatt 172
 bliktri 172
 blokád 166
 bóda, bódé 172
 bódisház 172
 bódít 172
 bodor 172
 bogárság 48
 boglárvirág 173
 bognár 173
 bogyó 223
 bohaj 173
 bojszál 174
 bojt, bujt 174
 bojtörja 174
 bóka 174, 223
 bokála 174
 bokolyó, bogolyó 174
 bokor 174
 bokréta 174
 boldog 54, 182
 bolha 52
 bólog 175
 bolt 175
 bóna 226
 bonaburuttya 175, 233
 boncz 175
 boncsok 175
 bondrízál 175
 bondzsur 175
 bonyolódik 175
 bordély 372
 borong 28
 borsufa 48
 borza 173
 boczag 173
 botos 371
 botrány 330
 bő 246
 börtet 37, 180
 Brettyó 50
 buddog 222
 bugoly 173
 bugolya 173
 bullog 222
 burbolya 180
 búvárhajó 39, 78
 bűnöz 38, 77, 133
 bűntett 77
 bürge 226
 cica 356
 ciklér 229
 cudar 246
 csángó 16
 csarna 134
 csata 239
 csatasor 110
 Cseklész—Lan-
 schütz 297
 cseléd 374
 Csépanos 249
 csörgő 250
 csihés 135
 csin 384
 csizmadiárum 33
 csizomographiai 32
 csónak 52
 csődöt nyit 288
 csőr 201
 dag 110
 dákos 371
 Dancka 86
 dasztikóc 445
 décbunda 185
 disznó-orja 85, 187
 Dobronak 53
 dorgatorium 32
 durchhalten 240
 Ebed 251
 Ebergény 299
 Eberhard 300
 ébrény 302
 égöv 111
 egyenruha 181
 egyház 325
 egyink 306
 egylet 344
 egyőnk 306
 éh 401
 éhom-ebéd 144
 élékenység 305
 elevente 305
 éljen 46
 ellen-dül 135
 ellenőriz 95
 elmesél 180
 elő 111
 elsőbb 328
 elüti kezéről 99
 emberire akad 183
 emez 70
 Endös 251
 Erdély 262
 értekezik 346
 érzéketlen 82
 eseng 202
 észmészóra 84
 évnap 111
 ez 357
 ezen 70
 fagaras 104
 fajankó 101
 fakó 346
 Fakos 347
 fakó-szekér 242
 fakova 104
 fapap 101
 fapénz 101
 fattyú 117
 fegyver 320
 felnyomott készít-
 mény 305
 feltesz vlkvel 98
 festész 344
 Filemeng 348
 fityész 398
 fiú 349
 fizetést teljesít 67
 fogaséli sarló 276
 fogoly 336
 forgács 252
 Forgolány 41
 formanyelv 384
 formaruha 180
 főzőkocsi 39
 francu 331
 front 165
 furkál 398
 fusto mingele 258
 futki 136
 fűhegy 231
 fűrkész 398
 fűsek 133
 fütet 398
 fűtész 398
 füzfa poeta 104
 Gánóc 53
 garat 288
 gazdász 344
 Gegus 352
 golyóbis 58
 gondviselek 341
 gonosztevő 78
 grádics 59
 grál, crál 258
 grapsa 229, 280
 gyere 52
 gyógyít 56
 győz 79
 gyufa 341
 gyűszméköl 187
 gyűvejde 233
 ha 186
 hadnagy 233
 hadtáp 321
 hajóhad 111
 halál-élesztő 133
 hallójárat 302
 halmaz 143
 hármónk 307
 hatáskör 112
 hátra kötöm a sar-
 kadat 97
 Hecceser 387
 Hegykő 325
 helyte van 133
 Hernád 388
 Hetes 387
 heveny 331
 hiány 331
 himbál 357
 Hogel, Hugel 389
 hogynem 1
 hon 277
 honi 279
 honvéd 144
 hordár 344
 hörg 302
 höcsön szakállu 135
 hőel 187
 húgy 401
 humoreszk 33
 huszár 324
 idebent 76
 idele 76
 idény 330
 idősült 304
 idült 34
 illat 239
 Ilosva 241
 ima 202

- imbolyog 357
 imola 343
 inasgyerek 374
 ingolna 325
 iriskimetszés 305
 Irsa 241
 iruele 258
 Isaszeg 241
 ismerni tanulja 384
 iszkol 48, 187
 iszkódik 187

 Jászvásár 86
 jó 415
 jog 415
 jól megy 367
 Jolsva 241
 Kacamaia 408
 kacsat 186
 kádár 316
 kajsz barack 325
 kamatok 68
 kandur 356
 Kék 253
 kép 401
 képezni 69
 kérdéses 69
 kérdőre von 98
 kérő 47
 keszegel 282
 kétely 331
 kevély 274
 kézenfekvő 274
 kezére játszani 99
 keztyű 344
 kifejezésre juttat 67
 kincstárnok 112
 király 52
 kiskik 197
 kisz 135
 kitesz magáért 99
 kivan 75
 kívány 330
 koca 356
 kócéros 172
 kódís 59
 kommandorones 33
 kónic 135
 kontár 137
 Konya, Kóny 390
 korec 283
 kozsmacska 325
 kótyavetve 316
 költségek 68
 köneny 343
 kör 202
 körmönfont 239
 közöny 331
 Köröspén 393
 köröz 202

 központ 96
 kutyaliter 32
 kuvasz 139
 kül- 112
 külem 303
 külül 118
 kürtön járó 133

 lábatlan 253
 lábtyű 344
 Ladány 393
 Lajos 371
 lak — 112
 lakatot teszek a
 szádra 97
 lala 357
 Laudon 393
 láttelel 302
 Lazla 262
 lebél 82
 legén 280
 lekvár 240
 lelkész 137
 lemes 187
 lemezöntés 304
 lén 202
 létére 79
 levélizom 305
 liktárium 283
 Lipcse 86
 Locsmánd 394
 lovar 340
 lövedék 320
 löveg 320
 lövészerkocsi 320
 lukna 184, 282
 lülü 357

 macázás 231
 magány 331
 magyarizátor 32
 másink 306
 mazur 144
 megannyi 282
 megnyújt 97
 megüti a főnyere-
 ményt 99
 melyitek 306
 melyönk 307
 Mén Marót 326
 mennél-annál 327
 mennyegzet 316
 Mercurinus 395
 mesél 180
 mesterember 374
 mesterlegény 374
 Miklós asszony 227
 mindenki 37, 176,
 234, 283
 mintsem 1

 Miskolch 53
 miután 344
 mond 327
 motóla 101
 motoz 101
 motoz van a fejibe
 99
 munició 165
 mustár 372
 muszka nátha 331
 muzulmán 336
 műteni 303

 nagybátya 112
 nagynéne 113
 naplopó 113
 nebelég 82
 nehezék 138
 nem 412
 német has 331
 nem viszed el szá-
 razon 98
 nevetlen új 4
 népész 136
 nincs 412
 nyálás 79, 186
 nyák 343
 nyomda 344

 Óbér 395
 Obulgan 396
 odafönt 76
 odaki 76
 odamarad 75
 odavan 75
 offenziva 166
 Okaj 133
 okmány 344
 old 54
 olyan 413
 olasz 335
 orgovány 84
 orj 85

 öbrekódik 134
 ökrömdederunt
 34, 231
 önkívület 341, 344
 őszintelenség 274

 paizs 371
 paksaméta 324
 pallos 371
 pamlag 343
 pánkétom 222
 parancs . . .
 paraszt 373
 parasztikus 32
 Párizs 371
 patrull 165

 Pelbárt 145
 pesti 120
 pir 202
 pod 134
 polgár 374
 pót- 321
 pürdi-pénz 80

 raba 134
 ramasz 233
 ráteríti a vizes le-
 pedőt 98
 regelye 134
 rendes 372
 rest derelye 232,
 283
 részéről 70
 részeg 172
 rokonologia 32
 romma 233
 rövidlátás 341

 sajdit 358
 sajgat 359
 sajog 357
 sámba 230
 sarkantyú 42
 segéd — 113
 segély 330
 sehonnai 278
 serénytelen 135
 sikoly 331
 sincs 412
 spán (ispán) 260
 soléntoz 232
 sopár 114
 stílus 384
 stréberissimus 33
 sturmolás 165
 sundán-bundán 34
 svityű 50

 szakma 344
 szanitéc, szanitéc
 165
 szatijn 81
 száz 3
 szekfü 275
 széjkjes (ítélő bíró)
 135
 szelence, zelnice 84
 személy 344
 szemre vesz 47
 Szép 228
 Szépíke 327
 szertár 115
 szeszély 344
 szilajzsemlye 178
 szindarab 114
 szíve-szakadás 276

~~Adatok 220~~

Jurizmus 302, 345, 433, 440

Helyrajzítás 303, 331, 339, 341, 342!

464

SZÓMUTATÓ 344!

szivűl 134
szófejtés 47
szoméh 84
-szomj 114
szónyomozás 47
szűrpróba 322
szüleség 326
szűrlező papiros
132
tagadásba vesz 67
talány 330
tanonc 374
tankó 357
tántorog 1
táp 343
tápanyag 274
-tár 144
tárgy 372
tartam 303
táv 343
távirda 341
tejgyertya 325
tempíroztat 166
tengeralattjáró 40

tényleg 384
tépés 47
terep 164
tér szín 164
terv 202
toborzók 211
toborzó 211
tollnok 344
tolonc 344
tom 40
tomvad 40
top 212
topor 212
többlet 344
tökély 344
tömpöly 115
tönk 115
trágya 30
trén 165
trénkatona 165
trénszekér 165
tubarózsa 325
tudomására juttat
67

turáni 152
tütü 357
tüzér 164
tüzérség 320
ugatandum 33
Ungarus 412
unoka 373
uram 256
urum 257
utánpótlás 321
utólsóbb 327
uzsoráz 38
üdvözlek 144
ügynök 115
ügyvéd 144, 343
ükli (a fának) 134
üter 303
vajol, vajlódik 25
valamennyi 281
Vaszar 255
Verbóc 53

verbunkos 214
verseny 331
Veszprém 326
vetély 330
via (fia) 260
vidám 82
vigarda 340
világháború 115
villany 331
viszony 331
viszra 136
visszér 303
vitézló 39
weibot (vajda) 260
Wien 166
zanót 53
zánk 193
zolgat (szolga) 256
zöm 343
zuhany 331
zsákmány 344

403, 454

- az 363

- a 30

- aj 30, 237

26 - az 44, 237, 334

- tyi 142, 236

- i 237

203 legye, gomperek

memot 1372

Nipi legye 433

437 Tüörög 478

parsaméla 324

hangsimbela 398

414

hangmetfora 414

Vend hatás 58

Személynév 6

Hangnemű 24

Személynév 166, 236, 257, 325, 404

Felirajzi és 220, 333, 451

Kategóriák 129

Helyrajzítás 164

Talirajz 325

Stiluszaját 313, 435, 437!

314 morfológiai kategóriák

372 Szegensim

ben gubát 443

400 Szépföldrajz

424 Számleír